PAUL KENNEDY

BÜYÜK GÜÇLERİN YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞLERİ

Çeviren: Birtane Karanakçı

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

12

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 306
Tarih Dizisi: 22

Özgün Adı The Rise and Fall of the Great Powers
Copyright © Vintage Books
Kesim Telif Hakları Ajansı kanalıyla alınmıştır.

© Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Yayına Hazırlayan Mürşit Balabanlılar

Kapak Tasarımı Mehmet Ulusel
Düzelti Serhat Öztürk
Sayfa Düzeni Tipograf (0212) 292 41 11
Sekizinci Basım Mayıs 2001
ISBN 975-458-030-8
OTM 10302208
Basımevi Şefik Matbaası (0212) 551 55 87
İstanbul

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri

16. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE EKONOMİK DEĞİŞİM VE ASKERİ ÇATIŞMALAR

Paul Kennedy

Çeviren Birtane Karanakçı

Cath'e

İÇİNDEKİLER

TABLO VE ŞEMALAR 11
GİRİŞ 13

SANAYİ ÖNCESİ DÜNYADA STRATEJİ VE EKONOMİ

1. BATI DÜNYASININ YÜKSELİŞİ 27
MİNG ÇİNİ 30
MÜSLÜMAN DÜNYASI 34
DIŞTA KALAN İKİ ÜLKE – JAPONYA VE RUSYA 39
"AVRUPA MUCİZESİ" 42

2. HABSBURGLARIN EGEMENLİK GİRİŞİMİ, 1519-1659 59
MÜCADELENİN ANLAM VE KRONOLOJİSİ 60
HABSBURG BLOKUNUN KUVVETLİ VE ZAYIF YANLARI 70
ULUSLARARASI KIYASLAMALAR 87
SAVAŞ, PARA VE ULUS-DEVLET 103

3. MALİYE, COĞRAFYA VE SAVAŞLARIN KAZANILMASI, 1660-1815 107
"MALİ DEVRİM" 110
JEOPOLİTİK 121
SAVAŞLARIN KAZANILMASI, 1660-1763 137
SAVAŞLARIN KAZANILMASI, 1763-1815 154

SANAYİ ÇAĞINDA STRATEJİ VE EKONOMİ

4. SANAYİLEŞME VE DEĞİŞEN GLOBAL DENGELER, 1815-1885 185
AVRUPA DIŞINDAKİ DÜNYANIN SÖNÜŞÜ 190
İNGİLİZ HEGEMONYASI MI? 193
"ORTA GÜÇLER" 202
KIRIM SAVAŞI VE RUSYA'NIN GÜCÜNÜN AŞINMASI 215

BİRLEŞİK DEVLETLER VE İÇ SAVAŞ 223
ALMAN BİRLİĞİ SAVAŞLARI 229
SONUÇLAR 239

5. İKİ KUTUPLU BİR DÜNYANIN DOĞUŞU VE "ORTA GÜÇLER"İN BUNALIMI: BİRİNCİ BÖLÜM, 1885-1918 243
DEĞİŞEN DÜNYA KUVVETLERİ DENGESİ 247
GÜÇLERİN KONUMU, 1885-1914 251
İTTİFAKLAR VE SAVAŞA SÜRÜKLENİŞ, 1890-1914 304
TOPLU SAVAŞ VE GÜÇ DENGELERİ, 1914-1918 313

6. İKİ KUTUPLU BİR DÜNYANIN DOĞUŞU VE "ORTA GÜÇLER"İN BUNALIMI: İKİNCİ BÖLÜM, 1919-1942 335
SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI DÜZEN 335
MEYDAN OKUYANLAR 353
SAHNE DIŞINDAKİ SÜPER GÜÇLER 386
GELİŞEN BUNALIM, 1931-1942 400

STRATEJİ VE EKONOMİNİN BUGÜNÜ VE YARINI

7. İKİ KUTUPLU BİR DÜNYADA İSTİKRAR VE DEĞİŞME, 1942-1980 415
"EZİCİ KUVVETİN DOĞRU OLARAK KULLANIMI" 415
YENİ STRATEJİK GÖRÜNÜM 426
SOĞUK SAVAŞ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA 443
İKİ KUTUPLU DÜNYADA MEYDANA GELEN ÇATLAKLAR 469
1950'DEN 1980'E DEĞİŞEN EKONOMİK DENGELER 489

8. YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILA DOĞRU 517
TARİH VE SPEKÜLASYON 517
ÇİN'İN DENGELEME POLİTİKASI 526
JAPONLARIN AÇMAZI 540
AET POTANSİYELİ VE SORUNLARI 554
SOVYETLER BİRLİĞİ VE "ÇELİŞKİLER"İ 574
BİRLEŞİK DEVLETLER: GÖRECE GERİLEME İÇİNDE BİR NUMARA OLMA SORUNU 603

SONSÖZ 629
NOTLAR 635
BİBLİYOGRAFYA 725

HARİTALAR

1. ON ALTINCI YÜZYILDA DÜNYA GÜÇ MERKEZLERİ 29
2. ON ALTINCI YÜZYILDA AVRUPA'DAKİ POLİTİK BÖLÜNMELER 44
3. CHARLES'A MİRAS KALAN TOPRAKLAR, 1519 62
4. AVRUPA'DAKİ İSPANYOL GÜCÜNÜN YIKILIŞI 71
5. AVRUPA'NIN 1721'DEKİ DURUMU 147
6. 1750 DOLAYLARINDA AVRUPALILARIN SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARI 150
7. NAPOLYON'UN EN GÜÇLÜ OLDUĞU SIRADA AVRUPA'NIN DURUMU, 1810 169
8. 1900 DOLAYINDA BRİTANYA İMPARATORLUĞUNUN BAŞLICA SÖMÜRGELERİ, DONANMA ÜSLERİ VE DENİZALTI KABLOLARI 278
9. AVRUPA'NIN BÜYÜK GÜÇLER VE BU GÜÇLERİN 1914'DEKİ SAVAŞ PLANLARI 311
10. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA AVRUPA 336
11. HİTLER'İN EN GÜÇLÜ OLDUĞU DÖNEMDE AVRUPA'NIN DURUMU, 1942 419
12. B.D. KUVVETLERİNİN DÜNYA ÜZERİNDEKİ YAYILIMI, 1987 611

TABLO VE ŞEMALAR

TABLOLAR

1. ASKERİ İNSAN GÜCÜNDEKİ ARTIŞLAR, 1470-1660 87
2. BRİTANYA'NIN SAVAŞ DÖNEMİNDEKİ GİDER VE GELİRLERİ, 1688-1815 116
3. GÜÇLERİN NÜFUSLARI, 1700-1800 135
4. ORDULARIN BÜYÜKLÜĞÜ, 1690-1814 136
5. DONANMALARIN BÜYÜKLÜĞÜ, 1689-1815 136
6. DÜNYA İMALAT VERİMİ İÇİNDE NİSPİ PAYLAR, 1750-1900 191
7. KİŞİ BAŞINA SANAYİLEŞME DÜZEYLERİ, 1750-1900 191
8. GÜÇLERİN ASKERİ PERSONEL DURUMLARI, 1816-1880... 197
9. AVRUPALI BÜYÜK GÜÇLERİN GSMH'LARI, 1830-1890 216
10. AVRUPALI BÜYÜK GÜÇLERİN KİŞİ BAŞINA GSMH'LARI, 1830-1890 216
11. GÜÇLERİN KIRIM SAVAŞI SIRASINDAKİ ASKERİ HARCAMALARI 222
12. GÜÇLERİN TOPLAM NÜFUSLARI, 1890-1938 248
13. GÜÇLERİN KENTSEL KESİM NÜFUSLARI VE BU NÜFUSLARIN TOPLAM NÜFUSLAR İÇİNDEKİ YÜZDESİ 1890-1938 249
14. KİŞI BAŞINA SANAYİLEŞME DÜZEYLERİ, 1880-1938 249
15. GÜÇLERİN DEMİR/ÇELİK ÜRETİMLERİ, 1890-1938 250
16. GÜÇLERİN ENERJİ TÜKETİMLERİ, 1890-1938 250
17. GÜÇLERİN NİSPİ PERSPEKTİFLE TOPLAM SANAYİ POTANSİYELLERİ, 1880-1938 251
18. DÜNYA İMALAT VERİMİNDE NİSPİ PAYLAR, 1880-1938 251
19. GÜÇLERIN ORDU VE DONANMA PERSONELİ, 1880-1914 253
20. GÜÇLERIN SAVAŞ GEMİSİ TONAJLARI, 1880-1914 253
21. GÜÇLERİN ULUSAL GELİRLERİ, NÜFUSLARI VE KİŞI BAŞINA GELİRLERİ 298
22. 1914'TEKİ İTTİFAKLARIN SANAYİ/TEKNOLOJİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI 315
23. B.K. HARP MALZEMELERİ ÜRETİMİ, 1914-1918 325
24. RUSYA OLMADAN BIRLEŞİK DEVLETLERIN KATARAK SANAYİ/TEKNOLOJİ KARŞILAŞTIRMALARI 329
25. SAVAŞ HARCAMALARI VE SEFERBER EDİLEN TOPLAM KUVVETLER, 1914-1919 332
26. DÜNYA İMALAT SANAYİİ ÜRETİMİ ENDEKSLERİ, 1913-1925 340
27. BÜYÜK GÜÇLERİN SAVUNMA HARCAMALARI, 1930-1938 359
28. YILLIK İMALAT SANAYİİ ÜRETİMİ ENDEKSLERİ, 1913-1938 362
29. GÜÇLERİN UÇAK ÜRETİMİ, 1932-1939 391
30. DÜNYA İMALAT VERİMİ PAYLARI, 1929-1938 397

31. GÜÇLERİN 1937'DEKİ ULUSAL GELİRLERİ VE BUNLARIN SAVUNMAYA HARCANAN YÜZDELERİ 399
32. GÜÇLERİN 1937'DEKİ NİSPİ SAVAŞ POTANSİYELLERİ 399
33. 1944'TEKİ TANK ÜRETİMİ 422
34. GÜÇLERİN UÇAK ÜRETİMİ, 1939-1945 422
35. GÜÇLERİN SİLAH ÜRETİMLERİ, 1940-1943 424
36. GÜÇLERİN 1950'DEKİ TOPLAM GSMH'LARI VE KİŞİ BAŞINA GSMH'LARI 439
37. GÜÇLERİN SAVUNMA HARCAMALARI, 1948-1970 456
38. GÜÇLERİN NÜKLEER ATIŞ ARAÇLARI, 1974 469
39. DÜNYA İMALAT SANAYİLERİ ÜRETİMİ, 1830-1980 490
40. DÜNYA TİCARET HACMİ, 1850-1971 491
41. DÜNYA ÜRETİMİNDE YÜZDE ARTIŞLARI, 1948-1968 491
42. KİŞİ BAŞINA YILLIK ORTALAMA VERİM BÜYÜMESİ ORANLARI, 1948-1962 511
43. GAYRİ SAFİ DÜNYA HASILASI PAYLARI, 1960-1980 514
44. 1980'DE NÜFUS, KİŞİ BAŞINA GSMH VE GSMH 515
45. GERÇEK GSMH'DA BÜYÜME, 1979-1983 558
46. 1979-1980'DE GSYH'NIN 1000 DOLARINI ÜRETMEK İÇİN KULLANILAN KİLO OLARAK KÖMÜR KARŞILIĞI VE ÇELİK 580
47. STRATEJİK NÜKLEER SAVAŞ BAŞLIKLARI TAHMİNLERİ 591
48. NATO VE VARŞOVA PAKTI DONANMA GÜÇLERİ 600
49. B.D. FEDERAL AÇIK, BORÇ VE FAİZLERİ, 1980-1985 618

ŞEMALAR

1. RUSYA VE ALMANYA'NIN NİSPİ GÜCÜ 296
2. ÇİN, HİNDİSTAN VE BAZI BATI AVRUPA DEVLETLERİNİN 1980-2020 GSYH ORANLAMALARI 536
3. SOVYETLER BİRLİĞİ VE ÇİN'DE TAHIL ÜRETİMİ, 1950-1984 579

GİRİŞ

Bu kitap, "modern" –yani Rönesans sonrası– dönemdeki ulusal ve uluslararası güç üzerinedir. Amacı, Batı Avrupa'nın "yeni monarşileri"nin kurulmasından ve okyanus ötesi, global devletler sisteminin başlangıcından bu yana geçen beş yüzyıl içinde, çeşitli Büyük Güçlerin, birbirlerine kıyasla, nasıl yükselip çöktüklerini izlemek ve açıklamaktır. Kitap, ister istemez savaşları, özellikle de Büyük Güç ortaklıkları* tarafından uzun süreli olarak yapılan ve uluslararası düzende büyük etkileri olan önemli çatışmaları geniş bir biçimde konu etmektedir; ancak tam anlamıyla askeri tarih üzerine yazılmış bir kitap da değildir. 1500 yılından bu yana, global ekonomik dengelerde ortaya çıkan değişiklikleri ele almaktadır; ama doğrudan bir ekonomi tarihi çalışması değildir. Kitabın ilgi odağını oluşturan, uluslararası sistem içinde önde gelen devletlerin her biri hem zengin hem kuvvetli olmak (ya da hem zengin hem kuvvetli olmayı sürdürmek) için varlığını ve gücünü artırmaya çabalarken, ekonomi ile strateji arasında görülen etkileşimdir.

Kitabın altbaşlığında değinilen "askeri" çatışma, bu yüzden hep "ekonomik değişiklik" çerçevesi içinde incelenmektedir. Bu dönemdeki Büyük Güçlerden herhangi birinin zaferi ya da bir başka Büyük Gücün çökmesi, çoğu kez silahlı kuvvetlerinin uzun sürelerle yaptığı savaşların sonucunda oldu; ancak bu, o devletin verimli ekonomik kaynaklarının savaş sırasında daha az ya da daha çok etkili biçimde kullanılmasının ve daha arka planda, o devletin ekonomisinin, öbür büyük devletlerinkine kıyasla, asıl çatışmadan önceki on yıllar içindeki yükseliş ya da çöküşünün de bir sonucudur. Bundan dolayı, bir Büyük Gücün durumunun barış sırasında sürekli olarak nasıl değiştiği, bu çalışma için, savaş sırasında nasıl çarpıştığı kadar önem taşımaktadır.

* Ortaklık: Koalisyon. – ç.n.

Burada ortaya konulan görüş, metin içinde çok daha ayrıntılı olarak çözümlenecektir ama çok kısa olarak şöylece özetlenebilir:

Dünya meselelerinde başı çeken ulusların nispi güçleri hiçbir zaman değişmeden kalmaz; bunun başlıca sebebi de, farklı toplumlar arasındaki eşitsiz büyüme hızları ve bir topluma bir diğerinden daha büyük yarar sağlayan teknolojik ve yapısal atılımlardır. Sözgelimi, 1500'den sonra uzun menzilli silahlarla donatılmış yelkenli gemilerin ortaya çıkışı ve Atlantik ticaretinin önem kazanması, tüm Avrupa devletlerine aynı ölçüde yarar sağlamadı – kimilerine öbürlerinden çok daha fazla yardımcı oldu. Bunun gibi, daha sonraki dönemlerde buhar gücü ve bu gücün fazlasıyla bağımlı olduğu kömür ve metal kaynaklarının meydana çıkması, belli birtakım ulusların nispi gücünü artırmış, diğerlerinin nispi gücünü de azaltmıştır. Ülkeler üretim kapasitelerini artırdılar mı, barış zamanında geniş çaplı silahlanma giderlerini, savaş zamanında da büyük ordu ve donanmaların bakımının ve sağlanmasının getirdiği yükleri kaldırmaları kolaylaşıyordu. Bunu böylece dile getirmek, kaba bir merkantilizm gibi gelebilir ama askeri güce destek sağlamak için çoğu kez zenginliğe erişmeye ve onu korumak için de çoğu kez askeri güce ihtiyaç olur. Ancak, devlet kaynaklarının çok büyük bir bölümü varlık yaratmak amacından uzaklaştırılıp askeri amaçlara ayrılırsa, o zaman böyle bir şeyin uzun vadede ulusal gücün zayıflamasına yol açma ihtimali vardır. Bunun gibi, bir devlet –sözgelimi, geniş alanlar fethederek ya da pahalı savaşlar başlatarak– stratejik yönden aşırı genişlemeye giderse, dış yayılmanın getirebileceği kazançların, bütün bunların bedeli yanında hafif kalması gibi bir riske girmektedir. Söz konusu ülke, nispi bir ekonomik gerileme dönemine girmişse, bu giderek şiddetli hale gelen bir açmaz olur. Batı Avrupa'nın 16. yüzyılda ileri gitmesinden bu yana, Büyük Güç sistemi içinde başı çeken ülkelerin – yani İspanya, Hollanda, Fransa, Britanya İmparatorluğu ve günümüzde de Birleşik Devletler gibi ülkelerin – yükselmelerinin ve sonra da çökmelerinin izlediği çizgi, üretim ve gelir sağlama kapasiteleri ile askeri güçleri arasında daha uzun vadede çok anlamlı bir karşılıklı ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

"Büyük Güçlerin yükseliş ve çöküşleri"nin bu kitapta sunulan anlatımı, kısaca şöyle özetlenebilir: Birinci bölüm, dünyayı 1500 dolaylarındaki haliyle inceleyip o dönemin "güç merkezleri"nden her birinin kuvvetli ve zayıf yanlarını çözümleyerek, daha sonra olacak şeyleri hazırlayan koşulları ortaya koymaktadır – Ming Çini; Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'daki Müslüman uzantısı Moğol İmparatorluğu; Moskof Rusyası; Tokugawa Japonya'sı ve Ortabatı Avrupa'daki devletler kümesi. O zaman henüz yukarıdaki sıralamanın en sonunda yer alan üç bölgenin kaderinin, öbürlerinden daha üst bir düzeye çıkmak olduğu hiç de belli değildi. Ama adı geçen doğu imparatorluklarından bazıları

Avrupa ile kıyaslandıklarında ne kadar etkileyici ve düzenli görünürlerse görünsünler, hepsi de yalnızca resmi devlet dini konusunda değil, ticari etkinlikler ve silah geliştirilmesi gibi alanlarda da, düşünce ve uygulama birliği üzerinde ısrar eden merkezi bir otoriteye sahip olmanın yarattığı sonuçlardan zarar görmüşlerdir. Avrupa'da böylesi bir üst otoritenin bulunmayışı ve çeşitli krallıklar ile kent-devletleri arasındaki kavgacı rekabetler, askeri alanda gelişme sağlamak üzere sürekli arayışlar için itici bir güç oluşturmuş; bu arayışlar ise, yarışmacı ve girişimci bir çevre içinde ortaya çıkan yeni teknolojik ilerlemelerle verimli bir etkileşim içine girmiştir. Değişme yönünde önlerinde daha az engel bulunan Avrupa toplumları, sürekli olarak bir ekonomik büyüme tırmanışı içine girerek askeri etkinliklerini artırdılar; bu da onları, zamanla yerkürenin öbür bölgelerinin önüne geçirecekti.

Bu teknolojik değişme ve askeri yarış dinamiği Avrupa'yı her zamanki bencilce rekabetçi, çoğulcu haliyle ileri doğru iterken, yarışan devletlerden birinin öbürlerini geçmeye yetecek ölçüde kaynak elde edip, sonra da kıtaya egemen olma ihtimali gene de vardı. 1500'den sonraki yaklaşık 150 yıl boyunca, İspanyolların ve Avusturyalı Habsburgların önderliğinde hanedan-din temeli üzerine kurulan bir blok, işte tam böyle bir şey yapacakmış gibi görünüyordu; öbür büyük Avrupa devletlerinin "Habsburgların egemenlik girişimi"ni dizginleme çabaları, Bölüm 2'nin tümünü kaplamaktadır. Büyük kitap boyunca yapıldığı gibi, önde gelen güçlerin kuvvetli ve zayıf yanları birbirleriyle karşılaştırmalı olarak ve batı toplumunu bütünüyle etkileyen daha geniş ekonomik ve teknolojik değişikliklerin ışığı altında çözümlenmektedir; bu da okuyucunun bu dönemdeki pek çok savaşın sonuçlarını daha iyi anlaması için yapılmıştır. Bu bölümün ana teması, Habsburg hükümdarlarının büyük kaynaklara sahip olmalarına rağmen, tekrar tekrar giriştikleri çatışmalarla düzenli olarak aşırı genişlemeyi sürdürmeleri ve askeri açıdan, zayıflayan ekonomik tabanlarının taşıyamayacağı kadar ağır yükler üstlenmeleridir. Avrupalı diğer Büyük Güçler de uzayıp giden bu savaşlardan çok büyük zararlar gördüler ama onlar –zar zor da olsa– maddi kaynakları ile askeri güçleri arasındaki dengeyi, düşmanları Habsburglara göre daha iyi korumayı başardılar.

1660 ve 1815 arasında meydana gelen ve Bölüm 3'te ele alınan Büyük Güç mücadelelerini, geniş bir blok ile çok sayıdaki rakibi arasında bir yarış olarak özetlemek o kadar kolay değildir. İspanya ve Hollanda gibi daha önceki dönemlerin Büyük Güçleri ikinci sıraya düşerken, beş büyük devletin (Fransa, Britanya, Rusya, Avusturya ve Prusya) sürekli birer güç merkezi olarak ortaya çıkışları, bu karmaşık dönemde olmuş-

tur. Bu beş devlet, 18. yüzyıl Avrupa'sında diplomasi ve savaş sahnesine egemen olacak ve uzun süreli, ittifakların hızla değişmesiyle aralıklı olarak kesilen bir dizi ortaklık savaşına girişeceklerdir. Fransa'nın önce XIV. Louis, sonra da Napolyon'un yönetimi altında, ne daha önceleri ne de o zamandan bu yana olmadığı kadar, Avrupa'yı denetimi altında tutmaya yaklaştığı bir dönem olmuştur; ama Fransa'nın çabaları, öbür güçlerin en azından son çare olarak birleşmeleriyle her zaman için dizginlenmiştir. 18. yüzyılın başlarında, sürekli silah altında tutulan bir ordunun ve ulusal bir donanmanın maliyeti korkunç boyutlara eriştiği için, ileri bir bankacılık ve kredi sistemi oluşturabilen bir ülke (İngiltere gibi) mali yönden pek çok avantaja sahipti. Ancak coğrafi konum etkeni de, güçlerin yaptıkları çok sayıda ve sık sık değişen mücadelelerdeki kaderlerinin belirlenmesinde büyük önem taşıyordu; bu durum, Rusya ve İngiltere gibi iki "kanat" ülkenin neden 1815'e gelindiğinde çok daha önem kazanmış olduklarını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Her iki ülke de, Ortabatı Avrupa'daki mücadelelere müdahale etme güçlerini korumuşlar, ama coğrafi konumları nedeniyle güvenlik içinde olmuşlardır. 18. yüzyıl ilerlerken, her ikisi de Avrupadışı dünyaya doğru yayılmış ve bu arada Avrupa'daki güç dengesinin olduğu gibi korunmasını sağlamışlardır. Son olarak şu da söylenebilir ki, yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, İngiltere'de Sanayi Devrimi başlamıştı, bu devrim İngiltere'ye hem denizaşırı yerleri sömürgeleştirmek, hem de Napolyon'un Avrupa'ya egemen olma girişimini boşa çıkarmak için daha büyük bir kapasite kazandıracaktı.

Buna karşı, 1815'ten sonraki yüzyıl boyunca, dikkati çekecek şekilde uzun ortaklık savaşları görülmedi. Stratejik bir denge vardı ve bu denge 1815 tarihli Avrupa Devletleri Anlaşması içinde yer alan önemli güçlerin tümü tarafından destekleniyordu; böylece hiçbir ulus tek başına ne egemenlik girişiminde bulunabilecek durumdaydı, ne de böyle bir istek duyuyordu. 1815 sonrasındaki onyıllar boyunca yönetimlerin başlıca uğraşları ülke içi istikrarsızlıklar ve (Rusya ile Birleşik Devletler söz konusu olduğunda) yer aldıkları anakaralar üzerinde yayılmaktı. Bu nispi istikrar koşulları, Britanya İmparatorluğu'nun global bir güç olarak deniz gücü, sömürgecilik ve ticaret alanlarında doruk noktasına çıkmasına imkân vermiş ve ayrıca ülkenin fiilen tekeli altında bulunan buhar gücüne dayalı sanayi üretimi ile elverişli bir etkileşim içine girmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, sanayileşme birtakım başka bölgelere de yayılıyor ve uluslararası güç dengelerini daha eski öncü ülkelerden uzaklaştırarak, ortaya yeni çıkmış üretim ve teknoloji araçlarını sonuna kadar kullanmalarını sağlayacak kaynaklara da düzenlemelere de sahip olan ülkelerden yana kaydırmaya başlıyordu. Daha o sıralarda, dönemin bir-iki önemli çatışması – bir ölçüye ka-

dar Kırım Savaşı, ama özellikle, Amerikan İç Savaşı ve Fransa-Prusya Savaşı – askeri sistemlerini modernleştirmeyi başaramayan ve artık savaşların niteliğini değiştirmekte olan çok büyük orduları ve çok daha pahalı ve karmaşık silahları destekleyecek geniş tabanlı bir sanayi altyapısından yoksun toplumlara yenilgi getiriyordu.

Böylece 20. yüzyıl yaklaşırken, teknolojik değişmenin hızı ve büyüme oranlarının düzensizliği, uluslararası sistemi 50 yıl öncesine göre çok daha istikrarsız ve karmaşık yaptı. Bu, Büyük Güçlerin 1880 sonrasında, kısmen kazanç amacıyla, kısmen de başkalarının yıldızlarını söndüreceği korkusuyla, Afrika'da, Asya'da ve Pasifik'te ek sömürge toprakları edinmek için yaptıkları çılgın ve bencilce yarışta ortaya çıkıyordu. Bu ayrıca hem karada hem denizdeki silahlanma yarışının artışıyla ve çeşitli yönetimler, ilerde çıkabilecek bir savaş için kendilerine ortak ararken, barış sırasında bile kalıcı askeri ittifaklar kurmalarında da görülmüştü. Ancak 1914 öncesi dönemin sömürgecilik kavgalarının ve uluslararası bunalımlarının ardında, bir on yıldan öbürüne, ekonomik güç endeksleri, global dengelerde daha da temel değişiklikler olduğuna işaret ediyor ve üç yüzyıl boyunca temelde Avrupa merkezli olan dünya sisteminin sönüşünü gösteriyordu. Ellerinden gelen çabayı harcamalarına rağmen, Fransa ve Avusturya-Macaristan gibi Avrupa'nın geleneksel Büyük Güçleri ve yakın zamanlarda birliğini sağlamış olan İtalya gibi bir Büyük Güç yarışı terk ediyorlardı. Buna karşı, kocaman birer kıta büyüklüğünde olan Birleşik Devletler ile Rusya, ön plana çıkıyor ve Rusya bunu çarlık devletinin yetersizliklerine rağmen yapıyordu. Batı Avrupa ulusları arasında ise, belki yalnızca Almanya'da, gelecekteki dünya güçlerinin kuracağı seçkin itilaf içinde kendisine zorlayarak bir yer sağlayacak güç ve kuvvet vardı. Öte yandan Japonya, Doğu Asya'da egemen olmaya kararlıydı ama pek uzaklara gidememişti. Böylece tüm bu değişiklikler, yarım yüzyıl öncesine göre global çıkarlarını savunması çok daha zorlaşan Britanya İmparatorluğu için, kaçınılmaz olarak hayli büyük, sonuçta da aşılamaz hale gelen sıkıntılar doğurdu.

O halde, 1900'den sonraki elli yılın en önemli gelişmesi, (Bölüm 5 ve Bölüm 6'nın başlıklarında değinildiği gibi), "orta" güçler için bunalım yaratan iki kutuplu bir dünyanın doğuşu olarak görülebilir; ama tüm sistem için söz konusu olan bu değişim, hiç de pürüzsüz bir biçimde gerçekleşmemiştir. Tersine, Birinci Dünya Savaşının tüketici, kanlı toplu savaşları, sınai teşkilatlanma ve ulusal verimliliğe verdiği primle imparatorluk Almanya'sına, hızla çağdaşlaşan ama gene de geri olan Çarlık Rusyası karşısında birtakım üstünlükler sağladı. Ancak Almanya doğu cephesinde kazandığı zaferden sonraki birkaç ay içinde batıda yenilgiyle karşılaşırken, müttefikleri de aynı şekilde savaşın İtalya, Balkanlar ve

Yakındoğu'daki harekât alanlarında çöküyorlardı. Amerika'nın daha sonraları askeri, özellikle de ekonomik alanda yaptığı yardımların katkısıyla, batı ittifakı nihayet rakip ortaklığa karşı kendisine üstünlük sağlayacak kaynaklara kavuştu. Ancak, savaştaki ilk tarafların hepsi için yıpratıcı bir mücadele olmuştu bu. Avusturya-Macaristan yok olmuştu; Rusya'da devrim gerçekleşmişti, Almanya ise yenik düşmüştü; ama Fransa, İtalya ve hatta İngiltere bile zafer kazanırken ağır zararlara uğramışlardı. İstisnalar yalnızca, Pasifik'teki durumunu daha da güçlendiren Japonya ile, tabii ki 1918'e gelindiğinde dünyanın tartışmasız en büyük gücü haline gelmiş olan Birleşik Devletlerdi.

Amerika'nın 1919 sonrasında dış ülkelerdeki savaşlardan hızla çekilmesi ve Bolşevik rejimle yönetilen Rusya'nın buna paralel giden tecrit politikası sonucunda ortaya çıkan uluslararası sistem, bu kitapta ele alınan beş yüzyıl içinde belki hiç olmadığı kadar temel ekonomik gerçeklerle uyuşmazlık halindeydi. İngiltere ve Fransa, zayıflamış olmalarına rağmen, hâlâ diplomasi sahnesinin tam ortasında yer alıyorlardı; ama 1930'lu yıllara gelindiğinde bu konumları, militarize olmuş revizyonist İtalyan, Japon ve Alman devletlerinin tehditi altına girdi – Almanya 1914'te olduğundan bile daha amaçlı bir biçimde, Avrupa hegemonyası girişiminde kararlıydı. Ancak geri planda Birleşik Devletler, büyük bir farkla dünyanın en kudretli imalatçı ülkesi olarak kaldı; Stalin'in Rusya'sı da hızla bir sanayi süper gücüne dönüşüyordu. Sonuç olarak, revizyonist "orta" güçlerin içinde bulundukları açmaz şuydu, birer kıta büyüklüğündeki iki devin gölgesinde kalmak istemiyorlarsa, hızla genişlemek durumundaydılar. Statükocu orta güçlerin açmazı da şuydu, Alman ve Japon tehditini savuştururken, büyük bir ihtimalle kendilerini de zayıf düşüreceklerdi. II. Dünya Savaşı, tüm iniş çıkışlarına rağmen, esas olarak bu gerileme korkularının haklılığını ortaya çıkarmıştır. İlk başlardaki göz alıcı zaferlerine rağmen Mihver Devletleri, işin sonunda 1914-1918 savaşına göre çok daha büyük olan verimli kaynaklar dengesizliğine karşı başarı kazanamadılar. Başardıkları şey, Fransa'nın yıldızının sönmesi ve İngiltere'nin telafi edilemez bir biçimde zayıflaması oldu – kendileri de üstün güç karşısında ezildiler. 1943'e gelindiğinde, onyıllar öncesinde yapılan iki kutuplu dünya tahmini nihayet gerçekleşmiş ve askeri denge bir kez daha ekonomik kaynakların global dağılımına yetişmişti.

Kitabın son iki bölümü ekonomik, askeri ve ideolojik yönden iki kutuplu bir dünyanın gerçekten var göründüğü yılları incelemektedir. Bu iki kutupluluk, soğuk savaşın yarattığı pek çok bunalımla politik düzeyde de görüldü. Birleşik Devletler ve SSCB'nin kimseyle kıyaslana-

mayacak güçler olarak sahip oldukları konum, nükleer silahlar ve uzun mesafeli atış sistemlerinin ortaya çıkışıyla pekişmiş görünüyordu; bu da, diplomatik ortamın olduğu kadar stratejik ortamın da, değil 1800, 1900'deki ortamdan bile tümüyle farklı olduğuna işaret ediyordu.

Ama gene de Büyük Güçler arasındaki yükselme ve çökme süreci – büyüme hızlarında ve teknolojik değişikliklerde görülen ve global ekonomik değişmelere yol açan farklılıklar, değişmelerin yavaş yavaş politik ve askeri dengeleri etkilemesi süreci – sona ermiş değildi. 1960'lı yıllardan 1970'li ve 1980'li yıllara geçilirken, Birleşik Devletler ve SSCB askeri yönden ön planda kaldılar. İkisi de uluslararası konuları iki kutuplu, çoğu zaman da Manici* bir açıdan yorumladıkları için, aralarındaki rekabet onları durmadan tırmanan ve başka hiçbir gücün ayak uydurmayı ümit edemeyeceği bir silah yarışına sürükledi. Ancak bu birkaç on yıl içinde global verimlilik dengeleri her zamankinden hızlı olarak değişti. Üçüncü Dünyanın imalat verimi ve GSMH payı 1945'ten sonraki on yılda bugüne kadar kaydedilen en düşük düzeydeyken o tarihten sonra sürekli olarak artmıştır. Avrupa savaş zamanının yıkıntılarından kurtulmuş ve Avrupa Ekonomik Topluluğu kimliğine bürünerek, dünyanın en büyük ticaret birikimi haline gelmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti etkileyici bir hızla sıçrayışlar yapmaktadır. Japonya'nın savaş sonrası ekonomik büyümesi öylesine olağanüstü olmuştur ki, kimi ölçümlere göre çok kısa bir zaman önce Rusya'nın toplam GSMH'sını geçmiştir. Buna karşı, gerek Amerika'nın gerek Rusya'nın büyüme hızı daha gevşemiş ve bu ülkelerin global üretim ve zenginlik payları 1960'lı yıllardan başlayarak dramatik bir biçimde küçülmüştür. O halde, daha ufak ulusların hepsini bir yana bırakırsak, yalnızca ekonomik endeksleri değerlendirdiğimizde, şimdiden bir kez daha çok kutuplu bir dünya ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bu kitabın strateji ve ekonomi arasındaki etkileşime olan ilgisi dolayısıyla, Büyük Güçler söz konusu olduğunda askeri dengeler ve verimlilik dengeleri arasında bugün gördüğümüz kopukluğu irdelemek üzere, son (ve ister istemez spekülasyona dayalı) bir bölüm sunmak ve burada, günümüzün beş büyük politik-ekonomik "güç merkezi"nin –Çin, Japonya, AET, Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler– ulusal araçları ile ulusal amaçları arasında bağlantı kurmak gibi çok eskilere giden bir görevle baş etmeye çalışırken karşı karşıya kaldıkları sıkıntılara ve sahip oldukları imkânlara işaret etmek uygun görüldü. Büyük Güçlerin yükseliş ve çöküşleri hiç de noktalanmış değildir.

* Manici: Hıristiyan-Zerdüşt karması bir dinin kurucusu olan Mani'nin görüşlerinden hareketle, olayları iyilik-kötülük zıtlığı açısından görme eğilimi anlamında kullanılmaktadır. – ç.n.

Kitabın kapsamı böylesine geniş olduğundan, değişik kimseler tarafından değişik amaçlar için okunacağı açıktır. Kimi okurlar umduklarını bulacaklardır: Son beş yüzyıldaki Büyük Güç politikalarını, geniş anlamda ama gene de makul ölçüde ayrıntıya inerek ele alan, önde gelen devletlerden her birinin, başkalarına kıyasla olan konumlarının ekonomik ve teknolojik değişikliklerden nasıl etkilendiklerini ve hem barış dönemlerinde hem de savaşın getirdiği sınavlar sırasında strateji ile ekonomi arasındaki sürekli etkileşimi konu edinen bir inceleme. Kitap niteliği gereği, ufak güçleri ele almamaktadır; ne de (genellikle) küçük, iki taraflı savaşları. Gene niteliği gereği, kitap, büyük bir ağırlıkla Avrupa merkezlidir, özellikle de orta bölümlerinde. Ancak öyle olması konusu gereği, doğaldır.

Bu inceleme başka okurlar için, belki de özellikle bugünlerde "dünya sistemleri" ya da tekrar tekrar gerçekleşen savaş düzenleri konusunda genel kurallar getirmeye büyük ilgi duyan siyaset bilimcilerine, istediklerinden daha azını sunacaktır. Bir yanlış anlamayı önlemek üzere, bu noktada şunu da açıkça ortaya koymak gerekir ki kitap, sözgelimi büyük (ya da "systemic") savaşların Kondratieff ekonomik büyüme ve yavaşlama çevrimlerine bağlanabileceği yolundaki teoriyle ilgili değildir. Ayrıca savaşın sebeplerine ilişkin genel teorilerle ve savaşların "yükselen" ya da "çöken" Büyük Güçler tarafından çıkarılma ihtimalinin bulunup bulunmadığı sorusuyla da ağırlıklı olarak ilgili değildir. İmparatorluk teorilerini, (Michael Doyle'un yakınlarda çıkan *Empires* kitabında ele alındığı gibi) imparatorluk denetiminin nasıl işlediği ya da imparatorlukların ulusal güce katkıda bulunup bulunmadığına ilişkin teorileri konu alan bir kitap da değildir. Son olarak da, ne tür toplumların ya da toplumsal / idari teşkilatlanmanın savaş sırasında kaynak yaratmada en etkili olduğuna ilişkin herhangi bir genel teori de ileri sürmemektedir.

Öte yandan kitapta, bu tür genellemeler yapmak isteyen bilim adamları için bol malzeme olduğu da açıktır. (Kitabın sonuna bu kadar çok not konmasının bir sebebi de, sözgelimi savaşların finanse edilmesi konusuna ilgi duyan okurlara daha ayrıntılı kaynakları göstermektir.) Ancak tarihçilerin genel teorilerle uğraşırken karşılaştıkları sorun –siyaset bilimcilerin tersine– geçmişin ortaya koyduklarının hemen her zaman "sağlam" bilimsel sonuçlara izin vermeyecek kadar çeşitli olmasıdır. Böylece kimi savaşların (1939 savaşı gibi) karar mercilerinin genel güç dengelerinde meydana gelen değişikliklere ilişkin korkularına bağlanabileceği doğruysa da, aynı şey 1776'da (Amerikan Devrimi Savaşı) ya da 1792'de (Fransız Devrimi Savaşı) veya 1854'te (Kırım Savaşı) başlayan mücadeleleri açıklamada o kadar yardımcı olmayacaktır. Aynı şekilde, büyük bir savaşın başlamasına yardımcı olan "çöküş halinde"ki bir Büyük Güce iyi bir örnek olarak 1914 yılının Avusturya-Macaristan'ı gös-

terilebilir ama böyle bir görüş ileri süren kişi bu kez de, "yükselen" Büyük Güçler Almanya ve Rusya'nın, gene o zaman oynadıkları aynı ölçüde kritik rolleri düşünmek zorunda kalacaktır. Bunun gibi, imparatorlukların kârlı olup olmadıkları ya da imparatorluk denetiminin, ölçülebilir bir "güç mesafesi" orantısından etkilenip etkilenmediğine ilişkin herhangi genel bir teori –eldeki çelişkili işaretlere bakılırsa– kimi zaman evet, kimi zaman hayır gibi bayatlamış bir cevaba yol açabilecektir.

Bununla birlikte, insan, a priori teorileri bir yana bırakır ve yalnızca son 500 yıl içinde "Büyük Güçlerin yükselişi ve çöküşü"ne ilişkin tarihsel kayıtlara bakarsa, genel geçerliği olan birtakım sonuçların çıkarılabileceği de açıktır – tabii, sürekli olarak tek tek istisnaların bulunabileceğini kabul ederek. Sözgelimi, genel ekonomi ve verim dengelerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikler ile tek tek güçlerin uluslararası sistem içinde sahip oldukları konum arasında, seçilebilen bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Ticaret akışındaki hareketin 16. yüzyıldan başlayarak, Akdeniz'den Atlantik ve Kuzeybatı Avrupa'ya doğru oluşu ya da 1890'dan sonraki on yıllarda dünya imalat sanayii verimi paylarının yeniden dağılımında Batı Avrupa'dan bir uzaklaşma görülmesi, bu konuda iyi örnekler oluşturmaktadır. Her iki örnekte de ekonomik değişmeler, ilerde askeri düzen / toprak düzeni üzerinde belirleyici bir etki yapacak olan yeni Büyük Güçlerin yükselişini haber veriyordu. Bu yüzden global verimlilik dengelerinin son birkaç yıl içinde "Pasifik kenarı"na doğru kayması, yalnızca iktisatçıların ilgisini çekecek bir konu değildir.

Bunun gibi, tarih kayıtları şunu göstermektedir ki bir Büyük Gücün ekonomik yükselişi ve çöküşü ile, önemli bir askeri güç (ya da dünya imparatorluğu) olarak gelişimi ve gerilemesi arasında uzun vadede çok açık bir bağlantı vardır. Bu da hemen hiç şaşırtıcı değildir, çünkü birbiriyle bağlantılı olan iki olgudan doğmaktadır. Bunlardan ilki, geniş çaplı bir askeri yapının desteklenebilmesi için ekonomik kaynakların gerekli oluşudur. İkincisi ise, uluslararası sistem söz konusu olduğunda, zenginlik ve gücün her zaman için nispi oluşları ve böyle görülmeleri gereğidir. Üç yüzyıl önce, Alman merkantilist yazar von Hornigk şu yorumu yapıyordu:

> Bir ulusun bugün için kudretli ve zengin olup olmaması, gücünün ve zenginliğinin büyüklüğüne ya da sağlamlığına değil; esas olarak, komşularının aynı şeylere kendisinden daha çok ya da daha az sahip olmasına bağlıdır.

Kitabın bundan sonraki bölümlerinde bu yorum tekrar tekrar doğrulanacaktır. Hollanda 18. yüzyıl ortalarında, yüzyıl öncesine göre salt anlamda daha zengindi ama bu tarihe gelindiğinde Büyük Güç olma ni-

teliği çok azalmıştı; çünkü Fransa ve İngiltere gibi komşuları "daha çok"una (yani daha fazla güce ve zenginliğe) sahiptiler. 1914'teki Fransa, 1850'nin Fransa'sına göre kesinlikle daha güçlüydü – ama kendisinden çok daha güçlü olan Almanya onu gölgede bırakırken böyle bir gücün avutucu yanı yoktu. İngiltere, günümüzde orta-Viktorya döneminde ulaştığı doruk noktasına göre çok daha varlıklıdır; silahlı kuvvetleri de çok daha güçlü silahlara sahiptir, ama İngiltere'nin dünya hasılası içindeki payı yüzde 25 dolayından yüzde 3 dolayına inmişken, bunun kendisine pek yararı yoktur. Eğer bir ülke "daha çok"una sahipse, işler yolundadır; "daha az"ına sahipse sıkıntıları da vardır.

Ancak bu, bir ulusun nispi ekonomik ve askeri gücünün birbirlerine paralel olarak yükselip azalacağı anlamına gelmemektedir. Bu kitapta ele alınan tarihsel örneklerin çoğu, bir devletin nispi ekonomik gücünün gelişim eğrisi ile askeri düzen / toprak düzeni üzerindeki etkisinin gelişim eğrisi arasında, gözle görülür bir "zaman farkı" bulunduğunu göstermektedir. Bunun sebebini kavramak zor değildir. Ekonomik yönden genişleyen bir güç –1860'lı yıllardaki İngiltere, 1890'lardaki Birleşik Devletler ve günümüzde Japonya– silahlanmaya çok para harcamak yerine zengin olmayı tercih edebilir. Yarım yüzyıl sonrasında ise öncelikler değişmiş olabilir. Daha önceki ekonomik genişleme, denizaşırı bölgelerde üstlenilen birtakım yükümlülükleri de beraberinde getirmiştir (dış pazarlara ve dış ülkelerdeki hammaddelere bağımlılık, askeri ittifaklar, belki de üsler ve sömürgeler). Bu arada öteki ve rakip güçler, ekonomik açıdan daha büyük bir hızla genişlemekte ve onlar da nüfuzlarını ülke dışına yaymak istemektedir. Dünya rekabete daha açık bir yer haline gelmiştir ve ülkelerin pazarlar içindeki paylarında aşınma olmaktadır. Karamsar gözlemciler gerilemeden söz etmekte, yurtsever devlet adamları ise "yenilenme" çağrısında bulunmaktadır.

Eskisine göre daha çalkantılı olan bu yeni koşullarda, Büyük Güç muhtemelen savunmaya iki kuşak öncesine göre çok daha fazla harcama yapmak durumunda kalacak, ancak gene de dünyanın kendisi için pek de güvenli bir çevre olmadığını görecektir – bunun da tek sebebi, öbür güçlerin daha büyük bir hızla büyümüş olmaları ve giderek daha güçlü hale gelmeleridir. İmparatorluk İspanya'sının ordusu için yaptığı harcamalar, çalkantılı geçen 1630'lu ve 1640'lı yıllarda, Kastilya ekonomisinin daha sağlıklı olduğu 1580'lere göre çok daha fazlaydı. Edward dönemi İngiltere'sinin 1910 yılındaki savunma harcamaları, sözgelişi, İngiliz ekonomisinin nispi olarak en gelişkin olduğu ve Palmerston'un da ölüm yılı olan 1865'e göre çok daha büyüktü; ama hangi İngiliz 1910'da kendisini daha büyük güvenlik içinde hissedebiliyordu? Bundan sonraki bölümlerde aynı sorunun günümüzde hem Birleşik Devletlerin hem de SSCB'nin karşısına dikildiği savunulmaktadır. Nispi

gerileme içindeki Büyük Güçlerin bu duruma olan içgüdüsel tepkisi, "güvenlik"e daha çok para harcamak, böylelikle de potansiyel kaynaklarını "yatırım"dan uzaklaştırarak, uzun vadeli açmazlarını şiddetlendirmek biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Kitapta sunulan beş yüzyıllık tarihten çıkarılabilecek bir başka genel sonuç şudur ki, Avrupa ya da dünya egemenliği için yapılan büyük ortaklık savaşlarının nihai sonuçları ile, taraflardan her birinin seferber ettiği verimli kaynakların miktarı arasında, çok kuvvetli bir karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Bu, İspanyol-Avusturya Habsburglarına karşı yapılan mücadelelerde, 18. yüzyılın İspanyol Taht Savaşı, Yedi Yıl Savaşları ve Napolyon Savaşı gibi büyük çatışmalarında ve yüzyılımızdaki iki dünya savaşında hep böyle olmuştur. Uzun süreli yıpratıcı bir savaş, işin sonunda ortaklıkların her birinin nispi kapasitesini ölçen bir sınava dönüşmektedir. Bir tarafın, "daha çok"una mı, "daha az"ına mı sahip olduğu, mücadele uzadıkça giderek daha önemli hale gelir.

Ancak insan bu genellemeleri kaba bir ekonomik determinizmin tuzağına düşmeden yapabilir. Kitabın sürekli ilgi konusu, dünya meselelerinde son beş yüzyılda görülen "daha geniş eğilimler"i izlemekse de, ekonominin her olayı belirlediği ya da her ulusun başarısının ve başarısızlığının tek sebebi olduğu ileri sürülmemektedir. Başka şeylerin de olduğuna işaret eden belirtiler fazlasıyla vardır: Coğrafya, askeri teşkilatlanma, ulusal moral, ittifak sistemi ve daha pek çok etken devletler sistemi üyelerinin nispi güçlerini etkileyebilir. Sözgelimi, 18. yüzyılda Hollanda Cumhuriyeti'nin toprakları Avrupa'nın en zengin bölgesiydi, Rusya da en yoksulu – ama Hollandalılar çöktü, Ruslar yükseldi. Kişilerin budalalığının (Hitler'inki gibi) ve muharebe meydanında ortaya çıkan üstün becerinin de (ister 16. yüzyıldaki İspanyol alaylarının, ister yüzyılımızdaki Alman piyadelerininki gibi olsun) tek tek zafer ve yenilgilerin açıklanmasında büyük payı vardır. Ancak tartışılmaz gibi görünen bir nokta şudur ki, uzun süreli Büyük Güç (genellikle de ortaklık) savaşlarında zafer, pek çok kez verimlilik tabanı daha çok gelişen tarafın olmuştur ya da İspanyol kaptanların dediği gibi en son escudo kimdeyse onun. Bundan sonra söylenecekler, çoğunlukla, bu alaycı ama esasta doğru olan yargının haklılığını gösterecektir. Son beş yüzyıl içinde başkalarının önüne geçmiş olan ulusların güçlülük açısından sahip oldukları konum ile nispi ekonomik durumları yakın bir paralellik gösterdiği içindir ki, ekonomi ve teknoloji alanlarında bugün görülen eğilimlerin günümüz güç dengesi açısından ne gibi anlamlar taşıdığını irdelemek yararlı olur gibi görünmektedir. Bu, insanların kendi tarihlerini kendilerinin yarattıklarını inkâr etmek demek değildir; ancak insanlar bunu, imkânları sınırlayan (yeni imkânlar da yaratan) tarihsel koşullar çerçevesinde yaparlar.

Bu kitabın örnek aldığı eski bir çalışma, ünlü Prusyalı tarihçi Leopold ve Ranke'nin *die grossen Mächte* ("büyük güçler") üzerine yazdığı ve uluslararası güç dengelerinde İspanya'nın çöküşünden sonra oluşan iniş ve çıkışları gözden geçirdiği, birtakım ülkelerin neden ön plana çıkıp sonra da gerilediklerini göstermeye çalıştığı denemedir. Ranke, denemesini çağdaş dünyanın ve Fransa'nın Napolyon Savaşında sergilediği egemenlik girişiminin yenilgiye uğramasından sonra bu dünya içinde neler olup bittiğini çözümleyerek noktalamıştır. Büyük Güçlerin her biriyle ilgili "geleceğe yönelik ihtimaller"i incelerken, Ranke de tarihçilikten uzaklaşıp, geleceğe yönelik belirsiz spekülasyon dünyasına girmeden edememişti.

"Büyük Güçler" üzerine bir deneme yazmak başka şeydir, aynı konuyu kitap halinde anlatmak başka bir şey. Benim ilk baştaki niyetim, okurların değişen büyüme oranları, ya da şu veya bu Büyük Gücün karşısına dikilen birtakım jeostratejik sorunlarla ilgili arka plan ayrıntılarını (belli belirsiz de olsa) bildiklerini varsayarak kısa, "denememsi" bir kitap yazmaktı. Görüş almak üzere kitabın ilk bölümlerini çeşitli kimselere göndermeye ya da kitabın bazı ana konuları üzerinde deneme konuşmaları yapmaya başladığımda giderek açıklıkla gördüm ki, yanlış bir varsayımda bulunmuşum: Çoğu okurun ve dinleyenin istediği şey, arka planla ilgili daha çok ayrıntı, daha çok bilgi verilmesiydi; bunun da tek sebebi, ekonomik ve stratejik güç dengelerinde meydana gelen değişiklikleri anlatan bir çalışmanın bulunmamasıydı. Ne ekonomi tarihçileri ne de askeri tarihçiler bu alana el atmış oldukları için, konu ihmale uğramıştı. Eğer hem metin içinde hem de kitabın sonundaki notlarda bol ayrıntı bulunmasının bir gerekçesi varsa bu, Büyük Güçlerin yükseliş ve çöküş tarihindeki çok önemli boşluğu doldurmaktır.

SANAYİ ÖNCESİ DÜNYADA STRATEJİ VE EKONOMİ

1

BATI DÜNYASININ YÜKSELİŞİ

Pek çok bilim adamı tarafından modern ve modernöncesi dönemleri birbirinden ayırmak üzere seçilen 1500 yılında,[1] Avrupa, dünyanın geri kalan kısmı üzerinde egemenlik kurmaya hazır bir hale gelmişti ancak o sırada bu, kıta sakinleri için hiç de belli olan bir şey değildi. O çağın insanlarının Doğunun büyük uygarlıklarına ilişkin bilgileri, yeniden anlatıldıklarında hep tazeliğini koruyan gezginci hikâyelerine dayandığı için, bölük pörçük ve çoğu kez de hatalıydı. Bununla birlikte, çoğunluğun kafasında beliren olağanüstü zenginliklere ve kocaman ordulara sahip doğu imparatorlukları imgesi, gerçeğe oldukça yakındı; bu toplumlar kendileriyle ilk kez karşılaşanlara, sahip oldukları şeyler açısından Batı Avrupa halkları ve devletlerine göre çok daha şanslı görünmüş olsalar gerektir. Gerçekten de bu büyük kültür ve ekonomi etkinlikleri merkezleriyle yan yana getirildiğinde, Avrupa'nın nispi zayıflıkları, kuvvetli yanlarından daha belirgin hale geliyordu. Her şeyden önce Avrupa, dünyanın ne en bereketli ne de en kalabalık bölgesiydi; her iki bakımdan da Hindistan ve Çin başköşeyi alıyorlardı. Avrupa "kıta"sı, jeopolitik açıdan, biçimsiz bir yapıya sahipti; kuzey ve batıda buzla ve suyla sınırlanmış, doğusunda kara yönünden sık sık yapılan istilalara açık, güneyde ise stratejik tuzaklara karşı zayıftı. 1500'de ve bu tarihten çok daha önceleri ve sonraları, bunlar soyut düşünceler değildi. İspanya'nın son Müslüman bölgesi Granada'nın Ferdinand ve Isabella'nın ordularına boyun eğişinin üzerinden daha sekiz yıl geçmişti; ama bu olay sadece bölgesel bir mücadelenin sona erdiğine işaret ediyordu, Hıristiyan âlemi ile Peygamberin güçleri arasındaki çok daha geniş kapsamlı mücadelenin değil. Batı dünyasının büyük bir bölümünde İstanbul'un 1453'te düşmesinin yarattığı şok hâlâ etkisini sürdürmekteydi; bu olay Osmanlı Türklerinin ilerleyişinin artık durduğunu göstermediği için,

yüklendiği anlam daha da büyüktü. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlı Türkleri Yunanistan'ı ve İyonya Adalarını, Bosna'yı, Arnavutluk'u ve geriye kalan Balkan topraklarının çoğunu almışlardı; bundan da beteri, yüreklere korku salan yeniçeri ordularının Budapeşte ve Viyana'ya doğru ilerledikleri 1520'li yıllardı. Güneyde, Osmanlı kadırgalarının limanlarına baskınlar yaptıkları İtalya'da, papalar, Roma'nın kaderinin de yakında İstanbul'unkine benzeyeceğinden korkar olmuşladı.[2]

Bu tehditler, Sultan II. Mehmet ve ondan sonra gelenlerce yönlendirilen tutarlı bir yüksek stratejinin birer parçası iken, Avrupalıların bunlara olan tepkileri tutarsız ve dağınıktı. Osmanlı ve Çin İmparatorlukları ile, Moğolların kısa bir süre sonra Hindistan'da kuracakları düzenden farklı olarak, her yerde laik ya da dinsel tek bir önderin tanındığı bir birleşik Avrupa hiçbir zaman olmadı. Avrupa, böyle olmak yerine ufak krallıklar ve prenslikler, sınır boyu lordlukları ve kent-devletlerinin oluşturduğu bir karmaşaydı. Batıda, özellikle de İspanya, Fransa ve İngiltere'de daha güçlü monarşiler doğuyordu ama bunların hiçbiri iç gerginliklerden kurtulamadı ve hepsi de öbürlerini İslamla mücadele için birer müttefik olarak değil, kendilerine birer rakip olarak görmeye devam ettiler.

Asya'nın büyük uygarlıklarıyla kıyaslandığında, Avrupa'nın kültür, matematik, mühendislik alanları ya da gemicilik teknolojisi ve diğer teknolojiler açısından belirgin üstünlüklerinin olduğu da söylenemezdi. Avrupa'nın kültür ve bilim birikiminin oldukça büyük bir bölümü zaten İslam dünyasından "ödünç alınmıştı"; tıpkı Müslüman toplumların yüzyıllar boyu karşılıklı ticaret, fetihler ve yerleşim yoluyla Çin'den aldıkları gibi. Geriye dönüp bakıldığında, Avrupa'nın 15. yüzyılın sonlarında, gerek ticaret gerek teknoloji açısından hız kazandığı görülebilir; ancak o dönemle ilgili olarak yapılabilecek en doğru genelleme, belki de şu olabilir: O sıralarda büyük dünya uygarlık merkezlerinden her biri aşağı yukarı benzer bir gelişme aşamasında bulunuyor, kimileri bir alanda daha ileri ama başka alanlarda daha geri olabiliyordu. Teknolojik ve buna bağlı olarak da askeri açıdan Osmanlı İmparatorluğu, Ming Hanedanı yönetimindeki Çin ve daha sonra da Moğol egemenliğindeki Kuzey Hindistan ile Avrupa Devletler sistemi ve bu sistemin Moskof Rusya'sındaki uzantısı, daima Afrika, Amerika ve Okyanusya'nın dağınık toplumlarından üstün durumdaydılar. Bütün bunlar, Avrupa'nın 1500 yılında en önemli kültürel güç merkezlerinden biri olduğuna işaret etse de, Avrupa'nın günün birinde en tepeye çıkacağı hiç de belli olmuyordu. O halde, Avrupa'nın yükselişinin sebeplerini araştırmadan önce, öbür yarışmacıların kuvvetli ve zayıf yanlarını incelemek gerekir.

Modernöncesi çağlardaki uygarlıklar arasında hiçbiri, Çin'den daha ileri görünmüyor, kendisini ondan daha üstün hissetmiyordu.[3] 15. yüzyılda Avrupa'nın 50-55 milyonluk nüfusuna karşılık, Çin'in 100-130 milyonluk hatırı sayılır büyüklükte bir nüfusu, olağanüstü kültürü, son derece bereketli ve sulanabilen 11. yüzyıldan beri mükemmel bir kanal sistemiyle birbirlerine bağlı ovaları, iyi eğitim görmüş bir Konfüçyüsçü bürokrasi tarafından çalıştırılan uyumlu, hiyerarşik yönetimi vardı. Bütün bunlar Çin toplumuna yabancı ziyaretçileri imrendirecek bir tutarlılık ve incelik kazandırmıştı. Bu uygarlığın göçebe Moğol aşiretlerince sert bir biçimde kesintilere uğratıldığı ve Kubilay Han'ın istilalarından sonra da boyunduruk altına girdiği doğruydu. Ama Çin'in öyle bir yapısı vardı ki, kendisini fethedenler onu değiştireceğine o, kendisini fethedenleri değiştiriyordu ve Ming Hanedanı 1368 yılında ortaya çıkarak imparatorluğu yeniden birliğe kavuşturup sonunda da Moğolları yenince, eski düzen ve bilgi birikimi büyük ölçüde yerli yerinde kaldı.

"Batı" bilimine saygı duymayı öğrenmek üzere yetiştirilmiş olan okurlar için Çin uygarlığının en çarpıcı yanı, teknolojik alandaki erken gelişme olsa gerektir. Çok öncelerden başlayarak kocaman kitaplıklar kurmuşlardı. Yeri değiştirilebilir harflerle basımcılık, Çin'de daha 11. yüzyılda ortaya çıkmış ve kısa bir süre içinde çok sayıda kitap oluşturulmuştu. Kanal yapımı ve nüfus artışlarının baskısıyla kamçılanan ticaret ve sanayi, aynı oranda incelik kazanmıştı. Çin kentleri, ortaçağ Avrupası'ndaki kentlerden çok daha büyüktü; Çin'in ticaret yolları ise, Avrupa'nınkiler kadar genişlemişti. Kâğıt para ticaretin akışını ve pazarların büyümesini hızlandırmıştı. 11. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Kuzey Çin'de muazzam bir demir sanayii vardı ve burada esas olarak, ordunun ve devletin kullanımı için yılda yaklaşık 125.000 tonluk bir üretim yapılıyordu – sözgelimi, bir milyondan fazla askeri olan ordu, demir ürünleri için muazzam bir pazardı. Şuna da işaret etmek yararlı olacaktır ki, bu üretim miktarı, yedi yüzyıl sonra İngiltere'nin Sanayi Devriminin ilk aşamaları sırasındaki demir üretiminden çok daha fazlaydı. Gerçek barutu ilk bulanlar da muhtemelen Çinlilerdi. Mingler 14. yüzyıl sonlarında da Moğol hükümdarlarını devirmek üzere top kullandılar.[4]

Kültür ve teknoloji alanındaki bu ilerlemeler düşünülürse, Çinlilerin denizaşırı bölgelere keşif gezilerine ve denizaşırı ticarete başladıklarını duymak da şaşırtıcı olmayacaktır. Mıknatıslı pusula bir başka Çin buluşuydu; bazı Çin yelkenlileri daha sonra ortaya çıkan İspanyol kalyonlarının büyüklüğündeydi ve Hint ve Pasifik adalarıyla yapılan ticaret, potansiyel olarak, kervan yolları boyunca yapılan ticaret kadar kârlıydı.

Onyıllarca öncesinde, Yangtze Nehri üzerinde deniz harbi uygulanmıştı – 1260'lı yıllarda Kubilay, Hang Sung Çininin gemilerini dize getirmek üzere, güle fırlatıcı makinelerle donatılmış kendi büyük savaş filosunu kurmak zorunda kalmıştı – ve 14. yüzyıl başlarında kıyı tahıl ticareti hızla gelişiyordu. Kayıtlara göre, 1420 yılında Ming donanmasında, aralarında 400 tane geniş yüzücü tahkimat ve uzun mesafeli seferler için tasarlanmış 250 gemi bulunan 1350 muharebe gemisi vardı. Böyle bir deniz gücünün yanı sıra, ondan geri kalan ama Kore, Japonya, Güneydoğu Asya ve bu tarihlere gelindiğinde Afrika'yla bile ticaret yapan ve özel kişilerce işletilen pek çok gemi bulunuyordu; bunlar, deniz ticaretine vergi koymak peşinde olan Çin devletine gelir sağlıyordu.

En ünlü resmi denizaşırı seferler, 1405-1453 yılları arasında Amiral Chang Ho tarafından gerçekleştirilen yedi uzun mesafeli seferdi. Zaman zaman yüzlerce gemiden ve on binlerce gemiciden oluşan bu filolar, Malacca ve Seylan'dan, Kızıl Deniz girişine ve Zanzibar'a kadar çeşitli limanlara uğramıştı. Bir yandan kendilerine saygı gösteren yerel hükümdarlara armağanlar veriyor, bir yandan da boyun eğmeyenleri Pekin'i tanımaya zorluyorlardı. Bir gemi, Çin İmparatorunu eğlendirmek üzere Doğu Afrika'dan zürafalar taşımış, bir başkası ise Güneşin Oğlunun üstünlüğünü tanımama akılsızlığını gösteren Seylanlı bir hükümdarı getirmişti. (Ancak şuna da işaret etmek gerekir ki, Çinlilerin hiçbir zaman yağma yapmadıkları ve adam öldürmedikleri anlaşılıyor – Portekizlilere, Hollandalılara ve Hint Okyanusu'nu istila eden öbür Avrupalılara benzemiyorlardı.) Tarihçilerin ve arkeologların Chang Ho'nun donanmasının büyüklüğü, gücü ve denize dayanıklılığı konusunda söylediklerine bakılırsa – büyük hazine gemilerinin bazılarının aşağı yukarı 400 ayak uzunluğunda oldukları ve 1500 tondan fazla su çıkardıkları anlaşılmaktadır – bunlar, pekâlâ, Denizci Henry'nin* seferlerinin Septe'nin güneyine doğru ciddi olarak ilerlemeye başlamasından birkaç on yıl öncesi, Portekiz'i "keşfedebilirlerdi."[5]

Ancak Çinlilerin 1433'teki seferi bu dizinin sonuncusu oldu; üç yıl sonra da açık deniz gemilerinin yapımını yasaklayan bir imparatorluk kararı çıkarıldı; daha sonra da özel bir emir ikiden fazla direği olan gemileri yasakladı. Donanma personeli, bundan böyle Büyük Kanal boyunca işleyen daha ufak gemilerde çalıştırılacaktı. Chang Ho'nun koca savaş gemileri kızağa çekildi ve çürüyüp gittiler. Denizaşırı yerlere açılmayı çekici kılan tüm imkânlara rağmen Çin, dünyaya arkasını dönmeye karar vermişti.

* Denizcilik bilimine yaptığı katkılardan dolayı Ingiliz tarihçilerin "Denizci Henry" ("Henry the Navigator") diye adlandırdıkları Portekiz prensi (1394-1460). – ç.n.

Bu karar için, kuşkusuz akla yakın bir stratejik sebep vardı. İmparatorluğun kuzey sınırları bir ölçüde gene Moğolların baskısı altına girmişti ve askeri kaynakları tehlikeye daha açık olan bu bölgeye yığmak akıllıca görünebilirdi. Bu koşullar altında büyük bir donanma pahalı bir lükstü; hem zaten Çinlilerin güneye Annam'a (Vietnam) doğru yayılma girişiminin de boşuna ve pahalı bir iş olduğu ortaya çıkıyordu. Ancak oldukça geçerli görünen bu düşünce, deniz gücündeki kısıtlamanın getirdiği sakıncalar daha sonraları açıkça belirdiği zaman yeniden gözden geçirilmiş gibi görünmemektedir; yaklaşık yüzyıl gibi bir zaman içinde Çin kıyı şeridi ve hatta Yangtze Nehri üzerindeki kentler Japon korsanlarının saldırılarına uğruyordu ama imparatorluk donanmasını yeniden inşa etmek yolunda ciddi bir çalışma yoktu; Portekiz gemilerinin Çin kıyıları açıklarında tekrar tekrar belirmeleri bile Çin'i yeni bir değerlendirme yapmaya zorlamadı.* Mandarinler gerekli olan tek şey kara savunmasıdır diye düşünüyorlardı; çünkü Çin uyrukluların deniz ticareti yapmaları zaten yasaklanmış değil miydi?

O halde işin maliyeti ve isteksizlik yaratan başka etkenler bir yana bırakılırsa, Çin'in geri çekilmesindeki asıl sebep Konfüçyüsçü bürokrasinin tutuculuğundan başka bir şey değildi' – Ming döneminde, Moğollar tarafından daha önceleri kendilerine benimsetilen değişiklikler karşısında duyulan öfkeyle güç kazanan bir tutuculuk. Bu "restorasyon" havası içinde devletin üst kademelerinde yer alan kimseler, denizaşırı genişlemeye ve ticarete dayalı daha parlak bir gelecek yaratmanın değil de, geçmişi korumanın ve yeniden yakalamanın peşindeydiler. Konfüçyüs yasasına göre, harbin kendisi esefle karşılanacak bir olaydı ve silahlı kuvvetleri gerekli kılan tek şey barbar saldırıları ya da iç ayaklanma korkusuydu. Mandarinlerin orduya (ve donanmaya) karşı duydukları hoşnutsuzluğa, tüccarlar karşısında duydukları kuşkular da ekleniyordu. Özel sermayenin birikmesi, ucuza alıp pahalıya satma uygulamaları, nouveau riche** tüccarlarının gösterişçilikleri, seçkin, bilim adamı nitelikli bürokratları rahatsız ediyordu – neredeyse, çok ağır koşullar altında çalışan yığınların öfkesini çektiği kadar. Mandarinler pazar ekonomisini tümüyle işlemez hale getirmek istemiyorlardı ama mallarına el koyarak ya da çalışmalarını yasaklayarak tüccarlara sık sık müdahalelerde bulunuyorlardı. Çin uyruklarınca sürdürülen dış ticaret, mandarinlerin gözünde daha da kuşkulu bir şey olmalıydı; bunun da tek sebebi, dış ticaret üzerindeki denetimlerinin daha zayıf oluşuydu.

* 1590'lı yıllarda, kısa bir süre için, bir ölçüde canlılık kazanmış olan Çin kıyı filosu Korelilere, Japonların iki istila girişimine karşı olan direnişlerinde yardımcı oldu; ancak Ming donanmasından artakalan bu kuvvet de o tarihlerden sonra zayıfladı.

** *Nouveau riche:* Sonradan görme. – ç.n.

Ticaret ve özel sermaye karşısındaki bu hoşnutsuzluk, yukarıda sözü edilen muazzam teknolojik başarılara ters düşmemektedir. Büyük Çin Seddinin Minglerce yeniden yapılması ve kanal sisteminin geliştirilmesi, demir fabrikaları ve imparatorluk donanması, devletin amaçları içindi, çünkü bürokrasi bunların gerekli olduğu yolunda imparatora akıl vermişti. Ama bu girişimler başlatıldıkları gibi ihmale de uğruyorlardı. Kanallar yok olmaya terk edildi, ordu aralıklı olarak yeni donanımlardan yoksun bırakıldı, astronomi saatleri (yaklaşık 1090'da yapılmışlardı) ihmal edildi, demir fabrikaları sonunda yok olup gitti. Ekonomik büyümeyi köstekleyen şeyler bu kadar da değildi. Basımcılık bilimsel eserlerle sınırlandırılıyor, pratik bilgilerin yaygın aktarımı, hele toplumsal eleştiri amacıyla hiç gerçekleşmiyordu. Kâğıt para kullanımına son verildi. Çin kentlerine hiçbir zaman Batıdaki kentlere sağlanan özerklik tanınmadı; kentlilik terimi içerdiği tüm anlamlarla birlikte düşünüldüğünde, kentli Çinli diye bir şey yoktu; imparatorluk sarayının yeri değiştiğinde başkentin de taşınması gerekiyordu. Ancak yetkililerin teşviki olmadan tüccarlar ve öbür girişimcilerin başarı kazanmaları mümkün değildi ve varlıklı hale gelenler bile, paralarını protosınai gelişme için yatırım yapmak yerine, toprak ve eğitim için harcama eğilimindeydiler. Aynı şekilde, denizaşırı ticaretin ve balıkçılığın yasaklanması da sürekli bir ekonomik genişleme için olabilecek itici güç potansiyelini yok etti; sonraki yüzyıllarda Portekizliler ve Hollandalılarla olan dış ticaret ise lüks mallarda ve (kuşkusuz pek çok kaçamak olmuşsa da) yetkililerin denetimi altında yapılmıştır.

Sonuç olarak, Ming Çini dört yüzyıl önceki Sung Çinine göre canlılığı ve girişimciliği çok daha az olan bir ülkeydi. Ming döneminde, kuşkusuz gelişmiş tarım teknikleri vardı, ancak bir süre sonra tarım daha yoğun olarak yapıldığı ve verimi çok düşük topraklar bile kullanıldığı halde, nüfus artışına ayak uydurulması zorlaştı; nüfus ancak veba, seller ve savaş gibi hepsi de başa çıkılması zor olan Malthus etkenleriyle dizginlenebiliyordu. 1644'ten sonra Minglerin yerine geçen daha gayretli Mançular bile bu sürekli nispi gerilemeyi durduramadılar.

Olup bitenleri son bir ayrıntı özetleyebilir: 1736'da – tam Abraham Darby'nin* Coalbrookdale'deki demir fabrikaları hızla gelişmeye başladığı sırada – Honan ve Hopei'deki maden eritme ocakları ve kömür fırınları tamamen terk edildi. Bunlar, Normandiya Dükü William, Hastings'e çıkmadan önceki dönemlerde büyük tesislerdi. Oysa tekrar üretime geçmeleri 20. yüzyıldan önce olmayacaktı.

Abraham Darby: (1678 (?) - 1717) Demir cevherini ilk kez kok kullanarak başarıyla tasfiye eden İngiliz demirci ustası. – ç.n.

16. yüzyılın başlarında Çin'i ziyaret eden ilk Avrupalı gemiciler, ülkenin büyüklüğünden, nüfusundan ve zenginliğinden etkilenseler bile, geldikleri yerin kendi içine dönmüş bir ülke olduğunu fark edebilirlerdi. Böyle bir yorum, hiç kuşkusuz genişleme aşamasının ortalarında bulunan, daha yakın olduğu için de Hıristiyan alemi açısından çok daha büyük bir tehdit oluşturan o zamanki Osmanlı İmparatorluğu için yapılamazdı. Daha geniş bir tarihsel ve coğrafi perspektiften bakıldığında, 16. yüzyıl boyunca dünya meselelerinde en hızlı gelişen güçleri Müslüman devletlerin oluşturduğunu ileri sürmek doğru olur. İş yalnızca Osmanlı Türklerinin batıya doğru ilerlemesiyle kalmıyor, İran'daki Safavi Hanedanı da özellikle I. İsmail (1500-1524) ve I. Abbas'ın (1587-1629) hükümdarlıkları sırasında güç, zenginlik ve yüksek kültür açısından bir yeniden canlanma dönemi geçiriyordu; güçlü bir Müslüman hanlıklar zinciri, Kaşkar ve Turfan üzerinden Çin'e giden eski İpek Yolu'nun denetimini hâlâ elinde tutuyordu; bu zincir Bornu, Sokola ve Timbuktu gibi Batı Afrikalı İslam devletleri zincirine benzemiyor da değildi; Java'daki Hindu İmparatorluğu, 16. yüzyılın başlarında Müslüman güçlerce devrilmişti; Kabil Kralı Babür ise fetih yolunu izleyip kuzeybatıdan Hindistan'a girerek 1526'da Moğol İmparatorluğunu kurdu. Hindistan üzerindeki Moğol egemenliği başlarda pek sağlam değildi ama Babür'ün torunu Ekber (1556-1605) tarafından başarıyla pekiştirildi; Ekber, çabaları sonucunda batıda Belücistan'dan doğuda Bengal'e uzanan bir kuzey Hindistan İmparatorluğu yarattı. Ekber'in soyundan gelenler 17. yüzyıl boyunca, Hindu Marathalara karşı daha güneye doğru ilerlediler; tam bu sıralarda Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar da Hindistan Yarımadasına deniz yoluyla girmekteydiler; tabii ki bu çok daha önemsiz bir biçimde oluyordu. Müslüman nüfuzunun dinsel nitelikli olmayan bu genişleme işaretlerinin yanı sıra, Afrika'da ve Hint Adalarında İslama inananların sayısında muazzam bir artış olduğunu da eklemeliyiz; bu artış karşısında misyonerlerce yürütülen Hıristiyanlaştırma çalışmaları sönük kalıyordu.

Ama modern çağın başlarında Avrupa'ya yönelen en büyük tehdit, kuşkusuz Osmanlı Türklerinden, daha doğrusu Osmanlıların heybetli ordularından ve sahip oldukları, çağın en ileri muhasara kuvvetleri ve araçlarından geliyordu. Osmanlı egemenliği daha 16. yüzyılın başlarında Kırım (buradaki Ceneviz ticareti bölgelerini istila etmişlerdi) ve Ege'den (burada da Venedik İmparatorluğunu yıkmaktaydılar) Levant'a* kadar uzanıyordu. 1516'ya gelindiğinde, Osmanlı kuvvetleri

* Levant: Akdeniz'in doğu sahilleri ve burada yer alan ülkeler. – ç.n.

Şam'ı almıştı; ertesi yıl ise Memluk kuvvetlerini Türk toplarıyla perişan ederek Mısır'a girdiler. Hint Adalarından gelen baharat yolunu böylece kapadıktan sonra, Nil boyunca hareket ederek Kızıl Denizden Hint Okyanusuna doğru, buralardaki Portekiz saldırılarına karşılık vererek ilerlediler. Bu durum İberyalı gemicileri rahatsız ediyordu ama onların duydukları rahatsızlık, Türk ordularının doğu ve güney Avrupa'daki prenslere ve halklara verdiği korku yanında hiç kalırdı. Bulgaristan ve Sırbistan zaten Türklerin elindeydi; Türkler Eflak'ta ve tüm Karadeniz çevresinde en büyük nüfuza sahiptiler; ama güneyde Mısır ve Arabistan'a karşı yapılan saldırıların ardından Süleyman döneminde (1520-1566) Avrupa'ya karşı baskılar başladı. O yıllarda Hıristiyan âleminin doğudaki güçlü kalesi olan Macaristan, üstün Türk ordularına daha fazla karşı koyamadı ve 1526 Mohaç Savaşı'ndan sonra istila edildi; bir rastlantıyla Babür, Moğol İmparatorluğunu kurmasına imkân veren Pampat zaferini de aynı yıl kazandı. Kuzey Hindistan'ın başına gelenler, yakında bütün Avrupa'nın da mı başına gelecekti? Türkler 1529'da Viyana'yı kuşatınca, böyle bir şey bazı kimselere açık bir ihtimal gibi görünmüş olsa gerektir. Aslında o sıralar kuzey Macaristan'da istikrara kavuşan sınır hattı ve Kutsal Roma İmparatorluğu olduğu gibi korundu ama bundan sonra Türkler sürekli olarak tehlike oluşturdular ve hiçbir zaman tam anlamıyla göz ardı edilemeyecek bir askeri baskı uyguladılar. 1683 gibi ileri bir tarihte bile bir kez daha Viyana'yı kuşatmaktaydılar.[7]

Aynı ölçüde ürkütücü olan bir başka şey de Osmanlı deniz gücünün genişlemesiydi. Çin'deki Kubilay Han gibi, Türkler de sırf denizle çevrili bir düşman kalesini fethetmek uğruna bir donanma oluşturmuşlardı – Sultan Mehmet'in 1453 tarihli saldırısına yardım etmek üzere büyük kadırgalar ve küçük çapta yüzlerce tekneyle abluka altına aldığı bu düşman kalesi, İstanbul'du. Muazzam kadırga filoları, daha sonra da Karadeniz'deki harekâtta güneye, Suriye ve Mısır'a doğru yönelen saldırılarda ve Ege adaları, Rodos, Girit ve Kıbrıs'ın denetimi için Venedik'e karşı girişilen bir dizi çatışmada kullanıldı. 16. yüzyılın başlarında birkaç on yıl boyunca Osmanlı deniz gücü Venedik, Ceneviz ve Habsburg filolarınca fazla yaklaştırılmadı; ama yüzyılın ortasına gelindiğinde Müslüman deniz kuvvetleri tüm kuzey Afrika kıyısı boyunca etkin durumdaydılar ve İtalya, İspanya ve Balear Adalarındaki limanlara akınlar düzenliyorlardı; sonunda 1570-1571'de Kıbrıs'ı almayı başardılar, daha sonra İnebahtı Savaşı sayesinde durduruldular.[8]

Osmanlı İmparatorluğu, elbette askeri bir mekanizma olmanın çok ötesine geçmişti. Fetihci bir seçkinler topluluğu olan Osmanlılar (Çin'deki Mançular gibiydiler), Roma İmparatorluğundan daha geniş bir alanda ve uyrukları haline gelen çok geniş halk yığınları üzerinde

resmi bir inanç, kültür ve dil birliği kurdular. İslam âlemi 1500'e gelmeden önce, yüzyıllar boyu kültür ve teknoloji alanlarında Avrupa'dan ilerdeydi. İslam kentleri geniş, iyi aydınlatılmış ve kanalizasyonu olan kentlerdi; kimilerinde üniversiteler, kitaplıklar ve şaşırtıcı güzellikte camiler vardı. Matematik, haritacılık, tıp ile bilim ve sanayinin daha pek çok kolunda –değirmenler, silah dökümü, fener kuleleri, at yetiştiriciliği– Müslümanlar öndeydi. Osmanlıların geleceğin yeniçerilerini Balkanlardaki Hıristiyan gençler arasından seçme sistemi, işlerine bağlı, düzenli askeri birliklerin oluşmasını sağladı. Başka ırklara gösterilen hoşgörü sayesinde pek çok yetenekli Yunanlı ve Yahudi Sultanın hizmetine girdi. İstanbul kuşatmasında Sultan Mehmet'in baş silah dökümcüsü bir Macar'dı. I. Süleyman gibi başarılı bir liderin yönetimi altındaki güçlü Osmanlı bürokrasisinin denetlediği 14 milyon uyruk vardı – o zamanlar İspanya'da 5 milyon, İngiltere'de ise topu topu 2,5 milyon insan yaşamaktaydı. İstanbul en parlak döneminde, tüm Avrupa kentlerinden daha büyüktü. 1600'de 500.000'i aşkın kent sakini vardı.

Ancak Osmanlı Türkleri de tökezleyecekler, kendi içlerine dönecekler ve dünyaya egemen olma fırsatını kaçıracaklardı; oysa bunun böyle olacağı, Minglerin çarpıcı bir benzerlikle çökmelerinden ancak yüzyıl sonra ortaya çıkmıştı. Bir ölçüye kadar bu sürecin, Türklerin daha önce elde ettikleri başarıların doğal sonucu olduğu ileri sürülebilir: Osmanlı ordusu, ne kadar iyi yönetilirse yönetilsin uzayıp giden sınırlarını koruyabilirdi ama hem insan hem para açısından çok ağır kayıplar vermeden daha fazla genişlemesi pek mümkün değildi; Osmanlı emperyalizmi sonraki İspanyol, Hollanda ve İngiliz emperyalizminden farklı olarak, fazla bir ekonomik yarar getirmedi; 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, İmparatorluk stratejik bakımdan aşırı genişleme belirtileri gösteriyordu: Büyük bir ordu orta Avrupa'ya yerleştirilmişti; geniş bir donanma, Akdeniz'de harekât halindeydi; Osmanlı askerleri Kuzey Afrika, Ege, Kıbrıs ve Kızıl Denizde çarpışıyordu; Kırım'ı, yükselen Rus gücüne karşı koruyabilmek içinde takviye kuvvetlere ihtiyaç vardı. Yakındoğu'da bile rahat bir Osmanlı kanatı yoktu; bunun sebebi de tabanı Irak'ta ve daha sonra da İran'da bulunan Şii kesimin, egemen Sünnî uygulama ve öğretilerine kafa tutmasıyla İslam âleminde ortaya çıkan yıkıcı dinsel bölünmeydi. Zaman zaman durumun o sıralarda Almanya'da görülen dinsel mücadelelerden farkı kalmıyor ve Sultan, egemenliğini ancak Şii muhaliflerini kuvvet kullanarak ezmekle koruyabiliyordu. Ancak sınırın öte yanında Büyük Abbas yönetimindeki İran Krallığı Osmanlılara karşı Avrupalılarla ittifak kurmaya hazırdı; tıpkı Fransa'nın daha önce Kutsal Roma İmparatorluğuna karşı "dinsiz" Türklerle işbirliği yapması gibi. Bu kadar çok düşman karşısında, Osmanlı

İmparatorluğunun büyümesini sürdürebilmesi için olağanüstü liderlere ihtiyacı olacaktı; oysa 1566'dan sonra birbiri ardınca hükümdarlık eden on üç sultan da yetersizdi.

Ancak dış düşmanlar ve kişisel başarısızlıklar her şeyi açıklamaya yetmemektedir. Sistem bir bütün olarak ele alındığında, Ming Çininde olduğu gibi inisiyatif, görüş ayrılıkları ve ticaret karşısında alınan merkeziyetçi, despotik ve aşırı gelenekçi tutumun yol açtığı bazı kusurlardan giderek daha çok zarar görmekteydi. Budala bir sultan Osmanlı İmparatorluğunu öylesine işlemez hale getirebiliyordu ki, aynı şeyi bir Papanın ya da Kutsal Roma İmparatorunun tüm Avrupa için yapması hiçbir zaman mümkün değildi. Yukardan açık seçik emirler gelmediği için bürokrasinin can damarları sertleşti ve tutuculuk değişikliğe üstün tutularak, yenilik hareketleri boğuldu. 1550'den sonra toprak genişlemesi ve bunun getirdiği ganimetlerde kesinti olup, bir de fiyatlardaki muazzam artışlar buna eklenince, yeniçeriler ülke içinde yağmalama eylemlerine giriştiler. Daha önce teşvik gören tüccarlar ve girişimciler (bunların hemen hepsi yabancıydı), ne olduğu belirsiz vergiler ödemek zorunda bırakılıyor, mallarına açıkça el konuyordu. Sürekli artan vergiler ticareti çökertti ve kent nüfusunun azalmasına yol açtı. En kötü etkilenenler, belki de askerlerin topraklarına ve hayvanlarına musallat olduğu köylülerdi. Durum kötüye gittikçe sivil yetkililer de yağmaya başvurdular; rüşvet talep edip mal stoklarına el koydular. Savaş giderleri ve İran'la olan mücadele yüzünden Asya ticaretinin yitirilmesi, yönetimin yeni gelirler bulma çırpınışlarını yoğunlaştırdı; bu da töre tanımaz vergi kesenekçilerine daha büyük güç kazandırdı.[9]

Şiilerin dine yönelttikleri tehdite verilen şiddetli tepki, belirgin bir oranda, resmi tutumun bütün özgür düşünce biçimlerine karşı katılaştığını ortaya koyuyor ve bunun böyle olacağını gösteriyordu. Matbaa makineleri yasaklanmıştı çünkü bunlar tehlikeli düşünceler yayabilirlerdi. Ekonomik kavramlar ilkel düzeyde kaldı. Batılı malların ithal edilmesi isteniyor ancak ihracat yasaklanıyordu; loncaların yeniliklere ve "kapitalist" üreticilerin yükselişlerine set çekme çabaları destekleniyordu; ticaretle uğraşanlara dinsel açıdan yöneltilen eleştiriler şiddetleniyordu. Türkler Avrupa kökenli düşünce ve uygulamaları küçük gördüklerinden, öldürücü salgınları denetim altına alacak yeni yöntemleri benimsemeyi reddediyorlardı; bunun bir sonucu olarak da halk şiddetli salgınlardan çok zarar gördü. 1580 yılında bir yeniçeri kuvveti, insanı gerçekten de şaşkınlığa düşüren bir karanlıkçılık* nöbetine kapılarak, devlete ait bir gözlemevini salgına yol açtığı iddiasıyla yok etti.[10] Silahlı kuvvetler, gerçekten de tutucu güçlerin kalesi haline gelmişti. Av-

* Karanlıkçılık: Obscurantism. – ç.n.

rupalı kuvvetlerin kendilerininkine göre daha yeni silahları olduğunu fark etmelerine, ara sıra da bu silahlar yüzünden zarar görmelerine rağmen yeniçeriler, kendilerini çağa uydurmak konusunda ağır hareket ediyorlardı. Cüsseli toplar, daha hafif dökme demir toplarla değiştirilmedi. İnebahtı yenilgisinden sonra daha geniş, Avrupa tipi tekneler yapmadılar. Güneydeki Müslüman filolarına, doğrudan doğruya Kızıl Denizin ve Basra Körfezinin daha sakin sularında kalmaları emrediliyor, böylece Portekiz tipi açık deniz tekneleri yapma gereği ortadan kaldırılıyordu. Belki teknik sebeplerin de bu kararlarda payı vardır; ancak kültür ve teknoloji konusunda tutuculuk da rol oynamıştır. (Buna karşı, başıbozuk Berberi korsanlar, fırkateyn tipi savaş gemilerini hızla benimsediler.)

Tutuculuk konusunda yukarıda söylenenler, aynı ölçüde hatta daha da ağırlıklı olarak, Moğol İmparatorluğu için de söylenebilir. İmparatorluğun en parlak dönemindeki büyüklüğüne ve kimi imparatorların askeri dehasına, saraylarındaki göz kamaştırıcılığa ve lüks ürünlerde görülen ustalığa, hatta ileri bir bankacılık ve kredi ağına rağmen, sistemin özünde bir zayıflık vardı. Çoğunlukla Hinduizme bağlı çok büyük ve yoksul köylü yığınlarının üzerinde, ülkeyi fethetmiş olan Müslüman bir seçkinler tabakası yer almaktaydı. Kentlerde sayıca hayli kabarık olan tüccarlar, arı kovanı gibi işleyen pazarlar ve iş sahibi Hindu aileler arasında imalat, ticaret ve kredi konularında, onları Weber'in Protestan ahlakına mükemmel birer örnek yapacak bir tutum içinde görülüyordu. İngiliz emperyalizminin kurbanı olmadan önce, ekonomik "ileri hamle"ye hazır, girişimci bir toplumun oluşturduğu bu tablonun karşısında, Hint yaşamında temelden gelen pek çok köstekleyici etkenin oluşturduğu karanlık tablolar da vardı. Hinduların katı dinsel tabuları, çağdaşlaşmaya ters etki yapıyordu; kemirgenlerin ve böceklerin öldürülmesi mümkün olmuyor, bu nedenle de çok büyük miktarda yiyecek maddesi ziyan oluyordu; çöp ve pisliğe dokunmakla ilgili toplumsal kurallar sağlıksız koşulların sürüp gitmesine yol açarak, hıyarcıklı vebanın üremesine uygun bir ortam oluşturdu; kast sistemi inisiyatifi yok etti, ritüeli kökleştirdi ve alışverişi kısıtladı; Brahman rahiplerinin yerel Hintli yöneticiler üzerindeki nüfuzları bu karanlıkçılığın en üst düzeylerde etkili olduğunu gösteriyordu. Böyle bir sistem içinde, her türlü radikal değişiklik girişimlerine karşı çok derinlere kök salmış toplumsal denetim mekanizmaları vardı. Bu yüzden, daha ileri dönemlerde Hindistan'ı önce talan edip sonra da Yararcılık* ilkelerine göre yönetmeye çalışan pek çok İngiliz'in nihayet buradan ayrılırken, ülkenin kendileri için hâlâ bir sır olduğunu hissetmelerine şaşmamak gerek.[11]

* Yararcılık: Utilitarianism. – ç.n.

Ama Moğol yönetimini Hint devlet daireleriyle kıyaslamak mümkün değildir. Görkemli Moğol sarayları, o kadar göze batan tüketim merkezleriydi ki, Versailles'daki Güneş Kral bile onları aşırı bulabilirdi. Binlerce hizmetli ve asalağın, aşırı giysi ve mücevherlerin, haremin ve hayvanat bahçelerinin ve bir sürü koruma görevlisinin giderleri, ancak sistemli bir talan mekanizmasının kurulmasıyla karşılanabiliyordu. Efendilerine önceden belirlenmiş miktarlarda gelir sağlamak zorunda olan vergi toplayıcıları köylü ve tüccara, fark gözetmeden bela oluyorlardı. Ürün ve ticaret durumu ne olursa olsun, paranın gelmesi gerekiyordu. Bu soygunculuğa karşı yapısal ya da başka tür bir denetim mekanizması –isyanlar dışında– olmadığı için, vergi toplama işleminin "yemek" olarak adlandırılması şaşırtıcı değildir. Her yıl alınan bu muazzam haraç karşılığında halk hemen hiçbir şey elde edemiyordu. Ulaştırma konusunda hemen hiç iyileşme sağlanmıyor; kıtlık, sel ve öldürücü hastalıklara karşı halka yardımcı olacak bir mekanizma bulunmuyordu – ve bunlar oldukça sık görülen olaylardı. Bütün bunların yanında, Ming Hanedanı ılımlı, neredeyse ilerici görünmektedir. Teknik sebeplerle, Moğol İmparatorluğunun gerilemesi kaçınılmazdı; çünkü kendisini güneyde Marathalara, kuzeyde Afganlara ve en sonunda da East India Company'e* karşı koruması giderek zorlaştı. Gerçekte ise, çöküşünün sebepleri dış kaynaklı olmaktan çok daha fazla, kendi içinden geliyordu.

DIŞTA KALAN İKİ ÜLKE – JAPONYA VE RUSYA

16. yüzyıla gelindiğinde, büyüklük ve nüfus açısından Ming, Osmanlı ve Moğol İmparatorluklarına hiç yaklaşmasalar da, politik güçlenme ve ekonomik büyüme işaretleri veren iki devlet daha vardı. Uzakdoğu'da Japonya, büyük komşusu Çin gücünü kaybetmeye başlarken ileriye doğru adımlar atmaktaydı. Coğrafi konumları Japonlara (İngilizlere olduğu gibi) çok önemli bir stratejik özellik kazandırmıştı. Çünkü bir ada ülkesi olmak, karadan gelecek istilalara karşı korunma sağlıyordu. Çin'in ise böyle bir özelliği yoktu. Ancak, Japon adaları ve Asya anakarası arasında hiçbir zaman tam bir kopukluk olmadı; Japon kültürü ve dini, büyük ölçüde daha eski olan Çin uygarlığından uyarlanmıştı. Ama Çin birliğe ulaşmış bir bürokrasiyle yönetilirken, Japonya'da iktidar, klan tabanlı feodal lordlukların elindeydi ve imparator bir hiçti. 14. yüzyılda var olan merkezileşmiş yönetimin yerini, klanlar arasında sürüp giden kavgalar almıştı – benzetme yerinde olursa, İskoç-

* East India Company: İngilizler tarafından kurulan ve Hindistan'da, 1600-1873 yılları arasında etkinlik gösteren ticari ve politik kuruluş. – ç.n.

ya'daki klanlar arasında süren mücadele gibiydi bunlar. Bu durum, ticaretle uğraşanlar için ideal bir ortam değildi ama ekonomik etkinliklere önemli ölçüde bir engel oluşturmadı. Karada olduğu gibi, denizde de girişimciler, yerel diktatörler ve serüvenci askerler birbirleriyle kıyasıya rekabet ediyor, hepsi de Doğu Asya ticaretinin kârlı olduğunu görüyorlardı. Japon korsanlar yağma için Çin ve Kore kıyılarını silip süpürüyor, onlar bunu yaparken başka Japonlar da batıdan gelen Portekizli ve Hollandalı ziyaretçilerle mal değiş-tokuşu yapma fırsatını memnunlukla karşılıyorlardı. Hıristiyan misyonerlerin ve Avrupa mallarının Japon toplumu içine sızmaları, mesafeli duran, kendi kabuğundan çıkmayan Ming İmparatorluğuna sızmalarından çok daha kolay oldu.[12]

Bu canlı ama çalkantılı tablo, Avrupa'dan ithal edilen silahların kullanımındaki artışla kısa bir süre sonra değişecekti. Dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi güç, tüfekleri ve en önemlisi de topları olan kalabalık bir orduya kumanda edebilecek kaynaklara sahip kişilere ya da topluluklara doğru kayıyordu. Bunun Japonya'daki sonucu, gücün büyük yerel diktatör Hideyoshi'nin elinde toplanması oldu; Hideyoshi'nin hırs onu, sonunda Kore'yi iki kez fethetme girişimine kadar götürdü. Bu girişimler başarısızlığa uğrayıp Hideyoshi de 1598'de ölünce, Japonya yeniden iç kavgaların tehditi altına girdi; ancak birkaç yıl içinde tüm güç, leyasu ile Tokugawa klanından gelme başka şogunların elinde toplanmıştı. Bu kez merkezileşen askeri yönetim sarsılacak gibi değildi.

Tokugawa Japonya'sı, pek çok bakımdan, bir önceki yüzyılda Batıda ortaya çıkmış olan "yeni monarşiler"in özelliklerine sahipti. Aradaki büyük fark, şogunluğun denizaşırı genişlemeden, aslında dış dünyayla hemen her türlü temastan vazgeçmesiydi. 1636'da açık deniz teknelerinin yapımı durduruldu ve Japon uyrukluların açık denize çıkmaları yasaklandı. Avrupalılarla olan ticaret, Nagasaki limanındaki Deshima'ya uğrayan ve kendisine izin verilmiş bulunan Hollanda gemisiyle sınırlandırılmıştı; öbürleri dışarı atılıyordu. Daha önceleri bile hemen hemen tüm Hıristiyanlar (yabancı ve yerli), şogunluğun buyruğuyla acımasızca katledilmişlerdi. Açıkça belli oluyordu ki, şiddet önlemlerinin ardındaki başlıca sebep, Tokugawa klanının rakipsiz olarak denetim sağlama kararlılığıydı; bu nedenle yabancılar ve Hıristiyanlar potansiyel bir yıkıcı güç olarak görülüyorlardı. Ancak öbür feodal lordlara da bu gözle bakılıyordu; bu yüzden de yılın yarısını başkentte geçirmeleri isteniyor ve gene aynı sebeple, kendi arazilerinde oturmalarına izin verilen altı ay boyunca ailelerinin Yedo'da (Tokyo), neredeyse rehin olarak kalmaları gerekiyordu.

Zorla kabul ettirilen bu birlik, tek başına ekonomik gelişmeyi boğmadı; sanat alanındaki olağanüstü başarıları da engellemedi. Ülke çapında sağlanan barış ticaretin hayrınaydı; kentler ve genel nüfus büyü-

yor, nakit parayla ödeme yapma uygulamasının giderek artması tüccarlara ve bankerlere daha büyük önem kazandırıyordu. Ancak tüccar ve bankerlere hiçbir zaman İtalya'da, Hollanda'da, İngiltere'de kazandıkları önem verilmedi; Japonların teknoloji ve sanayi alanında başka yerlerde görülen gelişmeleri öğrenemedikleri ve benimseyemedikleri belliydi. Ming Hanedanı gibi, Tokugawa şogunluğu da bir iki istisna dışında, kendisini dünyadan koparma yolunu seçti. Bu, Japonya'nın kendi içindeki ekonomik etkinlikleri yavaşlatmamış olabilirdi ama Japon devletinin nispi gücüne zarar verdiği kesindi. Ticaretle uğraşmayı küçümseyen, yolculuğa çıkmaları ve törensel nitelik taşıyan durumlar dışında açıkta silah taşımaları yasaklanan, lordlarına bağlı samuray savaşçıları, ritüeller ve can sıkıntısıyla dolu bir yaşam sürmekteydiler. İki yüzyıl boyunca tüm askeri sistem kemikleşti; öyle ki Komodor Perry'nin ünlü "kara gemiler"i 1853'te geldiğinde, korku içinde kalan Japon yönetiminin, Amerikalıların kömür verilmesi ve başka birtakım kolaylıkların sağlanmasına ilişkin isteklerini yerine getirmekten başka yapacağı bir şey yoktu.

Rusya, politik güçlenme ve büyüme döneminin başlarında Japonya ile bazı bakımlardan benzerlikler gösteriyordu. Coğrafi konumu yüzünden –kısmen ulaştırma sistemi zayıf olduğu, kısmen de Litvanya, Polonya, İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu ile aralıklı olarak girişilen çatışmalar mevcut yolları bile kestiği için– Batıdan çok uzakta kalan Moskof Krallığı gene de sahip olduğu Avrupa mirasından derinden etkilenmiş ve bu konuda Rus Ortodoks Kilisesinin etkisi hiç de az olmamıştı. Üstelik, Rusya'nın Asya ovalarının süvarileri karşısındaki zayıflığına kalıcı bir çözüm bulması da batı sayesinde olmuştu: Tüfek ve top. Bu yeni silahlarla Moskova artık kendisini "barut imparatorlukları"ndan biri yapabilir ve bu yolla genişleyebilirdi. İsveçlilerin ve Polonyalıların aynı silahları ellerinde bulundurdukları hesaba katılırsa, batıya doğru saldırmak zordu; ama bu askeri-teknolojik ilerleme, güney ve doğuda yer alan kavim ve hanlıkları sömürgeleştirerek genişlemeyi çok daha kolaylaştırmıştı. Sözgelimi, 1556'da Ruslar Hazar Denizi'ne ulaşmışlardı. Bu askeri yayılmacılığın yanı sıra ve çoğu kez onu gölgede bırakan bir biçimde, Rus kâşifleri ve öncüleri sürekli olarak Uralların doğusuna, Sibirya içlerine doğru ilerleyerek 1638'de fiilen Pasifik Okyanusu'na ulaştılar.[13] Moğol süvarilerine karşı zorlukla kazandıkları askeri üstünlüğe rağmen, Rus İmparatorluğunun genişlemesi kolay ya da önüne geçilemez bir şey olmadı. Fethedilen halkların sayısı arttıkça, iç çekişme ve ayaklanma ihtimali de büyüyordu. Korkunç İvan'ın, pek çok soyluyu temizlemesinden sonra bile durum buydu. Kırım'daki Tatar Hanlığı güçlü bir düşman niteliğini korudu; 1571'de bu hanlığın askerleri Moskova'yı yağmaladılar ve hanlık 18. yüzyılın sonlarına kadar bağımsız

kaldı. Batıdan gelen tehlikeler daha da büyük oldu; sözgelimi, Polonyalılar 1608-1613 yılları arasında Moskova'yı işgal ettiler.

Rusya'nın bir başka zayıf noktası da, batıdan aldığı birtakım şeylere rağmen, teknolojik açıdan geri kalması ve ekonomik yönden az gelişmiş olmasıydı. İklimin çok sert oluşu, yerleşim merkezleri arasındaki muazzam uzaklıklar, ulaştırmanın yetersizliği bu durumun sebebini kısmen açıklıyordu ama çok ciddi toplumsal kusurların da bunda payı vardı: Çarların askeri mutlakiyetçiliği, eğitimin Ortodoks Kilisesinin tekelinde oluşu, bürokrasinin rüşvet yemeye yatkın ve güvenilmez oluşu, tarımı feodal nitelikli kılan ve durağanlaştıran serflik kurumu. Ancak bu nispi geriliğine ve tersliklere rağmen Rusya genişlemeye devam etti ve kazandığı topraklar üzerinde Moskofların boğun eğmelerini sağlayan otokratik yönetimi zorla kurdu. Avrupa'dan rejime kendisini koruması için silah gücü sağlamasına yetecek kadarı alınmıştı ama batılı anlamda toplumsal ve politik "çağdaşlaşma" imkânına karşı şiddetle direnildi; sözgelimi Rusya'daki yabancılar yıkıcı etkileri engellemek üzere yerli halktan ayrı tutuluyorlardı. Bu bölümde sözü edilen öbür despotizm örneklerinden farklı olarak, çarların imparatorluğu ayakta kalmayı başaracak ve Rusya bir gün bir dünya gücü haline gelecekti. Ancak 1500'de, hatta 1650'ye gelindiğinde bile, bunun böyle olacağı pek çok Fransız, Hollandalı ve İngiliz için hiç de belli bir şey değildi; onların Rus hükümdarlarıyla ilgili bilgileri herhalde efsane kahramanı Prester John'a ilişkin bilgileri kadardı.[14]

"AVRUPA MUCİZESİ"[15]

Nasıl oldu da, Avrasya kara kütlesinin batı bölgelerinde yaşayan, dağınık ve nispi olarak incelikten yoksun halklar arasında, burayı ilerde kesintisiz bir biçimde dünya meselelerinde ticari ve askeri lider konumuna getirecek önüne geçilemez bir ekonomik gelişme ve teknolojik yenilik süreci başladı? Bu, bilim adamlarını ve başka gözlemcileri yüzyıllar boyu meşgul etmiş bir konudur; bundan sonraki paragraflarda da yapılabilecek tek şey, mevcut bilginin bir sentezini sunmaktan ibarettir. Ancak böyle bir özet ne kadar kaba hatlı olursa olsun, bu çalışmanın tümüne yayılan düşüncenin ana çizgilerini açığa çıkarmak gibi, rastlantıyla gelen bir avantaj da sağlamaktadır: Yani işin içine karışan bir dinamik söz konusuydu; esas olarak ekonomik ve teknolojik ilerlemelerin sürüklediği ama her zaman için toplumsal yapı, coğrafya ve ara sıra beliren rastlantılar gibi başka değişkenlerle de etkileşim içinde olan bir dinamik; dünya politikasının gelişim çizgisini anlamak için de dikkati, kişilik sapmaları ya da diplomasi ve politikadaki haftalık değişiklikler yerine, maddi ve uzun vadeli unsurlar üzerinde yoğunlaştırmak gerekir.

Güç, ancak farklı devletler ve toplumlar arasında sık sık kıyaslama yaparak tanımlanıp ölçülebilen nispi bir şeydir.

Dünyanın 16. yüzyıldaki "güç merkezleri"ni gösteren bir haritaya bakıldığında, Avrupa'nın hemen dikkat çeken bir yanı, politik açıdan bölünmüşlüğüdür (bkz. Harita 1 ve Harita 2). Bu, Çin'deki gibi bir imparatorluğun çöküşünün ardından ve onun yerini alacak hanedanın merkezi iktidarın iplerini yeniden bir araya getirmesinden önce kısa bir süre için görülen, rastlantıya bağlı ve kısa ömürlü bir durum değildi. Avrupa politik açıdan her zaman bölünmüşlük içinde olmuştu; Ren ve Tuna'nın kuzeyinden daha ötesini fethetmeyi başaramayan Romalıların üstün çabalarına rağmen bile. Roma'nın yıkılmasından sonraki bin yıl boyunca temel politik güç birimi, Hıristiyan dininin ve kültürünün kesintisiz olarak genişlemesiyle ters orantılı biçimde ufak ve yerel bir birimdi. Batıda Charlemagne ya da doğuda Kiev Rusyası örneklerinde olduğu gibi, otoritenin ara sıra bir noktada toplanması geçici bir durumdu ve hükümdarın değişmesi, iç ayaklanmalar ya da dıştan gelen istilalarla sona eriyordu.

Avrupa bu politik çeşitliliği coğrafyasına borçluydu; atlıları sayesinde kurulan bir imparatorluğun egemenliğini hızla kabul ettirebileceği kocaman ovalar yoktu; Ganges, Nil, Dicle ve Fırat, Sarı Irmak ve Yangtze çevresinde olduğu gibi zor koşullarda çalışıp çabalayan ve kolayca fethedilebilir olan köylü yığınlarına yiyecek sağlayan geniş ve bereketli akarsu bölgeleri de yoktu. Avrupa'nın doğal görünümü, vadilerdeki dağınık nüfus merkezlerini birbirinden ayıran sıradağlar ve geniş ormanlarıyla çok daha kesintiliydi; iklimi de kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru bir hayli değişiyordu. Bunun çeşitli önemli sonuçları olmuştur. Her şeyden önce, hem güçlü ve kararlı bir yerel diktatör tarafından bile olsa birlik sağlamış bir denetimin kurulmasını zorlaştırıyor, hem de kıtanın Moğol göçebe aşiretleri gibi dıştan gelen bir kuvvet tarafından hızla istila edilme ihtimalini en alt düzeye indiriyordu. Tersine, çeşitlilik gösteren doğal toprak yapısı, gücün merkeziyetçi olmadan gelişmesini ve sürmesini teşvik etmiş ve yerel krallıklar, sınır boyu lordlukları ile dağlık bölge klanları ve ovalardaki kent konfederasyonları, Roma'nın çöküşünden sonraki herhangi bir zamanda çizilen Avrupa haritasını yamalı bohçaya benzetmişlerdi. Bu bohça üzerindeki desenler bir yüzyıldan öbürüne değişebilirdi, ama birlik sağlamış bir imparatorluğun varlığına işaret eden tek bir renk hiçbir zaman kullanılamazdı.[16]

Avrupa'nın farklı iklim özellikleri takas için uygun farklı ürünlerin elde edilmesini sağladı; zamanla pazar ilişkileri gelişince bu ürünler nehirler ya da bir yerleşim alanıyla öbürü arasında orman içlerinden geçen patikalar üzerinden taşındı. Herhalde bu ticaretin en önemli niteliği, esas olarak yığın halindeki ürünlerden oluşmasıydı – doğudan gelen

Harita 2: ON ALTINCI YÜZYILDA
AVRUPA'DAKİ POLİTİK BÖLÜNMELER
Kutsal Roma İmparatorluğu sınırı
0 500 Mil
0 500 Kilometre
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
ESTONYA
LİVONYA
MOSKOF RUSYASI
İSKOÇYA
İNGİLTERE VE GALLER
İRLANDA
TEUTONIC ŞÖVALYELERİ
LİTVANYA
HOLLANDA
BRANDENBURG
SAKSONYA
KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU
POLONYA
HAZAR DENİZİ
PALATİNLİK
AVUSTURYA
BAVYERA
İSVİÇRE KANTONLARI
FRANSA
MACARİSTAN
SAVOY
MİLAN
OSMANLI İMPARATORLUĞU
PORTEKİZ
İSPANYA
SİCİLYA

kervanlarla taşınan lüks ürünler yerine, 15. yüzyıl Avrupa'sının artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayacak kereste, tahıl, şarap, yün, ringa balığı vb. Burada da coğrafya çok önemli bir rol oynuyordu çünkü bu malların su yoluyla ulaşımı çok daha ekonomikti ve Avrupa'da üzerinde gidip gelmeye elverişli pek çok akarsu vardı. Denizlerle çevrili olmak da, hayati önemi olan gemi yapımı için bir başka teşvik unsuruydu; ortaçağın sonlarına gelindiğinde Baltık Denizi, Kuzey Denizi, Akdeniz ve Karadeniz arasında giderek gelişen bir deniz ticareti sürdürülüyordu. Bu ticaret, tahmin edilebileceği gibi savaşlar yüzünden kısmen kesintiye uğruyor ve ürünün yetersiz olması ya da salgın hastalıklar gibi yerel felaketlerden etkileniyordu; ancak genelde genişlemeye devam ederek Avrupa'nın zenginliğini artırmış, Avrupalıların yedikleri besinleri çeşitlendirmiş, Hansa ya da İtalyan kentleri gibi yeni refah merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Malların uzun mesafeler arasında düzenli takası ise, kambiyo senetlerinin, bir kredi sisteminin ve uluslararası ölçekte bir bankacılığın gelişimini teşvik etmiştir. Ticari kredilerin, daha sonraları da sigorta poliçelerinin varlığı, ekonomik koşulların temelde önceden tahmin edilebilir bir biçimde oluştuğuna işaret ediyordu ki, bu özel tüccarların o güne kadar dünyanın başka yerlerinde pek az gördükleri, belki de hiç görmedikleri bir durumdu.[17]

Ayrıca bu ticaretin büyük bir bölümü Kuzey Denizinin ve Biskay Körfezinin daha kaba dalgalı sularında sürdürüldüğünden –ve uzak mesafe balıkçılığı da önemli bir besin ve zenginlik kaynağı haline geldiği için– gemi ustaları (oldukça ağır seyretseler ve ince hatlardan yoksun olsalar da), büyük yükler taşıyabilen ve hareket güçlerini yalnızca rüzgârdan alan, dayanıklı tekneler yapmak zorunda kaldılar. Kuzey Denizi "cog"ları* ve onların ardından gelen tekneler, zamanla, yelkenleri, direkleri ve dümenleri açısından gelişmiş ve böylece manevra yeteneklerini artırmış olsalar da, Doğu Akdeniz ve Hint Okyanusu kıyılarında gidip gelen daha hafif tekneler kadar etkileyici bir görünüme sahip olmayabilirlerdi; ancak bunlar, aşağıda göreceğimiz gibi, uzun vadede belirgin üstünlükler kazanacaklardı.[18]

Ticaretin, tüccarların, limanların ve pazarların merkeziyetçilikten ve çoğunlukla da gözetimden uzak gelişiminin politik ve toplumsal sonuçları son derece önemli olmuştur. Her şeyden önce, bu tür ekonomik gelişmeleri tümüyle bastırabilmenin yolu yoktu. Bu, pazar güçlerinin önem kazanması yönetimdeki pek çok kimseyi rahatsız etmiyordu demek değildir. Feodal lordlar, kentlere kendilerine karşı olanların toplandıkları merkezler ve serflerin sığınağı diye kuşkuyla baktıklarından, ço-

* "Cog": 16. yüzyıldan önce yaygın olan, yük taşımacılığı ve ulaşım için kullanılan geniş yapılı bir tür gemi. – ç.n.

ğu kez onların ayrıcalıklarını kısıtlamaya çalıştılar. Başka yerlerde de olduğu gibi, tüccarlar sık sık kurban seçiliyor, malları çalınıyor, mülklerine el konuyordu. Papaların tefecilikle ilgili bildirileri, pek çok bakımdan Konfüçyüsçülerin kâr amaçlı komisyoncu ve tefeciler karşısındaki hoşnutsuzluklarının yankılarını taşır. Ancak gerçek şuydu ki Avrupa'da şu ya da bu ticari gelişmeyi etkili bir biçimde durdurabilecek tek tip bir otorite bulunmuyordu; önceliklerini değiştirecek belirli bir sanayiin gelişmesine ya da çökmesine yol açabilecek hiçbir merkezi yönetim yoktu; vergi toplayıcılarının sistemli ve geniş kapsamlı bir biçimde, işadamlarını ve girişimcileri talan etmesi söz konusu değildi; Moğol Hindistan'ındaki durum buydu ve ekonominin gelişmesi bu yüzden çok gecikmişti. Somut ve açık bir örnek göstermek gerekirse denebilir ki, politik açıdan bölünmüşlük içinde bulunan Restorasyon Dönemi Avrupa'sında, Papanın 1494 yılında denizaşırı dünyayı İspanyol ve Portekiz âlemleri diye ikiye ayırmasını herkesin kabul etmesi tasavvur edilemezdi – daha da tasavvur edilemez olan, denizaşırı ticareti yasaklayan bir buyruğun (Ming Çininde ve Tokugawa Japonya'sında yürürlüğe konan gibi), herhangi bir etki yapabilmesiydi.

Gerçek şuydu ki Avrupa'da tüccarları talan eden ve kendi bölgelerinden sürenler varken bile, tüccarlara ve izledikleri yollara hoşgörüyle bakmaya istekli birtakım prensler ve yerel lordlar her zaman çıkıyordu ve kayıtların gösterdiği gibi, ezilen Yahudi tacirler, yıkıma uğrayan Flaman tekstil işçileri, takibe uğrayan Huguenotlar yer değiştiriyor ve bilgi ve becerilerini de beraberlerinde götürüyorlardı. Ticaret yapan gezginleri fazlaca vergilendiren Renanyalı bir baron, ticaret yollarının değiştiğini ve bu değişmeyle beraber elde ettiği gelirin de başka yerlere kaydığını görebiliyordu. Borçlarını reddeden bir hükümdar, yeni bir savaş tehdidi belirdiği ve ordularına ve donanmasına araç-gereç sağlamak için acele paraya gerek duyduğu zamanlarda borç bulma konusunda büyük zorluklara düşüyordu. Bankerler ile silah tüccarları ve ustalar, toplumun kenarda kalan üyeleri değil temel üyeleriydi. Yavaş yavaş ve düzensiz bir biçimde, Avrupa'daki rejimlerin çoğu pazar ekonomisiyle karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ilişki içine girerek, pazar ekonomisi için iç düzen ve (yabancılar söz konusu olduğunda bile) keyfiliğe dayanmayan bir yasal sistem sağladılar; büyüyen ticari kârlardan da vergiler yoluyla pay aldılar. Adam Smith'in uygun sözcükleri bulup kullanmasından çok önce, Batı Avrupa'daki belli birtakım toplumların hükümdarları "bir devleti en alt barbarlık düzeyinden en yüksek zenginlik düzeyine çıkarmak için barış, rahat bir vergi sistemi ve adaletin kabul edilebilir biçimde dağıtılmasından başka hemen hiçbir şey şart değildir..."[19] görüşünü üstü kapalı bir biçimde kabul ediyorlardı. Zaman zaman anlayışları daha kıt liderlerin –Kastilya'nın İspanyol yöneticileri ya da Fransa'da Bour-

bon kralları arasından arada bir çıkanlar gibi– altın yumurtlayan tavuğu gerçekten kestikleri olmuştu; ama bunun sonucunda zenginlikte, dolayısıyla da askeri güçte gerileme meydana geldiğini en anlayışsız kimselerin dışında herkes, hemen görebiliyordu.

Otoritenin merkezileşmesine yol açabilecek tek etken, olsa olsa bir devletin ateşli silahlar teknolojisinde, tüm rakiplerini ezebilecek ya da yıldırabilecek ileri bir hamle yapması olabilirdi. Avrupa halkı öldürücü veba salgınının ardından kendisini toparlar, İtalyan Rönesansı da serpilip gelişirken ekonomik ve teknik ilerlemenin hızlanan temposu içinde böyle bir durum hiç de olmayacak bir şey değildi. Yukarıda işaret edildiği gibi, başka yerlerde "barut imparatorlukları" kurulması, 1450'den 1600'e uzanan bu geniş dönemde olmuştu. Moskof Rusyası, Tokugawa Japonya'sı ve Moğol Hindistan'ı tüm rakiplerini boyun eğmeye zorlamak üzere ateşli silahlar ve toplar sağlayan liderlerin nasıl büyük devletler kurabildiklerini gösteren mükemmel örnekler oluşturmaktadırlar.

Ayrıca yeni harp tekniklerinin ortaya çıkışı, başka yerlerden çok geç-ortaçağ ve erken-modern çağ Avrupa'sında olduğuna göre, belirli bir ulusun böyle bir ileri hamle ile rakipleri üzerinde egemenlik kurması inanılmaz bir şey değildi. Belirtiler, zaten askeri gücün giderek daha büyük ölçüde bir noktada toplandığını gösteriyordu.[20] İtalya'da, gerektiği zaman kargı kullanan askerlerin koruduğu tataryayı bölüklerinin kullanımı, feodal yöntemle toplanmış zayıf eğitimli askerlerin eşlik ettiği at sırtındaki şövalye dönemini sona erdirmişti; ama şurası da açıktı ki, ünlü condottieri'nin* yönetimindeki yeni orduların giderlerini ancak Venedik ve Milano gibi öbürlerine göre daha varlıklı devletler karşılayabiliyordu. Üstelik 1500 dolaylarına gelindiğinde, Fransa ve İngiltere kralları ülkelerindeki toplar üzerinde tekel kurmuşlardı ve bu sayede çok güçlü uyruklarını, kale duvarlarının ardına sığınsalar bile ezebilecek durumdaydı. Ancak bu eğilim işin sonunda, Avrupa'ya yayılan daha geniş ölçekli uluslarötesi bir tekele yol açmayacak mıydı? Çok geniş toprakların ve orduların İmparator V. Charles'ın buyruğu altında toplandığını gözleyen pek çok kişi, 1550 dolaylarında bu soruyu sormuş olsa gerekir.

Habsburgların Avrupa egemenliğini ele geçirmek üzere yaptıkları özel girişim ve uğradıkları başarısızlık, bundan sonraki bölümde daha geniş biçimde tartışılacaktır. Ancak Avrupa kıtası üzerinde birlik sağlamanın niçin mümkün olamadığını açıklayan daha genel nitelikli bir sebep burada kısaca dile getirilebilir. Ekonomik ve askeri güç merkezlerinin çeşitliliği, bir kez daha temel nitelikli bir nokta olmaktadır. Hiçbir

* Condottieri: 14. yüzyılın ortalarından 16. yüzyıla kadar, İtalyan devletleri arasında çıkan savaşlarda çarpışmak üzere tutulan paralı askerlerin liderleri. – ç.n.

İtalyan kent-devleti, öbürlerinin dengeyi korumak üzere müdahalesi olmadan kendisini güçlendirme çabasına giremiyor, hiçbir "yeni monarşi" rakiplerinin uğradıkları kayıpları gidermek üzere harekete geçmelerine yol açmadan dominyonlarını genişletemiyordu. Reformasyon süreci iyice ve gerçek anlamıyla başladığında, geleneksel güç dengesi rekabetine dinsel düşmanlıklar da eklendi ve böylece politik merkezileşme daha da uzak bir ihtimal haline geldi. Ancak gerçek sebep biraz daha derinlerde yatmaktadır; ona bakılırsa Japonya'da, Hindistan'da ve başka yerlerde de birbirleriyle yarışanlar olduğu, birbirleriyle kavgalı grupların karşılıklı olarak kötü duygular açıktır; ancak bu durum tek başına, sonuçta sağlanan birliği engellememiştir. Avrupa'nın farklı yönü şuydu ki, rakip güçlerin her biri yeni askeri teknikleri öğrenip kullanabiliyor ve böylece hiçbir güç tek başına belirleyici bir üstünlük sağlayamıyordu. İsviçreli ya da başka uluslardan paralı askerler, ücretlerini ödeyebilecek durumda olan herkese hizmet sunuyorlardı. Tataryayılarının tek bir merkezde üretilmesi söz konusu değildi, ne de topların... İster önceki dönemlere ait bronz toplar, ister sonraki daha ucuz demirden dökülmüş toplar söz konusu olsun, durum değişmiyordu; bu tür silahlar Weald üzerindeki, Orta Avrupa'daki, Malaga'daki, Milano'daki Liege'deki ve daha sonraları İsveç'teki maden cevherlerine yakın yerlerde yapılıyordu. Bunun gibi Baltık'tan Karadeniz'e uzanan çeşitli limanlarda gemi yapımı ustalığı öylesine yaygınlaşmıştı ki, bu durum, tek bir ülkenin deniz gücünü tekeline almasını son derece güçleştiriyordu; bu da denizin öte yakasındaki rakip silah yapımı merkezlerin fethedilmesi ve saf dışı bırakılması imkânını ortadan kaldırmaya yardım etti.

O halde, Avrupa'daki merkezileşmemiş devletler sisteminin merkezileşmenin önündeki büyük engeli oluşturduğunu söylemek, aynı şeyi iki kez tekrarlamak gibi olmamaktadır. Pek çoğu bağımsızlıklarını koruyabilmek için gerekli askeri araçlara sahip olan ya da bunları satın alabilecek durumda bulunan, birbirleriyle rekabet içinde çeşitli politik varlıklar olduğu içindir ki, bunların hiçbiri, tek başına kıta üzerinde egemenlik kurmasını sağlayacak atılımı hiçbir zaman gerçekleştirecek durumda değildi.

Avrupa devletleri arasındaki rekabete dayalı bu etkileşim, kıta üzerinde birleşik bir "barut imparatorluğu"nun ortaya çıkmamasının sebebini açıklar gibi görünse de, ilk bakışta Avrupa'nın sürekli olarak dünya liderliği konumuna yükselmesinin sebebini ortaya koymamaktadır. Ne de olsa yeni monarşilerin 1500 yılında sahip oldukları kuvvetler, Sultanın muazzam orduları ve Ming İmparatorluğunun asker yığınları karşısına konsalar pek cılız kalmayacaklar mıydı? 16. yüzyılın başlarında ve bazı bakımlardan 17. yüzyılda bile durum böyleydi; ama 17. yüzyılda askeri kuvvet dengesi hızla Batının lehine bir eğilim içine girmişti.

Bu değişikliği açıklayabilmek için Avrupa'da gücün merkezileşmemiş oluşuna işaret etmek gerekir. Bu durumun en önemli yönü önce kent-devletleri, sonraları da daha geniş krallıklar arasında ilkel bir silah yarışına yol açmasıydı. Bunun kökleri bir ölçüde sosyoekonomik nitelikliydi. İtalya'da savaşan orduları oluşturanlar, artık şövalyelerle maiyetleri olmaktan çıkarak, paralarını belli bir kentin tüccarlarının verdiği ve denetimleri kentin ileri gelenlerince yapılan kargılı, tataryaylı askerler ve (kanatlardaki) atlılar olmaya başlayınca, bu kimselerin paralarının karşılığını talep etmeleri kaçınılmaz olmuştu – condottieri'nin fazlalık durumuna düşmemek için ellerinden gelen manevraları yapmalarına rağmen, kentler savaş giderleri azalabilsin diye hızla zafer kazandırabilecek silahlar ve taktikler istiyorlardı. Bunun gibi, 15. yüzyıl sonlarında Fransız hükümdarlar da doğrudan kendi denetimleri altında bulunan ve ücretlerini doğrudan kendilerinin ödedikleri "ulusal" bir orduya sahip olduktan sonra, bu kuvvetin kesin sonuçlar elde ettiğini görmek peşindeydiler.[21]

Serbest pazar sistemi, aynı sebeple yalnızca pek çok condottieri'yi sözleşme yapabilmek için rekabete zorlamakla kalmadı, ustaları ve yaratıcıları yeni siparişler alabilmek için ürünlerini geliştirmeye de teşvik etti. Silahlanmadaki bu tırmanma, daha 15. yüzyılın başlarında tataryayları ve zırhlı levha yapımında ortaya çıkarken, aynı ilke sonraki elli yıl içinde barutlu silahlarla yapılan deneylere de yayıldı. Bu noktada şunu hatırlatmak gerekir ki, toplar ilk kez kullanılmaya başlandığında, bunların tasarımları ve etkileri yönünden Batı ile Asya arasında hemen hiç fark yoktu. Taş gülleler ateşleyen ve muazzam bir gürültü koparan dev boyutlardaki demir boruların etkileyici göründüğü ve zaman zaman sonuca ulaştığı açıktır; Türklerin 1453'te İstanbul'un duvarlarını döverken kullandıkları bu tip toplardı. Ancak öyle görünüyor ki, sürekli bir geliştirme dürtüsü yalnızca Avrupa'da vardı: Tane barutta, bronz ve teneke alaşımlarından çok daha küçük (ama aynı ölçüde güçlü) toplar dökme konusunda, namlu ve mermilerin biçimi ve dokusu konusunda, top destekleri ve arabaları konusunda... Tüm bunlar topların gücünü ve hareket yeteneğini muazzam ölçüde artırdı ve bu tür silahlara sahip olanlara en güçlü kaleleri bile zayıflatma imkânı verdi – nitekim muazzam bronz toplarla donatılmış olan bir Fransız ordusu 1494 yılında İtalya'yı istila ettiğinde, İtalyan kent-devletleri bunu dehşet içinde anladılar. O halde, yaratıcıların ve sanatçıların bu toplara karşı bir silah tasarlamaları için zorlanmalarına pek şaşmamak gerekir (Leanardo'nun bu döneme ait not defterlerinde bir makineli tüfek, ilkel bir tank ve buharla çalışan bir topun çizimlerinin bulunmasına ise hiç şaşmamalıdır.)[22]

Bu, öbür uygarlıkların ilk kaba saba tasarımlardan yola çıkarak silahlarını geliştirmedikleri anlamına gelmemektedir; kimileri bunu ge-

nellikle Avrupa modellerini kopya ederek ya da Avrupalı ziyaretçileri (Çin'e gelen Cizvitler örneğinde olduğu gibi) bilgi ve becerilerini kendilerine de öğretmeye ikna ederek yaptılar. Ama Ming yönetimi topları kendi tekelinde tuttuğu, Rusya'nın, Japonya'nın ve Moğol Hindistan'ının güçlenen liderleri de kısa sürede böyle bir tekel kurdukları için, otoritelerini sağlama bağladıktan sonra bu tür silahları iyileştirmek için gereken itici güç çok azalmıştı. Kendi içlerine dönen Çinliler ve Japonlar silah yapmayı ve geliştirmeyi ihmal ettiler. Kendi geleneksel savaş usullerine bağlı kalan Müslüman yeniçeriler, toplarla fazla ilgilenmeyi küçük gördüler; sonunda da Avrupa'nın ileri düzeyine yetişmek için çok geç kalındı. Karşılarında kendilerinden daha az gelişmiş halklar bulan Rus ve Moğol komutanları, silahlarını geliştirmek için zorlayıcı bir ihtiyaç duymuyorlardı. Çünkü ellerindekiler kendilerine karşı çıkanları yıldırabilecek nitelikteydi. Avrupa, tıpkı genel ekonomi alanında olduğu gibi, askeri teknolojinin bu özel alanında da, serpilip gelişen silah ticaretiyle kamçılanarak, kesin bir biçimde öbür uygarlıkların ve güç merkezlerinin önüne geçti.

Bu silahlanma tırmanışının yarattığı iki ayrı sonuca burada değinmek gerekir. Bunlardan biri, Avrupa'nın politik çoğulculuğunu, öbürü ise Avrupa'nın sonunda deniz ticaretine egemen olmasını sağlamıştır. İlki oldukça basit bir gelişmedir ve kısaca ele alınabilir.[23] 1494 Fransız istilasından sonraki çeyrek yüzyıl içinde, bazı açılardan ise bundan önceki dönemlerde bile, kimi İtalyanlar kent duvarlarının içindeki yüksek toprak setlerin topçu bombardımanlarının etkilerini büyük ölçüde azalttığını keşfetmişlerdi; top gülleleri, sıkıştırılmış toprak tepeciklerin içinde patlayınca, dış duvarlarda yaptıkları yıkıcı etkiyi yitiriyorlardı. Bu çeşitli toprak setlerin önünde derin hendekler de oldu mu (daha sonraları tüfek ve topların çapraz ateş yağdırdıkları korunmalı ve daha karmaşık bir burçlar dizisi de eklenince) kuşatma yapan piyadeler için neredeyse aşılmaz olan bir engel oluşuyordu. Bu durum, İtalyan kent-devletlerinin, hiç değilse bir yabancı tarafından fethedilerek yenilgiye uğramamış olanların güvenliğini yeniden sağladı. Ayrıca Türkleri yaklaştırmamak üzere savaşan ordulara da bir üstünlük kazandırdı; Malta'daki ve kuzey Macaristan'daki Hıristiyan garnizonları bunun böyle olduğunu kısa bir süre sonra gördüler. Her şeyden önemlisi de, Hollanda ayaklanmasıyla birlikte yapılan uzun süreli muhasara harbinin gösterdiği gibi, Avrupa'da kendine fazlaca güvenen tek bir gücün isyancıları ve rakiplerini kolayca alt etmesi engellendi. Sözgelimi, muazzam İspanyol piyade gücünün açık alanlarda kazandığı zaferler, eğer düşman geri çekilerek sığınabileceği ağır tahkimatlı üslere sahipse, kesin sonuç vermiyordu. Tokugawa şogunluğunun ya da Ekber'in Hindistan'da barut gücüyle otorite sağlamasına benzer bir durum Batıda gerçekleşmedi

ve politik çoğulculuk ile beraberinde getirdiği kıyasıya silahlanma yarışı, Batının belirleyici özelliği olmaya devam etti.

"Barut Devrimi"nin denizdeki etkisi daha da geniş kapsamlıydı.[24] Daha önce de olduğu gibi, ortaçağın sonlarında gemi yapımı ve deniz gücü bakımından kuzeybatı Avrupa, İslam dünyası ve Uzakdoğu arasındaki nispi benzerlik insanı şaşırtmaktadır. Olsa olsa Cheng Ho'nun uzun gezileri ve Türk gemilerinin Karadeniz ile doğu Akdeniz'de hızla ilerleyişi, 1400-1450 dolaylarında denizciliğin geleceğinin bu iki gücün elinde olduğu izlenimini verebilirdi. İnsana öyle geliyor ki, bu üç bölge arasında haritacılık ve astronomi alanlarında ve pusula, usturlap ve yükseklik ölçer gibi araçların kullanımı açısından da pek az fark vardı. Farklı olan kalıcı teşkilatlanmaydı. Ya da Profesör Jones'un gözlemlediği gibi, "başka denizcilerin, sözgelimi Polinezyalıların aştıkları uzaklıklar dikkate alınırsa, [İberyalılarca] gerçekleştirilen geziler, Avrupa'nın bu gezileri verimli kılma ve elinin altında olan kaynakları geliştirme yeteneği yanında daha az etkileyicidir."[25] Portekizlilerin coğrafi verileri sistemli bir biçimde toplamaları, Cenovalı ticaret kuruluşlarının Karadeniz ticaretindeki kayıplarını belki de ilerde kapatabilecek Atlantik serüvenlerine mali destek vermeye tekrar tekrar istek göstermeleri ve –daha da kuzeyde– Newfoundland morino dalyanlarının sistemli bir biçimde geliştirilmesi, dışa açılma yönünden o sıralarda başka toplumlarda görülmeyen sürekli bir hevese işaret ediyordu.

Ama en önemli "verimli kılma" işlemi, belki de gemi silah donanımındaki aralıksız iyileşmeydi. Yelkenli teknelere top yerleştirmek deniz harbinin kara harbine çok benzediği bir dönemde yeterince doğal görünen bir gelişme oldu; nasıl orta çağ kalelerinde, kuşatma yapan bir orduyu püskürtmek üzere kale duvarları ve kulelerde okçular bulunuyorsa, iri yapılı Cenova, Venedik ve Aragon ticaret teknelerinde de, kendilerini Akdeniz'deki Müslüman korsanlara karşı korumak üzere tatar yaylarıyla donatılmış, ön ve kıçtaki "kaleler"e yerleştirilmiş adamlar bulunduruluyordu. Bu durum kadırga mürettebatı arasında ağır kayıplara yol açabiliyor, ama saldırıya geçenler gerçekten kararlıysalar, rüzgârsızlık yüzünden ilerleyemeyen bir ticaret gemisini mutlaka kurtarmaya yetmiyordu. Ancak gemiciler kara silahları tasarımlarındaki ilerlemeleri görünce – yani yeni bronz topların çok daha ufak, daha güçlü ve dökme demirden yapılmış kocaman toplara göre mürettebat için daha az tehlikeli olduğunu anlayınca – bu tür silahların gemilere de yerleştirilmesi beklenebilir bir şeydi. Nitekim katapultlar,* mancınıklar ve mermi atan başka tür araçlar Çin'deki ve Batıdaki savaş gemilerine yerleştirilmişti bile. Toplar daha az oynak ve tayfalar için daha az tehli-

* Katapult: Bir çeşit mancınık. – ç.n.

keli duruma geldiklerinde bile, hâlâ oldukça büyük sıkıntılar yaratabiliyorlardı; kullanılan barutun daha etkili olduğu düşünülürse, geri tepme de korkunç olabiliyor ve eğer zapt edilmezse top, güvertenin bir yanından öbür yanına geri tepebiliyordu; yeterli sayıda yerleştirildiklerinde (özellikle de kalelerde), bu silahlar hâlâ bir teknenin dengesini bozabilecek kadar ağırdılar. İşte bu noktada sağlam yapılmış, daha yuvarlak gövdeli, hava koşullarına bağlı olmayan üç direkli yelkenli gemilerin Akdeniz'in, Baltık'ın ve Karadeniz'in iç sularında gezen kürekli ve ince yapılı kadırgalar, Arap dhowları* ve hatta Çin yelkenlileri karşısında yapılarından gelen bir üstünlükleri vardı. Bu tür yelkenli gemi, her durumda dengede kalarak daha geniş borda ateşi açabiliyor, ama gene de zaman zaman çok kötü şeyler olabiliyordu; ancak bu tür silahların kalelerden çok gemilerin ortalarına yerleştirilmeleriyle çok daha güvenli bir atış platformu sağlandığı anlaşılınca, bu karavela ve kalyonların potansiyel güçleri son derece etkili hale geldi. Bunlarla kıyaslandıklarında hafif tekneler, silah taşıma kapasitelerinin daha küçük oluşu ve top mermilerinden daha fazla etkilenmeleri yüzünden çift yönlü bir sakınca taşıyorlardı.

İnsanın "potansiyel güç" sözcüklerini üzerine basarak söylemesi gerekiyor çünkü silahla donatılmış uzun mesafe gemi türünün evrimi ağır, çoğu kez de düzensiz olmuştur. Pek çok bileşik tip gemi yapıldı; bunların kimilerinde çok sayıda direk, silahlar ve kürek sıraları bulunuyordu. Manş Denizinde kadırga tipi gemiler 16. yüzyılda hâlâ görülmekteydi. Ayrıca, Akdeniz ve Karadeniz'deki kadırga kullanımının sürdürülmesini savunan görüşler vardı; bu gemiler çoğu durumda daha hızlıydılar; iç sulardaki manevra yetenekleri daha büyüktü ve böylece kıyı boyunca kara harekâtı ile bağlantılı olarak kullanılmaları daha kolay oluyordu – bu durum Türkler açısından, söz konusu gemilerin kısa menzilli oluşlarından ve fırtınalı denizlerdeki hareket yetersizliklerinden doğan sakıncaları bastırıyordu.[26]

Aynı şekilde ilk Portekiz gemilerinin Ümit Burnunu dolaşır dolaşmaz, rakipsiz batı egemenliği çağının başlayıverdiğini de düşünmemeliyiz. Tarihçilerin "Vasco da Gama çağı" ve "Colomb devri" diye söz ettikleri dönem –yani, 1500'den sonraki üç ya da dört yüzyıllık Avrupa hegemonyası– çok yavaş gelişen bir süreç oldu. Portekizli kâşifler, 1490'larda Hindistan kıyılarına ulaşmışlardı ama tekneleri hâlâ ufaktı (çoğu kez yalnızca 300 tonluktular) ve silah donanımları hiç de iyi değildi – Hollanda'nın gemilerinin bu sularda yüzyıl sonra seyreden güçlü Doğu Hindistan ticaret gemileriyle kıyaslanabilecek gibi olmadıkları kesindi. Aslında Portekizliler Kızıl Denize uzun süre girememişler, giriş-

* Dhow: Bir ya da iki direkli, latin yelkenli Arap gemisi. – ç.n.

leri de güvensiz bir biçimde olmuştur. Portekizliler Çin'de de pek sağlam bir yer edinememişler, 16. yüzyılın sonlarında ise bir Arap karşı hücumu sırasında doğu Afrika'daki mevkilerini kaybetmişlerdir.[27]

Avrupalı olmayan güçlerin, batı yayılmacılığının ilk belirtileri karşısında iskambil kâğıdından yapılmış evler gibi hemen yıkılıverdiklerini varsaymak yanlış olur. İspanyol serüvenciler geldiklerinde Meksika'da, Peru'da ve Yeni Dünya'nın daha az gelişmiş öbür toplumlarında aynen böyle olmuştu. Başka yerlerde olup bitenler ise çok farklıydı. Çin yönetimi deniz ticaretine kendi isteğiyle sırt çevirmiş olduğundan, bu ticaretin barbarların eline geçmesine gerçekten aldırmıyordu; Portekizlilerin 1557'de Macao'da kurdukları yarı-resmi ticaret bölgesi bile, yerel ipek tüccarlarına ve onlara göz yuman yöneticilere kâr getirdiği halde, Pekin'in sessizliğini bozmuş görünmemektedir. Japonlar ise çok daha pervasızdılar. Portekizliler, yabancıların sınır dışı edilmelerini protesto etmek üzere 1640'ta bir heyet yolladıklarında heyettekilerin hemen hepsi öldürüldü; Lizbon'un karşılıkta bulunması diye bir şey söz konusu olamazdı. Son olarak, Osmanlı deniz gücü de Doğu Akdeniz'deki yerini korumaktaydı; Osmanlı kara gücü ise orta Avrupa için çok büyük bir tehdit olmaya devam etti. Gerçekten de 16. yüzyılda "Çoğu devlet adamı için Macaristan'ın kaybı, Doğuda fabrikaların kurulmasından çok daha büyük bir önem taşıyor ve Viyana'ya yönelen tehdit kendilerinin Aden, Goa ve Malacca'da yarattıkları tehlikelerden çok daha büyük bir anlam içeriyordu; bu olguyu ancak, sonradan kendi tarihlerini yazanların yaptığı gibi, Atlantik'te sınırı olan hükümetler göz ardı edebilirlerdi."[28]

Ama gerekli olan kuşku payını böylece bıraktıktan sonra, kesin olan şey şuydu ki, silahla donatılmış uzun mesafeli yelkenli gemilerin ortaya çıkışı, Avrupa'nın dünyadaki yeri açısından önemli bir ileri adımın habercisiydi. Bu tekneler sayesinde Batılı deniz kuvvetleri, okyanuslardaki ticaret yollarını denetleyebilecek ve deniz kuvvetlerinin hareketlerinden etkilenebilecek durumda olan tüm toplumları yıldıracak bir konuma geldiler. Portekizlilerle Müslüman düşmanları arasında Hint Okyanusunda meydana gelen ilk büyük çatışmalar bile bunu açıkça ortaya koydu. Olup bitenleri geriye dönüp bakarak anlattıklarında abartıya kaçtıklarına kuşku yoktur ama Vasco da Gama ve Albuquerque'ün günlüklerini ve raporlarını okuyup, Malabar kıyıları ya da Ormuz ve Malacca yollarında karşılarına çıkan Arap dhowları ve başka tür hafif gemilerin oluşturduğu sıra sıra filolar arasından cehennem ateşi yağdırarak savaş gemilerine nasıl yol açtıklarını görmek, insana sanki dünya dışından gelen insanüstü bir güç, talihsiz düşmanlarının tepesine inmiş izlenimi veriyor. "Hiçbir zaman bordalamadan, topçu ateşiyle savaş" biçimindeki yeni taktiklerini uygulayınca, Portekizli gemiciler deniz üzerinde neredeyse yenilmez hale geldiler.[29] Karadaki durumun bun-

dan epey farklı olduğu ise Aden'de, Cidde'de, Goa'da ve daha başka yerlerde yapılan şiddetli savaşlar (ara sıra da uğranılan yenilgiler) ile ortaya çıktı; gene de bu batılı istilacılar öylesine kararlı, öylesine acımasızdılar ki, 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Gine Körfezinden Güney Çin Denizine uzanan kaleler zinciri onların olmuştu. Portekizliler Hint Adalarıyla olan baharat ticaretini hiçbir zaman tekellerine alamadılar –bu ticaret büyük ölçüde geleneksel kanallardan Venedik'e doğru olan akışına devam etmiştir– ama baharat ticaretinden hatırı sayılır bir pay ele geçirdiler ve imparatorluk kurma yarışında öncülüğü erken kapmış olmaktan kâr sağladılar.[30]

Bu işin kârlı olduğu, tabii conquistadorların* batı yarıküresinde hızla kurdukları muazzam kara imparatorluğunda daha açık bir biçimde görülüyordu. İspanyol askerleri Hispaniola ve Küba'daki ilk yerleşim birimlerinden hareketle kıtanın içlerine doğru saldırarak 1520'lerde Meksika'yı, 1530'larda da Peru'yu fethettiler. Birkaç on yıl içinde bu egemenlik alanı güneydeki Plate Nehrinden, kuzeydeki Rio Grande'ye kadar genişledi. Batı kıyısında işleyen İspanyol kalyonları, Filipinler'den gelen ve Peru gümüşüyle takas edilmek üzere Çin ipeklileri taşıyan gemilere katıldılar. İspanyollar, "Yeni Dünya"larında bir imparatorluk yönetimi kurarak, kiliseler inşa ederek, çiftlik ve madencilik işlerine el atarak buralara ayrılmamak üzere geldiklerini ortaya koydular. Bu toprakların doğal kaynaklarını –bundan daha da büyük ölçüde yerli işgücünü– sömürerek İspanyol anayurduna düzenli bir biçimde şeker, kırmız**, hayvan postu ve başka mallar gönderdiler. Hepsinden önemli olarak da, Potosi madeninden çıkarılan gümüşü yolluyorlardı; bu maden yüzyılı aşkın bir süre dünyadaki en büyük gümüş kaynağı olarak kalmıştır. Tüm bunlar, "okyanusötesi ticaretin yıldırım hızıyla büyüyerek, ticaret hacminin, 1510-1550 yılları arasında sekiz kat, 1550-1610 arasında da gene üç kat artış göstermesi"ne yol açtı.[31]

Böylece tüm belirtiler, bu emperyalizmin kalıcı olmasının amaçlandığını gösteriyordu. Chang Ho'nun kısa süreli gelişlerinden farklı olarak, Portekizli ve İspanyol kâşiflerin eylemleri, dünyanın politik ve ekonomik dengelerini değiştirmek kararlılığını simgeliyordu. Gemilerinde taşıdıkları topları ve tüfekli askerleri ile aynen böyle yaptılar. Geriye dönüp bakıldığında, Portekiz gibi sınırlı bir nüfusa ve kaynaklara sahip bir ülkenin bu kadar uzaklara erişip, bu kadar çok şey elde etmesini kavramak zor görünmektedir. Avrupa'nın yukarıda anlatılan askeri ve deniz gücü üstünlüğünün yarattığı özel koşullarda, bunu yapmak hiç de imkânsız bir şey değildi. Bir kez yapılınca da imparatorluk kurmanın

Conquistadorlar: Özellikle Meksika ve Peru'yu fetheden İspanyollar. – ç.n.

** Kırmız: Kırmız böceğinden elde edilen al boya. – ç.n.

açıkça belli olan kazançları ve daha fazlasını elde etme isteği, genişleme sürecini hızlandırmış oldu.

"Avrupa'nın yayılması"nı anlatırken bu noktaya kadar göz ardı edilen ya da ancak kısaca değinilen birtakım unsurlar da olmuştur. İşin kişisel yönünü henüz incelemedik; oysa –tüm büyük çabalarda olduğu gibi– kişisel unsurlarında çok büyük payı vardı. Denizci Henry gibi kimselerin teşviklerinde; gemi ustalarının, silah yapımcılarının, sanatçıların yaratıcılıklarında, tüccarların girişimciliğinde, her şeyden çok da denizaşırı yolculuklara katılıp, dev dalgaların, düşmanca iklimlerin, vahşi doğanın ve amansız düşmanların önlerine çıkardığı her engele katlanan kişilerin gösterdiği yürekliliğin ta kendisinde. Farklı sebeplerin karmaşık bir biçimde bir araya gelmesiyle –kişisel kazanç, ulusal şan ve şeref, dinsel coşku ve belki de serüven duygusuyla– insanlar her türlü tehlikeyi göze almaya istekliydiler ve gerçekten de çoğu kez böyle tehlikeleri göze aldılar. Bu Avrupalı fatihlerin Afrika'da, Asya'da ve Amerika'daki nice kurbanlarına yaptıkları korkunç eziyetler üzerinde de fazla durmadık. Bu özelliklere hemen hiç değinilmemişse, bunun sebebi pek çok toplumun sıra kendilerine geldiğinde, dünya kendi ayakları altında serilsin diye her şeyi göze almaya ve yapmaya istekli kişileri ve grupları çıkarmış olmasıdır. Avrupalı kaptanları, tayfaları ve kâşifleri öbürlerinden ayıran nokta, bunların emellerine kavuşmalarını sağlayacak gemilere, ateş kudretine sahip olmaları ve rekabet, risk ve girişimciliğin egemen olduğu bir politik ortamdan gelmeleriydi.

Avrupa yayılmacılığının sağladığı yararlar yaygın ve kalıcı nitelikte oldu ve –en önemlisi– zaten var olan bir dinamiği hızlandırdı. Altın, gümüş, değerli metaller ve baharat elde edilmiş olması vurgulanırken, bu değerli malların önemi ne kadar büyük olursa olsun, onlara göre daha az göz kamaştıran, ancak Avrupalı gemiciler okyanus duvarlarını aştıktan sonra Avrupa limanlarına akan kalemlerin değeri de gözden uzak tutulmamalıdır. Newfoundland dalyanlarına erişilmesiyle tükenmez gibi görünen bir yiyecek kaynağına kavuşulmuş, Atlantik Okyanusu da aydınlatma ve yağlama işlerinde olduğu kadar daha pek çok iş için hayati önem taşıyan balina ve fok yağını sağlamıştır. Şeker, çivit, tütün, kürk, kereste ile patates ve mısır gibi yeni bitkiler, Avrupa'nın toplam zenginliğini ve refahını artıracaktı; tabii daha sonraları tahıl, çeşitli etler ve pamuk da gelecekti. Ama insanın Portekizlilerin ve İspanyolların yaptıkları keşiflerin, on yıllar içinde Avrupa'nın batı bölümünün zenginliğini ve gücünü artırmak yönünde büyük ve giderek artan bir önem taşıdığını anlaması için, bu noktadan 19. yüzyılın sonlarındaki kozmopolit dünya ekonomisine atlaması gerekmez. Dalyanlar gibi toptancı iş yerlerinde hem balık tutma hem de dağıtım işinde çok sayıda insan çalıştırılıyor, bu ise pazar ekonomisinin daha da büyümesini sağlıyordu.

Tüm bunlar Avrupa'daki gemi yapımı sanayii üzerinde son derece etkili bir itici güç yaratmış ve Londra, Bristol, Antwerp, Amsterdam limanları ile daha pek çoklarının çevresinde çok sayıda ustanın, malzeme sağlama işiyle uğraşan kimselerin, satıcıların ve sigortacıların toplanmasına yol açmıştır. Bunun net etkisi ise, Avrupa'da yaşayan nüfusun oldukça büyük bir bölümünde –yalnızca çok sayıda seçkinde değil– denizaşırı ticaretin getirdiği kârlar konusunda somut bir ilgi uyanması olmuştur.

İnsan yukarıdaki mal listesine Rusya'nın kıta içlerine doğru yayılmasıyla birlikte gelişen ticareti –yani buralardan batı Avrupa'ya ulaşan kürkleri, hayvan postlarını, keresteyi, keneviri ve tuzu da– kattığımız zaman bilim adamlarının bu dönemi, "modern dünya sistemini"nin[32] başlangıcı olarak tanımlamaları bir ölçüde haklı olacaktır. Başlangıçta birbirinden ayrı olan birkaç yayılma hareketi düzenli olarak sık dokulu bir bütüne dönüşmekteydi. Portekizliler, İspanyollar ve İtalyanlar, Gine kıyılarının altını ile Peru'nun gümüşünü, Doğudan gelen baharat ve ipeklilerin bedelini karşılamak üzere kullandılar; Rusya'nın köknar ağaçları ve kerestesi, İngiltere'den gelen demir silahların satın alınmasına yardımcı oldu; Baltık'tan gelen tahıl Akdeniz'e giderken yolu üzerindeki Amsterdam'dan geçti. Tüm bunlar sürekli bir etkileşim başlattı – Avrupalılar daha da yayılarak, yeni keşifler ve böylece yeni ticaret imkânları getiriyor, bunlar yeni kazançlar doğuruyor, yeni kazançlar ise daha da yayılmak için itici güç oluşturuyordu. Ancak bu, her zaman pürüzsüz ve yukarı doğru bir gelişim olmamıştır: Avrupa'da çıkan büyük bir savaş ya da iç huzursuzluklar, denizaşırı yerlerdeki etkinlikleri bıçakla keser gibi azaltabiliyordu. Ancak sömürgeci güçler, kazançlarından pek ender olarak vazgeçmişler belki de hiç vazgeçmemişlerdir; kısa bir süre sonra da yeni bir yayılma ve keşif dalgası başlamıştır. Şu da var ki, imparatorluk kurmuş olan uluslar, bu konumlarından sonuna kadar yararlanmazlarsa aynı şeyi yapmaya hevesli başkaları vardı.

Sonuç olarak, dinamiğin nasıl kendisine özgü bir biçimde işlemeye devam ettiğini açıklayan en büyük sebep bu olmuştur: Avrupa devletleri arasında çok çeşitli alanlarda görülen ve zaten sert olan rekabet, okyanusötesi alemlere doğru taşmaktaydı. Ne kadar çaba gösterirlerse göstersinler, İspanya ile Portekiz papalığın kendilerine uygun gördüğü dış dünya tekellerini sürdüremeyeceklerdi; bu, insanlar Avrupa'dan Cathay'a kuzeydoğu ya da kuzeybatıdan bir geçit olmadığını anlayınca daha da net ortaya çıktı. Daha 1560'lı yıllarda bile Hollanda, Fransız ve İngiliz tekneleri Atlantik'e açılma cesaretini gösteriyorlardı – bu, İngilizlerin kumaş ticaretinin zayıflaması ve Hollanda ayaklanması ile hız kazanan bir süreç olmuştur. Kralların ve soyluların koruyuculuğu altında, Amsterdamlı ve Londralı büyük tüccarların sağladıkları parasal destek ve Reformasyon ile karşı-Reformasyonun yarattığı büyük dinsel

ve ulusal coşkuyla, ganimetlerden pay almak üzere Kuzeybatı Avrupa'dan yeni ticaret ve yağmalama seferleri başladı. Bu seferlere katılanlar şan, şeref ve servet kazanmayı, bir rakibe saldırarak kendi ülkelerinin varlığını artırmayı ve başka ruhları tek gerçek inanca yöneltmeyi bekleyebilirlerdi; bu tür tehlikeli serüvenleri başlatanların önüne ne tür karşı görüşlerle çıkılabilirdi ki?[33]

Ticaret ve sömürgecilik alanlarında giderek artan bu rekabetin daha iyi yanı, bilgide buna paralel olarak gerçekleşen gelişmedir – bilim ve teknoloji alanında.[34] Bu dönemdeki pek çok ileri adımın silah yarışının ve denizaşırı ticaretteki kıyasıya mücadelenin yan ürünleri olduğu kuşkusuzdur. Haritacılıktaki gelişmeler, denizcilikte kullanılan cetveller, teleskop, barometre, güneşi arkaya alarak kullanılan yükseklik ölçerler, yalpaklı pusula gibi yeni araçlar ve gemi yapımındaki gelişmiş yöntemler deniz yolculuklarındaki bilinmezleri azaltmıştır. Yeni ürünler ve bitkiler daha iyi beslenme imkânları getirmekle kalmamış, botanik ve tarım bilimi için itici güç oluşturmuştur. Metalurji dalındaki becerilerde ve aslında tüm demir sanayiinde hızla ilerleme kaydedilmiş, aynı şey derinde maden arama tekniklerinde de görülmüştür. Hızlanan ekonomik tempo ve bilime verilen değerin artması astronomi, tıp, fizik ve mühendislik için de yararlı olmuştur. Sorgulayıcı, akılcı düşünce yapısına sahip insan, daha çok gözlem ve deney yapıyordu; matbaalar, İncil çevirileri ve politik yazıların yanı sıra buluşların yayılmasını da sağlıyordu. Bu bilgi patlamasının giderek artan etkisi, Avrupa'nın teknoloji –bu sayede de askeri– üstünlüğünü daha da pekiştirmek olmuştur. Güçlü Osmanlılar bile ya da en azından cephe hattındaki Osmanlı asker ve denizcileri, 16. yüzyılın sonlarında bu durumun kimi sonuçlarını hisseder hale gelmişlerdir. Daha az etkin olan başka toplumlar için yarattığı sonuçlar ise çok daha ciddi olacaktır. Asya'daki birtakım devletler kendi hallerine bırakılsalardı, kendiliklerinden bir ticaret ve sanayi devrimine girerler miydi sorusu, hayli kuşku götürür bir konudur;[35] ama açık olan şuydu ki, daha ileri durumda olan Avrupa devletleri üst basamakların hepsine kurulmuşken, öbür toplumların dünya gücü merdivenini tırmanmaları son derece zor olacaktı.

Bu zorluğun giderek artacağını ileri sürmek yerinde olabilir, çünkü merdiveni çıkmak yalnızca Avrupa kökenli araç ve gereçleri ya da Avrupa'nın tekniklerini elde etmekten ibaret olmayacaktı: Batı toplumlarını öbürlerinin hepsinden ayıran genel özellikleri de toptan kazanmak gerekecekti. Adam Smith'in önerdiği kapsamda olmasa bile, hiç değilse tüccarların ve girişimçilerin sürekli olarak yıldırılmadığı, engellenmediği, kurban seçilmediği bir pazar ekonomisinin oluşturulması şart olacaktı. Ayrıca eğer olabiliyorsa, her birinin kendine özgü bir ekonomik tabanı bulunan çok sayıda güç merkezinin bulunması ve böylece despotik doğ-

u tipi bir rejimin merkezileşmesi ihtimalinin ortadan kaldırılması gerekecekti – ve de rekabetin ilerici, belki de kavgacı ve ara sıra vahşice olan itici gücü için her türlü fırsat... Daha geniş bir çerçevede düşünürsek, ekonomi ve politikanın katılıklardan uzak oluşu, aynı şekilde kültür ve ideoloji alanlarının da tutuculuktan uzak olması anlamına gelecekti – bir başka deyişle soruşturma, tartışma, deney yapma özgürlüğü, geliştirme çalışmalarının gerekliliğine duyulan inanç, soyut olandan çok pratik olana ilgi, mandarin yasalarına, dinsel dogmalara ve geleneksel halk bilgisine kafa tutan bir akılcılık demek olacaktı.[36] Çoğu kez gerekli olan elverişli unsurların bulunması değil, ekonomik büyümeyi ve politik çeşitliliği dizginleyen engellerin azaltılmasıydı. Avrupa'nın en büyük avantajı, öbür uygarlıklara göre dezavantajlarının daha az olmasıydı.

Kanıtlaması zor ama bu farklı genel özellikler, sanki bir çeşit iç mantıkla birbirlerine bağlanmışlardı ve hepsi de gerekliymiş gibi geliyor. "Avrupa mucizesi"ni yaratan –sonraki çağlarla karşılaştırıldıklarında ne kadar ilkel görünürlerse görünsünler– sürekli bir etkileşim içinde olan ekonomik laissez-faire, politik ve askeri çoğulculuk ve düşünce özgürlüğünün oluşturduğu bir bileşimdi. Bu mucize tarihte tek örnek olduğu içindir ki, ancak onu oluşturan tüm unsurların kopya edilmesiyle başka bir yerde de benzer bir sonucun ortaya çıkacağını varsaymak yerinde olur. Çünkü çok önemli parçalardan oluşan böyle bir karışım Ming Çininde, Ortadoğu'nun ya da Asya'nın Müslüman imparatorluklarında ya da yukarıda sözü edilen öbür toplumların hiçbirinde bulunmadığı içindir ki, Avrupa dünya sahnesinin merkezine doğru ilerlerken, onlar oldukları yerde donup kalmış göründüler.

2
HABSBURGLARIN EGEMENLİK GİRİŞİMİ 1519-1659

Ohalde, 16. yüzyılda Avrupa içinde yapılan güç mücadeleleri, Avrupa'nın ekonomik ve askeri açılardan yerkürenin öbür bölgelerinden üstün hale gelmesine de yardımcı oluyordu. Ancak bu aşamada belli olmayan nokta, birbirlerine rakip Avrupa devletlerinden herhangi birinin öbürlerini geçmesini, sonra da onlara egemen olmasını sağlayacak kadar kaynak toplayıp toplayamayacağı konusuydu. 1500'den sonraki yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca, tüm kıtaya yayılmış ve Habsburg ailesinin İspanyol ve Avusturyalı üyelerince yönetilen bir krallıklar, dükalıklar ve eyaletler topluluğu Avrupa'daki egemen politik ve dinsel güç olma yolundaymış gibi görünüyordu. Uzayıp giden bu mücadelenin ve en sonunda Habsburg emellerinin başka Avrupa devletlerinin oluşturduğu bir ortaklık tarafından nasıl boşa çıkarıldığı konusu, bu bölümün özünü oluşturmaktadır. 1659'a gelindiğinde İspanya'nın Pirene Antlaşmasında yenilgiyi nihayet kabullenmesiyle, Avrupa'nın politik çoğulculuğu –kıta üzerinde beş ya da altı büyük devlet ve daha küçük çeşitli devletler vardı– tartışılmaz bir olgu haline geldi. Bu büyük devletlerden hangisinin Büyük Güçler sistemi içinde değişikliklerden en büyük yararı sağlayacağı konusunu ise, bundan sonraki bölüme bırakabiliriz. 17. yüzyılın ortalarında açıkça beliren nokta en azından şuydu: Daha önceki onyıllarda çeşitli zamanlarda mümkün görünmüş olsa da tek bir hanedanla askeri gücün oluşturduğu hiçbir blok, Avrupa'nın efendisi olacak kudrette değildi.

Böylece bu yüz elli yılın özelliği olan ve Avrupa'da egemen güç olabilmek için yapılmış birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı savaşlar, 1500 yılı öncesi savaşlardan hem kapsam hem de nitelik yönünden farklıdır. Bir önceki yüzyıl boyunca Avrupa barışını bozan mücadeleler yerel kalmıştı; çeşitli İtalyan devletleri arasındaki çarpışmalar, İngiliz ve Fransız krallıkları arasında rekabet ve Teutonic Şövalyelerin Litvanyalılar ve Polonyalılarla yaptıkları savaşlar tipik örneklerdir.[1] Ancak 16. yüzyıl ilerle-

dikçe Avrupa'daki bu geleneksel ve bölgesel mücadeleler ya o dönemin insanlarına kıta egemenliği uğruna girişilmiş çok daha geniş bir yarış gibi görünen mücadelenin parçası haline geldiler ya da bu yarış onları gölgede bıraktı.

MÜCADELENİN ANLAMI VE KRONOLOJİSİ

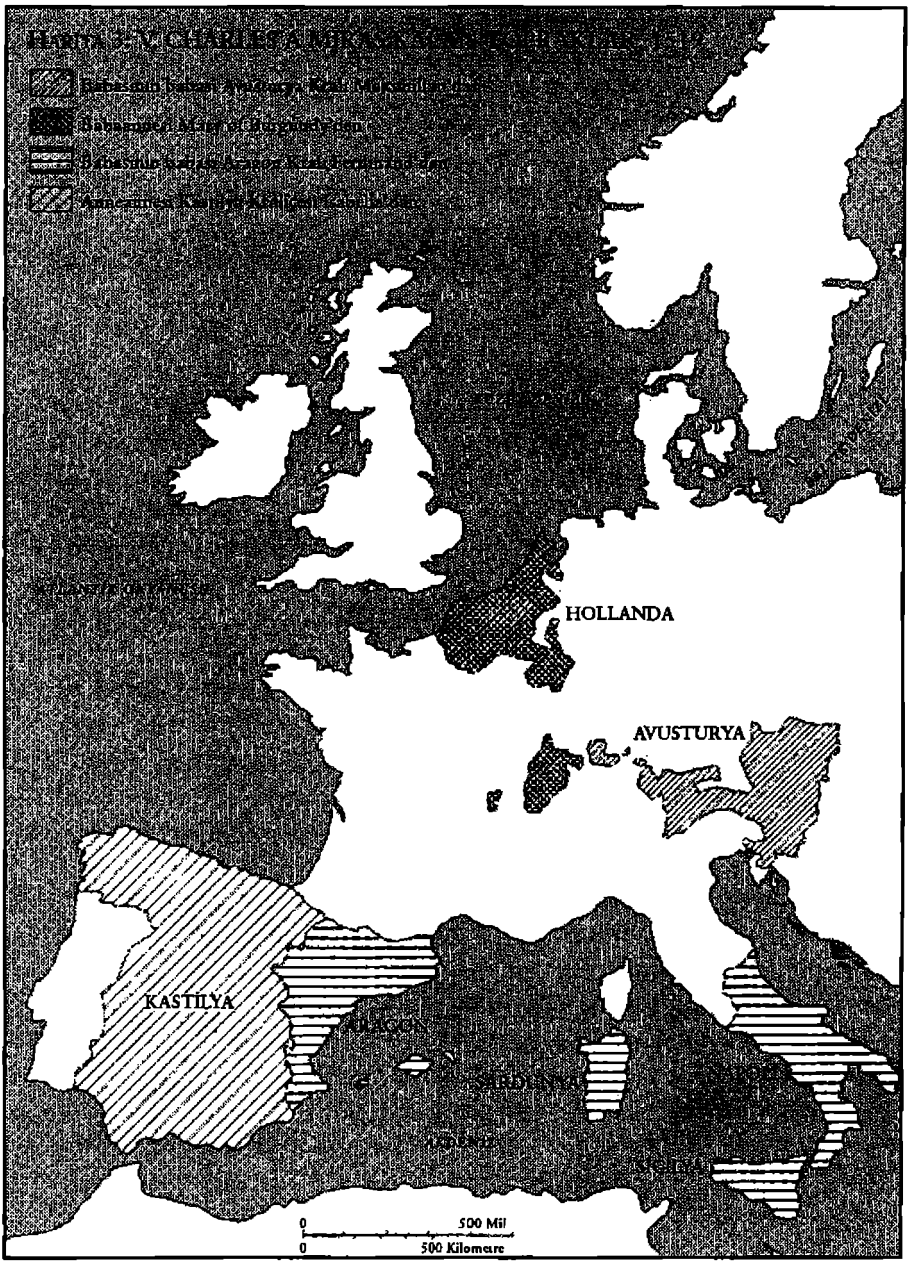
Belirli bir devletin bu daha geniş çerçevenin içine çekilmesinin özel sebepleri her zaman için vardı ama Avrupa savaşlarının hem yoğunluk hem de coğrafi kapsam açısından geçirdikleri değişimde asıl rolü oynayan daha genel nitelikli iki sebep bulunuyordu. Bunlardan ilki –kıvılcımını Martin Luther'in 1517'de papalığın günahtan arındırma belgelerine kişisel başkaldırısından alan– Reformasyondu. Reformasyon Avrupa'daki hanedanlar arası geleneksel rekabete hızla yeni bir sertlik boyutu katmıştır. Özel birtakım sosyoekonomik sebeplerle, Protestan Reformasyonunun ortaya çıkışı –ve buna, Katoliklerden dine ters düşüldüğü için karşı-Reformasyon biçiminde gelen tepki– Avrupa'nın güney yarısı ile kuzeyini ve yükselen kent-tabanlı orta sınıflar ile feodal düzeni birbirlerinden ayırma eğilimini de göstermiştir; ancak bu tür genel bölünmelere uymayan pek çok istisna, elbette vardır.[1] Temel nokta şuydu ki, "Hıristiyanlık âlemi" bölünmüş ve Avrupa'da pek çok kimse dinsel doktrin konusunda uluslarötesi bir mücadelenin içine çekilmişti. İnsanlar ancak 17. yüzyılın ortalarında dinsel savaşların aşırılıkları ve boşunalığı karşısında irkildikleri zaman, Avrupa'nın saklanamaz bölünmüşlüğünü, genelde zoraki de olsa kabul etmişlerdir.

1500'den sonraki savaşların çok daha yaygın ve birbirleriyle bağlantılı bir düzen izlemesini açıklayan ikinci sebep, birleşik bir hanedan düzeninin yaratılmasıydı; bunu Cebelitarık'tan Macaristan'a, Sicilya'dan Amsterdam'a uzanan toprakların oluşturduğu ve büyüklük yönünden yedi yüzyıl geride kalan Charlemagne döneminden bu yana, Avrupa'da görülenlerin hepsini geçen bir ağ kurmak üzere Habsburglar gerçekleştirmişlerdi. Kökenleri Avusturya'da olan Habsburg hükümdarları, kendilerini düzenli olarak Kutsal Roma İmparatoru seçtirmeyi başardılar –bu unvan, gerçek güç açısından ortaçağın en koyu dönemlerinden bu yana çok şey kaybetmiş, ancak gene de Almanya ve genel olarak da Avrupa meselelerinde daha aktif rol oynamaya hevesli hükümdarların peşinde oldukları bir unvandı.

İşe daha pratik açıdan bakarsak, topraklarını evlilik ve veraset yoluyla artırma konusunda Habsburgların üzerine yoktu. Avusturya Kralı I. Maximilian'ın (1493-1519 ve Kutsal Roma İmparatoru 1508-1519) bu tür tek bir hamlesi, veraset yoluyla zengin Burgonya topraklarını ve onlarla birlikte 1471'de de Hollanda'yı Habsburglara kazandırmıştı. Bir

başkası 1515 tarihli bir evlilik sözleşmesinin sonucunda Macaristan ve Bohemya topraklarını da bunlara katacaktı; Macaristan, Kutsal Roma İmparatorluğu içinde olmadığı ve pek çok özgürlüğe sahip bulunduğu halde, bu durum Habsburglara orta Avrupa'da geniş bir toprak parçası sağlamıştı. Ancak Maximilian en geniş kapsamlı hanedan bağlantısını oğlu Philip'i, İspanya Kral ve Kraliçesi Ferdinand ile Isabella'nın kızları Joan ile evlendirmesi sayesinde gerçekleştirmişti. Ferdinand ve Isabella'nın daha önceki kendi evlilikleri ise Kastilya ve Aragon'u (Aragon, Napoli ve Sicilya'yı da içeriyordu) getirmişti. Tüm bu evlilik sözleşmelerinin "mirasın bölünmesinden sonraki varisi"[3] ise Philip ve Joan'un büyük oğulları Charles'dı. 1500'de doğan Charles, on beşinde Burgonya Dükü, bir yıl sonra da İspanya Kralı I. Charles oldu. Daha sonra ise –1519'da– babasının babası I. Maximilian'ın ardından hem Kutsal Roma İmparatoru, hem de Avusturya'da veraset yoluyla Habsburglara geçen toprakların hükümdarı oldu. Böylece İmparator V. Charles sıfatıyla dört mirası da, 1555-1556 tarihlerindeki feragatine kadar kendinde toplamıştı (bkz. Harita 3). Aradan ancak birkaç yıl geçtikten sonra 1526'da, Türklere karşı Mohaç Savaşı'nda ölen Macar Kralı Louis'in çocuksuz oluşu da Charles'ın hem Macaristan hem de Bohemya tahtına sahip çıkmasını sağladı.

Bu toprakların, aşağıda da inceleneceği gibi bu kadar heterojen ve dağınık nitelikte olması bile Habsburg İmparatorluğunun birlik sağlamış, merkezi nitelikli Asya İmparatorluklarına hiçbir zaman gerçek bir karşılık oluşturamayacağını gösterebilir. Charles, daha 1520'lerde miras yoluyla kendisine geçen Avusturya topraklarının ve yeni kazanılmış olan Macaristan ve Bohemya'nın hükümdarlığını küçük kardeşi Ferdinand'a devrediyordu. Ama Charles'in feragatinden epey önce, İspanyol ve Avusturya miraslarının aynı kişi tarafından etkili bir biçimde yönetilemeyeceği kabul ediliyordu. Bununla birlikte, öbür hükümdar ve devletlerin Habsburg gücünün böylesine etkileyici bir biçimde toplanmasına bakışları aynı değildi. Fransa'nın, ülke içindeki otoritesini daha yeni sağlamlaştırmış olan ve zengin İtalyan yarımadasına doğru yayılmaya hevesli Valois krallarına, V. Charles'in sahip olduğu topraklar Fransa'yı kuşatmış gibi görünüyordu– Fransızların bundan sonraki iki yüzyıl boyunca Avrupa'daki başlıca amaçlarının Habsburgların nüfuzunu kırmak olduğunu söylemek hemen hiç abartı olmaz. Bunun gibi, Alman prensler ve Kutsal Roma İmparatorunu seçme hakkına sahip yöneticiler, İmparatorun Almanya içinde herhangi bir yetkiye sahip olmaması için uzun süre mücadele vermişken, V. Charles'ın ülkesine kattığı topraklarla durumunu güçlendirdiğini görünce, telaşlanmadan edemiyorlardı; çünkü Charles artık iradesini zorla kabul ettirebilecek kaynaklara sahip olabilirdi. Türkler, Lutherciler ya da başka düşmanlarla savaşır-

HOLLANDA
AVUSTURYA
KASTİLYA
SARDUNYA
0 500 Mil
0 500 Kilometre

ken, çoğu kez Hıristiyanların gücüne muhtaç olmalarına rağmen, Papaların çoğu da bu gücün artmasından hoşnut değillerdi.

Avrupa'daki devletler sistemine özgü rekabet göz önüne alınırsa, Habsburglara kimsenin karşı çıkmaması olacak şey değildi. Bu çatışma potansiyelini sert ve uzun süreli gerçek bir çatışmaya dönüştüren şey, Reformasyonla ortaya çıkan dinsel anlaşmazlıklarla bağlantılı olmuştur; çünkü gerçek şuydu, bu yüz elli yıl içinde Habsburg hükümdarları arasında en ünlü ve en güçlü olanları, –İmparator V. Charles'in kendisi, onu izleyen II. Ferdinand (1619-1637) ve İspanya Kralları II. Philip (1556-1598) ile IV. Philip (1621-1665)– aynı zamanda Katolik Kilisesinin en militan savunucularıydılar. Bunun bir sonucu olarak, bu dönemde Avrupa'yı kasıp kavuran rekabetlerin güç politikasıyla ilgili unsurlarını dinsel unsurlardan ayırt etmek hemen hemen imkânsız hale gelmişti. O dönemdeki herkesin kabul edeceği gibi, eğer V. Charles 1540'larda Protestan Alman prenslerini ezmeyi başarabilseydi, bu yalnızca Katolik inancı için değil, Habsburg nüfuzu için de bir zafer olurdu– aynı şey II. Philip'in Hollanda'daki 1560 sonrası dinsel huzursuzlukları bastırma çabaları için de söylenebilir; hatta İspanyol donanmasının 1588'de İngiltere'yi istila etmek üzere gönderilmesi için de geçerlidir. Özetle, uluslar ve hanedanlar arası rekabet artık dinsel coşkuyla birleşmiş ve insanlar daha önceleri uzlaşmaya yatkın olabilecekken, savaşa devam edecek hale gelmişlerdi.

Böyle olmakla birlikte, V. Charles'ın 1519'da Kutsal Roma İmparatoru sıfatıyla tahta çıkışından, İspanya'nın 1659 tarihli Pirene Antlaşmasıyla yenilgiyi kabulüne kadar olan tüm bir dönemi anlatmak için "Habsburgların Egemenlik Girişimi" başlığını kullanmak biraz zorlama gibi gelebilir. Şurası açıktır ki düşmanları, Habsburg hükümdarlarının mutlak egemenlik konusunda kararlı olduklarına gerçekten inanıyorlardı. Böylece Elizabeth dönemi yazarlarından Francis Bacon 1595 yılında "İspanyol emelleri ve zulmü"nü ürkütücü bir biçimde şöyle anlatabiliyordu:

> Fransa altüst durumda... Portekiz'e zorla el konmuş... Aşağı Ülkelere* savaş açılmış... Aynı şey bugün Aragon'a karşı da yapılmaya çalışılmış... Zavallı Kızılderililer özgürlükten köleliğe düşürülmüşler.[4]

Ancak kimi Habsburg bakanlarının ara sıra bir "dünya monarşisi"yle[5] ilgili olarak duyulan retoriklerine** rağmen, Avrupa'ya Napol-

Aşağı ülkeler: Hollanda, Belçika ve Lüksemburg. – ç.n.

** Retorik: Çoğu kez yapmacıklı bir biçimde, karşıdakileri ikna etmek üzere yüksekten atıp tutarak konuşma ya da yazma. – ç.n.

yon ya da Hitler tarzında egemen olmak için yapılmış bir plan yoktu. Habsburgların kimi hanedan evlilikleri ve bu yolla tahta çıkışları, topraklarını genişletmek için yapılmış uzun vadeli bir plan belirtisi olmaktan çok, rastlantılara bağlı olarak, bilemediniz telkinler sonucu gerçekleşmiştir. Belli birtakım durumlarda –sözgelimi, Fransızların Kuzey İtalya'yı sık sık istila etmelerinde– Habsburg hükümdarları kışkırtıcı olmaktan çok kışkırtılan taraftılar. 1540'lardan sonra İspanyol ve imparatorluk kuvvetleri, Akdeniz'de yeniden güç kazanan Müslümanların harekâtı karşısında tekrar tekrar savunma yapmak durumunda kalmışlardı.

Bununla birlikte gerçek gene de şudur, eğer Habsburg hükümdarları sınırlı ve bölgesel nitelikli amaçlarının –hatta savunma amaçlarının– tümüne ulaşabilselerdi, Avrupa'nın egemenliği pratikte onların olurdu. Osmanlı İmparatorluğu Kuzey Afrika kıyısı boyunca ve Doğu Akdeniz sularından geri püskürtülürdü. Dine karşı çıkanlar Almanya'nın kendi içinde bastırılırdı. Hollanda ayaklanması sindirilebilirdi. Fransa ve İngiltere'de dost rejimlerin sürmesi sağlanırdı. Yalnızca İskandinavya, Polonya, Moskof Rusya'sı ve hâlâ Osmanlı yönetimi altında bulunan topraklar, Habsburg gücü ve nüfuzuna bağımlı olmazdı– ve bunun doğal bir sonucu olarak karşı-Reformasyonun zaferi de. Bunlar olsa bile Avrupa gene de Ming Çininde yaşanan birliğe yaklaşamazdı; ama Habsburgların kardeş merkezi olan Madrid ve Viyana'nın arka çıktığı politik ve dinsel ilkeler, Avrupa'nın çok uzun süredir en önemli özelliği olan çoğulculuğu büyük ölçüde aşınmaya uğratabilirdi.

Söz konusu edilen yüz elli yıllık savaş döneminin kronolojisi, bu tür çözümleme amaçlı bir çalışmada kısaca özetlenerek verilebilir. Çağdaş okuyucunun gözüne çarpan, herhalde çeşitli savaşların adları (Pavia, Lützen v.b.) ve sonuçlarından daha çok, doğrudan bu çatışmaların uzunluğudur. Türklere karşı yapılan mücadele bir onyıldan öbürüne devam etmiş, İspanya'nın Hollanda ayaklanmasını bastırma girişimi ise kısa bir ara dışında, 1560'lı yıllardan 1648'e kadar sürmüş ve kimi kitaplara Seksen Yıl Savaşları diye geçmiştir. 1618'den 1648 tarihli Westphalia Barışına kadar olan dönem içinde hem Avusturyalı hem İspanyol Habsburgların düşman devletlerin birbiri ardınca kurdukları ortaklıklar karşısında sürdürdükleri büyük ve çok boyutlu savaş ise daima Otuz Yıl Savaşları olarak anıldı. Bu durumun farklı devletlerin yıllar, onyıllar boyu savaşın yükünü kaldırma konusundaki nispi kapasitelerini çok önemli bir hale getirdiği de açıktır. Savaşın sürdürülmesi için verilen maddi ve mali desteğin önemi çok daha büyük hale gelmişti, çünkü savaşın niteliğini değiştiren ve savaşları o güne kadar olduğundan çok daha geniş kapsamlı kılan "askeri devrim" de bu döneme rastlar. Bu değişikliğin sebepleri ve başlıca özellikleri birazdan ele alınacaktır. Ancak olayların kısa bir özetine girmeden önce bile şunun bilinmesi gerekir,

(sözgelimi) 1520'lerdeki askeri çatışmalar 1630'lu yıllarla kıyaslandığında, bunlara ayrılan asker sayısı ve para miktarı yönünden çok dar kapsamlı görüneceklerdir.

İlk büyük dizi savaşlar zengin ve korumasız kent-devletleriyle daha 1494'te istilacı Fransız krallarını kendisine çeken İtalya üzerinde yoğunlaştı – ve gene tahmin edilebileceği gibi, rakip güçlerin Fransızları çekilmeye zorlamak üzere çeşitli ortaklıklar (İspanya, Avusturya ve hatta İngiltere) kurmalarına yol açtı.[6] 1519 yılında da İspanya ile Fransa, Fransa'nın Milano üzerindeki iddiaları yüzünden hâlâ kavga halindeyken, V. Charles'ın Kutsal Roma İmparatoru seçildiği ve Habsburg ailesinin hem İspanya'daki hem de Avusturya'daki topraklarının veraset yoluyla Charles'a geçtiği haberi geldi. Baş rakibinin çeşitli unvanları bu yolla kendinde toplaması, hırslı bir kişi olan Fransa Kralı I. Francis'i (1515-1547) bir dizi karşı hareket başlatmaya yöneltti; bunlar yalnızca İtalya'da değil Burgonya, güney Hollanda ve İspanya sınırları boyunca da gerçekleştirilecekti. I. Francis'in pervasızca İtalya'ya girişi, kendi yenilgisi ve Pavia savaşında (1525) esir düşmesiyle sonuçlandı; ama dört yıl sonra Fransa hükümdarı gene ordusunun başında İtalya'ya giriyordu – ve gene Habsburg kuvvetlerince durduruldu. Francis 1529 tarihli Cambrai Antlaşması ile İtalya üzerindeki iddialarından bir kez daha vazgeçiyor ama aynı iddialar yüzünden hem 1530'larda, hem de 1540'larda V. Charles ile savaşa giriyordu.

O sıralarda Fransa ile Habsburg toprakları arasındaki kuvvet dengesizliği hesaba katılırsa, V. Charles'ın Fransızların bu yayılma girişimlerini engellemeyi sürdürmesi herhalde pek zor bir şey değildi. Ancak bu iş Kutsal Roma İmparatoru sıfatının kendisine başka pek çok düşman daha kazandırmasıyla zorlaştı. Bunların arasında en korkutucusu Türklerdi. Türkler, 1520'lerde Macar ovası boyunca yayılmakla kalmamış (1529'da da Viyana'yı kuşatıyorlardı), İtalya için deniz tarafından gelen bir tehdit oluşturmuşlar ve Kuzey Afrika'nın Berberi korsanlarıyla birarada İspanya kıyıları için tehlikeli olmuşlardı.[7] Durumu kötüye götüren bir başka nokta da, bu onyıllarda Osmanlı Sultanı ile I. Francis arasında Habsburglara karşı söze dökülmemiş ve Hıristiyanlığa sığmaz bir ittifakın kurulmuş olmasıydı. 1542'de ise Nice'e yöneltilen bir saldırıda Fransız ve Osmanlı donanmaları fiilen birleştiler.

V. Charles için büyük güçlükler oluşturan bir başka alan ise, Almanya'ydı; Almanya Reformasyon yüzünden parçalanmıştı ve Luther'in eski düzene olan başkaldırısı artık Protestan prensliklerce kurulan bir ittifaktan destek görüyordu. Öbür sıkıntılarını düşününce, V. Charles'ın, 1540'lı yılların ortalarından önce bütün enerjisini Almanya'daki Lutherci başkaldırıya harcamamış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Charles, Almanya'ya yöneldiğinde, özellikle de başı çeken Protestan

prenslerini Mühlberg Savaşında (1547) yenilgiye uğratınca, oldukça başarılı gözüktü. Ancak Habsburglar ve imparatorluk otoritesinin güç kazanması, V. Charles'ın rakiplerini her zaman için telaşlandırdı; öyle ki kuzey Almanya prensleri Türkler, Fransa Kralı II. Henry (1547-1559) ve hatta papalık bile onun durumunu zayıflatma çabasına girdiler. Fransız orduları, Protestan devletlere destek vermek üzere 1552'de Almanya'ya girmiş, böylece söz konusu devletler, imparatorun merkezileştirme eğilimine karşı direnebilmişlerdi. Bu durum, Almanya'daki dinsel savaşı geçici olarak sona erdiren Augsburg Barışı (1555) ve Fransız-İspanyol çatışmasına son veren Cateau-Cambresis Antlaşması (1559) ile kabul edilmiş oldu. Bir anlamda, V. Charles'ın kendi feragatleriyle de kabullenilmiş oluyordu – Charles, 1555'te Kutsal Roma İmparatoru unvanından kardeşi I. Ferdinand (imparatorluğu 1555-1564) bırakmış, 1556'da ise İspanya krallığından, oğlu II. Philip lehine vazgeçmiştir. Eğer bundan sonra imparatorluğun Avusturya ve İspanya kolları arasında yakın bir bağlantı kalmışsa, bu öyle bir bağlantıydı ki (tarihçi Mamatey'in deyişiyle) "artık imparatorluk armasındaki çift başlı siyah kartal gibi, Habsburgların Viyana ve Madrid'de iki başı vardı ve biri doğuya öbürü batıya" bakmaktaydı.[8]

Doğudaki kol, I. Ferdinand'ın ve onun yerine geçen II. Maximilian'ın (imparatorluğu, 1564-1576) yönetiminde kendi tasarrufları altında olan nispi bir barış dönemi yaşarken (Türklerin 1566-1567 tarihlerindeki saldırısını saymazsak) İspanya Kralı II. Philip'in buyruğundaki batı koluna, şans çok daha az gülüyordu. Berberi korsanlar Portekiz ve Kastilya kıyılarına saldırıyor ve onların arkasındaki Türkler de Akdeniz için yeniden mücadeleye girişiyorlardı. Sonuç olarak, İspanya kendisini tekrar tekrar güçlü Osmanlı İmparatorluğuna karşı yeni ve büyük savaşlara girmiş buldu; bu çatışmalar 1560 tarihli Cerbe seferinden başlayarak 1565'teki Malta sürtüşmesi, 1511'deki İnebahtı seferi ve Tunus uğruna girişilen ve bir o tarafın, bir bu tarafın başarılı olduğu savaşla sürdü ve nihayet 1581 yılında yapılan mütareke ile sona erdi.[9] Ancak hemen hemen bu sıralarda, Philip'in dinsel hoşgörüsüzlük ve yüksek vergi politikaları Habsburglara bağlı Hollanda'daki hoşnutsuzluğu alevlendirerek açık bir ayaklanmaya dönüştürmüştü. İspanyollar buradaki İspanyol otoritesinin 1560'ların ortalarında kırılmasına, Alba dükü yönetimindeki bir orduyu kuzeye göndererek ve askeri bir despotizm kurarak karşılık verdiler– bu da Hollanda ve Zeeland gibi denizle çevrili ve savunulması mümkün Flaman illerinde çeşitli direnişlere ve İngiltere, Fransa ve Kuzey Almanya'da ise İspanyolların niyeti konusunda kaygılara yol açtı. II. Philip, 1580'de komşusu Portekiz'i sömürgeleri ve donanması ile birlikte İspanya'ya katınca, İngilizler büsbütün rahatsız oldular. Ancak Habsburgların güçlerini gösterme (ya da geniş-

letme) girişiminde bulundukları her sefer olduğu gibi, bu kez de beklenen sonuç geldi ve Habsburgların rakipleri işe karışma, güç dengesinin iyice bozulmasını engelleme zorunluluğunu duydular. Önceleri İspanyol yönetimine karşı Hollandalı Protestanlarca başlatılan yerel bir isyan niteliğindeki hareket, 1580'lere gelindiğinde yeni bir uluslararası mücadeleye dönüşecek kadar genişlemişti.[10] Hollanda'nın kendi içinde gösterişli sonuçlar alınmadan, kuşatma ve karşı kuşatma harbi sürüp gitti. Manş'ın öbür yakasındaki İngiltere'de ise, I. Elizabeth ülke içinde kendi otoritesine yönelen (ister İspanyol, ister papalık destekli) her tür tehdidi denetim altına almış durumdaydı ve Hollandalı isyancılara askeri yardım yapıyordu. Fransa'da monarşinin zayıflaması, (İspanya'dan destek gören) Katolik İttifakı ile rakipleri (Elizabeth ve Hollanda tarafından desteklenen) Huguenotların üstünlük mücadelesi verdikleri şiddetli bir dinsel iç savaşa yol açtı. Denizde, arkalarında hükümdarlarının desteğini bulan Hollandalı ve İngiliz korsanlar, İspanya'nın Hollanda ile olan ticaret yolunu kestiler ve savaşı cepheden çok uzaklara, Batı Afrika'ya ve Karayip Denizine kadar taşıdılar.

Mücadelenin kimi dönemlerinde, özellikle de 1580'lerin sonu ile 1590'ların başlarında, güçlü İspanyol harekâtı başarıya ulaşacak gibi görünüyordu; sözgelimi, 1590 Eylülünde İspanyol orduları Languedo ve Britanya'da savaşırken, ünlü komutan Parma Dükü yönetimindeki bir başka ordu kuzeyden Paris üzerine yürüyordu. Bununla birlikte, İspanyol olmayan kuvvetler cephesi bu tür bir baskıya bile dayandı. Fransa tahtı üzerinde hak iddia eden karizmatik kişilikli Fransız Huguenot'su Henry of Havarre, iddialarını güçlendirmek amacıyla Protestanlıktan Katolikliğe dönecek kadar esneklik gösterdi –sonra da Fransız ulusunu gittikçe daha büyük bir oranda istilacı İspanyollar ve gözden düşmüş Katolik İttifakı aleyhine çevirecek kadar... 1598'de Vervins Barışı yapıldığı zaman – bu tarih İspanya Kralı II. Philip'in de ölüm yılıdır – Madrid, Fransa'ya her türlü müdahaleden vazgeçmeye razı oldu. O sıralarda, Elizabeth yönetimindeki İngiltere de güvenliğe kavuşmuştu. İngilizlere karşı 1588'de harekete geçen büyük İspanyol donanması ve İspanyolların sonradan yaptıkları iki istila girişimi büyük bir yenilgiye uğradı– İrlanda'daki bir Katolik isyanını kullanma çabası da öyle; Elizabeth'in orduları İrlanda'yı düzenli bir biçimde yeniden fethediyorlardı. Hem II. Philip, hem Elizabeth ölünce, İspanya ve İngiltere 1604'te bir uzlaşma barışı yaptılar. Madrid'in Hollandalı isyancılarla barış görüşmeleri yapması için ise, 1609 mütarekesine kadar daha beş yıl geçmesi gerekecekti; ama bundan çok önce, İspanyol gücünün Hollanda'yı ezmeye yeterli olmadığı açığa çıkmıştı; bu ne deniz yoluyla başarılabilecek bir şeydi ne de ardına Maurice of Nassau'nun etkili Hollanda ordusunun yerleştirilmiş olduğu, kuvvetle korunan kara (ve su yolu) savunma mevzilerini yara-

rak olabilirdi. Her biri de, Habsburglar ilerde hak iddia ettiklerinde onların bu iddialarını tartışma konusu yapabilecek potansiyele sahip üç devletin yani Fransa'nın, İngiltere'nin ve Hollanda Cumhuriyetinin varlıklarını sürdürmesi, 1600 yılı Avrupa'sını, tek bir hegemonyanın değil, pek çok ulusun oluşturacağını bir kez daha doğruluyordu.

Bu dönemde Avrupa'yı şiddetle sarsan üçüncü büyük savaş dalgası 1618'den sonra gelmiş ve Almanya'yı kasıp kavurmuştur. Bu ülke, 16. yüzyılın sonlarında tarafların tüm güçlerini ortaya koyarak yaptıkları bir mezhep mücadelesinin dışında kalmıştı ama bunun tek sebebi II. Rudolf'un (Kutsal Roma İmparatoru, 1576-1612) otoritesinin ve zihinsel güçlerinin zayıflaması ve Türklerin Tuna havzasında yeniden bir tehdit oluşturmalarıydı. Ancak, Almanya'nın verdiği bu birlik görüntüsünün ardında rakip Katolik ve Protestan güçler kendi konumlarını sağlamlaştırıp, düşmanlarınınkini zayıflatmak üzere dolaplar çevirmekteydiler. 17. yüzyıl ilerledikçe Evangelist Birliği (kuruluş tarihi 1608) ile Katolik İttifakı (1609) arasındaki rekabet şiddetlendi. Ayrıca İspanyol Habsburgları Avusturyalı yoldaşlarını kuvvetle destekledikleri ve Evangelist Birliği Başkanı Elektör IV. Palatin Frederick'in hem İngiltere hem Hollanda ile bağları bulunduğu için, Avrupa'daki devletlerin çoğu politik dinsel düşmanlıklarının nihai çözümü için birleşiyor gibi görünüyorlardı.[11]

Böylece Bohemya'daki Protestan tabakaların yeni Katolik hükümdarları II. Ferdinand'a (imparatorluğu, 1619-1637) karşı 1618'de başlattıkları ayaklanma, yeni bir dizi şiddetli dinsel çatışmayı başlatacak kıvılcım oldu: Otuz Yıl Savaşlarıydı bunlar. Bu mücadelenin ilk aşamalarında, General Spinola yönetimindeki bir İspanyol-Habsburg ordusunca başarıyla desteklenen imparatorluk kuvvetleri iyi durumdaydılar. Ama sonuçta dinsel ve dinsel olmayan kuvvetler heterojen bir bileşim halinde çatışmanın içine girdiler ve bu bir kez daha, dengeleri ters yönde ayarlamak isteğiyle gerçekleşti. İspanya ile 1609'da yaptıkları mütarekeyi 1621'de bozan Hollandalılar Spinola'nın ordusuyla karşılaşmak üzere Renanya içlerine girdiler. 1626'da Kralları IV. Christian yönetimindeki bir Danimarka kuvveti Almanya'yı kuzeyden istila etti. Perde arkasında, Fransızların etkili devlet adamı Kardinal Richelieu fırsat bulduğu her yerde, Habsburgların başını derde sokmak için çabalıyordu. Ancak askeri ya da diplomatik nitelikli bu karşı hareketlerin hiçbiri pek başarılı olamadı; 1620'li yılların sonlarına gelindiğinde, İmparator Ferdinand'ın güçlü generali Wallenstein, Almanya üzerinde hatta kuzeyde Baltık kıyılarına kadar, çok geniş kapsamlı merkezi bir otorite kurma yolunda epey ilerlemişti.[12]

Ancak imparatorluk gücünün böylesine hızla artması yalnızca Habsburg hanedanının düşmanlarını daha da çok çaba göstermeye itti. 1630'ların başında, bunlar arasında en kararlı olanı İsveç'in çekici ve

etkili Kralı IV. Gustavus Adolphus'du (1911-1632). Gustavus'un iyi eğitilmiş ordusu, 1630'da Kuzey Almanya'ya girdi ve bir sonraki yıl da güneye doğru hızla ilerleyerek Renanya ve Bavyera'ya daldı. Gustavus'un kendisi 1632 Lützen savaşında öldü ama bu durum İsveçlilerin Almanya'da oynadıkları rolü hiç azaltmadı – aslında savaşın genel boyutlarını da daraltmadı. Tersine IV. Philip (1621-1665) ve onun becerikli başbakanı Olivares Kon dükünün yönetimindeki İspanyollar, 1934'te Avusturyalı yoldaşlarına, öncekine oranla çok daha esaslı bir biçimde yardım etme kararı almışlardı; ama onların Renanya'ya Kardinal Infante* yönetiminde bir ordu göndermeleri, Richelieu'yü 1635'te işe doğrudan karışması yolunda bir karar almaya zorladı ve Richelieu askerlerine sınırları çeşitli yerlerden geçme emrini verdi. Fransa, bundan önce yıllar boyu Habsburglara karşı olan ortaklığın liderliğini söze dökülmeden, dolaylı olarak yapmış, imparatorluk ve İspanyol kuvvetleriyle çarpışacak herkese para yardımında bulunmuştu. Artık çatışma açığa çıkmıştı ve Habsburglara karşı kurulan ortaklıkların her biri daha çok askeri, silahı ve parayı onlara karşı seferber etti. Sözler de buna uygun olarak sertleşti. Olivares 1635'te bir sonraki yıl için Fransa'ya karşı üçlü istila planı yaparken, "Ya her şeyi kaybedeceğiz, ya da Kastilya dünyanın hâkimi olacak" diye yazıyordu.[13]

Ancak Fransa kadar geniş bir alanı fethetmek Habsburg kuvvetlerinin gücünü aşıyordu; bu kuvvetler kısa süre için Paris'e yaklaştılar ama çok geçmeden tüm Avrupa'ya yayılmak zorunda kaldılar. Kuzeyde İsveç ve Alman askerleri imparatorluk ordularını sıkıştırıyorlardı. Hollandalılar ve Fransızlar, İspanya egemenliğindeki Hollanda'yı "kıskaca alıyorlardı." Üstelik Portekizlilerin 1640'ta başlattıkları ayaklanma, Kuzey Avrupa'ya yöneltilmiş olan İspanyol askerlerini ve kaynaklarını sürekli olarak buradan uzaklaştırıp ülkenin çok daha yakınlarına kaydırmış, ancak bunlar hiçbir zaman yarımada üzerindeki birliğin yeniden sağlanmasına yetmemişti. Gerçekten de Katalanların buna paralel olarak gelişen –ve Fransızların seve seve yardımcı oldukları– isyanları yüzünden, 1640'ların başında İspanya'nın tam göbeğinde bir çözülme olabileceği tehlikesi bir ölçüde belirmişti. Denizlerde ise Hollandalılar yaptıkları seferlerle Brezilya, Angola ve Seylan'a saldırıyor ve çatışmayı kimi tarihçilerin ilk global savaş diye tanımladıkları bir noktaya getiriyorlardı.[14] Hollandalıların bu seferleri kendileri için kazançlı olmuştu; ama çarpışan öbür devletlerin çoğu yıllar boyu sürdürülen askeri çabaların ağırlığını artık şiddetle hissediyorlardı. 1640'lı yılların orduları, 1630'lu yıllarınkine göre küçülüyor, yönetimler aşırı mali önlemler alıyor, halkın sabrı iyice azalıyor, protestoları ise çok daha şiddetli oluyor-

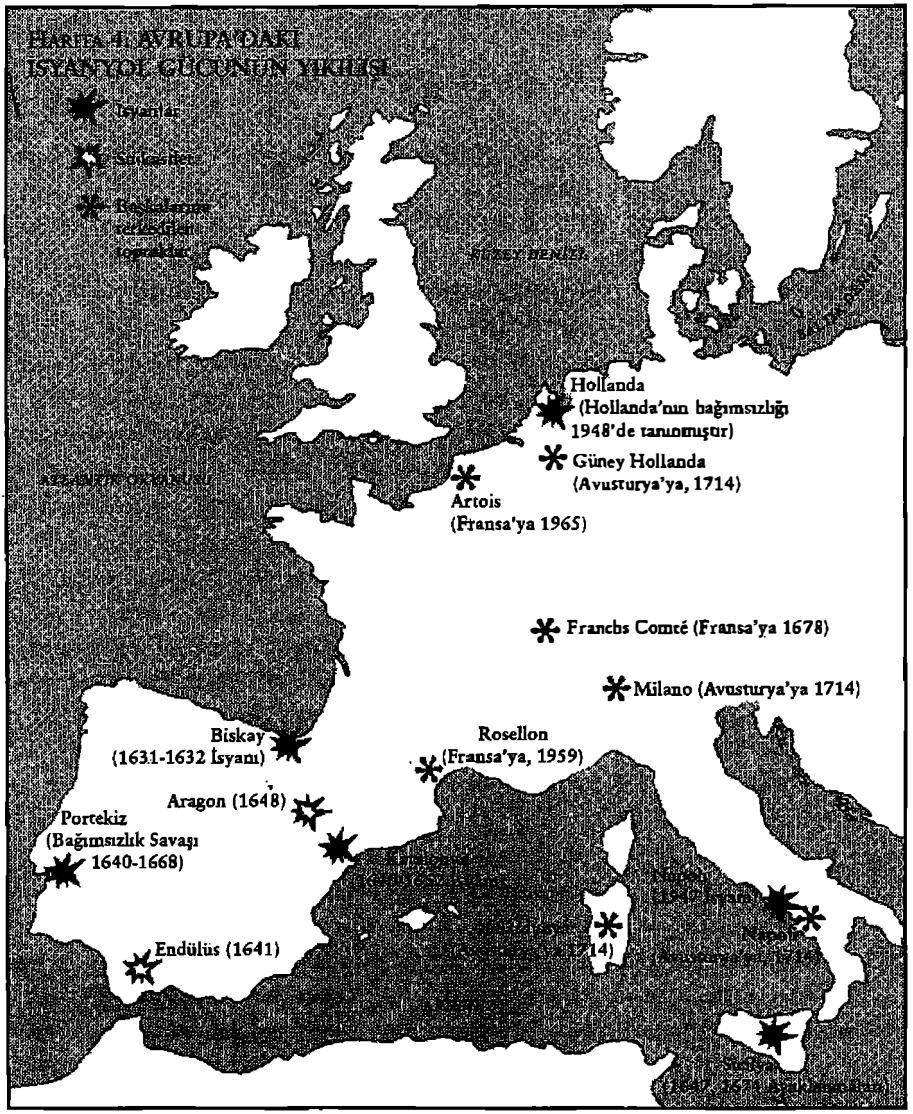
* Kardinal-Infante: Cardinal-Infante don Fernando, IV. Philip'in kardeşi. – ç.n.

du. Ama sırf mücadelenin çok sık dokulu oluşu yüzünden tarafların her biri için çekilmek zor bir işti. İsveç ordularının da dövüşmeyi bırakıp yurtlarına döneceklerinden emin olsalar, Protestan Alman devletlerinin çoğu bunu yaparlardı; Olivares ve öbür İspanyol devlet adamları da Fransa'yla görüşmeler yaparak bir mütarekeye gidebilirlerdi ama Fransızlar Hollandalıları terk etmeyeceklerdi. Çeşitli cephelerdeki askeri mücadeleye paralel olarak, çeşitli düzeylerde gizli barış görüşmeleri yapılıyordu ve bütün güçler yeni bir zaferin genel çözüm sırasında kendi iddialarını güçlendireceği düşüncesiyle avunuyorlardı.

Sonuçta, Otuz Yıl Savaşları karışık bir biçimde bitti. İspanya 1648 yılı başlarında Hollandalılarla aniden barış yaptı ve onların tam bağımsızlığını nihayet tanıdı ama bunun amacı, Fransa'yı bir müttefikinden etmekti. Fransız-Habsburg mücadelesi sürdü. Aynı yılın daha sonraki dönemlerinde, Westphalia Barışı (1648) Almanya'ya nihayet huzur getirip Avusturya Habsburglarının çatışmadan çekilmelerine imkân verince, savaş salt bir Fransız-İspanyol savaşına dönüştü. Ayrı ayrı devletler ve hükümdarların birtakım kazançları (ve birtakım kayıpları) olmuşsa da, Westphalia'nın getirdiği çözümün esasını Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki dinsel ve politik dengenin kabul edilmesi, böylece de imparatorluk otoritesine getirilen kısıtlamaların doğrulanması oluşturuyordu. Böylece Fransa ile İspanya, tümüyle ulusal rekabetten kaynaklanan ve dinle hiçbir ilgisi bulunmayan bir savaş yapma durumundaydılar – bunun böyle olduğunu, Richelieu'nün yerine geçen Fransız bakan Mazarin, İspanya'yı sonunda barışa razı edecek darbeleri indirmek üzere 1655 yılında Cromwell'in Protestan İngiltere'siyle ittifak kurarak açıkça göstermiştir. Pirene Antlaşmasının (1659) koşulları özellikle ağır değildi ama İspanya'yı en büyük düşmanıyla uzlaşmaya zorlayarak, Avrupa'daki Habsburg üstünlüğü çağının sona erdiğini ortaya koyuyordu. O halde IV. Philip yönetimi için bir "savaş hedefi" olarak kalan tek şey, İberik Yarımadasının birliğinin korunmasıydı; bundan bile Portekiz'in bağımsızlığı 1668'de resmen tanınınca vazgeçilmek zorunda kalındı.[15] Böylece Avrupa kıtası üzerindeki politik bölünmüşlük, hemen hemen V. Charles'ın 1519'da tahta çıktığı zamanki haliyle aynen kaldı; ancak 17. yüzyıl sona ererken İspanya başka isyanlar görecek ve yeni topraklar kaybedecekti (bkz. Harita 4) – İspanya, sanki baştaki aşırı stratejik genişlemesinin bedelini ödüyordu.

HABSBURG BLOKUNUN KUVVETLİ VE ZAYIF YANLARI

Habsburglar neden başarısızlığa uğradılar?[16] Bu konu öylesine geniştir ve yaşanan süreç de öylesine uzayıp gitmiştir ki, İmparator II. Rudolf'un deliliği ya da İspanya Kralı III. Philip'in beceriksizliği gibi kişi-

HARİTA 4: AVRUPA'DAKİ
İSYANYOL GÜCÜNÜN YIKILIŞI
İsyanlar
Başkalarının
Hollanda
(Hollanda'nın bağımsızlığı
1948'de tanınmıştır)
Güney Hollanda
(Avusturya'ya, 1714)
Artois
(Fransa'ya 1965)
Franche Comté (Fransa'ya 1678)
Milano (Avusturya'ya 1714)
Biskay
(1631-1632 İsyanı)
Rosellon
(Fransa'ya, 1959)
Aragon (1648)
Portekiz
(Bağımsızlık Savaşı
1640-1668)
Endülüs (1641)

lere bağlı sebepler aramak pek yararlı olmaz. O dönemdeki pek çok Fransız ve İngiliz hükümdarının başarısızlıklarını ve kimi Alman prenslerinin onursuzluklarını ya da budalalıklarını düşününce, Habsburg hanedanı ile üst düzey görevlilerinin özellikle yetersiz olduklarını ileri sürmek de güçleşiyor. Habsburgların elindeki muazzam maddi güç birikimini hatırlayınca işler daha da karışmaktadır.

> V. Charles'a dört büyük hanedandan veraset yoluyla geçen Kastilya, Aragon, Burgonya ve Avusturya tahtları; Charles'ın ailesinin sonradan elde ettiği Bohemya, Macaristan, Portekiz ve hatta kısa bir süre için İngiltere taçları ve İspanyolların bu tür hanedan ilişkileriyle aynı zamana denk düşecek biçimde Yeni Dünya'yı fethedişleri ve burayı sömürmeleri – bunlar Habsburg ailesine başka hiçbir Avrupa gücünün boy ölçüşemeyeceği kadar zengin kaynaklar sağlamıştır.[17]

Eldeki istatistiklerde görülen boşluklar ve yanlışlıklar hesaba katılırsa, bu dönemin nüfus sayılarına pek güvenmemek gerekir; ancak erken modern çağ Avrupa halklarının yaklaşık dörtte birinin Habsburg yönetimindeki topraklarda yaşadığını varsaymak uygun olabilir. Ama bu tür nüfus rakamları* söz konusu bölgelerin zenginliği yanında daha az önem taşıyordu ve burada söz konusu olan hanedanlık mirası zenginlikten nasibini bol bol almıştı.

Habsburg maliyesinin beş büyük, birkaç da daha ufak kaynağı vardı. Bunlar arasında en önemlisi İspanya'ya geçen Kastilya mirasıydı; çünkü doğrudan yönetiliyordu ve düzenli olarak alınan çeşitli vergiler (satış vergisi ve dinsel mülk üzerindeki "cihat" vergisi) meclisler ve kilise tarafından krallığa bırakılmıştı. Buna ek olarak, elde Avrupa'nın en zengin iki ticaret bölgesi vardı –İtalyan devletleri ve Hollanda– ve bunların ticaret gelirlerinden ve hareketli sermayelerinden epey büyük miktarda para gelebiliyordu. Zaman geçtikçe, daha çok önem kazanan dördüncü kaynak ise Amerika'daki imparatorluk topraklarından sağlanan gelirdi. Amerika'da çıkarılan altın ve gümüşten alınan "beşte bir krallık payı" ve bunun yanında satış vergisi, gümrük vergileri ve Yeni Dünya'daki kilisenin topladığı paralar, İspanya krallarına muazzam bir ek gelir getiriyor ve bu gelirin sağlanması yalnızca dolaysız yoldan değil, dolaylı yoldan da oluyordu; çünkü Amerika'nın özel kişilerin eline geçen hazineleri, ister İspanyol ister Flaman ister İtalyan olsunlar, bu kimselere ve ticari kuruluşlara, kendilerinden giderek daha büyük oran-

* Kaba bir hesapla bu, Avrupa'nın 1600'de toplam 105 milyon olan nüfusunun 25 milyonu demektir.

larda istenen devlet vergilerini ödemeleri için yardımcı oluyordu; ayrıca kral, acil durumlarda geri ödemesini gümüş taşıyan gemiler geldiğinde yapmak üzere bankerlerden her zaman için büyük miktarlarda borç alabiliyordu. Önde gelen mali ve ticari kuruluşların Habsburg toprakları üzerinde bulunması –Güney Almanya'da, bazı İtalyan kentlerinde ve Antwerp'dekiler– ek bir avantaj ve beşinci ana gelir kaynağı olarak sayılmalıdır.[18] Bunlardan gelen parayı elde etmek, sözgelimi Almanya'dan gelen paraya göre daha kolaydı; çünkü prensler ve Reichstag'da temsil edilen serbest kentler ancak Türkler kapıya dayandıkları zaman imparatora para verilmesi yolunda oy kullanıyorlardı.[19]

Şövalyelerden artık kişisel olarak askerlik hizmeti yapmalarının (en azından çoğu ülkede) istenmediği, kıyı kentlerinden de gemi sağlamalarının beklenmediği feodalite sonrası dönemde, savaş halindeki tüm devletler için para bulabilmek ve kredi sahibi olmak kesinlikle şarttı. Pazar ekonomisi içinde ancak doğrudan ödeme (ya da ödeme vaadi) yapıldığı zaman, savaşa hazır bir filo donatmak için gerekli olan gemileri, denizcilik malzemelerini, silah ve yiyecek maddelerini seferber etmek mümkün oluyor, kabul edilebilir sıklıkla askeri malzeme ve ücret verilebildiğinde, askerler isyandan uzak tutulabiliyor ve güçlerini düşmana karşı kullanmaları sağlanabiliyordu. Üstelik bu dönem, genellikle "ulus-devleti"nin varlık göstermeye başladığı dönem sayılsa da, tüm yönetimler orduları genişletmek konusunda yabancı paralı askerlere fazlaca güveniyorlardı. Bu noktada Habsburglar gene şanslıydılar; çünkü İtalya ve aşağı ülkelerden olduğu kadar, İspanya ve Almanya'dan da kolayca asker toplayabiliyorlardı. Sözgelimi ünlü Flander Ordusunu başlıca altı ulustan kimseler oluşturuyor; bunlar Katolik davasına oldukça bağlı bulunmakla birlikte, düzenli ücret almayı da istiyorlardı. Donanma söz konusu olduğunda ise, Habsburg mirası değişik savaş teknelerinden meydana gelen heybetli bir bütün oluşturabiliyordu. Sözgelimi, II. Philip'in son yıllarında Akdeniz kadırgaları, Cenova ve Napoli'den gelen büyük karakkalar, büyük Portekiz filosu, Kastilya ve Aragon donanmalarını takviye edebiliyorlardı.

Ama bu 140 yıl boyunca Habsburgların sahip oldukları en büyük askeri avantaj, belki de İspanyollarca eğitilmiş piyadelerdi. Toplumsal yapısı ve düşünce ortamı, Kastilya'yı asker toplamak için ideal bir yer yapıyordu; Lynch'e göre, Kastilya'da "askerlik, yalnızca soylular arasında değil, tüm halk için gözde ve kârlı bir uğraş haline gelmişti."[20] Buna ek olarak, "Büyük Reis" Gonzalo de Cordoba, 16. yüzyılın başlarında piyadelerin teşkilatlanması konusuna yenilikler getirmiş ve o tarihten Otuz Yıl Savaşlarının ortalarına kadar İspanyol tercio'su Avrupa'daki muharebe meydanlarının en etkili birliği olmuştur. Sayıları 3000'e varan kargılı, kılıçlı ve tüfekli askerin oluşturduğu ve karşılıklı

destek sağlamak üzere eğitilmiş bu birleşik alaylarla İspanyol orduları, sayısız düşmanı silip süpürmüş ve Fransız süvarileriyle kargılı İsviçreli askerlere ünlerinden –ve etkililiklerinden– çok şey kaybettirmişlerdir. Ta Nördlingen Savaşında bile (1634), Kardinal-Infante'nin piyadeleri İsveç ordusunun on beş saldırısına karşı direnmiş ve Wellington'un askerlerinin Waterloo'da yaptıkları gibi düşmanı ezmek üzere acımasızca üzerine gitmişlerdir. İspanyollar, Rocroi'da (1643) Fransızlar tarafından sarılmış oldukları halde, ölesiye dövüştüler. Gerçekten de Habsburgların kurdukları yapının temel direklerinden biriydi onlar; İspanyol gücünün gözle görülür bir biçimde yara almasının, ancak orduda en çok Alman, İtalyan ve İrlandalı paralı askerlerin bulunduğu, Kastilyalı savaşçıların ise çok azaldığı 17. yüzyıl ortalarına rastlaması anlamlıdır.

Ama tüm bu üstünlüklerine rağmen İspanyol-Avusturya hanedan ittifakı hiçbir zaman ayakta kalamazdı. Mali ve askeri kaynakları çağdaşlarına muazzam görünse de, hiçbir zaman ihtiyaçları karşılamaya yeterli değildi. Bu son derece ciddi yetersizlik de tüm dönem boyunca etkileşim içinde bulunan üç etkenden ileri geliyordu – bu etkenler, daha geniş bir çerçeve içinde düşünüldüğünde, silahlı çatışmalar tarihini inceleyenler için çok öğretici olmaktadır.

Bu etkenlerden ilki, Avrupa'da modern çağ başlarında yaşanan ve yukarıda kısaca sözü edilen "silah devrimi" idi; bir başka deyişle, 1520'leri izleyen 150 yıl içinde savaşların kapsamı, maliyeti ve düzeninde görülen çok büyük genişleme.[21] Bu değişikliğin kendisi de birbirine sıkıca bağlı farklı unsurların taktik, politik ve demografik unsurların sonucunda oldu. Muharebe meydanlarındaki süvari egemenliğine – önceleri İsviçreli kargılı askerlerin, sonraları da kargı, kılıç, tataryayı ve çakmaklı tüfek kullanan askerlerin oluşturduğu birliklerce– indirilen darbelerin anlamı şuydu, bir ordunun en geniş ve en önemli bölümünü artık piyade birlikleri oluşturacaktı. Bu sonuç, trace italienne'nin, yani bundan önceki bölümde sözü edilen karmaşık kent istihkâm ve kale burçları sisteminin gelişimiyle de pekişmiştir. Bu tür savunma sistemlerini çalıştırmak ve bunları kuşatabilmek için çok sayıda askere gerek vardı. Kuşkusuz büyük bir sefer sırasında, düzenini iyi kurmuş bir komutan oldukça fazla sayıda süvari ve topçuyu da başarıyla kullanacaktı ama bu iki kuvvetin her yere yetişebilmesi yaya alaylarına göre çok daha zordu. O halde söz konusu olan, ulusların süvari kuvvetlerini gözden çıkarmaları değil, ordu içindeki piyade oranının önemli ölçüde artmasıydı; donanımları ve beslenmeleri daha ucuza geldiğinden, daha büyük sayıda yaya asker toplanabiliyor, bunda Avrupa nüfusunun artmakta oluşu da önemli bir rol oynuyordu. Kuşkusuz tüm bunlar, teşkilatlanma konusunda yönetimlere çok büyük sıkıntılar veriyordu ama bu sıkıntılar Batının "yeni monarşiler"indeki bürokrasilerin altından kalkamayacakları

kadar büyük değildi – tıpkı kuvvetlerinin iyi bir komuta yapısına sahip bulunması ve iyi talim görmüş olmaları koşuluyla, çok büyümüş olan orduların bir generalin işini mutlaka içinden çıkılmaz hale getirmeyeceği gibi.

İspanya İmparatorluğunun ordusu, "askeri devrim"i uygulama alanında gösteren en iyi örnektir herhalde. Bu ordunun bir tarihçesini kaleme alan yazarın işaret ettiği gibi, Fransa ve İspanya'nın 1529 öncesinde İtalya için yaptıkları mücadelede "devletlerden hiçbirinin 30.000'den fazla savaşa hazır askeri ileri sürdüğünü gösterir bir belirti yoktur" ama:

> 1536-37 yıllarında İmparator V. Charles çok kısa bir zaman önce eline geçirdiği Milano'yu savunmak ve Fransa'daki Provence'ı istila edebilmek için yalnız Lombardiya'da 60.000 askeri seferber etmiştir. 1552'de tüm cephelerde –İtalya'da, Almanya'da, Hollanda ve İspanya'da, Atlantik ve Akdeniz'de– birden saldırıya uğrayınca, V. Charles Almanya ve Hollanda'dan 109.000 buna ek olarak Lombardiya'dan 24.000 asker topladı; ayrıca Sicilya, Napoli ve İspanya'dan da asker buldu. Demek ki, imparatorun emri altında bulundurduğu ve dolayısıyla da giderlerini karşılamak zorunda kaldığı yaklaşık 150.000 adamı vardı. Asker sayısı artmaya devam etmiştir. 1574'te İspanyol Flander Ordusu, tek başına 86.000 askerden oluşurken, bundan yalnızca yarım yüzyıl sonrasında IV. Philip buyruğu altındaki silahlı kuvvetlerin 1625'te 300.000 askerden az olmadığını gururla ilan ediyordu. Bu orduların hepsinde asıl sayı artışı piyadelerde, özellikle de kargılı askerlerde olmuştur.[22]

Denizlerde olup bitenler de büyük ölçüde karadaki gelişmelere paralel gidiyordu. Deniz ticaretindeki (özellikle de okyanusötesi ticaretteki) genişleme Manş Denizi'nde, Hint Okyanusunda ya da İspanya anakarası açıklarındaki rekabet, Berberi korsanlar ile Osmanlı kadırga filolarının oluşturduğu tehditler, gemi yapımındaki yeni teknolojilerle etkileşim içine girerek, teknelerin daha büyük olarak inşa edilmesinde ve silah donanımlarının çok daha etkili hale gelmesinde rol oynadılar. O günlerde, savaş gemisiyle ticaret gemisi arasında kesin bir ayırım yoktu; uygun büyüklükteki ticari teknelerin hemen hepsi korsanları ve başka yağmacıları uzaklaştırmak üzere silah taşıyorlardı. Ancak krallık donanmaları oluşturmak yönünde de bir eğilim vardı; çünkü bu yolla, hükümdar en azından belli sayıda savaş gemisine sahip olacak ve savaş zamanında bu gemiler çevrelerinde silahlı ticari teknelerin, büyük kadırgaların ve filikaların oluşturduğu kocaman bir filoyu toplayacak çe-

kirdek işini göreceklerdi. İngiltere Kralı VIII. Henry bu projeye oldukça büyük destek sağlamış, V. Charles ise kendi donanmasını kurmaktansa denetim altında tuttuğu İspanya ve İtalya'dan gelen ve özel kişilerin malı olan kalyon ve kadırgalara el koyma eğilimi göstermiştir. Akdeniz'de, daha sonraları da Atlantik'te çok daha ağır baskılarla karşılaşan II. Philip'in ise böyle bir lüksü olmadı. Philip, Barcelona, Napoli ve Sicilya'da büyük bir kadırga inşa programı düzenlemek ve bunun giderlerini karşılamak zorunda kalmıştı. 1574'te toplam 146 kadırganın giderlerini üstlendi; bu sayı, on-on beş yıl öncesindeki sayının hemen hemen üç katıydı.[23] Sonraki on yıl içinde Atlantik'te patlak veren savaşlar, buradaki çabaların daha da artırılmasını gerekli kıldı: Batı Hint Adalarına ve (Portekiz 1580'de alındıktan sonra) Doğuya giden yolları korumak, İspanyol kıyı şeridini İngiliz akınlarına karşı savunmak ve son olarak da Britanya Adalarını istila için gönderilecek orduyu taşımak üzere, açık deniz savaş gemilerine ihtiyaç vardı. 1604 tarihli İngiliz-İspanyol barışından sonra, açık denizlerdeki Hollanda saldırılarını karşılamak ve Flander'le iletişimi sürdürmek için İspanyolların büyük bir filoya olan ihtiyaçları gene devam etmişti. Onyıllar birbirini kovaladıkça, bu tür savaş gemileri daha da ağır silahlarla donatıldı ve çok daha masraflı hale geldi.

Habsburg sisteminin asıl zayıflığını açığa çıkaran savaş maliyetlerinin böylesine tırmanış göstermesidir. 1500-1630 arası yiyecek fiyatlarında beş kat, sanayi mallarında ise üç kat fiyat artışıyla seyreden genel enflasyon, devlet maliyesine yeterince ağır bir darbe vurmuştu; bu durum orduların ve donanmaların büyüklük açısından ikiye, dörde katlanmasıyla da şiddetleniyordu. Habsburglar, sonuçta tüm borçlarını ödeyebilir durumda kalabilmek için kendilerine hemen hiç nefes aldırmayan bir mücadeleye girdiler. V. Charles, 1540'lı yıllarda Cezayir'e, Fransa'ya ve Alman Protestanlarına karşı yaptığı çeşitli seferlerden sonra, olağan ve olağandışı gelirinin harcamalarını hiç karşılayamadığını ve çok ilerki yıllarına ait gelirlerinin bile bankerlere ipotek edilmiş olduğunu gördü. Protestan prenslere karşı yapılan savaşı sürdürmek için gerekli paralar, ancak Hint Adalarından gelen değerli mallara el koymak ve İspanya'daki sikkelerin tümünü gasp etmek gibi çılgınca bir önlem sayesinde sağlanabilmişti. Charles'ın yalnızca 1552 Metz seferi, 2,5 milyon düka altınına mal olmuştur – bu miktar imparatorun o sıralar, Kuzey ve Güney Amerika'dan sağladığı olağan gelirin yaklaşık on katıydı. Bu yüzden Charles'ın sürekli olarak yeni borçlar bulmak zorunda kalışı ve bunun hep daha ağır koşullar altında gerçekleşmesi şaşırtıcı değildir: Krallığın kredisi düştükçe bankerlerce istenen faiz oranları tırmanış gösterdi; ve öyle oldu ki, olağan gelirlerin büyük bir bölümünü eski borçların faizlerini ödemek için kullanma zorunluluğu doğdu.[24]

Charles tahtından feragat ettiğinde, II. Philip'e yaklaşık 20 milyon düka altın devlet borcu devretmiştir.

Philip, Fransa'yla olan savaş durumunu da devralmıştı ama bu savaşın bedeli öylesine yüksekti ki İspanya Krallığının 1557 yılında iflas ettiğini ilan etmek zorunda kaldı. Bu durum Fuggerler gibi büyük bankacılık kuruluşlarını da çökertti. Fransa'nın aynı yıl içinde kendi iflasını kabullenmek zorunda kalışı –her iki tarafın da 1559 yılında Cateau-Cambresis'de görüşmeye razı oluşlarının temel sebebi de buydu– Philip için pek bir teselli olmadı; çünkü hemen güçlü Türk düşmanlarıyla karşılaşmak zorunda kalmıştı. Yirmi yıl süren Akdeniz Savaşı, Granada Moriscolarına karşı yapılan sefer, daha sonra da birbirleriyle bağlantılı olarak Hollanda'da, Kuzey Fransa'da ve Manş Denizinde sürdürülen askeri harekât, krallığı hangi kaynaktan olursa olsun gelir aramak zorunda bıraktı. V. Charles'ın saltanat dönemindeki gelirleri üç kat artmıştı, II. Philip'inkiler ise "yalnızca 1556-73 döneminde ikiye katlandı; saltanatının sonunda ise, yeniden iki kattan fazla artmıştı."[25]

Ancak Philip'in giderleri çok daha fazlaydı. İnebahtı Savaşı (1571) sırasında, Hıristiyan filoların ve askerlerin bakım masraflarının yılda 4 milyon düka altınından fazlaya mal olacağı hesaplanmıştı; ancak bu yükün oldukça büyük bir bölümünü Venedik ve papalık paylaşıyordu;[26] Flander Ordusuna yapılan ödemeler daha 1570'lerde muazzam boyutlara ulaşmıştı ve bunlar hemen hiçbir zaman vaktinde yapılamıyor, bu da askerleri ayaklanmaya itiyordu; Philip'in Cenovalı bankerlere yapılan faiz ödemelerini 1575'te askıya almasından sonra özellikle böyle olmuştu.[27] Amerika'daki madenlerden elde edilen gelirin çok daha artması ile –bu miktar 1580'lerde yılda yaklaşık 2 milyon düka altınına çıkarak kırk yıl önceki oranı on kat geçmiştir– krallık maliyesi ve kredisi geçici olarak düze çıktı; ama 1588 tarihli büyük deniz savaşı 10 milyona mal olmuş ve bu savaşın getirdiği acı son donanma için olduğu kadar maliye için de bir yıkımın işareti olmuştur. 1596'da inanılmaz miktarlarda alınan düzensiz borçların ardından, Philip gene borcunu ödeyemez hale düştü. İki yıl sonra öldüğünde borçlarının toplamı 100 milyon düka altını gibi muazzam bir miktara ulaşmıştı ve bu miktar için ödenecek faizler tüm gelirlerin aşağı yukarı üçte ikisini buluyordu.[28] Fransa ve İngiltere ile kısa bir süre sonra barış yapıldı ama Hollanda Savaşı 1609 tarihli mütarekeye kadar ülke için yıpratıcı oldu; mütarekeyi hızlandıran ise, İspanyol ordusundaki isyanlar ve 1607'deki yeni bir iflas durumu olmuştu.

Bundan sonra yaşanan birkaç yıllık barış döneminde İspanyol yönetiminin harcamalarında esaslı bir indirim yapılmadı. Çok yüksek faiz ödemeleri bir yana Akdeniz'deki gerilim devam ediyor (bu da kıyılardaki tahkimat için çok büyük bir proje gerektiriyordu) ve yabancı ülkele-

rin yönetimlerinden destek gören korsanlar çok uzaklara yayılmış bulunan İspanya İmparatorluğuna yönelttikleri soygunları hâlâ sürdürüyorlardı (bu ise açık denizlerdeki İspanyol gemileri için olduğu kadar, Filipinler'de ve Karayip'de oldukça büyük savunma giderleri yaratıyordu).[29] Avrupa'da 1610'dan sonra yaşanan silahlı mütareke döneminde İspanya'nın mağrur yöneticileri için silah harcamalarında indirim yapılması hemen hiç düşünülemezdi. Bu yüzden de 1618'de patlak veren Otuz Yıl Savaşlarının, soğuk savaşın sıcak savaşa dönüşmesinden ve daha çok İspanyol askeri ve parasının Flander ve Almanya'ya akıtılmasından başka bir anlamı olmadı. İlginç olan bir nokta, Habsburgların Avrupa'da önceleri art arda kazandıkları zaferlerin ve Kuzey ve Güney Amerika'da bu dönemde gerçekleştirilen başarılı savunmanın Yeni Dünya'dan sağlanan altın ve gümüş miktarında meydana gelen artışlarla aynı zamanda denk düşmesi – ve bu artıştan destek görmesidir. Ama aynı sebeple, 1626'dan sonra gelen altın ve gümüşteki azalma, bir sonraki yıl ilan edilen iflas durumu ve 1628'de gümüş taşıyan bir filonun Hollandalılarca şaşırtıcı bir başarıyla gasp edilmesi (bu İspanya ve İspanyol halkı için 10 milyon düka altınına varan bir zarar demekti) savaşın bir süre için tavsamasına yol açtı. İmparatorla yapılmış olan ittifaka rağmen, Almanya'dan sağlanan gelirin (Wallenstein'ın denetimi altındaki kısa süre dışında) İspanya'nın bu kaybını kapatması mümkün değildi.

Bundan sonraki otuz yıllık savaş süresi içinde İspanya'nın izleyeceği yol böyle bir yoldu. Zar zor yeni borçlar bularak, yeni vergiler koyarak ve Amerika'dan umulmadık biçimde sağlanan her türlü geliri kullanarak, sözgelimi Kardinal-Infante'nin Almanya'da 1634-1635 yıllarında gerçekleştirdiği müdahale gibi büyük bir askeri harekâta destek sağlanabiliyordu; ama savaşın çok büyük giderleri bu kısa vadeli kazançları sonunda hep aşınmaya uğratmış ve birkaç yıl daha geçtikten sonra mali durum hiç olmadığı kadar kötüleşmişti. 1640'lara gelindiğinde, Katalan ve Portekiz ayaklanmalarının yan etkileri ve Amerika'dan gelen hazinelerdeki büyük azalma yüzünden uzun ve ağır bir gerileme dönemine girilmesi kaçınılmazdı.[30] Müthiş savaşçılar çıkaran, ama sürekli olarak olağan gelirlerinin iki ya da üç katını harcayan hükümetlerce yönetilen bir ulusun kaderi başka nasıl olabilirdi ki?

İspanya ile Avusturya'nın başarısızlığının ikinci ana sebebi yukarıda anlatılanlardan bellidir. Kısaca Habsburgların yapacağı çok fazla iş, savaşacağı çok fazla düşman, savunacağı çok fazla cephe vardı. İspanyol askerlerinin yiğitliği, bu askerlerin ülke içi garnizonlara, Kuzey Afrika'ya, Sicilya ve İtalya'ya, Yeni Dünya'ya, Hollanda'ya dağılmak zorunda olmalarından doğan sakıncaları gideremiyordu. Üç yüzyıl sonraki Britanya İmparatorluğu gibi Habsburg bloku da, çok geniş bir alana

yayılmış toprakların oluşturduğu bir yığın, devam edebilmesi için çok büyük maddi kaynaklar ve ustalık gereken bir politik-hanedanlık tour de force'suydu*. Bu haliyle de tarih içinde aşırı stratejik genişlemenin en iyi örneklerinden biridir; çünkü bu kadar geniş topraklara sahip olmanın bedeli, sayısız düşman edinmekti; bu ise o dönemde Osmanlı İmparatorluğunun da taşıdığı bir yüktü.[31]

Bu noktayla bağlantılı çok önemli bir konu da Habsburg savaşlarının kronolojisidir. Bu dönemde Avrupa'da sık sık çatışma olduğu kesindi; ve bu çatışmaların giderleri tüm toplumlar için korkunç bir yüktü. Ancak öbür devletlerin hepsinde, Fransa, İngiltere, İsveç, hatta Osmanlı İmparatorluğunda, barış ve toparlanma dönemleri yaşandığı oluyordu. Oysa Habsburg'un özellikle de İspanya'nın kaderi, bir düşmana karşı yapılan mücadeleden hemen bir başkasıyla çatışmaya geçmek oldu; Fransa ile yapılan barışı, Türklerle olan savaş izledi; Akdeniz'deki mütarekenin ardından Atlantik'teki uzun süreli çatışma, onun da arkasından Kuzeybatı Avrupa için mücadele geldi. Öyle korkunç dönemler oldu ki, imparatorluk İspanyası üç cephede aynı anda savaşıyor ve düşmanları diplomatik, ticari ve belki de askeri açıdan birbirleriyle bilinçli olarak yardımlaşıyorlardı.[32] O döneme özgü bir eğlenceyi hatırlarsak İspanya, zincirlerle bağlanmış kocaman bir ayıya benziyordu. Üzerine salınan köpeklerin her birinden daha güçlüydü ama hiçbir zaman hepsiyle birden başa çıkamıyor ve bu arada yavaş yavaş tükeniyordu.

Habsburglar bu kısır döngüden nasıl kurtulabilirlerdi? Tarihçiler Habsburg güçlerinin sürüp giden dağınıklığına dikkat çekmiş ve V. Charles ile onun ardından tahta çıkanların, savunma önceliklerini açıkça belirlemeleri gerekirdi yolunda bir görüş ileri sürmüşlerdir.[33] Bu da kimi bölgeler gözden çıkarılabilirdi demeye gelir. Peki ama hangileri?

Geriye dönüp bakıldığında, Avusturya Habsburgları, özellikle de II. Ferdinand için, Kuzey Almanya'daki karşı-Reformasyonu sürdürmekten kaçınmak daha akıllıca bir şey olurdu denebilir; çünkü bu ağır kayıplar verdirmiş, pek az kazanç sağlamıştır. Ancak prensler arasındaki particiliği, Fransız entrikalarını ve İsveç emellerini denetim altında tutabilmek için imparatorun Almanya'da gene de oldukça büyük bir ordu tutması gerekecekti; Türkler Macaristan'ın bir ucundan öbürüne, Viyana'dan ancak 150 mil uzakta oldukça, bu silahlı güçte herhangi bir indirim yapılamazdı. İspanya'daki yönetim, kendi açısından Avusturyalı yoldaşlarının ne Fransızların ve Luthercilerin, ne de Türklerin elinde yok olmalarına izin verebilirdi, çünkü böyle bir şeyin Avrupa'daki kendi konumu açısından ne anlama geleceğini tahmin ediyordu. Ancak aynı hesap tersine çevrilse, geçerli olmazdı gibi görünmektedir. V. Char-

* Tour de force: Büyük ustalık ve yetenek gerektiren başarı. – ç.n.

les'ın 1556'da görevden çekilmesinden sonra imparatorluk, Madrid'in Batı Avrupa'da ve denizaşırı yerlerde yaptığı savaşlara yardım zorunluluğunu genellikle pek hissetmemiştir; ama işe karışan ve daha büyük risklerin farkında olan İspanya, imparatorluğa bağlı kalacaktı.[34] Duygular ve bağlılık arasındaki bu uyumsuzluğun uzun vadedeki sonuçları ilginçtir. Habsburg İspanya'sının 17. yüzyıl ortalarında Avrupa ile ilgili hedeflerinde başarısızlığa uğraması ile iç meseleleri ve ekonomisinin nispi gerilemesi arasında açık bir bağlantı vardı; kendisini her yönde fazlaca zorlamış olduğu için temelinden zayıflamıştı. Öte yandan Habsburg Avusturya'sı, Almanya'daki Protestanlığı bastırmayı başaramamıştı ama hanedanlık topraklarında (Avusturya, Bohemya, vb.) gücünü sağlamlaştırmayı gerçekten başarmıştı – öyle ki bu geniş toprak tabanı üzerinde ve daha sonraları profesyonellerden kurulan ve sürekli silah altında tutulan bir ordu sayesinde[35] Habsburg İmparatorluğu, 17. yüzyılın son on yıllarında Avrupa'da Büyük Güç olarak yeniden ortaya çıkacak, İspanya ise tam bu sıralarda daha da kötü bir gerileme dönemine girecekti.[36] Ancak bu aşamaya geldiğinde, Avusturya'nın yeniden güç kazanması, kendilerine başka taraflarda müttefik arama zorunluluğunu duyan Madridli devlet adamları için herhalde pek bir rahatlama sağlamamıştı.

Yeni Dünya'daki sömürgelerinin İspanya için neden hayati önem taşıyan bir alan olduğunu anlamak kolaydır. Yüzyılı hayli aşan bir süre bu sömürgeler İspanya'nın varlığına, dolayısıyla da askeri gücüne düzenli katkı sağladılar; bu olmasaydı Habsburg girişimini böylesine yaygın bir biçimde sürdürmek mümkün olmazdı. İngiliz ve Hollandalıların İspanyol-Portekiz sömürge imparatorluğuna saldırıları, filolar ve denizaşırı tahkimat için sürekli artan harcamalar gerektirdiği zamanlarda bile, İspanyol krallığının bu topraklardan dolaylı ya da dolaysız yollardan elde ettiği kazançlar gene de epey kabarıktı. Böyle bir servetin terk edilmesi düşünülemezdi.

O halde, üzerinde düşünülebilecek topraklar olarak geriye kalanlar Habsburgların İtalya ve Flander'deki sömürgeleriydi. Bu ikisi arasında seçim yaparak İtalya'dan çekilmek, daha az akıl kârı gibi görünüyordu. Fransızlar 16. yüzyılın ilk yarısında burada oluşacak olan Büyük Güç boşluğunu doldurur, İtalya'nın varlığını kendi amaçları için –ve Habsburgların aleyhine olarak– kullanabilirlerdi. 16. yüzyılın ikinci yarısında İtalya, gerçekten de batıya doğru yönelen Osmanlı yayılmacılığı karşısında İspanya'nın güvenliğini koruyacak dış kale durumundaydı. Türklerin Sicilya, Napoli ve Roma'ya saldırmasıyla İspanya'nın saygınlığına ve Hıristiyanlık dinine indirilecek darbe bir yana, bu kalenin düşmesi stratejik açıdan çok ciddi bir sorun yaratacaktı. O zaman İspanya, kıyı tahkimatına ve kadırga filolarına giderek daha çok para akıtmak

zorunda kalacaktı; II. Philip'in saltanatının ilk on yıllarında silahlanmaya ayrılan paranın büyük bir bölümü zaten bu işe gidiyordu. Böylece mevcut kuvvetlerin orta Akdeniz'in aktif savunması için kullanılması, askeri açıdan akıllıca bir işti; çünkü bu, Türk düşmanların yaklaşmalarını engelliyordu; bir başka avantajı da bu tür askeri etkinliklerin giderlerine İtalya'daki Habsburg sömürgelerinin, Papalığın ve kimi durumlarda Venedik'in de katılmasıydı.

O halde, öbürlerini çıkarınca Habsburgların zararlarını azaltabilecekleri tek yer olarak Hollanda kalıyordu; zaten Hollanda'ya karşı verilen "Seksen Yıl Savaşı" sırasındaki Flander Ordusunun giderleri, arazinin zorlukları ve tahkimat alanındaki gelişmeler yüzünden,[37] bir hayli yüksek olmuş ve öbür cephelerdekini kat kat aşmıştı. Otuz Yıl Savaşının en azgın döneminde bile Flander garnizonuna ayrılan para Almanya'daki kuvvetlere ayrılan paranın beş ya da altı katıydı. Bir İspanyol danışman, "Hollanda'daki savaş, bu krallığın toplu yıkımı olmuştur" diyordu. Gerçekten de İspanya 1566-1654 arası, Hollanda'daki askeri Hazineye en az 218 milyon düka altını göndermişti; bu miktar krallığın Hint Adalarından elde ettiği toplam parayı (121 milyon düka) bir hayli aşıyordu.[38] Stratejik açıdan da Flander'in savunması çok daha zordu: Deniz yolunun durumu çoğu kez, Fransızların, İngilizlerin ve Hollandalıların insafına kalıyordu –bunun en açık örneği 1639'da Hollandalı Amiral Trop, takviye birlikler taşıyan bir İspanyol filosunu yok ettiği zaman yaşanmıştır– ama Lombardiya'dan İsviçre vadileri ya da Savay ve Fransa'nın doğu sınırları üzerindeki Franche-Compte yoluyla aşağı Ren'e inen "İspanyol Yolu" üzerinde de bazı çok zayıf tıkanma noktaları vardı.[39] Uzun bir ulaştırma hattının en uzak ucunda yer alan birkaç milyon serkeş Hollandalıyı denetleme girişimlerini sürdürmek, hem de bu kadar korkunç bir bedel ödeyerek sürdürmek, gerçekten sıkıntısına değer bir şey miydi? Kastilya Meclislerinin ağır vergiler altında ezilen temsilcilerinin kurnazca söyledikleri gibi, neden asiler kendi dalaletleri içinde çürümeye terk edilmesindi? Tanrının onları cezalandıracağı kesindi; o zaman İspanya da bu yükü daha fazla taşımak zorunda kalmayacaktı.[40]

İmparatorluğun bu harekat alanından çekilmemesi için gösterilen sebepler, kaynakların ziyan edilmesinden yakınanları ikna edecek gibi değildi ama bir ölçüde inandırıcıydı. Her şeyden önce İspanya, Flander'in sahibi olmazsa, Flander ya Fransa'ya ya da Hollanda Cumhuriyeti'ne geçer ve böylece Habsburgların sürekli düşmanlarından birinin gücünü ve saygınlığını artırdı; İspanyol politikasını yönetenler için bunu düşünmek bile iticiydi; onlar için "ad ve şan" her şeyin üzerindeydi. İkincisi, VI. Philip ve danışmanlarının öne sürdüklerine göre, bu bölgedeki bir karşılaşma, hiç olmazsa düşman kuvvetlerini daha hassas yer-

lerden uzaklaştırıyordu: "Hollanda'da yaptığımız savaş, hazinemizi tüketmiş ve bizi borç almaya zorlamıştır ama aynı zamanda, düşmanlarımızı o bölgelere çekmiştir; eğer böyle yapmasaydık, İspanya'da ya da daha yakın bir yerde savaşıyor olurduk."[41] Son olarak da "domino teorisi" karışıyordu işe – eğer Hollanda kaybedilirse, Almanya'daki Habsburg davası, Franche-Compte gibi küçük sömürgeler, belki İtalya bile kaybedilebilirdi. Bunlar elbette varsayıma dayalı görüşlerdi; ancak ilginç olan nokta şudur ki, Madrid'deki devlet adamları ve bunların Brüksel'deki ordu komutanları için, bölümleri birbirleriyle bağlantılı bir stratejik bütün vardı ve bu bölümlerden herhangi biri ayrılırsa, bütün paramparça olurdu:

> İlk ve en büyük tehlikeler (kritik bir yıl olan 1635'te bu tür bir değerlendirme vardı) Lombardiya, Hollanda ve Almanya'yı tehdit edenlerdir. Bu üçünden herhangi birinde meydana gelecek yenilgi, bu Krallığı mahveder; o kadar ki, eğer bu bölgelerdeki yenilgi büyük olursa, krallığın geri kalanı çökecektir; çünkü Almanya'yı, İtalya ve Hollanda izleyecek, Hollanda'nın ardından da Amerika gelecektir ve Lombardiya'yı, Napoli ve Sicilya izleyecek ve bunların ne birini ne öbürünü savunabilmek mümkün olmayacaktır.[42]

İspanya Krallığı bu mantığı kabul etmekle kendini yaygın bir yıpratma savaşına mahkum etmişti; bu savaş ya zafer ya bir uzlaşma barışı sağlanana ya da tüm sistem tükenene kadar sürecekti.

Sürekli savaş hali ve dört ana cepheden hiçbirini terk etmeme kararlılığının çok büyük maliyetinin, sonunda İspanyol İmparatorluğu emellerini engelleyeceğini göstermek belki de yeterli olacaktır. Ama eldeki bilgiler ötekilere bağlı bir üçüncü sebebin varlığını daha ortaya koyuyor: Özellikle İspanyol yönetimi, elindeki kaynakları en etkili bir biçimde seferber etmeyi becerememiş ve ekonomi alanındaki aptalca hareketleriyle kendi gücünün aşınmasına yardımcı olmuştur.

Yabancılar, çoğu kez V. Charles'ın ya da II. Philip'in imparatorluğunu, bütünlük sağlamış ve disiplinli bir imparatorluk olarak görmüşlerdir ama aslında bu imparatorluk bir topraklar kümesi idi; bu toprakların her birinin ayrıcalıkları vardı ve her biri kendisini, öbürlerinden ayıran özellikleri olmasından kıvanç duyuyordu. İmparatorluk içinde (merkezi yasama ya da yargı şöyle dursun) merkezi yürütme diye bir şey yoktu ve tek gerçek birleştirici bağ hükümdarın kendisiydi. Birlik duygusunu teşvik edebilecek bu tür kurumların bulunmaması ve hükümdarın belli bir ülkeye belki de hiç gidememesi yüzünden sömürgelerinden birinde savaş olduğunda, bir başka sömürgede bu savaş için para toplamak kral için

zor oluyordu. Sicilya ve Napoli'deki vergi yükümlüleri, Türklere direnmek amacıyla yapılacak gemiler için para vermeye istekli olabilirlerdi ama İspanya'nın Hollanda'da verdiği mücadelenin giderlerini karşılama düşüncesi büyük bir şikâyet konusu oluyordu; Yeni Dünya'nın savunmasına para desteği sağlamak Portekizlilere makul geliyordu; ancak onlar da Almanya savaşları konusunda hevesli değillerdi. Bu yoğun bölgecilik, sakınarak korunan birtakım mali hakların oluşmasına katkıda bulunuyor ve böyle hakların varlığıyla da ortaya çıkıyordu. Sözgelimi Sicilya'daki meclisler Habsburgların vergileri artırma çabalarına çok önceden direnmiş ve 1516 ve 1517'de İspanyol valiye karşı ayaklanmışlardı; yoksul, kural tanımaz ve kendine özgü bir parlamento sahibi olan Sicilya'nın Habsburg çıkarlarının genel olarak savunulması açısından fazla bir işe yaraması hayli zordu.[44] Napoli krallığında ve ondan daha sonra ele geçirilmiş olan Milano'da yeni paralar bulmaları için, Madrid tarafından sıkıştırılan İspanyol yöneticilerin önündeki yasal engeller ise daha azdı. Bu yüzden her ikisi de V. Charles döneminde hatırı sayılır bir mali yardım yapabilecek durumdaydılar; ancak pratikte Milano'yu elde tutma mücadelesi ve Türklerle yapılan savaşlar bu para akışını genellikle ters yönde işletiyor demekti. İspanya Akdeniz'deki "kale"sini koruyabilmek için, toplanan paralara eklenmek üzere İtalya'ya milyonlarca düka altını gönderdi. Otuz Yıl Savaşı sırasında ise, süreç gene tersine döndü ve İtalya'dan alınan vergiler Almanya ve Hollanda'daki savaşların masraflarını ödemede yardımcı oldu. Ama 1519-1659 dönemi bir bütün olarak ele alındığında, Habsburgların İtalya'daki sömürgelerinin, ortak gelirlere kendi savunmaları için harcanan miktardan daha büyük bir katkı sağladıklarını –bir katkıları gerçekten olmuşsa– düşünmek zordur.[45]

Tabii Hollanda, genel imparatorluk gelirleri açısından daha da büyük bir yük haline geldi. V. Charles döneminin başlarında Hollanda Parlamentosu gittikçe daha çok vergi geliri sağlıyordu ama her seferinde sıkı pazarlık yapıyor ve ayrıcalıklarının tanınması konusunda ısrar ediyordu. İmparatorun son yıllarında, İtalya ve Almanya'daki savaşlar için sık sık olağandışı para taleplerinde bulunulmasının yarattığı öfkeye, dinsel hoşnutsuzluklar ve ticari alandaki birtakım sıkıntılar da eklenince, İspanyol yönetimi konusunda yaygın bir muhalefet duygusu oluştu. 1565'e gelindiğinde aşağı ülkelerin devlet borcu 10 milyon florini aşmıştı; borç ödemelerine olağan yönetim giderleri eklenince gelirlerin üzerine çıkıldığından bütçe açığını kapamak İspanya'ya düşmüştü.[46] Madrid'in kötü yönetimi bir on yıl daha sürdükten sonra, bu bölgesel hoşnutsuzluklar açık bir ayaklanma şeklinde patlak verdi ve Hollanda böylece imparatorluk kaynakları bakımından çok ağır bir yük haline geldi; yaklaşık 65.000 kişilik Flander Ordusu, onyıllar boyunca İspanyol yönetiminin toplam harcamalarının dörtte birini tüketmiştir.

Ancak, kaynakların seferber edilmesindeki en büyük başarısızlık, kralın mali haklarının aslında çok kısıtlı olduğu İspanya'nın kendisiyle ilgiliydi. Aragon krallığının üç beldesinin (yani Aragon, Katalonya ve Valencia'nın) kendi yasaları ve vergi sistemleri vardı ve bu durum onlara oldukça önemli bir özerklik sağlıyordu. Gerçekte, hükümdarın tek sağlam gelir kaynağı krallık mülkleriydi ve bu ek gelirler arada bir ve gönülsüzce veriliyordu. Sözgelimi VI. Philip gibi çaresiz kalan bir hükümdarın Katalonya'daki İspanyol sınırını savunmak üzere 1640'ta oraya gönderilen ordunun parasını gene Katalonya'dan alma girişimi, uzun süren ünlü bir ayaklanmaya yol açmıştı yalnızca. 1580'den 1640'taki kendi ayaklanmasına kadar İspanya'nın elinde olan Portekiz ise mali konularda tümüyle özerkti ve genel Habsburg davasına düzenli bir maddi katkısı olmuyordu. Böylece İspanyol vergi sistemi içinde gerçek "sağmallık inek" durumunda olan Kastilya idi ama burada bile Bask eyaletlerinin muafiyeti vardı. Kastilya meclislerinde kuvvetli bir biçimde temsil edilen toprak sahipleri, genellikle kendilerinin muaf olacakları vergileri oylamaya istekliydiler. Üstelik olağan gelirleri oluşturan alcabala (yüzde 10'luk satış vergisi) gibi vergiler ve gümrük vergileri ile olağandışı gelirleri oluşturan servicios (meclislerce sağlanan paralar), millones (gene meclislerce sağlanan, yiyecek maddeleri üzerindeki vergi) ve çeşitli kilise ödenekleri hep ticareti, mal takasını ve yoksulları etkileyerek, fakirliği ve hoşnutsuzluğu daha yaygın hale getiriyor ve (göçler dolayısıyla) nüfustaki azalma için bir sebep oluşturuyordu.[47]

Amerika'da çıkarılan gümüşün ülkeye akmasıyla İspanya Krallığına çok yüklü bir ek gelir sağlanıncaya kadar (kabaca 1560'lardan 1630'ların sonuna kadar) Habsburgların yaptıkları savaşların yükü, temelde Kastilya köylüleri ve tüccarlarının sırtındaydı; en üst düzeyine çıktığında bile, Yeni Dünya'daki kaynaklardan elde edilen krallık geliri, Kastilya ile 6 milyonluk halkından sağlanan gelirin yalnızca dörtte biri ya da üçte biri kadardı. Krallık içindeki, hatta Habsburg topraklarının tümündeki vergi yükleri daha hakça paylaşılmadıkça ve bu tür bir paylaşım sağlanıncaya kadar, bu gelirler, çağın akıllara durgunluk veren askeri harcamalarını sürdürmek için çok dar bir taban olarak kalmaya mahkûmdu.

Bu yetersizliği tam bir kesinliğe dönüştüren şey, Kastilyalı vergi yükümlüleri sömürülürken, bunun yanı sıra alınan yozlaştırıcı ekonomik önlemlerdi.[48] Krallığın sosyal etosu*, hiçbir zaman ticaretin gelişmesini teşvik edici olmamıştı ama 16. yüzyılın başlarında ülke oldukça varlıklıydı; artmakta olan bir nüfusu ve bazı önemli sanayileri vardı. Ancak

Etos: Belli bir grup ya da kuruma özgü görüş ve tutumlar bütünü. – ç.n.

karşı-Reformasyon'un oluşumu ve Habsburgların yaptıkları pek çok savaş, İspanyol toplumundaki dinsel ve askeri unsurlara canlılık katarken ticari unsurları zayıflattı. Bu toplum içinde ekonomik etkinlik için teşvik oluşturan her şey, kilise içinde bir mevki edinmenin ya da küçük bir soyluluk unvanı satın almanın akıllıca bir iş olduğuna işaret ediyordu. Beceri sahibi zanaatçıların sayısı –sözgelimi, silah sanayiinde– her zaman için azdı ve loncalar, işçilerin yer değiştirmesine ve meslek icrasındaki esnekliğe engel oluyordu.[49] Koyunlarını ülkenin pek çok yerinde otlatmasına izin verilen ünlü koyun sahipleri loncası Mesta'ya tanınan ayrıcalıklar, tarımın gelişimini bile geciktiriyordu; bu durum İspanya nüfusunun 16. yüzyılın ilk yarısında artmasıyla, dışardan giderek daha büyük miktarda tahıl alınmasını gerektirdi. Mesta'nın koyunlarını otlatma hakkı karşılığında yaptığı ödemeler krallık hazinesine gittiğinden ve bu hakkın iptali kralın en güçlü destekçilerinden bazılarını fazlasıyla kızdıracağından, sistemin değiştirilmesi gibi bir ihtimal yoktu. Son olarak da, birkaç önemli istisna dışında –yün ticaretiyle uğraşan tüccarlar, banker Simon Ruiz, Seville çevresindeki bölge– Kastilya ekonomisi genelde yabancı mamul ithaline ve İspanyol olmayanların, özellikle de Cenovalı, Portekizli ve Flaman girişimcilerin sunduğu hizmete fazlasıyla bağımlıydı. Bu ekonomi, savaş halinde oldukları zamanlarda bile Hollandalılara da bağımlıydı; "1640'ta İspanyol limanlarında bulunan malların dörtte üçü Hollanda gemileriyle gelmişti"[50] ve bundan ulusun en büyük düşmanları kâr sağlıyordu. Beklenebileceği gibi, İspanya sürekli olarak ticaret açığı veriyor ve bu açık, ancak Amerika kaynaklı altın ve gümüşün yeniden dışarıya satılmasıyla kapatılabiliyordu.

O halde, 140 yıl süren savaşın korkunç maliyeti, ekonomik yönden bunu taşımaya donanımlı olmayan bir toplumun sırtına yüklenmişti. Habsburg hükümdarları en çok sonuç verecek yollarla bile gelir elde edemeyince, kısa vadede kolay ama ülkenin uzun vadedeki refahı yönünden yıkıcı etki yapacak çeşitli önlemlere başvurdular. Vergiler her yol denenerek artırılıyor ama artışlar vergi yükünü en kolayca kaldırabileceklere pek düşmediği gibi hep ticarete zarar veriyordu. Nakit para sıkıntısıyla çaresizliğe düşen yönetim çeşitli ayrıcalıklar, tekeller ve unvanlar satıyordu. İlkel anlamda, bir bütçe açığı ile finansman sistemi geliştirildi; bu kısmen ilerde Kastilya'dan gelecek vergilerin ve Amerika'dan elde edilecek altın ve gümüşün sağladığı kredi ile bankerlerden büyük borçlar alarak, kısmen de faiz getiren devlet tahvilleri (juros) satarak yapılmıştı; tahvil satışları ise, böyle bir yola başvurulmasa, ticaret ve sanayiye yatırılabilecek paraları kendisine çekmişti. Ancak hükümetin borçlanma politikası her zaman için savurganca yürütülmüş, sağduyulu kısıtlamalara dikkat edilmeden ve belki bir merkez bankasının sağlayabileceği denetim olmadan gerçekleştirilmişti. Böylece V. Char-

les'ın saltanatının son dönemlerine gelindiğinde bile, devlet gelirleri uzun yıllar sonrasına kadar ipotek edilmişti; 1543'te olağan gelirin yüzde 65'i, o zamana kadar çıkarılmış olan juro'ların faizlerini ödemek için harcanmıştı. Krallığın "olağan" gelirleri başkalarına devredildikçe, olağandışı gelirler getirecek yeni vergiler için çırpınış da artıyordu. Sözgelimi gümüş sikkelerin değeri sürekli olarak bakır vellon ile düşürülüyordu. Kimi zaman hükümet Amerika'dan özel kişilere getirilen gümüşe düpedüz el koyuyor ve bu kimseleri karşılık olarak juro kabul etmeye zorluyordu; kimi zaman da yukarıda değinildiği gibi, İspanya kralları faiz ödemelerini askıya alıyor ve kendileri için geçici iflas ilan ediyorlardı. İflas ilanları her zaman için mali kuruluşları yıkıma uğratmasa bile, Madrid'in ilerdeki kredi itibarını düşürdüğü kesindi.

Kastilya ekonomisine bu yıllarda inen darbelerden bazıları insan elinden çıkmamıştı, ama yarattıkları sonuçlar insan aptallığı yüzünden daha da ağır hale geliyordu. 17. yüzyılın başlarında kırsal kesimin büyük bir bölümünde nüfus azalmasına yol açan salgınları önceden bilmek imkânsızdı; ama bunlar tarıma zaten zarar vermekte olan başka şeylerin –zorbaca alınan kiralar, Mesta'nın eylemleri, askerlik hizmeti– üzerine biniyordu. Amerika'dan gelen gümüşün, o dönemdeki hiçbir toplumun baş edebilmesi için gerekli olan deneyime sahip bulunmadığı ekonomik sorunlara (özellikle de fiyat enflasyonuna) yol açması kaçınılmazdı; ancak İspanya'da egemen olan koşullar öyleydi ki, bu durum üretici sınıflara üretici olmayanlardan daha çok dokundu; gelen gümüş, Seville'den hızla dışarı akıp yabancı bankerlerin ve askeri araç-gereç tüccarlarının eline geçme eğilimi gösterdi ve bu yeni atlantikötesi zenginlik kaynakları, krallık tarafından "sağlam bir maliye"nin yaratılmasından çok, böyle bir şeyin aleyhine işleyecek biçimde kullanıldı. Hint Adalarından sel gibi akan değerli metaller, İspanya için bir damın üzerindeki su gibidir, deniyordu – üstüne boşalır, sonra da süzülüp gider.

O halde, İspanya'nın gerileyişinin özünde yatan, güçlü bir askeri mekanizmanın korunmasında ekonomik desteklerin öneminin anlaşılamamasıydı. Çoğu kez yanlış olan önlemler alındı. Yahudilerin, daha sonra da Moriscoların uzaklaştırılması, yabancı üniversitelerle temasların sona erdirilmesi; hükümetin Biskay'daki tersanelerin, ufak ama daha kullanışlı ticaret gemilerinin yapımına neredeyse son verecek ölçüde, geniş savaş gemilerine ağırlık vermeleri yolundaki kararnamesi; ticareti kısıtlayan tekellerin satışı; dışarıya satılan yüne konan ve bu ürünün dış pazarlardaki rekabet şansını ortadan kaldıran ağır vergiler; çeşitli İspanyol krallıkları arasında var olan ve ticarete zarar verip fiyatları yukarı çeken iç gümrük duvarları – bunlar, İspanya'nın Avrupa çapında ve (Avrupa dışında) kendisi için takdir ettiği büyük askeri rolü oynaya-

bilme kapasitesini, uzun vadede ciddi olarak etkileyen yanlış hesaplara dayalı kararlardan yalnızca bir kaçıydı. İspanya'nın gücündeki zayıflama 1640'lara kadar kendisini açıkça göstermedi ama bunu hazırlayan sebepler on yıllarca önceden vardı.

ULUSLARARASI KIYASLAMALAR

Ancak şu noktayı vurgulamak gerekir ki, Habsburgların bu başarısızlığı nispi bir başarısızlıktı. Anlatılanları, öbür Avrupa güçlerinin yaşadığı deneyimleri gözden geçirmeden noktalamak, yaptığımız çözümlemeyi eksik bırakır. Bir tarihçinin söylediği gibi savaş, "16. yüzyıldaki bir devletin karşı karşıya bulunduğu en çetin sınavdı."[51] Askeri tekniklerde orduların çok büyümesine yol açan değişiklikler ve bunlarla hemen hemen eşzamanlı olarak geniş çaplı deniz çatışmalarının doğması, Batının teşkilatlanmış toplumları üzerinde çok büyük baskılar yaratmıştır. Savaşlarda çarpışan taraflardan her biri, "askeri devrim"in gereklerini karşılayacak yeterli bir idari yapı kurmanın yollarını öğrenmek zorundaydı; bunun kadar önemli bir şey de taraflar için tırmanan savaş harcamalarını ödeyebilmek üzere yeni yollar tasarlama gereğiydi. Habsburg hükümdarları ve uyrukları üzerindeki yük, ordularının yıllar boyu savaşmaları yüzünden olağanüstü boyutlara varmış olabilirdi; ama Tablo 1'de görüldüğü gibi, sayısı artan askeri kuvvetlerin denetimi ve gerekli mali kaynakların bulunması, tüm devletlerin karşısına dikilen bir sorundu; bunların çoğunun sahip olduğu kaynaklar ise İmparatorluk İspanya'sının kaynaklarından çok daha kısıtlı görünüyordu. Bu devletler sınav için ne durumdaydılar?

TABLO 1
ASKERİ İNSAN GÜCÜNDEKİ ARTIŞLAR, 1470-1660[52]

Tarih	İspanya	Hollanda Cumhuriyeti	Fransa	İngiltere	İsveç
1470'ler	20.000	—	40.000	25.000	—
1550'ler	150.000	—	50.000	20.000	—
1590'lar	200.000	20.000	80.000	30.000	15.000
1630'lar	300.000	50.000	150.000	—	45.000
1650'ler	100.000	—	100.000	70.000	70.000

Bu kısa incelemede Habsburgların en sürekli, en tehlikeli düşmanlarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu yer almamaktadır; bunun başlıca sebebi ise, söz konusu devletin güçlü ve zayıf yanlarının bundan önceki bölümde ele alınmasıdır; ancak burada şunu hatırlatmak iyi olur, Türk yöneticilerin uğraşmak zorunda oldukları sorunların ve ek-

sikliklerin çoğu –aşırı stratejik genişleme, kaynaklardan etkili bir biçimde yararlanamama, dinsel gelenekçilik ya da askeri saygınlık uğruna ticari girişimciliğin bastırılması– II. Philip ve ondan sonra gelen kralları sıkıntıya sokanlarla benzerlik göstermektedir. Rusya ve Prusya da Avrupa politikası içinde büyük güç olma sıraları henüz gelmemiş olduğu için ele alınmayacaklardır; ayrıca toprak genişliğine rağmen, modern bir ulus-devleti olma yolundaki ileri hamlesi, etnik farklılıklar ve feodalizm zincirleri (serflik, geri kalmış bir ekonomi, seçime dayalı bir monarşi, "zamanla politik beceriksizlik anlamında kullanılır hale gelen bir aristokrasi anarşisi"[53]) yüzünden fazlaca engellendiğinden, Polonya-Litvanya da incelemenin dışında bırakılmıştır. Bunların yerine incelenecek olanlar Fransa, İngiltere ve İsveç'teki "yeni monarşiler" ile Hollanda'nın "burjuva cumhuriyeti"dir.

Fransa, sonuçta en büyük askeri güç niteliği ile, İspanya'nın yerini alan devlet olduğu için, tarihçiler doğal olarak dikkatlerini Fransa'nın sahip olduğu pek çok üstünlüğe çevirmişlerdir. Ancak Fransız üstünlüğü dönemini olduğundan önce göstermek yanlıştır; burada ele alınan yılların büyük bir bölümünde Fransa güney komşusundan kesinlikle daha zayıf görünüyordu ve öyleydi de. Yüz Yıl Savaşlarını izleyen birkaç onyıl içinde krallık topraklarının İngiltere, Burgonya ve Britanya'ya kıyasla güçlenmesi, Genel Meclise başvurmadan doğrudan vergi koyma uygulaması (özellikle de kişi başına alınan taille,) yeni bakanların sürekli yönetim görevleri yapmaları ve güçlü topçusuyla bir "krallık" ordusunun varlığı Fransa'ya başarılı, birliğe kavuşmuş bir feodalizm-sonrası monarşisi görünümü veriyordu.[54] Ancak bu yapının aslında dağılıverecek gibi olduğu, kısa bir süre içinde ortaya çıkacaktı. İtalya savaşları, Fransızların İtalyan yarımadası üzerinde nüfuz kurma çabalarının ne kadar kısa ömürlü ve yıkıcı olduğunu (Venedik ya da Türklerle ittifak halindeyken bile) tekrar tekrar göstermesinin yanı sıra, çok da pahalıya mal oluyordu. Uğursuz 1557 yılında iflasını ilan eden yalnızca Habsburglar değil aynı zamanda Fransa Krallığıydı. Bu iflastan çok önceleri taille ile gabelle ve gümrük vergileri gibi dolaylı vergilerdeki tüm artışlara rağmen, Fransa Krallığı bankacılardan yüksek faiz oranlarıyla (yüzde 10-16) büyük borçlar alma ve mevki satışları gibi kuşkulu önlemlere başvurmaya başlamıştı bile. Daha da kötüsü dinsel rekabetlerin büyük soylu ailelerin hırslarıyla etkileşim içine girerek kanlı ve uzun süreli bir iç savaşa yol açması, İspanya ya da İngiltere'de değil Fransa'da olmuştu. Fransa, uluslararası meselelerde büyük bir güç olmak şöyle dursun, 1560'tan sonra Avrupa'nın yeni bir savaş alanı olacak gibiydi; belki de Hollanda ve Almanya'nın başına geleceği gibi, sürekli olarak dinsel farklılıklara dayalı sınırlarla bölünecekti.[55]

Ancak Henry of Navarre'nin, IV. Henry (1589-1610) olarak Fransa tahtına çıkmasından ve ülke içinde uzlaşma, dışarda da İspanya'ya karşı askeri harekât politikalarını uygulamasından sonradır ki, işler yoluna girdi; Henry'nin Madrid ile 1598'de sağladığı barış, Fransa'yı bağımsız bir güç olarak bırakmak gibi büyük bir yarar getirmişti. Ancak Fransa, iç savaş, eşkıyalık, yüksek fiyatlar, ticaret ve tarımın kesintilere uğraması yüzünden ciddi biçimde zayıf düşen bir ülkeydi; mali sistemi ise paramparça olmuştu. 1596'da ulusal borç 300 milyon livre dolayındaydı ve o yılın 31 milyon livrelik gelirlerinin beşte dördü çoktan devredilmişti.[56] Fransa bundan sonra uzun bir süre, toparlanmaya çalışan bir toplum oldu. Ancak doğal kaynakları, başkalarınınkine kıyasla çok zengindi. Yaklaşık 16 milyon olan nüfusu, İspanya nüfusunun iki, İngiltere nüfusunun dört katıydı. Kentleşme, ticaret ve maliye açısından belki Hollanda, Kuzey İtalya ve Londra yöresi kadar ileri bir düzeyde değildi ama çeşitlilik gösteren sağlıklı bir tarımı vardı ve genellikle yiyecek fazlası bulunuyordu. Fransa'nın gözle görünmeyen zenginliği, IV. Henry'nin ünlü bakanı Sully'nin ekonomiyi ve devlet maliyesini denetlediği 17. yüzyıl başlarında açıkça ortaya çıktı. Sully paulette (yani verasetle geçen mevkilerin satışı ve vergilendirilmesi) dışında yeni mali düzenler getirmedi; yaptığı şey vergi toplama mekanizmasını elden geçirmek, yasalara aykırı olarak vergi muafiyeti iddiasında bulunan binlerce kimseyi meydana çıkarmak, krallık arazilerini ve gelirini kurtarmak ve ulusal borca uygulanan faiz oranları konusunda yeniden pazarlık etmekti. 1600'den sonraki birkaç yıl içinde devlet bütçesi denk duruma gelmişti. Sully, bunlara ek olarak –daha sonraları XIV. Louis'in bakanı Colbert'in de yapacağı gibi– sanayi ve tarıma çeşitli biçimlerde yardımcı olmaya çalıştı: Taille vergisini azaltarak, malların taşınmasını kolaylaştırmak üzere köprüler, yollar, kanallar yaparak, kumaş üretimini teşvik ederek, dışardan alınanların yerine kullanılması için lüks mallar üreten krallık fabrikaları kurarak vb. Bu önlemlerin hepsi de umulan ölçüde etkili olmamıştır ama III. Philip İspanya'sıyla olan zıtlık dikkat çekicidir.[57]

Bu toparlanma süreci, IV. Henry 1610'da öldürülmeseydi devam eder miydi etmez miydi, bunu söylemek zordur. Açık olan nokta şudur ki, "yeni monarşiler"den hiçbirinin yeterli liderler olmadan doğru dürüst işlemesi mümkün değildi. Henry'nin ölümünden Richelieu'nün 1630'larda krallığın gücünü sağlamlaştırmasına kadar geçen süre içinde, Fransa'nın iç politikası, Huguenotların yönetimden uzaklaşmaları, soyluların entrikaya yatkınlıkları yüzünden zarar görmüş ülkenin Avrupalı bir Büyük Güç olma kapasitesi bir kez daha azalmıştır. Üstelik, Fransa Otuz Yıl Savaşına nihayet açıkça katıldığında, kimi tarihçilerin göstermeye eğilimli oldukları gibi birlik içinde sağlıklı bir güç değil, hâ-

lâ birtakım eski dertlerin sıkıntısını çeken bir ülkeydi. Aristokrasinin entrikaları etkilerini sürdürdü ve 1648-1653 yılları arasında en yoğun entrika dönemi yaşandı; köylülerin, işsiz kalmış kent işçilerinin ve Huguenotların çıkardıkları ayaklanmalarla, yerel memurların karanlıkçı tutumları daima yönetimin düzgün işlemesine engel oldu; nüfustaki genel azalmadan, sert iklim koşullarından, düşük tarımsal verimden ve o sıralar Avrupa'nın büyük bir bölümünün derdi olan salgınların daha sıklıkla görülmesinden[58] etkilenen ekonomi, büyük bir savaşı finanse edecek durumda değildi.

Böylece, 1635'ten sonra Fransa'daki vergileri çeşitli biçimlerde artırmak gereği doğdu: Makam satışları hızlandı; önceki yıllarda indirilen taille öyle çok yükseldi ki, bu vergiden elde edilen gelir 1643'te ikiye katlanmıştı. Ancak bu bile, Habsburglar karşısında verilen mücadelenin bedelini, yani hem 150.000 kişilik bir orduyu beslemenin getirdiği doğrudan yükü hem de müttefiklere yapılan para yardımını karşılayamadı. Fransızların Rocroi'de İspanyollara karşı büyük bir askeri zafer kazandıkları 1643 yılında, devlet harcamaları gelirin yaklaşık iki katıydı ve Richelieu'nün yerine geçen Mazarin öyle kötü duruma düştü ki, devlet makamları satışlarını daha da aşırı ölçülere vardırdı ve taille toplamak için daha da sıkı bir denetim uyguladı; bu önlemlerin ikisi de büyük hoşnutsuzluk toplamıştır. 1648 ayaklanmasının Mazarin'in yeni mali önlemlerine karşı bir vergi boykotuyla başlaması ve bu tür huzursuzlukların hükümeti hızla kredi kaybına ve istemeyerek iflas ilanına götürmesi bir rastlantı değildi.[59]

Sonuç olarak, 1648 tarihli genel Westphalia Barışından sonra da süren on bir yıllık Fransa-İspanya savaşında iki taraf da aldıkları yumruklarla sersemlemiş boksörlere benziyorlar, neredeyse tam bir tükeniş içinde birbirlerine sarılıyor ama birbirlerini yere indiremiyorlardı. Her ikisinde de iç isyanlar, yaygın bir yoksulluk, savaş karşısında hoşnutsuzluk vardı ve her ikisi de mali çöküntünün eşiğindeydi. D'Enghien ve Turenne gibi generaller ve Le Tellier gibi askeri reformcularla, Fransız Ordusunun yavaş yavaş Avrupa'daki en güçlü ordu olma yoluna girdiği doğruydu; ancak Richelieu tarafından kurulan deniz gücü, kara harbinin götürdükleri yüzünden hızlı bir çözülme göstermişti;[60] ayrıca ülkenin hâlâ sağlam bir ekonomik tabana ihtiyacı vardı. Gerçekte, Cromwell yönetiminde donanması ve askeri kuvvetleri canlılık kazanmış olan İngiltere'nin çatışmaya girmeyi seçmesi ve böylece de dengeyi nihayet sıkıntı içindeki İspanya aleyhine bozması, Fransa için bir şans olmuştur. Savaşı izleyen Pirene Antlaşması, Fransa'nın büyüklüğünü simgelemekten çok, olağanüstü dirençle dövüşmüş ama aşırı genişlemiş güney komşusunun nispi gerileyişini simgeliyordu.[61]

Bir başka deyişle Avrupa'daki güçlerin her birinin aynı anda kuvvetli ve zayıf yanları vardı; asıl gerekli olan da zayıflıkların ağır basmasını önlemekti. Bu, özellikle batı ve kuzeyde yer alan "kanat" güçler İngiltere ve İsveç için söz konusuydu; bu iki ülkenin çeşitli kritik durumlardaki müdahaleleri Habsburg emellerinin dizginlenmesine yardımcı oldu. Sözünü ettiğimiz 140 yıl boyunca İngiltere, hemen hiçbir zaman Avrupa çapında bir çatışma için hazırlıklı durumda değildi. İngiltere'nin Güller Savaşından sonra toparlanmasındaki en önemli etken VII. Henry'nin hiç değilse Fransa ile 1492'de yapılan barıştan sonra, iç istikrara ve akıllıca yürütülen bir mali politikaya ağırlık vermesiydi. Kendi harcamalarını kısan, borçlarını ödeyen ve yün ticaretini, balıkçılığı ve genel anlamda ticareti özendiren bu ilk Tudor hükümdarı, iç savaş ve huzursuzluklardan fena halde etkilenmiş olan ülkesi için çok gerekli bir soluk alma dönemi yaratmıştır; tarımdaki doğal verimlilik, aşağı ülkelere yapılan kumaş satışının artması, kıyıdan uzak zengin balık tarlalarından giderek daha çok yararlanılması ve kıyı ticaretinin genel canlılığı da işin sonunu getirmiştir. Ulusal maliye alanında da, hükümdarın krallık arazilerini yeniden ele geçirmesi ve asilerle taht üzerinde hak iddia eden rakiplerine ait olanlara el koyması, artan ticaretin getirdiği gümrük gelirleri ve Star Chamber ile öbür mahkemelerden sağlanan kazançlar da hep birlikte sağlıklı bir denge oluşturmuşlardır.[62]

Ama politik ve mali istikrar mutlaka güç demek değildi. Fransa ve İspanya'nın kat kat fazla nüfuslarıyla kıyaslandığında İngiltere ve Galler'in üç-dört milyonluk nüfusu pek fazla görünmüyordu. "Tudor yüzyılı" boyunca sanayide hatırı sayılır bir büyüme olacaktı ama İngiltere'nin mali kuruluşları ve ticari altyapıları İtalya, Güney Almanya ve Hollanda'nınkiler yanında ilkel kalıyordu.[63] Askeri plandaki fark çok daha genişti. VII. Henry krallığını sağlama alır almaz ordusunun büyük bir bölümünü dağıtmış ve (bir iki istisna dışında) nüfuz sahibi zenginlerin özel ordu kurmalarını yasaklamıştı; İtalya'daki Fransız-Habsburg savaşlarının askeri çatışmanın niteliğini ve boyutlarını değiştirdiği bu dönemde İngiltere'de, "yeoman of the Guard" ve belli birtakım garnizonlar dışında düzenli silah altında tutulan bir ordu yoktu. Bunun bir sonucu olarak ilk Tudor hükümdarları döneminde elde bulunan kuvvetler hâlâ geleneksel silahlar (uzun yay, keser) kullanıyor ve geleneksel yöntemlerle (kontluk milisleri, gönüllü "bölükler" vb.) toplanıyordu. Ancak bu gerilik, VII. Henry'den sonra tahta çıkan VIII. Henry'yi İskoçlara saldırmaktan alıkoymamış ve hatta 1513 ile 1522-1523'te Fransa'ya karşı askeri müdahaleden caydırmamıştı; çünkü İngiltere kralı Almanya'dan çok sayıda "modern" asker –kargı kullanan, çakmaklı tüfek kullanan askerler, ağır süvariler– kiralayabiliyordu.[64]

İngiltere'nin Fransa'daki bu ilk müdahaleleri ve daha sonra 1528 ve 1544'teki istilaları, askeri bir yıkımla sonuçlanmasa –aslında Fransa hükümdarını başına dert olan İngiliz saldırganları parayla satın almak zorunda bıraktırsa– bile bunların getirdiği mali sonuçların yıkıcı olduğu kesindir. Sözgelimi, 1513'te, Krallık Hazinesi tarafından yapılan toplam 700.000 sterlinlik harcamanın 632.000 sterlini asker maaşlarına, ordu donatım malzemesine, savaş gemilerine ve öbür askeri giderlere ayrılmıştı.* VII. Henry'nin birikmiş rezervleri hırslı vârisi tarafından kısa sürede tüketildi. VIII. Henry'nin başbakanı Wolsey'nin zorla borç alarak, "yardımlar" toplayarak ve başka keyfi yollara başvurarak para sağlama çabaları da yaygın şikâyetlere sebep oldu. Ancak Thomas Cromwell'in 1530'larda kilise arazilerine el uzatmasıyla mali durumda rahatlama olabildi; gerçekten de İngiltere'deki Reformasyon sayesinde krallık gelirleri ikiye katlanmış ve savunma amaçlı askeri projeler için geniş çaplı harcamalar yapılması mümkün olmuştur – Manş kıyısı ve İskoç sınırı boyunca kaleler, krallık donanması için yeni ve güçlü savaş gemileri yapılabilmiş, İrlanda'daki isyanlar bastırılmıştır. Ancak 1540'lı yıllarda Fransa ve İskoçya ile yapılan korkunç savaşların maliyeti, 2.135.000 sterlin gibi muazzam bir rakama çıkmıştı; bu rakam olağan krallık gelirinin yaklaşık on katıydı. Bu durum, kralın bakanlarını en aşırı önlemleri almaya zorladı: Dinsel mülkler düşük değerlerle satıldı, soyluların mülkleri uydurma suçlamalarla gasp edildi, sık sık zorla borç alma yoluna gidildi ve nihayet Fuggerler ile başka yabancı bankerlerden medet umuldu.[65] Böylece İngiltere'nin 1550'de Fransa ile olan anlaşmazlıklarını çözüme ulaştırması, neredeyse iflas halinde olan yönetime rahat bir soluk aldırdı.

O halde tüm bunlar, İngiltere'nin 16. yüzyılın ilk yarısındaki gücünün gerçekten de sınırlı olduğunu göstermektedir. İngiltere, merkezileşmiş ve başkalarına kıyasla homojen bir devletti; ama sınır bölgelerinde ve İrlanda'da bu özelliklerini bir hayli yitiriyor ve bu durum her zaman için krallık kaynaklarının buralara akması ve kralın dikkatinin bu noktalara çekilmesi sonucunu doğurabiliyordu. VIII. Henry'nin gösterdiği ilgi sayesinde İngiltere, savunması güçlü olan bir ülkeydi; modern nitelikli kaleleri, topçusu, tersaneleri, epey geniş bir silah sanayii, iyi donanımlı bir deniz gücü vardı. Ancak ordusunun niteliği açısından

Meslektaşım Prof. Robert Ashton, bu dönem boyunca İngiliz Devletine (ve herhalde öbür devletlere de) ait olarak gösterilen gelir ve gider rakamlarının temsili rakamlar olarak görülmesi konusunda beni uyarıyor; devlet memurlarının yaptıkları, rüşvetler, irtikâp ve hesap tutmadaki yetersizlikler yüzünden ordu ve donanma "ödenekler"i rakamları ciddi oranda düşüyordu. Buna çok benzer bir biçimde "gelirler"in ancak bir bölümü krala ulaşabiliyordu. Böylece, verilen istatistikler kesin değil, göstermelik niteliktedir.

geriydi ve mali durumu geniş çaplı bir savaşın giderlerini karşılayacak gibi değildi. I. Elizabeth, 1558 yılında tahta çıktığı zaman bu eksiklikleri kabullenme ve amaçlarını onları zorlamadan elde etme akıllılığını göstermiştir. Karşı-Reformasyonun en yoğun dönemini yaşadığı ve İspanyol askerlerinin Hollanda'da aktif olduğu 1570'ten sonraki tehlikeli yıllarda, bu gerçekleştirilmesi zor bir işti. Ülkesi Avrupa'nın gerçek "süpergüçler"inden hiçbirine denk olmadığı için, Elizabeth, İngiltere'nin bağımsızlığını diplomasi yoluyla korumayı ve İngiliz-İspanyol ilişkilerinin kötüye gittiği zamanlarda bile, II. Philip'e karşı verilen "soğuk savaş"ın denizlerde sürdürülmesini amaçladı; böylesi, hiç değilse ekonomik bir yöntemdi ve arada bir kazançlı da oluyordu.[66] İskoçya ve İrlanda kanatlarını güvenceye almak ve 1570'li yıllarda Hollandalı isyancılara yardım etmek için para bulmak durumunda olmalarına rağmen Elizabeth ve bakanları, kraliçenin saltanatının ilk yirmi beş yılında sağlıklı bir gelir fazlası oluşturmayı başardılar – bu çok da iyi olmuştu çünkü 1585 yılında Leicester yönetimindeki bir kuvveti Hollanda'ya gönderme kararı alınınca, kraliçe bir "savaş sandığı"na şiddetle ihtiyaç duydu.

İspanya ile 1585'ten sonraki çatışma, Elizabeth yönetimine hem stratejik hem mali yükler getirmiştir. İngiltere'nin uygulayacağı en iyi stratejinin ne olabileceğini hesaplarkan, Hawkins, Raleigh, Drake gibi donanma komutanları ve başkaları kraliçeye, İspanyolların gümüş ticaretini engelleme, İspanya kıyılarına ve sömürgelerine saldırma ve savaşı ucuza çıkarmak için genelde deniz gücü üstünlüğünü sonuna kadar kullanma politikası konusunda ısrar ettiler – bu, teoride çekici ancak uygulamaya koyma açısından zor olan bir öneriydi. Ama İspanyol Ordusuyla savaşanlara yardım için Hollanda'ya ve Kuzey Fransa'ya da asker göndermek gerekiyordu – bu, İngiltere, Hollandalı isyancılara ya da Fransız Protestanlara bayıldığı için değil, Elizabeth'in dediği gibi sırf "Fransa'nın yaşayacağı son gün, aynı zamanda, İngiltere'nin yok oluşundan önceki gün olacaktır"[67] düşüncesiyle benimsenen bir stratejiydi. Bu yüzden Avrupa'daki dengeyi, gerekirse aktif müdahale yoluyla da korumak hayati bir konuydu; bu "Avrupa kapsamındaki yükümlülük" 17. yüzyılın başlarına kadar, en azından kişisel olarak sürmüştür; çünkü gönderilen kuvvet 1594'te Hollanda Cumhuriyeti Ordusuna katılınca pek çok İngiliz askeri burada kalmıştır.

İngilizler, II. Philip'in karadaki planlarına set çekmek ve İspanya İmparatorluğunu denizlerde sürekli saldırılarla rahatsız etmek gibi çift yönlü bir görevi yerine getirerek, Avrupa'nın politik çoğulculuğunun korunmasına kendi çaplarında katkıda bulundular. Ama ülke dışında 8.000 kişilik bir orduyu beslemenin yükü çok büyük olmuştu. Hollanda'ya 1586'da gönderilen paralar 100.000; 1587'de gönderilenler de

175.000 sterlini aşmış ve bu toplamların ikisi de o yıllara ait tüm giderlerin yarısını oluşturmuştur. Büyük Donanma Savaşı yılında savaş filosuna ayrılan para 150.000 sterlinden fazlaydı. Sonuç olarak Elizabeth'in 1580'lerin sonundaki yıllık giderleri 1580'lerin başındaki miktarın iki-üç katıydı. Bir sonraki on yıl boyunca, her yıl 350.000 sterlinden fazla harcama yapıldı ve İrlanda savaşı yüzünden bu rakam kraliçenin son dört yılında, yıllık ortalama 500.000 sterlinin üzerine çıktı.[68] Yönetim ne kadar başka –krallık arazilerinin ve tekellerin satışları gibi– kaynaklardan gelir elde etmeye çabalarsa çabalasın, Avam Kamarasını tekrar tekrar toplantıya çağırarak fazladan para istemekten başka bir seçeneğe sahip değildi. Bu paraların (toplam 2 milyon sterlin kadar) verilmesi, İngiliz yönetiminin iflasını ilan etmesini ve askerlerinin maaşını ödeyemez hale düşmesini engelledi. Bu hükümdarın ve danışmanlarının becerisini ve sağduyusunu gösterir; ama savaş yılları tüm sistem için bir sınav olmuştu; bu dönemden kalan borçlar ilk Stuart kralı dönemine aktarıldı ve hem bu, hem de ondan sonraki kral, kendilerine kuşkuyla bakan Avam Kamarasına ve ihtiyatı elden bırakmayan Londra para piyasasına bağımlı hale geldiler.[69]

Burada anlatılanlar içinde, krallık ve parlamento arasında tırmanarak süren ve 1603'ten sonraki 40 yıl boyunca İngiliz politikasına egemen olan çekişmeye yer yoktur; bu çekişmede en önemli rolü mali konular oynayacaktı.[70] 1620'li yıllarda Avrupa'da devam eden büyük mücadeleye İngiltere'nin beceriksizce ve arada bir yaptığı müdahaleler çok pahalıya mal olmalarına rağmen, Otuz Yıl Savaşının ana çizgisini pek az etkilemiştir. İngiltere'nin nüfusu, ticareti, denizaşırı sömürgeleri ve genel refah düzeyi, bu dönemde gelişme göstermiş ama ülke içinde uyum olmadığından bunların hiçbiri devlet gücü için sağlam bir temel oluşturamamıştır; nitekim –teorik olarak ulusun silah gücünü artırabilecek– donanma vergisi gibi vergilerin yol açtığı kavgalar, çok geçmeden krallık ile parlamentoyu iç savaşa itecek, bu da 1640'lı yılların büyük bir bölümünde İngiltere'nin Avrupa politikası içinde bir güç olma özelliğine darbe indirecekti. İngiltere'nin yeniden sahneye çıkışı, zorlu bir ticaret savaşında (1652-1654) Hollanda'ya kafa tutmasıyla gerçekleşti; çarpışan tarafların amacı ne olursa olsun, bu savaşın Avrupa'daki genel dengeyle olan ilgisi pek azdı.

Ancak 1650'li yılların Cromwell İngiltere'si Büyük Güç rolünü daha önceki hiçbir yönetim sırasında olmadığı kadar başarıyla oynadı. Cromwell'in New Model Ordusu*, İngiliz askerleri ile Avrupa'daki askerler arasında geleneksel olarak sürüp giden farkı nihayet kapadı. Ma-

* New Model Army: 1645 Şubatında kurulan ve iç savaş sırasında parlamentodan yana savaşarak zafer kazanan ordu. – ç.n.

urice of Nassau ve Gustavus Adolphus tarafından yaratılmış, çağdaş çizgide teşkilatlanmış ve eğitilmiş, yıllar boyu süren çatışmalarla güç kazanmış, disiplinli ve ücretleri (çoğunlukla) düzenli olarak ödenen İngiliz Ordusu, artık Avrupa'daki dengeler içindeki yerini, bir ölçüde etki sağlayarak alabilirdi; bunun böyle olduğu 1658 Dunes Savaşında İspanyol kuvvetlerini yenilgiye uğratmasından belliydi. Üstelik Cumhuriyet donanması, aslında çağına göre daha da ileri durumdaydı. İç savaş sırasında genellikle I. Charles'a karşı olduklarını gösterdikleri için Avam Kamarasının gözdesi durumuna gelen deniz kuvvetleri 1640'ların sonlarında yenilendi: Donanma, 39 tekneden (1649) 80 tekneye (1651) çıkarılarak iki kattan fazla büyüdü; ücretler ve koşullar iyileştirildi, tersaneler ve lojistik destek daha iyi duruma getirildi ve kazanç ile gücün el ele gittiğine inanan Avam Kamarası bunların gerçekleşebilmesi için her seferinde lehte oy kullandı.[71] Bunlar isabetli gelişmelerdi, çünkü İngiliz Deniz Kuvvetleri Hollandalılarla yaptığı ilk savaşta Blake ile Monk kadar iyi olan liderlerin –Tromp ve Ruyter– kumandasında, kendisi kadar muazzam bir kuvvetle mücadeleye girişiyordu. İngiliz donanmasının 1655'ten sonra İspanya İmparatorluğunun üzerine çullandığı zaman başarılı olması şaşırtıcı değildi: Acadia'yı (Nova Scotia) ve Hispaniola'daki fiyaskodan sonra Jamaica'yı aldılar; 1656'da İspanyol hazine filosunun bir bölümünü ele geçirdiler; Cadiz'i abluka altına aldılar ve 1657'de Santa Cruz'daki flota'yı yok ettiler.

İngilizlerin bu eylemleri sonuçta dengeyi bozmuş ve İspanya'yı, Fransa ile olan savaşını 1659'da sona erdirmeye zorlamıştır; ama bunlar ülke içinde birtakım gerginlikler yaşanmadan elde edilememiştir. İspanya ile olan kârlı ticaret 1655'ten sonra bu yıllarda tarafsız kalan Hollanda'ya kaptırılmış, yönetimlerince desteklenen düşman korsanları Atlantik ve Akdeniz'de seyreden İngiliz ticaret gemilerinden büyük kazançlar elde etmişlerdir. Her şeyden önemlisi, 70.000 askere çıkan bir orduyu ve büyük bir donanmayı beslemek pahalı bir işti; bir tahmine göre 1657'de 2.878.000 sterlinlik toplam devlet harcamalarının 1.900.000 sterlinden fazlası orduya, 742.000 sterlini de donanmaya gitmiştir.[72] Vergiler konmuş ve önceden görülmedik bir düzeyde başarıyla toplanmıştır ama bunlar İngiliz Devrimi öncesinde "I. Charles zamanında kabul edilemez sayılan miktarın dört katını" harcayan bir yönetim için, hiçbir zaman yeterli olmamıştır.[73] Borçlar sürekli olarak artmış ve askerlerle denizcilerin ücretleri zamanında ödenememiştir. Birkaç yıl süren İspanya savaşı, halkın Cromwell yönetimine karşı olan hoşnutsuzluğunu kuşkusuz artırmış ve tüccar sınıfın çoğunluğunun barış istemesine yol açmıştır. Bu çatışma sırasında, İngiltere'nin toptan yıkıma uğraması diye bir şey elbette olmamıştır – ancak Büyük Güç mücadeleleri içinde İspanya kadar uzun bir süre kalsaydı, başına gelecek

olan kuşkusuz bu olurdu. İngiltere'nin iç ve denizaşırı ticaretinin gelişmesine sömürgeleriyle taşımacılıktan edindiği kazançlar da eklenince, yeni bir savaş durumunda Londra yönetimlerinin sırtlarını yaslayabilecekleri bir ekonomik temel oluşmaya başladı ve İngiltere –Hollanda Cumhuriyetiyle birlikte– bir piyasa ekonomisi geliştirdiğinden, yaşam düzeyini, nüfus artarken yükseltmek gibi ender rastlanan bir başarı kazandı.[74] Gene de ülkenin askeri ve donanma gücü ile ulusal refahın teşviki arasındaki gerekli dengeyi korumak, hayati önemini sürdürüyordu; Cromwel döneminin sonunda bu denge biraz fazlaca sallantılı duruma gelmişti.

Devlet yönetimi konusunda alınacak ders, İngiltere'nin yükselişi bir başka "kanat" güç olan İsveç'in yükselişiyle kıyaslanırsa daha da açık hale gelecektir.[75] 16. yüzyıl boyunca bu kuzey krallığının geleceği parlak görünmüyordu. Batı Avrupa'ya serbestçe uzanması, kendisini kuşatmış olan Lübeck ve (özellikle de) Danimarka tarafından engellenen, doğu kanadında Rusya ile birbiri ardınca gelen savaşlar yapan ve Polonya'yla ilişkisi yüzünden dikkati sık sık dağılan İsveç'in, sırf varlığını sürdürebilmek için yapmak zorunda oldukları ona yetiyordu; gerçekten de 1611-1613 savaşında Danimarka karşısında uğradığı ağır yenilgi, bu ülkenin kaderinin genişlemek değil, gerilemek olacağını ima ediyordu. Ayrıca ülke içinde dinsel nitelikli olmaktan çok yapısal olan birtakım çatlaklar meydana gelmiş ve bunlar soyluların geniş çaplı ayrıcalıklarının onaylanması sonucunu doğurmuştu. Ama İsveç'in en zayıf yanı ekonomik tabanıydı. Geniş topraklarının çoğunluğunu çorak kutup arazisi ve ormanlar oluşturuyordu. Birbirinden dağınık ve büyük oranda kendi kendilerine yeterli olan köylüler, yaklaşık 900.000 olan toplam nüfusun yüzde 95'ini oluşturuyordu. Finlandiya ile birlikte bu sayı 1.250.000 kadardı – pek çok İtalyan devletininkinden düşüktü nüfus. Tek tük kentler, son derece sınırlı bir sanayi vardı; bir "orta sınıf"ın varlığını görmek hemen hemen imkânsızdı. Mal ve hizmet takası hâlâ başlıca değişim biçimiydi. Böylece, genç Gustavus Adolphus 1611'de tahta çıktığında, İsveç askeri ve ekonomik açıdan yalnızca bir cüce görünümündeydi.

Biri dış biri iç olmak üzere iki etken, İsveç'in umut vermeyen bu temeller üzerinde hızla gelişmesine yardımcı oldu. Bunlardan ilki, yabancı girişimcilerdi; özellikle Hollandalılar ama Almanlar ve Wallsonlar da... Bunlar için İsveç kereste ile demir ve bakır cevheri gibi hammaddeler yönünden zengin, geleceği parlak bir "gelişmemiş" ülkeydi. Bu yabancı girişimcilerin en ünlüsü olan Louis de Geer, İsveçlilere hazır ürünler satıp onlardan maden cevheri almakla kalmadı; zaman içinde kereste imalathaneleri, dökümhaneler, atölyeler de kurdu; krala borç para verdi

ve İsveç'i temelde Amsterdam'a dayanan merkantil "dünya sistemi"nin içine çekti. Çok geçmeden ülke, Avrupa'nın en büyük demir ve bakır üreticisi haline geldi, bunların dışarıya satışı ise kısa bir süre sonra silahlı kuvvetlerin giderlerini karşılamaya yardımcı olacak dövizi getirdi. Ayrıca İsveç silah konusunda kendine yeterli hale geldi; bu, yabancı yatırımlar ve yabancıların becerileri sayesinde kazanılmış ender görülen bir başarıydı.[76]

İç etken ise Gustavus Adolphus ve yardımcıları tarafından başlatılan bir dizi ünlü reformdu. Mahkemeler, hazine, vergi sistemi, mahkemelerin merkezi yönetimi ve eğitim, bu dönemde daha iyi işleryen, daha verimli hale getirilen alanların yalnızca bazılarıydı. Soylular hizipçilikten uzaklaştırılıp devlet hizmetine sokuldu. Dinsel dayanışma sağlandı. Hem yerel hem merkezi yönetimler işler hale geldi. Gustavus bu sağlam temeller üzerinde, kıyılarını Danimarkalı ve Polonyalı rakiplerinden korumak ve İsveç askerlerinin Baltık'tan güvenlik içinde geçmelerini sağlamak üzere, bir İsveç donanması oluşturabilecek duruma geldi. Ama kralın ünü, her şeyden çok büyük askeri reformlarından geliyordu: Bir tür zorunlu askerlik sistemine dayalı düzenli bir ulusal ordu yaratan, askerlerini yeni muharebe meydanı taktikleriyle eğiten, süvari birliklerini geliştiren, hareket edebilir hafif topların kullanımını başlatan ve son olarak da liderlik yeteneğiyle ordu içinde disiplin ve yüksek moral sağlayan Gustavus, 1630 yazında Protestan davasına yardımcı olmak üzere Kuzey Almanya'ya girdiğinde, emri altında belki de dünyanın en iyi savaş gücü bulunuyordu.[77]

Bu avantajların hepsi de İsveç için gerekliydi; çünkü Avrupa çatışmasının boyutları İsveç'in komşularıyla bundan önce yaptığı yerel savaşlarda yaşadığı deneyimden çok daha geniş, maliyet yönünden de çok daha ağırdı. 1630 yılının sonunda Gustavus'un kumandası altında 42.000, bir yıl sonrasında ise bunun iki katı kadar asker bulunuyordu; kaderini belirleyen Lützen Savaşının hemen öncesinde ise kralın elindeki kuvvetler yaklaşık 150.000 askere çıkmıştı. İsveçli askerler büyük savaşların tümünde bir corps d'lélite* oluşturuyor ve aynı zamanda stratejik noktalara yerleştiriliyordu; ama sayıları bu büyüklükteki bir ordu için yeterli değildi; gerçekten de bu 150.000 kişilik "İsveç" ordusunun beşte dördü yabancı paralı askerlerden İskoçlardan, İngilizlerden ve Almanlardan oluşuyor bu durum müthiş pahalıya mal oluyordu. 1620'lerde Polonya'ya karşı verilen mücadele bile İsveç Devletinin mali durumunu zora sokmuştu; Almanya savaşının bedeli ise daha da yüksek olacağa benziyordu. Ancak ne ilginçtir ki İsveçliler bu bedeli başkalarına ödetmeyi başardılar. Yabancılar tarafından, özellikle de Fransızlarca

* Corps d'élite: Seçkin kesim. – ç.n.

yapılan para yardımları herkesçe bilinmektedir ama bunlar harcamaların ancak bir bölümünü karşılamıştı. Asıl kaynak Almanya'nın kendisiydi: Çeşitli prenslikler ve serbest kentler, eğer İsveç dostuysalar kendilerinden davaya yardım etmeleri isteniyordu; düşmansalar yağmadan kurtulabilmek için fidye ödemek zorundaydılar. Ayrıca, İsveçlilerin denetimi altındaki bu koca ordu, kamp kurduğu topraklarda gerekli konaklama yerini, yiyeceği ve hayvan yemini zorla sağlıyordu. Bu sistemi kusursuz hale getiren kişi, kuşkusuz kralın yardımcısı Wallenstein'dı; Wallenstein, asker sayısı 100.000'i aşan imparatorluk ordusunun giderlerini zorla "katkı" sağlama politikasıyla karşılamıştı;[78] ancak burada önemli olan nokta şudur, Habsburgları 1630'dan 1648'e kadar durdurmaya yardımcı olan büyük kuvvetin parasını ödeyen İsveç değildi. Westphalia Barışının yapıldığı ay bile İsveç ordusu Bohemya'yı yağmalamakla meşguldü ve buradan ancak büyük bir "tazminat" karşılığında çekilmesi mümkün olmuştu.

Bu, İsveçliler açısından önemli bir başarı olmakla birlikte, pek çok bakımdan ülkenin Avrupa içindeki konumu hakkında yanlış bir izlenim veriyordu. İsveç'in etkileyici savaş mekanizması büyük ölçüde asalak nitelikliydi; Almanya'daki İsveç ordusu ayakta kalabilmek için yağmacılık yapmak zorundaydı; böyle olmasa askerler ayaklanıyor bu da Almanya'ya daha büyük zarar veriyordu. Doğal olarak donanma, ülke savunması ve Almanya dışındaki kuvvetler için gerekli harcamaları İsveç'in kendisi yapmak zorundaydı; bu ise öbür devletlerin hepsinde olduğu gibi, devlet maliyesini zora sokmuş, mali zorluklar krallık arazilerinin ve gelir kaynaklarının çaresizlik yüzünden soylulara satılmalarına yol açmış ve böylece gelirler uzun vadede azalmıştır. Ayrıca Otuz Yıl Savaşı ağır can kaybına sebep olmuş ve olağandışı vergiler köylülerin sırtına yüklenmişti. Dahası, askeri başarıları İsveç'e Baltık-ötesi sömürgeler –Estonya, Livonya, Bremen ve Pomeranya'nın büyük bir bölümü– kazandırmıştı; bu sömürgelerin ticari ve mali yönden ülkeye kazanç getirdiklerini kabul etmek gerekir; ancak, barış döneminde korunmaları, savaşta ise buralara göz diken rakiplere karşı savunulmaları, İsveç devletine 1630'lu ve 1640'lı yıllardaki Almanya seferinden çok daha ağır bir masraf yüklüyordu.

İsveç 1645'ten sonra bile önemli bir güç olmayı sürdürecek ama bu, ancak bölgesel bir düzeyde olacaktı. Gerçekten de İsveç, X. Charles (1654-1660) ve XI. Charles (1660-1697) dönemlerinde herhalde Baltık sahnesindeki gücünün doruğuna çıkmış ve art arda Danimarka'yı durdurmuş, Polonya, Rusya ve güç kazanmakta olan Prusya karşısındaki yerini korumuştur. XI. Charles döneminde mutlakiyetçiliğe olan eğilim, krallık maliyesini güçlendirmiş ve böylece barış zamanında da silah altında tutulan büyük bir ordunun bakımı sağlanmıştır. Ancak bunlar ön

sıralardaki yerinden yavaş yavaş aşağılara düşmekte olan İsveç'i güçlendirmek üzere alınan önlemlerdi. Profesör Roberts'ın dediği gibi:

> İsveç bir kuşak boyunca zafer sarhoşluğu yaşamış ve ganimete boğulmuştur: XI. Charles ise İsveç'i sıradan bir yaşamın alacakaranlığına geri götürmüş, İsveç için kaynaklarına ve gerçek çıkarlarına uygun politikalar üretmiş, İsveç'i bu politikaları uygulayacak duruma getirmiş ve İsveç için ağırlık ve saygınlık açısından ona ikinci sınıf bir güç kimliği verecek bir gelecek hazırlamışır.[79]

Bunlar küçümsenecek başarılar değildi ama daha geniş Avrupa çerçevesi içinde ele alınınca anlamları sınırlı kalıyordu. Şu da ilginç bir noktadır ki, İsveç'in olduğu kadar Danimarka'nın, Polonya'nın ve Brandenburg'un da dayandığı Baltık güç dengesi, 17. yüzyılın ikinci yarısında Fransızların, Hollandalıların ve hatta İngilizlerin kendi amaçları uğruna yaptıkları para yardımları ve diplomatik müdahaleler ve 1644 ile 1659'da buraya gönderdikleri Hollanda donanması yoluyla büyük ölçüde etki altında tutulmuş ve "el altından yönlendirilmiştir."[80] Sonuç olarak, bu büyük diplomasi oyunu içinde İsveç hiçbir zaman bir "kukla" devlet olmadı ama Batının yükselen güçlerine kıyasla bir ekonomi cücesi olarak kaldı ve onların para yardımlarına bağımlı hale gelme eğilimine girdi. 1700 dolayındaki dış ticareti, Hollanda Cumhuriyetinin ya da İngiltere'nin dış ticaretinin yalnızca küçük bir bölümü kadardı; devlet harcamaları ise Fransa'nınkilerin belki de beşte biri oranındaydı.[81] Bu yetersiz maddi tabana dayanarak ve denizaşırı sömürgelere ulaşma imkânına sahip olmadan, İsveç'in Gustavus Adolphus döneminde kısa bir süre için yaşadığı askeri üstünlüğü sürdürme imkânı –hayranlık uyandıran toplumsal ve idari istikrarına rağmen– çok azdı. Nitekim ilerki onyıllarda yapacağı iş, Prusya'nın güneyde, Rusya'nın da doğudaki ilerleyişini durdurmak olacaktı.

Bu dönemdeki son örnek, yani Hollanda'nın gücü İsveç'in durumu ile dikkate değer bir zıtlık oluşturmaktadır. Sözünü edeceğimiz, devrim koşullarının kargaşası içinden yaratılmış bir ulus, Hollanda'nın Habsburg egemenliğindeki öbür bölümlerinden düzensiz sınırlarla ayrılmış yedi heterojen eyaletin oluşturduğu bir küme, kocaman bir hanedan imparatorluğunun yaklaşık yüzyıl boyunca Avrupa içinde ve dışında hızla büyük bir güç haline gelen, nüfus ve toprak büyüklüğü sınırlı bir parçasıydı yalnızca. Hollanda cumhuriyetçi, oligarşik yönetim biçimiyle –kendinden önce İtalya'da Venedik dışında görülmeyen– öbür devletlerden farklıydı ama en ayırıcı özelliği gücünün ticaret, sanayi ve maliye

dünyasına sıkı sıkıya bağlı olmasıydı. Askeri açıdan, hiç olmazsa savunmada, muazzam bir güç oluşturduğu kesindi; İngiltere 17. yüzyıl sonlarında kendisini geçinceye kadar da en etkili deniz gücü olarak kaldı. Ancak silaha dayalı bu kudret belirtileri, Hollanda güç ve nüfusunun özünü oluşturmaktan çok, bunların bir sonucuydu.

Ayaklanmalarının ilk yıllarında 70.000 dolayındaki Hollandalı isyancı, Avrupa meseleleri söz konusu olduğunda elbette fazla bir önem taşımıyorlardı; aslında kendilerini ayrı bir ulus olarak görmeleri birkaç onyıl almış, sınırlarının bir biçimde oluşması da 17. yüzyılın başlarını bulmuştur. Hollanda ayaklanması denen olay başta dağınıklık içindeydi; ayaklanma boyunca farklı toplumsal grup ve bölgeler birbirleriyle savaştıkları gibi, Habsburg yöneticilerine de karşı çıkmışlar, kimi zaman da onlarla uzlaşmışlardır 1580'li yıllarda öyle anlar yaşandı ki, Parma dükünün bu toprakları yeniden İspanya'ya katmak yolunda kusursuzca yürüttüğü politika başarıya son derece yakın gibiydi. İngiltere ve öbür Protestan devletlerden gelen para desteği ve askeri yardım olmasa, İngiltere'den çok sayıda silah ithal edilmese ve İspanyol orduları sık sık burayı bırakıp Fransa'ya yönelmeseler, ayaklanma bu sırada sona erdirilebilirdi. Ancak Hollanda liman ve tersaneleri isyancı ellerde olduğu ve İspanya denizlerde denetim kurmakta güçlük çektiği için, Parma dükü ancak kara üzerinden yavaş ilerleyen kuşatma harekâtıyla buraları yeniden fethedebilirdi; aldığı emir üzerine ordularını ne zaman Fransa'ya sürse, bu harekât hız kaybediyordu.[82]

Böylece 1590'lı yıllarda, Hollanda Cumhuriyeti ayakta kalabilmiş; aslında doğuda kaybedilmiş olan eyalet ve kentlerin çoğunu geri almış durumdaydı. Bu aşamaya gelindiğinde ordunun eğitimi iyi durumdaydı ve başında taktik yenilikleri ve sulak araziden iyi yararlanma becerisiyle Avrupa'nın en büyük askeri önderlerinden biri haline gelen Maurice of Nassau vardı. Bu orduya bir Hollanda Ordusu demek de yanlış olurdu: 1600'de 43 İngiliz, 32 Fransız, 20 İskoç, 11 Walloon ve dokuz Alman bölüğüne karşılık, yalnızca 17 Hollanda bölüğünden oluşuyordu bu ordu.[83] Uyruklar arasındaki bu büyük (ama hiç de kuraldışı olmayan) çeşitliliğe rağmen Maurice, kuvvetlerinden tutarlı, belli ölçülere uygun bir bütün oluşturdu. Ancak bu konuda kendisine yardımcı olan, hiç kuşkusuz Hollanda hükümetince sağlanan mali destekti; Maurice'in ordusu Avrupa'daki ordulardan çoğuna göre daha düzenli bir biçimde parasını alıyordu; tıpkı bunun gibi hayli büyük olan donanmanın ihtiyaçları da hükümetçe görülüyordu.

Hollanda Cumhuriyetinin zenginliğini ve mali istikrarını olduğundan daha fazla büyütmek ya da uzun süreli mücadelesinin giderlerini, özellikle de başlarda kolayca karşıladığı yolunda bir izlenim vermek doğru olmaz. Ülkenin doğu ve güney kesimlerinde savaş bir hayli bü-

yük zarara, ticari kayıplara ve nüfus azalmasına yol açtı. Zengin Hollanda eyaleti için bile vergi yükleri son derece ağırdı; savaş harcamaları için 1579'da 960.000, 1599'da ise hemen hemen 5,5 milyon florin ödemek zorunda kalmıştı. 17. yüzyılın başlarında İspanya'ya karşı verilen savaşın maliyeti, yılda 10 milyon florine çıktığı için, pek çok kişi bu mücadele mali sıkıntıya düşülmeden daha ne kadar sürdürebilir diye düşünüyordu. Hollanda'nın şansına İspanya ekonomisi –ve buna paralel olarak da, İspanya'nın ayaklanmaya yatkın Flander Ordusuna ödeme yapma gücü– daha da büyük zarar görmüş ve durum Madrid'i, nihayet 1609'daki mütarekeyi yapmaya razı etmişti.

Ancak, çatışma Hollanda'nın kaynaklarını sarsmış olsa bile tüketmemişti; gerçekte 1590'lı yıllardan başlayarak ekonomi hızla büyümüş ve hükümet için –öbür savaşan devletlerin de yaptığı gibi– para piyasasına başvurma durumunda sağlam bir "kredi" temeli oluşmuştu. Bu zenginliğin bir sebebi, Habsburg yönetiminin reddinden sonra nüfus artışı ile daha girişimci bir ruhun etkileşime başlamasıydı. Nüfustaki doğal artışa ek olarak güneyden on (belki de yüz) binlerce, Avrupa'nın başka yerlerinden de çok sayıda mülteci gelmişti. Bu göçmenlerin çoğunun beceri sahibi işçiler, öğretmenler, zanaatçılar ve sermaye sahibi kimseler olduğu anlaşılıyor. Antwerp'in 1576'da İspanyol askerlerince yağmalanması, Amsterdam'ın uluslararası ticari sistem içindeki şansını yükseltmişti ama Hollandalıların ticari gelişme için önlerine çıkan her fırsatı kullandıkları da bir gerçektir. Zengin ringa ticaretindeki egemenlikleri ve denizden tarım yapmak üzere kazandıkları topraklar da onlara ek zenginlik kaynakları sağladı. Çok büyük ticaret filoları, özellikle de fluyt'ları (basit, sağlam yük gemileri) sayesinde Avrupa'daki mal taşımacılığı 1600'de büyük ölçüde Hollandalıların eline geçmişti. Her su yolu üzerinde gidip gelen Hollanda gemileri kereste, kumaş, tuz, ringa taşımaktaydılar. İngiliz müttefikleri ile pek çok Calvinist rahibin nefretini çekmelerine rağmen Amsterdamlı tacirler, eğer elde edecekleri kazanç işin riskine ağır basıyorsa, ölümcül düşmanları İspanya'ya da bu malları kendi istekleriyle taşıyorlardı. Ülke içinde ise, büyük miktarda hammadde ithali yapılıyor ve bunlar Amsterdam, Delft, Leyden gibi yerlerde çeşitli iş kollarınca "işleniyordu". Başlıca sanayi dalları arasında "şeker üretimi, eritme, damıtma, mayalama, tütün yaprağı kesimi, ipek bükümcülüğü, çömlekçilik, camcılık, silah yapımcılığı, matbaacılık, kâğıt üretimi"[84] bulunan 670.000 kişilik Hollanda nüfusunun yaklaşık yüzde 56'sının, orta büyüklükteki kentlerde yaşıyor olması hiç de şaşırtıcı değildir. Dünyadaki öbür bölgelerin hepsi, bu dönemde Hollanda'ya kıyasla, ekonomik yönden geri kalmış görünse gerektir.

Hollanda ekonomisinin iki ayrı yönü daha askeri gücünü artırıyordu. Bunlardan ilki denizaşırı yayılmaydı. Denizaşırı ticaret, Avrupa su-

larında yapılan, daha gösterişsiz ama daha geniş çaplı toptancı ticaretle kıyaslanamazdı; ancak Hollanda Cumhuriyetinin kaynaklarına bir yenisini ekliyordu. "1598-1605 arasında Batı Afrika'ya yılda ortalama 25, Brezilya'ya 20, Doğu Hint Adalarına 10, Karayip'e de 150 gemi gitti. 1605 yılında Amboina'da, 1607'de Ternate'de egemen sömürgeler kuruldu; Hint Okyanusu çevresinde, Amazon Nehrinin ağzına yakın yerlerde ve (1609'da) Japonya'da fabrikalar ve ticaret bölgeleri oluşturuldu."[85] İngiltere gibi Hollanda Cumhuriyeti de kendisini, ekonomik dengelerin yavaş yavaş Akdeniz'den Atlantik dünyasına doğru kayması biçiminde gösteren bir oluşumdan yararlanır hale geliyordu; bu 1500-1700 döneminin dinsel temele dayanmayan önemli gelişmelerinden biriydi ve başta Portekiz ile İspanya'nın yararına olmuşken, sonradan dünya ticaretinin meyvelerini toplamaya daha hazır olan toplumları harekete geçirmişti.[86]

İkinci özellik, Amsterdam'ın uluslararası maliyenin merkezi olarak giderek önem kazanan rolüydü; bu da Hollanda Cumhuriyetinin Avrupa çapında yürüttüğü taşımacı, sarraf ve tacir görevinin doğal bir sonucu olarak gerçekleşiyordu. Amsterdam'daki maliyecilerin ve kuruluşların yaptıkları işler (faiz karşılığı mevduat toplamak, para transferi gerçekleştirmek, kambiyo senetlerini alacağa geçirip ödeme yapmak, devletlere borç vermek) daha önce sözgelimi Venedik ve Cenova'da yerleşik hale gelmiş uygulamalardan farklı değildi; ancak Hollanda Cumhuriyetinin ticari zenginliğini yansıttığı için bu hizmetler daha geniş ölçekte ve daha büyük bir güvenle veriliyordu – bu özellikle böyleydi, çünkü başlıca yatırımcılar yönetimin parçasıydılar ve sağlam para, güvenli kredi ve düzenli geri ödeme gibi ilkelerin korunmasını istiyorlardı. Bütün bunların bir sonucu olarak, devlet borçları için çoğu kez hazırda para oluyor, bu da Hollanda Cumhuriyetine rakipleri karşısında paha biçilmez bir üstünlük sağlıyordu; borç ödemelerini zamanında yapmasından dolayı kredisi yüksek olduğu için de, başka yönetimlerin tümünden daha ucuza borç bulabiliyordu – bu 17. yüzyıl için büyük bir avantajdı; aslında her çağ için öyledir ya!

Hollanda'nın kolayca borç bulma imkânı, İspanya ile savaşların 1621'de yeniden başlamasından sonra daha da önem kazanmıştı, çünkü silahlı kuvvetler için yapılan harcamalar düzenli olarak artarak 13,4 milyon florinden (1622), 18,8 milyon florine yükseldi (1640). Bunlar, zengin bir ülke için bile dayanılması zor olan büyük miktarlardı ve savaş Hollanda'nın denizaşırı ticaretine ya doğrudan kayıplar yoluyla ya da ticaretin tarafsız ellere geçmesiyle zarar verdiğinden, durum daha da ağırlaşıyordu. Bu yüzden savaş giderlerinin olabildiğince devlet borçları yoluyla karşılanmasını sağlamak, politik açıdan daha kolaydı. Bu durum resmi borçlarda çok büyük bir artışa yol açmışsa da –Hollanda

eyaletinin 1651'deki borcu 153 milyon florindi– ülkenin ekonomik gücü ve faizlerin geri ödenmesi konusunda gösterilen özen sayesinde, kredi sistemi hiçbir zaman çökme tehlikesi içine girmedi.[87] Bu, zengin devletlerin bile askeri harcamaların bedelinden ürktüklerini göstermekle birlikte şunu da doğrulamıştır ki, savaşta başarı insanın kesesinin durumuna bağlı olduğu sürece, Hollandalılar öbürlerinden her zaman için daha uzun süre savaş halinde kalabileceklerdir.

SAVAŞ, PARA VE ULUS-DEVLET

Şimdi de bu bölümde varılan başlıca sonuçları özetleyelim. 1450 sonrası çıkan savaşlar "ulus-devletinin doğuşu"[88] ile çok yakından ilgiliydi. 15. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın sonu arasındaki dönemde çoğu Avrupa ülkesinde politik ve askeri otoritede bir merkezileşme oldu; bu, genelde kralın (kimi yerlerde ise yerel bir prensin ya da ticaret oligarşisinin) yönetiminde olmuş ve merkezileşmeyle birlikte devletin vergi toplama gücü ve yöntemleri çoğalmış; otorite, kralların "kimsenin yardımı olmadan yaşadıkları" düşünülen dönemlerde olduğundan çok daha incelikli bir bürokrasi mekanizması tarafından kullanılmış ve ulusal ordular feodal asker toplama yöntemiyle oluşturulmuştur.

Avrupa ulus-devletinin gelişmesinin çeşitli sebepleri vardı. Ekonomik değişme zaten eski feodal düzeni büyük ölçüde sarsmış ve değişik toplumsal gruplar, birbirleriyle yeni sözleşme ve yükümlülük biçimleriyle bağlantı kurmak zorunda kalmışlardır. Reformasyon Hıristiyanlık alemini, cuius regio, eius religio, bir başka deyişle hükümdarların dinsel tercihlerinin temeli üzerinde bölmekle, sivil ve dinsel otoriteyi birleştirmiş ve laikliği böylece ulusal temelde genişletmiştir. Latince'nin gerilemesi ile yerli dillerin politikacılar, hukukçular, bürokratlar ve şairlerce giderek daha çok kullanılması, bu laik eğilime güç kazandırmıştır. Ulaşım imkânlarının gelişmesi, mal değişiminin daha yaygın hale gelmesi, matbaacılığın bulunuşu ve okyanuslardaki keşifler, insanı yalnızca başka halkların var olduğu konusunda değil diller, beğeniler, kültürden gelen alışkanlıklar ve diller arasındaki farklılıklar konusunda da daha bilinçli hale getirmiştir. Bu koşullarda, zamanın pek çok düşünürünün ve yazarının ulus-devleti aynı halk için doğal ve en iyi toplum biçimi olarak görmeleri, ulus-devletin gücünün artırılması ve çıkarlarının korunması gerektiğini, yönetenlerin ve yönetilenlerin –özel yapısal nitelikleri ne olursa olsun– ortak, ulusal yararlar uğruna uyum içinde çalışmak zorunda olduklarını savunmaları şaşırtıcı değildir.[89]

Ancak, "uluslaşma" konusundaki bu felsefi düşünceler ve yavaş yavaş gelişen birtakım toplumsal eğilimlere oranla çok daha zorlayıcı ve sürekli baskı yapan şey savaş ve savaşın sonuçlarıydı. Askeri güç Av-

rupa'daki çoğu hanedanın ülkelerindeki zengin toprak sahiplerinin üzerinde kalmalarını ve politik birlik ve otoriteyi sağlamalarını (çoğu kez soylulara ödünler verseler bile) mümkün kılmıştır. Askeri etkenler –daha doğrusu jeostratejik etkenler– bu yeni ulus devletlerin toprak sınırlarını biçimlendirmeye yardımcı olmuş, sık sık çıkan savaşlar da ulusal bilinci olumsuz bir yoldan da olsa uyandırmıştır; çünkü İngilizler İspanyollardan, İsveçliler Danimarkalılardan, Hollandalı isyancılar da eski Habsburg efendilerinden nefret etmeyi öğrenmişlerdir. Savaşlarda taraf olan ülkeleri her zamankinden daha çok harcama yapmaya, gelirlerini de aynı oranda artırmanın yollarını aramaya zorlayan şey, her şeyden çok savaş –özellikle de piyade ordularının ve pahalı tahkimatın ve filoların gelişmesini teşvik eden yeni teknikler– olmuştur. Devlet harcamalarındaki genel artış ya da gelir toplamak için yeni düzenlemeler veya krallar ve soylular arasındaki ilişkinin değişmesiyle ilgili olarak söylenecek her şey, askeri çatışmanın temel önemi hatırlanmadan soyut kalacaktır.[90] İngiltere'de Elizabeth ya da İspanya'da II. Philip döneminin son bir-iki yılı içinde tüm devlet harcamalarının dörtte üçü gibi yüksek bir miktar, savaşa ya da önceki savaşlar yüzünden alınan borçların ödenmesine ayrılmıştı. Askeri ve deniz gücü harekâtı yeni ulus-devletleri için her zaman raison d'être* olmamıştı belki; ama ulus-devletlerin gerçekleştirdikleri en pahalı, en zorlayıcı etkinliklerdi.

Ancak gelir bulunması, orduların bakımının sağlanması, gemilerin donatımı, emirlerin gönderilmesi ve askeri seferlerin yönetilmesi işlerinin 16. ve 17. yüzyıllarda, sözgelimi 1944'teki Normandiya istilasını belirleyen bir biçimde yürütüldüğünü düşünmek yanlış olur. Bundan önceki çözümlemenin göstermiş olacağı gibi, erken-modern çağ Avrupa'sının askeri mekanizmaları hantal yapılı ve yetersizdi. Bu dönemde bir ordu toplayıp onu denetim altında tutmak korkunç zordu: Ayaktakımından gelme askerler, ihanet tohumlarını içlerinde taşıyan paralı askerler, ikmal maddelerinin yetersizliği, ulaşım sorunları, belli ölçülere uydurulmamış silahlar pek çok komutanı çaresizliğe itiyordu. Askeri amaçlar için yeterli para ayrıldığı zamanlarda bile ahlak bozuklukları ve savurganlık kayıplara neden oluyordu.

O halde silahlı kuvvetler, devlet için ne yapacakları önceden belli, güvenilir devlet araçları değildi. İkmal maddelerinin yetersizliği ve bundan daha da ciddi bir konu olan ücret ödemelerindeki yetersizlikler yüzünden yığınlarca askerin denetimden çıkması çok beklenebilir bir şeydi. 1572-1607 arasında Flander Ordusunun çıkardığı isyanların sayısı 46'dan az değildi; ama belki bu kadar sık olmasa bile, Almanya'daki İsveç askerleri ya da Cromwell'in New Model Ordusu gibi muazzam kuv-

Raison d'être: Varlık sebebi. – ç.n.

vetler de isyan ediyordu, Richelieu *Testament Politique*'de şu acı sözlere yer vermiştir:

> Tarihte, yokluk ve düzensizliğin mahvettiği orduların sayısı düşmanlarınca mahvedilenlerden çok daha fazladır. Ben kendi zamanımda girişilen tüm işlerin sırf bu yüzden nasıl eksik kaldığına tanık oldum.[91]

Bu ücret ve malzeme sorunu orduların performansını çeşitli biçimlerde etkiliyordu: Bir tarihçi, Gustavus Adophus'un akıllara durgunluk verici bir hareketlilik içinde gerçekleşen Almanya seferinin, Clausewitz'in sözünü ettiği anlamda bir askeri-stratejik plan doğrultusunda yürütülmek yerine, muazzam ordusuna yiyecek ve hayvan yemi bulmak gibi basit ama zorlayıcı bir arayışı gösterdiğini ortaya koymuştur.[92] Komutanlar Napolyon'un özdeyişinden çok önce, bir ordunun midesi üzerinde yürüdüğünü biliyorlardı.

Ancak bu fiziksel sınırlamalar ulusal düzeyde de geçerliydi; özellikle de savaş için para bulmak söz konusu olduğu zaman, ne kadar zengin olursa olsun bu dönemdeki hiçbir devlet sürüp giden bir çatışmanın giderlerini anında karşılayamıyordu; ne kadar çok yeni vergi konulursa konulsun, devlet gelirleri ve harcamaları arasında daima açık vardı ve bu açık ancak borç yoluyla kapanıyordu – bu borçlar ya Fuggerler gibi özel bankerlerden ya da daha sonraları olduğu gibi, devlet tahvilleriyle iş gören ve biçimsel teşkilatlanmasını gerçekleştirmiş bir para piyasasının aracılığıyla alınıyordu. Ancak tırmanan savaş giderleri çoğu kez hükümdarları geri ödeme yapamayacak duruma sokmuş; onları sikke değerlerini düşürmeye ya da çaresizlik içinde başka önlemler almaya zorlamış, bunlar da kısa vadede rahatlama sağlamış ama uzun vadede zararlı olmuştur. Askerlerini denetim altında tutmak ve atlarını besleyebilmek için delice çırpınan kumandanlar gibi erken-modern çağ yönetimleri de tedirginlik içinde kıt kanaat geçinerek yaşadılar. Yeni vergiler vermeleri için meclislerin başının etini yemek, zenginleri ve kiliseleri "yardım" için sıkıştırmak, bankerler ve kendilerine harp malzemeleri sağlayan kimselerle çekişmek ve alacaklılarını uzakta tutmaya çalışmak bu yıllardaki yöneticilerin ve onların buyrukları altındaki görevlilerin aralıksız olarak yapmak zorunda kaldıkları işlerdi.

O halde bu bölümdeki tartışmanın özü Habsburgların, başka güçlerin göz kamaştırıcı bir başarıyla yaptıklarını tümden beceremedikleri yolunda bir düşünce değildir. Bu konuda çarpıcı zıtlıklar görülmemektedir; başarı ve başarısızlık çok küçük farklara bakılarak değerlendirilmek durumundadır.[93] Tüm devletler, Hollanda Cumhuriyeti bile, kara ve deniz seferlerinin kaynakları sürekli olarak tüketmesi yüzünden ağır

bir yük altındaydılar. Tüm devletlerde mali zorluklar olmuş, askerler ayaklanmış, ikmal maddesi kıtlığı çekilmiş, artan vergilere karşı çıkılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi, bu yıllardaki mücadele de devletlerin dayanma gücüne bağlı kalmış, taraflar tükenme noktasına giderek daha çok yaklaşmışlardır. Otuz Yıl Savaşının son on yılında hiçbir müttefik gücün, Gustavus ve Wallenstein'ın yönettiği kadar büyük ordular çıkaramadıkları görüldü; çünkü tarafların hepsi, asker ve para kaynaklarının gerçekten de sonuna gelmişlerdi. O halde Habsburglara karşı olanların zaferi, pek hafif kalan nispi bir zaferdi. Onlar maddi tabanları ile askeri güçleri arasındaki dengeyi rakipleri olan Habsburglara göre daha iyi korumayı başarmışlar, ama bu ancak kıtı kıtına olmuştu. Zafere ulaşanların bir bölümü, hiç değilse uzun bir çatışma sırasında, ulusal zenginlik kaynaklarının pervasızca değil, dikkatli bir biçimde kullanılması gerektiğini anladılar. Ayrıca tüccarın, imalatçının ve çiftçinin de süvari subayı ve kargılı asker kadar önem taşıdığını, istemeyerek de olsa kabullenmiş olabilirler. Ancak, ekonomik unsurları çok küçük bir farkla daha iyi anlayıp kullanabilmişlerdi. Wellington dükünün sonradan söylediği gibi, onlarınki de "neredeyse bir yenilgi" olmuştu. Tüm büyük savaşlarda olan budur.

3
MALİYE, COĞRAFYA VE SAVAŞLARIN KAZANILMASI 1660-1815

Pirene Antlaşmasının imzalanışı, Avrupa'nın Büyük Güçleri arasındaki rekabetleri ya da onların rekabetlere savaş yoluyla çözüm arama alışkanlıklarını elbette sona erdirmedi. Ama 1660'tan sonraki yüz elli yıllık uluslararası mücadele çok önemli bazı yönlerden bir önceki yüzyıldakinden farklıydı; söz konusu değişiklikler, bu halleriyle uluslararası politikanın evriminde yeni bir aşamayı yansıtıyorlardı.

1660'tan sonraki Büyük Güç mizanseninin en önemli özelliği, gerçekten de çok kutuplu bir Avrupa devletler sisteminin olgunlaşmasıydı; devletlerin her biri savaş ve barış kararlarını, giderek daha büyük ölçüde uluslarötesi, dinsel sebeplerle değil, "ulusal çıkarlar" temelinde alma eğilimi gösterdiler. Bu, kuşkusuz hemen oluveren ya da salt nitelikli bir değişiklik değildi: 1660 öncesindeki Avrupa devletleri kuşkusuz dinle ilgisi olmayan çıkar hesaplarıyla hareket etmişler ve dinsel önyargılar 18. yüzyıldaki uluslararası pek çok kavgayı gene körüklemişti. Bununla birlikte, 1519-1659 döneminin başlıca özelliği –yani bir Protestan devletler birliği ve buna ek olarak Fransa'yla savaşan Habsburg kuvvetlerinin Avusturya-İspanyol ekseni– ortadan kalkmış ve bunun yerini, kısa vadeli değişken ittifakların oluşturduğu çok daha gevşek dokulu bir sistem almıştı. Bir savaşta düşman olan ülkeler, bir sonrakinde birbirlerinin ortağı oldular; bu da politikaların belirlenmesinde köklü dinsel inançlar yerine hesaplı Realpolitik'e* ağırlık kazandırdı.

Hem diplomasi hem savaş alanında, bu değişken çokkutuplu sistemin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan dalgalanmalar, yeni olmayan, her çağa özgü bir şey yüzünden karmaşık hale geliyordu: Birtakım devletlerin yükselmeleri ve başkalarının gerilemesi. XIV. Louis'in 1660-

* Realpolitik: İdealler ve teorilere dayanmayan, gerçekçi uygulamaya dayalı politika. – ç.n.

1661'de Fransa'da yetkiyi tam olarak üstlenmesinden, Napolyon Bonaparte'ın 1815'te Waterloo'da teslim olmasına kadar uzanan yüz elli yıllık uluslararası rekabet sırasında, bir önceki yüzyılın önde gelen uluslarından bazıları (Osmanlı İmparatorluğu, İspanya, Hollanda, İsveç) ikinci sıraya düşmüş, Polonya ise tümüyle gölgede kalmıştı. Avusturya Habsburgları ise veraset yoluyla edindikleri ülkelerde toprak ve yapı düzenlemeleriyle ön safta kalmayı başardılar; Almanya'nın kuzeyindeki Brandenburg-Prusya da umut verici olmayan bir başlama noktasından aynı konuma yükseldi. Batıda Fransa, 1660'tan sonra askeri kudretini hızla genişleterek, Avrupa ülkeleri arasında en güçlüsü oldu –pek çok gözlemci için, Habsburg kuvvetlerinin elli yıl önce göründüğü kadar heybetli görünüyordu Fransa. Fransa'nın Ortabatı Avrupa'ya egemen olma kapasitesi, ancak uzun bir dizi savaş sırasında (1689-1697; 1702-1714; 1739-1748; 1756-1763) denizden ve karadan komşusu olan devletlerce ortaklaşa dizginlenebilmiştir; ama bu güç Napolyon döneminde yeniden biçimlenerek Fransa'ya uzun süre art arda askeri zaferler kazandırmış, bu zaferleri de ancak öbür dört Büyük Gücün kurduğu ortaklık durdurabilmiştir. Fransa 1815'teki yenilgisinde bile önde gelen devletlerden biri olarak kaldı. Böylece 18. yüzyıl ilerlerken, batıda Fransa ile doğuda iki Alman ülkesi olan Prusya ve Habsburg İmparatorluğu arasında, Avrupa'nın göbeğinde üç taraflı bir denge yavaş yavaş oluşuyordu.

Ancak bu yüzyılda Büyük Güç Sistemi içinde gerçekten önemli değişiklikler Avrupa'nın kanatlarında, hatta daha da ötelerde oldu. Birtakım Batı Avrupa devletleri, tropiklerdeki küçük, güvensiz alanlarını, özellikle Hindistan'da, ayrıca Doğu Hint Adalarında, Güney Afrika'da ve ta Avustralya'da düzenli bir biçimde çok daha geniş nüfuz bölgelerine dönüştürdüler. Bu sömürgeci uluslar arasında en başarılı olan Britanya idi; 1688'de II. James'in yerine William ve Mary'nin geçmesiyle ülke içi "istikrar"a kavuşan Britanya, Elizabeth döneminde sahip olduğu Avrupa'nın en büyük deniz imparatorluğu potansiyelini, aralıksız bir biçimde gerçekleştirmiştir. Zengin Kuzey Amerika sömürgelerinin denetimini 1770'lerde elinden kaçırması bile –bunun sonucunda muazzam bir savunma kuvvetine ve hatırı sayılır bir ekonomik güce sahip bağımsız Birleşik Devletler doğmuştur– Britanya'nın global nüfusunun genişlemesini ancak geçici bir süre durdurabildi. Aynı ölçüde dikkat çekici olan bir nokta da, 18. yüzyıl boyunca doğuya ve güneye doğru Asya'nın stepleri üzerinde genişleyen Rus devletinin başarılarıydı. Üstelik, Avrupa'nın batı ve doğu kenarlarında yer almalarına rağmen, hem Britanya, hem Rusya orta Avrupa'nın kaderine ilgi duyuyorlardı – Britanya (I. George'un 1714'te tahta çıkmasından sonra) Hanover'le olan hanedan bağlantısı yüzünden Almanya'nın işlerine karışmıştı; Rusya ise

komşusu Polonya'nın kaderinde başlıca söz sahibi olmaya kararlıydı. Daha genel anlamda Londra ve St. Petersburg yönetimleri Avrupa kıtası üzerinde bir güç dengesi diliyor ve kendi çıkarlarına uygun bir denge sağlayabilmek için tekrar tekrar müdahale etmeye istekli görünüyorlardı. Bir başka deyişle, Avrupa devletler sistemi beş Büyük Güç ile –Fransa, Habsburg İmparatorluğu, Prusya, Britanya ve Rusya– Savoy gibi daha ufak ülkeler ve İspanya gibi gerilemekte olan devletlerin oluşturduğu bir sistem haline geliyordu.[1]

Nasıl olmuştu da özellikle bu beş güç –kuvvetli yanlarının tümüyle aynı olmadıkları belliyken– "büyük devletler topluluğu"nun içinde kalmayı (ya da içine girmeyi) başarmışlardı? Bunu sırf askeri yönden açıklamak bizi pek bir yere götürmeyecektir. Sözgelimi bu dönemdeki Büyük Güçlerin yükselmelerinin ve çöküşlerinin esas olarak kara ve deniz gücü teknolojisinde ortaya çıkan ve bir ülkeye bir başkasından daha yararlı olabilecek değişikliklere bağlı olduğunu düşünmek zordur.* Silahlarda küçük çaplı pek çok değişiklik elbette olmuştu: Çakmaklı (halkalı süngülü) tüfek, kargılı askeri muharebe meydanının dışında bıraktı; özellikle 1760'larda tasarımını Gribeauval'ın Fransa'da yaptığı yeni tipler sayesinde, top çok daha hareketli bir silah haline geldi; carronade diye bilinen (ilk kez 1770'lerin sonunda İskoçya'da Carron firmasınca yapılan) kalın, daha kısa menzilli deniz topu savaş gemilerinin vurucu gücünü artırdı. Ayrıca, taktik düşüncesinde gelişmeler oldu; geri planda ise nüfus ve tarımsal verimdeki sürekli artışlar, 18. yüzyılın sonlarında daha geniş askeri birliklerin (tümen, kıta) oluşturulmasına ve bunların zengin tarım alanları sayesinde daha kolayca beslenmelerine imkân sağladı. Bununla birlikte, Wellington'un 1815'teki ordusunun Marlborough'un 1710'daki ordusundan önemli ölçüde farklı olmadığını, Nelson'un savaş filosunun ise karşısında XIV. Louis'in gemilerini bulan filodan çok büyük bir teknolojik üstünlük taşımadığını söylemek yerinde olacaktır.[2]

Gerçekten de, 18. yüzyıl boyunca kara ve deniz güçleri açısından meydana gelen en önemli değişiklik, devletin artan etkinliği yüzünden muhtemelen teşkilatlanma konusunda olmuştu. Bu değişikliğin en tipik örneği, kuşkusuz Colbert, Le Tellier gibi bakanların ve ötekilerin, kralın ülke içindeki gücünü olduğu kadar, ülke dışındaki ününü de artırmaya kararlı oldukları XIV. Louis Fransa'sı idi. Görevli memurların ordunun finansman, ikmal maddeleri ve teşkilat işlerini denetledikleri bir Fransız savaş bakanlığının kurulması ve Martinet'nin de genel müfettiş olarak çalışması, eğitim ve disiplin konusuna yeni standartlar getirdi;

* Sözgelimi, buharla çalışan savaş gemilerinin 1860'tan sonra (kömürü bol olan) Britanya'ya, (kömürü az olan) Fransa aleyhine yarar sağlaması gibi.

Güneş Kralın muazzam ordusunun bakımının sağlanması için karada kışlalar, hastaneler, tören alanları ve her türlü deponun oluşturulması, bunlara ek olarak denizde de merkezi teşkilatı olan muazzam bir filonun geliştirilmesi – işte tüm bunlar öbür güçleri, gölgede kalmak istemedikleri için Fransa'yı kendilerine örnek almaya zorladı. Askeri gücün devlet tarafından tekelleştirilmesi ve bürokratlaştırılmasının "uluslaşma" konusunun önemli bir parçasını oluşturduğu ortadadır; bu karşılıklı bir süreçti çünkü devletin otoritesinin ve kaynaklarının artması, silahlı kuvvetlere yüzyıl önce çoğu kez sahip olmadıkları ölçüde bir süreklilik kazandırdı. Artık yalnızca "profesyonel", "daimi" ordular ve "krallık" donanmaları değil, savaş akademileri, kışlalar, gemi bakım merkezleri vb. ve bunları işler halde tutacak yöneticilerle çok daha gelişmiş bir altyapı vardı. Güç, ister Doğu Avrupa'daki aydın mutlakiyetçilik, ister Britanya'daki parlamenter denetimcilik ve isterse daha sonraki tarihlerde devrimci Fransa'nın demagojik güçleri aracılığıyla ortaya çıksın, artık, ulusal güç demekti.[3] Öte yandan teşkilatlanma konusundaki bu tür gelişmeler başka devletlerce hızla kopya edilebiliyor (bunun en dramatik örneğini 1689'dan sonraki birkaç onyıl içinde Rus Ordusunu değişime uğratan Büyük Petro vermiştir) ve bir ülkenin Büyük Güç konumunu koruması için tek başına bir güvence oluşturmuyordu.

Büyük Güçlerin 1660-1815 yılları arasında birbirlerine kıyasla sahip oldukları konumu açıklarken, tam anlamıyla askeri nitelikli olan bu gelişmelerden çok daha önemli iki etken daha vardı, maliye ve coğrafya. Bunlar birlikte ele alınırsa –çünkü bu iki unsur çoğu kez etkileşim içindeydi– ilk bakışta bu dönemdeki pek çok savaşın yol açtığı şaşırtıcı bir başarı ve başarısızlık düzeni gibi görünen yapı, daha geniş bir anlam kazanacaktır.

"MALİ DEVRİM"

Bundan önceki bölümde gösterildiği gibi maliyenin ve devlete gelir sağlayan verimli bir ekonomik tabanın önemi, Rönesans hükümdarlarınca zaten anlaşılmıştı. 18. yüzyılda büyük askeri kuruluşlara ve savaş filolarına sahip ancien régime* monarşilerinin yükselişleri, yönetimin ekonomiyi besleme ve söz konusu olan paraları bulacak ve bunları yönlendirecek kurumları oluşturma zorunluluklarını artırdı.[4] Ayrıca 1689-1815 arası çıkan yedi büyük İngiliz-Fransız çatışması, Birinci Dünya Savaşı gibi dayanıklılık mücadeleleriydi. Bu nedenle zafer, kredisini koruma ve ikmal maddeleri sağlama kapasitesi daha büyük olan gücün

Ancien régime: 1789 Fransız Devrimi öncesine özgü düzen. – ç.n.

–daha doğrusu Britanya ve Fransa, çoğu kez ittifaklar kurdukları için, bu kapasitesi daha büyük olan Büyük Güç ortaklığının– oldu. Bunlar, sırf ortaklık savaşları oldukları için daha uzun sürmüşlerdir; çünkü kaynakları tükenmekte olan bir taraf, savaş halinde kalabilmek uğruna borç ve takviye sağlamak üzere daha güçlü bir müttefike başvuruyordu. Savaşlar, pahalı ve yıpratıcı çatışmalar oldukları için çarpışan taraflardan her birinin şiddetle ihtiyaç duyduğu şey –eski özdeyişi kullanırsak– "para, para, gene para" idi. 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında görülen[5] ve "mali devrim" diye adlandırılan gelişmenin arka planında yer alan şey de işte bu ihtiyaçtı; bu tarihlerde birtakım Batı Avrupa devletleri savaşlarının giderlerini karşılayabilmek için oldukça karmaşık bir bankacılık ve kredi sistemi geliştirdiler.

Bu dönemde ortaya çıkan mali değişikliklerin, askeri nitelikli olmayan bir ikinci sebebi olduğu da doğrudur. Sürekli olarak, özellikle de 1693'te Portekiz Brezilya'sında altın bulunmasından önceki yıllarda yaşanan metal para sıkıntısıydı bu sebep. Avrupa'nın Doğu ile olan ticareti 17. ve 18. yüzyıllarda artış gösterdikçe, ticaret açıklarını kapamak için dışarı giden gümüş miktarı da arttı ve bu durum her yerdeki tüccar ve satıcıların metal para sıkıntısından şikâyet etmelerine yol açtı. Buna ek olarak Avrupa'nın, özellikle de kumaş ve deniz malzemeleri gibi temel ürünler ticaretindeki sürekli artış, ortaçağ Avrupa'sına özgü mevsimlik panayırların yerlerini sürekli takas merkezlerine bırakma eğilimiyle birleşerek, ödemeleri giderek daha düzenli ve önceden belli bir hale getirdi ve böylece kambiyo seneti ve kredi seneti kullanımı arttı. Özellikle Amsterdam'da ve ayrıca Londra'da, Lyons'da, Frankfurt'ta ve daha başka kentlerde öbek öbek faizciler, mal alım satımcıları, sarraflar (bunlar çoğu kez borç da veriyorlardı), borç senedi tüccarları ve sayıları artmakta olan anonim şirketlerin hisseleriyle iş gören komisyoncular türedi. Rönesans İtalya'sında görülen bankacılık uygulamalarını benimseyen bu kişi ve kuruluşlar, erken modern çağ dünya ekonomisini destekleyecek bir ulusal ve uluslararası kredi yapısını düzenli bir biçimde yarattılar.

Bununla birlikte, Avrupa'daki "mali devrim"e en geniş ve en sürekli destek savaşlardan geldi. II. Philip döneminin mali yükleri ile Napolyon döneminin mali yükleri arasındaki fark yalnızca derece farkı olsa da, yeterince önemli bir farktı. 16. yüzyıldaki bir savaşın maliyeti milyon sterlin hesaplarıyla ölçülebiliyordu; 17. yüzyılın sonunda bu maliyet on milyonlarca sterline yükselmişti; Napolyon Savaşının sonunda ise başlıca savaşçı ülkelerin giderlerinin yılda yüz milyon sterline ulaştığı oldu. Büyük Güçler arasında sürüp giden ve sık sık görülen bu çatışmaları ekonomik açıdan değerlendirirken bunlar, Batının ticaret ve sanayi alanındaki yükselişini frenlemekten daha çok, yararlı mı olmuştur

sorusuna hiçbir zaman doyurucu bir karşılık verilemez. Verilecek karşılığın ne olacağı büyük ölçüde, insanın bir ülkenin salt büyümesini ya da uzun bir çatışmadan önce ve sonraki nispi zenginliğini değerlendirmesine göre değişecektir. Açık olan nokta şudur ki, 18. yüzyılın en başarılı ve "modern" devletleri bile bu dönem savaşlarının giderlerini olağan gelirlerinden hemen ödeyemediler.[6] Üstelik vergilerdeki çok büyük artışlar, bunları toplayacak mekanizma bulunsa bile ülke içinde huzursuzluklara yol açabiliyordu; bundan da tüm yönetimler çekiniyordu – özellikle de o sırada karşılarında yabancı düşmanlar varsa.

Sonuç olarak bir yönetim için savaşı yeterince finanse edebilmenin tek yolu borç almaktı: Tahvil ya da makam satışı yaparak, daha da iyisi devlete para veren herkese uzun vadeli ciro edilebilir faizli hisse senetleri satarak. Paranın geleceğini bilen devlet görevlileri ordu müteahhitlerine, zahire tüccarlarına, gemi yapımcılarına ve silahlı kuvvetlerin kendisine yapılacak ödemelere izin veriyorlardı. Pek çok açıdan, büyük miktarda paranın toplanıp, toplanma işlemiyle eşzamanlı olarak harcandığı bu iki yönlü sistem bir körük gibi işleyerek, batı kapitalizminin ve ulus-devletinin gelişimine hız verdi.

Ancak bütün bunlar, sonradan bakıldığında ne kadar doğalmış gibi görünürse görünsün, böyle bir sistemin başarısının iki çok önemli etkene bağlı olduğunu vurgulamak gerekir: Borç bulunabilmesi için oldukça yeterli bir mekanizma ve yönetimin para piyasalarında sahip olduğu "kredi"nin korunması. Her iki bakımdan da Hollanda Cumhuriyeti başı çekiyordu – bu da şaşırtıcı değildi çünkü oradaki tüccarlar yönetimin bir parçasıydılar ve devlet işlerinin yönetiminde, maliye alanında, sözgelimi bir anonim şirketin yönetiminde uygulanan doğruluk ilkelerinin geçerli olmasını istiyorlardı. Bu sebeple vergileri yönetim giderlerini karşılamak üzere etkili ve sürekli bir biçimde artıran Hollanda Parlamentosu, faiz oranlarını çok düşük olarak koyabiliyor ve böylece geri ödemeler düşük kalıyordu. Amsterdam kentindeki çeşitli mali etkinliklerle takviye edilen bu sistem, Hollanda Cumhuriyetine kısa sürede senet tahsili, para değişimi ve kredi temini gibi konularda uluslararası bir ün kazandırdı; bu da doğal olarak, uzun vadeli devlet borçlarının tümüyle normal sayıldığı bir yapı –ve atmosfer– oluşturdu. Amsterdam öyle büyük bir başarıyla Hollanda'daki "sermaye fazlası"nın merkezi haline geldi ki çok geçmeden yabancı şirketlerin hisselerine yatırım yapıyor ve hepsinden önemlisi de, savaş sırasında yabancı hükümetlerce verilen çeşitli borçları taahhüt edebiliyordu.[7]

Bu etkinliklerin Hollanda Cumhuriyetinin ekonomisi açısından yarattığı sonuçları burada incelemek gerekmez; ancak şurası açıktır ki, her şeyden önce gelişen bu ticari ve verimli tabanla desteklenmese, Amsterdam Avrupa'nın mali başkenti haline gelemezdi. Üstelik çok uzun

vadedeki sonuç muhtemelen sakıncalı olmuştu; çünkü devlet borçlarından düzenli olarak gelen faizler Hollanda Cumhuriyetini imalat sanayiinden gittikçe daha çok uzaklaştırarak bir rentier ekonomi içine soktu; 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hollandalı bankerler sermayelerini geniş çaplı sanayi atılımlarında riske atma konusunda isteksiz hale geldiler; öte yandan kolayca bulunan borçlar da Hollanda hükümetinin sırtına muazzam bir borç yükü bindirmiş ve bu borçlar, hem ücretleri hem fiyatları rekabete izin vermeyen düzeylere çıkaran üretim ve satış vergileriyle ödenmiştir.[8]

Tartışmamız için daha önemli olan nokta şudur ki Hollandalılar yabancı devlet borçlarını taahhüt ederken müşterilerinin dinsel inançlarına ve ideolojilerine gösterdikleri ilgi, onların mali istikrarlarına ve güvenilirliklerine gösterdikleri ilgiden çok daha azdı. Buna uygun olarak Rusya, İspanya, Avusturya, Polonya ve İsveç'e verilen borçlar için getirilen sözleşme koşulları tek tek her birinin sahip olduğu ekonomik potansiyelin, bankerlere gösterdikleri karşılığın, faiz ve prim ödeme sicillerinin ve sonuçta bir Büyük Güç savaşından başarıyla çıkma ihtimallerinin ölçüsü olarak görülebilir. Böylece, 18. yüzyılın sonunda Polonya devlet tahvillerinin baş aşağı gitmesi, bunun tersine Avusturya'nın onyıllarca süren kredisinin dikkat çekici –ve çoğu kez göz ardı edilen– sağlamlığı, bu iki devletin nispi ömürlerinin aynası da olmuştur.[9]

Ancak mali kudret ile güç politikası arasındaki bu kritik ilişkinin en iyi örneği, dönemin birbirlerine rakip olan en büyük iki ülkesi Britanya ve Fransa ile ilgilidir. Aralarındaki çekişmenin sonucu tüm Avrupa dengesini etkilediğinden, bu ikisinin yaşadıkları deneyimi biraz ayrıntılı olarak ele almak yerinde olacaktır. Büyük Britanya'nın 18. yüzyılda –askeri gücün verdiği fazla gururun, ekonomik geriliğin ve katı bir sınıf sisteminin oluşturduğu kaygan bir zemin üzerine kurulmuş ancien règime Fransa'sına kıyasla– taş gibi sağlam ve karşı konulamaz bir biçimde büyüyen bir ticari ve sınai güce, sarsılması mümkün olmayan mali krediye ve esnek, yukarı doğru hareketli bir sosyal yapıya sahip olduğu yolundaki eski görüş artık inandırıcı gelmiyor. Fransız vergi sistemi kimi yönlerden İngiltere'dekine göre daha az regressif* idi. Gene kimi yönlerden, 18. yüzyıldaki Fransız ekonomisi kömür gibi çok önemli bir kalemdeki stokların sınırlı olmasına rağmen, bir sanayi devrimine doğru "ileri hamle"ye geçildiğini gösteren hareket belirtileri sergiliyordu. Fransa'nın silah üretimi oldukça gelişmişti ve beceri sahibi pek çok zanaatçısı ve bazı güçlü girişimcileri vardı.[10] Daha kalabalık nüfusu ve daha geniş tarım alanları ile ada komşusundan zengindi; devlet gelirleri ve ordusunun büyüklüğü Avrupalı rakiplerinin hepsini cüce bırakıyor-

* Regressif: Vergi matrahı yükseldikçe vergi oranının azalması. – ç.n.

du. Westminster'ın partilere dayalı politikasına kıyasla, dirigiste* olan Fransız rejimi de Fransa'ya daha tutarlı, geleceği daha belirli bir ülke görünümü veriyordu. Bunların bir sonucu olarak İngilizler gözlerini Manş'ın öbür yakasına çevirip baktıklarında, kendi ülkelerinin güçlü yanlarından daha çok, nispi zayıflıklarının farkına varıyorlardı.

Buna rağmen, İngiliz sisteminin maliye dünyasında sahip olduğu çok önemli avantajlar, ülkenin savaş zamanındaki gücünü artırıyor, barış zamanında ise politik istikrara ve ekonomik büyümeye destek sağlıyordu. İngiltere'deki genel vergi sisteminin Fransa'dakinden daha regressif olduğu doğruydu –yani İngiltere dolaylı vergiye dolaysız vergiden çok daha fazla yaslanmıştı– ama öyle görünüyor ki birtakım özellikleri sayesinde, vergi sistemi halkın öfkesini çok daha az çekiyordu. Sözgelimi, İngiltere'de Fransa'daki gibi sürüyle vergi kesenekçisi, toplayıcısı ve başka tür aracılar yoktu; İngiliz vergilerinin çoğu "görünmez"di (birkaç temel ürün üzerindeki üretim ve satış vergisi) ya da yabancıların canını yakıyordu (gümrük vergisi); Fransız tüccarları çok kızdıran ve iç ticareti köstekleyen ülke içi geçiş resimleri yoktu; İngiliz toprak vergisi –18. yüzyılın büyük bir bölümündeki temel dolaysız vergiydi– ayrıcalıklı istisnalara izin vermiyor ve toplumun büyük bir kesimi için "görünmez" kalıyordu; bu çeşitli vergiler seçimle oluşturulan bir mecliste tartışılıyor ve toplanmaları için gerekli olan yetki burada veriliyordu; bu kuruluşun tüm kusurlarına rağmen Fransa'daki ancien règime'e oranla daha çok temsili niteliği vardı. Buna önemli bir nokta olarak İngiltere'deki kişi başına gelirin daha 1700'de bile Fransa'dakinden biraz daha yüksek olduğunu eklersek, bu ada devleti halkının Fransa'daki halka göre daha yüksek oranda vergi ödemeye istekli olması ve bunu yapacak durumda bulunması pek de şaşırtıcı değildi. Son olarak –istatistiklerle ortaya konması zor olsa da– şu söylenebilir ki, İngiltere'deki daha hafif dolaysız vergi yükü toplum içinde durumu iyice olanların tasarruf yapma eğilimlerini artırmakla (ve böylece barış zamanında yatırım sermayesinin birikmesini sağlamakla) kalmamış, savaş zamanında daha yüksek toprak vergileri ve 1799'da da ülke çapındaki olağanüstü durum karşısında gelir vergisi konduğunda vergilendirilebilir servet açısından çok büyük bir rezerv yaratmıştır. Böylece İngiltere, Napolyon Savaşları dönemine gelindiğinde nüfusu Fransa nüfusunun yarısından az olmasına rağmen salt anlamdaki vergi gelirlerini, tarihinde ilk kez olmak üzere, her yıl kendinden daha büyük olan komşusunun topladığı miktarın üzerine çıkarıyordu.[11]

Ancak bu başarı ne kadar dikkat çekici olursa olsun, İngiliz ve Fransız kredi sistemleri arasındaki daha önemli farkın yanında gölge-

* Dirigiste: Güdümlü. – ç.n.

de kalmaktadır. Gerçek şuydu ki, 18. yüzyıl çatışmalarının büyük bir bölümünde, ek savaş harcamaları için destek sağlamak üzere elde edilen fazladan paranın yaklaşık dörtte üçü borçlarla sağlanmıştı. İngiltere'nin avantajları bu noktada başka her yerde olduğundan daha kesindi. Bunlardan ilki yeterli bir biçimde uzun vadeli borçlar bulunmasını ve bununla eşzamanlı olarak, gelen borçların faizlerinin (ve ana paralarının) aksatmadan ödenmesini sağlayacak kurumsal bir çerçevenin geliştirilmesiydi. İngiltere Merkez Bankasının 1964'te (önce bir savaş dönemi önlemi olarak) kurulması ve bundan kısa bir süre sonra da bir yandan devlet borçlarının düzene sokulması öte yandan borsanın serpilip gelişmesi ve "taşra bankaları"nın büyümesi, hem yönetimlerin hem işadamlarının kullanımı için hazır olan para arzını artırdı. Kâğıt paranın çeşitli biçimlerde ve ağır bir enflasyon ve kredi kaybı olmaksızın artışı, metal para sıkıntısı çekilen bir çağda pek çok yarar sağladı. Ancak birbiri ardına gelen parlamentolar ek vergi çıkarma yetkileriyle devlet borçlarının güvencesi olmasalar; hükümetler –Walpole kabinesinden genç Pitt kabinesine kadar– kendilerinin de mali dürüstlük ve "ekonomik" yönetim esaslarıyla hareket ettikleri konusunda özellikle bankerleri ve genelde de halkı ikna etmek için çok çalışmasalar, ticaret ve sanayiinin aralıksız, kimi dallarda da olağanüstü gelişimi, gümrüklerden ve üretim-satış vergilerinden elde edilen gelire ek artışlar sağlamasa, "mali devrim" pek başarılı olmazdı. Savaşın başlaması bile, krallık donanması ulusun denizaşırı ticaretini koruyup düşmanlarınınkine engel olduğu sürece, bu artışları durdurmamıştır. Baştaki belirsizliklere, epey büyük politik muhalefete ve 1720'deki ünlü South Seas Bubble'ın* mali açıdan neredeyse bir yıkıma yol açmasına rağmen Britanya'nın "kredi"si işte bu sağlam temellere dayanmaktaydı. Konuyu anlatan bir tarihçi "İngiltere devlet maliyesi tüm yönetim kusurlarına rağmen, bu yüzyılın geri kalan bölümlerinde öbür Avrupa maliyelerinden daha dürüst ve başarılı olmayı sürdürmüştür."[12] demektir.

Bütün bu olanların sonucunda, yalnızca faiz oranları düzenli olarak düşmekle kalmadı** İngiliz devletinin hisse senetleri de yabancı yatırımcılar, özellikle de Hollandalılar için gittikçe daha çekici hale geldi. Bu menkul kıymetlerin Amsterdam piyasasında düzenli işlem görmesi, İngiltere-Hollanda ticari ve mali ilişkiler bağlantısının önemli bir parça-

* South Seas Bubble: South Sea şirketinin hisse senetleriyle ilgili olarak başlayan ve 1720'de pek çok yatırımcının yıkıma uğramasına yol açan vurgunculuk olayı. – ç.n.

** Avusturya Taht Savaşları (1739-1747) sırasında hükümet yüzde üç ya da dört faizle büyük borçlar alabiliyordu. Bu, Marlborough zamanında geçerli olan faiz oranının yarısıydı.

sı haline gelerek her iki ülke ekonomisi üzerinde de önemli etkiler yaptı.[13] Güç politikası açısından bakıldığında ise Hollanda Cumhuriyeti kaynaklarının, tekrar tekrar hatta Fransa ile olan rahatsız edici bir tarafsızlığa büründüğü zaman bile, nasıl savaş halindeki İngiltere'nin imdadına yetiştiğini gösterdiği için anlam taşır. Bir tek Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında –bu çatışmanın Britanya diplomasisi ve ticaretindeki zayıflıkların en çok belli olduğu, bu sebeple de kredi itibarının en çok düştüğü bir çatışma olması anlamlıdır– Londra daha yüksek faiz oranları önermeye hazır olduğu halde, Hollanda'dan akan paranın kaynağı kurumaya yüz tutmuştu. Hollanda, 1780'de Fransa saflarında savaşa girdiği zaman ise, İngiliz Hükümeti kendi ekonomisinin gücünün ve hazırdaki yerli sermaye miktarının borçlarının hemen tümünün yerli yatırımcılar tarafından ödenmesine imkân verdiğini gördü.

Britanya'nın savaş borçları sağlama kapasitesinin –ve sonuçta bu konuda elde etmiş olduğu başarının– boyutları Tablo 2'de görüldüğü gibi özetlenebilir:

TABLO 2
BRİTANYA'NIN SAVAŞ DÖNEMİNDEKİ GİDER VE GELİRLERİ, 1688-1815
(sterlin olarak)

Dönem başı ve sonundaki de dahil olmak üzere yıllar	Toplam gider	Toplam gelir	Borçlarla sağlanan denge	Borçların gider içindeki yüzdesi
1688-97	49.320.145	32.766.754	16.553.391	33,6
1702-13	93.644.560	64.239.477	29.405.083	31,4
1739-48	95.628.159	65.903.964	29.724.195	31,1
1756-63	160.573.366	100.555.123	60.018.243	37,4
1776-83	236.462.689	141.902.620	94.560.069	39,9
1793-1815	1.657.854.518	1.217.556.439	440.298.079	26,6
Toplamlar	2.293.483.437	1.622.924.377	670.559.060	33,3

Bu rakamlar stratejik açıdan öyle bir sonuca yol açmışlardır ki, ülke bu sayede "savaş için vergi gelirleriyle tamamen orantısız bir harcama yapmış ve böylece, Fransız ve müttefikleriyle olan mücadelesine, gemi ve asker sayısı açısından, sonucu etkileyen ve daha önce savaş için ayrılmış olan kaynakların boşa gitmemesini sağlayan bir fark unsuru katmıştır."[14] 18. yüzyıldaki İngiliz yorumcuların çoğu, ulusal borcun büyüklüğü ve yol açabileceği sonuçlar karşısında ürkmüşlerdir ama (Bishop Berkeley'nin dediği gibi) kredi itibarı "İngiltere'nin Fransa karşısında sahip olduğu başlıca üstünlük" olarak kalmıştır. Son olarak da devlet harcamalarındaki çok büyük artış ve özellikle donanma komutanlığı için üstlenilen taahhütlerin demir, tahta, kumaş ve başka mallar

için yarattığı muazzam ve sürekli talep, bir "geri besleme döngüsü" doğurmuş, bu İngiltere'nin sanayi üretimini desteklemiş ve ülkeye Fransa karşısında yeni bir üstünlük sağlayacak bir dizi teknolojik atılım için itici güç oluşturmuştur.[15]

Fransızların, İngilizlerin bu eğilimlerine neden ayak uyduramadıklarını anlamak artık kolaydır.[16] Her şeyden önce doğru dürüst bir devlet maliyesi yoktu. Fransız hükümdarının mali işlemleri, ortaçağlardan başlayarak çeşitli gruplar –kent yönetimleri, rahipler sınıfı, taşradaki meclisler ve giderek daha büyük ölçüde vergi kesenekçileri– tarafından "yürütülmüştü"; bunlar, gelecek kazançtan pay karşılığında krallık gelirlerini toplayıp krallık tekellerini denetliyor, bununla eşzamanlı olarak söz konusu işlemlerden beklenen gelir karşılığında –yüksek faiz oranlarıyla– Fransız hükümetine para veriyorlardı. Bu sistemin para yemeye elverişli yanı yalnızca tütün ve tuz vergilerini toplayan kesenekçiler için söz konusu değildi; kilise bölgesi toplayıcıları, yöre toplayıcıları ve taille gibi dolaysız vergilerden sorumlu genel bölge toplayıcılarından oluşan tüm bir toplayıcılar hiyerarşisi için geçerliydi. Bunların her biri, paraları bir üst makama iletmeden önce kendi "kesinti"lerini alıyordu; ayrıca her biri yaptıkları iş için başta ödedikleri bedel üzerinden yüzde beş faiz sağlıyordu; daha kıdemli memurlar ise ellerine geçen parayı krallık hazinesine iletmeden önce, devlet müteahhitlerine doğrudan ödeme yapmak ya da ücret vermekle suçlanıyorlardı. Bu kimseler de krallığa –faizle– borç veriyordu.

Böylesine gevşek ve gelişigüzel bir yapı, niteliği gereği bozuk bir yapıydı ve vergi yükümlülerinin ödedikleri paraların çoğu şahısların elinde kalıyordu. Zaman zaman, özellikle de savaşların ardından maliyeciler aleyhine soruşturmalar açılıyor, bunların çoğu "tazminat" ödemeye ya da daha düşük faiz oranlarını kabule razı ediliyor, ancak bunlar sonuç getirmeyen göstermelik hareketler olarak kalıyordu. Bir tarihçi, "gerçek suçlu sistemin kendisiydi,"[17] demektedir. Bu kötü işleyişin ikinci bir sonucu da en azından Necker'in 1770'li yıllarda yaptığı reformlara kadar, genel anlamda bir devlet muhasebesinin bulunmayışıydı; yıllık gelir ve gider hesapları ve açıklar sorunu hemen hiç önemsenmiyordu. Krallık, ordunun ve sarayın acil ihtiyaçları için para bulabiliyorsa, ulusal borcun sürekli tırmanışı pek az değer taşıyordu.

Bu tür sorumsuzluk örneklerini daha önceki zamanlarda Stuartlar da vermişlerdi ama 18. yüzyılda İngiltere'nin üstünlük düellosunda kendisine sayısız avantajlar sağlayan parlamento denetimli bir tür devlet maliyesi geliştirmiş olduğu bir gerçektir. Bunların arasında özellikle önemli olanlardan biri şuydu, devlet harcamaları ve ulusal borçlardaki artış İngiltere'nin ticaret ve sanayi yatırımlarına zarar vermemişken (ve belki de bunları desteklemişken) Fransa'da egemen olan koşullar, ser-

maye fazlası olanları iş yatırımları yapmaktan çok bir mevki ya da yıllık gelir satın almaya özendirmiş görünüyor. Kimi zaman, borçlar doğru dürüst yönetilsin ve ucuz kredi sağlansın diye Fransa'da ulusal bir banka oluşturma girişimleri yapıldığı da doğrudur; ancak bu projeler her zaman mevcut sistemden çıkarları olanların direnciyle karşılaştı. Böylece Fransız Hükümetinin mali politikası, eğer böyle bir adı hak edecek bir politikası olmuşsa, kıt kanaat geçinmekti.

Fransa'nın ticari gelişmesi de çeşitli biçimlerde aksıyordu. Sözgelimi, La Rochelle gibi bir Fransız limanının Liverpool ya da Glasgow yanında ne tür olumsuzluklar içinde işlediğini görmek ilginçtir. Her üçü de hızla gelişen 18. yüzyıl "Atlantik ekonomisi"nden yarar sağlamaya hazırdılar ve La Rochelle'in yeri Batı Afrika ve Batı Hint Adalarıyla olan ticaret üçgeni için özellikle uygundu. Bu tür ticari emeller açısından büyük bir şanssızlık olarak La Rochelle "Para taleplerinde gözü doymaz, yeni ve daha geniş gelir kaynakları arayışlarında aman vermez" olan krallık tarafından pek çok kez soyuldu. Defaten "ağır, adaletsiz ve keyfi olarak dolaysız ve dolaylı ticaret vergisi" alınması ekonomik büyümeyi geciktirdi; devlet görevlerinin satılması yerel sermayeyi ticari yatırımlardan uzaklaştırdı, rüşvetçi devlet memurlarının zorla aldıkları ücretler bu eğilimi güçlendirdi; tekelci şirketler serbest girişimi baltaladı. Krallık, ayrıca 1760'larda Rochellelileri büyük ve pahalı bir arsenal yapmaya zorladı (yoksa kentin tüm gelirlerine el konacaktı!); ama savaş olduğu zamanlarda bir quid pro quo* sağlamadı. Fransız yönetimi genellikle, deniz kuvvetlerinden çok kara kuvvetlerini kullanarak ulaşabilecek hedeflere ağırlık verdiğinden, üstün krallık donanmasıyla sık sık girdiği çatışmalar La Rochelle için bir yıkım oluyordu; ticaret gemilerine el konuyor, kâr getiren köle ticareti kesintiye uğruyor ve Kanada ile Louisiana'daki pazarları devre dışı kalıyordu – üstelik bunların hepsi de deniz sigortası oranlarının fırladığı ve olağanüstü durum vergilerinin konduğu bir zamanda oluyordu. Son bir darbe olarak Fransız yönetimi savaş sırasında çoğu kez denizaşırı sömürgecilerinin tarafsız gemilerle iş yapmasına izin vermek zorunda kalıyor ama bu durum barış yapıldığında söz konusu pazarların yeniden ele geçirilmesini çok daha zorlaştırıyordu. Tüm bunlara kıyasla İngiliz ekonomisinin Atlantik sektörü 18. yüzyıl boyunca düzenli olarak gelişti ve savaş sırasında (yönetim destekli Fransız korsanlarının saldırılarına rağmen) kazanç ile gücün, ticaret ile egemenliğin birbirlerinden ayrılmaz olduğu görüşünü benimseyen bir yönetimin sürdürdüğü politikalardan yarar sağladı.[18]

Fransa'nın mali konularda olgunlaşamamasının en kötü sonucu ise, ordu ve donanma gücünün savaş sırasında çeşitli biçimlerde aşınmaya

* Quid pro quo: Başka bir şeyin yerini tutan karşılık. – ç.n.

uğramasıydı.[19] Sistemin iyi işlemeyişi ve güvenilir olmayışı yüzünden (sözgelimi) denizcilik ikmal maddelerinin sağlanması daha uzun bir zaman alıyor, müteahhitler de çoğu kez İngiliz ya da Hollanda deniz kuvvetlerinden istenebilecek miktarın üzerinde bir para istemek durumunda kalıyorlardı. Savaş zamanı büyük miktarlarda para bulmak, 1770'li ve 1780'li yıllarda Hollanda'dan giderek artan oranda para sağlandığı zamanlarda bile, Fransa krallığı için daha büyük bir sorundu; çünkü geçmişte parasının değerini sık sık yükseltmiş olması, borçlarının bir bölümünü reddetmesi ve elinde kısa ve uzun vadeli borç senetleri olanlar karşısındaki keyfi hareketleri, bankerlerin İngiliz yönetimi ve Avrupa'daki çoğu yönetimden istediklerinden hayli yüksek olan faiz oranları talep etmelerine –ve çaresizlik içindeki Fransa devletinin de bunlara razı olmasına– yol açıyordu.* Ancak umduklarından daha fazlasını ödemeye hazır olmaları bile Bourbon hükümdarlarının uzun süreli bir savaşta bütün güçlerini ortaya dökecek bir askeri çaba için gerekli olan miktarları sağlamasına yetmiyordu.

Fransızların bu nispi zayıflığının en iyi örneği Amerikan Bağımsızlık Savaşını izleyen yıllarda görülmüştür. Bu İngilizler için hiç de parlak bir savaş olmamış, en büyük sömürgelerini kaybetmişler ve ulusal borçları da yaklaşık 220 milyon sterline fırlamıştı; ancak bu paralar çoğunlukla yüzde üç gibi düşük bir faizle alınmış olduğundan, yıllık geri ödemeler ancak 7,33 milyon sterline varıyordu. Savaşın Fransa için gerçek maliyeti ise buna göre epeyce düşük olmuştu; ne de olsa çatışmaya Necker'in bütçeyi denkleştirme çabalarının ardından, işlerin yarılandığı bir aşamada girmiş ve ilk kez olmak üzere çok büyük bir ordu kullanmak zorunda kalmamıştı. Bununla birlikte, savaş Fransız yönetimine en az bir milyar livreye mal olmuş ve bu tutarın hemen hemen tümü İngiliz hükümeti için mümkün olandan en az iki kat yüksek faiz oranlarıyla alınan devlet borçları sayesinde ödenmişti. Her iki ülkede de faiz ödemeleri devletin yıllık harcamalarının yarısını tutuyordu ama 1783'ten sonra toplam borçlarında istikrar sağlamak ve kredilerini güçlendirmek amacıyla İngilizler hemen bir dizi önlem almaya giriştiler (amortisman fonu, konsolide bir gelirler fonu ve devletin hesap işlerinde sağlanan iyileştirme) – bunlar belki de genç Pitt'in en büyük başarılarıydı. Fransa cephesine gelince, İngiltere'nin durumuyla zıtlık oluşturacak biçimde her yıl büyük miktarda yeni borç alındı; çünkü "normal" gelirler barış zamanındaki harcamalara bile hiçbir zaman yetmiyordu; yıllık bütçe açıkları büyüdükçe devletin kredisi daha da zayıfladı.

Bunların insanı irkilten istatistiksel sonucu şuydu, Fransa'nın 1780'le-

* Oysa Fransa, XIV. Louis'nin ilk yıllarında Stuartlara, hatta III. William'a göre daha düşük faiz oranlarıyla borç alabilmişti.

rin sonundaki ulusal borcu hemen hemen İngiltere"nin borcuyla –yaklaşık 215 milyon sterlin– aynı olabilirdi ama yıllık faiz ödemeleri neredeyse onun iki katı, yani 14 milyon sterlindi. Daha da kötüsü birbiri ardına gelen maliye bakanlarının yeni vergiler koyma çabaları, halkın gittikçe sertleşen tepkisiyle karşılaştı. Zaten Fransa'daki ancien règime'in kesin çöküşünü de Callonne'un önerdiği vergi reformları, bunun Soylular Meclisinin toplanmasına yol açması, parlament'lere karşı yapılan hareketler, hazine ödemelerinin askıya alınması, bunun ardında da (1614'ten sonra ilk kez olmak üzere) Genel Meclisin 1789'da toplantıya çağrılması başlatmıştır.[20] Devletin iflasıyla devrim arasındaki bağlantı fazlasıyla açıktı. Bunları izleyen son derece ağır koşullar altında, hükümet giderek daha çok (1789'da 100 milyon, 1790'da 200 milyon livre karşılığında) para bastı; Kurucu Meclis de bunun yerine aldığı önlemle kilise arazilerine el koyarak bunların tahmini değerleri üzerinden kâğıt para çıkardı. Tüm bunlar enflasyonun daha çok artmasına yol açtı ve 1792'de alınan savaş kararı enflasyonu daha da körüklemiş oldu. Daha sonraları hazinenin kendi içinde yapılan idari reformlar ve devrimci rejimin genel durumun gerçekte ne olduğunu anlama kararlılığı sayesinde, İngiltere'de ve başka yerlerde görülen örneklere benzeyen birlik sağlamış, bürokratik bir gelir-toplayıcı yapının düzenli bir biçimde meydana getirildiği doğrudur; ama 1815'e kadar süren iç çalkantılar ve ülke dışındaki aşırı genişleme, Fransa ekonomisinin en büyük rakibinden daha da geride kalmasına sebep oldu.

Sürmekte olan –ve geçmişte kalmış– savaşların giderlerini karşılamak üzere gelir bulma sorunu tüm rejim ve devlet adamlarını uğraştırmıştır. Barış zamanında bile silahlı kuvvetlerin bakımı bir ülkenin yaptığı harcamaların yüzde 40 ya da 50'sini tutuyordu; savaş sırasında ise bu oran kat kat artmış olan giderlerle yüzde 80, hatta yüzde 90'a kadar yükseliyordu! O halde iç yapıları nasıl olursa olsun, Avrupa üzerindeki mutlakıyetçi imparatorluklar, meşrutiyetçi monarşiler ve burjuva cumhuriyetleri aynı zorlukla karşı karşıyaydılar. Var güçleriyle yaptıkları her savaşın ardından (özellikle de 1714 ve 1763'ten sonra) ülkelerin çoğunun şiddetle ihtiyaç duyduğu şey, durup bir soluk almak, ekonomik tükenişlerinden sonra toparlanmak ve vergi artışlarının çok sıkı olarak kışkırttığı iç huzursuzluklarla uğraşmaktı; ama Avrupa devletler sistemi yarışmacı ve bencillik üzerine kurulu bir yapıya sahip olduğundan, uzun süreli barış alışılmadık bir şeydi ve bir-iki yıl geçince yeni sefer hazırlıklarına girişiliyordu. Peki ama, Avrupa'nın en zengin üç halkı olan Fransızlar, Hollandalılar ve İngilizler bu mali yükleri zar zor taşırlarken, çok daha yoksul olan devletler nasıl taşıyacaklardı?

Bu sorunun en kestirme cevabı şudur: Taşıyamadılar. Büyük Frederick'in gelirlerinin çoğunu geniş, iyi kullanılan krallık toprakları ve te-

kellerinden sağlayan Prusya'sı bile, Avusturya Taht Savaşı ile Yedi Yıl Savaşlarının çok büyük taleplerini üç "olağanüstü" gelir kaynağına başvurmadan karşılayamadı: Metal paranın değeri düşürülerek sağlanan kazançlar, Saksonya ve Mecklenburg gibi komşu devletlerin yağmalanması ve 1758'den sonra da kendisinden daha zengin olan müttefiki Britanya'dan gelen oldukça büyük para yardımları. Daha beceriksiz ve daha az merkeziyetçi olan Habsburg İmparatorluğunun savaş giderlerini karşılama sorunu ise korkunçtu; ama para bulma umutlarının –köylüler ve az gelişmiş orta sınıflardan sızdırmak dışında– pek fazla olmadığı Rusya'da ya da İspanya'da durumun daha iyi olduğunu düşünmek de zordu. Pek çok toplumsal tabakanın (Macar soyluları, İspanyol rahipler sınıfı gibi) vergi muafiyeti iddiasında bulundukları ancienne réğimes'de dolaysız vergilerin ustaca uydurulması, metal paranın değerinin düşürülmesi ve kâğıt para basılması bile, karmaşık yapılı orduları ve sarayları barış zamanında bile beslemeye yetmiyordu; savaşın başlaması ise ulusal olağanüstü durum için, olağanüstü mali önlemlerin alınmasına yol açarken, aynı zamanda Batı Avrupa para piyasalarına, daha doğrusu Londra, Amsterdam ya da Paris'ten doğrudan gelecek yardımlara bağımlılığı artırıyor; gelen paralar, paralı asker ve ikmal maddeleri alımı için kullanılıyordu. Pas d'argent, pas de Suiesses* belki Rönesans dönemi hükümdarlarının sloganıydı ama Frederick ve Napolyon zamanında bile hâlâ hayatın kaçınılmaz bir gerçeğiydi.[21]

Ancak bu, 18. yüzyıl savaşlarında ulusların kaderini her zaman mali unsurlar belirlemiştir anlamına gelmez. Amsterdam bu dönemin büyük bir bölümünde dünyanın en büyük para merkeziydi; ancak bu tek başına, Hollanda Cumhuriyeti'nin Büyük Güç kimliğinin silinmesini önleyemedi; buna karşı, Rusya ekonomik açıdan geriydi, Rus yönetimi de nispi olarak sermaye sıkıntısı çekiyordu ama gene de ülkenin Avrupa'yı ilgilendiren konulardaki nüfuzu ve kudreti düzenli olarak arttı. Görünüşteki bu uyumsuzluğu açıklayabilmek için biçimlendirici nitelikte olan ikinci önemli etkene, coğrafyanın ulusal strateji üzerindeki etkisine, aynı dikkatle eğilmek gerekir.

JEOPOLİTİK

Avrupa güç politikasının kendi içinde taşıdığı yarışmacı nitelik ve 18. yüzyıl boyunca ittifak ilişkilerinin değişkenliği yüzünden rakip devletler, çoğu kez bir çatışmadan öbürüne hayli değişen koşullarla –kimi zaman da bahtlarında çok büyük değişiklikler yaratan durumlarla– karşı karşıya kaldılar. Gizli anlaşmalar ve "diplomatik devrimler" değ-

* Pas d'argent, pas de Suisses: Para yoksa, İsviçreli (paralı asker) de yok. – ç.n.

şen güç kümelenmelerine, bunun bir sonucu olarak da Avrupa'daki denge açısından hem karada hem denizde oldukça sık değişmelere yol açtı. Bu doğal olarak, ülke diplomatlarının ustalığına ve tabii ki silahlı kuvvetlerin becerisine daha çok bel bağlanmasına neden oldu; ama bunun yanı sıra coğrafya etkeninin önemini de ortaya çıkardı. Coğrafya etkeni derken –hepsi de genel zenginlik açısından önemli olsalar bile– yalnızca bir ülkenin iklimini, hammaddelerini, tarım verimini ve ticaret yollarına olan yakınlık ya da uzaklığını değil, bu çok taraflı savaşlardaki kritik nitelikli stratejik konum sorununu da kastediyoruz. Belli bir ulus, gücünü tek bir cephede yoğunlaştırabiliyor muydu, yoksa birkaç ayrı cephede mi savaşmak zorunda kalıyordu? Sınırları, zayıf devletlerle mi ortaktı, güçlü devletlerle mi? Temelde bir kara gücü mü, deniz gücü mü, yoksa ikisinin karışımı mıydı – ve bu onun için ne tür yarar ve sakıncalar doğuruyordu? İstese, Orta Avrupa'daki büyük bir savaştan kolayca çekilebiliyor muydu? Denizaşırı ülkelerden ek kaynaklar sağlayabiliyor muydu?

Hollanda Cumhuriyetinin bu dönemdeki kaderi coğrafyanın politika üzerindeki etkilerini göstermek açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu devlet 17. yüzyılda, ulusal gelişmeyi sağlamak için bir ülkenin kendi içinde bulunması gereken unsurların çoğuna sahipti – serpilip gelişen bir ekonomi, toplumsal istikrar, iyi eğitim görmüş bir ordu ve güçlü bir donanma; o sıralar coğrafi açıdan da zararlı çıkıyor görünmüyordu. Tersine, akarsu ağı İspanyol kuvvetlerine karşı (hiç değilse bir ölçüde) engel oluşturuyor. Kuzey Denizindeki konumu da zengin ringa dalyanlarına kolayca ulaşmasını sağlıyordu. Ama yüzyıl sonrasında, Hollandalılar birtakım rakipleri karşısında durumlarını korumak için savaş vermekteydiler. Cromwell İngilteresi ve Colbert Fransa'sının benimsedikleri merkantilist politikalar, Hollanda'nın ticaretine ve gemi taşımacılığına zarar verdi. Tromp ve Ruyter gibi komutanların parlak taktikçiliğine rağmen Hollanda ticaret gemileri, İngiltere'ye karşı yapılan deniz savaşları sırasında ya Manş Denizi yolunun tehlikelerini göğüslemek ya da İskoçya'yı dolaşan daha uzun, fırtınası daha bol yolu geçmek zorundaydılar; bu yol ise (ringa dalyanları gibi) Kuzey Denizinde hâlâ saldırıya açıktı; batı rüzgârları savaşta İngiliz amirallere üstünlük sağlıyor, Hollanda açıklarındaki sığ sular ise Hollanda savaş gemilerinin su çekimini –sonuçta da büyüklüklerini ve güçlerini– kısıtlıyordu.[22] Hollanda'nın Kuzey ve Güney Amerika ve Hint Adalarıyla olan ticareti nasıl gittikçe daha çok İngiliz deniz gücünün etkisine bağlı oluyorsa –ilk zamanlardaki zenginliğinin en önemli temellerinden biri olan– Baltık entrepôt ticareti de İsveçliler ve başka yerel rakipleri yüzünden aşınmaya uğruyordu. Hollandalılar, tehdit altındaki bir noktaya büyük bir

savaş filosu göndererek geçici bir süre için güçlerini yeniden gösterebiliyorlardı ama uzak denizlerdeki geniş ve tehlikeye açık çıkarlarını sürekli olarak korumalarının yolu yoktu.

Bu açmaz, Hollanda'nın XIV. Louis Fransa'sının karadan yönelttiği tehdit karşısındaki zayıflığı yüzünden daha da şiddetlendi. Bu tehlike, İspanya'nın yüzyıl önce oluşturduğu tehlikeden bile büyük olduğu için Hollandalılar kendi ordularını genişletme (ordu 1693'te 93.000 kişilikti) ve güney sınırında kalelere asker yerleştirme işine gittikçe artan miktarlarda kaynak ayırmaya zorlandı. Hollanda'nın gücünü tüketen bu yükün iki yönü vardı: Çok büyük miktardaki parayı askeri harcamalara çekerek savaş borçlarında, faiz ödemelerinde, üretim ve satış vergilerinde, ücretlerde tırmanışa sebep oldu; bu da uzun vadede ülkenin ticaret alanındaki rekabet gücünü baltaladı ve tüm bu dönem boyunca garip bir biçimde iki milyonda takılıp kalan nüfus savaş sırasında ağır kayba uğradı. Bundan dolayı da İspanyol Taht Savaşının (1702-1713) şiddetli göğüs göğüse çatışmaları sırasında Marlborough'un İngiliz-Hollanda ordularını Fransızlara karşı kanlı cephe saldırılarına sürme isteğinden doğan ağır kayıplar haklı bir dehşet uyandırdı.[23]

III. William'ın 1689'da pekiştirdiği Hollanda-İngiltere ittifakı, aynı anda hem Hollanda Cumhuriyetinin kurtuluşu, hem de Hollanda Cumhuriyetinin bağımsız bir güç olarak çöküşünde önemli bir yardımcı etkendi – iki yüzyıldan fazla bir süre sonra da Amerikan Ödünç Verme Programı ile Amerika Birleşik Devletler İttifakı, Marlborough'nun uzaktan akrabası olan Winston Churchill'in yönetiminde ayakta kalma savaşı veren Britanya İmparatorluğunu hem kurtaracak, hem de sarsacaktı. 1688-1748 arasında Fransa ile yapılan çeşitli savaşlarda Hollanda kaynaklarının yetersizliği, savunma harcamalarının yaklaşık dörtte üçünün topluca orduya ayrılması zorunluluğunu getirdi; bunun sonucunda da donanma ihmal edildi. İngilizler ise deniz ve sömürge seferlerinden giderek artan bir pay ve ticari kazanç sağladılar. Londra ve Bristol tüccarları işlerini ilerlettikçe, kabaca söylemek gerekirse, Amsterdamlı tüccarların canı yandı. Bu durum İngilizlerin savaş sırasında Fransa ile olan tüm ticareti engellemek için sık sık gösterdiği çabalarla daha da kötüleşti; İngilizlerin çabaları Hollandalıların bu tür kazançlı bağları sürdürme isteğine ters düşüyordu – bu da Hollanda Cumhuriyetinin bütün bu dönem içinde dış ticaret ve maliye ilişkilerine nasıl çok daha fazla girmiş (dolayısıyla da bunlara bağımlı hale gelmiş) olduğunu, İngiliz ekonomisinin ise hâlâ nispi olarak kendine yeterli olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Hollanda Cumhuriyeti Yedi Yıl Savaşında kurtuluşu tarafsızlıkta bulduğu zaman bile bu, onlara fazla yaramadı; çünkü kendisine fazlaca güvenen İngiliz Krallık Donanması "serbest gemi, serbest mal" doktrinini reddederek, Fransa'nın denizaşırı ticareti-

ni tarafsız gemiler aracılığıyla sürdürmesini engellemeye kararlıydı.[24] Bu konuyla ilgili olarak 1758-1759 yıllarında İngilizlerle Hollandalılar arasında çıkan diplomatik kavga, Amerikan Bağımsızlık Savaşının ilk yıllarında tekrarlandı ve sonunda 1780'den sonra açık savaşa dönüştü; bu ise ne İngiltere'nin ne de Hollanda Cumhuriyetinin deniz ticaretine yaramadı. Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sırasında Hollandalılar, Britanya ve Fransa arasında daha da ezildiler; devlet borçlarının çoğu yerde reddedilmesinden zarar görüyor, ülke içindeki bölünmelerden etkileniyor ve ne dışında kalabildikleri ne de yarar sağlayabildikleri global bir yarışmada sömürgelerini ve denizaşırı ticaretlerini kaybediyorlardı. Bu koşullarda ticari bilgi ve beceri sahibi olmak ve sırtını "sermaye fazlası"na dayamak yeterli olmuyordu.[25]

Buna çok benzer bir biçimde ama daha geniş çaplı olarak, Fransa da 18. yüzyılda, aynı anda hem kara hem deniz gücü olmanın verdiği sıkıntıları yaşıyor, çabaları bir yandan Avrupa'daki amaçları bir yandan da denizler ve sömürgeler üzerindeki emelleri arasında bölünüyordu. XIV. Louis döneminin başlarında bu stratejik belirsizlik fazla göze batmıyordu. Fransa'nın gücü sağlam bir biçimde kendisine ait olan malzemeye dayanıyordu: Geniş ve oldukça homojen nitelikli topraklar, kendine yeterli tarımsal üretim ve yaklaşık 20 milyonluk nüfus; bu sayı XIV. Louis'in 1659'da 30.000 kişilik olan ordusunu 1666'da 97.000'e, 1710'a gelinceye kadar da 350.000 gibi muazzam bir rakama çıkarmasına imkân verdi.[26] Güneş Kralın dış politika amaçları da karaya yönelik ve gelenekseldi: Güneyde İspanya'ya, doğu ve kuzeyde ise Franche, Comté, Lorraine, Alsace, Lüksemburg ve Güney Hollanda'nın oluşturduğu, tehlikelere açık İspanyol-Habsburg ve Alman toprak şeridine karşı yapılacak hareketlerle, Habsburg mevkilerini daha da zayıflatmak. İspanya tükendiği, Avusturyalılar dikkatlerini Türk tehditine yönelttikleri ve İngilizler de başta tarafsız ya da dost oldukları için, Louis 20 yıl boyunca diplomatik başarılar kazandı; ama sonra Fransız iddialarındaki aşırı gurur öbür güçleri korkuttu.

Fransa için başlıca stratejik sıkıntı, savunma açısından son derece kuvvetli olduğu halde, belirleyici bir fetih seferi yapabilmek için o kadar iyi durumda olmayışıydı: Her yönden, kısmen coğrafi engellerle kısmen de birkaç büyük gücün mevcut iddiaları ve çıkarlarıyla kuşatılmıştı. Sözgelimi, Güney (Yani Habsburg egemenliğindeki) Hollanda'ya yapılacak bir saldırı, iyi tahkimatlı ve su yollarıyla dolu bir arazi üzerinde sonu gelmez seferler demek oluyor ve yalnızca Habsburg güçlerinden değil, Hollanda Cumhuriyeti ve İngiltere'den de karşı hareket gelmesine yol açıyordu. Almanya'ya yönelik askeri harekât daha da büyük sıkıntı yaratıyordu: Sınır daha kolayca aşılabilirdi ama ulaştırma hatları çok daha uzundu ve karşı tarafta gene kaçınılmaz bir ortaklık

yer alıyordu – Avusturyalılar, Hollandalılar, (özellikle Hanover'in 1714'te tahta çıkmasının ardından) İngilizler, ondan sonra da Prusyalılar Fransa, 18. yüzyılın ortasında kendisine güçlü bir ortak aradığı zaman bile –bu ortak ya Avusturya ya Prusya olabilirdi– böyle bir ittifakın doğal sonucu, öbür Alman gücün Fransa'ya karşı çıkması, daha da önemlisi Fransız emellerini etkisiz bırakmak üzere İngiltere ya da Rusya'dan destek sağlamaya çalışması olacaktı.

Üstelik deniz güçlerine karşı yapılan her savaş Fransa'nın çabalarını ve dikkatini bir ölçüde karadan uzaklaştırması ve bunun sonucunda başarılı bir kara seferi ihtimalini azaltması demekti. Bir yandan Flander, Almanya ve Kuzey İtalya'da, bir yandan da Manş, Batı Hint Adaları, aşağı Kanada ve Hint Okyanusundaki savaşlar arasında bölünmüş olan Fransız stratejisi, tekrar tekrar "iki işi bir arada yapmaya çalışırken, ikisinden de olmak" sürecine girdi. Hiçbir zaman, İngiltere Krallık Donanmasına meydan okumak üzere gerekli olan ve tüm imkânların ortaya döküldüğü bir mali çabayı gerçekleştirmeye istekli olmasalar da,* birbiri ardına gelen Fransız hükümetleri donanmaya para ayırdılar; oysa bu paralar Fransız –yalnızca bir kara gücü olsa– Ordusunun takviyesi için kullanılabilirdi. Fransa, ancak 1778-1783'te batı yarıküresindeki Amerikalı asilere yardım edip, bu sırada Almanya'ya yönelik hareketlerden kaçınarak, İngiliz düşmanlarını zor duruma düşürebildi. Fransızlar, yaptıkları öbür savaşların hiçbirinde, stratejik yığınak yapma lüksünü yaşamadılar – sonuçta da zarar gördüler.

Özetle, ancien régime Fransa'sı büyüklüğü, nüfusu ve zenginliğiyle hep Avrupa'nın en büyük gücü olarak kaldı; ancak bir "süper güç" olabilecek kadar büyük ve iyi teşkilatlanmış değildi; karada kısıtlanmış durumda olduğu ve dikkatini denizlere de çevirdiği için, kendi emellerinin kaçınılmaz olarak yarattığı ortaklık karşısında hiçbir zaman egemen olamazdı. Fransa'nın eylemleri, Avrupa'daki güç çoğulculuğunu bozmaktan çok, doğruladı. Fransa, ancak ulusal çabaları devrim yüzünden değişime uğrayıp sonra da Napolyon tarafından parlak bir başarıyla kullanıldığı zaman, Avrupa'da bir süre için kendi görüşlerini kabul ettirebildi. Ama bu noktada bile başarısı geçiciydi; ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir askeri deha Fransa'nın, Rusya ve İngiltere şöyle dursun, Almanya, İtalya ve İspanya üzerindeki denetimini bile sürekli kılamazdı.

Sözgelimi, 1689-1697 ve 1702-1712 çatışmaları sırasında, Fransa toplam harcamalarının yüzde 10'undan azını donanmaya, yüzde 57-65'ini ise orduya ayırmıştı. (İngiltere'de ise yüzde 35 donanmaya, yüzde 40 orduya düşmüştü.) 1760'ta Fransız Donanması orduya ayrılan tutarın ancak dörtte birini aldı. Para geldiği zaman bile Fransa'nın coğrafi konumu yüzünden, donanmayı iyi durumda tutabilmesi için, Baltık'tan savaş sırasında deniz ikmal maddeleri sağlamak genellikle çok zordu.

Fransa'nın değişik cephelerde farklı düşmanlarla karşılaşmak zorunluluğu olarak ortaya çıkan jeostratejik sorunu yalnızca ona özgü değildi; ancak bu ülke pek çok kez görülen saldırganlığı ve sürekli hale gelen amaç belirsizliği yüzünden işleri kendisi için daha da kötüleştirmişti. Dönemin iki Alman gücünün –Habsburg İmparatorluğu ve Brandenburg Prusyası– kaderleri de, coğrafi konumları yüzünden aynı sorunla uğraşmaktı. Avusturyalı Habsburglar için de bu bilinmedik bir şey değildi. Yönetimleri altında tuttukları toprakların biçimsiz bir yığın oluşturması (Avusturya, Bohemya, Silezya, Moravya, Macaristan, Milano, Napoli, Sicilya ve 1714'ten sonra Güney Hollanda – (bkz. Harita 5) ve öbür güçlerin bu topraklara göre konumları, sırf kendilerine kalan toprak mirasını ellerinde tutabilmeleri için bile karabasana dönüşen bir diplomatik ve askeri hareket cambazlığı gerektiriyordu; bu toprakları genişletmek ise ya deha isterdi ya da şans; belki de hem deha hem şans gerektiriyordu.

Böylece Habsburg orduları Türklerle yaptıkları çeşitli savaşlarda (1663-1664, 1683-1699, 1716-1718, 1737-1739, 1788-1791) Balkanlardaki durumlarını genellikle güçlendirirken, Viyana bu dönemlerde sahip olduğu gücün büyük bir bölümünü, gerilemekte olan Osmanlı İmparatorluğuna karşı verilen mücadelede kullandı.[27] Sözgelimi, 1683'te Türkler İmparatorluk başkentinin kapısına dayanmış oldukları için I. Leopold, XIV. Louis'nin Alsace ve Lüksemburg'u tam o yıl "yeniden birleştirme" yolundaki kışkırtmalarına rağmen, Fransa karşısında tarafsız kalmak zorundaydı. Avusturya'nın bu kararsız durumu, Dokuz Yıl Savaşı (1689-1697) ile onu izleyen İspanya Taht Savaşı (1702-1713) sırasında bir ölçüde daha az belirgindi; çünkü Viyana o sırada Fransa karşısında yer alan dev bir ittifakın parçası haline gelmişti; ancak kararsızlığı bu dönemde bile hiçbir zaman tam olarak ortadan kalkmış değildi. 18. yüzyılın daha sonraki savaşlarının gelişim çizgisi, Habsburgların hem Avrupa'daki genel çıkarlarının savunulması hem de Prusya'nın yükselişinden sonra Almanya'nın kendi içindeki özel çıkarlarının korunması açısından daha değişken, önceden tahmin edilmesi daha zor bir görünüm kazandı. Viyana, en azından Silezya eyaletini 1740 yılında eline geçirmesinden sonra dış ve askeri politikalarını yürütürken bir gözüyle de Berlin'i yakından izlemek zorunda kaldı. Bu da Habsburg diplomasisinin önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar incelikli olmasını gerektirdi: Almanya içinde yükselen bir Prusya'yı dizginleyebilmek için, Avusturyalılar batıda Fransa'yı, bundan daha sık olarak da doğuda Rusya'yı yardıma çağırmak durumunda kaldılar; ancak Fransa'nın kendisi de güvenilecek gibi değildi ve onu da kimi zaman bir İngiliz-Avusturya ittifakıyla (1744-1748'de olduğu gibi) denetim altında tutmak gerekiyordu. Üstelik, Rusya'nın sürekli olarak büyümesi, özellikle de çar-

lığın yayılmacı politikası, Viyana'nın da istediği Balkan toprakları üzerindeki Osmanlı egemenliğini tehdit eder hale geldiği zaman bir başka sorun oluştu. En sonunda da, Napolyon emperyalizmi Avrupa'daki tüm güçlerin bağımsızlığı için bir tehlike oluşturunca, Habsburg İmparatorluğunun Fransız hegemonyasına karşı çıkmak için girebileceği herhangi büyük bir ortaklığa katılmaktan başka bir seçeneği kalmadı.

18. yüzyıl başında XIV. Louis'e, sonunda da Bonaparte'a karşı yapılan ortaklık savaşları, Avusturya'nın zayıflığını kavrayabilmemiz açısından herhalde aradaki çatışmalar kadar aydınlatıcı olmamaktadır. 1740'tan sonra Prusya'yla olan uzun mücadele özellikle aydınlatıcıdır; bu mücadele şunu göstermiştir ki, Viyana bu dönem içinde Habsburg toprakları üzerinde girişilen tüm askeri, mali ve idari reformlara rağmen kendinden ufak ama silahlı kuvvetleri, gelir toplama becerisi ve bürokrasisi daha başarılı bir başka Alman Devletini yenemiyordu. Üstelik Alman olmayan güçlerin yani Fransa, Britanya ve Rusya'nın ne Avusturya'nın Prusya'yı, ne de Prusya'nın Avusturya'yı saf dışı bırakmasını istemedikleri giderek daha bir açıklık kazandı. Habsburg İmparatorluğu, daha geniş Avrupa çerçevesi içinde zaten marjinal birinci-sınıf güç durumuna gelmişti ve 1918 yılına kadar böyle kalacaktı. Kesinlikle İspanya ve İsveç kadar alt sıralara inmedi ve Polonya'nın akıbetine düşmekten kurtuldu; ama bu imparatorluk merkezileşmemiş olduğu, farklı etnik gruplardan oluştuğu ve ekonomik yönden geri kaldığı için, birbiri ardına gelen Viyana yönetimlerinin kendisini Avrupa'nın en büyük devleti yapma çabalarına ayak diredi. Ancak bu çöküşü olduğundan önceymiş gibi gösterme tehlikesi de vardır. Olwen Hufton'ın gözlemlediği gibi, "Avusturya İmparatorluğunun usulünce dağılmayı ısrarla, kimilerinin gözünde de olması gerekene aykırı bir biçimde reddedişi" imparatorluğun birtakım gizli güçleri de olduğunu hatırlatmaktadır. Yıkımların ardından çoğu kez reform dönemleri –rétabilissements– geliyor, bu ise erişilmesi Viyana için her zaman çok zor olsa da imparatorluğun bir hayli zengin kaynaklara sahip olduğunu gösteriyordu. Habsburgların gerilemesini anlatan her tarihçi, 1792-1815 döneminin yaklaşık on dört yılı boyunca, ordunun Fransız emperyalizminin dinamik gücü karşısında askeri açıdan nasıl inatçı ve kimi zaman da hayli etkileyici bir direnç gösterebildiğini, şu ya da bu yolla açıklamak gereğini duymaktadır.[28]

Prusya'nın durumu jeostratejik açıdan Avusturya'nınkine çok benziyordu; ama iç koşulları bir hayli farklıydı. Bu ülkenin hızla en güçlü Alman krallığı konumuna yükselişinin sebepleri iyi bilinmektedir ve bunları yalnızca sıralamak yeter: Üç önderin yani Büyük Elektör (1640-1688), I. Frederick William (1713-1740) ve "Büyük" Frederick'in (1740-1786) teşkilatlandırma ve askerlik dehaları; vergiye bağlı gelir

kaynaklarının beşte dördü kadar büyük bir oranın akıtıldığı ve Junker* subayları yönetimi altında bulunan Prusya Ordusunun yeterliliği; geniş krallık topraklarıyla ticaret ve sanayinin özendirilmesine dayanan (nispi) mali istikrar; yabancı asker ve girişimcilerin istekli olarak kullanımı ve Genel Savaş Komiserliği emrinde çalışan ünlü Prusya bürokratları.[29] Ancak şu da bir gerçekti ki Prusya'nın yükselişi, İsveç gücünün çöktüğü, kargaşa içinde, zayıf düşmüş Polonya Krallığının dağıldığı ve 18. yüzyılın ilk on yıllarında yaşanan pek çok savaş ve Habsburg İmparatorluk tahtına çıkacak hükümdar konusundaki belirsizlikler yüzünden Viyana'nın dikkat ve ilgisinin başka yönlere çevrili olduğu bir döneme rastladı. O halde elbette Prusya hükümdarları önlerine çıkan fırsatları yakalayabildiler ama aslında bu fırsatlar da oracıkta yakalanmayı bekliyordu. Ayrıca, Prusya Devleti 1770'ten sonra Ortakuzey Avrupa'da oluşan "güç boşluğu"nu doldururken, öbür Büyük Güçler karşısındaki konumundan da yararlandı. Rusya'nın kendi yükselişi İsveç'in, Polonya'nın ve Osmanlı İmparatorluğunun dikkatlerinin dağılmasına (ve aşınmaya uğramalarına) yardımcı oluyordu. Fransa da genellikle öldürücü bir tehlike oluşturmayacak kadar batıda kalıyordu; aslında Fransa kimi zaman Avusturya karşısında yararlı bir müttefik görevi de görüyordu. Öte yandan, eğer Fransa Almanya'ya saldırırsa, Prusya'nın kendisi kadar Habsburg kuvvetlerinin, Hanover'in (dolayısıyla da İngiltere'nin) ve belki Hollandalıların karşı çıkmaları mümkündü. Son olarak da bu ortaklığın başarısızlığa uğraması halinde, Prusya'nın Paris'ten barış istemesi öbür güçler için olduğundan daha kolaydı; Fransa'ya karşı olan bir ittifak Berlin için kimi zaman yararlıydı ama ille de zorunlu değildi.

Bu avantajlı diplomatik ve coğrafi çerçeve içinde, Prusya'nın ilk kralları kartlarını iyi oynadılar. Silezya'nın –kimilerince doğudaki başlıca sanayi bölgesi sayılıyordu– ele geçirilmesi, devletin askeri-ekonomik kapasitesine büyük bir katkı sağladı. Ancak Prusya'nın Avrupa meselelerindeki gerçek gücünün sınırları, büyüklüğünün ve nüfusunun getirdiği kısıtlamalar, diplomatik koşulların artık eskisi kadar elverişli olmadığı ve güçlü komşularının büyük Frederick'i, izlediği dolambaçlı yol yüzünden cezalandırmaya kararlı göründükleri 1756-1763 Yedi Yıl Savaşı sırasında tüm acımasızlığıyla ortaya çıktı. Frederick, ancak kendisinin ve iyi eğitilmiş askerlerinin –düşmanları arasındaki eşgüdümsüzlükle de desteklenen– çok büyük çabaları sayesinde böylesine ürkütücü bir "kuşatma"dan yenilgisiz kurtuldu. Ancak bu savaşın asker ve malzeme yönünden maliyeti muazzam olmuştu; Prusya Ordusunun da 1770'ten başlayarak durmadan yerinde saymasının bir sonucu olarak Berlin, Napolyon'un 1806'daki cüretli saldırısı şöyle dursun, Rusya'nın sonraki diplomatik

* Junker: Prusya ve Doğu Almanya'da, toprak sahibi olan sınıf. – ç.n.

baskısına bile karşı koyacak durumda değildi. Scharnhorst, Gneisenau ve öbür askeri reformcuların önderliğinde gerçekleşen toparlanma bile, 1813-1815'teki Prusya gücünün hâlâ yetersiz olan temellere dayandığını gizleyemedi.[30] Prusya o sıralarda askeri açıdan Rusya'nın gölgesinde kalmıştı; ortaklığın mali destekçisi olan İngiltere'nin gönderdiği paralara fazlaca dayanıyordu ve hâlâ tek başına Fransa'ya rakip olacak durumda değildi. III. Frederick William'ın krallığı da (1797-1840), Avusturya gibi Büyük Güçlerin en ufakları arasındaydı ve 1860'lı yıllarda sanayi ve askerlik alanında yaşanan değişime kadar da öyle kalacaktı.

○

Buna karşı, daha uzaklardaki iki güç yani Rusya ile Birleşik Devletler, tehlikeye nispeten kapalı ve 18. yüzyılda orta Avrupa devletlerinin başına bela olan stratejik belirsizliklerin etkisine girmeden yaşamaktaydılar. İlerde süper güç olacak bu iki ülkenin de, kuşkusuz dikkatli olmalarını gerektiren "çözülen bir sınır"ları vardı; ama ne Allaghenyler ve büyük ovalar üzerinden yayıldığı sırada Amerika ne de stepler üzerinde yayılan Rusya, askeri yönden gelişmiş ve merkez için bir tehdit oluşturacak toplumlarla karşılaştılar.[31] Böylece Batı Avrupa'yla olan ayrı ayrı ilişkilerinde oldukça homojen bir "cephe"ye sahip olmanın avantajını taşıyorlardı. Her ikisi de yerleşik Büyük Güçlerden bazılarına meydan okuyabilir –ya da en azından onların dikkatini dağıtabilir– ama gene de Avrupa'nın başlıca savaş bölgelerine olan uzaklıkları sayesinde, tehlikeden uzak kalabilirlerdi.

Elbette, 1660'tan 1815'e kadar olan böylesine uzun bir dönemi ele alırken, Birleşik Devletler ve Rusya'nın etkisinin dönem sonunda, dönem başına göre çok daha belirgin olduğunu vurgulamak önemlidir. Gerçekten de 1660'larda ve 1670'lerde Avrupa "Amerika"sı, her yerden soyutlanmış bir dizi kıyı yerleşim biriminden başka bir şey değildi; Büyük Petro'nun yönetiminden (1689-1725) önceki Rusya da aynı ölçüde uzak, hatta daha bile geriydi; ekonomik anlamda her ikisi de "az gelişmiş"ti ve kereste, kenevir ve başka hammaddeler üretip İngiltere ve Hollanda Cumhuriyetinden mamul mallar satın alıyorlardı. Bu dönemin büyük bir bölümünde Amerika kıtası kendi adına bir güç olmak yerine, uğrunda savaşılacak bir hedef durumundaydı. Bunu değiştiren, İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşı (1763) sonunda elde ettiği ve Fransa'nın Kanada ve Sova Scotia'dan uzaklaştırılmasına, İspanya'nın da Batı Florida'dan ayrılmasına yol açan ezici başarı olmuştur. O zamana kadar kendilerini Westminster'a bağlı kalmaya yönelten yabancı tehdidinden kurtulan Amerika sömürgecileri, artık Britanya ile yalnızca sözde kalan bir bağın sürdürülmesi konusunda ısrar edecek ve onlardan farklı düşünen imparatorluk yönetimi buna razı olmazsa, isyana geçecek hale gelmişlerdi. Üstelik 1776'ya gelindiğinde Kuzey Ameri-

ka sömürgeleri çok büyümüş durumdaydılar. İki milyonluk nüfus o sıralarda her 30 yılda ikiye katlanıyor ve batıya doğru yayılıyordu; ekonomik yönden zengindi, yiyecek maddeleri ve mal yönünden kendi kendine yeterliydi. Bu da, İngilizlerin bundan sonraki yedi yıl boyunca yaşadıkları tatsız deneyimlerle anlayacakları gibi, isyancı Amerikalılar yalnızca deniz harekâtıyla yapılacak bir saldırıdan hemen hiç zarar görmeyecekler demekti; ayrıca 3000 mil ötedeki anayurttan getirilecek kara kuvvetleriyle bastırılamayacak kadar geniş bir alana yayılmışlardı.

Bağımsız bir Birleşik Devletlerin varlığı, burada konu ettiğimiz değişen dünya güç düzeni açısından, zaman içinde başlıca iki sonuç doğuracaktı. Bunlardan ilk, 1783'ten başlayarak Avrupa dışında da önemli bir üretim, zenginlik ve –sonuçta– askeri güç merkezinin oluşması ve bu merkezin gene Avrupa dışında yer alan (ama ekonomik gerileme içinde bulunan) Çin ve Hindistan gibi toplumların yapamayacakları bir biçimde, dünya güç dengesi üzerinde uzun vadeli etkiler yaratacak olmasıydı. Daha 18. yüzyılın ortasında, Amerika'daki sömürgeler deniz ticareti düzeni içinde önemli bir yer tutuyor ve sanayileşmenin ilk duraksamalı aşamalarına giriyorlardı. Söylenenlerden bazılarına göre, ortaya çıkan yeni ulus 1776'da Büyük Britanya'nın tümünden daha fazla pik ve kol demiri üretiyordu; bundan sonra da, "imalat verimi hemen hemen 50 kat arttı; öyle ki 1830'a gelindiğinde ülke gelişmiş dünyanın altıncı büyük sanayi gücü olmuştu."[32] Bu büyüme hızını dikkate alınca gözlemcilerin, daha 1790'larda Birleşik Devletlerin yüzyıl içinde büyük bir rol oynayacağını tahmin etmeleri şaşırtıcı değildi. İkinci sonuç, çok daha büyük bir hızla ve özellikle İngiltere tarafından hissedildi; İngiltere'nin Avrupa politikası içindeki "kanat" güç rolü, Atlantik cephesi üzerindeki muhtemel bir düşman devletin Kanada ve Batı Hint Adalarındaki sömürgelerini de tehdit ederek ortaya çıkması yüzünden etkileniyordu. Bu, elbette sürekli bir sorun değildi ve sırf aradaki uzaklık bile, Birleşik Devletlerin tecrit politikasıyla birleşince, Londra'nın Amerikalıları, sözgelimi Viyana'nın önce Türkleri, daha sonra da Rusları gördüğü kadar ciddiye almasına gerek bırakmadı. Bununla birlikte, 1779-1783 ve 1812-1814 savaşları sırasında yaşanan deneyimler, ensesinde düşman bir Birleşik Devletler olsa İngiltere'nin Avrupa'daki mücadelelere tam anlamıyla girmesinin ne kadar zorlaşacağını çok büyük bir açıklıkla gösterdi.

Çarlık Rusya'sının yükselişi ise uluslararası güç dengesi yönünden çok daha doğrudan bir sonuç yarattı. Rusya'nın, İsveçlileri Poltova'da insanı şaşkına çeviren bir yenilgiye uğratması (1709) öbür güçlere, o güne kadar uzak ve bir ölçüde barbar görünen Moskof Devletinin Avrupa kapsamında bir rol oynamaya kararlı olduğunu gösterdi. Hırslı bir kimse olan ilk çar Büyük Petro, Baltık'ta edindiği yeni tutunma nokta-

larını (Karelya, Estonya, Livonya) tamamlamak üzere hızla bir donanma kurunca, İsveçliler bu doğulu devin işgaline uğramamak için hemen İngiliz Krallık Donanmasına yardım çağrısında bulundular. Ama aslında Rusya'nın yükselişi karşısında en büyük zararı görecek olanlar Polonyalılar ve Türklerdi; Büyük Katerina 1796'da ölmeden önce zaten çok geniş olan imparatorluğa 200.000 milkarelik bir alan daha eklemişti. Bundan daha da dikkat çekici olan, Rus Silahlı Kuvvetlerinin batıya yaptıkları geçici akınlardı. Rus askerlerinin Yedi Yıl Savaşı sırasındaki vahşeti ve ürkütücü kararlılığı ve Berlin'i 1760'ta geçici olarak işgal etmeleri, Büyük Frederick'in bu komşusuna ilişkin görüşünü bir hayli değiştirdi. 40 yıl sonra, General Suvorov yönetimindeki Rus askerleri, İkinci Ortaklık Savaşı sırasında (1798-1802) hem İtalya'daki hem Alplerdeki mücadelelerde aktif durumdaydılar – uzak diyarlarda yapılan bu harekât, 1812-1814 yılları arasında Rusların Moskova'dan Paris'e uzanan aman vermez ilerleyişlerinin de habercisi oldu.[33]

Rusya'nın 18. yüzyılda vardığı noktayı tam olarak değerlendirmek zordur. Ordusu çoğu kez Fransa'nınkinden büyüktü; önemli mamullerde (tekstil, demir) büyük ilerlemeler kaydediyordu. Rakiplerinin hepsi için fethedilmesi müthiş zor, belki de imkânsız bir ülkeydi – en azından batıdan gelenler için. Bir "barut imparatorluğu" niteliğiyle de doğunun atlı kabilelerini yenmeyi ve böylece insan gücü, hammadde ve tarıma elverişli toprak kaynaklarına yenilerini eklemeyi başarmıştı; bu da onun Büyük Güçler arasındaki yerini geliştirecekti. Hükümetin de yönlendirmesiyle, ülkenin çok çeşitli biçimlerde çağdaşlaşmaya kararlı olduğu belliydi, ancak bu politikanın uygulamadaki hızı ve başarısı çoğu kez abartılmıştır. Gene de çok çeşitli gerilik belirtileri ortadaydı: Korkunç bir yoksulluk ve vahşet, kişi başına düşen gelirin fazlasıyla düşük oluşu, zayıf bir ulaştırma sistemi, sert bir iklim, teknoloji ve eğitimdeki gerilik ve tabii Romanovların çoğunun gerici ve beceriksiz bir yapıya sahip oluşları. Müthiş Katerina bile, iş ekonomik ve mali konulara geldiği zaman, başarılı olamamıştı.

Gene de, 18. yüzyıl Avrupa'sındaki askeri teşkilatlanma ve tekniklerin nispi bir istikrar içinde bulunması, Rusya'nın (yabancıların bilgi ve becerisinden yararlanarak) aradaki farkı kapatmasına, sonra da kaynakları daha kıt olan ülkeleri geçmesine izin verdi; Rusya'nın sayısal fazlalıktan gelen bu kaba üstünlüğü, Sanayi Devriminin bir sonraki yüzyılda savaşların kapsamını ve hızını değiştirmesine kadar aşınmaya uğramayacaktı. 1840'lı yıllardan önceki dönemde ve yukarıda sıralanan pek çok kusuruna rağmen Rus Ordusu, zaman zaman çok kudretli bir taarruz kuvveti olabilmiştir. Devletin parasının öyle büyük bir bölümü (belki dörtte üçü) orduya ayrılıyor ve ortalama asker pek çok zorluğa öylesine büyük bir metanetle katlanıyordu ki, Rus alayları 18. yüzyıldaki öbür orduların çoğunun gücünü aşan uzun mesafeli harekâta girişebiliyordu.

Rusya'nın lojistik tabanının, çoğu kez çok büyük bir seferi tek başına sürdürmeye yeterli olmadığı doğrudur (atlar zayıf, ikmal maddelerini sağlama sistemi yetersiz, görevliler ehliyetsizdi) – 1813-1814'te Fransa üzerine yüründüğünde "dost" topraklardan geçilmiş ve İngilizlerin büyük miktar para yardımı olmuştu; ama seyrek yapılan bu tür harekât Rusya'ya çok büyük bir ün ve Yedi Yıl Savaşı sırasında bile Avrupa kurullarında önde gelen bir yer kazandırmıştı. Yüksek strateji açısından bakıldığında, Rusya dengenin içine çekilebilecek bir başka güçtü ve böylece Fransa'nın, bu dönemde Avrupa'ya egemen olma çabalarının sonuçta başarısızlığa uğratılmasına yardım edebilirdi.

Bununla birlikte, 19. yüzyıl başlarında yaşamış de Tocqueville gibi yazarlar, Rusya ve Birleşik Devletlerin "Tanrının iradesiyle, yerkürenin yarısının kaderine egemen olmak üzere seçilmiş"[34] gibi göründüklerini ileri sürerlerken, genellikle uzak bir gelecekten söz ediyorlardı. 1660-1815 arasındaki dönemde en belirleyici ilerlemeleri kaydeden, sonuçta da Fransa'yı en büyük güç olma durumundan uzaklaştıran bu iki kara devi değil, denizci bir ülke olan Büyük Britanya oldu. Burada da coğrafya hayati bir rol oynamış, ancak tek etken olmamıştır. İngiltere'nin konumundan dolayı sahip olduğu bu avantaj yüzyıl kadar önce Mahan'ın *The Influence of Sea Power* başlıklı klasik eserinde şöyle anlatılıyordu (1890):

> . eğer bir ülke, yeri dolayısıyla ne kendisini karadan savunmak zorunda ne de topraklarını kara üzerinden genişletmek durumunda değilse, denize yönelme amacındaki birlik sayesinde, sınırlarından biri kara olan bir halka göre avantajlıdır.[35]

Mahan'ın sözü, kuşkusuz birkaç noktayı daha doğru saymaktadır. Bunlardan ilki, Britanya yönetiminin dikkatinin kendi kanatlarındaki bir olay yüzünden dağılmayacağıydı – bu, İrlanda'nın fethi ve İskoçya'yla yapılan Birleşme Antlaşmasıyla (1707) temelde doğru çıkmıştır ama Fransızların daha sonraları İngiltere'yi Kelt kenarı boyunca ara sıra sıkıntıya sokma çabalarının olması ilginçtir; İngiltere bu durumu gerçekten de çok ciddiye almıştı; İrlanda'daki bir ayaklanma, merkez için Amerikalı isyancıların verdiği stratejik sıkıntıdan çok daha önemliydi. İngilizlerin şansına, düşmanları buradaki tehlikeden hiçbir zaman doğru dürüst yararlanmamışlardır.

Mahan'ın sözündeki ikinci varsayım, deniz savaşlarının ve deniz gücünün kara savaşları ve kara gücü karşısındaki üstünlüğüdür. Bu, strateji alanında "donanmacı" diye bilinen grubun içtenlikle inandığı bir görüştü[36] ve 1500 sonrası ekonomik ve politik akımlara göre epey haklı görünüyordu. Ana ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e sürekli olarak kay-

ması ve Batı Hint Adaları, Kuzey Amerika, Hint alt kıtası ve Uzakdoğu'daki sömürgeci ve ticari girişimlerden sağlanan büyük kazançlar, doğal olarak Avrupa kıtasının batı kanatı açıklarında yer alan bir ülkeye yararlı oldu. Kuşkusuz deniz ticaretinin öneminin bilincinde olan ve büyük bir savaş filosu için harcama yapmaya hazır bir hükümet de gerekiyordu. Bu önkoşula bağlı olarak İngiltere'deki politikacı seçkinler, 18. yüzyılda ulusal zenginliği ve gücü sürekli artıran elverişli bir reçete bulmuş gibiydiler. Gelişen denizaşırı ticaret İngiliz ekonomisine destek oldu, gemiciliği ve gemi yapımını özendirdi, devlet maliyesine para sağladı ve sömürgelerin hayatla bağları oldu. Sömürgeler yalnızca İngiliz ürünlerine çıkış kapısı olmakla kalmadı, değerli şeker, tütün ve pamuklu bezden, önemi giderek artan Kuzey Amerika deniz malzemelerine kadar pek çok hammadde sağladı. Krallık donanması da barış zamanında İngiliz tüccarların saygı görmelerini sağlıyor, savaşta ise ticareti koruyup ülkeye yeni sömürge toprakları katıyor, bunlar da ülkeye politik ve ekonomik yarar getiriyordu. Böylece ticaret, sömürgeler ve donanma uzun vadede İngiltere'nin yararına olacak bir "verimli üçgen" oluşturdular.

İngiltere'nin yükselişinin böyle açıklanması, kısmen doğruydu ama gerçeğin tümü değildi. Pek çok merkantilist eser gibi, Mahan'ınki de İngiltere'nin dış ticaretinin iç üretim karşısındaki önemini vurgulamak, özellikle de "sömürge" ticaretinin önemini abartmak eğilimindeydi. Tarım 18. yüzyıl boyunca İngiltere'nin zenginliğinin temeli olarak kaldı; (toplam ulusal gelire olan oran herhalde 1780'lere kadar yüzde 10'dan az olan) ihracat ise çoğunlukla ağır dış rekabete ve gümrük tarifelerine bağlıydı; bunun da ne kadar büyük olursa olsun, deniz gücüyle kapatılması mümkün değildi.[37] Donanmacı bakış açısının unutmak eğiliminde olduğu bir başka gerçek de şuydu –şeker, baharat ve köle ticaretinden daha yavaş gelişmekte olsa da– İngiltere'nin Baltık, Almanya ve Akdeniz ülkeleriyle olan ticareti hâlâ büyük bir ekonomik değer taşımaktaydı;* öyle ki 1806-1812'deki olayların da gösterdiği gibi, Avrupa'da sürekli egemen olan bir Fransa, İngiliz imalat sanayiine korkunç bir darbe indirebildi. Bu koşullar altında, Avrupa'daki güç politikalarından soyutlanmak ekonomik açıdan budalalık olurdu.

İngiliz yüksek stratejisinin, bakışlarını Batı Hint Adalarına, Kanada'ya ve Hindistan'a çevirmiş olanlarca göz ardı edilen son derece önemli bir "kara" boyutu da vardı. 1652-1654, 1665-1667 ve 1672-1674'teki İngiliz-Hollanda mücadelelerinin yalnızca deniz savaşları olması son de-

* Tabii bir de Baltık'tan elde edilen ve krallık donanmasıyla ticari gemilerin bağımlı olduğu denizcilik malzemelerinin stratejik önemi vardı – bu bağımlılık, İngiliz filosunun güç dengesini korumak ve kereste ile gemi direklerinin serbestçe gelişini sürdürmek üzere sık sık Baltık Denizine göndefilmesinden de ortaya çıkmaktadır.

rece mantıklıydı, çünkü bu iki deniz gücü arasındaki düşmanlığın kökünde ticari rekabet vardı. Ancak, 1688 tarihli Glorious Revolution'dan sonra,* William of Orange İngiliz tahtını elde edince, stratejik durum bir hayli değişti. 1689-1815 arasında yapılan yedi savaş sırasında, İngiliz çıkarlarına yönelen tehlike temelde kara-tabanlı bir güç olan Fransa'ydı. Fransızların bu savaşı batı yarıküresine, Hint Okyanusuna, Mısır'a ve başka yerlere taşıyacakları doğruydu; ancak savaşlar, Londra ve Liverpool tüccarları için önemli olmakla birlikte, İngilizlerin ulusal güvenliği için hiçbir zaman bir tehdit değildi. Böyle bir tehdit, ancak Fransızların, Hollandalılar, Hanoverliler ve Prusyalılara karşı askeri zaferler kazanarak; ülkelerini, İngiliz deniz gücünü aşındırmak üzere gemi yapım kaynaklarını kendinde toplamasına yetecek kadar uzun bir süreyle Ortabatı Avrupa'da egemen hale getirmeleri halinde doğabilirdi. Böylece, birbiri ardına gelen İngiliz hükümetlerinin bu onyıllarda Avrupa anakarası üzerinde askeri müdahalelerde bulunmaları, yalnızca III. William'ın Hollanda Cumhuriyetiyle olan kişisel bağı ya da daha sonra Hanoverlilerle olan bağları yüzünden değildi. Ayrıca, Bourbonların (ve Napolyon'un) emellerini dizginleyip, böylece İngiltere'nin uzun vadedeki çıkarlarını koruyabilmek için Fransa'nın düşmanlarına Avrupa içinde yardım edilmesi gerektiği yolunda –I. Elizabeth'in İspanya ile ilgili korkularına benzer– zorlayıcı bir görüş de vardı. O halde, bu bakış açısına göre, "deniz" ve "kara" stratejileri, çatışmaktan çok, birbirlerini tamamlıyordu.

Bu stratejik hesabın ana ilkesi, Newcastle dükü tarafından 1742'de isabetli bir biçimde dile getirilmişti:

> Fransızların bizi denizlerde geride bırakması, kara üzerinde korkacak şeyleri kalmadığı zaman olacaktır. Ben her zaman için deniz kuvvetlerimizin Avrupa üzerindeki ittifaklarımızı koruması, bu yolla da Fransa'nın harcamalarının yönünü değiştirerek, denizlerdeki üstünlüğümüzün sürmesi gerekir diye düşünmüşümdür.[38]

"Fransa'nın harcamalarının yönünü değiştirme"ye istekli ülkelere yapılan İngiliz yardımı başlıca iki biçimde oluyordu. Bunlardan ilki ya Fransız ordusunun dikkatini dağıtmak üzere kenar baskınlar düzenlemek ya da o sıralar İngiltere'nin müttefikleri kimlerse, onların safında çarpışacak daha büyük kuvvetleri ülke dışına göndermek yoluyla doğrudan askeri harekâttı. Baskın stratejisi daha ucuza geliyor gibi görünüyor ve birtakım bakanların çok hoşuna gidiyordu; ama genelde önemsenecek bir sonuç

Glorious Revolution: II. James'i tahttan indirip yerine kız kardeşi Mary ile kocası William of Orange'ı geçirmek üzere yapılan darbe. – ç.n.

yaratmıyor, kimi zaman da felaketle sonuçlanıyordu (1809'da Walcheren seferinde olduğu gibi). Bir kara ordusunun oluşturulması, asker sayısı ve harcamalar bakımından daha pahalıya geliyordu ama Marlborough ve Wellington'un seferlerinin de gösterdiği gibi, böyle bir ordunun Avrupa dengesinin korunmasında daha çok yardımcı olması mümkündü.

İngiltere'nin yaptığı ikinci tür yardım parasaldı ve Fransızlara karşı savaşmak üzere Hesse ya da başka uluslardan doğrudan paralı asker satın alarak ya da müttefiklere para yardımı yaparak oluyordu. Sözgelimi Büyük Frederick, 1757'den 1760'a kadar, İngiltere'den her yıl 675.000 sterlin gibi hayli yüklü bir miktar aldı; Napolyon Savaşının son aşamalarında ise İngiltere'den akan para çok daha büyük boyutlara ulaşmıştı (yalnızca 1813'te çeşitli müttefiklere 11 milyon, savaş için genelde 65 milyon sterlin). Ama bütün bunlar, ancak İngiltere'nin ticaretinin, özellikle de kârlı denizaşırı pazarlarda genişlemesinin, hükümetin devleti iflasa sokmadan borçlarını ve vergileri görülmedik ölçülerde artırmasına imkân vermesiyle olabilmiştir. Yani "Fransa'nın harcamaları"nın yönünü Avrupa içinde değiştirmek pahalı bir işti ama sağladığı sonuç şu oldu, Fransızlar ne İngilizlerin deniz ticaretine karşı sürekli bir harekât yürütebildiler, ne de Avrupa üzerindeki egemenlikleri, onlara İngilizlerin anayurduna bir istila tehditi yöneltme özgürlüğünü verecek ölçüde oldu – bu durum Londra'nın yaptığı savaşların parasını karşılamasına ve müttefiklerine yardım etmesine imkân tanıdı. Coğrafyanın sağladığı yararla ekonomik çıkar, böylece birleşerek İngiltere'nin Janus-Çehreli bir stratejiyi başarıyla yürütmesini sağladı: "Bir yüz güç dengesini düzgün tutmak üzere Avrupa'ya dönmüştü, öbür yüz de denizlerdeki egemenliğini güçlendirmek için denize."[39]

Bu dönemdeki nüfus artışları ve güçlerin ordu / donanma kuvvetleriyle ilgili istatistikler (bkz. Tablo 3-5), ancak yukarıda anlatılan mali ve coğrafi etkenlerin önemi kavranırsa tam olarak anlaşılabilir:

TABLO 3
GÜÇLERİN NÜFUSLARI, 1700-1800[40]
(milyon olarak)

	1700	1750	1800
Britanya Adaları	9,0	10,5	16,0
Fransa	19,0	21,5	28,0
Habsburg İmparatorluğu	8,0	18,0	28,0
Prusya	2,0	6,0	9,5
Rusya	17,5	20,0	37,0
İspanya	6,0	9,0	11,0
İsveç	—	1,7	2,3
Hollanda Cumhuriyeti	1,8	1,9	2,0
Birleşik Devletler	—	2,0	4,0

TABLO 4
ORDULARIN BÜYÜKLÜĞÜ, 1690-1814[41]
(asker sayıları)

	1690	1710	1756/60	1778	1789	1812/14
Britanya	70.000	75.000	200.000	—	40.000	250.000
Fransa	400.000	350.000	330.000	170.000	180.000	600.000
Habsburg İmparatorluğu	50.000	100.000	200.000	200.000	300.000	250.000
Prusya	30.000	39.000	195.000	160.000	190.000	270.000
Rusya	170.000	220.000	330.000	—	300.000	500.000
İspanya	—	30.000	—	—	50.000	—
İsveç	—	110.000	—	—	—	—
Hollanda Cumhuriyeti	73.000	130.000	40.000	—	—	—
Birleşik Devletler	—	—	—	35.000	—	—

TABLO 5
DONANMALARIN BÜYÜKLÜĞÜ, 1689-1815[42]
(savaş hattı gemileri)

	1689	1739	1756	1779	1790	1815
Britanya	100	124	105	90	195	214
Danimarka	29	—	—	—	38	—
Fransa	120	50	70	63	81	80
Rusya	—	30	—	40	67	40
İspanya	—	34	—	48	72	25
İsveç	40	—	—	—	27	—
Hollanda Cumhuriyeti	66	49	—	20	44	—

İstatistiklere aşina olan okurların bildiği gibi, kabaca verilen bu sayılara çok büyük bir ihtiyat kaydıyla bakılmalıdır. Nüfus toplamları, özellikle de ilk dönemler için, tahminden öteye gitmemektedir. (Hele Rusya söz konusu olduğunda, yanılma payı birkaç milyona çıkabilir.) Orduların büyüklüğü de seçilen tarihlerin belirli bir savaşın başlarına, ortasına ya da yoğun olduğu döneme rastlanmasına bağlı olarak büyük dalgalanmalar gösteriyordu; toplam sayılar çoğu kez oldukça büyük paralı asker birliklerini hatta (Napolyon dönemi için) ittifaka istemeden dahil olan ülkelerin askerlerini de kapsamaktadır. Savaş hattında yer alan gemilerin sayısı, bunların savaşmaya hazır oldukları ya da gerekli olan eğitilmiş tayfanın mutlaka bulunduğu anlamına gelmiyordu.[1] Üstelik istatistikler, orduyu ya da donanmayı yönetenlerin becerisini, yeterlik ya da ihmalini, ulusların savaşma şevkini ya da gönülsüzlüklerini dikkate almaz. Böyle olmakla birlikte, yukarıdaki rakamların çağın güç politikası eğilimlerini hiç olmazsa kabaca yansıttığını söylemek mümkündür. Fransa ve giderek Rusya, nüfus ve ordu açısından öndedirler; İngiltere denizlerde rakip tanımamaktadır; Prusya İspanya'yı, İsveç'i ve Hollanda Cumhuriyetini geride bırakmıştır; Fransa ise, XIV.

Louis ile Napolyon'un muazzam orduları sayesinde Avrupa'nın efendisi olmaya, her zamankinden daha çok yaklaşmaktadır.

Ancak yüz elli yıllık bu Büyük Güç mücadelelerinin mali ve coğrafi boyutlarını göz önüne alınca, bu üç tabloyla verilmek istenen görüntüye yeni açıklamalar getirme gereği ortaya çıkıyor. Sözgelimi, Hollanda Cumhuriyetinde ordu büyüklüğü konusunda öbür uluslara göre hızlı olan gerileme, çok uzun süreyle son derece önemli rol oynadığı savaş maliyesi alanında tekrarlanmamıştır. Birleşik Devletlerin savaşların dışında oluşu, onun oldukça büyük stratejik sıkıntı yaratabileceği gerçeğini gözden saklamaktadır. Rakamlar İngiltere'nin askeri katkısını da gerçekte olduğundan az göstermektedir, çünkü bu ülke 100.000 kişilik (1813'te 450.000!) müttefik askerinin giderlerine yardım ettiği gibi, kendi ordusunun ve 1813-1814'te 140.000 olan donanma personelinin de bakımını sağlıyordu;[43] bunun tersine, eğer yalnızca orduların büyüklüğü dikkate alınırsa, çoğu savaşta para yardımlarına bağımlı olan Prusya ve Habsburg İmparatorluğunun da gerçek gücü abartılmış olur. Yukarıda işaret edildiği gibi, Fransa'nın son derece büyük askeri kuruluşları mali zayıflıklar ve jeostratejik engeller yüzünden daha etkisiz hale gelirken, Rusya'nınkiler de ekonomik gerilik ve ülkenin çok uzakta oluşu yüzünden aşınmaya uğruyordu. Savaşların kendilerini daha ayrıntılı olarak incelemeye geçerken, bu güçlerin her birinin kuvvetli ve zayıf yanları hatırdan çıkarılmamalıdır.

SAVAŞLARIN KAZANILMASI, 1660-1763

XIV. Louis, Fransa'nın yönetimini 1661 Martında tümüyle kendi eline alırken, Avrupa'daki görünüm kendi görüşlerini kabul ettirmeye kararlı bir hükümdar için özellikle elverişliydi.[44] Güneyde, İspanya Portekiz'i yeniden ele geçirmek için yaptığı boşuna girişimle hâlâ kendisini tüketmekteydi. Manş ötesinde, II. Charles yönetiminde yeniden kurulan monarşi kendi gücünü keşfetmeye çalışıyor, İngiliz ticaret çevrelerinde ise Hollandalılara karşı büyük bir kıskançlık duyuluyordu. Kuzeyde yeni bir savaş hem Danimarka'yı hem İsveç'i zayıflatmıştı. Almanya'da Protestan yöneticiler, Habsburgları durumlarını iyileştirecek yeni bir çabaya girmesinler diye kuşkuyla gözlüyorlardı ama Viyana'daki imparatorluk yönetiminin başı, Macaristan, Transilvanya, az bir süre sonra da Osmanlı gücünün canlanışı yüzünden yeterince dertteydi. Polonya ise, İsveçli ve Moskof yağmacıları uzaklaştırmaya çabalarken zaten güçten düşmeye başlamıştı. Böylece Fransız diplomasisi, başarıyla Richelieu'nün izinden giderek, bu koşullardan yararlanabilir; Portekiz'i İspanya'ya, Macarları, Türkleri ve Alman yöneticileri Avusturya'ya, İngilizleri ise Hollandalılara karşı kullanabilirdi – bu arada

da, İsviçre kantonlarıyla 1663'te yaptığı anlaşma ile Fransa'nın coğrafi durumunu (ve asker toplama imkânlarını) güçlendirirdi. Bunların hepsi, XIV. Louis'e mutlak hükümdar olarak yerini sağlamlaştıracak zamanı tanıdı ve kral bir önceki yüzyıl içinde Fransız yönetimlerinin başına dert olan iç tehlikelerden uzak kaldı. Daha da önemlisi Colbert, Tel Tellier ve öbür önemli bakanlara yönetim yapısını elden geçirmek ve Güneş Kralın zafer peşinde koşacağını önceden bildikleri için ordu ve donanmaya para yağdırmak imkânı verdi.[45]

Böylece, Louis için saltanatının ilk dönemlerinde Fransa sınırlarının "eksiklerini tamamlamak" fazlasıyla kolaydı; İngiltere-Hollanda ilişkileri kötüleşerek 1665'te açık savaşa (İkinci İngiltere-Hollanda Savaşı) dönüştüğü için, Louis'in işi daha bile kolaylaşıyordu. Fransa, Hollanda Cumhuriyetini destekleme yükümlülüğüne rağmen, gerçekte deniz savaşlarında pek fazla rol almamış ve bunun yerine zayıf düşmüş İspanya'nın hâlâ elinde tuttuğu Güney Hollanda'yı istilaya hazırlanmıştır. Fransızlar istilayı 1667 Mayısında nihayet başlattıklarında pek çok kent birbiri ardına hızla ellerine geçti. Bundan sonra olanlar ise, bu dönem diplomasisinde oluşan hızlı değişiklikleri gösteren ilk örneklerdendir. Karşılıklı olarak bir kazanç getirmeyen savaşlardan bıkan ve Fransa'nın emelleri karşısında korkuya düşen İngilizler ve Hollandalılar Temmuzda Breda'da barış yaptılar ve İsveç de kendilerine katılınca, Louis'nin kazançlarını kısıtlayabilmek amacıyla, Fransız-İspanyol anlaşmazlığında "araya girme"ye çalıştılar. 1668'deki Aix-la-Chapelle Antlaşmasıyla sağlanan da tam bu olmuştu ama bir bedel de ödeniyordu; büyük öfkeye kapılan Fransız Kralı, sonunda, emellerinin önünde başlıca engel olarak gördüğü Hollanda Cumhuriyetinden öç almaya karar verdi. Bundan sonraki birkaç yıl boyunca, Colbert Hollandalılara karşı gümrük tarifeleri savaşını sürdürürken Fransız ordu ve donanması daha da takviye edildi. El altından yürütülen diplomasi ile İngiltere ve İsveç, Hollanda Cumhuriyetiyle olan ittifaklarından kopmaya ikna edildiler, Avusturya'nın ve Alman devletlerinin korkuları da yatıştırıldı. 1672'ye gelindiğinde, denizde İngilizlerden yardım gören Fransız savaş mekanizması vurmaya hazırdı.

Hollanda Cumhuriyetine savaş ilan eden ilk İngiltere olmuştu ama İngilizlerin 1672-1674 tarihli üçüncü İngiltere-Hollanda mücadelesi sırasındaki sönük çabalarına burada ayrılacak yer en alt düzeyde olacaktır. Denizde Ruyter'in parlak çabalarıyla durdurulup, böylece karada da hiçbir başarı elde edemeyince, II. Charles yönetimi ülke içinde giderek daha çok eleştiri aldı: Politik ikiyüzlülüğün ve mali konulardaki kötü yönetimin açığa çıkması ve Fransa gibi otokratik ve Katolik bir güçle yapılan ittifak, savaş karşısında olumsuz duygular yarattı ve hükümeti 1674'te savaştan çekilmeye zorladı. Bu durum, geriye dönülüp bakıldı-

ğında sonraki dönem Stuartların yönetimi altındayken İngiltere'nin gücünün dayandığı politik, mali ve idari temellerin nasıl hâlâ olgunluktan uzak ve belirsizlikler içinde olduğunu göstermektedir.[16] Ancak İngiltere'nin sürdürdüğü politikayı değiştirmesi uluslararası bir önem taşıyordu; çünkü bu değişiklik, kısmen XIV. Louis'in planlarının artık tüm Avrupa'da dehşet yarattığını göstermekteydi. Bir yıl içinde Hollandalıların yürüttükleri diplomasi ve yaptıkları para yardımları onlara, ağırlıklarını Fransa aleyhine olarak koymaya istekli pek çok müttefik kazandırdı. Alman prenslikleri, (Fransa'nın kalan tek ortağı İsveç'i 1675'te Fehrbellin'de yenen) Bradenburg, Danimarka, İspanya ve Habsburg İmparatorluğu hep birlikte işin içine girdiler. Bu devletler ortaklığının Fransa'yı yıldıracak kadar güçlü olması söz konusu değildi; çoğunun ordusu küçüktü ve kendi kanatlarında sıkıntıları vardı; Fransa'nın karşısında olan ittifakın esası, yeni önderleri William of Orange'ın yönetimindeki Hollanda Cumhuriyeti olarak kaldı. Ama kuzeydeki su engeli ve Renanya'daki değişik düşmanlar karşısında Fransa'nın zarar görebilir durumda olması, Louis'in kendisinin de dramatik kazançlar elde edemeyeceğini gösteriyordu. Buna benzer bir tür kilitlenme denizde de yaşanıyordu. Fransız donanması Akdeniz'i denetliyor, Hollanda ve Danimarka filoları Baltık'ı tutuyor ve hiçbir taraf Batı Hint Adalarında egemen olamıyordu. Bu savaşta hem Fransa'nın hem Hollanda'nın ticareti zarar gördü; bu da dolaylı olarak İngilizler gibi tarafsızlara yarar sağladı. Nitekim, 1678'de Amsterdam'daki tüccar sınıfı kendi yönetimlerini Fransa ile ayrı bir barış yapmaya itti; bu da (Hollanda'dan gelen para yardımlarına bağımlı olan) Alman devletleri tek başlarına savaşı sürdüremeyecekler demekti.

1678-1679 Nymegen Barış Antlaşmaları açık savaşa son vermesine rağmen, XIV. Louis'in açıkça Fransa'nın kuzey sınırlarının eksiklerini tamamlamak istemesi, "Avrupa'nın hâkimi" olma iddiası ve barış zamanında 200.000 kişilik bir ordu tutmasının yarattığı dehşet duygusu, Almanları, Hollandalıları, İspanyolları ve İngilizleri aynı şekilde tedirgin etti. Bu, hemen savaşa dönülmesi demek değildi. Hollandalı tüccarlar barış içinde iş görmeyi tercih ediyorlardı; Alman prensleri, İngiltere Kralı II. Charles gibi para yardımları yüzünden Paris'e bağlıydılar; Habsburg İmparatorluğu ise, Türklerle müthiş bir mücadele içindeydi. Böylece İspanya, 1683'te Lüksemburg topraklarını Fransa'ya karşı korumaya çalışırken tek başına savaşmak zorundaydı ve yenilgiye uğraması kaçınılmaz oldu.

Ancak 1685'ten itibaren işler Fransa'nın aleyhine dönmeye başladı. Huguenotlara yapılan eziyetler, Protestan Avrupalılar arasında nefretle karşılandı. İki yıl geçtikten sonra, Türkler tam bir yenilgiye uğratılmış ve Viyana'dan uzaklaştırılmışlardı; saygınlığı ve askeri gücü artmış olan

İmparator I. Leopold da, en sonunda dikkatini bir ölçüde batıya çevirebilecek hale gelmişti. 1688 Eylülünde sinirleri artık iyice bozulmuş olan Fransa Kralı Almanya'yı istilaya karar vererek, Avrupa'daki bu "soğuk" savaşı sıcak savaşa dönüştürdü. Fransa'nın eylemi Avrupa'daki rakiplerini ona karşı savaş açmaya itmekle kalmadı; William of Orange'a, Manş'ın öbür yakasına geçerek itibarı sarsılmış olan İngiliz Kralı II. James'in yerine geçme fırsatını da verdi.

Böylece, 1689'a gelindiğinde Fransa; Hollanda Cumhuriyeti, İngiltere, Habsburg İmparatorluğu, İspanya, Savoy ve başlıca Alman devletleri karşısında tek başına kalmıştı.[48] Ancak Fransa karşısında oluşan bu birlik göründüğü kadar ürkütücü değildi. Büyük İttifakın "temelli unsurları" aslında İngiliz-Hollanda kuvvetleriyle Alman devletlerinden ibaretti. Bunlar kimi yönlerden birbirleriyle uyuşmaz bir topluluk oluşturdukları halde, Güneş Kralın Fransa'sını dengelemeye yetecek kararlılığa, mali kaynaklara, ordulara ve filolara sahiptiler. On yıl öncesi olsa, Louis onlara ağır basabilirdi ama Colbert'in ölümünden sonra Fransız maliyesi ve ticareti yeterliğinden çok şey kaybetmişti ve ne ordu ne donanma –sayısal açıdan yıldırıcı olmakla birlikte– sürekli ve ülkeden uzak bir savaşı kaldıracak durumda değildi. Büyük Müttefiklerden birinin hızla yenilgiye uğratılması kilitlenmeyi çözebilirdi; ama bu tür bir hamle ne tarafı hedef alacaktı ve Louis cüretli önlemler için emir verecek irade gücüne sahip miydi? Louis, üç yıl boyunca bocaladı ve 1692'de Manş'ın öbür yakasına gönderilecek 24.000 askerlik işgal kuvvetini nihayet toparladığında, "deniz güçleri" onun baş edebileceği gibi değildi; Barfleur-La Houge'da Fransız savaş gemilerini ve şatlarını perişan ettiler.[49]

1692'den sonra denizdeki çatışma, ağır seyreden, yıpratıcı ve ticaret açısından karşılıklı yıkım getiren bir savaşa dönüştü. Ticaret gemilerine baskını amaçlayan bir politika benimseyen Fransız yönetimi, korsanlarını kendilerine kurban olarak İngiliz-Hollanda gemilerini seçmeye yöneltirken, savaş filosuna ayırdığı kaynaklarda indirim yaptı. Müttefik donanmalarına gelince, onlar da bir ticaret ablukası kurarak Fransız ekonomisi üzerindeki baskıları artırma çabasına girdiler; böylece Hollanda'nın düşmanla da alışverişte bulunma alışkanlığı terk edilmiş oldu. Bu önlemlerden ikisi de karşı tarafı dize getiremedi; ikisi de savaşın ekonomik yükünü artırdı ve hem tüccarları ve hem de zaten üst üste kötü ürün almanın sıkıntısını yaşayan köylüleri savaştan soğuttu. Kara seferleri, kalelere karşı ve su yollarını aşarak yapılan pahalı ve ağır seyreden mücadelelerdi: Vauban'ın yaptığı tahkimat, Fransa'yı hemen hemen ele geçirilemez kılmıştı ama aynı tür engellemeler Fransızların da Hollanda ya da Palatine'e kolayca girmelerine izin vermiyordu. Her iki taraf da savaş alanında 250.000'den fazla asker bulundurduğu için, gi-

derler bu zengin devletler için bile korkunçtu.[50] Avrupa dışında da savaşlar vardı (Batı Hint Adaları, Newfoundland, Acadia, Pondicherry) ama hiçbiri kara ya da denizdeki temel dengeyi yerinden oynatacak kadar önem taşımıyordu. Böylece Tory yanlısı toprak ağaları ile Amsterdam kenti sakinlerinin aşırı yüksek vergilerden şikâyetleri ve Fransa'da da kıtlık yaşanması, William ve Louis'in 1696'da uzlaşmaları için yeterli sebebi oluşturdu.

Sonuç olarak, Ryswick Antlaşması (1697) Louis'in kimi yerlerde daha önce elde ettiği sınır kazançlarına izin verdiği halde, genelde baştaki statükoya dönülmesini sağladı. Bununla birlikte 1689-1697 Dokuz Yıl Savaşının sonuçları bunları o dönemde değerlendirenlerin iddia ettikleri kadar önemsiz değildi. Fransızların karadaki emellerinin hızının kesildiği kuşkusuzdu ve donanma gücü denizde aşınmaya uğramıştı. 1688 tarihli Glorious Revolution onaylanmış, İngiltere İrlanda kanatını güvenceye almış, mali kuruluşlarını güçlendirmiş, ordu ve donanmasını yeniden inşa etmişti. Bir de, Fransa'yı Flander ve Renanya'dan uzak tutmayı esas alan bir İngiltere-Hollanda-Almanya geleneği oluşmuştu. Ağır bir bedel ödenmiş olmakla birlikte Avrupa'nın politik çoğulculuğu kendisini yeniden ortaya koymuş oldu.

Pek çok başkentteki savaş bıkkınlığını dikkate alınca, mücadelenin yeniden başlaması hemen hemen imkânsız görünüyordu. Ancak, Louis'in torununa 1700'de İspanya tahtına çıkma önerisi yapılınca, Güneş Kral bunu Fransa'nın gücünü arttırmak için ideal bir fırsat olarak gördü. Kendine rakip olabileceklerle uzlaşmak yerine, hiç beklemeden Güney Hollanda'yı torunu adına işgal etti ve aynı zamanda, İspanya'nın batı yarıküresindeki geniş imparatorluk bölgesi içinde Fransız tüccarlarına başkalarına tanınmayan ayrıcalıklar sağladı. Louis, bütün bunlar ve çeşitli biçimlerdeki başka kışkırtmalarıyla İngilizleri ve Hollandalıları, onun hırslarına set çekebilmek amacıyla 1701'de Avusturya yanında yeni bir ortaklık mücadelesine girecek kadar telaşlandırdı: Bu, İspanya Taht Savaşıydı.

Askeri kuvvetler ve vergilendirilebilecek kaynaklar arasındaki genel denge, gene şunu göstermekteydi ki, ittifakların her biri öbürüne ciddi biçimde zarar verecek ama onu ezemeyecekti.[51] Bazı yönlerden Louis, 1689-1697 savaşına göre daha güçlü durumdaydı. İspanyollar, Louis'in artık kendileri için V. Philip olan torununa çabuk ısındılar; "Bourbon güçleri" pek çok harekât alanında birlikte iş görebiliyordu; Fransız maliyesi ithal edilen İspanyol gümüşünden kuşkusuz yarar görmüştü. Ayrıca, Fransa askeri yönden daha hazırlıklı hale getirilmişti – öyle ki bir dönemde, neredeyse yarım milyon asker besleyebiliyordu. Ancak, Avusturyalılar Balkan kanatlarındaki sıkıntıları azaldığı için, bu savaşta bir öncekine göre daha büyük bir rol oynuyorlardı. En önemlisi de kararlı

bir İngiliz Hükümeti hiç de yabana atılmayacak ulusal kaynaklarını Alman müttefiklerine yüklü para yardımlarıyla yapmaya; yıldırıcı bir filo ile başarılı önder Marlborough komutasında, genel uygulamalarına aykırı olarak, geniş bir kara ordusu oluşturmaya ayırdı. 40.000-70.000 İngiliz askeri ve paralı askerden oluşan bu ordu, Louis'in kendi isteklerini Avrupa'ya zorla kabul ettirme girişimini boşa çıkartmak üzere, 100.000'den fazla askerin oluşturduğu üstün nitelikli bir Hollanda Ordusu ve aşağı yukarı aynı büyüklükte olan Habsburg ordusuyla birlikte hareket edebilirdi.

Ancak bu Büyük İttifak kendi isteklerini Fransa'ya, hatta İspanya'ya kabul ettirebilir demek değildi. Bu iki krallığın sınırları dışında, işlerin sürekli olarak müttefiklerin lehine döndüğü doğruydu. Marlborough'nun Blenheim'daki kesin zaferi (1704) Fransız-Bavyera ordularına ağır zarar verip, Avusturya'yı Fransız istilası tehditinden kurtardı. Daha sonraki Ramillies Savaşı (1706), İngiliz-Hollanda kuvvetlerine Güney Hollanda'nın büyük bir bölümünü kazandırdı. Oudenarde Savaşı ise (1708) Fransa'nın burada yeniden üstünlük sağlama çabasını acımasızca durdurdu.[52]

Denizlerde ise kesin sonuç getirmeyen Malaga Savaşından (1704) sonra karşılarında uğraşmak zorunda oldukları büyük düşman filoları bulamayan İngiliz Krallık Donanması ve gerileme sürecine girmiş olan Hollanda Donanması, üstün deniz gücünün nasıl bir hareket esnekliğine sahip olabileceğini gösterdiler. Yeni müttefikleri Portekiz denizden korunabiliyor, buna karşılık da Lizbon bir ileri donanma üssü, Brezilya ise altın kaynağı sağlıyordu. Batı Hint Adaları ve Kuzey Amerika'daki Fransız sömürgelerine saldırmak üzere batı yarıküresine asker gönderilebiliyor, baskın filoları İspanyolların külçe altın ve gümüş taşıyan gemilerinin peşine düşüyordu. Cebelitarık'ın ele geçirilmesi krallık donanmasına denizden çıkışları denetleyebilecekleri bir üs sağlamakla kalmadı, Fransız-İspanyol üslerini ve filolarını ayırdı. İngiliz filoları Minorca'nın ve Sardunya'nın ele geçirilmesini sağladı; Savoy'u ve İtalya kıyılarını Fransız saldırılarından korudular; müttefikler saldırıya geçince de imparatorluk ordularına İspanya'yı istilasında kılavuzluk edip, onların ihtiyaçlarını gördüler ve Toulon'a yapılan saldırıyı desteklediler.[53]

Ancak müttefiklerin genel anlamdaki bu deniz gücü üstünlüğü, Fransızların ticaret gemilerine yeniden baskınlara başlamasını önleyemedi; 1708'de krallık donanması ticaret filosunun kayıplarını azaltmak üzere bir konvoy sistemi kurmak zorunda kaldı. İngiliz fırkateynleri Fransız korsanlarının Dunkirk'e ya da Gironde'a girip çıkmalarını nasıl önleyemedilerse, ticari bir abluka da gerçekleştiremediler; çünkü bu, bütün Fransız-İspanyol kıyı şeridinde devriye bulundurmak demekti; o

korkunç 1709 kışında tahıl gemilerinin Fransız limanları açıklarında ele geçirilmesi bile, Louis'in büyük ölçüde kendine yeterli olan imparatorluğunu dize getiremedi.

Müttefiklerin kapasitesinin yara açmaya yettiği, ancak öldürücü olmadığı, Fransa ve İspanya'ya karşı yürütülen kara harekâtı sırasında daha açıkça ortaya çıkmıştır. Müttefik istila ordusu Madrid'i kısa bir süre için işgal ettikten sonra, artan İspanyol saldırısı karşısında tutunamadığından, 1709'da geri çekiliyordu. Kuzey Fransa'da İngiliz-Hollanda ordularının Blenheim'daki gibi zaferler kazanabilecekleri fırsatlar doğmuyordu; tersine savaş yıpratıcıydı, kanlıydı ve pahalıya mal oluyordu. Üstelik, 1710'da Westminster'da Toryler işbaşına geçmişti ve bunlar İngiltere'nin denizler ve imparatorluk toprakları üzerindeki çıkarlarını güvenceye alacak ve kara savaşı için yapılan harcamaları azaltacak türden bir barışın peşindeydiler. Son olarak da, İspanyol tahtı için müttefiklerin adayı olan Arşidük Charles, beklenmedik bir biçimde imparatorluk tacını giydi ve böylece ortaklarının kendisini İspanya'nın da hâkimi yapmak için duydukları hevesten ne kadarı kalmışsa, yok etti. İngiltere'nin 1712'nin başında tek taraflı olarak savaştan çekilmesi ve onu daha sonra Hollanda'nın izlemesiyle, İspanyol Kralı "III. Carlos" olmaya pek heves eden İmparator Charles bile, bir yıl daha sonuçsuz bir mücadeleden sonra barışın gereğini kabul etti.

İspanya Taht Savaşını sona erdiren barış koşulları Utrecht (1713) ve Rastadt Antlaşmalarıyla (1714) belirlenmişti. Varılan anlaşmaya bir bütün olarak bakıldığında, en kazançlı çıkanın İngiltere olduğuna kuşku yoktu.[54] İngiltere, Cebelitarık'ı, Minorca'yı, Nova Scotia'yı, Newfoundland'ı ve Hudson Körfezi ile İspanyollara ait Yeni Dünya'da ticari ayrıcalıklar elde ettiği halde, Avrupa'daki dengeyi de gözardı etmişti. Gerçekten de, 1713-1714'teki çözümü sağlayan on bir ayrı anlaşma bir bütün oluşturarak dengenin tatmin edici, incelikli bir biçimde pekiştirilmesine yol açtı. İngiltere tahtına Protestan kralların geçmesi resmen kabul edilirken, Fransız ve İspanyol krallıkları daima birbirlerinden ayrı olacaklardı. İspanya'da başarısız olan Habsburg İmparatorluğuna Güney Hollanda ve Milano verilmiş (böylece de Fransa'nın önünde yeni engeller oluşmuş), bunlara Napoli ve Sardunya da eklenmişti. Hollandalıların bağımsızlığı korunmuştu ama Hollanda Cumhuriyeti korku uyandıran bir deniz ve ticaret gücü olmaktan çıkmış ve gücünün büyük bir bölümünü güney sınırlarına asker yerleştirmeye ayırmak zorunda kalmıştı. Her şeyden önemlisi de XIV. Louis'in hanedanlık ve toprak kazanmaya ilişkin emellerine nihayet ve kesin bir biçimde gem vurulmuş ve savaşın yol açtığı başka sonuçların yanı sıra, toplam devlet borcunu yedi kat artıran korkunç maliyeti görünce, Fransız ulusu da yola gelmişti. Karadaki güç dengesi sağlamdı, denizde ise İngiltere rakipsiz-

di. O halde, I. George'un 1714'te tahta çıkmasıyla yeniden işbaşına gelen Whiglerin çok geçmeden Utrecht sözleşmesini koruma çabasına girmesine, baş düşmanları Louis bir sonraki yıl ölünce de Fransızlara yapılacak bir anlaşmaya istekle sarılmalarına hiç şaşmamak gerekir.

Bu yarım yüzyıl içinde Batı Avrupa devletleri arasında gerçekleşen yeni güç dağılımı, doğuda olan değişikliklerin yanında daha az çarpıcı kalıyordu. Doğudaki sınırlar daha değişkendi ve çok büyük toprak parçaları aydın bir kralın profesyonel orduları yerine sınır boyu beylerinin, Hırvat başıbozukların ve Kazak ordularının denetimi altındaydı. Ulus-devletleri birbirleriyle savaşa giriştiklerinde bile kavgaları uzun mesafeler içinde oluyor ve bir yüksek strateji darbesinin indirilmesi, başıbozukların, kuşatıcıların ve benzerlerinin kullanımını gerektiriyordu. Aşağı ülkelerdeki mücadelelerden farklı olarak, buradaki başarı ya da başarısızlıklar, çok büyük toprak parçalarının el değiştirmesine yol açıyor ve böylece güçlerin daha gösterişli olan yükseliş ve çöküşleri iyice vurgulanmış oluyordu. Sözgelimi, yalnız bu birkaç onyıl içinde bile, Türklerin Viyana'ya karşı son kez büyük bir askeri tehlike oluşturduğu sonra da hızla yenilerek gerileme sürecine girdikleri görüldü. Avusturya, Alman ve Polonya kuvvetlerinin ilk ağızda verdikleri olağanüstü karşılık, imparatorluk başkentini 1683'te Türk kuşatmasından kurtarmakla kalmadı, genişletilmiş bir Kutsal İttifak tarafından çok daha geniş çaplı olarak yapılan savaşlara da yol açtı.[35] Homack dolayındaki büyük savaştan sonra (1687) Türklerin Macar Ovasındaki güçleri bir daha buralara uzanmamak üzere yok edildi; Alman ve Habsburg kuvvetlerinin 1689-1698 savaşı sırasında Fransa'ya karşı dövüşmek üzere çağrılmaları yüzünden savaş hattında bir istikrar oluşmuşsa da, Türk Ordusunun Zalankemen (1691) ve Zenta'da (1697) ayrıca yenilgiye uğratılması, Türklerdeki gerilemeyi doğruladı. Kaynaklarını Balkan cephesinde yoğunlaştırıp Prens Eugene çapında generallere sahip olduğu sürece, Habsburg İmparatorluğu artık Türkler karşısındaki durumunu korumaktan fazlasını da yapabiliyordu. İmparatorluk, heterojen nitelikli topraklarını batılı krallar kadar beceri göstererek düzene sokamadıysa da, geleceğini Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olarak sağlama bağladı.

Bu ölçüye vurularak değerlendirildiğinde, İsveç çok daha az şansa sahipti. XII. Charles genç yaşında tahta çıkar çıkmaz komşu devletlerin yağmacılık iştahları kabardı; Danimarka, Polonya ve Rusya'nın her biri İsveç'in korumasız Baltık İmparatorluğundan pay istiyorlardı ve 1699'da İsveç'e karşı birleşme konusunda anlaştılar. Ancak, çarpışma başladığında İsveç'in tehlikeler karşısındaki görünür zayıflığı, hayli büyük ordusu, büyük askeri zekâya sahip kralı ve İngiliz-Hollanda deniz gücünün yardımı sayesinde ilk başlarda fazlasıyla kapatılmıştır. Bu üç etken

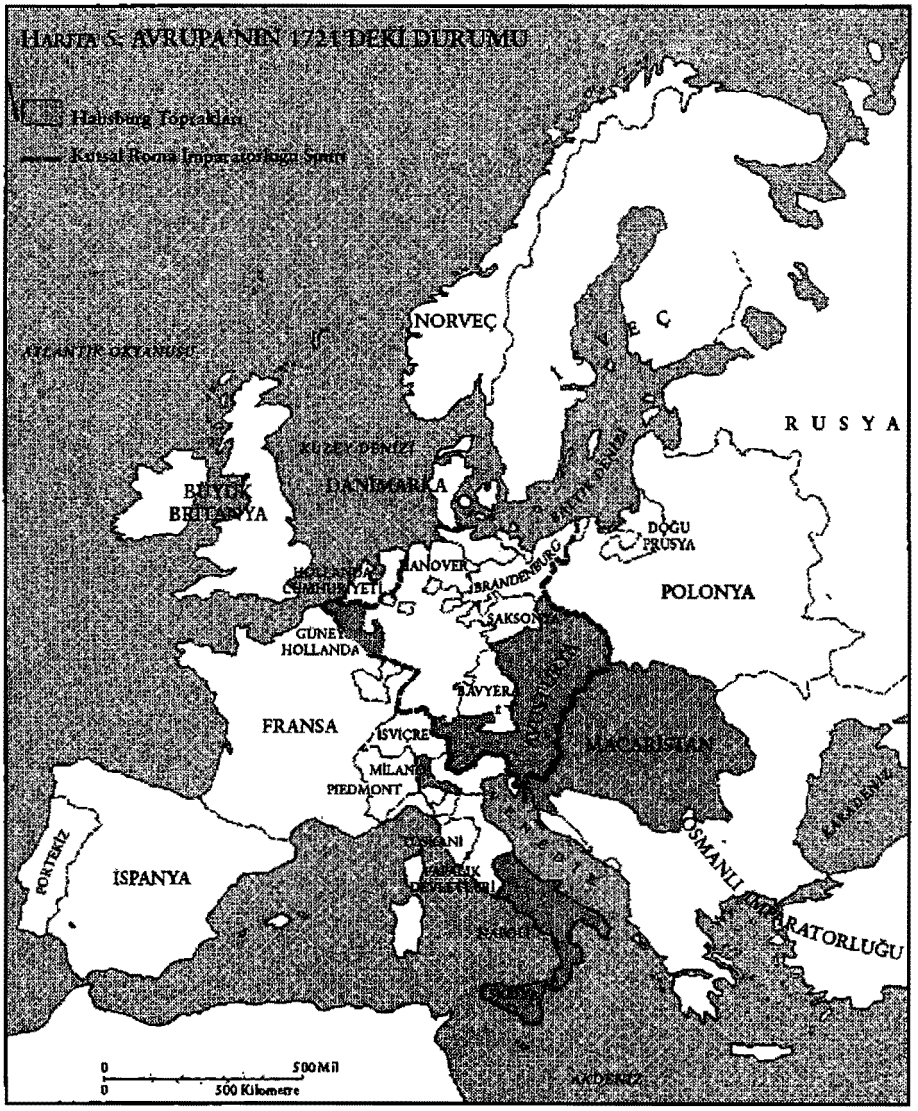
bir araya gelerek, Charles'ın Kopenhag'ı tehdit etmesini ve Danimarkalıları 1700 Ağustosunda savaştan çıkmaya zorlamasını mümkün kıldı; Charles bunun ardından ordusunu hızla Baltık'tan aşırarak üç ay sonra Narva'da kazandığı akıllara durgunluk veren bir zaferle Rusya'yı bozguna uğrattı. Charles, savaş ve zaferin çarpıcı keyfine vardıktan sonra, bu dönemi izleyen yılları Polonya'yı istila ederek ve Saksonya içine ilerleyerek geçirdi.

Tarihçiler, geçmişe bakıyor olmanın verdiği bilgelikle, XII. Charles'ın akılsızlık ederek Polonya ve Saksonya üzerinde durmasının, onun Narva yenilgisinden sonra Büyük Petro'nun Rusya'da gerçekleştirdiği reformları gözden kaçırmasına neden olduğunu ileri sürmüşlerdir.[56] Pek çok yabancı danışmandan yardım gören ve batıdakilerin bilgi ve becerisinden büyük ölçüde yararlanmaya istekli olan Petro, nasıl büyük bir çabayla bataklıklar içinden St. Petersburg'u yaratmışsa, aynı çalışkanlıkla çok büyük bir ordu ve donanma kurmuştur. Charles, 1708'de 40.000 kişilik bir kuvvetle Petro'yla mücadeleye yöneldiğinde, herhalde zaten geç kalmıştı. Gerçi İsveç Ordusu genel olarak savaşta daha iyi performans sergilemişti ama hiçbir zaman ana Rus Ordusunu ezme başarısını gösterememiş, oldukça büyük kayıplar vermiş ve lojistiğinin yetersizliği orduya ayakbağı olmuştu – bu tür zorluklar, Charles'ın kuvvetleri güneyde Ukrayna'ya doğru ilerleyip şiddetli geçen 1708-1709 kışına dayanmak zorunda kalınca ağırlaştı. Büyük savaş nihayet 1709 Temmuzunda Poltava'da gerçekleştiğinde, Rus Ordusu hem sayı ve hem de elindeki elverişli savunma mevkileri açısından çok daha üstün durumdaydı. Bu karşılaşma İsveç gücünü silmekle kalmadı, Charles bunun ardından Türk topraklarına sığındı ve orada yaşadığı uzun sürgün hayatı, İsveç'in düşmanlarını bekledikleri fırsata daha yaklaştırdı. Charles, İsveç'e nihayet 1715 Aralığında döndüğü zaman, Baltık ötesindeki tüm sömürgelerini kaybetmiş, Finlandiya'nın bazı bölgeleri Rusların eline geçmişti.

Birkaç yıl daha savaşı sürdürdükten sonra (bu arada XII. Charles 1718'de Danimarka'yla olan yeni bir savaşta ölmüştü) tükenmiş, soyutlanmış İsveç, nihayet 1721 Nystad Barışını yapmaya ve Baltık'taki illerinin çoğunu kaybettiğini kabullenmek zorunda kaldı. İsveç artık güçler arasında ikinci sıraya düşmüş, Rusya ise birinci sırada kalmıştı. Duruma uygun olarak Petro, 1721 İsveç yenilgisinin altını çizmek üzere imparator ünvanını aldı. Çarlık donanmasının sonradan gerilemesine ve ülkenin de geri durumda olmasına rağmen Fransa ve İngiltere gibi Rusya da şunu açıkça görmüştü ki "dış destek olmadan, büyük bir güç olarak bağımsız hareket edebilecek kuvvete sahipti."[57] Avrupa'nın batısında olduğu gibi, doğusunda da artık, Dehio'nun deyimiyle, "merkezdeki yığılmayı dengeleyecek bir ağırlık vardı."[58]

Avrupa'daki bu politik, askeri ve ekonomik güç dengesi, 1715'ten sonra hemen hemen yirmi yıl süren bir İngiliz-Fransız détente'ı ile sağlama alındı.[59] Özellikle Fransa, dış ticaretine korkunç zararlar veren ve devletin borcunu, yalnızca faiz ödemelerini normal gelirlere eşit hale getiren bir savaşın ardından toparlanma ihtiyacı içindeydi. Ayrıca, Londra ve Paris'teki krallıklar kendi ülkelerindeki taht değişiklikler yüzünden de pek çok konuda işbirliği yapmayı karşılıklı olarak yararlı gördüler.[60] Sözgelimi, 1719'da her ikisi de, İspanya'yı İtalya'da yayılmacı bir politika uygulamaktan alıkoymak üzere kuvvet kullanıyorlardı. Ancak 1730'lara gelindiğinde, uluslararası ilişkiler düzeni yeniden değişiyordu. Bu aşamada Fransızlar İngiltere'yle olan bağları konusunda daha az istekli hale gelmişler, bunun yerine eskiden sahip oldukları Avrupa'nın önde gelen ulusu konumuna yeniden kavuşmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Fransa'da tahta geçen kral artık güvenlikteydi ve barış yılları refahın artmasına yardımcı olmuştu – ayrıca denizaşırı ticarette büyük bir genişleme sağlamış, Fransa'yı deniz güçlerine kafa tutar hale getirmişti. Fransa, Başbakan Fleury yönetiminde İspanya'yla ilişkilerini hızla iyileştirir ve Doğu Avrupa'daki diplomatik etkinliğini artırırken, dikkatli ve tecrit politikası yanlısı Walpole yönetimindeki İngiltere ise Avrupa'da olup bitenlerin dışında kalmaya çalışıyordu. Fransızların, Avusturya sömürgeleri olan Lorraine ve Milano'ya 1733'te yönelttikleri saldırı ve Ren anya içlerine ilerlemeleri bile İngiltere'de bir tepki uyandırmadı. Tecrit yanlısı Walpole'den ve korku içindeki Hollanda'dan yardım alamayan Viyana, 1738 tarihli uzlaşmacı barış için Paris'le görüşmeler yapmaya zorlandı. Batı Avrupa'daki askeri ve diplomatik başarılarından, İspanya ile olan ittifakından, Hollanda'nın bağlılığından destek alan Fransa, XIV. Louis'in ilk on yıllarından bu yana hiç görülmedik bir saygınlık kazandı. Bu, bir sonraki yıl daha da çok ortaya çıktı; Fransız diplomasisi o yıl görüşmeler yoluyla Osmanlılara karşı yapılan Avusturya-Rus Savaşına (1735-1739) bir son vermiş ve iki doğu krallığının el koyduğu toprakların çoğunu böylece Türklere geri vermişti.

Walpole yönetimindeki İngilizler Avrupa'daki bu olaylara kulak asmama eğilimi gösterirlerken, tüccarlar ve muhalefetteki politikacılar, Fransa'nın müttefiki İspanya'yla batı yarıküresinde olan çatışmaların artmasından çok daha büyük kaygı duyuyorlardı. Buralardaki zengin sömürge ticareti ve bölgeye yerleşmiş olanların birbirleriyle çatışan yayılmaları kavga için bol bol sebep yaratıyordu.[61] Bunun sonucunda gelen ve Walpole'un istemeyerek Ekim 1739'da razı olduğu İngiliz-İspanyol savaşı, 18. yüzyılda bu iki ülke arasında yapılan bir dizi ufak bölgesel savaştan biri olma niteliğinden öteye gitmeyebilirdi; ama Fransa'nın İspanya'ya, özellikle de "hattın ötesi"ndeki Karayipler'de, her

HARİTA 5: AVRUPA'NIN 1721'DEKİ DURUMU
Habsburg Toprakları
Kutsal Roma İmparatorluğu Sınırı
NORVEÇ
ATLANTİK OKYANUSU
RUSYA
KUZEY DENİZİ
DANİMARKA
BÜYÜK BRİTANYA
DOĞU PRUSYA
HANOVER
BRANDENBURG
POLONYA
SAKSONYA
GÜNEY HOLLANDA
BAVYERA
FRANSA
İSVİÇRE
MACARİSTAN
MİLANO
PIEDMONT
TOSKANA
PAPALIK DEVLETİ
PORTEKİZ
İSPANYA
OSMANLI İMPARATORLUĞU
0 500 Mil
0 500 Kilometre
AKDENİZ

türlü yardımı yapma kararı bunu engelledi. 1702-1713 İspanya Taht Savaşına kıyasla, Bourbon güçleri denizaşırı rekabet yönünden çok daha iyi durumdaydılar; bunun da sebebi, özellikle İngiltere'nin ne ordusunun ne de donanmasının ülke içindeki uzmanların ısrarla istedikleri, İspanyol sömürgelerinin fethini gerçekleştirecek çapta olmayışıdır.

İmparator VI. Charles'ın ölümü, bunu Maria Theresa'nın taç giymesinin izleyişi, daha sonra da Büyük Frederick'in 1740-1741 kışında Silezya'yı alarak bundan yararlanma kararı, durumu oldukça değiştirdi ve dikkatler gene Avrupa'ya çevrildi. Fransa'da kendilerini tutamayan Avusturya aleyhtarı çevreler, Prusya ve Bavyera'nın Habsburg mirasına yönelttikleri saldırıları tümüyle desteklediler. Ama bu durum da eski İngiliz-Avusturya ittifakının yenilenmesine yol açarak, ülkesi kuşatma altına alınan Maria Theresa'ya büyük para desteği sağladı. İngiliz yönetimi para önererek, Prusya'nın ve (geçici olarak) Saksonya'nın savaştan çekilmeleri için araya girerek ve 1743'te Dettingen'de silahlı eyleme geçerek Avusturya'yı rahatlattı, Hanover'i korudu ve Fransız etkisini Almanya'dan sildi. İngiliz-Fransız düşmanlığı, 1744'te resmen savaşa dönüşünce, çatışma yoğunluk kazandı. Fransız Ordusu kuzeye yürüdü; Avusturya'nın elindeki Hollanda bölgelerindeki sınır kalelerini aşarak korkudan donakalan Hollandalıların üzerine doğru ilerledi. Denizde de ise Bourbon filolarından yönelen önemli bir tehditle karşılaşmayan krallık donanması, Fransa'nın ticaretine karşı giderek daha da katı bir abluka uyguladı. Denizaşırı bölgelerde, saldırılar ve karşı saldırılar Batı Hint Adalarında, St. Lawrence nehri boyunca, Madras çevresinde, Levant'a doğru olan ticaret yolları üzerinde sürüp gitti. 1743'te Avusturya karşısında yeniden savaşa giren Prusya, iki yıl sonra gene savaştan çekilmeye ikna edildi. İngilizlerin para yardımları Avusturyalıları düzen içinde tutmak, Hanover'in korunması amacıyla paralı asker bulmak, hatta Hollanda'yı savunmak üzere bir Rus Ordusu satın almak için kullanılabilirdi. Bu 18. yüzyıl ölçülerine göre savaşmak için pahalı bir yoldu; pek çok İngiliz artan vergilerden ve ulusal borcun üç katına çıkmasından şikâyet ediyorlardı; ama daha da tükenmiş durumda olan Fransa, yavaş yavaş bir uzlaşmaya zorlanıyordu.

Maliye kadar coğrafya da –daha önce konu edilen iki kilit unsur– sonuçta İngiltere ile Fransa'yı, görüş ayrılıklarını Aix-la-Chapelle Antlaşmasıyla (1748) gidermek zorunda bıraktı. Bu sırada Hollandalıların durumu Fransız ordusunun insafına kalmıştı; ama bu, Fransa'nın deniz ticareti üzerinde giderek daha çok sıkışan mengenenin zararlarını karşılayacak mıydı? Bunun aksine, eğer Fransa aşağı ülkeleri fethederse, İngiltere'nin St. Lawrence üzerindeki Louisburg'u ele geçirmesi ya da Anson ve Hawke'un kazandığı deniz zaferleri ne işe yarardı? Sonuçta, dip-

lomatik görüşmeler genellikle önceki statükoya bir dönüş sağladı; ancak önemli bir istisna, Frederick'in Silezya'yı almasıydı. Hem zamanında, hem de geriye dönülüp bakıldığında, Aix-la-Chapelle kalıcı bir çözümden çok bir mütareke niteliğinde görülmüştür. Bu antlaşma, Maria Theresa'nın Prusya'dan öç alma isteğini bilemiş, Fransa'yı hem denizaşırı yerlerde, hem de karada nasıl zafer kazanabileceğini düşünmeye itmiş ve İngiltere'de de, bir dahaki sefere büyük düşmanı bir kara savaşında da, denizde/sömürgelerdeki mücadelelerde olduğu kadar kesin bir yenilgiye uğratma isteği uyandırmıştır.

○

İngiliz ve Fransız göçmenlerin 1750'li yılların başında (ayrı ayrı Kızılderililerden ve bazı yerel garnizonlardan yardım görerek), sürekli çatıştıkları Kuzey Amerika sömürgelerinde "mütareke" sözcüğünü kullanmak bile yanlış olurdu. Buralardaki silahlı kuvvetlerin anayurt hükümetlerince denetimleri hemen hemen imkânsızdı; bu özellikle böyleydi, çünkü her iki ülkede de "yurtsever lobi"ler sömürgecilere daha çok destek için baskı yapıyor ve esaslı –yalnızca Ohio ve Mississippi vadileri bölgeleri için değil, Kanada, Karayip, Hindistan için, hatta bu kadarı da değil, tüm Avrupa-dışı dünya için – bir mücadelenin başlamış olduğu görüşüne destek veriyorlardı.[62] Her iki taraf da 1755'te daha fazla takviye kuvvet gönderip donanmasını da savaşacak düzeye getirince, öbür devletler kendilerini yeni bir İngiliz-Fransız çatışması ihtimaline göre ayarlamaya başladılar. Artık açıkça ikinci sıraya oturmuş olan ve batıdaki bu iki dev arasında ezileceklerden korkan İspanya ve Hollanda Cumhuriyeti için tarafsızlık tek çözüm yoluydu – Hollandalılar gibi tüccarlar için bu durum kendi içinde birtakım zorluklar taşısa bile.[63]

Ancak Avusturya, Prusya ve Rusya gibi doğu krallıkları için, 1750'lerin ortalarındaki bir İngiliz-Fransız savaşında çekimser kalmak mümkün değildi. Bunun ilk sebebi, kimi Fransızların mücadelenin denizde ve sömürgelerde yürütülmesi yolundaki görüşlerine rağmen, Paris'teki doğal eğilimin İngiltere'ye, tek zayıf noktası olan Hanover üzerinden saldırmak yönünde olmasıydı. Ama bu yalnızca Alman devletlerini telaşa düşürmeyecek, İngilizleri de Fransızları durdurmak üzere anakara üzerinde müttefikler aramaya ve onlara para desteği vermeye zorlayacaktı. İkinci sebep daha da önemliydi: Avusturyalılar Silezya'yı Prusya'dan geri almaya kararlıydılar; Çariçe Elizabeth yönetimindeki Ruslar da kendilerini saymayan ve hırslı bir kişi olan Frederick'i cezalandırmak için fırsat kolluyorlardı. Bu güçlerin her biri oldukça büyük ordular kurmuşlar (Prusya'nınki 150.000 askerden fazla, Avusturya'nınki neredeyse 200.000 ve Rusya'nınki de belki 330.000 kişilikti),

HUDSON KÖRFEZİ TOPRAKLARI
NEWFOUNDL
ON-İKİ SÖMÜRGE
MEKSİKA
GUYANA
YENİ İSPANYA GENEL VALİLİĞİ
BREZİLYA GENEL VALİLİĞİ
PERU GENEL VALİLİĞİ
LA PLATA
AV
Portekiz İmparatorluğu
İspanya İmparatorluğu

ne zaman vuracaklarının hesabı içindeydiler; ancak hepsinin de bu kadar büyük orduları besleyebilmek için batıdan gelecek yardımlara ihtiyaçları olacaktı. Son olarak da, işin mantığı gereği, bu doğulu rakiplerden herhangi biri kendine Paris ya da Londra'da bir "ortak" bulursa, ötekiler karşı tarafa katılmak zorunda kalacaklardı.

Böylece 1756 tarihli ünlü "diplomasi devrimi" stratejik açıdan yalnızca kartların yeniden karıştırılmasıydı. Fransa artık Habsburglarla olan çok eski görüş ayrılıklarının üzerine sünger çekip Prusya'yla yaptıkları savaşta Avusturya ve Rusya saflarına katılıyor, Berlin ise Londra'nın Avrupa müttefiki olarak Viyana'nın yerini alıyordu. İlk bakışta, Fransız-Avusturya-Rus ortaklığı daha kazançlı görünüyordu. Askeri açıdan kesinlikle daha büyüktü ve 1757'ye gelindiğinde, Frederick ilk başta kazandığı toprakların tümünü kaybetmiş ve Cumberland dükünün İngiliz-Alman Ordusu, Hanover'in –ve Prusya'nın– geleceğini karanlıkta bırakarak teslim olmuştu. Minorca Fransızların eline düşmüş, daha uzaklardaki harekât alanlarında da Fransa ile yerli müttefikleri kazançlı çıkmışlardı. Utrech Antlaşmasını ve Avusturya söz konusu olduğunda da Aix-la-Chapelle Antlaşmasını değiştirmek, artık mümkün görünüyordu.

Böyle bir şeyin olmayışının sebebi, İngiliz-Prusya karmasının üç hayati yönde üstün kalmasıydı: Liderlik, mali açıdan dayanma gücü ve ordu/donanma gücü bilgi ve becerisi.[64] Frederick'in, Prusya'nın tüm gücünü zafer arayışı için seferber ederken gösterdiği başarı ve muharebe meydanındaki liderlik yeteneği konusunda kuşkuya yer yoktur. Ancak, asıl başarı belki de Pitt'e aittir; Pitt, ne de olsa mutlakiyetçi bir kralı değil, alıngan ve kıskanç meslektaşlarını, duyguları sıkça değişen bir halkı ve o zaman için yeni olan bir kralı ustaca çekip çevirmek ve bununla eş zamanlı olarak yeterli bir yüksek strateji yürütmek zorunda olan politikacılardan biriydi. Bu yeterliğin derecesi bir tek ele geçirilen şeker adaları ya da Fransa destekli yerel yöneticilerin devrilmesiyle ölçülemezdi; çünkü sömürgelerde elde edilen bu tür kazançlar ne kadar değerli olsalar da, düşman Hanover'i işgal edip, Prusya'yı saf dışı bırakırsa ancak geçici kazançlar olurdu. Kesin bir zafere giden yol, Pitt'in de yavaş yavaş kavradığı gibi, gözde "deniz" stratejisini bir "kara" stratejisiyle tamamlamak, Frederick'in kuvvetlerine büyük ölçüde para yardımı sağlamak ve Hanover'i korumak, Fransızları engellemeye yardım etmek üzere, Almanya'da oldukça büyük bir "Gözetleme Ordusu"nun giderlerini karşılamaktan geçiyordu.

Ama bu tür bir politikanın kendisi de yıllar süren yıpratıcı bir savaşta ayakta kalabilmek için yeterli mali kaynağın olmasına sıkı sıkıya bağlıydı. Frederick ile vergi görevlileri, Prusya'da para getirecek her yolu kullanıyorlardı ama Prusya'nın kapasitesi, bu mücadelenin en yoğun

döneminde savaş hattında 120 gemi bulunduran, (Alman paralı askerleri de içinde olmak üzere) 200.000 askere ücret ödemek durumunda olan ve aynı zamanda Prusya'ya para yardımında bulunan İngiltere'nin kapasitesi yanında sönük kalıyordu. Aslında Yedi Yıl Savaşı, İngiliz maliyesine 160 milyon sterlinden fazlaya patlamış, bunun 60 milyonu (yüzde 37) para piyasalarından bulunmuştu. Ulusal borçlardaki bu yeni ve büyük artış, Pitt'in meslektaşlarını telaşlandırıp, onun 1761'de iktidardan düşmesine yardımcı oldu ama ülkenin denizaşırı ticareti gene de her yıl arttı ve daha büyük oranlarda gümrük geliri ve zenginlik getirdi. İşte, bu kârın güce dönüştürülmesini ve İngiliz deniz gücünün (sözgelişi Batı Hint Adalarında) ulusal kazanç yolunda kullanılmasını gösteren mükemmel bir örnekti. İngiltere'nin Prusya elçisine şöyle sesleniyordu: "Biz asker olmaktan önce tüccar olmalıyız... Ticaret ve deniz gücü birbirlerine bağımlıdır ve... bu ülkenin gerçek kaynaklarını oluşturan zenginliği ticaretine dayanmaktadır."[65] Buna karşı, çarpışan öbür devletlerin hepsinin ekonomileri bu savaştan büyük zarar görüyor ve Fransa'nın kendi içinde bile bakan Choiseul şunu üzüntüyle kabullenmek zorunda kalıyordu:

> Avrupa'nın şimdiki durumu içinde kıta üzerindeki güç dengesini belirleyecek olan, sömürgeler, ticaret ve bunun bir sonucu olarak deniz gücüdür. Avusturya Hanedanı, Rusya, Prusya Kralı ancak ikinci sınıf güçlerdir; ticaretçi güçlerden yardım görmeden savaşa giremeyen herkes gibi.[66]

İngiliz-Prusya ittifakının, hiç değilse ilk başlardaki tersliklerden sonra, kara ve deniz üzerinde sergilediği bilgi ve beceri aşağıda gösterildiği gibi ortaya çıkmıştır: Denizde, Anson'un yönetimindeki koca bir krallık donanması hiç durmadan Fransa'nın Atlantik'teki limanlarına abluka uyguladı; bu donanma Toulon'u düşmana kapatacak ve Akdeniz'de üstünlüğü yeniden kazanacak kuvvet fazlasına da sahipti. Filo eylemleri yapıldığında –Cartagena'da Lagos açığında ve Hawke'un fırtınadan hırpalanmasına rağmen Conflan'ın filosunu eşsiz bir biçimde Queberon Körfezine sürmesi sırasında– İngiliz denizciliğinin üstünlüğü tekrar tekrar ortaya çıktı. Dahası –her türlü hava koşulunda sürdürülen ve filonun ihtiyaçlarının kapsamlı bir erzak ve malzeme sağlama sistemiyle karşılandığı– bu abluka politikası, Fransa'nın deniz ticaretinin büyük bir bölümünü boğmak ve böylece İngiltere'nin ticaret ve toprak güvenliğini korumakla kalmamış, Fransızların Batı Hint Adalarına, Kanada'ya ve Hindistan'a yeterli takviye kuvveti gönder-

Annus Mirabilis: Harikalar Yılı. – ç.n.

mesini de engellemiştir. Annus Mirabilis* olan 1759'da Fransız sömürgeleri dünyanın her yerinde İngilizlerin eline düşüyor, bu da İngiliz-Alman askerlerinin Minden'deki iki Fransız ordusuna karşı kazandıkları oldukça büyük zaferi bir güzel tamamlıyordu. İspanya, 1762'de aptallık edip savaşa girince, aynı şey onun Karayip ve Filipinler'deki sömürgelerinin başına da geldi.

Bu arada Brandenburg Hanedanı da kendi payına düşen "mucizeler" yaşamış Frederick, Rossbach ve Leuten savaşlarında sırasıyla bir Fransız-Avusturya Ordusunu perişan etmekle kalmamış, bu iki ulusun Kuzey Almanya'ya girme heveslerini de köreltmiştir. Frederick, Avusturyalıları 1760'ta Liegnitz ve Torpau'da tekrar yakalayınca, Viyana hemen hemen iflas etti. Bununla birlikte, bu savaşların büyük giderleri yüzünden Prusya'nın gücü yavaş yavaş eriyor (yalnızca 1759'da 60.000 asker ölmüştü) ve Rus düşmanlar çok daha müthiş olduklarını ortaya koyuyorlardı– bu kısmen Çariçe Elizabeth'in Frederick'e duyduğu nefretten, ama en çok da Rus Ordusuyla olan her karşılaşmanın son derece kanlı geçmesindendi. Ancak savaştaki öbür taraflar da bu hızlı temponun etkisini hissettikleri ve Fransa da artık barışa yatkın görünen İngiliz yönetimiyle uzlaşma hevesinde olduğu için Prusya, Elizabeth'in 1762'deki ölümüyle kurtuluncaya kadar, kendinde Avusturyalıları ve Rusları uzak tutma gücünü bulmayı sürdürdü. Bundan ve yeni Çar Petro'nun hızla savaştan çekilmesinden sonra, ne Avusturya ne de Fransa savaş öncesindeki statüye dönmeyi temel alan bir barış anlaşmasından daha iyisini bekleyecek durumda değillerdi – bu da aslında, Prusya'yı devirmeyi amaçlamış olanlar için bir yenilgiydi.

1762-1763 anlaşmalarından belirgin olarak kazançlı çıkan bir taraf varsa, gene Büyük Britanya idi. Eline geçirdiği çeşitli toprak parçalarını Fransa ve İspanya'ya geri verdikten sonra bile, Batı Hint Adalarında ve Batı Afrika'da ilerlemeler kaydetmiş, Hindistan'daki Fransız nüfuzunu hemen tümüyle silmiş ve en önemlisi de artık Kuzey Amerika anakarasının büyük bölümünde egemen duruma gelmişti. Böylece İngiltere, Avrupa devletlerinin uğrunda kıyasıya savaş verdikleri Lorraine'i, Silezya'yı ve öbür bölgeleri, büyüklüğü ve zenginlik potansiyeli ile kat kat geçen topraklara ulaşır hale gelmişti. Buna ek olarak, Fransa'nın Avrupa içindeki diplomatik ve askeri emellerinin dizginlenmesine yardımcı olmuş ve bu yolla genel güç dengesini korumuştur. Buna karşılık Fransa, yalnızca denizaşırı yerlerde korkunç bir yenilgiye uğramamış –1748'den farklı olarak– Avrupa'da da başarısız olmuştu; gerçekten de Fransa'nın donuk askeri performansı, ağırlık merkezinin Batı Avrupa'dan doğuya kaydığı izlenimini veriyor ve bu Polonya'nın 1772'deki ilk bölünmesi sırasında Fransız isteklerinin genel olarak dikkate alınmayışıyla da doğrulanıyordu. Bütün bunlar, Avrupa dışın-

daki üstünlüklerinden mutluluk duyan ve Avrupa'da birtakım yükümlülüklerin içine çekilmeye hevesli olmayan İngiliz çevrelerinin pek işine gelmiştir.

SAVAŞLARIN KAZANILMASI, 1763-1815

İngiltere-Fransız mücadelesinin ikinci aşamasından önce yaşanan, on yılı bir hayli aşkın "soluk alma dönemi", İngiltere'nin bahtının nasıl tümden döneceğini gösteren bir-iki ipucunu ancak veriyordu. Yedi Yıl Savaşı, Büyük Güçlerin vergi koyma kapasitelerini ve toplumsal dokularını öylesine zorlamıştı ki çoğu lider, cüretli bir dış politikaya olumsuz bakıyordu; iç gözlem ve reform en yaygın uygulamalar olarak görünmekteydi. Savaşın Prusya'ya olan maliyeti yüzünden (180.000 askerle birlikte yarım milyon ölü) çok sarsılan Frederick, artık daha sakin bir hayat istiyordu. 300.000 asker kaybetmiş olmasına rağmen Habsburg İmparatorluğunun ordusu kendi adına pek başarısız olmamıştı; ama topluca ele alındığında yönetim sisteminin, yerel kızgınlıklara (özellikle de Macarlar arasında) yol açacak ve Maria Theresa'nın bakanlarının kafasını meşgul edecek değişikliklere ihtiyacı olduğu açıktı. Rusya'da ise, II. Catherina yasal ve idari reformlarla uğraşıp sonra da Pugachev ayaklanmasını (1773-1775) bastırmak zorunda kalmıştı. Bu durum, Rusların güneye doğru daha da yayılmasını ve Polonya'nın bağımsızlığını azaltmak için çevrilen dolapları engellemedi; ancak bunlar gene de yerel sorunlar olarak sınıflandırılabilir ve Yedi Yıl Savaşı boyunca güçleri uğraştırmış olan Avrupa çapındaki bileşimlerden tümüyle ayrı sayılabilirdi. Batılı monarşilerle olan bağlar artık daha az önem taşıyordu.

İngiltere ve Fransa'da da ülke içi konular başköşeyi tutuyordu. Her iki ülkede de ulusal borçlardaki korkunç artış, yeni gelir kaynakları ve idari reform arayışları doğurdu; bu da İngiltere'de III. George ve muhalefet, Fransa'da da, krallık ile parlaments arasında zaten bozuk olan ilişkileri daha da bozdu. Bu uğraşlar, İngiltere'nin Avrupa'daki dış politikasına, ister istemez Pitt döneminde olduğundan daha gelişigüzel, daha iç gözleme dayalı bir nitelik kazandırdı. Bu eğilim, vergiler dolayısıyla Amerika'daki sömürgecilerle giderek şiddetlenen kavgayı, Ticaret ve Gemicilik Yasasının yürürlüğe konulması daha da artırdı. Oysa Fransız cephesinde, ülke içi kaygılar dış politika konularını bu kadar gölgede bırakmamıştı. Nitekim, 1763 yenilgisinin acısını çeken Choiseul ile onun ardından gelenler, Fransa'nın gelecekteki konumunu güçlendirmek üzere önlemler aldı. Tasarruf yapma ihtiyacı zorunlu olduğu halde, Fransa donanması sürekli olarak takviye edildi ve İspanya ile olan "aile sözleşmesi" derinleştirildi. XV. Louis'nin, Choiseul'ün

1770'te Falkland Adaları yüzünden çıkan çatışmada İngiltere karşısında İspanya'yı yüreklendirmesini uygun görmediği doğrudur; çünkü o noktada bir Büyük Güç savaşı mali açıdan yıkım getirirdi. Bununla birlikte Fransız politikası açıkça İngiliz aleyhtarı olma ve İngiltere'nin denizaşırı bölgelerde karşılaşabileceği her türlü sıkıntıdan yarar sağlama kararlılığını sürdürdü.[67]

Tüm bunların bir sonucu olarak, Londra'nın Amerikan sömürgecileriyle olan kavgası açık savaşa dönüştüğünde, İngiltere pek çok bakımdan 1739 ya da 1756'dakine göre çok daha zayıf durumdaydı.[68] Bu, büyük ölçüde kişiliklerden kaynaklanıyordu. Ne North, ne Shelburne, ne de öbür politikacıların hiçbiri ulusu sürükleyecek liderlik gücüne sahip ve tutarlı bir yüksek stratejiyi oluşturacak gibi değillerdi. III. George'un kendi müdahaleleriyle ve Amerikalı sömürgecilerin davalarının yararları konusunda çıkan şiddetli tartışmayla alevlenen politik hizipleşme, ulusu bölmüştü. Üstelik İngiliz gücünün ikiz destekleri –ekonomi ve donanma– bu yıllarda aşınmaya uğramıştı. Yedi Yıl Savaşı sırasındaki hızlı gelişme döneminin ardından durgunluk gösteren ihracat 1770'ler boyunca tam bir gerileme dönemine girdi; bunun sebebi kısmen sömürgecilerin boykotu, kısmen de daha sonraları da Fransa, İspanya ve Hollanda'yla şiddetlenen çatışmaydı. Krallık donanması 15 yıllık barış sırasında düzenli olarak zayıflamıştı; kimi sancak subayları da savaş hattındaki gemilerin yapımı için kullanılan kereste kadar deneyimsizdiler. Fransa 1778'de savaşa girince, yakın abluka stratejisini terk etme kararı İngiliz gemilerinin yıpranmasını engelleyebilirdi ama sonuç deniz egemenliğinden vazgeçilmesi oldu: Cebelitarık'a, Batı Hint Adalarına ve Kuzey Amerika kıyısına yapılan kurtarma seferleri, Fransa kıyısı açıklarındaki Batı yollarının etkili denetiminin yerine geçecek şeyler değildi; çünkü bunların denetimi, zaten bu uzak harekât alanlarına düşman filolarının gönderilmesinin de engellenmesi demek olurdu. Krallık donanması, Rodney'nin Saints'deki zaferi, Howe'un da 1782'de Cebelitarık'ı kurtarmasıyla yeniden güçlenip egemenliğini yeniden ortaya koyduğunda, Amerika'daki savaş hemen hemen sona ermişti.

Ama donanma daha iyi donanımlı olup ulusun da başında daha iyi önderler olsaydı bile, 1776-1783 mücadelesi, İngiltere'nin 18. yüzyılda yaptığı savaşların hiçbirinde bulunmayan iki stratejik sorun taşıyordu. Bunlardan ilki şuydu; Amerikan isyanı yayılınca, bu isyanın bastırılması İngiliz kuvvetlerinin anayurtlarındaki üslerinden 300 mil uzaklıkta geniş çaplı bir kara savaşı yapmalarını gerektirecekti. Londra'nın baştaki umutlarının aksine deniz gücü üstünlüğü, tek başına büyük ölçüde kendilerine yeterli olan sömürgecileri dize getiremezdi (ancak bu üstünlüğün Avrupa'dan akacak silah ve asker sayısını azaltabileceği açıktı).

Amerika'nın doğu topraklarının tümünü fethetmek ve bunları elde tutmak, değil İngilizlerin 1770'li yıllarda kumanda ettiği askerler, Napolyon'un büyük ordusu için bile zor bir görev olabilirdi. Uzaklık konusu ve bunun sonucunda ulaştırmada meydana gelen gecikme, savaşın Londra'dan hatta New York'tan stratejik yönetimini engellemekle kalmadı, lojistik sorununu da ağırlaştırdı: "Amerika'daki İngiliz kuvvetlerinin ihtiyacı olan her çörek, adam ve kurşun okyanusun 3000 mil ötesinden taşınmak zorunda kaldı."[69] İngiliz Savaş Bakanlığının gerçekleştirdiği iyileştirme çalışmalarına rağmen, gemiyle taşıma işindeki yetersizlikler, ihtiyaçların sağlanmasındaki güçlükler çok fazlaydı. Ayrıca sömürgeci toplum öylesine merkezileşmemişti ki, bir kentin ya da büyük kasabanın ele geçirilmesi çok az anlam taşıyordu. Ancak düzenli askerler söz konusu toprağı işgal altında tuturkan İngiliz otoritesi sağlanabiliyordu; bu askerler ne zaman çekilse, asiler, yeniden kralın bendelerine üstünlük sağlıyorlardı. Eğer Fransız Kanadası'nın yirmi yıl önceki fethi, sömürgecilerden gelen önemli desteğin yanı sıra, 50.000 İngiliz askeri gerektirmişse, imparatorluk egemenliğini yeniden kabul ettirmek için şimdi kaç tanesi gerekiyordu? – 150.000 mi, 250.000 mi? Bir tarihçi "Belki de" diyor, "İngiliz otoritesini Amerika'da yeniden kurmak, ne kadar kusursuzca kullanılırsa kullanılsın, çözümü, askeri araçları aşan bir sorundu."[70]

Yüksek strateji alanında önceden görülmeyen ikinci zorluk ise İngiltere'nin Fransızların dikkatini dağıtacak Avrupalı ortaklarının yardımı olmadan, tek başına dövüşmesiydi. Bu, tabii büyük ölçüde askeri değil diplomatik bir konuydu. İngilizler 1762'den sonra Prusya'dan kopmalarının İspanya önünde takındıkları küstah tavrın, Danimarka ve Hollanda Cumhuriyeti gibi tarafsız güçlerin gemi taşımacılığı karşısındaki kaba davranışlarının ve Rus desteği sağlamaktaki başarısızlıklarının bedelini ödüyorlardı. Böylece İngiltere Avrupa üzerinde dostu kalmadığını gördüğü gibi, 1780'e gelindiğinde, karşısında kendisine kuşkuyla bakan bir Silahlı Tarafsızlık İttifakı (Rusya, Danimarka, Portekiz) ile düşman bir Hollanda Cumhuriyeti buldu; bu arada zaten Amerikalı isyancılar ve Fransız-İspanyol filolarıyla uğraşırken aşırı genişleme göstermişti. Ancak işin içine, İngilizlerin diplomatik beceriksizliğinden başka şeyler de karışmaktadır. Yukarıda işaret edildiği gibi, 1760'lı ve 1770'li yıllarda doğulu monarşilerin çıkarları bir ölçüde batılı monarşilerin çıkarlarından ayrılmış ve Polonya'nın geleceği, Bavyera'nın taht sorunu ve Türklerle ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştı. XIV. Louis dönemindeki gibi, "Avrupa'nın hâkimi" olmaya kararlı bir Fransa olsa, bu tür bir ayrılık mümkün olmayabilirdi; ancak Fransa Ordusunun Yedi Yıl Savaşından sonra nispi gerilemesi ve Fransa'nın doğuda, politik bir bağlantısının bulunmayışı yüzünden, İngiltere'nin Fransa'nın plan-

larına ilişkin olarak taşıdığı kaygı eski müttefiklerince paylaşılmıyordu. II. Catherina yönetimi altındaki Ruslar, herhalde bunlar arasında İngiltere'ye en çok yakınlık gösteren ulustu; ancak onlar bile, İngiltere'nin tümden saf dışı bırakılması yolunda gerçek bir ihtimal belirmedikçe müdahalede bulunmayacaklardı.

Son olarak önemli bir gerçek de, Fransa'nın ilk kez Choiseul'ün daha önceki düşüncesini benimsemiş olması ve Hanover'e saldırmak ya da Hollandalılara zorbalık etmek gibi bir isteğe karşı koymasıydı. İngiltere ile olan savaş yalnızca denizaşırı bölgelerde yürütülecek ve böylece geleneksel İngiliz stratejisinin "kara" kanatı, "deniz" kanatından koparılacaktı. Fransızlar ilk kez, kaynaklarını bir donanma ve sömürge savaşı üzerine yoğunlaştıracaklardı.

Elde edilen sonuçlar müthişti ve İngiliz tecrit politikası yanlılarının, kara üzerindeki müttefiklerin ve kara savaşlarının yükünün taşınmadığı böyle bir mücadelenin ada devleti için en iyisi olduğu yolundaki görüşlerini de tümden boşa çıkardı. Yedi Yıl Savaşı sırasında Fransız donanmasına yılda yalnızca 30 milyon livre ayrılmıştı; bu miktar, Fransız ordusuna ayrılanın dörtte biri, krallık donanmasına her yıl verilenin ise ancak beşte biriydi. 1770'lerin ortasından başlayarak Fransızların donanma bütçesi düzenli olarak büyüdü; 1780'de toplam 150 milyon livreydi; 1782'de de 200 milyon livre gibi şaşırtıcı bir rakama yükselmişti.[7] Savaşa girdiğinde Fransa'nın savaş hattında 52 gemisi vardı ve bunların çoğu İngiliz savaş gemilerinden daha büyüktü; bu sayı çok geçmeden 66'ya çıktı. Buna, savaş hattındaki 58 gemilik İspanyol filosu ve 1780'de 20 gemiden fazla olmayan Hollanda donanması da eklenebilir. Krallık donanması, deniz gücü bakımından tek tek bütün rakiplerinden üstün olmayı sürdürdü (1778'de savaş hattından 66, 1779'da 90 gemisi vardı) ama artık çoğu kez sayısal açıdan geri kalıyordu. 1779'da Manş'ın denetimini bile kaybetti; bir Fransız-İspanyol istilası ihtimali belirdi. 1781'de Graves ve Grasse'ın filolarının Chesapeake'deki karşılaşmaları sırasında Fransızların sayısal üstünlüğü yüzünden İngilizler yaklaşamadılar; bu da Cornwallis'in Yorktown'da teslim olmasına yol açtı ve Amerikan savaşına da gerçekten son verdi. Krallık donanmasının büyüklüğünün arttığı, düşmanlarınınkinin azaldığı zaman bile (1782'de Fransa'nın savaş hattında 73, İspanya'nın 54 ve Hollanda Cumhuriyetinin 19 gemisine karşı, İngiltere'nin 94 gemisi vardı), aradaki fark gene de gerekli olan tüm görevlerin gerçekleştirilmesini mümkün kılamayacak kadar ufaktı: Kuzey Atlantik çıkışını gözetlemek, Hint Okyanusuna filo göndermek ve Karayipler'deki askeri harekâta destek vermek. İngiliz deniz gücü eski savaşlardaki gibi ezici değil, geçici ve bölgeseldi. Fransız Ordusunun Avrupa'da savaşmıyor olması, İngilizlerin talihsiz durumuyla yakından ilgiliydi.

Şurası da bir gerçektir ki, 1782'ye gelindiğinde böylesine büyük bir donanmaya sahip olmanın verdiği mali külfet, Fransız ekonomisini zorluyor ve bir miktar tasarrufu gerekli kılıyordu. Denizcilik malzemelerini bulmak daha zorlaşmış, gemici kıtlığı daha da ciddi bir hal almıştı. Bunlara ek olarak, kimi Fransız bakanları savaşın dikkatleri ve mali kaynakları gereksiz yere Avrupa dışındaki bölgelere çekmesinden ve böylece Fransa'nın Avrupa'da bir rol oynamasını imkânsız hale getirmesinden korkuyorlardı. Bu politik hesap, buna paralel olarak da İngilizlerin ve Amerikalıların yakında görüş ayrılıklarını giderecekleri korkusu, Paris'te savaşa gecikmeden bir son verilmesi isteğini doğurdu. Ekonomik açıdan Hollandalı ve İspanyol müttefikleri de onlar kadar kötü durumdaydılar. Bununla birlikte İngiltere'nin mali yönden daha dayanıklı olması, 1782'den sonra ihracatta belirgin artış ve krallık donanmasındaki sürekli düzelme, artık ne yenilgiyi zafere döndürebilir, ne de Amerika'nın kaybedildiği açıkça ortada olduğuna göre ülke içindeki hizipleri savaşa destek vermeye razı etmeye yetebilirdi. Gerçi İngiltere'nin 1783 Versailles Barışı sırasında verdiği ödünler (Minorca, Florida, Tobago) hiç de imparatorluğun 1763'te elde ettiği büyük kazançların tersine dönmesi gibi değildi ama Fransızlar bağımsız bir Birleşik Devletlerin kurulmuş olmasından ve İngiltere'nin dünya üzerindeki konumuna indirilen darbeden bir hayli memnun olduklarını ilan edebiliyorlardı. Paris'in bakış açısından, Yedi Yıl Savaşıyla bozulan stratejik denge makul bir ölçüde yeniden sağlanmıştı; çok büyük bir bedel karşılığında olsa bile.

Buna karşılık, Doğu Avrupa'daki stratejik dengeler üç büyük krallığın 1763'ü izleyen onyıllar sırasında çevirdikleri manevralarla fazlaca bozulmuş değildi.[72] Bu, esas olarak aradaki ilişkinin bir üçgen niteliği taşımasından geliyordu: Ne Berlin, ne Viyana, hatta ne de daha iddiacı olan Rusya, öbür ikisini kendisine düşman bir ittifaka itmek ya da Yedi Yıl Savaşı boyutlarında bir çarpışmaya karışmak istiyordu. Bavyera Taht Savaşı (1778-1779) sırasında Prusya, Avusturya'nın genişleme girişimine itiraz ettiği zaman çıkan çarpışmanın kısa ve aşırı ihtiyatlı bir biçimde oluşu da, bir Büyük Güç mücadelesinin maliyetinden kaçınma yolundaki yaygın isteği doğrulamakla kalmıştır. Böylece yeni topraklar edinmek, ancak daha zayıf güçlerin, en belirgin olarak da birbiri ardına 1772-1773, 1793 ve 1795'te bölünen Polonya'nın aleyhine gelişen diplomatik "pazarlıklar" sayesinde olabiliyordu. Daha sonraki aşamalarda, Polonya'nın kaderini giderek daha çok Fransız Devrimi, yani II. Catherina'nın Varşova "Jacobenler"ini ezme kararlılığı ile Prusya ve Avusturya'nın Fransa karşısında batıda uğradıkları başarısızlıkları doğuda telafi etme istekleri etkilemiştir; ancak Fransız Devrimiyle olan bu

yeni ilgi bile, üç doğu krallığının bu yıllarda yürüttükleri karşılıklı düşmanlık ve zoraki uzlaşma politikalarını temelde değiştirmedi.

Bu ilişki üçgeninin coğrafi ve diplomatik sınırlarını düşününce, Rusya'nın durumunun hem Avusturya'ya hem Prusya'ya kıyasla iyileşmeye devam etmesi şaşırtıcı değildi. Rusya, geriliğine rağmen, hâlâ batılı komşularına göre tehlikelerden daha az etkilenir durumdaydı; bu komşularının ikisi de son derece ürkütücü olan Catherina'yı yatıştırma çabasındaydılar. Bu durum ve Rusya'nın Polonya'daki geleneksel nüfuz iddiaları bölünmeye uğradığında, talihsiz Polonya krallığının en büyük parçasının St. Petersburg'a düşmesini sağladı. Ayrıca Rusya'nın güneyde açık, "çözülen" bir sınırı vardı; böylece 1770'li yıllarda Türkiye aleyhine büyük ilerlemeler kaydedildi; Kırım 1783'te resmen Rus topraklarına katıldı, 1792'de de Karadeniz kıyısı boyunca birtakım yeni kazançlar sağlandı. Bütün bunlar Osmanlıların savaşma güçlerinin gerilediğini doğruluyor ve Avusturya ve Prusya'yı, gizliden gizliye, neredeyse bu Rus yayılmacılığının önünü daha aktif bir biçimde kesmeye çalışan devletler kadar (1788'de İsveç ve 1791'de genç Pitt yönetimindeki İngiltere) kaygılandırıyordu. Ama Viyana ve Berlin'in St. Petersburg'un iyi niyetini sürdürme isteği ve batılı güçlerin dikkatlerinin Doğu Avrupa'da kalıcı ve etkili bir rol oynayabilmelerini engelleyecek kadar başka yerlere çevrili olması yüzünden, Çarlık İmparatorluğunun büyümesi hızla devam etti.

Bundan dolayı, 1792'den önceki on-on beş yıl içindeki uluslararası ilişkilerin yapısı, hızla yaklaşan bir değişim konusunda pek bir ipucu vermiyordu. Büyük güçler arasında ara sıra çıkan kavgalar, çoğu kez birbirleriyle ilintisiz bölgesel sorunlardı ve genel güç dengesine yönelik bir tehdit yok gibiydi. Polonya ile Osmanlı İmparatorluğunun geleceği nasıl doğulu büyük ulusları meşgul ediyorsa, aşağı ülkelerin kaderi ve "rakip ticaret imparatorlukları" ile ilgili olarak çevrilen geleneksel manevralar, batılı güçlerin ilgi konusunu oluşturuyordu. Nookta Sound uğrundaki İngiliz-İspanyol çatışması (1790) iki ülkeyi savaşın eşiğine kadar getirdi ve savaş durumu İspanya'nın istemeyerek taleplerinden vazgeçmesiyle ortadan kalktı. İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkiler, 1783'ten sonra karşılıklı tükenişleri yüzünden daha sakindi; ama ticaret alanındaki rekabetleri hızla sürüyordu: Karşılıklı kuşkular ise 1787-1788'de, iddiacı genç Pitt'in zorlamasıyla Prusya askerlerinin Fransa yanlısı "Yurtsever" partiyi Hollanda'da iktidardan uzaklaştırması yüzünden yaşanan iç bunalım sırasında hızla su yüzüne çıktı.

Pitt'in yürüttüğü çok daha aktif diplomasi onun kişiliğinin bir yansıması olarak kalmıyor, İngiltere'nin 1783'teki olumsuz gelişmeden sonra güçler sıralamasında sahip olduğu yerle ilgili önemli bir genel düzelme sağladığını da gösteriyordu. Amerika'nın kaybı ülkenin Atlantiköte-

si ticaretine zarar getirmemişti; gerçekten de Birleşik Devletler'e yapılan ihracat hızla artıyordu ve hem buradaki hem de Hindistan'daki pazar, Fransa'nın önde olduğu pazarlardan çok daha önemliydi. 1782-1788 arasındaki altı yıl içinde, İngiltere'in yaptığı taşımacılık iki kattan fazla arttı. Sanayi Devrimi başlamıştı; ülke içi ve dışındaki tüketici talebinden hız alıyor, gerçekleşmesi çığ gibi büyüyen yeni buluşlarla kolaylaşıyordu; İngiliz tarımındaki verimlilik oranı da genişlemekte olan bir nüfusun yiyecek ihtiyacına ayak uydurabiliyordu. Pitt'in mali reformları devlet maliyesinin durumunu düzeltti ve İngiltere'nin kredisini eski haline getirdi. Bununla birlikte, donanma için istenen oldukça büyük paralar, her zaman için oylanıyordu; donanma ise sayısal olarak güçlü ve iyi donanımlıydı. Bu sağlam temellere dayanan İngiliz Hükümeti, ulusal çıkarlar gerekli kıldığı zaman yurt dışında daha aktif bir rol oynayabileceğini hissediyordu. Ancak genel olarak bakıldığında, Whitehall ve Westminster'deki politikacılar, görünür bir gelecekte Avrupa içinde bir Büyük Güç savaşı olabileceğini hayal etmiyorlardı.[73]

Ancak, Avrupa'nın genel bir çatışmayla sarsılmayacak oluşunun en açık sebebi Fransa'nın giderek kötüleşen durumundan kaynaklanıyor gibiydi. 1783 zaferinden sonraki birkaç yıl boyunca Fransa'nın diplomatik açıdan sahip olduğu konum her zamanki kadar sağlam görünüyordu; ülke içi ekonomisi kadar, Batı Hint Adaları ve Levant'la olan ticareti de hızla büyüyordu. Bununla birlikte, 1778-1783 savaşının korkunç giderleri –bu giderler Fransa'nın bundan önce yaptığı üç savaşın toplam maliyetinden fazlaydı– ve devlet maliyesinde reform yapılamayışı, artan politik hoşnutsuzluklar, ekonomik sıkıntılar ve toplum içindeki isteksizlik ve etkileşim içine girerek ancien régime'in gözden düşmesine yol açtı. 1787'den sonra iç bunalım daha da ağırlıştıkça, Fransa dış meselelerde belirleyici rol oynamak açısından gittikçe daha başarısız göründü. Hollanda'daki diplomatik yenilginin başlıca sebebi Fransız Hükümetinin İngiltere ve Prusya karşısında verilecek bir savaşın giderlerini karşılayacak durumda olmadığını görmesiyken, Fransa'nın Nootka Sound çekişmesinde İspanya'dan desteğini çekmesi, Fransız Meclisinin XVI. Louis'in savaş ilan etme hakkına kafa tutmasından olmuştu. Tüm bunlar Fransa'nın yakın bir zamanda Avrupa'nın bütün "eski düzen"ini altüst etmeye çalışacağı izlenimini vermiyordu.

Böylece, Avrupa'nın büyük bir bölümünün gücünü, 20 yıldan fazla bir süreyle kendisine çekecek çatışmanın başlaması, yavaş ve düzensiz bir biçimde oldu. Bastille'in düşmesinden sonraki dönemde Fransızlar yalnızca iç mücadelelerle ilgilendiler; Fransa'da politikanın giderek daha radikalleşmesi, kimi yabancı hükümetleri kaygılandırmakla birlikte, bunun sonucunda Paris ve öbür illerde çıkan kargaşa, Fransa'nın Avrupa'daki güç politikası açısından pek bir önem taşımadığı

izlenimini verdi. Bu yüzden 1792 Şubatına gelindiğinde bile, İngiltere askeri harcamalarını kısmayı amaçlıyor, doğudaki üç büyük krallık ise, Polonya'nın bölünmesine çok daha büyük bir ilgi duyuyorlardı. Ancak devrim kaçaklarının monarşiyi yeniden kurma planlarına ilişkin söylentilerin artması ve Fransız devrimcilerinin sınırlarda daha saldırgan bir politikaya yönelmeleri yüzündendir ki, dış ve iç olaylar savaşa doğru bir tırmanma gösterdi: Müttefik ordularının Fransa sınırlarını aşarken yavaş ve güvensiz bir biçimde hareket etmeleri, onların bu çekişme için ne kadar hazırlıksız olduklarını göstermiş ve bu durum devrimcilerin Valmy'deki (Eylül 1792) dağınık karşılaşmadan sonraki zafer iddialarına imkân vermiştir. Aradan ancak bir yıl geçmişti ki Fransız ordularının kazandığı başarılar, Renanya'yı, aşağı ülkeleri ve İtalya'yı tehdit eder görünüp, XVI. Louis'in idamı da Paris'teki yeni rejimin radikal cumhuriyetçiliğini ortaya koyunca, mücadele gerçek stratejik ve ideolojik boyutlarına ulaştı. İlk çarpışan taraflar olan Prusya ve Habsburg İmparatorluğuna artık İngiltere ve Rusya'nın başı çektiği ve Fransa'nın tüm komşularının da içinde bulunduğu çok sayıda devlet katılıyordu.

Geriye bakılıp değerlendirildiğinde, Fransa karşısında bu İlk Ortaklık'ın (1793-1795) neden böylesine kötü bir başarısızlığa uğradığını anlamak kolaydır; ama bunun o zaman için yarattığı sonuç, şaşkınlık ve acı bir düş kırıklığı oldu; ne de olsa başarı ihtimalleri daha önce hiçbir savaşta olmadığı kadar fazlaydı. Gerçekte ise, Fransız Devriminden alınan büyük hızla, aşırı önlemler benimsendi – levée en masse* ve ele geçirilebilir olan ulusal kaynakların tümünün Fransa'nın pek çok düşmanıyla savaş için seferber edildi. Dahası, pek çok yazarın işaret ettiği gibi, 1789'dan önceki 20-30 yıl boyunca Fransız Ordusunda –teşkilatlanma, personel planlaması, topçu sınıfı ve savaş taktikleri konusunda– çok önemli bir reform dönemi yaşanmıştı; devrimin sağladığı imkân, bu yeni düşüncelerin önüne soylularca dikilen engelleri bir kenara itmek ve savaş patlak verdiğinde, reformculara görüşlerini uygulama şansı (ve sayısal ağırlık) vermek oldu. Ülkede uygulanan "toplu savaş" yöntemleri ve muharebe meydanındaki daha yeni taktikler, Fransızların zincirlerinden kurtulmuş demagojik enerjilerini nasıl yansıtıyorsa, Ortaklık ordularının ihtiyatlı, gönülsüz manevraları da eski düzenin alışkanlıklarını öylesine simgeliyordu.[74] Fransızlar, coşkuyla beslenen uzun yürüyüşlerin ve saldırı taktiklerinin taşıdığı tehlikeleri göze almaya istekli, yaklaşık 650.000 (Temmuz 1793) kişilik bir ordu ile çok geçmeden yabancı toprakları istila ettiler – bu da şu anlama geliyordu, artık böylesine büyük bir ordu tutmanın maliyeti, büyük ölçüde Fransa sınır-

Levée en masse: Toplu ayaklanma. – ç.n.

larının dışındaki halkların sırtına yüklenecek ve bu sayede Fransa ekonomisi bir miktar toparlanacaktı.

O halde, bu gözünü budaktan esirgemez yayılmacılığın hızını kesmeyi amaçlayan herhangi bir güç, bu tür yeni ve altüst edici savaş yöntemlerini engelleyecek araçlar tasarlamak zorundaydı. Bu ise imkânsız bir iş değildi. Fransız Ordusunun ilk baştaki önderi Dumouriez'nin yönetiminde yaptığı harekâtta, hatta Napolyon'un çok daha geniş çaplı ve daha incelikli seferleri sırasında bile, teşkilatlanma ve eğitim açısından bozukluklar, ikmal maddeleri sağlanması ve ulaştırmada zayıflıklar bulunduğu ortaya çıkmıştı; iyi eğitilmiş bir düşman ordusu bunlardan fazlasıyla yararlanabilirdi. Ama neredeydi böyle iyi eğitim görmüş rakip ordu? Sorun, yalnızca Ortaklığın yaşlıca generallerinin ve yavaş hareket eden, ağır yükler taşıyan askerlerinin, Fransızların hareketli avcıları ve vurucu kolları karşısında taktik yönden yetersiz kalışı değildi. Asıl konu şuydu ki, Fransa'nın düşmanları arasında gerekli politik kararlılık ve stratejik belirginlik yoktu. Ancien régime askerlerini ve yurttaşlarını aşka getirecek üstün bir politik ideolojisinin düşünceleri çekici geliyordu; ancak çok sonraları, Napolyon'un orduları "kurtarma"yı fetihe ve yağmaya dönüştürdükleri zaman, yerel halkın yurtseverlik duyguları Fransız hegemonyasının hızını kesmek için kullanılabildi.

Üstelik, bu ilk dönemde Fransız tehditini ciddiye alan Ortaklık üyelerinin sayısı pek azdı. İttifakın farklı üyeleri arasında hedefler ve strateji açısından genel bir görüş birliği yoktu; üyelerin güvenilmez birliği, İngilizlerden artan para talepleriyle ortaya çıkıyor ama başka bir alanda belli olmuyordu. Her şeyden önemlisi de Polonya'nın çöküşü devrim savaşının ilk yıllarına denk gelmiş ve onu gölgede bırakmıştı. Fransız Devrimini iğneleyici bir dille suçlamasına rağmen II. Catherina'nın derdi Denanya'ya asker göndermekten çok, Polonya'nın bağımsızlığını ortadan kaldırmaktı. Bu, batıdaki ilk savaşlardan dolayı zaten bir soğukluk duyan Prusya hükümetinin kaygıya düşerek, Ren bölgesinden gittikçe daha çok asker çekip Vistula'ya göndermesine yol açtı; bu durumun getirdiği sonuç ise Avusturya'nın, Rusya ve Prusya geri kalan Polonya topraklarına yürür düşüncesiyle kuzey sınırında 60.000 asker tutmak zorunda kalmasıydı. 1795'te üçüncü ve son bölünme gerçekleştiğinde şu nokta fazlasıyla açığa çıktı ki, Polonya can çekişirken, Fransa için yaşayan ve işleyen bir devlet olduğu zamankinden daha etkili bir müttefik olmuştu. Bu tarihte Prusya zaten barış istemiş ve Ren'in sol yakasını Fransızlara terk ederek Almanya'yı huzursuz bir tarafsızlık içinde bırakmış, Fransa'nın da dikkatini böylece başka yerlere çevirmesine imkân sağlamıştı; daha ufak Alman devletlerinden çoğu da bu konuda Prusya'yı izlemişlerdi. Hollanda işgal edilmiş ve Batavia'a Cumhu-

riyetine dönüştürülmüştü; Ortaklıktan ayrılan İspanya ise, Fransa ile eskiden var olan İngiltere aleyhtarı bağlantısına dönmüştü.

Böylece geride kalanlar, Sardunya-Piedmont, talihsiz Habsburg İmparatorluğu ve Britanya idi. Sardunya-Piedmont, 1796 başında Napolyon tarafından ezildi, Habsburg İmparatorluğu da İtalya'nın büyük bir bölümünden kovuldu ve Campo Formio Barışını yapmaya zorlandı (Ekim 1797). Genç Pitt'in Fransız yayılmacılığını dizginleme konusunda babasını taklit etme isteğine rağmen, İngiliz Hükümeti de savaşı, gerekli olan kararlılık ve stratejik belirginlik içinde sürdürmeyi başaramadı.[75] York dükü yönetiminde 1793-1795'te Flander ve Hollanda'ya gönderilen kuvvetin Fransa Ordusu ile uğraşmaya ne gücü yetti ne de bilgi ve becerisi; sağ kalanlar sonunda Bremen yoluyla yurtlarına döndüler. Ayrıca, daha önceden de o zamandan bu yana da olduğu gibi (Dundas ve Pitt örneği) bakanlar "İngiliz usulü harp"i –sömürgelere yapılan harekât, denizden abluka ve düşman kıyısına baskınlar– herhangi bir kara harekâtına tercih ediyorlardı. Krallık donanmasının ezici üstünlüğü, Fransız donanmasının ise dağılmakta olduğu düşünülürse, bu, çekici ve kolay bir seçim gibi görünüyordu. Ancak 1793-1796 yıllarındaki Batı Hint Adaları harekâtında İngiliz askerlerinin hastalık yüzünden verdiği kayıp bu stratejik şaşırtmacaların Londra'ya pahalıya mal olduğu gösteriyordu: 40.000 kişi ölmüş, 40.000'i hizmet dışı kalmış –bu İspanya Yarımadası Savaşındaki tüm ölü ve yaralı sayısından fazlaydı– ve savaşların maliyeti en az 16 milyon sterlini bulmuştu. Gene de, İngiltere'nin Avrupa-dışı harekât alanlarında sürekli artan egemenliğinin mi, yoksa Dunkirk ve Toulon'a karşı yapılan kenar harekâtının mı, Fransa'nın gücünün Avrupa içindeki artışından doğan zararları karşıladığı belirsizdir. Son olarak da Prusya ve Avusturya'nın ordularını muharebe meydanında tutabilmek için istedikleri para yardımlarının miktarı, dehşet verici bir biçimde fırlamış ve karşılanamayacak hale gelmişti. Bir başka deyişle, İngiliz stratejisi aynı anda hem yetersiz kalmış hem pahalıya mal olmuştu; 1797'de ise, İngiliz Merkez Bankasının nakit ödemeleri askıya alması ve Shipthead ile Nore'daki denizci isyanları yüzünden, tüm sistem –hiç değilse geçici olarak– kökünden sarsıldı. Bu sıkıntılı dönem sırasında, tükenmiş olan Avusturyalılar barış isteyerek Batı Avrupa'da Fransız üstünlüğünü kabullenen öbür devletlere katıldı.

İngilizler Fransa'yı nasıl yenemiyorsa, devrim hükümeti de düşmanının donanma üstünlüğünü sarsamıyordu. Başlarda yapılan İrlanda'yı istila ve İngiltere'nin batı kıyılarına saldırı girişimleri pek bir sonuç getirmedi; ancak bu, yerel savunma gücü sayesinde olduğu kadar hava koşulları yüzünden de böyle olmuştu. 1797'de nakit para ödemelerinin durdurulmasıyla yaşanan geçici korkuya rağmen, İngiliz kredi sistemi sağlamdı. İspanya ve Hollanda'nın Fransa safında savaşa girmeleri yü-

zünden, İspanyol donanması St.Vincent Burnu açıklarında (Şubat 1797) perişan edildi, Hollandalılara da Camperdown'da ağır darbeler indirildi (Ekim 1797). Fransa'nın yeni müttefikleri denizaşırı bölgelerdeki sömürgelerini zaman içinde yavaş yavaş kaybetmeye de katlanmak zorunda kaldılar– Doğu ve Batı Hint Adalarında, Colombo'da, Malacca'da ve Ümit Burnu'ndaki kayıpların hepsi de, İngiltere'nin ticareti için yeni pazarlar ve İngiliz filoları için ek üsler sağladı. Fransız yönetiminin barış için talep ettiği ağır bedeli ödemek istemeyen Pitt ve bakanları, savaşı sürdürmeye kararlıydılar ve –Fransız askerleri Manş kıyısında toplanırken– imparatorluğun güvenliği için olduğu kadar, ulus olarak ayakta kalabilme mücadelesi haline de gelmiş olan savaşın giderlerini karşılamak üzere, yeni borçlar buldular ve gelir vergisi uygulamasını başlattılar.

Savaşın bundan sonraki 20 yılı içinde, hem Fransa'nın hem İngiltere'nin karşısındaki stratejik açmaz işte buydu. Balina ve fil örneği, her ikisi de kendi bölgesinde en büyük varlıktı. Ancak ne İngiltere'nin denizyollarını denetim altında tutması tek başına Avrupa'daki Fransız hegemonyasını ortadan kaldırabiliyordu, ne de Napolyon'un kara üzerindeki üstünlüğü İngilizleri teslim olmaya zorlayabiliyordu . Ayrıca, Fransa'nın toprak kazançları ve komşularına politik yönden zorbalık etmesi, oldukça büyük bir öfke yarattığı için, Paris yönetimi –para yardımları, cephane ve belki de asker bile vermeyi öneren– İngiltere bağımsızlığını koruduğu sürece, öbür kara güçlerinin Fransa İmparatorluğunun hâkimiyetini sürekli olarak kabul edeceğinden hiçbir zaman emin olamıyordu. 1797'de şu sözleri ederken, Napolyon'un görüşü de belli ki bu yöndeydi: "Çabalarımızı donanmamızı güçlendirme ve İngiltere'yi yok etme amacı üzerinde yoğunlaştıralım. Bunu başardık mı, Avrupa ayaklarımızın altındadır."[76] Ama kara üzerindeki zaferler yetmediğine göre, bu amaca ulaşılabilmesi, ancak İngiltere'ye karşı başarılı bir deniz ve ticaret stratejisi yürütülmesiyle mümkündü; tıpkı İngiltere'nin krallık donanmasının denizdeki üstünlüğü yeterli olmadığı için – doğrudan müdahale ile ya da kendisine müttefikler bularak– Napolyon'un kara üzerindeki egemenliğini tehdit etmek gereğini duyması gibi. Taraflardan biri karada, öbürü ise denizde üstünlüğünü sürdürdükçe, her ikisi de kendisini tehdit altında ve güvensiz hissediyordu; bu yüzden de her ikisi de, dengeyi bozmak üzere hummalı bir biçimde yeni yollar ve müttefikler arıyordu.

Napolyon'un bu dengeyi değiştirme girişimi, kendi kişiliğine uygun olarak cüretli ve riskliydi: İngiltere'nin Akdeniz'deki zayıflığından yararlanarak, 1798 yazında 31.000 askerle Mısır'ı istila etti ve böylece kendisini Levant'a, Osmanlı İmparatorluğuna ve Hindistan yoluna hâkim bir konuma getirdi. Bununla hemen hemen aynı sırada, İngilizlerin dikkati Fransızların yeni bir İrlanda seferi yüzünden dağıldı. Tam anla-

mıyla başarılı olabilseler, bu umulmadık eylemler İngiltere'nin sallantıda olan durumuna korkunç bir darbe indirebilirdi. Ancak İrlanda istilası ufak çaptaydı ve geç kalmış bir eylemdi; eylül başlarında durduruldu; bu sırada da tüm Avrupa, Nelson'un Fransız donanmasını Abukir'de yenilgiye uğratığını ve bunun sonucunda da Napolyon'un Mısır'da "esir" kaldığını öğreniyordu. Tam Paris'in kuşkulandığı gibi, böyle bir aksilik, Fransız egemenliğine içerleyenlerin tümünü tarafsız olmayı bırakıp İkinci Ortaklık savaşına (1798-1800) girmeye itti. Küçük devletlerden olan Portekiz ve Napoli'nin yanı sıra, Rusya, Avusturya ve Türkiyede artık İngiltere'nin yanındaydı; ordularını toparlayıp para desteği için görüşmeler yapıyorlardı. Minorca'yı ve Malta'yı kaybeden, İsviçre ve İtalya'da Avusturya-Rus kuvvetlerine yenilen Fransa, Napolyon'un kendisi de Levant'ta zafer kazanamadığı için ciddi bir tehlike içine girmiş görünüyordu.

Ancak ilki gibi, ikinci ortaklık da, politik ve stratejik açıdan sallantılı bir temele dayanıyordu.[77] Prusya'nın yokluğu dikkat çekiyordu; bu yüzden de Kuzey Almanya'da bir cephe açmak mümkün değildi. Napoli Kralının yönetiminde zamanından önce yapılan savaş felaketle sonuçlandı; Hollanda'ya gönderilen İngiliz-Rus askerleri ise ülke halkını harekete geçiremediler ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Kara harekâtının daha geniş çapta olması gerektiği sonucunu çıkaramayan ve büyük bir ordu toparlamanın mali ve politik güçlüklerini çok iyi bilen İngiliz Hükümeti, çareyi düşman kıyı şeridi boyunca geleneksel "baskın" politikasını uygulamakta buldu; ama Belle Adası, Ferrol ve Cadiz ile başka yerlere yaptıkları ufak çaplı saldırılar yararlı bir stratejik amaca hizmet etmedi. Daha da kötüsü, Avusturyalılar ve Ruslar, İsviçre'yi savunma konusunda işbirliği yapmayı beceremediler ve Ruslar dağlar arasından doğuya doğru sürüldü; böyle olunca da çarın müttefiklerine duyduğu soğukluk daha da güçlenerek, İngiliz politikası karşısında derin bir kuşkuya ve Mısır'dan Fransa'ya geçmiş olan Napolyon ile pazarlık isteğine dönüştü. Rusya'nın çekilmesiyle Fransa, Marengo ve Hohchstad'da (her ikisi de 1800 Haziranında), bundan altı ay sonra da, Hohenlinden'de tüm şiddetiyle Avusturya'ya çullanınca, Viyana bir kez daha barış istemek zorunda kaldı. Prusya ve Danimarka, olayların böyle yön değiştirmesinden yararlanarak Hanover'i istila edip, İspanya da Portekiz'i işgale girişince, İngiltere 1801'de bundan üç yıl önce olduğu gibi, neredeyse tek başına kalmıştı. Kuzey Avrupa'da ise Rusya, Danimarka, İsveç ve Prusya yeni bir Silahlı Tarafsızlık İttifakı içinde birleştiler.

Öte yandan İngiltere, denizlerde ve Avrupa dışında yaptığı savaşlarda oldukça iyi sonuçlar almıştı. Fransızlardan alınan Malta, krallık donanmasına stratejik açıdan hayati önem taşıyan bir üs kazandırmıştı.

Silahlı Tarafsızlık İttifakının İngiltere'yi Baltık ticaretinde saf dışı bırakma tasarısı için oluşturulan hattın önünde yer alan Danimarka filosu, Kopenhag açıklarında perişan edildi. (Çar Paul'ün bundan birkaç gün önce öldürülmesi ittifakın her koşulda zaten sona erdiğine işaret ediyordu.) Gene 1801 Martında, İskenderiye'ye gönderilen İngiliz kuvvetleri Fransa Ordusunu burada yendiler; bu da daha sonra Fransızların Mısır'dan tümüyle çekilmesine yol açtı. Daha da ötede, İngilizlerin Hindistan'da bulundurduğu kuvvetler Fransız destekli Tipu'yu Mysor'da ezerek, kuzeyde yeni topraklar kazanmaya devam ettiler. Batı Hint Adalarındaki Fransız, Hollanda, Danimarka ve İsveç sömürgeleri de İngilizlerin eline geçti.

Ancak, İngiltere'nin 1801'de Avrupa'da sağlam bir müttefike sahip olmaması ve İngiliz-Fransız savaşının sonuç getirmeyecek bir nitelikte olması, İngiltere'deki pek çok politikacıyı barışı düşünmeye itti; bu tür düşünceler, Akdeniz'de ve daha az ölçüde Baltık'ta, durumları zarar gören ticaret çevrelerinin zorlamalarıyla güç kazandı. Pitt'in, Katoliklere yurttaşlık ve politik haklarının tam olarak tanınması konusu yüzünden istifa etmesi, görüşmeler yönündeki hareketi hızlandırdı. Napolyon'un hesaplarına göre bir barış döneminin ona kaybettireceği hemen hiçbir şey yoktu; Uydu devletlerdeki Fransız nüfuzu pekişmeye devam edecek, bu arada İngilizlerin o bölgelerde eskiden sahip oldukları ticari ve diplomatik ayrıcalıklara yeniden kavuşmalarına kesinlikle izin verilmeyecekti. Çeşitli limanlara dağılmış olan Fransız donanması bir araya toplanabilir ve yeniden inşa edilebilirdi; Fransız ekonomisi de mücadelenin ikinci turu başlayıncaya kadar dinlendirilebilirdi. Bunun bir sonucu olarak –hükümetin Amiens Barışını yapmasını (Mart 1802) pek fazla eleştirmeyen– İngiliz kamuoyu, Fransa'nın mücadeleyi başka biçimlerde sürdürdüğünü görünce, düzenli olarak öbür yana kaydı. İngilizlerin, Avrupa'nın çoğu yerinde ticaret yapmalarına izin verilmiyordu. Londra'ya, Hollanda, İsviçre ve İtalya'ya ilişkin konuların dışında kalması sertçe söyleniyordu. Fransızların çevirdiği entrikaların ve takındığı saldırgan tutumun haberi, Muscat'tan Batı Hint Adalarına, Türkiye'den Piedmont'a kadar her yerden geliyordu. Bu haberler ve Fransa'da geniş çaplı bir savaş gemisi yapım programının ortaya çıkması, Addington yönetimindeki İngiliz Hükümetinin Malta'yı geri vermeyi reddetmesine ve 1803 Mayısında soğuk savaşı sıcak savaşa dönüştürmesine yol açtı.[76]

1689-1815 arası yapılan yedi büyük İngiltere-Fransa savaşının bu son turu, 12 yıl sürecek ve hepsinin arasında en zorlusu olacaktı. Tıpkı daha önce olduğu gibi, her iki tarafın da birbirinden farklı güçlü ve zayıf yanları vardı. Yapılmış olan bazı kısıntılara rağmen, savaş başladı-

ğında krallık donanması çok iyi durumdaydı. Güçlü filolar Fransa kıyısını abluka altında tutarken, Fransa'nın ve uydularının denizaşırı bölgelerdeki imparatorluk toprakları sistemli bir biçimde ele geçiriliyordu. St. Pierre Et Miquelon, St. Luira, Tobago ve Hollanda Guyanası, Trafalgar'dan önce alındı ve Hindistan'da daha da ilerleme kaydedildi; Ümit Burnu 1806'da; Curaçao ve Danimarka'ya ait Batı Hint Adaları 1807'de; Moluccalardan birkaçı 1808'de; Cayenne, Fransız Guyanası, San Domingo, Senegal ve Martinik 1809'da; Guadeloupe, Mauritius, Amboina ve Banda 1810'da, Java 1811'de ele geçirildi. Buraların kazanılması, gene Avrupa'daki denge üzerinde doğrudan bir etki yaratmadı; ama İngiltere'nin denizaşırı bölgelerdeki egemenliğini güçlendirdi ve geleneksel pazarları olan Antwerp ve Leghorn artık kapalı olduğundan, ihraç mallarına yeni "çıkış noktaları" sağladı ve ilk aşamalardayken bile, Napolyon'un Güney İngiltere'yi istila düşüncesini daha önce olmadığı kadar ciddi bir biçimde aklından geçirmesine sebep oldu. Büyük ordu, Boulogne önünde toplanıp, acımasız bir kararlılık içindeki Pitt 1804'te göreve geri dönünce, iki taraf da son ve kesin sonuç verecek bir çatışma beklentisine girdi.

Aslında, 1805'ten 1808'e kadar olan deniz ve kara çatışmaları, aralarında birkaç ünlü muharebe bulunmasına rağmen savaşın stratejik kısıtlamalarını bir kez daha ortaya koymuştur. Fransız Ordusu, İngiliz Ordusundan en az üç kat büyük ve çok daha deneyimliydi; ancak İngiltere'de güvenlik içinde karaya çıkabilmesi için, önce denizde egemen olması gerekiyordu. Sayısal olarak Fransız donanması bir hayli büyüktü (savaş hattında yaklaşık 70 gemisi vardı); bu da Napolyon'un sahip olduğu kaynakların bir işaretiydi. İspanya 1804'ün sonlarında savaşa girince, (savaş hattında 20'den fazla gemisi olan) bu ülkenin donanması da Fransız donanmasını takviye etti. Ancak, Fransız-İspanyol filoları beş-altı limana dağılmış durumdaydılar ve bağlantı kurabilmeleri, kendilerinden çok daha fazla savaş deneyimi olan krallık donanmasıyla karşılaşma riskine girmeden mümkün değildi. Bu filoların 1805 Ekiminde Trafalgar'da uğradıkları ezici yenilgi, rakip donanmalar arasındaki "kalite farkı"nı en yıkıcı biçimde göstermişti. Ancak İngilizlerin kazandıkları dramatik zafer İngiliz adalarının güvenliğini sağlasa da, Napolyon'un kara üzerindeki durumunu sarsamamıştı. Pitt, bu yüzden Rusları ve Avusturyalıları, Fransa'ya karşı muharebe meydanına sürecekleri her 100.000 asker için 1,75 milyon sterlin ödeyerek, üçüncü bir ortaklık kurmaları için kandırmaya çalıştı. Ancak Napolyon Trafalgar'dan önce bile, ordusunu Boulogne'dan hızla yukarı Tuna'ya sürmüş ve Avusturyalıları Ulm'de silip geçmişti; bundan sonra doğuya ilerleyerek aralık ayında Austerlitz'de 85.000 kişilik bir Avusturya-Rusya kuvvetini ezip geçmişti. Keyfi iyice kaçan Viyana üçüncü sefer barış isteyin-

ce, Fransa, İtalyan yarımadası üzerindeki egemenliğini bir kez daha göstermiş oldu ve oradaki İngiliz-Rus kuvvetlerini aceleyle çekilmek zorunda bıraktı.[79]

İngiltere'ye indirilen bu büyük darbelere ilişkin haberler, Pitt'in 1806 başlarındaki ölümüne sebep olsun ya da olmasın, Napolyon gibi askeri bir dehayı yıkmanın zorluğunu bir kez daha ortaya koymuştu. Gerçekten de, bundan sonraki birkaç yıl Avrupa'daki Fransız egemenliğini doruğa ulaştırdı. (Bkz. Harita 7) Daha önceki çekimserliğiyle ortaklığı zayıflatan Prusya, 1806 Ekiminde hesapsızca Fransa'ya savaş ilan etti ve bir ay içinde ezilip gitti. Büyük ve inatçı Rus ordularının durumu ise çok farklıydı; ama birkaç çarpışmadan sonra onlar da Friedland savaşında (Haziran 1807) büyük zarar gördüler. Tilsit Barış Antlaşmalarıyla Prusya hemen hemen bir Fransız uydusuna dönüştü, ucuz kurtulan Rusya ise İngiltere'yle ticaretinin yasaklanmasına razı olup, ilerde bir Fransız ittifakına girmeye söz verdi. Güney ve büyük bölümüyle Batı Almanya'nın Ren Konfederasyonuna katılması, Batı Polonya'nın Varşova grandükalığına dönüşmesi, İspanya, İtalya ve aşağı ülkelerin boyun eğmesi ve Kutsal Roma İmparatorluğunun son bulmasıyla, Portekiz ve İsveç arasında bağımsız devlet –ve İngiltere'nin müttefiki olabilecek kimse– kalmamıştı. Bu durum, Napolyon'a "dükkâncılar ülkesi"ni* kesin biçimde mahvetme fırsatı verdi: Avrupa'ya yaptıkları dışsatımı yasaklayıp, ekonomilerine zarar vermek, bu arada da krallık donanmasının artık ulaşamadığı keresteyi, gemi direklerini ve gemi yapımında kullanılan öbür kaynakları kendi amaçları için toplamak. Yeniden doğrudan saldırıya geçmeden önce, İngilizler dolaylı yoldan zayıf düşürüleceklerdi. İngiltere'nin ihracat sanayii için Avrupa pazarlarına, donanması için de Baltık'tan alınan gemi direklerine ve Dalmaçya meşesine olan bağımlılığı düşünülünce, kendisine yönelen tehdit son derece büyüktü. Son olarak da, ihracat kazançlarının azalması yüzünden Londra, müttefiklerine yardım edebilmesi ve ülke dışına göndereceği kendi ordularının ihtiyacı olan malları satın alabilmesi için gerekli olan nakit parayı bulamayacaktı.

O halde bu savaşta, ekonomik etkenler ile strateji, daha önce hiç olmadığı kadar birbirinin içine girmişti. İngiltere ile Fransa'nın üstünlük düellosunun bu çok önemli aşamasında, yani Napolyon'un İngiltere ile ticareti yasaklayan Berlin/Milano kararnameleri (1806-1807) ile, Fransızların 1812'de Moskova'dan çekilişleri arasında kalan bu dönemde, birbirlerine rakip bu iki sistemin nispi değerlerini daha ayrıntılı olarak çözümlemek gerekir. Her ikisi de öbürünü ekonomik yönden mahvetme

* "Dükkâncılar ülkesi": İngiltere. – ç.n.

İNGİLİZ İMPARATORLUĞU
RUS İMPARATORLUĞU

peşinden olduğundan, önemli zayıflıklar er geç ortaya çıkacak ve bu durum, güç politikası açısından korkunç sonuçlar doğuracaktı.

Hiç kuşku yok ki, İngiltere'nin bu sırada dış ticarete her zamankinden büyük olan bağımlılığı, Napolyon'un "Avrupa Sistemi" çerçevesinde koyduğu ticaret yasağı karşısında ülkeyi çok zayıf durumda bırakmıştı.[80] Fransa ile ondan daha yumuşak başlı uydularının (Danimarkalılar gibi) 1808'de ve tekrar 1811-1812'de sürdürdükleri ekonomik savaş, İngiltere'nin ihracata dayalı ticaretinde bunalım yaratıyordu. Depolarda yığınla mamul mal birikmiş, Londra dokları sömürgelerin ürünleriyle dolup taşmaktaydı. Kentlerdeki işsizlik ve illerdeki huzursuzluk, işadamlarının korkularını artırıyor ve pek çok iktisatçının barış taleplerine yol açıyordu; ulusal borç miktarındaki müthiş artış da aynı şeyi gerektiriyordu. Birleşik Devletlerle olan ilişkiler kötüye gidip, bu önemli pazara yapılan ihracat 1811'den sonra hızla düşünce, ekonomik baskılar neredeyse dayanılmaz hale geldi.

Ama gerçekte bu baskılara gene de dayanılmıştır; bunun başlıca sebebi de, baskıların hiçbir zaman tam etkili olacak kadar uzun süreli ve tutarlı biçimde uygulanmayışıdır. Fransız hegemonyasına karşı, İspanya'da yapılan devrim, İngiltere'deki 1808 ekonomik bunalımını hafifletmiş; bunun gibi, Rusya'nın Napolyon'dan kopması da, İngiliz mallarının Baltık'a ve Kuzey Avrupa'ya akmasına imkân vererek, 1811-1812 durgunluğunda bir rahatlama sağlamıştır. Ayrıca, tüm bu dönem boyunca, İngiliz mamul malları ve sömürgelerden gelip yeniden ihraç edilen mallar, çok büyük kârlarla ve çoğu zaman rüşvet yiyen yerel memurların suç ortaklığı sayesinde, Avrupa'ya kaçak olarak büyük miktarlarda sokuldu. Yasaklanmış ürün Heligoland'dan Selanik'e dolambaçlı yollardan seyahat ederek kendisini almaya hevesli müşterilere ulaşıyordu – tıpkı daha sonraları, 1812 tarihli İngiliz-Amerikan savaşı sırasında Kanada ve New England arasında seyahat ettiği gibi. Son olarak da, İngiltere'nin ihracat ekonomisi, Avrupa Sistemi ya da Amerika'nın "ambargo" politikasının etkilemediği bölgelerle olan ticaretin büyük artış göstermesi sayesinde sürdürülebilirdi: Asya, Afrika, Batı Hint Adaları, (yerel İspanyol valilerin tüm çabalarına rağmen) Latin Amerika ve Yakındoğu. Bütün bu sebeplerle ve İngiltere'nin ticaretinin bazı pazarlarda bazı zamanlarda ciddi kesintilere uğramasına rağmen, genel eğilimin ne olduğu açıktı: İngiliz ürünlerinin toplam ihracatı 21,7 milyon sterlinden (1794-1796) 37,5 milyona (1804-1806), bu rakamdan da 44,4 milyon sterline çıkmıştır (1814-1816).

İngiliz ekonomisinin dış baskılar karşısında dağılıp gitmemesinin bir diğer önemli sebebi de, Napolyon'un bir şanssızlığı olarak, İngiltere'nin Sanayi Devrimine adamakıllı girmiş bulunmasıydı. Bu iki büyük tarihsel olayın birbirleriyle çok özel bir biçimde, pek çok yönden

etkileşim halinde oldukları ortadadır: Hükümetin silah siparişleri, demir, çelik, kömür ve kereste ticaretini körükledi; devletin yaptığı çok büyük harcamalar (gayri safi milli hasılanın tahmini olarak yüzde 29'u) mali uygulamaları etkiledi ve Fransız "karşı abluka"sı kimi fabrikaların üretimini zayıflatırken, yeni ihracat pazarları bazılarının üretimini artırdı. Devrimciler ve Napolyon'la yapılan savaşların İngiliz ekonomisinin genel anlamdaki büyümesini tam olarak nasıl etkilediği karmaşık ve tartışmalı bir konudur ve hâlâ tarihçiler tarafından araştırılmaktadır; artık çoğu tarihçi İngiltere'deki sanayileşmenin bu onyıllarda gösterdiği hızlı tempo konusunda ortaya atılan önceki görüşlerde abartı olduğunu düşünmektedir. Ancak açık olan şey şudur, ekonomi tüm bu dönem boyunca büyümüştür. Pik demir verimi, 1788'de yalnızca 68.000 ton iken, 1806'da 244.000 tona fırlamış, 1811'de ise daha da artarak 325.000 tona çıkmıştı. Savaş öncesi hemen tümüyle yeni olan pamuk sanayii, sonraki on yıl içinde şaşırtıcı bir genişleme göstererek makine, buhar gücü, kömür ve işçi kullanımını giderek artırmıştır; 1815'e gelindiğinde pamuk ürünleri İngiltere'nin en büyük ihracatını oluşturuyordu. Bir sürü yeni rıhtım, içerlerde de yeni kanallar, geçiş ücretli yollar ve demiryolları ulaştırmayı iyileştirmiş ve üretime daha da hız vermiştir. Bu "büyük canlanma" Fransa'ya karşı karada ve denizde sürdürülen mücadele olmasa, daha da büyük olur muydu olmaz mıydı konusunu bir yana bırakırsak, ortada olan gerçek şudur ki, İngiltere'nin verimliliği ve zenginliği hızlı artışını sürdürüyordu – ve bu artış, Pitt ile ondan sonra göreve gelenlerin, savaşların giderlerini karşılamak üzere getirdikleri maddi yüklerin kaldırılmasında yardımcı oldu. Sözgelimi gümrük, üretim ve satış vergilerinden sağlanan gelir 13,5 milyon sterlinden (1793) 44,8 milyona (1815) fırladı; yeni konan gelir ve emlak vergileri de 1799'da 1,67 milyon sterlin getirirken, bu rakam savaşın son yılı içinde 14,6 milyon sterline ulaştı. Gerçekten de, İngiliz Hükümeti 1793-1815 arası dolaysız ve dolaylı vergilerden 1.217 milyar sterlin gibi baş döndürücü bir toplam elde etmiş ve para piyasalarındaki kredisini yitirmeden, 440 milyon sterlinlik yeni borç bulmuştu – mali konularda daha tutucu olan Napolyon'u da bu arada hayretlere düşürmüştü. Savaşın kritik son bir-iki yılı içinde, İngiliz hükümeti her yıl 25 milyon sterlinden fazla borç alarak kendisine belirleyici olan bir fazlalık payı bırakmıştı.[81] Kuşkusuz, İngilizlerin vergi yükü 18. yüzyıl bürokratlarının tasavvur edebileceklerinin bir hayli üzerindeydi ve devlet borcu üçe katlanmıştı; ama yeni refah düzeyi bu yüklerin kaldırılmasını kolaylaştırdı ve toprak büyüklüğü ile nüfus açısından geride kalmalarına rağmen İngilizlerin savaş giderlerine heybetli Napolyon İmparatorluğundan daha iyi dayanmalarına imkân verdi.

Fransız ekonomisinin 1789-1815 yılları arasındaki durumu ve geniş ölçekli bir savaş kaldırabilme kapasitesi, tarihçiler için çözümlenmesi daha da karmaşık bir konudur.[82] Ancien régime'in çöküşü ile, bunu izleyen karışıklığın Fransa'daki ekonomik etkinliği bir süre için sınırladığı kuşkusuzdur. Öte yandan halkın devrim karşısındaki taşkın coşkusu ve yabancı düşmanlara karşı durabilmek için ulusal kaynakların seferber edilişi top, hafif silah ve başka tür askeri araç-gereç üretiminde şaşırtıcı bir artışa yol açmış, bu da demir ve tekstil işkollarına hız vermiştir. Bunlara ek olarak, eski düzene özgü, ülke içi gümrük tarifeleri gibi birtakım ekonomik engeller bir kenara itilmiş ve Napolyon'un kendisi tarafından gerçekleştirilen yasal ve idari reformlar çağdaşlaşmaya yardımcı olmuştur. Konsüllüğün ve imparatorluğun kurulması, monarşi rejimine özgü pek çok unsuru geri getirmişse de (özel bankerlere olan bağımlılık gibi) bu, nüfus artışları, devlet harcamalarının sağladığı itici güç, korumacı gümrük tarifelerinin genişletilmesi ve birtakım yeniliklerin gelmesiyle doğal olarak beslenen ekonominin düzenli bir biçimde büyümesini engellememiştir.

Bununla birlikte, Fransız ekonomisinin büyüme hızının İngiliz ekonomisine oranla daha ağır olduğu kesin gibi görünmektedir. Bunun en derinlerde yatan sebebi, Avrupa'dakilerin en büyüğü olan Fransız tarım sektörünün pek az değişmesiydi; çünkü derebeyinin yerini köylülerin alması, tek başına, bir tarım devrimi değildi ve (İngiliz sömürgelerinden gelen kamış şekerin yerini tutmak üzere) şeker pancarı üretiminin geliştirilmesi gibi büyük bir önemle ilan edilen politikaların sonuçları da sınırlı kaldı. Ulaştırmadaki yetersizlikler yüzünden çiftçiler hâlâ yerel pazarlara bağlıydılar; radikal yenilikler için gerekli olan itici güç de hemen hiç yoktu. Bu tutucu düşünce yapısının izleri yeni yeni doğmakta olan sanayi sektöründe de görülebiliyordu; bu sektör içinde, sözgelimi demir üretiminde yeni makinelerin kullanımı ve geniş çaplı girişimler yaygın olarak değil, tek tük rastlanan durumlardı. Önemli ilerlemeler elbette yapılıyordu ama bunların çoğu savaşın ve İngilizlerin uyguladığı deniz ablukasının etkisi altında nitelik değiştiriyordu. Böylece pamuk sanayiinin Avrupa Sisteminden gördüğü yarar, daha üstün durumdaki İngilizlerin (ve tabii ki malları Fransızların koyduğu yüksek gümrük tarifeleri yüzünden saf dışı kalan tarafsız ve uydu devletlerin) rekabetinden korunmasını sağlayacak düzeyde kaldı; bu sanayi genişleyen iç pazardan da yarar gördü, çünkü Napolyon'un sınır komşusu ülkelerdeki fetihleri sayesinde "Fransızlar"ın sayısı 1789'da 25 milyonken, 1810'da 44 miyona çıkmıştı. Ancak bu durum, ham pamuğun kıt ve pahalı oluşu ve İngiltere'den yeni teknikler getirme sürecinin yavaşlamasıyla etkisiz kalıyordu. Genel olarak bakıldığında, yabancı rakipleri karşısında koruma altına alınmış olduğundan, Fransa ekonomisinin savaştan rekabete daha az elverişli bir durumda çıktığı kesindir.

Deniz ablukasının etkisi Fransız ekonomisinde bu içe dönüşü artırmıştır.[83] Ekonominin, 18. yüzyılda en hızlı gelişen ve (İngiltere örneğinde olduğu gibi) sanayileşmede en çok öncülük edebilecek potansiyele sahip olan Atlantik sektörü, krallık donanması tarafından giderek daha çok engelleniyordu. Özellikle Santa Domingo'nun kaybı, Fransa'nın Atlantik ticaretine ağır bir darbe indirdi. Denizaşırı bölgelerdeki başka sömürgeler ve yatırımlar da elden çıktı; 1806'dan sonra da tarafsız yük gemileri aracılığıyla yapılan ticaret bile durdu. Bordeaux'un gördüğü zarar korkunçtu, Nantens'in Fransa'nın kazançlı köle ticaretinden aldığı pay sıfıra indi. İç bölgesinde ve İtalya'da başka ticaret ortakları bulunan Marsilya'nın sanayi verimi bile 1789-1813 arası dörtte bire düştü. Buna karşı, Alsace gibi Fransa'nın kuzeyinde ve batısında yer alan bölgeler, kara ticaretinin daha güvenli ortamından yararlandılar. Ancak bu bölgelerde bağcılık ve pamuk eğirme gibi işlerle uğraşan kimseler, kendi korumacı ortamları içinde kazançlı çıkmış olsalar bile, bunun Fransız ekonomisi üzerindeki genel etkisi çok daha az tatmin ediciydi. Atlantik sektöründe "sanayileşmeden kopan", dış dünyanın büyük bir bölümünden soyutlanan Fransız ekonomisi içe doğru, köylülere, küçük kent ticaretine, bölgesel rekabete kapalı ve oldukça küçük çaplı sanayi kollarına yöneldi.

Bu ekonomik tutuculuk –kimi zaman da kesin gerileme belirtileri– dikkate alınınca, Fransızların onyıllar boyu, Büyük Güç savaşının giderlerini karşılayabilme gücü daha da olağanüstü görünmektedir.[84] 1790'lı yılların ortalarında var olan halk seferberliği hemen akla gelen bir sebeptir ama 500.000 askerin oluşturduğu (her yıl da herhalde 150.000 yeni askere ihtiyaç duyan) ve uzun dönem hizmet veren bir ordunun ihtiyaçlarının karşılandığı asıl Napolyon çağının gücünü açıklayamaz. 1807'de en az 462 milyon frankı bulan askeri harcamalar, 1813'te 817 milyon franka fırlamıştı. Bu hiç de şaşırtıcı gelmeyeceği gibi, olağan gelirlerin bu giderleri karşılaması mümkün değildi. Dolaysız vergiler ülke içinde olumsuz karşılanıyor, bu yüzden de büyük ölçüde artırılamıyordu – bu da, Napolyon'un ancien régime'e özgü tütün ve tuz vergileriyle, başka tür dolaylı vergilere dönme sebebini büyük ölçüde açıklamaktadır. Ancak ne bunlar, ne de çeşitli pul resmi ve gümrük ücretleri, yüz milyonlarca franklık yıllık açıkları ortadan kaldıramazdı. Fransa Merkez Bankasının kurulmasının yanı sıra başka tür çeşitli mali düzen ve kurumların, devletin örtülü bir kâğıt para politikası yürütmesine, böylece de krediye dayanarak batmadan durabilmesine imkân verdiği doğrudur – imparator borç almaya karşı açıkça sert tavır koymuş olduğu halde... Ama bu bile yeterli değildi. Açık, ancak başka yollarla kapatılabilirdi.

Napolyon emperyalizminin giderleri, hesaplanması mümkün olma-

sa da büyük oranda yağma ile karşılanmıştır. Yağma süreci ülke içinde "devrim düşmanları"[85] ilan edilenlerin mülklerinin gaspı ve satışıyla başladı. Devrimin savunulması için yapılan savaşları Fransız orduları komşu ülkelere taşıyınca, bunun bedelini yabancıların ödemesi tümüyle doğal görülüyordu. Kabaca söylemek gerekirse savaş, savaşa destek olacaktı. Yenilgiye uğratılan ülkelerde krallığa ve feodal lordlara ait mülklerin gasp edilmesi; düşman ordularından, garnizonlarından, müzelerinden ve hazinelerinden doğrudan elde edilen ganimetler; para ya da eşya olarak zorla ödettirilen savaş tazminatları ve Fransız alaylarına uydu devletlerde karargâh kurdurup, bu devletlerden askerlerin ihtiyaçlarını karşılamalarını istemek yoluyla Napolyon, muazzam boyutlardaki askeri giderlerini karşılamakla kalmamış, Fransa'ya oldukça büyük kazançlar da sağlamıştır – tabii kendisine de. Fransa'nın gücünün doruk olduğu dönemde, bu domaine extraordinaire'in* yöneticileri tarafından toplanan paralar, olağanüstü düzeydeydi ve kimi yönlerden Nazi Almanya'sının İkinci Dünya Savaşı sırasında uydularını ve yendiği düşmanlarını yağmalamasına benzer bir örnek oluşturuyordu: Sözgelimi Prusya, Jena'dan sonra 311 milyon frank ceza ödemek zorunda bırakıldı ki bu, Fransız yönetiminin olağan gelirlerinin yarısına eşitti. Her yenilgi de Habsburg İmparatorluğu toprak vermeye ve yüksek bir tazminat ödemeye zorladı. İtalya'da 1805-1812 arası toplanan vergilerin yaklaşık yarısı Fransa'ya gitti. Tüm bunlar çok büyük Fransız Ordusunun büyük bir bölümünü anayurdun dışında tutmak ve Fransız vergi yükümlülerini savaşın tüm giderlerini ödemekten kurtarmak gibi çift yönlü bir yarar sağlıyordu. Olağanüstü komutanının yönetimindeki Fransız Ordusu başarılı olmayı sürdürdükçe, sistemin zarar görmesi mümkün görünmüyordu. Bundan dolayı da, imparatorun sık sık şu iddiada bulunmasını duymak şaşırtıcı değildi:

> Benim gücüm şanımdan, şanım ise kazandığım zaferlerden gelir. Gücüm, yeni şan ve zaferlerle beslemediğim takdirde zayıflayacaktır. Beni ben yapan fetihlerimdir ve ancak fetih yaparak durumumu koruyabilirim.[86]

O halde, Napolyon'u devirmek nasıl mümkün olacaktı? Ordu için insan gücü eksiği olan İngiltere bunu tek başına yapamazdı. Karadaki rakiplerinden herhangi birinin tek başına Fransa'ya yönelteceği saldırı başarısızlığa mahkûmdu. Prusya'nın kötü bir zamanlama ile 1806'da savaşa girişi bunu göstermişti; ama uğraşları boşa çıkan Avusturyalıları 1809'un başlarında Fransa'yla yeni savaşlara girmekten alıkoyamamış-

* Domaine extraordinaire: Olağanüstü topraklar. – ç.n.

tı; Avusturyalılar Echmühl ve Aspern'de büyük bir şevkle savaşmalarına rağmen, Wagram'daki yeni kayıplar Viyana'yı bir kez daha barış istemek ve Fransa ile müttefiklerine yeniden toprak vermek zorunda bıraktı. Üstelik, Fransızların Avusturya karşısındaki başarıları, Napolyon'un İspanya'daki ayaklanmayı bastırmak için buraya saldırmasının hemen ardından gelmişti. O halde, öyle görünüyordu ki nerede imparatorun iradesine başkaldıran çıkarsa, derhal icabına bakılıyordu. Denizlerde de İngilizler, Kopenhag saldırısında olduğu gibi (Ağustos 1807) ister o sırada düşmanları, ister ilerde kendilerine düşmanlık edebilecekler olsun, hepsine karşı aynı acımasızlığı gösteriyor ama askeri kaynaklarını, hâlâ Güney İtalya açıklarındaki küçük çaplı baskınlar, Buenos Aires'e yöneltilen beceriksiz bir saldırı ve 1809 yazında felaketle sonuçlanan Walcheren harekâtı uğruna çarçur ediyorlardı.[87]

Ancak tam Napolyon'un kurduğu sistem yenilmezmiş gibi göründüğü sıradadır ki, imparatorluk binasında önemli çatlaklar belirdi. Birbiri ardına gelen askeri zaferlere rağmen, Fransa'nın bu savaşlarda verdiği kayıplar büyük olmuştu – Eylau'da 15.000, Friedland'da 12.000 kayıp, Bailen'de öldürülen ya da teslim alınan 23.000 asker, Aspern'de 44.000'e varan muazzam ölü ve yaralı sayısı, Wagram'da ise bir 30.000 daha. Deneyimli askerler, en azından muhafız alayları dışında çok azalmıştı; sözgelimi, 1809 yılında Armée de l'Allemagne'ın (Muhafız alayı dışındaki) 148.000 askerden 47.000'i, genç yaştaki acemilerdi.[88] Napolyon'un ordusunda da Hitler'inkinde olduğu gibi, fethedilen ülkelerden ve uydu devletlerden çok sayıda asker vardı ama Fransa'daki insan gücü kaynağının aşınmaya uğradığı açıktı; oysa, ne yapacağı belli olmayan çarın hâlâ çok sayıda yedek askeri vardı ve Wagram'dan sonra bile, inatçı ve duruma iyice içerlemiş olan Avusturyalılar hayli büyük bir "hazırda ordu"ya sahiptirler. Tüm bunların yakın bir gelecekte birer anlamı olacaktı.

Üstelik, Napolyon'un 1808'in sonlarında İspanya'ya karşı giriştiği saldırı bu savaşı, kendisinin safça hayal ettiği gibi "çözüme ulaştırmamıştı." Napolyon resmi İspanyol Ordusunu dağıtmakla, bilmeden yerel halkı kurtuluşu gerilla harbinde aramaya itti; bunun bastırılması ise büsbütün zordu ve Fransız kuvvetlerinin karşı karşıya olduğu lojistik sorunları artırdı. Yerel halk yiyecek vermeyince, Fransız Ordusunun kendi güvenilmez kaynaklarına olan bağımlılığı kritik bir noktaya vardı. Üstelik İspanya'yı, dahası Portekiz'i, birer muharebe meydanına çeviren Napolyon, öyle bir şey amaçlamadığı halde, hâlâ ihtiyatlı davranan İngilizlerin sorumluluk yüklenmeye ikna edilebilecekleri birkaç bölgeden birini seçmişti; İngilizler bunu önceleri deneme niteliğinde, daha sonra da, Wellington'un Fransız élan'ın* dizginleyip aşınmaya uğ-

Élan: Enerji ve güven. – ç.n.

ratmak üzere, yerel halkın sempatisinden, yarımadanın coğrafyasından, deniz egemenliğinden ve –son ama önemli bir nokta olarak da– gitgide profesyonellik kazanan kendi askerlerinden nasıl yararlandığını görerek, artan bir güvenle yaptılar. Massena'nın ordusunun, 1810-1811'de Lizbon üzerine sonuçsuz kalan yürüyüşü sırasında 25.000 ölü ve yaralı verilmesi, 300.000 Fransız askerinin Pireneler'in güneyine gönderildiği bir sırada bile, "İspanya çıbanı"nın neşter vurulup deşilemeyeceğini gösteren erken bir belirtiydi.[89]

İspanya konusunun Fransa'yı zayıflatmasının yanı sıra, bununla eşzamanlı olarak İngiltere'nin sırtındaki yüküde hem stratejik hem de ticari açıdan hafifletiyordu. Ne de olsa, bundan önceki İngiltere-Fransa savaşları sırasında İspanya, Fransa'nın yanında çarpışmıştı –bu ise, Cebelitarık'a karşı karadan ve İngiliz donanmasına karşı da (Fransız-İspanyol birleşik filolarıyla) denizden gelen bir tehdit oluşturmakla kalmamış, Yarımada üzerindeki, Latin Amerika'daki ve genel olarak Akdeniz'deki ihracat pazarlarını da etkilemişti. Düşman yerine dost bir İspanya, bu baskıların hepsinin son bulması demek oldu. Lancashire ve Midlands ürünlerinin eski pazarlara yeniden girebilmesiyle, Avrupa sisteminin İngiltere'nin ticaretine verdiği zarar artık büyük ölçüde azalmıştı; 1810'a gelindiğinde, İngilizlerin toplam ihracatı (1808'de 37 milyon sterlinken), 48 milyon sterlin gibi bir rekora ulaşmıştı. Bu ferahlama, yalnızca geçici olsa ve Baltık Denizinin kapanması ve zorla askere alma ve abluka konularında İngilizlerle Amerikalılar arasındaki kavga yüzünden giderek önemini kaybetse bile yeterliydi. Bu Napolyon'un büyük Avrupa-dışı düşmanını, hem de Avrupa anakarası üzerinde ayaklanmaların patlak verdiği bir sırada ayakta tuttu.

Aslında Napolyon'un Avrupa üzerinde kurduğu sistemin temelinde bir çelişki yatıyordu. Devrimin Fransa kapsamındaki yararları ya da sakıncaları ne olursa olsun özgürlük, kardeşlik ve eşitlik duyurusunda bulunan bir ulus, şimdi de –imparatorunun buyruğu ile– Fransız olmayan halkları yenilgiye uğratıyor, onların toprakları üzerine asker yerleştiriyor, mallarını müsadere ediyor, ticaretlerini bozuyor, onlardan çok büyük miktarlarda tazminat ve vergi istiyor, gençlerini askere alıyordu.[90] Avrupa Sistemi çerçevesinde giderek artırılan denetimler de öfke uyandırıyordu çünkü Napolyon'un İngiltere'ye karşı yürüttüğü ekonomik savaşta yalnızca Nantes ve Bordeaux değil; Amsterdam, Hamburg ve Trieste de zarar görüyordu. Birkaçı, İspanyolların yaptığı gibi, silaha sarılıp açıkça ayaklanıyor ya da Rusların 1810 Aralığında yaptıkları gibi yıkım getiren Avrupa Sisteminden çekiliyorlardı.[91] Ancak Napolyon'un büyük ordusu Moskova seferlerinde perişan edilip, Armée de'Espagne da Pireneler'e doğru sürülünce, Fransız hegemonyasından kurtulma fırsatı beliriverdi. Artık Prusyalılar, Ruslar, İsveçliler ve Avus-

turyalılar için gerekli olan şey hazırda tüfek, çizme ve giyecek stoklarının olması –ve tabii bir de para– idi; bunları da İngilizler, Portekizli ve İspanyol müttefiklerine zaten vermekteydiler. Böylece, bir yanda Britanya Adalarının güvenliği ve nispi zenginliği, öbür yanda da Fransız yönetiminin aşırı yayılmış olması ve gitgide daha açgözlü hale gelişi, sonunda karşılıklı etkileşim içinde, Napolyon İmparatorluğunu devirme sürecini başlattılar.

Ekonomik ve jeopolitik etkenlerin böylesine genel bir çözümlemesi, ister istemez konunun daha kişisel yönlerini, sözgelimi Napolyon'un giderek artan ataletini ve kendisiyle ilgili vehimlerini, önemsizmiş gibi gösterebilir. Ayrıca savaşın hemen hemen son yılına kadar, askeri dengenin çok sallantıda olduğu noktasını da yeterince vurgulayamayabilir –çünkü, eğer aynı yolda ilerlemeye devam etselerdi, Fransızlar o zaman için bile muazzam bir donanma kurmalarını sağlayacak kaynaklara sahiptiler. İngilizlerin ihracat ekonomisi en zorlu sınavını ancak 1812'de yaşayacaktı ve Leipzig Savaşına kadar (Ekim 1813) Napolyon'un doğulu düşmanlarından birini mahvedip, bu yolla kendine karşı kurulmuş ortaklığı dağıtması oldukça mümkün görünüyordu.

Bununla birlikte o tarihte Fransızların "aşırı genişleme"si, Napolyon'un kendi aşırı gururunu yansıtırcasına son haddine ulaşmıştı ve herhangi önemli bir aksiliğin, sistemin öbür bölümlerini de etkilemesi kaçınılmazdı – bunun da tek sebebi, varılan bir cepheyi onarmak üzere, diğer bölümlerden asker çekme zorunluluğuydu. 1811'e gelindiğinde, İspanya'da 353.000 kadar Fransız askeri vardı ama Wellington'un gözlemlediği gibi bunların bulundukları noktanın ötesinde bir güçleri yoktu; çabalarının büyük bir bölümünü ulaştırma hatlarının savunulması alıyor, bu da onları İngiliz-Portekiz-İspanyol ilerlemesi karşısında zayıf bırakıyordu. Bir sonraki yıl Napolyon, Rusya'nın bağımsızlığını ortadan kaldırmaya karar verdiğinde, Moskova üzerine yürüyenlere katmak üzere, İspanya'dan ancak 24.000 asker çekebilmiştir. Büyük ordudaki 600.000'i aşkın askerden yalnızca 270.000'i Fransızdı ve bu sayı yarımada üzerinde kalanlarınkine eşitti. Üstelik "yerli" Fransızlar arasında ilhak edilmiş topraklarda Belçikalılar, Hollandalılar ve pek çok İtalyan bulunduğu için, Rus seferi sırasında Fransa'nın 1789-öncesi sınırları içinde toplanan askerlerinin azınlıkta kaldıkları kesindi. Bu durum savaşın ilk başarılı aşamalarında bir şey fark ettirmemiş olabilir; ama geri çekiliş sırasında, askerler zehir gibi soğuktan ve yağmacı Kazaklardan kaçıp evlerine dönmek için çırpınırlarken önemli bir nokta haline gelmişti.[92]

Büyük ordunun Rusya seferi sırasındaki kayıpları korkunçtu: Ölü sayısı belki 270.000'e ulaşıyordu; 200.000 asker esir alınmış ve 100 top ile 200.000 at kaybedilmişti. Doğu cephesi, Fransız Ordusunun morali-

ni, başka her türlü etkenden daha çok bozdu. Bununla birlikte, Doğu Avrupa'ya ve İspanya yarımadasına yapılan seferlerin 1813'ten başlayarak nasıl etkileşim içinde son çöküşü hazırladıklarını anlamak önemlidir: Çünkü o tarihe gelindiğinde, Fransızları Almanya boyunca kovalamak için Rus ordularının pek az gücü (çoğu generalin de pek az hevesi) kalmıştı; İngilizler dikkatlerini bir ölçüde Amerika'yla olan kendi savaşlarına çevirmişlerdi; Napolyon ise 1813 yazının başlarında 145.000 kişilik yeni bir kuvvet toplamış ve bu onun Saksonya hattını tutup, ateşkes görüşmeleri yapmasını sağlamıştı. Prusya, akıllıca davranarak Rus tarafına geçtiği, Metternich de 250.000 kişilik bir Avusturya ordusuyla müdahale edecek gibi göründüğü halde, doğulu güçler hâlâ bölünmüş bir halde ve belirsizlik içindeydiler. Böylece Wellington'un, Joseph Bonaparte'ın ordusunu Vitoria'da perişan edip (Haziran 1813) Pireneler'e doğru sürdüğü haberi Avusturyalıları, savaş ilan ederek Fransızları Almanya'dan atmak üzere Rus, İsveç ve Prusya kuvvetlerine katılmaya teşvik etmesi açısından önemliydi. Bunun bir sonucu olarak ekimde başlayan Leipzig Savaşı İngiliz Ordusunun hiç görmediği ölçülerde yapılmıştır – 195.000 Fransız dört günlük savaş sırasında 365.000 kişilik müttefik ordusu tarafından ezilmişti; ama bu ordu, ekonomik açıdan İngilizlerin para yardımlarından ve sağladıkları 125.000 tüfek, 218 parça ağır silah ve daha pek çok araç-gereçten destek almıştı.[93]

Öte yandan Fransızların Leipzig yenilgisi, artık Pireneler'in kuzeyinde bulunan Wellington'u, Bayonne ve Toulouse üzerine yürümeye teşvik etmiştir. Prusya ve Avusturya orduları, Ren'in öbür tarafına taşıp, Kazaklar da Hollanda'yı istila edince, Napolyon, 1814 başlarında Kuzeydoğu Fransa'da parlak bir taktik savunma yürüttü; ama ordusunun gücü tükenmişti ve orduda çok fazla sayıda deneyimsiz asker vardı. Üstelik, artık savaş kendi topraklarında yapıldığı için (Wellington'un önceden söylediği gibi) Fransız halkı coşkulu değildi. İngilizlerin Fransa'yı eski sınırlarının içine çekme yolundaki ısrarları ve 9 Mart tarihli Chaumont anlaşmasında yer alan 5 milyon sterlinlik ek yardım sözüyle güçlenen müttefik hükümetler baskılarını sonuna kadar sürdürdüler. 30 Mart 1814'te, Napolyon'un mareşallerinin bile canına tak demişti; bir hafta sonra da İmparator tahtından feragat etti.

Bu destansı olayların yanında 1812-1814 İngiliz-Amerikan Savaşı, stratejik bir yan gösteri gibi kalmıştı.[94] Avrupa Sisteminin çöküşü ile aynı zamana denk gelmese ve İngiliz-Amerikan ticaretine büyük ölçüde bağımlı olan New England eyaletleri mücadele sırasında kayıtsız (çoğu kez de tarafsız) kalmamış olsalar, bu savaş ekonomik yönden İngiliz çıkarları için çok daha ciddi sonuçlar verebilirdi. Amerikalı kuvvetlerin ilan edilen "Kanada üzerine yürüyüş"leri çok geçmeden tavsadı ve iki taraf da –York (Toronto) ve Washington'a yapılan baskınlara ve etkili

olan tek gemili fırkateyn eylemlerine rağmen– hem karada hem denizde öbürüne zarar verebileceğini ama onu yenemeyeceğini gösterdi. Bu durum, özellikle İngilizlere Amerika'yla olan ticaretin önemini göstermiş ve Avrupa harekât alanında silahlı kuvvetlere şiddetle ihtiyaç varken, denizaşırı bölgelerde aynı anda büyük bir kara ve deniz gücü bulundurmanın zorluklarını ortaya koymuştur. Hindistan örneğinde olduğu gibi, okyanusötesi sömürgeler ve ticaret aynı anda hem İngiltere'nin güç konumunu pekiştiriyor, hem de stratejik bir sıkıntı oluşturuyordu.[95]

Napolyon'un 1815 Martından aynı yılın Haziranına kadar süren son savaşı, kesinlikle bir yan gösteri değilse de Avrupa'daki büyük savaş yanında stratejik bir ayrıntıydı.[96] Napolyon'un sürgünden aniden Fransa'ya geri dönüşü, savaş galipleri arasında Polonya, Saksonya ve öbür ülkelerin geleceğine ilişkin kavgaları kesiverdi; ama ittifakı sarsmadı. Aceleyle toplanmış Fransız kuvvetleri Waterloo'da, Wellington ve Blucker tarafından yenilgiyle uğratılmamış olsaydı bile, Belçika'ya doğru yönlendirilen öbür ordulara karşı nasıl direnebileceklerdi; daha da önemlisi Fransa, ekonomik açıdan bundan sonra uzun bir savaşa nasıl dayanabilirdi, bunları düşünmek zordur. Bununla birlikte, Napolyon'un atıldığı son serüven politik yönden önemliydi. İngiltere'nin Avrupa'daki konumunu pekiştirdi ve Fransa'nın ilerde bir dizi güçlü "tampon devlet"le sarılması gerektiği görüşüne kuvvet kazandırdı. Prusya'nın Jena'dan sonra toparlanmış olduğunu gösterdi ve böylece Doğu Avrupa'daki dengeleri yeniden ayarladı ve Viyana'daki tüm güçleri, güç dengesi ilkeleri içine alıp koruyan bir barış elde edebilmesi için geri kalan görüş ayrılıklarını unutmaya zorladı.[97] 20 yıl boyunca hemen hemen kesintisiz süren savaşın ve yüzyılı hayli aşkın bir süre devam eden Büyük Güç gerilim ve çatışmalarının ardından, Avrupa devletler sistemi nihayet kabaca bir denge sağlayacak çizgiler doğrultusunda biçim buluyordu.

1815 tarihli son Viyana Antlaşması, bir zamanlar Prusyalıların önerdikleri gibi, Fransa'yı parçalamamıştır. Ancak, XVIII. Louis'in ülkesinin çevresini, toprak bütünlüğüne sahip güçlü devletlerle kuşatmıştır – kuzeyde Hollanda Krallığı, güneydoğuda genişlemiş bir Sardunya (Piedmont) Krallığı, Renanya'da da Prusya; Bourbonlara geri verilen İspanya ise, toprak bütünlüğü açısından Büyük Güçlerin güvencesi altındaydı. Daha doğuda da, savaş galipleri arasındaki ateşli kavgalardan sonra, güç dengesi düşüncesi uygulamaya konmuştu. Avusturya'nın karşı çıkması yüzünden Prusya'nın Saksonya'yı sahiplenmesine izin verilmedi; Prusya, buna karşılık olarak Posen ve Renanya'dan toprak almayı kabul etti; tıpkı elinde yalnızca Polonya'nın Galiçya bölgesi kaldı diye, Avusturya'ya İtalya'da ve Güneydoğu Almanya'nın bazı yerlerine toprak verilmesi gibi. Polonya topraklarından aslan payı talebine boyun

eğilen Rusya bile, 1815 yılının başlarında, Saksonya'nın geleceği konusundaki zorlayıcı tutumuna bir İngiliz-Fransız-Avusturya ittifakının direnme tehditi üzerine bir hayli sarsılmış ve bir çatışma söz konusu olunca hızla geri adım atmıştır. Öyle görünüyor ki, artık hiçbir gücün Avrupa'nın geri kalan bölümü üzerinde Napolyon'un yaptığı gibi, isteklerini zorla kabul ettirmesine izin verilmeyecekti. 1793-1815 arasında meydana gelen olaylar önde gelen devletlerin bencilliğini hiçbir biçimde azaltıp silememişti; ama "güç ve nüfuzun kabul edilebilir sınırlar içinde kalması ve zararların karşılıklı olarak ödenmesi"[98] biçimindeki çift yönlü ilke, Avrupa egemenliğinin tek taraflı olarak ele geçirilmesinin artık mümkün olmadığı anlamını taşıyordu; ufak çaptaki toprak değişikliklerinin bile Avrupa Antlaşması ortaklarının çoğunluğu tarafından onaylanması gerekecekti.

Ancak, bir Avrupa "Pentarşi"si üzerine edilen onca söze rağmen, beş Büyük Gücün birbirleri karşısındaki konumlarının, 1750'de hatta 1789'daki konumlarıyla aynı olmadığını hatırlamak gerekir. Rusya genişlediği halde, Napolyon'un devrilmesinden sonra kaba bir güç dengesinin var olduğunu söylemek yerinde olurdu. Öte yandan, böyle bir denge denizlerde söz konusu değildi; İngilizler deniz gücünü neredeyse tekellerine almışlardı ve İngilizlerin denizdeki egemenliği, aynı anda hem rakiplerine karşı kazandıkları ekonomik üstünlüğü pekiştiriyor hem de ondan destek alıyordu. Kimi zaman, Hindistan örneğinde olduğu gibi, bu durum düzenli bir askeri yayılmacılık ve talan sonucunda ortaya çıktı; öyle ki savaş ve kâr arayışları etkileşim içinde, Hindistan'ı 18. yüzyıl sonlarında tam bir İngiliz yörüngesi içine çekmişti.[99] Bunun gibi –devrim öncesi Fransız sömürge ticaretinin dörtte üçü gibi büyük bir bölümünü kendisinde toplayan– Santa Domingo'nun ele geçirilmesi İngiliz malları için önemli bir pazar ve İngilizlerin dışardan aldıkları malların yeniden ihracı için büyük bir kaynak oluşturmuştu. Dahası iş, Kuzey Amerika, Batı Hint Adaları, Latin Amerika, Hindistan ve Doğu'daki denizaşırı pazarların Avrupa pazarlarında daha çabuk gelişmesiyle de kalmıyor; uzun taşıma mesafesi içinde yapılan bu tür ticaret, Londra'nın dünyanın yeni mali merkezi konumunu pekiştiren gemi taşımacılığı, mal alım satımı, deniz sigortası, senet ödemeleri ve bankacılık etkinlikleri açısından genellikle daha kârlı oluyor, daha büyük bir itici güç sağlıyordu.[100] İngiliz ekonomisinin 18. yüzyıldaki büyüme oranını ve dış ticaretin bu büyüme içindeki rolünü sorgulayan son yayınlara rağmen[101] gerçek şudur ki, denizaşırı genişleme, bu ülkenin rakiplerinin sahip olmadığı çok geniş bir zenginlik kaynağına, hiç kimsenin kendisiyle boy ölçüşemeyeceği bir biçimde ulaşmasını sağlamıştır. 1815'te Avrupa sömürgelerinin çoğunu denetim altında tutan, ticaret yollarına ve yeniden ihracat ticaretine egemen olan ve sanayileşme sürecinde

öbür toplumları bir hayli geride bırakmış bulunan İngilizler, kişi başına gelir açısından da en zengin ulustular. Bunu izleyen 50 yıl içinde –bir sonraki bölümde de görüleceği gibi– İngiltere, dünya ticaret yapısı içinde "süper egemen ekonomi" durumuna geldikçe İngilizler daha da zenginleşeceklerdi.[102] Castlereagh'nın yücelttikleri denge ilkesi, Avrupa'daki toprak düzenlemeleri için geçerli bir ilkeydi, sömürgeler ve ticaret alanları için değil.

19. yüzyılın başlarındaki akıllı bir gözlemci için bütün bunlar pek azı şaşırtıcı olabilirdi. Büyüklük taslamasına rağmen, Napolyon bazen –tehlikelerden etkilenmeyişi, denizlerdeki üstünlüğü, bankaları ve kredi sistemiyle– İngiltere'yi saplantı haline getirmiş, onun yerle bir edilmesini çok istiyormuş gibi görünüyordu. Bu tür kıskançlık ve hoşnutsuzluk duyguları, o kadar aşırı derecede olmasa da, İngilizlerin dış dünyayı tekelleri altına aldıklarını gören İspanyollar, Hollandalılar ve başkaları arasında da kuşkusuz vardı. Büyük ordu, anayurdundan sürüldükten sonra, ordusunun 1812'de batıya doğru ilerleyişini durdurmak isteyen Rus Generali Kutusov, Napolyon'un tümden yok edilmesinin akıllıca bir iş olduğundan kuşku duyarken yalnız kendi adına değil, başkaları hesabına da konuşuyor gibiydi; çünkü, "onun yerini alacak olan Rusya ya da bir başka Avrupalı güç değil, zaten denizlerin hâkimi olan bir güçtü; onun kuracağı egemenlik ise çekilmez bir şey oluyordu."[103] Oysa her şey olup bittiğinde bu sonuç kaçınılmaz olmuştu: Napolyon'un aşırı gururu ve uzlaşmayı reddedişi, yalnızca kendi yıkılışına neden olmamış; en büyük düşmanına, kazanabileceği en büyük zaferi de getirmişti. Daha geniş görüşlü bir başka general, General Gneisenau, iğneleyici bir dille şu sonucu çıkarıyordu:

> Büyük Britanya, herkesten çok bu alçağa (Napolyon) borçludur. Çünkü onun yarattığı olaylar sayesinde İngiltere'nin büyüklüğü, zenginliği ve refahı çok artmıştır. İngiltere, denizlerin kraliçesidir ve ne buradaki egemenliği ne de dünya ticareti açısından korkacağı tek bir rakibi yoktur.[104]

SANAYİ ÇAĞINDA STRATEJİ VE EKONOMİ

4

SANAYİLEŞME VE DEĞİŞEN GLOBAL DENGELER 1815-1885

Napolyon'un devrilmesinden sonraki 50-60 yıl içinde ortaya çıkan uluslararası sistemin bir dizi alışılmadık özelliği vardı; bunlardan kimileri geçici nitelikte olmuş, kimileri ise modern çağın kalıcı özellikleri haline gelmiştir.

Bunlardan ilki, düzenli ve (1840'lardan sonra) göz alıcı, bir biçimde entegre bir global ekonominin gelişmesi olmuştur. Bu ekonomi giderek daha çok sayıda bölgeyi Batı Avrupa, özellikle de Büyük Britanya üzerinde odaklaşan bir okyanüsötesi ve kıtalarötesi ticaret ve maliye ağının içine çekmiştir. İngiltere'nin ekonomik hegemonya kurduğu bu onyıllar boyunca ulaşım ve iletişim alanında geniş ölçekli gelişmeler olmuş, sanayi teknolojisi giderek daha büyük bir hızla bir bölgeden öbürüne aktarılmış, imalat veriminde çok büyük bir atılım yapılmış, bu da tarıma elverişli yeni toprakların ve yeni hammadde kaynaklarının yaratılmasını teşvik etmiştir. Gümrük tarifeleri ve başka tür merkantilist düzenlerin aşınması ve bunun yanı sıra serbest ticaret ve uluslararası uyum konusundaki görüşlerin çok geniş bir alana yayılması, 18. yüzyılın tekrar tekrar Büyük Güç çatışmasına sahne olan dünyasından çok farklı yeni bir uluslararası düzenin ortaya çıkmış olduğuna işaret ediyordu. 1793-1815 mücadelesinin –bu mücadeleye 19. yüzyılda "Büyük Savaş" deniyordu– çalkantıları ve maliyeti hem muhafazakârların hem de liberallerin olabildiğince barış ve istikrarı seçmelerine yol açmış, barış ve istikrara da Avrupa Antlaşması ve serbest ticaret sözleşmeleri gibi çok çeşitli düzenler destek sağlamıştır. Bu koşullar, doğal olarak uzun vadeli ticaret ve sanayi yatırımlarını özendirmiş ve böylece global bir ekonominin büyümesine hız kazandırmıştır.

İkincisi, uzun süren Büyük Güç savaşlarının olmaması, tüm devletlerarası çatışmaların sona ermesi sonucunu doğurmadı. Olsa olsa, Avrupalı ve Kuzey Amerikalıların kendilerinden daha az gelişmiş halklara

karşı yaptıkları fetih savaşları yoğunluk kazandı; bu savaşlar, pek çok yönden denizaşırı dünyaya ekonomik anlamdaki sokulma ve buradaki imalat verimi payında görülen hızlı gerileme ile el ele giden askeri eylemlerdi. Bunlara ek olarak Avrupalı güçler arasında özellikle uluslar ve sınırlar konusunda çıkan sorunlar yüzünden bölgesel ve birbirinden ayrı çatışmalar hâlâ oluyordu. Ancak göreceğimiz gibi, 1859 Fransa-Avusturya savaşı ve 1860'lı yılların Almanya birliği savaşları hem süre hem de alan yönünden sınırlı kaldı; Kırım Savaşına bile büyük bir çatışma demek hayli zordur. Yalnızca Amerikan İç Savaşı bir istisna oluşturmaktadır ve bir istisna olarak ele alınması gerekir.

Üçüncü olarak, Sanayi Devrimi sayesinde ortaya çıkan teknoloji, etkisini kara ve deniz savaşları üzerinde göstermeye başladı. Gene de meydana gelen değişiklikler, kimi zaman gösterilmek istendiğinden daha yavaş olmuştur; ancak yüzyılın ikinci yarısında demiryolları, telgraf, çabuk ateş eden silahlar, buharlı itme gücü ve zırhlı savaş gemileri, gerçekten de askeri gücün kesin göstergeleri haline geldiler. Yeni teknoloji, Büyük Güçlerin denizaşırı dünyada ateş kudreti ve hareket hızı açısından sahip oldukları üstünlüğü artırdı ama ordu ve donanma komutanlarının, bir Avrupa harbinin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin görüşlerini gözden geçirmeleri daha onlarca yıl alacaktı. Bununla birlikte, teknik değişikliklerin ve sanayideki gelişmelerin ikiz kuvveti, karada ve denizde düzenli bir biçimde etkisini gösteriyor ve güçlerin görece kuvvetli yanlarını da etkiliyordu.

Genelleme yapmak zordur ama sanayi ve teknolojide meydana gelen değişikliklerin eşit bir düzeyde olmaması yüzünden, Büyük Güç dengelerinde ortaya çıkan kaymalar, 19. yüzyıl ortalarında yapılan savaşların sonuçlarını, herhalde mali etkenler ve kredi durumlarından daha çok etkilemiştir. Bunun sebebi, kısmen 19. yüzyılda ulusal ve uluslararası bankacılığın gösterdiği çok büyük genişleme ve devlet bürokrasilerinin ortaya çıkışı (hazineler, müfettişler, vergi toplayıcıları) sayesinde, kredi değerlendirmeleri adamakıllı kötü değilse ya da uluslararası bankacılık sisteminde geçici bir likidite bunalımı yaşanmıyorsa, çoğu rejimlerin para piyasalarında para bulmalarının kolaylaşmış olmasıydı. Ancak temel sebep, meydana gelen çoğu savaşın oldukça kısa sürmesiydi; böylece ağırlık verilen konu, ulusal kaynakların uzun vadeli olarak seferber edilmesi ve yeni kaynaklar sağlanması yerine, mevcut askeri gücü kullanarak savaş meydanında çabuk zafer kazanılmasıydı. Sözgelimi, savaş meydanı üzerinde 1859 ve 1866 yıllarında yenilgiye uğradıktan sonra Avusturya'yı ya da orduları 1870 savaşında yok edilen çok zengin bir Fransa'yı, ne miktarda olursa olsun, yeniden sağlanan paraların kurtarması mümkün değildi. Kuzeyin daha iyi olan mali durumunun Amerikan İç Savaşında Güneye karşı zafer kazanmasında yardımcı olduğu ve

İngiltere ile Fransa'nın Kırım Savaşına neredeyse iflas halinde olan Rusya'dan daha iyi dayandıkları doğrudur – ancak bu, onların kredi ve maliye açısından özel bir üstünlüğe sahip olmalarından çok, ekonomilerinin genelde daha üstün durumda olduğunu gösteriyordu. Bu nedenle, savaş maliyesinin 19. yüzyıldaki rolü konusunda bir önceki dönemle ilgili olarak söylenebileceklerden daha az şey vardır.

Bir araya gelen çeşitli etkenler –uluslararası ekonominin gelişimi, Sanayi Devriminin serbestlik kazandırdığı verimli güçler, kara ve deniz teknolojisinin zaman içindeki modernizasyonu ve savaşların yalnızca bölgesel ve kısa süreli oluşları– doğal olarak kimi Büyük Güçlere öbürlerinden daha çok yararlı olmuştur. Gerçekten de bunlardan biri olan İngiltere, 1815 sonrası dönemin genel ekonomik ve jeopolitik eğilimlerinden öylesine yararlanmıştır ki öbürlerinden farklı bir güç haline gelmiştir. Öbür ülkelerin hepsi nispi güçleri açısından, genellikle de çok ciddi biçimde etkilenmişlerdir. Ancak 1860'lı yıllara gelindiğinde sanayileşmenin daha da yayılması, dünyadaki güçler dengesini bir kez daha değiştirmeye başlıyordu.

Bu dönemin söz edilmeye değer bir başka özelliği daha vardır. 19. yüzyılın başlarından sonra, tarihsel istatistikler (özellikle de ekonomik göstergelerle ilgili olanlar) güç dengelerindeki değişikliklerin izlenmesine ve sistemin dinamiğinin daha isabetli olarak ölçülmesine yardımcı olmaktadır. Ancak şunları da bilmek önemlidir ki, verilerin çoğu, özellikle de yeterli bir bürokrasisi olmayan ülkelerle ilgili olanlar, büyük ölçüde tahmine dayalıdır; birtakım hesaplamalar (dünya imalat verimi payları gibi) uzun yıllar sonra gelen istatistikçilerin yaptıkları tahminlerden ibarettir ve –en önemli uyarı olarak– ekonomik zenginlik hemen ya da her zaman askeri güce dönüşmemiştir. İstatistikler en fazla, bir ülkenin maddi potansiyelini ve başta gelen devletlerin birbirlerine oranla oluşturdukları sıralama içindeki yerini kabaca gösterebilir.

Pek çok ekonomi tarihçisi "Sanayi Devrimi"nin bir çırpıda olmadığını vurgulamaya özen gösterir. 1776, 1789 ve 1917 tarihli politik "devrimler"le karşılaştırıldığında Sanayi Devrimi kademeli ve ağır olarak gelişen bir süreçti; yalnızca belirli imalat dallarını ve belirli üretim araçlarını etkiledi ve tüm bir ülkeyi içine almak yerine bölge bölge gelişti.[1] Ancak tüm bu uyarıların gözden uzak tutamayacağı bir gerçek de vardır, 1780 yılı dolaylarında insanın ekonomik koşullarında temelde önemli olan bir değişim oluşmaya başlamıştı – konu üzerinde yetkiyle konuşan bir yazarın dediği gibi, bu değişim Paleolitik çağın vahşi, avcı insanının, Neolitik çağın evcilleşmiş, çiftçi insanına (çok daha ağır bir tempoda gerçekleştiği kabul edilen) dönüşmesinden daha az önemli değildi.[2] Sanayileşmenin, özellikle de buhar makinesinin yaptığı şey, canlı güç kaynaklarının yerine, cansız güç kaynaklarını koymasıydı; insan

soyu makineleri –"hızlı, düzenli şaşmaz, yorulmaz" makineleri[3]– kullanarak çok büyük yeni enerji kaynaklarından yararlanabilecek duruma gelmişti. Bu yeni makinelerin kullanımıyla alınan sonuçlar müthişti doğrusu: 1820'lerde buharla çalışan birkaç dokuma tezgâhı işleten bir kimse, elle çalışan bir kimsenin ürettiğinin yirmi katını üretebiliyor, buharla çalışan bir "çıkrık makinesi"nin (ya da iplik eğirme makinesinin) kapasitesi, bir çıkrığın kapasitesinin iki yüz katını buluyordu. Tek bir lokomotif yüzlerce yük beygirini gerektirecek malı, hem de çok daha büyük bir hızla taşıyabiliyordu. Kuşkusuz Sanayi Devriminin başka pek çok önemli yönü vardı – sözgelimi fabrika sistemi ya da işbölümü. Ancak bizim buradaki amacımız için hayati önem taşıyan nokta, verimdeki çok büyük artıştı; artış, özellikle tekstil sanayiinde gerçekleşmiş, bu da daha çok makine, daha çok hammadde (en çok da pamuk), daha çok demir, daha geniş ölçüde gemi taşımacılığı, daha iyi ulaşım imkânları vb. talebine hız kazandırmıştır.

Dahası, Profesör Landes'in işaret ettiği gibi, insanın verimliliğinde meydana gelen bu görülmemiş artış, kendi kendine yeter bir nitelikteydi:

> Önceleri insanın var olma, dolayısıyla da hayatta kalabilme koşullarında bir iyileşme ve ekonomi alanındaki imkânlarda bir artıştan sonra, nüfusta da daima elde edilen kazançları, eninde sonunda tüketecek bir büyüme meydana gelirken bu sefer, tarihte ilk kez olmak üzere ekonomi ve bilgi sürekli bir yatırım ve teknolojik yenilik akımı sağlayacak hızla gelişiyor, bu da Malthus'un pozitif denetimler tavanını düşünebilir sınırların üzerine çıkarıyordu.[4]

Paragrafın sonunda getirilen yorum da hayati önem taşımaktadır. Dünya nüfus büyümesi, 18. yüzyıldan itibaren hızlanmaya başladı: Avrupa nüfusu 1750'de 140 milyonken, 1800'de 187 milyona, 1850'de de 266 milyona çıktı; Asya'nın 1750'de 400 milyon olan nüfusu, yüzyıl sonra bir patlama göstererek yaklaşık 700 milyona yükseldi.[5] Sebepleri ne olursa olsun –daha iyi iklim koşulları, daha yüksek oranda doğurganlık, hastalıklarda azalma– bu ölçüdeki artışlar ürkütücüydü; hem Avrupa hem Asya'daki tarım verimi de arttı; aslında nüfus büyümesinin genel sebeplerinden bir başkası da buydu. Ancak nüfusa eklenen insan (ve mide) sayısının bu kadar fazla oluşu, tarım verimindeki yükselmenin getirdiği yararları zaman içinde hiçe indirecek gibiydi. Verimli bölgelerin kenarında yer alan bereketi az topraklar üzerindeki baskılar, kırsal kesimdeki işsizlik ve 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın zaten fazla kalabalık olan kentlerine çok sayıda ailenin akını, nüfustaki büyük kabarmanın yalnızca birkaç belirtisiydi.[6]

Sanayi Devriminin İngiltere'de gerçekleştirdiği şey (çok kaba, makroekonomik anlamda) verimliliği öylesine kesintisiz bir biçimde artırmak oldu ki, bunun bir sonucu olarak ulusal zenginlik ve halkın satın alma gücünde ortaya çıkan artış, sayısal artışı sürekli olarak bastırdı. Ülkenin nüfusu 1801'de 10,5 milyonken, 1911'de –yılda yüzde 1,26 oranında bir artışla– 41,8 milyona çıkmış, bu arada milli hasıla çok daha büyük bir hızla, 19. yüzyıl içinde de belki 14 kat artmıştır. İstatistiklerin kapsadığı alana göre* gayri safi milli (GSMH) yıllık ortalama yüzde 2-2,5 oranında artış olmuştur. Yalnızca Kraliçe Viktorya zamanında kişi başına GSMH iki buçuk kat artmıştır.

Pek çok ulusun 1943 sonrası elde ettikleri büyüme oranıyla kıyaslandığında, bunlar fazla göz kamaştırıcı rakamlar değildi. Sosyal tarihçilerin bizlere hatırlattıkları gibi, Sanayi Devriminin fabrikalarda ve madenlerde bin bir güçlükle çalışan ve sağlıksız, kalabalık, derme çatma kentlerde yaşayan yeni proletaryaya korkunç acılara mal olduğu da bir gerçektir. Ancak temel nokta şudur ki, Makine Çağının verimliliğinde gerçekleştirilen kesintisiz artışların zaman içinde getirdiği yararlar yaygın nitelikli olmuştur: İngiltere'deki ortalama gerçek ücretler 1815-1850 arası yüzde 15-25, bir sonraki 50 yıl içinde de yüzde 80 gibi hayli büyük bir oranda yükseldi. Ashton sanayileşmenin bir felaket olduğunu düşünen muhaliflere bir hatırlatmada bulunarak, "Çağın başlıca sorunu, sayıları daha önceki dönemleri çok aşan genç kuşakların nasıl besleneceği, giydirileceği ve istihdam edileceğiydi,"[7] demektedir. Yeni makineler, çoğalan nüfusun giderek artan bir bölümüne iş sağlamakla kalmadı, ulusun kişi başına düşen genel gelirini de artırdı; kentsel kesimdeki işçilerin yiyecek maddeleri ve temel mallara olan taleplerindeki artış da kısa bir süre sonra buharlı ulaştırma devrimi sayesinde karşılanacak, Yeni Dünyanın tarımsal üretim fazlası, Eski Dünyanın isteklerini sağlamak üzere demiryolları ve buharlı gemiler aracılığıyla getirilecekti.

Bu noktayı, Profesör Landes'in hesaplarından yararlanarak bir başka biçimde de kavrayabiliriz. Profesör Landes, 1870'te Birleşik Krallık'ın 100 milyon ton kömür kullandığını söylemektedir; bu miktar "850 milyon yetişkin erkekten oluşan bir nüfusu beslemek için gerekli olan 800 milyon kalorilik enerjiye eşittir (o zamanki gerçek nüfus 31 milyondu)." Gene, İngiltere'nin 1870'te sahip olduğu ve dört milyon beygirgücü dolayındaki buharlı makine kapasitesi, 40 milyon insanın oluşturabileceği güce eşitti; ama "bu kadar çok insan yılda 320 milyon

Kimi tarihsel istatistikler (İrlanda olmadan) Büyük Britanya'yı, kimileri (İrlanda dahil) Birleşik Krallığı, kimileri ise Güney İrlanda olmadan yalnızca Kuzey Irlanda'yı kapsamaktadır.

kile buğdayı tüketebilirlerdi – bu miktar ise tüm Birleşik Krallık'ın 1867-71 arası olan yıllık üretiminin üç katından fazladır."[8] Cansız güç kaynaklarının kullanımı, sanayi çağı insanının biyolojinin sınırlarını aşmasına ve üretim ve refah açısından hızla büyüyen bir nüfusun yarattığı sıkıntılara yenik düşmeden göz kamaştırıcı artışlar yaratmasına imkân vermişti. Buna karşı Ashton 1947'de şu ciddi yorumu yapıyordu:

> Bugün Hindistan ve Çin ovaları üzerinde, görünüşe göre gündüzleri kendileriyle birlikte eziyet çeken, geceleri ise yattıkları yeri paylaşan hayvanlarından biraz daha iyi yaşayan, hastalıkların kırıp geçirdiği aç kadın ve erkekler vardır. Asya'daki bu yaşam düzeyi ve makineleşmenin olmamasından kaynaklanan bu karabasan, nüfusları Sanayi Devrimini yaşamadan artanların yazgısıdır.[9]

AVRUPA DIŞINDAKİ DÜNYANIN SÖNÜŞÜ

Sanayi Devriminin Büyük Güçler sistemi açısından sonuçlarını tartışmadan önce, bu devrimin daha ötelerde Çin'de, Hindistan'da ve Avrupalı olmayan öbür toplumlar üzerinde yaptığı etkiyi görmek yararlı olacaktır. Bu toplumların kayıpları hem nispi, hem salt anlamda olmak üzere iki yönlüydü. Bir zamanlar hayal edildiği gibi Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının batılı insanın etkisinden önce mutlu, ideal bir hayat sürmeleri gibi bir şey yoktu. Temel bir gerçek olarak vurgulanması gereken nokta şudur, herhangi bir ülkenin Sanayi Devrimini ve çağdaşlaşmayı yaşamadan önceki tipik özelliği yoksulluktur verimliliği düşük, kişi başına üretimi düşük, tarımı geleneksel nitelikte olan herhangi bir ekonomide ulusal geliri oluşturan başlıca unsur tarım ise o ekonomi en zorunlu tüketim ihtiyaçlarından fazlasını üretmez..."[10] Öte yandan, 1800 yılında tarımsal ekonominin hem Avrupa'daki hem Avrupa dışındaki toplumların temelini oluşturduğu ve ayrıca Hindistan ve Çin gibi ülkelerde de çok sayıda tüccar, tekstil üreticisi ve zanaatçı bulunduğu düşünülürse, kişi başına gelir farkları çok fazla değildi; sözgelimi el tezgahı kullanan Hintli bir dokumacı sanayileşmeden önce aynı işi yapan bir Avrupalının belki yarısı kadar kazanıyordu. Bunun bir anlamı da şuydu, Asyalı köylü ve zanaatçıların sayılarının büyüklüğüne bakılırsa Asya, buhar makinesi ve buharla çalışan tezgâhlar dünya dengelerini değiştirmeden önce, nüfusu çok daha az Avrupa'ya oranla dünya imalat veriminden* gene de çok daha büyük bir pay alıyordu.

Hiç değilse, Bairoch'un mamul mal tanımı kullanıldığı zaman (bkz. not 11).

Bu dengelerin Avrupa'daki sanayileşme ve büyüme sonucunda nasıl dramatik bir biçimde değiştiği, Bairoch'un ustaca hazırlanmış iki tablosunda görülebilir (bkz. Tablo 6-7).[11]

Bu değişimlerin temel sebebinin Sanayi Devriminden kaynaklanan şaşırtıcı verimlilik artışlarında yattığı açıktır. Sözgelimi, 1750'li yıllarla 1830'lu yıllar arasında İngiltere'de yün eğirme alanında gerçekleşen makineleşme, yalnızca bu sektördeki verimliği 300-400 kat artırmıştır; o halde İngilizlerin toplam dünya imalatı içindeki paylarının dramatik bir biçimde yükselmesi şaşırtıcı değildir – ve bu pay İngilizler "ilk sanayi ulusu"[12] haline gelirken yükselmeye devam etti. Öbür Avrupa devletleriyle Amerika Birleşik Devletleri sanayileşme yolunda ilerleyince, onların payı, kişi başına düşen sanayileşme oranı ve ulusal zenginliği de düzenli bir biçimde arttı. Ancak Çin'de ve Hindistan'da olup bitenler bundan hayli farklıydı. Toplam dünya imalatı içindeki payları, sırf Batının üretimi bu kadar hızla arttığı için nispi olarak ufalmakla kalmadı; kimi durumlarda ekonomileri salt anlamda da geriledi; yani Lancashire tekstil fabrikalarının daha ucuz ve daha nitelikli ürünleri geleneksel pazarlarına sokulduğu için, bu ülkeler sanayileşme dışı kaldılar. 1813'ten sonra (bu tarihte East India Company'nin ticaret tekeli sona ermişti), Hindistan'a giren ithal pamuklu dokumalar 1 milyon yardadan (1814) 51 milyona (1830), sonra da 995 milyona (1870) ulaşarak soluk kesici bir artış gösterdi; çok sayıdaki geleneksel yerli üretici de, bu artış sürecinde devre dışı kaldı. Son olarak bu –bu noktada Ashton'un "nüfusları Sanayi Devrimini yaşamadan artanlar"ın ezici yoksulluğu ile ilgili sözüne geri dönüyoruz– Çin, Hindistan ve öbür Üçüncü Dünya ülkelerinin nüfuslarındaki büyük artışın kişi başına geliri bir kuşaktan öbürüne düşürmüş olması mümkündür.

TABLO 6
DÜNYA İMALAT VERİMİ İÇİNDE NİSPİ PAYLAR, 1750-1900

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
(Bir bütün olarak Avrupa)	23,2	28,1	34,2	53,2	61,3	62,0
Birleşik Krallık	1,9	4,3	9,5	19,9	22,9	18,5
Habsburg İmparatorluğu	2,9	3,2	3,2	4,2	4,4	4,7
Fransa	4,0	4,2	5,2	7,9	7,8	6,8
Alman Devletleri / Almanya	2,9	3,5	3,5	4,9	8,5	13,2
İtalyan Devletleri / İtalya	2,4	2,5	2,3	2,5	2,5	2,5
Rusya	5,0	5,6	5,6	7,0	7,6	8,8
Birleşik Devletler	0,1	0,8	2,4	7,2	14,7	23,6
Japonya	3,8	3,5	2,8	2,6	2,4	2,4
Üçüncü Dünya	73,0	67,7	60,5	36,6	20,9	11,0
Çin	32,8	33,3	29,8	19,7	12,5	6,2
Hindistan / Pakistan	24,5	19,7	17,6	8,6	2,8	1,7

TABLO 7
KİŞİ BAŞINA SANAYİLEŞME DÜZEYLERİ, 1750-1900
(B.K.'ın 1900=100 oluşuna göre)

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
(Bir bütün olarak Avrupa)	8	8	11	16	24	35
Birleşik Krallık	10	16	25	64	87	[100]
Habsburg Imparatorluğu	7	7	8	11	15	23
Fransa	9	9	12	20	28	39
Alman Devletleri / Almanya	8	8	9	15	25	52
İtalyan Devletleri / İtalya	8	8	8	10	12	17
Rusya	6	6	7	8	10	15
Birleşik Devletler	4	9	14	21	38	69
Japonya	7	7	7	7	9	12
Üçüncü Dünya	7	6	6	4	3	2
Çin	8	6	6	4	4	3
Hindistan	7	6	6	3	2	1

Bundan dolayı da Bairoch, dikkat çekici –ve ürkütücü– olan şu düşünceyi öne sürüyor: Avrupa ve Üçüncü Dünyadaki kişi başına sanayileşme düzeyleri 1750 yılında birbirlerinden çok fazla farklı olmamış olabilir ama 1900'e gelindiğinde Üçüncü Dünyanınki öbürünün ancak on sekizde biri (yüzde 35'e karşılık yüzde 2), Birleşik Krallık'ınkinin ise, ancak ellide biri kadardı (yüzde 100'e karşılık yüzde 2).

"Batılı adamın etkisi" çok çeşitli açılardan, 19. yüzyıl dünya gücü dinamiğinin en göze çarpan yönlerinden birini oluşturuyordu. Bu etki kendisini yalnızca –kıyı boyunca ticaret yapanların, taşımacıların, konsolosların "resmi nitelikli olmayan etki"sinden, büyük çiftlik sahiplerinin, demiryolu yapımcılarının ve madencilik şirketlerinin daha dolaysız denetimlerine kadar uzanan[13]– çeşitli ekonomik ilişkilerle değil, buralara giren gezginler, serüvenciler ve misyonerler aracılığıyla, batılılara özgü hastalıkların gelişiyle ve kişileri batı inançlarına döndürmeleriyle de duyuruyordu. Bu kıtaları ortalarda –Missouri'den batıya, Aral Denizinden güneye– olduğu kadar, Afrika'daki nehirlerin ağızlarında ve Pasifik'teki takımadaların kıyılarının çevresinde de vardı. Bu etki sonuçta yollar, demiryolu şebekeleri, telgraf sistemleri, limanlar ve (sözgelimi) İngilizlerin Hindistan kentlerinde yaptıkları binalar gibi eserler yaratmışsa da, daha korkunç olan yanı, bu dönemde çoğu sömürge savaşlarında akıtılan kanlar, yapılan soygunculuk ve yağmacılıktı.[14] Kuşku yok ki aynı kuvvet ve fetih özellikleri Cortez zamanından beri vardı; ama olayların hızı artıyordu. 1800'de dünyadaki karaların yüzde 35'i Avrupalıların işgali ya da denetimi altında bulunuyordu; bu oran, 1878'de yüzde 67'ye, 1914'te de yüzde 84'ün üzerine çıkmıştır.[15]

Buhar makinelerinin ve makineyle yapılmış aletlerin sağladığı ileri teknoloji Avrupa'ya ekonomik ve askeri alanlarda kesin avantajlar ka-

zandırdı. Ağızdan dolma silahlarda kaydedilen gelişmeler (tüfek kapsülü, yiv açma vb.) zaten yeterince ürkütücüydü; ateş hızını çok fazla artıran kuyruktan dolma silahların ortaya çıkışı daha da büyük bir ilerleme oldu; Gatling silahları, Maximler, eski tip silahlara bağımlı yerli halkların başarıyla direnme şanslarını hemen tümüyle yok eden yeni bir "ateş kudreti devrimi"ni tamamlayan son düzeltmeler oldu. Dahası, buharla işleyen gambotlar, Avrupalıların açık sularda zaten üstün durumda olan deniz gücünün Nijer, Indus ve Yangtze gibi büyük suyollarından geçerek kara içlerine doğru uzanmasını sağladı: Böylece, 1841 ve 1842 Afyon Savaşı sırasındaki eylemlerde zırhlı Nemesis'in hareket yeteneği ve ateş gücü, savunma yapan Çin kuvvetlerine yıkım getirmiş ve bu kuvvetler kolayca ortadan kaldırılmışlardır.[16] Fiziksel zorluk çıkaran arazilerin (Afganistan gibi batılı askeri emperyalizmin saldırılarının hızını kestiği ve Avrupalı olmayan kuvvetler arasında yeni silah ve taktikleri benimseyenlerin –Sikhler ve 1840'lı yıllardaki Cezayirliler gibi– çok daha büyük bir direniş gösterdiği, elbette doğrudur. Ama mücadele ne zaman Batının makineli tüfeklerini ve daha ağır silahlarını yayabileceği açık arazide yapılsa, sonucun ne olacağı hiçbir zaman belirsiz değildi. Taraflar arasındaki en büyük eşitsizlik, belki de yüzyılın sonunda yapılan Omdurman (1898) savaşı sırasında görülmüştür; bu savaşta Kitchener'ın ordusunun kullandığı Maximler ve Lee-Enfield tüfekleri tek bir günün sabahı yarılanıncaya kadar, 48 askerin kaybına karşı 11.000 dervişi yok etmişti. Sonuç olarak, ateş güçleri arasındaki uçurum, sanayi verimliliğinde açılmış olan uçurum gibi, başı çeken ulusların sonlarda yer alanlara göre, elli ya da yüz kat daha büyük kaynaklara sahip olması demekti. Batının dünya üzerinde de Gama zamanından beri belli olan üstünlüğü artık hemen hiç sınır tanımıyordu.

İNGİLİZ HEGEMONYASI MI?

Eğer Pencaplılar ve Annamlılar ve Sioular ve Bantular, 19. yüzyılın başlarında meydana gelen bu genişlemede (Eric Hobsbaum'un deyişiyle)[17] "kaybedenler" oldularsa, İngilizler de kuşkusuz "kazananlar"dı. Bundan önceki bölümde işaret edildiği gibi İngilizler, deniz gücü egemenliği, mali kredi, ticari bilgi ve beceri ile ittifak diplomasisi unsurlarını ustaca birleştirdikleri için 1815'e gelindiğinde zaten dikkat çekici ölçüde global üstünlük sağlamış durumdaydılar. Sanayi Devriminin yaptığı şey, 18. yüzyılın sanayi-öncesi merkantilist mücadelelerinde üstün başarı kazanmış bir ülkenin durumunu güçlendirmek ve onu farklı bir tür güç haline getirmek oldu. Değişiklik (bir kez daha tekrarlarsak) devrim niteliğinde bir tempoda olmak yerine, kademeli olarak gerçekleşmiş ama sonuçlar gene de son derece etkileyici olmuştur. Birleşik Kral-

lık 1760-1830 yılları arasında "Avrupa'daki sanayi veriminde meydana gelen artışın" yaklaşık "üçte ikisini"[18] gerçekleştirmiş ve dünya imalat üretimindeki payı yüzde 1,9'dan yüzde 9,5'e fırlamıştır. Bundan sonraki 30 yıl içinde yeni teknoloji Batıdaki öbür ülkelere de yayılmasına rağmen, İngiliz sanayiinde meydana gelen genişleme bu oranı yüzde 19,9'a yükseltti. Ülkenin nispi anlamda doruğa ulaştığı tarih sayılabilecek 1860 dolaylarında Birleşik Krallık, dünya demir üretiminin yüzde 53'ünü, kömür ve linyit üretiminin de yüzde 50'sini gerçekleştiriyor ve dünya ham pamuk veriminin yarısından biraz azını tüketiyordu. "Birleşik Krallık dünya nüfusunun yüzde ikisine, Avrupa nüfusunun da yüzde 10'una eşit bir nüfusla modern sanayi kollarında dünya potansiyelinin yüzde 40-45'ine, Avrupa potansiyelinin de yüzde 55-60'ına eşit bir kapasiteye sahipmiş gibi görünmektedir."[19] 1860'ta modern kaynakları (kömür, linyit, petrol) kullanarak tükettiği enerji, Birleşik Devletlerin ya da Prusya/Almanya'nınkinin beş katı; Fransa'nınkinin altı katı ve Rusya'nınkinin 155 katıydı! Dünya ticaretinin beşte birini, mamul mallar ticaretinin ise beşte ikisini tek başına elinde tutuyordu. Dünya ticaret gemilerinin üçte birinden fazlası İngiliz bayrağı taşıyor ve bu oran düzenli olarak artıyordu. Artık (iktisatçı Jevons'un 1865'te dile getirdiği gibi) ülkeleri evrenin ticaret merkezi haline gelmiş olduğuna göre, orta-Viktorya dönemi İngiliz yurttaşlarının, bu eşsiz durumları karşısında coşkun bir sevinç duymaları şaşırtıcı değildi:

> Kuzey Amerika ve Rusya ovaları bizim ekin tarlalarımızdır; Şikago ve Odesa bizim ambarlarımızdır; Kanada ve Baltık bizim kereste ormanlarımızdır; Avustralasya'da* bizim koyun çiftliklerimiz vardır; Arjantin'de ve Kuzey Amerika'nın batısındaki kırlarında bizim öküz sürülerimiz yayılır, Peru altınını gönderir, Güney Amerika ve Avustralya altını Londra'ya akar; Hindular ve Çinliler çayı bizim için yetiştirirler ve bizim kahve, şeker ve baharat çiftliklerimiz tüm Hint Adaları üzerindedir. İspanya ve Fransa bizim bağlarımız, Akdeniz meyve bahçemizdir ve uzun süre Güney Birleşik Devletlerini kaplayan bizim pamuk alanlarımız artık dünyadaki sıcak bölgelerin her yanına yayılmaktadır.[20]

Bu tür özgüven gösterileri ve bu gösterilerin kaynağını oluşturan sanayi ve ticaret istatistikleri, İngilizlerin hiç kimsenin boy ölçüşemeyeceği bir egemenlik konumuna sahip olduklarına işaret ettiği için, duru-

Australasia: En geniş anlamıyla kullanıldığında Malay Archipelago, Filipinler, Polinezya, Malinezya, Mikronezya, Yeni Zelanda ve Avustralya'yı içine alan ve tam bir kesinlik taşımayan bir terim. – ç.n.

mu daha iyi kavranır hale getiren birkaç başka noktaya değinmek yerinde olacaktır. Her şeyden önce –biraz bilgiçlik taslamak gibi olacak ama– ülkenin gayri safi milli hasılasının (GSMH) 1815'i izleyen onyıllar boyunca hiçbir zaman dünyada kaydedilen en yüksek GSMH olması mümkün değildir. Sırf Çin'in (sonraları da Rusya'nın) nüfus büyüklüğünü ve çok açık bir gerçek olarak tarım üretimi ve dağıtımının her yerde, hatta 1850'den önce İngiltere'de bile, ulusal zenginliğin temelini oluşturduğunu hesaba katarsak, İngiltere'nin genel GSMH'sı hiçbir zaman kişi başına düşen hasılası ya da sanayileşmede vardığı aşama kadar göz alıcı olmamıştır. Gene de, "toplam GSMH hacminin tek başına önemli bir anlamı yoktur,"[21] yüz milyonlarca köylünün fiziksel çabayla yarattığı hasıla, beş milyon fabrika işçisinin yarattığını pek azmış gibi gösterebilir ama büyük bir bölümü hemen tüketildiğinden, zenginlik fazlası ya da belirleyici bir vurucu askeri güç meydana getirme ihtimali çok daha azdır. İngiltere'nin 1850'de kuvvetli, daha doğrusu rakipsiz olduğu nokta, modern zenginlik yaratan sanayi ve bunun getirdiği tüm yararlardı.

Öte yandan –bu ikinci nokta bilgiçlik taslamak gibi olmamaktadır– İngiltere'nin büyüyen sanayi gücü, 1815'ten sonraki onyıllar içinde, sözgelimi, Wallenstein'ın 1630'lu yıllarda sahip olduğu toprakların sağladığı ya da ilerde Nazi ekonomisinin sağlayacağı gibi devletin askeri araç ve insan gücüne hızla kavuşmasına imkân verecek biçimde düzenlenmiş değildi. Aksine, bu ilk sanayileşme olayının yanı sıra gelişen laissez-faire ekonomisinin dayandığı ideoloji, sonsuz barış, devlet harcamalarında (özellikle de savunmada) indirim, ekonomi ile kişiler üzerindeki devlet denetiminin azaltılması ilkelerini telkin ediyordu. Adam Smith *Ulusların Zenginliği*'nde (1776), İngiliz toplumunu "öbür bağımsız topluımlardan gelecek şiddet hareketlerine ve istilalara" karşı korumak üzere, bir ordu ve donanmanın bakım giderlerine katlanmak zorunlu hale gelebilir görüşünü kabul ediyordu; ama silahlı kuvvetler, per se* "verimsiz" oldukları ve ulusal zenginliğe bir fabrika ya da çiftliğin yaptığı gibi değer katmadıkları için, ulusal güvenliğe yeterli olabilecek en alt düzeye indirilmeliydiler.[22] Savaşın başvurulacak son çare olduğunu ve ilerde savaş ihtimalinin giderek azalacağını varsayan (ya da en azından öyle olacağını uman) Smith yandaşları, onlardan da öte Richard Cobden yandaşları için, devleti savaşa göre teşkilatlandırma düşüncesi korkunç olabilirdi. Sonuç olarak, İngiliz sanayiinde ve ulaştırma alanında gerçekleşen "çağdaşlaşma"ya paralel olarak, ordu içinde iyileştirme yapılmamış ve ordu (bazı istisnalar dışında)[23] 1815'ten sonraki onyıllarda yerinde saymıştır.

Per se: Kendi içinde. – ç.n.

O halde, İngiliz ekonomisi orta-Viktorya döneminde ne kadar üstün durumda olursa olsun, savaş için, ilk Stuartlar'dan bu yana hiç olmadığı kadar az "seferber" edilmiş durumdaydı; ulusal güvenlik ve ulusal zenginlik arasındaki bağlara ağırlık veren merkantilist önlemlerden düzenli olarak vazgeçildi: Korumacı gümrük tarifelerine son verildi; ileri teknoloji (sözgelişi tekstil makineleri) ithalatı üzerindeki yasak kaldırıldı; başka amaçların yanı sıra, savaş ihtimaline karşı çok sayıda İngiliz ticaret gemisi ve denizci bulundurmayı amaçlayan Denizcilik Yasaları iptal edildi; imparatorluk "tercihler"ine son verildi. Buna karşı savunma giderleri en alt düzeyde tutuldu; bu miktar 1840'larda yılda yaklaşık 15 milyon sterlin iken, daha çalkantılı olan 1860'larda da 27 milyon sterlinin üzerine çıkmadı; oysa 1860'lı yıllarda İngiltere'nin GSMH'sı yaklaşık 1 milyar sterlini buluyordu. Gerçekten de 1815'i izleyen 50-55 yıl boyunca silahlı kuvvetler GSMH'nın ancak yüzde ikiüçünü tüketmiş ve merkezi hükümet harcamaları toplu olarak yüzde 10'un çok altında kalmıştır – bu oranlar 18. ya da 20. yüzyıldakine göre çok daha düşüktür.[24] Bu rakamlar gelirleri ve emelleri sınırlı olan bir ülke için şaşılacak kadar düşük sayılabilirdi. "Deryalara hükmetme"yi başaran, çok uzaklara yayılmış koca bir imparatorluğun sahibi olan ve Avrupa'daki güç dengesini olduğu gibi korumak konusuna hâlâ büyük ilgi duyduğunu iddia eden bir devlet söz konusu olduğunda ise gerçekten olağanüstüydü.

Böylece, İngiliz ekonomisinin dünya içindeki büyüklüğü, Birleşik Devletler ekonomisinin, sözgelimi 1920'lerin başındaki durumu gibi, ülkenin savaşma gücüne yansımıyordu; ne de giderek ticaret ve sanayiden daha çok kopan bir avuç bürokratıyla, ülkenin laissez-faire'ci kurumsal yapısı, kaynakları tarafların tüm güçlerini ortaya dökerek yapacakları bir savaş için, büyük karışıklıklara meydan vermeden seferber edebilecek durumdaydı. Aşağıda göreceğimiz gibi, daha dar kapsamlı olan Kırım Savaşı bile, sistemi şiddetle sarsmış ama karşı karşıya kalınan bu durumun yarattığı kaygı çabucak geçmişti. Orta-Viktorya dönemi İngiliz yurttaşları, Avrupa'da gerçekleştirilecek ve her zaman pahalıya çıkacak, belki de ahlak dışı sayılacak askeri müdahaleler konusunda giderek daha az hevesli görünmekle kalmadılar, kıta üzerindeki Büyük Güçler arasında 1815'ten sonraki 60 yıl boyunca genel olarak süren dengenin, İngiltere'nin tam yükümlülük almasını gereksiz kıldığı sonucuna da vardılar. İngiltere diplomasi yolu ve filoların yaptığı eylemlerle Avrupa'nın hayati önem taşıyan kenar bölgelerindeki (Portekiz, Belçika, Çanakkale Boğazı) politik olayları etkilemeye çabalamış ama başka yerlerde müdahalede bulunmaktan kaçınma eğilimi göstermiştir. 1850'lerin sonlarında ve 1860'ların başlarında Kırım Savaşı bile çoğunlukla bir hata olarak değerlendirildi. Eğilimi ve gücü olmadığı

için, İngiltere kritik bir yıl olan 1859'da, Piedmont'un kaderi konusunda önemli bir rol oynamamış, Palmerston ve Russel'ın 1864 Schleswig-Hostein olayına "karışma"larını onaylamış ve Prusya 1866'da Avusturya'yı, dört yıl sonra da Fransa'yı yenerken olanları kenardan izlemiştir. İngiltere'nin askeri kapasitesinin orduyu bu dönemde oldukça sınırlı bir durumda (bkz. Tablo 8) bırakmasına şaşmamak gerekir; zaten bu ordunun ancak çok küçük bir bölümü Avrupa'daki bir savaş için seferber edilebilir durumdaydı.

TABLO 8
GÜÇLERİN ASKERİ PERSONEL DURUMLARI, 1816-1880[25]

	1816	1830	1860	1880
Birleşik Krallık	225.000	140.000	347.000	248.000
Fransa	132.000	259.000	608.000	544.000
Rusya	800.000	826.000	862.000	909.000
Prusya / Almanya	130.000	130.000	201.000	430.000
Habsburg İmparatorluğu	220.000	273.000	306.000	273.000
Birleşik Devletler	16.000	11.000	26.000	36.000

İngiltere'nin askerlerini yaymayı tercih ettiği Avrupa-dışı dünyada bile, Hindistan gibi yerlerdeki asker ve politikacılar denetimleri altında tuttukları toprakların büyük boyutlarına bakarak hemen her zaman kumanda ettikleri kuvvetlerin yetersizliğinden yakınıyorlardı. Bir dünya haritası üzerinde ne kadar heybetli görünürse görünsün, bölge subayları imparatorluğun çok az bir para içinde döndüğünü biliyorlardı. Bütün bunların anlamı şudur; İngiltere, 19. yüzyılın başından ortasına kadar farklı türde bir Büyük Güç oldu; sahip olduğu nüfuz da geleneksel askeri hegemonya ölçüşüne göre değerlendirilemezdi. İngiltere'nin kuvvetli olduğu yanlar birtakım başka alanlardaydı ve İngilizler bunların her birini büyük ve sürekli silah altında bir ordudan çok daha değerli sayıyorlardı.

Bu alanların ilki deniz gücüydü. 1815'ten önceki yüzyılı aşkın süre içinde krallık donanması genellikle dünyanın en büyük donanması durumundaydı. Ancak bu deniz egemenliğine sık sık karşı çıkanlar oldu, özellikle de Bourbon güçleri. Trafalgar'ı izleyen 80 yılın dikkat çeken özelliği hiçbir ülkenin ya da ülke topluluğunun İngiltere'nin denizler üzerindeki denetimine ciddi bir biçimde meydan okuyamayışıydı. Ara sıra bir Fransa "korku"su yaşandığı doğruydu; deniz komutanlığı, Rusların gemi yapımı programlarını ve Amerikalıların yaptıkları büyük fırkateynleri de dikkatle izliyordu. Ancak fark edilen bu tehlikelerin tümü kısa sürede geçmiş ve İngiliz deniz gücü (Profesör Lloyd'un deyimiyle) "deniz imparatorlukları tarihinde hiç görülmeyen ölçülerde nüfuz"[26] sa-

hibi olmuştur. 1815'ten sonra sayısal açıdan düzenli olarak yapılan indirimlere rağmen krallık donanması kimi zamanlarda fiili savaş gücü bakımından herhalde kendinden sonraki üç ya da dört donanma kadar kuvvetliydi. Donanmanın büyük filoları da, Avrupa politikası içinde en azından kenar bölgelerde bir güçtü. Portekiz Krallığını içten ve dıştan gelecek tehlikelere karşı korumak için Tagus'a demirleyen donanma; Akdeniz'de belirleyici sonuç getiren kuvvet kullanımı (1816'da Cezayir korsanlarına karşı yapılan harekât; 1827'de Türk filosunun Navarino'da perişan edilmesi; 1840'ta Mehmet Ali'nin Akra'da durdurulması) ve "Doğu Meselesi" ne zaman ağırlaşsa, filonun hesaplı olarak Çanakkale önünde demirlemesi için gönderilmesi: İşte bunlar, İngiliz deniz gücünün, coğrafi yönden sınırlı olmasına rağmen Avrupa yönetimlerini sürekli kaygılandıran gösterileriydi. Krallık donanmasının daha küçük çaplı filolarının hatta tek savaş gemilerinin Avrupa dışında giriştikleri bir sürü etkinlikle –korsanlık eylemlerini bastırmak, köle gemilerini durdurmak, karaya gemici çıkarmak ve Canton'dan Zanzibar'a yerel yöneticilerin gözünü yıldırmak– sağlanan sonuçlar belki daha bile belirleyici oluyordu.[27]

İngilizlerin ikinci önemli nüfuz alanı genişlemekte olan sömürge imparatorluğuydu. Burada da genel durum, İngiltere'nin imparatorluk için İspanya'yla, Fransa'yla ve başka Avrupa devletleriyle tekrar tekrar savaşmak zorunda kaldığı önceki iki yüzyıla göre çok daha az rekabet gerektiriyordu. Fransa'nın Pasifik'te ara sıra yaptığı hareketler ya da Rusların Türkistan'daki saldırıları bir yana bırakılırsa, ciddi bir rakip kalmamıştı. O halde 1815-1880 yılları arasında Britanya İmparatorluğunun bir güç politikası boşluğu içinde var olduğunu ileri sürmek pek abartı olmayacaktır; zaten sömürge ordusunun oldukça ufak tutulabilmesinin sebebi de buydu. İngiliz emperyalizminin sınırları olduğu da bir gerçektir – Amerika Cumhuriyetinin batı yarıküresinde, Fransa ve Rusya'nın doğu yarıküresinde genişlemeleri de birtakım sorunlar yaratıyordu. Ama tropiklerin pek çok yerinde ve uzun süre İngiliz çıkar grupları (tüccarlar, büyük çiftlik sahipleri, gezginler, misyonerler) karşılarında yerli halklar dışında yabancı kimse bulmadı.

Dış baskıların nispi olarak bulunmayışı, ülke içinde de laissez-faire liberalizminin güçlenmesi sonucu, pek çok yorumcu sömürge edinmenin gereksizliğini ileri sürerek sömürgelerin fazlasıyla ağır bir yük altında bulunan İngiliz vergi yükümlülerini "sıkboğaz" etmekten başka bir şey olmadığını iddia ettiler. Ancak İngiltere içinde emperyalizme karşı kullanılan retorik ne olursa olsun, gerçek şuydu ki imparatorluk büyümeye devam ediyor, (bir hesaba göre) 1815-1865 arası yılda ortalama 100.000 mil kare oranında genişliyordu.[28] Singapur, Aden, Falkland Adaları, Hong Kong, Lagos gibi yerler stratejik/ticari amaçlarla alın-

mıştı; öbür sömürgeler ise gözü topraktan başka bir şey görmeyen ve Güney Afrika bozkırları, Kanada çayırlıkları ve Avustralya'nın tenha kırlarında ilerleyen beyaz göçmenler aracılığıyla elde edilmişti – böylelerinin ilerleyişleri genellikle yerli halkın direnmesine yol açıyor ve bu direnişler İngiltere'den ya da İngiliz Hindistan'ından gelen askerlerce bastırılıyordu. Yeni sorumluluklar listesinin kabarmasından rahatsızlık duyan İngiliz hükümeti resmi toprak ilhaklarına karşı çıksa bile, genişleyen İngiliz toplumunun "resmi olmayan etkisi" Uruguay'dan Levant'a, Kongo'dan Yangtze'ye kadar hissediliyordu. Fransızların dağınık sömürgeleştirme çabaları ve Amerikalılar ile Rusların daha yerel iç sömürgeleştirme örnekleriyle kıyaslandığında, İngilizlerin emperyalizmi 19. yüzyılın büyük bir bölümünde benzersiz kalıyordu.

İngilizlerin sivrildikleri ve kuvvetli oldukları üçüncü alan maliye alanıydı. Bu nokta elbette ülkenin genel sınai ve ticari gelişiminden ayrı düşünülemez; Sanayi Devrimini körüklemek üzere para gerekmiş, Sanayi Devrimi de yatırılan sermayenin getirdiği kârlarla çok daha fazla miktarlarda paranın kazanılmasına yol açmıştı. Bundan önceki bölümde görüldüğü gibi İngiliz Hükümeti de bankacılık ve hisse senedi piyasalarında sahip olduğu krediden yararlanmayı öteden beri bilmişti. Ancak 19. yüzyıl ortalarında maliye dünyasında ortaya çıkan gelişme, hem nitelik hem de nicelik yönünden daha önce olup bitenlerden farklıydı. İlk bakışta göze çarpan nicelik farklılığıdır. Uzun süren barışın ve Birleşik Krallık için kolayca sermaye sağlanabilmesinin yanı sıra, ülkenin mali kurumlarında görülen düzelme İngilizleri hiç olmadığı kadar ülke dışında yatırıma özendirmiştir: Waterloo'yu izleyen on yıl içinde her yıl ihraç edilen altı milyon sterlin dolayındaki para, yüzyıl ortasında yılda 30 milyon sterline, 1870-1875 arasında şaşırtıcı bir toplam olan 75 milyon sterline çıkmıştı. Bunun sonucunda İngiltere'nin faiz ve kâr paylarından elde ettiği ve 1830'lu yılların sonlarında elverişli bir miktar olan sekiz milyon sterline çıkan geliri, 1870'lerde 50 milyon sterlini aştı; ancak bu miktarın büyük bir bölümüyle hemen ülke dışında yeniden yatırım yapılıyor ve bu süreç yukarı doğru verimli bir tırmanış içinde yalnız İngiltere'nin zenginliğini artırmakla kalmıyor, global ticaret ve ulaştırma alanlarına sürekli hız veriyordu.

Bu çok geniş çaplı sermaye ihracı, çeşitli ve önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan ilki, denizaşırı yerlerdeki yatırımların İngiltere'nin görünür kalemlerde her zaman maruz kaldığı yıllık ticaret açığını önemli ölçüde azaltmasıydı. Bu açıdan, yatırım gelirleri zaten bir hayli yüksek olan ve gemi taşımacılığı, sigortacılık, bankacılık ücretleri, mal alım satımı vb.'den gelen görünmez kazançlarda artış sağladı. Tüm bunlar birarada, İngiltere'nin hiçbir zaman bir ödemeler dengesi bunalımına düşmemesini sağlamakla kalmamış, hem içerde hem dışarda sü-

rekli olarak zenginleşmesine yol açmıştır. İkinci nokta, İngiliz ekonomisinin çok büyük bir körük gibi çalışmasıydı; muazzam miktarlarda hammadde ve yiyecek maddesini kendine çekiyor ve çok büyük miktarlarda tekstil, demir ürünleri ve başka tür mamulleri dışarı veriyordu; deniz taşımacılığı şebekesi, sigortacılık işlemleri ve 19. yüzyıl boyunca (özellikle) Londra'dan ve Liverpool, Glasgow ve başka pek çok kentten dışa doğru yayılan bankacılık bağları, 19. yüzyıl boyunca bu görünür ticaret düzenine paralel olarak işledi ve onu tamamladı.

İngiltere'deki iç piyasanın açıklığını ve Londra'nın denizaşırı bölgelerden gelen geliri Georgia'dan Queensland'e kadar pek çok yerde yeni demiryollarına, limanlara, kamu hizmetlerine ve tarım alanındaki girişimlere yeniden yatırmaya istekli olduğunu düşünürsek, görünür ticaret akışı ile yatırım düzenleri arasında genelde birbirlerini tamamlayan bir ilişki olduğu görülür.* Buna bir de altın standartının giderek daha yaygın kabul görmesi ve Londra'da bozdurulan senetlere dayalı uluslararası bir kambiyo ve ödemeler mekanizmasının gelişmesi eklenince, orta-Viktorya dönemi İngilizlerinin klasik ekonomi biliminin ilkelerini izleyerek hem refahı, hem de dünya üzerindeki uyumu artıracak sırrı keşfettiklerine inanmaları hemen hiç şaşırtıcı değildi. Pek çok kimse –korumacılık yanlısı Toryler, doğunun baskıcı hükümdarları, yeni türemiş sosyalistler– hâlâ bu gerçeği kabul etmeyecek kadar anlayışsızdı ama laissez-faire ekonomisinin ve yararcı yönetim kurullarının temelde isabetli olduğunu herkes mutlaka görecekti.[29]

Tüm bunlar İngilizleri kısa vadede daha önce olmadıkları kadar varlıklı hale getirirken, daha uzun vadede stratejik tehlike unsurları taşımıyor muydu? Geçmişte kalanlara bakıyor olmanın verdiği bilgelikle insan, bu yapısal nitelikli ekonomik değişikliklerin, İngiltere'nin dünya üzerindeki nispi gücünü daha sonradan etkileyecek en az iki sonucunu seçebiliyor. Bunlardan ilki, İngiltere'nin başka ülkelerin uzun vadedeki büyümelerine nasıl katkıda bulunduğudur; bunu hem sürekli mali destekle dış ülkelerdeki sanayiye ve tarıma varlık kazandırıp, bunları geliştirerek, hem de denizaşırı bölgelerdeki üreticileri, ilerki onyıllarda kendi ürünleriyle rekabet edebilecek hale getirecek demiryollarını, limanları ve buharlı gemileri yaparak sağlıyordu. Bu çerçeve içinde işaret edilmesi yararlı olan nokta şudur; buhar gücünün, fabrika sisteminin, demiryollarının ve sonra da elektriğin ortaya çıkışı, İngiltere'nin daha

* Sözgelimi, Arjantin sığır ve tahıl ihracatı için Birleşik Krallık'ta hazır bir pazar bulabiliyor ve bu yolla İngiltere'den aldığı mamul mallar ve çeşitli hizmetler için ödemede bulunmakla kalmıyor, Londra'nın verdiği uzun vadeli borçları da geri ödeyerek, yeni borçlar için kredisini yüksek tutabiliyordu. ABD'nın 20. yüzyılda Latin Amerika'ya verdiği borçlarla –kısa vadeli borç ve tarım ürünlerinin ithaline izin verilmemesi biçiminde– çarpıcı bir zıtlık görülmektedir.

yüksek verime ulaşmasını zorlaştıran doğal, fiziksel engelleri aşmasını, dolayısıyla da ulusun refahını ve gücünü arttırmasını sağlarken bu buluşlar Birleşik Devletlere, Rusya'ya ve orta Avrupa'ya daha büyük yarar sağladı; çünkü onların kara içine sıkışmış olan potansiyellerinin gelişmesini önleyen doğal, fiziksel engeller çok daha büyüktü. Kabaca bir değerlendirme yaparsak, sanayileşmenin yaptığı şey ülkelerin kendi kaynaklarından yararlanma imkânlarını eşitlemek ve böylece daha ufak, kenarlarda yer alan ve denizci-ve-ticaretci devletlerin o güne kadar sahip oldukları avantajlardan bir bölümünü onların elinden alarak, büyük kara devletlerine vermek olmuştur.[30]

İlerde stratejik bir zayıflığa yol açabilecek ikinci nokta, İngiliz ekonomisinin giderek artan bir ölçüde uluslararası ticarete, daha da önemlisi uluslararası maliyeye bağımlı hale gelmesiydi. 19. yüzyılın ortalarındaki onyıllarda, ihracat gelirleri toplam ulusal gelirin beşte birini oluşturacak kadar bir artış göstermişti;[31] bu ise Walpole ya da Pitt dönemlerinde olduğundan çok daha yüksek bir oranda; özellikle de çok genişlemiş olan pamuklu dokuma sanayii için denizaşırı pazarların hayati önem kazanması demekti. Ancak, İngiltere daha çok tarıma yaslanan bir toplum olmaktan uzaklaşarak daha çok bir kent/sanayi toplumuna dönüştükçe, ister hammaddeler, ister (giderek artan ölçüde) yiyecek maddeleri için yapılsın, ithalat da hayati hale geliyordu. Hepsinin arasında en hızlı olarak büyüyen sektörde, yani "görünmez" bankacılık, sigortacılık, mal alım satımı ve denizaşırı yatırım hizmetleri konusunda, dünya piyasalarına olan bağımlılık daha da kritik bir nitelik almıştı. Dünya Londra kentinin ayakları dibindeydi; bu da barış zamanı için çok iyi bir şeydi ama, yeni bir Büyük Güç savaşı çıkarsa durum ne olacaktı? İngiltere'nin ihracat pazarları 1809'da ve 1811-1812'de olduğundan da kötü bir biçimde mi etkilenirdi o zaman? Tüm ekonomi ve İngiltere'de yaşayan nüfus, çatışma dönemlerinde kolayca kesilebilecek ya da askıya alınabilecek ithalata fazlaca bağımlı hale gelmiyor muydu? Pazarlar kapanabileceğine, sigortacılık durabileceğine, uluslararası sermaye transferleri gecikebileceğine ve kredi kaybı olabileceğine göre, Londra-tabanlı bir dünya bankacılık ve maliye sistemi, yeni bir dünya savaşı çıktığında, yıkılıvermez miydi? Ne gariptir ki, bu koşullar altında ileri İngiliz ekonomisi, daha az "olgunlaşmış" ve uluslararası ticaret ve maliyeye daha az bağımlı bir devletinkine göre çok daha ağır zararlara uğrayabilirdi.

Liberallerin devletlerarası uyuma ve zenginliğin durmadan artmasına ilişkin varsayımları düşünüldüğünde bunlar, yersiz korkular olarak görünüyordu; bütün istenen devlet adamlarının akılcı davranmaları ve eskilerin yaptığı gibi başka halklarla kavga etme budalalığına düşmekten kaçınmalarıydı. Gerçekten de laissez-faire yanlısı liberaller, İngilte-

re'nin sanayii ve ticareti ne kadar global ekonomiyle bütünleşir ve ona bağımlı hale gelirse, çatışmaya yol açabilecek politikaların izlenmesi konusundaki isteksizliğin de o kadar büyük olacağını ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde, maliye sektörünün büyümesi de memnunlukla karşılanmalıydı çünkü bu yalnızca yüzyıl ortasında görülen "ileri atılımı" körüklemiyor, İngiltere'nin ne kadar yol aldığını ve ilerici olduğunu da gösteriyordu; öbür ülkeler de onun izinden giderek sanayileşseler bile, İngiltere çabalarını bu gelişmeye yardımcı olmaya yöneltir ve bu yolla daha da çok kâr ederdi. Bernard Porter'ın sözleriyle İngiltere, içinde ayakların oluştuğu ilk kurbağa yumurtası, kurbağaya dönüşen ilk iribaş ve sudan dışarı zıplayan ilk kurbağa idi. Ekonomik yönden öbürlerinden farklıydı ama bu, yalnızca öbürlerinden çok ilerde olmasından kaynaklanıyordu.[32] Böyle hayırlı koşulları dikkate alınca, stratejik zayıflık korkuları temelden yoksun görünüyordu; orta-Viktorya dönemindeki çoğu İngiliz, 1851 yılında Crystal Palace'de açılışı yapılan Büyük Sergi sırasında kıvanç gözyaşları döken Kingsley gibi, olup bitenin kozmik bir kaderin gerçekleşmesi olduğuna inanmayı seçmişlerdi:

> Bana göre, pamuk eğirme makinesi ile demiryolları, Cunard Şirketinin gemileriyle elektrikli telgraf . . . bizim, hiç değilse kimi açılardan evrenle bir uyum içinde bulunduğumuzu gösteren; aramızda yüce bir ruhun işler halde olduğunu gösteren belirtilerdir . . . Düzene sokan ve Yaratan Tanrıdır bu.[33]

Şans çarkının tepe noktasında bulunan tüm uygarlıklar gibi İngilizler de durumlarının "doğal" olduğuna ve takdirin, bu durumun böylece sürmesi yolunda olduğuna inanabiliyordu ve tıpkı öbür uygarlıkların hepsinin başına geldiği gibi, neye uğradıklarını şaşıracaklardı. Ancak bu oluncaya kadar daha zaman geçecekti; Palmerston ve Macaulay çağında gözle görülür olan İngilizlerin zayıf yanlarından çok kuvvetli yanlarıydı.

"ORTA GÜÇLER"

Ekonomik ve teknolojik değişikliklerin, 1815'ten sonraki 50-60 yıl içinde kara Avrupa'sının Büyük Güçlerinin nispi konumları üzerindeki etkisi çok daha çarpıcı olmuştur; bunun da başlıca sebebi, buralarda gerçekleşen sanayileşmenin İngiltere'dekine göre çok daha aşağı düzeyde kalan bir noktadan başlamış olmasıdır. Doğuya doğru gittikçe, yerel ekonomiler daha da feodal bir yapıda ve tarım temeli üzerine kurulmuş görünüyordu; ama 1790'dan önce ticari ve teknolojik gelişmenin pek çok yönüyle, İngiltere'ye yakın olduğu Batı Avrupa'da bile, 20 yıl süren savaş derin bir iz bırakmıştı: Nüfusun azalması, gümrük engellerinin

değişmesi, artan vergiler, Atlantik kesiminin "köyleşmesi", denizaşırı bölgelerdeki piyasalardan ve buralardan gelen hammaddelerden yoksun kalınması, İngilizlerin son buluşlarını öğrenme zorlukları, Napolyon savaşları sırasında kimi ticaret kollarında ve bölgelerinde (özel sebeplerle) kaydedilen ilerlemelere rağmen, ekonomik büyümeye hep engel olan noktalardı.[34] Barışın sağlanması, ticaretin normale dönmesi ve kıta Avrupa'sındaki girişimcilerin Büyük Britanya'nın ne kadar gerisinde kaldıklarını görme fırsatını bulmaları demek olsa da, birdenbire bir çağdaşlaşma furyası yaratmadı. Bir değişimin gerçekleşmesi için ne yeterli sermaye ve ülkelerin kendi içlerinde bir talep ne de yetkililerde bir heves vardı; pek çok Avrupalı tüccar, zanaatçı ve el dokuma tezgâhı işçisi de İngiliz tekniklerinin benimsenmesine şiddetle karşı çıkacaklardı çünkü bunları (çok da haklı olarak) eski yaşam biçimlerine yönelmiş birer tehdit gibi görüyorlardı.[35] Sonuç olarak buhar makinesi, buharlı tezgâh ve demiryolları kıta Avrupa'sında bir ölçüde ilerleme kaydetmişlerdi ama,

> 1815-1848 arası, ekonominin geleneksel özellikleri baskın kalmıştı: Tarım, sanayi üretiminden daha önemliydi, ucuz ve hızlı ulaşım araçları yoktu ve tüketim mallarına ağır sanayiye olduğundan daha fazla ağırlık veriliyordu.[36]

Tablo 7'de gösterildiği gibi 1750'den sonraki yüzyıl içinde kişi başına sanayileşme düzeylerindeki nispi artışlar, pek göz alıcı değildi; durum ancak 1850'li ve 1860'lı yıllardan sonra değişmeye başladı.

"Restorasyon Avrupa'sına egemen olan politik ve diplomatik koşullar bir araya gelerek uluslararası statükoyu dondurmuşlar ya da en azından mevcut düzende yalnızca ufak tefek değişikliklere izin vermişlerdir. Salt Fransız Devriminin hem ülkelerin iç toplumsal düzenlerine hem de Avrupa'nın geleneksel devletler sistemine yönelmiş çok ürkütücü bir tehlike oluşturması yüzündendir ki, Metternich ile onun gibi tutucu kimseler, her türlü yeni gelişmeye artık kuşkuyla bakıyorlardı. Genel bir savaş riski taşıyan serüvenci bir diplomasi, ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ya da anayasal reformlar için yürütülecek bir kampanya kadar olumsuz karşılanıyordu. Politikacılar genelde, sırf ülke içi çalkantılar ve çeşitli çıkar kesimlerinin yaşadıkları huzursuzlukların bile kendilerini yeterince uğraştırdığını düşünüyorlardı; bu kesimlerin çoğu yeni makinelerin ilk ortaya çıkışını, kentleşmenin artmasını ve sanayi öncesi toplumlara özgü loncalar, küçük el sanatları ve korumacı kurallar için yeni yeni belirmekte olan tehlikeleri bile kendilerine yönelmiş tehditler olarak görüyorlardı. Bir tarihçinin "1830'da patlak veren büyük isyanlara olduğu kadar orta büyüklükte

pek çok ayaklanmaya da yol açan bölgesel bir iç savaş"[37] diye tanımladığı durum yüzünden, devlet adamlarının kendi rejimlerini zayıflatma ihtimali hayli yüksek dış mücadelelere girecek ne güçleri vardı ne de istekleri.

Bu çerçevede şuna da işaret etmek gerekir ki, yapılan askeri eylemlerin çoğu sırf mevcut sosyopolitik düzeni devrimci tehditlere karşı savunmak için başlatılmıştı –sözgelimi, Avusturya ordusunun Piedmont'daki direnişi 1823'te kırması, aynı yıl Fransız askerlerinin Kral Ferdinand'ı eski yetkilerine kavuşturmak üzere İspanya'ya girmeleri ve en dikkate değer sebep olarak da 1848 Macar Devrimini bastırmak için Rus askerlerinin kullanılması. Bu tür gerici önlemler, İngiliz kamuoyunda giderek daha büyük bir hoşnutsuzluk yaratsa da, ülkenin tarafsız konumu dolayısıyla, liberal güçleri baskıdan kurtarmak üzere müdahalede bulunması söz konusu olmayacaktı. Avrupa içindeki toprak değişikliklerine gelince bunlar, ancak bazılarının uğradığı zararların şu ya da bu biçimde karşılanması gereken Büyük Güçlerin kurduğu "ittifak"ının rızası alındıktan sonra yapılabilecekti. Böylece, kendinden bir önceki Napolyon çağından ya da bir sonraki Bismarck çağından farklı olarak, 1815-1865 döneminde baş edilmesi zor olan politik sorunların çoğu (Belçika, Yunanistan) uluslararası bir boyut kazanmış ve tek taraflı eylemler onaylanmamıştır. Tüm bunlar, mevcut devletler sistemine, belki güvenilmez olsa da temel bir istikrar katmıştır.

Prusya'nın uluslararası konumu, 1815'i izleyen onyıllarda, bu genel politik ve toplumsal koşullardan açıkça etkilendi.[38] Renanya'nın alınmasıyla toprak bakımından çok genişlemiş olmasına rağmen Hohenzollern Devleti Büyük Frederick dönemine göre artık çok daha az etkileyici görünüyordu. Ne de olsa Prusya toprakları üzerindeki ekonomik büyümenin Avrupa'daki hemen her yerden daha hızla gerçekleşmesi, ancak 1850'li ve 1860'lı yıllara rastlamıştı. Buna karşı, yüzyılın ilk yarısında ülke bir sanayi cücesi gibi duruyor, yılda 50.000 tonluk demir üretimi yalnızca İngiltere'nin, Fransa'nın ve Rusya'nınkinin değil Habsburg İmparatorluğunun üretimi yanında da sönük kalıyordu. Üstelik Renanya'nın kazanılması, Prusya'yı yalnızca coğrafi olarak bölmemiş, devletin daha "liberal" batı eyaletleri ile daha "feodal" doğu eyaletleri arasındaki politik bölünmeleri de kızıştırmıştı. Bu dönemin büyük bir bölümünde, ülke içi gerginlikler politikada ön plana çıkmıştı; gerici kuvvetler genellikle egemen durumdaydılar ama 1810-1819 arasında görülen reformcu eğilimler karşısında telaşa kapılıp, 1848-1849 devrimi yüzünden oldukça büyük bir panik yaşadılar. Askerler yeniden tümüyle dar görüşlü bir rejim kurdukları zaman bile, iç huzursuzluk korkusu Prusyalı seçkinlerde dış politika serüvenleri tasarlayacak istek bı-

rakmamıştı; tersine, tutucu kimseler Avrupa'nın başka yerlerinde, özellikle de Rusya ve hatta Avusturya'daki istikrar güçlerine mümkün olduğunca yakınlaşma gereğini duyuyorlardı.

Prusya'nın iç politika anlaşmazlıkları, "Almanya meselesi"yle ilgili tartışma, yani 39 Alman devletinin sonuçta birleşme ihtimaline ve bu amaca ulaşmak için izlenecek yollara ilişkin tartışma yüzünden daha da karmaşık bir hale geliyordu. Çünkü bu sorun, beklenebileceği gibi Prusya'nın liberal-ulusçu burjuvazisini çoğu muhafazakârdan uzaklaştırmakla kalmamış, orta ve güney Alman devletleriyle hassas nitelikli birtakım görüşmelerin yapılmasını gerektirmiş ve –hepsinden önemlisi– Habsburg İmparatorluğuyla en son 1814'te Saksonya konusundaki ateşli tartışma sırasında tanık olunan rekabeti yeniden canlandırmıştı. Prusya, 1830'lardan sonra gelişen, Avusturyalıların kendi sanayicilerinden gelen korumacı baskılar yüzünden katılamadıkları ve giderek önem kazanan Alman Gümrük Birliğinin (Zollverein) tartışmasız lideri olduğu halde, bu onyıllar içinde politik üstünlük dengesi genellikle Viyana'dan yana olmuştur. Her şeyden önce, hem III. Frederick William'ın (1797-1840) hem de IV. Frederick William'ın (1840-1861) Habsburg İmparatorluğuyla çıkacak bir çatışmanın sonuçları karşısında duydukları korku, Metternich ile onun ardından gelen Schwarzenberg'in kuzey komşularıyla olan bir çatışmanın sonuçları karşısında duydukları korkudan daha büyüktü. Ayrıca Avusturya, Alman Federasyonunun Frankfurt'taki toplantılarına başkanlık ediyordu; daha küçük Alman devletlerinin çoğu Avusturya'ya yakınlık duyuyordu, tabii Prusyalı eski muhafazakârlar da; Prusya bir Alman gücü olmaktan pek öteye gidemezken, Avusturya'nın bir Avrupa gücü oluşu tartışılmaz görünüyordu. Viyana'nın daha ağır basan gücü, belirgin olarak Oelmuetz'de 1850'de yapılan anlaşma sırasında ortaya çıktı; bu anlaşma Prusya'nın ordusunu terhis etmesi ve birleşme konusundaki kendi planlarından vazgeçmesiyle Almanya konusunda tarafların avantaj kazanmak için yaptıkları manevralara geçici olarak son vermişti. IV. Frederick William'a göre diplomasi alanında gurur kırıcı bir duruma düşmek, 1848 devriminden hemen sonra çıkacak rizikolu bir savaşa tercih edilebilirdi. Avusturya'nın talepleri karşısında geri çekilmiş olmaktan üzüntü duyan Bismarck gibi Prusyalı milliyetçiler bile, "Almanya'daki egemenlik mücadelesi" tam olarak sonuçlanıncaya kadar, yapılacak pek başka bir şey olmadığını hissediyorlardı.

Frederick William'ın Oelmuetz'de boyun eğişinde oldukça önemli bir sebep de, "Almanya meselesi"nde Rus Çarının Avusturya'yı desteklediğini bilmesiydi. Aslında 1812-1871 dönemi boyunca Berlin doğudaki devi kışkırtmamaya özen göstermişti. İdeoloji ve hanedanlık konusuyla bağlantılı birtakım sebepler, bu aşırı boyun eğişi haklı çıkarmaya

yardımcı olabilirdi; ama Prusya'nın sürüp giden aşağılık duygusunu tam olarak gizleyemiyordu; Rusya'nın 1814'te Polonya Kongre Krallığının büyük bir bölümünü ele geçirmesi, Prusya'nın bu aşağılık duygusunu yalnızca arttırmıştı. St. Petersburg'un Prusya'da liberalleşmeden yana herhangi bir atılımı onaylamadığını belli etmesi, Çar I. Nicholas'ın Almanya birliğinin (hele, böyle bir şey 1848'de denendiği gibi, radikal bir Frankfurt meclisinin Prusya Kralına imparatorluk tacını sunması biçiminde olursa!) ütopik bir saçmalık olduğu yolunda herkesçe bilinen düşüncesi ve Rusya'nın Oelmuetz'den önce Avusturya'yı desteklemesi hep bu ezici dış gücün birer belirtisiydi. O halde, Kırım Savaşının 1854'te patlak vermesi sırasında, Avusturya'nın ve öbür batılı güçlerin saygısını kaybetmekten kaygı duysa bile Rusya ile savaşa gitmenin sonuçlarından korkan Prusya hükümetinin tarafsız kalmak için çırpınması pek de şaşırtıcı değildi. İçinde bulunduğu koşullar dikkate alınırsa, Prusya'nın takındığı tutum mantıklıydı ama İngilizler ve Avusturyalılar Berlin'in "kararsız" politikasından hoşlanmadıkları için, bir miktar yol alınıncaya kadar Prusyalı diplomatların Paris Kongresinde (1856) öbür delegelerin arasına katılmasına izin verilmedi. Bu bir simge olarak görülürse, Prusya demek ki hâlâ önemsiz bir katılımcı olarak görülüyordu.

Prusya –bu kadar ısrarcı bir biçimde olmamakla birlikte– başka alanlarda da yabancı güçler tarafından kısıtlanıyordu. En az kaygı verici olan Prusya Ordusunun 1848'de Schleswig-Holstein'a girişi karşısında Palmerston'un yönelttiği suçlamalardı. Çok daha rahatsız edici olan ise, Fransa'nın 1830'dan sonra 1840 ve son olarak da 1860'lı yıllarda Renanya için oluşturduğu tehditti. Tüm bu gerginlik dönemleri, daha önceden Viyana ile yapılan kavgalar ve St. Petersburg'dan ara sıra yükselen homurtularla zaten kendisini hissettirmiş olan bir noktayı doğruluyordu: Prusya, 19. yüzyılın ilk yarısında büyük güçlerin en ufağı idi; coğrafyası kendisi için bir sakınca oluşturuyor, güçlü komşularının yanında sönük kalıyor, iç sorunları ve daha derinlerde yatan Almanya meselesi yüzünden dikkati dağılıyor ve uluslararası konularda daha önemli bir rol oynamakta aciz kalıyordu. Prusya'nın çeşitli alanlardaki kuvvetli yanları düşünülürse, söylenenler belki de fazlaca insafsız bir değerlendirme gibi görünebilir: Kilise bölge okullarından üniversitelere kadar, Prusya eğitim sisteminin üzerine yoktu; yönetim sistemi oldukça yeterliydi; Prusya Ordusu ve muazzam genelkurmay teşkilatı taktik ve strateji konusunda, özellikle de "demiryolları ve tüfekli asker"[39] bileşiminin askeri açıdan taşıdığı anlamı temel alan reformları incelemeden erken davranmışlardı. Ancak işin püf noktası şuydu ki, liberaller ve muhafazakârlar arasındaki iç politik bunalım atlatılmadan, IV. Frederick William'ın gösterdiği kararsızlıklar yerine kararlı liderle-

re kavuşmadan ve Prusya'da bir sanayi tabanı geliştirilmeden ülkenin, bu potansiyelden yararlanmak mümkün değildi. Bu yüzden, Hohenzollern Devleti ikinci-sınıfa-yakın konumunun üzerine ancak 1860'tan sonra çıkabilmiştir.

Şu da var ki, hayattaki pek çok şey gibi stratejik zayıflık da nispi bir şeydir ve güneydeki Habsburg İmparatorluğuyla karşılaştırıldığında, Prusya'nın sorunları belki de o kadar yıldırıcı değildi. 1648-1815 döneminde imparatorluk "yükseliş" ve "sözünü geçirme" aşamalarını yaşamış[40] ama bu genişleme Viyana'nın bir Büyük Güç rolünün gereklerini yerine getirmeye çabalarken karşılaştığı zorlukları ortadan kaldırmamıştı. Aksine, 1815'te varılan anlaşma bu zorlukları, en azından daha uzun vadede, artırmıştı. Sözgelimi, Avusturyalıların Napolyon'la çok sık savaşmaları ve kazanan tarafta yer almaları, 1814-1815 görüşmeleri sırasında yapılan genel sınır değişikliklerinde "tazminat" istemelerine yol açtı; gerçi Habsburglar akıllılık edip, Güney Hollanda ve Güneybatı Almanya (Vorlande) ile Polonya'nın kimi bölümlerinden çekilmeye razı olmuşlardı ama bu, İtalya içinde sağladıkları geniş çaplı yayılma ve yeni kurulan Alman Federasyonu içindeki öncü rollerinin ortaya konması sayesinde dengelenmiş oldu.

Genel Avrupa dengesi teorisi, özellikle de bu teorinin İngiliz yorumcuları kadar Metternich'in kendisi tarafından da tercih edilen biçimleri düşünülürse – Avusturya'nın gücünün böylece yeniden kurulması elverişli bir durumdu. Güney İtalya ovasından Galiçya'ya, Avrupa üzerinde yayılıp giden Habsburg İmparatorluğu Batı Avrupa'daki ve İtalya'daki Fransız emellerini denetim altında tutarak, "büyük Almanya" milliyetçilerine ve Prusyalı yayılmacılara karşı Almanya'daki statükoyu koruyarak ve Rusların Balkanlara girişi önünde bir set oluşturarak, dengenin merkezi dayanak noktası görevini yapacaktı. Şu da vardı ki, bu görevlerinin her birinde söz konusu koşullara uygun olarak, bir ya da daha çok sayıda Büyük Güçten destek görüyordu; ama sırf 1815 anlaşmasının olduğu gibi korunmasında en büyük çıkar sahibi gibi göründüğü için bile olsa, Habsburg İmparatorluğu bu beş taraflı karmaşık kilitlenmenin geçerli kalabilmesi için hayati önem taşıyordu – oysa Fransa, Prusya ve Rusya er ya da geç birtakım değişiklikler isterken, 1820'lerden sonra Metternick'e arka çıkmayı gerektiren stratejik ve ideolojik sebeplerin gittikçe azaldığını gören İngilizler de, bu durumun bir sonucu olarak Avusturya'nın mevcut düzeni tüm yönleriyle koruma çabalarına yardımcı olmaya daha az istekli göründüler. Kimi tarihçilerin düşüncesine göre aslında, Avrupa'da 1815'ten sonra onyıllar boyu süren genel barışın başlıca sebebi, Habsburg İmparatorluğunun konumu ve yaptığı işlerdi. Bu yüzden de imparatorluk 1860'lı yıllarda İtalya ve

Almanya'daki statükoyu koruyabilmek için öbür güçlerden askeri destek sağlayamayınca, bu iki harekât alanından uzaklaştırıldı. 1900'den sonra da kendisinin ayakta kalabilmesi kuşkulu bir hal alınca –Avrupa'daki dengenin kaderi açısından anlam taşıyan– büyük bir taht savaşı kaçınılmaz olmuştu.[41]

Avrupa'daki muhafazakâr güçler –Fransızların yeniden güç kazanmasına ya da genel olarak "devrim"e karşı– statükoyu korumak için birlik içinde oldukları sürece, Habsburgların bu zayıflığı ortaya çıkmamıştı. Metternick Kutsal İttifakının ideolojik dayanışmasına yaslanarak, çoğu kez Rusya ve Prusya'nın desteğini sağlayabiliyor, bu da ona her türlü liberal harekete karşı yapılacak müdahaleleri rahatça düzenleme imkânı veriyordu – 1821'de Napoli ayaklanmasını bastırmak üzere Avusturyalı askerler göndermek ya da Fransızların Bourbon rejimini desteklemek üzere İspanya'da yaptıkları askeri eyleme izin vermek veya gerici nitelikli Carlsbad kararlarının (1819) Alman Federasyonu üyelerine zorla kabul ettirilmesini ayarlamak gibi. Buna çok benzer bir biçimde Habsburg İmparatorluğunun St. Petersburg ve Berlin'le olan ilişkileri, Polonya milliyetçiliğinin bastırılması konusundaki ortak çıkarlarından da yarar görmüştür; bu, Rus yönetimi için Yunanistan ya da Boğazlara ilişkin olarak ara sıra çıkan anlaşmazlıklardan çok daha hayati bir konuydu; Galiçya'daki Polonya ayaklanmasının ortaklaşa bastırılması ve Avusturya'nın Kracow Serbest Kentini 1846'da Rusya ve Prusya'nın görüş birliğiyle kendisine katması, monarşiler arası bu tür dayanışmanın yararlarını ortaya koymuştur.

Ancak daha uzun vadede düşünülürse, Metternick'in bu stratejisi esastan hatalıydı. Radikal bir toplumsal devrim, 19. yüzyıl Avrupasında oldukça kolay bir biçimde engellenebiliyordu; ne zaman böyle bir devrim olsa (1830, 1848, 1871 Komünü) korkuya kapılan orta sınıflar, "yasa ve düzen" tarafına geçivermişlerdi. Ama, Fransız Devrimi ve yüzyılın başlarındaki çeşitli özgürlük savaşlarıyla hız kazanan, ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesiyle ilgili yaygın düşünce ve hareketler sonsuza kadar bastırılamazdı. Metternich'in bağımsızlık hareketlerini ezme çabaları Habsburg İmparatorluğunu sürekli olarak yıpratmıştır. Her türlü ulusal bağımsızlık kıpırtılarına inatla karşı çıkan Avusturya, eski müttefiki İngiltere'nin sempatisini kısa sürede kaybetti. İtalya'da tekrar tekrar askeri kuvvete başvurması, tüm sınıflar arasında Habsburglu "gardiyan"lara karşı bir tepkinin doğmasına sebep olmuş, bu da birkaç onyıl sonra hırslı Fransız hükümdarı III. Napolyon'a, Cavour'a Avusturyalıları kuzey İtalya'dan kovarken yardım etme imkânı sağlayarak yarar getirmiştir. Aynı şekilde, Habsburg İmparatorluğunun ekonomik sebeplerle Zollverein'a katılma konusundaki isteksizliği ve "büyük Almanya"ya katılmanın

yapısal-coğrafi olarak imkânsızlığı, çok sayıda Alman milliyetçesini düş kırıklığına uğratmış ve bu kimseler kendilerine liderlik yapması için Prusya'ya yönelmişlerdi. Viyana'nın devrimleri bastırma çabalarını genellikle destekleyen çar rejimi bile ulusal sorunlarla kimi zaman Avusturya'dan daha kolay uğraşabiliyordu: Metternich'in tüm karşı görüşlerine rağmen I. Alexander'ın İngilizlerin işbirliği ile 1820'lerin sonlarında Yunan bağımsızlığını destekleme politikası bunun bir işaretidir.

> Gerçek şuydu ki, Habsburg İmparatorluğu ulusal bilinçlenmenin giderek arttığı bir dönemde büsbütün çağdışı kalmıştı. Aşağıda işaret edildiği gibi, öbür Büyük Güçlerin her birinde yurttaşların çoğunluğu ortak bir dili ve dini paylaşmaktaydılar. Fransızların en az yüzde 90'ı Fransızca konuşuyor ve aynı oranda yurttaş, hiç olmazsa ismen Katolik Kilisesine bağlı bulunuyordu. On Prusyalıdan sekizden fazlası Almandı (geri kalanların çoğu ise Polonyalıydı); Almanların yüzde 70'i de Protestandı. Çarın yetmiş milyonluk uyruğu arasında önemli azınlıklar vardı (beş milyon Polonyalı, üç buçuk milyon Finli, Estonyalı, Letonyalı ve Litvanyalı ve üç milyon çeşitli Kafkas halkları) ama geriye kalan elli milyon gene de hem Rus, hem de Ortodokstu. Britanya Adalarında oturanların yüzde 90'ı ise İngilizce konuşuyordu ve bunların yüzde 70'i Protestandı. Bu tür ülkeleri birlik içinde tutmak pek bir çaba gerektirmiyordu; nitelikleri gereği kentliydiler. Buna karşı, Avusturya İmparatoru öyle bir etkin karmaşayı yönetiyordu ki, bu konu ne zaman aklına gelse, herhalde yakınıp durmuştur. Kendisi ve sekiz milyon uyruğu Almandı, ama bu sayının iki katı kadar şu ya da bu kökenli Slav (Çekler, Slovaklar, Polonyalılar, Ruthenyalılar, Slovenyalılar, Hırvatlar ve Sırplar), beş milyon Macar, beş milyon İtalyan ve iki milyon Romanyalı vardı. Tüm bunlar nasıl bir ulus oluşturmaktaydılar?
> Bu soruya verilecek cevap, ulus diye bir şey oluşturmadıklarıdır.[42]

Bu etnik çeşitlilik "tek başına en önemli kurumlardan biri, belki de bunların en önemlisi" sayılan Habsburg Ordusuna da yansıyordu. "1865'te (yani Almanya'da egemen olmak için Prusya ile girişilen kesin sonuç getirecek çatışmadan önce) orduya 128.286 Alman, 96.300 Çek ve Slovak, 52.700 İtalyan, 22.700 Slovenyalı, 20.700 Romen, 19.000 Sırp, 50.100 Ruthenyalı, 37.700 Polonyalı, 32.500 Macar, 27.600 Hırvat ve 5.100 kadar başka uluslardan asker kayıtlıydı."[43] Bu durum, or-

duyu Raca yönetimindeki İngiliz-Hintli alayları kadar renkli ve çeşitli kılıyordu ama bu çok daha homojen olan Fransa ve Prusya ordularına göre pek çok sakınca da yaratıyordu.

Askeri açıdan zayıflık oluşturulabilecek bu durum, kısmen imparatorluk içinde vergi toplamanın güçlüğü, en çok da ticaret ve sanayi tabanının zayıflığı yüzünden yeterli paranın sağlanamamasıyla ağırlaşıyordu. Bugün tarihçiler 1760-1914 döneminde "Habsburg İmparatorluğunun ekonomik yükselişi"nden söz etmektedirler[44] ama işin aslı şudur ki, 19. yüzyılın ilk yarısı içinde sanayileşme yalnızca Bohemya, Alpler yöresi ve Viyana çevresi gibi birtakım batı bölgeleriyle sınırlı kalmış, İmparatorluğun daha büyük bölümüne ise, buralara kıyasla dokunulmamıştır. O halde, Avusturya'nın kendisi ilerlemiş ama kişi başına sanayileşme oranı, demir ve çelik üretimi, buhar gücü kapasitesi vb. açılarından imparatorluğun bütünü İngiltere, Fransa ve Prusya'nın gerisinde kalmıştır.

Dahası, Fransa ile yapılan savaşların giderleri "imparatorluğu mali yönden tüketti, ağır bir devlet borcu ve değer kaybetmiş bir yığın kâğıt paranın yükü altında bıraktı,"[45] bu da hükümeti askeri harcamaları neredeyse en alt düzeye indirmeye zorladı. Orduya ayrılan miktar toplam gelirlerin (1817'de yüzde 50'si iken) 1830'da yalnızca yüzde 23'üne eşitti; 1848-1849, 1854-1855, 1859-1860 ve 1864'te olduğu gibi bunalım yaşanan zamanlarda, olağandışı askeri harcamalara yetki veriliyordu; ancak bunlar hiçbir zaman orduyu tam gücüne kavuşturmaya yeterli olmuyor ve bunalımın atlatıldığı görülür görülmez de aynı hızla kesintiye uğruyordu. Sözgelimi, askeri bütçe 1860'ta 179 milyon florindi, 1863'te 118 milyona düştü; 1864'te Danimarka'yla olan çatışma sırasında 155 milyona yükseldi, 1865'te tekrar ağır bir kesintiye uğrayarak 96 milyona indirildi – bu, Prusya ile olan savaştan ancak bir yıl önce yapılmıştı. Bu toplamların hiçbiri Fransa, İngiltere ve Rusya'nın ya da (kısa bir süre sonra) Prusya'nın askeri bütçelerine ayak uydurabilecek gibi değildi ve Avusturya'nın askeri yöneticileri 19. yüzyıl ortalarında geçerli olan ölçülere göre dahi ahlakça bozulmuş ve yetersiz olduklarından, ayrılan paralar çok uygun bir biçimde harcanmıyordu. Özetle, Habsburg İmparatorluğunun silah gücü, hiçbir şekilde yapmak zorunda kalabileceği savaşlara göre değildi.[46]

Tüm bunlar, imparatorluğun çöküşünü olduğundan önce göstermek için söylenmiş şeyler değildir. Pek çok tarihçinin işaret ettiği gibi Habsburg İmparatorluğunun dayanma gücü olağanüstüydü: Reformasyondan, Türklerden ve Fransız Devriminden sonra ayakta kalmayı başarmasının ardından, 1848-1849 olaylarını, 1866 yenilgisini ve son aşamalarına kadar Birinci Dünya Savaşının zorluklarını da atlatmaya yeterli gücü olduğunu ortaya koymuştur. Zayıflıkları ortadaydı ama

kuvvetli olduğu noktalar da vardı. Krallığa yalnızca etnik Alman uyruklular değil, Alman olmayan ülkelerdeki pek çok aristokrat ve "asker" aileler de bağlıydı. İmparatorluğun, sözgelişi Habsburg İmparatorluğunu Polonya'daki yönetim biçimi, Rusya ya da Prusya yönetimlerine göre oldukça yumuşaktı. Üstelik, imparatorluğun çok çeşitli yerel rekabetleri içinde taşıyan karmaşık, çokuluslu niteliği, ordunun dikkatli bir biçimde kullanılmasında görüldüğü gibi merkeze bir ölçüde divide et impera* imkânını da veriyordu: Macar alayları çoğunlukla İtalya ve Avusturya'ya, İtalyan alayları Macaristan'a, Macar süvarilerinin yarısı ülke dışına vb. yerleştiriliyordu.[47]

Son olarak da, Büyük Güçlerin hiçbirinin – Habsburglarla savaş halinde oldukları zamanlarda bile– bu imparatorluğun yerine neyi koyacaklarını bilememelerinden doğan olumsuz nitelikte bir avantaja da sahipti. Çar I. Nicholas Avusturyalıların Balkanlar'daki iddialarına içerliyor olabilirdi ama 1848 tarihli Macar Devrimini bastırmak üzere bir ordu verme isteğini de göstermişti. Fransa, Habsburgları İtalya'dan kovmak için entrikalar çevirebilirdi ama III. Napolyon, Viyana'nın ilerde Prusya ya da Rusya karşısında işe yarar bir müttefik olabileceğini de biliyordu ve Avusturya etkisini Almanya'dan tümüyle silmeye kararlı olmasına rağmen Bismarck da, 1866'da teslim olur olmaz Habsburg İmparatorluğunu sürdürmeye çabalamıştı. Bu durum var oldukça, imparatorluk ayakta kalacaktı – tabii zarar vermediği sürece.

Napolyon Savaşı sırasında uğradığı kayıplara rağmen, Fransa'nın 1815'i izleyen yarım yüzyıl içindeki durumu pek çok bakımdan Prusya'nın ya da Habsburg İmparatorluğunun durumundan önemli ölçüde daha iyiydi.[48] Ulusal geliri çok daha yüksekti ve daha rahat sermaye bulabiliyordu; nüfusu Rusya'nınkine göre çok daha fazla, Habsburg İmparatorluğunun nüfusuna göre de daha homojendi; büyük bir orduyu daha kolayca besleyebiliyor, oldukça büyük donanmasının giderlerini de karşılayabiliyordu. Bununla birlikte Fransa burada bir "orta güç" olarak ele alınmaktadır çünkü stratejik, diplomatik ve ekonomik koşullar bir araya geldiğinde Fransa'nın kaynaklarını toplayıp belirli bir alanda kesin bir öncülük kazanmasını engelliyordu.

1814-1815 yıllarının güç politikaları düzeyindeki en önemli gerçeği şuydu, öbür büyük devletlerin hepsi de Fransa'nın Avrupa üzerinde hegemonya kurma girişimlerini engellemeye kararlı olduklarını ortaya koymuşlardı; Londra, Viyana, Berlin ve St. Petersburg Napolyon'u son girişiminde yenmek amacıyla, başka konulardaki (Saksonya gibi) kavgalarını yatıştırma isteği göstermekle kalmıyor, savaştan sonra Fran-

* Divide et impera: Böl ve yönet. – ç.n.

sa'nın geleneksel yayılma yollarını tıkamak üzere bir sistem kurmaya da kararlı görünüyorlardı. Böylece Prusya, Renanya bölgesi için koruyuculuk görevi yaparken, Avusturya Kuzey İtalya'daki durumunu güçlendirdi, İngilizler de İberik yarımadası üzerindeki etkilerini genişlettiler; tüm bunların ardında ise 1815 anlaşmasını savunmak için Avrupa üzerine harekete hazır büyük bir Rus Ordusu bulunuyordu. Sonuç olarak, her kesimden Fransızın "toparlanma"[49] politikası konusundaki ısrarları ne kadar büyük olursa olsun, çarpıcı bir iyileşme sağlanamayacağı açıktı. Elde edilebileceklerin en iyisi, bir yandan Fransa'nın Avrupa Anlaşmasında eşit bir ortak olarak tanınması, öbür yandan da Fransa'nın komşu ülkelerdeki politik etkisinin mevcut güçlerinkinin yanı sıra, eski haline getirilmesiydi. Ama Fransızlar, sözgelimi, İberik yarımadası üzerinde İngilizlerle denklik sağladıkları ve Levant'ta tekrar önemli bir rol oynamaya başladıkları zaman bile, kendilerine karşı yeni bir ortaklık kurulmasını kışkırtmamak için hep dikkatli olmak zorunda kalmışlardı. 1820'li ve 1830'lu yıllarda açıkça görüldüğü gibi, Fransa tarafından aşağı ülkelere doğru yapılacak herhangi bir hareket, İngilizlerle Prusyalıların içgüdüsel olarak oluşturdukları ve karşısında savaşılamayacak kadar güçlü olan bir ittifaka yol açıyordu.

Paris'in elindeki öbür koz, Büyük Güçlerden biri ile yakın ilişki kurmak ve sonra da bunu Fransa'nın amaçlarını güvenceye almak için kullanmaktı.[50] Öbür devletler arasında gözle görünmeden var olan rekabet ve Fransa ile yapılacak bir ittifakın getireceği oldukça büyük yararlar (para, asker, silah) düşünülünce, bu akla yakın bir varsayımdı; oysa üç bakımdan kusurluydu. Birincisi, öbür güç Fransa'yı Fransa'nın onu kullanabileceğinden daha fazla kullanabilirdi – Metternick'in 1830'lu yılların ortalarında Fransa'dan gelen yakınlaşma girişimlerini sırf Londra ile Paris'in arasını açmak için kabul etmesi gibi. İkincisi, bu onyıllar içinde Fransa'da meydana gelen rejim değişiklikleri ideolojinin çok büyük rol oynadığı bir dönemde diplomatik ilişkileri de kaçınılmaz bir biçimde etkilemişti. Sözgelimi, Rusya ile kurulacak bir ittifak için uzun bir süredir beslenen umutlar Fransa'daki 1830 Devrimi yüzünden kırılıp gitmişti. Son olarak aşılması mümkün olmayan bir sorun da öbür güçlerden bazıları kimi zaman Fransa ile işbirliğine gitmeyi istese-lerde hiçbirinin bu dönemde statükoda bir değişiklik arzu etmemesiydi: Yani, Fransa'ya diplomatik düzeyde dostluk öneriyor ama toprak kazancı vaadinde bulunmuyorlardı. Kırım Savaşı bitinceye kadar 1815 sınırlarının yeniden düzenlenmesi konusunda Fransa dışında yaygın bir düşünce yoktu.

Fransa, Avrupa'nın öbür ülkeleri karşısında gücünün doruğunda olan bir XIV. Louis ya da gücünün doruğunda bir Napolyon'un yönetimi altında olduğu kadar kuvvetli olsa, bu engeller daha az korkunç gö-

rünebilirdi. Oysa işin aslı şuydu ki, Fransa 1815'ten sonra özellikle dinamik bir ülke değildi. 1793-1815 savaşlarında sayıları belki 1,5 milyona varan Fransız ölmüştü[51] ve daha da önemlisi 19. yüzyıl boyunca Fransa nüfusunun artışı başka Büyük Güçlerin hepsinden daha yavaş olmuştu. Bu uzun süreli çatışma Fransız ekonomisini yukarıda (bkz. s. 107-110) sözü edilen çeşitli biçimlerde bozmakla kalmadı; barış döneminin gelişi de Fransız ekonomisini büyük rakibi İngiltere'nin oluşturduğu ticari tehdite maruz bıraktı. "1815'ten sonra çoğu Fransız üreticisi için en önemli gerçek, ezici bir egemenliğe sahip güçlü bir sanayi üreticisinin yalnızca en yakın komşuları olarak değil, tüm yabancı piyasalarda, hatta kimi zaman kendilerinin fazlaca korunma altında bulunan pazarlarında bile büyük bir güç olarak varlığıydı."[52] Rekabet imkânlarının bulunmaması, Fransa içinde çağdaşlaşma karşısında dikilen engeller (çiftliklerin ufak oluşu, ulaştırma yetersizlikleri, pazarların esas olarak yerel nitelikte kalması; ucuz, el altında, hemen kullanılabilir kömür bulunmaması gibi) ve denizaşırı bölgelerden gelen itici gücün şu ya da bu biçimde kaybedilmesi, sanayi büyümesinin 1815-1850 arasında İngiltere'ninkine göre bir hayli düşük kalmasına yol açmıştır. Yüzyılın başlarında İngiltere'nin imalat verimi Fransa'nınkiyle aynı düzeydeydi. 1830'da Fransa'nınkinin yüzde 182,5'ine yükselmiş, 1860'da da bu oran yüzde 251'e çıkmıştır.[53] Üstelik Fransa'daki demiryolu yapımı ile genel sanayileşme oranı 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazandığı zaman bile, Fransızlar Almanya'nın daha da hızla geliştiğini görerek dehşete düştüler.

Gene de Fransa ekonomisini bu yüzyıl içinde "geri" ya da "düşkırıcı" diyerek hafife alıp bir yana bırakmak, tarihçiler için artık o kadar kolay değildir; pek çok bakımdan Fransızların ulusal zenginlik için tuttukları yol, İngilizlerin tuttuğu oldukça farklı yol kadar mantıklıydı.[54] Sanayi Devriminin toplumsal bunalımları Fransa'da daha az yaygın olarak yaşanmıştı; gene de toplu üretim mallarından çok, yüksek kaliteli imalata ağırlık verilmesiyle her ürüne kişi başına katılan değer daha yüksekti. Fransızlar genel olarak ülke içinde geniş çaplı sanayi girişimlerine yatırım yapmamışlarsa, bu bir yoksulluk ya da gecikme belirtisinden çok bir hesap konusuydu. Aslında ülkede epey sermaye fazlası vardı ve bunun çoğu Avrupa'nın başka yerlerindeki sanayi yatırımlarına gidiyordu.[55] Fransız hükümetleri para kıtlığı yüzünden sıkıntıya düşecek gibi değildiler ve harp malzemesine ve silahlı kuvvetlerle ilgili metalurji işlemlerine yatırım yapılıyordu. General Paixhan yönetiminde, mermi kovanlı tüfeği, Napoleon ve La Gloire'in "çığır açan gemi tasarımları"nı ve Minié kurşun ve yivlerini üretenler, Fransız mucitlerdi.[56]

Bununla birlikte, gerçek şuydu ki, Fransa'nın nispi gücü ekonomik açıdan ve başka bakımlardan aşınmaya uğramaktaydı. Tekrarlamak gerekirse Fransa, Prusya ya da Habsburg İmparatorluğundan daha bü-

yüktü ama yüzyıl öncesi gibi kesinlikle öncü olduğu herhangi bir alan yoktu. Ordusu büyüktü ama sayısal olarak Rus ordusunun gerisindeydi. Birbiri ardına gelen Fransız yönetimleri tarafından düzensiz biçimde desteklenen donanma ise büyüklük açısından genellikle krallık donanmasının ardından ikinci sırada geliyordu – ama aralarındaki fark çok büyüktü. Fransa imalat verimi ve milli hasıla açısından öncü olan komşusunun gerisinde kalıyordu. La Gloire'in denize indirilmesi, kısa sürede krallık donanmasının H.M.S. Warrior'u yanında sönük kalmış, bunun gibi sahra topçuluğu Krupp'un yeni tasarımlarıyla geride bırakılmıştı. Fransa'nın Avrupa dışında bir rolü vardı ama sömürgeleri ve nüfuzu gene İngiltere'ninki kadar yaygın değildi.

Tüm bunlar, Fransa'nın tartışmasız gücünün ölçülmesini –çoğu zaman da kullanıma hazır hale getirilmesini –zorlaştıran ağır bir sorunun varlığını gösteriyordu. Fransa çoğu kez Avrupa ve Avrupa dışındaki çıkarları arasında bocalayan klasik bir karma güç[17] olarak kalmıştır; bu durum ise ideoloji ve güç dengesi hesapları yüzünden zaten yeterince karmaşık olan diplomasiyi de etkilemiştir. Rusların İstanbul'a doğru ilerlemelerini dizginlemek, İngilizlerin Levant'daki iddialarını engellemekten daha mı önemliydi? Fransa Avusturya'yı İtalya'dan çıkarmaya mı, yoksa Manş Denizinde krallık donanmasıyla boy ölçüşmeye mi çalışmalıydı? Alman Birliği için atılan ilk adımları teşvik mi etmeliydi, bunlara karşı mı çıkmalıydı? Bu politikaların her biriyle ilgili lehte ve aleyhte noktaları düşününce Avrupa Antlaşmasının tam üyesi olarak görüldükleri zaman bile Fransızların genellikle kararsız ve tereddütlü olmaları şaşırtıcı değildir.

Öte yandan şurası da unutulmamalıdır ki, Fransa'yı kısıtlayan genel koşullar aynı zamanda ona öbür Büyük Güçler üzerinde bir denetim kurma fırsatını da veriyordu. Bu, özellikle III. Napolyon döneminde böyle olmuşsa da, 1820'lerin sonlarında bile başlangıç olarak gene geçerliydi. Sırf büyüklüğü yüzünden Fransa'nın toparlanması, İberik ve İtalya yarımadalarında, aşağı ülkelerde ve daha ötelerde de bir anlam taşıyordu. Hem İngilizlerin hem de Rusların, Osmanlı İmparatorluğu içinde olup bitenleri etkileme girişimleri, Fransa'nın da hesaba katılmasını gerektiriyordu. Kırım Savaşı sırasında Rusya karşısındaki başlıca askeri engel, kararsız Habsburg İmparatorluğundan hatta İngiltere'den çok daha büyük ölçüde, Fransa'dan gelmiştir. Avusturya'nın İtalya'daki durumunu sarsan Fransa'ydı; bundan daha az çarpıcı bir biçimde de olsa İngiltere'nin Afrika ve Çin kıyıları boyunca tam bir tekel kuramamasını sağlayan başlıca güç gene Fransa olmuştur. Son olarak da, Avusturya ve Prusya arasında "Almanya egemenliği için yapılan mücadele" doruğa ulaştığı zaman, birbirine rakip iki ülke III. Napolyon'un ne yapacağı ya da yapmayacağı konusunda derin bir kaygı duyduklarını açığa

vurmuşlardı. Özetlemek gerekirse, Fransa 1815'ten sonraki toparlanmasının ardından, onyıllar boyu hatırı sayılır bir güç olarak kalmış, diplomatik açıdan çok aktif askeri güç bakımından oldukça güçlü ve dostluğu rekabetine tercih edilir bir ülke niteliği göstermiştir – kendi liderleri bundan önceki iki yüzyıl içindeki üstünlüklerinin artık uzakta olduğunu bilseler bile.

KIRIM SAVAŞI VE RUSYA'NIN GÜCÜNÜN AŞINMASI

Rusya'nın nispi gücü, en çok 1815 sonrasında gelen uluslararası barış ve sanayileşme dönemi sırasında gerileyecekti – ancak bu durum Kırım Savaşına (1854-1856) kadar tam olarak ortaya çıkmadı. 1814'te Rus Ordusu batıya ilerlediğinde Avrupa dehşete düşmüş ve Parisli kalabalıklar akıllıca davranarak Kazak tugaylarının ardından kentlerine giren çara "Vive l'empéreur Alexandre!" diye bağırmışlardı. İlerde meydana gelebilecek toprak ve politika değişikliklerine karşı son derece tutucu bir vurgusu olan barış anlaşmasının altında, 800.000 kişilik bir Rus Ordusunun imzası vardı – bu ordu, kara üzerindeki herhangi bir rakibe, krallık donanmasının denizlerde sahip olduğu kadar üstünlük taşıyordu. Hem Avusturya, hem Prusya krallıkları monarşileri arasında dayanışma ilan ederken bile, gücünden korktukları bu doğulu devin yanında sönük kalıyorlardı. Kurtarıcı gibi görünen I. Alexandre'ın yerine otokratik I. Nicholas'ın geçmesiyle (1825-1855), Rusya'nın Avrupa'nın jandarması olma rolü, olsa olsa artmıştı; I. Nicholas'ın durumu 1848-1849'daki devrimci niteliği olan olaylar yüzünden daha da güçlenmişti; Palmerston'un işaret ettiği gibi, o sıralar "dimdik ayakta"[58] olan güçler yalnızca Rusya ve İngiltere'ydi..Habsburg yönetiminin Macar ayaklanmasını bastırmak üzere çaresizce yaptığı yardım başvurularına, üç Rus ordusu gönderilerek karşılık verildi. Bunun tersine, Prusya kralı IV. Frederick William'ın iç reformlar karşısındaki kararsızlıkları, Alman Federasyonu içindeki değişiklik önerileriyle birlikte Rusların acımasız baskılarına sebep oldu ve bu baskılar, Berlin sarayının ülke içi tepki politikalarını ve Oelmuetz'de diplomatik açıdan geri çekilmeyi kabul etmesine kadar devam etti. 1848'den sonraki "değişiklik güçleri"ne gelince, tüm unsurlar, ister yenik düşen Polonyalı ve Macar milliyetçiler, ister amacına ulaşamamış burjuva liberalleri ya da Marksçılar olsun, Avrupa'daki ilerlemelerin önüne dikilen başlıca engelin, uzun bir süre çarların imparatorluğu olarak kalacağı konusunda görüş birliği içindeydiler.

Ancak Rusya, ekonomik ve teknolojik düzeyde, 1815-1880 arasındaki süreçte en azından öbür güçlere göre ürkütücü bir kayba uğruyordu. Bu, buyruğu altındaki görevlilerin çoğu pazar güçlerine ve her türlü çağdaşlaşma belirtisine düşmanca tavır alan I. Nicholas döneminde bile

ekonomide hiçbir iyileşme olmadı demek değildir. Nüfus hızla (1816'da 51 milyonken, 1860'da 76, 1880'de 100 milyon) arttı; kentlerdeki nüfus da büyük bir hızla çoğaldı. Demir üretimi fazlalaştı ve tekstil sanayii büyüklük açısından kat kat genişledi. İddiaya göre, fabrika ya da sanayi girişimleri sayıları 1804-1860 arası, 2.400'den 15.000'in üzerine çıkmıştı. Batıdan buhar makineleri ve çağdaş makine ithaline gidildi; 1830'dan başlayarak da bir demiryolu ağı oluşturuldu. Tarihçilerin, bu onyıllar içinde Rusya'da bir "sanayi devrimi" olup olmadığı konusunu tartışmaları bile, işlerin hareketli olduğunu doğrulamaktadır.[59]

Ancak açık olan nokta şuydu ki, Avrupa'nın geri kalan bölümü çok daha hızlı ilerlerken Rusya geriye gidiyordu. Çok daha fazla olan nüfusu yüzünden 19. yüzyılın başlarında en yüksek toplam GSMH'ya sahipti. Tablo 9'da gösterildiği gibi, iki kuşak sonrasında ise durum artık böyle değildi.

TABLO 9
AVRUPALI BÜYÜK GÜÇLERİN GSMH'LARI, 1830-1890[60]
(1960 ABD dolar ve fiyatlarıyla piyasa fiyatları üzerinden; milyar olarak)

	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890
Rusya	10,5	11,2	12,7	14,4	22,9	23,2	21,1
Fransa	8,5	10,3	11,8	13,3	16,8	17,3	19,7
Britanya	8,2	10,4	12,5	16,0	19,6	23,5	29,4
Almanya	7,2	8,3	10,3	12,7	16,6	19,9	26,4
Habsburg İmparatorluğu	7,2	8,3	9,1	9,9	11,3	12,2	15,3
İtalya	5,5	5,9	6,6	7,4	8,2	8,7	9,4

Ama bu rakamlar kişi başına GSMH miktarları incelendiğinde çok daha kaygı vericiydi. (Bkz. Tablo 10)

TABLO 10
AVRUPALI BÜYÜK GÜÇLERİN KİŞİ BAŞINA GSMH'LARI, 1830-1890[61]
(1960 ABD doları ve fiyatları üzerinden)

	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890
Britanya	346	394	458	558	628	680	785
İtalya	265	270	277	301	312	311	311
Fransa	264	302	333	365	437	464	515
Almanya	245	267	308	354	426	443	537
Habsburg İmparatorluğu	250	266	283	288	305	315	361
Rusya	170	170	175	178	250	224	182

Rakamların gösterdiğine göre, Rusya'nın bu yıllardaki *toplam* GSMH artışı çok büyük ölçüde, ister doğumlarla, ister Türkistan'ın ya

da başka yerlerin fethiyle olsun, nüfus çoğalmasından ileri geliyordu ve gerçek verimlilik artışlarıyla (özellikle de sanayi alanındaki verimlilikle) hemen hiç ilgisi yoktu. Rusya'nın kişi başına geliri ve milli hasılası, hep Batı Avrupa'nın gerisinde kalmıştı; ama şimdi daha da gerilerde kalıyor, (sözgelimi) 1830'da İngiltere'nin kişi başına gelirinin yarısı iken, 60 yıl sonra bu sayının dörtte birine iniyordu.

Aynı şekilde, Rusya'nın 19. yüzyılın başında demir üretimini ikiye katlaması, İngiltere'nin gerçekleştirdiği 30 kat artış yanında pek zayıf kalıyordu;[62] iki kuşak içinde Rusya Avrupa'nın en büyük demir üreticisi ve ihracatçısı olmaktan çıkarak, batılı ürünlerin ithaline gittikçe daha çok bağımlı hale gelen bir ülke olmuştu. Demiryolu ve buharlı gemi ulaşımında kaydedilen gelişmelerin bile bir perspektif içine oturtulması gerekir. 1850'ye gelindiğinde, Birleşik Devletlerin 8.500 mil uzunluğundaki demiryoluna karşılık Rusya'nın demiryolları 500 milden biraz daha fazlaydı; büyük nehirler üzerinde ya da Baltık Denizi ve Karadeniz'e açılarak yapılan buharlı gemi ticaretindeki artışın büyük bir bölümü ise, büyüyen ülke nüfusunun ihtiyacını karşılamak için yapılan tahıl taşımacılığı ile ithal mamullerin parasını ödemek üzere İngiltere'ye buğday gönderilmesinden oluşan bir çark içinde dönüp duruyordu. Yeni gelişmeler oluyorsa bile bunlar çoğu kez yabancı tüccar ve girişimcilerin denetiminde oluyor (ihracat ticareti kesinlikle böyleydi) ve Rusya giderek daha çok ileri ekonomilere hammadde sağlayan bir ülke haline dönüşüyordu. Eldeki bilgilere daha yakından bakılırsa, yeni "fabrikalar" ve "sanayi girişimleri"nde çalıştırılanların sayısının yüzde 16'dan az olduğu ve buralarda makineleşmenin hemen hiç gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Genel bir sermaye kıtlığı, tüketici talebinin düşüklüğü, orta sınıfın çok küçük olması, uçsuz bucaksız uzaklıklar ve sert iklim koşulları ile baskıcı ve kuşkucu bir devletin uyguladığı sıkı denetim, Rusya'da sanayileşme için "ileri hamle"nin gerçekleşmesini, Avrupa'da hemen hemen başka her yerde olduğundan daha güç bir hale getiriyordu.[63]

Ekonomi için hayırlı olmayan bu gelişmeler, uzun bir süre Rusya'nın askeri gücüne belirgin bir zayıflık biçiminde yansımamıştır. Tersine, 1815 sonrası dönemde, Büyük Güçlerin genellikle ancien régime'e özgü yapılar yönündeki tercihleri her yerden çok orduların toplumsal yapılarında, silahlarında ve taktiklerinde açık bir biçimde ortaya çıkıyordu. Hâlâ Fransız Devriminin yarattığı pusulu havanın etkisinde bulunan yönetimler, askeri reformlardan çok silahlı kuvvetlerin politik ve toplumsal yönden güvenilirliği ile ilgiliydiler; artık büyük bir savaşta sınav verme durumunda olmayan generallerin kendileri de hiyerarşinin, boyun eğmenin ve tedbirliliğin önemini vurgulamaktaydılar – bunlar, I. Nicholas'ın geçit törenlerine ve gösterişli yürüyüşlere aşırı düşkünlüğü yüzünden, daha da güç kazanan özelliklerdi. Bu genel koşullar düşünül-

düğünde, Rus Ordusunun bu kadar büyük oluşu ve yığınların sürekli olarak askere alınması, dış gözlemciler için askeri lojistik ya da subay topluluğunun genel eğitim düzeyi gibi herkesce bilinmeyen konulardan çok daha etkileyiciydi. Dahası, Rus Ordusu aktif durumdaydı. Kafkasya ile Türkistan üzerine sıksık yaptığı yayılma seferleri de genellikle başarılı oluyordu – bu saldırılar Hindistan'daki İngilizleri kaygılandırmaya ve 19. yüzyıldaki İngiliz-Rus ilişkilerini 18. yüzyılda olduğundan çok daha gergin bir hale getirmeye başlıyordu.[64] 1848-1849 Macar isyanının Ruslarca bastırılması ve çarın aynı sırada Paris'te sürmekte olan ayaklanmayı bastırmak üzere 400.000 asker göndermeye hazır olduğu yolundaki iddiası da dışardan bakanlar için aynı ölçüde etkileyiciydi. Bu tür gözlemcilerin fark edemedikleri daha gösterişsiz bir gerçek vardı ki, bu da Rus Ordusunun büyük bir bölümünün her zaman için ülke içinde garnizon görevleri, Polonya ve Finlandiya'daki "polis" eylemleri ve sınır devriyeliği ve askeri sömürgeler gibi başka etkinlikler yüzünden eli kolu bağlı durumda oluşuydu; ordunun geri kalan bölümü de özellikle etkili değildi – sözgelimi, Macaristan seferi sırasındaki 11.000 ölüden 1.000 tanesinin dışındakiler ordunun lojistik ve tıp hizmetleri konusundaki yetersizliği yüzünden, hastalık sonucu ölmüştü.[65]

Kırım'da 1854'ten 1855'e kadar süren askeri harekât Rusya'nın geriliğini çok sarsıcı bir biçimde doğruladı. Çarın kuvvetleri bir noktaya yığılamıyordu. Baltık'taki müttefik harekâtı (hiçbir zaman ciddi olmadığı halde) İsveç'in müdahale tehditi ile bir araya gelince, 200 bin'e varan Rus askeri kuzeyde çakılıp kalmıştı. Tuna prensliklerine düzenlenen ilk seferler, Avusturya'nın müdahale tehditini gerçekleştirmesiyle doğabilecek bundan çok daha büyük tehlike Besarabya, Batı Ukrayna ve Rus Polonyası için tehlike oluşturuyordu. Kafkasya'da Türklere karşı sürdürülen savaş, hem asker hem ikmal maddeleri sağlama sistemlerini son derece zorlamaktaydı; aynı şey Uzakdoğu'daki Rus topraklarının savunması için de söz konusuydu.[66] İngiliz ve Fransızların Kırım'a yaptıkları saldırı, savaşı Rus toprakları üzerindeki çok hassas bir bölgeye çekince, çarın silahlı kuvvetleri bu tür bir istilaya karşılık verme konusunda yetersiz kaldı.

Rusya denizlerde usta amiralleri olan, oldukça büyük bir donanmaya sahipti ve bu donanma daha zayıf durumdaki Türk filolarını 1853 Kasımında Sinop'ta tümüyle yok etmeyi başarmıştı; ancak İngiliz-Fransız filoları savaşa katılınca durum tersine döndü.[67] Rus teknelerinin çoğu çam ağacından yapılmıştı ve denize dayanıklı değillerdi; ateş güçleri yetersiz, tayfaları da iyi eğitilmemişti. Müttefiklerin elinde çok daha fazla sayıda buharlı savaş gemisi bulunmaktaydı ve bunların bazıları şarapnel mermileri, Congre ve roketleriyle donatılmıştı. En önemlisi de Rusya'nın düşmanları yeni tipte tekneler (düzinelerce bu-

harlı gambotlar da dahil olmak üzere) yapabilecek sanayi kapasitesine sahiptiler; böylece savaş uzadıkça daha avantajlı duruma geçtiler.

Rus Ordusunun durumu ise berbattı. Sıradan piyade eri iyi dövüşüyordu ve Amiral Nakhimov'un parlak önderliği ve Albay Todtleben'in mühendislik dehası sayesinde Rusya'nın uzun süreli Sivastopol savunması olağanüstü bir başarı oldu. Ama, diğer yönlerden, ordu son derece yetersizdi. Süvari alayları atılgan değildiler ve tören alanına alışkın olan atları çetin savaşlar için yetersiz kalıyordu. (Bu konuda başıbozuk Kazak kuvvetleri daha iyiydi.) Daha da kötüsü, Rus askerleri silah yönünden perişan durumdaydılar. Eski model çakmaklı tüfeklerinin menzili 200 yardaydı; oysa müttefik askerlerinin tüfekleri 1000 yardaya kadar sonuç verecek şekilde ateş edebiliyordu; bu yüzden Rusya'nın uğradığı kayıplar çok daha ağır olmaktaydı.

İşin en kötü yanı, yerine getirilecek görevin ne kadar büyük olduğu bilindiği zamanlarda bile, Rus sistemi bir bütün olarak gerekeni yapmak için yeterli değildi. Ordu içindeki liderler zayıftı, kişisel rekabetlerin etkisi altındaydılar ve tutarlı bir yüksek strateji oluşturmayı hiçbir zaman beceremiyorlardı – ordu bu yönüyle, doğrudan çar yönetiminin genel yetersizliğini yansıtmaktaydı. Prusya ordusunda çok sayıda bulunan yetişmiş, eğitim görmüş orta rütbeli subaylar, Rus ordusundan çok azdı; inisiyatif tümüyle olumsuz karşılanan bir şeydi. Şaşırtıcı bir biçimde, ulusal çapta bir olağanüstü hal durumunda çağrılabilecek yedek sayısı da çok azdı; çünkü toplu kısa-dönem askerlik sisteminin benimsenmesi serfliğin de ortadan kalkması gibi bir durumu beraberinde getirecekti.* Bu sistemin bir sonucu olarak, Rusya'nın uzun-dönem ordusu içinde çok sayıda yaşı geçkin asker bulunuyordu; bundan daha da tehlikeli olan bir sonuç, savaşın başında alelacele toplanan 400.000 kadar acemi askerin, tamamen bilgisiz oluşuydu –çünkü yetiştirme işini yapmak için yeterli sayıda subay yoktu– ve bu kadar çok kimsenin serf işçi pazarından çekilmesi Rus ekonomisine zarar veriyordu.

Son olarak da lojistik ve ekonomik alanda birtakım zayıflıklar vardı. Moskova'nın güneyinde demiryolu bulunmadığı için (!), atların çektiği malzeme yüklü arabalar, yüzlerce millik steplerden geçmek zorunda kalıyor, bu stepler ise bahar zamanı buzlar eridiğinde ve güz yağmurları sırasında çamur deryasına dönüyordu. Üstelik arabaları çeken atların kendileri için o kadar çok yem gerekiyordu ki (bu yemler de başka yük beygirleriyle taşınıyordu, vb.) çok büyük bir lojistik çaba orantısız bir biçimde ufak sonuçlar veriyordu: Müttefik askerleri ve takviye birlikle-

* Ordu içinde iki ya da üç yılını tamamlayanların artık serf olmayacakları ve her yıl erkek nüfustan ufak bir bölümünü uzun-dönem askerliğe çağırmanın daha güvenli olduğu öne sürülüyordu.

ri, Fransa ve İngiltere'den Kırım'a deniz yoluyla üç haftada gönderilebiliyor, oysa Moskova'dan yola çıkan askerlerin cepheye ulaşması kimi zaman üç ayı bulabiliyordu. Daha da kaygı verici olan nokta, Rus Ordusunun araç-gereç stoklarının erimesiydi. "Savaşın başında bir milyon silah stoklanmıştı. [1855 sonunda] elde kalan, yalnızca 90.000'di. 1656 sahra topundan ancak 253'ü kullanıma hazırdı. . . Barut ve gülle stokları daha berbat durumdaydı."[68] Savaş uzadıkça müttefiklerin üstünlüğü artarken, İngilizlerin uyguladığı abluka da dışardan yeni silahlar alınmasını engelledi.

Ancak ablukanın etkisi bununla da kalmıyordu: Abluka, Rusya'nın dışarıya giden tahıl ve başka ihracat mallarının (kara üzerinden Prusya'ya gidenler dışında) akışını durdurdu ve Rus Hükümetinin savaş giderlerini ağır bir borç yükü olmadan karşılayabilmesini imkânsız hale getirdi. Barış zamanında bile devlet gelirlerinin beşte dördünü tutan askeri harcamalar, 1853'te yaklaşık 220 milyon ruble iken, 1854 ve 1855 savaş yıllarında yaklaşık 500 milyon rubleye yükseldi. Korkunç açığı kısmen kapamak üzere, Rus hazinesi Berlin ve Amsterdam'dan borç aldı ama bu kez de rublenin uluslararası değeri altüst oldu; hazine, açığın geri kalanını kapamak üzere kâğıt para basma yoluna gitti; bu ise geniş çaplı fiyat enflasyonuna ve köylüler arasındaki huzursuzluğun artmasına yol açtı. Maliye Bakanlığının gümüş karışımlı ruble oluşturmak ve tüm emre yazılı senetleri –ki bunlar Napolyon Savaşı ve İran'a, Türkiye'ye ve Polonyalı asilere karşı düzenlenen seferler sırasında "sağlam maliye"nin sonu olmuşlardı– yasaklamak üzere daha önce yaptığı cesur girişimler, Kırım'daki savaş yüzünden tümüyle boşa gitmişti. Krallık Konseyine, 15 Ocak 1856'da yapılan uyarıya göre, eğer Rusya bu kısır mücadelede ısrar edecek olursa, devlet iflas edecekti.[69] Büyük Güçlerle yapılacak görüşmeler felaketten kurtulmanın tek yoluydu.

Bütün bunlardan Kırım Savaşı'nın müttefikler için kolay geçtiği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır; bu mücadele onlar için de güçlükleri ve tatsız şokları beraberinde getirmişti. İşin ilginç yanı bu savaştan en az etkilenen, karma bir güç olmaktan ilk kez yarar sağlayan Fransa olmuştu. Fransa, Rusya'ya göre sanayi ve ekonomi yönünden daha az geri, İngiltere'ye göre de daha az "askerileşmemiş" durumdaydı. General Saint-Arnaud yönetiminde doğuya gönderilen silahlı kuvvetler, donanım yönünden yeterli, Kuzey Afrika'daki harekât sayesinde eğitimleri tam ve denizaşırı seferler konusunda da oldukça deneyimli durumdaydılar; lojistik ve tıbbi destek sistemleri 19. yüzyıl ortalarında görev yapan herhangi bir yönetimin sağlayabileceği ölçüde yeterliydi; Fransız subayları ağır yükler taşıyan amatör İngiliz subayları karşısında haklı bir şaşkınlık göstermişlerdi. Rusya'ya gönderilen Fransız kuvvetleri açık bir farkla en büyük orduydu ve savaş sırasında önemli yarma harekâtının ço-

günu onlar gerçekleştirmişlerdi. O halde Fransız ulusu, bu savaş sırasında Napolyon'un mirasına bir ölçüde yeniden sahip çıkmıştı.

Bununla birlikte, savaşın son aşamalarına gelindiğinde Fransa sıkıntı belirtileri göstermeye başlıyordu. Zengin bir ülke olduğu halde, hükümet hazır para için Crédit Mobiller ve öbür bankerlerden para bulmaya çalışan demiryolları müteahhitleri ve benzerleriyle rekabet etmek zorundaydı. Altın, Kırım ve İstanbul'a akıyor bu da ülke içindeki fiyatları yükseltiyordu; tahıl ürününün düşük oluşu da işleri zorlaştırdı. Savaş kayıpları (100.000) tam olarak bilinmediği halde, Fransızların bu mücadele konusundaki ilk hevesleri çabuk söndü. Enflasyon yüzünden çıkan halk isyanları, savaşın sırf İngilizlerin bencil ve hırslı amaçları yüzünden uzadığına ilişkin olarak yapılan ve Sivastopol'un düşmesiyle yaygınlaşan tartışmaya güç kazandırdı.[70] O sırada III. Napolyon da kavgaya son vermeye istekliydi. Rusya cezalandırılmış, Fransa'nın saygınlığı artmıştı (Paris'te toplanan büyük bir barış konferansından sonra daha da artacaktı) – Karadeniz çevresindeki çatışmayı tırmandırmak suretiyle Almanya ve İtalya konularından fazla uzak kalmamak da gerekiyordu. Napolyon, 1856 yılında Avrupa haritasını önemli ölçüde yeniden çizemeyecek ama Fransa'nın Waterloo'dan bu yana hiç olmadığı kadar pembe umutlara sahip olduğundan kuşku duymayacaktı. Avrupa Anlaşmasında Kırım Savaşından sonra beliren çatlaklar da bu yanılgının bir onyıl daha sürmesine izin verecekti.

Buna karşı İngilizler, Kırım Savaşından hiç memnun olmamışlardı. Birtakım reform çabalarına rağmen, ordu hâlâ Wellington kalıbından çıkamamıştı; ordu komutanı Raglan ise Yarımada Savaşında gerçekten de Wellington'a askeri sekreterlik yapmıştı. Süvariler –süvarilerin olabileceği kadar– yeterliydi ama çoğu kez kötü kullanılıyorlardı (bu yalnızca Balaclava'da olmamıştı); Sivastopol kuşatması sırasında ise kullanılmaları hemen hiç mümkün değildi. Gerçi askerler iyi dövüşen, ağır koşullara dayanıklı taş gibi adamlardı ama Kırım'ın yağmurunda ve kışında sıcak barınakların bulunmayışının korkunçluğu, ordunun ilkel düzeydeki tıp hizmetlerinin geniş çaplı dizanteri ve kolera salgınlarıyla baş etmeye yeterli olmayışı ve kara ulaşımındaki eksiklikler, İngiliz ulusunu öfkelendiren gereksiz kayıplara ve aksiliklere yol açtı. Bundan daha da rahatsız edici olan nokta şuydu ki, İngiliz Ordusu da Rus Ordusu gibi esas olarak garnizon görevleri için yararlı, uzundönemli bir kuvvet olduğundan, kışın çağrılabilecek yetişmiş yedekleri bulunmuyordu; ancak Ruslar, en azından yüzbinlerce acemi eri zorla askere alabilecek durumdayken, laissez-faire'ci İngiltere bunu yapamıyor ve hükümeti, Kırım'daki boşlukları doldurmak üzere yabancı paralı asker ilanları vermek gibi sıkıntılı bir durumda bırakıyordu. Gene de İngiliz Ordusu, Fransız Ordusunun yanında hep ikinci derecede bir ortak durumunda kalırken, donanma da akıllıca davranarak filolarını tahkimli limanlara

çeken düşman karşısında, Nelson'unkine benzer bir zafer kazanmak için gerçek bir fırsat bulamıyordu.[71]

Londra'da Times'ın askeri yetersizlikler ile hasta ve yaralı askerlerin çektiklerine ilişkin ünlü açıklamaları üzerine, İngilizlerin hoşnutsuzluğunun nasıl patlama noktasına geldiğine, burada ancak kısaca değinebiliriz; bu durum, yalnızca bir hükümet değişikliğine yol açmamış "savaş halindeki liberal bir devlet" konumunun kendi içinde taşıdığı güçlüklerle ilgili ciddi bir tartışma da başlatmıştır.[72] Bunun da ötesinde, tüm bu olanlar şunu ortaya koymuştu ki, İngiltere'nin kendine özgü kuvvetli yanları olarak bilinen özellikler –yönetimin fazla müdahaleci olmayışı, imparatorluk ordusunun küçük tutulması, deniz gücüne fazlaca güven, kişisel özgürlüklere ve baskılardan uzak bir basına verilen önem, parlamentonun ve tek tek bakanların yetkisi– ülke, önemli bir düşman karşısında mevsim ne olursa olsun süren yaygın bir askeri harekât yapma durumunda kalınca, kolayca zayıflık haline dönüşüverimişti.

İngilizlerin bu sınava verdikleri karşılık (Amerikalıların 20. yüzyıldaki savaşlara verdikleri karşılığa oldukça benzer bir biçimde) uzun yılların ihmalini gidermek üzere silahlı kuvvetlere çok büyük miktarda ödenek ayırmak oldu; savaşan tarafların askeri harcamalarını kabaca gösteren rakamlar, savaşın nihai sonucunu açıklamak için gene çok yararlı olmaktadır (bkz. Tablo 11).

TABLO 11
GÜÇLERİN KIRIM SAVAŞI SIRASINDAKI ASKERİ HARCAMALARI[73]
(milyon sterlin olarak)

	1852	1853	1854	1855	1856
Rusya	15,6	19,9	31,3	39,8	37,9
Fransa	17,2	17,5	30,3	43,8	36,3
Britanya	10,1	9,1	76,3	36,5	32,3
Türkiye	2,8	?	?	3,0	?
Sardunya	1,4	1,4	1,4	2,2	2,5

Ancak İngiltere harekete geçtiği zaman bile, gerekli olan güç araçlarını hemen yaratabilecek durumda değildi. Askeri harcamalar çok artabilir, yüzlerce buharlı tekne ısmarlanabilir, ülke dışına gönderilen kuvvetlerin 1855'e gelindiğinde çadır, battaniye ve cephane fazlası bulunabilir ve savaşan taraflardan biri olan Palmerston Rus İmparatorluğunu parçalama gereğini ileri sürebilirdi; ama Fransa barışa yönelir, Avusturya'da tarafsız kalırsa, İngiltere'nin küçük ordusunun yapabileceği fazla bir şey yoktu – işte Sivastopol'un düşmesini izleyen aylarda olan da tam buydu. İngiliz ulusu ve ekonomisi ancak çok daha "askerileşmiş" bir hale gelirse, Rusya'yla olan savaşı anlamlı bir biçimde tek başına sürdü-

rebilirdi; ama Kırım seferinin yol açtığı stratejik, yapısal ve ekonomik zorluklarla zaten huzursuz olan lider politikacılar için bunun getireceği maliyet fazlasıyla yüksekti.[74] O halde, İngilizler bir yandan gerçek bir zafer şansı ellerinden alınmış gibi hissederken, uzlaşmaya da istekliydiler. Tüm bunlar pek çok Avrupalıyı (Ruslar kadar Fransızlar ve Avusturyalıları) Londra'nın amaçları ve güvenilirliği konusunda kuşkuya düşürürken, İngiliz halkının Avrupa'nın meselelerine karışmış olmaktan dolayı duyduğu öfkenin daha da artmasına yol açtı. Böylece, Napolyon'un Fransa'sı 1856 Avrupa sahnesinin merkezine doğru ilerlerken, İngilizler de sürekli olarak kenara çekildiler – bu eğilim, Hindistan İsyanı (1857) ve ülke içindeki reform hareketleriyle ancak yoğunluk kazandı.

Kırım Savaşı, İngilizleri sarsmışsa da bu sarsıntı, Rus gücüne ve özsaygısına indirilen darbe yanında hiç kalıyordu – tabii bir de 480.000 ölümün yol açtığı kayıplar vardı. Grandük Konstantin Nikolayevich açık bir ifadeyle "Artık kendimizi aldatamayız" diyordu. "... birinci sınıf güçlerden daha geri ve zayıfız, üstelik yalnızca malzeme yönünden değil, manevi kaynaklar ve özellikle de yönetim açısından geriyiz."[75] Bu bilinç, Rus devleti içindeki reformcuları geniş kapsamlı bir dizi radikal değişikliğe yöneltmiş, bunların en önemlisi de serfliğin kaldırılması olmuştur. Bunlara ek olarak demiryolu yapımı ve sanayileşme, II. Alexander zamanında babasının döneminde olduğundan çok daha büyük teşvik görmüştür. Kömür üretimi, demir ve çelik üretimi, geniş çaplı kamu hizmetleri ve çok daha büyük sanayi girişimleri, 1860'tan sonra daha çok görüldü. Rusya'nın ekonomik tarihini anlatan yayınlarda verilen istatistikler ilk bakışta yeterince dikkat çekicidir.[76]

Ancak, her zaman olduğu gibi, perspektifte yapılan bir değişiklik kişinin değerlendirmesini de etkilemektedir. Bu çağdaşlaşma hareketi yoksul, eğitimsiz köylülerin sayısında her yıl görülen çok büyük artışların önüne geçmek bir yana, onlara ayak uydurabilir miydi? West Midlands'de, Ruhr'da, Silezya'da ve Pittsburg'da bundan sonraki 20 yıl içinde görülen demir ve çelik üretimi ve imalat patlamalarına denk olabilir miydi? Ordu yeniden teşkilatlanmış bile olsa, Prusyalıların dünyaya göstermek üzere oldukları ve ulusal kuvvetin niteliksel unsurlarını, niceliksel unsurlarının bir kez daha önüne geçiren "askeri devrim"e ayak uydurabilecek miydi? Bütün bu soruların cevapları, ülkesinin 1815-1848 arası Avrupa'da işgal ettiği seçkin yerden önemli ölçüde aşağıya indiğini çok iyi gören bir Rus milliyetçisi için düşkırıcı olabilirdi.

BİRLEŞİK DEVLETLER VE İÇ SAVAŞ

Daha önce de değinildiği gibi, de Tocqueville'den bu yana global politikayı gözlemleyenler, Rus İmparatorluğunun yükselişinin Birleşik

Devletlerin yükselişine paralel gittiğini düşünmüşlerdir. Bu iki devlet arasında politik kültür ve yapılar açısından temel farklılıklar olduğunu, kuşkusuz herkes kabul ediyordu, ama Dünya Gücü açısından bakıldığında, coğrafi büyüklükleri, "açık" ve sürekli değişen sınırları, hızla büyüyen nüfusları ve hemen hiç kullanılmamış kaynaklarıyla, birbirlerine çok benzer görünüyorlardı.[77] Bunların çoğu doğru olmakla birlikte, 19. yüzyıl boyunca Birleşik Devletler ve Rusya arasında önemli ekonomik uyuşmazlıklar vardı ve bunlar ulusal güçleri üzerinde giderek artan bir etki yapacaklardı. Bunlardan ilki, toplum nüfus açısındandı; aradaki fark 1816 (Rusya 51,2 milyon, Birleşik Devletler 8,5 milyon) ile 1860 (Rusya 76 milyon Birleşik Devletler 31,4 milyon) arasında önemli ölçüde kapanmış olsa bile. Konumuzla daha yakından ilgili olan nokta, nüfusların niteliğiydi: Rus nüfusu, çok büyük ölçüde gelir ve üretimi düşük serflerden oluşurken, Amerikalılar, çiftliklerinde ya da hızla gelişen kentlerinde, genellikle* öbür ülkelere kıyasla yüksek bir yaşam ve verimlilik düzeyine sahip bulunuyorlardı. Ücretler daha 1800'de, Batı Avrupa'dakilerden yaklaşık üçte bir oranında yüksekti ve bu üstünlük yüzyıl boyunca korunacak, belki de büyüyecekti: 1850'de Avrupalı göçmenlerin akın akın gelmelerine rağmen, batıda toprak bulmanın kolaylığı ile sanayideki sürekli büyüme, emekçi sayısını oldukça azaltmış, ücretleri de yükseltmişti; bu durum imalatçıları emekten tasarruf sağlayan makinelere yatırım yapmaya zorladı; ulusal verimlilik de böylece arttı. Genç cumhuriyetin Avrupa'daki güç mücadelelerinden soyutlanmış olması ve (Monroe Doktrininden çok) krallık donanmasının Eski Dünya'yı Yenisinden ayırmak için oluşturduğu cordon sanitare** yüzünden, Birleşik Devletlerin ilerki dönemlerde sahip olacağı zenginliğe yönelecek tehdit yalnızca İngiltere'nin kendisinden gelecek demekti. Gene de, 1776 ve 1812 yıllarının acı anılarına ve kuzeybatıdaki sınır anlaşmazlıklarına[78] rağmen, bir İngiliz-Amerikan savaşının çıkması beklenir bir şey değildi. İngiltere'den Birleşik Devletler'e olan sermaye ve mamul mal akışı ve buna karşılık olarak, Amerika'dan hammadde (özellikle de pamuk) gelmesi, iki ekonomiyi daha sıkı bağlarla birbirine bağlamış ve Amerikan ekonomisinin büyümesine hız katmıştır. Stratejik yönden güvenlik içinde olan Birleşik Devletler, böylelikle mali kaynaklarını geniş çaplı savunma harcamalarına ayırmak yerine, kendi paralarını (ve İngiltere'den gelen paraları) muazam ekonomik potansiyeli üzerinde yoğunlaştırma imkânını bulmuştur. Ne Kızılderililerle olan çatışma, ne de Meksika'yla 1846'da yapılan savaş böylesine verimli yatırımları önemli ölçüde yıpratıcı nitelikte olmamıştır.

Zenci köleler ve sayıları hâlâ oldukça kabarık olan Kızılderililer dışında.

** Cordon sanitaire: Koruyucu kordon. – ç.n.

Tüm bunların bir sonucu olarak, Birleşik Devletler 1861 Nisanında patlak veren iç savaştan önce bile, ekonomik bir dev durumuna gelmişti ama Avrupa'ya olan uzaklığı (dış ticaret yerine) iç gelişmelere ağırlık vermesi ve kırsal kesimin kaba saba niteliği, bu gerçeği kısmen gizlemiştir. Dünya imalat verimi içindeki payı 1860 yılında Büyük Britanya'nınkinin epey gerisinde olmasına rağmen Almanya ve Rusya'yı hızla geçmiş ve Fransa'yı da arkada bırakma noktasına ulaşmıştı. 1860'ta Rusya'nın nüfusunun ancak yüzde 40'ına ulaşan Birleşik Devletler'in kent nüfusu Rusya'nınkinin iki katını aşıyordu; Rusya'nın 350.000 tonuna karşılık, 830.000 ton demir üretiyordu; modern yakıt kaynaklarından yaptığı enerji tüketimi 15 kat, demiryollarının mil uzunluğu ise 30 kat daha çoktu. (İngiltere'ninkinden bile üç kat fazlaydı.) Buna karşı, Amerika'nın düzenli ordusu yalnızca 26.000 kişiden oluşurken, Rusya'nın 826.000 kişilik dev bir gücü vardı.[79] Kıta büyüklüğündeki bu iki devletin ekonomik endeksleri ve askeri endeksleri arasındaki bu uyumsuzluk, belki de hiçbir zaman bundan daha büyük olmamıştır.

Bir yıl geçtikten sonra, iç savaş Amerikalıların askeri amaçlar için ayırdıkları ulusal kaynak miktarını tabii ki değiştirmeye başlamıştı. Bu çatışmanın kaynakları ve sebepleri burada tartışılacak değildir; ama her iki tarafın liderleri de sonuca ulaşana kadar dövüşmeye kararlı olduklarından ve her iki taraf da yüzbinlerce asker sağlayacak durumda olduğundan, mücadele uzayacağa benziyordu. Bunun daha da böyle olacağına işaret eden işe karışan uzaklıklardı; "cephe" Virginia sahilinden Mississippi'ye, hatta daha da batıya doğru Missouri ve Arkansas'a uzanıyordu – buraların büyük bir bölümü de orman, sıradağlar ve bataklık araziden oluşmaktaydı. Bunun gibi, Kuzey'in düşman limanlarına denizden uyguladığı abluka, Hamburg ve Cenova arası kadar uzun bir kıyı şeridinde devriye gezmeyi gerektiriyordu. Bir başka deyişle, Güney'i ezmek, olağanüstü bir lojistik ve askeri görevdi; özellikle de silahlı kuvvetlerini en alt düzeyde tutmuş ve geniş çapta bir savaş deneyimi bulunmayan bir halk için.

Ancak çatışmanın sürdüğü dört yıl, yıpratıcı olmuş ve korkunç kan dökülmüşse de –Birlik, Konfederasyon'un 258.000 kaybına karşı, 360.000 can kaybı veriyordu*– Birleşik Devletlerin kendi içinde saklı olan ulusal gücü değişime uğratmış, onu (hiç olmazsa kısa bir süre için) 1865 sonrasında seferberliğin bitimine kadar dünyanın en büyük askeri

* Bunların yaklaşık üçte biri savaşta, geri kalanı çoğunlukla hastalık yüzünden ölmüştür. 620.000 dolayında olan büyük toplam, Amerika'nın I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşında toplu olarak verdiği kayıptan daha fazlaydı ve bu kayıplara uğrayan nüfus da çok daha azdı.

ulusuna dönüştürmüştür. Her iki tarafın silahlı kuvvetleri de işe amatör olarak başlayarak, kendilerini toplu zorunlu askerliğe dayalı ordular haline getirmişler, modern yivli toplar ve hafif silahlar kullanmışlar, Kuzey Virginia kuşatmasında tükenip gitmişler ya da trenlerle batıdaki harekât alanlarına toplu olarak taşınmışları ordu karargâhlarıyla telgraf iletişimi kurmuşlar ve seferber edilen bir savaş ekonomisinin kaynaklarını kullanmışlardır; üstelik deniz savaşları sırasında zırhlı gemiler, döner taretler, eski tip torpido ve mayınlar ve hızlı seyreden, silahla donatılmış buharlı ticaret gemileri ilk kez kullanılmıştır. Bu çatışma, hem Kırım mücadelesinden, hem de Prusya birliği savaşlarından çok daha fazla olarak yirminci yüzyıl çizgisindeki ilk gerçek sanayileşmiş "toplu savaş" diye nitelendirilmeyi hak ettiğinden, Kuzey'in nedenli kazançlı çıktığına işaret etmek yararlı olacaktır.

İlk ve en açık sebep –irade gücünün her iki tarafta da eşit olarak sürdüğünü varsayarsak– kaynaklarla nüfus arasındaki orantısızlıktı. Güney'in doğrudan kendi varlığı için ve (genellikle de) kendi toprakları üzerinde savaşmasından dolayı moral üstünlüğüne sahip olduğu; at binmeye ve silah kullanmaya alışık daha çok sayıda beyaz erkeği göreve çağırabildiği; kararlı ve üstün nitelikli generallerinin olduğu ve uzun bir süre eksikliklerini kapamak üzere harp malzemesi ve başka malzeme ithaline gidebildiği doğru olabilir.[80] Ancak bunların hiçbiri Kuzey ve Güney arasındaki büyük sayısal eşitsizliği tam anlamıyla telafi edemezdi. Kuzey'in yaklaşık 20 milyon beyaz nüfusu varken, Konfederasyon'unki ancak altı milyondu. Dahası, Birlik toplamı göçmenlerin gelişiyle (1861-1865 arası 800.000 kişi gelmişti) ve siyahların da askere alınmasına ilişkin 1862 tarihli kararla sürekli olarak artıyordu – bu ise Güney'in, tahmin edilebileceği gibi, savaşın son birkaç ayına kadar yapmaktan kaçındığı bir şeydi. Birlik Ordusunda yaklaşık iki milyon asker görev yapmış ve bu kuvvet 1864-1865'te yaklaşık bir milyonla tepe noktasına erişmişken, Konfederasyon Ordusunda ancak 900.000 dolayında asker dövüşmüş ve bunlar en fazla olduklarında bile hiçbir zaman 464.500'ü aşamamışlardı – 1863'te ulaşılan "tepe noktası"ndan sonra da ağır ağır gerileme başlamıştır.

Ancak, her zaman olduğu gibi savaş yalnızca sayılar demek değildi. Güney, ordusunu sahip olduğu büyüklüğe ulaştırmak için bile tarımdan, madenlerden ve dökümhanelerden çok fazla sayıda adam çekmek ve böylece de uzun bir savaşı sürdürmek konusunda zaten kuşkulu olan potansiyelini zayıflatmak riskine giriyordu. Konfederasyon aslında ta baştan beri ekonomik yönden dezavantajlı durumdaydı. 1860 yılında, Kuzey'de 111.000 imalatçı kuruluş varken, Güney'de bu sayı 18.000 idi (bunların çoğu da Kuzey teknolojisine, bilgi ve becerisine bağımlıydı); Konfederasyon yalnızca 36.700 ton pik demir üretirken, tek başına

Pennsylvania'nın toplam üretimi 580.000 tondu; New York Eyaleti hemen hemen 300 milyon dolar tutarında imalat yapıyordu – bu ise, Virginia, Alabama, Louisiana ve Mississippi'nin toptan üretiminin dört katını bir hayli aşmaktaydı. Savaşan tarafların ekonomik tabanları arasındaki bu hayret verici uyumsuzluk, sürekli olarak gerçek askeri güce dönüşmüştür.

Sözgelimi, Güney'de pek az sayıda tüfek yapılabilir (bunlar da çoğunlukla Harper's Ferry'de ele geçirilen makinelerle yapılmaktaydı) ve ithalata fazlasıyla bağımlı kalınırken, Kuzey yerli tüfek imalatını büyük ölçüde artırmış ve yaklaşık 1,7 milyon tüfek üretmişti. Kuzey'in (22.000 mil kadar uzunluğu olan ve doğudan güneybatıya yelpaze gibi açılan) demiryolları, savaş sırasında korunabilmiş, hatta genişletilebilmişti; Güney'in topu topu 9.000 millik demiryolu, yetersiz sayıdaki lokomotif ve vagonları ise yavaş yavaş yıpranıp gitti. Bunun gibi, çatışmanın ilk çıktığı sırada her iki tarafta da donanma denebilecek pek bir şey yoktu; ama Güney gemi motorları yapabilecek makine atölyeleri olmadığı için baştan zarar ederken, Kuzey'in elinde bu tür kuruluşlardan birkaç düzine vardı. Birlik'in deniz üstünlüğünü hissettirebilmesi zaman alırken – bu süre içinde ablukayı yarabilenler, Konfederasyon Ordusuna Avrupa yapımı harp malzemesi getirmişler ve Güney'in silahlı ticaret gemileri Kuzey'in deniz ticaretine ağır kayıplar verdirmişti. Güney limanları çevresindeki ağ yavaş yavaş ve aman vermez bir biçimde örülmüştür. 1864 Aralığında Birlik donanması yaklaşık 671 savaş gemisine ulaşmıştı; bunların arasında savaşın başlangıcından bu yana yapılan 236 buharlı tekne de vardı; Kuzey'in deniz gücü aynı zamanda silahlı kuvvetlerine iç nehirlerde, özellikle de Mississippi-Tennessee bölgesinde denetim imkânı sağlamak açısından hayati bir önem taşıyordu; Birlik'in batıdaki harekât alanlarında yaptığı saldırılara yardımcı olan, demiryolu ve suyolu ulaşımının bir arada başarıyla kullanılması olmuştur.

Son olarak da, Konfederasyon eyaletleri için savaşın giderlerini karşılamak imkânsız hale geldi. Bunlar barış zamanındaki başlıca gelirlerini pamuk ihracatından sağlamaktaydılar; bu ticaretin kökü kuruyup, Avrupalı güçler de –Güney'i düşkırıklığına uğratarak– çatışmaya müdahale etmeyince, uğranılan kaybı kapatmanın yolu kalmadı. Güney'de az sayıda banka ve çok az likit sermaye vardı; arazi ve köle ticareti vergileri de savaş bu iki alandaki verimliliği çok kötü bir biçimde etkilediğinden, pek az gelir getiriyordu. Dışardan borç almak da fazla bir işe yaramıyordu; ama döviz ve yabancı metal paralar olmadan zorunlu ithalat için ödeme yapmak güçtü. Konfederasyon, belki de kaçınılmaz olarak para matbaasına başvurmuş ama "aşırı miktarda kâğıt para ile ağır bir mal darlığı biraraya gelince, azgın bir enflasyon yarat-

mışlardır"[81] – bu ise halkın savaşı sürdürme istemine ağır bir darbe indirmiştir. Buna karşı Kuzey, çatışmanın giderlerini karşılayabilmek üzere vergi ve borç yoluyla her zaman para sağlayabiliyordu ve "yeşil arkalı banknot" basımı, sanayi ve ekonomideki büyümeye kimi yönlerden daha da hız kazandırdı. Etkileyici olan bir nokta şudur ki, Birlik'in verimliliği savaş sırasında yeniden artmış ve bu artış yalnızca harp malzemesi, demiryolu ve zırhlı gemi yapımında değil, tarım veriminde de olmuştu. Kuzeyli askerler savaşın sonlarında beslenme ve malzeme ihtiyaçlarının karşılanması yönünden herhalde tarihteki tüm ordulardan daha iyi durumdaydılar. Eğer askeri çatışmalar karşısında özellikle Amerikalı olan bir yaklaşım Profesör Weighley'nin deyimiyle bir "Amerikan usulü savaş"[82] geliştirilecekse, bu önce burada, Birlik'in düşmanı ezmek üzere muazzam sanayi-teknoloji potansiyelini seferber edişi ve bu potansiyeli kullanışıyla biçim bulacaktı.

Eğer yukarıda anlatılanlar, dört yıla yakın bir şüre, bir ileri bir geri gider gibi görünen bir mücadelenin sonucunu açıklamak için fazla determinist bir izlenim veriyorsa, Güney'in karşı karşıya kaldığı temel stratejik sorunu vurgulamak yerinde olacaktır. Büyüklük ve nüfus eşitsizliği hesaba katılınca Kuzey'i işgal etmesi mümkün değildi; elde edilebilecek en büyük başarı, düşman ordularını ve düşmanın irade gücünü baskı politikasını terk etmeye ve Güney'in (kölelik ya da ayrılma veya her ikisiyle de ilgili) iddialarını kabule zorlayacak kadar zayıflatmak olabilirdi. Eğer Maryland ve Kentucky gibi sınır eyaletleri Konfederasyon'a katılma yönünde ezici bir çoğunlukla oy vermiş olsalar, bu stratejinin uygulanması çok kolaylaşabilirdi; ama bu olmamıştı işte; eğer İngiltere gibi yabancı bir güç müdahale etmiş olsaydı, sağlanacak yarar ölçülemeyecek kadar büyük olurdu; ama böyle bir şeyin olabileceğini varsaymak, İngiltere'nin 1860'lı yılların başındaki politik önceliklerini şaşılacak ölçüde yanlış yorumlamak demekti.[83] Genel askeri dengeyi Güney'den yana çevirebilecek bu iki ihtimal gözden çıkarılırsa, Konfederasyon eyaletlerinin elinde kalan tek şey, Birlik'in uyguladığı baskılara direnme politikası ve Kuzeylilerin çoğunluğunun savaştan bıkacakları umuduydu. Ama bu da ister istemez uzayıp giden bir mücadele demekti – ve savaş uzadıkça, Birlik daha zengin olan kaynaklarını daha çok seferber edebilir, harp malzemesi üretimini artırabilir, yüzlerce savaş gemisi yapabilir, denizden ablukayla, Kuzey Virginia'da aman vermez askeri baskılarlar, güneyde geniş kapsamlı seferlerle ve Sherman'ın düşman topraklarına yaptığı yıkıcı saldırılarla Güney'i acımasızca sıkıştırabilirdi. Güney'in ekonomisi, morali ve cephe hattı kuvvetleri zayıflayınca –1865'te "göreve hazır" asker sayısı 155.000'e inmişti– teslim olmak geriye kalan tek gerçekçi seçimdi.

Amerikan İç Savaşı Avrupa'daki çeşitli askeri gözlemciler tarafından incelenmiştir[84] ama özel nitelikleri (uzaklık, el değmemiş bölgeler, bir iç çatışma oluşu) bu savaşı; 1860'lı yıllarda Avrupa'da yapılacak silahlı mücadelelere göre genel askeri gelişmeleri daha az yansıtır bir savaş haline getirmişti. Avrupa'daki Kırım Savaşı eski usul Avrupa Anlaşması diplomasisini sarsmakla kalmamış "kanat" devletlerden her birinin merkezde yapılacak müdahaleler konusunda kendisini daha az yükümlü hissetmesine yol açmıştı; Rusya'nın, uğradığı küçültücü yenilginin etkisinden kurtulması uzun yıllar aldı; İngiltere ise imparatorluğu ve ülkeyi ilgilendiren konulara ağırlık vermeyi tercih etti. Böylece, yapay bir durum olduğu ortaya çıksa bile Avrupa meselelerinde egemen olacak güç Fransa'ydı. Prusya, Kırım Savaşı sırasında IV. Frederick William'ın yönetimi altında Avrupa içinde görünüşte onursuz bir konuma sahip olduktan sonra, şimdi de bir sonraki kral I. William ile Parlamento arasında, özellikle ordudaki reform sorunu yüzünden sürüp giden yapısal kavgaların etkisiyle şiddetli sarsıntılar geçiriyordu. Habsburg İmparatorluğuna gelince, o da hâlâ İtalya'daki çıkarlarını Piedmont'a karşı, Almanya'daki çıkarlarını da Prusya'ya karşı korumak gibi birbiri içine geçmiş sorunlarla baş etmek üzere dengeleme hareketleri yapıyor, bu arada Macarların ülke içindeki hoşnutsuzluklarını da denetim altında tutmaya çabalıyordu.

Buna karşı, Fransa'nın III. Napolyon yönetimi altında güçlü ve kendinden emin bir görünümü vardı. Bankacılıkta, demiryollarında ve sınai kalkınmada 1850'lerin başından beri ilerleme kaydedilmişti. Fransa'nın sömürge imparatorluğu Batı Afrika, Çinhindi ve Pasifik'te genişlemişti. Donanması da büyüdüğünden, kimi zaman (1859'daki gibi) Manş'ın öbür yakasında kaygı uyandırır hale gelmişti. Askeri ve diplomatik açıdan Almanya ya da İtalya meselesiyle ilgili herhangi bir çözümde belirleyici üçüncü güç gibi görünmekteydi – bunun böyle olduğu, Fransa'nın Avusturya'yla olan kısa savaşta hemen Piedmont'un yanında yer alarak müdahalede bulunduğu 1859 yılında gayet iyi ortaya çıkmıştı.[85]

Ancak, Magenta ve Solferına savaşları, Habsburg İmparatorluğunu Lombardiya'daki egemenliğinden vazgeçmeye zorlaması açısından ne kadar önemli olursa olsunlar, 1859 yılında olup bitenlere keskin gözlerle bakanlar, bu sonucu getiren etkenin Fransa'nın askeri üstünlüğü değil (hele Piedmont'daki hiç değil!) Avusturya'nın askeri yetersizliği olduğunu fark edebilirlerdi. Fransa Ordusu, elinde çok daha fazla sayıda tüfek bulundurma üstünlüğüne gerçekten sahipti –bu da İmparator Francis Joseph'in cesaretini çok kıran ölümlere sebep olmuştu– ama

Fransa'nın eksiklikleri de dikkat çekiciydi: Büyük bir tıbbi malzeme ve mühimmat darlığı vardı; seferberlik programları gelişigüzeldi ve III. Napolyon'un önderliğine de parlak denemezdi. Bunların o sıralarda fazlaca bir önemi yoktu çünkü Habsburg Ordusu daha zayıftı ve General Gyulai önder olarak daha da bocalayan bir kişiydi.[86] Askeri yeterlik, ne de olsa, nispi bir şeydir – bunun böyle olduğu, daha sonraları Habsburg kuvvetlerinin Fransa'nın, Prusya'nın ya da Rusya'nın karşısına çıkmaktan aciz oldukları zamanlarda bile, İtalyanlarla karada (1866'da Custozza'da) ve denizde (Lissa'da) hâlâ kolayca baş edebilmeleriyle ortaya çıkmıştır. Ama bu, daha geniş bir çerçevede düşünürsek farklı bir düşmanla ilerde girişeceği bir çatışmada Fransa da hemen üstünlük sağlayamayacak demekti. Böyle bir savaşın sonucu her iki tarafın askeri liderlik, silah sistemleri ve sahip oldukları verimlilik tabanındaki düzey farklılıklarına dayanacaktı.

Sanayi Devriminin yol açtığı teknoloji patlamasının savaşlar üzerindeki ilk gerçek etkilerini göstermesi tam 1850'li ve 1860'lı yıllar dönemine rastladığından, her yerdeki silahlı kuvvetlerin daha önce görülmedik harekât sorunlarıyla uğraşmaları da şaşırtıcı değildir. Savaşta hangi kuvvet daha büyük önem taşıyacaktı – yeni tip kuyruktan dolma tüfekleriyle piyadeler mi, yoksa çelik namlulu hareket edebilir silahlarıyla topçu sınıfı mı? Savaş alanındaki kumanda açısından demiryollarının ve telgrafın etkisi neydi? Yeni savaş teknolojisi ilerleyen bir orduya mı, yoksa savunmadaki bir orduya mı yarar sağlıyordu?[87] Bu tür sorulara verilecek en uygun cevap, kuşkusuz her şeyin koşullara bağlı olduğu yolundaydı. Bir başka deyişle savaşın sonucunu etkileyecek olan yalnızca yeni silahlar değil, bunların üzerinde kullanılacağı arazinin niteliği, askerlerin morali ve taktik yeterliği, ikmal maddeleri sağlama sistemlerinin yeterlik derecesi ve savaşların kaderini belirlemede yardımcı olan daha pek çok etkenin hepsiydi. Her şeyin nasıl bir yola gireceğini önceden bilmek imkânsız olduğuna göre, anahtar etken çeşitli unsurları evirip çevirip ustalıkla kullanabilecek askeri-politik liderler ve yeni koşullara karşılık vermeye yeterli esneklikte olan askeri mekanizmaya sahip olmaktı. Hayati önem taşıyan bu konularda ne Habsburg İmparatorluğu ne de hatta Fransa, Prusya kadar başarılı olmayacaktı.

Prusya'nın 1860'lı yıllarda gerçekleştirdiği, bundan kısa bir süre sonra da Disraeli'nin gösterişli bir ifade kullanarak Avrupa'yı ilgilendiren konularda "Alman devrimi" diye adlandırdığı oluşumu yaratacak olan "askeri devrim", birbirleriyle bağlantılı çeşitli unsurlara dayanmaktaydı. Bunlardan ilki, yeni Kral I. Wilhelm'le savaş bakanının liberal muhaliflerine rağmen oluşturdukları, benzeri olmayan bir kısa-dönem askerlik sistemiydi; bu sistem düzenli orduda üç yıl zorunlu askerlikten sonra, bir dört yıl daha yedekte hizmet gerektiriyor, bundan son-

ra da kişiler Landwehr'e* geçiyorlardı – demek ki tam seferberlik halinde olan Prusya Ordusu yılda yedi kez asker alıyordu.** Bu hizmetin parayla başkasına yaptırtılmasına izin verilmediği ve Landwehr, garnizon görevleri ile "geri hizmet"lerin çoğunu üstlenebildiği için, bu tür bir sistem Prusya'ya, nüfusuna oranla Büyük Güçlerin hepsinden çok daha geniş bir cephe hattı ordusu bulundurma imkânı veriyordu. Bu da halk arasında en azından yüksek bir ilk öğretim oranına bağlıydı –çoğu uzmana göre, hızla genişletilebilen bir kısa-dönem askerlik sisteminin eğitimsiz köylülerden oluşan bir ulus içinde işlemesi zordu– ve bu kadar büyük kalabalıklarla baş edilebilmesi için kusursuz bir teşkilatlanma gerektiriyordu. Eğer yeterli bir biçimde eğitilemez, giydirilemez, silahlandırılamaz, beslenemez, sonucun alınacağı savaş bölgesine taşınamazsa, yarım milyon ya da bir milyon adam toplamanın elbette pek bir yararı olmazdı ve eğer ordu komutanı işe karışan onca yığınla iletişim kuramaz ve onları denetleyemezse, insangücü ve kaynak ziyanı daha da büyük olurdu.

Bu kuvvetler üzerinde denetim sağlayan, adı hiç duyulmamışken, yaşlı Moltke'in dehası sayesinde 1860'lı yıllarda "ordunun beyni" durumuna gelen Prusya Genelkurmayıydı. O zamana kadar barış zamanındaki orduların çoğu levazım, personel, mühendislik ve başka sınıfların desteklediği muharebe birliklerideri oluşmaktaydı; asıl askeri personel ancak sefer başladığı zaman bir araya getiriliyor ve komuta sağlanıyordu. Prusya'daki duruma gelince Moltke, Savaş Akademisinden yetişen en parlak kimseleri almış ve onlara ilerde çıkması mümkün çatışmaların nasıl planlanacağını ve bunlar için nasıl hazırlık yapılacağını öğretmişti. Savaş çıkmadan epey önce harekât planları yapılmalı ve bunlar sık sık gözden geçirilmeliydi; savaş oyunları ve manevralar dikkatle inceleniyor, aynı şey tarihte görülen seferler ve başka güçlerce gerçekleştirilen harekâtlar içinde yapılıyordu. Prusya'daki demiryolu sistemini denetlemek ve askerlerle ikmal maddelerinin gidecekleri yerlere hızla ulaşmalarını sağlamak üzere özel bir bölüm oluşturulmuştu. Her şeyden önemlisi de, Moltke'in kurmaylık sistemi, subay topluluğuna bağımsız hareket edip savaşacak, ama her zaman için sonucu belirleyecek savaş alanı üzerinde birleşmeye hazır kalabalık asker gruplarıyla uğraşmak gibi bir harekat uygulaması yaptırmaya yönelikti. Eğer Moltke'nin gerideki karargâhı ile iletişim sürdürülemezse, cephedeki generallerin inisiyatif kullanmalarına ve birkaç temel ilkenin kurallarına göre hareket etmelerine izin veriliyordu.

* Landwehr: Askerlik yaşını aşmış olanların oluşturduğu "terri toriyel" savunma kuvveti. – ç.n.

** İstisnai durumlarda ilk Landwehr yıllık alımı da.

Yukarıda sözü edilen, elbette ideal bir modeldir. Prusya Ordusu kusursuz değildi ve 1860'lı yılların başından ortalarına kadar yapılan reformlardan sonra bile, savaş sırasında acemilik dönemine özgü sıkıntılar yaşanacaktı. Savaş alanlarındaki komutanların çoğu Moltke'nin öğütlerine kulak asmayıp, gözü kapalı ve vakitsiz saldırılara atıldılar ya da saldırılarını yanlış yönde yaptılar – 1866 Avusturya seferi bu tür gaflarla doludur.[88] Taktik düzeyde de, Prusya Muhafızlarının 1870 tarihinde Gravelotte St. Privat'daki cephe taaruzları (ve uğradıkları ağır kayıplar), kaba saba bir budalalıktı. Demiryolu ile ikmal maddeleri sağlama sistemi ise tek başına başarının güvencesi olamazdı; sistem, çoğu kez gerekli malzemenin büyük miktarlarda sınırda yığılmasından öteye gidemiyor, bu sırada da söz konusu araç ve gereçlere ihtiyacı olan ordular yakınlardaki hatlardan uzaklaşmış oluyorlardı. Prusyalıların, bilimsel planlarıyla askeri kuvvetlerine her zaman en iyi silahları sağladığı da söylenemezdi: Avusturya'nın topları 1866'da kesinlikle daha üstün durumdaydı; Fransız Chassepot sürgülü tüfekleri ise, 1870'te şaşırtıcı ölçüde daha iyiydiler.

Prusya'daki sistem için gerçekten söylenmesi gereken şey, bu sistemin kusurlardan arınmış olması değil, genelkurmayın geçmişte yapılan hataları dikkatle incelenmesi ve eğitimi, teşkilatlanmayı ve silahları çıkan sonuçlara göre yeniden ayarlamasıydı. Topların zayıf yanları 1866'da ortaya çıkınca, Prusya Ordusu hemen yeni Krupp tipi kuyruktan dolma toplara yönelmiş ve bunlar 1870'te çok etkili olmuştur. Demiryollarıyla ilgili düzenlemelerde gecikmeler olunca, durumu iyileştirmek için yeni bir teşkilat kurulmuştur. Son olarak da, Moltke'in bağımsız görev yapacak ama birbirlerinin yardımına da koşacak, tam teşkilatlı birkaç ordu kullanılmasına önem vermesi sayesinde, bunlardan birinin ayrı olarak iyice hırpalanması halinde bile –Avusturya-Prusya ve Fransa-Prusya savaşlarında gerçekten de böyle olmuştu– yapılan sefer bütünüyle boşa gitmiyordu.[89]

O halde Prusyalıları 1866 yazında Avusturya karşısında kısa sürede ve pek az gözlemcinin önceden tahmin edebildiği bir zafere götüren, çeşitli etkenlerin bir araya gelmesiydi. Hanover, Saksonya ve öbür kuzey Alman devletleri Habsburglara katılmıştı ama Bismarck'ın yürüttüğü diplomasi sayesinde, Büyük Güçlerden hiçbirinin mücadelenin ilk aşamalarına karışmaması sağlandı; bu da Moltke'ye üç orduyu farklı dağ yollarında geçirerek Bohemya ovasında birleştirme ve Sadowa'da (Koeniggratz) Avusturyalıların üzerine sürme fırsatını verdi. Geriye dönülüp bakıldığında, alınan sonuç önceden kolayca tahmin edilebilirmiş gibi görünmektedir. Habsburg kuvvetlerinin dörtte birden fazlasına İtalya'da gerek vardı (burada zafer kazanmışlardır); Prusyalıların asker toplama sistemleri sayesinde de, kendi nüfusları çeşitli düşmanlarının-

kinin yarısından az olduğu halde, Moltke düşmanla hemen hemen aynı sayıda askeri cephede kullanabiliyordu. Habsburg Ordusunun para ihtiyacı karşılanamıyordu; doğru dürüst bir kurmaylık sistemi yoktu ve Benedek'in yönetimi beceriksizceydi; tek tek birlikler ne kadar yiğitçe dövüşürlerse dövüşsünler, açık çatışmalarda Prusya'nın kendilerinden çok üstün olan tüfekli askerleri karşısında kıyıma uğruyorlardı. 1866 Ekiminde Habsburglar Venitia'yı vermek ve Almanya'daki her türlü çıkarlarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Almanya ise bu sıralarda Bismarck'ın Kuzey Almanya Federasyonu çerçevesinde yeni bir düzene kavuşmak yolundaydı.[90]

"Almanya egemenliği için mücadele" hemen hemen tamamlanmıştı; Batı Avrupa'da Prusya'nın mı, yoksa giderek daha sinirli ve kuşkucu hale gelen Fransa'nın mı, üstün olduğunu belirleyecek çatışma iyice yaklaşmıştı. 1860'lı yılların sonunda her iki taraf da şansının ne olduğuna ilişkin hesaplar yapmaktaydı. Görünüşte Fransa hâlâ daha güçlüydü. Nüfusu Prusya'nınkinden çok daha fazlaydı (ancak Avrupa'da Almanca konuşanların toplam sayısı daha çoktu). Fransız Ordusu Kırım'da, İtalya'da ve denizaşırı bölgelerde deneyim kazanmıştı. Dünyadaki en iyi tüfeğe, sürgülü Chassepot tüfeğine sahipti ve bunun menzili Prusyalıların iğneli tüfeğininkinden çok daha uzundu ve Fransız Ordusunun yeni bir gizli silahı vardı, dakikada 150 atımı olan bir makineli tüfek, mitrailleuse. Fransız donanması çok daha üstündü, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan da yardım bekleniyordu. Temmuz 1870'te Prusyalıları küstahlıkları (yani Bismarck'ın Lüksemburg'un geleceği ve İspanya tahtı için muhtemel bir Hohenzollern adayı konusunda yürüttüğü çapraşık diplomasi) yüzünden cezalandırma zamanı geldiğinde, hemen hiçbir Fransızın sonuçtan kuşkusu yoktu.

Fransızların uğradıkları çöküntünün boyutları ve çabukluğu – perişan durumdaki ordu 4 Eylül'de Sedan'da teslim olmuş, Napolyon esir alınmış ve Paris'teki imparatorluk rejimi alaşağı edilmişti – bu tür iyimser varsayımlara yıkıcı bir darbe oldu. Her şey olup bittikten sonra görüldü ki, ne Avusturya-Macaristan ne de İtalya, Fransa'ya yardım etmemiş, Fransız deniz gücü de tümüyle etkisiz kalmıştı. Her şey rakip orduların durumuna bağlı olarak gelişmiş ve bu noktada Prusyalılar tartışmasız üstün olduklarını göstermişlerdi. Her iki taraf da sınıra çok sayıda kuvvet göndermek üzere demiryolu ağlarından yararlanmıştı ama Fransızların yaptığı seferberlik sonuçları yönünden çok daha zayıf kalmıştı. Çağrılan yedekler alaylarına yetişmek zorundaydılar; onlar ise cepheye çoktan ulaşmışlardı. Topçu bataryaları Fransa'nın her yanına dağılmış ve kolayca bir noktaya yığılamamıştı. Buna karşı, savaş ilanını izleyen 15 gün içinde üç Alman Ordusu (300.000'den epey fazla askeri) Saarland ve Alsace içine ilerliyordu. Chassepot tüfeğinin üstünlüğü, Prusyalı-

ların hareketli, hızlı ateş eden toplarını öne sürme taktikleriyle çoğu kez etkisiz bırakılmıştı. Mitrailleuse geride tutulmuş ve hiçbir zaman etkili bir biçimde kullanılmamıştı. Mareşal Bazaine'in uyuşukluğu ve beceriksizliği anlatılır gibi değildi; Napolyon'un kendisinin de pek farklı bir yanı yoktu. Buna karşı, tek tek Prusya birlikleri aptalca yanlışlar yapıp "savaşın tozu dumanı içinde" ağır kayıplara uğradılar ama Moltke'nin, çeşitli orduları uzaktan denetimi ve beklenmedik koşullardan yararlanmak amacıyla planlarında yeni düzenlemeler yapmaya hazır oluşu, istilanın hızını kesmemiş ve sonunda Fransızlar çözülmüştür. Cumhuriyetçi güçlerin birkaç ay daha direnmeyi sürdürmelerine rağmen, Paris çevresi ve Kuzeydoğu Fransa üzerindeki Alman kıskacı acımasızca daralmıştı. Loire Ordusunun sonuç vermeyen karşı saldırıları ve francs-tireurs'un* yarattıkları sıkıntılar, gene de Fransa'nın bağımsız bir güç olarak perişan olduğu gerçeğini saklayamıyordu.[91]

Prusya-Almanya'nın zaferi, hiç kuşkusuz askeri sisteminin zaferiydi; ama Michael Howard'ın isabetle işaret ettiği gibi "bir ulusun askeri sistemi, onun toplumsal sisteminin bağımsız bir bölümü değil, bütünlüğünün bir bölümüdür."[92] Silip süpürerek ilerleyen Alman kuvvetlerinin ve gelişmeleri denetimli bir biçimde yönlendiren Alman Genelkurmayının ardında, modern savaşlar için Avrupa uluslarının hepsinden daha donanımlı, daha hazırlıklı bir ulus vardı. 1870'te zaten Alman devletlerinin toplu nüfusu Fransa'nınkinden daha çoktu ama birlikten yoksun oluşları bu gerçeği gizlemekteydi. Almanya'nın askeri amaçlar için daha iyi düzenlenmiş, mil olarak daha uzun demiryolu vardı. Gayri safi milli hasılası ile demir ve çelik üretimi Fransızların toplam değerlerini o sıralarda geçmek üzereydi. Kömür üretimi iki buçuk kat daha fazla ve modern enerji kaynakları tüketimi ise yüzde 50 daha çoktu. Almanya'daki Sanayi Devrimi Krupp çelik ve silah grubu gibi geniş çaplı firmaların doğuşuna çok daha büyük ölçüde imkân veriyor, bu da Prusya-Alman devletine hem askeri yönden, hem de sanayi açısından güç katıyordu. Ordudaki kısa-dönem askerlik sistemi ülke içindeki ve dışardaki liberallere itici geliyordu –"Prusya militarizmi"ne ilişkin eleştiriler de bu yıllarda yaygındı– ama bu sistem savaş söz konusu olduğunda, ülkenin insan gücünü laissez-faire yanlısı batıdan ya da geri kalmış, tarıma dayalı doğudan daha etkili bir biçimde seferber ediyordu. Tüm bunların ardında da ilk ve teknik eğitim düzeyi çok daha yüksek, rakipsiz üniversitelere ve bilimsel kuruluşlara, eşi olmayan kimya laboratuvarları ve araştırma enstitülerine sahip bir halk bulunmaktaydı.[93]

O günlerde moda olan bir şakayı tekrarlarsak, Avrupa bir kraliçeden olmuş ama bir kral kazanmıştı. Bismarck'ın şaşkınlık verecek ka-

* Francs-tireurs: Başıbozuk savaşçılar. – ç.n.

dar ustaca yönetimi sayesinde, Büyük Güç Sistemi 1870'ten sonra tam 20 yıl Alman egemenliği altında olacaktı; diplomatlar, tüm yolların artık Berlin'e çıktığına işaret etmekteydiler. Ancak çoğu kimsenin görebildiği gibi, Almanya'yı Avrupa kıtası üzerinde en önemli güç yapan şey yalnızca imparatorluk şansölyesinin zekâsı ve acımasızlığı değildi. Aynı zamanda ulusal birlik sağlandıktan sonra daha da hızla gelişen Alman sanayi ve teknolojisi, Alman bilimi, eğitimi ve yerel yönetimi ile etkileyici Prusya ordusuydu. İkinci Alman Reich'ının, Bismarck'ın da sürekli olarak huzursuzluk duyduğu iç kusurları olması, dışardaki gözlemciler için pek fark edilecek bir şey değildi. Avrupa'daki her ulus, bir ölçüye kadar tecrit yanlısı İngilizler bile, bu yeni devden etkilenmişti. 1870-1871 savaşında Almanya lehine olarak tarafsız kalmalarına ve Batı Avrupa'daki bunalımdan Karadeniz'deki kendi durumlarını iyileştirmek için yararlanmalarına rağmen[94] Ruslar, Avrupa'nın ağırlık merkezinin artık Berlin'de bulunmasını içerliyor ve Almanya'nın bundan sonra yapabilecekleri konusunda gizliden gizliye kaygı duyuyorlardı. (Papa'nın koruyucuları olan) Fransızlar Lorraine'de hezimete uğrarken, 1870'te Roma'yı işgal eden İtalyanlar sürekli olarak Berlin'le yakınlaşıyorlardı. Avusturya-Macaristan, İmparatorluğu için de aynı durum söz konusuydu (Böyle olduğu Viyana'nın Macaristan'la 1867 tarihli uzlaşmasından sonra ortaya çıkmıştır); Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'da uğradığı kayıplara karşılık Balkanlar'da bir şeyler bulmayı umuyordu – ama böyle bir emelin Rusların tepkisini uyandırabileceğini de pekâla biliyordu. Son olarak da sarsıntıya uğramış, acı duygular yaşayan Fransızlar Ren'in öbür yakasındaki güçlü komşularıyla denk duruma gelmek için girişip, sonuç alamayacakları ortaya çıkacak bir çaba ile, yönetim ve toplum içinde geniş alanları (eğitim, bilim, demiryolları, silahlı kuvvetler, ekonomi) yeniden gözden geçirerek reformlar yapma gereğini duydular.[95] 1870 yılı hem o sırada, hem geçmişe bakıldığı zaman daha da belirgin bir biçimde Avrupa tarihinde kesin bir dönüm noktasıydı.

Öte yandan, belki çoğu ülke 1860'lı yılların çalkantılarından sonra bir soluk almak ihtiyacını hissettikleri ve devlet adamları yeni düzen içinde ihtiyatla hareket ettikleri için, 1871'den sonraki 10-12 yılın diplomasi tarihi, bir istikrar arayışının anlatımıdır. Biri iç savaş sonrasındaki yeniden yapılanma ile, öbürü de Meiji Devriminin yan etkileriyle uğraştığından ne Birleşik Devletler ne Japonya, "sistem"in bir parçası değildi; sistem de zaten daha önce olduğundan da çok Avrupa merkezliydi. Artık yeniden biçimlendirilmiş bir tür "Avrupa pentarşisi" vardı ama dengeler 1815'ten sonra geçerli olanlardan hayli değişikti. Bismarck yönetimindeki Prusya-Almanya, daha önce hep en zayıf olan Prusya'nın yerine artık Avrupa'nın en güçlü ve etkili devletiydi. Yeni bir güç daha, birleşik

İtalya vardı; ancak ekonomik geriliğinden (özellikle de kömürü olmamasından) doğan çaresiz durumu yüzünden, büyük güçler ittifakına hiçbir zaman doğru dürüst kabul edilmemişti; üstelik Avrupa diplomasisi içinde İspanya ya da İsveç gibi devletlerden açıkça daha önemli olduğu halde.[96] İtalya'nın yaptığı şey Akdeniz'deki ve Kuzey Afrika'daki iddialarından dolayı Fransa'nın dikkatini dağıtarak ve Almanya'ya gelecekte yararlı bir ittifak imkânı sunarak, giderek daha büyük ölçüde Fransa ile rekabete girmek oldu; ikinci olarak da, Viyana'ya karşı yaptığı özgürlük savaşları mirası ve Batı Balkanlardaki kendi emelleri yüzünden İtalya, Avusturya-Macaristan'a da sıkıntı veriyordu (en azından Bismarck'ın bu gerginlikleri 1882 tarihli Avusturya-Almanya-İtalya "Üçlü İttifak"ı içinde gidermesine kadar). Bu da şu demekti ki, Almanya'nın yükselişi sırasında başlıca iki "kurban" durumundaki Avusturya-Macaristan ve Fransa'nın ikisi de, çabalarını tam olarak Berlin üzerinde yoğunlaştırmayacaklardı çünkü arkalarında (fazla güçlü olmasa da) dinç bir İtalya vardı. Bu gerçek Avusturyalıların Almanya ile barışıp, sonuçta bir yarı-uydu haline gelmelerini güçlendirirken, şu sonucu da yarattı, Berlin'e karşı ilerde yapılacak herhangi bir mücadelede Fransa'nın daha büyük olan ulusal gücünü ve müttefik olarak değerini belirleyecek şey[97] bile, güneyde yer alan, düşmanca ve ne yapacağı önceden belli olmayan İtalya'nın varlığıydı.

Fransa soyutlanıp, Avusturya-Macaristan yıldırılınca Güney Almanya ve İtalya'daki "tampon devletler" de kendi ulusal birimleri içinde eriyince,[98] Almanya'nın daha da büyümesine engel olabilecek bağımsız "kanat" güçler, Rusya ve Büyük Britanya kalmıştı. Gladstone'un ülke içi reformlara ağırlık verme politikası ile (1868-1874) Disraeli'nin ülkenin "İmparatorluk" ve "Asya" çapındaki kaderinin önemini vurgulayan politikası arasında gidip gelen İngiliz yöneticileri için, Avrupa dengesi sorunu çoğu kez pek de acil görünmüyordu. Durum Rusya için herhalde böyle değildi; Rusya'da Şansölye Gorchakov ve benzerleri, yanaşma-devletleri olan Prusya'nın güçlü bir Almanya'ya dönüşmesini içlerine sindirememişlerdi; ancak bu tür duygular St. Petersburg ve Potsdam sarayları arasında 1871'den sonra hanedanlar ve ideolojiler açısından var olan yakınlıkla, Rusya'nın Kırım Savaşının getirdiği yıkımlardan sonra hâlâ şiddetle duyduğu toparlanma ihtiyacıyla, Rusların Balkanlar'daki çıkarlarına Berlin'in desteğini sağlayabilme umuduyla ve orta Asya'ya olan ilginin yeniden canlanmasıyla da karışıyordu. Ancak, genel olarak bakıldığında, kanat kuvvetlerin Ortabatı Avrupa meselelerine karışma ihtimali büyük ölçüde Almanya'nın kendisinin neler yapacağına bağlıydı; eğer ikinci Alman Reich'ı artık doyma noktasına gelmiş bir güç olarak görülebilirse, işe karışmaya elbette gerek yoktu.[99]

Bismarck'ın kendisi 1871'den sonra böyle bir güvence vermeye fazlasıyla istekliydi; çünkü milyonlarca Avusturyalı Katoliği de içine alan Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu yok eden ve Almanya'yı kin dolu bir Fransa ile kuşkucu bir Rusya arasında soyutlanmış durumda bırakacak bir gross-deutscher ("Büyük Alman") devleti kurmayı hiç istemiyordu.[100] Bu yüzden, ideolojik dayanışmasını ("cumhuriyetçi" Fransa'ya karşı) vurgulayan ve aynı zamanda Balkanlar'daki bazı Avusturya-Rusya çıkar çatışmalarını gideren, yarı-ittifak niteliğindeki Üç İmparator İttifakının (1873) kuruluşunu sürdürmek Bismarck'a çok daha güvenli bir yol gibi görünüyordu. Ve, "ufukta, bir savaş belirtisi"ne yol açan 1875 bunalımı sırasında, Alman Hükümetinin Fransa'ya karşı önleyici bir savaş açmayı düşünebileceğini gösteren işaretler ortaya çıktığında, hem Londra'dan hem de (özellikle) St.Petersburg'dan gelen uyarılar, Bismarck'ı Avrupa dengesinde bundan sonra yapılacak herhangi bir değişikliğin güçlü bir muhalefetle karşılaşacağına inandırmıştı.[101] Böylece, Almanya iç politika sebepleriyle olduğu kadar dış diplomasi sebepleriyle de, 1871'de belirlenen sınırlar içinde –kimi tarihçilerin dediği gibi bir "yarı-hegemon güç" olarak– kalmış ve bu durum, askeri-sınai gelişimi ve bir Bismarck sonrası yönetimin politik emelleri, kendisini mevcut toprak düzenini sorgular duruma bir kez daha getirinceye kadar böylece sürmüştür.[102]

Ancak bu değişimi izlemek bundan sonraki bölüme epey girmemizi gerektirecek. 1870'li yıllardan 1880'li yıllara doğru uzanan dönem boyunca, Bismarck'ın kendisinin yürüttüğü diplomasi artık Alman çıkarları için mutlaka gerekli gördüğü statükonun korunmasını sağladı. Türkler Bulgarlarla çatışınca Rusya'nın buna askeri harekâtla karşılık vermesi, tüm dikkatleri Ren'den İstanbul'a ve Karadeniz'e çekmiştir. Böylece başlangıcı çok eskilere giden "doğu meselesi" 1876'da yeniden sertleşme aşamasına girmiş ve bu durum şansölyenin bu çabasına kısmen yardımcı olmuştur.[103] Şurası da bir gerçekti ki, bunalımın 1878'in başında pekâla mümkün göründüğü gibi, tam anlamıyla bir Büyük Güç savaşına dönüşecek biçimde tırmanmasına izin verilse aşağı Tuna ya da Çanakkale Boğazında savaş çıkması Almanya için bile tehlikeli olabilirdi. Ama Bismarck'ın tüm güçleri Berlin Kongresinde uzlaşmaya götürerek oynadığı "dürüst aracı" rolündeki diplomatik başarısı, bunalımın barışçı bir çözüme ulaşması için sürdürülen baskıları güçlendirmiş ve Almanya'nın o sırada Avrupa meselelerinde sahip olduğu merkezi –ve dengeleyici– konumun bir kez daha altını çizmiştir.

Ama 1876-1878 Doğu Bunalımı Almanya'nın nispi konumunda da epey etkili oldu. Küçük Rus donanması Karadeniz'de Türkler karşısında başarılı bir performans gösterirken, Rus Ordusunun 1877 seferleri Kırım Savaşı ardından yapılan reformların gerçekten etkili olmadı-

ğını ortaya koymuştur. Cesaret ve sayı üstünlüğü Rusları sonuçta Türkler karşısında hem Bulgaristan hem Kafkas harekât alanlarında zafere götürmüştü ama "düşman mevzilerinin keşfinde son derece yetersiz kalındığına, birlikler arasında eşgüdüm bulunmadığına ve üst kumanda düzeyinde kargaşa olduğuna"[104] ilişkin örnekler fazlasıyla vardı; İngilizlerin ve Avusturyalıların Türklerin yanında yer alarak müdahalede bulunma tehditleri de iflas ihtimalinin göründüğünü bir kez daha anlayan Rus yönetimini, 1877 sonunda taleplerinden ödün vermeye razı olmak zorunda bırakmıştır. Rusya'daki Pan-Slavlar Bismarck'ı sonradan bu küçültücü ödünlere resmiyet katan Berlin Konferansını denetlemekle suçlasalar bile, St. Petersburg seçkinleri arasında pek çok kimsenin Berlin'le iyi ilişkiler sürdürme gereğini her zamankinden daha iyi bildikleri de bir gerçekti – bunlar, 1881'de gözden geçirilmiş bir Üç İmparator anlaşmasına yeniden girmenin bile gerekebileceğinin farkındaydılar. Bunun gibi, Viyana da bunalımın doruğa ulaştığı 1879'da, Bismarck'ın kurduğu denetim sisteminden ayrılacak gibi olduğu halde, bir sonraki yıl gizli olarak gerçekleştirilen Avusturya-Alman ittifakı, onu gene ipleri elinde tutan Almanlara bağlamış, aynı şey daha sonra 1881 tarihli Üç İmparator İttifakı ve Berlin, Viyana ve İtalya arasında 1882'de yapılan Üçlü İttifak yüzünden de olmuştur. Üstelik, tüm bu anlaşmaların imza atan devletler üzerinde; onları Fransa'dan uzaklaştırıp, bir ölçüde Almanya bağımlılığına sokma etkisi de olmuştur.[105]

Nihayet, 1870'lerin sonlarında olanlar İngilizlerle Ruslar arasında Yakındoğu ve Asya'da öteden beri süren ve bu güçlerin ikisini de Berlin'den kendilerine yarar sağlayan bir tarafsızlık beklentisi eğilimine sokan rekabeti bir kez daha vurgulamış ve kamu dikkatini Alsace-Lorraine ve orta Avrupa'dan daha da ötelere çevirmiştir. Bu eğilim, 1880'li yıllarda meydana gelen bir dizi eylemin – Fransa'nın Tunus'u alması (1881), İngilizlerin Mısır'daki müdahalesi (1882), Afrika'nın tropikal bölgeleri için toplu "kapışma" ve Afganistan konusunda bir İngiliz-Rus Savaşı tehditinin tekrar belirmesi (1885) – "Yeni Emperyalizm"in başladığına işaret etmesiyle daha da güçlendi.[106] Batı sömürgeciliğinin böylece yeniden patlak vermesinin daha uzun vadedeki etkileri, Büyük Güçlerden çoğunun konumunu esastan değiştirecekti; ama kısa vadedeki sonuç, Almanya'nın Avrupa içindeki diplomatik nüfuzunu vurgulamak ve böylece de Bismarck'ın statükoyu koruma çabalarına yaramak olmuştur. Bismarck'ın 1880'li yıllarda kotardığı ve alışılmadık ölçüde dolambaçlı olan bu anlaşmalar ve karşı anlaşmalar düzeni, kalıcı bir istikrar sağlayacak gibi değildi ama Avrupa güçleri arasında en azından yakın bir gelecek içinde barışın egemen olmasını güvenceye almış görünüyordu.

SONUÇLAR

Amerikan İç Savaşı önemli bir istisna olarak düşünülürse, 1815-1885 döneminde uzun süreli, karşılıklı olarak yıpratıcı askeri mücadeleler olmadı. Bu çağdaki daha ufak çaplı savaşlar, sözgelimi 1859 tarihli Fransa-Avusturya çatışması ya da Rusların 1877'de Türkiye'ye yaptıkları saldırı, Büyük Güç sistemini pek etkilemedi. Daha önemli savaşlar bile kimi yönlerden sınırlı kaldı: Kırım Savaşı esas olarak bölgesel bir savaştı ve İngiltere kaynaklarını tümüyle kullanmadan sona ermişti; Avusturya-Prusya ve Fransa-Prusya savaşları da bir mevsimlik çarpışmalardan sonra bitti – bunlar, 18. yüzyılın çok daha uzun süreli çatışmalarıyla dikkat çekici bir zıtlık oluşturmaktadır. O halde, askeri liderlerin ve strateji üstatlarının ilerki yıllara ilişkin olarak hayal ettikleri Büyük Güç mücadelelerinin, hızla vurup yere indiren 1870'deki gibi a la Prusse zaferler getirecek mücadeleler olmasına şaşmamak gerek – demiryollarının ve seferberlik programlarının, hızla gerçekleştirilecek saldırılar için genelkurmay planlarının, seri ateş eden silahların ve toplu kısa-dönem ordularının, bir araya getirildiklerinde, düşmanı birkaç hafta içinde ezecekleri mücadeleler. Seri ateş eden silahların doğru dürüst kullanıldıkları zaman saldırı harbinden çok savunma harbine yararlı olacağı o zaman henüz anlaşılmamıştı; anlaşılmayan bir başka şey de ne yazık ki, Amerikan İç Savaşının geleceğe ilişkin olarak verdiği işaretlerdi: Birbirleriyle bağdaşmayan popüler ilkeler ve geniş bir arazi bir araya gelince, bu dönemde Avrupa'da olan kısa süreli ve sert çatışmaların hepsinden çok daha uzun ve kıyasıya bir çatışmaya ortam sağlanmıştı.

Ancak bu savaşların hepsi de –ister Tennessee Vadisinde ya da Bohemya Ovasında, isterse Kırım Yarımadasında ya da Lorraine'nin düzlüklerinde yapılsın– şu tek genel sonuca işaret etmekteydiler. Yenilgiye uğrayan güçler, 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşen "askeri devrim"i benimsemeyi başaramayan, yeni silahlar edinemeyen, büyük ordular seferber edip bunları donatamayan, demiryolları, buharlı gemi ve telgrafın sunduğu gelişmiş ulaştırma imkânlarını ve silahlı kuvvetlerin bakımını sağlayacak verimli bir sanayi tabanını kullanamayan güçlerdi. Bu çatışmaların hepsinde kazanan tarafların generalleri ve orduları muharebe meydanında zaman zaman çok ciddi potlar kırmışlardı – ama bunlar, kazananların yetişmiş insangücü, ikmal maddeleri, teşkilatlanma ve ekonomik taban açısından sahip oldukları avantajları silecek gibi olmamıştı.

Bu noktadan, yaklaşık 1860'tan sonraki döneme ilişkin son ve daha genel nitelikli bir dizi yoruma geçebiliriz. Bu bölümün başında da işaret edildiği gibi, Waterloo Savaşını izleyen yarım yüzyıla özelliğini ve-

ren şeyler, bir uluslararası ekonominin kesintisiz olarak gelişimi, sanayideki ilerleme ve teknik alandaki değişiklikler sayesinde geniş çaplı verimlilik artışları, Büyük Güç sisteminin nispi istikrarı ve yalnızca belirli bir bölgeyle sınırlı ve kısa süreli savaşların yapılmasıdır. Buna ek olarak, ordu ve donanma silahlarında bir ölçüde yenileşme olmuşsa da silahlı kuvvetler içindeki gelişmeler, hem Sanayi Devriminin hem de yapısal-politik değişimin etkilerine açık olan sivil hayattaki gelişmelerin yanında çok önemsiz kalmıştır. Bu yarım yüzyıllık değişim döneminden en kârlı çıkan İngiltere olmuştu; İngiltere, muhtemelen 1860'larda hem verimlilik gücünün, hem dünya üzerindeki nüfuzunun doruğuna çıktı (ancak ilk Gladstone Hükümetinin yürüttüğü politikalar, bu gerçeği örtme eğilimindeydiler). En zararlı çıkanlar ise Avrupa dışı dünyanın, Batı'nın sınai mamullerine de askeri saldırılarına da karşı koyamayan sanayileşmemiş köyü toplumlarıydı. Aynı temel sebeple, Avrupalı Büyük Güçler arasında daha az sanayileşmiş olanlar da –Rusya, Habsburg İmparatorluğu– önceki yerlerini kaybetmeye başlamışlar ve birliğini yeni sağlamış bir ulus olan İtalya da, hiçbir zaman gerçek anlamda ilk sıraya çıkamamıştı.

Üstelik bu gelişmeler, 1860'lı yıllarda başlayarak yoğunluk kazanacaktı. Dünya Ticaret hacmi, bundan da önemlisi dünya imalat veriminin büyümesi hızla arttı. Eskiden İngiltere ile kıta Avrupası ve Kuzey Amerika'nın belirli bölgeleriyle sınırlı olan sanayileşme, başka yönleri de değiştirmeye başlıyordu. Sanayileşme, özellikle, 1870'te zaten dünya sanayi üretiminin yüzde 13'üne sahip olan Almanya ile, daha o zaman bile toptan üretimin yüzde 23'ünü elinde tutan Birleşik Devletlerin durumlarını güçlendirmekteydi.[107] Böylece, 19. yüzyılın sonlarında belirmekte olan uluslararası sistemin başlıca özellikleri, şimdiden fark edilir hale gelmişti ama bunları tanıyabilen pek az gözlemci vardı. Öte yandan 1815 sonrası Avrupa Anlaşması sisteminin oldukça istikrarlı Pentarşisi dağılmaktaydı; bunun da sebebi, yalnızca üyelerin 1860'lı yıllarda birkaç onyıl öncesine göre birbirleriyle savaşmaya daha çok istekli olmaları değil, aynı zamanda bu devletlerden kimilerinin öbürlerinden iki ya da üç kat daha güçlü olmalarıydı. Öte yandan Avrupa'nın çağdaş sanayi üretimi üzerindeki tekeli de Atlantik'in öbür yakasında kırılmaktaydı. Buhar gücü, demiryolları ve elektrik ile öbür çağdaşlaşma araçları, bunları benimseme isteği ve özgürlüğü olan her topluma yarar sağlayabilirdi.

Bismarck'ın Avrupa diplomasisine egemen olduğu 1871 sonrası dönemde büyük çatışmaların çıkmaması, 1850'li ve 1860'lı yılların çatlaklarından sonra yeni bir dengenin kurulmuş olduğu izlenimini verebilirdi. Ancak orduların, donanmaların ve dışişleri bakanlıklarının dünyasından uzaklarda, çok ötelere uzanan sanayi ve teknoloji gelişmeleri

oluyor ve bunlar global ekonomik dengeleri hiç olmadığı kadar büyük bir hızla değiştiriyordu. Verimlilik/sanayi tabanındaki değişikliklerin, Büyük Güçlerin askeri kapasiteleri ve dış politikaları üzerinde etki yaratmaları çok uzun zaman almayacaktı.

5
İKİ KUTUPLU BİR DÜNYANIN DOĞUŞU VE "ORTA GÜÇLER"İN BUNALIMI: BİRİNCİ BÖLÜM, 1885-1918

1884-1885 kışında, dünyadaki Büyük Güçler daha ufak birkaç devletin de katılımıyla, Batı Afrika ve Kongo'daki ticaret, denizcilik ve sınır konuları ve daha genel olarak da Afrika'nın fiili işgaline ilişkin ilkeler üzerinde görüş birliğine varma çabasıyla Berlin'de bir araya geldiler.[1] Pek çok yönden ve Berlin Batı Afrika Konferansı, simgesel olarak, global meselelerde eski Avrupa egemenliği döneminin doruk noktası gibi görülebilir. Japonya konferansın üyesi değildi; hızla çağdaşlaşmakla birlikte, Batı'nın gözünde hâlâ garip ve geri bir ülkeydi. Buna karşı Birleşik Devletler Berlin Konferansında *vardı*, çünkü Washington burada tartışılan ticaret ve denizcilik konularını Amerika'nın ülke dışı çıkarlarıyla bağlantılı görüyordu;[2] ama öteki yönlerden, Birleşik Devletler çoğunlukla uluslararası sahnenin dışında kalmıştı ve Avrupalı Güçlerin Washington'daki diplomatik temsilcilerinin rütbesini, ortaelçiden büyükelçiye yükseltmeleri 1892'den önce olmamıştı – büyükelçilik birinci sınıf ülke olmanın işaretiydi. Rusya da konferansda hazır bulunuyordu; ancak Rusya'nın Asya'daki çıkarları oldukça büyükken, Afrika'da kayda değer bir çıkarı yoktu. Aslında konferansa davet edilecek ikinci listedeki devletler arasında yer alıyordu[3] ve genellikle İngiltere karşısında Fransa'ya destek vermekten öte bir rolü olmadı. Böylece meselelerin ağırlık noktası Londra, Paris ve Berlin arasındaki ilişki üçgeniydi ve Bismarck en büyük önemi taşıyan orta noktada bulunuyordu. Gezegenimizin kaderi gene, bundan önce yüzyılı aşkın bir süredir belirlendiği yerde belirleniyordu: Avrupa'daki elçilik bürolarında. Hiç kuşku yok ki, konferansta Kongo havzası yerine Osmanlı İmparatorluğunun geleceği belirleniyor olsaydı, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi ülkeler daha büyük bir rol oynarlardı. Ancak, bu gene de, o sıralar tartışılmaz olarak görülen şu gerçeği inkâr etmek olmazdı: Avrupa'nın dünyanın merkezi olduğu gerçeğini. Rus Generali Dragimirov'un şu sözleri de ay-

nı döneme rastlamaktadır: "Uzakdoğu'yu ilgilendiren konular Avrupa'da karara bağlanır."[4]

Bundan sonraki üç yıl içinde –bu, Büyük Güç tarihi içinde gerçekten de kısa bir süredir– aynı Avrupa kıtası kendi kendisini parçalayacak ve birkaç üyesi çökme noktasına yaklaşacaktı. Bir 30 yıl daha geçtikten sonra ise sona ulaşılmış olacaktı; kıtanın büyük bir bölümü ekonomik yıkıma uğrayacak, kimi yerleri harabeye dönecek ve bizzat Avrupa'nın geleceği, Washington ve Moskova'daki karar mercilerinin elinde olacaktı.

Avrupa'nın 60 yıl sonra uğrayacağı yıkımı ve perişanlığı 1885'te kimsenin tam olarak önceden tahmin edemediği açıktır; ama, şu da vardı ki, 19. yüzyılın sonunda keskin görüşlü pek çok gözlemci dünya gücü dinamiğinin gittiği yönü hissediyordu. Aydınlar ve gazeteciler başta olmak üzere, günün politikacıları da konuşmalarında ve yazılarında kaba bir Darwinci mücadele dünyasında başarı ve başarısızlıktan, büyüme ve gerilemeden söz ediyorlardı. Dahası, gelecekteki dünya düzeninin daha o zamandan belli bir biçim aldığı, en azından 1895 ya da 1900'de görülüyordu.[5]

Bu kehanetlerin en belirgin özelliği de Tocqueville'in Birleşik Devletler ve Rusya'nın, geleceğin iki büyük Dünya Gücü olacaklarına ilişkin düşüncesinin yeniden ortaya çıkmasıydı. Beklenebileceği gibi bu düşünce, Rusya'nın Kırım felaketine uğradığı ve 1877 savaşında Türkiye karşısında sıradan bir görünüm sergilediği zaman ve Amerikan İç Savaşı ile bunu izleyen kendine dönük, yeniden bayındırlaşma ve batı yönünde genişleme döneminde gözden düşmüştü. Ancak 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Amerika'nın sanayi ve tarımda gösterdiği genişleme ile Rusya'nın Asya'da gerçekleştirdiği askeri genişleme, çeşitli Avrupalı gözlemcilerin 20. yüzyılın dünya düzenine, o günkü deyimle, eli kamçılı Rus ve cüzdanı şişkin Amerikalının egemen olacağı yolunda bir kaygı duymalarına yol açıyordu.[6] Belki neomerkantilist ticaret görüşlerinin barışçıl, Cobdenci global serbest-ticaretçi görüşe baskın çıkmasından dolayı, değişen ekonomik gücün, aynı zamanda politika ve toprak düzeni alanlarında değişiklikler doğuracağını ileri sürme eğilimi de önceye oranla çok daha büyüktü. Genellikle ihtiyatlı bir kimse olan İngiliz Başbakanı Lord Salisbury bile 1898'de, dünyanın "yaşayan" ve "ölmekte olan" güçlere bölündüğünü kabul ediyordu.[7] Çinlilerin 1894-1895'te Japonlarla yaptıkları savaşta aldıkları yeni yenilgi, İspanya'nın kısa süreli 1898 çatışmasında Birleşik Devletlerce düşürüldüğü küçültücü durum ve Fransızların yukarı Nil'de Fashoda olayı (1898-1899) yüzünden İngilizler karşısında geri çekilmeleri, hep "en güçlü olanın ayakta kalması" ilkesinin hayvan türlerinin olduğu kadar ulusların kaderini de belirlediği biçiminde yorumlandı. Büyük Güç mücadeleleri ar-

tık 1830'da, hatta 1860'ta olduğu gibi – yalnızca Avrupa'daki sorunlar yüzünden değil, dünya üzerine yayılmış pazarlar ve topraklar yüzünden de çıkıyordu.

Ancak, eğer Birleşik Devletler ve Rusya yüzölçümleri ve nüfusları ile geleceğin Büyük Güçleri arasına girmek durumundaysalar, onlara kimler eşlik edecekti? "Üç Dünya İmparatorluğu teorisi" – yani en geniş ve en güçlü ulus devletlerinden ancak üçünün (ya da kimi hesaplara göre, dördünün) bağımsız kalacakları yolundaki yaygın görüş – pek çok imparatorluk devlet adamını meşgul etmişti.[8] İngiltere Sömürgeler Bakanı olan Joseph Chamberlain 1897'de yaptığı bir konuşmada dinleyicilerine "Bana öyle geliyor ki," diyordu, "zamanın eğilimi, tüm gücü büyük imparatorlukların eline bırakmaktır; küçük krallıklar ise –ilerici olmayanlar– ikincil ve alt sıraya düşüyor görünmektedirler. "[9] Amiral Tirpitz ısrarla Kaiser Wilhelm'e büyük bir donanma kurmanın Almanya için hayati bir önem taşıdığını, çünkü ülkenin böylece "Dört Dünya Gücü"nden (Rusya, İngiltere, Amerika ve Almanya) biri olabileceğini söylüyordu.[10] Monsieur Darcy'nın uyarısı Fransa'nın da üst katlara çıkması gerektiği yolundaydı, çünkü "ileri gitmeyenler geri giderler, geri giden de alta gider."[11] Yerlerini çoktan bulmuş güçler İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan için konu, uluslararası statükoya yönelen yeni tehditler karşısında konumlarını koruyup koruyamayacaklarıydı. Yeni güçler Almanya, İtalya ve Japonya için ise konu çok geç olmadan bir atılım yapmak, Berlin'in deyimiyle "dünya politikası özgürlüğü"ne ulaşıp ulaşamayacaklarını görmekti.

İnsan soyunun her üyesinin 19. yüzyıl sona ererken bu tür düşünceleri saplantı haline getirmediğini söylemek herhalde gerekli değildir. Çokları ülke içi toplumsal sorunlarla çok daha fazla ilgiliydiler. Çoğu kimse liberal, laissez-faire'ci barışçıl işbirliği ideallerine bağlı kaldı.[12] Bununla birlikte yönetimdeki seçkinler, askeri çevreler ve emperyalist kuruluşlarda mücadeleyi, değişikliği, rekabeti, kuvvet kullanımını ve ulusal kaynakların devletin gücünü arttırmak üzere teşkilatlanmasını vurgulayan bir dünya görüşü egemendi. Yerkürenin daha az gelişmiş bölgeleri hızla bölünüyordu; ama bu, işin ancak başlangıcıydı; jeopolitik uzmanı Sir Halford Mackinder biraz daha toprak ilhakından sonra çağdaş devletlerin ana amacının yayılmacılık olmaktan çıkıp yeterlik ve ülke içi kalkınma olması gerektiğini ileri sürüyordu. "Daha geniş coğrafi ve daha geniş tarihsel sonuçlar arasında" eskiden olduğundan çok daha yakın bir karşılıklı ilişki olacaktı;[13] bir başka deyişle, yüzölçümü ve nüfus, bu kaynaklardan doğru dürüst yararlanmak koşuluyla, uluslararası dengelere daha isabetli bir biçimde yansıyacaktı. Yüz milyonlarca köylüsü olan bir ülkenin pek bir önemi olmayacaktı. Öte yandan çağdaş bir devlet bile eğer yeterince geniş bir sanayi ve verimlilik tabanı

üzerine oturmamışsa sönük kalacaktı. İngiliz emperyalist Leo Amery, "Başarılı olan güçler en büyük sanayi tabanına sahip güçler olacaktır" uyarısını yapıyordu. "Sanayi gücü, buluş ve bilim gücü olan kişiler başkalarını alt etmeyi başaracaklardır."[14]

○

Bir sonraki yarım yüzyılın uluslararası meselelerinde olup bitenler, çoğunlukla bu tür tahminlerin doğru çıkması yönünde gelişmiştir. Avrupa'nın hem içinde hem dışında, güç dengelerinde dramatik değişiklikler meydana geldi. Eski imparatorluklar çöktü, yenileri ortaya çıktı. 1885'in çok kutuplu dünyasının yerini, daha 1943'te iki kutuplu bir dünya aldı. Uluslararası mücadele şiddetlendi ve 19. yüzyılın sınırlı çatışmalarından tümüyle farklı savaşların patlak vermesine yol açtı. Sanayi verimliliği, bilim ve teknolojiyle birlikte, ulusal kudretin çok daha hayati bir unsuru haline geldi. İmalat sanayii üretiminin uluslararası paylarında meydana gelen değişiklikler, askeri gücün ve diplomatik nüfuzun değişmekte olan uluslararası paylarına da yansıdı. Kişiler hâlâ önemliydi –kim, Lenin'in, Hitler'in ve Stalin'in yüzyılında kişilerin önemli olmadıklarını söyleyebilirdi?– ama güç politikasındaki önemleri yalnızca, büyük bir devletin verimlilik güçlerini denetlemeyi ve yeniden teşkilatlandırmayı başarmalarından geliyordu. Ve Nazi Almanya'sının kaderinin de ortaya koyduğu gibi, dünya gücü için sınav olan savaş, liderinin hırsla istediklerine ulaşmasını sağlayacak sınai-teknik güce, dolayısıyla da askeri silahlara sahip olmayan tüm ulusları acımasızca hiçe sayıyordu.

Bu 60 yıldaki Büyük Güç mücadelelerinin kaba hatları, daha 1890'larda belirmeye başlasa da, tek tek ülkelerin başarısı ya da başarısızlığı daha sonra belirlenecekti. Şurası açıktı ki, çok şey bir ülkenin imalat verimini sürdürüp sürdüremeyeceğine ya da artırıp artıramayacağına bağlıydı. Ama pek çok şey de her zaman olduğu gibi coğrafyanın değiştirilemez gerçeklerine bağlıydı. Bir ülke uluslararası bunalımların merkezine mi yakındı, yoksa kenarında mı yer alıyordu? İstilaya karşı güvenli miydi? Aynı anda iki ya da üç yöne bakmak zorunda mıydı? Ulusal kenetlenme, yurtseverlik ve devletin kişiler üzerinde uyguladığı denetimler de önemliydi; bir toplumun savaş sıkıntılarına dayanıp dayanamaması iç yapısına çok bağlıydı. İttifak politikalarına ve kararlarına da bağlı olabilirdi. Bir ülke geniş bir ittifak blokunun parçası olarak mı yoksa tek başına mı savaşıyordu? Savaşa başlarda mı, yarısında mı girmişti? Önceleri tarafsız olan öbür güçler savaşa, karşı tarafın yanında mı katılmışlardı?

Bu tür sorular şuna işaret etmektedir ki, "iki kutuplu bir dünyanın doğuşu ve 'orta güçler'in bunalımı"na ilişkin olarak yapılacak doğru dü-

rüst bir çözümleme birbirinden ayrı ama etkileşim halinde olan üç sebep-sonuç düzeyini hesaba katmak zorundadır: Birincisi, birtakım devletler maddi açıdan daha çok (ya da daha az) güçlü hale gelirken, askerisınai verimlilik tabanında oluşan değişiklikler; ikincisi, tek tek her devletin dünya dengelerinde meydana gelen bu tür daha geniş değişikliklere gösterdiği tepkiyi etkileyen jepolotik, stratejik ve sosyokültürel sebepler ve üçüncüsü, 20. yüzyıl başlarında çıkan büyük ortaklık savaşlarındaki başarı ya da başarısızlığı etkileyen diplomatik ve politik değişiklikler.

DEĞİŞEN DÜNYA KUVVETLERİ DENGESİ

Dünyada olup bitenlere bakan fin de siècle* gözlemcileri, ekonomik ve politik değişikliklerin temposunun hızlandığı, bu yüzden de, uluslararası düzenin önceye göre daha sallantılı bir durumda olduğu konusunda görüş birliği içindeydiler. Güç dengelerinde istikrarsızlık ve çoğu kez de savaş getiren değişiklikler her zaman olmuştu. Thucydides Peleponnez Savaşında "Savaşı kaçınılmaz yapan, Atina'nın gücünün büyümesi ve bunun Sparta'da yarattığı korkuydu"[15] diyordu. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde Büyük Güç sistemini etkileyen değişiklikler, önceye göre daha yaygın ve genellikle daha hızlı bir biçimde gerçekleşmekteydi. Dünya ticaret ve ulaştırma ağı –telgraf, buharlı gemiler, demiryolları, modern matbaa makineleri– sayesinde bilim ve teknolojideki atılımlar ya da imalat sanayii üretimindeki yeni ilerlemeler, birkaç yıl içinde bir kıtadan öbürüne geçebilecek ve aktarılabilecekti. Gilcrist ve Thomas'ın 1879'da ucuz fosforik cevherleri çeliğe dönüştürecek bir yol bulmalarından beş yıl sonra, batı ve orta Avrupa'da 84 dönüştürücü çalışır durumdaydı[16] ve bu yöntem Atlantik'in öbür yakasına da ulaşmıştı. Ortaya çıkan sonuç, ulusların çelik verimindeki ayrı ayrı paylarında görülen değişiklikleri aşıyordu; askeri potansiyelde de önemli bir değişikliğe işaret etmekteydi.

Daha önce de gördüğümüz gibi, askeri potansiyel askeri güçle aynı şey değildir. Bir ekonomi devi, politik kültüründen ya da coğrafi güvenliğinden dolayı, askeri bir cüce olarak kalmayı tercih edebilir; öte yandan ekonomik kaynakları büyük olmayan bir devlet de, bunları gene de öyle bir biçimde düzenler ki, muazzam bir askeri güç haline gelebilir. "Ekonomik kudret=askeri kudret" biçimindeki basit denklemin istisnaları, başka zamanlarda olduğu gibi, bu dönemde de vardır; bunlar aşağıda tartışılacaktır. Ancak çağdaş, sanayileşmiş savaşlar döneminde ekonomiyle strateji arasındaki bağlantı daha sıkı bir hal alıyordu. 1880'li yıllarla İkinci Dünya Savaşı arasındaki uluslararası güç dengele-

* Fin de siècle: 19. yüzyıl sonu. – ç.n.

rini etkileyen uzun vadeli değişiklikleri anlayabilmek için ekonomik verilere bakmak gerekir. Bu veriler, bir ülkenin savaş potansiyelini değerlendirmek düşüncesiyle seçilmiştir ve dolayısıyla, bu yönden yararı daha az olacak birtakım iyi bilinen ekonomik endeksleri* işe katmamaktadır.

Nüfus büyüklüğü hiçbir zaman tek başına güvenilir bir güç göstergesi değildir; ama Tablo 12, Rusya ve Birleşik Devletlerin en azından nüfus bakımından nasıl öbürlerinden farklı türde birer Büyük Güç olduklarını ve Almanya ile (sonradan) Japonya'nın nasıl diğerlerinden biraz uzaklaştıklarını göstermektedir.

TABLO 12
GÜÇLERİN TOPLAM NÜFUSLARI, 1890-1938[17]
(milyon olarak)

		1890	1900	1910	1913	1920	1928	1938	
1	Rusya	116,8	135,6	159,3	175,1	126,6	150,4	180,6	1
2	Bir. Dev.	62,6	75,9	91,9	97,3	105,7	119,1	138,3	2
3	Almanya	49,2	56,0	64,5	66,9	42,8	55,4	68,5	4
4	Avusturya-Macaristan	42,6	46,7	50,8	52,1	—	—	—	
5	Japonya	39,9	43,8	49,1	51,3	55,9	62,1	72,2	3
6	Fransa	38,3	38,9	39,5	39,7	39,0	41,0	41,9	7
7	Britanya	37,4	41,1	44,9	45,6	44,4	45,7	47,6	5
8	İtalya	30,0	32,2	34,4	35,1	37,7	40,3	43,8	6

Ancak Tablo 12'de sunulan ham verileri "kontrol etme"nin iki yolu vardır. Birincisi, bir ülkenin toplam nüfusunu, bu nüfusun kentsel alanlarda yaşayan bölümü (Tablo 13) ile karşılaştırmaktır; çünkü bu çoğu kez, sınai/ticari çağdaşlaşmanın önemli bir göstergesidir; ikincisi ise, "ölçü olarak alınan" Büyük Britanya ile (Tablo 14) karşılaştırarak, bu bulgular ile kişi başına sanayileşme düzeyleri arasında ilişki kurmaktır. Her iki işlem de son derece öğretici olmakta ve birbirlerini takviye etmektedir.

Bu aşamada, Tablo 13 ve 14'teki rakamlarla ilgili fazla ayrıntılı bir çözümlemeye girişmeden önce, kabaca birkaç genelleme yapılabilir. Kentsel nüfusun büyüklüğü ve sanayileşmenin kapsamı gibi "çağdaşlaşma" ölçüleri işin içine sokuldu mu, güçlerin çoğunun konumu Tablo 12'ye göre önemli ölçüde değişmektedir. Rusya, hiç olmazsa 1930'lardaki sanayi gelişmesine kadar birinci sıradan sonuncu sıraya düşmekte,

* Denizci, ticaretçi ülkelerin konumunu orantısız olarak güçlendiren ve kendi kendine yeterliği hayli yüksek olan devletlerin ekonomik gücünü yeterince vurgulamayan dünya ticaret payları gibi.

TABLO 13

GÜÇLERİN KENTSEL KESİM NÜFUSLARI (MİLYON OLARAK) VE BU NÜFUSLARIN TOPLAM NÜFUSLAR İÇİNDEKİ YÜZDESİ, 1890-1938[19]

	1890	1900	1910	1913	1920	1928	1938	
1 Britanya	11,2	13,5	15,3	15,8	16,6	17,5	18,7	5
(1)	(%29,9)	(%32,8)	(%34,9)	(%34,6)	(%37,3)	(%38,2)	(%39,2)	(1)
2 Birleşik Dev.	9,6	14,2	20,3	22,5	27,4	34,3	45,1	1
(2)	(%15,3)	(%18,7)	(%22,0)	(%23,1)	(%25,9)	(%28,7)	(%32,8)	(2)
3 Almanya	5,6	8,7	12,9	14,1	15,3	19,1	20,7	3
(4)	(%11,3)	(%15,5)	(%20,0)	(%21,0)	(%35,7)	(%34,4)	(%30,2)	(3)
4 Fransa	4,5	5,2	5,7	5,9	5,9	6,3	6,3	7
(3)	(%11,7)	(%13,3)	(%14,4)	(%14,8)	(%15,1)	(%15,3)	(%15,0)	(7)
5 Rusya	4,3	6,6	10,2	12,3	4,0	10,7	36,5	2
(8)	(% 3,6)	(% 4,8)	(% 6,4)	(% 7,0)	(% 3,1)	(% 7,1)	(%20,2)	(5)
6 İtalya	2,7	3,1	3,8	4,1	5,0	6,5	8,0	6
(5)	(%90)	(% 9,6)	(%11,0)	(%11,6)	(%13,2)	(%16,1)	(%18,2)	(6)
7 Japonya	2,5	3,8	5,8	6,6	6,4	9,7	20,7	3
(6)	(% 6,3)	(% 8,6)	(%10,3)	(%12,8)	(%11,6)	(%15,6)	(%28,6)	(4)
8 Avusturya-Macaristan (7)	2,4 (% 5,6)	3,1 (% 6,6)	4,2 (% 8,2)	4,6 (% 8,8)	—	—	—	

TABLO 14

KİŞİ BAŞINA SANAYİLEŞME DÜZEYLERİ, 1880-1938[20]

(B.B.'nın 1900=100 oluşuna göre)

		1880	1900	1913	1928	1938	
1	Büyük Britanya	87	[100]	115	122	157	2
2	Birleşik Devletler	38	69	126	182	167	1
3	Fransa	28	39	59	82	73	4
4	Almanya	25	52	85	128	144	3
5	İtalya	12	17	26	44	61	5
6	Avusturya	15	23	32	—	—	—
7	Rusya	10	15	20	20	38	7
8	Japonya	9	12	20	30	51	6

İngiltere ve Almanya durumlarını düzeltmektedir; Birleşik Devletlerin aynı anda hem kalabalık hem büyük ölçüde sanayileşmiş bir topluma sahip olarak benzersiz bir nitelik kazanması çarpıcıdır. Bu dönemin başlarında bile, Büyük Güçlerin en kuvvetli ve en zayıf olanları arasındaki fark, hem salt hem nispi olarak büyüktür; İkinci Dünya Savaşının hemen öncesine gelindiğinde gene de çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Çağdaşlaşma süreci, tüm bu ülkelerin aynı "aşamalar"dan geçmesi anlamına gelebilirdi;[18] hepsi de güç açısından, aynı ölçüde yarar sağlayacak demek değildir.

Büyük Güçler arasındaki önemli farklılıklar sanayi verimliliğine ilişkin ayrıntılı veriler incelendiğinde daha da açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu dönemde demir ve çelik verimi per se sanayileşme için olduğu kadar, genellikle potansiyel askeri kudretin bir göstergesi olarak da kabul edildiğinden, bununla ilgili rakamlar Tablo 15'te verilmiştir.

TABLO 15
GÜÇLERİN DEMİR/ÇELİK ÜRETİMLERİ, 1890-1938[21]
(milyon ton olarak; 1890'da pik demir, sonrasında çelik üretimi)

	1890	1900	1910	1913	1920	1928	1938
Birleşik Devletler	9,3	10,3	26,5	31,8	42,3	41,3	28,8
Britanya	8,0	5,0	6,5	7,7	9,2	7,4	10,5
Almanya	4,1	6,3	13,6	17,6	7,6	11,3	23,2
Fransa	1,9	1,5	3,4	4,6	2,7	9,4	6,1
Avusturya-Macaristan	0,97	1,1	2,1	2,6	—	—	—
Rusya	0,95	2,2	3,5	4,8	0,16	5,7	18,0
Japonya	0,02	—	0,16	0,25	0,84	2,3	7,0
İtalya	0,01	0,11	0,73	0,93	0,73	1,7	2,3

Ancak bir ulusun sanayileşmesini gösteren en iyi ölçü, belki de, modern enerji üretim biçimlerini kullanarak (yani kömür, petrol, doğal gaz ve hidroelektrik, ama odun değil) yaptığı enerji tüketimidir; çünkü bu, bir ülkenin hem cansız enerji biçimlerini kullanmak için sahip olduğu teknik kapasitenin hem de genel ekonomik büyüme eğiliminin bir göstergesidir; bu rakamlar Tablo 16'da verilmektedir.

TABLO 16
GÜÇLERİN ENERJİ TÜKETİMLERİ, 1890-1938[22]
(kömür eşdeğeri milyon metrik ton olarak)

	1890	1900	1910	1913	1920	1928	1938
Birleşik Devletler	147	248	483	541	694	762	697
Britanya	145	171	185	195	212	184	196
Almanya	71	112	158	187	159	177	228
Fransa	36	47,9	55	62,5	65	97,5	84
Avusturya-Macaristan	19,7	29	40	49,4	—	—	—
Rusya	10,9	30	41	54	14,3	65	177
Japonya	4,6	4,6	15,4	23	34	55,8	96,5
İtalya	4,5	5	9,6	11	14,3	24	27,8

Tablo 15 ve 16, hem belirli dönemlerde kimi güçler için sanayi alanında salt anlamda hızla meydana gelen –1914 öncesi Almanya'da, 1930'lu yıllarda Rusya ve Japonya'da– değişiklikleri doğrulamakta, hem de İngiltere, Fransa ve İtalya'nın daha yavaş büyüme hızlarına işaret etmektedir. Bu, bir ülkenin zaman içinde başkalarına kıyasla olan sanayileşme durumunu göstermek üzere nispi anlamda da verilebilir (Tablo 17).

TABLO 17
GÜÇLERİN NİSPİ PERSPEKTİFLE TOPLAM SANAYİ POTANSİYELLERİ, 1880-1938[23]
(B.K. 1900=100)

	1880	1900	1913	1928	1938
Britanya	73,3	[100]	127,2	135	181
Birleşik Devletler	46,9	127,8	298,1	533	528
Almanya	27,4	71,2	137,7	158	214
Fransa	25,1	36,8	57,3	82	74
Rusya	24,5	47,5	76,6	72	152
Avusturya-Macaristan	14	25,6	40,7	—	—
İtalya	8,1	13,6	22,5	37	46
Japonya	7,6	13	25,1	45	88

Son olarak da, bundan önceki bölümde 19. yüzyıldaki dengelerle ilgili olarak dünya imalat sanayii üretimi paylarında, daha önce yapılan çözümlemeden bu yana meydana gelen değişiklikleri göstermek üzere Tablo 18'de Bairoch'un verdiği rakamlara dönülmesi yararlı olabilir.

TABLO 18
DÜNYA İMALAT VERİMİNDE NİSPİ PAYLAR, 1880-1938[24]
(yüzde)

	1880	1900	1913	1928	1938
Britanya	22,9	18,5	13,6	9,9	10,7
Birleşik Devletler	14,7	23,6	32,0	39,3	31,4
Almanya	8,5	13,2	14,8	11,6	12,7
Fransa	7,8	6,8	6,1	6,0	4,4
Rusya	7,6	8,8	8,2	5,3	9,0
Avusturya-Macaristan	4,4	4,7	4,4	—	—
İtalya	2,5	2,5	2,4	2,7	2,8

GÜÇLERİN KONUMU, 1885-1914

Belli bir gücün 1913'te dünya imalat sanayii üretiminin yüzde 2,7'sini elinde tuttuğu, ya da bir başkasının İngiltere'nin 1900'de sahip olduğu sanayi potansiyelinin yüzde 45'ine ancak 1928'de sahip olduğunu gösteren ve insanı irkiltecek kadar kesin olan bu rakamlar karşısında, yeniden vurgulanmasında yarar olan nokta şudur ki, belirli bir tarihsel ve jeopolitik çerçeveye yerleştirilmedikçe, tüm bu istatistikler soyut nitelikli kalırlar. Hemen hemen tümüyle aynı sanayi verimine sahip olan ülkelerin Büyük Güç olarak yeterlikleri, söz konusu edilen bir toplumun kendi içindeki büyüklüğü, devletin girişeceği savaşlar için kaynaklarını seferber etme yeteneği, jeopolitik konumu ve diplomasi alanındaki gücü gibi etkenler yüzünden, gene de birbirinden çok farklı değerlendirmeler gerekebilir. Bu bölümdeki yerin sınırlı oluşu yüzünden,

Cornell Barnett'in birkaç yıl önce İngiltere'yle ilgili geniş kapsamlı incelemesinde yapmayı amaçladığını, tüm Büyük Güçler için yapmak mümkün olmayacaktır. Ancak aşağıda söylenenlerde Barnett'in çizdiği daha geniş çerçeveye yakın kalmaya çaba gösterilmiştir; Barnett'in burada söylediğine göre,

> Bir ulus-devletin gücü asla tek başına silahlı kuvvetlerinden değil, ekonomik ve teknolojik kaynaklarından, dış politikasını yürütürken gösterdiği ustalıktan, uzak görüşlülükten ve kararlılıktan, toplumsal ve politik teşkilatlanmasından da gelir. En çok da ulusun kendinden, halktan gelir; onların becerilerinden, enerjilerinden, hırslarından, disiplinlerinden, inisiyatiflerinden, inançlarından, mitlerinden ve hayallerinden. Ayrıca tüm bu etkenlerin birbirleriyle olan bağlantılarından da gelir. Dahası, ulusal güç tek başına, salt kapsamı ile değil, devletin ülke dışındaki ve imparatorlukla ilgili yükümlülüklerine kıyasla ele alınmalıdır; öbür devletlerin gücüne kıyasla ele alınması gerekir.[25]

Yüksek stratejinin yeterliği açısından işe karışan çok çeşitli konuları örneklerle göstermenin en iyi yolu, belki de önce uluslararası sisteme oldukça yeni katılmış olan üç ülkeye İtalya, Almanya ve Japonya'ya bakmaktır. Bunlardan ilk ikisinin birliğe kavuşmaları ancak 1870-1871'de olmuştu; üçüncüsü ise, kendi kendisine uyguladığı tecritten 1868 Meiji Restorasyonundan sonra kurtulmaya başlamıştır. Üç toplumda da yerleşik güçlerle boy ölçüşmek için itici güç vardı. 1880'li ve 1890'lı yıllara gelindiğinde, hepsi de denizaşırı bölgelerde toprak kazanmaktaydılar; gene hepsi, silah altındaki ordularını tamamlamak üzere donanmalar oluşturmaya başlamışlardı. Hepsi de çağın diplomatik hesapları içinde önemli birer unsurdu ve en geç 1902'de, hepsi de daha eski bir gücün ittifak ortağı olmuştu. Ancak tüm bu benzerlikler, her birinin sahip olduğu gerçek kuvvet açısından aralarındaki temel farklılıklara ağır basacak gibi değildir.

İTALYA

İlk bakışta, birliğe kavuşmuş bir İtalyan ulusunun doğuşu Avrupa dengelerinde önemli bir değişikliğe işaret ediyordu. Kısmen yabancı egemenliği altında olan ve sürekli dış müdahale tehditi altında bulunan, birbirine rakip bir sürü ufak devlet yerine, 30 milyon kişiden oluşan sağlam bir blok vardı artık ve nüfus öylesine hızla artıyordu ki, 1914'te Fransa'nın toplam nüfusuna yaklaşmıştı. Ordu ve donanma bu dönemde özellikle büyük değillerdi ama Tablo 19 ve Tablo 20'de görüldüğü üzere, gene de epeyce büyüktüler.

TABLO 19
GÜÇLERİN ORDU VE DONANMA PERSONELİ, 1880-1914[26]

	1880	1890	1900	1910	1914
Rusya	791.000	677.000	1.162.000	1.285.000	1.352.000
Fransa	543.000	542.000	715.000	769.000	910.000
Almanya	426.000	504.000	524.000	694.000	891.000
Britanya	367.000	420.000	624.000	571.000	532.000
Avusturya-Macaristan	246.000	346.000	385.000	425.000	444.000
İtalya	216.000	284.000	255.000	322.000	345.000
Japonya	71.000	84.000	234.000	271.000	306.000
Birleşik Dev.	34.000	39.000	96.000	127.000	164.000

TABLO 20
GÜÇLERİN SAVAŞ GEMİSİ TONAJLARI, 1880-1914[27]

	1880	1890	1900	1910	1914
Britanya	650.000	679.000	1.065.000	2.174.000	2.714.000
Fransa	271.000	319.000	499.000	725.000	900.000
Rusya	200.000	180.000	383.000	401.000	679.000
Birleşik Dev.	169.000	240.000	333.000	824.000	985.000
İtalya	100.000	242.000	245.000	327.000	498.000
Almanya	88.000	190.000	285.000	964.000	1.305.000
Avusturya-Macaristan	60.000	66.000	87.000	210.000	372.000
Japonya	15.000	41.000	187.000	496.000	700.000

Yukarıda da işaret edilmiş olduğu gibi,[28] diplomatik açıdan bakıldığında, İtalya'nın yükselişinin, Büyük Güç olan iki komşusu, Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın sınırlarını zorladığı kesindi; 1882'de Üçlü İttifaka girişi İtalya-Avusturya rekabetini görünüşte "çözüme ulaştırmış"ken, tecrit edilmiş olan Fransa'nın iki cephede birden düşmanla karşı karşıya kalmasını da sağlamıştı. Böylece, birliğine kavuşmasından sonraki on yıldan biraz daha fazla bir süre içinde İtalya, Avrupa Büyük Güç sisteminin bir üyesi gibi görünüyor ve Roma öbür önemli başkentlerin (Londra, Paris, Berlin, St. Petersburg, Viyana, İstanbul) büyükelçilik bulundurmalarına değer bir düzeye geliyordu.

Ancak İtalya'nın görünüşteki Büyük Güç konumu, ülkenin çok büyük birtakım zayıflıklarını, her şeyden çok da kırsal güney bölgelerindeki ekonomik geriliği gözlerden saklıyordu. İtalya'da –genelde yüzde 37,6 ve gene güneyde çok daha yüksek olan– okuma yazma bilmezlik oranı, batı ya da kuzey Avrupa devletlerinin hepsininkinden çok daha fazlaydı; bu da İtalya'daki tarımın çoğunlukla geri olduğuna işaret ediyordu – küçük çiftlikler, bereketsiz topraklar, çok az yatırım, ortakçılık, yetersiz ulaşım. İtalya'nın toplam verimi ve kişi başına ulusal zenginliği

Hollanda ve Westphalia'nınkilerden çok, İspanya ve Doğu Avrupa'nın köylü toplumlarındakilerle kıyaslanabilirdi. İtalya'da kömür yoktu; hidroelektriğe yönelmesine rağmen İtalya'nın enerjisinin yüzde 88'i İngiliz kömüründen sağlanmaktaydı; bu da ödemeler dengesi bakımından yıpratıcı oluyor ve çok kötü bir stratejik zayıflık oluşturuyordu. Bu koşullarda, İtalya nüfusunun sanayide önemli bir genişleme olmadan artması yarı nimet, yarı külfetti; çünkü bu durum öbür batılı güçlere oranla kişi başına sanayi büyümesini yavaşlatıyordu;[29] her yıl yüz binlerce İtalyan (genellikle daha hareketli ve yeterli olanlar) Atlantik'in öbür yakasına göç etmemiş olsalar, bu kıyaslama İtalya'nın daha da aleyhine olabilirdi. Tüm bunlar, Kemp'in deyimiyle İtalya'yı, "dezavantajlı geç kalan ülke" durumuna düşürüyordu.[30]

Bu, İtalya'da çağdaşlaşma hiç yoktu demek değildir. Aslında pek çok tarihçi "Giolittia çağının sanayi devrimi" ve "ülkemizin ekonomik hayatında kesin bir değişme"[31] derken, tam bu sıralardan söz etmektedirler. Hiç değilse kuzeyde, ağır sanayi yönünde önemli bir değişme oluyordu – demir ve çelik, gemi yapımı, otomobil yapımı ve tekstil. Gerschrenhon'a göre İtalya'nın sanayileşme yolundaki "büyük çaba"sı 1896-1908 yıllarına rastlamıştır; gerçekten de İtalya'daki sanayi büyümesi, Avrupa'da her yerden daha hızla artmış, kırsal kesimden kentlere olan nüfus hareketi yoğunlaşmış, bankacılık sistemi sanayi kredisi sağlamak üzere kendini yeniden ayarlamış ve gerçek ulusal gelir ani bir yükselme göstermiştir.[32] Bunun gibi, Fiedmont tarımında da ileri adımlar atılmıştır.

Ancak, İtalya'yla ilgili istatistikler, kıyaslamalı olarak ve ileriye dönük bir biçimde ele alınırsa, bu parlak görünüm donuklaşmaktadır. İtalya gerçekten de bir demir-çelik sanayii yaratmıştı; ancak bunun 1913'teki verimi, İngiltere'ninkinin sekizde biri, Almanya'nınkinin 17'de biri, Belçika'nınkinin de ancak beşte ikisi kadardı.[33] Sanayi büyüme oranlarında hız kazandığı da bir gerçekti; ama işe öylesine düşük bir düzeyden başlanmıştı ki gerçek sonuçlar çok büyük olmadı. Birinci Dünya Savaşı çıktığında, Büyük Britanya'nın 1900'de sahip olduğu sanayi gücünün dörtte birine bile ulaşamamıştı; dünya imalat sanayii üretimi içindeki payı ise gerçekte düşmüş, 1900'de topu topu yüzde 2,5'ken, 1913'te yüzde 2,4'e inmiştir. İtalya Büyük Güçler listesine kıyısından girmişti ama, işaret etmek gerekir ki, –Japonya dışında– öbür güçlerin her biri İtalya'nın iki ya da üç katı sanayi gücüne sahiptiler; kimilerinde (Almanya ve İngiltere) bu miktar altı katına çıkıyor, birinde de (Birleşik Devletler) 13 katı aşıyordu.

İtalyan nüfusu içinde başkalarına kıyasla daha fazla ulusal bütünlük ve kararlılık olması, bu durumu bir ölçüye kadar telafi edebilirdi; ama böyle şeyler de yoktu. İtalyan Hükümetinin yönetimi altında birle-

şen halk arasındaki mevcut bağlılıklar ailesel ve yerel, belki de bölgesel nitelikteydi ama ulusal nitelikte değildi. İtalyan hükümeti ile, üyelerine devlete hizmeti yasaklayan Katolik Kilisesi arasındaki düşmanlık, kuzey ve güney arasında, kuzeyin sanayileşmesiyle büsbütün açılan uçurum ve yarımadanın pek çok yerinde, köy topluluğu dışında dünyayla herhangi bir temasın bulunmaması söz konusuydu. Yerli liberaller ve hayranlık duyan yabancı liberallerin alkış tuttuğu risorgimento* ideal-leri, İtalyan toplumunun pek derinlerine inmemişti. Asker toplamak zordu ve ordu birliklerinin bölgesel politik hesaplar yerine, stratejik ilkelere uygun olarak fiilen yerleştirilmeleri mümkün değildi. Üst düzeydeki sivil-asker ilişkilerini belirleyen özellikler karşılıklı yanlış anlama ve güvensizlikti. İtalyan toplumundaki genel anti-militarizm, subay topluluğunun niteliğindeki zayıflık ve modern silahlar için yeterli paranın bulunmaması, yıkım getiren 1917 Caporetto Savaşı ya da 1940 Mısır seferinden çok önce. İtalya'nın askeri yeterliği konusunda kuşkular uyandırmıştı.[34] İtalyan birliği savaşlarında Fransa'nın müdahalesine, daha sonra da Avusturya-Macaristan'a karşı Prusya'nın yönelttiği tehdite güvenilmişti. Adowa'daki (Habeşistan) 1896 felaketi İtalya'ya, savaşta esaslı bir karşılık vermesine imkân sağlayacak araçlardan yoksun bir Afrika toplumuna yenilen tek Avrupa ordusuna sahip ülke olmak gibi korkunç bir ün kazandırmıştı. İtalyan Hükümeti, Libya'da 1911-1912'de savaşma kararı alarak İtalyan Genelkurmayını bile gafil avlamış ve bu karar mali açıdan tam bir yıkım getirmişti. 1890'da kocaman görünen donanma nispi büyüklüğü açısından sürekli olarak geriliyordu ve yeterliği her zaman kuşkuluydu. İngiltere Krallık Donanmasının Akdeniz'de birbiri ardına görev yapan başkomutanları, bu dönem Fransa ile bir savaş yapmak gerekirse, İtalyan filolarının müttefik olmak yerine tarafsız kalmasını istiyorlardı.[35]

Tüm bunların İtalya'nın stratejik ve diplomatik konumu açısından getirdiği sonuçlar iç karartıcıydı. İtalyan Genelkurmayı (özellikle) Fransız ve Avusturya-Macaristan karşısındaki sayısal ve teknik geriliklerini çok kesin olarak görmekle kalmıyor, İtalya'daki yetersiz demiryolu ağının ve köklü bölgeciliğin, askerlerin, Prusyalılarca yapıldığı gibi geniş çapta ve esnek bir biçimde yayılmasını imkânsız kıldığını da biliyordu. İş İtalyan donanmasının da eksiklerinin bilincinde olmasıyla bitmiyor, korumasız, upuzun kıyı şeridi, İtalya'nın ittifak politikalarında çok ciddi kararsızlıklar yaratıyor ve stratejik planlamayı her zamankinden daha büyük kargaşaya itiyordu. İtalya'nın 1882'de Berlin'le imzaladığı ittifak anlaşması ilk bakışta, özellikle de Bismarck'ın Fransızları felce uğratmış göründüğü bir sırada rahatlatıcı olmuştu; ama İtalyan

* Risorgimento: İtalyan birliğinin kurulması için 19. yüzyılda başlayan hareket. – ç.n.

Hükümeti o zaman bile, İngiltere ile daha yakın bağlar kurmak için ısrar ediyordu; çünkü Fransız donanmasını etkisiz kılabilecek bir tek İngiltere vardı. 1900'den sonraki yıllarda İngiltere ile Fransa'nın birbirlerine yakınlaştığı ve İngiltere-Almanya ilişkisi düşmanlığa doğru gittiği sıralarda, İtalyanlar rotalarını yeni İngiliz-Fransız birleşmesinden yana çevirmenin dışında pek bir seçim yolu kalmadığını düşündüler. Avusturya-Macaristan karşısında geçmişten gelen hoşnutsuzluk bu yönelişi güçlendirirken, Almanya'ya duyulan saygı ve Almanların İtalyan sanayiine yaptıkları parasal katkının önemi, kopmanın açığa vurulmasını engelliyordu. Böylece, İtalya'nın 1914'teki konumu 1871'deki konumu gibiydi. İtalya, "Büyük Güçlerin en ufağı,"[36] ve komşularının gözünde, onları sinirlendirecek kadar ne yapacağı belirsiz, ilkesiz bir ülkeydi; Alpler'de, Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da ve daha da ötelerde, hem dostlarının hem rakiplerinin çıkarlarıyla çelişen ticari ve yayılmacı emeller besliyordu. Ekonomik ve toplumsal koşullar, olayları etkileme gücünü zayıflatmış ama İtalya gene de oyun dışı kalmamıştı. Özetle, öbür yönetimlerin çoğunun değerlendirmesi İtalya'nın ortaklığının düşmanlığından daha iyi olduğu yolundaydı; ancak aradaki kazanç büyük değildi.[37]

Japonya

1890'da İtalya Büyük Güç sisteminin önemsiz bir üyesi idi ama Japonya bu kulübe girememişti bile. Japonya yüzyıllar boyu, toprak beylerinin (daimyo) ve aristokrat ve savaşçı kastın (samurai) oluşturduğu, merkezileşmemiş bir feodal oligarşi tarafından yönetilmişti. Doğal kaynakların bulunmaması ve ancak yüzde 20'si tarıma elverişli dağlık arazisi yüzünden engellenmiş olan Japonya, ekonomik gelişme için gerekli her zamanki önkoşulların hiçbirine sahip değildi. Dünyanın geri kalan bölümünden, yakın akrabası olmayan karmaşık bir dil ve kültürel benzersizliğinin yoğun bilinciyle soyutlanan Japon halkı, 19. yüzyılın iyice ortalarına kadar içe dönük kaldı ve yabancı etkilere karşı direndi. Japonya tüm bu sebeplerle Dünya Gücü ölçülerine göre, politik yönden olgunlaşmamış, ekonomik yönden geri ve askeri yönden kudretsiz kalmaya zorunlu görünüyordu.[38] Ancak iki kuşak sonra, Uzakdoğu'daki uluslararası politika oyununda önemli bir oyuncu haline geldi.

Meiji Restorasyonu ile 1868'den başlayarak gerçekleşen bu değişimin sebebi, Japon seçkinlerin arasındaki etkili üyelerin, alınacak reform önlemleri feodal düzenin parçalanmasına ve samurai klanlarının şiddetli muhalefetine yol açacak olsa bile, Asya'nın başka yerlerinde görülen Batı egemenliği ve sömürgeciliğinden kurtulma konusundaki kararlılıklarıydı.[39] Japonya, tek tek girişimciler öyle istedikleri için değil, "devlet" buna gerek duyduğu için çağdaşlaşmak zorundaydı. Baştaki

muhalefet bastırıldıktan sonra, çağdaşlaşma Colbert ya da büyük Frederick'in çabalarını sönük bırakacak bir dirigisme ve kararlılıkla sürdü. Prusya-Alman modeline dayalı yeni bir anayasa yapıldı. Hukuk sistemi reform geçirdi. Eğitim sistemi çok büyük çapta genişletildi ve böylece pek rastlanmadık bir okur yazarlık oranına ulaşıldı. Takvim değiştirildi. Giyim kuşam değiştirildi. Çağdaş bir bankacılık sistemi geliştirildi. Gücün gereklerine karşılık verecek bir Japon donanmasının oluşturulması konusunda danışmanlık yapmak üzere İngiltere Krallık Donanmasından, ordunun çağdaşlaştırılmasına yardımcı olmak için de Prusya Genelkurmayından uzmanlar getirildi. Japon subayları batılı askeri ve donanma akademilerine gönderildiler; yeni bir silah sanayi kurulmakla birlikte, dışardan da çağdaş silahlar satın alındı. Devlet bir demiryolu ağının, telgraf hatlarının ve deniz yollarının oluşturulmasını özendirdi; ağır sanayii, demir, çelik ve gemi yapımcılığını geliştirmek üzere olduğu kadar, tekstil üretimini de çağdaşlaştırmak üzere, yeni yeni ortaya çıkan Japon girişimcileriyle ortak çalıştı. Devlet yardımları, ihracatçılara, deniz taşımacılığına, yeni bir sanayinin kurulmasına yararlı olmak üzere kullanıldı. Japonya'nın ihracatı, özellikle ipek ve tekstil dalında, tırmanma gösterdi. Tüm bunların ardında, fukoken kyhoei ("güçlü ordusu olan zengin ülke") diye dile gelen ulusal sloganın hayata geçirilmesi için gösterilen etkileyici politik kararlılık yatıyordu. Japonlar için ekonomik güç ile ordu/donanma gücü el ele gitmekteydi.

Ama tüm bunlar zaman almış, çok ciddi engellerle karşılaşılmıştır.[40] Kentsel nüfus 1890-1913 arası iki kattan fazla artmakla birlikte, toprakla uğraşan kalabalıklar aşağı yukarı aynı kaldı. Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde bile, Japon nüfusunun beşte üçünden fazlası tarım, ormancılık ve balıkçılıkla uğraşıyordu; tarım yöntemlerindeki pek çok gelişmeye rağmen, kırsal kesimin dağlık oluşu ve çiftliklerin ufaklığı, sözgelimi İngiltere modeline benzer bir "tarım devrimi"ni engellemişti. Bu tür "dip tarafı ağır çeken" bir tarım tabanı olunca, sanayi potansiyeli ya da kişi başına sanayileşme düzeyleri başkalarınınkiyle kıyaslandığında, Japonya'nın sürekli olarak Büyük Güç listelerinin alt çizgisinde yer alması ya da bu çizgiye yakın görünmesi kaçınılmazdı (bkz. Tablo 14 ve Tablo 17). 1914 öncesinde bir sanayi atılımı gerçekleştirdiği, modern yakıtlarla yaptığı enerji tüketimindeki büyük artıştan ve dünya imalat sanayii üretimindeki payının yükselmesinden açıkça anlaşılsa da, Japonya'nın pek çok alanda hâlâ noksanları vardı. Demir ve çelik verimi azdı. Ülke büyük ölçüde genişlemişti ama hâlâ başka yerlere savaş gemisi siparişleri veriyordu. Ayrıca sermaye son derece kıttı ve dışardan giderek daha çok borç alma durumunda kalınırken, hiçbir zaman sanayiye, altyapıya ve silahlı kuvvetlere yatırım yapılacak kadar para olmuyordu. Ekonomik açıdan, emperyalizmin en yoğun olduğu bu dönemde mucize-

ler gerçekleştirerek, sanayi devrimi geçiren tek batılı olmayan ülke haline gelmiş, ama gene de İngiltere, Birleşik Devletler ve Almanya yanında sanayi ve maliye açısından hafif sıklet olarak kalmıştı.

Bununla birlikte, Japonya'nın Büyük Güç statüsüne yükselmesine yardımcı olan ve onun, sözgelimi İtalya'yı neden geride bıraktığını açıklayan iki sebep daha vardır. Bunlardan ilki, Japonya'nın coğrafi açıdan soyutlanmışlığıydı. Yakınındaki Asya kıyısından ancak dağılmakta olan Çin İmparatorluğunun yöneltebileceği kadar bir tehdit gelebilirdi. Çin, Mançurya ve (daha da korkuncu) Kore, bir başka Büyük Gücün eline düşebilirdi ama coğrafi koşullar, Japonya'yı bu topraklara öbür emperyalist devletlerin hepsinden çok daha yakın bir konuma getirmişti – bunun böyle olduğunu Rusya 1904-1905 yılında altı bin millik demiryolu üzerinden ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığında büyük sıkıntılara düşerek görmüş ve bundan birkaç onyıl sonra da, Filipinler'in, Hong Kong'un ve Malaya'nın kurtarılmasında işe karışan İngiliz ve Amerikan donanmaları da lojistik sorunlarla boğuşurken anlamışlardır. Doğu Asya'daki büyümesinin sürekli olacağı varsayılırsa, Japonya'nın zaman içinde bu bölgedeki egemen güç olması ancak başka bir büyük devletin en aşırı çabaları sayesinde engellenebilirdi.

İkinci sebep moral nitelikteydi. Tartışılmaz görünen bir nokta şudur ki, Japonların kendi kültürlerinin benzersizliğine ilişkin güçlü duyguları, imparatora tapınma ve devlete saygı gelenekleri, samurailerin askeri onur ve cesaret etosu, disiplin ve dayanıklılığa verilen büyük önem, aynı anda hem aşırı yurtseverlik hem de özverilerle engellenemeyecek bir politik kültürün doğmasına yol açmış ve Japonya'da stratejik güvenlik kadar, pazar ve hammadde bulma amacıyla genişleyerek "Büyük Doğu Asya"yı yaratmak yolundaki istekleri güçlendirmiştir. Bu durum, Çin ve Japonya'nın Kore üzerindeki iddiaları yüzünden kavga ettikleri ve 1894 yılında Çin'e karşı yapılan başarılı kara ve donanma seferleri sırasında ortaya çıktı.[41] Daha iyi donanımlı Japon kuvvetlerini karada ve denizde harekete geçiren şey, başarma iradesi olarak görünüyordu. Bu savaşın sonunda Rusya, Fransa ve Almanya'nın "üçlü müdahale" tehditleri, duruma çok içerleyen Japon yönetimini kuvvetlerini Port Arthur ve Liaotung Yarımadasına çekmek zorunda bırakmış ama bu, Tokyo'nun ilerde bir kez daha deneme yapma kararlılığını yalnızca kamçılamıştır. Yönetimin içinde Baron Hayashi'nin vardığı müthiş sonuca ters düşecek kimse varsa, bunların sayısı pek azdı:

> Eğer yeni savaş gemilerine gerek görülüyorsa, bunların bedeli ne olursa olsun yapmalıyız: Eğer ordumuzdaki teşkilatlanma yetersizse, durumu hemen düzeltmeye başlamalıyız; eğer gerekiyorsa tüm askeri sistemimiz değiştirilmelidir. . . .

Şu ara Japonya sükunetini korumalı ve olduğu yerde kalıp beklemelidir ki, kendisine karşı beslenen kuşkular yatışsın; bu süre içinde ulusal gücümüzün temelleri kuvvetlendirilmelidir; Doğu'da bir gün mutlaka doğacak olan fırsatı gözlemeli ve beklemeliyiz. O gün geldiğinde, Japonya kendi kaderini kendisi belirleyecektir. . . .[42]

Öç alma vakti on yıl sonra, Japonya'nın Kore ve Mançurya'daki emelleri çarlık Rusya'sınınkilerle çatıştığında gelmişti.[43] Donanma uzmanları, Amiral Togo'nun sonucu belirleyen Tsushima Savaşı sırasında Rus gemilerini yok eden filolarından etkilenmişlerdi ama öbür gözlemcilere asıl çarpıcı gelen, Japon toplumunun sergilediği genel davranıştı. Port Arthur'a yapılan baskın taarruzu (bu 1894 Çin çatışmasında başlayıp 1941'de yeniden canlanan bir alışkanlıktı) Batıda alkışlanmış, bedeli ne olursa olsun kesin bir zafer için Japon milliyetçilerinin sergilediği coşku da aynı şekilde alkış almıştı. Daha da dikkate değer gibi görünen nokta, Japon subay ve erlerinin Port Arthur ve Mukden çevresindeki kara savaşlarında gösterdikleri performanstı; buralarda Rus siperlerini almak için mayın tarlalarını aşarak, tel örgüler üzerinden geçerek, makineli tüfeklerden gelen kurşun yağmuru altında saldırırken on binlerce asker ölmüştür. Görünüşe bakılırsa samurai ruhu, sanayileşmiş toplu savaş çağında bile muharebe meydanında süngüyle zafer sağlayabiliyordu. O günkü askeri uzmanların da yaptığı değerlendirmeyle, eğer moral ve disiplin, ulusal güç için hâlâ hayati önem taşıyan önkoşullar olmaya devam ediyorsa, Japonya bu kaynaklar açısından zengindi.

Ancak o zaman bile Japonya tam anlamıyla olgunlaşmış bir Büyük Güç değildi. Japonya, kendisinden de geri kalmış Çin ve askeri açıdan orantısız bir yapıya sahip St. Petersburg ve Uzakdoğu arasındaki muazzam mesafe yüzünden de dezavantajlı duruma düşmüş olan çarlık Rusya'sıyla savaşmış olduğu için şanslıydı. Üstelik 1902 tarihli İngiliz-Japon İttifakı, Japonya'nın üçüncü güçlerin müdahalesi olmadan kendi toprakları üzerinde çarpışmasına imkân vermişti. Donanması İngiliz yapımı savaş gemilerine, ordusu Krupp toplarına güvenmişti. Hepsinden önemlisi, çok büyük savaş giderlerini kendi kaynaklarını kullanarak karşılamasının mümkün olmadığını görmüş ama gene de Birleşik Devletler ve İngiltere'nin verdiği borçlara güvenebilmişti.[44] Sonradan ortaya çıktı ki, Rusya ile barış görüşmelerinin başladığı 1905 sonunda Japonya iflasa yaklaşmıştı. Bu durum, Rusya son anlaşmadan oldukça hafif koşullarla kurtuldu diye şiddetle tepki gösteren Tokyo halkı için belki açık olmayabilirdi. Bununla birlikte, kazandığı zafer doğrulanmış, silahlı kuvvetleri göklere çıkarılmış ve takdir görmüş, (bölgesel nitelikli olsa da) Büyük Güç statüsü herkesçe kabullenilmiş olduğuna göre, Japonya erginlik ça-

ğına ulaşmıştı. Hiç kimse Japonya'nın göstereceği tepkiyi hesaba katmadan Uzakdoğu'da önemli bir şeyler yapamayacaktı; ama Japonya'nın da yerleşik durumdaki Büyük Güçlerin tepkisini çekmeden daha fazla genişleyip genişlemeyeceği belli değildi.

Almanya

İki nokta vardı ki, imparatorluk Almanya'sının yükselişinin, Büyük Güç dengeleri üzerindeki etkisini, onun gibi "yeni ortaya çıkan" öbür iki devletinkinden daha doğrudan ve daha önemli yapıyordu. Bunlardan ilki, Almanya'nın, Japonya gibi jeopolitik bir soyutlanmadan sonra ortaya çıkmak bir yana, eski Avrupa devletler sisteminin tam göbeğinde yükselişiydi; kuruluşu bile Avusturya-Macaristan ile Fransa'nın çıkarlarına doğrudan dokunmuş, varlığı Avrupa'nın mevcut Büyük Güçlerinden hepsinin nispi konumlarını değiştirmişti. İkinci nokta ise, doğrudan Almanya'nın sanayi, ticaret ve ordu/donanma alanlarında bundan sonra gösterdiği büyümenin hızı ve kapsamıydı. Birinci Dünya Savaşının hemen öncesindeki ulusal gücü, İtalya ve Japonya'nınkileri üç ya da dört kat geçmekle kalmamış, hem Fransa'yı, hem Rusya'yı geride bırakmış ve muhtemelen İngiltere'yi de geçmişti. 1914 Haziranında 80'lik Lord Welby, "50'li yıllardan hatırladığı kadarıyla, Almanya'nın önemsiz prensciklerin yönetiminde, önemsiz bir devletler kümesi olduğunu"[45] söylüyordu; şimdi ise, tek bir adamın yaşadığı süre içinde Avrupa'nın en güçlü devleti olmuştu Almanya ve hâlâ da büyümekteydi. Tek başına bu bile, 1890'ı izleyen yarım yüzyıldan fazla bir süre, "Almanya meselesi"ni çoğu kez dünya politikasındaki depremlerin merkezi yapacaktı.

Burada Almanya'nın ekonomik büyümesindeki patlamayla ilgili ancak birkaç ayrıntı verilebilir.[46] Nüfusu, 1890'da 49 milyonken, 1913'te 66 milyona fırlamıştı; bu sayıyı aşan, bir tek Rusya'nın nüfusuydu – ancak Almanların eğitim, toplumsal ihtiyaçların devletçe karşılanma ve kişi başına gelir düzeyleri Ruslarınkine oranla çok yüksek olduğundan, Alman ulusu, nüfusunun hem niceliği, hem niteliği yönünden güçlüydü. Bir İtalyan kaynağına göre, İtalya'da askere alınan 1.000 kişiden 330'unun okuması yazması yoktu; buna karşılık diğer ülkelerdeki oranlar, Avusturya-Macaristan'da 220/1.000, Fransa'da 68/1.000 ve Almanya'da ise çok şaşırtıcı bir değer olan 1/1.000'di.[47] Bu durumdan yararlananlar yalnızca Prusya Ordusu değil, beceri sahibi işçiler arayan fabrikalar, iyi yetişmiş mühendislere ihtiyacı olan girişimciler, kimyacı isteyen laboratuvarlar ve yöneticiler, satıcılar arayan firmalardı – Alman okul sistemi, politeknik enstitüleri ve üniversiteleri, istenen elemanların hepsini çok sayıda yetiştirmekteydiler. Alman çiftçiler, bu bilgilerin meyvelerini tarıma uygulayarak hektar başına, öbür Büyük

Güçlerin hepsininkinden yüksek olan ürün miktarlarını arttırmak amacıyla kimyasal gübreler kullandılar ve tarımda geniş çaplı bir çağdaşlaşma gerçekleştirdiler.[48] Junkerleri ve köylü birliklerini yatıştırmak üzere, daha ucuza üretilen Amerikan ve Rus yiyecek maddeleri karşısında Alman tarımına oldukça geniş bir biçimde koruyucu gümrük tarifeleri uygulandı; gene de, nispi yeterliği sayesinde tarım sektörünün kişi başına ulusal gelir ve verimi, Avrupa'daki öbür Büyük Güçlerin hepsinde görülen düzeye yaklaşan bir ölçüde aşağıya çekilemedi.

Ama bu yıllarda Almanya'yı öbürleri arasında gerçekten sivrilten, sanayide gerçekleştirdiği genişleme oldu. 1890'da 89 milyon ton olan kömür üretimi, 1914'te 277 milyon tona yükseldi; bu miktar İngiltere'deki 292 milyon tonluk üretimin hemen gerisinde yer alıyor ve Avusturya-Macaristan'ın 47 milyon, Fransa'nın 40 milyon ve Rusya'nın 36 milyon tonunu hayli aşıyordu. Çelikteki artışlar daha bile göz alıcı olmuştu; 1914'teki 17,6 milyon tonluk Alman üretimi İngiltere, Fransa ve Rusya'nın toplam üretimini geçiyordu. Bundan da etkileyici olan, Almanların daha yeni, 20. yüzyıla özgü elektrik, optik ve kimya sanayilerindeki performanslarıydı. Siemens ve AEG gibi, toptan 142.000 kişi istihdam eden dev firmalar, Avrupa elektrik sanayiine egemen durumdaydı. Beymen ve Hoechs'in başı çektiği Alman kimya firmaları, dünya sanayi boyalarının yüzde 90'ını üretiyordu. Bu başarılı gidiş, doğal olarak Almanya'nın dış ticaret rakamlarına da yansımış ve ihracatın 1890-1913 arasında üç kat artmasıyla ülkeyi dünyanın öncü ihracatçısı olan İngiltere'ye yaklaştırmıştı; beklenebileceği gibi ticaret filosu da genişleyerek savaştan hemen önce dünyanın ikinci en büyüğü olmuştu. Bu tarihlere gelindiğinde, Almanya'nın dünya imalat sanayii üretimindeki payı (yüzde 14,8), İngiltere'ninkini aşmış (yüzde 13,6) ve Fransa'nınkinin (yüzde 6,1) iki buçuk katı olmuştu. Almanya, Avrupa'nın ekonomik güç odağı durumundaydı ve fazlaca sözü edilen sermaye darlığı bile hızını kesiyor gibi görünmüyordu. O halde Frederick Naumann gibi milliyetçilerin bu büyüme belirtilerinden ve bunların Almanya'nın dünyadaki yeri açısından taşıdığı anlamdan duydukları keyif doğal sayılabilirdi. Naumann "Alman ırkı yaratıyor bunu" diye yazıyordu. "Ordu, donanma, para ve güç yaratıyor... Çağdaş, dev güç araçları ancak aktif bir halk, organlarında ilkbaharın özsuyunun dolaştığını hissederse mümkün olabilir."[49]

Naumann gibi politika yazarlarının, onlardan daha da çok, Pan-Alman Birliği ve Alman Donanma Birliği gibi işi azgınlığa vardıran yayılmacı baskı gruplarının, Avrupa ve denizaşırı bölgelerde Alman nüfuzunun artmasını memnunlukla karşılamaları ve bu konudaki ısrarcılıkları pek şaşırtıcı değildi. Bu "yeni emperyalizm" çağında benzer iddialar öbür Büyük Güçlerin hepsinde duyuluyordu. Gilbert Murray'nin

1900'de kötü yüreklilikle söylediği gibi, her ülke şunu ileri sürer gibiydi: "Biz ulusların en seçmesi, en iyisiyiz... her şeyden çok da başkalarını yönetme hakkımız var."[50] Almanya'daki yönetici seçkinlerin de 1895'ten sonra uygun zaman geldiğinde geniş çaplı bir toprak genişlemesinin gerekli olduğuna inanır görünmeleri belki daha anlamlıydı; Amiral Tirpitz, Almanya'nın sanayileşmesinin ve denizaşırı bölgelerde fetihler yapmasının "doğal bir yasa kadar karşı konulamaz" olduğunu ileri sürüyor, Şansölye Bölow "Konu sömürge edinmeyi isteyip istemeyişimiz değil, istesek de istemesek de sömürgeler edinmek zorunda olduğumuzdur," gibi bir duyuruda bulunuyor ve Wilhelm Kaiser'in kendisi işi hafife alırcasına, Almanya'nın "eski Avrupa'nın dar sınırları dışında başaracağı büyük işler olduğunu" bildiriyor, ancak Almanya'nın kıta üzerinde ve barışçıl anlamda, bir tür "Napolyonca üstünlük" kuracağını da hayal ediyordu.[51] Tüm bunlar Bismarck'ın Almanya'nın "doygunluğa ulaşmamış," Avrupa'daki statükoyu korumaya hevesli ve (1884-1885'teki sömürgeleştirme girişimlerine rağmen) denizaşırı topraklar edinmeye isteği olmayan bir güç olduğunu tekrar tekrar ısrarla söylemesinden sonra, Alman tavrında tam bir değişikliğin meydana geldiğini gösteriyordu. Almanya'da genişleme konusundaki bu "ideolojik görüşbirliği"nin[52] özellikle saldırgan niteliğini bu noktada bile fazlaca büyütmek doğru olmaz; belki daha az determinist ve daha az coşkulu bir tonda da olsa Fransa ve Rusya, İngiltere ve Japonya ile Birleşik Devletler ve İtalya'daki devlet adamları da kendi ülkelerinin açıkça belli olan kaderini dile getirmekteydiler.

Alman yayılmacılığının önemli olan yönü, ülkenin ya statükoyu değiştirecek güç araçlarını zaten elinde bulundurması ya da bu tür araçları yaratacak maddi kaynaklara sahip olmasıydı. Bu gücün en etkileyici göstergesi Alman donanmasının 1898'den sonra hızla takviyesiydi; bu donanma Tirpitz'in yönetiminde dünyadaki altıncı en büyük donanma konumundan çıkarak bir tek krallık donanmasının gerisinde kalacak kadar değişime uğradı. Savaşın hemen öncesinde, açık deniz filosu 13 drednot tipi savaş gemisi, bunlardan daha eski olan 16 gemi ve beş muharebe kruvazöründen oluşmaktaydı; bu öylesine büyük bir kuvvetti ki, İngiltere Deniz Komutanlığını, ana muharebe filolarının hemen hepsini denizaşırı bölgelerdeki merkezlerinden kademeli olarak geri çekip, Kuzey Denizine getirmeye zorladı; bu arada Alman gemilerinin her yönden üstün olduğunu gösteren belirtiler (daha üstün iç yapı, top ateşi gücü, optik gereçler, atış tekniği, gece eğitimi vb.) ortaya çıkacaktı.[53] Tirpitz "İngiltere'ninki kadar güçlü bir donanma"[54] oluşturmak olan asıl amacına ulaşabilmesi için gerekli muazzam paraları hiçbir zaman sağlayamamış, ama Fransa ve Rusya'nın rakip donanmalarını tamamen yıldıracak bir kuvvet yaratmıştı.

Almanya'nın kara üzerinde başarıyla savaşma kapasitesi, kimi gözlemcilere göre daha az etkileyiciydi; gerçektende Prusya Ordusu 1914'ten önceki on yıl içinde Çarlık Rusya'sının çok daha büyük kuvvetleri yanında sönük kalmış, Fransa'nınkilere denk gibi görünmekteydi. Alman hükümeti karmaşık iç politika sebepleriyle, orduyu belirli bir büyüklükte tutmayı ve Tirpitz'in filosunun toplam savunma bütçesi içindeki payını önemli ölçüde artırmasına imkân vermeyi seçmişti.[55] 1911 ve 1912 yıllarının gergin uluslararası koşulları Berlin'i orduyu büyük ölçüde genişletme kararına ittiği zaman, hızla gerçekleştirilen değişiklik çok etkileyici oldu. 1910-1914 arası ordu bütçesi 204 milyon dolardan 442 milyon dolara yükselmiş, Fransa'nınki ise 188 milyon dolardan ancak 197 milyon dolara çıkmıştı – gene de Fransa bu artışı sağlamak için yaşı gelmiş gençlerin yüzde 89'unu askere alırken, Almanya gençlerinin yüzde 53'ünü alıyordu. Rusya'nın 1914'te ordusuna 324 milyon dolar harcadığı bir gerçekti; ama bu, çok büyük bir yük altına girilerek oluyordu: Savunma harcamaları Rusya'nın ulusal gelirinin yüzde 6,3'ünü tüketiyor, Almanya'da ise bu oran yüzde 4,6 olarak kalıyordu.[56] İngiltere'yi bir yana bırakırsak, Almanya "silahlanma yükü"nü öbür Avrupa devletlerinin hepsinden daha kolay kaldırabiliyordu. Üstelik, Prusya Ordusu milyonlarca yedeği seferber edip donatabilirken ve –daha iyi eğitim ve talim gördükleri için– onları cephe hattı harekatından fiilen kullanabilirken, Fransa ile Rusya bunu yapamıyorlardı. Fransız Genelkurmayı yedeklerin ancak cephe gerisinde kullanılabilecekleri görüşündeydi,[57] Rusya da teorik olarak milyonlara varan yedek ordusu için ne gerekli silah, çizme ve üniformaya, ne de askerleri denetleyecek subaylara sahipti. Ancak bu bile Alman askeri kapasitesinin büyüklüğünü tam olarak yansıtmamaktadır; bu kapasite sayılarla ölçülemeyecek etkenler olan elverişli iç ulaştırma hatlarında, daha hızlı seferberlik programlarında, üstün nitelikli personel eğitiminde, ileri teknoloji vb.'de ortaya çıkıyordu.

Ancak coğrafyası ve yürüttüğü diplomasi Alman İmparatorluğunu zayıf düşürmekteydi. Almanya kıtanın merkezinde yer aldığı için, büyümesi aynı anda birkaç Büyük Güç için tehdit olarak görünüyordu. Askeri mekanizmasının yeterliği ve Pan-Alman yanlılarının Avrupa sınırlarının yeniden düzenlenmesi için yaptıkları çağrıların buna eklenmesi, hem Fransızları hem Rusları dehşete düşürüyor ve onları birbirlerine yaklaştırıyordu. Alman donanmasının hızla genişlemesi, İngiltere'yi rahatsız etmiş, Almanların aşağı ülkelere ve Kuzey Fransa'ya ortaya çıkmadan yönelttikleri tehdit de aynı etkiyi yaratmıştı. Bir bilim adamının deyimiyle, Almanya "kuşatılmış olarak doğmuştu."[58] Alman yayılmacılığı denizaşırı bölgelere yönelse bile, öbür Büyük Güçlerin nüfus alanlarına girmeden nereye varabilirdi? Latin Amerika'ya doğru bir girişim

ancak Birleşik Devletlerle savaş pahasına sürdürülebilirdi. Çin'de yayılma, 1890'lı yıllarda Rusya ve İngiltere tarafından olumsuz karşılandı ve Japonların Rusya'yı 1905'te yenmelerinden sonra söz konusu olmaktan çıktı. Bağdat Demiryolunu geliştirme çabaları hem Londra'yı, hem St. Petersburg'u korkuttu. Portekiz sömürgelerini alma çabaları İngilizler tarafından engellendi. Birleşik Devletler batı yarıküresindeki etkisini genişletebilir, Japonya Çin'e el uzatabilir, Rusya ve İngiltere Ortadoğu'ya sızabilir ve Fransa Kuzeybatı Afrika'daki kazançlarını "tamamlayabilir"ken, Almanya'nın eli boş kalacaktı. Bülow 1899 tarihinde yaptığı ünlü "iki ateş arasındaki" konuşmada, öfkeyle "Hiçbir yabancı gücün, hiçbir yabancı Jüpiter'in bize 'Ne yapılabilir ki? Dünya zaten bölüşülmüş durumda,' demesine izin veremeyiz!" gibi bir duyuruda bulunurken, yaygın bir öfkeyi dile getiriyordu. Alman politika yazarlarının dünyanın yeniden bölünmesini istemeleri hiç şaşırtıcı değildi.[59]

Kuşkusuz, yükselen güçlerin hepsi de daha eski, yerleşik güçlerin yararına olarak ayarlanmış bir uluslararası düzende değişiklik isterler.[60] Realpolitik açısından bakıldığında konu, bu özel meydan okumanın çok fazla muhalefete yol açmadan değişikliklerin olmasını sağlayıp sağlayamayacağıydı. Bu noktada coğrafya önemli bir rol oynarken diplomasi de önemliydi. Almanya, sözgelimi Japonya'nın jeopolitik konumuna sahip olmadığı için, devlet yönetimi olağanüstü bir üstünlük taşımalıydı. İkinci Reich'ın birdenbire ortaya çıkmasından doğan huzursuzluk ve kıskançlığı fark eden Bismarck, 1871'den sonra öbür Büyük Güçleri (özellikle de kanat güçler olan Rusya ve İngiltere'yi) Almanya'nın başka toprak emelleri olmadığına inandırmaya çabaladı. Kendilerini ispatlamak hevesinde olan Wilhelm ve danışmanlarının gösterdiği dikkat ise çok daha azdı. İş bunların mevcut düzenle ilgili hoşnutsuzluklarını iletmeleriyle kalmıyordu; bunun yanı sıra –en kötü başarısızlık da buydu– Berlin'deki karar oluşturma süreci, yüksek imparatorluk amaçları görünümünün ardında, yakından izleyenleri şaşkınlığa düşüren bir kargaşa ve istikrarsızlık içindeydi. Bu durum, büyük ölçüde II. Wilhelm'in kendi kişilik zayıflıklarından geliyordu, ama Bismarck'ın kurduğu yapıda kurumların da kusurlu oluşu yüzünden şiddetleniyordu; genel hükümet politikasının sorumluluğunu ortaklaşa taşıyacak (kabine gibi) bir kuruluş bulunmadığı için, farklı bölümler ve çıkar grupları yukarıdan bir denetim ve bir öncelikler sıralaması olmadan, kendi amaçlarının peşindeydiler.[61] Donanma hemen hemen yalnızca ilerde İngiltere'yle yapılacak savaşı düşünüyordu; ordu, Fransa'yı saf dışı bırakma planları yapıyordu; maliyeciler ve işadamları, Balkanlara, Türkiye'ye ve Yakındoğu'ya sokularak, Rus nüfusunu ortadan kaldırmayı istiyorlardı. Sonuç, Şansölye Bethman Holweg'in 1914 Temmuzunda sızlanarak söylediği gibi, "herkese kafa tutmak, herkesin yolu

üzerine çıkmak ve gerçekte, tüm bunlar olurken, kimseyi zayıflatamamak"[62] olmuştu. Bu ise, bencil ve kuşkucu -ulus-devletleriyle dolu olan bir dünyada başarının reçetesi değildi.

Sonuç olarak şöyle bir tehlike de vardı ki, Junker seçkinlerinin, tarım kazanç payının (nispi olarak) gerilemesinden, düzenli işçi hareketlerinin ortaya çıkışından ve sanayide hızlı gelişme olduğu bir dönemde sosyal demokrasinin artan gücünden kaygı duydukları Wilhelm Almanya'sında, diplomasi ve toprak konularında başarısız kalınması, hassas iç politikayı da etkileyebilirdi. Şu da bir gerçekti ki 1897'den sonra Weltpolitik* amacı izlenmesinde, böyle bir şeyin politik açıdan herkesçe tutulacağı ve dikkatleri, Almanya'daki iç politika çatlaklarından uzaklaştıracağı yolunda yapılan hesabın da oldukça büyük bir payı vardı.[63] Ancak Berlin rejimi her zaman için çift yönlü bir riske giriyordu: Eğer bir "yabancı jüpiter"le karşı karşıya gelmekten kaçınırsa Alman milliyetçileri, Kaiser ve yardımcılarını yerip, suçlayabilirlerdi; öte yandan, eğer ülke varını yoğunu ortaya dökecek bir savaşa girerse işçi, asker ve denizci yığınlarının doğal yurtseverliğinin, son derece tutucu olan Prusya-Almanya devletine karşı duydukları hoşnutsuzluğa baskın çıkıp çıkmayacağı da belli değildi. Kimi gözlemciler, bir savaşın ulusu imparatorun arkasında birleştireceğini düşünürken, başkaları bunun Almanya'nın sosyopolitik dokusunu daha da zorlamasından korkuyorlardı. Bu noktayı da kendi çerçevesi içine yerleştirerek görmek gerekir – sözgelimi, Almanya'nın iç zayıflıkları Rusya ya da Avusturya-Macaristan'dakiler kadar ciddi değildi; ancak bu zayıflıklar mevcuttu ve ülkenin uzun süreli bir "toplu" savaşa girişme yeteneğini kuşkusuz etkileyebilirdi.

Birçok tarihçi, Almanya'nın "özel bir konu" olduğunu ve kendisini bir gün Nasyonal Sosyalizmin aşırılıklarına götürecek bir Sonderweg ("özel yol") izlediğini ileri sürmüşlerdir. Bu, sırf 1900 dolaylarındaki politik kültür ve retorik açısından bakıldığı zaman, ortaya konması zor bir iddiadır: Rusların ve Avusturyalıların anti-Semitizmi, en az Almanlarınki kadar güçlü, Fransızların şovenizmi Almanlarınki kadar belirgin, Japonların kültürlerinin benzersizliğine ve kaderlerine ilişkin duyguları Almanlarınki kadar yaygındı. Burada incelenen güçlerden her biri "özel"di ve bir emperyalizm çağında özel olduklarını ortaya koymak için fazlasıyla hevesliydiler. Ancak güç politikası ölçüleri dikkate alınarak bakıldığında, Almanya gerçekten de çok önemli benzersiz niteliklere sahipti. Almanya, batılı demokrasilerin çağdaş, sanayiye dayalı gücüyle, doğulu monarşilerin otokratik (insanın sorumsuz da diyesi geliyor) karar oluşturma özelliklerini kendisinde birleştiren tek Büyük Güçtü.[64]

Weltpolitik: Dünya politikası. – ç.n.

Birleşik Devletlerin dışında, mevcut düzene kafa tutacak güce gerçekten sahip tek "sonradan gelme" Büyük Güçtü. Ve eğer sınırlarını daha doğuya ya da batıya doğru genişletecek olursa, bunu ancak güçlü komşularının aleyhine yapmak zorunda olan tek yükselen güçtü: Gelecekteki büyümesi, Avrupa'nın dengesini Calleo'nun deyimiyle "dolaylı" olarak değil, "dolaysız" olarak sarsabilecek bir güç.[65] Bu, Tirpitz'in deyimiyle "kaybedilenleri telafi etmenin . . . ölüm kalım meselesi"[66] olduğunu hisseden bir ulus için, patlamaya hazır bir bileşimdi.

Yükselmekte olan devletler için atılım yaparak aradan sıyrılmak hayati bir konuydu; ama baskı altındaki yerleşik Büyük Güçler için, pozisyonlarını korumak daha da acil bir durumdu. Bu noktada gene, söz konusu üç güç arasındaki çok önemli farklara işaret etmek gerekecektir, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İngiltere – belki de, özellikle bunlardan ilki ve sonuncusu arasındaki farklara. Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin dünya meseleleri içindeki nispi güçlerini gösteren çizelgeler, bunların hepsinin 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde 50 ya da 60 yıl öncesine göre belirgin bir biçimde daha zayıf olduklarını ortaya koyacaktır;[67] savunma bütçeleri daha büyük, sömürge imparatorlukları daha geniş olsa ve (Fransa ile Avusturya-Macaristan gibi) Avrupa'da hâlâ toprak emelleri taşısalar bile. Üstelik, bu ulusların liderleri, uluslararası sahnenin, kendilerinden öncekilerin zamanında olduğundan daha karmaşık ve tehlikeli olduğunun bilincindeydiler ve bu bilinç onları yeni koşulları göğüsleme çabasıyla politikalarında radikal değişiklikler düşünmeye zorluyordu demek de haksız olmaz.

Avusturya-Macaristan

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yerleşik Büyük Güçler arasında en zayıfı –ve Taylor'un deyimiyle, onların aralarından kayıp gitmekte[68]– olduğu halde, bunun böyle olduğu makroekonomik istatistiklere bakılınca belli değildir. Ülke dışına epeyce büyük bir göç olmasına rağmen nüfus, 1890'da 41 milyonken, 1914'te 52 milyona çıkarak Fransa ve İtalya'yı bir hayli geride bırakmış ve İngiltere'nin de bir miktar önüne geçmişti. İmparatorluk bu onyıllarda büyük ölçüde sanayileşmiş, ancak değişme temposunda 1900 öncesi, 1900 sonrasına göre belki daha hızlı olmuştu. Kömür üretimi, 1914'e gelindiğinde hatırı sayılır bir miktar olan 47 milyon tonla hem Fransa'nın, hem de Rusya'nın üretimini aşıyordu; çelik üretimi ve enerji tüketimi açısından, ikili ittifak güçlerinin ikisinden de önemli ölçüde geri kalmıyordu. Tekstil sanayii veriminde yükselme oldu, bira ve şeker pancarı üretimi arttı, Galiçya'daki petrol alanlarından yararlanıldı, Macaristan'daki büyük çiftliklerde makineleşme gerçekleşti, Skoda silah fabrikaları büyüdü, başlıca kentlere elektrik getirildi ve devlet demiryolu yapımını hararetle teşvik

etti.[69] Bairoch'un bir hesabına göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun GSMH'sı 1913'te Fransa'nınkiyle neredeyse aynıydı;[70] bu biraz kuşkulu görünmektedir – Farrar'ın, Avusturya-Macaristan'ın "Avrupa gücü" içindeki payının 1890'da yüzde dörtten, 1910'da yüzde 7,2'ye çıktığı yolundaki iddiası da öyle.[71] Bununla birlikte, imparatorluğun 1870-1913 arasındaki büyüme oranlarının Avrupa'dakilerin en yüksekleri arasında olduğu ve "sanayi potansiyeli"nin Prusya'nınkinden bile daha hızla arttığı açıktır.[72]

Ancak Avusturya-Macaristan ekonomisi ve toplumu, daha ayrıntılı olarak incelendiği zaman, önemli kusurlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında belki de en temel olanı, kişi başına gelir ve verim açısından bölgeler arasındaki çok büyük farklardı; bu ise, büyük ölçüde İsviçre Alplerinden Bukoniva'ya kadar uzanan topraklar üzerindeki sosyoekonomik ve etnik ayrılıkları yansıtıyordu. Konu, 1910 yılında, tüm imparatorluk nüfusu içindeki yüzde 55'e karşı, Galiçya ve Bukoniva'daki nüfusun yüzde 73'ünün tarımla uğraşıyor olmasından ibaret değildi; çok daha önemli ve kaygı verici olan nokta, refah açısından kişi başına gelirin, Aşağı Avusturya (850 kron) ve Bohemya'da (761 kron), Galiçya (316 kron), Bukoniva (310 kron) ve Dalmaçya'dakine (262 kron) göre daha fazla olmasıyla ortaya çıkan eşitsizlikti.[73] Ancak sanayi "ileri hamle"si Avusturya'daki illerde ve Çek toprakları üzerinde olurken ve Macaristan'da tarımı iyileştirme hareketleri sürerken, nüfusun en hızlı olarak arttığı yer, yoksulluğun kol gezdiği Slav bölgeleriydi. Bunun bir sonucu olarak, Avusturya-Macaristan'ın kişi başına sanayileşme düzeyi, başta gelen Büyük Güçlerin epey gerisinde kaldı ve verimdeki salt artışlara rağmen, dünya imalat sanayii üretimi içindeki payı, bu onyıllarda topu topu yüzde 4,5 dolayında gezinip durdu. Bu, Avusturya-Macaristan'ınki gibi stratejik yükümlülükleri olan bir ülkenin üzerine oturacağı sağlam bir ekonomik taban değildi.

Bu nispi gerilik Japonya'da ve Fransa'daki gibi güçlü bir ulusal-kültürel kenetlenme sayesinde giderilebilirdi; ama ne yazık ki, Viyana'nın denetimi altında olanlar, etnik yönden en büyük çeşitliliğe sahip bir halklar kümesi idi[74] – sözgelimi, 1914'te savaş başladığı zaman, seferberlik emri 15 farklı dilde duyurulmuştu. Bohemya'da Almanca konuşanlarla Çekçe konuşanlar arasında, başlangıcı çok eskilere giden gerginlik, İmparator Francis Joseph ve danışmanlarının karşı karşıya bulundukları sorunların en ciddisi değildi; "Genç Çek" hareketi durumu böyle gösteriyor olsa bile. 1867'den sonra eşit haklara sahip bir ortak konumuna rağmen, gümrük tarifeleri, etnik azınlıklar karşısındaki tutumlar ve ordunun "Macarlaştırılması" vb. konularında Viyana'yla tekrar tekrar çatışan Macaristan'la gerginleşen ilişkiler, 1899'da öyle hale gelmişti ki, batılı gözlemciler tüm imparatorluğun parçalanmasın-

dan korkuyor ve Fransa Dışişleri Bakanı Delcassè, Almanya'nın Avusturya topraklarına konmasını ve Adriyatik'e çıkmasını engellemek üzere, Rusya'yla İkili İttifakın koşullarını gizli gizli yeniden görüşüyordu. 1905'e gelindiğinde, Viyana Genelkurmayı, gerçekten de bunalımın ağırlaşması halinde Macaristan'ı işgal için sessiz sedasız bir ihtiyat planı yapmaktaydı.[75] Viyana'nın ulusallıkla ilgili sorunlar listesi, Çekler ve Macarlarla bitmiyordu. Güneydeki İtalyanlar, toprakları üzerinde uygulanan katı Almanlaştırmaya içerliyor ve sınırın ötesindeki Roma'dan yardım görmeyi umuyorlardı – eski Romenlerin daha az ölçüde olsa da doğuya, Bükreş'e yönelmeleri gibi. Buna karşı, Polonyalılar sakindi; bunun sebebi de, kısmen Habsburg İmparatorluğu yönetiminde sahip oldukları hakların Alman ya da Rus egemenliği altındaki topraklarla elde edilen haklardan üstün olmasıydı. Ama imparatorluğun bütünlüğüne yönelen en büyük tehlike, Güney Slavlardan geliyordu; çünkü bunların arasındaki muhalif gruplar, Sırbistan'a ve daha uzaklardaki Rusya'ya yönelmekteydiler. Viyana'daki daha liberal çevreler, zaman zaman Slav emelleriyle uzlaşma konusunda ısrar ediyorlardı ama bu tür uzlaşma, hem Macaristan'ın özel statüsünde her türlü zayıflamaya karşı çıkan, hem de Macaristan'ın kendi etnik azınlıkları karşısında sert ayrımcılıklarını sürdüren Macar orta sınıfının şiddetli direnciyle karşılaşıyordu. Bu sorunun politik çözümünü bulmak, ılımlılar için mümkün olmadığından meydan, Genelkurmay Başkanı General Conrad gibi Avusturya-Alman milliyetçilerinin Sırplar ve bunların sempatizanlarıyla kuvvete başvurularak uğraşılması gerektiği iddialarına kalmış oluyordu. İmparator Francis Joseph'in kendisi yasakladığı halde, bu çözüm daima, imparatorluğun varlığı gerçekten tehlikeye düşerse başvurulacak son çare olarak kaldı.

Tüm bunlar, kuşkusuz Avusturya-Macaristan'ın gücünü etkilemiştir, hem de çeşitli biçimlerde. Çok ırklılığın kaçınılmaz olarak askeri zayıflık doğurması, diye bir şey yoktu. Ordu birleştirici bir kurum olmayı ve kumanda dili olarak bir sürü ayrı dili olağanüstü ustalıkla kullanmayı sürdürdü ve iş garnizonlara ve askerlerin yayılma konularına geldiğinde, eski böl ve yönet becerileri de unutulmadı. Ancak Çek ya da Macar alaylarının içtenlikle işbirliği yapacaklarına güvenmek giderek zorlaşıyordu ve hatta Hırvatların geleneksel bağlılıkları (Hırvatlar yüzyıllar boyu, "askeri sınır" üzerinde kullanılmışlardı) bile, Macar zulmü yüzünden aşınmaya uğramıştı. Dahası, Viyana'nın tüm bu özel grupların şikayetlerine verdiği klasik karşılık, onları komiteler, yeni işler, vergi ayrıcalıkları, ek demiryolu hatları vb. ile boğuntuya getirmekti. "1914'te okul, hastane, sosyal yardım, vergi, demiryolları, posta işleri gibi birbirinden hayli farklı işleri yürüten 3.000.000'un epey üzerinde devlet memuru vardı. Öyle ki . ordunun kendisi için pek fazla para kalmı-

yordu."[76] Wright'ın verdiği rakamlara göre, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda savunma ödeneklerinin "ulusal (yani merkezi hükümet) ödenekleri" içindeki payı, öbür Büyük Güçlerde olduğundan çok daha azdı.[77] Bunun bir sonucu olarak donanma, bırakın Akdeniz'deki Fransız donanması, İtalyan donanmasına denk olacak kadar paraya bile hiçbir zaman sahip olamıyor, öte yandan, orduya ayrılan paralar, Rus ve Prusya ordularına verilenin üçte biri ile yarısı arasında kalıyordu. Ordudaki silahların, özellikle de topların modası geçmişti ve sayıları çok azdı. Para kıtlığından dolayı, eldeki insan gücünün ancak yüzde 30'u askere alınıyor ve bunların çoğu "sürekli izin"e gönderiliyor ya da sekiz hafta eğitim görüyorlardı. Bu sistemle, savaş zamanında yeterli yedek yığınlarını oluşturmak mümkün değildi.[78]

1990'ü izleyen 10-12 yıl içinde uluslararası gerginlikler artarken, Avusturya'nın stratejik konumu gerçekten de tehlikede görünüyordu. İç bölünmeler ülkeyi parçalayacak gibi görünüyor ve komşuların çoğuyla olan ilişkilerde karışıklıklar yaratıyordu. Ülkenin ekonomik büyümesi dikkat çekici olmakla birlikte, İngiltere ve Almanya gibi önde gelen Büyük Güçlere yetişmesine imkân vermiyordu. Kişi başına savunma harcamaları öbür güçlerin çoğunda olduğundan azdı ve yaşı tutan gençler, Avrupa'daki tüm uluslara göre çok daha düşük bir oranda askere alınıyordu. Üstelik, öyle çok muhtemel düşmanı var gibi görünüyordu ki, genelkurmay çok çeşitli seferler planlamak durumundaydı – bu, öbür Büyük Güçlerin pek azının dikkatini dağıtan türden bir karışıklıktı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun bu kadar çok muhtemel düşmanı olması ise, benzersiz coğrafi durumundan ve çokulusluluğundan geliyordu. Üçlü İttifaka rağmen, İtalya ile olan gerginlikler 1900'den sonra arttı ve Conrad çeşitli vesilelerle bu güney komşusuna askeri bir darbe indirilmesi gerektiğini savundu; Conrad'ın önerisi hem dışişleri bakanlığı hem de imparator tarafından kararlılıkla reddedilse de, İtalyan sınırı üzerindeki garnizonlar ve tahkimat arttırıldı. Viyana çok daha ötelerdeki Romanya konusunda da kaygı duymak durumundaydı; Romanya, karşı kampa girdiği için 1912'de ayrı bir tehdit unsuru haline gelmişti. Ancak en büyük düşmanlığı uyandıran, Sırbistan'dı; Sırbistan, Karadağ ile birlikte, İmparatorluk içinde Güney Slavları kendine çeken bir mıknatıs, saf dışı edilmesi gereken kanserli bir ur gibiydi. Uygun görünen bu çözümün getireceği tek sorun şuydu ki, Sırbistan'a yöneltilecek bir saldırı pekala, Avusturya-Macaristan'ın en müthiş rakibi olan Çarlık Rusya'sını askeri bir eylem yapmaya kışkırtabilir ve tam Avusturya-Macaristan Ordusunun büyük bir bölümü Belgrad'dan ötede, güneye doğru ilerlerken, Rus Ordusu kuzeydoğu cephesini istila edebilirdi. Son derece kavgacı biri olan Conrad bile İmparatorluğun

tüm bu düşmanlarla aynı anda savaşmasını engellemenin "diplomatlara düşen"[79] bir şey olduğunu ileri sürüyordu; ama kendisinin 1914'ten önce yaptığı savaş planları ordunun nasıl inanılmaz bir askeri dengeleme hareketine hazırlanmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır: Dokuz kolorduluk bir asıl kuvvet (A-Staffel) ya (!) İtalya'ya ya da Rusya'ya karşı kullanılmak üzere hazırlanırken, üç kolorduluk daha ufak bir grup da Sırbistan-Karadağ (Minimalgruppe Balkan) karşısında seferber edilecekti. Buna ek olarak dört kolorduluk bir stratejik yedek kuvvet (B-Staffel) "ya A-Staffel'i takviye etmek ve onu güçlü bir taarruz kuvvetine dönüştürmek, ya da, eğer İtalya ve Rusya'dan bir tehlike gelmezse, Sırbistan'a saldırı için Minimalgruppe Balkan'a katılmak üzere"[80] hazırlıklı bulunacaktı.

Söylendiğine göre, "konunun özü ikinci sınıf bir gücün kaynaklarına sahip olan Avusturya-Macaristan'ın, Büyük Güç rolünü oynamaya çalışmasından ibaretti."[81] Tüm cephelerde güçlü olmak için yapılan çılgınca çabalar, imparatorluğu her yerde zayıflatmak gibi ciddi bir risk taşıyordu; bu çabalar, en azından imparatorluk demiryolu sistemine ve sistemi denetleyecek kurmay subaylara insanüstü yükler getiriyordu. Bundan da kötüsü, uygulamadaki bu açmazlar, Viyana'daki çoğu gözlemcinin 1870'ten başlayarak istemeden kabullenmek zorunda oldukları bir şeyi doğrulamaktaydı: Bir Büyük Güç savaşı çıktığı takdirde, Avusturya-Macaristan Almanya'nın desteğine muhtaçtı. Böyle bir şey, yalnızca Avusturya ile İtalya arasında yapılacak bir savaş için gerekmeyecekti (oysa Conrad'ı çok korkutmasına rağmen, bu en uzak ihtimaldi); ama Avusturya-Macaristan Sırbistan'la bir savaşa giriştiğinde Alman askeri yardımı gerekli olacaktı; o zamanlar Sırbistan da Rusya'dan yardım görüyordu; bu yüzden, Conrad 1914'ten önce Berlin'den bu konuda güvence alabilmek için tekrar tekrar çaba göstermiştir. Son olarak da, bu harekat planının son derece karmaşık ve incelikli niteliği, o dönemdeki pek çok tarihçinin görebildiği ama sonradan gelen birtakım tarihçilerin kabullenmeyi reddettikleri bir noktayı bir kez daha yansıtmaktadır.[82] Balkanlardaki ve İmparatorluğun kendi içindeki hoşnutsuzluklar, milliyetçi patlamalar halinde ateş almayı sürdürürse, Kaiser Joseph'in benzersiz ama çağdışı mirasını koruma şansı hemen hemen yoktu. Ve böyle bir şey olduğunda da, Avrupa dengesinin sarsılması kaçınılmazdı.

Fransa

Fransa 1914'te Avusturya-Macaristan karşısında önemli avantajlara sahipti. Bunların belki de en önemlisi, karşısında tüm ulusal kaynaklarını toplayabileceği tek bir düşmanın, Almanya'nın bulunmasıydı. Bu, 1880'lerin sonunda böyle olmamıştı; Fransa o zamanlar Mısır ve Batı

Afrika'da İngiltere'ye kafa tutuyor, krallık donanmasına karşı kararlı bir tutumla denizlerde yarışıyor, İtalya'yla dövüşme noktasına varacak biçimde kavga ediyor ve kendisini Almanya karşısında revanche için hazırlıyordu.[83] Daha ihtiyatlı politikacılar ülkeyi böyle bir çatışmanın eşiğinden çekip, sonra da Rusya'yla olan ittifaklarının ilk aşamasına getirdikleri zaman bile, Fransa'nın strateji açmazı çok ciddi bir açmazdı. En müthiş düşmanının şimdi her zamankinden daha güçlü durumda olan Almanya olduğu belliydi. Ama İtalya'nın denizde ve sömürgelere yönelttiği tehlike de (Fransızların görüşüne göre), yalnızca kendi adına değil, İtalya'yla yapılacak bir savaş hemen hemen kesin olarak müttefiki Almanya'yı da işe karıştıracağı için rahatsız ediciydi. Bunun ordu açısından yarattığı sonuç, oldukça çok sayıda tümenin güneydoğuya yerleştirilmesi oldu; donanma açısından bakılınca da, çok eskiden beri var olan bir sorunu –filo, Akdeniz'deki limanlara mı, Atlantik'teki limanlara mı yığılsın, yoksa donanmayı daha ufak iki bölüme ayırma riskine mi girilsin konusunu– ağırlaştırıyordu.[84]

Bunlara, İngiltere'nin Mısır'ı 1882'de işgalinin ardından, İngiltere-Fransa ilişkilerinin hızla bozulması da eklendi. 1884'ten başlayarak, iki ülke giderek tırmanan bir deniz gücü yarışına saplanıp kaldılar; bu yarış, İngiltere açısından Akdeniz'deki ulaştırma hattının kaybedilme ihtimaliyle ve (bazen de) Fransızların Manş'ı geçerek ülkeyi istila edebilecekleri korkusuyla bağlantılıydı.[85] Daha sürekli ve tehdit edici olan mücadele, İngiltere ve Fransa arasında sık sık tekrarlanan sömürge çatışmalarıydı. İngiltere ile Fransa, 1884-1885'te Kongo, 1880'li ve 1890'lı yıllar boyunca da Batı Afrika yüzünden kavga etmişlerdi. 1893'te Siyam yüzünden savaşın eşiğine gelmiş görünüyorlardı. En büyük bunalım, 1898 tarihinde, Nil Vadisinin denetimi için 16 yıldır süren rekabet, Kitchener'in ordusu ile Marchand'ın az sayıdaki kuvvetinin Fashoda'da karşı karşıya gelmeleriyle doruğa yükseldiği zaman yaşandı. Fransızlar o sefer geri çekilmelerine rağmen, emperyalizm söz konusu olduğunda yorulmak bilmez ve gözü pektiler. Ne Timbuktu, ne Tonkin sakinlerinin Fransa'yı gerilemekte olan bir güç gibi görmeleri söz konusu olamazdı, hem de hiç. Fransa, 1871-1900 arası mevcut sömürge topraklarına 3,5 milyon mil kare genişliğinde yeni topraklar eklemişti ve hiç tartışmasız, İngiltere'nin ardından en büyük denizaşırı imparatorluğuna sahip ülkeydi. Buralarda fazla bir ticaret olmamasına rağmen, Fransa oldukça büyük bir sömürge ordusu ve Dakar'dan Saygon'a bir sürü donanma üssü kurmuştu. Levant ve Güney Çin gibi sömürgeleştirmediği yerlerde bile etkisi büyüktü.[86]

İleri sürülen bir görüşe göre, Fransa böylesine dinamik bir sömürgecilik politikası uygulayabildi, çünkü devlet yapıları, az sayıdaki bürokrata, sömürge valilerine, parti colonial heveslilerine, Üçüncü Cum-

huriyetin hızla değişen hükümetlerinin pek denetleme fırsatı bulamadıkları "ileri" stratejiler gerçekleştirme imkânı veriyordu.[87] Ama Fransızların parlamenter politikalarının değişken niteliği, ülkenin imparatorluk politikasına –bu politikayı sömürge "lobi"sinde sürekli görev yapanların ve bu kimselerin dostlarının eline bırakarak– amaçlı olmadan bir güç ve tutarlılık katmışsa da, donanma ve orduyu ilgilendiren konularda çok daha az isabetli bir etkisi olmuştur. Sözgelimi, rejimdeki hızlı değişiklikler, beraberinde, kimileri "işinin ehli olmayan", kimileri de denizaşırı strateji konusunda inatla inandıkları (ama her zaman değişiklik gösteren) görüşlere sahip, yeni donanma bakanları getiriyordu. Bunun bir sonucu olarak, bu onyıllarda Fransız donanmasına büyük paralar ayrılmışsa da, bu paralar iyi kullanılmamıştır: Gemi yapımı programları bir yönetimin guerre de course (ticari gemilere saldırı) stratejisi tercihinden, bir başka yönetimin savaş gemilerine kesin destek sağlama politikasına geçilerek sık sık değişiklik yapıldığını gösteriyordu; böylece donanmanın elinde ne İngilizlerinkiyle, ne de daha sonraları Almanlarınkiyle boy ölçüşecek durumda olmayan heterojen bir gemi topluluğu kalıyordu.[88] Ama politikanın Fransız donanması üzerindeki etkisi, ordu üzerindeki etkisinin yanında önemsiz görünüyordu; ordu içindeki subay topluluğunun cumhuriyetçi politikacılara karşı duyduğu aşırı hoşnutsuzluk ve bir süre sivil-asker çatışması (Dreyfus olayı bunların yalnızca en ünlüsüydü), Fransa'nın dokusunu zayıflatmış ve ordunun hem devlete bağlılığı hem de yeterliği konusunda kuşkular uyandırmıştır. Sivil-asker çatışmaları, ancak 1911'den sonra milliyetçiliğin olağanüstü bir canlılık kazanması sayesinde, düşman Almanya'ya karşı ortak cihat açıldığı zaman bir yana bırakılabilirdi; ama fazlaya kaçan politika dozunun Fransız silahlı kuvvetleri üzerinde onarılması mümkün olmayan zararlar yapıp yapmadığını düşünen pek çok kimse vardı.[89]

Fransa'nın gücünü, içinden sınırladığı belli olan bir başka şey de, ekonominin durumuydu.[90] Bu, karmaşık bir konudur ve ekonomi tarihçilerinin farklı endeksleri tercih etmeleriyle daha da karmaşık hale gelmektedir. Olumlu tarafından bakılırsa:

> Bu dönem içinde sanayi yatırımlarına ve dışarıya verilen borçlara katkıda bulunan bankacılık ve maliye kuruluşlarında büyük bir gelişme olmuştur. Demir ve çelik sanayii, çağdaş çizgiler üzerine oturtulmuş ve özellikle Lorraine'deki demir cevheri alanları üzerinde yeni, büyük fabrikalar yapılmıştır. Kuzey Fransa'daki kömür alanlarında sanayi toplumlarına özgü çirkin çevre görünümü ortaya çıkmıştır. Mühendislik ve daha yeni sanayi alanlarında önemli adımlar atılmıştır. Fransa 19. yüz-

yılın sonu ile 20. yüzyılın başında çelik, mühendislik, otomobil ve uçak alanlarında önce bir yer edinen ünlü girişimcilere ve yenilikçi ünlülere sahipti. Schneider, Peugeut, Michelin ve Renault gibi firmalar öncü durumundaydılar.[91]

Henry Ford toplu üretim yöntemlerini geliştirinceye kadar, Fransa gerçekten de dünyanın öncü otomobil üreticisiydi. 1880'lerde demiryolu yapımında yeni bir patlama daha olmuş ve bu gelişen telgraf, posta sistemleri ve ülke içi su yollarıyla birlikte ulusal bir piyasa oluşumunu hızlandırmıştır. Tarım, 1892 Méline tarifesiyle korunmuş, yüksek kaliteli mal üretimine verilen ağırlık sürmüş, bu da kişi başına katma değeri büyük ölçüde arttırmıştır. Bu tür salt ekonomik büyüme endeksleri ve aynı onyıllarda Fransız nüfusundaki artışın düşük olması birlikte dikkate alınınca, Fransa'nın nüfusuyla bağlantılı olan verim ölçümleri etkileyici görünmektedir – kişi başına büyüme oranları, kişi başına ihracat değerleri vb.

Son olarak da, inkâr edilemeyecek bir nokta, Fransa'nın hareketli sermaye açısından son derece zengin olmasıydı; bu sermaye ülkenin diplomasi ve strateji çıkarlarına hizmet için kullanılabilirdi. (Ve sistemli olarak böyle kullanılmıştır.) Bunun en etkileyici belirtisi ise, 1871 tarihli ve Bismarck'ın hatalı hesaplarına göre Fransa'nın gücünü ilerde uzun yıllar felce uğratacağı varsayılan tazminatın Almanlara hızla ödenmesi olmuştur. Ancak bunu izleyen dönemde Fransız sermayesi Avrupa içinde ve dışında çeşitli ülkelere de akmıştır. 1914'te Fransa'nın dış yatırımları toplam 9 milyon dolara varıyor ve bu miktar, bir tek İngiltere'ninkinin gerisinde kalıyordu. Bu yatırımlar, İspanya ve İtalya dahil Avrupa'nın oldukça büyük bir bölümünde sanayileşmeye yardım etmiş, aynı zamanda Fransa'nın kendisine de büyük politik ve diplomatik yararlar sağlamıştı. Yeni yüzyıla girilirken, İtalya'nın Üçlü İttifaktan yavaş yavaş kopmasında, ülkenin sermaye ihtiyacının payı olmuş, belki de kopma tümüyle bundan olmuştu. Çin'e, demiryolu işletme hakları ve başka ayrıcalıklar karşılığı, Fransızlar ve Ruslar tarafından verilen borçlar, hemen her zaman Paris'ten sağlanıyor ve St. Petersburg yoluyla aktarılıyordu. Fransa'nın Türkiye ve Balkanlar'da yaptığı muazzam yatırımlar –umduklarını bulamayan Almanların, 1914 öncesinde hiçbir zaman yetişemedikleri yatırımlar– bu ülkeye yalnızca politik-kültürel açıdan değil, Alman silahları yerine Fransız silahları için yapılan sözleşmelerle de üstünlük sağlıyordu. Her şeyden önemlisi de, Fransızlar Paris piyasasında 1888 Ekiminde sağlanan ilk borçtan başlayarak 1913'teki çok kritik nitelikli 500 milyon franklık borç önerisine kadar, Rus müttefiklerine çağdaşlaşmaları için para akıtmışlardı – bunu, Polonya illerinde stratejik Rus demiryolu sisteminin büyük ölçüde genişletilerek "Rus silindi-

ri"nin Almanya'yı bu yolla ezmek üzere daha da büyük bir hızla seferber edilmesi koşuluyla yapıyorlardı.[92] Bu, Fransa'nın, mali gücünü stratejik gücünü desteklemek üzere kullanma yeteneğini o güne kadar en açık biçimde gösteren bir örnekti. (Ancak, ne gariptir ki, Rus askeri mekanizması daha yeterli hale geldikçe, Almanlar da Fransa'ya hızla vurmak için daha çok hazırlanmak durumundaydılar.)

Ancak, ekonomik veriler kıyaslamalı olarak ele alınınca, Fransa'nın gelişimiyle ilgili bu olumlu görüntüler bir kez daha silinip gitmektedir. Fransa'nın ülke dışında çok büyük yatırımları olduğu kesindi; ama bu sermayenin, ne elde edilen faiz gelirleri[93] ne de Fransız ürünleri için yabancıların yaptıkları siparişlerde sağlanan artışlar yoluyla ülkeye en kârlı karşılığı getirdiğine ilişkin pek bir belirti yoktur: Çoğu kez Rusya'da bile, ithalat ticaretindeki aslan payını Alman tüccarlar kapıyordu. Dışarıya giden Avrupalı imalatçılar arasında Almanların oranı daha 1880'lerin başında Fransızları geçmiştir; bu oran, 1911'de hemen hemen Fransızların iki katıydı. Bu durum da, tatsız bir gerçeği, Fransız ekonomisinin bir iki kuşak öncesi İngilizlerin sanayi alanındaki güçlü rekabetinden zarar görmüşken şimdi de dev Alman sanayiinin yükselişi yüzünden etkilenmekte olduğu gerçeğini, yansıtıyordu. Otomobil sanayii gibi gerçekten de ender istisnalar dışında, karşılaştırmalı istatistikler bu gerilemeyi tekrar tekrar göstermektedir. Savaşın hemen öncesinde toplam sanayi potansiyeli Almanya'nınkinin ancak yaklaşık yüzde 40'ı iken, çelik üretimi altıda birinin bir parça üzerine çıkıyor, kömür üretimi ise zar zor yedide birini buluyordu. Üretilen kömür, çelik ve demir, daha ufak fabrikalardan ve daha fakir madenlerden geldiği için, genellikle daha pahalıydı. Bunun gibi, Fransız kimya sanayiinde ilerleme kaydedildiği yolundaki tüm iddialara rağmen, ülke büyük ölçüde, Almanya'dan yapılan ithalata bağımlıydı. Fabrikaların ufaklığı, modası geçmiş uygulamaları ve koruma altındaki yerel pazarlara olan aşırı bağımlılığı düşünülürse, Fransa'nın 19. yüzyıldaki sanayi gelişiminin sert bir dille "hiçbir yanı tutmaz . . kararsız, gelip geçici ve ağır"[94] olarak tanımlanmasına şaşmamak gerekir.

Kırsal kesiminin çekicilikleri de, en azından nispi güç ve zenginlik açısından bir ferahlama getirmiyordu. İpek ve şarap üretiminin hastalıklar yüzünden yediği darbelerden sonra tam bir toparlanma hiçbir zaman mümkün olmadı; Meline tarife sisteminin tarım gelirlerini korumak ve toplumsal istikrarı sürdürme çabaları sırasında yarattığı sonuç, topraktan kopmayı yavaşlatmak ve yetersiz üreticileri desteklemek oldu. Bu durum, aktif nüfusun yüzde 40'ının 1910'da hâlâ tarım kesiminde olması ve tarımda hâlâ küçük çiftliklerin çok fazla bir yer tutması yüzünden, Fransa'nın hem verimliliğine hem de genel zenginliğine açıkça ayak bağı oluyordu. Bairoch'un verileri Fransa'nın 1913'teki

GSMH'sının Almanya'nınkinin yüzde 40'ı dolayında olduğunu göstermektedir. Wright'a göre, Fransa'nın 1914'teki ulusal geliri, Almanya'nın 12 milyar dolarına karşı, altı milyar dolardı.[95] Doğu komşusuyla yapılacak yeni bir savaş, eğer Fransa tek başına kalırsa, 1870-1871'deki sonucun tekrarından başka bir şey getirmeyecekti.

Fransa, bu karşılaştırmalı endekslerin çoğunda Almanya'nın olduğu kadar, Birleşik Devletlerin, İngiltere'nin ve Rusya'nın da hayli gerisine düşmüştü; bu yüzden de 20. yüzyılın başında Büyük Güçler arasında ancak beşinciydi. Bununla birlikte, önemli olan, Fransız gücünün Almanya karşısında aşınmaya uğramasıydı; bununda tek sebebi iki ülke arasındaki düşmanca ilişkilerdi. Bu bakımdan, gelişmeler kötü günlerin habercisiydi. Almanya'nın nüfusu 1890-1914 arasında yaklaşık on sekiz milyonluk bir artış göstermişken, Fransa'nınki bir milyondan biraz fazla arttı. Bu, Almanya'nın daha yüksek olan ulusal geliriyle birlikte düşünüldüğünde, Fransızlar askeri yönden eşit olabilmek için kendilerini ne kadar zorlasalar da, her zaman geride kalacaklar demekti. Yaşı gelmiş gençlerden yüzde 80'inden fazlasını askere alan Fransa, en azından bazı ölçümlere göre, kendi büyüklüğü için şaşırtıcı boyutta bir ordu oluşturmuştu: Sözgelimi, 40 milyonluk nüfusu içinden 80 tümen seferber edebilmesi, Avusturya'nın 52 milyonluk nüfusundan çıkardığı 48 tümene göre daha iyiydi. Ancak bunun imparatorluk Almanya'sı karşısında pek bir yararı yoktu. Prusya Genelkurmayı daha iyi eğitilmiş yedeklerini kullanarak, yüz tümenden biraz fazlasını seferber etmekle kalmıyor, başvurabileceği muazzam bir insan gücü potansiyeline de sahip bulunuyordu – gerekli yaş grubu içinde Fransa'nın beş milyonuna karşı yaklaşık on milyon adamı vardı; ayrıca 112.000 gibi inanılmaz bir sayıya ulaşan –ve büyüyen bir ordu için kilit unsur olan– iyi eğitimli astsubaya sahipti; bu sayının Fransa'daki karşılığı ise 48.000'di. Üstelik, Almanya askeri harcamalara ulusal gelirinden daha ufak bir pay ayırıyorsa da, salt anlamda çok daha fazlasını vermekteydi. 1860'lı ve 1870'li yıllar boyunca Fransa'daki üst komuta yetkilileri "kabul edilemez bir geri kalmışlık durumu"[96] ile boşuna mücadele etmişlerdir; Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde, Almanların maddi üstünlüğüne ilişkin gizli notlar da aynı oranda kaygı vericiydi: "Fransa'daki 2.500 makineli tüfeğe karşı, 4.500 makineli tüfek, Fransa'nın 3.800 adet 75 milimetrelik topuna karşı, 6.000 77 milimetrelik top ve ağır silahlarda hemen hemen tam bir tekel."[97] Özellikle de sonuncu nokta, Fransızların zayıflığını en kötü haliyle sergilemekteydi.

Fransız Ordusu gene de, 1914'teki savaşa zaferden emin, savunma stratejisini, vargücüyle taarruz stratejisi uğruna terk ederek, Grandmaison ve diğerlerinin orduya aşılamak istedikleri yüksek morale ağırlık vererek girdi – insan, bunun, sözünü ettiğimiz maddi zayıflıkları psiko-

lojik açıdan gidermek üzere olduğunu düşünüyor. General Messing, "Ne büyük sayılar, ne makinelerin mucizesi zaferi getirebilir" diye ders veriyordu. "Zafer, yürekli ve nitelikli askerlerin olacaktır – böyle derken üstün fizik ve ruh dayanıklılığını, taarruz kudretini kastediyorum."[98] Bu iddiacı tutum, Dreyfus olayı sırasında ülkeyi tehlikeler karşısında çok zayıf gibi gösteren sınıfsal ve politik bölünmelere rağmen, 1911 Fas bunalımından sonra meydana gelen ve Fransa'nın 1870'te olduğundan çok daha iyi savaşacağına işaret eden "yurtseverliğin yeniden doğuşu" ile bağlantılıydı. Çoğu askeri uzman, çıkacak savaşın kısa olacağını varsayıyordu. Bu yüzden, önemli olan, savaş alanına hemen indirilecek tümen sayısıydı, Alman çelik ve kimya sanayilerinin büyüklüğü ya da Almanya'nın milyonlara varan acemi asker potansiyeli değil.[99]

Ulusal güvenin böylece yeniden canlılık kazanmasını en güçlü biçimde etkileyen, belki de Dışişleri Bakanı Delcassé ile diplomatlarının yeni yüzyıla girildikten sonra, Fransa'nın uluslararası konumunda sağladıkları iyileşmeydi.[100] Bu kişiler, Kaiser yönetiminin zayıflatmak için her türlü çabayı göstermesine rağmen, St. Petersburg'la olan hayati bağı besleyip sürdürmekle kalmamış, İtalya ile ilişkileri sürekli olarak geliştirerek, onu neredeyse tamamen Üçlü İttifaktan uzaklaştırmışlardır. (Böylece hem Lorraine'de hem Savoy'da savaşma zorunluluğundan doğan stratejik sorunda bir ferahlama olmuştu). En önemlisi de, Fransızlar, 1904 entente'ı ile, İngiltere'yle sömürgeler konusundaki görüş ayrılıklarını yatıştırmışlar, daha sonra da Londra'daki Liberal hükümetin önde gelen üyelerini Fransa'nın güvenliğinin İngilizler için ulusal bir çıkar konusu olduğuna inandırmayı başarmışlardı. İç politika sebepleri ile İngilizler değişmez bir ittifakın yapılmasını engellemişlerdir ama, Almanların Açık Deniz Filosuna yaptıkları her ekleme ve Almanya'nın batıdan yapacağı bir saldırının tarafsız Belçika'dan geçeceği yolundaki bir belirti, Fransa'nın ilerde İngiliz desteği sağlama şansını artırmıştır. İngiliz işin içine girdiği takdirde, Almanlar yalnızca Rusya konusunda değil, krallık donanmasının açık deniz filosuna yapabileceği etki, denizaşırı ticaretlerinin yok olması ve Kuzey Fransa'da yayılmış, küçük ama önemli olan İngiliz kuvveti konusunda da kaygı duymak zorunda kalacaklardı. Rus ve İngilizleri müttefik edinerek Bochelarla* çarpışmak, Fransızların 1871'den beri düşledikleri bir şey olmuştu; şimdi ise bu, açık seçik bir gerçek olarak görünüyordu.

Fransa, Almanya'ya teke tek bir mücadelede karşı koyabilecek gibi değildi; bu tür bir mücadele tüm Fransız hükümetlerinin kaçınmaya ka-

* Boche: Fransızca konuşma dilinde ilk kez bu tarihlerde Almanları kastetmek üzere kullanılan ve bir ölçüde aşağılama taşıyan terim. – ç.n.

rarlı oldukları bir şeydi. Eğer Büyük Güç olmanın belirtisi, bir başka gücün karşısına rakip olarak çıkmaya istekli ve buna yeterli olmaksa, Fransa (Avusturya-Macaristan gibi) bundan daha aşağı bir konuma düşmüştü. Ancak bu tanım, 1914'te kendisini psikolojik olarak savaşa göre ayarlamış,[101] askeri yönden her zamankinden daha kudretli, zengin ve en önemlisi güçlü müttefiklere sahip bir ulus için, fazla soyut kalıyordu. Tüm bu özelliklerin bir araya gelmesinin Fransa'yı Almanya karşısında dayanacak duruma getirip getirmeyeceği ise, cevabı belirsiz bir soruydu; ama Fransızların çoğu getireceğini düşünüyor gibiydiler.

Büyük Britanya

Büyük Britanya, ilk bakışta heybetli duruyordu. 1900 yılında dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük imparatorluğa sahipti; yaklaşık 12 milyon mil karelik toprak ve dünya nüfusunun belki de dörtte biri. Sırf bundan önceki 30 yıl içinde imparatorluğa 4,5 milyon mil karelik toprak ve altı milyon insan eklenmişti. Aşağıda dile getirilenleri hisseden, yalnızca daha sonraki günlerde İngiltere'yi eleştiren bir tarihçi değil, o günlerdeki Fransızlar ve Almanlar, Ashabiler ve Burmallar ve daha başka pek çok insandı:

> Savaştan [1914] önceki yaklaşık yarım yüzyıl içinde, İngiltere'nin gücü muazzam ölçüde genişlemiş ve bu arada başka uluslardaki benzer genişleme emellerine karşı, açıkça, hiçbir anlayış gösterilmemiştir. . . Eğer dünya gücü için gerçekten girişimde bulunan bir ülke olmuşsa, bu Büyük Britanya'dır. Aslında bu işe girişmekten fazlasını da yapmıştır. Elde etmiştir bu gücü. Almanlar ancak Bağdat'a bir demiryolu yapmaktan söz ediyorlardı. İngiltere Kraliçesi ise Hindistan İmparatoriçesiydi. Eğer dünyanın güç dengesini altüst eden bir ülke olmuşsa, bu Büyük Britanya'dır."[102]

İngiliz kudretinin başka göstergeleri de vardı: Kendinden sonraki en büyük iki filonun gücüne eşit olan krallık donanmasında sağlanan muazzam genişleme; tüm dünyaya yayılmış, eşi olmayan donanma üsleri ve sualtı kablo bağlantı istasyonları; hâlâ dünya ticaretinin çoğunluğunu elinde tutan bir ulusun mallarını taşıyan, dünyanın en büyük ticari filosu ve Londra kentinin, İngiltere'yi global ekonomi içinde en büyük yatırımcı, banker, sigortacı ve mal alım satımcısı yapan mali hizmetleri. 1897'de Kraliçe Viktorya'nın Pırlanta Yıldönümü şenlikleri sırasında çılgınca sevinç gösterileri yapan kalabalıklar gurur duymakta bir ölçüde haklıydılar. Yaklaşan yüzyılın üç ya da dört dünya imparatorluğu ne zaman söz konusu edilse –Fransa ya da Avusturya-Macaris-

tan veya daha pek çok aday değil– İngiltere kısa üyeler listesine hep giriyordu.

Ancak, başka perspektiflerden –sözgelimi, İngiliz "resmi görüş"ünün[103] ölçülü hesapları ya da İngiliz gücünün çöküşünü dile getiren daha sonraki tarihçilerin perspektifinden– bakıldığında, 19. yüzyılın sonu kesinlikle İmparatorluğun "dünya gücü için girişim" yaptığı bir dönem değildi. Tersine, bu "girişim" yüzyıl önce yapılmış ve 1815 zaferiyle doruğa ulaşmıştı; bu zaferin bir sonucu olarak da, bir sonraki yarım yüzyıl içinde ülke hemen hemen rakipsiz deniz ve imparatorluk üstünlüğünün keyfini sürme imkânı bulmuştu. Ancak 1870'den sonra, dünya güçler dengesinde meydana gelen değişme, İngiliz gücünü tehlike habercisi olan ve etkileşim içinde bulunan iki yoldan aşınmaya uğratıyordu. Bunlardan ilki, sanayileşmenin yayılması ve ordu donanma ağırlıklarında bundan dolayı meydana gelen değişikliklerin Britanya İmparatorluğunun nispi konumunu her ülkeninkinden daha fazla zayıflatmasıydı; çünkü gerçek yerleşik Büyük Güç olarak statükoda oluşan temel değişiklikler yüzünden kaybedecekleri, kazanacaklarından daha çoktu. İngiltere güçlü, birliğini kurmuş bir Almanya'nın ortaya çıkmasından Fransa ve Avusturya-Macaristan kadar dolaysız biçimde etkilenmemişti. (Londra'nın Almanya meselesiyle gerçekten uğraşmak zorunda kalışı, ancak 1904-1905'ten sonraya rastlamıştır.) Ama Amerikan gücünün yükselişi dolayısıyla, kendi alanına en çok saldırı olan devlet İngiltere'ydi; çünkü İngiltere'nin batı yarıküresindeki çıkarları (Kanada, Karayipler'deki donanma üsleri, Latin Amerika'daki ticareti ve yatırımları) öbür Avrupa ülkelerinin hepsininkinden daha önemliydi;[104] Rus sınırlarının genişlemesinden en çok etkilenen de oydu, çünkü bunun Yakındoğu ve Basra Körfezindeki İngiliz nüfuzuna, sonuçta da belki Hint altkıtası üzerindeki denetimine yönelttiği tehditi herkes görebiliyordu;[105] Çin'in dış ticaretinde en büyük paya sahip ülke olarak, Çin İmparatorluğunun bölüşülmesi ya da burada yeni bir gücün ortaya çıkmasından ticari çıkarları en ciddi biçimde zarar görebilecek ülke de oydu;[106] bunun gibi, 1880 sonrasında sömürgeler konusundaki kapışma sırasında Afrika ve Pasifik'teki nispi konumu en çok etkilenen güç de oydu, çünkü (Hobsbawn'un deyimiyle) "geri kalmış dünyanın büyük bir bölümü üzerinde yayılan gayri resmi imparatorluğunun yerine bunun dörtte biri kadar olan resmi bir imparatorluğa sahip olmuştu"[107] – bu Kraliçe Viktorya'nın sömürgelerine sürekli olarak yapılan bir sürü ilaveye rağmen, kârlı bir pazarlık olmamıştı.

Bu sorunlardan kimileri (Afrika ya da Çin'dekiler) oldukça yeni sorunlar olmakla birlikte, kimileri (Asya'da Rusya ile, Batı yarıküresinde Birleşik Devletlerle olan rekabet) daha önce gelen pek çok İngiliz yönetimini uğraştırmış sorunlardı. Şimdi farklı olan nokta ise, İngiltere'ye

kafa tutan çeşitli devletlerin nispi güçlerinin çok daha fazla oluşu ve bu arada, tehditlerin hemen hemen eşzamanlı olarak geliyor gibi görünmeleriydi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun dikkati nasıl Avrupa'da birkaç düşmanla uğraşmak zorunluluğu yüzünden dağılmış durumdaysa, İngiliz devlet adamları da, boyutları bakımından hemen hemen dünya çapında olan bir diplomatik ve stratejik dengeleme eylemi içinde bulunmak zorundaydılar. Sözgelimi, kritik bir yıl olan 1895'te Kabine, Çin-Japon savaşının ardından Çin'in dağılma ihtimali, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüyle Birleşik Devletlerle Venezuella-İngiliz Guyanası sınırları yüzünden çıkan kavgayla, Güney Afrika yüzünden yaklaşan çatışmayla, Ekvator Afrika'sına gönderilen Fransız askerleriyle ve Rusların Hindukuş'a doğru yaptıkları saldırıyla hemen hemen aynı zamanda uğraşmak zorundaydı.[108] Yapılmakta olan, deniz gücü açısından da bir dengeleme eylemiydi; çünkü bütçesi ne kadar düzenli bir biçimde artırılırsa artırılsın, 1890'lı yıllarda güçlenmekte olan beş ya da altı yabancı filo ile karşı karşıya bulunan krallık donanması, artık yüzyıl ortasındaki gibi "enginlere egemen" olamayacaktı. Donanma komutanlığının tekrar tekrar belirttiği gibi, batı yarıküresindeki Amerikan tehditine karşı koyabilirdi ama bu ancak savaş gemilerini Avrupa sularından çekmekle olabilirdi; aynı şekilde, Uzakdoğu'daki krallık donanması genişletilebilir, ama bu Akdeniz'deki filoyu zayıflatmak pahasına olabilirdi. Krallık donanmasının her yerde birden güçlü olması mümkün değildi. Son olarak da, yapılan dengeleme hareketi, ordu açısından da gerekliydi; İngiliz taburları beliren acil durumları göğüslemek üzere Aldershot'tan Kahire'ye, Hindistan'dan Hong Kong'a aktarılıyordu – ve tüm bunların Prusya modeline göre oluşturulmuş yığın orduları yanında tümüyle sönük kalan küçük çaplı bir gönüllü kuvvetle yapılması gerekiyordu.[109]

İlkiyle etkileşim içinde bulunan ikinci zayıflık, onun kadar dolaysız ve çarpıcı değildi ama belki daha da ciddi bir nitelik taşıyordu. Bu zayıflık, İngiltere'nin deniz, kara ve imparatorluk gücünün nihai olarak dayandığı sanayi ve ticaret üstünlüğünde meydana gelen aşınmaydı. Sözünü ettiğimiz onyıllarda İngiltere'nin kömür, tekstil ve demir gibi yerleşik sanayileri verimlerini salt anlamda artırdılar ama dünya üretimi içindeki nispi payları sürekli olarak azaldı; çelik, kimya, imalat makineleri ve elektrikli aletler gibi daha yeni ve giderek önem kazanan sanayilerde ise, İngiltere başta sahip olduğu üstünlüğü kısa sürede elinden kaçırdı. 1820-1840 döneminde yılda yaklaşık yüzde dört, 1840-1870 arası da yılda yaklaşık yüzde üç artan sanayi üretimi daha yavaşladı; 1875-1894 yılları arasında yılda yüzde 1,5'dan biraz fazla artış gösterdi; bu da ülkenin başlıca rakiplerininkinden çok daha düşüktü. Sanayi alanındaki üstünlüğün böylece kaybedilmesi, kısa bir süre sonra alıcı bulmak

için sürdürülen kıyasıya rekabette de kendisini gösterdi. İngiliz ihraç malları, önce çoğunlukla yüksek gümrük tarifeleri engeliyle korunan sanayileşmiş Avrupa ve Kuzey Amerika pazarlarında, daha sonra da öbür güçlerin hem ticari açıdan, hem de yeni ilhak ettikleri yerlerde gümrük tarifeleri koyarak rekabet ettikleri kimi sömürge pazarlarında, piyasa fiyatlarının üzerine çıkan fiyatları yüzünden satılamadıkları için eskiden sahip oldukları elverişli konumu kaybettiler; son olarak da İngiliz sanayii, korunmasız iç piyasaya dışardan giren yabancı imalatçıların durmadan artmasıyla zayıfladı – bu, ülkenin rekabet edemez duruma düşmekte olduğunu gösteren en açık belirtiydi.

19. yüzyılın sonlarında İngiltere'nin verimliliğinin düşmesi ve rekabet gücünün azalması, ekonomi tarihçilerinin en çok araştırdıkları konulardan biri olmuştur.[110] Konunun kapsamı içine, ulusal özellikler, kuşak farklılıkları, sosyal etos ve eğitim sistemi gibi karmaşık konular kadar düşük yatırımlar, çağdışı kalmış fabrikalar, işçi-işveren ilişkilerindeki bozukluklar, satıcı olmayı becerememe ve bunlar gibi daha başka özel nitelikli ekonomik sebepler de giriyordu. Yüksek strateji konusunu inceleyen ve ülkenin nispi tablosuyla ilgilenen bir kimse için bu açıklamalar ülkenin sürekli olarak gerilemekte olduğu gerçeğinden daha az önem taşımaktadır. Birleşik Krallık 1880'de toplam dünya imalat verimin hâlâ yüzde 22,9'unu elinde tutarken, bu oran 1913'te yüzde 13,6'ya düştü; 1880'te dünya ticareti içindeki payı yüzde 23,2 iken, 1911-1913'te ancak yüzde 14,1 oldu. Sanayici gücü açısından, hem Birleşik Devletler hem İmparatorluk Almanya'sı öne geçmişti. "Dünyanın atölyesi" artık üçüncü sırada yer alıyordu; kendisi büyümediği için değil, başkaları daha hızlı büyüdükleri için.

Konu üzerinde düşünen İngiliz emperyalistlerini hiçbir şey bu nispi ekonomik gerileme kadar ürkütmüyordu; bunun da tek sebebi gerilemenin İngiltere'nin gücü üzerinde yaratacağı etkiydi. Profesör F.A.S. Hewins 1904'te "Diyelim ki [yabancı rekabeti yüzünden] tehdit altındaki bir sanayi, ulusal savunma sisteminizin ta temelinde yatmaktadır, o zaman haliniz ne olur?" diye soruyordu. "Bir demir sanayii, büyük bir mühendislik işkolu olmadan yapamazsınız, çünkü modern harp söz konusu olunca, filolarınızı ve ordularınızı oluşturacak ve onları yeterli bir bakım düzeyinde tutacak araçlarınız olmaz."[111] Bu gelişmeyle karşılaştırıldığında Batı Afrika'daki sömürge sınırlarıyla ilgili ya da Samoa Adalarının geleceği konusundaki kavgalar önemsiz kalıyordu. Böylece emperyalizm yanlıları –İngiliz sanayiini korumak üzere serbest ticaret kurallarını terk ederek– tarife reformlarıyla, savunmaya katkıları olsun ve başkalarını dışarıda bırakacak bir imparatorluk pazarı sağlasınlar diye beyaz ırkın yaşadığı dominyonlarla daha yakın bağlar kurulmasına ilgi göstermişlerdir. İngiltere, Joseph Chamberlai'in ürkütücü sözle-

riyle, "kaderinin çok büyük ağırlığı altında [sendeleyen], yorgun bir Titan'dı"[112] Bahriye Nazırı, ilerki yıllardan söz ederek "Birleşik Krallık tek başına, Birleşik Devletler'in ya da Rusya'nın yanında ait olduğu yeri koruyacak kadar güçlü olmayacak. Onların ağırlığı bizi bir tarafa savuracak" diye uyarıda bulunuyordu.[113]

Ancak emperyalizm yanlıları uzun vadede kuşkusuz haklı olsalar da –sözüne kulak verilir bir gazeteci olan Garvin 1905'te karamsarlık içinde "Trafalgar'ın yüzüncü yıldönümünü kutlayan imparatorluk, iki yüzüncü yıldönümünde ayakta olacak mı?" diye soruyordu[114]– hemen hepsi, kendi çağlarında belirmiş olan tehlikeleri abartma eğilimindeydiler. Demir ve çelik işkolları ve imalat makineleri sanayii çeşitli pazarlarda öncülüğü kaptırmıştı ama kesinlikle silinip gitmemişti. Tekstil sanayii 1914 öncesi yıllarda bir ihracat patlaması yaşıyordu; bunun bir son gürlük durumu olduğu ancak geriye dönülüp bakıldığı zaman anlaşılmıştır. İngilizlerin –hem krallık donanması hem de serpilip gelişmekte olan deniz ticareti için hayati önem taşıyan– gemi yapımı sanayii hâlâ rakipsiz durumdaydı; bu onyıllarda dünya ticaret gemilerinin tonaj olarak yüzde 33'ünü denize indiriyor, bu da İngiltere'nin savaş zamanında ithal yiyecek maddeleri ve hammaddeye çok fazla bağımlı hale gelmiş olmasından korkanlar için bir ölçüde ferahlık sağlıyordu. Şurası bir gerçekti ki İngiltere, Büyük Güçler arasında, uzun süreli ve toplu sanayileşmenin söz konusu olduğu bir çatışmaya karışacak olsa, silah sanayiinin büyük bir bölümünün (mermi kovanları, top, uçak, bilye, optik donanım, manyeto, boya ilacı gibi) yeterli olmadığını görecekti; bu durum da İngiliz Ordusunun, Avrupa çapındaki mücadeleler için değil, küçük sömürge savaşları için kullanılıp, donatılması gerektiğine ilişkin geleneksel varsayımın bir sonucuydu. Oysa bu dönemin büyük bir bölümünde ordunun katıldığı bu tür çatışmalardı ve eğer bazı bilim adamlarının daha 1898'de gelecekteki günler için tahmin ettikleri, yıpratıcı, uzun süreli "modern" siper ve makineli tüfek harbi gerçekleşirse, gerekli malzemeden yoksun olan tek ülke İngiltere olmayacaktı.

O halde, İngiltere'nin bu dönemde ekonomik yönden güçlü yanlarının da bulunması, ülkenin sorunlarıyla ilgili olarak çizilen fazlaca karamsar ve fazlaca genel tabloya karşı bir uyarı olmalıdır. İnsan geriye dönüp bakarken, "1870'ten 1970'e İngiltere'nin tarihi, başka ülkelere kıyasla ekonomik, askeri ve politik yönden, Sanayi Devriminin 19. yüzyılda ona kazandırdığı zenginlik ve gücün doruklarından sürekli ve hemen hemen kesintisiz gerilemesinin anlatımıdır"[115] diye bir iddiada bulunabilir; ancak gerilemenin hızını abartmak, gerçekte olduğundan önce olmuş gibi göstermek ve sanayi dışındaki alanlarda bile ülkenin oldukça büyük bir varlık gösterdiğini göz ardı etmek tehlikesi de vardır. Her şeyden önce İngiliz Hazinesi, yeni teknoloji tek bir muharebe gemi-

sinin fiyatını ikiye katladığı için, 1914'ten önceki 20 yıl içinde ağır bir baskı altında bulunmasına rağmen, İngiltere hem içte, hem ülke dışında son derece zengindi. Üstelik seçmenlerin sayısındaki artışlar ilk kez oldukça büyük "sosyal" harcamalara yol açıyordu. Ancak "silah ve geçim" için yapılan ödemelerdeki artışlar salt anlamda ürkütücü görünüyorsa da bunun sebebi, gece bekçisi durumundaki devletin kişilerin gelirinden çok az bir bölümünü vergi olarak alıp, ulusal gelirin çok küçük bir bölümünü hükümet harcamaları için kullanıyor olmasıydı. 1913'te bile toplam merkezi ve yerel yönetim harcamaları, GSMH'nın ancak yüzde 12,3'üne eşitti. Böylece İngiltere 1914 öncesinde savunmaya en çok harcama yapanlardan biri olduğu halde, ulusal gelirinden bu amaçla ayırmak zorunda olduğu pay Avrupa'daki öbür güçlerin hepsinin ayırdığı paydan daha ufaktı;[116] ve baş emperyalistler İngiltere'nin mali kudretini sanayi gücü karşısında kötüleseler de, o sıralarda denizaşırı bölgelerde gerçekleştirilmiş olan yatırımlar 19,5 milyar dolar gibi inanılması güç bir toplama ulaşıyordu;[117] bu yatırımların ulusal gelir kaynağı olduğu da kuşkusuzdu. İngiltere'nin, gerekirse geniş çapta, pahalı bir savaşın harcamalarını karşılayabilecek durumda olduğu tartışılmazdı; daha kuşkulu olan nokta ise, ulusal kaynaklarını silahlanmaya ve modern sanayiye dayalı harbe giderek daha büyük oranda ayırmak zorunda kalırsa, liberal nitelikli politik kültürünü –serbest ticaret, düşük devlet harcamaları, zorunlu askerliğin bulunmaması ve esas olarak donanmaya olan güven– koruyup koruyamayacağıydı.[118] Ancak kaynaklarının yeterince büyük olduğu tartışılmazdı.

Birtakım başka etkenler de İngiltere'nin Büyük Güçler arasındaki konumunu kuvvetlendiriyordu. Stratejik demiryollarının ve kitle ordularının Hindistan'ın ve öbür sömürgelerin jeopolitik güvenliğini sarstığı bir çağda, imparatorluğun kara üzerindeki sınırlarını savunmak giderek güçleştiği halde,[119] Britanya Adalarının denizlerle karadan ayrılmış oluşu, her zamanki gibi büyük bir avantajdı – bu durum halkı, komşu ordulardan gelecek beklenmedik istilalar korkusundan kurtarıyor, kara gücünden çok deniz gücüne ağırlık verilmesini sağlıyor ve devlet adamlarına savaş ve barış konularında anakara ülkelerinden çok daha büyük bir hareket özgürlüğü tanıyordu. Ayrıca, yaygın ve savunması zor bir sömürge imparatorluğuna sahip olmak, çok muazzam stratejik sorunlar getirmekle birlikte, oldukça büyük stratejik yararlar da sağlıyordu. Denizden kolayca takviye edilebilecek bir sürü imparatorluk garnizonunun, kömür ikmal istasyonlarının ve donanma üslerinin olması, ülkeyi anakara dışında çıkacak herhangi bir çatışmada Avrupalı güçler karşısında son derece kuvvetli bir duruma sokuyordu. İngiltere nasıl denizaşırı bölgelerdeki sömürgelerine yardım gönderebiliyorsa, onlar da (özellikle de özerk durumdaki dominyonlar ve Hindistan) asker, ge-

mi, hammadde ve para sağlayarak imparatorluk gücüne katkıda bulunabiliyorlardı – ve bu, Whitehall'daki politikacıların daha iyi teşkilatlandırılmış bir "imparatorluk savunması" için denizaşırı ülkelerdeki akrabalarını dikkatli bir biçimde yetiştirdikleri bir çağdı.[120] Son olarak, çıkarcı bir açıdan bakılınca şu da ileri sürülebilirdi: İngiliz gücü ve nüfuzu daha önceki dönemlerde öylesine yayılmıştı ki İngiltere, özellikle de "gayri resmi imparatorluk" diye adlandırılan yerlerde çok sayıda tampon bölgeye, çok sayıda hayati olmayan çıkar bölgesine, dolayısıyla da uzlaşma için geniş bir hareket alanına sahipti.

İngiliz emperyalistlerinin kamuya açık olarak kullandıkları retorik çoğu kez, ödün vermenin ve geri adım atmanın, o gün için olağan bir uygulama olduğu izlenimini vermemektedir. Ama İngiltere'nin stratejik önceliklerinin dikkatle değerlendirilmesi –bölümler arası danışma ile kararların Kabine içinde oluşturulmasına dayanan sistem buna izin veriyordu[121]– her sorunun ülkenin global taahhütleri kapsamında incelenip, uzlaşma ya da kararlılık politikalarının belirlenmesi biçiminde yıllar yılı sürdü. Böylece, bir İngiliz-Amerikan savaşı ekonomik yıkım getireceği, politik açıdan hoş karşılanmayacağı ve stratejik yönden çok zor olacağı için, Venezuella anlaşmazlığı, Panama kıstağı üzerindeki kanal, Alaska sınırı gibi konularda ödün vermek daha iyi görünüyordu. Buna karşı, İngiltere 1890'lı yıllarda Batı Afrika, Güneydoğu Asya ve Pasifik'teki sömürge anlaşmazlıklarında Fransa ile pazarlık etmeye istekliyken, Nil Vadisindeki egemenliğini korumak için savaş edebiliyordu. Bir on yıl sonra, (donanma oranları, Portekiz sömürgeleri ve Bağdat Demiryolu konularında anlaşmalar önererek) İngiliz-Alman husumetini yatıştırma girişimlerinde bulundu; ama Avrupa'da bir savaş çıkması halinde tarafsızlık sözü verme konusunda çok daha kuşkucu davrandı. Dışişleri Bakanı Grey'in 1914 öncesi Berlin'e yönelttiği çabalar, neredeyse Salisbury'nin daha önceki tarihlerde St. Petersburg'la Asya konusundaki uzlaşma girişimleri kadar başarılı olmuşken, her iki örnek de dünyayı ilgilendiren konularda çıkan çoğu sorunun diplomasi aracılığıyla çözümlenebileceğine ilişkin ortak varsayımı ortaya koyuyordu. Bir yandan İngiltere'nin 1900 dolayındaki global konumunun, 1930'ların sonunda görüleceği kadar zayıflamış olduğunu ima etmek, bir yandan da 1914 öncesinde "İngiltere'nin gücünde muazzam bir genişleme" olduğunu ve bunun dünyanın dengelerini altüst ettiğini ileri sürmek,[122] çok daha karmaşık olan durumu aynı ölçüde tek yanlı olan tablolar çizerek göstermek olur.

O halde, Birinci Dünya Savaşından önceki birkaç onyılda İngiltere, sanayi açısından hem Birleşik Devletler'in hem Almanya'nın gerisine düşmüş ve ticaret, sömürgeler ve denizcilik alanlarında yoğun bir rekabetle karşı karşıya kalmıştı. Bununla birlikte mali kaynakları, üretim

kapasitesi, imparatorluk sömürgeleri ve deniz gücü bir araya gelince, 1850'de olduğundan çok daha az belirgin bir biçimde olsa da, ülkenin hâlâ "bir numaralı" dünya gücü olduğu ortaya çıkıyordu. Ama bir numara olma konumu, aynı zamanda İngiltere'nin asıl sorunuydu da. İngiltere artık olgun bir devletti ve niteliği gereği, mevcut düzenlemeleri korumak ya da hiç değilse, işlerin yavaşça ve barışçıl yolla değişmesini sağlamak gibi bir kaygısı vardı. Birtakım açık amaçlar uğruna savaşacaktı –Hindistan'ın savunulması, özellikle ülke suları üzerindeki deniz gücü üstünlüğünün sürdürülmesi ve muhtemelen Avrupa'daki güç dengesinin de korunması– ancak her konuyu daha geniş bir çerçeve içine yerleştirmek ve İngiltere'nin başka çıkarları ile tartmak gerekiyordu. İşte Salisbury bu yüzden 1889 ve 1889-1901'de Almanya ile değişmez bir askeri taahhüte karşı çıkmış, Grey de 1906-1914'te Almanya'ya karşı değişmez bir askeri taahhüte girmekten kaçınmıştır. Bu durum, İngiltere'nin gelecekteki politikasını Paris ve Berlin'deki karar mercilerini sinirlendirecek kadar belirsiz ve kararsız kılarken, Palmerston'un hâlâ yaygın olarak kabul gören, ülkenin sürekli çıkarları vardır ama sürekli müttefikleri yoktur iddiasını da yansıtıyordu. İngiltere'ye böylesine bir hareket özgürlüğü tanıyan koşullar yüzyıl sona ererken yok olmaktaydı ama ülkenin çeşitli çıkarları –imparatorluk çıkarları karşısında Avrupa'yla ilgili çıkarları,[123] stratejik çıkarları karşısında mali çıkarları[124]– arasındaki geleneksel dengeleme hareketleri eski haliyle sürüp gitti.

Rusya

Çarların imparatorluğu da pek çok kimsenin yaptığı hesaplara göre, yaklaşmakta olan 20. yüzyılın seçme "dünya güçleri" kulübünün kendiliğinden bir üyesiydi. Sırf Finlandiya'dan Vladivostok'a yayılan toprak büyüklüğü bunu sağlıyordu ona – Almanya'nın yaklaşık üç, İngiltere'nin yaklaşık dört katı olan, dev ve hızla büyüyen nüfusu da dört yüzyıl boyunca batıya, güneye ve doğuya doğru genişlemişti ve karşılaştığı aksiliklere rağmen artık durmak istediği yolunda bir işaret vermiyordu. Silah altındaki ordusu 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın en geniş ordusu olmuştu ve Birinci Dünya Savaşına yaklaşılırken, 1,3 milyon cephe hattı askeri ve iddiaya göre beş milyona varan yedekleri ile hâlâ herkesin ordusundan daha büyüktü. Rusya'nın askeri harcamaları da son derece yüksekti ve hızla artan "normal" harcamalarının üzerine eklenen "olağandışı" sermaye tahsisleriyle Almanya'nın toplam harcamalarına eşit duruma gelmiş olabilirdi. Demiryolu yapımı, 1914 öncesinde muazzam bir hızla ilerliyordu –böylece kısa bir süre sonra, Almanların batıya daha önce saldırmak için yaptıkları plan (yani Schlieffen Planı diye adlandırılan plan) bozulacak gibi görünüyordu– ve Japonya ile olan savaştan sonra yeni bir Rus filosunun kurulması için para akıtılı-

yordu. Prusya Genelkurmayı bile Rusların kudretinin böyle artmasından telaşa kapılmış görünüyor ve genç Moltke 1916 ve 1917'ye gelindiğinde, Prusya'nın "düşmanlarının askeri gücünün kendisinin bile nasıl başa çıkacağını bilemeyeceği kadar büyümüş olacağını"[125] bildiriyordu. Buna karşı, kimi Fransız gözlemciler, Rusya "silindir"inin batıya doğru ilerleyip Berlin'i dümdüz edeceği günü büyük bir sevinçle beklemekteydiler. Bazı İngilizler, özellikle de St. Petersburg'daki elçilikle bağlantılı olanlar, baştaki politikacılara ısrarla "Rusya hızla öyle güçleniyor ki, onunla olan dostluğumuzu ne pahasına olursa olsun korumalıyız,"[126] diyorlardı. Galiçya'dan İran'a ve Pekin'e kadar Rus kudretinin artışı yaygın bir kaygı uyandırmaktaydı.

Bu söylenenlerden çıkarılabileceği gibi, Rusya gerçekten de bir kez daha Avrupa'nın jandarması durumuna gelme noktasında mıydı? Bu ülkenin gerçek gücünü değerlendirmek 18. yüzyıldan bu yana batılı gözlemciler için bir sorun olmuş ve bu tür bir değerlendirme, güvenilir karşılaştırmalı verilerin kıtlığı, Rusların yabancılara söyledikleri ile kendi içlerinde söyledikleri arasındaki farklılıklar ve nesnel gerçekler yerine genel nitelikli öznel ifadelere dayanma tehlikesi yüzünden hep daha da zor hale gelmiştir. "Avrupa'nın 1914 öncesinde Rusya'yı nasıl değerlendirdiği"ne ilişkin incelemeler, ne kadar kapsamlı olurlarsa olsunlar, "Rusya'nın gücü" üzerine kesin bir çözümleme ile aynı şey değildir.[127]

Bununla birlikte, eldeki inanılır bilgilerden anlaşılmaktadır ki 1914'ten önceki onyıllarda Rusya aynı anda hem güçlü hem zayıftı – durum her zamanki gibi insanın teleskopun hangi ucundan baktığına bağlı olarak değişiyordu. Her şeyden önce, Kırım Savaşı zamanına göre, sanayi alanında artık çok daha kudretliydi.[128] 1860-1913 yılları arasında –bu çok da uzun bir dönemdir– Rusya'nın sanayi verimi yılda ortalama yüzde beş gibi dikkat çekici bir oranda arttı ve 1890'lı yıllarda bu oran yüzde sekize daha çok yaklaştı. Birinci Dünya Savaşının hemen öncesindeki çelik üretimi Fransa ve Avusturya-Macaristan'ınkini geçmişti ve İtalya ile Japonya'nın üretiminin bir hayli önünde bulunuyordu. Kömür üretimi ise, 1890'da altı milyon tonken, 1914'te 36 milyon tona çıkarak daha da hızla arttı. Rusya dünyanın ikinci en büyük petrol üreticisiydi. Geçmişi hayli gerilere uzanan tekstil sanayi genişlerken –pamuk eğirme araçları gene Fransa ve Avusturya-Macaristan'a göre çok daha fazlaydı– kimya ve elektrik sanayilerinde de sonradan bir gelişme oldu; tabii silah fabrikalarında da. St. Petersburg, Moskova ve öbür büyük kentlerin çevresinde çoğu kez binlerce işçinin istihdam edildiği çok büyük fabrikalar belirdi. Daha 1900'de, yaklaşık 31.000 mil uzunluğundaki Rus demiryolları ağı sürekli olarak genişletilerek 1914'te 46.000 mile yaklaştı, Rusya'nın 1892'de altın standartına geçişiyle istikrara kavuşan dış tica-

ret, 1890-1914 arası hemen hemen üç kat arttı ve bu dönemde Rusya dünyanın en büyük ticaret ülkesi oldu. Yalnızca Rus yönetimi ve demiryolları hisseleri aracılığıyla değil, Rus iş hayatının sahip olduğu potansiyel sayesinde de ülkeye çekilen yabancı yatırımları, ekonominin çağdaşlaştırılması için çok büyük miktarda sermaye getirdi. Bu büyük para seli, devletin de (artan gümrük gelirleri ve votka ile başka tüketim kalemlerine konan vergiler sağlayarak) ekonomik altyapıya akıttığı paralarla birleşti. Pek çok tarihçinin işaret ettiği gibi, 1914'e gelindiğinde Rusya dünyadaki dördüncü en büyük sanayi gücü haline gelmişti. Bu gelişmeler sürdüğü takdirde, Rusya toprak ve nüfus büyüklüğüne yaraşır ekonomik güce nihayet sahip olmayacak mıydı?

Ancak teleskopun öbür ucundan bakılınca oldukça farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1914'te Rus fabrikalarında yaklaşık üç milyon işçi bulunmakla birlikte bu sayı, nüfusun yüzde 1,75'i gibi insana dehşet verecek kadar düşük bir oran demekti. Tek bir tekstil fabrikasında on bin işçi çalıştıran firmalar kâğıt üzerinde etkileyici görünmekle birlikte artık pek çok uzman bu sayıların aldatıcı olduğu konusunda görüş birliği içindedir; çünkü emek yönünden zengin ama teknoloji yönünden yoksul olan bu ülkede, iplik eğirme araçlarını geceleri, gün boyu çalışanlardan ayrı bir "vardiya" olarak çalışan erkek ve kadınlar kullanıyordu.[129] Belki bundan da önemlisi, bazı yerli girişimcilere rağmen Rusya'daki sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde yabancıların –sözgelimi Singer gibi başarılı bir uluslararası firma ya da çok sayıda İngiliz mühendisinin– büyük bir pay sahibi olmaları ya da en azından, sanayileşmeyi büyük ölçüde yabancı yatırımcıların yaratmalarıydı. "1914'te madenciliğin yüzde 90'ı, petrol çıkarma işinin hemen hemen yüzde 100'ü, metalurji sanayiinin yüzde 40'ı, kimya sanayiinin yüzde 50'si, hatta tekstil sanayiinin yüzde 28'i, yabancıların elindeydi."[130] Bu durum, tek başına olağandışı bir şey değildi –İtalya'nın durumu da biraz Rusya'nınkine benziyordu– ama sınai büyüme konusunda yerli kaynaklardan çok, ilgilerini belki sürdürecek belki de (1899 ve 1905'te olduğu gibi) sürdürmeyecek olan yabancı girişimcilere ve sermayeye aşırı bir bağımlılık bulunduğunu gösteriyordu. Rusya, 20. yüzyılın başlarında dünyada en çok dış borcu olan ülkeydi ve para girişini sürdürebilmek için yatırımcılara piyasanın üzerinde faiz oranları önermek durumunda kalmıştı; gene de dış faiz ödemeleri "görünür" ticaret dengelerinin giderek daha çok üzerine çıkıyordu: Özetle, Rusya sallantılı bir durumdaydı.

Bu belki de, ekonominin "olgunlaşmamış" oluşunun bir başka işaretiydi; Rus sanayiinin çoğunlukla (sözgelimi mühendislik ve kimya ürünlerinden çok) tekstil ve yiyecek maddelerinin işlenmesine yer vermesi de öyle. Aynı anda hem olgunlaşmamış hem yetersiz olan sanayilerin korunması amacıyla, gümrük tarifeleri Avrupa'dakiler arasında en

yüksek düzeyde tutulanlardı; buna rağmen, savunma bütçesinde ya da demiryolu yapımında meydana gelen her artışla birlikte ithal mamullerin miktarında kabarma oluyordu. Rusya'nın az gelişmişlik konumunun en iyi göstergesi belki de, 1913 gibi ileri bir tarihte bile, dışarıya sattığı malların yüzde 63'ünü tarım ürünlerinin, yüzde 11'ini de kerestenin oluşturmasıydı;[131] Amerikan malı çiftlik donanımlarının, Alman malı imalat makinelerinin karşılığını ve ülkenin muazzam dış borç faizlerini ödemek üzere bu ihracata şiddetle ihtiyaç vardı – ancak bunun için tam yeterli olamıyordu.

Rusya'nın gücünü değerlendirirken, iş karşılaştırmalı verim oranlarına gelince, durum daha da kötüleşmektedir. Rusya 1914 öncesinde dördüncü en büyük sanayi gücü olmakla birlikte, Birleşik Devletlerin, İngiltere'nin ve Almanya'nın epey gerisindeydi. Çelik üretimini, enerji tüketimini, dünya imalat sanayii içindeki payını ve toplam sanayi potansiyelini gösteren endekslerde, İngiltere ve Almanya yanında sönük kalıyordu; Bu rakamlar, nüfus büyüklüğüyle birlikte ele alınır ve kişi başına değerler esas tutularak hesaplanırsa, aradaki uçurum gerçekten muazzamdı. Rusya'nın 1913'teki kişi başına sanayileşme düzeyi, Almanya'nınkinin dörtte birinden, İngiltere'ninkinin de altıda birinden azdı.[132]

1914'te genç Moltke'nin ve İngiltere'nin St. Petersburg'daki elçisinin gözünü yıldıran Rusya, temelde bir köylü toplumuydu. Nüfusunun yüzde 80 kadarı geçimini tarımdan sağlıyor ve geri kalan nüfusun oldukça büyük bir bölümünün de köy ve komünle olan bağlantıları sürüyordu. Baltalayıcı olan bu noktayı, iki başka noktayla birleştirmek gerekir. Bunlardan ilki, Rusya'nın nüfusundaki muazzam artışın –yalnızca 1890-1914 arası doyurulması gereken 61 milyon kişi daha nüfusa eklenmişti– çoğunlukla köylerde ve en geri kalmış, Rusların bulunmadığı bölgelerde meydana gelmesiydi; buraların ortak özellikleri ise toprağın fakir olması, gübrenin pek az kullanılması ve tahta sabanların yaygınlığıydı. İkincisi, bu döneme ilişkin tüm karşılaştırmalı uluslararası verilerin Rus tarımının genelde ne kadar yetersiz olduğunu göstermesidir – buğday ürünü İngiltere ve Almanya'nınkinin üçte birinden az, patates ürünü ise aşağı yukarı onlarınkinin yarısı kadardı.[133] Baltık bölgesinde modern nitelikli geniş tarım arazileri ve çiftlikler olmakla birlikte, başka pek çok yerde toprak üzerindeki ortak mülkiyet ve yamaçlarda yüzey şekillerine bağlı kalınarak, şeritler halinde yapılan ortaçağdan kalma ekim yöntemleri, kişisel girişim isteklerini yok ediyordu. Toprağın belirli aralıklarla yeniden dağılımı da böyle bir etki yapmaktaydı. Bir aileye düşen toprak payını arttırabilmek için başvurulacak en iyi yol, yeni bir dağıtıma kadar daha çok oğul dünyaya getirmekten ibaretti. Ulaştırmadaki yetersizlikler, iklimin ekinler üzerinde önceden kestiril-

mesi mümkün olmayan ama korkunç boyutlara varan etkileri ve güneyde "üretim fazlası" olan illerle, asıl Rusya içindeki fazla kalabalık, toprağın bereketi az, "ithalatçı" iller arasındaki büyük eşitsizlikler bu yapısal sorunu olumsuz yönde etkiliyordu. Sonuç olarak, bu onyıllar içinde, tarım verimi düzenli olarak (yılda yaklaşık yüzde iki oranında) arttığı halde, sağlanan kazancın büyük bir bölümü nüfustaki artış yüzünden (yaklaşık yılda yüzde 1,5) aşınmaya uğruyordu. Çok büyük olan tarım sektörü kişi başına verimini yılda ancak yüzde 0,5 oranında arttırdığı için, Rusya'nın gerçek milli hasılası kişi başına yalnızca yaklaşık yüzde 1 oranında büyümekteydi[134] – bu oran, Almanya, Birleşik Devletler, Japonya, Kanada ve İsveç'dekinden çok daha düşüktü ve tabii ki sık sık sözü edilen yılda yüzde beş ya da sekizlik sanayi büyüme oranlarından bir hayli farklıydı.

Tüm bunların toplumsal sonuçları da Rus gücünün değerlendirilmesinde bir etken olmaktadır. Profesör Grossman "sanayide olağanüstü hızla gerçekleşen büyüme, öbür sektörlerde, özellikle de tarımda ve kişisel tüketim alanında büyük bir yavaşlık –ve hatta önemli ölçüde kötüleşme– ile bağlantılı olma eğilimi gösteriyordu; bu büyüme, böyle bir şeyi söylemek uygun düşerse, toplumun çağdaşlaşma temposunun üzerine çıkma eğilimini de göstermiştir"[135] diyor. Aslında Grossman'ın kullandığı deyim son derece yerindedir. Çünkü olan şey, aşırı ekonomik gerilik çeken bir ülkenin "Büyük bir Avrupa Gücü statüsünü kazanma ve bunu koruma"[136] gereğini saplantı haline getiren yetkili politikacılar tarafından modern çağa doğru iteklenmesiydi. O halde, kendiliğinden ortaya çıkan oldukça büyük girişimci etkinlikleri görmek kuşkusuz mümkünse de, çağdaşlaşmaya doğru yapılan büyük atılım devletçe başlatılmıştı ve askeri ihtiyaçlarla bağlantılıydı – demiryolları, demir ve çelik, silah vb. Ancak ülkeye sel gibi akmakta olan yabancı mamul ithaline para bulmak ve çok büyük boyutlardaki dış borcun faizini ödeyebilmek için Rus Devleti ihraç edilen tarım ürünlerinin (özellikle de buğdayın) 1919'daki gibi büyük kıtlık dönemlerinde bile düzenli olarak artmasını sağlamak zorundaydı; tarım verimindeki yavaş artış çoğu yıl, yoksunluk içinde bulunan ve yetersiz beslenen köylü sınıfı için daha iyi bir yaşam düzeyi sağlamamıştı. Aynı sebeple, devletin sanayileşme ve savunma giderlerini karşılayabilmesi için yüksek (ve çoğunlukla da dolaylı) olan vergileri sık sık arttırmak ve kişisel tüketimi kısmak gerekiyordu. Ekonomi tarihçilerinin kullandığı bir deyişle, çarlık yönetimi çaresizlik içindeki halktan "zoraki" tasarruf sağlıyordu. Böylece, şu şaşırtıcı durum ortaya çıkmaktaydı: "1913 yılına gelindiğinde, ortalama Rus yurttaşının geliri, çağdaşı olan bir İngiliz'in gelirinin ancak yüzde 27'si olduğu halde, devletin bu gelirden o günkü savunma giderlerine ayırdığı oran, ortalama bir İngilizinkine göre yüzde 50 daha fazlaydı."[137]

Tarımdaki geriliğin, sanayileşmenin ve orantısız askeri harcamaların oluşturduğu bu sağlıksız bileşimin toplumsal maliyetinin daha da ağır olacağı kolayca tasavvur edilebilir. 1913'te, Rus yönetimi silahlı kuvvetlere 970 milyon ruble ayırmış, sağlık ve eğitime ise ancak 154 milyon ruble harcamıştı; idari yapı, bölgelere Amerika'daki eyaletlerin ya da İngiltere'deki yerel yönetimlerin sahip oldukları mali yetkileri tanımadığı için, bu yetersizliği başka türlü gidermenin yolu da yoktu. İşçiler hızla büyüyen kentlerde kanalizasyonsuz bir çevre, sağlığı tehdit eden koşullar, berbat konutlar ve yüksek kiralarla boğuşmak zorundaydılar. İçkicilik inanılması güç boyutlardaydı – kaba gerçekten kısa vadeli bir kaçıştı içkicilik. Ölüm oranı Avrupa'daki en yüksek orandı. Bu tür koşullar, fabrikalarda uygulanan disiplin ve yaşam düzeyinde fark edilir gerçek bir yükselmenin olmayışı, sisteme karşı için için kaynayan bir öfke yaratmış bu da halkçılık yandaşları, Bolşevikler, anarşi eğilimli sendikalistler, radikaller için ideal bir üreme tabanı oluşturmuştu – aslında (sansüre rağmen) zorla değişimin gereğini savunan herkes için böyle olmuştur bu. 1905'teki geniş kapsamlı huzursuzluktan sonra durum bir süre için yatıştı; ama 1912-1914 arasındaki üç yıl boyunca meydana gelen grevler, kitle protestoları, polisçe tutuklamalar ve öldürme olayları, kaygı verici bir düzeye tırmandı.[138] Ancak bu tür bir kaynaşma, Büyük Catherina'dan bugünkü rejime kadar tüm Rus liderleri korkutan bir sorunun yanında sönük kalıyordu – "köylü sorunu." Hasatın düşük, fiyatların yüksek olduğu zamanlarda, bu etkenler yüksek kiralar ve acımasız çalışma koşulları karşısındaki derin öfkeyle etkileşim içine girerek, tarım kesiminde çok büyük huzursuzlukların patlak vermesine yol açıyordu. Tarihçi Norman Stone, 1900'den sonra olanlar konusunda şunları yazmaktadır:

> Poltyra ve Tambov illeri büyük ölçüde harap edilmiş; malikaneler yakılmış, hayvanlara zarar verilmişti. 1901'de askerler 155 kez müdahalede bulunmuşlar (1898'de bu sayı 36 idi), 1903'te de 295 süvari bölüğü ve kimileri topla donatılmış 300 piyade taburunun katıldığı 322 müdahale olmuştu. 1902 tüm olanlar için bir tepe noktasıydı. Askerler 365 olayda köylüleri ezmek için kullanıldı. 1903'te, iç düzenin sağlanması için 1812 yılındaki ordudan çok daha büyük bir kuvvet toplandı. Orta Kara Topraklar kesimindeki 75 bölgeden 68'inde "olaylar" olmuştu – 54 mülk harap edildi. En kötü bölge Saratov'du.[139]

Ancak İçişleri Bakanı Stolypin, bu hoşnutsuzluğu 1908'den sonra köylü komünlerini dağıtarak azaltmaya çalışınca, yalnızca yeni huzursuzluklara meydan vermiş oldu – bunlar ya ortakçılık sistemlerini sür-

dürmeye kararlı köyler ya da hızla iflasa uğrayan, yeni bağımsızlık kazanmış çiftlikler arasından çıkıyordu. Böylece "1909 Ocağında meydana gelen 13.507 ve [tüm] o yıl boyunca patlak veren 114.108 olayda askerlerin yardımına gerek olmuştur. 1913'e gelindiğinde, 'Devlet gücüne yönelik saldırılar'dan dolayı 100.000 kişi tutuklanmıştı."[140] Tüm bunların gene bu sıralarda, rejimin 1905-1906 yıllarındaki zayıflığından yararlanarak "Ruslaştırma" politikasından zorla kopardıkları ödünleri korumayı amaçlayan etkin azınlıkları –Polonyalılar, Finler, Gürcüler, Letonyalılar, Estonyalılar, Ermeniler– ezmekle uğraşan gönülsüz bir orduyu bunalttığını söylemeye elbette gerek yoktur.[141] Yeni bir askeri yenilgi bir kez daha bu grupların Moskof egemenliğinden kurtulmak için savaşmalarına yol açabilirdi. Elimizde kesin bir hesap bulunmamakla birlikte, 1914 Ağustosunda evlenen ve sayıları toplam iki milyon gibi şaşkınlık verici bir düzeye ulaşan Ruslar içinde bu tür grupların büyük bir orana sahip oldukları kuşkusuzdur – bu kimseler askere çağrılmaktan kurtulmak için evleniyorlardı.

Kısacası, Rusya'nın 1914 öncesinde sosyopolitik açıdan bir barut fıçısı olduğunu ve hasatın gene kötü olması ya da fabrika işçilerinin yaşam düzeylerinde düşmeler meydana gelmesi veya –muhtemelen– büyük bir savaş durumunda, büyük bir ihtimalle geniş patlamalara sahne olacağını görmek, yalnızca Bolşevik sonrası devrimin kazandırdığı perspektif sayesinde olmamaktadır. İnsan bu noktada "çok büyük bir ihtimalle" sözcüklerini kullanmak zorunda kalıyor, çünkü (bu hoşnutsuzlukların yanı sıra) pek çok bölgede çara ve ülkeye derin bir bağlılık, giderek daha çok milliyetçi nitelik kazanan bir meclis, genel bir Pan-Slavizm sempatizanlığı ve bunun karşılığı olarak yabancılara duyulan nefret de işe karışıyordu. Gerçekten de, 1904'te olduğu gibi rejimin önemli uluslararası sorunlarda suskun görünmeye tahammülü olmadığını ileri süren pek çok becerik'siz politika yazarı ve saraylı çıkmıştı. Bunlar, savaş çıktığı takdirde, ulusun zafer arayışını kararlılıkla destekleyeceğini ısrarla söylüyordu.[142]

Ama Rusya'nın 1914'teki muhtemel düşmanları dikkate alınınca, böyle bir zafer sağlanabilir miydi? Japonya'ya karşı verilen savaşta Rus askeri –Kırım'da ve 1877'de Türklerle çarpışırken yaptığı gibi– yeterince cesaret ve soğukkanlılıkla dövüşmüş ama kurmayların beceriksizliği, lojistik desteğin yetersizliği ve düşgücünden yoksun taktiklerin de ayrı ayrı etkisi olmuştu. Silahlı kuvvetler şimdi Avusturya-Macaristan'ın –ve özellikle de İmparatorluk Almanyasının canlı askeri sınai gücünün– karşısına rakip olarak çıkıp daha iyi sonuçlar alabilir miydi? Bu dönemde sanayi veriminde meydana gelen tüm salt artışlara rağmen korkunç gerçek şuydu ki, Rusya'nın verimlilik gücü Almanya'nınkine göre fiilen azalmaktaydı. Sözgelimi 1900-1913 arası, Rusya'nın çelik üretimi

2,2 milyon tonda 4,8 milyon tona yükselmiş ama aynı dönemde Almanya'nınki 6,3 milyon tondan, 17,6 milyon tona fırlamıştı. Aynı şekilde, Rusya'nın enerji tüketimi ve toplam sanayi potaniyelindeki artışlar, ne salt ne nispi anlamda, Almanya'nınki kadar büyük değildi. Son olarak da, 1900-1913 yıllarında Rusya'nın dünya imalat sanayii üretimi içindeki payının Almanya'nın ve (özellikle de) Amerika'nın paylarında meydana gelen genişlemelerden dolayı, yüzde 8,8'den yüzde 8,2'ye indiği görülecektir.[143] Bunlar cesaret verici veriler değildi.

Ancak şu da ileri sürülmüştür, "1914'te orduları değerlendirmek için kullanılan ölçüler uygulandığında" Rusya gerçekten güçlüydü; çünkü askeri uzmanlar "orduları olduğu kadar ekonomiyi ve devlet bürokrasi yapılarını da zorlayan bir savaş" öngörmüyorlardı.[144] Eğer durum böyleyse, insan o günlerde Almanya'nın askeri gücünden söz edenlerin cephe hattındaki kuvvetlerin yanı sıra, Krupp çeliğine, tersanelere, boya ilaçları sanayiine ve Alman demiryollarının yeterliğine de neden dikkat çektiklerini merak etmektedir.[145] Bununla birlikte, eğer önemli olan yalnızca askeri alandaki sayılar ise, o zaman Rusya'nın daha çok sayıda tümen, topçu bataryası, stratejik demiryolu ve savaş gemisi çıkarması gerçekten etkileyiciydi. Savaşın kısa süreceği varsayılırsa, bu tür genel istatistikler hep Rusya'nın büyüyen gücüne işaret ediyordu.

Ancak parmak hesabına dayanan bu tür yüzeysel bir değerlendirme bir kenara bırakılacak olursa, askeri durum bile bütünüyle daha sorunlu hale gelmektedir. Belirleyici olan etken gene, Rusya'nın sosyo-ekonomik ve teknik alanlardaki geriliğiydi. Köylü nüfusun çok büyük olması yüzünden eldeki topluluğun her yıl ancak beşte biri fiilen askere alınabiliyordu; bedence elverişli durumda olan her adamın askere alınması sistemin kargaşaya düşerek yıkılmasına neden olabilirdi. Ama askere alınan köylülerin de sanayileşmiş, modern bir savaş için ideal malzeme olduğu hemen hiç söylenemezdi. Ulusal gücün daha geniş, daha incelikli alanları (genel eğitim düzeyleri, teknolojik bilgi ve beceri, yeterli bir bürokrasi gibi) yerine, donatımın üzerinde kaba ve fazla ağırlıklı bir biçimde durulması yüzünden Rusya personel düzeyinde korkunç bir gerilik içindeydi. 1913 gibi ileri bir tarihte bile okur yazarlık oranı ancak yüzde 30'du ve bu oran, bir uzmanın iğneleyici bir dille söylediği gibi, "İngiltere'de 18. yüzyılın ortalarında olan orandan çok daha düşüktü."[146] Yeni acemi erler için çok büyük miktarlarda para ayrılmasının onaylanması iyiydi de, ordudaki astsubaylar yok denecek kadar az olursa bunlar bir işe yarayabilirler miydi? Almanya'nın bu alandaki gücüne de "aşağılık duygusu ve imrenme ile" bakan Rus Genelkurmayının uzmanları, yaramazlar diye düşünüyorlardı. Bu kimseler (kimi yabancı gözlemciler gibi) iyi subayların son derece kıt olduğunun da farkındaydılar.[147] Aslında bugün elde bulunan bilgilerden an-

laşıldığına göre, Rus askeri yetkilileri hemen her alanda –ağır top, makineli tüfek, çok sayıdaki piyadenin yönetimi, teknik eğitim düzeyleri, ulaştırma ve hatta büyük uçak filoları– görülen zayıflıklarının çok iyi farkındaydılar.[148]

Bu tür iç karartıcı sonuçlar, Rusya'nın planlı seferberlik ve stratejik demiryolu sistemi ayrıntılı biçimde incelendiği zaman da ortaya çıkıyordu. Demiryolu ağının 1914'teki toplam mil uzunluğu etkileyici görünmekteydi ama Rus İmparatorluğundaki uçsuz bucaksız mesafelerle birlikte düşünüldüğünde –ya da Batı Avrupa'daki çok daha sık dokulu sistemlerle karşılaştırıldığında– yetersiz olduğu açığa çıkıyordu. Ayrıca, bu hatların çoğu ucuza çıkarıldığından, raylar son derece hafif, yol yatakları ise son derece zayıftı ve su depoları ile geçitlerin sayısı yok denecek kadar azdı. Kimi lokomotiflerde kömür, kimilerinde petrol, kimilerinde de odun yanıyor ve bu durum işleri daha da karıştırıyordu – ancak bu, ordunun barış zamanındaki yerlerinin savaş sırasındaki yayılma yerlerinden oldukça farklı olması ve savaş sırasında orduyu amaçlı olarak dağıtma politikasının (Polonyalılar Asya'da, Kafkasyalılar Baltık illerinde vb. hizmet veriyordu) askerleri yerleştirme konusunu etkilemesi gibi garip bir durum yanında hafif kalan bir sorundu. Büyük bir savaş çıktığı takdirde, yığınla askerin, "subaylarının dörtte üçü teknik eğitimden yoksun, askerlerinin üçte birinden fazlasının okuma yazması ya hiç olmayan ya da yarım yamalak olan"[149] demiryolu taburlarının yetersiz personeli tarafından sonuç getirecek bir biçimde taşınması gerekiyordu.

Seferberlik ve askerleri yayma sorunu, Rusya'nın Fransa ve Sırbistan'a olan taahhütlerinin yol açtığı aşılmaz zorluklar yüzünden büyüyordu. Ülkenin öbürlerine göre daha yetersiz olan demiryolu sistemi ve Doğu Prusya ve Galiçya'dan gelebilecek muhtemel bir "kıskaç" saldırısına karşı Polonya'daki çıkıntıya yayılmış olan kuvvetlerin tehlikelere açık olduğu düşünülünce, savaşın başlangıcında savunmada kalmak ve askeri gücü düzenli bir biçimde takviye etmek, 1900 öncesinde Rus yüksek komuta yetkililerine akıllıca görünmüştü; aslında 1912'de de kimi strateji uzmanları hâlâ aynı şeyi ileri sürüyorlardı. Ancak çok sayıda başka general de (savaştıklarında zafer kazanacaklarından emin oldukları) Avusturya-Macaristan'ı ezmek ve Viyana ile Belgrad arasındaki gerginlik artarken, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı istila etmesi halinde Belgrad'a yardım etmek hevesindeydiler. Ancak Rusya'nın kuvvetlerini güney cephesine yığması, Almanya'nın yapabilecekleri yüzünden duyduğu korku dolayısıyla imkânsız hale geliyordu. Planlamacılar, 1871'den sonra onlarca yıl bir Rus-Alman savaşının Almanların doğuya doğru yapacakları geniş kapsamlı ve hızlı bir saldırıyla başlayacağını varsaymışlardı. Ama Schlieffen Planının anahatları belirginleşince, St.

Petersburg'a Almanya'ya karşı mümkün olduğunca çabuk taarruz başlatması yolunda Fransa'dan yoğun baskı geldi; Rusya'nın bunu batılı müttefkini ferahlatmak üzere yapması isteniyordu. Fransa'nın saf dışı kalacağı korkusu ve Paris'in bundan sonra verilecek borçların Rusya'nın taarruz yeterliğinin geliştirilmesine bağlı olduğunda inatla ısrar etmesi, Rus planlamacıları mümkün olan en büyük hızla batıya saldırmaya razı olmak zorunda bıraktı. Tüm bunlar 1914'ten önceki birkaç yıl boyunca genelkurmay içinde çok büyük çekişmelere yol açmış, farklı görüşlere sahip gruplar, güney cephesine karşı kuzey cephesine yayılacak kolorduların sayısı, Polonya'daki eski savunma tahkimatının yıkılması (saçma bir hareketle yeni topların pek çoğu buralara yerleştirilmişti) ve tam seferberlik yerine kısmi bir seferberlik ilanının uygulanabilirliği konularında anlaşmazlığı düşmüşlerdi. Rusya'nın diplomatik yükümlülükleri düşünüldüğünde belirsizlikleri anlamak belki mümkündü; ama bu durum, düşmanlarına karşı hızla zafer sağlayacak pürüzsüz bir askeri mekanizmanın oluşturulması davasını olumsuz yönde etkiliyordu.[150]

Bu sorunlar listesi insanı neredeyse bıktıracak kadar genişletilebilir. Pek az sayıda modern yola sahip bir ülkede, hayati önem taşıdığı düşünülen 50 süvari tümeninin o kadar büyük miktarda hayvan yemine ihtiyacı vardı ki –at sayısı yaklaşık bir milyondu– yalnızca bunun bile demiryolu sistemini işlemez hale getirmesi mümkündü; samanın sağlanması, kesintisiz sürdürülecek her türlü taarruz harekâtını, hatta yedeklerin hareketlerini bile yavaşlatacaktı. Ulaşım sistemindeki gerilik ve ordunun ülke içinde oynadığı polis rolü yüzünden gerçekte sayıları milyonlara varan askerin savaş sırasında cephe hattı kuvvetleri olarak düşünülmesi mümkün olmayacaktı. Orduya 1914 öncesinde ayrılan para muazzam bir miktar gibi görünüyordu ama bu paranın büyük bir bölümü yiyecek, giyecek ve hayvan yemi gibi temel ihtiyaçlara gidiyordu. Bunun gibi, donanmada meydana gelen geniş çaplı artışlara ve yeni tasarımlara çoğunun "kusursuz"[151] diye nitelenmesine rağmen donanmanın gerçek anlamda etkili olabilmesi için personel arasında çok daha yüksek düzeyde bir teknik eğitime ve sık sık tekrarlanacak taktik uygulamalara da gerek vardı; bu iki şeyden de yoksun olduğu (tayfalar hâlâ çoğunlukla sahilde üsleniyorlardı) ve filolarını Baltık ve Karadeniz arasında bölmeye zorlandığı için Rus deniz gücünün geleceği parlak değildi – bir tek Türklerle savaşırsa, durum farklı oluyordu.

Son olarak da, Rusya'nın bu dönemdeki genel kapasitesinin değerlendirilmesi yapılırken rejimin kendisi üzerinde de bazı yorumlarda bulunulması kaçınılmazdır. Birtakım yabancı muhafazakârlar, ulusal politikalara batı demokrasilerinin yapabileceğinden daha büyük bir tutarlılık ve kuvvet kazandırdığını ileri sürerek rejimin otokratik ve merkeziyetçi yanlarını beğendikleri halde, sistem yakından incelenince sayısız

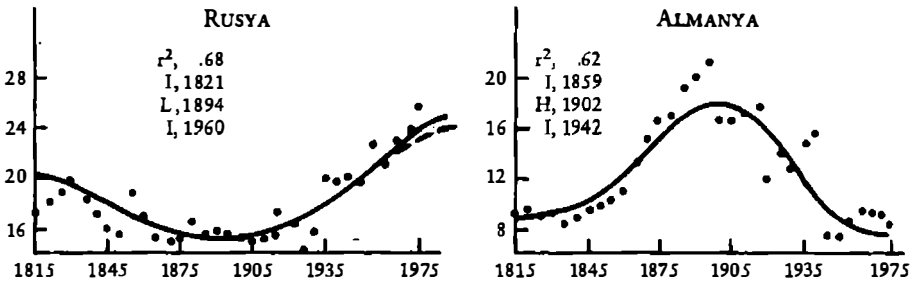
kusurları olduğu ortaya çıkacaktı. Çar II. Nicholas, kişi olarak bir Potemkin köyü gibi kof, basit düşünceli, köşesine çekilmiş, zor kararlardan hoşlanmayan ve Rus halkıyla arasında kutsal bir bağ olduğuna kör körüne inanan biriydi (tabi, Rus halkının gerçek refahı konusuna ilgi duyduğu yoktu). Yönetimin üst düzey karar mercilerinin kullandığı yöntemler ise, "Bizanscılık" adını kötüye çıkartmaya yeterdi: Sorumsuz grandükler, duygusal dengesizlik içinde bir imparatoriçe, gerici generaller ve ahlak düşkünü vurguncular. Yönetimin göreve çağırabileceği ve Çarın ancak arada kulak verdiği gayretli ve akıllı bakanların sayısını kat kat aşıyorlardı. Sözgelimi, dışişleri bakanlığı ile askerler arasında danışma ve karşılıklı anlayış eksikliği kimi zaman kaygı uyandıran boyutlardaydı. Sarayın, Meclis (Duma) karşısındaki tavrı saklı tutulmayan bir küçümsemeydi. Soyluların yalnızca kendi ayrıcalıklarını düşündükleri, Çarın da yalnızca kendi huzurunu düşündüğü böyle bir atmosferde radikal reformların yapılması mümkün değildi. Ülkede işçilerin ve köylülerin çıkartacağı huzursuzluktan sürekli korkan bir seçkinler topluluğu vardı; gene de, devlet harcamaları salt anlamda dünyadaki en büyük miktara ulaştığı halde, zenginlerden alınan dolaysız vergiler en az düzeyde tutuluyor (devlet gelirinin yüzde altısı), yiyecek maddeleri ve votkaya ise son derece ağır yükler getiriliyordu (yaklaşık yüzde 40). Rusya ödemeler dengesi çok hassas olan bir ülkeyken, aristokratların yurtdışında harcadıkları çok büyük miktarlardaki paraların çıkışını önleme (ya da bu parayı vergilendirme) imkânı yoktu. Kısmen sıkı bir denetim uygulayan otokrasinin gelenekleri, kısmen fazlasıyla kusurlu olan sınıf sistemi, kısmen de eğitim ve ücret düzeylerinin düşüklüğü yüzünden Rusya, sözgelimi Alman, İngiliz ve Japon yönetim sistemlerinin işlemesini sağlayan yeterli devlet memuru kadrosundan yoksundu. Aslında Rusya, güçlü bir devlet değildi; 1904'de alınan derslere rağmen, lider durumundakilerin eğilimine göre, hâlâ yabancı ülkelerle hazırlıksız olarak açmazlara düşen bir devletti.

O halde, Rusya'nın bu yıllardaki gerçek gücünü nasıl değerlendirmeliyiz? Rusya'nın yıldan yıla hem sanayi hem askeri gücünü artırdığı kuşkusuzdu. Başka güçlü yanları –ordusunun büyüklüğü, toplumun kimi sınıflarındaki yurtseverlik ve kader duygusu, merkez bölgelerinin tehlikelere hemen tümüyle kapalı oluşu– bulunduğu da bir gerçekti, Avusturya-Macaristan karşısında, Türkiye karşısında ve belki de artık Japonya karşısında bile, savaşıp zafer kazanma umudu vardı. Ama korkunç olan şuydu ki, Almanya ile yaklaşmakta olan çatışma Rusya'nın başa çıkamayacağı kadar erken bir dönemde gelmekteydi. Stolypin, 1909'da "Devletin 20 yıl iç ve dış barış içinde yaşamasına izin verin, Rusya'yı tanıyamayacaksınız" diye övünüyordu. Aynı dönem içinde Almanya'nın gücünün artma ihtimaline rağmen, doğru olabilirdi bu. Ama Profesör Do-

ran ve Profesör Parson'un sundukları verilere göre (bkz. Şema 1), Rusya'nın "nispi gücü" bu onyıllar içinde ancak 1894'teki düşük düzeyden yukarılara çıkarken, Almanya'nınki doruğa yaklaşmıştı.[152]

Bu çoğu okur için çok şematik bir açıklama olabilir ama (daha önce de değinildiği gibi) 19. yüzyılın büyük bir bölümünde Rusya'nın gücünün ve nüfuzunun artan ekonomik geriliğine kabaca orantılı olarak azaldığı doğrudur. Maruz kalınan her esaslı savaş (Kırım Savaşı, Rus-Japon Savaşı) yeni ve eski askeri zayıflıkları ortaya koymuş ve yönetimi Rusya ile batılı uluslar arasında açılmış olan uçurumu kapatmak için girişimlerde bulunmaya zorlamıştır. 1914 öncesi yıllarda, kimi gözlemcilere göre uçurum yeniden kapanıyordu ama kimileri için çeşitli zayıflıklar sürüyordu. Rusya, Stolypin'in istediği 20 yıllık barış dönemine kavuşamadığına göre, 1815 ve 1848 yıllarında Avrupa güç politikası içinde sahip olduğu konumu yeniden kazanıp kazanmadığını göstermek için bir kez daha savaş sınavından geçmek zorunda kalacaktı.

ŞEMA 1
RUSYA VE ALMANYA'NIN NİSPÎ GÜCÜ

Anahtarlar:
L = düşük nokta yılı
H = yüksek nokta yılı
I = eğilme noktası yılı

Kaynak: Doran ve Parsons

BİRLEŞİK DEVLETLER

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında global güç dengelerinde meydana gelen tüm değişiklikler arasında gelecek açısından en belirleyici olanı, hiç kuşkusuz Birleşik Devletlerin büyümesiydi. İç savaş sona ermiş olduğundan, Birleşik Devletler daha önce sözü edilen pek çok avantajdan –zengin tarım alanları, çok büyük miktarda hammadde ve bu tür kaynakları geliştirecek çağdaş teknolojinin (demiryolları, buhar makinesi, madencilik donanımı) olağanüstü elverişli bir biçimde evrimi, toplumsal ve coğrafi kısıtlamaların olmayışı, önemli dış tehlikele-

rin bulunmayışı, yabancı ve giderek daha büyük miktarlarda yerli yatırım sermayesinin akışı– kendisini baş döndürücü bir hızla değiştirmek üzere yararlanacak hale gelmişti. Sözgelimi, iç savaşın bittiği yıl olan 1865 ile İspanyol-Amerikan savaşının patlak verdiği 1898 yılı arasında, buğday üretimi yüzde 256, mısır yüzde 222, rafine şeker yüzde 460, kömür yüzde 800, çelik ray yüzde 523 ve işler halde olan demiryolu mil uzunluğu yüzde 567'den fazla artmıştı. "Daha sonra gelişen sanayilerde, hemen hemen sıfırdan başlayarak gerçekleştirilen büyüme, yüzde oranlarını anlamsız kılacak kadar fazlaydı. Ham petrol üretimi 1865'te 3.000.000 varilken, 1898'te 55.000.000 varilin üzerine, külçe ve dökme çelik üretimi 20.000 long tondan, yaklaşık 9.000.000 long tona çıkmıştı."[153] Bu, İspanya'ya karşı yapılan savaşla birlikte sona eren bir büyüme değildi; tersine, 20. yüzyılın ilk dönemlerinde çok hızlı bir tempoda yükseldi. Gerçekten de yukarıda sayılan avantajlar düşünülünce, bu süreç hemen hemen tümüyle kaçınılmaz bir nitelik taşıyordu. Bir başka deyişle, ancak insanların beceriksizlikte ayak diremeleri ya da sürekliye yakın bir iç savaş veya hava koşullarının doğuracağı bir felaket bu genişlemeyi durdurabilirdi – ya da Atlantik'in öbür yakasından bu zenginlikten pay almak ve verimli emek gücünü arttırmak üzere akın akın gelen göçmenleri engelleyebilirdi.

Birleşik Devletler, öbür bazı güçlerin kısmen sahip oldukları ekonomik avantajların tümüne sahipken, onların dezavantajlarının hiçbirine sahip değilmiş gibi görünüyordu. Çok büyüktü ama uçsuz bucaksız uzaklıklar 1914'te 250.000 mil uzunluğundaki demiryolu ile kısalmıştı (Rusya'daki 46.000 millik demiryolu ise iki buçuk kat daha geniş bir alan üzerinde yayılıyordu). Dönüm başına alınan ürün miktarı her zaman için Rusya'nınkinden fazlaydı; hiçbir zaman Batı Avrupa'nın yoğun bir biçimde ekim yapılan bölgeleri kadar geniş olmasa bile, sırf tarım yapılan arazinin büyüklüğü, tarım makinelerinin yeterliği ve ulaşım maliyetlerinin (demiryolları ve buharlı gemiler yüzünden) düşmesi sayesinde, Amerikan buğdayı, mısırı, domuz ve dana eti ve başka Amerikan ürünleri Avrupa'nınkilerin hepsinden ucuzdu. International Harvester, Singer, Du Pont, Bell, Colt ve Standard Oil gibi önde gelen Amerikan firmaları, teknolojik yönden dünyadaki tüm firmalara denk, çoğu kez de üstün durumdaydılar ve Alman, İngiliz ve İsviçreli rakiplerinde bulunmayan muazzam bir iç pazara ve geniş çaplı üretimin sağladığı üstünlüklere sahiptiler. "Dev olmak" Rusya için sanayi yeterliğine işaret eden bir gösterge değildi;[154] Birleşik Devletlerde ise genellikle öyleydi. Sözgelimi, "Andrew Carnegie, 1901'de J.P. Morgan'ın dev kuruluşu United States Steel Corporation'la birleştiğinde tüm İngiltere'nin ürettiği çelikten daha fazlasını üretiyordu."[155] Ünlü İngiliz savaş gemisi tasarımcısı Sir William White, 1904 yılında yaptığı Birleşik Devletler gezi-

sinde Amerikan tersanelerinde aynı anda 14 savaş gemisi ve 13 zırhlı kruvazör yapıldığını görünce afallamıştı (ancak ne gariptir ki B.D. ticaret filosu ufak kalmıştır.) Sanayide, tarımda ve ulaştırma alanında hem yeterlik hem büyüklük vardı. Böylece 1914'e gelindiğinde B.D. ulusal gelirinin salt rakamlarla ve kişi başına olarak başkalarınınkinin çok üzerinde oluşu şaşırtıcı değildir.[156]

TABLO 21
1914'DE GÜÇLERİN ULUSAL GELİRLERİ, NÜFUSLARI VE KİŞİ BAŞINA GELİRLERİ

	Ulusal gelir	Nüfus	Kişi başına gelir
Birleşik Devletler	$ 37 milyar	98 milyon	$ 377
Britanya	11	45	244
Fransa	6	39	153
Japonya	2	55	36
Almanya	12	65	184
Italya	4	37	108
Rusya	7	171	41
Avusturya-Macaristan	3	52	57

Bu hızlı gelişmenin sonuçları Tablo 21'de ve konuyla ilgili karşılaştırmalı istatistiklerde görülmektedir. Birleşik Devletler 1914'te 455 milyon ton kömür üretimi ile İngiltere'nin 292 milyon tonluk, Almanya'nın da 277 milyon tonluk üretiminin bir hayli önündeydi. Dünyanın en büyük petrol üreticisi ve en büyük bakır tüketicisiydi. Pik demir üretimi, kendisini izleyen üç ülkenin (Almanya, İngiltere ve Fransa) üretim toplamından daha fazla, çelik üretimi ise kendisini izleyen dört ülkenin (Almanya, İngiltere, Rusya ve Fransa) üretim toplamına hemen hemen eşitti.[157] Modern yakıtlar kullanarak yaptığı enerji tüketimi 1913'te İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın toplam tüketimine eşitti. Ürettiği ve sahip olduğu motorlu taşıt sayısı, dünyanın öbür bölümlerinin ürettiği ve sahip olduğu sayıdan daha çoktu. Gerçekte, tam anlamıyla rakip bir kıtaydı ve öylesine hızla büyüyordu ki Avrupa'nın tümünü geçme noktasına yaklaşıyordu. Bir hesaba göre, bu büyüme oranları sürmüş ve dünya savaşına da engel olunmuş olsaydı, Birleşik Devletler 1925'e gelindiğinde, dünyanın en büyük ekonomik verimine sahip bölge olarak Avrupa'yı geçecekti.[158] Birinci Dünya Savaşının yaptığı şey, Birleşik Devletlerden daha eski olan Büyük Güçlerin uğradıkları ekonomik kayıplar ve bozulmalar yüzünden, bu tarihi altı yıl öne, 1919'a almak olmuştur.[159] "Vasco da Gama Çağı" –dünya üzerindeki dört yüzyıllık Avrupa egemenliği– 1914'teki tufandan bile önce sona ermekteydi.

Dış ticaretin Birleşik Devletlerin ekonomik büyümesindeki rolü

gerçekten de ufaktı. (1913'te GSMH'sının yaklaşık yüzde sekizi dış ticaretten elde edilirken, aynı oran İngiltere için yüzde 26'ydı).[160] Ama öbür ülkeler üzerinde ekonomik açıdan yaptığı etki hayli büyüktü. Birleşik Devletlerin geleneği, dışarıya hammadde (özellikle de pamuk) satmak, dışardan mamul mallar almak ve "görünür" ticaretteki olağan açığı altın ihracatı ile kapamak olmuştu. Ama iç savaş sonrasında sanayileşmede ortaya çıkan büyüme bu modeli epey değiştirdi. Hızla dünyanın en büyük mamul mallar üreticisi haline gelen Birleşik Devletler tarım makinelerini, demir ve çelik ürünlerini, imalat makinelerini, elektrik donanımını ve başka ürünlerini dünya piyasasına akıtmaya başladı. Aynı zamanda Kuzeyli sanayiciler lobisi öylesine güçlüydü ki, yabancı ürünlerin giderek yükseltilen gümrük tarifeleri sayesinde iç pazardan uzak tutulmasını da sağladı; buna karşı, hammaddeler ya da (Alman boya ilaçları gibi) uzmanlık konusu olan mallar, Amerikan sanayiinin ihtiyacını karşılamak üzere giderek artan miktarlarda dışardan satın alındı. Ülkenin sınai ihracatında meydana gelen artış en önemli değişiklik olmakla birlikte, "ulaşım devrimi" de Amerikan tarım ürünleri ihracatını genişletiyordu. 1900'den önceki 50 yıl içinde bir kile buğdayın Şikago'dan Londra'ya taşınma maliyetinin 40 sentten 10 sente düşmesiyle Amerikan tarım ürünleri Atlantik'in öbür yakasına sel halinde aktı. Mısır ihracatı 212 milyon kile ile 1897'de, buğday ihracatı ise 239 milyon kile ile 1901'de doruk noktasına ulaştı; kabaran bu dalga, tahıl ve un, et ve et ürünlerini de kapsıyordu.[161]

Bu ticari değişimin sonuçları, elbette çoğunlukla ekonomik nitelikliydi; ancak uluslararası ilişkileri de etkilemeye başladı. Amerikan fabrikalarının ve çiftliklerinin aşırı verimliliğe ulaşması, çok geniş olan iç pazarın bile yakın bir zamanda bu ürünleri tüketemeyecek hale geleceği yolunda yaygın bir kaygı yarattı ve güçlü çıkar gruplarını (orta-batı çiftçileri kadar Pittsburg çelik üreticilerini de) denizaşırı bölgelerde pazarlar açmak ya da onların açık tutmak üzere her türlü yardımı yapması için hükümete baskı uygulamaya itti. Çin'de bir "açık kapı" tutma telaşı ve Birleşik Devletleri Latin Amerika'da egemen ekonomik güç haline getirmek konusunda gösterilen büyük ilgi, ülkenin dünya ticareti içindeki payını genişletme kaygısının ortaya çıkan belirtilerinden yalnızca ikisiydi.[162] Birleşik Devletler 1860-1914 arası, ihracatını (334 milyon dolardan 2.365 milyar dolara) yedi kat arttırmış ama kendi pazarı konusunda çok korumacı bir tavır aldığından ithalatı (356 milyon dolardan 1.896 milyar dolara) yalnızca beş kat yükselmiştir. Ucuz Amerikan yiyeceklerinin bir çığ gibi gelmesi karşısında kara Avrupa'sındaki çiftçiler daha yüksek gümrük tarifeleri uygulanması için olaylar çıkardılar ve genellikle de bu konuda başarılı oldular; serbest ticaret uğruna tahıl üreticisi çiftçilerini zaten gözden çıkarmış olan İngiltere'de ise te-

laş uyandıran konu, Amerikan makinelerinin, demir ve çeliğinin ülkeye sel gibi akmasıydı. Gazeteci W.T. Stead kaygılara yol açacak bir biçimde "dünyanın Amerikalılaşması" konusunda yazarken –bu deyim, 1902 tarihli kitabının başlığıydı– Kaiser Wilhelm ve Avrupalı öbür liderler de "hakça olmayan" Amerikan ticaret devi karşısında birleşme gereğini üstü kapalı bir biçimde dile getiriyorlardı.[163]

Belki dengeyi daha da çok bozan, ancak daha az anlaşılan bir nokta, Birleşik Devletlerin dünya mali sistemi ve para akışları üzerindeki etkisiydi. Avrupa ile ticaretinde çok büyük bir fazlası olduğu için, Avrupa'nın açığı sermaye transferleriyle kapatılmak zorundaydı – bunlar, Avrupa'dan Birleşik Devletler sanayiine, kamu hizmeti şirketlerine ve hizmetlere çok büyük miktarlarda akan doğrudan yatırımlarla (1914'te yaklaşık yedi milyar dolar) eklenmekteydi. Batıya doğru olan bu külçe altın akışının bir bölümü, Avrupalıların yatırımlarından sağlanan kazançları deniz taşımacılığı ve sigortacılık gibi hizmetler karşılığı Amerika'nın yaptığı ödemelerle geri dönüyordu ama çekilen miktar büyüktü ve sürekli olarak daha da büyüyordu. Birleşik Devletler Hazinesinin dünyadaki altının yaklaşık üçte birini biriktirme (ve sonra da bunun üzerine oturma) politikası yüzünden iyice arttı. Üstelik, Birleşik Devletler artık tüm dünya ticaret sisteminin ayrılmaz bir parçası durumuna geldiği halde –hammadde sağlayan ülkeler karşısında açığı, Avrupa karşısında ise büyük bir fazlası vardı– kendi mali sistemi tam gelişmemişti. Sözgelimi, dış ticaretinin çoğu sterlin esası üzerinden yapılıyor, Londra altın konusunda borç verecek en son merci görevini yapıyordu. Mali pazarları denetleyebilecek bir merkez bankasının bulunmaması, New York ile geniş kırlık alanlara sahip eyaletler arasında sırf tahıl ürününe –o da değişken iklim koşulları altında elde edilen ürüne– bağlı olarak meydana gelen çok büyük miktarlarda mevsimlik para giriş ve çıkışları ve yalnızca iç para sistemini değil, Londra'ya altın için sık sık yapılan talepleri de altüst edebilecek durumdaki vurguncular yüzünden Birleşik Devletler, daha 1914 öncesi yıllarda çok büyük ama ne yapacağı kestirilemeyen bir körük haline gelmişti; dünya ticaret sistemine onu ateşlemek için hava veriyor, ancak kimi durumlarda da, bu sistemin hızını dramatik bir biçimde kesiyordu. Amerikan bankacılık sisteminde 1907'de meydana gelen (esas olarak da vurguncuların bakır pazarını ele geçirme girişimleri yüzünden çıkan) ve sonuç olarak Londra'da, Amsterdam'da ve Hamburg'da etkiler uyandıran bunalım, Birleşik Devletlerin Birinci Dünya Savaşından önce bile öbür güçlerin ekonomik hayatına nasıl sarktığını gösteren örneklerden yalnızca biridir.[164]

Amerika'nın sanayi gücünde ve denizaşırı ticaretinde görülen bu büyüme, belki de kaçınılmaz olarak, daha iddiacı bir diplomasi ve Amerikan usulü bir Weltpolitik retorikini de beraberinde getiriyordu.[165]

Dünya halkları arasıda Amerikan dış politikasını eski dünyanınkilere üstün kılan özel bir manevi güçle donatılmış olunduğu yolundaki iddialar, sosyal Darwinci ve ırkçı görüşlere ve sanayi ile tarım alanlarında baskı gruplarının denizaşırı pazarların güvenliği konusundaki ısrarlarına karışıyordu. Monroe Doktrinine yönelen tehditlere ilişkin geleneksel, belki her zaman da abartılan kaygı ile, Birleşik Devletlerin Pasifik'teki "Belli Kaderi"ni gerçekleştirme çağrıları birlikte görülüyordu. Dert kaynağı olabilecek ittifaklardan kaçınılması hâlâ gerekliydi ama ülke içindeki pek çok grup Birleşik Devletlerin çok daha aktif bir diplomasi uygulaması konusunda ısrar ediyordu – McKinley, (özellikle de) Theodore Roosevelt yönetimleri sırasında yapılan da bundan başka bir şey olmamıştır. İngiltere ile 1895'te –gerekçesi Monroe Doktrini çerçevesinde açıklanan– Venezuella sınır anlaşmazlığı yüzünden çıkan kavgayı, üç yıl sonra Küba sorunu dolayısıyla İspanya ile yapılan dramatik savaş izlemiştir. Washington'un (İngiltere ile daha önce yaptığı yüzde elli-elli düzenleme yerine) Panama kıstağı üzerinde yapılacak kanalı tek başına denetleme talebi, Kanada'nın protestosuna rağmen Alaska sınırının yeniden belirlenmesi ve Almanların Venezuella'ya karşı giriştikleri eylemin ardından 1902-1903 yıllarında Karayipler'deki savaş filosunun hazırlıkları, hep Birleşik Devletlerin batı yarıküresinde başka hiçbir Büyük Gücün kendisine rakip olmaması yönündeki kararlılığının belirtileriydi. Amerikan yönetimleri bunun "doğal sonuc"u olarak tavırları Birleşik Devletlerin normlarına uymadığı zaman Nikaragua, Haiti, Meksika ve Dominik Cumhuriyeti gibi Latin Amerika ülkelerine diplomatik baskı ve askeri araçlarla müdahale etmeye istekli olduklarını gösterdiler.

Ama bu dönemdeki Amerikan dış politikasının gerçekten de yeni olan özelliği, batı yarıküresinin dışındaki olaylara müdahaleleri ve katılmasıydı. Birleşik Devletlerin 1884-1885'te Berlin Batı Afrika Konferansına katılması, kuraldışı ve düzensiz bir biçimde olmuştu. Birleşik Devletler delegasyonunun serbest ticareti ve açık kapıları savunan gösterişli konuşmalarının ardından ortaya çıkan anlaşma hiçbir zaman onaylanmadı. 1892'ye gelindiğinde bile New York Herald denizaşırı bölgelerde yapacak pek az işi olduğu gerekçesiyle, Dışişleri Bakanlığının kaldırılmasını öneriyordu.[166] İspanya ile 1898'de yapılan savaş bunların tümünü değiştirmiş ve bu değişme, yalnızca Birleşik Devletleri Batı Pasifik'te (Filipinler), bir tür Asyalı sömürgeci durumuna getiren konumu kazandırmasıyla kalmamış, iddiacı bir politikadan yana olanların siyaset alanındaki şanslarını artırmalarını da sağlamıştır. Dışişleri Bakanı Hay'in bir yıl sonraki "Açık Kapı" politikası genelgesi, Birleşik Devletlerin Çin'de söz sahibi olmak istediğini gösteren ilk belirtilerinden biriydi; düzeni yeniden sağlamak üzere 1900 yılında Çin'e gönderilen uluslararası orduya, 2.500 Amerikalı askerin verilmesi taahhütü de

öyle. Roosevelt grosse Politik* içine girme konusunda daha da büyük bir isteklilik göstererek Rus-Japon savaşına son veren görüşmelerde arabulucu görevi yapmış, Fas konusunda 1906 tarihinde toplanan konferansa Amerika'nın katılımı için ısrar etmiş ve Çin'deki "Açık Kapı"yı koruma çabası için de Japonya ve öbür güçlerle görüşmeler yapmıştır.[167] Sonraki tarihlerde bilim adamları bu yapılanların büyük bir bölümünü, ülkenin dünyadaki gerçek çıkarlarının soğukkanlı bir hesabına dayanmaktan çok, olgunlaşmamış bir dış politika üslubunun etnosantrik bir safdilliğin ve hem ülke içindeki hem ülke dışındaki izleyicileri etkileme isteğinin bir yansıması olarak değerlendirmişlerdir – bunlar gelecekte "gerçekçi" bir Amerikan dış politikasını karmaşık hale getirecek özelliklerdi,[168] ancak böyle olsa bile, bu parlak ve abartılı emperyalist söylevler ve milliyetçi gurur çağında Birleşik Devletler hiç de tek başına değildi. Nasıl düşünülürse düşünülsün, Roosevelt'den sonra gelenler, Birleşik Devletleri batı yarıküresinin dışında meydana gelen olaylardan uzak tutmayı tercih ederek, Çin konusu dışında bu tür aktif bir diplomasi yürütmeyi sürdürmemişlerdir.

Bu diplomatik eylemlerin yanı sıra, silah için yapılan harcamalarda artışlar oldu. İki kuvvet arasında, en fazlasını alan donanmaydı, çünkü donanma dışardan gelen bir saldırı halinde (ya da Monroe Doktrinine yönelen bir tehditte) ulusun savunmasında cephe hattını oluşturuyor ve Amerika'nın Latin Amerika'da, Pasifik'te ve başka yerlerde yürüteceği diplomasi ve yapacağı ticaret için en yararlı araç oluyordu. Filonun yeniden şekillendirilmesi, daha 1880'li yıllarda başlamıştı ama en büyük genişleme İspanyol-Amerikan Savaşı sırasında oldu. Bu çatışmada kolayca kazanılan deniz zaferleri Amiral Mahan ve "büyük donanma" lobisinin tartışmalarını haklı çıkarmış göründüğü ve strateji uzmanları İngiltere ve daha sonraları da 1898'den başlayarak Almanya ile savaş ihtimalinden kaygı duydukları için savaş filosu düzenli olarak takviye edildi. Hawaii'de, Samoa'da, Filipinler'de ve Karayip'lerde üsler elde edilmesi, Latin Amerika'da donanma gemilerinin "polis" görevi yapmak üzere kullanımı ve Roosevelt'in "büyük beyaz donanma"sını 1907'de dünyaya salarak yaptığı dramatik jest, hep deniz gücünün önemini vurgular gibiydi.

Sonuç olarak, donanma harcamaları 1890'da 22 milyon dolarla toplam federal harcamaların yalnızca yüzde 6,9'unu tutarken, 1914'te donanmaya ayrılan 139 milyon dolar yüzde 19'u buluyordu.[169] Bu miktarın hepsi de elverişli bir biçimde harcanıyor değildi –ülke içinde (yerel politik baskıların sonucu olarak) çok fazla sayıda filo üssü ve çok az sayıda refakat gemisi vardı– ama sonuç gene de etkileyici oldu. Krallık

* Grosse Politik: Büyük boyutlu politika. – ç.n.

donanmasından epey küçük olduğu ve Almanya'ya göre daha az Dretnot-tipi muharebe gemisi bulunduğu halde, Birleşik Devletler Donanması 1914'te dünyanın üçüncü en büyük donanmaydı. Birleşik Devletler denetiminde Panama Kanalının yapımı bile Amerikalı planlamacıları filoyu bölmek ya da ülkenin kıyı şeritlerinden birini tehlikeye açık bırakmak gibi stratejik bir açmazın işkencesinden kurtaramadı: Bazı subayların bu yıllarda tuttukları kayıtlar yabancı güçler karşısında biraz paranoit bir tavrı ortaya koymaktadır.[170] Yüzyılın dönümünde Büyük Britanya ile gerçekleştirilen rapprochement* düşünülürse, Birleşik Devletler aslında büyük bir güvenlik içindeydi ve Alman deniz gücünün yükselmesinden korksa bile, kaygı sebepleri gerçekte öbür önemli güçlerin hepsine göre çok daha azdı.[171]

Birleşik Devletler askeri gücünün ufak oluşu, pek çok yönden, bu güvenlik durumunun bir yansımasıydı. Ordu, İspanya ile olan savaş sayesinde takviye edilmiş durumdaydı; bu, en azından kamunun ordunun gerçekte ne kadar ufak olduğunu, ulusal muhafızların ne kadar dağınık bir durumda bulunduğunu ve Küba'da başlangıçta yapılan savaşta yıkıma ne kadar yaklaşıldığını anlamasını sağlayacak ölçüde oldu.[172] Ama düzenli ordunun büyüklüğünün 1900'den sonra üç kat artması ve Filipinler ile başka yerlerde ek garnizon görevleri üstlenilmesi, orduyu gene de Sırbistan ya da Bulgaristan gibi orta boy bir Avrupa devletinin ordusu yanında bile ufak gösteriyordu. Birleşik Devletler, İngiltere'den bile daha büyük ölçüde silah altında tutulan kitle orduları karşısında laissez-faire'ci hoşnutsuzluğunu sürdürmüş ve müttefiklerle değişmez askeri yükümlülüklere girmekten kaçınmıştır. Savunmaya GSMH'sının yüzde birinden azı gidiyordu. Bu yüzden de Birleşik Devletler 1898-1914 dönemindeki emperyalist etkinliklerine rağmen, toplumbilimci Herbert Spencer'ın deyimiyle, Rusya gibi "askeri" bir toplumdan çok bir "sanayi" toplumu olarak kaldı. Çoğu tarihçi, "süper güçlerin yükselişini"nin bu dönemde başladığına işaret ettiklerinden, Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde Rusya ile Birleşik Devletler arasındaki çok şaşırtıcı farklara işaret etmek iyi olacaktır. Rusya, Birleşik Devletlere göre on kat daha büyük bir cephe hattı ordusuna sahipti; ama Birleşik Devletler altı kat daha fazla çelik üretiyor ve on kat daha fazla enerji tüketiyordu; toplam sanayi verimi açısından da dört kat daha büyüktü (kişi başına hesapla verimliliği Rusya'nın altı katıydı.)[173]

Savaş denince, akıllarından eldeki yığınla askerin işe karışacağı, hızla gerçekleştirilen çarpışmalar geçiren tüm Avrupa genelkurmaylarının gözünde, Rusya kuşkusuz daha güçlüydü; ama başka bir ölçüler kullanıldığında, Birleşik Devletler kuvvetli, Rusya zayıftı.

* Rapprochement: Uzlaşma. – ç.n.

Birleşik Devletlerin bir Büyük Güç haline gelmiş olduğu kesindi. Ama Büyük Güç sisteminin bir parçası değildi. İş başkanlık ile Kongre arasındaki kuvvetler ayrılığının aktif bir ittifak politikasını hemen hemen imkânsız kılmasıyla bitmiyordu; şu da çok açıktı ki, hiç kimse çok büyük bir rahatlık sağlayan mevcut tecrit politikasının terk edilmesini istemiyordu. Öbür güçlü devletlerden binlerce millik okyanusla ayrılmış durumda, sözünü etmeye değmez bir orduya sahip, yarıküre üzerinde sağladığı egemenlikle yetinen ve hiç değilse Roosevelt'in görevden ayrılmasından sonra dünya çapında bir diplomasi uğraşı içine girmeye daha az hevesli olan Birleşik Devletler, 1913'te Büyük Güç Sisteminin kıyısında yer alıyordu. Öbür ülkelerden çoğu dikkatlerini 1906'dan sonra Asya ve Afrika'dan ayırıp, Balkanlar ve Kuzey Denizindeki gelişmelere çevirdikleri için, bunların Birleşik Devletleri uluslararası güç dengelerinde, yeni yüzyılın başladığı sıralarda olduğundan daha önemsiz bir etken gibi görme eğilimleri belki de şaşırtıcı değildi. Ama bu, 1914 öncesinde yaygın olan ve yanlışlığını bizzat Büyük Savaşın ortaya koyacağı varsayımlardan bir başkasıydı.

İTTİFAKLAR VE SAVAŞA SÜRÜKLENİŞ, 1890-1914

Büyük Güç sisteminin bu onyıllarda nasıl değiştiğini anlamak için gerekli olan üçüncü ve son unsur, Bismarck'ın görevinin son bulmasından Birinci Dünya Savaşının patlak verişine kadar görülen değişken ittifak diplomasisinin incelenmesidir. Çünkü 1890'lı yıllarda birtakım oldukça küçük çaplı çatışmalar (Çin-Japon Savaşı, İspanyol-Amerikan Savaşı ve Boer Savaşı), daha sonra da Rus-Japon Savaşı sırasında büyük ama gene de yerel bir çatışma meydana gelmiş olmakla birlikte, bu tarihten sonraki genel eğilim, Felix Gilbert'in dediği gibi ittifak bloklarının "katılaşması" olmuştu.[174] Bunun yanı sıra, çoğu yönetimler bundan sonra büyük bir savaş meydana gelecek olursa, bu savaş başladığında bir ortaklığa üye olma beklentisi içindeydiler. Bu, nispi ulusal güç değerlendirmelerini genişletecek ve daha karmaşık hale getirecekti, çünkü müttefikler yarar sağladıkları gibi sakınca da oluşturabiliyorlardı.

İttifak diplomasisine olan eğilim, bu tarihlerde, çok uzaklardaki Birleşik Devletleri elbette etkilemedi ve Japonya'ya da ancak bölgesel olarak 1902 ve 1905 tarihli İngiliz-Japon ittifakları dolayısıyla dokundu. Ama ittifak diplomasisi, bu yıllarda beliren karşılıklı korkular ve rekabetler yüzünden tüm Avrupalı Büyük Güçleri, hatta denizlerle çevrili İngiltere'yi bile giderek daha çok etkiledi. Barış zamanı –daha önce olmuşsa bile ancak çok ender olarak gerçekleşen– değişmez askeri ittifaklar kurulması, Bismarck tarafından, Viyana'nın dış politikasını "de-

netlemek" ve St. Petersburg'u uyarmak amacıyla Avusturya-Alman ittifakını oluşturduğu 1879 yılında başlatılmıştı. Almanya Şansölyesinin gizli hesaplarına göre bu hareket, Rusları "önceden kestirilemez olan politikaları"nı[175] terk etmeye ve Üç İmparator İttifakına geri dönmeye razı etmeyi amaçlıyordu – Ruslar bir süre için bunu yaptılar da; ancak Bismarck'ın eyleminin daha kalıcı olan mirası, bir Rus saldırısı olduğunda, Almanya'nın kendisini Avusturya-Macaristan'ın yardımına koşmak zorunda bulması olmuştur. 1882'ye gelindiğinde Berlin, Fransa'nın saldırması ihtimaline karşı, Roma ile de buna benzer karşılıklı bir anlaşma gerçekleştirmiş ve sonraki bir yıl içinde hem Almanya hem Avusturya-Macaristan Rus saldırganlığı karşısında Romanya'ya yardım etmek üzere gizli bir ittifak daha yapmışlardı. Bu diplomasi süreci üzerine inceleme yapanlar, Bismarck'ın amacının esas olarak kısa vadeli ve savunmaya yönelik olduğu konusunda ısrar etmektedir – Viyana'daki, Roma'daki ve Bükreş'teki huzursuz dostları yatıştırmak, Fransa'yı diplomatik açıdan tecrit etmek ve Rusların Balkanları istila etmeleri halinde, "sığınma" mevkileri hazırlamak. Söylenenler, kuşkusuz doğrudur; ancak şu da vardı ki, Bismarck birtakım sözler vermişti; dahası bu gizli anlaşmaların tam niteliği herkesçe bilinmese bile, hem Fransa'nın hem Rusya'nın kendi soyutlanmışlıkları konusunda kaygı duymalarına ve Berlin'de ipleri kendi isteğine göre oynatan etkili adamın savaş sırasında onları ezmek amacıyla muazzam bir ortaklık kurmuş olduğundan kuşkulanmalarına yol açmıştır.

Bismarck'ın St. Petersburg'a uzattığı "gizli ip" (1887 tarihli, Reasürans Antlaşması diye adlandırılan anlaşma), Almanya ve Rusya'nın resmen kopmalarını önlemişti ama Şansölyenin 1880'li yılların sonlarında bir Fransız-Rus ittifakına doğru gidişi durdurmak için gösterdiği çok karmaşık, incelikli ve atlatmacı çabalarda yapay ve çılgınca olan bir şeyler de vardı. Fransa'yı Alsace-Lorraine'i yeniden ele geçirme, Rusya'yı da Doğu Avrupa'da yayılma emellerinden caydıran başlıca sebep Almanya korkusuydu. Her ikisi için de kıta Avrupa'sında bir başka önemli ittifak ortağının bulunması söz konusu değildi; Rusya için Fransa'dan alınabilecek askeri yardım biçiminde gerçekleşecek karşılıklı yararlar da çekiciydi. Burjuva nitelikli Fransa rejimi ile gerici çarlık rejimi arasındaki ideolojik farklılıklar, bu gidişi bir süre yavaşlatırken, Bismarck'ın 1890'da görevden çekilmesi ve II. Wilhelm yönetiminin yaptığı daha tehdit edici hareket konuyu sonuca bağladı. 1894'e gelindiğinde, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasındaki Üçlü İttifak Fransız-Rus İkili İttifakıyla dengelenmişti; bu Üçlü İttifak sürdükçe devam edecek politik ve askeri bir taahhüttü.[176]

Bu yeni gelişme, Avrupa'daki görünümü çeşitli yönlerden istikrara kavuşturmuş gibiydi. İki ittifak bloku arasında kabaca bir denge kurul-

muştu ve bu durum bir Büyük Güç çatışmasının sonuçlarını eskisine göre daha hesaba gelmez, dolayısıyla da böyle çatışmayı daha az mümkün kılıyordu. Tecrit durumlarından kurtulan Fransa ve Rusya, dikkatlerini Afrika ve Asya'daki çıkarlarına çevirdiler. Buna Alsace ve Bulgaristan'daki gerilimlerin azalması da yardımcı oldu. Gerçekten de Viyana ve St. Petersburg 1897'de Balkanlar sorununu ilerde ele almak üzere şimdilik bir kenara bırakma konusunda anlaşmışlardı.[177] Üstelik, Almanya da Weltpolitik'e yöneliyor, bu arada İtalya'da ise kimseninkine benzemeyen üslubuyla Habeşistan'a bulaşıyordu. 1890'lı yılların ortalarında, insanların dikkatini çeken konular Güney Afrika, Uzakdoğu, Nil Vadisi ve İran oldu. Bu ayrıca, donanmaların ve sömürgelerin birbirleriyle doğal bir bağlantı içinde oldukları inancıyla bütün güçlerin filolarını genişletmeye çalıştıkları "yeni donanmacılık"[178] çağıydı. Böylece bu onyıl, tahmin edilebileceği gibi, Avrupa'daki karışıklıklardan genellikle uzak duran Britanya İmparatorluğunun, önce Fransa ve Rusya gibi eski rakiplerinin, daha sonraları da Almanya, Japonya ve Birleşik Devletler gibi kendisine yeni yeni meydan okuyacak hale gelen ülkelerin çok büyük baskılarını hissettiği bir onyıl oldu. Bu koşullar altında, Avrupa ittifak bloklarının üzerinde anlaştıkları maddeler giderek geçerliliğini yitiriyordu, çünkü Avrupa'daki genel bir savaş Fashoda'daki İngiliz-Fransız çatışması (1898), Boer Savaşı ya da Çin'de ödünler kazanmak için girişilen kapışma gibi olaylar yüzünden başlamayacaktı.

Ancak biraz daha uzun vadede, bu emperyalist rekabetler, Büyük Güçlerin Avrupa çerçevesi içindeki ilişkilerini bile etkileyecekti. Yüzyılın dönümünde, Britanya İmparatorluğu üzerindeki baskılar o noktaya varmıştı ki, Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain'e yakın kimi çevreler "harika bir şey olan tecrit"e son verip, Berlin'le bir ittifaka girilmesi çağrısında bulunurken, Balfour ve Landsowne gibi başka bakanlar, diplomatik uzlaşma gereğini kabullenmeye başlamışlardı. Panama Kanalı, Alaska sınırı, ayıbalığı dalyanları vb. konularda Birleşik Devletlere verilen bir dizi ödün –İngiltere-Amerika rapprochement'ı bunlar için kılıf olmuştu– İngiltere'yi batı yarıküresi üzerindeki stratejik açıdan savunulamaz bir konumdan çıkardı ve daha da önemlisi, 19. yüzyıldaki devlet adamlarının hiç düşünmeden kabul ettikleri bir şeyi kesin biçimde değiştirdi: İngiliz-Amerikan ilişkilerinin her zaman oldukça soğuk, haset dolu ve ara sıra da düşmanca olacağı yolundaki düşünceyi.[179] İngiliz devlet adamları 1902 tarihli İngiliz-Japon ittifakını kotarırken, kimi koşullarda Japonya'yı desteklemek pahasına da olsa, Çin'deki ağır stratejik yükü hafifletme umudundaydılar.[180] 1902-1903 yıllarına gelindiğinde İngiltere'de, daha önceki Fashoda bunalımında Nil yüzünden savaşa gitmeyeceğini gösteren Fransa ile sömürgeleri ilgilendiren konularda uzlaşmanın mümkün olabileceğini düşünen etkili çevreler vardı.

Tüm bu düzenlemeler ilk bakışta yalnızca Avrupa dışındaki konulara ilişkin gibi görünüyorsa da Avrupa'daki Büyük Güçlerin konumlarıyla dolaylı olarak ilgiliydiler. İngiltere'nin batı yarıküresinde stratejik açmazlarına çözüm bulunması ve Japonya'nın Uzakdoğu'daki filosundan sağlayacağı destek, krallık donanmasının denizlerdeki düzenini etkileyen baskıların bir bölümünü hafifletti ve donanmanın savaş sırasında bir araya gelebilme şansını arttırdı; İngiliz-Fransız rekabetinin çözüme kavuşturulmasıyla, İngiltere'nin denizlerdeki güvenliği daha da artacaktı. Tüm bunlar İtalya'yı da etkiliyordu, İtalya'nın kıyı şeridi bir İngiliz-Fransız birleşmesine karşı olan bir kampta yer almasına izin vermeyecek kadar tehlikelere açıktı; zaten 20. yüzyılın ilk dönemlerinde Fransa ve İtalya'nın birbirleriyle olan ilişkilerini iyileştirmek için kendilerine özgü (mali ve Kuzey Afrika'yla bağlantılı) haklı sebepleri de vardı.[181] Ancak, İtalya Üçlü İttifaktan koparsa, bunun Avusturya-Macaristan'la yarı bastırılmış kavgalarını etkileyeceği kesindi. Son olarak da, uzaklarda gerçekleştirilen İngiliz-Japon İttifakının bile Avrupa devletler sistemi içinde yankıları olacaktı, çünkü bu ittifak, Japonya 1904'te Kore ve Mançurya'nın geleceği konusunda Rusya'ya kafa tutmaya karar verdiğinde, herhangi bir üçüncü gücün müdahale etme ihtimalini ortadan kaldırıyordu; üstelik bu savaş patlak verdiğinde, İngiliz-Japon anlaşmasının ve Fransız-Rus ittifakının özel maddeleri* iki "destekçi"yi, yani bir ittifakta İngiltere'yi öbüründe de Fransa'yı, çatışma içine açıkça çekilmekten kaçınmak için kuvvetle işbirliğinde bulunmaya itiyordu. O halde, Uzakdoğu'da savaş çıkmasının, Londra ve Paris'i sömürgeler konusundaki çekişmelerini hızla sona erdirip, Nisan 1904 tarihli entente'ı gerçekleştirmeye götürmesi şaşırtıcı değildi.[182] İlk olarak Mısır'ın 1882'de İngilizler tarafından istila edilmesiyle başlayan İngiliz-Fransız rekabeti dönemi artık kapanmıştı.

İki etken daha olmasaydı, bu bile 1904-1905 tarihli ünlü "diplomatik devrim"e[183] yol açmayabilirdi. Bu etkenlerden ilki, İngiliz ve Fransızların Almanya karşısında giderek artan kuşkularıydı; Almanya'nın amaçları açık olmamakla birlikte hırslı ve tehlikeli görünüyordu; çünkü Şansölye Bülow ve efendisi İmparator II. Wilhelm, yeni yüzyılı "Alman yüzyılı" olarak ilan etmişlerdi. 1902-1903 yıllarında büyüklüğü ve yapısı açısından özellikle İngiltere'yi hesaba katarak kurulduğu izlenimini veren açık deniz filosu, İngiliz Donanma Komutanlığını karşı

Japonya tek bir düşmanla çarpışıyorsa, İngiltere Japonya karşısında "lehte bir tarafsızlık" içinde bulunacak, birden fazla düşmanla çarpışıyorsa askeri yardım yapmak zorunda kalacaktı; Fransa'nın Rusya'ya yardım anlaşması da benzer bir biçimde kaleme alınmıştı. O halde Londra ve Paris'in ikisi de dışarıda kalmaya razı olmazlarsa, yeni kurulan dostlukları yıkılabilirdi.

hareketler tasarlama durumunda bırakıyordu. Ayrıca, Almanya'nın Avusturya-Macaristan'a yönelik amaçları Fransa tarafından huzursuzlukla izlenirken, Mezopotamya'daki emelleri de İmgiliz emperyalistlerince hoş karşılanmıyordu. Her iki ülke de, Bülow'un 1904 yılında Uzakdoğu'da bir savaş çıkmasını teşvik etmek ve onları da savaşa bulaştırmak için gösterdiği diplomatik çabaları giderek artan bir öfkeyle gözlüyorlardı – bu gerçekleşirse, asıl kârlı çıkan Berlin olacaktı.[184]

Avrupa'daki dengeler ve ilişkiler üzerinde bundan da ağırlıklı olarak hissedilen bir etki, Japonya'nın savaş sırasında, Rusya'da 1905 yılında yaygın olan huzursuzluklarla aynı zamana denk gelen göz alıcı deniz ve kara zaferlerinden kaynaklanıyordu. Rusya'nın beklenmedik biçimde ilerdeki birkaç yıl için ikinci sınıf bir güç durumuna inmesiyle, Avrupa'daki askeri denge kesin olarak Berlin lehine bozuldu – bu durum karşısında, Fransa'nın geleceği 1870'dekinden de kötü görünüyordu. Almanya'nın batıya doğru saldırması için uygun zaman herhalde 1905 yazı olurdu. Ancak Kaiser'in ülke içi huzursuzluklara ilişkin kaygıları, Rusya ile ilişkileri iyileştirme isteği, savaş gemilerini Çin'den getirip ülke çevresindeki sulara yerleştiren ve Almanya'nın saldırması halinde Fransızların yardım başvurularını dikkate alan İngilizlerle ilgili kararsızlığı, buna engel oldu. Berlin savaşa atılmaktansa diplomatik zafer kazanmayı seçerek, baş düşmanı Fransa Dışişleri Bakanı Delcassé'yi görevden ayrılmaya zorladı ve Fransızların Fas'taki iddialarını engellemek üzere uluslararası bir konferans toplanması için ısrar etti. Ancak, katılanların çoğunun Fransa'nın Fas'ta özel bir konuma sahip olma iddialarını desteklediği Algeciras toplantısının sonuçları, sanayi, donanma ve ordu gücü büyümüş olsa da, Almanya'nın diplomasi alanındaki etkisinin Bismarck'dan bu yana ne kadar gerilediğini en yıkıcı bir biçimde doğrulamıştır.[185]

İlk Fas bunalımı uluslararası rekabetleri Afrika'dan yeniden Avrupa kıtasına kaydırdı. Bu eğilim daha önemli üç olayla kısa sürede güç kazandı. Bunlardan ilki İran, Tibet ve Afganistan konularında İngiltere ile Rusya'nın 1907'de vardıkları entente'dı; bu, kendi içinde, bölgesel bir mesele olmakla birlikte daha geniş anlamlar da taşıyordu, çünkü Londra ile St. Petersburg arasında Asya'ya ilişkin olarak süren ve 19. yüzyıl boyunca tüm güçler tarafından kaçınılmaz sayılan kavgaları ortadan kaldırıp bu sayede İngiltere'nin Hindistan savunmasındaki yükünü hafifletmekle kalmadı, gergin Almanların Avrupa'da "kuşatılmış" olmaktan söz etmelerine de yol açtı. İngilizler arasında, özellikle de liberal hükümet içinde, hâlâ kendilerini Almanya karşısında bir ortaklığın parçası olarak görmeyen pek çok kimse olsa da, bunların savundukları düşünce ikinci olay yüzünden güç kaybetti: Tirpitz'in gemi yapımı programındaki yeni genişlemelerin ve İngilizlerin Kuzey Denizinde

bile deniz gücü üstünlüğünü kaybedecekleri yolundaki korkularının ardından kızışan 1908-1909 İngiliz-Alman "donanma yarışı." İngilizlerin sonraki üç yıl içinde bu rekabeti azaltma çabaları, Almanya'nın Avrupa'da savaş olması halinde Londra'ya yönelttikleri tarafsızlık talebiyle karşılaşınca, kuşkucu İngilizler geriledi. İngilizler ve Fransızlar 1908-1909 Balkan bunalımını gerginlik içinde izlemişlerdi; bu bunalım sırasında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek illerini resmen ilhakı karşısında Rusların gösterdiği öfke, Almanya'nın, Rusya'dan fait accompli'yi* kabul etmesi yolunda bir talepte bulunmasına sebep oldu; kabul etmezse, bunun sonuçlarına katlanmak zorundaydı.[186] Japonlarla yeni yaptığı savaş yüzünden zayıf düşen Ruslar boyun eğdiler. Ancak bu diplomatik kabadayılık Rusya içinde yurtseverlerin tepkisine, savunma harcamalarının artmasına ve müttefiklere daha sıkı sarılma kararlılığına yol açtı.

Böylece, 1909'dan sonra çeşitli başkentler arasında zaman zaman görülen detente girişimlerine rağmen, "katılaşma" eğilimi arttı. 1911'de Fas yüzünden çıkan ve İngilizlerin Fransa lehine ve Almanya'ya karşı olarak müdahale ettikleri ikinci bunalım, Fransa ve Almanya'da büyük bir yurtseverlik heyecanının kabarmasına ve milliyetçiler yaklaşmakta olan çatışmadan açık açık söz ederlerken, orduların çok büyük ölçülerde genişlemesine yol açtı; İngiltere'de ise hükümeti Avrupa'daki bir savaşa katılmak söz konusu olabilir diye birbirlerinden ayrı olan hava ve deniz harbi planlarıyla uğraşmak zorunluluğunda bıraktı.[187] Bundan bir yıl sonra İngiliz bakan Lord Haldane'nin Berlin'deki diplomatik görevinin başarısızlığa uğraması ve Alman filolarının daha da genişletilmesi, Londra'yı Kasım 1912 tarihli uzlaştırıcı İngiliz-Fransız deniz gücü anlaşmasını imzalamaya itti. Bu sırada, İtalyan kuvvetlerinin Türkiye'ye karşı gerçekleştirdikleri fırsatçı saldırı, Balkan ittifakı devletlerince de taklit edildi ve böylece Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan fiilen dışarı sürüldü; daha sonra da ittifak üyeleri ganimet konusunda birbirlerine düştüler. Başlangıcı çok eskilere giden "Doğu Meselesi"nin böylece yeniden canlanması en ciddi nitelikli olaydı; bu kısmen rakip Balkan devletlerinin üstünlük sağlamak için yaptıkları ateşli mücadelenin Büyük Güçler tarafından gerçek anlamda denetlenmemesinden, kısmen de birtakım yeni gelişmelerin bu güçlerin hayati çıkarlarını tehdit eder görünmesinden ileri geliyordu: Sırbistan'ın yükselmesi Viyana'yı ürkütüyor, Almanların Türkiye üzerindeki askeri nüfuzlarının artma ihtimali de St. Petersburg'u dehşete düşürüyordu. Arşidük Ferdinand'ın 1914 Haziranında öldürülmesi, Avusturya-Macaristan'ın Sırplardan toprak almasına, sonra da Rusların karşı hareket-

* Fait accompli: Oldu bittiye getirilen durum. – ç.n.

lerine yol açtığı için, arşidükün ölümünün barut fıçısını ateşleyen bir kıvılcım olduğu yolundaki eski beylik değerlendirme, gerçekten de epey haklı görünmektedir.[188]

Haziran 1914'te meydana gelen öldürme olayı, tarihte, özel bir olayın, nasıl olupta önce genel bir bunalıma, sonra da bir dünya savaşına yol açtığını gösteren örnekler arasında en iyi bilinenlerden biridir. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan üzerindeki talepleri ve Sırpların buna verdikleri yumuşatıcı cevabı reddederek Belgrad'a saldırması, Rusya'nın Sırp müttefiklerine yardım için harekete geçmesine sebep oldu. Ancak bu da, Prusya Genelkurmayının Schlieffen Planının derhal uygulanması için baskı yapmasına yol açtı; plan batıya, Belçika üzerinden Fransa'ya bir önalma taarruzu* yapılmasıydı – bu ise, İngilizleri işin içine çekmek gibi bir sonuç daha yarattı.

Bu bunalımda Büyük Güçlerin her biri gördükleri ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket ederken, mevcut harekât planlarının savaşa gitme kararlarını etkilediği de bir gerçekti. Almanlar 1909'dan başlayarak Avusturya-Macaristan'a yalnızca diplomatik açıdan değil askeri açıdan da, Bismarck'ın hiçbir zaman düşünmediği oranda taahhütte bulundular. Ayrıca, Alman harekât planı artık, savaşın özel sebebi ne olursa olsun, Belçika üzerinden Fransa'ya hemen ve geniş kapsamlı bir saldırıyı da işe katıyordu. Buna karşı, Viyana'daki askeri planlamacılar farklı cepheler konusunda hâlâ kararsızdılar; ancak ilk darbeyi Sırbistan'da indirme kararlılığı güçleniyordu. Fransa'dan gelen paralardan destek alan Rusya, savaşın başlama ihtimali karşısında tüm gücünü giderek hız kazanan seferberlik ve batıya doğru saldırı için kullandı; öte yandan, böyle bir şey yapmak için daha da az sebebi olan Fransa, 1911 yılında Alsace-Lorraine'e düşüncesizce bir saldırı öngören ünlü Plan XVII'yi benimsedi ve İtalya'nın Üçlü İttifaktaki ortakları yanında savaşma ihtimali artık çok azalmış olduğu halde İngilizlerin, Almanya'nın Belçika ve Fransa'ya karşı saldırıda bulunması durumunda Avrupa'da askeri bir müdahaleye girişmesi daha bir beklenir hale geldi. Söz konusu ülkelerin genelkurmaylarında hızın her şeyin özünü oluşturduğu yolunda tartışılmaz bir varsayım bulunduğu bilinmektedir; yani bir çatışma ihtimali doğduğu anda, kuvvetleri seferber etmek ve düşmanın aynı şeyi yapmasına fırsat vermeden, onları sınıra götürüp oradan da sınırın öbür yanına geçirmek hayati önem taşıyordu. Bu anlayış ordunun batıda indirici bir darbe vurup, sonra da daha yavaş hareket eden Ruslarla karşılaşmak üzere doğuya doğru geri dönmesi konusunda kararlı olan Berlin için özellikle geçerliydi; ama bu tür düşünceler başka yerlerde de

Önalma taarruzu: Bir düşman taarruzunun yakın olduğu konusunda kesin belirtilere dayanılarak başlatılan taarruz. – ç.n.

egemendi. Eğer gerçekten büyük bir bunalım doğacaksa, böyle bir bunalım doğduğu zaman diplomatların, strateji planlamacıları devreye girinceye kadar pek fazla zamanları olmayacaktı.[189]

Geriye dönülüp bakıldığında bu savaş planlarıyla ilgili en önemli nokta, geriye bunların ilki devrilince öbürlerinin de birbiri ardına devrileceği bir dizi domino taşı gibi görünmelerinden ibaret değildi. Önemli olan bir başka şey de şuydu ki, bir ortaklık savaşı, sözgelimi 1859 ya da 1870'te olduğundan daha muhtemel göründüğü için, çatışmanın uzayıp gitme ihtimali de aynı şekilde artıyordu; ancak o dönemde pek az kişi bunu anlamış görünmektedir. Temmuz/Ağustos 1914'te başlayan savaşın "Noele kadar bitmiş" olacağı yolundaki o pek ünlü yanlış hesap, genellikle şöyle açıklanıp geçiştirilmiştir: Seri ateşli top ve makineli tüfeklerin bir guerre de manoeuvre'u imkânsız kıldığı önceden tahmin edilemedi ve bu silahlar asker yığınlarını siperlere girmeye zorlayıp, onların buralardan çıkarılmalarına hemen hiç izin vermedi; daha sonraları başvurulan uzun süreli topçu bombardımanları ve çok geniş çaplı piyade saldırıları da bir çözüm getirmedi, çünkü bombardıman yalnızca tozu dumana katmaya ve düşmanı saldırının nereden başlayacağı konusunda haberdar etmeye yaradı.[190] Buna benzer bir biçimde, Avrupa'daki donanma komutanlarının yaklaşan savaşı yanlış değerlendirerek kendilerini belirleyici bir muharebe filosu çarpışmasına hazırladıkları ve Kuzey Denizi ile Akdeniz'in coğrafi çizgilerinin ve mayın, torpido ve denizaltı gibi yeni silahların geleneksel tipteki filo harekâtını gerçekten de çok zorlaştıracağını iyi hesaplamadıkları öne sürülmektedir.[191] O halde denizde ve kara üzerinde hızla zafer kazanılması teknik sebeplerle mümkün değildi.

Bunların hepsi de elbette doğrudur; ancak ittifak sistemi çerçevesi içinde de görülmeleri gerekir.[192] Nitekim, Rusların Avusturya-Macaristan'a tek başlarına saldırmalarına izin verilseydi, ya da öbür güçler tarafsız kalırken Almanların, Fransızlar karşısında 1870'te yaptıkları savaşı tekrarlamalarına göz yumulsaydı, zafere ulaşılması (biraz gecikmeli de olsa) tartışılmaz gibi görünmektedir. Ama bu ortaklıkların olması sayesinde savaşan taraflardan biri bir çarpışmada ağır bir yenilgiye uğrasa veya kaynaklarının savaşı sürdürebilmesi için artık yeterli olmadığını görse de, müttefiklerden gelecek yardım umudu –ve vaadi– yüzünden savaşın içinde kalmaya teşvik edilecek demekti. Biraz daha ileriye bakarsak görürüz ki, eğer müttefiklerinden zamanı geldiğinde destek almasalar, Fransa'nın yıkımla sonuçlanan Nivelle taarruzu ve 1917 isyanlarından sonra ayakta kalması, İtalya'nın 1917'de Caporetto'da aldığı yenilgiden sonra çökmekten kurtulması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun 1916'daki korkunç kayıplarından (ya da 1914'te Galiçya ve Sırbistan'daki korkunç kayıplarından) sonra aynı yolda git-

mesi hemen hemen imkânsız olurdu. Böylece ittifak sisteminin kendisi, savaşın hızla sonuca ulaşmamasını garantilemiş ve zaferin, bu upuzun düelloda –18. yüzyıldaki büyük ortaklık savaşlarında olduğu gibi– ordu/donanma kaynakları ile mali/sınai/teknoloji kaynakları bileşimi en büyük olan tarafa gitmesini sağlamıştır.

TOPLU SAVAŞ VE GÜÇ DENGELERİ, 1914-1918

Birinci Dünya Savaşını iki ortaklığın yüksek stratejisi ve elleri altında bulunan askeri ve sınai kaynakların ışığı altında incelemeye geçmeden önce, Büyük Güçlerin her birinin 1914'deki uluslararası sistem içinde sahip oldukları konumu hatırlamak yararlı olabilir. Birleşik Devletler oyunun dışındaydı – İngiltere ve Fransa ile olan büyük ticari ve mali bağları, Wilson'un "eylemde olduğu gibi düşüncede de tarafsız"[193] kalma isteğini imkânsız hale getirecek olsa bile. Japonya, İngiliz-Japon İttifakının maddelerini, Çin'de ve orta Pasifik'te bulunan Alman sömürgelerini istila edebilmek için serbestçe yorumladı; ne bu, ne de daha ötelerde yaptığı refakat donanması görevleri belirleyici nitelikte olabilirdi; ama Müttefikler için, dost bir Japonya düşman bir Japonya'dan tabii ki çok daha iyiydi. Buna karşı İtalya 1914'te tarafsızlığı seçti; askeri ve sosyoekonomik açıdan nazik olan durumu düşünülürse bu politikayı sürdürmesi akıllıca olurdu: İtalya'nın 1915'te Merkezi Güçler karşısında savaşa girmesi Avusturya-Macaristan'a indirilen bir darbe olmuşsa da, bu kararın İngiltere, Fransa ve Rusya için Müttefik diplomatlarının umdukları önemli yararı sağladığını söylemek zordur.[194] Bunun gibi, Türkiye'nin 1914 Kasımında Berlin'in yanında savaşa girmesinin en çok kime yaradığını da söylemek güçtür. Türklerin boğazları kapadığı ve böylece Rusların tahıl ihracatını ve silah ithalatını engellediği doğrudur; ama 1915'e gelindiğinde, Rus buğdayının herhangi bir yere nakli zor bir işti, batıda da "fazladan" harp malzemesi bulunmuyordu. Öte yandan, Türklerin kararı Yakındoğu'yu Fransız ve (özellikle) İngiliz emperyalist yayılmacılığına açmıştır – bir yandan da Hindistan ve Whitehall'daki emperyalistlerin dikkatlerini tam olarak batı cephesi üzerinde yoğunlaştırmalarına engel olmuştur.[195]

O halde gerçekten de kritik durumdaki konumlar, Avrupa'daki "Beş Büyük" gücün konumlarıydı. Bu aşamada Avusturya-Macaristan'ı Almanya'dan tümüyle ayrı olarak ele almak yapay bir şey olur; çünkü Viyana'nın amaçları pek çok konuda sık sık Berlin'inkilerden ayrılsa da, savaş ya da barış yapması –ve muhtemelen yarı bağımsız bir Büyük Güç olarak ayakta kalması– ancak güçlü müttefikinin buyruğu ile olabilirdi.[196] Avusturya-Almanya bileşimi muazzam bir şeydi. Cephe hattı orduları Fransız ve Ruslarınkinden epey küçüktü ama bu ordular etkili iç hatlar üzerinde görev yapıyor ve giderek artan sayıda yeni askerle bes-

lenebiliyordu. Aşağıda yer alan Tablo 22'de görüleceği gibi, İkili İttifak karşısında, sanayi ve teknoloji açısından oldukça büyük bir üstünlükleri de vardı.

Fransa ve Rusya'nın durumu ise tabii ki bunun tam tersiydi. Aralarında Avrupa'nın yarısından daha büyük bir uzaklık bulunan Fransa ve Rusya, askeri stratejilerinde eşgüdüm sağlamakta (en azından) güçlük çekeceklerdi. Savaşın başlangıcında ordu kuvvetleri yönünden epey ileride görünüyorlarsa da, bu üstünlük Almanların eğitilmiş yeteneklerini cephe hattı çarpışmalarında akıllıca kullanmalarıyla azalmış ve 1914 güzünde pervasızca gerçekleştirilen Fransız-Rus taarruzlarından sonra daha da gerilemişti. Zafer artık hızlı olana gitmediğine göre, kuvvetli olana gitme ihtimali durmadan artıyordu; sanayi endeksleri ise cesaret verici değildi. Eğer Fransa-Rusya bloku, Merkezi Güçlere karşı yalnız olarak uzun bir "toplu" savaşa girişseydi nasıl zafer kazanırdı, bunu düşünmek zordur.

Ancak gerçekte olan şuydu; Almanya'nın muhtemel bir saldırıya karşı Belçika üzerinden Fransa'ya bir önalma taarruzu gerçekleştirme kararı, İngiltere'de müdahaleden yana olanlara güç kazandırdı.[197] İster "güç dengesi" ile ilgili geleneksel sebeplerle, ister "küçücük zavallı Belçika"yı savunmak için olsun, İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilanı kritik bir karardı; ama İngilizlerin küçük, uzun dönemli ordusu genel askeri dengeyi ancak çok önemsiz bir ölçüde etkileyebilirdi – en azından, bu kuvvet kendisini kara Avrupa'sı çizgisinde, yığınların askere alındığı bir ordu haline dönüştürünceye kadar böyle olacaktı. Ama savaş birkaç aydan daha uzun süreceği için İngiltere'nin kuvvetli yanları da az değildi. Donanması Alman filosunu etkisiz duruma getirebilir ve Merkezi Güçleri ablukaya alabilirdi – bu onları dize getirmezdi ama kara Avrupa'sı dışındaki ikmal maddeleri kaynaklarına ulaşma yolunu kapatabilirdi. Bunun tersine olarak da, Müttefik Güçlerin ikmal maddeleri kaynaklarına rahatça ulaşmalarını (sonradan Alman denizaltılarının engellediği zamanlar dışında) sağlamıştır; bu avantaj, İngiltere'nin çok zengin bir ticaret ülkesi olması, dünya üzerinde geniş bir alanda bağlantılara ve denizaşırı bölgelerde, bir bölümünü hiç olmazsa dolar alımları için para sağlamak üzere tasfiye edilebileceği çok büyük yatırımlara sahip olmasıyla daha da güçlenmiştir. Denizaşırı bölgelerle olan bu bağlar, diplomatik açıdan İngiltere'nin müdahale kararının Japonya'nın Uzakdoğu'da gerçekleştirdiği eylemi etkilemesine, İtalya'nın tarafsızlık ilan etmesine (ve sonradan bundan dönmesine) ve Birleşik Devletlerin genel olarak lehte bir tavır almasına yol açtı. Denizaşırı bölgelerden gelen daha dolaysız desteği ise, doğal olarak özerk dominyonlar ile Hindistan vermiş, buralardan sağlanan askerler hızla Almanya'nın sömürge imparatorluğuna, daha sonra da Türkiye'ye gönderilmiştir.

Bunlara ek olarak, İngiltere'nin hâlâ çok büyük olan sınai ve mali kaynakları Avrupa'da kullanılabilir, bunlardan hem borç sağlamak ve Fransa, Belçika, Rusya ve İtalya'ya harp malzemesi göndermek amacıyla, hem de Haig tarafından batı cephesinde kullanılacak büyük ordunun ihtiyaçlarını ve giderlerini karşılamak üzere yararlanılabilirdi. Tablo 22'deki ekonomik endeksler, İngiltere'nin müdahalesinin güç açısından önemini göstermektedir.

TABLO 22
1914'DEKİ İTTİFAKLARIN SANAYİ/TEKNOLOJİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI
(yukarıdaki 15-18. tablolardan alınmıştır)

	Almanya/ Avusturya-Macaristan		Fransa/ Rusya		Britanya		
Dünya imalat sanayi üretim yüzdeleri (1913)	% 19,2	+	% 14,3	+	% 13,6	=	% 27,9
Enerji tüketimleri (1913) metrik milyon ton kömür karşılığı	236,4	+	116,8	+	195,0	=	311,8
Çelik üretimleri (1913) milyon ton olarak	20,2	+	9,4	+	7,7	=	17,1
Toplam sanayi potansiyeli (B.K. 1900=100)	178,4	+	133,9	+	127,2	=	261,1

Hiç kuşkusuz bu, Müttefiklerin malzeme açısından sahip oldukları üstünlüğü, ezici olmaktan çok önemli bir hale getirmiş, İtalya'nın 1915'te Merkezi Güçlere katılması da dengeyi onların lehine olarak çok fazla bozmamıştır. Ancak, uzayıp giden bir Büyük Güç savaşında zafer genellikle en geniş verimlilik tabanına sahip ortaklığın olmuşsa, iki ya da üç yıllık bir savaştan sonra bile Müttefiklerin neden hâlâ egemenlik kuramadıkları –ve 1917'de bir ölçüde yenilgi tehlikesi yaşadıkları– ve bundan sonra Amerika'nın da çatışmaya girmesini sağlamanın neden onlar için hayati bir önem taşıdığı yolunda belli birtakım sorular da ortaya çıkmaktadır.

Buna verilecek cevabın bir bölümü, Müttefiklerin kuvvetli oldukları alanların Merkezi Güçlere karşı hızlı ya da kesin bir zafer getirmesinin mümkün olmadığı yolunda olmalıdır. Alman sömürge imparatorluğu 1914 yılında (Naura fosfatlarının dışında) ekonomik açıdan öylesine önemsizdi ki, elden gitmesi hemen hiçbir şey ifade etmiyordu. Almanya'nın denizaşırı ticaretinden uzaklaştırılması elbette daha büyük zarar doğurabilirdi ama "deniz gücünün etkisi"ne pek düşkün olan İngilizlerin hayal ettikleri ölçüde değildi; çünkü Alman ihracat ticareti savaş üretimine göre ayarlandı, Merkezi Güçler bloku, ulaşım sisteminin ko-

runması koşuluyla yiyecek maddeleri yönünden hemen hemen kendi kendine yeterliydi, ordu tarafından alınan yerler pek çok hammaddenin eksikliğini (Lüksemburg'daki maden cevherleri, Romanya buğdayı ve petrolü gibi) giderdi ve diğer gerekli malzemeler tarafsız komşular üzerinden sağlandı. Deniz ablukasının etkili olduğu görülmüş ama bu etki ancak orduların her cephede birden uyguladığı baskılarla birlikte hissedilmiş, hatta böyle olduğu zamanlarda bile çok ağır işlemişti. Son olarak da İngilizlerin elindeki öbür geleneksel silah, yani 1808-1814 Yarımada Savaşı çizgisinde kenar harekâtı, Alman kıyılarına karşı kullanılamıyordu çünkü Almanya'nın denizden ve karadan yaptığı savunma müthişti; bu silah, daha zayıf güçlere karşı –sözgelimi Gelibolu ve Selanik'te– kullanıldığı zaman, Müttefik taraftaki harekât başarısızlıkları ve savunmadakilerin elinde yeni silahlardan (mayın tarlaları, seri ateşli kıyı bataryaları) bulunması umulan etkiyi zayıflatmıştır. İkinci Dünya Savaşında olduğu gibi, düşman ortaklığının "saldırıya açık zayıf noktalar"ını her arayış, Müttefik askerlerini Fransa'daki çarpışmalardan uzaklaştırmıştır.[198]

Aynı şeyler Müttefiklerin ezici deniz gücü üstünlüğü için de söylenebilir. Kuzey Denizinin ve Akdeniz'in coğrafi özellikleri, Müttefik ulaştırma hatlarının, limanlardaki düşman teknelerinin aranıp bulunmasına ya da düşman kıyılarına riskli bir yakın abluka konulmasına gerek kalmadan güvenlik içinde olmalarını sağlıyordu. Tersine, eğer "deniz egemenliği"ne sahip olmak istiyorlarsa, Alman ve Avusturya-Macaristan filoları ortaya çıkmak ve İngiliz-Fransız-İtalyan donanmalarına meydan okumak zorundaydılar; çünkü limanlarda kaldıkça, bir işe yaramıyordu. Ama Merkezi Güçler donanmalarının hiçbiri, savaş filolarını çok üstün durumda bulunan kuvvetlere karşı fiili bir intihar görevine yollamak istemiyordu. O halde, meydana gelen bir iki yüzeysel deniz çarpışması, rastlantıyla olan çarpışmalardı (Dogger Bank, Jutland gibi) ve Müttefiklerin denizdeki denetimlerini göstermekten öte stratejik bir önemleri yoktu. İlerde başka karşılaşmaların meydana gelme ihtimali de mayınların, denizaltıların, keşif uçakları ya da Zeplinlerin savaş gemilerine yönelttiği tehlike yüzünden zayıflıyordu; bunlar, her iki tarafın komutanlarını da düşman gemilerinin kendi kıyılarına yaklaşmakta olduğunu bilmedikçe (bu ise çok zayıf bir ihtimaldi), filolarının denize açılması konusunda giderek daha dikkatli yapmaktaydı. Su üstü harbindeki bu zayıflık yüzünden Merkezi Güçler yavaş yavaş Alman denizaltıları desteğinde Müttefik ticaret gemilerine karşı saldırıya giriştiler; bu çok daha ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı ama, niteliği gereği ticarete karşı yapılan denizaltı savaşı ağır, yıpratıcı bir işti ve gerçek başarısı ancak kaybedilen gemilerin tonajının, Müttefik tersanelerinde yapımına başlanan gemilerin tonajıyla karşılaştırılması ile ölçülebilirdi –

ve bunu da imha edilen Alman denizaltılarıyla karşılaştırmak gerekirdi. Çabuk zafer vaat eden bir savaşma biçimi değildi bu.[199]

Müttefiklerin sayısal ve sınai üstünlüğündeki nispi yetersizliğin ikinci bir sebebi, bizzat askeri mücadelenin niteliğinden ileri geliyordu. Taraflardan her biri yüzlerce millik topraklara yayılmış milyonlarca askere sahip olunca, Jena ya da Sadowa'daki gibi, sonucu belirleyici tek bir zafer kazanmak zor (Batı Avrupa'da ise imkânsız) hale geliyordu; aylarca öncesinden sistemli bir biçimde planlanan ve hazırlığı yapılan bir "büyük saldırı" bile, genellikle yüzlerce ufak çaplı muharebe meydanı eylemine bölünüyor ve genellikle ulaştırmada neredeyse tam bir çöküşle birlikte gidiyordu. Cephe hattı kimi bölümlerde öne ve arkaya doğru kayabilirken, gerçek bir yarma harekâtı getirebilecek imkânların bulunmaması, her iki tarafa da bir sonraki çatışmada meydana gelecek kilitlenme durumu için yedekleri, yeni mermi, dikenli tel ve ağır silah stoklarını zamanında seferber etme ve savaşa sokma fırsatı veriyordu. Savaşın son aşamalarına kadar hiçbir ordu kendi askerlerini çoğu kez dört mil derinliği olan düşman savunma hatlarından, onları azaltılan karşı ateşin tehlikelerine maruz bırakmadan ya da önceden yapılan bombardımanlarla, ilerlemeyi kolaylaştıracak kadar tozu dumana katarak geçirmenin yollarını bulamamıştı. Ara sıra gerçekleştirilen bir baskın taarruzu birkaç düşman siper hattını aştığı zamanlarda bile, bu avantajdan yararlanmayı sağlayacak özel donanım mevcut değildi; demiryolu hatları millerce geride kalıyor, süvariler tehlikelere fazlasıyla açık (ve yem stoklarına bağlı) duruma geliyor, ağır yükler taşıyan piyadeler fazla ilerleyemiyor ve hayati önemi olan topçu sınıfının hareketi atların çektiği uzayıp giden malzeme arabaları kuyrukları yüzünden kısıtlanıyordu.[200]

Muharebe meydanı üzerinde hızlı zafer kazanmakla ilgili bu genel soruna ek olarak, Almanlar daha özel iki avantaja sahiptiler. Bunlardan ilki, Almanya'nın 1914 Ağustos/Eylülünde Fransa ve Belçika'daki geniş çaplı ilerleyişi sırasında batı cephesi hattını gören yüksek arazideki sırtları ele geçirmiş olmasıydı. Almanya bu tarihten başlayarak, Verdun gibi ender görülen istisnalar dışında, batıda savunma durumunda kalarak İngiliz-Fransız ordularını elverişsiz koşullar altında saldırıda bulunmak zorunda bıraktı; İngiliz-Fransız kuvvetleri sayısal üstünlüğe sahiptiler ama böylesine temel nitelikli bir dezavantajı giderecek sayıda değildiler. İkincisi, Almanya'nın doğu ve batı arasında iyi ulaştırma araçlarına sahip coğrafi konumundan gelen yararların ülkenin Müttefiklerce "kuşatılmış" olmasını bir ölçüde telafi etmesiydi; bu sayede Falkenhayn ve Ludendroff gibi generaller tümenleri bir cepheden öbürüne geçirebiliyorlardı; bir seferinde de bütün bir ordu orta Avrupa'nın bir ucundan öbürüne bir hafta içinde gönderilebilmişti.[201]

Bunun bir sonucu olarak, 1914 yılında ordunun büyük bölümü ba-

tıda saldırırken Prusya Genelkurmayı, gergin bir havada, iki kolorduyu tehlikeye açık doğu cephesini takviye için yeniden yayıyordu. Bu eylem lojistik açıdan zaten sağlıksız olan batı saldırısı için çok ağır bir darbe olmadı[202] ve Almanların Mazuriya Gölleri çevresinde kendi harekâtlarını başlatarak Rusların, Doğu Prusya'ya yaptıkları vakitsiz saldırıya karşı koymalarına yardımcı oldu. 1914 Kasımında İeper'de meydana gelen kanlı çatışma, Falkenhayn'ı batıda hızlı bir zafer kazanma umudu olmadığına inandırınca, sekiz Alman tümeni daha doğu komutanlığına aktarıldı. Avusturya-Macaristan kuvvetleri Sırbistan seferleri sırasında küçültücü bir darbe yemiş olduklarından Fransızların 1914 tarihli gerçek dışı Plan XVII'si de iflas edince, bir yarma harekâtının ancak Rus Polonya'sının ve Galiçya'nın açık alanlarında gerçekleştirilebileceği ortaya çıktı – ancak bunun Rusların Avusturya-Macaristan'a karşı Lemberg'de kazandıkları zaferin mi, yoksa Almanların Tannenberg/Mazuriya Gölleri zaferlerinin bir tekrarı mı olacağı belli değildi. İngiliz-Fransız orduları 1915 yılı boyunca (Fransızların 1,5 milyon, İngilizlerin 300.000 asker daha kaybettikleri) batıda saldırılarını sürdürürlerken, Almanlar da kısmen Karpatya'da kuşatma altında olan Avusturya-Macaristanlıları kurtarmak ama esas olarak Rus Ordusunu savaş alanında yok etmek üzere, doğu cephesinde bir dizi iddialı saldırının hazırlığını yapmaktaydılar. Aslında Rus Ordusu hâlâ o kadar büyüktü (ve büyümekteydi) ki imha edilmesi mümkün değildi; ama 1915 sonlarına gelindiğinde, Ruslar taktik ve lojistik yönden üstün olan Almanlardan bir dizi yıkıcı darbe yemiş ve Litvanya, Polonya ve Galiçya'dan atılmışlardı. Güneyde ise Alman takviye kuvvetleri ve fırsatçı Bulgarlar, Avusturya-Macaristan kuvvetlerine katılarak Sırbistan'ı nihayet işgal ettiler. Batılı Müttefiklerin 1915'te –harekât yönünden beceriksizce olan Gelibolu seferinden, Selanik'e yapılan sonuçsuz çıkarmaya, İtalya'yı savaşa girmeye razı etmeye kadar– yaptıkları hiçbir girişim, Ruslara gerçekten yardımcı olmadı ve sağlam yapılı Merkezi Güçler bloku için bir tehlike oluşturuyor gibi görünmedi.[203]

Falkenhayn'ın 1916'da Alman stratejisini akıllıca olmayan bir biçimde tersine çevirmesi –Verdun'a tekrar tekrar yapılacak taarruzlarla, yok oluncaya kadar Fransızlara kan kaybettirmek üzere birlikleri batıya taşıması– eski politikanın haklı olduğunu ortaya koymaktan başka bir işe yaramadı. Çok sayıda Alman tümeni Verdun seferi yüzünden perişan olurken, General Bursilov yönetimindeki Ruslar doğuda 1916 tarihli son büyük taarruzlarını başlatarak, düzensiz durumdaki Habsburg Ordusunu ta Karpat Dağlarına kadar geri sürdüler ve ordu için çökme tehlikesi yarattılar. Bununla hemen hemen aynı sırada, Haig kumandasındaki İngiliz ordusu Somme'daki büyük taarruzunu başlatarak iyi korunan Alman sırtlarını aylarca zorladı. Bu çifte Müttefik harekâtı Ver-

dun seferinin yavaşlamasına (ve 1916 Ağustosunun sonunda Falkenhayn'ın yerine Hindenburg ve Ludendorff'un geçmesine) yol açar açmaz Almanların stratejik durumunda iyileşme oldu. Almanların Somme'da uğradıkları kayıplar ağırdı ama Haig'inkinden azdı ve Batıda savunma durumuna geçiş bir kez daha Almanların doğuya asker aktarmalarına imkân verdi; bunlar, Avusturya-Macaristan kuvvetlerini güçlendirdiler, sonra hızla Romanya'yı istila ettiler daha sonra da güneyde Bulgarlara yardımcı oldular.[204]

Almanların iç hatlar, yeterli demiryolları ve elverişli savunma konumları açısından sahip oldukları bu avantajlardan başka, bir de bunlara bağlı olarak zamanlama konusu vardı. Müttefiklerin sahip olduğu daha büyük kaynaklar toplamı 1914'te zafer kazanmak için hemen seferber edilemedi. Rus ordu yönetimi muharebe meydanında verilen kayıpları gidermek üzere her zaman için çok sayıda acemi er nakledebiliyordu ama bu kuvvetleri belirli bir çizginin ötesinde genişletecek ne silaha sahipti, ne personele. Batıda ise Haig'in ordusundaki askerlerin bir milyonun üzerine çıkması ancak 1916 yılında olabilmişti ve o zaman bile İngilizler askerlerini Avrupa dışındaki seferlere kaydırma durumunda kalmışlar, Almanya üzerindeki baskı da böylece azalmıştı. Bu, çatışmanın ilk iki yılı içinde, Alman askeri mekanizmasını dizginleme yükünü en çok Rusya ve Fransa'nın taşımasına yol açtı. Her ikisi de göz kamaştırıcı bir biçimde dövüştüler, ancak 1917'nin başlarına gelindiğinde sıkıntı çekildiği açıkça görülüyordu; Nivelle'in 1917'deki aceleci taarruzlarının da ortaya çıkardığı gibi, Verdun Fransız Ordusunu gücünün son sınırına dayandırmıştı; Brusilov'un taarruzu da Habsburg Ordusunu bir savaş kuvveti olarak fiilen yok etmişti ama Almanya'nın kendisine bir zarar getirmemiş, Rus demiryollarını, yiyecek stoklarını ve devlet maliyesini daha da zora soktuğu gibi Rusya'nın mevcut eğitilmiş insan gücünün harcanmasına yol açmıştı. Haig'in yeni orduları, Fransızların giderek artan bitkinliğini telafi etmişlerse de, batıda bir Müttefik zaferinin habercisi olmamışlardı; bunlar cepheden taarruzlarla boş yere harcansalar da, Almanya, doğuda geniş çaplı yeni eylemlere girişirken Flander'deki durumunu korumayı gene de başarabilirdi. Son olarak da, İtalyanların çaresizlik içinde yardım çağrısında bulundukları Alp bölgesinin güneyine yardım gitmesi beklenemezdi.

Bütün tarafların askeri alanda giderek daha çok yaptıkları özverilere paralel olarak, maliye-sanayi alanında da özveri kaçınılmaz hale geliyordu – ancak (en azından 1917'ye kadar) ortaya çıkan sonuç aynı türden bir kilitlenmeydi. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, Birinci Dünya Savaşının çağdaş sanayileri pek çok bölgeyle ilk kez götürecek ve silah yapımı veriminde çok büyük artışlara sebep olarak ulusal ekonomileri nasıl harekete geçirdiği üzerine pek çok şey söylenmektedir[205] An-

cak üzerinde düşününce, böyle bir şey elbette şaşırtıcı değildir. Liberallerin ve başka kimselerin 1914'ten önceki silah yarışının maliyeti konusundaki tüm feryatlarına rağmen, ulusal gelirin ancak çok ufak bir bölümü (ortalama olarak yüzde dörtten biraz fazlası) silahlanmaya ayrılıyordu. "Toplu savaş"ın gelişiyle bu rakam yüzde 25 ya da yüzde 33'e çıkınca –yani savaş halindeki hükümetler sanayi, emek ve maliyenin yönetimini kesin olarak ele alınca– silah yapımı veriminin hızla yükselmesi kaçınılmazdı. Her ordudaki generaller 1914 sonlarında ve 1915 başlarında sürüp giden bir "mermi kıtlığı"ndan acı acı yakındıkları için politikacıların, sıkıntının yaratabileceği sonuçlardan korkarak, istenen malları üretmek üzere iş ve işçi kesimleriyle bir ittifak içine girmeleri de kaçınılmazdı.[206] Çağdaş bürokratik devletlerin iç borçlanma ve vergi toplama yetkileri olduğuna göre, onları uzun süreli savaşları sürdürmeye çalışan 18. yüzyıl devletleri gibi felce uğratan mali engeller artık yoktu. O halde, ilk başlarda bu yeni koşullara uyum için geçen kısa bir dönemden sonra, silah üretimi tüm ülkelerde kaçınılmaz olarak hızla yükselmiştir.

Böylece, farklı tarafların savaş dönemi ekonomilerinde aksayan yönlerin nerelerde olduğunu sormak gerekir; çünkü daha iyi donanımlı olan müttefiklerden yardım gelmezse, bu aksaklıkların çöküşe yol açması mümkündü. Bu bakımdan, Büyük Güçler arasında en zayıf durumda olan ikisine, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya, bu bölümde hemen hiç yer verilmeyecektir; çünkü bunlardan ilki yaptığı uzun savaşlar sırasında (özellikle de İtalya cephesinde) olağanüstü bir dayanma gücü gösterdiği halde, Almanların Habsburg İmparatorluğunu gittikçe daha çok Berlin'in uydusu haline getiren pek çok askeri müdahalesi olmasa, Rusya ile olan savaşta çökerdi;[207] Caporetto felaketine kadar bu ölçüde dolaysız askeri yardıma hiçbir yerde gerek duymayan İtalya ise, hayati önem taşıyan yiyecek maddeleri, kömür ve hammadde sağlamak için, gemi taşımacılığı imkânları için ve harp malzemeleri ile başka ürünlere ödeme yapmak üzere kullandığı 2,6 milyar dolarlık borç için kendinden zengin ve güçlü müttefiklerine giderek daha çok bağımlı hale geliyordu.[208] İtalya'nın 1918'deki nihai "zafer"i de Habsburg İmparatorluğunun nihai yenilgisi ve dağılışı gibi, esas olarak başka yerlerde gerçekleştirilen eylemler ve alınan kararlara bağlı olmuştu.

1917'de İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın çöküş yolunda birbirleriyle yarışmakta oldukları ileri sürülmüştür.[209] Rusya'nın gerçekte ilk gidecek ülke olması, Roma ve Viyana'nın büyük oranda karşı karşıya bulunmadıkları iki sorundan kaynaklanıyordu; bunlardan ilki, Rusya'nın yüzlerce millik sınırı boyunca çok daha etkili olan Alman Ordusunun amansız saldırılarına açık olmasıydı; ikincisi de, 1914 Ağustosunda Türkiye'nin savaşa girmesinden sonra, stratejik yönden soyutlanmış olması ve böylece savaş mekanizmasının çok büyük çabalarını sürdüre-

bilmesi için gerekli olan ne askeri ne ekonomik yardımı müttefiklerinden yeterli ölçüde sağlayabilme imkânını hiçbir zaman bulamamasıdır. Rusya, savaşan öbür ülkeler gibi, cephane stoklarını savaş öncesi tahmin edilenden on kat daha hızla tükettiğini pek çabuk görünce, yerli üretimi çok geniş çaplı olarak artırmak zorunda kaldı – bu, kaynakları, kendi çıkarları peşinde olan Moskovalı sanayicilerin eline bırakmak anlamına gelse de, denizaşırı ülkelere yapılan ve çok gecikmeli olarak ulaşan siparişleri beklemekten çok daha güvenilir bir yoldu. Ancak Rus silah yapımı veriminde ve aslında genel olarak sanayi ve tarım üretiminde savaşın ilk iki buçuk yılında sağlanan göz alıcı artış, yetersiz ulaşım sistemini çok zorladı; sistemin askerlerin, süvari sınıfı için gerekli olan hayvan yeminin vb. taşınması işlemleriyle baş edebilmesi zaten zordu. Böylece mermi stokları cepheden millerce ötede birikti. Yiyecek maddeleri açık bulunan alanlara, özellikle de kentlerdeki bu tür yerlere ulaştırılamadı; Müttefiklerin gönderdiği ikmal maddeleri aylarca Murmansk ve Archangel liman çevrelerinde kaldı. Bu altyapı yetersizliklerinin, cüce kalmış, beceriksiz Rus bürokrasisince alt edilmesi mümkün değildi; tepede yer alan kavgacı, güçten düşmüş lider politikacılardan da hemen hiç yardım gelmiyordu. Tersine, çarlık yönetimi pervasızlığa varan dengesiz mali politikalarıyla kendi mezarını kazmaya yardımcı olmaktaydı; (gelirinin üçte birini sağlayan) alkollü içki ticaretine son veren, (barış döneminde öbür önemli gelir kaynağını oluşturan) demiryollarında ağır kayıplara uğrayan ve –Lloyd George'un aksine– daha iyi durumdakilerin gelir vergisini arttırmayı reddeden devlet, savaş giderlerini karşılamak üzere giderek artan oranlarda iç borçlanma ve kâğıt para basma yoluna gitti. Fiyat endeksi, 1914 Haziranında çok önemsiz bir değer olan 100'den, 1916 Aralığında 398'e, 1917 Haziranında 702'ye tırmandı ve bu tarihte yiyecek maddelerinin yetersizliği ile aşırı enflasyon korkunç bir bileşim oluşturarak art arda gelen grevlere yol açtı.[210]

Rusya'nın sergilediği askeri performans, savaşın ilk iki ya da üç yılınki sanayi üretimi gibi övgüye değerdi – ancak bunun savaş öncesinde zihinlerde yer eden ve Avrupa'da önüne geleni ezerek ilerleyen aptalca "Rus silindiri" görüntüsüyle hiç ilgisi yoktu. Rus askerleri her zamanki gibi inatla ve dirençle, batılıların tanımadığı zorluklara ve disipline katlanarak savaştılar. Rusların, Avusturya-Macaristan ordusu karşısında Eylül 1914 tarihli Lemberg zaferinden, parlak bir biçimde gerçekleştirilen Brusilov taarruzuna kadar ortaya koydukları etkinlik, Türklere karşı Kafkaslarda yapılan savaşlara benzer bir biçimde, sürekli başarılarla doluydu. Ancak, daha iyi donanımlı ve daha seri hareket eden Almanlar karşısında bunun tam tersi oldu; ama bunu bile bir perspektif içine yerleştirmek gerekir; çünkü bir savaşta (sözgelimi, 1914'te Tannenberg/Mazuriya Gölleri ya da 1915'teki Karpatya Savaşından) verilen kayıplar, her yıl yeni askere

alınanlarla kapatılıyor ve bunlar bir sonraki mevsimde yapılacak harekât için hazırlanıyordu. Ancak zamanla, ordunun niteliğinin ve moralinin bu ağır yapılar yüzünden etkilenmesi kaçınılmazdı –Tannenberg/Mazuriya göllerinde 250.000; 1915'in başlarındaki Karpatya savaşlarında 1 milyon; Mackensen, orta Polonya'daki çıkıntıya saldırdığında 400.000 daha ve Brusilov taarruzu ile başlayıp, Romanya'daki fiyaskoyla biten 1916 savaşlarında 1 milyon kişi gibi, çok büyük kayıplardı bunlar. 1916'nın sonuna gelindiğinde, Rus ordusunda yaklaşık 3,6 milyon ölü, ağır hasta ve yaralı vardı ve 2,1 milyon asker de Merkezi Güçlerce esir alınmıştı. Bu tarihte, ikinci kategoriye girenlerin de (ailede eli ekmek tutan tek erkekler) askere çağrılmasına karar verilmiş, bu ise köylerde çok büyük huzursuzluklar yaratmakla kalmamış, duruma şiddetle içerleyen yüz binlerle acemi askerin orduya girmesine yol açmıştı. Eğitim görmüş astsubay sayısının azalması, cephedeki silah, mühimmat ve yiyecek miktarının yetersizliği ve Rusların yapmak istediklerinin hepsinden önce haberli*, bunaltıcı ateş gücüne sahip topları olan ve herkesten daha hızlı hareket yeteneği var gibi görünen Alman savaş mekanizması karşısında giderek artan aşağılık duygusu da, neredeyse aynı ölçüde önem taşıyan noktalardı. 1917'nin başlarında savaş alanında art arda alınan yenilgiler, kentlerdeki huzursuzluk ve toprak dağıtımı yapılacağına ilişkin söylentilerle etkileşime girerek orduda yaygın bir dağılmaya yol açtılar. Kerensky'nin 1917'de gerçekleştirdiği – gene Avusturyalılar karşısında başta başarılı olan, sonra da Mackensen'in karşı saldırısı ile darmadağın edilen – taarruz son darbe oldu. Stavka ordu için, "barışa olan ortak susamışlıklarının ve ortak düşmanlıklarının birleştirdiği, çok büyük, bezgin, kılıksız, yarı aç yarı tok, öfkeli bir insan kalabalığından başka şey değil"[211] sonucuna varıyordu. Artık Rusya'nın bekleyebileceği, yalnızca yenilgi ve 1905'dekinden çok daha ciddi nitelikli bir iç devrimdi. Fransa'nın da Nivelle'in anlamsız taarruzunun ardından binlerce askerin ayaklandığı 1917 ortalarında, buna benzeyen bir sona ne kadar yaklaştığı üzerinde düşünmek boştur;[212] çünkü gerçek şuydu ki Rusya'daki koşullarla olan yüzeysel benzerliklere rağmen, Fransızlar savaş içinde kalmalarına izin verecek anahtar avantajlara sahiptiler. Bunlardan ilki, Alman istilacıları Ren'e geri sürmek üzere çok daha büyük bir ulusal birliğe ve kararlılığa sahip olmalarıydı – ancak Fransa tek başına savaşıyor olsa, bu duyguları bile silinip gidebilirdi. İkinci ve herhalde en can alıcı olan fark da, Fransızların bir ortaklık savaşından Rusya için söz konusu olamayacak bir biçimde yarar sağlayabilmeleriydi. 1871'den beri, Almanya'ya karşı tek başlarına direnemeyeceklerini biliyorlardı; 1914-1918 çatışması bu yargı-

* Bu da şaşırtıcı bir şey değildi, çünkü Ruslar telsiz yayınları konusunda inanılmayacak kadar dikkatsizdiler.

yı doğrulamaktan başka bir şey yapmamıştı. Bunu söylemek, Fransa'nın savaşa yaptığı katkıyı ne askeri ne ekonomik değerler açısından küçük göstermek değil, yalnızca kendi çerçevesi içine yerleştirerek görmeye çalışmaktır. Ülkenin pik demir kapasitesinin yüzde 64'ünün, çelik kapasitesinin yüzde 24'ünün ve kömür kapasitesinin yüzde 40'ının hızla Almanların eline geçtiği düşünülürse, Fransızların 1914'ten sonra sanayilerine yeniden hayat verişleri olağanüstüydü. (Sırası gelmişken bunun, eğer politikacılarda gerekli kararlılık bulunsaydı, 19. yüzyılda neler yapılabilirdi sorusunun cevabına da işaret ettiğini ekleyelim.) Fransa'nın pek çok yerinde irili ufaklı fabrikalar kurulmuş ve buralarda kadınlar, çocuklar ve emekli askerler çalıştırılmış, hatta beceri sahibi işçiler siperlerden buralara geri çekilmiştir. Teknokrat planlamacılar, işadamları ve sendikalar, olabildiğince çok sayıda mermi, ağır silah, uçak, kamyon ve tank üretmek üzere ulusal bir çaba içine girdiler. Bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan verim artışı karşısında, bir bilim adamı "Birinci Dünya Savaşında Fransa, İngiltere'den daha fazla, Amerika'dan ise çok daha fazla bir oranda demokrasinin arsenali haline geldi,"[213] görüşünü dile getirmiştir.

Ancak silah üretimine böylesine orantısız bir yoğunluk kazandırılması –makineli tüfek üretimi 170 kat, tüfek üretimi 290 kat artmıştı– eğer Fransa, İngiltere'den ve Amerika'dan aldığı yardımlara güvenmese, hiçbir zaman mümkün olamazdı; yardımlar, yeni harp malzemeleri sanayii için hayati önem taşıyan kömür, kok, pik demir, çelik ve imalat makinelerinin bu ülkelerden sürekli olarak Fransa'ya akmasıyla, Fransa denizaşırı ülkelerden gelecek hammaddelerin paralarını ödeyebilsin diye İngiliz ve Amerikalılarca verilen 3,6 milyar dolardan fazla borçla, İngilizlerin Fransa'ya gemi taşımacılığından giderek daha çok pay ayırarak, bu malların büyük bir bölümünün ancak bu sayede taşınmalarına imkân vermeleriyle ve yiyecek maddesi sağlamalarıyla gerçekleşmiştir. Yiyecek maddeleri yardımına gerek duyulması barış dönemlerinde her zaman tarımsal üretim fazlası olan bir ülke için anlaşılmaz bir kusur gibi görünmektedir; ancak gerçek şuydu ki Fransızlar (İngilizler dışında) savaşta taraf olan öbür Avrupalılar gibi, çok fazla sayıda erkeği topraktan ayırarak, atları süvari güçlerine ya da ordu ulaşım görevlerine çekerek ve gübre ile tarım makinelerinin aleyhine olarak patlayıcılara ve ağır silahlara yatırım yaparak, kendi tarımlarına zarar vermişlerdi. Alınan ürün miktarı açısından kötü bir yıl olan 1917'de yiyecek kıtlığı baş göstermiş, fiyatlar tehlike haberi verircesine tırmanmış ve Fransız Ordusunun kendi tahıl stoku iki gün yetecek kadar düşmüştür – bu (özellikle de ayaklanmalardan sonra) devrime yol açabilecek bir durumdu ve ancak İngiliz gemilerinin Amerika'dan acilen buğday getirmeleri için görevlendirilmesiyle atlatıldı.[214]

Fransa, buna oldukça benzer bir biçimde, batı cephesinde de gide-

rek artan oranda önceleri İngiliz, sonraları da Amerikan askeri yardımına bağımlı hale geldi. Savaşın ilk iki ya da üç yılı içinde Fransa asıl yükü çekmiş ve korkunç kayıplara uğramıştı – bu sayı, Nivelle'in 1917'deki taarruzundan önce bile 3 milyon kişiyi aşıyordu ve Fransa, Almanya, Rusya ve Büyük Britanya İmparatorluğunun sahip olduğu gibi çok büyük eğitilmemiş insan gücü kaynaklarına sahip olmadığından, bu kayıpların yerine başkalarını koyması çok daha zordu. Ancak 1916-1917'de, Haig'in batı cephesindeki ordusu, Fransız Ordusunun üçte ikisine eşitlenecek kadar genişlemişti ve cephe hattında 80 millik bir bölümü tutuyordu; İngiliz Başkomutanlığı zaten taarruza geçmeye hevesliydi ama Somme seferinin Verdun üzerindeki baskıyı hafifletmeye yardımcı olduğu kuşkusuzdur – tıpkı, Petain çaresizlik içinde, isyanların ardından kuvvetlerine yeniden moral kazandırmaya çalışır ve yığılmış piyadelerin yapamayacakları belli olan işleri yapsınlar diye yeni kamyonların, uçakların ve ağır topların gelmesini beklerken, 1917 tarihli Passchendaele Savaşının, Almanların çabalarını cephenin Fransızların tuttuğu kesiminden uzaklaştırması gibi. Son olarak da, 1918 Martı ile Ağustosu arasında batı cephesi boyunca bir ileri bir geri hareketlerle süren çok büyük boyutlu savaşlarda, Fransa sırtını yalnızca İngiliz ve imparatorluk tümenlerine değil, sayıları giderek artan Amerikan tümenlerine de dayamıştı Ve Foch 1918 Eylülünde son karşı taarruzunu düzenlediğinde, eksikleri olan 197 Alman tümenine karşı, 102 Fransız, 60 Britanya İmparatorluğu, 42 (iki kat büyüklükte) Amerikan ve 12 Belçika tümeni kullandı.[215] Müthiş Almanlar ancak bir ordular karması ile Fransız topraklarından atılabilmiş ve ülke yeniden özgürlük kazanmıştı.

İngilizler, 1914 Ağustosunda savaşa girdikleri zaman, bunu, nihai zaferi kazanabilmek için kendilerinin de bir başka Büyük Güce dayanmak durumunda kalacakları düşüncesiyle yapmadılar. Savaş öncesi planlarından ve hazırlıklarından çıkarabildiğimize göre strateji uzmanları, krallık donanması Alman ticaret gemilerini (ve belki de açık deniz filosunu) okyanuslardan silip süpürür ve Alman sömürge imparatorluğu, dominyonlardan gelen askerlerle İngilizlerin Hindistan'daki kuvvetleri tarafından ele geçirilirken, küçük ama hayati önem taşıyan bir kuvvetin Manş üzerinden Fransız ve Belçika orduları arasındaki bir boşluğu "kapamak" üzere gönderileceğini ve bu kuvvetin Rus silindirinin ve Fransız Plan XVII'sinin Alman anayurdunun içine dalmasına kadar Alman taarruzuna direneceğini hayal etmişlerdi. İngilizler, hassas durumda olan uluslararası kredi ve ticaret ağlarında ani bir bunalım olmasını engellemek üzere birtakım önlemler almışlardı ama, bütün öbür güçler gibi, uzun süreli bir savaşa hazırlıklı değillerdi. Ancak öbürlerinden farklı olarak, Avrupa kıtası üzerinde geniş çaplı harekâta da hazırlıklı değildiler.[216] Bundan dolayı, bir milyon İngiliz askerinin Fransa'da sava-

şa hazır hale gelmeleri için bir-iki yıl kadar yoğun bir hazırlık yapmak zorunda kalınmasına ve devletin tüfek, top, makineli tüfek, uçak, kamyon ve mühimmat için yaptığı harcamalarda meydana gelen patlamanın, ancak Lloyd George'un Harp Malzemeleri Bakanlığınca yavaş yavaş düzeltilen pek çok üretim aksaklığını ortaya çıkarmasına hiç şaşmamak gerekir.[217] Tablo 23'te görüldüğü gibi, bu konuda da inanılması güç bir verim artışı olmuştur.

TABLO 23
B.K. HARP MALZEMELERİ ÜRETİMİ, 1914-1918[218]

	1914	1915	1916	1917	1918
Top	91	3.390	4.314	5.137	8.039
Tank	—	—	150	1.110	1.359
Uçak	200	1.900	6.100	14.700	32.000
Makinalı	300	6.100	33.500	79.700	120.900

Ama insan İngiltere'nin savaş harcamalarının 1913'te 91 milyon sterlinken, 1918'de 1.956 milyar dolara çıktığını fark edince, bu hiç de şaşırtıcı değildir; 1918'e gelindiğinde bu giderler toplam devlet harcamalarının yüzde 80'ini, GSMH'nın da yüzde 52'sini tutuyordu.[219]

Bu yüzden, İngiltere ve imparatorluk tümenlerinin, uçak filolarının, ağır top bataryalarının sayılarında meydana gelen çok büyük artışlarla ilgili tüm ayrıntıları vermek, Birinci Dünya Savaşının İngiltere'nin genel stratejik konumunda ortaya çıkardığı zayıflıklara işaret etmekten daha az önemliydi. Bunlardan ilki, coğrafi koşullar ve büyük filonun sayısal üstünlüğü sayesinde, Müttefikler su üstü çatışmalarında deniz egemenliklerini sürdürürken, krallık donanmasının Almanların 1917 başlarında uyguladığı sınırsız denizaltı harbi için oldukça hazırlıksız olmasıydı. İkincisi, birtakım ucuz stratejik silahların bir arada kullanılması (abluka, sömürge seferleri, amfibik harekât) Merkezi Güçler gibi geniş kaynaklara sahip bir düşman karşısında bir işe yaramazken, bunun alternatifi olan Alman Ordusuyla doğrudan çarpışma stratejisi de sonuç getirecek gibi görünmüyordu – ve insan gücü açısından son derece pahalıya mal oluyordu. Somme seferi, 1916 Kasımında zayıflayarak sona ererken İngilizlerin kayıpları 400.000'in üzerine çıkmıştı. Bu, İngiltere'nin en nitelikli gönüllülerini yok edip, politikacılarında şok etkisi yarattıysa da, Haig'in sonuçta zaferin kendilerine ait olacağına ilişkin güvenini zayıflatmadı. 1917'nin ortalarına gelindiğinde Haig İeper'den kuzeybatıda Passchendaele'e doğru bir taarruz daha hazırlamaktaydı – bu, 300.000 kaybın daha verildiği, Fransa'daki ordunun büyük bölümünün moralini fena halde bozan, çamurlar içinde yaşanmış bir karabasan oldu. Bundan dolayı General Haig ile General Robertson ne kadar karşı çıkarlarsa çıksınlar,

Lloyd George ile emperyalizm yanlısı Savaş Kabinesinin giderek daha çok sayıda İngiliz tümenini önemli toprak kazançlarının beklendiği ve iyi korunan Alman siperlerine yapılacak baskınlardan çok daha az kayıplar verilecek Yakındoğu'ya kaydırma eğilimleri çok da beklenir bir şeydi.[220]

Ancak Passchendaele'den önce bile (bu imparatorluk seferlerine rağmen) İngiltere, Almanya karşısında verilen mücadelede liderlik rolünü üstlenmişti. Fransa ve Rusya savaş alanında hâlâ büyük ordular bulundurabiliyorlardı ama bunlar, Nivelle'in pahalıya mal olan saldırıları ve Almanların Brusilov taarruzundan sonra indirdikleri karşı darbe yüzünden tükeniş içindeydiler. Bu liderlik rolü, İngiltere'nin yalnız kendisi için değil, Rusya, İtalya ve hatta Fransa'nın aldığı borçlar için de güvence vererek dünya kredi pazarlarında bankerlik yapma ve borç bulma işi görmesinden ekonomik düzeyde daha da belirgindi – çünkü Müttefiklerden hiçbiri, denizaşırı bölgelerden yapılan ve çok büyük ölçüde artmış olan harp malzemeleri ve hammadde ithali için ödenecek miktarları, kendi altınları ya da dış sermaye yatırımları yoluyla sağlayabilecek durumda değildi. Gerçekten de 1 Nisan 1917'de Müttefiklerarası savaş kredileri 4,3 milyar dolara yükselmişti ve bunun yüzde 88'ini İngiliz Hükümeti karşılıyordu. Bu, İngiltere'nin 18. yüzyılda oynadığı "ortaklık bankeri" rolünün bir tekrarı gibi görünmekteyse de arada çok önemli bir fark vardı: Müttefiklere milyarlarca dolar değerinde harp malzemesi ve yiyecek maddesi sağlayan (ancak aynı şeyi, denizdeki abluka yüzünden Merkezi Güçler için yapamayan) Birleşik Devletler ile arada çok büyük bir ticaret açığı olmasına rağmen, Birleşik Devletler karşılık olarak hemen hiçbir mal istemiyordu. Ne altın transferi ne de İngiltere'nin çok büyük miktarlardaki dolar ödemeli senet satışları bu açığı kapayamıyordu; harp malzemeleri sağlayan Amerikalılara dolarla ödeme yapabilmek için bir tek New York ve Şikago para piyasalarında borç bulmak işe yarayabilirdi. Bunun sonucunda Müttefikler kendi savaş çabalarını sürdürebilmek için Amerikan mali yardımına giderek daha bağımlı hale geldiler. 1916 Ekiminde, İngiltere Maliye Bakanı "önümüzdeki Haziranda ya da daha önceki bir tarihte, Amerika Başkanı, eğer isterse bize kendi koşullarını zorla kabul ettirebilecek bir konuma gelecektir" uyarısında bulunuyordu.[221] Bu, "bağımsız" Büyük Güçler için hepten ürkütücü bir durumdu.

Peki ya Almanya? Almanya'nın savaş sırasındaki performansı insanı afallatıyordu. Profesör Northedge'in işaret ettiği gibi, Almanya "müttefiklerinin önemli bir yardımı olmadan, dünyanın geri kalan yanını kendinden belli bir uzaklıkta tutmuş, Rusya'yı alt etmiş, iki yüzyıldan fazla bir süreyle Avrupa'nın askeri devi olan Fransa'yı gücünün son noktasına getirmiş ve 1917'de İngiltere'yi aç bırakarak neredeyse teslim olacak duruma düşürmüştü."[222] Bu, kısmen Almanya'nın yukarıda özetlenen avantajlarından ileri geliyordu: Ülke içinde iyi durumda olan ulaştırma hatları,

batıda savunulması kolay mevkiler, doğuda ise daha az yeterli olan düşmanlara karşı hareketli savaşa elverişli açık alanlar. Bu durum kısmen de, yeni savaş koşullarına öbür ordularınkinden daha hızla uyum sağlayabilen ve 1916'ya gelindiğinde, hem savunma hem taarruz harbinin niteliğini yeniden gözden geçirmiş çok sayıda akıllı ve araştırıcı kurmay subaya sahip Alman kuvvetlerinin savaş gücüne doğrudan bağlıydı.[223]

Son olarak da Alman Devleti "toplu savaş"ın uygulanması için hem çok kalabalık nüfusundan hem de çok geniş sanayi tabanından yararlanabiliyordu. Gerçekten de fiili olarak –13 milyona karşılık 13,25 milyon olmak üzere– Rusya'dan daha çok sayıda insanı seferber etmişti; bu, iki ülkenin toplam nüfuslarına bakılınca olağanüstü bir başarıydı; savaş alanında da her zaman için Rusya'nınkinden daha çok tümen bulunduruyordu. Harp malzemeleri üretimi hızla arttı; bu üretim yalnızca ordu komutanlığının değil, hayati önem taşıyan malzemeleri tahsis etmek ve darboğazları önlemek üzere karteller kuran Walter Rathenau gibi akıllı bürokrat-işadamlarının dikkatli gözetimi altında gerçekleştiriliyordu. Usta kimyacılar İngilizlerin uyguladığı deniz ablukası yüzünden kesilen kalemlerin (Şili'den gelen nitratlar gibi) yerini tutabilecek yapay maddeler ürettiler. İşgal edilen Lüksemburg ve Kuzey Fransa topraklarındaki maden cevherlerini ve kömürü sonuna kadar kullandılar. Belçikalı işçileri Alman fabrikalarına aldılar, 1916 işgalinden sonra Romanya buğday ve petrolünü sistemli bir biçimde yağmaladılar. Almanya'nın askeri liderleri Napolyon ve Hitler gibi, yaptıkları fetihlerin karşılığını almayı amaçlıyorlardı.[224] 1917'nin ilk yarısında Rusya çöker, Fransa gücünü yitirirken ve İngiltere de Alman denizaltılarının "karşı ablukası" altına girerken, Almanya zaferin eşiğine gelmiş görünmekteydi. "Acı son gelinceye kadar savaşmak"la ilgili tüm retoriklerine rağmen Londra ve Paris'teki devlet adamları, harıl harıl bir uzlaşma barışı imkânını düşündüler; sonra da işler tersine döndü.[225]

Ancak bu dev askeri-sınai kudret görünüşünün ardında hayli büyük sorunlar yatıyordu. Bunlar 1916 yazından önce, yani Alman Ordusu batıda savunmada kalırken, doğuda geniş çaplı saldırılar yaptığı sürece fazla gücü değildi. Ama Verdun ve Somme savaşları gerek kullanılan ateş gücü, gerekse uğranılan kayıplar açısından daha önce görülmemiş boyutlarıydı; Almanların 1915'te 850.000 dolayında olan kayıpları, 1916'da yaklaşık 1,2 milyona fırladı. Somme taarruzu Almanları özellikle etkiledi çünkü İngilizlerin savaş alanında zafer kazanmak için ulusal kaynaklarını nihayet var güçleriyle savaşa ayırdıklarını göstermekteydi; bu ise, 1916 Ağustosunda Hindenburg Programı denen ve harp malzemeleri üretiminde muazzam bir artış olacağını ve toplu savaşın taleplerini karşılamak üzere Alman ekonomisi ve toplumu üzerinde çok daha sıkı bir denetim uygulanacağını bildiren programın doğmasına yol açtı. Bir yanda halk üzerinde her türlü yetkiyi kullanan otoriter

bir yönetim, öbür yanda devletin gelir ve kazanç vergilerini artırmak yerine, giderek daha çok borç alma ve kâğıt para basma yoluna gidilmesi –bunun da yüksek enflasyona yol açması– bir araya gelince, halkın moraline ağır bir darbe indirilmiş oldu – halk morali ise yüksek strateji içinde yer alan ve Ludendorff'un, sözgelimi Lloyd George ya da Clemencau gibi bir politikacı kadar anlayamadığı bir unsurdu.

Bir ekonomik önlem olarak düşünülse bile, Hindenburg Programının sorunları vardı. Üretimin oldukça inanılmaz miktarlarda –patlayıcı maddeler veriminde iki kat, makineli tüfek veriminde üç kat olmak üzere– artırılacağının duyurulması, bu talepleri karşılamaya çabalayan Alman sanayiini çeşitli dar boğazlara soktu. Yalnızca çok sayıda fazladan işçi değil, yeni maden eritme ocaklarından, Ren üzerinde kurulacak köprülere kadar çok büyük altyapı yatırımları gerektiriyor, bu ise daha çok emek ve kaynak tüketimine yol açıyordu. Kısa bir süre içinde programın ancak beceri sahibi işçilerin askeri görevden çekilmesiyle başarılı olabileceği ortaya çıktı; buna uygun olarak da 1916 Eylülünde 1,2 milyon, 1917 Temmuzunda da 1,9 milyon kişi görevden affedildi. Batı cephesindeki ciddi kayıplar ve doğu cephesinde hâlâ oldukça büyük sayıda ölü ve yaralı olması dikkate alınırsa bu geri çekmeler, Almanya'nın askerlik yapmaya yeterli geniş erkek nüfusunun bile sınırlarını zorluyor demekti. Bu bakımdan Passenchendaele, İngiliz Ordusu için bir yıkım olmuşsa da, 400.000 askerinin savaşın dışında kaldığına tanık olan Ludendorff'un gözünde de bir felaketti. 1917 Aralığına gelindiğinde, Alman Ordusunun insan gücü toplamları altı ay önceki tepe noktası olan 5,38 milyon askerin devamlı altındaydı.[226]

Hindenburg Programındaki son sakınca, tarımın sürekli bir biçimde ihmal edilmesiydi. Almanya'da, Fransa ve Rusya'da bile olduğundan daha çok asker, at ve yakıt topraktan alınarak ordunun ya da harp malzemeleri sanayiinin ihtiyacı için kullanıldı – bu durum akıl almaz bir dengesizlik yaratmıştı; çünkü Almanya bu tür planlama hatalarını (Fransa'nın yaptığı gibi) aradaki farkı kapatmak üzere denizaşırı bölgelerden yiyecek maddeleri bularak gideremiyordu. Almanya'nın tarım üretimi tepetaklak giderken yiyecek fiyatları tırmandı. İnsanlar her yerde yiyecek kıtlığından yakınmaktaydılar. Bir bilim adamının katı yargısıyla, "Alman ekonomisinin askeri yöneticileri harp malzemeleri üretimine orantısız bir biçimde ağırlık vererek 1918 sonunda ülkeyi açlık sınırına getirdiler."[227]

Ancak bu, 1917'nin başlarında epey uzak bir tarihti. 1917'nin başlarında savaşın asıl yükünü çeken Müttefiklerdi. Rusya gerçekten de kargaşa içine düşüyor ve ne Fransa ne de İtalya için, aynı son uzak görünüyordu. Alman Başkomutanlığının 1917'nin ilk bir iki ayı içinde Birleşik Devletler karşısındaki beceriksizce politikalarını, her blokun savaş yüzünden tükenmekte olduğu, ama Almanya'nın hâlâ genel bir avantaja sahip bu-

lunduğu bu yüksek strateji çerçevesi içine yerleştirmek gerekir. Amerikan Devletinin bu tarihten önce bile Müttefiklere olan yatkınlığı bir sır değildi; deniz ablukasına ilişkin olarak ara sıra çıkan görüş ayrılıklarına rağmen, Müttefik demokrasilerinin genel ideolojisine duyulan yakınlık ve Birleşik Devletler ihracatçılarının giderek daha çok Batı Avrupa pazarlarına bağımlı hale gelmeleri, Washington'un Almanya karşısında tarafsızlığın altında bir tavır almasına yol açmıştı. Ama ticari taşımacılığa karşı Alman denizaltılarının sınırsız savaş açtıklarının duyurulması ve Almanların ("Zimmermann Telgrafı" ile) Meksika'ya yaptıkları gizli ittifak önerilerinin açığa çıkması, Wilson ile Kongreyi nihayet savaşa girmeye itti.[228]

Amerikalıların çatışmanın içine girmeleri, en azından 1917 Nisanından sonraki 12-15 ay boyunca, askeri açıdan hiçbir anlam taşımıyordu; çünkü Amerikan Ordusu modern savaşlar için Avrupa'daki kuvvetlerin hepsinin 1914'te olduklarından bile daha az hazırlıklıydı. Ama Müttefiklerin savaş için verdikleri milyarlarca dolarlık siparişlerle desteklenen verimlilik gücüne hiç kimse yetişemezdi. Toplam sanayi potansiyeli ve dünya imalat verimi içindeki payı, artık aşırı yük altında olan Alman ekonomisininkinin iki buçuk katıydı. Yüzlerce ticaret gemisi yapabiliyordu; bu ise, Alman denizaltılarının her ay tonajı 500.000'i aşan İngiliz ve Müttefik gemisi batırdığı bir sırada, hayati önem taşıyan bir ihtiyaçtı. Birleşik Devletler üç ay gibi şaşırtıcı bir süre içinde destroyerler yapabiliyordu. Dünya ithal yiyecek maddelerinin yarısını üretiyor ve bunlar geleneksel İngiliz pazarına olduğu kadar artık Fransa ve İtalya'ya da gönderiliyordu.

Böylece, ekonomik güç açısından bakıldığında, Birleşik Devletlerin savaşa girişi dengeleri tümüyle değiştirdi ve Rusya'nın bu sıradaki çöküşünü fazlasıyla telafi etti. Tablo 24'te görüldüğü gibi (Tablo 22 ile karşılaştırın), Merkezi Güçler karşısındaki üretim kaynakları artık muazzam bir düzeye çıkmıştı.

TABLO 24
RUSYA OLMADAN BİRLEŞİK DEVLETLERİ KATARAK SANAYİ/TEKNOLOJİ KARŞILAŞTIRMALARI

	B.K./B.D./Fransa	Almanya/Avusturya-Macaristan
Dünya imalat sanayi üretim yüzdeleri (1913)	51,7	19,2
Enerji tüketimi (1913) metrik milyon ton kömür karşılığı	798,8	236,4
Milyon ton olarak çelik üretimi (1913)	44,1	20,2
Toplam sanayi potansiyeli (B.K. 1900=100)	472,6	178,4

Bu ekonomik potansiyeli askeri yeterliğe dönüştürmek için geçen "zaman farkı" yüzünden, Amerikalıların savaşa girişlerinin hemen görülen sonuçları karışık oldu. Birleşik Devletler, eldeki kısa süre içinde kendi tanklarını, sahra toplarını ve uçaklarını gerekli olan sayıya yakın bir oranda bile üretemedi (aslında bu tür ağır silahları Fransa ve İngiltere'den ödünç almak zorunda kalmıştır), ama Londra, Paris ve Roma'nın çok ihtiyaç duyduğu hafif silah mühimmatı ve başka ikmal maddelerini bol miktarda üretmeyi sürdürebiliyor ve bankerlerden özel kredi düzenlemelerini devralarak tüm bu mallar için ödeme yapıp onları devletlerarası borçlara dönüştürebiliyordu. Üstelik Birleşik Devletler Ordusu, daha uzun vadede, Avrupa'daki denge içine sokulmak üzere milyonlarca zinde, kendine güvenli, iyi beslenen askerin oluşturduğu çok büyük bir kuvvet halinde genişletilebilirdi.[229] Bu arada İngilizler Passchendaele çamuru içinde kendilerine yol açmak için eziyet çekmekteydiler; Rus Ordusu dağılıp gitmişti, Alman takviye kuvvetleri sayesinde Merkezi Güçlerin İtalya'ya Caporetto'da öldürücü bir darbe indirmeleri mümkün olmuştu ve Ludendorff zayıflamış İngiliz-Fransız cephe hattına son bir saldırıda bulunmak için bazı kuvvetlerini doğudan çekmekteydi. Avrupa dışında ise, İngilizlerin Yakındoğu'da Türkiye karşısında önemli kazançlar elde ettikleri doğruydu. Ama Almanlar Avrupa'nın başka her yerinde yaptıklarını, nihayet batıda da başarırlarsa, Kudüs ve Şam'ın elde edilmesi, Fransa'nın kaybını hafifletecek bir karşılık sayılabilirdi.

Bu yüzden, savaşan bütün büyük devletlerin liderleri, 1918'de başlayacak çarpışmaların savaşın bütünü için kesinlikle belirleyici olacağını düşünmekteydiler. Gerçi Almanya doğudaki fetihleri sayesinde elde ettiği ve Bolşeviklerin Brest-Litovsk Antlaşması ile (Mart 1918) nihayet kabullendikleri yeni imparatorluğun işgali için bir milyonun epey üzerinde askeri orada bırakmak zorunda kalmıştı ama Ludendorff 1917 Kasımının başlarından itibaren ayda on tümen olmak üzere kuvvetlerini batıya kaydırmaktaydı. Alman savaş mekanizmasının vurmak için hazır olduğu 1918 Martının sonunda, Alman Ordusunun İngiliz-Fransız kuvvetlerine karşı yaklaşık otuz tümenlik bir üstünlüğü vardı ve birliklerinin çoğu, Bruchmüller ile başka kurmay subaylar tarafından baskın tarzında "sağnak hücumu" harbinin yeni teknikleri konusunda eğitilmiş durumdaydılar. Eğer Müttefik hatlarında bir boşluk açıp Paris ya da Manş'a doğru ilerleyebilirlerse bu, savaştaki en büyük askeri başarı olurdu. Ama bu işin riskleri de korkunçtu; çünkü Ludendorff bu tip çarpışma için Almanya'nın elde kalan tüm kaynaklarını seferber etmekteydi; "ya hep, ya hiç"lik, dev boyutlu bir kumar olacaktı bu. Perde arkasında Alman ekonomisi tehlike işaretleri vererek zayıflamaktaydı. Sanayi verimi 1913'teki düzeyin yüzde 57'sine düşmüştü. Tarım her za-

mankinden daha büyük ihmale uğramış, kötü hava koşulları verimdeki düşmeyi körüklemişti; yiyecek fiyatlarının daha da yükselmesi iç hoşnutsuzluğu artırdı. Güçlerinin üzerinde çalıştırılan lokomotif ve vagonlar artık, planlanmış olan miktarlardaki hammaddeleri doğudaki topraklardan getirecek gibi değildiler. Ludendorff'un batıda kullandığı 192 tümenden 56'sı "saldırı tümenleri" diye nitelenmişti; bu da; bir bakıma, onların azalan donanım ve mühimmat stoklarından aslan payını alacakları gerçeğinin üzerine geçirilmiş bir kılıftı.[230] Başkomutanlığa göre, mutlaka kazanılması gereken bir kumardı bu. Saldırı başarısızlığa uğrarsa Alman kaynakları tükenecekti – ve bu, tam Amerikalıların Fransa'ya nihayet ayda 300.000 asker gönderecek hale geldikleri ve Almanların sınırsız denizaltı savaşlarının tümüyle Müttefik konvoylarının denetimine girdiği bir sırada olacaktı.

Ludendorff'un baştaki başarıları – sayıca daha az olan İngiliz Beşinci Ordusunun ezilmesi, Fransa ve İngiliz kuvvetlerinin arasının açılması ve 1918 Haziranı başlarında gerçekleştirdiği saldırılardan birinde Paris'in 37 mil yakınına kadar gelinmesi – Müttefikleri korkutarak batı cephesi kuvvetlerinin üst düzey eşgüdümünü Foch'a vermelerine, İngiltere, İtalya ve Yakındoğu'dan takviye göndermelerine ve yeniden (gizli gizli) bir uzlaşma barışı tasasına düşmelerine yol açtı. Ancak gerçek şuydu ki, Almanlar fazlasıyla açılmışlar ve savunmadan taarruza geçişin olağan sonuçlarıyla karşı karşıya kalmışlardı. Sözgelimi, İngilizlerin olduğu kesime indirdikleri ilk iki darbede İngilizlere 240.000, Fransızlara da 92.000 kayıp verdirmişler ama kendi kayıpları 348.000'e çıkmıştı. Temmuz ayına gelindiğinde "Almanlar yaklaşık 973.000 asker kaybetmişlerdi, bir milyondan fazlası da kayıtlarda hasta olarak görünüyordu. Ekimde batıda ancak 2,5 milyon adam vardı ve yenilerini askere alma umudu yoktu.[231] Temmuz ortalarından başlayarak, Müttefikler yalnızca zinde savaşçı askerler açısından değil, bundan daha da büyük ölçüde top, tank ve uçak bakımından üstündüler – bu ise, Foch'un Britanya İmparatorluğu, Amerikan ve Fransız ordularıyla bir dizi saldırı düzenleyerek, zayıflayan Alman kuvvetlerine soluk alacak zaman bırakmamasını sağladı. Aynı zamanda, Müttefiklerin askeri üstünlüğü ve sahip oldukları daha büyük dayanma gücü Suriye, Bulgaristan ve İtalya'da kazanılan göz alıcı zaferlerle de kendisini gösteriyordu. 1918 Eylül/Ekiminde birden paniğe kapılan Ludendorff'a Almanya öncülüğündeki blok tümüyle çöküyormuş gibi göründü; iç hoşnutsuzluk ve devrimler, cephedeki yenilgilerle etkileşim içine girerek, teslim olunmasına, kargaşaya ve politik çalkantılara yol açtı.[232] Yalnızca Almanların askeri girişimleri sona ermemiş, Avrupa'daki eski düzen de yok olmuştu.

Hem "savaş karşısında" hem ülke içinde uğraşan korkunç kişisel kayıplar, çekilen acılar ve yıkım[233] ile Birinci Dünya Savaşının Avrupa

uygarlığı ve nüfusunun kendi kendine indirdiği öldürücü bir darbe olarak görünmesi yanında,[234] bu noktada yeni bir istatistiksel tablo sunmak kaba bir maddecilik olarak görünebilir (Tablo 25). Ancak gerçek şudur ki, bu rakamlar yukarıdaki tartışmanın doğruluğuna işaret etmektedir: Merkezi Güçlerin sahip olduğu avantajlar –elverişli iç hatlar, Alman Ordusunun niteliği, pek çok ülkenin işgali ve buralardan sağlanan yararlar, Rusya'nın tecriti ve uğradığı yenilgi– uzun vadede, ekonomik güç açısından oluşan çok büyük dezavantaja ve seferber edilmiş toplam kuvvetler sayısındaki oldukça önemli dezavantaja ağır basacak gibi değildi. Yeterli asker kaynaklarının 1918 Temmuzunda tükenişi karşısında Ludendorff'un çaresizliği nasıl kuvvetlerin dengesizliğini yansıtıyorsa, sıradan Frontsoldat'ın, aynı yılın baharında yendikleri Müttefik birliklerinin gereç yönünden bu kadar iyi durumda olmaları karşısındaki şaşkınlığı da, üretim yönünden olan dengesizliği yansıtmaktaydı.[235]

TABLO 25
SAVAŞ HARCAMALARI VE SEFERBER EDİLEN TOPLAM KUVVETLER
1914-1919[236]

	1913 fiyatlarıyla savaş harcamaları (milyar dolar olarak)	Seferber edilen toplam kuvvetler (milyon olarak)
Britanya İmparatorluğu	23,0	9,5
Fransa	9,3	8,2
Rusya	5,4	13,0
İtalya	3,2	5,6
Birleşik Devletler	17,1	3,8
Öbür müttefikler*	–0,3	2,6
Müttefikler toplamı	57,7	40,7
Almanya	19,9	13,25
Avusturya-Macaristan	4,7	9,00
Bulgaristan,Türkiye	0,1	2,85
Merkezi güçler toplamı	24,7	25,10

* Belçika, Romanya, Portekiz, Yunanistan, Sırbistan.

O halde, Birinci Dünya Savaşının sonucunun önceden belirlenmiş olduğunu iddia etmek yanlış olur; ancak, burada sunulan bilgilerde çatışmanın genel çizgisi ile –iki taraf arasında başta görülen kilitlenme durumu, İtalya'nın savaşa girmesinin sonuç getirmeyişi, Rusya'nın yavaş yavaş tükenişi, Amerika'nın Müttefik baskılarını sürdürmek üzere yaptığı müdahalenin belirleyici oluşu ve Merkezi Güçlerin sonunda çöküntüye uğramaları– savaşın değişik evrelerinde her iki ittifakın da yararlanabilecekleri ekonomik ve sınai üretim ve etkili biçimde seferber

edilen kuvvetler arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Hiç kuşku yok ki generaller gene seferlerini yönetmek (ya da kötü yönetmek) durumunda olmuştur, askerler gene bir düşman mevziine saldırmak için kişisel olarak cesaret kazanmaya çalışmışlar, denizciler ise gene deniz savaşlarının çetin koşullarına katlanmak zorunda kalmışlardır; ancak kayıtlar bu tür niteliklerin ve yeteneklerin her iki tarafta da bulunduğunu ve ortaklıkların birinin bunlara orantısız bir biçimde sahip olmadığını göstermektedir. Yalnızca tek tarafın, özellikle de 1917'den sonra, sahip olduğu şey, verimlilik güçlerindeki belirgin üstünlüktü. Daha önceki uzun süreli ortaklık savaşlarında olduğu gibi, bu etkenin sonuçta belirleyici olduğu görülmüştür.

6
İKİ KUTUPLU BİR DÜNYANIN DOĞUŞU VE "ORTA GÜÇLER"İN BUNALIMI: İKİNCİ BÖLÜM, 1919-1942

SAVAŞ SONRASINDA ULUSLARARASI DÜZEN

Büyük ve küçük güçlerin devlet adamları bir barış anlaşmasına varmak üzere 1919 yılının başlarında Paris'te bir araya geldiklerinde, kendilerinden önceki bütün devlet adamlarının 1856, 1814-1815 ve 1763'te karşılaştıkları sorunlardan daha kapsamlı ve baş edilmesi daha zor bir dizi sorunu karşılarında buldular. Gündemdeki pek çok madde bizzat Versailles Antlaşmasıyla (28 Haziran 1919) çözüme kavuşturulup, bu anlaşmanın içine alınırken, Doğu Avrupa'daki rakip etnik toplulukların "ardıl devletler"* kurmak üzere kapışmaları, Rusya'daki iç savaş ve müdahaleler ve Küçük Asya'nın batılılarca bölünme amacına karşı Türklerin milliyetçi tepkisi, pek çok konunun 1920'ye, hatta kimi durumlarda 1923'e kadar bir çözüme kavuşturulamayacağını gösteriyordu. Ancak sözü uzatmamak için, bu tür anlaşmalar, çözümlerin gerçek tarih sırasına göre değil, bir bütün olarak incelenecektir.

Avrupa'da, toprak düzeni-hukuk açısından değerlendirildiğinde, meydana gelen en çarpıcı değişiklik, eskiden Habsburg, Romanov ve Hohenzollen imparatorluklarının birer parçasını oluşturan ülkelerde bir ulus-devletleri kümesinin –Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya– belirmesiydi. Etnik açıdan tutarlı olan Almanya Doğu Avrupa'da, hem Rusya'ya hem de tümüyle dağılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna göre, pek az toprak kaybetmişti ama Almanya'nın gücü başka biçimlerde zarara uğramıştı: Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesi ve Belçika ve Danimarka'yla yapılan sınır düzeltmeleri; Almanya'nın Müttefik asker-

* "Ardıl devletler": Başka devletlerin bıraktığı boşluğu doldurarak onların yerine geçen devletler.

HARİTA 10: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA AVRUPA

lerince işgali ve Fransa'nın Saarland'ı ekonomik açıdan sömürmesi; önceden görülmediği kadar ağır "askerden arındırma" koşulları (çok ufak bir ordu ve kıyı savunma donanması; hava kuvvetlerinin, tankların ya da denizaltıların bulundurulmaması, Prusya-Alman Genelkurmayının ortadan kaldırılması gibi) ve muazzam bir tazminat faturası. Bunlara ek olarak Almanya, geniş sömürge imparatorluğunu İngiltere'ye, özerk dominyonlara ve Fransa'ya kaptırdı – bunun gibi, Türkiye'nin Yakındoğu'daki toprakları da yeni Milletler Cemiyetinin uzaktan gözetimi altında birer İngiliz ve Fransız mandasına dönüştü. Uzakdoğu'da ise Japonya ekvatorun kuzeyindeki eski Alman takımadalarının mirasçısı oldu; ama 1922'de Stantung'u Çin'e geri verdi. 1921-1922 tarihli Washington Konferansında, güçler Pasifik ve Uzakdoğu'daki toprak statükosunu kabul ettiler ve savaş filolarını nispi formüllere göre küçültmeye razı olarak bir İngiliz-Amerikan-Japon donanma yarışının önünü almış oldular. O halde, 1920'li yılların başlarına gelindiğinde uluslararası sistem hem Batıda hem Doğuda istikrara kavuşmuş görünüyordu – ve geriye kalan (ya da ilerde çıkabilecek) zorluklar, Birleşik Devletlerin şaşırtıcı bir biçimde çekilmesine rağmen Cenevre'de artık düzenli olarak toplanan Milletler Cemiyeti tarafından çözümlenebilecekti.[1]

Amerika'nın kendisini 1920'den sonra hiç değilse diplomatik alanda nispi bir tecritin içine çekmesi, yukarıda ayrıntılarıyla verildiği gibi, 1890'lı yıllardan beri devam eden dünya gücü eğilimlerine bir başka aykırılık gibi görünüyordu. Daha önce bu dönemi değerlendiren dünya politikası kâhinlerine göre, uluslararası sahneyi yükselen üç güç olan Almanya, Rusya ve Birleşik Devletler giderek daha çok etkileyecek, belki de bu sahneye egemen olacaklardı. Oysa, bunlardan ilki kesin bir yenilgiye uğramış, ikincisi devrimle çökmüş, sonra da Bolşeviklerin öncülüğünde bir tecrit içine sokulmuştu, 1919'da açıkça en güçlü olan üçüncüsü ise gene diploması sahnesinin merkezinden çekilmeyi tercih etmişti. Sonuç olarak, 1920'li yıllarda ve daha sonraki dönemde de uluslararası meseleler, her ikisi de Birinci Dünya Savaşı'ndan çok büyük zarar gördükleri halde ya Fransa ile İngiltere'nin eylemleri, ya da Fransız ve İngiliz devlet adamlarının egemenliği altında bulunan Milletler Cemiyetinin kararları üzerinde yoğunlaşır görünüyordu. Avusturya-Macaristan artık yoktu. Mussolini'nin yönetimi altındaki Ulusal Faşist Partinin egemenliğini güçlendirdiği İtalya oldukça hareketsizdi. 1921-1922 tarihli Washington Konferansının aldığı kararlardan sonra Japonya da sakin görünüyordu.

O halde garip ve (sonradan göreceğimiz gibi) yapay bir biçimde, dünya hâlâ Avrupa merkezci görünmekteydi. Bu dönemin diplomasi tarihini anlatan çalışmalar, Almanların ilerde yeniden canlılık kazanmaları ihtimaline karşı, Fransa'nın "güvenlik arayışı" üzerinde fazlasıyla

durmaktadır. Fransa, Birleşik Devletler Senatosu Versailles Antlaşmasını reddettiği sırada, özel bir İngiliz-Amerikan askeri güvencesine sahip olma şansını kaybedince, bunun yerine tutabilecek çeşitli yollar yaratmayı amaçladı: Doğu Avrupa'da bir "anti-revizyonist" devletler blokunun oluşturulmasını teşvik etti (1921 tarihli Küçük Entente diye bilinen anlaşma); Belçika ile (1920), Polonya ile (1921), Çekoslovakya ile (1924), Romanya ile (1926) ve Yugoslavya ile (1927) tek tek ittifaklar oluşturdu; Almanları yıldırmak ve Almanya tazminat ödemelerini yerine getirmediği zaman –1923 Ruhr bunalımında olduğu gibi– müdahale etmek üzere çok büyük bir kara ve hava kuvvetine sahip oldu ve birbiri ardına gelen İngiliz hükümetlerini Fransa'nın sınırları konusunda yeni bir askeri güvence vermeye razı etme girişimlerinde bulundu; bu güvence ise 1925 tarihli çok taraflı Locarno Antlaşması ile ancak dolaylı olarak sağlanabildi.[2] Bu, ayrıca, yoğun bir mali diplomasinin uygulandığı bir dönemdi, çünkü birbirlerini etkileyen Alman tazminat borçları ve müttefik savaş borçları yalnızca yenen ve yenilen arasındaki ilişkileri değil, Birleşik Devletlerle eski Avrupa müttefikleri arasındaki ilişkileri de çığrından çıkarmıştı.[3] Dawes Planı ile (1924) varılan mali uzlaşma bu şiddetli çalkantıların büyük bir bölümünü yatıştırmış ve bu da bir sonraki Locarno Antlaşmasına zemin oluşturmuştur; bunu Almanya'nın Milletler Cemiyetine girmesi ve değiştirilmiş Young Planı (1929) ile varılan değişik mali çözümler izledi. 1920'li yılların sonlarında, refahın Avrupa'ya geri dönmesi, Milletler Cemiyetinin görünüşte uluslararası sistem içinde önemli bir yeni unsur olarak kabulü ve bir dolu devletin ilerki anlaşmazlıkların çözümü için savaşa başvurulmaması yolunda (1928 Paris Paktı ile) ciddi bir görüş birliğine varmaları ile, diplomasi sahnesi normale dönmüş gibi görünüyordu. Stresemann, Briand ve Austen Chamberlain gibi devlet adamları, kendi çaplarında son dönemdeki halleriyle Metternich ve Bismarck'ın birer karşılığı gibi görünüyor, dünya meselelerini çözüme bağlamak üzere Avrupa'nın şu ya da bu kaplıcasında bir araya geliyorlardı.

Ancak bu yüzeysel izlenimlere rağmen 1919'dan sonraki uluslararası sistemin temelini oluşturan yapılar, 50 yıl önceki diplomasiyi etkileyen yapılardan önemli ölçüde farklı ve çok daha bozulabilir nitelikteydi. Her şeyden önce, dört buçuk yıl süren "toplu" savaşın sebep olduğu nüfus kayıpları ve ekonomik karışıklıklar muazzamdı. 8 milyon dolayında asker fiili savaş sırasında ölmüş, bir 7 milyon sakat kalmış ve 15 milyon kişi de "hafif ya da ciddi olarak yaralanmıştı"[4] – bunların çok büyük bir çoğunluğu ise, en verimli oldukları yaştaydılar. Bunlara ek olarak Avrupa, Rusya hesaba katılmazsa, "savaştan kaynaklanan sebepler" diye nitelenen sebeplerle 5 milyon sivil kaybetmişti – bunlar "askeri çatışmalar kadar savaşın bir sonucu olarak gelen hastalık, kıtlık

ve yoksulluk"tu;[5] Rusya'nın toplam kayıpları ise, iç savaştaki ağır kayıplarla bir araya gelince çok daha büyük olmuştu. Savaş sırasında (çok sayıda erkeğin evlerinden uzak cephede bulunmaları ve böylece nüfusun kendisini savaş öncesindeki oranlarda yenileyemeyişi yüzünden) meydana gelen "doğum açıkları" son derece yüksekti. Son olarak da büyük savaşlar yavaş yavaş sona erse bile, savaş sonrası sınır çatışmalarında, toplu kıyımlar oldu ve savaşın zayıf düşürdüğü bu bölgelerin hiçbiri 1918-1919 yıllarında milyonlarca insanı kırıp geçiren grip salgınından kurtulamadı. Böylece bu uzun dönemin nihai kayıp sayısı 60 milyon gibi büyük bir sayı olabilirdi; bu kayıpların hemen hemen yarısı Rusya'ya verilmiş ve Fransa, Almanya, İtalya da kötü etkilenmişlerdi. Böylesine bir insan trajedisinde söz konusu olan kişisel acıları ve psikolojik sarsıntıları ölçmenin bilinen bir yolu yoktur ama, tüm katılanların –köylüler kadar devlet adamlarının da– neden bu kadar derinden etkilendiklerini anlamak kolaydır.

Savaşın maddi giderleri de daha önce görülmedik bir düzeyde olmuş ve Kuzey Fransa'nın, Polonya'nın ve Sırbistan'ın kırık dökük görünümü izleyenlere daha da sarsıcı görünmüştü: Harabeye dönmüş yüz binlerce ev, yakılıp yıkılan çiftlikler, havaya uçurulan yollar, demiryolları ve telgraf hatları, boğazlanan çiftlik hayvanları, yerle bir olmuş ormanlar, patlamamış mermiler ve mayınlar yüzünden tarıma elverişsiz hale gelmiş arazi parçaları. Gemi taşımacılığındaki kayıplar, seferberliğin dolaysız ya da dolaylı maliyeti ve savaşan tarafların sağladıkları paralar da bu listeye eklenince toplam bedel kavranması neredeyse mümkün olmayacak kadar muazzam hale gelmektedir: Bir hesaba göre, bu miktar "dünyada 18. yüzyılın sonundan Birinci Dünya Savaşının hemen öncesine kadar biriken toplam ulusal borcun altı buçuk katını bulan"[6] 260 milyar dolar kadardı. Onyıllar boyu süren büyümeden sonra, dünya imalat sanayii üretimi inişe geçti; imalat sanayii üretimi, 1920'de hâlâ 1913'tekinden yüzde 7 daha düşüktü, tarım üretimi yaklaşık üçte bir oranında normalin altındaydı ve ihracat hacmi savaş öncesinin yarısı dolayındaydı. Bir bütün olarak Avrupa ekonomisinin büyümesi belki sekiz yıl kadar gecikmişti*; ama tek tek ülkeler çok daha ağır bir biçimde etkilendiler. Tahmin edilebileceği gibi Rusya 1920'deki karmaşa sırasında en düşük verimi gerçekleştirmiş, bu, 1913'teki değerin ancak yüzde 13'üne eşit olmuştu; ama Almanya'da, Fransa'da, Belçika'da ve Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümünde sanayi verimi çatışma öncesine göre en az yüzde 30 daha düşüktü.[7]

Kimi toplumları savaş daha şiddetli bir biçimde etkilediyse, kimileri

* Bir başka deyişle, 1929'daki dünya verimi, eğer savaş olmasa ve 1913 öncesi büyüme oranları sürseydi, muhtemelen, 1921'de ulaşılacak toplama erişmişti.

de elbette ucuz kurtuldular – çoğu da durumunu iyileştirdi. Çünkü şu da vardı ki, modern savaş ve savaşın yol açtığı sanayi verimliliğinin olumlu sonuçları da olmuştu. Tümüyle ekonomik ve teknolojik açıdan düşünülürse, bu yıllarda pek çok ilerleme kaydedilmişti: Otomobil ve kamyon üretiminde, havacılıkta, petrolün saflaştırılması işinde ve kimyasal ürünlerde, elektrik, boya ilaçları ve çelik alaşımı sanayilerinde, soğutma ve konservecilikte ve daha başka bir sürü sanayide.[8] Doğal olarak, ülke ekonomisi eğer cephe hattının yarattığı karışıklıklardan uzaksa, gelişme ve ilerlemelerden ticari kazanç sağlamak daha kolay oldu; işte bu yüzden yalnızca Birleşik Devletlerin kendisi değil Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Hindistan ve Güney Amerika'nın bazı bölümleri de ekonomilerinin, bir yıpratma savaşının kasıp kavurduğu Avrupa'nın sınai hammadde ve yiyecek maddesi talepleri sayesinde hız kazandığını gördüler. Daha önceki merkantilist çatışmalarda da olduğu gibi, bir ülkenin kaybı bir başkasının kazancı oluyordu – kazananın savaşın maliyetinden kaçabilmesi ya da hiç olmazsa savaş tüm şiddetiyle sürerken bundan korunması koşuluyla.

TABLO 26
DÜNYA İMALAT SANAYİİ ÜRETİMİ ENDEKSLERİ, 1913-1925[9]

	1913	1920	1925
Dünya	100	93,6	121,6
Avrupa*	100	77,3	103,5
SSCB	100	12,8	70,1
Birleşik Devletler	100	122,2	148,0
Dünyanın geri kalan bölümleri	100	109,5	138,1

* B.K., Fransa, Belçika, Hollanda, Almanya, Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya, İsviçre, Avusturya, İtalya, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Yunanistan ve İspanya.

Dünya imalat sanayii üretimine ilişkin bu tür rakamlar, bu bakımdan çok aydınlatıcı olmaktadır; çünkü başka bölgeler esaslı kazançlar elde ederken, Avrupa'nın (özellikle de SSCB'nin) savaştan gördüğü zararın ölçüsünü belgelemektedirler. Kuşkusuz, sanayileşmenin Avrupa'dan Kuzey ve Güney Amerika'ya, Japonya'ya, Hindistan'a ve Avustralya'ya yayılması ve bu toprakların dünya ticareti içindeki paylarının artması, bir ölçüde 19. yüzyılın sonlarında beliren ekonomik eğilimlerin devamından başka bir şey değildi. Böylece daha önce sözü edilen gizli bir hesaba göre, Birleşik Devletlerin 1914'ten önceki büyümesi o kadar yüksekti ki, toplam verim açısından Avrupa'yı muhtemelen 1925'te geçebilecekti;[10] savaşın yaptığı şey, bu olayı altı yıl hızlandırıp 1919'a getirmek oldu. Öte yandan 1880-1913'teki değişikliklerden farklı olarak, global ekonomik dengelerdeki bu belirli değişmeler barış zamanında birkaç on-

yıla yayılarak ve piyasa güçlerine uygun olarak meydana gelmiyordu. Bunların yerine, savaş ve abluka etkenleri kendi kesin taleplerini oluşturdular; böylece de dünya üretim ve ticaretinin doğal yapılarını çok büyük ölçüde çarpıttılar. Sözgelimi, gemi yapımı kapasitesi (özellikle Birleşik Devletlerde) Alman denizaltılarınca batırılan gemilere karşılık sağlamak üzere savaşın ortalarında çok fazla artmıştı; ama 1919-1920'de dünyanın her yerinde gemi fazlası bulunuyordu. Gene, kıta Avrupa'sında çelik sanayileri verimi, savaş sırasında düşerken, Birleşik Devletlerin ve İngiltere'ninkinde ani bir yükselme oldu; ama Avrupalı çelik üreticileri kendilerini toparlayınca oluşan kapasite fazlası korkunçtu. Bu durum ekonominin daha da büyük olan bir kesimini de etkiledi – tarımı. Savaş yılları boyunca kara Avrupa'sının tarım verimi azalır, Rusya'nın savaş öncesindeki tahıl ihracatı yok olurken, Kuzey ve Güney Amerika ve Avustralya'daki verimde büyük artışlar meydana gelmiş, buralardaki çiftçiler arşidükün ölümünden (önceden tasarladıkları bir şey olmasa da) kesin olarak yararlanmışlardı. Ama, 1920'li yılların sonunda Avrupa'daki tarım eski haline dönünce, dünya üzerindeki üreticiler talepteki düşmeler ve tepe taklak olan fiyatlarla karşı karşıya kaldılar.[11] Bu tür yapısal çarpıklıklar tüm bölgeleri etkiledi ama hiçbir yerde nazik durumda olan "ardıl devletler"in yeni sınırlarla, bozulmuş pazarlarla ve ulaştırmadaki çarpıklıklarla uğraştıkları Ortadoğu Avrupa'daki kadar şiddetle hissedilmedi. Versailles'da yapılan barış ve Avrupa haritasının (kabaca) etnik çizgilere uygun olarak yeniden çizilmesi, ekonomik istikrarın tekrar sağlanması için tek başına bir güvence oluşturmadı.

Son olarak da, savaşın finansmanı daha önce görülmedik ölçüde karmaşık ekonomik –sonraları politik– sorunlar yaratmıştı. Savaşan tarafların hemen hiçbiri (İngiltere ve Birleşik Devletler istisnalar arasındaydı) çatışma giderlerinin hiç olmazsa bir bölümünü vergileri artırarak karşılamaya çalışmamıştı; bunun yerine, çoğu devlet hemen tümüyle alınan borçlara güvenmiş ve bunu yenik düşen düşmanın faturayı ödeyeceğini varsayarak yapmışlardı – 1871'de Fransa'nın başına geldiği gibi. Artık altın karşılığı olmayan devlet borçları büyük bir hızla arttı; devlet hazinelerinden akan kâğıt paralar fiyatların fırlamasına yol açtı.[12] Savaşın yarattığı ekonomik yıkıntı ve toprak düzenindeki bozulmaları hesaba katınca, hiçbir Avrupa ülkesi 1919'da altın standartına dönen Birleşik Devletleri izlemeye hazır değildi. Gevşek para ve maliye politikaları enflasyondaki yükselmenin sürmesine yol açtı ve bu durum orta ve Doğu Avrupa'da yıkım getiren sonuçlar doğurdu. İhracatı artırma çırpınışı içinde, ulusal paraların değerinin rekabete dayalı olarak düşürülmesi, yalnızca daha çok mali istikrarsızlık getirdi – politik rekabete de yol açtı. Buna Müttefiklerin kendi içlerindeki borçlar ve zafer kazananların (özellikle de Fransa'nın) Almanya'dan hayli yüklü tazmi-

nat talepleri gibi baş edilmesi kolay olmayan bağlantılı sorunlar da eklendi. Tüm Avrupalı müttefiklerin İngiltere'ye ve bundan daha az bir oranda da Fransa'ya borçları vardı; bu iki güç ise Birleşik Devletlere karşı ağır borç altındaydılar. Bolşeviklerin Rusya'nın 3,6 milyar dolar gibi muazzam miktardaki borcunu tanımaması, Amerikalıların paralarını geri istemeleri, Fransa'nın, İtalya'nın ve öbür ülkelerin Almanya'dan tazminat alıncaya kadar borçlarını ödemeyi reddetmeleri ve Almanların kendilerinden talep edilen miktarları ödemelerinin mümkün olmadığını ilan etmeleri yüzünden, ortam yıllar boyu sürecek şiddetli çekişmelere hazırdı ve bunlar Batı Avrupa ile işlerin ters gitmesine sıkılan Birleşik Devletler arasında politik yakınlık açısından belirmiş olan uçurumu genişletti.[13]

Bu kavgaların 1924 tarihli Dawes Planı ile yatıştırıldığı doğruysa da, çalkantıların politik ve toplumsal sonuçları, özellikle de bir önceki yıl Almanya'da yaşanan hiperenflasyon sırasında korkunç olmuştu. Bunun kadar kaygı verici olan, ama o zaman bu kadar iyi anlaşılamayan bir nokta da, dünya ekonomisinin 1920'li yılların ortalarında kavuşmuş göründüğü mali ve ticari istikrarın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dengeye göre çok daha sallantıda olan temeller üzerine kurulmuş olmasıydı. Bu sıralarda altın standartı pek çok ülkede yeniden benimseniyordu; ama 1914 öncesinin Londra'ya dayalı, ince hatlı (ve neredeyse kendi kendisini dengeleyen) uluslararası ticaret ve para mekanizması yeniden kurulamamıştı. Aslında Londra bu rolü yeniden üstlenebilmek için aşırı girişimlerde bulunmuştu – bunların arasında 1925 yılında sterlinin değişim oranının savaş öncesindeki 1 sterlin = 4,86 dolar düzeyinde belirlenmesi de vardı ve bu İngiliz ihracatçılarını çok büyük zarara uğratmıştı; Londra denizaşırı ülkelere geniş kapsamlı borç verme işlemlerine de yeniden girişti. Gene de gerçek olan şuydu ki, Avrupa'nın uluslararası borçlarının artığı ve Birleşik Devletlerin dünyanın en büyük alacaklı ulusu haline geldiği 1914-1919 yılları arasında dünya maliyesinin merkezi doğal olarak Atlantik'in öbür yakasına taşınmıştı. Öte yandan Amerikan ekonomisinin oldukça farklı yapısı –dış ticarete daha az bağımlı ve dünya ekonomisi ile çok daha az bütünleşmiş, serbest ticaretten çok (özellikle tarımda) korumacı eğilimli, İngiltere Merkez Bankasını tam karşılayacak bir bankadan yoksun, gelişmeler ve iflaslar arasında çok daha şiddetli bir biçimde dalgalanan ve politikacıların ülke içindeki lobiler tarafından çok daha dolaysız olarak etkilendikleri bir yapıydı bu– yüzünden uluslararası mali ve ticari düzen değişken ve kusurlu bir merkezi nokta çevresinde dönüyor demekti. Artık dünya ekonomisinin altyapı gelişimi için uzun vadeli borçlar veren ve uluslararası hesaplardaki geçici kopmaları dengeleyecek, gerçek anlamda "borç verecek bir son merci" bulunmuyordu.[14]

Bu yapısal yetersizlikler 1920'li yılların sonlarında ortaya çıkmamıştı; bu tarihlerde, Birleşik Devletlerden Avrupa'daki hükümet ve belediyelere kısa vadeli borç olarak çok büyük miktarlarda dolar akıyor, hükümet ve belediyelerin hepsi de bu paraları hem kalkınma hem de ödemeler dengesindeki açığı kapatmak için –kimi zaman akıllıca bir biçimde olmasa da– kullanabilmek üzere yüksek faiz oranları öneriyorlardı. Kısa vadeli paranın böylece uzun vadeli projeler için kullanılması, önemli miktardaki yatırımın (özellikle orta ve Doğu Avrupa'da) hâlâ tarıma yönelerek çiftlik ürünleri fiyatları üzerindeki aşağıya itici baskıları bu yolla artırması, bu borçların faiz ödeme giderlerinin ürkütücü bir biçimde artması ve borçların, ihracat yoluyla ödenemediği için ancak yeniden ödünç alınan paralarla ödenebilmesi yüzünden, sistem zaten 1928 yazında çöküyordu; bu tarihte Amerika'daki iç talebin yükselmesi (ve Federal Reserve'ün tepki olarak faiz oranlarını artırması) sermayenin dışarı akışını birden azalttı.

Söz konusu talep artışının 1929 Ekiminde "Wall Street iflası" ile sonuçlanması ve Amerika'nın verdiği borçları daha da kısması, denetlenmesi imkânsız görünen zincirleme bir tepkiye yol açtı: Hazır kredinin olmayışı hem yatırımı hem tüketimi azalttı; sanayileşmiş ülkeler arasındaki talepin düşmesi, yiyecek maddeleri ve hammadde üreticilerine zarar verdi; bu kişiler çaresizlik içinde arzı artırarak duruma tepki gösterince, fiyatların neredeyse toptan çöküşüne yol açmış oldular – bu da onların mamul mallar satın almalarını imkânsız hale getirdi. Deflasyon, altın standartını terk ve para değerinin düşürülmesi, ticaret ve sermayeye getirilen kısıtlayıcı önlemler, uluslararası borçların ödenmemesi, yaygın olarak başvurulan çeşitli çarelerdi; bunların hepsi de global ticaret ve kredi sistemine yeni bir darbe daha indirdi. Yüklü bir ticaret fazlasına sahip tek ülke tarafından (Amerikalı çiftçilere yardım hesaplarıyla) benimsenen son derece korumacı nitelikli Smoot-Hawley Gümrük Tarifesi, başka ülkelerin dolar elde etmelerini daha da zorlaştırdı – ve Amerikan ihracatını yıkan kaçınılmaz misillemelerin ortaya çıkmasına yol açtı. 1932 yazına gelindiğinde pek çok ülkenin sanayi üretimi üçte bir oranında azalmıştı. Avrupa ticaretinin değeri (1928'de 58 milyar dolarken) 1935'te hâlâ 20,8 milyar dolar gibi düşük bir düzeydeydi – bu gerileme ise gemi taşımacılığına, gemi yapımına, sigortacılığa vb. zarar verdi.[15]

Dünya çapındaki bu çöküntü ve sebep olduğu çok geniş çaplı işsizlik düşünülürse, uluslararası politikanın bunun korkunç etkilerinden uzak kalması mümkün değildi. Mamul mallar, hammaddeler ve tarım ürünleri konusundaki şiddetli rekabet ulusların öfkesine yol açmış ve seçmenlerin hoşnutsuzluğunun farkında olan pek çok politikacıyı bunun bedelini yabancılara ödetme çabalarına yönelmeye zorlamıştır; da-

ha aşırı gruplar, özellikle de sağda yer alanlar, ekonomide meydana gelen bozulmalardan yararlanarak tüm liberal-kapitalist sisteme saldırmışlar ve gerekirse silah destekli iddiacı "ulusal" politikalar için çağrıda bulunmuşlardır. Özellikle Weimer Almanya'sında, ama İspanya, Romanya ve başka yerlerde de durumları nazik olan demokrasiler bu politik-ekonomik zorlamalar altında eğilip büküldüler. Japonya'yı yöneten ihtiyatlı muhafazakarlar ise milliyetçiler ve militaristlerce saf dışı bırakıldı. Batı demokrasileri bu fırtınaları daha iyi savuşturabildilerse bu, komşunu-yoksulluğa-it tutumunu giderek daha büyük ölçüde işe katarak iç ekonominin yönetimine ağırlık vermeleriyle olmuştur. Altın fazlası bulunan başlıca ülkeler durumundaki Birleşik Devletler ve Fransa borçlu devletleri kurtarmaya istekli değillerdi; aslında Fransa'nın eğilimi mali gücünü giderek daha çok Almanların davranışlarını denetlemek (bu da Ren'in öbür yakasındaki öfkeyi ancak daha da yoğunlaştırmıştı) ve kendi Avrupa diplomasisine yardım için kullanmak oldu. Bunun gibi, Almanya'nın savaş tazminatı konusunda benimsenen ve Fransızları son derece kızdıran "Hoover Moratoryumu"' savaş borçlarında indirim (ve bunların işin sonunda ödenemez hale gelmesi) sorunundan ayrılamamış, bu ise Amerikalıları öfkelendirmiştir. Para değerlerinin rekabete dayalı olarak düşürülmesi, 1933 tarihli Dünya Ekonomi Konferansında dolar-sterlin değişim oranlarına ilişkin görüş ayrılıkları da bu kara tabloya eklenmiştir.

Bu tarihe gelindiğinde kozmopolit dünya düzeni çeşitli rakip alt birimlere bölünmüş duruma gelmişti: İngiltere'nin ticaret yapılarına dayanan ve 1932 Ottowa Konferansının "imparatorluk tercihleriyle güçlenen bir sterlin bloku; Fransa'nın öncülüğünde bir altın bloku; Uzakdoğu'da Japonya'ya bağımlı bir yen bloku; (Roosevelt de altından vazgeçtikten sonra) Birleşik Devletlerin başı çektiği bir dolar bloku ve bu çalkantılardan tümüyle ayrı olarak sürekli bir biçimde "tek ülke içinde sosyalizm" modelini oluşturan bir SSCB. Böylece otarşiye olan yönelim, Adolf Hitler'in dış ticareti özel pazarlıklara ve "takas" anlaşmalarına indirgeyen, kendi kendine yeterli bin yıllık bir Reich yaratma programına başlamasından önce, güçlü bir gelişme kaydetmişti. Fransa'nın, Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatının ele alınışında Anglo-Sakson kesimin kullandığı yetkilere tekrar tekrar karşı çıkması, Roosevelt'in Birleşik Devletlerin İngiltere ile olan pazarlıklarda hep kaybeden taraf olduğu yolundaki iddiası ve Neville Chamberlain'in Amerikan politikasının –daha sonraları dile getirdiği gibi– "boş laf"tan[16] ibaret olduğu görüşüne daha o zamanlarda inanması yüzünden demokrasiler, 1919'un kusurlu dünya düzeninde toprak iddialarına yol açacak baskıları ele almak üzere işbirliği yapabilecek düşünce yapısına sahip değildiler.

Eski Dünyanın devlet adamları ve dışişleri yetkilileri ekonomik ko-

nuları anlamakta ya da bunlarla uğraşmakta hep zorluk çekmişlerdi; ama 19. yüzyılın kabine diplomasisini özlemle ananlar için, belki daha da olumsuz olan bir özellik, 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca uluslararası konularda kamuoyunun giderek artan etkisiydi. Bu, kuşkusuz kimi yönlerden kaçınılmaz bir şeydi. Daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce bile, tüm Avrupa'da politik gruplar "eski diplomasi"nin herkesçe bilinmeyen, gizli kapaklı yöntemlerini ve seçkinci önyargılarını eleştirmekte ve bunun yerine, reforma uğramış, devlet işlerinin halkın ve halkın temsilcilerinin incelemesine açık olduğu bir sistem çağrısında bulunmaktaydılar.[17] Bu talepler 1914-1918 çatışması yüzünden çok güçlendi; bunun sebebi, kısmen, toplumun hep birden seferber olmasını isteyen ülke liderleriyse, kısmen de toplumun yaptığı özverilerin karşılığını almak ve barışta söz sahibi olmak istediğini anlamasıydı; bir başka sebep de Müttefik propagandacıların, demokrasi ve ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri uğruna yapıldığını hararetle ilan ettikleri savaşın, gerçekten de Ortadoğu Avrupa'nın otokratik imparatorluklarını yerle bir etmiş olmasıydı; bu kısmen de güçlü ve çekici bir kişiliği olan Woodrow Wilson'un, Clemenceau ve Lloyd George'un toplu zaferin gerekli olduğunu ilan ettikleri sırada, yeni ve aydın bir dünya düzeni için olan baskıları sürdürmesinden doğmuştu.[18]

Ama 1919'dan sonraki dönemde "kamuoyu"nun yarattığı sorun, pek çok kesimin, Gladstone ve Wilson'un safça düşledikleri liberal, eğitim görmüş, hakça düşünen, enternasyonalist görüşler, yararcı inançlar ve hukukun egemenliğine saygı ile donanmış bir halkla uyuşmadığını gösteriyordu. Arno Mayer'in gösterdiği gibi, (yaygın bir iddiaya göre) Dünya Savaşına sebep olan "eski diplomasi", 1917'den sonra yalnızca Wilson reformculuğu tarafından değil, Bolşeviklerin mevcût düzene yönelttikleri çok daha sistemli eleştirilerle de sarsılıyordu – Bolşevik eleştirisi savaşan kampların her ikisinde de teşkilatlanmış işçi sınıflarına oldukça çekici gelen bir eleştiriydi.[19] Bu, Lloyd George gibi atik politikacıların Wilson'un çekiciliğini etkisiz bırakmak ve işçilerin sosyalizme kayışlarını denetlemek üzere kendi ilerici iç ve dış politika "paket"lerini oluşturmalarına yol açarken,[20] Müttefik kampındaki tutucu ve milliyetçi kimseler üzerindeki etkisi hayli farklı oldu. Onlara göre Wilsoncu ilkeleri ulusal "güvenlik" uğruna şiddetle reddetmek gerekiyordu; ulusal güvenlik ise ancak sınır düzenlemeleri, kazanılan sömürgeler ve savaş tazminatları yoluyla gelen nakit para ile ölçülebilirdi. Bu arada, Lenin'in çok daha korkutucu olan tehditini kendi Bolşevik anayurdunda ve (özellikle de) Batıda beliren taklitçi Sovyetler'de acımasızca yok etmek gerekiyordu. Bir başka deyişle, barış için yürütülen politika ve diplomasinin geri planı,[21] 1856 ve 1878 kongrelerinde olmadığı kadar ideoloji ve iç politika unsurları ile yüklüydü.

Dahası da vardı. Batılı demokrasilerde 1920'li yılların sonlarında Birinci Dünya Savaşının uyandırdığı imgeler ölüm, yıkım, dehşet, ziyan ve savaşın tümüyle boşuna oluşuyla ilgiliydi. 1919 tarihli "Kartaca Barışı"nın,* savaş dönemi politikacılarının halkın yaptığı özverilere karşı vaat ettikleri yararların sağlanamamasının, milyonlarca sakat kalmış emekli askerin ve milyonlarca savaş dulunun, 1920'li yılların ekonomik sıkıntılarının ve Viktorya dönemine özgü toplumsal ve kişisel ilişkilere duyulan inancın yok olmasının ve bu tür ilişkilerin yıkılmasının sorumluluğu hep 1914 Temmuzunda alınan budalaca kararlara mal edildi.[22] Ancak savaş ve militarizm karşısında yaygın bir biçimde görülen ve pek çok çevrede Milletler Cemiyetinin böyle bir felaketin tekrarını imkânsız hale getireceği umuduyla karışan bu geri çekilme, savaşa katılanların hepsi tarafından paylaşılan bir duygu değildi – Anglo-Amerikan edebiyatı böyle bir izlenim veriyor olsa bile.[23] Avrupa kıtasının her yanında, işsizlik, enflasyon ve savaş sonrası burjuva düzeninin sıkıcılığı yüzünden düş kırıklığına uğrayan yüz binlerle eski Fronsoldat** için savaş, çok acı ama olumlu bir şey olmuştu: Askeri değerler, savaşçılar arasındaki yoldaşlık duygusu, şiddet ve eylemin ürpertici heyecanı. Özellikle savaştan yenik çıkan Alman ve Macar ulusları ve şiddetli bir doyumsuzluk içinde bulunan muzaffer İtalyan ulusu içinde, ama aynı zamanda Fransız sağcıları arasında da bulunan bu tür gruplar için yeni faşist akımların –düzene, disipline, ulusal zafere ve Yahudilerin, Bolşeviklerin, düşünsel çöküş içinde olanların ve hallerinden hoşnut liberal orta sınıfların ezilmesine ilişkin– görüşleri çok çekiciydi. Onların (ve Japonya'daki benzerlerinin) gözünde, hayatın kalıcı özellikleri mücadele, kuvvet ve kahramanlık, çağdışı olanlar ise Wilson enternasyonalizminin ilkeleriydi.[24]

Bunların bir sonucu olarak, 1920'li ve 1930'lu yıllardaki uluslararası ilişkiler, ideolojilerle ve dünya toplumunun –daha önce değinilen– ekonomik alt bölümlerle ancak kısmen uyuşma gösteren politik bloklara sürekli olarak ayrılması yüzünden karmaşık hale gelmeye devam etti. Bir yanda özellikle İngilizce konuşulan dünya içinde, Birinci Dünya Savaşının dehşeti karşısında geri çekilen, ülke içi (özellikle de sosyoekonomik) konulara ağırlık veren ve savunma kurumlarında büyük ölçüde kısıntıya giden batılı demokrasiler vardı; Fransız liderler, Almanya yeniden dirilir korkusuyla büyük bir ordu ve hava kuvveti bulundurmayı sürdürürken, Fransız halkının çoğunluğunun savaş karşısında duyulan bu nefreti ve savaşın ardından gelen toplumsal kalkınma isteğini pay-

* Çok ağır koşullarla yapılan barış anlaşması (Romalıların Kartaca kentini yakıp yıktıkları savaşlardan sonraki gibi). – ç.n.

** Frontsoldat: cephe askeri. – ç.n.

laştıkları da açıktı. Öte yanda Sovyetler Birliği vardı; pek çok bakımdan global politik-ekonomik sistemden soyutlanmıştı ama Batıda hayranları vardı. Çünkü iddia edildiğine göre, inter alia* Büyük Ekonomik Bunalımdan kurtulan bir "yeni uygarlık" önermekteydi;[25] ancak SSCB'ye duyulan yaygın bir nefret de bulunuyordu. Son olarak da en azından 1930'lu yılların sonlarında kin dolu, Bolşevik aleyhtarları olmakla kalmayıp, 1919'da yeniden kurulan liberal-kapitalist statükoyu da suçlayan "revizyonist" Alman, Japon ve İtalyan devletleri vardı. Tüm bunlar, ne faşist ne Bolşevik düşünce yapısını pek kavrayamayan ve tek özlemleri savaşın çok kötü bir biçimde yok ettiği Edward dönemine özgü "normal" duruma dönmek olan demokrat devlet adamları için dış politikanın yürütülmesini fazlasıyla güçleştiriyordu.

Bu sorunlarla karşılaştırıldığında, 1919'dan sonra tropiklerde Avrupa merkezci dünyaya karşı belirmeye başlayan tehditler daha az tehlikeliydi – ama gene de önemliydiler. Burada da insan 1914 öncesine ait benzer örnekler seçebilmektedir; Mısır'da Arabi Paşanın ayaklanması, genç Türklerin 1908'den sonraki atılımları, Tilak'ın Hindistan Kongresini radikalleştirme girişimi ve Sun Yat-Sen'in Çin'deki batı egemenliğine karşı savaşı gibi; aynı sebeple tarihçiler, Japonların Rusya'yı 1905'te yenmesinin ve aynı yıl Rusya'da meydana gelen zamansız devrimin Asya'nın başka yerlerinde ve Ortadoğu'daki ilk milliyetçi güçleri nasıl büyülediğini ve heyecanlandırdığını da kaydetmektedir.[26] Garip ama önceden tahmin edilebilir bir biçimde sömürgecilik, gelişmemiş toplumların içine daha çok girip, onları global bir ticaret ve maliye ağının içine çektikçe ve onların batılı görüşlerle temasını sağladıkça, bu durum yerli halklar arasında daha çok tepki doğurmuştur; ister geleneksel yaşama ve ticaret yapılarına getirilen kısıtlamalar dolayısıyla kavimler içinde huzursuzluklar biçiminde, ister daha da önemli olarak, batı eğitimi gören hukukçu ve aydınların kitle partileri yaratma girişimleri ve ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri için yürüttükleri kampanyalarla olsun sonuç, Avrupalıların sömürgeler üzerindeki denetimine yönelen tehditin giderek artması olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı bu akımlara çok çeşitli yollardan hız kazandırdı. Her şeyden önce tropiklerdeki hammaddelerin ekonomik sömürüsünün yoğunlaşması ve metropoliten güçlerin savaş çabalarına sömürgelerin –hem insan gücü hem vergiler yoluyla– katkıda bulunmalarını sağlama girişimleri, Avrupa'daki işçi sınıfları arasında olduğu gibi, kaçınılmaz olarak "alınacak karşılık"la ilgili soruların doğmasına yol açtı.[27] Dahası, Batı, Güneybatı ve Doğu Afrika'daki, Yakındoğu'daki ve Pasifik'teki savaşlar, sömürge imparatorluklarının genel olarak geçerliği ve

* İnter alia: başka şeyler arasında. – ç.n.

kalıcılığı konusunda kuşkular uyandırdı – bu, Müttefiklerin "ulusların kendi kaderlerini kendilerini belirlemesi"ne ve "demokrasi"ye ilişkin propagandaları ve Almanların Magreb'e, İrlanda'ya, Mısır'a ve Hindistan'a yönelttikleri karşı propaganda etkinlikleriyle güçlenen bir eğilimdi. 1919'a gelindiğinde, Avrupalı Güçler –A.J.P. Taylor'un bir zamanlar yaptığı tanımlamayla, emperyalist çıkarlarını daha da inceden inceye işledikleri incir yapraklarıyla örterek– kendi Milletler Cemiyeti mandalarını oluştururken, Pan Afrika Kongresi kendi bakış açısını ortaya koymak için Paris'te toplanıyor, Mısır'da Waft Partisi kuruluyor, Çin'de Dört Mayıs Hareketi etkinliğini sürdürüyor, Kemal Atatürk modern Türkiye'nin kurucusu olarak ortaya çıkıyor, Tunus'taki Destur Partisi taktiklerini yeniden belirliyor, Endonezya'daki Sarehat İslam'ın üye sayısı 2,5 milyona yükseliyor ve Gandi Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı çok çeşitli muhalefet yollarını harekete geçiriyordu.[28]

Daha da önemlisi, "batıya isyan"ın karşısında Büyük Güçler artık aralarında görüş farklılıkları ne olursa olsun kendileriyle yerkürenin az gelişmiş halkları arasında çok büyük bir durum bulunduğu varsayımında birleşmiyorlardı; bu da Berlin Batı Afrika Konferansından bu yana ortaya çıkmış olan bir başka önemli farktı. Bu tür birlik zaten Japonların Büyük Güç kulübüne girmeleriyle iş görmez hale gelmişti; bazı Japon düşünürleri daha 1919'da bir Doğu Asya "ortak refah alanı"na ilişkin düşüncelerini dile getirmeye başlamışlardı.[29] Lenin ve Wilson tarafından iki farklı biçimde önerilen "yeni diplomasi"nin ortaya çıkışı da bu birliği geride bırakmıştı – çünkü politik görüş ayrılıkları ne olursa olsun, bu iki karizmatik nitelikli liderin ortak yanları, eski Avrupa sömürge düzeni karşısındaki hoşnutsuzlukları ve bu düzeni farklı bir şeylere dönüştürme istekleriydi. Çeşitli sebeplerle, her ikisi de bu sömürge düzeninin Milletler Cemiyetinin yarattığı mandalarla daha da genişlemesini engelleyememişlerdir; ama retorikleri ve etkileri imparatorluk sınır bölgelerinin ötesine sızmış ve yerli milliyetçilerin seferberliğiyle etkileşim içine girmiştir. Bu, 1920'li yılların sonlarında Çin'de belirgin duruma gelmiş, anlaşmaların sağladığı ayrıcalıklar, ticari sızmalar ve ara sıra gerçekleştirilen gambot eylemleriyle biçimlenen eski Avrupa düzeni Rusya, Birleşik Devletler ve Japonya'nın önerdiği alternatif "düzenler" karşısında gerilemeye ve dirilen Çin milliyetçiliği karşısında gücünü kaybetmeye başlamıştı.[30]

Bu, batılı sömürgeciliğin çökmek üzere olduğu anlamına gelmiyordu. İngilizlerin Amritsar'da 1919 yılında verdikleri sert karşılık, Hollandalıların 1920'li yılların sonunda Sukarno ile öbür Endonezyalı milliyetçi liderleri hapse atmaları ve sendikaları dağıtmaları, Fransızların pirinç ve kauçuk tarımındaki yoğun gelişmenin Tonkinliler arasında yarattığı huzursuzluğa gösterdikleri sert tepki hep, Avrupa orduları ve si-

lahlarının geriye kalan gücünün işaretleri olmuştu.[31] Tabii, aynı şey İtalyanların 1930'ların ortalarında Habeşistan'a yaptıkları gecikmiş saldırı için de söylenebilir. Bu imparatorluk denetimlerini ancak İkinci Dünya Savaşının yarattığı çok daha geniş kapsamlı sarsıntılar gevşetecekti. Bununla birlikte, sömürgelerdeki huzursuzluklar, 1920'li ve özellikle de 1930'lu yıllardaki uluslararası ilişkiler açısından bir ölçüde önem taşımaktaydı. Bunlar her şeyden önce, belirli Büyük Güçlerin dikkatini (ve kaynaklarını) Avrupa'daki güçler dengesine olan ilgilerinden uzaklaştırmalarına sebep olmuştur. Durum, en belirgin biçimde İngiltere için böyleydi; İngiliz liderleri Filistin, Hindistan ve Singapur konuları, Sudetenland ya da Danzig'den daha çok kaygılandırıyordu – bu öncelikle 1919 sonrası "İmparatorluk" savunma politikalarına yansımıştı;[32] ancak Afrika'daki bağlantılar Fransa'yı da aynı derecede etkilemiş ve İtalyan askeri yetkililerinin dikkatini de büyük ölçüde buraya yöneltmişti. Üstelik, belirli örneklerde Avrupa-dışı ve sömürgelerle ilgili sorunların yeniden ortaya çıkışı eski 1914-1918 ittifakının oluşturduğu yapıya da tümüyle ters düşüyordu. Emperyalizm sorunu Amerikalıları, İngiliz-Fransız politikaları konusunda daha da kuşkucu yapmakla kalmadı; İtalya'nın Habeşistan'ı istilası ve Japonların Çin anayurdu içine saldırmaları gibi olaylar 1930'lu yıllarda Roma ve Tokyo'yu, Londra ve Paris'ten uzaklaştırdı – ve Alman revizyonistleri için yeni ortaklar bulma imkânını yarattı. Bu noktada da uluslararası meselelerin "eski diplomasi" reçeteleriyle çözümlenmesi bir miktar daha zorlaşmıştır.

Savaş sonrası istikrarsızlığın son önemli sebebi de şu biçimsiz gerçekti: "Almanya meselesi" çözümlenmemiş, tersine başa çıkılması daha da zor ve yoğun bir hale gelmişti. Alman Ordusu Belçika'dan Ukrayna'ya, Avrupa'yı hâlâ denetimi altında tutarken Almanya'nın 1918 Ekiminde hızla çöküşü milliyetçi, sağcı güçler için büyük bir şok oldu; bunlar Almanya'nın utanç verici bir biçimde teslim oluşunun suçunu "içerdeki hainler"e yükleme eğilimindeydi. Paris Antlaşmasının koşulları başka utançlara da sebep olunca, çok sayıda Alman hem bu "esir anlaşması"nı, hem de bu koşullara rıza gösteren Weimer-demokratı politikacıları suçladı. Savaş tazminatları konusu ve bununla ilişkili olarak 1920 yılında baş gösteren hiperenflasyon, Almanların hoşnutsuzluğunu taşma noktasına getirdi. Nasyonal Sosyalistler kadar aşırı uçta olanların sayısı pek azdı; Nasyonel Sosyalistler 1920'li yılların büyük bir bölümünde tuhaf, demagoji yapan, çizgi dışı bir hareketin temsilcileri görünümündeydiler; ama şu ya da bu biçimde revizyonist olmayan pek az Alman vardı. Savaş tazminatları, Polonya koridoru, silahlı kuvvetlere getirilen kısıntılar, Almanca konuşulan bölgelerin anayurttan ayrılması, sürekli olarak katlanılacak gibi değildi. Konu, yalnızca, bu kısıtlamaların ne kadar çabuk ortadan kaldırılacağı ve statükonun değişmesi için

yapılacak zorlamalarda diplomasi yolunun ne ölçüde tercih edileceğiydi. Bu bakımdan, Hitler'in 1933'te iktidara gelişi, Almanların revizyonist çabalarını yalnızca güçlendirmiş oldu.[33]

Almanya'nın Avrupa içinde "kendisine uygun" yerin ne olduğunu belirleme sorunu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası güç dağılımının garip ve dengesiz bir biçimde gerçekleşmiş olması yüzünden ağırlaşmıştı. Toprak kayıplarına, askeri açıdan kısıtlanmasına ve ekonomik istikrarsızlığına rağmen Almanya hâlâ potansiyel olarak çok kudretli bir Büyük Güçtü. Aşağıda Almanya'nın güçlü ve zayıf yanlarının ayrıntılı bir çözümlemesi yapılacaktır; ancak bu noktada hâlâ Fransa'nınkinden çok daha kalabalık bir nüfusa ve yaklaşık üç kat daha fazla demir-çelik kapasitesine sahip olduğuna işaret etmek gerekir. İç ulaştırma ağı zarar görmemişti; kimya ve elektrik tesisleri ve üniversiteleri ile teknik eğitim veren kuruluşları da öyle. "1919'un bu noktasında Almanya bitkin durumdaydı. O anki konu Almanya'nın zayıflığıydı; ancak bir iki yıllık 'normal' bir hayattan sonra, konu gene Almanya'nın gücü olacaktı."[34] Dahası, Taylor'un işaret ettiği gibi, Alman yayılmacılığına gem vurulmasına yardımcı olan Avrupa kıtası üzerindeki güç dengesi artık yoktu. "Rusya sahneden çekilmişti; Avusturya-Macaristan kaybolup gitmişti. Geriye kalan yalnızca Fransa ile İtalya'ydı; bunların ikisi de insan gücü açısından ve bundan daha fazla olarak ekonomik kaynaklar bakımından Almanya'nın gerisindeydiler; savaş ikisini de tüketmişti."[35] Zaman ilerledikçe önce Birleşik Devletler, daha sonra da İngiltere Avrupa'ya yapılan müdahaleler konusunda giderek artan bir hoşnutsuzluk duyduklarını ve Fransızların Almanya'ya engel olma çabalarını giderek daha onaylamaz hale geldiklerini gösterdiler. Ancak Fransa'nın güvenlikte olmadığının anlaşılması yüzündendir ki, Paris Almanya'nın yeniden güç kazanmasını önlemek için mümkün olan her yolu aramaya girişmişti: Fransızlar tazminatın tam olarak ödenmesi konusunda ısrar etmişler, kendi büyük ve pahalı ordularını korumuşlar, Milletler Cemiyetini kendisini statükoyu korumaya adayan bir kuruluş haline getirmeye çabalamışlar ve Almanya'nın Fransa'ya "yetişecek kadar silahlanması"na izin verilmesine ilişkin tüm önerilere direnmişlerdir[36] – tahmin edilebileceği gibi, bunların hepsi de Almanların öfkesini bilemiş ve aşırı sağ kanatın kışkırtmalarına katkıda bulunmuştur.

Fransa'nın diplomatik ve politik silahlar dizisinin öbür aracı da, Doğu Avrupa'nın "ardıl devletler"i ile olan bağı idi. Görünüşte, Polonya'ya, Çekoslovakya'ya ve o bölgede 1919-1921 anlaşmalarından yarar sağlayan başkalarına verilen destek hem makul, hem de ilerisi için umut verici bir stratejiydi;[37] bu yolla Alman yayılmacılığı her iki kanatta da denetim altında tutulacaktı. Gerçekte ise, bu plan güçlüklerle do-

luydu. Önceki çokuluslu imparatorlukların yönetimi altındaki farklı halkların coğrafi dağılımı yüzünden, 1919'da etnik yönden tutarlı olan bir toprak çözümü getirilememişti. Bundan dolayı da, her devletin sınırlarının yanlış tarafında yaşayan geniş azınlık toplulukları vardı ve bunlar yalnızca bir iç zayıflık kaynağı oluşturmakla kalmıyor, dış ülkelerde de öfke konusu oluyorlardı. Bir başka deyişle, Paris anlaşmalarının gözden geçirilmesini isteyen bir tek Almanya değildi; Fransa statükoda hiçbir değişiklik olmaması için ısrar etmeye hevesli görünse bile ne İngiltere'nin, ne Birleşik Devletlerin bu bölgede aceleyle ayarlanan ve düzensiz nitelikte olan sınırlar konusunda kendilerini fazlaca yükümlü hissetmediklerinin de bilincindeydi. Londra'nın 1925'te açıkça ortaya koyduğu gibi Doğu Avrupa'da Locarno tipi güvenceler artık söz konusu olmayacaktı.[38]

Doğu ve orta Avrupa'daki ekonomik durum işleri daha da kötüye götürüyordu; çünkü yeni kurulan bu ülkelerin çevresinde oluşturulan gümrük ve tarife engelleri bölgesel rekabetleri artırdı ve genel gelişmeyi engelledi. Avrupa'da artık savaştan önceki 14 ayrı ülke parası yerine, 27 ayrı para birimi vardı ve fazladan 12.500 mil uzunluğunda sınır oluşmuştu; sınırların çoğu, fabrikaları hammaddelerinden, demir fabrikalarını kömür alanlarından, çiftlikleri pazarlarından ayrı düşürmüştü. Dahası Fransız ve İngiliz bankerleri ve girişimcileri, 1919'dan sonra bu ardıl devletlerin içine sokulmuşlarsa da, 1930'lardan sonra ekonomik istikrarına yeniden kavuşan Almanya bunlar için daha "doğal" bir ticaret ortağı olmuştu. Almanya, Doğu Avrupa pazarına daha yakın, kara ve demiryoluyla daha iyi bağlanmış olmanın yanı sıra, bu bölgenin tarımsal üretim fazlasını, çiftlik ürünleri fazlalığına sahip Fransa ile imparatorluk tercihleri olan İngiltere'nin yapamayacakları kadar kolaylıkla alıyor ve Macar buğdayı ile Romanya petrolüne karşı çok ihtiyaç duyulan makine ve (sonraları da) silahları veriyordu. Üstelik Almanya'nın kendisi gibi, bu ülkelerin de para sorunları vardı ve bu yüzden "takas" temeline dayalı ticaret daha kolaylarına geliyordu. Böylece ekonomik yönden orta Avrupa düzenli bir biçimde yeniden Alman egemenliği altında bir bölge olabilirdi.[39]

1919 Paris görüşmelerine katılanların çoğu yukarıda değinilen sorunların (herhalde hepsinin olmasa bile) bazılarının bilincindeydiler. Ancak onlarda Lloyd George gibi, yeni oluşturulan Milletler Cemiyetinden "çare bulmasını, onarmasını ve kusurları düzeltmesini" bekleyebileceklerini düşünüyorlardı. "... [Milletler Cemiyeti] kabalıkları, düzensizlikleri, adaletsizlikleri düzeltecek bir Üst Mahkeme olacak"tı.[40] Kuşkusuz devletler arasındaki herhangi önemli bir politik ya da ekonomik kavga, artık Cenevre'de bir masa çevresinde toplanan aklı başında kimselerce çözüme kavuşturulabilirdi. Bu da 1919'da makul görülen bir varsayımdı

ama katı gerçekle karşılaştığında çökecekti. Birleşik Devletleri, Cemiyete katılmayacaktı. Sovyetler Birliği ise bir parya devlet işlemi gördü ve Cemiyetin dışında bırakıldı. Bu, yenik düşen devletler için de böyleydi; en azından ilk birkaç yıl boyunca. Revizyonist devletler 1930'lu yıllardaki saldırılarına başlayınca, kısa bir süre sonra Cemiyetten ayrıldılar.

Üstelik, Cemiyetin ne olması gerektiğine ilişkin olarak Fransızların ve İngilizlerin ilk zamanlar önerdikleri farklı modellerin –polis ya da arabulucu modeli– yarattığı görüş ayrılıkları yüzünden, kuruluş uygulama yetkilerinden yoksundu ve ortak güvenlik için gerçek bir mekanizmaya sahip değildi. Bu yüzden, cemiyetin yaptığı fiili katkı, garip bir biçimde, saldırganları engellemek değil, demokrasilerin işlerini karıştırmak olmuştur. Cemiyet Batının savaş bıkkını kamuoyunca çok tutulmuş, ancak kurulmuş olması, Cemiyetin ilerde savaşları şu ya da bu biçimde engelleyeceği gerekçesiyle, pek çokları için artık ulusal savunma kuvvetlerine gerek kalmadığı tartışmasına imkân vermiştir. Bunun sonucu olarak, Cemiyetin varlığı kabinelerin ve dışişleri bakanlarının "eski" ve "yeni" diplomasi arasında kararsız kalmalarına yol açmış ve Mançurya ile Habeşistan örneklerinin fazlasıyla gösterdiği gibi, genellikle ne eskinin ne de yeninin sağlayabileceği yararlar elde edilebilmiştir.

Yukarıda sözü edilen bütün güçlükler ve Avrupa'nın Versailles Antlaşmasından sadece 20 yıl sonra bir başka büyük savaşa atılması gibi bunaltıcı bir gerçek karşısında, tarihçilerin bu dönemi "20 yıllık bir mütareke" olarak görmeleri ve iç karartıcı ve çatlaklarla dolu bir dönem olarak tanımlamaları hiç şaşırtıcı değildir – bunalımlarla, yalan dolanla, vahşetle, onursuzlukla dolu bir dönem. Ancak bu 20 yılı bütünüyle anlatan A Broken World, The Lost Peace ve The Twenty Years Crisis* gibi kitapların başlıkları yüzünden 1920'li ve 1930'lu yıllar arasındaki büyük farkları gözden kaçırma tehlikesi de vardır.[41] Daha önce söylenen bir şeyi tekrarlarsak, 1920'li yılların sonunda Locarno ve Kellog-briand (Paris Paktı) anlaşmaları, Milletler Cemiyeti, Fransız-Alman görüş ayrılıklarının çoğunun çözüme kavuşturulması, Cemiyet toplantıları ve refahın genel olarak yeniden sağlanması, uluslararası ilişkiler yönünden Birinci Dünya Savaşının nihayet sona ermiş olduğuna işaret eder gibi görünüyordu. Ancak bir-iki yıl daha geçtikten sonra maliye ve sanayi alanlarında yaşanan perişan edici çöküntü, bu uyumu sarsmış ve Japon, Alman (sonraları da İtalyan) milliyetçilerinin mevcut düzene yönelttikleri tehditlerle etkileşim içine girmişti. Çok kısa bir süre içinde savaş bulutları yeniden görünmüştü. Sistem temelinden tehlikeye düşmüş ve bu tam da demokrasilerin psikolojik ve askeri yönden

* Yıkılmış Bir Dünya, Yitirilen Barış, Yirmi Yıllık Bunalım. – ç.n.

böyle bir tehlikeyi karşılamaya en az hazır oldukları ve 1919 çözümünden bu yana aralarında en az eşgüdüm olan bir sırada olmuştu. O halde şanssız 1930'lardaki "yatıştırma" eylemlerinde ne tür kusurlar ve budalalıklar olursa olsun, devlet adamlarının bu on yıl içinde uğraşmak zorunda kaldıkları görülmedik karmaşıklıkta sorunları da hatırlamak gerekir.

Bu dönemin uluslararası bunalımlarının savaşa doğru nasıl bir gelişme gösterdiğini görmeden önce, hepsi de yalnızca 1914-1918 çatışmasından değil, iki savaş arasında kalan yıllardaki ekonomik ve askeri gelişmelerden de etkilenen Büyük Güçlerin kendilerine özgü kuvvetli ve zayıf yanları incelemek önemlidir. Ekonomik ve askeri gelişmeler açısından yukarıda yer verilen ve güçler arasındaki verimlilik dengelerinde meydana gelen değişiklikleri gösteren Tablo 12-18'e tekrar tekrar gönderme yapılacaktır. Bu noktada, yeniden silahlanma ekonomisiyle ilgili olarak hazırlayıcı nitelikte iki düşünceyi daha dile getirmek gerekir. Bunlardan ilki 1930'lu yıllarda, sözgelimi 1914'ten önceki on yıla göre çok daha belirgin olan farklı büyüme oranlarıyla ilgilidir; dünya ekonomisinin çeşitli bloklara ayrılarak bozulması ve ulusal ekonomi politikalarının (dört yıllık planlar ve "yeni pazarlıklar"dan, klasik, deflasyonist bütçelere kadar) hayli farklı biçimlerde yürütülmesiyle, bir ülkedeki verim ve zenginlik artarken, bir başkasında dramatik bir biçimde yavaşlayabiliyordu. İkinci olarak, askeri teknolojide iki savaş arasında meydana gelen gelişmeler, silahlı kuvvetleri daha önce olmadığı kadar ulusların verimlilik güçlerine bağımlı hale getirmişti. Serpilip gelişen bir sanayi tabanı olmadan, daha da önemlisi, silahlar konusundaki yeni gelişmelere ayak uydurabilmek için devletlerin seferber edebileceği geniş, ileri düzeyde bir bilim adamı topluluğu olmadan, bir başka büyük savaşta zafer kazanılması tasavvur edilemezdi. Eğer gelecek (Stalin'in deyimiyle) büyük taburların ellerine teslim edilmişse, onlar da giderek daha büyük ölçüde çağdaş teknolojiye ve toplu üretime dayanmak durumundaydılar.

MEYDAN OKUYANLAR

Ulusal liderleri ne kadar aktif ve hırslı olurlarsa olsunlar, bir Büyük Gücün ekonomik açıdan nasıl zayıf olabileceği hiçbir yerde, 1930'lu yıllardaki İtalya örneğinde olduğu kadar açıklıkla görülemez. Görünüşte Mussolini'nin faşist rejimi ülkeyi diplomasi dünyasının gerilerinden ön sıralarına getirmişti. İngiltere ile birlikte, İtalya da 1925 Locarno antlaşmasının dış garantörlerinden biriydi; İngiltere, Fransa ve Almanya'yla birlikte o da 1938 Münih Sözleşmesini imzalamıştı. İtalya'nın Akdeniz'deki öncülük iddiası, Corfu saldırısı ile (1923), Libya'yı "sus-

turma" sürecinin yoğunlaştırılması ile ve İspanya İç Savaşına (50.000 İtalyan askeriyle) yapılan çok geniş çaplı müdahaleyle kendisini göstermişti. Mussolini 1935-1937 yılları arasında Adowe yenilgisinin acısını Habeşistan'ı amansızca fethederek çıkardı; Cemiyetin yaptırımlarına ve batılıların düşmanca düşüncelerine pervasızca meydan okudu. Başka zamanlarda statükoyu destekledi; Hitler'in Avusturya'yı devralmasını önlemek üzere 1934'te Brenner'e asker gönderdi ve 1935 tarihinde Stresa'daki Almanya aleyhtarı anlaşmayı hemen imzaladı. Bolşeviklik aleyhindeki uzun, sert konuşmaları 1920'lerde (Churchill dahil) pek çok yabancının hayranlığını uyandırmış ve bir sonraki on yıl boyunca tüm taraflar onu kazanmaya çalışmışlardır – Chamberlain, İtalya'nın tümüyle Alman kampı içine çekilmesini önlemek çabasıyla Ocak 1939 gibi ileri bir tarihte Roma'yı ziyaret etmişti.[42]

Ancak diplomatik önem, İtalya'nın kazandığı boyutların tek ölçüsü değildi. Bu faşist devlet, hizipçi parti politikasını devre dışı bırakarak, sermaye ve emek arasındaki anlaşmazlıklar yerine ekonomide "devlet şirketlerine ağırlık veren" planlar yaparak ve devlet eylemlerine bağlı kalarak, savaş sonrasının düş kırıklıkları içindeki Avrupa toplumuna yeni bir model sunuyor gibiydi – Bolşeviklerin sunduğu alternatif "model"den ürkenlere de çekici gelen bir model. Müttefik yatırımlarından ötürü sanayileşme, en azından silah üretimiyle ilgili ağır sanayi dallarında, 1915-1918 arası hızla gelişmişti. Devlet, Mussolini yönetimi altında hırslı bir çağdaşlaşma programına girişti; bu programın kapsamı Pontine bataklıklarının kurutulmasından hidroelektrik alanındaki göz alıcı gelişmelere ve demiryolu sisteminin iyileşmesine kadar uzanıyordu. Elektrokimya sanayii genişletildi, rayon ve başka tür yapay teller geliştirildi. Otomobil üretimi arttı; İtalyan havacılık sanayii dünyanın bu alandaki en yenilikçi örnekleri arasına girmiş görünüyor, İtalyan uçakları pek çok hız ve yükseklik rekorunun sahibi oluyorlardı.[43]

Askeri gücü de İtalya'nın yükselen konumuna ilişkin olumlu işaretler verir görünümündeydi. Mussolini 1920'li yıllarda askeri kuvvetlere pek fazla para harcamadığı halde, güç ve fetihe olan inancı ve İtalya'nın topraklarını genişletme isteğinin artması, 1930'lu yıllarda savunma harcamalarında önemli yükselmelere yol açtı. Nitekim 1930'lu yılların ortalarında ulusal gelirin yüzde 10'undan biraz fazlası ve devlet gelirlerinin üçte bire ulaşan bölümü silahlı kuvvetlere ayrılmıştı ve bu miktar salt değer olarak İngiltere ve Fransa'nın harcadığından çok, Amerika'nın toplam harcamalarından ise çok daha yüksekti. Fransız donanmasına ve İngiltere'nin Akdeniz filosuna rakip olmak ve Mussoli-

Mare Nostrum: Romalıların Akdeniz'e verdikleri ad; "Bizim denizimiz". – ç.n.

ni'nin Akdeniz'in gerçekten de mare nostrum* olduğu iddiasını desteklemek üzere hızlı savaş gemileri yapıldı. İtalya savaşa girdiğinde 113 denizaltıya sahipti – bu "belki Sovyetler Birliği'ninkinin dışında dünyanın en geniş denizaltı gücü"ydü.[44] 1940'lara yaklaşan yıllarda hava kuvvetleri Regia Aeronautica'ya daha da büyük miktarlarda paralar ayrılıyor ve bu belki de, faşizmin ilk dönemlerde çağdaşlığa, bilime, hıza ve gösterişe verdiği ağırlığa uygun olarak yapılıyordu. İtalyanlar hem Habeşistan, hem de belki daha büyük ölçüde İspanya'da, hava gücünün yararlarını sergilediler ve kendilerini –ve pek çok yabancı gözlemciyi– dünyanın en ileri hava kuvvetine sahip olduklarına inandırdılar. Donanmanın ve hava kuvvetinin bir ölçüde güçlendirilmesi sonucu, İtalyan Ordusuna kalan para daha az miktardaydı; ama ordunun otuz tümeni 1930'lu yıllarda yeniden yapılanıyor, yeni tanklar ve toplar için planlar yapılıyordu. Ayrıca Mussolini, çok büyük sayılarda faşist squadristi* ve eğitimli takımı bulunduğuna ve böylece yeni bir toplu savaşta ülkenin iddia edilen "sekiz milyon süngü"ye pekâlâ sahip olabileceğine inanıyordu. Tüm bunlar ikinci bir Roma İmparatorluğunun yaratılması için olumlu işaretlerdi.

Kurulan bu düşler açısından acıklı olan nokta, faşist İtalya'nın güç politikası söz konusu olduğunda şaşkınlık verecek kadar zayıf kalmasıydı. En önemli sorun, "İtalya'nın Birinci Dünya Savaşının sonunda" bile, "ekonomik yönden yarı gelişmiş bir ülke" oluşuydu.[45] 1920 yılında kişi başına geliri, muhtemelen İngiltere ve Birleşik Devletlerin on dokuzuncu yüzyılın başlarında, Fransa'nın da sonraki birkaç on yılda elde ettiği miktara eşitti. Ulusal gelir verileri kişi başına gelirin kuzeyde ortalamanın yüzde 20 üzerinde, güneyde ise yüzde 30'un altında olduğu gerçeğini gizlemekteydi; aradaki uçurum ise, olsa olsa genişliyordu. Ülke dışına olan sürekli göçmen akışı yüzünden İtalya'nın iki savaş arasındaki nüfusu yılda ancak yüzde bir oranında arttı; gayri safi yurtiçi hasıla da yılda yüzde iki artığından kişi başına ortalama gelir artışı yılda ancak yüzde bir oldu: Bu, bir yıkım getirmiyordu ama ekonomik bir mucize de sayılamazdı. İtalya'nın zayıflığının kökünde yatan, küçük çaplı tarıma olan bağımlılığın sürmesiydi; ve nüfusun yüzde 50'si bu alandaydı.[46] Ekonomik geriliğin bir başka göstergesi de 1938 gibi ileri bir tarihte bile bir ailenin harcamalarının yarısından çoğunun yiyeceğe gitmesiydi. Faşizm bu oranları düşürmek bir yana, kırsal yaşamın erdemlerine verdiği büyük önemle bir dizi önlem alarak tarımı desteklemeye çalıştı; bunların arasında korumacı gümrük tarifeleri, toprağı yaygın bir biçimde tarıma elverişli hale getirme çalışmaları ve son olarak da buğday piyasası üzerinde tam bir denetim kurulması var-

* Squadristi: birlikte. – ç.n.

dı. Yönetimin hesapları arasında önem taşıyan bir nokta da, yabancı yiyecek maddeleri üreticilerine olan bağımlılığı azaltma dileği ve köylülerin kentlere daha da çok kaymalarını önlemek için duyulan kuvvetli istekti; köylüler kentlerdeki işsiz sayısını kabartıp, toplumsal sorunları artırıyorlardı. Sonuçta, kırsal kesimde çok ağır bir eksik istihdam sorunu ortaya çıktı ve bu duruma uyan tüm özellikleri de beraberinde getirdi: Düşük verim, okuma yazma bilmezlik, çok büyük bölgesel eşitsizlikler.

İtalyan ekonomisinin oldukça geri niteliği ve devletin hem silahlanmak hem de köy tarımını korumak için para harcama isteği göz önüne alınınca, girişimci yatırımlar için yapılan tasarruf miktarının düşük oluşu şaşırtıcı değildi. Birinci Dünya Savaşı yerli sermaye stoklarını zaten azaltmışken, ekonomik çöküntü ve korumacılığa dönüş indirilen yeni darbeler olmuştu. Kuşkusuz devletin uçak ve kamyon siparişleriyle desteklenen şirketler iyi kâr edebiliyorlardı ama İtalya'nın sanayi gelişiminin otarşi girişimlerinden (genel anlamda) yararlanması pek olası değildi; gümrük tarifeleri yetersiz üreticileri korumaktan başka bir şey yapmazken, yeni merkantilizm çağı daha önce İtalya'daki sanayileşmeye hayli hız katan yabancı yatırımların gelişini kısıtladı. 1938'de İtalya dünya imalat sanayii üretiminin yalnızca yüzde 2,8'ine sahip bulunuyor, dünya çeliğinin yüzde 2,1'ini, pik demirinin yüzde 1'ini, demir cevherinin yüzde 0,7'sini, kömürünün yüzde 0,1'ini üretiyor ve modern kaynaklardan yararlanarak yaptığı enerji tüketimi öbür Büyük Güçlerin hepsinden çok daha düşük bir düzeyde kalıyordu. Son olarak Mussolini'nin Fransa'yla, hatta kimi zaman Fransa ve İngiltere'yle birden savaşmak için duyduğu heves dikkate alınırsa, İtalya'nın utanç duymasını gerektirecek kadar ithal gübreye, kömüre, petrole, hurda demire, kauçuğa, bakıra ve başka hayati hammaddelere bağımlı kaldığına işaret etmek de yararlı olacaktır – bunların yüzde 80'i Cebelitarık ya da Süveyş yoluyla gelmek zorundaydı ve çoğu da İngiliz gemileriyle taşınıyordu. Bu ithalatın kesilmesi ihtimaline karşı bir ihtiyat planının hazırlanmamış olması ve bu tür stratejik malzemenin stoklanması gibi bir politikanın söz konusu olmaması tam bu rejimden beklenebilecek şeylerdi, çünkü 1930'lu yılların sonlarında İtalya'nın günlük ihtiyaçlarını karşılamak için bile dövizi yoktu. Bu sürekli nakit sıkıntısı, İtalyanların 1935 dolaylarından sonraki yıllarda geliştirilen daha modern uçak, tank, silah ve gemilerin üretimi için hayati önem taşıyan Alman imalat makinelerine neden ödeme yapacak durumda olmadıklarını da açıklamaktadır.[47]

Ekonomik gerilik ayrıca, Mussolini yönetiminin silahlı kuvvetlere gösterdiği tüm dikkate ve ayırdığı kaynaklara rağmen, silahlı kuvvetlerin gerçek performansının ve form durumunun neden düşük olduğunu

neden kötüye gittiğini de açıklamaktadır. Donanma, üç kuvvet arasında herhalde en donanımlı olanıydı ama krallık donanmasını Akdeniz'den sürecek gücü yoktu. Uçak gemileri bulunmuyordu –Mussolini bunların yapımını yasaklamıştı– bunun yerine Regia Aeronautica'ya dayanmak zorundaydılar; bu ise kuvvetler arasında işbirliği bulunmadığından iyi bir düzenleme değildi. Kruvazörleri açık havaya uygun teknelerdi; çok sayıdaki denizaltılarının da büyük yatırımlar yapılan devri kapanmış gemiler olduğu ortaya çıkmıştı. "Gemilerin saldırı hesap cihazları yoktu; su altı bombasıyla yapılan saldırılarda borularda bir kırılma olduğu zaman havalandırma sistemi dışarıya zehirli gaz veriyordu; ve gemiler oldukça yavaş dalıyor, bunun da düşman uçakları yaklaşırken sıkıntı yarattığı ortaya çıkıyordu."[48] İtalyan Hava Kuvvetlerinin de, çağın dışında kalmış olduğunu gösteren benzer belirtiler vardı; hava kuvvetleri Habeş kabilelerini bombalayabildiklerini (belki her zaman da isabet ettirebildiklerini) göstermişler, sonra da İspanya İç Savaşındaki performansları ile pek çok gözlemciyi etkilemişlerdi. Ama 1930'lu yılların sonunda çift yüzeyli Fiat CR42 uçağı, daha yeni İngiliz ve Amerikan tek yüzeyli uçaklarının yanında solda sıfır kalmıştı; bombardıman kuvveti de elde yalnızca hafif ve orta bombardıman uçakları olmasının sıkıntısını çekiyordu; bu uçakların motorları zayıf, bombaları son derece etkisizdi. Oysa yukarıda sözü edilen kuvvetlerin ikisi de savunma bütçesinden giderek artan oranlarda pay sağlamışlardı. Onlarınkinin aksine ordunun payı, 1935-1936'da yüzde 58,2 iken, 1938-1939'da yüzde 44,5'e düşmüş, üstelik bu, ordunun modern tanklara, toplara, kamyonlara ve ulaştırma sistemlerine şiddetle ihtiyaç duyduğu bir dönemde olmuştu. İkinci Dünya Savaşına girildiğinde İtalyan Ordusundaki "asıl muharebe tankı" üç buçuk tonluk, telsizi olmayan, görüş alanı çok dar ve yalnızca iki makineli tüfeğe sahip Fiat L3'tü – üstelik o zamanlar en yeni Alman ve Fransız tank tasarımları yirmi tona yakındı ve çok da ağır silahları vardı.

İtalyan ekonomisinin faşist yönetim altında çektiği ve giderilmesi hemen hemen imkânsız zayıflıklara bakıp, İtalya'nın doğru dürüst bir başka Büyük Güç karşısında yapacağı bir savaşı hiçbir zaman kazanamayacağını ileri sürmek fazla acelecilik olur; ancak İtalya'nın gelecekle ilgili beklentileri, silahlı kuvvetlerin yeniden silahlanma sırasındaki aceleciliğin kurbanı oluşu yüzünden daha da zayıflamış görünüyordu – ve aceleciliğin ardından gelen eskimişliğin. Bu, 1930'larda Fransa ve Rusya'yı da hemen aynı ölçüde etkileyen ortak bir sorun olduğundan, İtalya'nın zayıf yanlarının özel çözümlemesine geçmeden önce biraz daha ayrıntıya inmek önemli olmaktadır.

Ana etken, bilim ve teknolojinin bu dönemdeki askeri gelişmelere yoğun bir biçimde uygulanması, bunun da tüm kuvvetlerdeki silah sis-

temlerini değişime uğratmasıydı. Sözgelişi, avcı uçakları, manevra yeteneği olan (ama hafif silahlarla donatılmış, bez kaplı) ve yaklaşık saatte 200 mil yapabilen çift yüzeyli uçaklar olmaktan çıkıp, hızla "çok sayıda ağır makineli tüfek ve topla yüklü, pilot mahalli zırhlı, delinmez yakıt tankları olan tek yüzeyli duralimünyum uçaklar"a[49] dönüşüyordu ve bunlar saatte 400 mil kadar uçuyorlar ve çok daha güçlü motorlar istiyorlardı. Bombardıman uçakları –bunu yapmaya parası olan ülkeler için– iki motorlu, daha kısa menzilli orta uçaklar olmaktan çıkıp, dört motorlu, ağır bomba yükü taşıyacak güçte, harekat yarı çapı 2000 mili aşan son derece pahalı uçak tiplerine dönüşmüştü. Washington Antlaşmasından sonraki savaş gemileri (King George V, Bismarck ve Nort Carolina gibileri) öncekilerden çok daha hızlı, zırh yönünden daha iyi ve uçaksavar savunması açısından çok daha ağır silahlarla donatılmışlardı. Yeni uçak gemileri geniş, iyi tasarlanmış tiplerdi ve 1920'li yılların ihtiyaca uygun hale getirilmiş deniz uçağı taşıyıcılarından ve değişikliğe uğratılmış savaş kruvazörlerinden çok daha fazla vuruş gücüne sahiptiler. Tankların geliştirilmesi ile uğraşanlar daha ağır, daha iyi zırhlandırılmış, 1935 öncesi yılların hafif deneysel öncü tiplerini çekmiş olanlardan çok daha güçlü motorlar gerektiren modeller üzerinde hararetle çalışıyorlardı. Üstelik tüm bu silah sistemleri elektrikli haberleşmede meydana gelen değişikliklerden, ilk radarlar ve geliştirilmiş telsiz donanımından yeni yeni etkilenmeye başlıyordu – bunlar yeni salahları çok daha pahalılaştırmakla kalmıyor, üretim sürecini de karmaşık hale getiriyordu. Daha gelişmiş bu modellere geçmek için insanın elinde yeterli sayıda imalat makinesi, ölçme aletleri, jig var mıydı? Silah fabrikaları ve elektrik sağlayan kuruluşlar artan talebi karşılayabilirler miydi? Yeterli sayıda yedek demirbaş ve eğitilmiş mühendis var mıydı? İnsan yeni tiplerin denenmesini ve ondan sonra da yapılmasını beklerken, denenmiş ama belki modası geçmiş eski modellerin üretimini durdurmaya cesaret edebilir miydi? Son olarak da –bu kritik bir noktaydı– aşırıya varan bu yeniden silahlanma çabaları ulus ekonomisi, ülkenin denizaşırı yerlerdeki kaynaklara olduğu kadar kendi kaynaklarına erişebilme gücü, kendi giderlerini kendisinin karşılayabilme imkânlarıyla ne kadar bağdaşıyordu? Bunlar, elbette, yeni açmazlar değildi – ama 1930'lu yılların karar mercileri için daha önce görülmemiş bir acillik taşıyordu.

Büyük Güçlerin 1930'larda yeniden silahlanmaları sırasında ortaya çıkan farklı yapılar en iyi (diplomasi çerçevesi kadar) bu teknolojik-ekonomik çerçeve içine yerleştirilerek anlaşılabilir. Tek tek ulusların bu on yıl içinde yaptıkları savunma harcaması toplamlarını gösteren listeler arasında pek çok tutarsızlık vardır ama Tablo 27 neler olup bittiğini anlamak için uygun bir kılavuz niteliğindedir.

TABLO 27
BÜYÜK GÜÇLERİN SAVUNMA HARCAMALARI, 1930-1938[50]
(cari milyon dolar olarak)

	Japonya	İtalya	Almanya	SSCB	B.K.	Fransa	B.D.
1930	218	266	162	722	512	498	699
1933	183 (356) [387]	351 (361)	452 (620)	707 (303)	333 (500)	524 (805)	570 (792)
1934	292 (384) [427]	455 (427)	709 (914)	3.479 (980)	540 (558)	707 (731)	803 (708)
1935	300 (900) [463]	966 (966)	1.607 (2.025)	5.517 (1.607)	646 (671)	867 (849)	806 (933)
1936	313 (440) [488]	1.149 (1.252)	2.332 (3.266)	2.933 (2.903)	892 (911)	995 (980)	932 (1.119)
1937	940 (1.621) [1.064]	1.235 (1.015)	3.298 (4.769)	3.446 (3.430)	1.245 (1.283)	890 (862)	1.032 (1.079)
1938	1.740 (2.489) [1.706]	746 (818)	7.415 (5.807)	5.429 (4.527)	1.863 (1.915)	919 (1.014)	1.131 (1.131)

Böyle bir karşılaştırma çerçevesinde bakılınca İtalya'nın sorunu daha bir açıklık kazanmaktadır. İtalya, 1930'lu yılların ilk yarısında silahlanmaya salt anlamda fazla bir harcama yapmamıştı; ancak o zaman bile, belki SSCB dışında, öbür devletlerin tümüne göre ulusal gelirinin daha büyük bir oranını silahlı kuvvetlerine ayırmak zorunda kalmıştı. Ama uzun süren ve İspanya'daki müdahaleyle aynı sıralara denk düşen Habeşistan savaşı, harcamaların 1935-1937 arasında fazlasıyla artmasına yol açtı. Böylece İtalya'nın o yıllardaki savunma harcamalarının bir bölümü sürmekte olan harekât için yapılıyor, silahlı kuvvetlerin ya da silah sanayiinin güçlendirilmesine ayrılmıyordu. Tersine, Habeşistan ve İspanya serüvenleri İtalya'yı çok ciddi olarak zayıflatmış ve bu yalnızca savaş alanındaki kayıplardan dolayı değil, savaşı uzattıkça, hayati önem taşıyan hammaddeleri dışarıdan satın almak –ve bu iş için para ödemek– zorunluluğu arttığı için de olmuş, İtalya Merkez Bankasının rezervleri 1939'da hemen hemen sıfıra inmişti. Hava kuvvetlerinin ve ordunun çağdaşlaştırılması için gerekli olan imalat makineleri ve başka donanıma verecek parası olmadığından, ülke 1940'tan önceki iki ya da üç yıl içinde herhalde daha da zayıflıyordu. Yeniden teşkilatlandırılmak da ordunun işine yaramamıştı; çünkü sırf her tümeni üç alaydan iki ala-

ya indirerek ilk sayının yarısı kadar daha çok tümen oluşturulması, pek çok subayın terfi etmesine yol açmış ama askeri yeterlik açısından gerçek bir ilerleme sağlamamıştı. 1915-1918 yıllarında olduğundan daha az verimliliğe sahip bir sanayinin desteklediği (tabii desteklemek sözcüğünü kullanmak doğru olursa) hava kuvvetleri 8.500'den fazla uçağa sahip olduğunu iddia ediyordu; yeni incelemeler sonucunda bu toplam 454 bombardıman ve 129 avcı uçağına düştü; bunların da ancak bir-iki tanesi başka hava kuvvetleri içinde birinci sınıf olarak sayılabilirdi.[51] Doğru dürüst tankları, uçaksavar silahları, hızlı avcı uçakları, bombaları, uçak gemileri, radarı, dövizi ve yeterli lojistiği olmadan, 1940 yılında Mussolini ülkesini bir başka Büyük Güç savaşının içine atmış ve bunu savaş zaten kazanıldı varsayımıyla yapmıştır. Gerçekte ise çok büyük boyutlu bir fiyaskoyu, ancak bir mucize ya da Almanlar önleyebilirdi.

Silahlar ve sayılar üzerinde bu kadar çok durmak liderlik unsurunu, personelin niteliğini ve ulusun savaşa eğilimini elbette göz ardı etmek demektir; ancak acı olan gerçek şuydu ki bu unsunlar İtalya'nın malzeme eksiklerini telafi etmek bir yana, onun nispi zayıflığını büsbütün artırıyordu. Yüzeysel faşist telkinlere rağmen, 1900-1930 arası İtalyan toplumu ve politik kültüründe orduyu yetenekli, hırslı erkekler için daha çekici bir meslek haline getirecek hiçbir değişiklik olmamıştı; tersine, ordunun toplu olarak yetersizliği, inisiyatiften yoksunluk ve meslekte kişisel ilerleme için harcanan çabalar, insanı şaşkına çeviriyordu – bunlar Alman ateşeleri ve başka askeri gözlemcileri de hayrete düşürmüştü. Ordu, Mussolini'nin elinde uysal bir araç değildi; herhangi bir işin neden yapılamayacağını gösteren bin bir sebep ileri sürerek, onun isteklerini engelleyebiliyordu ve bunu sık sık yapmıştı. Ordunun kaderi çoğu kez önceden danışılmadan, bir şeyler yapmanın gerekli olduğu çatışmaların ortasına atılmaktı. İhtiyatlı davranan ve eğitimleri yetersiz olan kıdemli subayların yönetimi altında ve ordunun belkemiğini oluşturacak deneyimli astsubaylardan yoksun olan İtalyan Ordusunun muhtemel bir Büyük Güç savaşındaki durumu umutsuzdu; ve (atak, mini denizaltılar dışında) donanmanın durumu da bundan daha iyi değildi. Regia Aeronautica'nın subay sınıfı ve mürettebatı, daha iyi öğrenim ve eğitim görmüş olsa da hâlâ modası geçmiş, motorları çöl kumlarına yenik düşen, bombaları hiçbir işe yaramayan ve ateş kudreti acınacak durumda olan uçaklar kullandıkları için, eğitimlerinin onlara hemen hiç yararı olmayacaktı. Planların, kuvvetler arasındaki eşgüdümünü sağlayacak ya da savunma önceliklerini (kararlaştırmak bir yana) tartışacak bir kurmay başkanları komitesinin bulunmadığını söylemek belki gereksizdir bile.

Son olarak da strateji dendi mi, baş belası olmayı kimselere bırakmayan Mussolini'nin kendisi vardı. Mussolini'nin kendisini göstermeye

çalıştığı gibi Hitler çizgisinde, tüm yetkiyi elinde toplayan bir lider olmadığı ileri sürülmüştür. Kral III. Victor Emmanuel yetkilerini korumak için çabalamış ve bürokrasi ile subay sınıfının çoğunun kendisine bağlı kalmalarını sağlamıştır. Pek çok İtalyan için papalık da bağımsız ve rakip bir güç odağı idi. 1930'lara gelindiğinde, ne büyük sanayiciler ne de başıbozuk köylüler yönetim konusunda coşkuluydu. Nasyonal Faşist Partinin kendisi ya da en azından partinin bölgesel patronları da ulusal zafer peşinde olmaktan çok, dağıtılan işlerle ilgili görünüyorlardı.[52] Ama Mussolini salt yetki sahibi olsaydı bile İtalya'nın durumu daha iyi olmazdı; çünkü Duce kendi kendini aldatmaya, sıkıştığı zaman yüksekten atıp tutmaya ve yaygara koparmaya, yaradılıştan gelen bir yalancılığa, etkili biçimde hareket etme ve düşünme beceriksizliğine ve idari yetersizliğe yatkın bir kimseydi.[53]

1939 ve 1940'ta batılı Müttefikler İtalya'nın tarafsız kalmasındansa, Almanya'nın yanında savaşa girmesinin lehte ve aleyhte olan yanlarını sık sık ele aldılar. Genelde İngiliz genelkurmay başkanları Akdeniz ve Yakındoğu'da barışı koruyabilmek için İtalya'nın savaşın dışında tutulmasını tercih ediyorlardı; ancak bugün geriye dönüp bakıldığında doğru görünen, güçlü karşı görüşler de vardı.[54] İnsanlar arası çatışmalar tarihinde, fazladan bir düşmanın savaşa katılmasının düşman tarafından çok kendi tarafına zarar vereceği pek ender ileri sürülmüştür ama Mussolini'nin İtalya'sı, hiç olmazsa bu bakımdan tekti.

Statükoya Japonya'dan yönelen tehdit de çok özel türden bir tehditti ama yerleşik güçler tarafından çok daha ciddi bir biçimde ele alınması gerekiyordu. 1920'li ve 1930'lu yılların ırkçı ve kültürden gelen önyargılarla fazlasıyla nitelik değiştiren dünyasında, Batıda pek çok kişi Japonlar için "küçük sarı adamlar" deyip geçme eğilimindeydi. Uzağı göremeyen, kavruk kalmış, makineden anlamaz bir halk diye yapılan kaba genellemenin ne kadar saçma olduğu, ancak Pearl Harbor, Malaya ve Filipinlere yönelen yıkıcı saldırılar sırasında ortaya çıktı.[55] Japon donanması hem gündüz hem gece çarpışmaları için sıkı eğitim yapıyor ve öğretilenleri iyi öğreniyordu; deniz ateşeleri Tokyo'daki planlamacıları ve gemi tasarımcılarını sürekli bir bilgi akışıyla besliyordu. Hem ordu, hem donanma, hem de hava kuvvetleri iyi eğitimliydiler; çok sayıda usta pilotları, görevlerine son derece bağlı mürettebatları vardı.[56] Asıl orduya gelince, kararlı ve aşırı yurtsever subay sınıfının yönetiminde bushido* ruhuyla dolu kuvvetler vardı; bu askerler hem taarruz hem savunma harbinde müthiştiler. (İddiaya göre) zayıf olan bakanların öldürülmelerine yol açan o fanatik coşku, harp meydanında kolayca etkili çarpışma gücüne dönüştürülebiliyordu. Başka ordularda son adam kalıncaya kadar

* Bushido: Japonların geleneksel savaş kuralları. – ç.n.

dövüşmek lafta kalırken, Japon askerleri bu deyimi gerçek anlamıyla alıyor ve bunu gerçekten yapıyorlardı.

Ancak Japonları, sözgelimi Zulu savaşçılarından ayıran şey, bu tarihlerde onların salt yüreklilik yanında askeri-teknik üstünlüğe de sahip olmalarıydı. 1914 öncesindeki sanayileşme süreci, Birinci Dünya Savaşıyla çok büyük bir güç kazanmış ve bu kısmen Müttefiklerle yapılan harp malzemeleri sözleşmeleri ve Japon taşımacılığına olan talepten, kısmen de Japon ihracatçıların Batılıların artık mal veremedikleri Asya pazarlarına adım atmaları sayesinde olmuştu.[57] Savaş sırasında ithalat ve ihracat üç kat arttı; çelik ve çimento üretimi ikiye katlandı, kimya ve elektrik sanayilerinde de büyük ilerlemeler kaydedildi. Birleşik Devletler örneğinde olduğu gibi, Japonya'nın dış borçları savaş sırasında tasfiye edildi ve Japonya borç verir hale geldi. Gemi taşımacılığında da başlıca ülkeler arasına girdi ve 1914'te denizlerdeki gemileri yalnızca 85.000 tonu bulurken, bu miktar 1919'da 650.000 tona çıktı. Milletler Cemiyetince yayınlanan World Economic Survey'de görüldüğü gibi, savaş sayesinde Japonya'nın imalat sanayii üretimi Birleşik Devletlerinkinden bile daha çok artmış ve bu büyümenin 1919-1938 döneminde devam etmesiyle, Japonya genel genişleme oranı açısından Sovyetler Birliği'nin arkasından ikinci olmuştur (bkz. Tablo 28).

TABLO 28
YILLIK İMALAT SANAYİİ ÜRETİMİ ENDEKSLERİ, 1913-1938[58]
(1913=100)

	Dünya	B.D.	Almanya	B.K.	Fransa	SSCB	İtalya	Japonya
1913	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1920	93,2	122,2	59,0	92,6	70,4	12,8	95,2	176,0
1921	81,1	98,0	74,7	55,1	61,4	23,3	98,4	167,1
1922	99,5	125,8	81,8	73,5	87,8	28,9	108,1	197,9
1923	104,5	141,4	55,4	79,1	95,2	35,4	119,3	206,4
1924	111,0	133,2	81,8	87,8	117,9	47,5	140,7	223,3
1925	120,7	148,0	94,9	86,3	114,3	70,2	156,8	221,8
1926	126,5	156,1	90,9	78,8	129,8	100,3	162,8	264,9
1927	134,5	154,5	122,1	96,0	115,6	114,5	161,2	270,0
1928	141,8	162,8	118,3	95,1	134,4	143,5	175,2	300,2
1929	153,3	180,8	117,3	100,3	142,7	181,4	181,0	324,0
1930	137,5	148,0	101,6	91,3	139,9	235,5	164,0	294,9
1931	122,5	121,6	85,1	82,4	122,6	293,9	145,1	288,1
1932	108,4	93,7	70,2	82,5	105,4	326,1	123,3	309,1
1933	121,7	111,8	79,4	83,3	119,8	363,2	133,2	360,7
1934	136,4	121,6	101,8	100,2	111,4	437,0	134,7	413,5
1935	154,5	140,3	116,7	107,9	109,1	533,7	162,2	457,8
1936	178,1	171,0	127,5	119,1	116,3	693,3	169,2	483,9
1937	195,8	185,8	138,1	127,8	123,8	772,2	194,5	551,0
1938	182,7	143,0	149,3	117,6	114,6	857,3	195,2	552,0

Gerçekte, 1938'e gelindiğinde Japonya ekonomik bakımdan yalnızca İtalya'dan çok daha güçlü hale gelmekle kalmamış, tüm imalat ve sanayi üretimi endekslerinde Fransa'yı geride bırakmıştı (bkz. Tablo 14-18). Askeri liderleri 1937'de Çin'deki savaşa, 1941'de de daha feci sonuçlar doğuran Pasifik savaşına girmemiş olsalardı, Japonya verim açısından 1960'lı yılların ortalarında geride bıraktığı İngiltere'yi bu tarihten epey önce geride bırakırdı gibi bir sonuç çıkarmak da insana çekici geliyor.

Bu, Japonya tüm ekonomik sorunlarını zorlanmadan yenmişti demek değildir; yalnızca belirgin bir biçimde güçlenmekteydi. Bankacılık sisteminin ilkelliğinden dolayı Birinci Dünya Savaşı sırasında borç veren ulus konumuna uyum sağlaması kolay olmamış ve eldeki parayı kullanma biçimi yüksek enflasyona yol açmıştı – tabii bir de 1919 "pirinç ayaklanmaları"[59] olmuştu. Avrupa tekstil, ticaret gemileri ve öbür mallarda barış dönemi üretim miktarlarına tekrar ulaşınca, Japonya yeniden başlayan rekabetin baskısı altına girdi; imalat maliyeti, bu aşamada genellikle hâlâ Batı'dakinden daha pahalıydı. Üstelik Japon halkının büyük bir bölümü hâlâ küçük arazi tarımıyla uğraşıyordu ve bu insanlar yalnızca Tayvan ve Kore'den yapılan pirinç ithalindeki artıştan değil, 1930'dan sonra Amerika'nın talebinde azalma olunca hayati önem taşıyan ipek ihracatının çöküşünden de zarar gördüler. Bu sıkıntıları imparatorluğu genişleterek hafifletme amacı, durumdan kaygı duyan ya da hırslı Japon politikacıları için her zaman çekici bir şey olmuştu – sözgelimi Mançurya'nın fethi, askeri bir kazanç olduğu kadar ekonomik yararlar da getirmişti. Öte yandan, 1930'lu yıllarda Japonya'nın sanayii ve ticareti kısmen yeniden silahlanma kısmen de ele geçirilen Doğu Asya pazarlarının sömürülmesi sayesinde toparlandı ve böylece ithal maddelere olan bağımlılığı da arttı (Japonya, en azından bu yönüyle İtalya'ya benziyordu). Japon çelik sanayii genişlediği için Çin ve Malaya'dan gelen pik demir ve cevher ihtiyacı da çoğaldı. Yerli kömür ve bakır stokları da sanayinin ihtiyaçları karşısında yetersiz kalıyordu; ancak bu bile ülkenin her türlü petrol yakıtına olan neredeyse tam bağımlılığı yanında daha az ciddi bir konuydu. Japonya'nın –ateşli milliyetçileri ve askeri yöneticileri için yararı apaçık olan– "ekonomik güvenlik"[60] arayışı, ülke için hep itici güç olmuş, ama hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Bu ekonomik zorluklara rağmen –ve tabii kimi yönlerden bu ekonomik zorluklardan dolayı– Takahashi yönetimindeki maliye bakanlığı, silahlı kuvvetlere daha çok ödenek ayırabilmek için 1930'lu yılların başında ileriyi düşünmeden borç alma isteğindeydi; devletin silahlı kuvvetlere yaptığı harcamalar 1931-1932'de yüzde 31'ken, 1936-1937'de yüzde 47'ye çıktı;[61] Takahashi ortaya çıkan ekonomik sonuçlardan ni-

hayet telaşa kapılıp, yeni artışları biraz kısmaya kalkışınca, militarist kimselerce hemen öldürülmüş ve silahlanma giderleri tırmanmıştır. Ertesi yıl devlet harcamalarının yüzde 70'i silahlı kuvvetler için yapılıyor ve böylece salt anlamda, Japonya bu alanda kendisinden çok daha zengin demokrasilerin hepsinden daha çok para harcıyordu. Bu yüzden, Japon Silahlı Kuvvetleri 1930'lu yılların sonlarında İtalyan Silahlı Kuvvetlerinden çok daha iyi durumdaydı; aynı şey muhtemelen Fransız ve İngiliz orduları karşısında da geçerliydi. Washington Anlaşması ile yasal olarak, hem İngiliz hem de Amerikan donanmasının yarısından biraz daha büyük olacak şekilde kısıtlanan Japon İmparatorluk Donanması, aslından bundan çok daha güçlüydü. Önde gelen bu iki deniz gücü, 1920'lerde ve 1930'ların başında ekonomi yoluna giderken Japonya, deniz gücünü anlaşmanın koyduğu sınırlara çıkardı – aslında bu sınırları gizlice fazlasıyla aştı. Sözgelimi, ağır kruvazörleri anlaşma gereği olan 8.000 hacim ton yerine 14.000 hacim tona yakındı. Büyük Japon savaş gemilerinin hepsi de hızlıydı ve ağır silahlarla donatılmıştı; eski muharebe gemileri yenilenmişti ve Japonya 1930'lu yıllarda dev boyutlu, dünyadakilerin hepsinden daha büyük olan Yamato-sınıfı gemiler yapmaktaydı. En önemli unsur ise, muharebe gemileri amiralleri bunun tam farkında olmasalar bile güçlü ve yeterli donanma hava kuvvetleriydi; 3.000 uçak ve 3.500 pilotu bulunan bu kuvvetler, donanma içindeki on nakliye gemisine bağlıydılar ama karada da son derece etkili bombardıman uçağı ve torpido taşıyan filolara sahiptiler. Güç ve nitelik yönünden Japon torpidolarının üzerine yoktu. Son olarak da ülke, ayrıca dünyanın üçüncü en büyük deniz ticaret filosuna sahipti; ama donanmanın kendisi (garip bir biçimde) denizaltı savunma harbini neredeyse tümden ihmal ediyordu.[62]

Zorunlu askerlik olduğundan, Japon Ordusunun insan gücü ihtiyacını gidermesi kolaydı ve ordu acemi erleri tam itaat ve en üst düzeyde toplu çaba geleneklerine uygun olarak yetiştirebiliyordu. İlk yıllarda Japon Ordusu sınırlı kalmıştı, ama genişletme programı ile 1937'deki 24 tümen ve 54 hava filosu, 1941'de 51 aktif tümene ve 133 hava filosuna çıkmıştı. Bunlara ek olarak (eğitim içi) 10 depo tümeni ve çok sayıda bağımsız tugay ve garnizon kuvveti de vardı ve bunlar herhalde, 30 tümen daha ederdi. Böylece savaşın hemen öncesinde Japon Ordusu, iki milyon eğitilmiş yedek destekli bir milyondan fazla askere sahipti. Tankları açısından güçlü değildi; ne arazi ne de Doğu Asya'nın çoğu yerindeki tahta köprüler tanklar için elverişli olmuyordu; ama seyyar topçuları iyiydi ve sık ormanlar, nehir geçme, amfibik çıkarmalar açısından iyi eğitimliydi. Ordunun 2.000 ilk hat uçağı arasında (donanmadakiler gibi) muazzam Zero avcı uçağı da vardı ve bu o sıralar Avrupa'daki uçakların en hızlı ve manevra gücü en yüksek olanlarına denkti.[63]

O halde Japonya'nın askeri yeterliği son derece yüksekti ama zayıflıklardan kurtulmuş da değildi. Hükümetçe alınan kararlar 1930'lu yıllarda farklı hizipler, sivil-asker çatışmaları ve öldürmeler yüzünden düzensiz, kimi zaman da tutarsız olmuştu. Üstelik ordu ve donanma arasında doğru dürüst bir eşgüdüm yoktu – bu hiç de yalnızca Japonlara özgü bir durum değildi; ama onlar için daha büyük tehlike yaratıyordu çünkü kuvvetlerin her birinin düşündüğü düşman ve harekât alanı birbirinden oldukça farklıydı. Donanma ilerde ya İngiltere ya da Birleşik Devletlerle savaş tahmini yaparken ordu gözlerini sırf Asya kıtasına ve Sovyetler Birliği'nin burada Japon çıkarlarına yönelttiği tehdite çevirmişti. Ordu, Japon politikasında daha etkili ve imparatorluk genel karargâhında egemen olduğundan, genellikle onun görüşleri ağır basıyordu. 1937 yılında ordu, uydurma Marco Polo Köprüsü olayından sonra Çin'e karşı başka eylemler yapmak gerektiği konusunda ısrar edince, istekli olmadıkları halde ne donanmadan ne de dışişlerinden etkili bir muhalefet geldi. Mançurya topraklarından Kuzey Çin'e yapılan geniş çaplı istilaya ve Çin kıyıları boyunca çıkarma eylemlerine rağmen, Japon Ordusunun belirleyici bir zafer kazanması mümkün olmadı. Çok sayıda asker kaybettiği halde, Chaing-Kai-shek, mücadeleyi sürdürdü ve Japon vurucu kolları ve uçaklarınca kovalanınca kara içlerine doğru çekildi. İmparatorluk Genel Karargâhı açısından sorun, bu savaşın yol açtığı kayıplardan çok –ordu yalnızca 70.000 ölü ve yaralı vermişti– böylesine kararsız ve uzayıp giden bir savaşın son derece büyük maddi bedeliydi. 1937'nin sonlarına gelindiğinde Çin'de 700.000'i aşkın Japon askeri vardı ve bu sayı sürekli arttı; ama Çinlileri hiçbir zaman teslim olmak zorunda bırakmayı başaramadı (Wilmott'un 1938 tarihi itibariyle verdiği 1,5 milyon asker sayısı fazlaca yüksek görünmektedir).[64] Tokyo'nun deyimiyle, "Çin Olayı" artık günde beş milyon dolara mal oluyor ve savunma harcamalarında daha da büyük artışlara yol açıyordu. 1938'de karne uygulaması başlatıldı ve Japonya'yı hemen hemen "toplu savaş" seferberliği durumuna sokan kararlar çıkarıldı. Devlet çok büyük savunma harcamaları için ödeme yapabilmek üzere giderek daha çok borç alınca, ulusal dış borç miktarı ürkütücü bir oranda tırmandı.[65]

Bu stratejinin sürdürülmesini daha da zorlaştıran nokta, Japonya'nın döviz ve hammadde stoklarının erimesi ve kendisini onaylamayan Amerika, İngiltere ve Hollanda'dan yaptığı ithalata daha da bağımlı hale gelmesiydi. Japon Hava Kuvvetleri, Çin Savaşı sırasında çok büyük miktarlarda yakıt tükettikten sonra "fabrikaların yakıtlarından yüzde 37, gemilerin yüzde 15 ve otomobillerin yüzde 65 oranında kısıntı yapmaları emredildi."[66] Bu durum, Japonlar için daha da kabul edilemez hale geliyordu, çünkü Japonlar Chaing-Kai-shek kuvvetleri-

nin direnmeyi sürdürebilmesinin Burma Yolu, Fransız Çinhindi ve başka yollar üzerinden akan batılı harp malzemeleri sayesinde olduğuna inanıyorlardı. Mantık gereği olarak ve karşı konulması mümkün olmayan bir biçimde güçlenen düşünce şuydu ki hem Çin'i tecrit etmek, hem de Güneydoğu Asya, Hollanda'nın Doğu Hint Adaları ve Borneo'daki petrole ve başka hammaddelere iyice egemen olabilmek için Japonya'nın güneye saldırması gerekiyordu. Bu, kuşkusuz Japon donanmasının her zaman tercih ettiği bir yöndü; başlıca kaygısı Sovyetler Birliği ve bu ülkenin Çin'deki yaygın harekâtı olan ordu bile, Japonya'nın ekonomik güvenliğini sağlamak üzere eylem yapmanın gerekli olduğunu yavaş yavaş kabullenmek zorunda kaldı.

Bu ise en ağır soruna yol açtı. 1930'ların sonlarında oluşturdukları silah gücü hesaba katılırsa, Japonya Fransızları Çinhindi'nden, Hollandalıları da Doğu Hint Adalarından kolayca atabilirlerdi. Whitehall'daki strateji planlamacılarının 1930'lu yıllarda gizli gizli itiraf ettikleri gibi, Britanya İmparatorluğunun bile Japonya karşısında durumunu koruması zor olabilirdi ve Avrupa'da savaş patladığı sırada İngilizlerin Uzakdoğu'da kapsamlı bir yükümlülük üstlenmeleri de mümkün değildi. Ancak Japonların Rusya ya da Birleşik Devletlere karşı savaşa girmeleri apayrı bir şeydi. Sözgelimi, Nomonhan dolaylarında 1939 yılının Mayıs ve Ağustosu arasında Kızıl Orduyla olan uzun ve kanlı sınır çatışmaları sırasında İmparatorluk Genel Karargâhı, Sovyet top ve uçaklarının açık üstünlüğü ve çok daha büyük olan Rus tanklarının ateş kudreti karşısında dehşete düşmüştü.[67] Kwantung (Mançurya) Ordusunun, Rusların Moğolistan ve Sibirya'ya yerleştirdiklerinin ancak yarısı kadar tümene sahip olması ve çok büyük sayıda kuvvetin Çin'de giderek daha çok başarısız kalması yüzünden, ordudaki en aşırı görüşlere sahip subaylar bile SSCB ile bir savaştan kaçınılması gerektiğini anladılar – en azından uluslararası koşullar daha elverişli hale gelinceye kadar.

Ama kuzeyde yapılacak bir savaş Japonya'nın eksikliklerini ortaya çıkaracaksa, güneydeki bir savaş için de –eğer Birleşik Devletlerin katılma riski varsa– aynı şey söz konusu olmayacak mıydı? Japonların Çin'deki eylemlerini kesinlikle onaylamayan Roosevelt yönetimi, Tokyo, Hollanda'nın Doğu Hint Adalarına ve Malaya'ya el uzatırken ve bu yolla Amerika'nın ekonomik baskısından kurtulurken boş mu duracaktı? 1938 Haziranında havacılık malzemelerine konan "moral ambargo", Amerikan-Japon ticaret anlaşmasının bir sonraki yıl feshedilmesi en önemlisi de Japonların 1941 Temmuzunda Çinhindi'ni alışlarından sonra İngiltere-Hollanda ve Birleşik Devletlerin petrol ve demir cevheri ihracatına getirdikleri yasaklama şu noktayı açıklığa kavuşturdu: "Ekonomik güvenlik" ancak Birleşik Devletlerle yapılacak bir savaş pahasına sağlanabilirdi. Ama Birleşik Devletler Japonya'nın yaklaşık iki katı

olan bir nüfusa sahipti, ulusal geliri 17 kat fazlaydı ve her yıl beş kat daha fazla çelik, yedi kat daha fazla kömür üretiyor ve Japonya'dan 80 kat daha fazla motorlu taşıt yapıyordu. Birleşik Devletlerin sanayi kapasitesi kötü bir yıl olan 1938'de bile Japonya'nınkinden yedi kat genişti;[68] başka yıllar söz konusu olduğunda dokuz ya da on kat daha geniş olabiliyordu. Japonların ateşli yurtseverliğinin derecesi ve 1895 (Çin) ve 1905'te (Rusya) çok daha büyük rakipler karşısında kazandığı şaşırtıcı başarıların anıları hesaba katılsa bile, o sıralar planladıkları inanılmazlığın sınırındaydı – saçmalığın da. Gerçekten de Amiral Yamamoto gibi aklı başında strateji uzmanlarına göre, Birleşik Devletler kadar güçlü bir ülkeye saldırmak budalalıktı; hele Japon Ordusunun büyük bir bölümünün Çin'de kalacağı ortaya çıktıktan sonra; ancak 1941 Temmuzundan sonra Birleşik Devletlerin karşısına çıkmamak da Japonya'yı batılıların ekonomik şantajına maruz bırakacaktı ve bu da kabul edilemez bir düşünceydi. Geri dönmeleri mümkün olmayan Japon askeri liderleri ileri atılmak için hazırlandılar.[69]

1920'li yıllarda Almanya, savaş sonrasında toprak ve ekonomi konularında yapılan düzenlemelerden hoşnut olmayan Büyük Güçler arasında en zayıfı, en sıkıntılısı görünümündeydi. Versailles Antlaşmasının koşullarıyla eli kolu bağlanmış olan, savaş tazminatları yükü altında ezilen, Fransa ve Polonya'ya aktarılan sınır bölgeleri yüzünden stratejik yönden kısıtlanan, ülke içinde enflasyon, sınıflar arası gerginlikler ve bunların etkisiyle seçim bölgeleri, partilerdeki değişkenlik ve karışıklıklarla sarsılan Almanya, dış meselelerde İtalya ve Fransa'nın hareket özgürlüğüne sahip değildi. 1920'li yılların sonlarında genel refah düzeyi ve Stresemann'ın Almanya'nın konumunu diplomasi yoluyla güçlendirme başarılarının bir sonucu olarak, işler çok büyük ölçüde düzelse de, 1929-1933 arası meydana gelen mali ve ticari bunalımlar sallantıda olan ekonomi ve geniş hoşnutsuzluk uyandıran Weimar demokrasisi için yıkıcı etki yarattığından, ülke hâlâ politik sıkıntıları olan "yarı özgür" bir Büyük Güçtü.[70]

Hitler'in gelişi, Almanya'nın Avrupa'daki konumunu bir-iki yıl gibi bir süre içinde değiştirmiştir ama daha önce işaret edilen noktaları hatırlamak önemlidir: Hemen her Alman az ya da çok "revizyonist"ti; Nazilerin ilk zamanlarda yürüttüğü dış politika programının büyük bir bölümü, Alman milliyetçilerinin ve sindirilmiş silahlı kuvvetlerin eski emellerinin bir devamı niteliğindeydi; pek çok başka ulus ve etnik grup Ortadoğu Avrupa'daki 1919-1922 sınır düzenlemelerinden memnun kalmamış, Nazilerin iktidarı ele geçirmelerinden çok önce değişiklik talebinde bulunmuş ve düzeltmelerin yapılması için Berlin'le birlikte hareket etmeyi istemişlerdi; Almanya toprak, nüfus ve hammadde kayıplarına rağmen, kendisini Avrupa güçlerinin en büyüğü yapan sanayi po-

tansiyelini korumuştu ve yeniden büyümesini dizginlemek için gerekli olan uluslararası dengeler artık 1914 öncesine göre çok daha farklı ve çok daha az bir eşgüdüm içindeydi. Hitler'in, Almanya'nın diplomatik ve askeri durumunu iyileştirme planında kısa sürede şaşırtıcı başarılar kazandığı kuşkusuzdur; ama şurası da açıktır ki mevcut pek çok koşul Hitler'in fırsatlardan acımasızca yararlanmasına yardımcı oldu.[71]

Bu kitapta irdelenen konular açısından, Hitler'in "özel nitelik"i iki alandan kaynaklanıyordu. Bunlardan ilki, yaratmayı amaçladığı Nasyonal Sosyalist Almanya'nın özellikle güçlü ve taşkın niteliğiydi. Yahudilerin, çingenelerin ve iddiaya göre Teutonic olmayan öbür unsurların tasfiyesiyle ırk açısından "arındırılmış" bir toplum; kendilerini zihinleri ve ruhlarıyla, eskiye özgü sınıf, kilise, din ve aile bağlılıklarının yerini alacak olan rejime tartışmasız destek vermeye adamış bir halk; lider, Deutschtum'u,* ne zaman, hangi alanda ve kaç tane Büyük Güce karşı genişletmenin gerekli olduğunu buyurursa buyursun bunu yerine getirmek amacıyla seferber edilen ve denetlenen bir ekonomi; düşmanları ezmekten tat alan ve her türlü uzlaşma fikrini küçük gören bir kuvvet, mücadele ve nefret ideolojisi.[72] 20. yüzyıl Alman toplumunun büyüklüğü ve karmaşıklığı göz önüne alınırsa, bunun gerçek dışı bir hayal olduğunu söylemeye pek gerek yoktur; ülkenin her yerinde "Hitler'in gücünün sınırları vardı."[73] 1932-1933'te ve hatta 1938-1939'da onu destekleyen kimseler ve çıkar grupları bulunuyordu ancak coşkuları azalmaktaydı ve hiç kuşku yok ki rejime açıkça karşı çıkan kimselerin yanı sıra pek çokları da kafalarında bir direnç oluşturuyordu. Ancak bu tür istisnalar bir yana şu da tartışılmaz bir gerçekti ki, Nasyonal Sosyalist yönetim halk tarafından fazlasıyla tutuluyordu ve –daha da önemlisi– ulusal kaynakların yönetimi açısından ona rakip olabilecek kimse yoktu. Almanya, savaş ve fetih kararlılığında olan politik kültürü ve 1938'e gelindiğinde devlet harcamalarının yüzde 52'sini ve gayri safi milli hasılanın yüzde 17'si gibi çok büyük bir bölümünü silahlanmaya akıtacak ölçüde çarpık olan ekonomisi ile öbür Batı Avrupa devletlerinin hepsinden farklı bir nitelik almıştı. Gerçekten de Münih bunalımının olduğu yıl Almanya silaha İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler toplamından daha fazla para harcıyordu. Devlet mekanizmasının bir araya getirebildiği ölçüde, Almanya'nın tüm ulusal güçleri yeni bir mücadele için seferber edilmekteydi.[74]

Almanya'nın yeniden silahlanmasında ikinci önemli özellik, bu büyüme sırasında canlılık kazanan ulusal ekonominin korku verecek ölçüde sallantılı durumuydu. Yukarıda işaret edildiği gibi, 1930'lu yılların sonlarında hem İtalyan hem Japon ekonomisinde benzer sorunlar

* Deutschtum: Alman milliyetçiliği. – ç.n.

ortaya çıkmaktaydı – aynı şey, silah artışlarının inanılmaz hızına karşılık vermeyi amaçladıklarından Fransa ve İngiltere'nin de başına gelecekti. Ancak bu ülkelerin hiçbirinde silahlı kuvvetlerin genişlemesi Almanya'daki kadar birden olmamıştı. 1933 Ocağında Alman Ordusu yasal yönden 100.000 askerden fazla olmamak durumundaydı; oysa Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden epey önce, askeri yetkililerin yedi tümenlik kuvveti 21 tümene çıkarmak için gizli planları vardı – tıpkı Versailles Antlaşmasının yasakladığı hava kuvvetlerinin, tank düzenlerinin ve başka unsurların yeniden oluşturulması için gizliden gizliye hazırlanmaları gibi. Hitler'in 1933 Şubatında von Fritsch'e "mümkün olan en büyük güce sahip bir ordu yaratma"sı[75] için verdiği genel nitelikli emir, planlamacılar tarafından para ve insan gücü kısıtlamalarından nihayet kurtularak, daha önceki tasarıların uygulanmaya konması için bir başlama işareti sayılmıştı yalnızca. Ancak 1935'te, zorunlu askerlik getirildi ve ordunun tavanı 36 tümene çıkarıldı. 1938'de Avusturya birliklerinin ele geçirilmesi, Renanya askeri polisine el konulması, zırhlı tümenler oluşturulması ve Landwehr'in yeniden teşkilatlandırılmasıyla bu sayı daha da arttı. 1938 sonundaki bunalım döneminde orduda toplam 42 aktif tümen, sekiz ihtiyat ve 21 Landwehr tümeni vardı; bir sonraki yaz savaş başladığında Almanya'nın sahra ordusunda 103 tümen bulunuyordu – bir yıl içinde 32 tümenlik bir sıçramaydı bu.[76] Luftwaffe'nin* genişlemesi daha büyük ve daha hızlı oldu. Alman uçak üretimi 1932'de yalnızca 36 uçak iken, bu sayı 1934'te 1932'ye, 1936'da 5112'ye çıkmış, hava kuvvetlerinin 26 olan filo sayısı (1933 Temmuz direktifi) 302'ye yükselmişti ve savaş başladığında 4.000 cephe hattı uçağı vardı.[77] Donanmanın büyüklüğü bundan daha az etkileyici ise bu durum, büyük ölçüde (Tirpitz'in daha önce anladığı gibi), güçlü bir muharebe filosu oluşturulmasının en az 10-20 yıl almasındandı. Gene de 1939'da Amiral Raeder'in komutası altında birkaç hızlı, modern savaş gemisi bulunmaktaydı, donanma personelinin sayısı 1932'dekinin beş katına çıkmıştı ve donanma Hitler'in iktidara gelişinden önceki döneme oranla 12 kat daha fazla para harcıyordu.[78] Almanların karada ve havada olduğu gibi, denizde de yeniden silahlanma programları güç dengesini mümkün olduğu kadar çabuk değiştirme kararlılığını taşıyordu.

Tüm bunlar dışarıdan bakıldığında etkileyici görünüyordu ama içteki durum kesinlikle sallantıdaydı. Versailles Antlaşmasının toprak düzenlemelerinin Alman ekonomisine indirdiği darbeler, 1923 yılındaki büyük enflasyon, savaş tazminatı ödemeleri ve 1914 öncesinin dış pazarlarına yeniden girmenin zorlukları yüzünden, Almanya'nın verimi

* Luftwaffe: Alman Hava Kuvvetleri. – ç.n.

Birinci Dünya Savaşından önce ulaşılan değerle ancak 1927-1928'de eşitlenmişti. Ama bu toparlanma, sonraki birkaç yılda görülen ve Almanya'yı öbür ülkelerin çoğundan daha fazla etkileyen büyük ekonomik bunalım yüzünden altüst oldu; 1932'ye gelindiğinde sanayi üretimi, 1928'dekinin ancak yüzde 58'i kadardı, ihracat ve ithalat yarıdan aşağı düşmüştü; gayri safi milli hasıla 89 milyardan 57 milyar reichmarka inmişti ve işsizlik 1,4 milyondan 5,6 milyona yükselmişti.[79] Halkın Hitler'e başta gösterdiği ilgi, büyük ölçüde yaygın yol yapımı, elektrik sağlama ve sanayi yatırımları programlarının işsizlik toplamlarını epey düşürmesinden kaynaklanmış ve zorunlu askerlik de geri kalanlara iş sağlamıştır.[80] Ancak 1936'ya gelindiğinde bu ekonomik toparlanma silahlanmaya yapılan inanılmaz harcamalardan giderek daha çok etkileniyordu. Bu harcamalar kısa vadede hükümetin sermaye yatırımlarına ve sanayi büyümesine verdiği, yarı-Keynesci bir başka destek olmuştu. Değil uzun vadede, orta vadede alınan ekonomik sonuçlar bile kaygı verici oldu. Belki bir tek Birleşik Devletler ekonomisi büyük bir güçlüğe düşmeden bu düzeyde silah harcamalarının getirdiği yüke dayanabilirdi; Alman ekonomisinin dayanamayacağı ise kesindi.

O dönemdeki yabancı gözlemcilerin pek az görebildikleri ilk ciddi sorun, Nasyonal Sosyalistlerdeki karar mekanizmasının karmakarışık bir yapıya sahip olmasıydı; bu, Hitler'in nihai otoriteyi elinde tutabilmek için teşvik ettiği bir şeymiş gibi görünmektedir. Dört Yıllık Planda söylenenlere rağmen, silahlanma artırımı ile Almanya'nın ekonomik kapasitesi arasında bir bağlantı kuran ve kuvvetler arasındaki öncelikleri belirleyen tutarlı bir ulusal plan bulunmuyordu; planın sözde sorumlusu olan Goering ise berbat bir yöneticiydi. Bunun yerine, her bölüm son hızla genişlemeye bakıyor, yeni (çoğu kez de akıl dışı) hedefler belirliyor, sonra da gerekli sermaye yatırımları ve özellikle de hammaddeler için rekabet içine giriyordu. Şurası kesindir ki, hükümet işçilere sıkı denetimler getirmemiş, özel sanayii kârlarını devlet tarafından onaylanan imalat türlerine yatırmaya zorlamamış ve yüksek vergiler, açığı kapamak için borçlanma, ücretleri ve kişisel tüketimi kısma yoluyla silah sanayiine milli hasıladan giderek daha büyük miktarlarda sermaye yatırımı sağlamamış olsa, durum daha da karışık olabilirdi. Ama 1938'e gelindiğinde devlet harcamaları, GSMH'nın yüzde 33'üne yükseldiği zaman bile (ve bu sıralarda "özel" yatırımların büyük bir bölümü gerçekten de devletin isteği doğrultusunda yapılmıştı), silahlı kuvvetlerin birbiriyle karışan ve kimi zaman megalomani düzeyine ulaşan taleplerini karşılayabilecek kadar kaynak yoktu. Alman donanması için oluşturulacak Z-Planı filosu 6 milyon ton sıvı yakıt gerektirecekti (bu ise, Almanya'nın 1938'deki tüketiminin tümüne eşitti); Luftwaffe'nin 1942'ye kadar 19.000 (!) cephe hattı ve ihtiyat uçağı için "mevcut dün-

ya petrol üretiminin yüzde 85'i"[81] gerekecekti. Bu arada kuvvetlerin her biri, beceri sahibi insan gücünden, çelik, bilye, petrol ve hayati önemi olan başka stratejik maddelerden daha büyük bir pay kapma savaşı içindeydiler.

Son olarak da çılgınca yürütülen bu silah artırımı, Almanya'nın ithal hammaddelere olan aşırı bağımlılığıyla ters düşüyordu. Yalnızca kömür yönünden zengin olan Reich'ın çok büyük miktarlarda demir cevherine, bakıra, boksite, nikele, petrole, kauçuğa ve çağdaş sanayinin –ve çağdaş silah sistemlerinin– bağımlı olduğu daha pek çok kaleme ihtiyacı vardı.[82] Buna karşı Birleşik Devletler, Britanya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği bu bakımlardan hep iyi durumdaydılar. 1914'ten önce Almanya bu tür ithalatı, mamul mallar ihracatındaki artışlarla karşılamıştı: 1930'lu yıllarda ise bu artık mümkün değildi, çünkü Alman sanayii artık Wehrmacht'ın* kullanımı için tank, silah ve uçak üretmek üzere yeniden yönlendiriliyordu. Üstelik, Birinci Dünya Savaşının ve daha sonraki tazminat ödemelerinin giderleri ve bununla birlikte geleneksel ihracat ticaretinin çöküşü, Almanya'nın elindeki dövizi hemen tümüyle tüketmişti; 1938'de Almanya dünya altın ve para rezervlerinin ancak yüzde birine sahipti; buna karşılık Birleşik Devletler, söz konusu rezervlerin yüzde 54'ünü, Fransa ve İngiltere de ayrı ayrı yüzde 11'ini ellerinde tutuyorlardı.[83] Bu da hayati önem taşıyan malların ithali için, altın ve para transferi yapmadan ödemede bulunmak üzere, Reich temsilcilerince sıkı bir para denetimi, takas düzenlemeleri ve başka tür özel "pazarlıklar" rejimlerinin oluşturulmasına yol açmıştır. Aynı şekilde, bu tür bağımlılıktan kurtulmak üzere, doğallarının yerine geçecek sentetik maddeler (petrol, gübre, v.b.) üretimi için çaba harcanacağı Dört Yıllık Planda vurgulanarak bildirilmiştir. Başvurulan bu yolların hepsi işe yaradı; ama hiçbiriyle –hatta hepsi bir araya gelse de– silah artırımının doğurduğu taleplerin dengelenmesi mümkün değildi. Bu durum, ulusal hammadde stokları tükenir ve yenilerine ödeme yapılabilmesi için gerekli olan para erirken, Alman silah sanayii içinde tekrar tekrar baş gösteren bunalımların sebebini de açıklamaktadır. Raeder 1937'de, daha çok malzeme sağlanamazsa tüm gemi yapımlarını durdurmak gerekeceği yolunda bir uyarıda bulunuyordu. 1939 Ocağında da ekonomi, döviz elde edebilmek üzere bir "ihracat savaşı" başlatırken, Hitler'in kendisi Wehrmacht'a ayrılan çelik, bakır, kauçuk ve öbür malzemelerde çok büyük kısıntılar yapılmasını emrediyordu.[84]

Yukarıda sözü edilenlerin Almanya'nın gücü ve uyguladığı politikalar açısından bağlantılı üç sonucu oldu. Bunlardan ilki, Almanya'nın 1938-1939'da askeri yönden Hitler'in övünmek istediği ve batılı demok-

Wehrmacht: Alman Ordusu (özellikle Hitler'in ordusu). – ç.n.

rasilerin çekindiği kadar güçlü olmadığıydı. Savaşın başlangıcında 2,75 milyon askerlik bir kuvvete sahip olduğu iddia edilen sahra ordusunda az sayıda seyyar ve iyi silahlanmış tümen, onların ardında da donanım yönünden yetersiz çok sayıda ihtiyat tümenleri bulunmaktaydı; deneyimli subay ve astsubaylar bu kadar çok sayıda acemi askeri eğitme zorunluluğu karşısında neredeyse eziliyorlardı. Harp malzemeleri stokları azdı. Savaşın başında ünlü panzer birlikleri bile İngiliz ve Fransızların toplam tanklarından daha az tanka sahiptiler. Planlarını 1940'lı yılların ortalarında çıkacak bir savaş için yapan donanma ise, kendisini "İngiltere'yle olacak büyük çatışma için silah bakımından tümüyle yetersiz"[85] görmekteydi – denizaltılar dengeyi sağlamaya yardım edecek olsalar bile, bu sözler su üstü savaş gemilerinin durumunu iyi özetliyordu. Luftwafte'ye gelince, bu kuvvet güçlüydü ve bunun asıl sebebi de düşmanların sürekli bir zayıflık göstermeleriydi – ancak Luftwaffe de yedekler ve destek hizmetleri eksikliğinden hep olumsuz yönde etkilenmekteydi. 1930'lu yılların sonlarında baş gösteren uluslararası bunalımlarda, hiçbir zaman rakiplerinin hayal ettiği kadar güçlü olmamıştı – ve hem uçak sanayii, hem mürettebat "ikinci kuşak" uçaklara uyum sağlamakta büyük güçlük çekmişlerdi. Sözgelimi Münich bunalımı sırasında "tam anlamıyla aktif durumda"ki uçak mürettebatının sayısı "cephe hattı"nda diye tanımlananlardan çok daha azdı – ve Londra'yı yakıp kül edene kadar bombalama fikri saçmalıktı.[86]

Gene de, Almanya'nın 1939'da savaş için hazırlıksız olduğuna ilişkin son revisyonist yazılara tümüyle katılmak akıllıca olmayabilir. Her şey dikkate alınınca, askeri yeterlik nispi bir şey olmaktadır. Tüm ihtiyaçlarının karşılandığını iddia eden silahlı kuvvetler varsa, bunların sayısı pek azdır ve Almanya'nın zayıf yanları, düşmanlarınınkilerle karşılaştırılarak değerlendirilmelidir. Bu yapıldığı zaman ortaya çıkan tablo, daha çok Berlin'in lehine görünmektedir; bu da özellikle Alman silahlı kuvvetlerinin harekât doktrini açısından yeterliği sayesindedir: Ordu tank kuvvetlerini bir araya yığmaya ve sonra da muharebe meydanında telsiz bağlantısını koruyarak onlara inisiyatif tanımaya hazırlıklıydı; hava kuvvetleri "stratejik" görev eğilimlerine rağmen, ordunun saldırılarına yardım etmelerini sağlayacak biçimde eğitilmişti; denizaltı bölümü küçük olmakla birlikte taktik esnekliğine sahipti. Tüm bunlar sözgelimi, kauçuk stokları zayıflığının zararını önemli ölçüde giderebiliyordu.[87]

Bu nokta bizi ikinci sonuca götürüyor. Alman Silahlı Kuvvetleri ekonomiye ağır yük getirecek kadar hızla yeniden silahlandığı için, bu tür ekonomik zorlukların önünü alabilmek üzere savaşmak Hitler için büyük bir çekiciliğe sahipti. Hitler tarafından çok iyi bilindiği gibi, Avusturya'nın ele geçirilmesi yalnızca beş yeni tümen, bir miktar demir cevheri ve petrol alanları ile epey büyük bir metal sanayiini Almanya'ya

katmakla kalmamış, 200 milyon dolarlık bir altın ve döviz rezervi de sağlamıştı.[88] Sutedenland (kömür yataklarına rağmen) ekonomik açıdan daha az yarar sağlamış ve 1939'un başlarında Reich'ın döviz durumu kritik bir noktaya ulaşmıştı. O halde, Hitler'in Çekoslovakya'nın geri kalan yanına aç gözlerle bakması ve işgal gerçekleştikten sonra elde edilen ganimeti incelemek üzere 1939 Martında Prag'a koşması pek şaşırtıcı olmamıştı. Almanlar, Çek Ulusal Bankasının elindeki altın ve nakit varlıklar yanında geniş cevher ve metal stoklarını da ele geçirmiş ve bunlar Alman sanayiine yardımcı olmak üzere hızla kullanılmıştır; bunun yanı sıra büyük ve kârlı Çek silah sanayiinin ürünleri de Almanya'ya nakit kazandırmak üzere artık Balkanlar'daki alıcılara satılarak (ya da takas yoluyla) kullanılabilirdi. Bir hayli büyük olan Çek Ordusunun uçakları, tankları ve silahları da kısmen yeni Alman tümenlerini donatmak, kısmen de döviz kazanmak için satışı yapılmak üzere ele geçirilmişti. Tüm bunlar, Çekoslovakya'nın sanayi üretimi de eklenince, Almanya'nın Avrupa'daki gücüne büyük bir destek sağlamış ve Hitler'in (biraz savurganca olsa da) hararetle yürütülen yeniden silahlanma programının sürmesine imkân tanımıştır – bir sonraki bunalıma kadar. Tim Mason'un belirttiği gibi, "diktatörlüğü ve yeniden silahlanmanın getirdiği bu yapısal gerginlikler ve bunalımlar rejimi için mümkün olan tek 'çözüm yolu', daha çok diktatörlük ve yeniden silahlanmaydı. . Nasyonal Sosyalist yönetimi altındaki Almanya'ya özgü korkunç ekonomik gelişme mantığına göre, insan gücü ve malzeme yağması için yapılacak bir savaş çok doğru bir şeydi."[89]

Üçüncü sonuç –ve sorun– da şuydu: Almanya çok fazla açılmadan bu tür bir fetih ve yağma politikasını nereye kadar sürdürebilirdi? Yeniden silahlanmanın ilk aşaması başladığında ve Alman Silahlı Kuvvetleri çağdaş silahlarla donatıldığında, zayıf komşuları alt etme ve yeni topraklar, hammaddeler ve paralar kazanma biçiminde süren düzen, kendi kendine gerçekleşebilecek gibi görünüyordu; 1939 Nisan/Mayısına gelindiğinde, Polonya'nın ikinci aşama olduğu açığa çıkmıştı. Ancak bu ülke hızla fethedilse bile Almanya, Fransa ve İngiltere ile karşı karşıya kalabilecek yeterlikte miydi – yani ithal hammaddelere olan aşırı bağımlılığı hâlâ süren Büyük Almanya ekonomisi için çok daha büyük bir tehdit oluşturacak bir savaşa girişebilecek miydi? Eldeki bilgilerin verdiği izlenim Hitler'in, 1939'da batılı demokrasilerle savaş riskini göre almaya istekli olmakla birlikte, onların bir kez daha geri adım atacakları ve kendisinin yalnızca Polonya'ya karşı sınırlı bir yağmalama savaşı yapmasına izin verecekleri umudunu taşıdığı yolundadır; bu da Alman ekonomisinin 1940'ların ortalarında bir tarihte yapacağı ilk Büyük Güç savaşına hazırlanması için yardımcı olacaktı.[90] Fransa ve İngiltere'nin ekonomik ve stratejik gücünün zayıfladığı ve bu ülkelerin siyasi liderle-

rinin tereddütleri düşünülürse, onlarla zamanından önce yapılacak bir mücadele bile bu riski göze almaya değer hale gelebilirdi – ancak, Almanya'nın askeri harekâtı 1914-1918 savaşı çizgisinde bir kilitlenmeye uğrarsa, Almanlar modern silahlar edinme konusunda başta ele geçirdikleri öncülüğü herhalde yavaş yavaş kaybedeceklerdi. Ama Birleşik Devletler Müttefiklere yardım ederse, Führer ve rejiminin zaferi çok daha sorunlu hale gelecekti; ya da harekât, Rusya içlerine doğru yayılır da bu ülkenin topraklarının çok geniş olması yüzünden, ekonominin dayanma gücünü daha da önemli kılacak uzun süreli, bitip tükenmez bir savaş olursa.

Öte yandan, mademki Nazi yönetimi fetihle yaşıyor ve Hitler birbiri ardınca yeni topraklar kazanarak ilerliyordu, bu iş nasıl ve ne zaman durdurulacaktı? Bu megalomani mantığı, tüm boyutuyla dikkate alındığında, Avrupa üzerinde ve belki de dünyada Almanya'ya rakip olabilecek hiçbir devletin bulunmaması gerektiğine işaret ediyordu. Ancak bu yolla Hitler'in düşmanları ezilebilir, "Yahudi meselesi" çözülebilir ve bin yıllık Reich sağlam bir temel üzerinde kurulabilirdi.[91] Geçmişten gelen çizgiler taşımasına rağmen Alman Führer'i, dünya gücü için yaptığı inanılmaz planları ve bu amacın önüne dikilen tüm engelleri sonuçta yok saymasıyla, ataları Frederick ve Bismarck'dan oldukça farklıydı. Bu taşkın, uzun vadeli ereklerin etkisiyle olduğu kadar, kısa vadeli bunalımlardan kaçma ihtiyacıyla da hareket eden Hitler, Japonlar gibi, uluslararası düzeni mümkün olan en kısa zamanda değiştirme kararlılığındaydı.

Fransa ve İngiltere

Fransa'nın ve İngiltere'nin yaklaşan fırtına karşısındaki durumları çok ağır ve giderek zorlaşan bir durumdu. Aralarında pek çok önemli farklar bulunmasına rağmen, her ikisi de liberal-kapitalist demokrasilerdi; savaştan çok zarar görmüşler, (ellerinden gelen her çabayı gösterdikleri halde) Edward döneminin anılarında yer alan pembe umutlarla dolu ekonomiyi sürekli olarak yeniden kurmayı başaramamışlar, ülke içindeki işçi hareketinin geniş çaplı ve giderek artan baskısını hissetmişlerdi; her iki ülkede de, yeni bir çatışmadan kaçınılmasını var güçleriyle isteyen, dış meselelerden çok içerdeki "toplumsal" sorunlara ilgi duyan bir kamuoyu vardı. Bu kesinlikle Londra ve Paris'in yürüttüğü diplomasi birbirinin aynıydı demek değildir; birbirlerinden oldukça farklı coğrafi-stratejik konumları ve hükümetlerinin ayrı yarı maruz kaldıkları değişik baskılar yüzünden bu iki demokratik ülke, "Almanya meselesi"nin nasıl ele alınması gerektiği konusunda sık sık görüş ayrılığına düşüyorlardı.[92] Ancak kullanılacak yöntemler konusunda kavga ederken, amaç konusunda görüş birliği içindeydiler; 1919'dan sonraki çalkantılı yıllarda Fransa ve İngiltere'nin statükocu güçler oldukları tartışılmazdı.

1930'lu yılların başlarında, her şeyden önemli olan Avrupa sahnesi üzerinde, daha güçlü ve daha etkili görünen Fransa idi. Fransa bu yıllar boyunca Büyük Güçler arasında (Sovyetler Birliği'nden sonra) ikinci en büyük orduya ve ikinci en büyük hava kuvvetine sahipti (hava kuvvetlerinde de Rusya'ya ilişkin rakamlar daha yüksekti). Diplomasi alanında, özellikle de Cenevre ve Doğu Avrupa'da, son derece etkili durumdaydı. 1919'un hemen ardından gelen yıllarda ağır ekonomik çalkantılar yaşamış, bu dönemde frankın, İngiltere ve Amerika'dan gelecek para yardımlarına artık güvenemez hale gelmesi ve Alman savaş tazminatlarının beklenenden çok daha düşük olmasıyla ortaya çıkan biçimsiz duruma yeniden uyum sağlaması gerekmişti. Ama Poincaré 1926'da parayı istikrara kavuşturduğu zaman Fransız sanayii olağanüstü bir genişleme sürecinin ortasındaydı; pik demir üretimi 1920'de 3,4 milyon tonken, 1929'da 10,3 milyon tona fırlamış, çelik verimi 3 milyondan 9,7 milyona, otomobil üretimi 40.000'den 254.000'e çıkmıştı; aynı zamanda kimyasal ürünler, boya ilaçları ve elektrikli aletler de Almanya'nın savaş öncesi egemenliğinden kurtulmuşlardı. Frankın değerinin elverişli bir biçimde belirlenmesi, Fransa'nın ticareti için yararlı oldu ve Fransa Merkez Bankasının büyük altın stokları bankayı orta ve Doğu Avrupa'nın her yanında güçlü hale getirdi. "Büyük Bunalım" baş gösterdiği zaman bile Fransa bundan en az etkilenmiş ülke olarak görünüyordu – bu, kısmen elindeki altının ve parasının elverişli bir noktada bulunmasının sayesinde olmuş, kısmen de Fransız ekonomisinin, sözgelimi İngiltere'ye göre, uluslararası piyasaya çok daha az bağımlı olmasından ileri gelmiştir.[93]

Ancak 1933'ten sonra Fransız ekonomisi sürekli, sistemli ve korku verici bir biçimde çökmeye başladı. Öbür büyük ticaret ülkelerinin hepsi altın standartını "terk ederken" frankın değer kaybetmesini önlemek için yapılan boşuna girişimler sonucunda, Fransa'nın ihracat malları giderek daha az rekabet edebilir duruma düştü ve ülkenin dış ticareti çöktü: "İthalat yüzde 60, ihracat ticareti yüzde 70 düştü."[94] Bir-iki yıllık felç durumundan sonra, 1935 tarihli deflasyon kararı, bel vermekte olan Fransız sanayi sektörüne ağır bir darbe indirdi ve 1936 Halk Cephesi Hükümeti 40 saatlik çalışma haftasını kabul ettirip ücretlerde de artış sağlayınca, bu sektör daha da büyük zarara uğradı. Bu eylem ve frankın 1936 Ekiminde geniş çaplı devalüasyonu, Fransa'dan zaten muazzam miktarlara varan altın çıkışını hızlandırmış, bu da ülkenin uluslararası kredisini çok kötü etkilemiştir. Fransız ulusunun hâlâ yarısının istihdam edilmesi ve alınan ürün miktarının Batı Avrupa'da hâlâ en yetersiz olan tarım sektöründe gerçekleşmesi yüzünden, üretim fazlası fiyatları aşağıda tutmuş ve zaten düşük olan kişi başına geliri daha da kötüleştirmiş, bu eğilimde sanayide işlerini kaybedenlerin köylere dönmeleriyle hız kazanmıştır; toprağa geri dönüşün tek (ve çok kuşkulu) yararı, işsizliğin

gerçek düzeyini İtalya'daki gibi gizlemesi oldu. Konut yapımı dramatik bir biçimde azaldı. Otomobil sanayii gibi sonradan gelişen sanayiler başka yerlerde toparlanma gösterirken, Fransa'da durgunluk içine girdi. 1938'de frank 1928'deki düzeyinin ancak yüzde 36'sını buluyor, Fransa'nın sanayi üretimi on yıl öncesinin ancak yüzde 83'ü, çelik verimi yalnızca yüzde 64'ü, inşaat da yüzde 61'i olarak gerçekleşiyordu. Belki de en korkunç rakam –Fransa'nın gücü açısından taşıdığı anlam düşünülürse– Münih olayının meydana geldiği yıl ulusal gelirin 1929'dakinden yüzde 18 daha az olmasıydı[95] ve bu, Almanya'nın inanılmaz ölçülerde daha tehlikeli olduğu ve geniş çaplı yeniden silahlanmanın hayati önem taşıdığı bir dönemde oluyordu.

O halde, Fransa'nın askeri yeterliğinin 1930'lu yıllarda neden çöküş içine girdiğini sırf ekonomik açıdan açıklamak çok kolaydır. 1920'li yılların sonlarında görülen nispi zenginliğin desteği ve Almanya'nın el altından yeniden silahlanmasının yarattığı kaygıyla, Fransa 1929-1930 ve 1930-1931 bütçe yıllarında savunma harcamalarını (özellikle de ordu ile ilgili olarak) büyük ölçüde artırdı. Ne yazık ki, Cenevre'deki silahsızlanma görüşmelerine bağlanan umutlar boşa çıktı ve bunu çöküntünün etkileri izledi; her iki gelişme de kayıplara sebep olmuştur. 1934'te savunma harcamaları hâlâ 1930-1931'de olduğu gibi ulusal gelirin yüzde 4,3'ünü buluyordu ama salt toplam 4 milyon franktan fazla bir azalma göstermekteydi; çünkü ekonomi çok büyük bir hızla batıyordu.[96] Léon Blum'un Halk Cephesi Hükümeti silah harcamalarındaki bu gerilemeyi tersine çevirmeye çalışmış ama 1930'daki savunma tahminlerinin aşılması ancak 1937'de mümkün olmuştu – ve bu artışın büyük bir bölümü sahra ordusunda göze daha çok çarpan eksikliklerin giderilmesi ve yeni tahkimat için kullanılmıştır. Böylece, bu kritik yıllarda Almanya hem ekonomik hem askeri açıdan sıçrayışlar içindeydi.

> Fransa otomobil üretiminde İngiltere ve Almanya'nın gerisinde kalmıştı; uçak yapımında dördüncü sıraya düşmüştü, on yıldan az bir süre içinde, ilk sıradan dördüncü sıraya; çelik üretimi 1932-1937 arasında yüzde 30 gibi cılız bir artış göstermiş, buna karşı Alman sanayiinde yüzde 300'lük bir artış sağlanmıştı; bu beş yıllık dönemde kömür üretimi de önemli oranda gerileledi; bu gelişmenin sebebi, büyük ölçüde Saar kömür yataklarının 1935 başlarında geri verilmesi ve bunun bir sonucu olarak Almanya'daki üretimin artmasıydı.[97]

Ekonomi böyle hızla zayıflar, borç giderleri ve 1914-1918 savaş emeklilerine maaş ödemeleri toplam kamu harcamalarının yarısını oluştururken, Fransa'nın üç askeri kuvvetini yeterli bir biçimde yeniden do-

natması, 1937 ve 1938 yıllarında olduğu gibi, bütçesinin yüzde 30'undan fazlasını savunmaya harcadığı zamanlarda bile olacak iş değildi. Ne gariptir ki, değer bilmez Fransız donanması, belki de ihtiyaçları en iyi şekilde karşılanan kuvvetti; 1939'a gelindiğinde dengeli ve modern bir filoya sahip duruma gelmişti – bu ise, Almanların karada indirecekleri bir darbeyi önlemede pek işe yaramayacaktı. Kuvvetler arasında en olumsuz yönde etkilenen Fransız hava kuvveti oldu; sürekli olarak para kıtlığı çekiyor ve küçük çaplı dağınık havacılık sanayii 1933-1937 tarihleri arasında ayda yalnızca 50 ya da 70 uçak üreterek bu kuvveti ayakta tutuyordu; bu sayılar Almanya toplamının yaklaşık onda biriydi. Sözgelimi, 1937'de Almanya 5606 uçak yaparken Fransa ancak 370 uçak üretti (ya da 743; rakamlar kullanılan kaynağa bağlı olarak değişmektedir).[98] Hükümet ancak 1938'de uçak sanayiine para akıtmaya başlamış ve böylece, çok ani genişlemeler sonucunda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan darboğazlar yaratmıştır; tabii bir de yeni yüksek performanslı uçaklara geçişte meydana gelen tasarım –ve uçuş– zorlukları vardı. Sözgelimi, hava kuvvetleri gelecek vaat eden 520 Dewoitine avcı uçağından ilk 80 tanesini ancak Ocak-Nisan 1940 tarihinde kabul etmişti ve Yıldırım Harbi patlak verdiğinde, pilotlar uçağı kullanmak için gerekli eğitime daha yeni başlamaktaydılar.[99]

Ancak çoğu tarihçi, ekonomi ve üretim alanlarındaki bu güçlüklerin ardında daha köklü toplumsal ve politik sorunların yattığını kabul etmektedir. Büyük Savaşta verilen kayıplarla sarsılan, tekrar tekrar gelen ekonomik darbeler ve düş kırıklıklarıyla bunalan politikacıların devalüasyon, deflasyon, 40 saatlik çalışma haftası, yüksek vergi ve yeniden silahlanma sorunlarıyla olan mücadelelerinde başarısız kalmaları yüzünden yoğunlaşan sınıf ve ideolojik meselelere olan ilgileriyle bölünen Fransız toplumu, 1930'lar yaklaşırken halkın morali ve birliği açısından ağır bir çöküntü yaşıyordu. Faşizmin Avrupa'daki yükselişi bir union sacrée* yaratmak şöyle dursun –en azından İspanya İç Savaşı sırasında– Fransız kamuoyunda yeni bölünmelere sebep olmuş, aşırı sağ (sokaklarda bir ağızdan bağrılarak tekrarlandığı gibi) Hitler'i Blum'a tercih etmiş, soldaki pek çok kimse de hem silahlanma harcamalarındaki artıştan hem de 40 saatlik çalışma haftasının iptali yönündeki önerilerden hoşlanmamıştı. Bu tür ideolojik çatışmalar, partilerin değişken niteliği ve iki savaş arasındaki hükümetlerin sürüp giden istikrarsızlığı (1930-1940 arası 24 değişiklik olmuştu) ile etkileşim içine girerek kimi zaman iç savaşın eşiğinde görünen bir toplum izlenimi yaratmıştı. Bu toplumun en azından Hitler'in cüretli hareketlerine ve Mussolini'nin yarattığı sıkıntılara karşı duracak gücü hemen hiç yoktu.[100]

* Union sacrée: kutsal birlik. – ç.n.

Fransız politikasında daha önce de sık sık görüldüğü gibi, bütün bunlar sivil-asker ilişkilerini ve ordunun toplum içindeki konumunu etkiledi.[101] Ancak Fransız liderlerin içinde çalışmak zorunda oldukları bu genel kuşku ve kasvet ortamından tümüyle ayrı olarak, birçok özel nitelikli zayıflık da vardı. İngiltere'deki İmparatorluk Savunma Komitesi ya da Kurmay Başkanları Altkomitesi gibi, hükümetin askeri ve askeri olmayan bölümlerini sistemli bir strateji planlaması yapmak, hatta birbirine rakip kuvvetlerin görüşleri arasında eşgüdüm sağlamak üzere bir araya getirecek yeterli bir kurum yoktu. Ordu içinde başı çeken kişiler, Gamelin, Georges, Weygand ve (geri planda) Pétain, altmışlarında ve yetmişlerinde, kafaları savunmadan yana işleyen, ihtiyatlı, taktik yeniliklere ilgi duymayan kimselerdi. De Gaulle'ün daha ufak, modern hale getirilmiş bir tank ordusu önerilerini peşinen reddederken, yeni silahları kullanmak için alternatif yollarla da uğraşmıyorlardı. Çeşitli muharebe sınıflarını bir arada kullanma politikası uygulanmıyordu. Savaş yönetim ve haberleşme sorunları (sözgelimi telsiz) göz ardı edilmekteydi. Uçakların rolü küçümseniyordu. Fransız istihbarat teşkilâtı Almanların düşünceleriyle ilgili bol bilgi sağladığı halde, bunların hiçbirine kulak asılmamıştı; Almanların manevralarında kullandıkları gibi, geniş çaplı zırhlı düzenler kullanmanın yararı konusunda açık bir güvensizlik vardı; ve Guderian'ın Fransa'daki her garnizon kitaplığına gönderilen Achtung Panzer çevirisi okunmadan kaldı.[102] Tüm bunların anlamı şuydu, Fransız sanayii epeyce büyük sayılarda –çoğu SOMUA-35 gibi, son derece nitelikli– tank üretmek için harekete geçirildiği zaman bile, bunların kullanımı için doğru dürüst bir doktrin bulunmuyordu.[103] Komuta ve eğitim düzeyindeki bu tür başarısızlıklar dikkate alınırsa, yeni bir büyük savaş çıkması halinde Fransız Ordusunun, ülkenin sosyopolitik sıkıntılarının ve ekonomik gerilemesinin yarattığı boşluğu kapaması son derece güçleşecekti.

Bu tür zayıflıklar 1914'ten önce olduğu gibi, Fransız diplomasisinin başarıları ve avantajlı bir ittifak stratejisi ile de yenilemiyordu. Tersine, 1930'lu yıllar ilerlerken, Fransız dış politikasındaki çelişkiler daha çok açığa çıktı. Tabii bunlardan ilki zaten önceden beri vardı; Locarno'dan sonra Maginot Hattının gerisinde bir savunma stratejisinin benimsenmesi ile, eğer gerekirse, anlaşmalar uyarınca Fransa'nın Avrupa kıtası üzerindeki müttefiklerine yardım için ileri çıkarak Almanya'nın Doğu Avrupa'daki genişlemesini durdurma isteği birbiriyle bağdaşmıyordu. Almanların Saarland'ı 1935 yılında yeniden almaları ve Hitler'in askerden arındırılmış Renanye bölgesini tekrar işgali, askeri liderler taarruz harekâtını düşünmeye istekli olsalar bile Fransa'nın ilerleme imkânını azaltmıştı. Ancak bu durum, Fransa'nın diplomatik ve stratejik konumunun 1936 yılında aralıksız yediği darbeler yanında hiç kalıyordu: İtalya ile

Habeşistan bunalımı sırasında girişilen ve İtalya'yı Almanya karşısında muhtemel bir müttefik olmaktan çıkarıp muhtemel bir düşman haline getiren kavga; Fransa'nın gerisinde yeni bir faşist gücün kurulma ihtimalini beraberinde getiren İspanya İç Savaşının başlaması ve Belçika'nın tarafsızlığa kayması ile bunun stratejik açıdan taşıdığı anlam. Feci geçen bu yılın sonunda, Fransa artık kuzeydoğu cephesine tek başına ağırlık verebilecek gibi değildi ve doğulu bir müttefike yardım için Romanya'ya dalma fikri uzaklarda kalmıştı. Böylece Münih bunalımı sırasında, Çekoslovakya'ya olan yükümlülükleri yerine getirme zorunluluğu doğuyor diye, önde gelen pek çok Fransız'ın aklı başından gitmişti.[104] Son olarak da, Münih Antlaşması imzalanınca, Paris SSCB'nin batı ile işbirliğine çok daha düşmanca baktığını ve 1935 tarihli Fransa-Rusya Paktını ciddiye almak konusunda artık isteksiz olduğunu gördü.

Böylesine karanlık diplomatik, askeri ve ekonomik koşullar altında, Fransa'nın stratejisinin Almanya'yla ileride çıkacak bir savaş için İngiltere'nin tam desteğini kazanmaya dayalı hale gelmesi pek şaşırtıcı değildi. Bunun böyle olmasının açıkça belli ekonomik sebepleri bulunuyordu. Fransa'nın ithal kömüre (yüzde 30), bakıra (yüzde 100), petrole (yüzde 99), kauçuğa (yüzde 100) ve hayati önem taşıyan başka hammaddelere çok büyük bir bağımlılığı vardı ve bunların büyük bölümü Britanya İmparatorluğu'ndan geliyor ve İngiliz ticaret filosu tarafından taşınıyordu. "Toplu savaş" çıkacak olursa, zayıflayan frank kendi kendisini idare edebilmek için tekrar İngiltere Merkez Bankasının yardımına gerek duyabilirdi; gerçekten de 1936-1937'ye gelindiğinde, Fransa kendisini İngiliz-Amerikan mali desteğine fazlasıyla bağımlı hissediyordu.[105] Bunun aksine Almanya'nın denizaşırı bölgelerden gelen malzemelerle olan bağlantısı, gene ancak krallık donanmasının yardımıyla kesilebilirdi. 1930'lu yılların sonlarına gelindiğinde krallık hava kuvvetinin yardımına da ihtiyaç vardı – yeni bir İngiliz kuvvetinin gönderilmesi için girişilecek bir taahhüte de. Tüm bu yönlerden bakılarak, Fransa'nın stratejik hareketsizliğinin uzun vadeli bir mantığı olduğu ileri sürülmüştür. Almanların batıdaki her türlü saldırısının 1914'teki gibi durdurulacağı varsayılırsa, İngiliz-Fransız imparatorluklarının daha üstün kaynakları sonuçta zafere ulaşacaktı – ve kuşkusuz, doğuda geçici olarak kaybedilen Çek ve Polonya topraklarının da yeniden ele geçirilmesi sağlanmış olacaktı.[106]

Ancak Fransızların "İngiltere'yi bekleme" stratejilerinin her yönüyle iyi bir şey olduğunu söylemek pek mümkün değildi. İnisiyatifin Hitler'e geçtiği ortadaydı; o da 1934'ten sonra, bunun nasıl kullanılacağını bildiğini pek çok kez göstermiştir. Buna ek olarak, Fransa eli kolu bağlı kalmıştır (ancak, Bonnet ve Gamelin gibi kimselerin bu tür kısıtlamalar içinde olmayı tercih ettiklerini gösteren epey işaret de vardır). İngilizler

1919'dan başlayarak, Fransızların Almanya karşısında daha yumuşak, daha uzlaşmacı bir politika benimsemeleri için ısrar etmişler ve Fransız uyuşmazlığı diye gördükleri tutumdan hiç hoşlanmamışlardı; Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden sonra da İngiliz hükümeti ve halkının yıllarca Fransa'nın güvenlik açmazını hemen hiç takdir etmedikleri görüldü. İngilizler, özellikle de Fransızların Doğu Avrupa'daki "ardıl devletler"e olan askeri taahhütlerini hiç onaylamadılar ve İngiliz-Fransız işbirliği kaçınılmaz hale geldiği zaman, yükümlülüklerini reddetmesi için Paris'e baskı uyguladılar. Çek bunalımından önce bile İngiltere, Fransa'nın Berlin karşısındaki eski, sert politikasını bozup, sarsmıştı – ama bu, eskisinin yerine herhangi sürekli bir politika önerilmeden yapılmıştı. İki ülke ancak 1939 baharında doğru dürüst bir askeri ittifak kurmak üzere gerçekten bir araya geldiler; ama o zaman bile karşılıklı politik kuşkuları tam anlamıyla dağılmış değildi.[107] Aşağıda da göreceğimiz gibi, İngiltere'nin "hain" olmaktan çok uzağı göremediğini, olmadık umutlara kapıldığını ve bir sürü yurtiçi ve imparatorlukla ilgili soruna saplanıp kaldığını ileri sürmek yerinde görünmektedir; ama bu da ancak şu noktayı doğrulamaktadır, eğer Alman genişlemesi durdurulacaksa İngiltere, Fransa'nın kendi politikasını dayandırması için zayıf, kararsız, derme çatma bir destek sağlıyordu.

Belki de Fransa'nın yaptığı en büyük hesap yanlışı şuydu İngiltere'nin Almanya'dan gelen tehditi dizginlemeye yardımcı olabilecek gücü 1914'te ne kadar olmuşsa, 1930'lu yılların sonlarında da o kadardı. İngiltere, elbette hâlâ epeyce büyük bir güçtü, stratejik açıdan pek çok üstünlüğe sahipti; ama kendi konumu da 20 yıl öncesine göre daha az sağlam, daha az güvenliydi. İngiliz ulusu Birinci Dünya Savaşından ruhsal olarak çok kötü etkilenmiş ve (halkın görebildiği kadarıyla) savaşı izleyen "Kartaca" barışının kısırlığı düş kırıklığı yaratmıştı. Halkın ilgisinin militarizmden, Avrupa meselelerine katılımdan ve güçler dengesine ilişkin tasalardan böylece uzaklaşması, hem parlamenter demokrasinin (1918 ve 1928'de oy hakkının genişletilmesiyle) tam anlamıyla kuruluşu, hem de işçi partisinin yükselişiyle aynı zamana denk gelmişti. Ulusal politika bu onyıllarda belki Fransa'da bile olduğundan daha büyük ölçüde "toplumsal" sorunlar çevresinde dönüyordu – bu, 1933'e gelindiğinde, kamu harcamalarında sosyal hizmetlere ayrılan toplama karşılık (yüzde 46,6), silahlı kuvvetlere ayrılan miktarın (yüzde 10,5) düşük olmasından da belliydi.[108] Baldwin ve Chamberlain, kabinedeki meslektaşlarına, sık sık içinde bulundukları ortamın, Doğu Avrupa'nın denetlenmesi zor sorunlarına müdahale edilerek oy toplanacak bir ortam olmadığını hatırlatıyorlardı; Ortadoğu Avrupa'nın sınırları da (Whitehall'un gözünde) dokunulmaz değildi.

Toplumsal sorunlar ya da seçim manevralarından çok dış konularla

ilgilenen politik gruplar ve strateji planlamacıları için bile, 1919 sonrasındaki uluslararası görünüm, dikkatli olunmasını ve taahhütlerden uzak kalınmasını telkin ediyordu. Savaş biter bitmez özerk dominyonlar statülerinin yeniden belirlenmesi için ısrar etmişlerdi. Bu gerçekleştirilince, 1926 tarihli Balfour Bildirisi ve 1931 tarihli Westminister Yasası sayesinde hemen hemen tümüyle bağımsız devletler haline geldiler; (isterlerse) dış politikaları da ayrı olabilecekti. Bunlardan hiçbiri Avrupa meseleleri yüzünden savaşma heveslisi değildi; İrlanda, Güney Afrika ve hatta Kanada gibilerinin ise hiçbir konuda savaşmaya istekleri yoktu. Eğer İngiltere imparatorluk birliği görüntüsünü sürdürmek istiyorsa, ancak dominyonların desteğini sağlayacak bir sorun yüzünden savaşa gidebilecek demekti; bu tür ayrılıkçılık Almanya, İtalya ve Japonya'nın yönelttiği tehdit artarken hafiflemiş olsa bile, Londra tüm dış politika kararlarını alırken, Avrupa-dışı boyutun da önemli olduğunu hep hesaba kattı.[109] Tümüyle askeri açıdan bakıldığında, daha da önemli olan İngiliz Ordusunun ve RAF'in* Hindistan'da, Irak'ta, Mısır'da, Filistin'de ve başka yerlerde giriştiği "imparatorluk polisliği" etkinlikleriydi. Gerçekten de iki dünya savaşı arasında kalan yılların büyük bir bölümünde İngiliz Ordusu Viktorya dönemine özgü bir role geri döndü: Rusların Hindistan'a yönelttiği tehdit (biraz soyut olsa da) en büyük stratejik tehlike olarak görülüyordu; yerlileri susturmak da gündelik harekât etkinliğiydi.[110] Son olarak da, yüksek İngiliz stratejisindeki bu emperyalist çizgi, krallık donanmasının "Singapur'a bir asıl filo" gönderme saplantısı ve Whitehall'un uzak ve tehlikelere açık sömürgelerini Japonlara karşı savunmak için duyduğu haklı kaygılarla adamakıllı güçleniyordu.[111]

İngiliz "Janus"un bu stratejik belirsizliğinin yüzyıllar öncesine gittiği doğruydu; ama daha da ürkütücü olan nokta, bunun artık çok zayıflamış bir sanayi temeliyle yürütülme zorunluluğuydu. İngiltere'nin 1920'li yıllardaki imalat verimi yavaşlamıştı; bu da kısmen sterlinin fazlasıyla yüksek bir düzeyde altın standartına dönmesi yüzünden olmuştu. Almanya ve Birleşik Devletler kadar dramatik biçimde zarar görmemekle birlikte, İngiltere'nin hasta ekonomisi 1929'dan sonra dünya çapında görülen durgunluk yüzünden kökünden sarsılmıştı. Hâlâ İngiltere'nin ihracatının yüzde 40'ını oluşturan tekstil üretimi üçte iki oranında kısıntıya uğradı; ihracatın yüzde 10'unu bulan kömür beşte bir oranında düştü; gemi yapımı öylesine kötü etkilendi ki üretim 1933'te, savaş öncesindeki değerin yüzde yedsine düştü; çelik üretimi 1929-1932 arasındaki üç yıl içinde yüze 45, pik demir üretimi de yüzde 53 azaldı. Uluslararası ticaret kuruyup, bunun yerini para blokları alınca,

* RAF: Krallık Hava Kuvveti (Royal Air Force). – ç.n.

İngiltere'nin dünya ticareti içindeki payı düşüş eğilimini sürdürerek yüzde 14,15'ten (1913) yüzde 10,75'e (1929) ve yüzde 9,8'e (1937) indi. Üstelik gemi taşımacılığı, sigortacılık ve denizaşırı bölgelerdeki yatırımlardan sağlanan ve yüzyılı aşkın bir süre görünür ticaret farkını bol bol kapayan görünmez kazançlar artık bunu yapamaz hale gelmişti; 1930'lu yılların başlarında İngiltere anaparasını yiyerek geçiniyordu. 1931 bunalımının sarsıntısı ve bununla ilgili olarak İşçi Partisi hükümetinin çöküşü ve altın standartını terk kararı politikacıları ülkenin ekonomik zayıflığını fazlasıyla görür hale getirdi.[112]

Bu liderlerin kaygıları, bir dereceye kadar abartılı olabilir. 1934'e gelindiğinde ekonomi yavaş yavaş toparlanmaya başlıyordu. Kuzeydeki eski sanayiler güçlerini kaybederken yenileri –uçak, otomobil, kimya, elektrikli aletler– gelişmekteydi.[113] "Sterlin bloku" içinde yapılan ticaret İngiliz ihracatçılara bir ölçüde koltuk değneği oldu. Yiyecek ve hammadde fiyatlarındaki düşüşler İngiliz tüketicisine yaradı. Ancak bu tür rahatlatıcı gelişmeler İngiltere'nin dışarıdaki hassas kredi durumundan ve sterline yeni hücumlar olacağından kaygı duyan hazine yetkilileri için yeterli değildi. Onların gözünde en ağırlıklı öncelik, ülkenin dünyada kendi yağıyla kavrulmasıydı; bu da devlet hesaplarını dengeleyerek, vergileri en alt düzeyde tutarak ve devlet harcamalarını denetleyerek olabilirdi. Mançurya bunalımı 1932 yılında hükümetin ünlü On Yıl Kuralından* vazgeçmesine sebep olsa bile, hazine vakit geçirmeden "bunun, savunma kuvvetlerinin hâlâ geçerli olan çok ciddi mali ve ekonomik durumu dikkate almadan harcamalarını genişletmesini haklı gösterecek bir şey olarak alınmaması"[114] için ısrar etti.

Ülke içi politikaların ve ekonomik baskıların bir araya gelmesi, Fransa gibi İngiltere'de de tam diktatör devletlerin savunma harcamalarını artırmaya giriştikleri 1930'lu yılların başlarında, savunma harcamalarında kısıntıya gidilmesine yol açtı. İngiltere'nin silahlı kuvvetlere yaptığı harcamalarda ilk önemli tırmanış, ülkenin "savunma eksiklikleri"nin birkaç yıl boyunca incelenmesinin ve Hitler'in açık açık yeniden silahlanması ve bunu izleyen Habeşistan bunalımının yarattığı çifte şokun ardından ancak 1936'da gerçekleşmiştir; ama o yıl ayrılan ödenekler, İtalya'nınkinden az ve Almanya'nınkinin ancak üçte biri ya da dörtte biri kadardı. Bu aşamada bile, Hazinenin uyguladığı denetimler ve politikacıların halkın ne düşüneceğine ilişkin kaygıları tam olarak yeniden silahlanmaya engel olmuş, böyle bir şey gerçek anlamda ancak bunalım yılı olan 1938'de başlamıştı. Ama bu tarihten epey önce silahlı kuvvetler "ticaretimizi, topraklarımızı ve hayati çıkarları-

* Yani 1914 sonrasında, silahlı kuvvetlerin tahminlerini ilerdeki on yıl içinde büyük bir savaşa girmeyecekleri varsayımına dayanarak oluşturmaları yolundaki direktif.

mızı aynı anda Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı" savunmanın imkânsız olduğu uyarısında bulunuyor ve hükümeti "muhtemel düşmanlarımızın sayısını azaltmaya ve muhtemel müttefiklerimizin desteğini kazanmaya" zorluyordu.[115] Bir başka deyişle, ekonomisi zayıf düşmüş ve stratejik açıdan aşırı genişlemiş olan imparatorluğu Uzakdoğu'da, Akdeniz'de ve Avrupa'nın kendi içindeki tehditler karşısında savunmak için diplomasi –yatıştırma diplomasisi– gerekiyordu. Kurmay başkanlarının düşüncesine göre İngiltere hiçbir dış harekât alanında yeterince güçlü değildi; bu iç karartıcı gerçek bile Luftwaffe'nin ürküntü verici gelişmesi yanında önemsiz kalmıştı; Luftwaffe'nin yükselişi bu ada devleti sakinlerini ilk kez bir düşmanın askeri harekâtına doğrudan açık hale getiriyordu.[116]

İngiliz kurmay başkanlarının da ülkelerinin geleceği konusunda son derece karamsar olduklarını gösteren birtakım işaretler bulunmaktadır;[117] onlar da hemen bütün ülkelerdeki askeri görevliler gibiydiler; Birinci Dünya Savaşı bu kimseleri ihtiyatlı ve kötümser yapmıştı.[118] Ancak hiç kuşku yoktu ki İngiltere 1936-1937'de Almanya'ya havada geçilmişti; çok ufak uzun dönem ordusunun Avrupa kıtası üzerinde yapabileceği pek az şey vardı ve İngiliz donanması Avrupa sularını denetlemenin ve Singapur'a bir asıl filo göndermenin imkânsız olduğunu görecekti. İngiliz karar mercileri için belki daha da rahatsızlık verici olan nokta, kurmay başkanlarının istedikleri "muhtemel müttefikler"i bulma işinin artık son derece zorlaşmasıydı. İngiltere'nin Napolyon'a karşı durmak için oluşturduğu ortaklıklar ve 1900'den sonraki yıllarda gerçekleştirilen entente ve rapprachement'lar artık sağlanamıyordu. Japonya müttefiklikten düşmanlığa kaymış, aynı şey İtalya için de olmuştu. Rusya, yani (Dehio'nun deyimiyle) öbür "kanat" güç,[119] geçmişte geleneksel olarak Avrupa hegemonyası kurmaya kalkışanlara karşı İngiltere ile birleşmişken, artık diplomatik bir soyutlanma içine girmiş ve batılı demokrasiler karşısında derin kuşkular taşır hale gelmişti. En azından Whiteehall'un amaçlarına ulaşamamış yetkililerinin düşüncesine göre, hemen hemen bu kadar anlaşılmaz ve önceden kestirilemez olan bir şey de Birleşik Devletlerin 1930'ların başından ortalarına kadar uyguladığı politikaydı; her türlü diplomatik ve askeri taahhütten kaçan, Milletler Cemiyetine katılmayı hâlâ istemeyen, İngiltere'nin revizyonist devletleri satın almak için (sözgelimi Japonya'nın Doğu Asya'daki özel yerini kabullenerek ya da Almanya'ya özel ödeme ve döviz düzenlemeleri önererek) gösterdiği çeşitli çabalara şiddetle karşı çıkan ve İngiltere'nin savaş çabalarını sürdürebilmek için 1914-1917 arası yaptığı gibi, Amerikan pazarlarından borç almasını –1937 tarihli tarafsızlık yasasıyla– imkânsız hale getiren Birleşik Devletler, İngiltere'nin yüksek stratejisini ısrarlı bir biçimde bozmaktaydı; tıpkı İngiltere'nin Fransa'nın Doğu Avrupa

stratejisini belki de farkına varmadan bozduğu gibi.[120] Böylece muhtemel müttefik olarak geriye kalanlar, yalnızca Fransa'nın kendisi ve Britanya İmparatorluğunun geri kalan bölümleriydi. Ancak, Fransa'nın diplomatik zorunlulukları, İngiltere'yi orta Avrupa içinde dominyonların şiddetle karşı çıktığı ve tüm "imparatorluk savunma" yapısının savunabilecek durumda olmadığı taahhütlerin içine çekti; öte yandan imparatorluğun Avrupa-dışındaki ilgileri, Alman tehditini denetim altında tutmak için gerekli olan dikkati ve kaynakları bu noktadan uzaklaştırdı. Sonuç olarak, İngilizler 1930'ların sonlarında kendilerini, global nitelikli ve tatmin edici bir çözümü bulunmayan diplomatik ve stratejik bir açmaz içinde bulmuşlardır.[121]

Bu, Baldwin, Chamberlain ve meslektaşlarının daha fazla bir şey yapabileceklerini inkâr etmek ya da İngilizlerin yatıştırma politikasını belirleyen unsurların Churchill'in ve bu politikayı eleştiren başkalarının önerdikleri alternatif politikaları uygulanamaz hale getiren nitelikte olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. İngiliz hükümetinde tüm karşı bilgilere rağmen, sürekli olarak Nazi rejimine karşı "makul" yaklaşımlara güvenme isteği vardı. Komünizm karşısındaki duygusal nitelikli hoşnutsuzluk öyleydi ki, Rusya'nın bir antifaşist ortaklığa üye olabilme potansiyeli hep göz ardı ediliyor ya da değersiz görülüyordu. Çekoslovakya ve Polonya gibi tehlikelere karşı korumasız olan Doğu Avrupa devletleri çoğu kez baş derdi sayılıyor, Fransa'nın sorunlarına yakınlık gösterilmemesi ise son derece tehlikeli bir ruh yoksulluğunu sergiliyordu. Almanya'nın ve İtalya'nın gücü eldeki cılız belirtilere dayanılarak durmadan büyütülüyor, İngiltere'nin tüm savunma zayıflıklarına ise, hareketsizliğin bahanesi olarak sarılınıyordu. Whitehall'un Avrupa güç dengesine ilişkin görüşleri kendi kendine hizmet eden kısa vadeli görüşlerdi. Churcill gibi, yatıştırma politikasını eleştiren kimseler sistemli bir biçimde kınanıp etkisiz bırakılırken, hükümet kamuoyunu (yönlendirmek yerine) ancak izleyebileceğini bildiriyordu.[122] Böylece, İngiliz hükümetinin diktatör devletlere karşı çıkmaktan kaçınma isteğinin ardındaki tüm inanılır ve nesnel geçerliği olan sebeplere rağmen, hükümetin sergilediği cömertlikten uzak, dar kalıplı tutumda, aradan bunca zaman geçtikten sonra bakıldığında bile, kuşku uyandıran pek çok yan vardır.

Öte yandan, ekonomik ve stratejik gerçekler üzerine yapılacak her türlü inceleme de 1930'ların sonlarında İngiliz yüksek stratejisini etkileyen temel sorunun yalnızca bir tutum, hatta başbakan değişikliğiyle çözümlenir gibi olmadığını kabul etmek zorundadır. Gerçekten de Chamberlain –Hitler'in yeni saldırganlıkları ve İngiliz kamuoyunun öfkesi yüzünden– yatıştırma politikasını terke zorlandıkça, temel çelişkiler daha görünür hale geldi. Kurmay başkanları savunma harcamalarında

çok büyük artışlar yapılması konusunda ısrar ettikleri halde, hazine bu tür harcamaların ekonomik yıkım getireceğini öne sürüyordu. Daha 1937'de, Fransa gibi İngiltere de savunma için GSMH'sından, 1914'ten önceki bunalım yıllarında iki ülkenin de harcadıklarından daha fazlasını harcamaktaydı –ama güvenlik açısından önemli hiçbir gelişme olmadı–; bunun sebebi taşkın istekler, aşırı heyecanlarla kendinden geçen Alman Devletinin silaha çok daha büyük miktarlarda para harcamasından başka bir şey değildi. Ama İngiltere'nin savunma harcamaları –kabaca söylemek gerekirse 1937'de GSMH'nın yüzde 5,5'inden, 1938'de yüzde 8,5'ine, 1939'da da yüzde 12,5'ine– daha da tırmanırken, hassas durumda olan ekonomisi de zarar görmeye başladı. Silah harcamalarındaki artışlar için para musluklarının açıldığı zaman bile, İngilizlerin sanayi donanımlarının yetersizliği ve usta mühendislerin kaygı uyandıracak kadar kıt oluşu, umut edilen uçak, tank ve gemi üretimini yavaşlatıyordu; ve bu silahlı kuvvetleri, İsveç ve Birleşik Devletler gibi tarafsız ülkelere silah, çelik levha, bilye ve başka kalemler için giderek daha çok siparişte bulunmaya zorluyordu; bu ise döviz rezervlerini daha da tüketiyor ve ödemeler dengesini tehdit ediyordu. Ülkenin altın ve dolar stokları daraldıkça, uluslararası kredisi de her zamankinden daha zayıf duruma geldi. Hazine yetkilileri, 1939 Nisanında alınan yeniden silahlanma önlemlerine karşılık, soğuk bir ifadeyle, "Eğer uzun bir savaşı 1914'te olduğu kadar sürdürebilecek güçte olduğumuz izlenimini taşıyorsak, başımızı kuma gömüyoruz,"[123] diyorlardı. Bu, strateji planlamacılarının, kısa sürecek bir savaşı kazanma şanslarının bulunmadığı, ama uzayıp giden bir çatışmadan galip çıkacaklarını her nasılsa varsaydığı bir güç için hoş bir tahmin değildi.

Aynı ölçüde ciddi birtakım çelişkiler, savaşın hemen öncesinde askeri alanda da ortaya çıkıyordu. İngiltere'nin 1939 yılında Fransa'ya karşı bir kez daha resmen "Avrupa'da taahhüt"e girişme kararı ve bununla hemen hemen paralel olarak deniz gücünün kullanımında Singapur yerine Akdeniz'e öncelik tanıma kararı, eskiden beri süren birtakım stratejik sorunları çözüme kavuşturmuşken, bir yandan da İngilizlerin Uzakdoğu'daki çıkarlarını Japonya'nın saldırılarına karşı tümüyle korumasız bırakmıştı. Bunun gibi, gene çelişkili bir biçimde, İngiltere'nin Polonya'ya 1939 baharında hızla güvence vermesi ve bunu Yunanistan'a, Romanya'ya ve Türkiye'ye verilen başka güvencelerin izlemesi, Whitehall'un Doğu Avrupa ile Balkanlar'ın Avrupa'daki güçler dengesi içindeki önemini yeniden keşfettiğini gösteren işaretlerdi; ancak gerçek şuydu ki, İngiliz Silahlı Kuvvetlerinin bu ülkeleri kararlı bir Alman saldırısına karşı savunma umudu yoktu.

Özetle, ne Chamberlain'in 1939 Martından sonra Almanya'ya karşı izlediği daha katı politikalar, hatta ne de 1940 Mayısında onun yeri-

ne Churchill'in geçmesi, İngiltere'nin stratejik ve ekonomik açmazlarını "çözmemiştir"; bunların etkisi sorunları yeniden belirlemekten ibaretti. Tarihinin bu son aşamasında, aşırı genişlemiş olan –dünyanın hâlâ dörtte birini denetimi altında tutan ama dünya imalat sanayii gücünün ve "savaş potansiyeli"nin ancak yüzde 9-10'una sahip[124]– bir dünya imparatorluğu için yatıştırma politikası da, buna karşı olan bir politika da beraberinde sakıncalar getiriyordu; yapılacak tek şey kötüler arasından bir seçim yapmaktı.[125] Hitler'in yeni saldırganlık eylemine karşı çıkılarak 1939'da doğru seçimin yapıldığı kuşkusuzdur. Ama bu aşamaya gelinceye kadar, İngiltere'nin Avrupa'da ve daha çok da Uzakdoğu'daki çıkarları karşısında oluşan kuvvetler dengesi öylesine elverişsiz bir noktaya gelmişti ki, tarafsız Büyük Güçlerin müdahalesi olmadan faşizm karşısında nasıl kesin bir zafer kazanılabileceğini düşünmek zordu. Ve bu da kendi sorunlarını beraberinde getirecekti.

SAHNE DIŞINDAKİ SÜPER GÜÇLER

Yukarıda da işaret edildiği gibi, 1930'lu yılların diplomatik ve stratejik tehditleriyle boğuşurken İngiliz ve Fransız karar mercilerinin karşılarına çıkan en büyük güçlüklerden biri, dev boyutlu ve biraz uzak duran iki gücün, Rusya ile Birleşik Devletlerin aldıkları tavrı çevreleyen belirsizlikti. Moskova ve Washington'un istekleri karşısında önemli ödünler verilse ve bu ülke içinde eleştirilere yol açsa bile, acaba onları faşist devletler karşısındaki bir ittifaka girmeye ikna etmek için çaba harcamaya değer miydi? Bunlardan hangisine daha büyük bir istekle ve nasıl kur yapılmalıydı? Sözgelimi, Rusya yönünde açıktan yapılacak bir hareket, Almanya'dan ya da Japonya'dan gelecek tepkiyi engellemek yerine acaba yalnızca kışkırtıcı mı olurdu? Berlin'in ve Tokyo'nun bakış açısından (bu Roma için daha az söz konusuydu) Rusya ve Birleşik Devletlerin tutumu eşit ölçüde önem taşımaktaydı. Hitler orta Avrupa'nın sınırlarını yeniden düzenlerken bu güçler uzaktan bacaklar mıydı? Japonya'nın Çin'de daha da genişlemesine ya da Güneydoğu Asya'daki eski Avrupa imparatorluklarına karşı harekâtına nasıl tepki vereceklerdi? Birleşik Devletler 1914-1918 arasında olduğu gibi, batılı demokrasilere hiç olmazsa ekonomik yardım yapacak mıydı? SSCB ekonomi ve toprak konularındaki pazarlıklarla satın alınabilir miydi? Son olarak da bu iki anlaşılmaz, kendine dönük devlet sahiden önemli miydiler? Gerçekten ne kadar güçlüydüler? Değişen uluslararası düzen içindeki önemleri neydi?

Sovyetler Birliği gibi "kapalı" bir toplum söz konusu olduğunda, bu tür soruları cevaplamaya çalışmak daha zordu. Bununla birlikte, Sovyetler'in o dönemdeki ekonomik büyümesi ve askeri gücü artık açı-

ğa çıkmış görünmektedir. İlk ve en belirgin nokta şuydu, Rusya'nın gücü, 1914-1918 çatışması ve sonra da devrim ve iç savaş yüzünden öbür büyük güçlerinkine göre korkunç denebilecek ölçüde azalmıştı. Nüfusu 1914'te 171 milyonken, hızla düşerek 1921'de 132 milyona inmişti. Polonya'nın, Finlandiya'nın ve Baltık devletlerinin kaybedilmesiyle ülkenin pek çok sanayi kuruluşu, demiryolları ve çiftlikleri elden gitmiş, uzayan savaş da geri kalanların büyük bölümünü tahrip etmişti. İmalattaki korkunç gerileme –1920 yılında, 1913'teki verimin yüzde 13'üne inilmişti– birtakım ana mallardaki daha da büyük kayıpları gözlerden gizlemekteydi: "Böylece savaş öncesinin ancak yüzde 1,6'sı kadar demir cevheri, yüzde 2,4'ü kadar pik demir, yüzde 4'ü kadar çelik ve yüzde 5'i kadar pamuk üretiliyordu."[126] Dış ticaret diye bir şey kalmamış, gayri safi ürün miktarı savaş öncesinin yarısından az olarak gerçekleşmiş ve kişi başına ulusal gelir yüzde 60'tan fazla gerileyerek gerçekten de dehşet verici bir düzeye inmişti. Ancak bu aşırı düşüşlerin başlıca sebebi, 1917-1921 yıllarının toplumsal ve politik kargaşaları olduğuna göre, Sovyet yönetiminin (ya da aslında herhangi bir yönetimin) kurulması mutlaka, bir toparlanma sağlayacaktı. Rus sanayiinin savaş öncesinde ve savaş sırasındaki gelişimi Bolşeviklere bir sürü fabrika, demiryolu atölyesi ve çelik imalathanesi kazandırmıştı. Temel bir demiryolu, karayolu ve telgraf hatları altyapısı da vardı. İç savaş bitince, fabrikalara dönebilecek olan sanayi işçileri bulunmaktaydı. Yerleşik bir tarım üretimi ve kentlere yiyecek maddeleri satış düzeni vardı ki bu, Lenin (1921 tarihli Yeni Ekonomi Politikası ile) köylüleri "komünleştirme" yolundaki boşuna girişimlerinden vazgeçip, bunun yerine kişisel tarıma izin verme kararını alınca yeniden işletilebilirdi. Böylece 1926'ya gelindiğinde, tarım verimi savaş öncesi düzeyine çıkmış, aynı şey, iki yıl sonra sanayi veriminde de olmuştu. Savaş ve devrim Rusya'nın 13 yıllık sanayi büyümesine mal olmuştu ama sanayi büyümesi artık yeniden artmaya hazır durumdaydı.

Ancak Rusya geleneksel ekonomik zayıflıkları yüzünden sıkıntıya düşerken bu "yükselme"nin yeterince hızlı olması mümkün değildi – hele giderek daha baskıcı hale gelen Stalin için. Dışarıdan yatırım olmayınca, geniş kapsamlı sanayi gelişimi sağlamak ve düşman bir dünyada oldukça büyük bir ordu oluşturmak için gerekli parayı bulmak üzere, şu ya da bu biçimde yerli kaynaklardan sermaye yaratmak gerekiyordu. Sermaye yaratmaya özendirilebilecek ya da mevcut varlığı yağmalanabilecek orta sınıf saf dışı bırakıldığına ve Rusya nüfusunun yüzde 78'i (1926) hâlâ dip tarafı ağır çeken tarım sektörü içinde bulunduğuna ve bu kesim de hâlâ çok büyük ölçüde özel ellerde olduğuna göre, Stalin'in gözünde devlet için para sağlamanın ve bununla eşzamanlı olarak çiftçilikten sanayiye olan geçişi artırmanın tek bir yolu vardı: Tarımı

kollektifleştirmek, köylüleri komünlere girmeye zorlamak, kulakları* ortadan kaldırmak, topraktan alınan verimi denetlemek ve hem tarım işçilerine ödenen ücretleri, hem de tekrar satılacak yiyeceklerin (çok daha yüksek olan) fiyatlarını belirlemek... Böylece devlet korku salan bir ejderha gibi, kırsal kesim üreticileri ile kentlerdeki tüketicilerin arasına girdi ve her iki kesimden de çarlık yönetiminin hiçbir zaman cüret edemediği ölçülerde, zorla para aldı. Kasıtlı fiyat enflasyonu, çeşitli vergi ve resimler, kişinin devlet tahvilleri satın alarak bağlılığını göstermesi için uygulanan baskılar bu izlenimi daha da güçlendirdi. Kaba makroekonomik istatistiklerde görülen sonuç oydu ki, GSMH'dan özel tüketime ayrılan pay, sanayileşme "ileri hamlesi"ni yaşamakta olan öbür ülkelerde yüzde 80 dolayında iken, Rusya'da yüzde 51 ya da 52 gibi insanı dehşete düşüren bir düzeye çekilmişti.[127]

Sosyalist bir "merkezi denetim ekonomisi" için yapılan bu olağanüstü girişim iki zıt, ama önceden tahmin edilebilir ekonomik sonuç doğurdu. Bunlardan ilki, kulaklar (ve başkaları) zorla kollektifleştirmeye direnir ve bunun üzerine saf dışı bırakılırlarken, Sovyet tarım üretiminde yıkım getiren bir gerileme olmasıydı. Çiftlik hayvanlarının önce davranılarak korkunç bir biçimde öldürülmeleri ise – "at sayısı 1928'de 33,5 milyonken, 1935'te 16,6 milyona; sığır sayısı da 70,5 milyonken 38,4 milyona düşmüştü"[128]– et ve tahıl verimlerinde zaten çok kötü olan yaşam düzeyinde muazzam bir gerilemeye yol açtı; bu alanlarda Khruschev'in zamanına kadar bir toparlanma olmamıştır. Ulusal gelirin daha sonraları –kollektifleştirme ve fiyat denetimleri yüzünden çekilen miktara karşılık[129]– traktörler ve elektrik sağlanması yoluyla tarıma geri dönen oranının ne kadar olduğu konusunda herkesçe anlaşılmayan birtakım hesaplar yapılmıştır; ama bunlar bizim amaçlarımız açısından gizli kalan hesaplardır çünkü (sözgelimi) kurulan traktör fabrikaları hafif tank üretimi yapmak için değiştirilmek üzere tasarlanıyordu; tabii köylülerin Wehrmacht'ın dizginlenmesinde böyle bir yararları olmuyordu. Değiştirilemez olan şey, bu sıralarda Sovyet tarım veriminin çöküntüye uğramış olmasıydı. Özellikle 1933 yılındaki kıtlıkta verilen can kaybı milyonlarla hesaplanıyordu. 1930'lu yıllarda verimde toparlanma başlayınca bu süreç, yüz binlerce traktör, bir sürü tarım bilimcisi ve sıkı denetim altında işleyen bir kooperatifler ordusuyla hızlandırılmıştır. Ama insan açısından ödenen bedel hesaplanamayacak kadar büyük oldu.

İkinci sonuç, en azından Sovyetler'in ekonomik-askeri güç amaçları bakımından, bütünüyle daha parlaktı. Özel tüketimin GSMH'daki payını herhalde çağdaş tarihte eşi benzeri olmayan –ve kuşku yok ki, sözgelimi Nazilerin Almanya'da düşünebileceklerinden çok daha aşağı–

* Kulaklar: zengin köylüler. – ç.n.

bir düzeye çeken SSCB, GSMH'nın yaklaşık yüzde 25'i gibi inanılması güç bir oranı sanayi yatırımları için kullanabilmiş ve eğitim, bilim ve askeri kuvvetler için gene de epey büyük miktarda parası olmuştu. Rusya nüfusunun büyük bir bölümünün çalışma alanı şaşırtıcı bir hızla değişir, tarım kesiminde çalışanların sayısı 1928-1940 arasındaki 12 yıl içinde yüzde 71'den yüzde 51'e düşerken, bir yandan da bu nüfusa daha önce görülmedik bir hızla eğitim veriliyordu. Bu, iki düzeyde hayati bir gelişmeydi; çünkü Rusya –sözgelimi, Almanya ve Birleşik Devletlere kıyasla– sanayi işgücünün çok az eğitim görmüş ve okuma yazma bilmez oluşunun ve imalat sektörünün üst yönetimi ve sürekli gelişimi için gerekli olan mühendis, bilim adamı ve yöneticiye çok az sayıda sahip oluşunun zararını hep görmüştü. Milyonlarca işçinin artık ya fabrika okullarında ya da teknik okullarda eğitilmesi ve (biraz daha sonraları) üniversite sayılarının çok büyük bir oranda artması sayesinde, ülke nihayet sürekli büyüme için gerekli olan eğitimli kadrolara sahip oluyordu; sözgelimi, "ulusal ekonomi" içindeki mezun olmuş mühendislerin sayısı 1928'de 47.000'ken, 1941'de 289.900'e çıktı.[130] Sovyet propagandacıları tarafından satışı yapılan bu rakamların çoğu, kuşkusuz şişirilmişti ve çeşitli zayıf noktaları örtbas ediyordu; ama kaynakların amaçlı olarak büyümeye ayrıldığı tartışılmazdı. Hem Batının hem Japonların saldırılarına kapalı olan Uralların ötesinde muazzam elektrik santrallerinin, çelik fabrikalarının ve başka fabrikaların kurulduğu da tartışılmazdı.

Bunların sonucu olarak, imalat verimi ve ulusal gelirde meydana gelen yükselme –insan daha ihtiyatlı tahminleri kullansa bile– sanayileşme tarihinde daha önce hiç görülmedik bir şeydi. Önceki yıllarda gerçek verimin hacmi ve değeri (sözgelimi 1920 bir yana, 1913'te) öylesine düşüktü ki, yüzde değişiklikleri neredeyse anlamsız görünmektedir – ancak yukarıda verilen Tablo 28, SSCB'nin imalat sanayii üretiminin Büyük Ekonomik Bunalım sırasında nasıl genişlediğini göstermek gibi bir işe yaramaktadır. Ancak, yalnızca iki Beş Yıllık Plan dönemi (1928'den 1937'ye) incelenirse görülmektedir ki, Rusya'nın ulusal geliri 24,4 milyar rubleden 93,3 milyar rubleye, kömür verimi 35,4 milyon tondan 128 milyon tona, çelik üretimi 4 milyon tondan 17,7 milyon tona yükselmiş, elektrik verimi yedi kat, imalat makineleri sayıları 20 kat ve traktör sayıları da neredeyse 40 kart artmıştı.[131] 1930'ların sonuna gelindiğinde, Rusya'nın sanayi verimi gerçekten de Fransa'nın, Japonya'nın ve İtalya'nınkinin epey üstüne çıkmakla kalmamış, muhtemelen İngiltere'ninkini de geçmişti.[132]

Ama bu etkileyici büyümenin ardında hâlâ birtakım noksanlıklar yatıyordu. Tarım verimi 1930'lu yılların ortalarında yavaş yavaş artmasına rağmen, Rus tarımı ihracat için fazlalık üretmek bir yana, ulu-

su besleme konusunda öncesine göre daha az yeterliydi ve dönüm başına alınan ürün hâlâ dehşet verecek kadar düşüktü. Demiryollarına yapılan yeni yatırımlara rağmen ulaştırma sistemi ilkel ve ülkenin artan ihtiyacı karşısında yetersiz kalmıştı. Pek çok sanayi yabancı firmalara ve yabancı bilgi ve becerisine fazlasıyla bağımlıydı; özellikle de Birleşik Devletler kaynaklı olan fabrikaların ve tüm imalat işlemlerinin "devasılığı", ürünlerin yapısında hızla değişiklik yapılmasını ya da yeni tasarımların getirilmesini zorlaştırıyordu. Kaçınılmaz darboğazlar da oluşuyordu, çünkü belirli sanayilerde planlanmış olan genişlemeler, mevcut hammadde ya da. beceri kazanmış işgücü kaynaklarıyla uyuşmuyordu. 1937'den sonra, Sovyet ekonomisinin muazzam bir silahlanma programına uygun olarak yeniden yönlendirilmesinin sanayideki devamlılığı etkileyeceği ve daha önceki planlamaları bozacağı kesindi. Her şeyden önemlisi de, geniş çaplı temizleme hareketlerinin yapılmasıydı. Stalin'in bu kadar çok sayıda insanına yaptığı taşkın, paranoid saldırıların sebebi ne olursa olsun, bunların ekonomide yarattığı sonuçlar ciddi nitelikliydi: "Devlet memurları, yöneticiler, teknisyenler, istatistikçiler, hatta ustabaşları"[133] kamplara gönderilerek temizlenmiş ve bu durum Rusya'nın eğitimli personel eksiğini her zamankinden daha ağırlaştırmıştı. Yaratılan terör, kuşkusuz pek çoklarını sistem karşısında Stakhonovist bir bağlılık sergilemeye itmişse de, yeniliği, deneyi, açık tartışmayı ve yapıcı eleştiriyi büyük ölçüde kısıtlamıştır: "Yapılacak en kolay iş, sorumluluktan kaçınmak, herhangi bir iş için üssünün onayını almaya çalışmak, yerel koşulları dikkate almadan verilen herhangi bir emre mekanik bir biçimde boyun eğmekti."[134] Bu, insanın kellesini kurtarıyordu ama karmaşık bir ekonominin gelişiminde yardımcı olmuyordu.

Bir savaştan çıkan ve muhtemel düşmanların –Polonya, Japonya, İngiltere– kendisine ağır bir tehdit yönelttiğini hisseden SSCB, 1920'li yılların büyük bir bölümünde savunma harcamalarına devlet bütçesinden geniş bir pay (yüzde 12-16) ayırdı. Bu pay, birinci Beş Yıllık Planın ilk yıllarında düştü; bu tarihe gelindiğinde, düzenli Sovyet Silahlı Kuvvetleri yaklaşık 600.000 askerlik bir temele oturmuş ve bu sayının iki katı kadar olan ama yetersiz nitelikteki milislerce desteklenmekteydi. Mançurya bunalımı ve Hitler'in iktidara gelişi asker sayısında hızlı artışlara yol açtı ve sayı 1934'te 940.000'e, 1935'te de 1,3 milyona ulaştı. Beş Yıllık Planlarla sanayi veriminde ve ulusal gelirde artışlar elde edilince, çok sayıda tank ve uçak yapıldı. Tukhachevsky'nin çevresindeki yenilikçi subaylar Douhet, Fuller, Liddell, Hart, Guderian ve başka batılı harp kuramcılarının görüşlerini incelemeye (belki de tümüyle kabullenmeye) istekli görünüyorlardı ve 1930'lu yılların başlarında SSCB yalnızca bir tank ordusuna değil, büyük bir paraşütçü

kuvvetine de sahipti. Sovyet donanması küçük ve etkisiz kalırken, 1920'li yılların sonunda, geniş bir uçak sanayii kurulmuş ve bir süre için her yıl, öbür güçlerin toplamından daha çok sayıda uçak üretilmiştir (bkz. Tablo 29).

TABLO 29
GÜÇLERİN UÇAK ÜRETİMİ, 1932-1939[135]

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Fransa	(600)	(600)	(600)	785	890	743	1.382	3.163
Almanya	36	368	1.968	3.183	5.112	5.606	5.235	8.295
İtalya	(500)	(500)	(750)	(1.000)	(1.000)	(1.500)	1.850	(2.000)
Japonya	691	766	688	952	1.181	1.511	3.201	4.467
B.K.	445	633	740	1.140	1.877	2.153	2.827	7.940
Birleşik Devletler	593	466	437	459	1.141	949	1.800	2.195
SSCB	2.595	2.595	2.595	3.578	3.578	3.578	7.500	10.382

Ancak bu rakamlar da tehlike habercisi olan birtakım zayıflıkları gizlemekteydi. Rus "dev boyutluluğu"nun önceden de tahmin edilebilir doğal sonucu, niceliğe verilen aşırı önem oldu. Bu, merkezi denetim ekonomisinin niteliği gereği, 1930'lu yılların başlarında çok büyük sayılarda uçak ve tank üretimine yol açtı; gerçekten de 1932'ye gelindiğinde, SSCB –3.000'den fazla tank ve 2.500'den fazla uçak üretiyordu– bunlar dünyadaki öteki ülkelerin ürettiğinden, inanılamayacak kadar yüksek sayılardı. Düzenli ordu 1934'ten sonra korkunç bir büyüme gösterdiğine göre, tank taburlarını ve hava filolarını yönetecek üst düzeyde eğitim görmüş subay ve astsubay bulmak herhalde son derece zor olmuştu. Köylü fazlası olan ve beceri sahibi işçi açığı aşırı ölçülere varan bir ülkede modern bir orduyu ve hava kuvvetini çalıştırmak daha da zordu; çok geniş kapsamlı eğitim programına rağmen, ülkenin 1930'lu yıllardaki başlıca zayıflığı herhalde hâlâ çoğu işçisinin ve askerinin az eğitimli oluşuydu. Üstelik Fransa gibi, Rusya'da 1930'lu yılların başlarındaki uçak ve tank çeşitlerine yapılan yüklü yatırımların kurbanı olmuştu. İspanya İç Savaşı, bu ilk kuşak silahların manevra yeteneği, menzil ve dayanıklılık açısından sınırlarını ortaya koyunca, daha hızlı uçak ve daha güçlü tank yapma yarışı hızlandı. Ama Sovyet silah sanayii deniz üzerindeki kocaman bir tekne gibi yönünü kolayca değiştiremiyordu; yeni modeller yapılıp denenirken, mevcut çeşitlerin üretimini sürdürmek de aptalca görünüyordu. (Bu kapsamda, işaret edilmesi gereken ilginç bir nokta şudur ki, "Haziran 1941'de işler durumdaki 24.000 Rus tankından yalnızca 967'si, Almanların o dönemdeki tanklarına eşit ya da onlardan üstün yeni bir tasarıma sahipti.")[136] Üstelik, temizlik hareketleri başladı. Kızıl ordunun başının kesilmesi –tüm generallerin yüzde 90'ı, tüm albayların yüzde 80'i, Stalin'in taşkın hare-

ketlerinden zarar görmüştü– yalnızca çok sayıda eğitimli subayın ortadan kaldırılması gibi bir durum yaratmakla kalmadı, silahlı kuvvetlere çok zarar veren özel sonuçlar da doğurdu. Temizlik harekâtı, Tukhachevsky'yi ve başka "modern harp" heveslilerini ortadan yok ederek, Alman yöntemlerini ve İngiliz teorilerini inceleyenleri saf dışı bırakarak, orduyu Voroshilov ve Kulluk gibi politik yönden güvenli ama düşünce yönünden geri kalmış kimselerin ellerine terk etti. Görülen ilk sonuçlardan biri, yedi mekanize kolordunun dağıtılmasıydı; bu karar, İspanya İç Savaşında tank düzenlerinin muharebe meydanında bağımsız bir taarruz rolü oynayamadığına ve araçların piyadeleri desteklemek üzere tüfekli piyade tümenlerine dağıtılması gerektiğini gösterdiğine ilişkin tartışmanın etkisiyle alınmıştı. Bunun gibi, TB-C stratejik bombardıman uçaklarının da SSCB'ye pek bir yararı olmadığına karar verildi.

Hava kuvvetlerinin büyük bir bölümünün çağdışı kalmış olması ve zırhlı birliklerin dağıtılması, temizlik harekâtı sonucunda kuvvetlerin körü körüne boyun eğecek kadar yıldırılması yüzünden, Rusya 1930'ların sonunda beş-on yıl öncesine göre çok daha zayıflamıştı – bu arada hem Almanya hem Japonya silah verimlerini büyük ölçüde artırmışlardı ve daha saldırgan bir hale geliyorlardı. 1937'den sonraki Beş Yıllık Planın Almanya'nınkine eşit ve çoğu alanda –sözgelimi uçak üretiminde– ondan üstün bir silah artırımı getirdiği açıktı. Ancak bu yatırımlar çok daha geniş ve daha iyi donanımlı bir ordu yaratıncaya kadar, Stalin Rusya'nın bir "tehlike bölgesi"nden geçmekte olduğunu ve bunun en az 1919-1922 yılları kadar büyük bir tehdit yarattığını düşünüyordu. Bu dış koşullar 1930'lu yıllarda Sovyet diplomasisinde meydana gelen çeşitli değişiklikleri açıklamakta yardımcı olmaktadır. Japonların Mançurya'daki saldırganlığı ve belki daha da büyük ölçüde, Hitler Almanya'sı yüzünden kaygıya düşen Stalin'in önünde, birbirlerinden binlerce mil uzaktaki harekât alanlarında yapılacak iki cepheli bir savaş ihtimali vardı (İngiliz karar merciilerini felce uğratan stratejik açmaz da tam buydu). Ancak Stalin'in Batı karşısındaki diplomasisinin, Rusya'nın 1934'te Milletler Cemiyetine girişi, Fransa ve Çekoslovakya'yla yapılan 1935 tarihli anlaşmaları da kapsayacak biçimde yön değiştirmesi, istenen ortak güvenliği sağlamadı. Bir Polonya anlaşması olmadan, Rusya'nın Fransa ya da Çekoslovakya'ya yardım için yapabileceği gerçekten çok az şey vardı – bu, tersi için de böyleydi. Ve İngilizler Almanya karşısında diplomatik bir "halk cephesi" yaratmak için harcanan bu çabaları uygun görmüyorlardı; bu da Stalin'in İspanya İç Savaşı sırasında gösterdiği dikkati kısmen açıklamaktadır; Moskova, İspanya'da zafere ulaşacak bir sosyalist cumhuriyetin İngiltere ve Fransa'yı sağa doğru iteceğinden ve aynı zamanda Rusya'yı, Franco'nun

destekçisi olan İtalya ve Almanya ile açık bir çatışmaya sokacağından korkuyordu.

1938-1939'a gelindiğinde, dış durum Stalin'e her zamankinden daha tehdit edici görünmüş olsa gerektir (bu da temizlik hareketlerini daha da aptalca ve anlaşılmaz yapmaktadır). Münih Antlaşması yalnızca Hitler'in Ortadoğu Avrupa'daki emellerini doğrular görünmekle kalmamış –daha kaygı uyandıracak bir biçimde– Batının bu emellere karşı çıkmaya hazır olmadığını ve aslında, Almanya'nın çabalarını daha da doğuya yöneltmeyi tercih ettiğini ortaya çıkarmıştır. Bu iki yıl içinde Sovyet ve Japon orduları arasında Uzakdoğu'da önemli sınır çatışmaları da olduğu için (bunlar Sibirya'daki Rus bölüklerinin büyük ölçüde takviyesini gerektirmiştir), Stalin'in de Berlin'e karşı bir "yatıştırma" politikası izleme kararını vermesi, bu politika ideolojik düşmanıyla masaya oturmak anlamına gelse de şaşırtıcı değildi. SSCB'nin Doğu Avrupa'da kendi politik emelleri olduğuna göre, Moskova'nın bu bölgedeki bağımsız devletlerin bölüştürülmesi konusunda, kendi payının hayli büyük olması kaydıyla, çok daha az kuşkusu olabilirdi. 1939 Ağustosunda yapılan sürpriz Nazi-Sovyet Paktı, Rusya'ya hiç olmazsa batı sınırı üzerinde bir tampon bölge ve Hitler'in Polonya'ya saldırısı sonucu Batı, Almanya ile savaşırken yeniden silahlanma için zaman kazandırmıştır. Timsahların önüne yem atmak (deyim Churchill'indir), onlar tarafından yutulmaktan çok daha iyi görünüyordu.[137]

Bütün bunlar, Sovyetler'in 1930'ların sonlarındaki gücünün değerlendirilmesini son derece zorlaştırmaktadır; bu da özellikle, "nispi savaş potansiyelleri"nin[138] ne ülke içindeki moral durumunu, ne silahlı kuvvetlerin niteliğini, ne de coğrafi konumu yansıtmalarından ileri gelmektedir. Şurası açıktır ki, kızıl ordu, Mackintosh'un 1936'da "büyük ağırlığı olan, ileri donanıma ve olağanüstü dayanıklı savaşçılara sahip muazzam bir modern kuvvet" diye tanımladığı o orduya (son olarak sayılan yönü dışında) artık benzemiyordu;[139] ama ordunun ne kadar gerilediği açık değildi. Finlandiya'ya karşı yapılan 1939-1940 "Kış Savaşı" kızıl ordunun baş aşağı gittiğini doğrulamış, ancak Japonlarla Nomonhan'da yapılan ve daha az bilinen 1939 çatışmalarında görülen, akıllıca yönetilen, eylem halindeki modern bir kuvvet olmuştur.[140] Gene bellidir ki Stalin Alman Ordusunun 1940'ta kazandığı yıkıcı, Yıldırım Harbi türünden zaferler karşısında dehşete düşmüş ve Hitler'i savaşa kışkırtmamak için her zamankinden daha büyük bir istek göstermiştir. Stalin'in öbür büyük ve açıkça belli kaygısı, Tokyo'nun Doğunun neresinden saldırmaya karar vereceğiydi – bu, Japonya öyle öldürücü bir düşman olduğu için değil, Sibirya'nın savunmasının lojistik açıdan çok yıpratıcı ve Rusya'nın Alman tehditi karşısındaki gücünü daha da zayıflatacak olmasından doğuyordu. Japonya ile doğuda bir sınır mütare-

kesi düzenlendikten sonra, Thukov'un zırhlı birliklerinin Eylül 1939'da Doğu Polonya'nın istilasına katılmak üzere hızla çekilmesi, bu sallantılı stratejik dengeleme hareketenin bir örneğiydi.[141] Öte yandan, bu sıralarda kızıl ordunun uğradığı zararlar hızla gideriliyordu; asker sayısı (1941'de 4.320.000'e çıkacak kadar) artmıştı; tüm Sovyet ekonomisi savaş üretimi için kullanılıyor, orta Rusya'da çok büyük yeni fabrikalar kuruluyor ve geliştirilmiş uçak ve tanklar (muazzam T-34 de bunun içinde olmak üzere) deneniyordu. Bütçeden 1937'de savunma harcamalarına ayrılan yüzde 16,5'lik pay, 1940'ta yüzde 32,6'ya fırlamıştı.[142] Bu dönemdeki öbür Büyük Güçlerin çoğu gibi Rusya'da zamana karşı yarışıyordu. Stalin 1931 yılında olduğundan bile çok, yurttaşlarını Batı ile olan üretim farkını kapatmaya zorlamak durumundaydı. "Tempoyu gevşetmek geri kalmak demek olur. Ve geri kalanlar, yenilirler..." Çarların Rusya'sı sanayi verimliliği ve askeri güç açısından geride kaldığı için "sürekli yenilgiler" yaşamıştı.[143] Daha da baskıcı ve acımasız olan liderinin öncülüğündeki Sovyet rejimi Batıya hızla yetişmek kararındaydı. Hitler'in bunun olmasına izin verip vermeyeceğini söylemek ise imkânsızdı.

Birleşik Devletlerin iki savaş arasında kalan yıllarda dünya meselelerindeki nispi gücü, garip bir biçimde hem SSCB hem de Almanya'nınkiyle ters orantılıydı. Bir başka deşiyle, 1920'li yıllarda son derece güçlüydü; ama bundan sonra bunalımlı 1930'larda öbür Büyük Güçlerin hepsinden daha çok geriledi ve ancak bu dönemin tam sonunda (kısmen) toparlanabildi. Bu on yıllardan ilkindeki üstünlüğünün sebebi yukarıda açıklandı. Birleşik Devletler, Japonya dışında Büyük Savaştan yarar gören tek büyük ülkeydi. Zaten en büyük mamul mallar ve yiyecek maddeleri üreticisiyken, buna ek olarak dünyadaki en büyük mali güç ve borç veren ülke haline geldi. En büyük altın stokları ondaydı. İç pazarı öylesine genişti ki özellikle gelişen otomobil sanayiindeki dev firmalar ve dağıtımcılar, yarar sağlayan aşırı üretim yapabiliyorlardı. Birleşik Devletlerdeki yüksek yaşam düzeyi ve yatırım sermayesinin kolayca bulunabilmesi, karşılıklı yarar sağlayan bir etkileşim içine girerek imalat sanayiinde yeni yüklü yatırımları kamçıladı; çünkü tüketici talebi artan verimliliğin sunduğu malların hemen hepsini yutabiliyordu. Sözgelimi, 1929'da Fransa'da 211.000, İngiltere'de 182.000 ve Almanya'da 117.000 olan sayılara karşı, Birleşik Devletlerde 4,5 milyon motorlu taşıt üretilmiştir.[144] İmalattaki bu patlayışı beslemek üzere kauçuk, teneke, petrol ve başka hammaddelerin ithalatında inanılması güç sıçramalar olması hemen hiç şaşırtıcı değildi. Ama tüm 1920'li yıllar boyunca ihracat özellikle otomobil, tarım makineleri, demirbaş ve benzer malların ihracatı da genişledi; Amerika'nın hızla büyüyen denizaşırı yatırımları da bütün bu sürece yardımcı oluyordu.[145] Ancak bunlar çok iyi

bilinmekle birlikte, Birleşik Devletlerin bu yıllarda "öbür altı Büyük Gücün toplam veriminden daha fazlası"nı üretiyor olduğunu ve "başkalarını silip geçen üretim kudretinin, Birleşik Devletlerdeki nüfusun kişi başına ürettiği mamul mallar gayri safi değerinin İngiltere ya da Almanya'dakinin yaklaşık iki katı ve SSCB ya da İtalya'dakinin 10-11 katından fazla oluşuyla da daha belirgin hale geldiğini" görmek gene de şaşırtıcı olmaktadır.[146]

Yukarıdaki satırların yazarının hemen işaret ettiği gibi, "Birleşik Devletlerin dünya üzerindeki politik nüfusunun olağanüstü sanayi gücüne hiç de uygun düşmediği"[147] doğru olsa da bu, 1920'li yıllarda o kadar önem taşımamış olabilir. Her şeyden önce Amerikan halkı dünya politikası içinde öncü bir rol almayı ve bunun kaçınılmaz olarak getireceği sorunlu olabilecek her türlü diplomatik ve askeri ilişkiyi reddediyordu. Amerika'nın ticari çıkarları öbür devletlerin eylemleri yüzünden sağlıksız yönde etkilenmedikçe dıştaki olaylara bulaşmak için hemen hiç sebep yoktu – özellikle de Doğu Avrupa'da ya da Somali Yarımadasında çıkan olaylara. İkincisi, Amerikan ihracatı ve ithalatındaki salt artışlara rağmen bunların ulusal ekonomi içindeki yeri büyük değildi; bunun da sebebi ülkenin kendi kendisine fazlasıyla yeterli oluşuydu; aslında "ihraç edilen mamul malların, bunların toplam üretimlerine olan oranları, 1914'te yüzde 10'dan biraz düşükken, 1929'da yüzde 8'in biraz altına inmişti" ve doğrudan dış yatırımların GSMH'nın içindeki payının defter değeri, değişmeden kaldı[148] – bu da, dünya pazarına ilişkin görüşlerin esas olarak yaygın kabul görmesine rağmen, Amerikan ekonomisinin neden iç ihtiyaçlara çok daha büyük oranda cevap verdiğini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Birtakım hammaddeler dikkate alınmazsa, dışarıdaki dünya Amerika'nın zenginliği için o kadar önemli değildi. Son olarak da 1919'dan sonraki onyılda, uluslararası meseleler Amerikan çıkarlarına yönelen önemli bir tehditin varlığına işaret etmiyordu: Avrupalılar hâlâ kavga ediyorlardı ama 1920'li yılların başlarına göre kavgaları çok azalmıştı; Rusya soyutlanmış, Japonya ise sakin durumdaydı. Deniz gücü açısından olan rekabet Washington anlaşmalarıyla dizginlenmişti. Bu koşullar altında Birleşik Devletler, ordusunu epey küçültebilirdi (yaklaşık 140.000 düzenli asker), ama makul büyüklükte ve modern bir hava kuvvetinin oluşturulmasına izin verdi ve donanmanın, uçak gemisi ve ağır kruvazör programlarını geliştirmesine imkân tanıdı.[149] General ve amiraller, tahmin edilebileceği gibi kongreden çıkan kaynakların yetersizliğinden yakınır ve ulusal güvenliğe zarar veren birtakım önlemler alınırken (sözgelimi, Stinson'un "beyefendiler birbirlerinin mektuplarını okumazlar" gerekçesiyle şifre çözme servisini tasfiye edişi)[150], gerçek olan şuydu ki, bu on yıl içinde Birleşik Devletler gene ekonomide bir dev, ama askeri alanda bir orta sıklet olarak kal-

mıştı. Birleşik Devletlerin hâlâ İngiltere'deki İmparatorluk Savunma Komitesi ya da kendisinin daha sonraları sahip olduğu Ulusal Güvenlik Konseyi gibi, stratejik sorunları gözden geçirecek bir üstdüzey sivil-askeri kuruluşunun bulunmaması, belki de bu sükûnet dönemine özgü bir durumdu. Amerikan halkı savaş düşüncesini kesinlikle reddettiğine göre, bu tür bir kuruluşa ne gerek vardı?

Birleşik Devletlerin 1929'da meydana gelen mali çöküşün başlamasında oynadığı öncü rol yukarıda anlatıldı. Ulusal güçleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmek amacı bakımından daha da önemli olan, bunu izleyen bunalım ve gümrük tarifeleri savaşlarının Birleşik Devletlere öbür ileri ekonomilerden çok daha fazla zarar vermesidir. Bu durum, kısmen Amerikan kapitalizminin oldukça denetimsiz ve değişken niteliğinden ileri gelmiş olsa da, 1930 tarihli Smoot-Hawley tarifeleriyle korumacılık yolunu seçme kararı da yıkıcı bir sonuç yaratmıştır. Birleşik Devletlerdeki çiftçilerin ve bazı sanayi lobilerinin haksız yabancı rekabetten şikâyet etmelerine rağmen, ülkenin sanayi ve tarım verimliliği –ihracatın ithalata olan fazlasının açıkça gösterdiği gibi– öyle bir noktadaydı ki, açık dünya ticareti düzeninin dağılması, kendi ihracatçılarına hepsinden çok zarar verecekti. "Ulusun GSMH'sı 1929'da 98,4 milyar dolarken hızla düşerek üç yıl sonrasında bu miktarın zar zor yarısını bulmuştur. Mamul malların 1933'teki değeri, 1929'da olduğundan dörtte bir oranında daha azdı. Hemen hemen 15 milyon işçi işini kaybetmişti ve başka geçim yolu bulamamıştı... Bu dönemde Amerika'nın ihracatının değeri de 5,24 milyar dolardan 1,61 milyar dolara inmişti; bu yüzde 69'luk bir düşüştü."[152] Öbür ulusların alelacele korumacı ticaret bloklarına girmeleri yüzünden ihracata fazlasıyla bağımlı olan birtakım Amerikan sanayileri perişan oldu. "Buğday ihracatı on yıl önce 200 milyon dolara varırken, 1932'de 5 milyon dolara indi. 1929'da 541 milyon dolar olan otomobil ihracatı 1932'de 76 milyon dolara düştü."[153] Dünya ticareti genel olarak çökmüş ama Birleşik Devletlerin dış ticaret içindeki payı daha da hızlı ufalarak, 1929'da yüzde 13,8'ken, 1932'de yüzde 10'un altına düşmüştür. Dahası, birtakım başka büyük güçler 1930'lu yılların ortalarından sonlarına doğru verimlerinde düzenli bir iyileşme sağlarken, Birleşik Devletler 1937'de ağır bir ekonomik sarsıntı daha geçirmiş ve bir önceki beş yıl içinde kazanılanların çoğu böylece kaybedilmiştir. Ama "bağlantıları yerinden çıkmış dünya ekonomisi"[154] diye adlandırılan oluşumdan –yani 1920'lerdekine göre çok daha kendi kendine yeterli ticaret bloklarına doğru yönelimden– dolayı, Amerika'nın ikinci kez yaşadığı bu gerileme diğer ülkelere o kadar şiddetli bir biçimde zarar vermedi. Ortaya çıkan genel sonuç, Münih bunalımının olduğu yıl ABD'in dünya imalat verimi içindeki payı 1920 dolaylarından bu tarihe kadar hiç olmadığı kadar düşmüştü (bkz. Tablo 30).

TABLO 30
DÜNYA İMALAT VERİMİ PAYLARI, 1929-1938[155]
(yüzde)

	1929	1932	1937	1938
Birleşik Devletler	43,3	31,8	35,1	28,7
SSCB	5,0	11,5	14,1	17,6
Almanya	11,1	10,6	11,4	13,2
B.K.	9,4	10,9	9,4	9,2
Fransa	6,6	6,9	4,5	4,5
Japonya	2,5	3,5	3,5	3,8
İtalya	3,3	3,1	2,7	2,9

Bu gerilemenin şiddeti ve dış ticaretin GSMH içindeki payının düşmesi yüzünden Hoover, özellikle de Roosevelt yönetimleri sırasında izlenen Amerikan politikası daha da kendine dönük bir nitelik aldı. Tecrit yanlısı görüşlerin ağırlığı ve Roosevelt'in karşılaştığı acil nitelikli bir dizi iç sorun düşünülürse, Başkanın uluslararası meselelere hem Cordell Hull'un hem de dışişlerinin kendisinden istediği yoğun dikkati vermesi pek beklenemezdi. Bununla birlikte, Birleşik Devletlerin dünya ekonomisi içinde sahip olmayı sürdürdüğü çok önemli konum dolayısıyla "ülke içindeki toparlanma ile uğraşılması" ve "eylem ve sonuçların derhal ortaya çıkması için duyulan arzu [ve] Amerikan programlarının öbür uluslar üzerinde yapabileceği etkileri sürekli olarak göz önüne almayan politikalar oluşturma alışkanlığı"na[156] yöneltilen eleştiriler bir bakıma boş değildi. Savaş borçlarını vadesinde ödeyemeyen bütün yabancı hükümetlere borç verilmesinin 1934 yılında yasaklanması, 1935'te savaş durumunda silah ambargosu kararı ve bundan biraz daha sonra, savaşa katılan tüm taraflara borç verilmesinin yasaklanması, İngilizleri ve Fransızları faşist devletlere karşı çıkma konusunda her zamankinden daha ihtiyatlı yapmıştır ancak. İtalya 1935'te suçlanırken, aynı sıralarda Mussolini yönetimine sağlanan Amerikan petrolünde çok büyük artışlar olmuş ve bu İngiliz Donanma Komutanlığını şaşkınlık içinde bırakmıştır. Almanya ve Japonya'ya, saldırganlıklarına kısmen bir karşılık olmak üzere getirilen çeşitli ticarî kısıtlamalar, "bu ulusların rakiplerine anlamlı bir yardım sağlamadan [her ikisinde de] husumet uyandırmaya yaradı. FDR'nin* yürüttüğü ekonomik diplomasi, dost kazandırmadan ya da muhtemel müttefikleri desteklemeden düşmanlıklar yaratmıştır."[157] Belki de en ciddi nitelikli sonuç –ancak buradaki sorumluluk karşılıklıdır– tam diktatör devletlerin meydan okudukları bir sırada, Whitehall ile Washington arasında karşılıklı olarak doğan kuşkular olmuştur.[158]

* FDR: F(ranklin) D(elano) R(oosevelt). – ç.n.

Ancak 1937 ve 1938'e gelindiğinde, Roosevelt'in kendisi de faşist tehditlerden daha çok kaygılanır hale gelmiş görünüyordu; ama Amerikan kamuoyu ve ekonomik güçlükler onu öncü rolü oynamaktan alıkoymaktaydı. Berlin ve Tokyo'ya verdiği mesajlar daha kararlı, İngiltere ve Fransa'yı teşvikleri biraz daha içten hale geldi (ancak, bu iki demokratik devlet kısa vadede durumdan pek yararlanamamışlardır). 1938'e gelindiğinde, İngiliz ve Amerikan deniz güçleri arasında, Japonya ve Almanya'dan gelen çifte tehdit karşısında ne yapılması gerektiğine ilişkin gizli görüşmeler yürütülüyordu. Başkanın "karantina" konuşması, diktatör devletlere karşı ekonomik ayrımcılığa geçeceğini gösteren ilk işaretlerden biriydi. Her şeyden önemlisi de Roosevelt'in artık savunma harcamalarında geniş çaplı artışlar yapılması için ısrarıydı. Yukarıdaki Tablo 26'da görüldüğü gibi, Birleşik Devletler 1938'de bile silahlanmaya İngiltere ya da Japonya'dan daha az para harcıyor ve bu miktar Almanya ve Sovyetler Birliği'nce harcanan toplamların ancak ufak bir bölümünü oluşturuyordu. Bununla birlikte 1937-1938 arasında uçak üretimi hemen hemen ikiye katlanmış ve Kongre 1938'de çıkardığı "En Büyük Donanma" yasası ile, donanmada çok büyük genişleme yapılmasına fırsat vermiştir. Bu sıralarda B-17 bombardıman uçağının prototipi üzerinde denemeler yapılıyordu. Deniz piyade sınıfı amfibik harp doktrinini daha incelikli hale getiriyor ve ordu (doğru dürüst bir tankı yokken) zırhlı harbin getirdiği sorunlarla uğraşıyor ve çok büyük bir kuvveti seferber etme planları yapıyordu.[159] Avrupa'da savaş patladığında, ordudaki sınıfların hiçbiri hazır denecek durumda değildi; ama modern harbin talepleri karşısında, 1914'te olduklarından daha iyi durumdaydılar.

Bu yeniden silahlanma önlemleri bile, Birleşik Devletler boyutlarında bir ekonomiyi rahatsız etmedi. 1930'lu yılların sonunda, Amerikan ekonomisiyle ilgili temel gerçek, bu ekonominin büyük ölçüde yetersiz kullanımıydı. İşsiz sayısı 1939'da on milyon dolayında idi; gene de taşıyıcı kayışlara, (buharlı motor yerine) elektrik motorlarına ve daha iyi yönetim tekniklerine yapılan yatırımlar sayesinde saatte kişi başına düşen sanayi verimliliği çok büyük oranlarda geliştirilmişti; ama emekçi güçlerin çalışma saatlerinde yaptıkları oldukça büyük indirimler yüzünden bu artış, salt verim rakamlarında hemen hiç görünmüyordu. Talepte görülen ve 1937-1938 yıllarındaki durgunluğun da olumsuz yönde etkilediği düşüşler yüzünden New Deal'le* gelen çeşitli yöntemler ekonominin canlandırılması ve yeterince kullanılmayan üretim kapasitesinden yararlanılması için yeterli olmadı. Sözgelimi, Birleşik Devletler 1938'de 26,4 milyon ton çelik üretmekteydi; bu miktar Almanya'daki 0,7 milyon, SSCB'deki 16,5

New Deal: Roosevelt'in, 1928-32 ekonomik bunalımından sonra Amerikan ekonomisini yeniden inşa etmek üzere getirdiği, ekonomiyle ilgili bir dizi yazı. – ç.n.

milyon ve Japonya'daki 6 milyon tonun epey üzerindeydi; ancak sözü edilen bu üç ülkenin çelik sanayileri tam kapasite ile çalışırken, Amerikan çelik fabrikalarının üçte ikisi işlemez durumdaydı. Sonradan görüldüğü gibi, bu yetersiz kullanım durumu, çok büyük çaplı yeniden silahlanma programlarıyla kısa sürede değişecekti.[160] 1940'ta donanmanın muharebe filosunu iki kat (!) büyütmesine yetki verilmesi, ordu hava sınıfının 7800 muharebe uçaklı 84 grup oluşturma kararı, (Zorunlu Askerlik Hizmeti ve Eğitimi Yasası yoluyla) bir milyona yakın askerden oluşan bir ordunun kurulması – tüm bunların İtalyan, Fransız ve İngiliz ekonomileri gibi ağır yapısal sorunları olmayan, ama ekonomik bunalım dolayısıyla yalnızca yetersiz kullanılan bir ekonomi üzerinde birtakım etkileri olmuştur. Sırf Birleşik Devletler, öbür ekonomiler zorlanırken çok büyük bir kapasite fazlasına sahip olduğu içindir ki, ilerde çıkacak çatışmanın sonuçlarının anlaşılmasında belki de önemli olan istatistikler, 1938 yılına ait gerçek çelik ve sanayi üretimine ilişkin olan rakamlar değil, ulusal geliri (Tablo 31) ve kesin olmasa da "nispi savaş potansiyeli"ni (Tablo 32) değerlendirmeye çalışan rakamlardır. Çünkü her ikisinde de rakamlar Birleşik Devletlerin, Büyük Ekonomik Bunalımdan orantısız bir biçimde zarar görmüş olsa bile (Amiral Yamamoto'nun deyimiyle) uyuyan bir dev olarak kaldığını bize hatırlatmaktadır.

TABLO 31
GÜÇLERİN 1937'DEKİ ULUSAL GELİRLERİ VE BUNLARIN SAVUNMAYA HARCANAN YÜZDELERİ[161]

	Ulusal gelir (milyar dolar olarak)	Savunmaya harcanan yüzde
Birleşik Devletler	68	1,5
Britanya İmparatorluğu	22	5,7
Fransa	10	9,1
Almanya	17	23,5
İtalya	6	14,5
SSCB	19	26,4
Japonya	4	28,2

TABLO 32
GÜÇLERİN 1937'DEKİ NİSPİ SAVAŞ POTANSİYELLERİ[162]

Birleşik Devletler	%41,7
Almanya	%14,4
SSCB	%14,0
B.K.	%10,2
Fransa	% 4,2
Japonya	% 3,5
Italya	% 2,5
	(yedi güç %90,5)

Bu devin 1938'den, özellikle de 1940'tan sonraki uyanışı, dönemin silah yarışları ve stratejik hesaplarına ilişkin can alıcı zamanlama sorununun son bir doğrulanması olmuştur. İngiltere ve ondan biraz daha önce SSCB'nin yaptığı gibi, Birleşik Devletler de artık faşist devletlerin kendinden önce ve çok büyük miktarlarda yaptıkları savunma harcamalarıyla açılan silahlanma farkını kapamaya çabalıyordu. Birleşik Devletlerin, ülke içindeki politik irade o yönde olursa, tüm ülkelerden daha fazla harcama yapabilecek durumda bulunduğu istatistiklerde açıkça görülmektedir: 1939 gibi ileri bir tarihte bile, Birleşik Devletlerin savunması toplam harcamaların ancak yüzde 11,7'sini ve GSMH'nın yalnızca yüzde 1,6'sını tutuyordu[163] – bunlar, öbür Büyük Güçlerin hepsinde olduğundan çok, çok daha düşük yüzdelerdi. Faşist devletlerde silahlanmaya ayrılan oranlara yaklaşabilmek için savunma harcamalarının Amerika'nın GSMH'sı içindeki payının artırılması, Birleşik Devletleri kendiliğinden dünyanın en güçlü askeri devleti haline getirecektir. Üstelik Berlin ve Tokyo'nun, bu tür bir gelişmenin ileriye dönük yayılma imkânlarını kısıtlayacağını anladıklarını gösteren pek çok belirti de vardı. Hitler söz konusu olduğunda sorun, onun Birleşik Devletleri yozlaşmış, melezleşmiş bir güç diye küçük görmesi yüzünden karmaşık hale gelmekteydi; ama Hitler de fetihlerine yeniden başlamak için 1940'lı yılların ortalarına kadar beklemeye cesaret edemeyeceğini hissediyordu; çünkü o zaman, askeri denge kesinlikle İngiliz-Fransız-Amerikan kampından yana bozulmuş olacaktı.[164] Japonlara gelince, onlarda Birleşik Devletler daha çok ciddiye alındığı için, yapılan hesaplar da daha kesindi: Böylece Japon Deniz Kuvvetleri kendi savaş gemisi gücü 1941 yılının sonlarında Amerikan donanmasının yüzde 70'i gibi epey büyük bir değere ulaşırken, "bu değer, 1942'de yüzde 65'e, 1943'te yüzde 50'ye, 1944'te feci bir oran olan yüzde 30'a düşecek"[165] tahmininde bulunuyordu. Almanya gibi Japonya da giderek daha büyük ölçüde süper güçlerin gölgesi altına giren bir dünyada, orta sıklet bir ulus olma kaderinden kurtulacaksa, kısa sürede harekete geçmek üzere güçlü bir stratejik sebebe sahipti.

GELİŞEN BUNALIM, 1931-1942

Büyük Güçlerin her birinin öbürlerine göre kuvvetli ve zayıf yanları bütünlüğü içinde görüldüğü ve çağın ekonomik ve teknolojik-askeri dinamiğiyle birleştirildiği zaman, uluslararası diplomasinin 1930'lu yıllarda izlediği yol daha anlaşılır hale gelmektedir. Bunu söylemek, çeşitli bunalımların yerel köklerinin –ister Mukden, ister Etiyopya ya da Sudetenland'da olsun– konuyla hiçbir bağlantısı olmadığı ya da Büyük Güçler uyum içinde olsalardı, uluslararası hiçbir sorun çıkmazdı anlamına

gelmez. Ama şurası açıktır ki bölgesel bir sorun çıktığı zaman, büyük başkentlerin tümünde devlet adamları bu tür olaylara hem daha geniş diplomatik ortamın, hem de belki özellikle, ülke içindeki acil sorunların ışığı altında bakıyorlardı. İngiltere Başbakanı MacDonald, 1931 tarihli Mançurya olayının sterlin bunalımı ve ikinci İşçi Partisi hükümetinin düşmesiyle etkileşim içine girmesinin ardından, bu noktayı, ince bir ifadeyle meslektaşı Baldwin'in dikkatine şöyle sunuyordu:

> Bir günden öbürüne çıkan sorunlarla hepimizin dikkati öylesine dağıldı ki, durumu tümüyle gözden geçirmeye ve ona göre bir politika biçimlendirmeye fırsat bulamadık, bunun yerine bir sıkıntıdan öbürüne geçerek yaşamak zorunda kaldık.[166]

Bu, politikacıların ilgilerinin uzun vadeli ve stratejik nitelikli olmak yerine, nasıl genellikle en yakından ve pratik olana yöneldiğini hatırlatan iyi bir örnektir. Ama İngiliz hükümetinin yeniden soluk alır hale geldikten sonra bile, Japonya'nın Mançurya'yı fethi karşısında yürüttüğü ihtiyatlı politikada bir değişiklik düşündüğünü gösteren hiçbir belirti yoktur. Ekonomik sorunlarla uğraşma gereğinin sürmesinden ve halkın Uzakdoğu'daki sorunlu ilişkilere duyduğu ödün vermez hoşnutsuzluktan tümüyle bağımsız olarak, İngiliz liderler barış konusunda dominyonlardan gelen baskıların ve Japonya'nın stratejik avantaja sahip olduğu bir bölgede imparatorluk savunmasının içine düştüğü zayıf durumun kendisinin de bilincindeydiler. Ayrıca, Tokyo'nun sinir bozucu Çin milliyetçilerinin icabına bakma kararını onaylayan bazı İngilizler vardı; onlardan çok daha fazla sayıda İngiliz de Japonya ile iyi ilişkiler sürdürülmesini istiyordu. Japonların yeni saldırganlıklarından sonra bu duygular sönüp gittiği halde, Whitehall'un daha şiddetli bir eyleme geçebilmesi ancak Milletler Cemiyeti ve/ya da öbür Büyük Güçlerle birlikte olabilecekti.

Ancak, ilkeleri ne kadar hayranlık verici olursa olsun, Cemiyetin kendi elinde de önde gelen üyelerinin silahlı kuvvetleri dışında, Japonların Mançurya'daki saldırganlığını önleyecek etkili bir araç yoktu. Böylece Cemiyetin bir soruşturma komitesinden (Lytton Komisyonu) medet umması, güçlere eylemlerini geciktirmek için bir bahane yaratmaktan öteye gitmezken, bu arada Japonya da fetih hareketini sürdürdü. Önde gelen devletler arasında yer alan İtalya'nın Uzakdoğu'da gerçek bir çıkarı yoktu. Almanya, Çin'le ticari ve askeri bağlara sahip olmakla birlikte, bir şeye karışmadan Japon "revizyonizm"inin Avrupa için yararlı bir örnek oluşturup oluşturmayacağını gözlemeyi tercih ediyordu. Sovyetler Birliği, Japonların saldırganlığından kaygılıydı ama öbür güçlerce işbirliğine çağrılma ihtimali yoktu ve tek başına ileriye atılmaya da niyet-

li değildi. Tahmin edilebileceği gibi, Fransızlar bir açmazın içine düşmüşlerdi: Mevcut toprak sınırlarının değiştirilmesi ve Cemiyet kararlarına açıkça karşı çıkılması yolunda örnekler oluştuğunu görmek istemiyorlardı; öte yandan, Almanya'nın gizli gizli yeniden silahlanması ve Avrupa'daki statükoyu koruma gereği yüzünden giderek daha çok kaygılanan Fransızlar, Uzakdoğu'da dikkatleri ve muhtemelen askeri kaynakları Almanya meselesinden uzaklaştıracak karışıklıklar çıkabileceği düşüncesi karşısında dehşete kapılıyordu. Paris açık açık Cemiyet ilkelerinde ayak direrken, Japonya'nın Çin'deki sorunlarını anladığını Tokyo'ya özel yollardan duyurmuştu.[167] Bunun tersine, Birleşik Devletler yönetimi –en azından Dışişleri Bakanı Stimson'un temsil ettiği kadarıyla– Japonların eylemlerine hiçbir biçimde göz yummamış ve bu eylemlerde, Amerikan yaşam biçiminin teorik olarak, büyük ölçüde dayandığı açık kapı dünyasına yönelen bir tehdit bulunduğunu isabetli bir biçimde görmüştür. Ancak Stimson'un yüksek ilkelere dayalı kınamaları, bunların bir sonucu olarak ortaya çıkacak dertlerden korkan Hoover'e de tarafsız görünmeyi cihat açmaya tercih eden İngiliz hükümetine de çekici gelmedi. Bunların doğurduğu sonuç, ayrı ayrı kaleme aldıkları anılarda sürdürülen bir Stimson-Hoover kavgası ve (daha da önemlisi) Washington ve Londra arasında bir güvensizlik mirası olmuştur. Tüm bunlar bir bilim adamının "dış politikanın sınırları"[168] diye adlandırdığı duruma iç karartıcı ve inandırıcı bir örnek oluşturuyordu.

Japon Ordusunun 1931'de Mançurya'ya girişinin bu ülke hükümetinin bilgisi dışında olup olmadığı konusu[169], bu eylemin, Batı'nın esaslı bir şeyler yapmasına meydan kalmadan başarıya ulaştırılması ve genişletilmesi yanında daha az önem taşıyordu. Ortaya çıkan daha geniş nitelikli sonuçlar ise, Cemiyetin saldırganlığı önlemede etkisiz bir araç olduğunun görülmesi ve üç batılı demokrasinin birleşerek hareket etmeyi başaramamalarıydı. Aynı şey, bu sıralarda karada ve havada silahlanmaya ilişkin olarak Cenevre'de yapılan tartışmada da açığa çıkmıştı; tabii burada Birleşik Devletler bulunmuyordu ama Almanların "eşitlik" talepleri konusunda, İngilizlerin ve Fransızların düştükleri görüş ayrılıkları ve İngilizlerin Fransa'nın korkularına karşı herhangi bir güvence vermekten kaçınmayı sürdürmelerinden çıkan anlam şuydu ki, Hitler'in yeni yönetimi görüşmeleri terk edebilir ve herhangi bir biçimde karşılık göreceği korkusunu duymadan mevcut tüm anlaşmaları geçersiz sayabilirdi.[170]

1933'e gelindiğinde yeni bir Alman tehditinin ortaya çıkması, Dünya Ekonomi Konferansının dağıldığı ve üç demokrasinin kendi para ve ticaret bloklarını oluşturdukları bir zamanda İngiliz-Fransız-Amerikan diplomatik işbirliğine yeni sıkıntılar getirmiştir. Gerçi Almanya Fransa'yı daha dolaysız bir biçimde tehdit ediyordu, ama manevra özgürlü-

günün daha önemli ölçüde saldırıya uğradığını hisseden İngiltere olmuştu. 1934'te hem kabine, hem de ona bağlı olan savunma ihtiyaçları komitesi, Japonya daha yakın bir tehlike oluşturduğu halde, Almanya'nın uzun vadede daha büyük bir tehdit yönelttiğini kabul ettiler. Ama mademki her ikisine karşı da kuvvetli olmak mümkün değildi, bu iki bölgeden birinde uyuşma sağlamak önem taşıyordu. Bazı çevreler, Almanya'ya daha iyi karşı çıkabilecek duruma gelebilmek için, Japonya'yla olan ilişkilerin iyileştirilmesinden yana olurken dışişleri, Uzakdoğu'da varılacak bir İngiliz-Japon anlaşmasının Londra'nın Birleşik Devletlerle nazik bir noktada bulunan ilişkilerini yıkacağı görüşünü ileri sürdü. Öte yandan, İngiltere'nin Doğudaki savunmasını güçlendirmeye öncelik verilmesini isteyen imparatorluk ve donanma çevrelerine şu söylenebilirdi ki, Fransa'nın Alman revizyonizmi karşısındaki kaygısına sırt çevirmek imkânsızdı ve (1935'ten sonra) Luftwaffe'den gelen tehditi göz ardı etmek felaket olurdu. Bu onyılın geri kalan bölümünde Whitehall'daki karar mercileri, muhtemel düşmanlarla yerkürenin karşı uçlarında yüz yüze kalmaktan doğan bu stratejik açmazdan kurtulmaya çalıştılar.[171]

Ancak 1934 ve 1935'te, bu tür bir açmaz rahatsız edici görünüyordu ama korku verici değildi. Hitler yönetiminin hoşa gidecek gibi olmadığı açık olsa da Hitler, Polonya ile bir anlaşmaya varmak için görüşmeler yapma konusunda insanı şaşırtacak kadar istekli görünmüştü; ayrıca Almanya hâlâ askeri açıdan Fransa ya da Rusya'dan epey zayıftı. Üstelik, Dollfuss'un 1934'te öldürülmesinin ardından Almanların Avusturya'ya girme çabaları, Mussolini'nin bir uyarı olarak Brenner Geçitine asker yerleştirmesine yol açmıştı. İtalya'nın statükocu güçlerle birleşme ihtimali, Nisan 1935 tarihli "Stresa Cephesi"yle Almanya'ya karşı ortaklık oluşturmaya çalışan Fransa için özellikle rahatlatıcıydı. Hemen hemen aynı sıralarda, Stalin de "barışsever" devletlerle birleşme dileğini ortaya koymuş ve 1935'e gelindiğinde, Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetine girmekle kalmamış, Paris ve Prag'la kendi güvenlik paktlarını oluşturmuştu. Gerçi Hitler bir "doğu Locarnosu'na karşı olduğunu açıkça ortaya koymuştu ama Almanya her yandan elverişli bir biçimde denetim altına alınmış görünüyordu. Uzakdoğu'da ise, Japonya'dan ses çıkmıyordu.[172]

Oysa, 1935'in ikinci yarısına gelindiğinde bu yüreklendirici tablo Hitler parmağını bile oynatmadan hızla dağılmaktaydı. İngiliz ve Fransızların "güvenlik sorunu"nu anlama biçimlerindeki farklar, zaten bir yandan Fransa'nın Rusya ile tazelediği bağlar karşısında İngilizlerin duyduğu huzurluklukla, öte yandan da Haziran 1935 tarihli İngiliz-Alman deniz anlaşmasının Fransızlarda uyandırdığı dehşetle ortaya çıkmıştı. Her iki önlem de fazladan güvenlik sağlayabilmek için tek yanlı

olarak alınmıştı; Fransa, SSCB'yi Avrupa dengesinin içine çekmek istiyor, İngiltere de donanmasının Avrupa suları ve Uzakdoğu'daki ihtiyaçlarını bağdaştırmaya çabalıyordu; ama atılan her iki adım da öbür komşunun gözünde Berlin'e yanlış bir işaret vermişti.[173] Böyle olsa bile, bu tür çelişkiler zarar vericiydi ama felaket getirmiyordu; ancak aynı şey Mussolini'nin bir dizi yerel çatışmanın ardından ve yeni bir Roma İmparatorluğu yaratma emelini gerçekleştirmek üzere harcadığı boşa çabayla aldığı Habeşistan'ı işgal kararı için söylenemezdi. Bu da bölgesel bir kavganın nasıl dallanıp budaklanabileceğini gösteren iyi bir örnekti. Almanya'ya karşı yeni bir muhtemel müttefiki, sert bir düşmana dönüştürme düşüncesiyle dehşete düşen Fransızlar için, Habeşistan olayı tam bir felaketti; Cemiyetin ilkelerinin pek göze batar biçimde çiğnenmesine izin vermek rahatsız edici bir şeydi; Mussolini'nin yaptığı güç denemesi de böyleydi (çünkü bir dahaki sefere kimbilir nereye saldıracaktı); öte yandan İtalya'yı Alman kampının içine itmek de salt Realpolitik açısından bakıldığında korkunç bir budalalık olurdu – ama bu son hesabın idealist İngilizleri etkilemesi mümkün değildi.[174] Gene de Whitehall'un açmazı en azından bu kadar ciddiydi; çünkü Whitehall yalnızca İtalya'nın, Cemiyetin ilkelerini kaba bir biçimde çiğnemesinden dolayı halk arasında daha da yaygın olan huzursuzlukla ilgilenmek zorunda kalmamış, bunun yanında, Batı'nın Akdeniz'deki bir kargaşayla uğraşması halinde, Japonya'nın Uzakdoğu'da neler yapabileceği konusunda tasalanmak durumuna da gelmişti. Fransa, İtalya ile yapılacak kavganın Hitler'i Renanya içlerine çekebileceğinden korkarken, İngilizler de bunun Japonya'yı Asya'nın daha içine doğru yayılmaya teşvik edeceğinden kuşku duyuyorlardı; bu özellikle böyleydi, çünkü tam bu sırada Tokyo deniz anlaşmalarını geçersiz sayıp, sınırsız bir filo genişlemesine gitmek üzereydi.[175] Daha geniş düşünüldüğünde, her ikisi de haklıydı; zorluk, genellikle olduğu gibi acil olan sorunu, daha uzun vadede söz konusu olabileceklerle bağdaştırmaktı.

Önce Fransızların korkuları doğru çıktı. 1935 tarihinde İngiliz ve Fransızların Kuzeydoğu Afrika'da İtalya'nın lehine yeni bir toprak düzenlemesi önermeleri (Hoare-Laval Paktı), özellikle İngiliz kamuoyunda moral açıdan bir öfke patlamasına yol açtı. Ancak Londra ve Paris hükümetleri, bu psikolojiye bir karşılık verme zorunluluğu ve özel olarak da İtalya ile niçin savaşa gitmemeleri gerektiğine ilişkin son derece makul stratejik ve ekonomik sebepler arasında bocalaya dursunlar, Hitler askerden arınmış Renanya'nın yeniden işgali için emir vermeyi seçti (Mart 1936). Sırf askeri açıdan bakıldığında, önemli bir darbe değildi bu; o sıralar Fransa'nın Almanya'ya karşı bir taarruz saldırısında bulunması hiç mümkün değildi, aynı şey İngilizler için de imkânsızdı.[176] Ancak Versailles sözleşmesinin böylece daha da güç kaybetmesi –ve Lo-

carno Antlaşmasının tümden terk edilmesi– statükoyu değiştirmek için uluslararası düzeyde kabul edilebilir ya da edilemez yolun ne olduğu gibi genel nitelikli bir sorun ortaya çıkardı. Önde gelen üyelerinin Mussolini'nin 1935-1936'daki saldırganlığını durdurmaktaki başarısızlıkları, Cemiyeti oldukça gözden düşürmüştü; Cemiyet, sözgelimi İspanya İç Savaşı ya da Japonya'nın 1937'de Çin'e yaptığı açık saldırıda ya çok ufak bir rol oynamış ya da hiç rolü olmamıştı. Eğer mevcut toprak düzeninde yeniden yapılacak değişikliklerin önü alınacak ya da bunlar en azından denetim altında tutulacaksa, bu ancak "statüko"cu güçlerin "revizyonist" devletler karşısındaki kararlı hareketleriyle mümkün olabilirdi.

Ancak statükocuların hiçbiri için silaha sarılma tehditi pratik bir ihtimal gibi görünmüyordu. Gerçekten de faşist ülkeler daha yakınlaşırken (Mussolini'nin Roma-Berlin eksenini ilanından kısa bir süre sonra Kasım 1937'de Almanya ve Japonya kendi Comintern aleyhtarı paktlarını imzalamışlardı), muhtemel rakipleri daha da kendi içlerine dönüyor ve birbirlerinden kopuyorlardı.[177] Amerika, Japonların Çin'i işgaline ve U.S.S. Panay'ın bombalanmasına içerlediği halde 1937 yılı, Roosevelt'in denizaşırı bölgelerdeki meselelerde kesin önlemler alması için, böyle bir şeyi yapmak istemiş olsa bile uygun bir yıl değildi: Ekonomi yeni bir çöküntü yaşıyor, kongre giderek daha sertleşen tarafsızlık yasaları çıkarıyordu. Roosevelt'in tek yapabileceği, eylem vaadinde bulunmadan kınama sözleri etmek olduğu için, uyguladığı politikalar ancak "Amerika'nın güvenirliği konusunda İngiliz ve Fransız kuşkularını güçlendirme eğilimi göstermiştir."[178] Bundan oldukça farklı bir biçimde Stalin de ülke içi konulara ağırlık veriyordu, çünkü yaptığı temizleme hareketleri ve göstermelik yargılamalar o sıralar doruk noktasına çıkmıştı. İç savaş sırasında İspanya Cumhuriyetine ihtiyatlı bir biçimde yardım etmişti ama Batıdaki pek çok kimsenin "kızılgömlekliler"den duydukları hoşnutsuzluğun "karagömlekliler"e duydukları hoşnutsuzluktan daha da büyük olduğunun ve Mihver ile açık bir çatışmaya sürüklenmenin son derece tehlikeli olacağının da farkındaydı. Japonya'nın Uzakdoğu'daki eylemleri ve Comintern aleyhtarı paktın imzalanması, Stalin'i daha da ihtiyatlı yaptı.

Ancak, 1936-1937 yıllarında en kötü biçimde etkilenen güç, kuşkusuz Fransa'ydı. İş, Fransız ekonomisinin bel vermekte oluşu ve politika sahnesinin kimi gözlemcilere ülkenin bir iç savaşa yakın olduğunu düşündürecek kadar bölünmüşlüğüyle kalmıyordu; Fransa'nın Avrupa'daki kendi incelikli güvenlik sistemi de aldığı bir dizi yıkıcı darbe sırasında hemen tümüyle çökmüştü. Almanların Renanya'yı yeniden işgali, Fransa'nın Berlin'e baskı uygulamak üzere hâlâ söz konusu olabilecek taarruz eylemlerine geçme ihtimalini ortadan kaldırdı; ülke, tam

Fransız Hava Kuvvetleri çağdışı kalmaya başladığı bir sırada, Luftwaffe karşısında tehlikeli bir zayıflık içindeydi ve Habeşistan olayı ile Roma-Berlin ekseni, İtalya'yı muhtemel bir müttefik konumundan çıkararak ne yapacağı hiç bilinmez ve tehdit dolu bir düşmana dönüştürmüştü; Belçika'nın tecrit durumuna çekilmesi, Fransa'nın kuzey sınırlarının savunması için mevcut planlarını bozdu; bu boşluğu kapamak üzere Maginot Hattının genişletilmesi de (işin maliyetinden dolayı) hiç mümkün değildi. İspanya İç Savaşı, Fransa'nın gerisinde faşist, Mihver-yanlısı bir devletin kurulması gibi korkunç bir ihtimal yaratmıştı; Doğu Avrupa'da da Yugoslavya, İtalya'ya yaklaşmak için dümen kırıyor ve Küçük Entente can çekişiyor görünüyordu.[179]

Bu iç karartıcı, neredeyse felç yaratan koşullarda, Büyük Britanya'nın rolü son derece önemli hale geldi ve bu arada Neville Chamberlain başbakan olarak Baldwin'in yerine geçti (Mayıs 1937). Ülkesinin ekonomik ve stratejik yönden tehlikede olmasından kaygı duyan ve kişi olarak savaş ihtimali karşısında dehşete düşen Chamberlain, Avrupa'da gelecekte doğabilecek her türlü bunalımı, diktatörlerin şikâyetlerini gidermek üzere "olumlu" önerilerde bulunarak savuşturmaya kararlıydı. Sovyetler Birliği'nden kuşku duyan, Roosevelt'in "laf kalabalığı"nı küçük gören, Fransa'nın karışık bir uyuşmazlık ve hareketsizlik diplomasisi diye gördüğü tutumuna sinirlenen ve Cemiyeti tümüyle etkisiz sayan İngiliz Başbakanı, yatıştırma yöntemiyle kalıcı barış sağlamak üzere kendi stratejisini başlattı. Londra, bundan önce bile Berlin'e ticaret ve sömürgeler alanında ödünlerden söz etmişti; Chamberlain'in katkısı, bizzat Avrupa'da toprak değişiklikleri üzerinde düşünmeye istekli olarak bu süreci hızlandırmak oldu. Chamberlain, aynı zamanda ve sırf en büyük tehlikeyi Almanya olarak gördüğü için, Mihverden koparabilme umuduyla İtalya ile olan ilişkileri de iyileştirme hevesindeydi.[180] Bunların hepsi, mutlaka tartışmalar doğuracaktı –inter aila, Chamberlain'in dışişleri bakanının (Eden) 1938 başlarında istifasına, ülke içinde sayıları az ama büyümekte olan yatıştırma aleyhtarı kimselerin eleştirilerine yol açmış ve Washington ile Moskova'nın kuşkularını çoğaltmıştı– öte yandan şu da öne sürülebilirdi ki, geçmiş diplomasi tarihi içindeki pek çok atılgan hareket de tartışılabilir nitelikteydi. Chamberlain'in stratejisinde bulunan ve Avrupa'da bazı kimselerin anladığı ama çoğunluğun anlamadığı gerçek kusur, Hitler'in temelde yatıştırılamaz oluşu ve ufak çaplı düzenlemelerin tek başına hiçbir zaman sağlayamayacağı yeni bir toprak düzeni oluşturma konusundaki kararlığıydı.

Bu sonuç 1939'a, daha doğrusu 1940-1941'e gelindiğinde açığa çıkmıştı ama, bir bunalım yılı olan 1938'de ne İngiliz ne de Fransız hükümeti için açıktı. Avusturya'nın o yılın baharında alınması, Hitler'in önceden haber vermeden hareket etmekten hoşlandığını gösteren tatsız bir

örnekti, ancak insan Almanya'nın Almanla birleştirilmesi ilkesine gerçekten karşı çıkabilir miydi? Bu durum, olsa olsa, Chamberlain'in Çekoslovakya'da bulunan Almanca konuşan azınlık sorununun, bunalımın güçleri savaşın eşiğine getirip, bu eşiğin ötesine geçirmeden çözümlenmesi gerektiği görüşünü güçlendirmişti. Sudetenland sorununun, çok daha çekişmeli bir sorun olduğu kabul edilmeliydi –Çekoslovakya'nın da uluslararası düzeyde güvence altına alınan egemenlik hakları vardı ve batılı güçlerin Hitler'i tatmin etme istekleri artık olumlu ideallerden çok olumsuz, bencil korkuların etkisine girmiş görünüyordu– ama gerçek şuydu ki Führer o sıralar savaşa hazır tek liderdi ve Münih sırasında kopardığı ödünlerin Çekleri perişan etme ihtimalini ortadan kaldırmış olması onu sinirlendiriyordu. Her zaman olduğu gibi, bir Büyük Güç Savaşı için iki taraf gerekiyordu; 1938'de ise Hitler'e rakip olmaya istekli kimse yoktu.[181]

Batıda, savaş için politikacılarda ve halkta bir istek bulunmadığından, eğer İngiltere ve Fransa, Çekoslovakya adına savaşsalardı ne olurdu diye uzun süredir yapılan tartışmaya girmek pek anlamlı görünmemektedir; ancak şuna da işaret etmek gerekir ki askeri denge, yatıştırma politikasını hoş göstermeye çalışan çeşitli kimselerin ileri sürdüğü kadar, Almanya'nın lehinde değildi.[182] Ancak, bu dengenin Münih Sözleşmesinin ardından Hitler'den yana daha da bozulduğu bellidir. Çekoslovakya'nın Mart 1939'da önemli bir orta sıklet Avrupa gücü olarak saf dışı bırakılması, Almanların Çek silahlarını, fabrikalarını ve hammaddelerini ellerine geçirişi ve Stalin'in batı karşısındaki kuşkularının artması; İngilizlerin silah veriminde oldukça büyük artışlar sağlamaları, daha yakın İngiliz-Fransız askeri işbirliği ya da İngiltere'de ve dominyonlardaki kamuoyunun Hitler'e karşı çıkılmasından yana kayması gibi Londra ve Paris'in lehine işleyen etkenlere ağır bastı. Bunun yanı sıra, Chamberlain İtalya'yı Mihverden koparmayı (Ocak 1939) ya da İtalya'nın Balkanlar'daki saldırganlığını önlemeyi başaramadı – gene de Mussolini kendine özgü acil sebeplerle, benzeri Alman diktatörünün yanında batılı uluslara karşı hemen bir Büyük Güç Savaşına girecek değildi.

Böylece, Hitler 1939 baharının sonlarında Polonya'ya baskı uygulamaya başladığı zaman, çatışmadan kaçınma ihtimali önceki yıldan daha azdı – savaşın çıkması halinde, bir İngiliz-Fransız zaferinin gelme ihtimali ise çok daha azdı. Almanya'nın 1939 Martında "geriye kalan" Çekoslovakya devletini ilhakı ve bir ay sonra İtalya'nın Arnavutluk'a girmesi, demokrasilerin "Hitler'in durdurulması" için artan kamu baskısı altında Polonya'ya, Yunanistan'a, Romanya'ya ve Türkiye'ye güvence vermelerine yol açmış ve böylece Batı Avrupa, Doğu Avrupa'nın kaderine, en azından İngilizlerin o güne kadar hiç düşünmedikleri ölçüde

bağlanmıştı. Gene de batılı ülkeler Polonya'ya doğrudan yardım edemiyorlardı; Fransız Ordusunun stratejik savunmaya geçtiği ve İngilizlerin kaynaklarının büyük bir bölümünü, ülke içindeki hava korunaklarının iyileştirilmesine ayırdıkları bir sırada yapılacak her türlü dolaylı yardım da ufak çaplı olmak zorundaydı. Polonya'ya verilebilecek tek doğrudan yardım doğudan gelmeliydi ve Chamberlain Hükümeti Moskova'yla yapılacak anlaşmalar konusunda ne kadar isteksiz ise, Polonyalılar da kızıl ordunun topraklarına girmesine o kadar karşıydılar. Stalin'in her şeyi bastıran kaygısı, zaman kazanmak ve bir savaştan kaçınmak, Hitler'in isteği ise Polonya'yı bıraksınlar diye batılı uluslar üzerindeki baskıyı artırmak olduğu için, her iki diktatör de, ideolojik ayrılıkları ne olursa olsun, Varşova'nın aleyhine bir "pazarlık" konusuna maddeci bir ilgi duyuyorlardı. Molotov-Ribbentrop Paktının şok yaratan ilanı (23 Ağustos 1939), Almanya'nın stratejik konumunu güçlendirmekle kalmadı, Polonya yüzünden yapılacak bir savaşı hemen hemen kaçınılmaz hale getirdi. Bu kez "yatıştırma" politikası Londra ve Paris için seçilebilecek bir yol değildi; ekonomik ve askeri koşullar, bir Büyük Güç çatışmasından kaçınma gereğine (belki önceki yıllara göre daha da çok) işaret etseler bile.[183]

Böylece İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, İngiltere ve Fransa kendilerini bir kez daha Almanya'nın karşısında buldular ve 1914'deki gibi İngiltere Manş'ın ötesine bir kuvvet yollarken, İngiliz-Fransız donanmaları da denizden ablukaya başladılar.[184] Ancak bu savaşın stratejik çizgileri pek çok başka yönden öncekinden oldukça farklıydı ve Müttefikler için sakıncalarla doluydu. Söz konusu olan yalnızca bir doğu cephesinin bulunmayışı değildi; Berlin ve Moskova arasında Polonya'nın bölünmesi için yapılan politik anlaşma, ticari düzenlemeler de getirmiş, böylece Rusya'dan giderek artan miktarlarda akan hammaddeler ablukanın Alman ekonomisi üzerinde yapabileceği etkileri sürekli olarak önlemişti. Savaşın ilk yılında Almanya'daki petrol ve başka hammadde stoklarının hâlâ kaygı verecek ölçüde az olduğu doğruydu; ancak aslının yerine geçecek yapay maddeler üretimi, İsveç kaynaklı demir cevheri ve Rusya'dan artarak gelen harp malzemeleri açığın kapatılmasına yardımcı oldu. Buna ek olarak, Müttefiklerin batı cephesindeki hareketsizliği yüzünden, Almanların elindeki petrol ve mühimmat üzerinde hemen hiç baskı bulunmuyordu. Son olarak da, bu kez Almanya'nın 1914-1918 savaşı sırasında Avusturya-Macaristan gibi desteklemek zorunda kaldığı ve kendisine yük olan müttefikleri yoktu. İtalya çatışmaya 1939 Eylülünde katılmış olsaydı, bu ülkenin kendi ekonomik eksiklikleri Reich'in cılız malzeme kaynakları üzerine aşırı bir yük bindirebilirdi ve Almanların 1940'taki batı saldırıları şansını belki de bozabilirdi. Kuşkusuz İtalya'nın katılımı, İngiliz ve Fransızların

Akdeniz'deki konumlarını da karmaşık hale getirebilirdi ama bu, belki de büyük ölçüde olmazdı; Roma'nın tarafsızlığı, Almanya'nın ticareti için yararlı bir geçit oluşturmuştu – işte Berlin'deki pek çok planlamacının Mussolini'nin kenarda kalmasını dilemeleri bu yüzdendi.[185]

"Uydurma Savaş", Almanya'nın ekonomik yönden görebileceği zararlar için bir sınav oluşturmazken, Almanya'nın Wehrmacht'ın epey üstün durumda bulunduğu birtakım ulusal strateji unsurlarını geliştirmesine imkân sağlamıştır – yani harekât doktrini, sınıfların karma olarak kullanımı, taktik hava gücü, merkezilikten uzak taarruz savaşı. Özellikle Polonya seferi, Yıldırım Harbinin sonuç verici etkisini doğrulamış, bir-iki zayıf noktayı açığa çıkarmış (böylece bunlar düzeltilebilmiş) ve Almanların hızlı, baskın taarruzları, hava gücü ve zırhlı gücün doğru bir biçimde bir noktaya yığılması yoluyla, düşmanlarını ezebileceklerine olan güvenlerine güç katmıştır. Aynı şey bir kez daha Danimarka ve Hollanda'nın hızla istilası sırasında rahatça sergilenmiş, ancak coğrafi koşullar Alman panzer tümenlerinin Norveç'e girmelerine izin vermemiş ve İngiliz deniz gücünün etkisine açık hale getirmiştir; böylece bu sefer, Luftwaffe üstünlük kuruncaya kadar bir süre için yüzeysel nitelikli kalmıştır. Ama Alman askeri doktrininin ve harekât taktik yeteneğinin üstünlüğünü gösteren en iyi örnek, 1940 Mayıs-Haziranındaki Fransa seferi olmuştu; burada daha geniş, ancak teşkilatlanmaları daha zayıf olan Müttefik piyade ve zırhlı kuvvetleri, Guderian'ın tank ve motorize piyade grupları tarafından perişan edildi. Bu karşılaşmaların hepsinde saldıran tarafın epey büyük bir hava üstünlüğü bulunuyordu. Böylece hiçbir tarafın yeni savaş koşullarıyla baş etme konusunda pek bir beceri sergileyemedikleri 1914-1916 savaşlarının aksine, 1940 yılındaki seferler Almanların avantajlarını açığa çıkarmış ve bunlar Almanya'nın uzun vadede uğrayabileceği ekonomik zararları engelliyor görünmüştür.[186]

Dahası, Alman savaş mekanizması 1939-1940'ta bu kadar kesin zaferlere ulaşmakla, elinde bulunan petrol ve hammadde kaynaklarını büyük ölçüde artırdı. Almanya yenilgiye uğrattığı düşman ülkeleri bol bol yağmalama imkânına kavuşmakla (ve bu yağmalamayı gerçekleştirmekle!) kalmadı; Fransa'nın saf dışı edilmesi ve İngiltere'nin büyük bir askeri sefer başlatacak güce sahip olmadığının açığa çıkması sayesinde de, Wehrmacht'ın gerçekleştirdiği yaygın seferler boyunca stoklarda ciddi bir tükeniş olmadı. İspanya'daki hammaddelere ulaşmak için kara üzerinden bir hat oluşturulmuş, İsveç'teki cevherler Müttefik seferlerine karşı artık güvenli hale gelmişti ve Hitler'in hızla kazandığı zaferler karşısında gizli bir dehşete düşen Rusya ise harp malzemelerini artırıyordu. Bu koşullar altında, Fransa tam çökmekteyken İtalya'nın savaşa girmesi, başka bir durumda yaratabileceği ekonomik sıkıntıyı yaratma-

dı – aslında, İtalya'nın katılımı, İngiltere'nin kaynaklarını Avrupa'dan Yakındoğu'ya yönelmesine de yol açmış, oysa İtalya'nın şaşkınlık uyandıracak kadar başarısız seferleri, bu ülkenin 1930'lu yıllar boyunca gözlerde nasıl boşuna büyütüldüğünü ortaya koymuştur.[187]

Savaş yalnızca bu üç taraf arasında sürseydi ne kadar uzardı, bunu söylemek zordur. Churchill önderliğindeki Britanya İmparatorluğu, mücadeleye devam kararındaydı ve büyük sayılardaki insan ve büyük miktarlardaki harp malzemesi kaynaklarını seferber etmekteydi – sözgelimi, 1940'ta hem uçak hem tank üretiminde Almanya'yı geçmişti.[188] İngiltere'nin kendi elindeki altın ve dolar, o sıralar Amerika'dan alınan ikmal maddelerini karşılamak için yetersizdi; ama Roosevelt zararlı olan tarafsızlık yasalarını bozmayı ve kongreyi İngiltere'yi desteklemenin ülkenin kendi güvenlik çıkarları için olduğu konusunda ikna etmeyi başarıyordu – destekleme yolları ödünç verme-kiralama, "üsler karşılığı destroyerler" anlaşması, konvoy koruması vb. idi.[189] Ortaya çıkan genel sonuç, savaşan iki büyük tarafı birbirlerine kesin bir zarar veremeyecek bir durumda bırakmak oldu. Britanya Savaşı, Almanların Manş'ı geçerek İngiltere'yi istilalarını imkânsız hale getirmişse, kara kuvvetleri arasındaki eşitsizlik de İngiliz Ordusunun kara Avrupa'sına girişini olmayacak bir iş yapmıştı. Bombardıman uçaklarının Almanya'ya düzenledikleri akınlar, İngilizlerin morali açısından yararlıydı ama bu aşamada verdikleri gerçek zarar pek azdı. Kuzey Atlantik'e ara sıra yapılan akınlara rağmen, Alman su üstü filosu krallık donanmasının karşısına çıkacak durumda değildi; öte yandan, Doenitz'in yeni taktikleri ve filoya eklenen gemiler yüzünden, denizaltı seferleri her zamanki gibi tehlikeliydi. Britanya İmparatorluk kuvvetleri Kuzey Afrika, Somali ve Habeşistan'da İtalyanların tuttuğu mevkileri ele geçirirken zorlanmadılar ama Rommel'in Afrika Korps'u ya da Yunanistan'a Alman istila kuvvetlerince uygulanan tahrip savaşı ile başa çıkmak son derece güç bir işti. Böylece "son Avrupa savaşı" diye nitelendirilen savaşın ikinci yılının belirgin özelliği, şanlı karşılaşmalar ve fetihler yerine savunma zaferleri ve ufak çaplı kazançlar olmuştur.[190]

O halde, Hitler'in Haziran 1941'de Rusya'yı istila için aldığı ve savaşın kaderini belirleyen kararın çatışmayı tüm boyutlarıyla değiştirmesi kaçınılmazdı. Bunun stratejik açıdan anlamı, Almanya'nın artık çeşitli cephelerde savaşmak zorunda olması ve böylece 1914-1917'deki açmazına geri dönmesiydi – bu, filoları batı, doğu ve Akdeniz arasında seyrek düzende yayılan Luftwaffe'ye özellikle ağır bir yük getirmişti. Bu durum, Britanya İmparatorluğunun Ortadoğu'daki konumunun –Hitler buraya Barbaros Harekâtında kullanılan asker ve uçakların dörtte birini gönderseydi, hiç kuşkusuz onları silip geçerdi– İngiliz Adaları gibi, ilerideki bir düşman karşı taarruzu için başlangıç noktası olarak kalma-

sına yol açtı. En önemlisi de Rusya'nın yüzlerce mil derinliğine yapılan seferin coğrafi açıdan genişliği ve lojistik gereklerinin Wehrmacht'ın en büyük avantajını bozmasıydı: Kendi ikmal maddeleri tükenip, savaş mekanizmasında ağırlaşma olmadan önce, sınırlı bir bölge içinde yapılan baskın saldırılarıyla düşmanı bunaltma yeteneği. Almanya'nın ve müttefiklerinin 1941 Haziranında bir araya getirdikleri muazzam cephe hattı gücünün aksine, destek ve izleme kaynakları, özellikle de kötü karayolu sistemi yüzünden en alt düzeydeydi; kış harbi hesaba katılmamıştı, çünkü mücadelenin üç ay içinde sona ereceği varsayılmıştı; Almanların 1941'deki uçak üretimi, değil Birleşik Devletlerinkinden, İngiltere ya da Rusya'nın üretiminden bile epey düşüktü. Wehrmacht, Rusya'dan daha az tanka sahipti, petrol ve mühimmat kaynakları da seferin genişliği yüzünden hızla azalıyordu.[191] Wehrmacht'ın savaş alanı üzerinde şaşkınlık yaratacak kadar başarılı olduğu zamanlarda bile –ve Stalin'in yaklaşmakta olan saldırı karşısında beceriksizce verdiği yayılma emri, Almanların savaşın ilk dört ayında üç milyon Rus'u öldürmelerine ya da esir almalarına imkân vermişti– bu başarı, tek başına sorunu çözemedi. Rusya dehşet verici insan ve araç-gereç kaybına uğrayıp bir milyon milkarelik toprağı düşmana terk ediyor ama gene de yenilmiyordu; ülkenin olağanüstü zengin rezervleri yüzünden Moskova'nın, hatta Stalin'in kendisinin bile ele geçirilmesi Rusları teslim olmak zorunda bırakmayabilirdi. Özetle, bu sınırsız bir savaştı ve tüm etkileyici başarılarına rağmen, Üçüncü Reich bu tür bir savaş yapmak için gerekli özelliklerle donatılmış değildi.

Rusya, Moskova kapılarına dayanan Alman Ordusu ve Aralık 1941'de Japonların Sibirya'ya yapacağı ağır bir saldırı karşısında hâlâ ayakta kalabilir miydi, bu tümüyle ayrı bir konu, üzerinde fikir yürütmesi çok çekici ve cevaplandırılması mümkün olmayan bir sorudur. Japonya, Almanya ve İtalya ile Üçlü Paktı (Eylül 1940) ve Sovyetler Birliği ile daha sonraki (Nisan 1941) tarafsızlık anlaşmasını imzalarken, güneydeki kendi yayılışına ağırlık verip, SSCB'yi engellemek istiyordu; Almanların Moskova'ya yürüdükleri haberi üzerine Tokyo'daki pek çok kişiye Ruslarla yeni bir savaş çekici geldi. Japon Ordusu gerçekten de güneydeki harekâta razı olmak yerine Asya'daki geleneksel komşusuna saldırsaydı, Roosevelt'in Amerikan halkını bu tür bir savaşa tam anlamıyla girmeye razı etmesi gene zor olur ve İngilizlerin Ruslara Uzakdoğu'da yapabilecekleri yardım (eğer yalnızca Churchill bu çatışmaya girseydi) en alt düzeyde kalırdı. Stalin, bu iki-cepheli korkunç senaryo ile karşı karşıya kalmak yerine, 1941'in sonlarında Alman taarruzunun gücünü kesmeye, sonra da geriletmeye yardımcı olmak üzere iyi eğitimli, kışa dayanıklı tümenlerini Sibirya'dan çekmeyi başardı.[192] Ama Tokyo'nun gözüyle bakıldığında güneye doğru yayılma kararı tümüyle man-

tıklıydı. Batı'nın, Japonya'yla olan ticarete ambargo koyması ve (Tokyo'nun Fransız Çinhindini ele geçirmesinden sonra) Temmuz 1914'te Japonya'nın varlığını dondurması yüzünden, hem ordu, hem donanma, eğer Amerika'nın politik taleplerine oyun eğmezler, ya da Güneydoğu Asya'daki petrol ve hammadde kaynaklarını ele geçirmeye kalkışmazlarsa, birkaç ay gibi kısa bir zaman içinde ekonomik yıkıma uğrayacaklarını iyice anladılar. Böylece 1941 Temmuzundan sonra Rusya'yla bir kuzey savaşı hemen hemen imkânsız, güney harekâtı da hemen hemen kaçınılmaz hale geldi – ama Japonya Borneo'yu, Malaya'yı ve Hollanda'nın Doğu Hint Adalarını kendi kendine ikram ederken Amerikalıların kenarda durup bakacakları hiç düşünülmediğinden, Amerikalıların Batı Pasifik'teki askeri tesislerinin –ve Pear Harbor'daki filo üslerinin– de icabına bakmak gerekiyordu. Sırf "Çin Olayı"nın hızını kesmemek için, Japon generaller adını hemen hiç duymadıkları hedeflere karşı, ülkelerinden binlerce mil uzakta yapılan geniş çaplı harekâtı desteklemek zorunda kaldılar.[193]

1941 Aralığı, artık global bir nitelik almış olan savaş içinde ikinci önemli dönüm noktasını oluşturdu. Bu ayda Rusların Moskova dolaylarındaki karşı saldırıları Yıldırım Harbinin en azından burada başarısız olduğunu doğruluyordu. Ve Pasifik Savaşı'nın ilk altı ayında Japonların insanı afallatıcı bir sürü başarısı Müttefiklere ağır darbeler indirse de, kaybedilen toprakların hiçbiri (hatta Singapur ve Filipinler bile) yüksek strateji açısından hayati önem taşımıyordu. Çok daha önemli olan, Japonya'nın eylemleriydi; Hitler'in Birleşik Devletlere keyfi olarak yaptığı savaş ilanı ise dünyanın en güçlü ülkesini de nihayet çatışmanın içine sokmuş oldu. Hiç kuşkusuz, sanayi verimliliği tek başına askeri yeterlik sağlayamazdı –ve Almanların harekât becerileri yüzünden insan sayısının insan sayısı ile, dolar miktarının dolar miktarı ile karşılaştırılması yoluyla yapılan basit kıyaslamalar aptalca görünüyordu[194]– ama Churchill'in sevgiyle Büyük İttifak diye nitelediği ittifak, malzeme açısından Mihvere öylesine üstündü ki ve verimlilik tabanları Alman ve Japon Silahlı Kuvvetlerinden öylesine uzaktaydı ki, faşist saldırganlığına daha önce karşı gelenlerin sahip olmayı ümit edemeyecekleri kadar ezici bir askeri güç oluşturacak kaynakları ve imkânları bulunuyordu. Gerçekten de, bir yıl daha geçtikten sonra, de Tocqueville'in 1835'te iki kutuplu bir dünyanın doğacağına ilişkin olarak yaptığı tahmin nihayet gerçekleşme noktasına gelmişti.

STRATEJİ VE EKONOMİNİN BUGÜNÜ VE YARINI

7
İKİ KUTUPLU BİR DÜNYADA İSTİKRAR VE DEĞİŞME 1943-1980

Churchill ABD'nin savaşa girdiği haberini alınca açık açık sevinmişti – haklı sebepleri de vardı. Daha sonra açıkladığı gibi, "Hitler'in kaderi belli olmuştu. Mussoli'nin kaderi belli olmuştu. Japonlara gelince, onlar da un ufak edileceklerdi. Geriye kalan, ezici kuvvetin doğru olarak kullanımından ibaretti."[1] Ama böylesine bir güven, Müttefikler tarafından yer alan daha ihtiyatlı kimselere, 1942 yılı boyunca ve 1943'ün ilk yarasına kadar, gözü kara bir biçimde yanlış odağa yönelmiş gibi görünse gerektir. Pearl Harbor'dan sonraki altı ay boyunca Japon kuvvetleri Pasifik ve Güneydoğu Asya'da cirit atarak, Avrupa sömürge imparatorluklarını yıldırmışlar, Çin'i güneyden kuşatmışlar, Hindistan'a, Avustralya'ya ve Hawai'ye gözdağı vermişlerdi. Rus-Alman savaşında, 1941-1942 kışı atlatılır atlatılmaz, Wehrmacht vahşice taarruzlarına yeniden başladı ve savaşarak Kafkaslara doğru ilerledi; bununla hemen hemen aynı zamanda Kuzey Afrika'da Rommel yönetimi altındaki çok daha ufak Alman kuvveti, İskenderiye'nin 55 mil yakınlarına kadar dayanmıştı. Müttefik konvoylarına karşı yapılan denizaltı saldırıları, her zamankinden daha öldürücü oluyor ve ticaret gemileri arasında en büyük kayıplar 1943 baharında veriliyordu; ama İngiliz ve Amerikalıların stratejik bombardıman yoluyla Alman ekonomisine uyguladıkları "karşı abluka" amacına ulaşamıyor ve uçak mürettebatları arasında ağır can kayıplarına yol açıyordu. Mihver Güçlerinin kaderi, 1941 Aralığından sonra belli olmuşsa da onların bunu bildiklerini gösteren hemen hiçbir belirti yoktu.

"EZİCİ KUVVETİN DOĞRU OLARAK KULLANIMI"

Bununla birlikte, Churchill'in temel varsayımı doğruydu. Çatışmanın bir Avrupa savaşı olmaktan çıkarak gerçek anlamda global bir sa-

vaşa dönüşmesi, İngiltere'nin kendi stratejik dengeleme hareketlerini karmaşık hale getirmiş olabilir –pek çok tarihçinin işaret ettiği gibi Singapur, İngilizlerin uçaklarını ve eğitimli tümenlerini Akdeniz'deki hareket alanına yığmaları sonucu kaybedilmişti[2]– ama savaşa yeni giren tarafların doğru dürüst seferber olmalarından sonra, genel kuvvetler dengesini toptan değiştirdi. Bu arada, Alman ve Japon savaş mekânizmaları fetihlerini hâlâ sürdürebiliyorlardı; ama yayıldıkça, müttefiklerin aralıksız olarak hazırladıkları karşı taarruzlara göğüs germe güçleri azalıyordu.

Bu örneklerden ilki Pasifik'te görüldü; Nimitz'in, uçak gemilerine bağlı hava kuvveti, Japonların Mercan Denizinin içlerine (Mayıs 1942) ve Midway'e doğru (Haziran 1942) gerçekleştirdikleri süpürücü taarruzun önünü kesmiş ve donanma hava kuvvetlerinin üçsüz bucaksız okyanus için ne kadar hayati olduğunu göstermişti. O yılın sonlarında Japon askerleri Guadalcanal'dan çıkarılmıştı ve Avustralya-Amerikan kuvvetleri Yeni Gine'de ilerliyorlardı. 1943 sonunda orta Pasifik üzerinden karşı taarruz başlatıldığında, Gilbert Adaları istilasını ateşle koruyan iki güçlü Amerikan savaş filosu, havada bunaltıcı bir denetim kurmuş olan dört hızlı uçak gemisi özel hizmet kuvvetince (12 uçak gemisi) korunmaktaydı.[3] Bundan daha da büyük bir kuvvet dengesizliği, Britanya İmparatorluğu tümenlerinin 1942 Ekiminde El Alamein'daki mevkileri delip geçmelerini ve Rommel'in birliklerini Tunus'a doğru geriye sürmelerini sağlamıştı; Montgomery saldırı emri verdiğinde elinde rakibinin altı katı kadar tank, üç katı kadar asker vardı ve havada hemen hemen tam bir egemenlik kurmuştu. Ertesi ay Eisenhower'in 100.000 kişilik İngiliz-Amerikan ordusu, Alman-İtalyan kuvvetlerine karşı batıdan bir "kıskaç hareketi" başlatmak üzere Fransız egemenliğindeki Kuzey Afrika'ya çıktı ve bu eylem Alman ve İtalyanların Mayıs 1943'teki toplu teslimiyle sonuçlandı.[4] Gene bu sıralarda Doenitz denizaltı kurt sürülerini* Kuzey Atlantik'ten çekmek zorunda kalmıştı; söz konusu gemiler burada artık çok uzun menzilli Liberator'ların, refakat gemilerinin ve en son radar ve su bombalarıyla donatılmış arayıcı-vurucu refakat gruplarının koruduğu Müttefik konvoylar karşısında çok ağır kayıplara uğramışlardı. – Arayıcı-vurucu refakat grupları Alman denizaltılarının hareketleri konusunda "Ultra" kripto açıcılarıyla da uyarılıyorlardı.[5] Müttefiklerin denizdeki egemenliklerini tamamlamak üzere, Avrupa üzerinde "hava egemenliği" sağlamaları belki de daha uzun zaman alacaktı ama çözüm yolu, uzun menzilli Mustang avcı uçağıyla hızla geliştirilmekteydi; bu uçaklar ABD Hava Kuvvetlerinin bom-

Denizaltı kurt sürüleri: Almanların II. Dünya Savaşında gruplar halinde ilerleyerek, düşman gemi ve konvoylarını avlayan denizaltıları. – ç.n.

bardıman filolarına ilk kez 1943 Aralığında eşlik etmişlerdi; birkaç ay daha geçtikten sonra Luftwaffe'nin, Üçüncü Reich'ın askerlerinin, fabrikalarının ve sivil halkının üzerindeki hava sahasını savunma kapasitesi onarılamayacak ölçüde zayıflamıştı.[6]

Wehrmacht başkomutanlığı için daha da kötü belirti, doğu cephesi boyunca avantaj dengesinin değişmesiydi. Daha 1941 Ağustosunda, pek çok gözlemci Rusya'nın bir Büyük Güç olarak işinin bitmekte olduğunu düşünürken, General Halder, karamsarlık içinde Savaş Günlüğüne içini şöyle döküyordu:

> Düşmanın yaklaşık 200 tümeni olduğunu hesapladık: Şimdiden 360 bölük saymış durumdayız . bizim ölçümüzde silahlı ve donatılmış değiller ve taktik liderleri de zayıf. Ama biz bir düzinesini perişan etsek, Ruslar bir düzine daha ortaya çıkarıveriyorlar. . . . Zaman . . . onlardan yana işliyor, çünkü onlar kendi kaynaklarının yakınındalar, biz ise kendi kaynaklarımızdan gitgide daha çok uzaklaşıyoruz.[7]

Böylesine toplu, böylesine düşüncesizce ve vahşetle çarpışılan bir savaştaki ölü ve yaralı sayıları yanında, Birinci Dünya Savaşıyla ilgili toplamlar bile hafif kalmaktadır. Almanlar, mücadelenin ilk beş ayında 3 milyondan epey fazla Rus askerini öldürdüklerini, yaraladıklarını ya da esir aldıklarını iddia ettiler.[8] Ancak tam o sıralarda Stalin ve Stavka, Moskova çevresindeki ilk karşı taarruzu planlarken kızıl ordunun, sahra ordularında hâlâ 4,2 milyon askeri vardı, tank ve uçak sayısı açısından da üstündü.[9] Kuşkusuz, kızıl ordu ne karada ne havada Almanların profesyonel ustalığıyla boy ölçüşemezdi –ta 1944'te bile Ruslar her Alman askerine karşı beş ya da altı kayıp veriyorlardı[10]– ve o korkulu 1941-1942 kışı geçtikten sonra Hitler'in savaş mekânizması yeniden taarruzuna başlıyor ve bu kez Stalingrad'a, oradan da felakete gidiyordu. Stalingrad'ın ardından 1943 yazında Wehrmacht bir deneme daha yapıp zırhlı kuvvetlerini, Kursk'un kuşatılması için bir araya getirerek 17 panzer tümeni gibi inanılmaz bir toplama ulaştı. Ancak İkinci Dünya Savaşının en büyük tank savaşı olan çarpışmada kızıl ordu, 14 zırhlı birlik ve 4.000 kadar araçla Almanların 2.700 aracına karşılık veriyordu. Sovyet tanklarının sayısı bir hafta içinde yarıdan aşağı inmişti ama bu sırada onlar da Hitler'in Panzerarmee'sinin büyük bir bölümünü perişan etmişler ve Berlin'e karşı yapılacak amansız karşı taarruz için hazır hale gelmişlerdi. Bu noktada, Müttefiklerin İtalya'ya çıktıkları haberi Hitler'e sürekli bir yıkım olan savaştan çekilmek için bahane oldu ve Reich'ın düşmanlarının çemberi ne derece daralttıklarını da doğruladı.[11]

O halde, tüm bunlar yalnızca "ezici kuvvetin doğru olarak kullanımı" mıydı? Şurası açıktır ki, ekonomik güç 1939-1945 yıllarının mekanize olmuş toplu savaşında bile hiçbir zaman tek etki değildi; Clausewitz'in sözleri başka bir ifade kullanılarak aktarılırsa, ekonominin savaşla olan ilişkisi, kılıç yapımcısının ustalığının eskrim sanatıyla olan ilişkisiyle aşağı yukarı aynı şeydi. Alman ve Japon liderlerinin 1941'den sonra kendilerine pahalıya mal olan ciddi politik ve stratejik hataları nerelerde yaptıklarını gösteren fazlasıyla örnek vardı. Almanlar söz konusu olduğunda bu hatalar, Kuzey Afrika'ya 1943'ün başlarında, tam onların esir alınmaları için uygun olan bir sırada, takviye kuvvetler akıtmak gibi oldukça ufak çaplı kararlardan, SSCB'deki Ukrayna kökenli ve Rus olmayan başka azınlıklara karşı insanı dehşete düşürecek kadar aptalca ve canice olan davranışlara uzanıyordu; bu azınlıkların Stalinci baskıdan kurtuldukları için duydukları sevinç, Nazi mezalimini yaşayıncaya kadar sürmüştür. Hatalar Enigma şifrelerinin hiçbir zaman çözülemeyeceği varsayımındaki küstahlıktan, Alman kadınların mühimmat fabrikalarında çalışmalarına karşı çıkan ideolojik önyargıya kadar uzanıyordu; oysa Almanya'nın tüm düşmanları büyük ölçüde dokunulmamış olan bu işgücü kaynağını seve seve kullandılar. Bunlara bizzat ordunun üst kademelerindeki rekabet de ekleniyor ve orduyu, Hitler'in Stalingrad ve Kursk örneğindeki gibi aşırı iddiacı taarruzlar başlatmak için duyduğu taşkın isteğe direnme konusunda etkisiz bırakıyorlardı. Her şeyden çok da, bilim adamlarının rakip bakanlıklar ve alt imparatorluklarca (ordu, SS, Gauleiter, ekonomi bakanlığı) yaratılan "polikratik kargaşa" diye niteledikleri bir durum vardı; ve bu başka yerlerde "yüksek strateji" denen stratejinin şekillendirilmesine imkân vermek bir yana, kaynakların tutarlı bir biçimde değerlendirilmesini ve ayrılmasını bile engelliyordu. Bütün bunlar savaş yönetmek için tutulacak ciddi bir yol değildi.[12]

Japonların yaptıkları stratejik hatalar bu kadar kötü olmadığı ve amaçlara daha az zarar veren sonuçlar doğurdukları halde, gene de şaşırtıcıydı. Japonya, ordunun etkisinin ağır bastığı bir "kara" stratejisi yürüttüğü için, Pasifik ve Güneydoğu Asya'daki harekâtı kullanabileceği en az kuvvetle gerçekleştirmişti – Mançurya'daki 13, Çin'deki 22 tümene karşılık, yalnızca 11 tümen. Orta Pasifik'teki Amerikan karşı taarruzu başladığı zaman bile Japonya'nın bu bölgeye gönderdiği takviye asker ve hava kuvvetleri fazlasıyla gecikmiş ve fazlasıyla ufak kalmıştı –özellikle de 1943-1944 tarihli büyük çaplı Çin taarruzları için ayrılan kaynaklarla kıyaslanırsa. Ne gariptir ki, Nimitz'in kuvvetleri 1945 başlarında Japonya'yı tehdit eder, Japon kentleri havadan yok edilirken, Çin'de hâlâ 1 milyon, Mançurya'da da 780.000 dolayında asker vardı– Amerikalıların yürüttüğü denizaltı savaşlarının etkili olmasından dolayı bunlar artık geri çekilemiyorlardı.

İRLANDA
RUSYA
HAZAR
VICHY
FRANSASI
İSPANYA
TÜRKİYE
FRANSIZ KUZEY AFRİKASI

Ancak Japonya İmparatorluk Donanması da eleştirilerden payını almalıdır. Midway gibi anahtar nitelikli savaşların harekât açısından yönetimi hatalarla doluydu; ama uçak gemileri Pasifik savaşında üstünlüklerini ortaya koyarlarken bile, Yamato'nun ölümünden sonra pek çok Japon Amiralı savaş gemilerine bağlı kaldılar ve ikinci Trushima savaşı yapmak için fırsat kollamayı sürdürdüler –bunun böyle olduğunu, 1944 tarihli Leyte Körfezi harekâtı ile, daha da simgesel bir biçimde, Yamato'nun yaptığı tek yönlü intihar yolculuğu ortaya koymuştur. Muazzam torpidolara sahip Japon denizaltıları, düşmanın ulaştırma hatlarına karşı kullanılmak yerine, savaş filosu için keşif görevinde ya da kuşatma altındaki ada garnizonlarına ikmal maddeleri taşınmasında kullanılarak ziyan ediliyordu. Buna karşı donanma, kendi ticaret filosunu korumayı başaramıyor ve konvoy sistemleri, denizaltı savunma teknikleri, refakat uçak gemileri ve arayıcı-vurucu gruplar geliştirme konusunda oldukça geri kalıyordu; oysa Japonya ithal malzemelere İngiltere'den bile daha çok bağımlıydı.[13] Donanmanın, dev Yamato-sınıfı tekneler için kaynak ayırırken, 1941-1943 arasında hiçbir destroyer refakat gemisi yapmaması; bu savaş gemisi saplantısının bir belirtisiydi– buna karşılık, Amerikalıların bu tür 331 gemileri vardı.[14] Japonya aynı zamanda istihbarat teşkilatları, şifreler ve kripto açıcıların savaşını da hepten kaybetti.[15] Tüm bunların Büyük Doğu Asya Ortak Zenginlik Alanının korunmasına olan yararı, Almanların işledikleri hataların Bin Yıllık Reich'ın sürdürülmesine sağladığı yarar kadardı.

Şurası açıktır ki, bu hataları (iktisatçıların zarif olmayan deyimini kullanırsak) "dışarıda bırakma" yoluna giderek bu tür budalalıklar önlenseydi, Mihver Güçlerinin durumu ne olurdu sorusunun cevabını bulmak mümkün değildir. Ancak Müttefikler de aynı ölçüde ciddi nitelikli olan stratejik ve politik hatalar işlemedikçe, bu ülkelerin sahip olduğu verimlilik üstünlüğü onları, uzun vadede nasıl başarıya götürmezdi, bunu düşünmek de zordur. Şurası bellidir ki Almanların 1941 Aralığındaki Moskova işgalleri başarıya ulaşsaydı, böyle bir şey Rusya'nın savaş çabasına (ve Stalin rejimine) zarar verirdi; ama kaderleri yalnızca yok edilmek olacağına göre, SSCB halkı hemen oracıkta teslim olacak mıydı – hem de binlerce mil doğuda hâlâ geniş üretim ve askeri rezervleri varken Barbaros Harekâtının verdiği ekonomik kayıplara rağmen –sözgelimi kömür üretimi yüzde 57, pik demir yüzde 68 düşmüştü[16]– şuna da işaret etmek yerinde olur ki, Rusya 1941'de Almanya'dan 4000 adet, 1942'de de 10.000 adet daha çok uçak üretmiş ve bu üretim, Almanların üç cephesine karşılık tek bir cephe için yapılmıştı.[17] Kızıl ordu asker, tank, top ve uçak sayıları bakımından giderek daha üstün duruma geldiği için, çatışmanın ikinci yılında (kendi askerlerinin ödediği dehşet verici bedele rağmen), fiilen beş ya da altıya bir oranında verilen kayıpları kaldırabiliyor ve zayıflamakta olan Almanların üzerine hâlâ gidebili-

yordu. 1945 başlarına gelindiğinde yalnızca Belorusya ve Ukrayna cephelerinde bile "Sovyet üstünlüğü hem kesin hem de ürküntü verecek kadardı; Almanların insan gücünün beş katını, zırhlı kuvvetlerinin beş katını, toplarının yedi katından daha fazlasını, hava gücünün de 17 katını bulan bir üstünlük."[18]

Bundan birkaç ay önce Fransa'daki İngiliz-Amerikan kuvvetleri "tank bakımından 20'ye 1 ve uçak bakımından 25'e 1 gibi etkili bir üstünlük"e[19] sahip olduklarına göre, şaşkınlık verici olan Almanların bu kadar uzun bir süre bu kadar başarılı olmalarıdır; 1944'ün sonunda bile, tıpkı 1918 Eylülünde olduğu gibi işgal ettikleri topraklar hâlâ Reich'ın savaşın başındaki sınırları içinde yer alan topraklarından daha genişti. Askeri tarihçiler bu soruya verdikleri karşılıkta hemen hemen ağızbirliği etmektedirler: Almanların, esnekliğe ve muharebe meydanı düzeyinde merkeziyetçi olmayan karar alma uygulamasına ağırlık veren harekât doktrininin, İngilizlerin ihtiyatlı, ölçüp biçerek planlanıp, dikkatle uygulanan taktiklerinden, Rusların kanlı tam cephe hücumlarından ve Amerikalıların coşkulu ama profesyonelce olmayan ileri hücumlarından çok daha üstün olduğu ortaya çıkmıştı; Almanların "karma sınıflar" deneyimi, herkesinkinden üstündü ve savaşın son yılında bile hem kurmay subayları, hem astsubayları çapları ve eğitimleri bakımından son derece üstündüler.

Ancak, bugün Almanların harekât performansı karşısında duyduğumuz ve çıkan her yeni kitapla[20] artmakta olduğunu gördüğümüz hayranlık, Berlin'in Tokyo gibi fazla açılmış olduğu gerçeğini gözlerden saklamamalıdır. General Jodl'un tahminine göre 1943 Kasımında, doğu cephesi üzerinde 3,9 milyon Alman (topu topu 283.000 kadar Mihver müttefiki askerle birlikte), 5,5 milyon Rus'u tutmaya çalışıyordu. Bundan ayrı olarak Finlandiya'da 177.000 Alman askeri vardı ve Norveç ile Danimarka'ya 483.000 asker yerleştirilmişti. Fransa ve Belçika'da ise 1.370.000 kişilik bir işgal kuvveti bulunuyordu. "612.000 asker daha Balkanlar'da bağlı durumdaydı, İtalya'da da 412.000 asker vardı. . . . Hitler'in orduları Avrupa'nın enine boyuna dağılmıştı ve her cephede sayı ve donanım yönünden düşmanlarından geri kalıyorlardı."[21] Aynı şey, Burma'dan Aleutia Adalarına kadar Uzakdoğu'nun her yanına seyrek bir biçimde yayılmış olan Japon tümenleri için de söylenebilirdi.

Görünüşe göre, "savaşın gidişini değiştiren" çarpışmalarda bile insan, eğer Müttefikler yerine Mihver güçleri zafere ulaşmış olsalardı, bu durum nihai sonucu ancak ertelemiş olmaz mıydı, diye düşünüyor. Sözgelimi Nimitz Midway'de birden çok uçak gemisi kaybetmiş olsaydı, bunların yerini aynı yıl üç yeni filo uçak gemisi, üç hafif filo uçak gemisi ve beş refakat gemisi; 1943'te beş filo uçak gemisi, altı hafif uçak gemisi ve 25 refakat gemisi; 1944'te de altı filo uçak gemisi ve 35 refakat gemisi alacaktı.[22] Bunun gibi, Atlantik Savaşının kritik yıllarında Müt-

tefikler 1942 yılında 8,3 milyon tonajlık, 1943'te de 4 milyon tonajlık gemi kaybettiler; ama bu korkunç kayıplar Müttefiklerin 1942'de 7 milyon tonajlık, 1943'te de 9 milyon tonajlık yeni ticaret gemilerini denize indirmeleriyle giderilmiş oldu. Bunun başlıca sebebi, Amerikan gemi yapımı verimindeki inanılmaz patlayıştı; bu sayede daha 1942 yılının ortalarında denize yeni gemiler indirme işlemleri, Alman denizaltılarının bu gemileri batırabileceklerinden daha büyük bir hızla gerçekleşiyordu – tanınmış bir yetkili yazarın bundan çıkardığı sonuç, "İkinci Dünya Savaşındaki Alman denizaltı mücadelesi, sonucu ertelemiş ama etkilememiştir"[23] biçimindeydi. Karada da –İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da çok ağırlıklı olarak nişancıların savaşı, tank mürettebatının savaşı idi– Almanların ağır silah, kundağı motorlu top ve tank üretimi, Müttefiklerin ortak toplamları şöyle dursun, Rusya'nınkinden bile hayli gerideydi (bk.z. Tablo 33).

TABLO 33
1944'TEKİ TANK ÜRETİMİ[24]

Almanya	17.800
Rusya	29.000
Britanya	5.000
Birleşik Devletler	17.500 (1943'te 29.500)

Ama en aydınlatıcı istatistikler, uçak üretimi ile ilgili olanlardı (Tablo 34); çünkü hava egemenliği olmadıkça, orduların ve donanmaların etkili bir biçimde harekât yapmalarının imkânsız olduğunu herkes görüyordu; hava egemenliği ile yalnızca yapılan seferlerde zafer kazanmakla kalınmıyor, düşmanın savaş dönemi ekonomisine ağır darbeler indirilebiliyordu.

TABLO 34
GÜÇLERİN UÇAK ÜRETİMİ, 1939-1945[25]

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Birleşik Devletler	5.856	12.804	26.277	47.836	85.898	96.318	49.761
SSCB	10.382	10.565	15.735	25.436	34.900	40.300	20.900
Britanya	7.940	15.049	20.094	23.672	26.263	26.461	12.070
Britanya Uluslar Topluluğu	250	1.100	2.600	4.575	4.700	4.575	2.075
Müttefikler toplamı	24.428	39.518	64.706	101.519	151.761	167.654	84.806
Almanya	8.295	10.247	11.776	15.409	24.807	39.807	7.540
Japonya	4.467	4.768	5.088	8.861	16.693	28.180	11.066
İtalya	1.800	1.800	2.400	2.400	1.600	—	—
Mihver toplamı	14.562	16.815	19.264	26.670	43.100	67.978	18.606

Üstelik bu tür rakamlar, İngiliz-Amerikan toplamlarının çok sayıda dört motorlu ağır bombardıman uçağını da kapsadığı gerçeğini ortaya koymamaktadır; böylece motor sayıları ya da uçak yapı ağırlıkları Mihver toplamlarıyla karşılaştırıldığında, Müttefiklerin üstünlüğü daha da belirgin hale geliyor.[26] İşte, Almanların hava egemenliğini korumak için harcadıkları olağanüstü çabaya rağmen[27], Alman kentlerinin, fabrikalarının ve demiryolu hatlarının giderek daha büyük ölçüde harap olmasının nihai sebebi budur – hemen tümüyle korumasız olan Japon anayurdunun Almanlarınkinden bile daha kötü biçimde harap olması da öyle. Doenitz'in denizaltılarının suyun altında kalma zorunlulukları, Slim'in Burma Ordusunun İmphal'ı takviye edebilmesi; Amerikan uçak gemilerinin tüm Batı Pasifik'teki Japon üslerine tekrar tekrar saldırılar düzenleyebilmeleri; ve Müttefik askerlerinin, ne zaman inatçı bir Alman savunması tarafından engellenseler, düşmanı ezmek ve taarruzu yeniden başlatabilmek için her zaman uçak isteyebilmeleri hep bundan dolayıdır. Şu noktaya da işaret etmek gerekir ki, Fransa'ya asker çıkarıldığı gün (6 Haziran 1944) Almanlar, Müttefiklerin batıdaki 12.837 uçağına karşı ancak 319 uçak toplayabiliyordu. Clusewitz'in sözünü tümüyle değiştirerek denebilir ki, eskrim sanatı (savaş sanatı gibi), gerçekten de beceri ve deneyim gerektiriyordu; ancak kılıç stoku tükenirse, bunun vuruşan kimseye pek bir yararı olmuyordu. Kılıç yapımcılarının savaşında, Müttefiklerin kazanmakta oldukları çok açıktı.

Çünkü işin aslı şuydu, Alman ve Japon imparatorlukları genişledikten sonra bile, iki tarafta yer alan ekonomi ve verimlilik güçleri Birinci Dünya Savaşındakine göre çok daha orantısızdı. Daha önce gördüğümüz kabaca tahminlere göre,[28] 1938'in Büyük Almanya'sının dünya imalat verimi içindeki payı ve "nispi savaş potansiyeli" ayrı ayrı, İngiltere ve Fransa karmasınınkine aşağı yukarı eşitti. Almanya, Britanya ve Fransız imparatorluklarının toplam kaynakları ve savaş potansiyelinin muhtemelen gerisinde kalıyordu; ama savaş patlak verdiğinde bu ülkeler Almanya ölçüsünde seferber olmuş değillerdi ve daha önce de tartışıldığı gibi, Müttefikler hayati bir konu olan harekât bilgi ve becerisinde pek yeterli değildi. Almanya'nın 1939 ve (özellikle) 1940'ta toprak kazanması, bu ülkeyi kesin bir biçimde Churchill'in başına geçtiği, soyutlanmış ve bir ölçüde de hırpalanmış gücün önüne geçirdi. Böylece Fransa'nın çöküşü ve İtalya'nın çatışmanın içine girişi, Britanya İmparatorluğunu, savaş potansiyeli açısından kendisinden belki de iki kat güçlü bir askeri kuvvet yığılmasıyla karşı karşıya bıraktı; askeri açıdan bakınca Berlin-Roma Mihveri, karada sarsılmaz, denizde hâlâ zayıf, havada ise aşağı yukarı eşit durumdaydı – bu yüzden de İngilizler Avrupa yerine Kuzey Afrika'da savaşmayı tercih etmişlerdir. Almanların

SSCB'ye yönelttikleri saldırı ilk başta bu dengeyi değiştirecek gibi görünmedi; bu da sırf kızıl ordunun uğradığı korkunç can kaybından olmuş, sonradan Sovyetlerin toprak ve sanayi demirbaşı kayıpları da buna eklenmiştir.

Öte yandan, 1941 Aralığının belirleyici olayları, bu dengeleri tümüyle değiştiriyordu. Rusların Moskova'daki karşı taarruzları, Rusya'nın Yıldırım Harbiyle yenilemeyeceğini gösteriyordu ve Japonya ile Birleşik Devletlerin artık global bir nitelik almış olan çatışmaya katılmaları, sanayi-verimlilik açısından muazzam dayanma gücüne sahip bir "Büyük İttifak" yaratmış oldu. Bu askeri mücadelenin gidişini hemen değiştiremezdi, çünkü Almanya 1942 yılı boyunca Rusya'daki taarruzlarını yeniden başlatacak güce hâlâ sahipti; Japonya da hazırlıksız Birleşik Devletler, Hollanda ve Britanya İmparatorluğu kuvvetlerine karşı ilk alt ay içinde kolay zaferler kazanıyordu. Ancak tüm bunlar, Fransız paylarının Almanya'nın toplamına eklendiği zaman bile (Birleşik Devletlerin payını düşük gösteren çarpıtılmış 1938 rakamları ile) Müttefiklerin, Mihver devletlerinin iki katı imalat gücüne, üç katı ulusal gelire sahip oldukları gerçeğini ortadan kaldırmıyordu.[29] 1942 ve 1943'te ise bu potansiyel güç rakamları uçak, top, tank ve gemi olarak sağlam gerçeğe dönüşüyordu; gerçekten de 1943-1944'te, Birleşik Devletler tek başına günde bir gemi ve her beş dakikada bir uçak üretiyordu! Dahası, Müttefikler çok sayıda yeni tip silahlar (Superfortress'ler, Mustanglar, hafif filo uçak gemileri) üretiyor, buna karşılık Mihver güçleri yalnızca ileri silahları (jet avcı uçakları, Tip 23 denizaltıları) oldukça az sayılarda üretebiliyorlardı.

Dengelerdeki bu kesin değişikliğin en iyi ölçüsü, Wagenführ'ün savaşan başlıca tarafların toplam silah üretimi rakamlarında görülmektedir (bkz. Tablo 35).

TABLO 35
GÜÇLERİN SİLAH ÜRETİMLERİ, 1940-1943[30]
(1944 milyar doları olarak)

	1940	1941	1943
Britanya	3,5	6,5	11,1
SSCB	(5,0)	8,5	13,9
Birleşik Devletler	(1,5)	4,5	37,5
Savaşan Müttefikler toplamları	3,5	19,5	62,5
Almanya	6,0	6,0	13,8
Japonya	(1,0)	2,0	4,5
Italya	0,75	1,0	—
Savaşan Mihver güçleri toplamları	6,75	9,0	18,3

Böylece, İngilizlerin 1940'taki silah üretimleri, Almanya'dan önemli ölçüde geriydi ama hızla büyüyordu; öyle ki bir sonraki yıl biraz üstün durumu geçmişti – Alman ekonomisinin nispi bir rahatlık içinde yönetildiği son yıl. Stalingrad ve Kuzey Afrika'da yaşanan çifte şok ve Speer'in ekonomi bakanlığına gelişi, 1943'te Alman silah üretiminde muazzam bir artırıma yol açtı,[31] Japonya da verimini iki katın üzerine yükseltti. Gene de İngiliz ve Sovyet karma üretiminde bu iki yıl boyunca görülen artışlar, Mihver verimindeki yükselmeye eşit olmuş (1941-43'de B.B/SSCB'deki artış 10 milyar dolar, buna karşı Mihver güçlerde 9,8 milyar dolar) ve toplam silah üretimindeki üstünlüklerini gene sürdürmüştü. Ancak en sarsıcı değişiklik, 1941-1943 arasında Amerika'nın silah veriminde görülen sekiz kattan fazla artışla ortaya çıktı; bu da 1943 yılındaki Müttefikler toplamının düşmanınkinden üç kat daha fazla olması demekti– böylece "savaş potansiyeli" ve ulusal gelirde en başta hafifçe belirmeye başlamış olan dengesizlik, iyice gerçekleşmiş oldu. Wehrmacht hem batı hem doğu cephesindeki taktik karşı taarruzlarını savaşın hemen hemen son aylarına kadar ne ölçüde akıllıca düzenlemiş olursa olsun, Müttefiklerin ateş kudretinin yoğunluğu yüzünden, eninde sonunda bunalacaktı. 1945'e gelindiğinde, Reich'ı her gün hırpalayan binlerce İngiliz-Amerikan bombardıman uçağı ve yolları üzerindeki her şeyi yakıp yıkarak Berlin ve Viyana'ya girmeye hazır durumda yüzlerce kızıl ordu tümeni hep aynı çıplak gerçeğin farklı belirtileriydi. Bir kez daha, uzun süreli ve tarafların varlarını yokların ortaya dökerek yaptıkları bir ortaklık savaşında, en geniş kaynaklara sahip ülkeler sonunda galibiyete ulaşmışlardı.

Bu, Japonya'nın Pasifik savaşındaki çöküşü için de geçerliydi. Şurası artık açıktır ki, 1945'te atılan atom bombaları, dünyanın askeri tarihinde bir dönüm noktası yaratmıştır ve bu öyle bir dönüm noktasıdır ki, atom silahlarıyla yapılacak bir Büyük Güç savaşı olması halinde insan soyunun yaşama yeteneğini kuşkulu kılmaktadır. Ancak, bu silah 1945 mücadelesi kapsamında Birleşik Devletlerin Japonya'yı teslime zorlamak içi kullanabileceği bir dizi askeri araçtan yalnızca biriydi. Başarılı Amerikan denizaltı mücadelesi, Japonya için açlık tehditi yaratıyor, sürüyle B-29 bombardıman uçağı Japon kentlerini yakıp kül ediyordu (9 Mart 1945'te Tokyo "ateş akını", yaklaşık 185.000 kişinin ölüp yaralanmasına ve 267.000 binanın yok olmasına yol açmıştı); ve Amerikalı planlamacılar ile müttefikleri Japon Adalarına yönelik çok geniş çaplı bir istila hareketinin hazırlığı içindeydiler. Birtakım tereddütlere rağmen, bombayı atma kararının verilmesine yol açan değişik sebepler –Müttefiklerin can kayıplarını önlemek, Stalin'e bir uyarı mesajı vermek, atom projesine yapılan çok büyük harcamaları haklı çıkarma ihtiyacı– bugün hâlâ tartışılmaktadır,[32] ancak burada belirtilmek

istenen nokta şudur, o sıralar yalnızca geniş çaplı iki konvansiyonel savaş yapmak için değil, etkili olup olmayacağı belirsiz yeni bir silahın geliştirilmesi için bilim adamı, hammadde ve para (yaklaşık iki milyar dolar) yatırımı yapmaya yeterli verimlilik ve teknoloji kaynaklarına sahip tek ülke Birleşik Devletlerdi. Hiroşima'nın uğradığı yıkım ile Berlin'in kızıl ordunun eline geçmesi, yalnızca yeni bir savaşın daha bitişini simgelemiyor, dünya meselelerinde yeni bir düzenin başladığını da gösteriyordu.

YENİ STRATEJİK GÖRÜNÜM

Bu yeni düzenin çizgileri, daha savaş tüm şiddetiyle sürerken Amerikalı askeri planlamacılarca ortaya konmaktaydı. Politikalarıyla ilgili bir belgede bu, şöyle ifade ediliyordu:

> Bugünkü düşmanlarımıza karşı yapılan savaşın başarıyla sonuçlanmasının ardından, nispi ulusal askeri güçler bakımından derinden değişmiş bir dünya gelecektir; bu, gerçekten de son bin beş yüz yıl içinde meydana gelen değişikliklerden daha çok, Roma'nın çöküşüyle gelen değişiklikle kıyaslanabilir. . Japonya'nın yenilgisinden sonra, yalnızca Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği, birinci derecede askeri güç olacaklardır. Bu, her ikisi için de coğrafi konum ve genişlik ile çok büyük bir harp malzemeleri potansiyelinin bir arada bulunmasından doğmaktadır.[33]

Tarihçiler, son bin beş yüz yıl içinde kıyaslanabilir nitelikte hiçbir şey olmadığı iddiasını tartışma konusu yapabilirler; ama, savaştan sonraki global güç dengesinin savaş öncesininkinden tümüyle farklı olacağı ortaya çıkıyordu. Eski Büyük Güçler –Fransa, İtalya– daha o zamandan sönmüşlerdi. Almanya'nın Avrupa egemenliği için yaptığı girişim çöküntüye uğruyordu; Japonya'nın Uzakdoğu ve Pasifik'teki girişimleri de öyle. İngiltere, Churchill'e rağmen gücünü kaybediyordu. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında yapılan tahminlerde sık sık sözü edilen iki kutuplu dünya, nihayet doğmuştu; uluslararası düzen, de Porte'un deyimiyle artık "bir sistemden öbürüne"[34] geçiyordu. Görünüşe bakılırsa, bir tek Birleşik Devletler ve SSCB'nin sözü geçiyordu ve bunların ikisi arasında, Amerikan "süper güc"ü çok daha üstündü.

Sırf dünyanın geri kalan yanı ya savaşta tükenmiş durumda ya da hâlâ sömürge "az gelişmişlik"i aşamasında bulunduğunda, Amerika'nın 1945'teki gücü için, daha iyi bir ifade düşünemediğimden, yapay olarak yüksekti diyeceğim; tıpkı İngiltere'nin 1815'teki gücü gibi. Bu-

nunla birlikte, kudretinin gerçek boyutları, salt anlamda hiç görülmedik büyüklükteydi. Savaş harcamalarındaki çok büyük kabarma yüzünden, ülkenin GSMH'sı 1939 sabit dolar hesabıyla 88,6 milyar dolardan 135 milyar dolara (1945) ve cari dolar hesabıyla da çok daha yüksek bir miktara (220 milyar dolar) ulaştı. Ekonomide görülen ve New Deal'in ortadan kaldıramadığı "gevşeklik"e nihayet tam anlamıyla bir düzen verilmiş, yetersiz kullanılan kaynaklar ve insan gücünden doğru dürüst yararlanılmıştı: "Savaş sırasında ülkedeki üretim donanımının boyutları neredeyse yüzde 50 oranında ve fiziksel mal verimi yüzde 50'den fazla artmıştır."[35] Gerçekten de 1940-1944 yıllarında Birleşik Devletler sanayiindeki genişleme, o zamana kadar ya da o zamandan beri hiç olmadığı bir tempoda –yılda yüzde 15'in üzerinde– arttı. Gerçi bu büyüme daha çok (1939'da toplam verimin yüzde ikisiyken, 1943'te yüzde 40'ına fırlayan) savaş üretimi sayesinde olmuştur ama savaşla ilgisi olmayan mallar da artmış ve böylece savaşa katılan öbür ülkelerde görüldüğü gibi, ekonominin sivil sektörüne el uzatılmamıştır. Amerika'daki yaşam düzeyi öbür ülkelerin hepsinden yüksekti; ama aynı şey kişi başına verimlilik için de geçerliydi. Birleşik Devletler, Büyük Güçler arasında, savaş yüzünden yoksullaşmak yerine zenginleşen –aslında çok çok zenginleşen– tek ülkeydi. Savaşın bitiminde Washington'un elinde 20 milyar dolarlık altın rezervi vardı ve bu 33 milyar dolarlık dünya toplamının neredeyse üçte ikisiydi.[36] Bunun gibi, "...toplam dünya imalat veriminin yarısı ABD'de elde ediliyor ve ülke aslında dünyadaki her tür mal üretiminin üçte birini gerçekleştiriyordu."[37] Bu da Birleşik Devletleri savaş sonunda büyük bir farkla en büyük mal ihracatçısı haline getiriyor, birkaç yıl sonra da Birleşik Devletler dünya ihraç mallarının üçte birini sağlıyordu. Gemi yapımı imkânlarındaki çok büyük genişlemeden dolayı, dünyadaki gemi kaynaklarının yarısına sahipti. Ekonomik açıdan dilediğini yapabilecek durumdaydı.

Bu ekonomik güç, Birleşik Devletlerin askeri kuvvetine de yansıyor, ülke, savaşın sonunda 7,5 milyonu denizaşırı yerlerde olmak üzere, 12,5 milyon silahlı kuvvetler personeline sahip oluyordu. Bu toplam, barış zamanında haliyle azalacaktı (1948'e gelindiğinde ordu personelinin sayısı, dört yıl öncesinin ancak dokuzda biri kadardı); ancak, bu azalma yalnızca politik bir seçimi gösteriyor, gerçek askeri potansiyeli yansıtmıyordu. Birleşik Devletlerin savaş sonrası döneminin başlarında denizaşırı bölgelerde oynayacağı rolün sınırlı olacağına ilişkin varsayım göz önüne alınırsa, ülkenin gücü modern silah giriş kayıtlarında daha iyi ortaya çıkmaktadır. Bu aşamaya gelindiğinde, ABD Donanması tartışmasız "herkesinkinden üstün" durumdaydı; 1.200 ana savaş gemisinden oluşan filosu (bunlar muharebe gemilerinden çok, düzinelerce uçak gemisi çevresinde toplanıyordu), artık krallık donanmasından epey

büyüktü ve dünyada önemli bir başka deniz gücü de bulunmuyordu. Birleşik Devletler hem uçak gemisi özel hizmet kuvvetleri, hem de deniz piyade sınıfları bakımından, gücünü yerküre üzerinde denizden ulaşılabilecek her yerde gösterebilecek kapasitede olduğunu fazlasıyla ortaya koymuştu. Amerika'nın "havadaki egemenlik"i bundan daha da görkemliydi; Hitler'in Avrupa'sını hallaç pamuğu gibi atan 2.000'den fazla ağır bombardıman uçağı ile pek çok Japon kentini yakıp kül eden 1.000 ultra-uzun-menzilli B-29'a, şimdi, daha da güçlü B-36 gibi jet-güdümlü stratejik bombardıman uçakları eklenecekti. Her şeyden önemlisi de, Birleşik Devletlerin atom bombası tekeline sahip olmasıydı ve bu gelecekteki her türlü düşmanın Hiroşima ve Nagazaki'deki kadar korkunç bir yıkıma uğratılabileceğini gösteriyordu.[38] Daha sonraki çözümlemelerin gösterdiği gibi, Amerika'nın askeri gücü belki de göründüğünden daha azdı (hazırda çok az sayıda atom bombası vardı ve bunların azaltılmasının politik açıdan çok geniş anlamları olurdu) ve bu gücü SSCB kadar uzak, anlaşılmaz ve kuşkucu bir ülkenin tutum ve davranışını etkilemek için kullanmak zordu; ama Amerika'nın sözlerle ifade edilemeyecek bir üstünlüğe sahip olduğu kanısı, Kore Savaşına kadar, olduğu gibi sürdü ve pek çok ulusun Amerika'dan borç, silah ve askeri destek sözü dilekleriyle güçlendi.

Birleşik Devletlerin sahip olduğu bu olağanüstü elverişli ekonomik ve stratejik konum göz önüne alınırsa, 1945'ten sonra dışarıya doğru yaptığı atılım, uluslararası politika tarihine aşina kimseler için hiç de şaşırtıcı değildi. Geleneksel Büyük Güçler ortadan silinirken, Birleşik Devletler sürekli olarak onların arkalarında bıraktığı boşluğu dolduruyordu; bir numara haline geldikten sonra, kendi kıyıları, hatta kendi yarıküresi içine sıkışıp kalamazdı. Kuşkusuz, Amerikan gücünün ve nüfuzunun böyle dışarıya doğru uzanmasının başlıca sebebi, savaşın kendisi olmuştu; sözgelimi, savaş yüzünden, 1945'te Avrupa'da 69, Asya ve Pasifik'te 26 tümeni varken, kendi kıtası üzerinde hiç yoktu.[39] Sırf politik açıdan, Japonya'yı ve Almanya'yı (ve de Avusturya'yı) yeniden düzene sokma yükümlülüğü altına girmiş olduğu için "oralarda"ydı; ve Pasifik'teki takımadalar üzerinden ve Kuzey Afrika, İtalya ve Batı Avrupa'ya doğru seferler yaptığı için, bu topraklar üzerinde de kuvvetleri bulunuyordu. Ancak, Amerikan Silahlı Kuvvetlerinin yayılma yerlerinin yeniden 1941 öncesi duruma getirileceği beklentisiyle (özellikle askerler arasında) kısa sürede evlerinde olmayı uman pek çok Amerikalı vardı. Ama bu düşünce Churchill gibilerini dehşete düşürür, tecrit yanlısı Cumhuriyetçilere de çekici gelirken, zamanı geriye çevirmenin mümkün olmadığı ortaya çıktı. 1815 sonrasındaki İngilizler gibi, Amerikalılar da çeşitli ülkelerdeki resmi özelliği olmayan nüfuzlarının, daha resmi bir nitelik alarak pekiştiğini gördüler – daha dolaşık bir hale geldiğini de;

İngilizler gibi, onlar da ne zaman çizgiyi çekmek isteseler, karşılarında "yeni güvensizlik sınırları" buluyorlardı. "Pax Americana" olgunluk dönemine ulaşmıştı.[40]

Bu yeni düzenin ekonomik yönleri, en azından önceden tahmin edilebilir gibiydi. Savaş sırasında, Cordell Hull gibi enternasyonalizm yanlıları, biraz da haklı olarak 1930'lardaki global bunalımın büyük ölçüde uluslararası ekonominin kötü işleyişinden doğduğunu ileri sürdüler: Bunalıma korumacı gümrük tarifeleri, haksız ekonomik rekabet, hammaddelere erişilmesine getirilen kısıtlamalar, otarşi yanlısı hükümet politikaları yol açmıştı. 18. yüzyıl Aydınlanma çağına özgü, "engellenmeyen ticaret barışla tam bir uyuşma gösterir,"[41] görüşü, ihracata yönelik sanayi kollarından gelen baskılarla birleşiyordu; bu kesim, Amerika'nın artan verimliliğiyle gelen ürünleri tüketecek yeni denizaşırı pazarlar açılmazsa ABD yönetiminin harcamalarındaki gerilemeyi bir savaş sonrası durgunluğunun izlemesinden korkuyordu. Buna bir de askeri yetkililerin, Amerika'nın petrol, kauçuk ve metal cevherleri gibi stratejik yönden son derece önemli malzemeler üzerinde denetim kurmasının (ya da bunlara hiçbir kısıntı olmadan ulaşmasının) sağlanması için kararlı, belki de aşırıya varan bir biçimde yaptıkları savunma da ekleniyordu.[42] Tüm bunlar bir araya gelerek, Amerika'yı batı kapitalizminin ve tabii, batılı kapitalist devletler arasında yıldızı en çok parlayanların yararına olacak yeni bir dünya düzeni yaratma taahhütü altına sokmuştur – ancak bu, Adam Smith'in daha uzun vadeli "engellenmeyen ticaret sayesinde, kaynakların daha etkili bir biçimde dağılımı, verimliliği her yerde yükseltir ve böylece herkesin satın alma gücünü artırır"[43] güvencesiyle olacaktı. Böylece, 1942-1946 yılları arasındaki yeni düzenlemeler paketi –Uluslararası Para Fonu ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının kuruluşu– bunun ardından da daha ileri tarihlerde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) oluşturulmuştur. Bu yeni ekonomik rejimle imar ve kalkınma için alınmaya hazır duruma gelen paralardan bir miktar yararlanmak isteyen ülkeler, Amerika'nın para konusunda getirdiği konvertibilite serbestisi ve açık rekabet koşullarına uymak zorunda olduklarını gördüler (İngilizler, imparatorluk tercihlerini koruma çabalarına rağmen, bunlara uymuşlardır)[44] – ya da tüm sistemin dışında kalacaklardı (sosyalist denetimle ne kadar bağdaşmaz olduğunu anlayınca Ruslar böyle yapmışlardır).

Bu tür düzenlemelerde uygulamaya ilişkin kusurlar, ilkin eldeki paranın altı yıl süren toplu savaşın getirdiği yıkımla başa çıkmak için yetersiz oluşundan geliyordu; ikincisi de laissez-faire'e dayalı bir sistemin kaçınılmaz olarak en çok rekabet yeteneği olan ülkenin yararına –bu durumda, zarar görmemiş, hiperverimli Birleşik Devletler– ve rekabet için daha az donanımlı ülkelerin zararına işlemesidir – savaşın perişan

ettiği uluslar; sınırları değişmiş, yığınlarca mülteci gelmiş, konutları bombardımanla yok edilmiş, makineleri yıpranmış, borçları iflas getirecek düzeye çıkmış, pazarlarını kaybetmiş ülkeler. Amerika'nın Avrupa'daki yaygın toplumsal hoşnutsuzluk ile Sovyet nüfuzunun genişlemesinden doğan çifte tehlikeyi ancak sonradan anlaması, Marshall Planının oluşturulması için itici güç olmuş, "özgür dünya"da sanayinin yeniden esaslı bir gelişim göstermesi için gerekli paranın serbest bırakılmasına imkân sağlamıştır. Ancak bu döneme gelindiğinde, Amerika'nın ekonomik alandaki nüfuzunun genişlemesi, dünyanın her yanında yapılan bir sürü askeri üs ve güvenlik anlaşmasıyla bir arada gerçekleşiyordu (bkz. s. 265-66). Bu noktada İngiltere'nin 1815'ten sonra üs ve anlaşma ilişkilerinde meydana gelen genişleme ile pek çok paralellik bulunmaktadır; ancak en göze çarpan fark şuydu ki İngiltere, Amerika'nın o sıralar başka egemen devletlerle yapmakta olduğu ve ilerde kendisine sorun yaratacak bir sürü ittifaktan kaçınmayı genellikle başarmıştı. Amerikan taahhütlerinin hemen hepsinin Soğuk Savaş yaklaşırken "olaylara verilen bir tepki"[45] olduğu doğruydu; ama hangi gerekçeyle olursa olsun, çıplak gerçek oydu ki bunlar, Birleşik Devletleri daha önceki geçmişiyle tam bir çelişki oluşturacak ölçüde aşırı global yayılma sürecine sokmaktaydı.

Bunların hemen hiçbiri 1945 yılındaki karar mercilerini kaygılandırmış görünmemektedir; bu kimselerin çoğunun, olup biteni yalnızca "açıkça belli olan kader"in gerçekleşmesi olarak almadıkları, bunun yanı sıra kendilerini, eski Büyük Güçlerin yüzlerine gözlerine bulaştırmayı başardıkları şeyleri düzeltmek için ellerine altın bir fırsat geçmiş gibi hissettikleri anlaşılıyor. Life dergisinden Henry Luce, "Amerikan deneyimi, geleceğin anahtarıdır" diye övünüyordu, ". . insanların kardeşliği içinde Amerika uluslara ağabeylik yapmalıdır."[46] Yalnızca çok büyük umutlar sağlanan Çin değil, kısa bir süre sonra Üçüncü Dünya diye adlandırılacak ülkelerin hepsi Amerika'nın kendi kendine yardım, girişimcilik, serbest ticaret ve demokrasi ideallerini taklite özendirildi. Hull, "Tüm bu ilkeler ve politikalar özgür halkların adalet, hak ve mutluluk duyguları için öylesine yararlı, öylesine çekicidir ki, birkaç yıl içinde tüm uluslararası mekânizma oldukça doyurucu bir biçimde işleyecektir"[47] kehanetinde bulunuyordu. Bu gerçeği takdir edemeyecek kadar anlayışsız kim varsa –ister eski kafalı İngiliz ve Hollandalı emperyalistler, ister Avrupa'daki sola eğilimli siyasi partiler, ister suratsız Molotov olsun– kimi zaman sopanın ucunu göstererek, kimi zaman bu ağızlara bir parmak bal çalınarak doğru yönde ikna edilecekti. Bir Amerikalı yetkili bu durumu "Asya'da topla oynamak sırası artık bizde"[48] diye dile getiriyordu; rahatlıkla dünyanın hemen her yerinde, diye de ekleyebilirdi.

Amerikan nüfuzunun işlemesinin büyük ölçüde imkânsız olduğu tek alan, 1945'te (ve o zamandan bu yana) faşizm karşısında asıl zaferi kendisinin kazandığını iddia eden Sovyetler Birliği'nin denetimi altında bulunan bölgeydi. Kızıl ordunun istatistiklerine göre, toplam 506 Alman tümeni yok edilmişti ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların sayıları 13,6 milyon olan ölü, yaralı ve esir düşen askerinden 10 milyonunun sonu doğu cephesi üzerinde gelmişti.[49] Ama Üçüncü Reich'ın çökmesinden bile önce, Stalin düzinelerle tümeni Uzakdoğu'ya aktarıyor ve uygun zaman geldiğinde bunları Mançurya'da yoksunluk içinde bulunan Japon Kwantung Ordusunun üzerine salmak için hazır tutuyordu; bu da belki şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Hiroşima'nın bombalanmasından üç gün sonra gerçekleştirilmiştir. Batıda uzayıp giden mücadele, Rusya'nın Avrupa'da 1917'den sonraki feci gerileyişini tersine çevirmekten de fazlasını yapmıştı; gerçekten de Rusya'yı, büyük ordusunun Ortadoğu Avrupa'nın jandarmalığını yaptığı 1814-1848'deki konumuna benzer bir noktaya fiilen getirdi. Rusların toprak sınırları, kuzeyde Finlandiya'nın, merkezde Polonya'nın ve güneyde de Besarabya'nın yeniden alınmasıyla, Romanya'nın aleyhine olarak genişledi. Baltık devletleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya yeniden Rusya'ya katıldı. Doğu Prusya'nın bir bölümü alındı ve Doğu Çekoslovakya'dan bir parça (Ruthenia ya da Alt Karpatya Ukraynası) hesaplı olarak Rusya'ya eklendi ve böylece Macaristan'a doğrudan yol açılmış oldu. Bu yolla genişleyen Rusya'nın batısında ve güneybatısında, uydu devletler Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ile (aradan sıyrılıncaya kadar) Yugoslavya ve Arnavutluk'un oluşturduğu yeni bir cordon sanitaire uzanıyordu. Onlar ile Batı arasına ünlü "demir perde" inmekteydi; bu perdenin ardında komünist parti kadroları ve gizli polis, tüm bölgenin Cordell Hull'ın umutlarına tümüyle ters düşen ilkeler doğrultusunda yaşamasını sağlamaktaydı. Aynı şey Uzakdoğu için de geçerliydi; burada Mançurya, Kuzey Kore ve Sakhalin'in işgali ile yalnızca 1904-1905 savaşının öcü alınmakla kalmamış, laissez-faire kapitalizmi öğretisini yutacak gibi olmayan Maocu Çin komünistleriyle bağlantı da sağlanmıştı.

Ancak, Sovyet nüfuzunun böylesine artması etkileyici görünse de ülkenin ekonomi tabanı, savaştan çok zarar görmüştü – bu durum, Birleşik Devletlerde engellenmeden süren ekonomik atılımla zıtlık oluşturmaktaydı. Rusya'nın nüfus kayıpları dehşet verici düzeydeydi: Silahlı kuvvetlerde 7,5 milyon ölü; Almanlarca öldürülen 6-8 milyon sivil; bunlara ek olarak karneye bağlanan yiyecek miktarlarındaki azalma, zorla çalıştırma ve çalışma saatlerinin artmasıyla gelen "dolaylı" savaş kayıpları; öyle ki "1941-1945 yılları arasında muhtemelen toplam 20-25 milyon kadar Rus yurttaşı, vakitsiz ölümlerle hayatlarını kaybettiler."[50] Can

kayıpları çoğunlukla erkekler arasında olduğundan, bunun sonucunda cinsiyetler arasında ortaya çıkan dengesizlik, ülkenin demografik yapısını fazlasıyla etkiledi ve doğum oranında büyük bir düşmeye yol açtı. Avrupa Rusya'sının Alman işgali altında kalan bölümlerinde, Ukrayna ve Belorusya'daki maddi zarar tasavvur edilemeyecek kadar büyüktü:

> İşgal altındaki topraklarda bulunan 11,6 milyon attan 7 milyonu öldürülmüş ya da alınıp götürülmüştü, aynı şey 23 milyon domuzdan 20 milyonunun da başına geldi. 137.000 traktör, 49.000 biçerdöver, çok sayıda ağıl ve çiftlik binası tahrip edildi. Ulaşım, işgal bölgesindeki 65.000 kilometrelik demiryolunun tahripi, 15.800 lokomotifin, 428.000 yük vagonunun, 4.280 nehir gemisinin ve tüm demiryolu köprülerinin yarısının kaybı ya da zarar görmesiyle darbe yedi.
> Pek çok kent yıkıntı halindeydi. Binlerce köy yerle bir edilmişti. İnsanlar yerdeki deliklerde yaşıyorlardı.[51]

O halde, Rusların Almanya'da kendilerine ait "işgal bölgesi"ne girince, buradaki tüm taşınabilir değerleri, fabrika demirbaşını, rayları v.b. soyup soğana çevirme girişimleri ve öbür Doğu Avrupa topraklarından (Romanya'dan petrol, Finlandiya'dan kereste, Polonya'dan kömür) tazminat talep etmeleri hiç de şaşırtıcı değildi.

Şurası bir gerçekti ki Sovyetler Birliği, Büyük Almanya'yı cephede yendiği gibi, silahlanma savaşında da daha çok üretim yaparak geride bırakmıştı; ancak bunu, askeri-sınai üretime inanılmaz bir tek amaçlılıkla ağırlık vererek ve başka her sektörde çok ciddi indirimler gerçekleştirerek yapmıştı – tüketim malları, perakende ticaret ve tarım ürünlerinde (ancak yiyecek verimindeki gerileme, büyük ölçüde Almanların yağmaları yüzünden olmuştur).[52] Böylece 1945 Rusya'sı, özde askeri bir dev ama aynı zamanda ekonomik yönden yoksul, yoksunluk içinde ve dengesizdi. Sovyetler Birliği, Ödünç Verme-Kiralama uygulamasının arkası kesildiği, sonra da beraberinde getireceği politik koşullar yüzünden Amerika'dan gelecek parayı reddettiği için, 1928 sonrasının kendi kaynaklarını kullanarak zorla büyüme sağlama programına döndü – o zamanki gibi tüketim malları ve tarımın zararına olarak yatırım mallarına (ağır sanayi, kömür, elektrik, çimento) ve ulaşıma büyük ağırlık veriyor ve askeri harcamalarda savaş zamanı düzeyine göre doğal bir indirim yapıyordu. Sonuç, baştaki birtakım güçlüklerden sonra, ağır sanayi açısından "küçük bir ekonomik mucize"[53] olmuş, verim 1945-1950 arasında neredeyse ikiye katlanmıştır. Ulusal gücün dayanaklarını yeniden inşa etme gereğini saplantı haline getiren Stalin yönetimi, bu kaba amaca erişirken ya da çoğu Rus'un yaşam düzeyini Devrim öncesi düzeyin-

de tutarken bir sorunla karşılaşmadı. Ancak şuna da işaret etmek gerekir ki, 1922 sonrasında gerçekleştirilen büyümede olduğu gibi, sanayi üretimindeki "toparlanma" büyük ölçüde savaş öncesi verime dönmeyi kapsıyordu; sözgelimi Ukrayna'da 1950 dolaylarındaki metalurji ve elektrik verimi, 1940 rakamlarına ulaşmış ya da bunları biraz geçmişti. Rusya'nın ekonomik büyümesi, savaş yüzünden bir kez daha on yıl kadar tıkanıp kalmıştı. Daha da ciddi olan durum, daha uzun vadede hayati önem taşıyan tarım sektöründe sürüp giden başarısızlıktı: Savaş durumu acil teşvik önlemlerinin kaldırılması ve yatırımların tümüyle yetersiz kalması (ve yanlış yönlendirilmesi) yüzünden, tarımın soluğu kesildi, yiyecek verimi düştü. Stalin ölünceye kadar, köylülerin özel tarım arazilerini tercih etmeleri karşısında güttüğü sert kan davasını sürdürmüş ve böylece Rus tarımındaki geleneksel düşük verimin ve ciddi boyutlardaki yetersizliğin devam etmesine yol açmıştır.[54]

Buna karşı, Stalin savaş sonrası dünyasında askeri güvenliği üst düzeyde tutmaya açıkça kararlıydı. Ekonomiyi yeniden inşa gereği düşünüldüğünde, muazzam boyutlardaki kızıl ordunun 1945'ten sonra üçte iki oranında küçültülerek, gene de çok büyük bir toplam olan ve 25.000 cephe hattı tankının ve 19.000 uçağın desteklediği 175 tümene düşürülmesi şaşırtıcı değildi. Böylece kızıl ordu, gene de dünyanın en büyük savunma kuruluşu olarak kalacaktı – bu durum (en azından Sovyetler'in gözünde) gelecekteki saldırganları engellemek ve buna göre ayağı çok daha yerde olan bir düşünceyle, Avrupa'da yeni kazanılmış olan uydular kadar, Uzakdoğu'da ele geçirilen toprakları da denetim altında tutma ihtiyacı yüzünden, zorunluydu. Bu kuvvet muazzam boyutlarda olmasına rağmen, tümenlerin çoğu ancak iskelet halindeydi ya da esas olarak garnizon kuvvetiydi.[55] Üstelik, bunlar dev Rus Ordusunun 1815'i izleyen yıllarda maruz kaldığı bir tehlikeye de açık durumdaydı – yeni askeri ilerlemeler karşısında giderek daha çok çağdışı kalma tehlikesi. Bu durumla, yalnızca ordu tümenlerinin önemli oranda yeniden teşkilatlandırılması ve çağdaşlaştırılması yoluyla değil,[56] Sovyet Devletinin ekonomik ve bilimsel kaynaklarını yeni silah sistemlerinin geliştirilmesine ayırmasıyla da savaşılacaktı. 1947-1948'e gelindiğinde, muazzam MİG-15 jet avcı uçağı hizmete giriyordu ve –Amerikalılarla İngilizler taklit edilerek– uzun menzilli bir stratejik hava kuvveti oluşturulmuştu. Ele geçirilmiş olan Alman bilim adamı ve teknisyenleri, çeşitli güdümlü füzelerin geliştirilmesinde kullanılmaktaydı. Savaş sırasında bile bir Sovyet atom bombasının geliştirilmesi için kaynak ayrılmıştı. Almanya'yla mücadelede yalnızca yardımcı bir kuvvet olan Rus donanması da yeni ağır kruvazörler ve okyanusa daha elverişli denizaltıların katılımıyla değişim geçiriyordu. Bu silahların çoğu, eskilerinden türetilmiş ve batılı ölçülere göre kaba sabaydı. Ancak kuşkusuz olan nokta, Sovyetler'in geri kalmama konusundaki kararlılığıydı.[57]

Rus gücünün desteklenmesindeki üçüncü önemli etken, Stalin'in 1930'lu yılların sonlarına özgü iç disiplin ve kurallara tam uyma unsurlarına yeniden ağırlık vermesiydi. Bu, Stalin'in giderek artan kendi paranoyasının bir sonucu muydu, yoksa diktatör konumunu güçlendirmek için dikkatle hesaplanmış bir dizi hareket miydi –ya da bu ikisinin bir karışımı mıydı?– söylemek zordur; ama yaşanan olaylar ortadadır.[58] Yabancılarla bağlantısı olan herkes zan altındaydı; geri dönen savaş esirleri vuruluyordu; İsrail devletinin yaratılması ve bu yolla Yahudiler için alternatif bağlılıkların ortaya çıkması, Rusya'da yeniden Sami ırkına karşı önlemler alınmasına yol açtı. Ordu liderlerine hadleri bildirildi ve saygı gören bir kimse olan Mareşal Zhukov 1946 yılında Rus Kara Kuvvetleri Komutanlığından uzaklaştırıldı. Komünist partinin kendi içindeki disiplin ve partiye girişler daha sıkı bir nitelik aldı; 1948'de (Stalin'in her zaman hoşnutsuz olduğu) Leningrad parti liderlerinin tümü temizlendi. Sansür, yalnızca edebiyat ve yaratıcı sanatlarda değil doğal bilimleri, biyoloji, dilbilimi üzerinde de yoğunlaştırıldı. Sistemin böylece genel olarak "sıkılaştırılması", tarım alanında daha önce sözünü ettiğimiz kollektifleştirmenin yeniden vurgulanmasına ve Soğuk Savaş gerginliklerinin yükselişine de, uygun düşüyordu. Sovyet egemenliği altında olan Doğu Avrupa devletlerinde bir ideolojik sertleşme ve totaliter denetim sürecinin sürmekte oluşu da doğaldı; buralarda rakip partilerin yok edilmesi, uydurma yargılamalar, kişi haklarına ve mülkiyetine karşı olan çabalar çok olağan hale gelmişti. Tüm bunlar ve özellikle de Polonya ve (1948'de) Çekoslovakya'da demokrasinin ortadan kaldırılışı, batılıların Sovyet sistemi karşısındaki coşkularını büyük ölçüde azalttı. Bu önlemlerin hepsi dikkatlice hesaplanmış mıydı –Sovyet seçkinlerinin kendi halklarını olduğu kadar uydularını da Batı'nın düşüncelerinden ve zenginliklerinden uzaklaştırma isteklerinde kaba bir mantık vardı ve hâlâ vardır– yoksa yalnızca Stalin'in sonu yaklaştıkça artan paranoyasının bir yansıması mıydı, bu konu gene açık değildir. Sebep ne olursa olsun, "Pax Americana"nın her türlü etkisine karşı tam bir bağışıklığı olan ve gerçekte ona alternatif getiren muazzam bir toprak parçası vardı.

Sovyet imparatorluğunun bu büyümesi, Mackinder ve diğerlerinin, dev bir askeri gücün Avrasya'nın "En Merkezi Bölgesi"ndeki kaynakları denetim altında tutacağı ve bu devletin dış sınıra ya da "Kenar Bölge"ye doğru genişlemesine, eğer global güç dengesini korumak istiyorlarsa, büyük denizci devletlerin karşı çıkmak zorunda kalacaklarına ilişkin jeopolitik tahminlerini doğrular gibiydi.[59] ABD yönetimlerinin, Kore Savaşı ile sarsılarak, daha önceki "Tek Dünya" görüşünü tümüyle terk edip bunların yerine, uluslararası arenada amansız bir süper güç mücadelesi görüntüsünü koymaları için aradan bir-iki yıl daha geçecekti. Ancak böyle bir şey büyük ölçüde, 1945 koşulları içinde de üstü ka-

palı olarak vardı. De Tocqueville'in bir zamanlar ifade ettiği gibi, yerkürenin yarısının kaderini değiştirme gücüne sahip ülkeler artık yalnızca Birleşik Devletler ve SSCB'ydi ve her ikisi de "globalist" düşünceye yem olmuşlardı. Molotov 1946'da, "SSCB artık dünyanın en kudretli ülkelerinden biridir. Artık uluslararası ilişkilerdeki hiçbir ciddi sorun, SSCB'siz karara bağlanamaz . . ."[60] iddiasındaydı; bu iddia da Amerikalıların daha önce (Churchill ve Stalin'in Doğu Avrupa konusunda özel bir anlaşmaya varmalarının mümkün göründüğü sıralarda), Moskova'ya "bu global savaşta, politik ya da askeri olsun, Birleşik Devletlerin ilgi duymadığı bir konu gerçekten de yoktur"[61] yolundaki imalarını hatırlatıyordu. Ciddi bir çıkar çatışması olması kaçınılmazdı.

Peki, artık yalnızca orta sıklet ülkeler haline gelmiş ve çöküşleri süper güçlerin yükselişinin öbür yüzünü oluşturmuş eski Büyük Güçler ne alemdeydi? Bu noktada hemen şunu söylemek gerekir ki, yenilgiye uğramış faşist Alman, Japon ve İtalyan devletleri, 1945'ten hemen sonraki dönemde Büyük Britanya'dan ve belki Fransa'dan da farklı bir kategorideydiler. Savaş son bulduğunda Müttefikler ne Almanya'nın ne de Japonya'nın uluslararası düzene hiçbir zaman yeni bir tehdit oluşturmalarını sağlayacak planlarını uygulamaya giriştiler. Bu yalnızca her iki ülkenin uzun vadeli askeri işgalini kapsamıyor, Almanya söz konusu olduğunda, ülkenin dört işgal bölgesine, sonra da iki ayrı Alman devletine bölünmesini de getiriyordu. Japonya'nın denizaşırı ülkelerde kazandıkları elinden alındı (aynı şey 1943'te İtalya'ya da yapıldı). Almanya Avrupa'daki kazançlarından ve doğudaki daha eski topraklarından oldu (Silezya, Doğu Prusya, v.b.). Stratejik bombardımanın yarattığı yıkıntıya, ulaşım sisteminin aşırı zorlanmasına, konut sayılarındaki gerilemeye, pek çok hammaddenin bulunmayışına ve ihracat pazarlarının kaybına, müttefiklerin sanayiye getirdikleri denetimler de eklendi – Almanya'da sanayi demirbaşı da söküldü. Almanya'nın 1946'daki ulusal geliri ve verimi, 1938'dekinin üçte birinden azdı; korkunç bir azalmaydı bu.[62] Japonya'da da buna benzer bir gerileme olmuştu; 1946'daki gerçek ulusal gelir, 1934-1936'dakinin ancak yüzde 57'si kadardı ve imalat sektöründeki gerçek ücretler yüzde 30'a düşmüştü; dış ticaret öylesine aşağı düzeydeydi ki iki yıl sonra bile, ihracat 1934-1936 rakamının ancak yüzde 8'i, ithalat ise yüzde 18'i kadardı. Savaş Japonya'nın gemilerini yok etmiş, pamuk çıkrık makinelerini 12,2 milyondan 2 milyona düşürmüş, kömür verimini yarıya indirmişti v.b.[63] Askeri olduğu kadar ekonomik açıdan da güçlü uluslar oldukları günler geride kalmış görünüyordu.

İtalya 1943'te taraf değiştirdiği halde, onun ekonomik kaderi de aynı ölçüde karanlıktı. Müttefik kuvvetler, iki yıl boyunca savaşıp bombalayarak yarımadada ilerlemişler ve Mussolini'nin stratejik aşırılıklarının yol açtığı zarara pek çok yeni zararlar eklemişlerdi. "1945'te

İtalya'nın gayri safi milli hasılası 1911 düzeyine geri dönmüş ve gerçek anlamda, 1938'e kıyasla yaklaşık yüzde 40 oranında ufalmıştı. Nüfus, savaşta verilen kayıplara rağmen, sömürgelerden yurda dönenler ve dışarıya göçün durmasıyla geniş ölçüde artmıştı. Yaşam düzeyi ürküntü verecek kadar düşüktü ve uluslararası yardım, özellikle de Birleşik Devletlerin yardımı olmasa, çok sayıda İtalyan açlıktan ölebilirdi."[64] İtalya'daki gerçek ücretler, 1945'e gelindiğinde 1913 değerlerinin yüzde 26,7'sine inmişti.[65] Aslında bu ülkelerin hepsi, bu dönemde Amerikan yardımına şiddetle bağımlıydılar ve böyle olduğu için de ekonomik uydulardan pek bir farkları yoktu.

Ekonomik açıdan, Fransa ve Almanya arasındaki farkın ne olduğunu söyleyebilmek zordu. Almanlarca dört yıl yağmalandıktan sonra 1944 yılında aylarca süren geniş çaplı savaşlar yapılmıştı; "su yollarının ve limanların çoğu kapanmış, köprülerin çoğu tahrip edilmiş, demiryolu sisteminin büyük bölümü geçici olarak kullanılamaz hale gelmişti."[66] Fohlen'in Fransa'nın ithalat ve ihracatına ilişkin olarak verdiği endeksler, bunların 1944-1945'te hemen hemen sıfıra düştüğünü göstermektedir; Fransa'nın ulusal geliri, o sıralar, kendisi de karanlık bir yıl olan 1938'dekinin ancak yarısıydı.[67] Fransa'nın döviz stokları tükenmişti, frank da yabancı kambiyolarda kabul görmemişti; frankın değeri, 1944'te bir dolar karşısında 50 frank olarak belirlendiği zaman, bu "tamamen uydurma" olmuş[68] ve bir yıl içinde dolar başına 119 frank düzeyine inmişti; durumun daha istikrara kavuşmuş göründüğü 1949'da bir dolar 420 frank olmuştu. Hiç kuşku yok ki, Fransa'daki parti politikaları ve özellikle de komünist partinin oynadığı rol tümüyle ekonomik nitelikli olan bu yeniden imar, devletleştirme ve enflasyon sorunlarıyla etkileşim halindeydi.

Öte yandan, özgür Fransızlar, faşizm karşısındaki "Büyük İttifak"ın üyeleri olmuşlar, pek çok önemli mücadelede savaşmış ve Batı Afrika, Levant ve Cezayir'deki Vichy-yanlısı kuvvetlere karşı yaptıkları "iç" savaşta zafer kazanmışlardı. Fransa'nın Almanlarca işgali ve Fransızların bağlılıkları açısından bölünmeleri yüzünden de Gaulle'ün teşkilatı İngiliz-Amerikan yardımına fazlasıyla bağlıydı – ve de Gaulle daha fazlasını isterken bile bu duruma içerliyordu. Bununla birlikte, İngilizler çökmekte olan Almanya'dan çok, Rusya karşısında bir engel oluşturması için, Fransa'nın Avrupa'da bir Büyük Güç olarak yeniden kurulmasını istiyorlardı; Fransa böylece Büyük Güç statüsünün gerektirdiği donanımın çoğuna sahip oldu: Almanya'da bir işgal bölgesi, BM Güvenlik Konseyinde daimi üyelik, v.b. Suriye ve Lübnan'daki eski mandalarını yeniden kazanamadı ama Çinhindin'de ve yönetimi altındaki Tunus ve Fas'da yeniden güçlenmeyi amaçladı; denizaşırı bölümleri ve topraklarıyla da hâlâ dünyadaki ikinci en geniş sömürge imparatorluğuna sahipti ve bundan vazgeçmemekte kararlıydı.[69] Çoğu dış gözlemci-

ye, özellikle de Amerikalılara göre, ekonomik açıdan bu kadar ciddi bir zayıflık içinde –ve bu yüzden Amerikan mali desteğine bağımlı– iken birinci sınıf statüsünün beraberinde getirdiği fazlalıkları yeniden edinme girişimi bir folie de grandeur'den* başka bir şey değildi. Büyük ölçüde de öyleydi. Belki bu durumun başlıca sonucu, dünyanın stratejik görünümünün savaş yüzünden ne kadar değiştiğini, en azından birkaç yıl daha gözlerden saklamak oldu.

1945 yılındaki çoğu İngiliz böyle bir kıyaslamaya içerleyebilirdi ama, uluslarının ve imparatorluklarının dünyanın Büyük Güçlerinden biri olma görüntüsünü sürdürmesi de yeni stratejik dengeleri gizlemekteydi – Londra'daki karar mercilerinin, kendilerini gerileme dönemi politikalarına uydurmalarını da psikolojik açıdan zorlaştırıyordu. Britanya İmparatorluğu İkinci Dünya Savaşında baştan sona çarpışmış tek büyük devletti. Churchill'in yönetimi altında tartışmasız bir biçimde "Üç Büyükler"den biri olmuştu. Denizde, havada, hatta kara üzerindeki askeri performansı, Birinci Dünya Savaşındakinden önemli ölçüde daha iyi olmuştu. 1945 Ağustosuna gelindiğinde –Hong Kong da dahil olmak üzere– kral-imparatorun tüm sömürgeleri yeniden İngiltere'nin elindeydi. İngiliz askerleri ve hava üsleri Kuzey Afrika'ya, İtalya'ya, Almanya'ya, Güneydoğu Asya'ya yayılmıştı. Ağır kayıplarına rağmen, krallık donanması, 1.000'den fazla savaş gemisine, yaklaşık 3.000 küçük savaş gemisine ve yaklaşık 5.500 çıkarma aracına sahipti. RAF bombardıman uçakları komutanlığı, dünyadaki ikinci en büyük stratejik hava kuvvetiydi. Gene de Cordell Barnett'in güçlü bir ifadeyle dile getirdiği gibi, "zafer";

> İngiltere'nin gücünün korunmasıyla eşanlamlı değildi. Almanya'nın [ve müttefiklerinin] yenilgisi çok önemli de olsa, bu korunma içinde yalnızca tek bir etkendi. Çünkü Almanya yenilebilir ama İngiltere'nin gücü gene de sona erebilirdi. Önemli olan tek başına "zafer" değil, zaferin koşulları, özellikle de İngiltere'nin kendisini içinde bulduğu koşullardı. . . .[70]

Çünkü çıplak gerçek oydu ki, İngilizler savaşın zaferle sonuçlanmasını sağlarken, kendilerini son derece zorlamışlar, altın ve dolar rezervlerini tüketmişler, ülke içindeki makineleri yıpratmışlar ve (kaynaklarını ve nüfusu olağanüstü bir biçimde seferber etmelerine rağmen) savaş içinde kalabilmek için Amerika'dan gelen mühimmata, gemilere, yiyecek maddelerine ve başka malzemeye giderek daha bağımlı hale gelmişlerdi. İngiltere'nin dışardan gelen bu ürünlere olan ihtiyacı bir yıldan

* Folie de grandeur: büyüklük çılgınlığı. – ç.n.

öbürüne artarken, ihracat ticareti sönüp gitmişti – ihracat, 1944'te 1938 rakamının ancak yüzde 31'i kadardı. İşçi partisi hükümetinin 1945 Temmuzunda iktidara geldiği zaman, okumak zorunda olduğu ilk belgelerden biri, Keynes'in ülkenin karşı karşıya bulunduğu "mali Dunkirk"e ilişkin tüyler ürpertici notlarıydı: Ülke muazzam ticaret açığı, sanayi tabanının zayıflaması, denizaşırı bölgelerdeki çok büyük kuruluşları yüzünden kesilmiş olan ödünç verme-kiralama uygulamasının yerini tutacak Amerikan yardımına şiddete ihtiyaç duyuyordu. Gerçekten de bu yardım olmazsa, "savaş sırasında hiçbir zaman yapmadığımız kadar kemerleri sıkmak gerekecek ."ti.[71] Birinci Dünya Savaşının ardından olduğu gibi, kahramanlara layık bir yurt yaratma amacı, bir kez daha yumuşatılmak zorundaydı. Ancak bu sefer, İngiltere'nin politik açıdan hâlâ dünyanın merkezinde olduğunu düşünmek imkânsızdı.

Oysa Büyük Güç statüsü hülyaları sürüp gitti; hatta bir "refah devleti" yaratmaya kararlı olan işçi partisi bakanları arasında bile. Böylece bu tarihi izleyen birkaç yılda olup bitenlerde İngilizlerin birbirleriyle bağdaşmayan birtakım amaçlarla uğraşmak için yaptıkları ciddi girişim vardır – ülke içindeki yaşam düzeyini iyileştirmek, "karma ekonomi"ye geçmek, ticaret açığını kapamak ve aynı zamanda, denizaşırı bölgelerde çok geniş bir alana yayılmış, Almanya'da, Yakındoğu'da ve Hindistan'da yer alan bir sürü üssü yaşatmak ve Rusya'yla ilişkilerin kötüye gitmesi karşısında büyük bir orduya sahip olmak. Atlee yönetimine ilişkin ayrıntılı incelemelerin işaret ettiği gibi,[72] bu yönetim pek çok açıdan kayda değer başarılar elde etti: Sanayi verimliliği arttı, ticaret açığı daraldı, toplumsal reformlar gerçekleştirildi, Avrupa'daki durum istikrara kavuşturuldu. İşçi partisi hükümeti Hindistan'dan çekilmenin, Filistin'deki kargaşadan sıyrılmanın ve Yunanistan ile Türkiye'ye verilen güvencelerden vazgeçmenin akıllıca olacağını düşündü ve böyle yaparak denizaşırı bölgelerde öbürlerine göre kendisi için daha büyük baskı oluşturan yüklerinin hiç olmazsa bir bölümünden kurtulmuş oldu. Öte yandan gerçekleştirilen ekonomik toparlanmanın kendisi de Keynes'in 1945'te Washington'daki görüşmeler sonucunda sağladığı büyük borç, Marshall Planı yoluyla ayrıca gelen çok büyük destek ve İngiltere'nin ticari rakiplerinin çoğunun hâlâ yıkım içinde olması sayesinde elde edilebilmişti; bu yüzden de hassas ve koşullara bağlı bir ekonomik canlanmaydı. İngilizlerin 1947'de bazı yerlerden çekilmelerinin uzun vadede başarılı olup olmadığı da aynı oranda kuşkuluydu. Altından kalkılamaz yükleri ülkenin sırtından attığı kesindi; ancak, stratejik açıdan bu tür "ustalıklı ayak hareketleri," İngiltere'nin birtakım bölgeleri terk ederek üslerini gerçek imparatorluk çıkarlarına daha uygun bir biçimde yeniden kurabileceği varsayımına dayanılarak öneriliyordu – Filistin yerine, Süveyş Kanalı; Hindistan yerine, Arap petrolü. Bu aşamada, Whitehall'un imparatorluğun

kendilerine bağımlı ve ekonomik yönden İngiltere için her zamankinden daha önemli olan geri kalan bölümünden vazgeçmek gibi bir niyeti kesinlikle yoktu.[73] Ancak yeni sarsıntılar ve aynı yolda ayak diremenin artan maliyeti, daha sonraları İngiltere'nin dünyadaki yerinin bir kez daha değerlendirilmesini zorunlu kılacaktı. Ama İngiltere bu arada iki büyük güç blokuna bölünmekte olan bir dünyada, fazlaca yayılmış ancak hâlâ güçlü bir stratejik varlık, güvenlik açısından Birleşik Devletlere bağımlı ama bu ülkenin çok yararlı bir müttefiki –ve önemli bir stratejik işbirlikçisi– olarak kalacaktı.[74]

İngiliz ve Fransız hükümetlerinin aksi yöndeki tüm çabalarına rağmen, "Avrupa çağının geçtiği"ne hiç kuşku yoktu. Savaş sırasında Birleşik Devletler GSMH'sı gerçek anlamda yüzde 50'nin üzerinde bir artış kaydederken, (Sovyetler Birliği dışında) bir bütün olarak Avrupa'nınki yaklaşık yüzde 25 oranında düşmüştü.[75] Avrupa'nın toplam dünya imalat verimi içindeki payı 19. yüzyılın başlarından bu yana tüm zamanlarda elde edilen miktarın altındaydı. 1953'te, savaşın verdiği zararın büyük bir bölümünün giderilmiş olduğu sırada bile Avrupa, bütünün ancak yüzde 26'sına sahipti (buna karşılık Birleşik Devletlerinki yüzde 44,7'ydi).[76] Nüfusu ise, toplam dünya nüfusunun ancak yüzde 15-16'sı dolayındaydı. 1950'deki kişi başına GSMH'sı Birleşik Devletlerinkinin ancak yarısı kadardı; üstelik, Sovyetler Birliği bu döneme gelindiğinde, aradaki farkı önemli ölçüde kapamıştı; böylece güçlerin toplam GSMH'ları, Tablo 36'daki gibi gerçekleşiyordu.

TABLO 36
GÜÇLERİN 1950'DEKİ TOPLAM GSMH'LARI VE KİŞİ BAŞINA GSMH'LARI
(1964 doları olarak)[77]

	Toplam GSMH	Kişi başına GSMH
Birleşik Devletler	381 milyar	2.536
SSCB	126	699
B.K.	71	1.393 (1951)
Fransa	50	1.172
Batı Almanya	48	1.001
Japonya	32	382
İtalya	29	626 (1951)

Avrupalı güçlerin yıldızlarının böylece sönüşü, askeri personele ve harcamalara daha da belirgin bir biçimde yansıdı. Sözgelimi, 1950'de, Birleşik Devletler savunmaya 14,5 milyar dolar harcadı ve 1,38 milyon askeri personeli vardı; öte yandan SSCB 4,3 milyonluk çok daha büyük silahlı kuvvetleri için biraz daha fazla harcama yaptı (15,5 milyar dolar). Her iki bakımdan da süper güçler İngiltere'nin (2,3 milyar dolar; 680.000 personel), Fransa'nın (1,4 milyar dolar; 590.000 personel) ve

İtalya'nın (0,5 milyar dolar; 230.000 personel) çok önündeydiler; Almanya ve Japonya ise, tabii ki hâlâ askerden arınmış durumdaydı. Kore Savaşının yarattığı gerginlikler yüzünden, 1951 yılında orta sıklet Avrupa güçlerinin savunma harcamalarında oldukça önemli artışlar oldu ama bunlar Birleşik Devletlerin (33,3 milyar dolar) ve SSCB'nin (20,1 milyar dolar) harcamaları yanında sönük kaldı. Yalnızca o yıl bile İngiltere, Fransa ve İtalya'nın savunma harcamaları bir araya getirildiğinde, Birleşik Devletlerinkinin beşte birinden, SSCB'ninkinin de üçte birinden azdı; bu ülkelerin askeri personeli ise bir araya getirildiğinde, Birleşik Devletlerininkinin yarısı, Rusya'nınkinin de üçte biri kadardı.[78] Hem nispi ekonomik güç, hem askeri güç açısından Avrupa devletleri kesinlikle geri kalmış görünüyorlardı.

Bu tür bir izlenim, nükleer silahların ve uzun menzilli atış sistemlerinin gelişiyle ancak güçlendi. Tutulan kayıtlardan anlaşıldığına göre, atom bombası üzerinde çalışan pek çok bilim adamı savaşların, silah sistemlerinin ve insanın tahrip gücünün tüm geçmişi dikkate alındığında, bir dönüm noktasına yaklaştıklarını çok iyi biliyorlardı; 16 Temmuz 1945 tarihinde Alamogordo'da yapılan başarılı deneme, gözlemcilere "elektriğin bulunuşundan ya da hayatımızı etkilemiş başka büyük buluşların hepsinden, ölçülemeyecek kadar daha önemli olduğu görülecek büyük ve yeni bir şeyin yaratılmış" olduğunu doğruluyordu. "Kıyamet günü uyarısı yapan o güçlü, sürekli ve ürkütücü gürleme"[79] Hiroşima ve Nagazaki'deki gerçek yıkımda tekrarlandığında, silahın gücü konusunda kimsenin kuşkusu kalmadı. Silahın yaratılmış olması, Amerikalı karar mercilerini ilerisi için uygulamada çıkacak pek çok sonuçla boğuşmak durumunda bırakmıştır. Silah konvansiyonel harbi nasıl etkilemişti? Savaşın başında hemen mi, yoksa bir son çare silahı olarak mı kullanılmalıydı? Daha büyük (Hidrojen bombası) ve daha küçük (lastik) nükleer silahlar geliştirmek, ne gibi anlamlar ve ihtimaller getiriyordu? Bu bilgiler başkalarıyla paylaşılmalı mıydı?[80] Bunun, zaten nükleer silahlar geliştirmekte olan Sovyetler için bir itici güç olduğu da kuşkusuzdu; çünkü Stalin, Hiroşima'nın ertesi günü müthiş güvenlik şefi Beria'yı atom programının başına getirmişti.[81] Bu sırada Rusların hem bomba hem de atış sistemleri oluşturmak açısından geride oldukları belliydi; ama Amerikalıların tahmininden çok daha hızla, onlara yetiştiler. 1945'ten sonraki birkaç yıl içinde Amerikalıların sahip olduğu nükleer üstünlüğün Rusların konvansiyonel kuvvetlerdeki üstünlüğünü "dengeleme"ye yardım ettiğini varsaymak yerinde olabilir. Ama Moskova'nın yetişmeye başlaması ve böylece Birleşik Devletlerin bu silah üzerindeki tekelinin ancak geçici olduğuna ilişkin iddiasını ispatlaması, uluslararası ilişkiler tarihi düşünülürse, kesinlikle uzun sürmemiştir.[82]

Atom silahlarının ortaya çıkışı "stratejik görünüm"ü değiştirdi, çünkü bunlar, kendilerine sahip olan her devlete ayrım yapmadan kitleleri yok etme, hatta insan soyunu yok etme gücü veriyorlardı. Silah teknolojisinde varılan bu yeni düzey, çok daha dar bir anlamda ve hemen geleneksel Avrupa devletlerinin aynı noktaya gelmek için hissettikleri baskıyı arttırdı – ya da bu devletler gerçekten de ikinci sınıf statüsüne düştüklerini kabul edeceklerdi. Tabii, Almanya ve Japonya ile ekonomi ve teknoloji alanında zayıflamış olan İtalya için nükleer kulübe katılma umudu yoktu. Ama Londra'daki yönetim için, Atlee Churchill'in yerini aldığı zaman bile, hem caydırıcı bir güç olarak hem de "İngiltere'nin, sırf asker sayısı göz önüne alınırsa, çok eksik kalan gücünün dayanmak zorunda olduğu bilimsel ve teknolojik üstünlüğün bir göstergesi oldukları"[83] için, ülkenin bu silahlara sahip olmaması düşünülemezdi. Bir başka deyişle, bu silahlar, bağımsız Büyük Güç etkisini korumak için nispi olarak ucuz bir yol gibi görülüyorlardı – bu, kısa bir süre sonra Fransızlara da çekici gelen bir hesap oldu.[84] Ancak, ne kadar çekici görünürse görünsün, bu mantık uygulamadaki birtakım etkenlerle zayıflıyordu: Hiçbir devlet birkaç yıl için bu silahlara ve atış sistemlerine sahip olamayacaktı; nükleer arsenalleri süper güçlerinkiyle kıyaslandığında ufak kalacak ve teknolojide yeni bir sıçrayış olursa, gerçekten de eskimiş duruma düşecekti. Londra ve Paris'in (daha sonradan da Çin'in) nükleer kulübe katılma emellerine rağmen, 1945'ten sonraki ilk onyıllara özgü bu çırpınma bir ölçüde Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın 1914'ten önce, kendi drednot-tipi savaş gemilerine sahip olma çabalarını andırıyordu. Bir başka deyişle, kuvvetten çok zayıflık göstergesiydi.

Dünyanın artık geleneksel çok kutuplu hali yerine, stratejik ve politik açıdan, iki kutuplu sayılması gerektiğini vurgular görünen son unsur da ideolojinin güçlenen rolüydü. Kuşkusuz, klasik 19. yüzyıl diplomasisi çağında bile, ideolojik etkenlerin politikalarda rolü olmuştu – Metternich'in, I. Nicholas'ın, Bismarck'ın ve Gladstone'un eylemleri bunu fazlasıyla göstermiştir. "Burjuva-liberal merkez"in egemen varsayımlarına kafa tutmak üzere "radikal sağ" ile "radikal sol"un ortaya çıktığı iki savaş arası yıllarda, bu durum çok daha geçerliydi. Böyle olmakla birlikte, 1930'lu yılların sonlarına özgü çok kutuplu rekabetlerin karmaşık dinamiği (Churchill gibi İngiliz Toryleri, Nazi Almanya'sına karşı komünist Rusya ile bir ittifakın kurulmasını, liberal Amerikalılar da Avrupa'daki İngiliz-Fransız diplomasisinin desteklenmesini ama Avrupa dışındaki Britanya ve Fransa imparatorluklarının dağılmasını istiyorlardı) dünyada olup bitenleri ideolojik yönden açıklama girişimlerinin hepsini zorlaştırıyordu. Üstelik, savaş sırasında politik ve toplumsal ilkelere ilişkin görüş ayrılıkları, her şeye ağır basan faşizmle mücadele

gereğinde birleşebilmişti. Stalin'in 1943 yılında Komünist Enternasyonali dağıtması ve Batının, Rusların Barbaros Harekâtı karşısında gösterdikleri direnişe olan hayranlığı daha önceki kuşkuları belirsizleştirmiş görünüyordu – özellikle de Birleşik Devletlerde; buradaki Life dergisi, 1943 yılında hafif gönüllülükle Ruslar "Amerikalılara benziyor, Amerikalılar gibi giyiniyor ve Amerikalılar gibi düşünüyorlar," iddiasında bulunuyor, bir yıl sonra da New York Times "Marksçı düşüncenin Sovyetler Birliği'nde işi bitmiştir"[85] diye açıklamada bulunuyordu. Bu düşünceler, ne kadar safça olursa olsun, Amerikalıların, savaş sonrasındaki dünyanın, uluslararası uyum üzerine kurdukları hayale yaraşır gibi olmadığını kabullenme konusunda gösterdikleri yaygın isteksizliği de açıklamaya yardımcı olmaktadır – bu yüzden, pek çokları Churchill'in Mayıs 1946 tarihli ünlü "Demir Perde" konuşmasına içerleme ve öfkeyle tepki göstermişlerdir.[86]

Ancak, bir iki yıl içinde Rusya ile Batı arasında artık Soğuk Savaş diye kabul edilen gelişmenin ideolojik nitelikli olduğu fazlasıyla açığa çıkmıştı. Rusya'nın Doğu Avrupa'da parlamenter demokrasiye izin vermeyeceğini gösteren belirtilerin artması, Rus Silahlı Kuvvetlerinin muazzam boyutları, komünistler ile Yunanistan, Çin ve başka yerlerdeki rakipleri arasında süren şiddetli iç savaş ve bir de –elbette– "Kızıl Tehlike", casus şebekeleri ve ülke içindeki bozgunculara ilişkin korkuların artması, Amerikalıların düşüncelerinde büyük bir yön değişikliğine yol açtı ve Truman yönetimi buna istekle tepki verdi. Başkan, Rusya'nın, İngiltere'nin Yunanistan'a ve Türkiye'ye verdiği güvenceleri geri çekmesiyle doğan güç boşluğuna sokulacağı kaygısıyla yaptığı Mart 1947 tarihli "Truman Doktrini" konuşmasında, birbirinden farklı iki ideolojik ilkeler dizisi arasında seçim yapma durumunda kalan bir dünya tablosu çiziyordu:

> Bu yaşam biçimlerinden biri, çoğunluğun iradesine dayanmakta ve özgür kurumlar, temsili hükümet, serbest seçimler ile kişisel özgürlük, konuşma ve din özgürlüğü ve politik baskılardan bağışıklık konularında verilen güvencelerle öbüründen ayrılmaktadır. İkinci yaşam biçimi, azınlığın çoğunluğa zorla kabul ettirdiği iradesine dayanır. Terör ve baskıyla, basının denetimiyle, uydurma seçimlerle ve kişisel özgürlüklerin bastırılmasıyla ayakta kalır.[87]

Truman devamla, Birleşik Devletler politikasının, "özgür insanlara, onlara totaliter rejimleri zorla kabul ettirme amacı güden saldırgan hareketler karşısında, kendi kurumlarını ve bütünlüklerini korumaları için yardım etmek" olacağını söylüyordu. Bundan böyle, uluslararası

meseleler, daha da duygusal bir açıdan, Manici bir mücadele olarak sunulacaktı. Eisenhower şöyle diyordu: "İyilik ve şer güçleri tarihte ender görülen bir biçimde yığılmış, silahlanmış ve birbirleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Özgürlük tutsaklığın karşısına, aydınlık karanlığın karşısına dikilmektedir."[88]

Kuşkusuz, bu tür retorikin çoğunlukla ülkenin kendi içine yönelik bir amacı vardı ve yalnız Birleşik Devletlerde değil İngiltere'de, İtalya'da, Fransa'da ve muhafazakar güçler için bu tür ifadelere başvurmanın kendi rakiplerini gözden düşürmede ya da kendi hükümetlerine "komünizm karşısında yumuşak" diye saldırmada yararlı olduğu her yerde. Bir başka gerçek de, bu tür retorikin Stalin'in Batıya ilişkin kuşkularını derinleştirmiş olmasıdır; Sovyet basınında Batıya, hızla Doğu Avrupa'daki Rus "nüfuz alanı"na itiraz eder, Sovyetler Birliği'ni her yandan yeni düşmanlarla kuşatır, ileri üsler kurar, her türlü komünist etkiye karşı gerici rejimleri destekler ve Birleşmiş Milletleri amaçlı olarak "kendi adamlarıyla doldurur" görüntüsü verildi. Moskova, "Amerikan dış politikasının yeni çizgisi, savaş çıkararak dünyada zorla İngiliz ve Birleşik Devletler egemenliği kurmaya yönelik, eski Sovyet aleyhtarı çizgiye bir dönüş anlamı taşıyordu,"[89] iddiasında bulunmaktaydı. Böyle bir açıklama da Sovyet rejiminin, iç muhaliflerini sindirici katı önlemlerini, Doğu Avrupa üzerindeki denetimini güçlendirmesini, sanayileşmeyi zorla sağlama girişimlerini, silahlanmak için yaptığı ağır harcamaları haklı göstermeye yardımcı oluyordu. Böylece Soğuk Savaşın dış ve iç gerekleri, karşılıklı olarak ideolojik ilkelere seslenme kılıfı altında birbirlerini besliyordu. Liberalizm ve komünizm, her ikisi de evrensel görüşler olduğundan "karşılıklı olarak birbirlerini dışlıyorlardı."[90] Bu ise, her iki tarafın da tüm dünyayı ideolojik kavganın güç politikasındaki üstünlükten ayrılamayacağı bir arena olarak anlamasına ve böyle tanımlamasına imkân veriyordu. Kişi ya Amerika önderliğindeki blokun içindeydi ya da Sovyet önderliğindeki blok içinde. Ortası yoktu; bir Stalin ve Joe McCarthy çağında ortasının olabileceğini düşünmek akıllıca değildi. Bu, yalnızca bölünmüş Avrupa halklarının değil Asya'da, Ortadoğu'da, Afrika'da, Latin Amerika'da ve başka yerlerdeki halkların da uyum sağlamak zorunda oldukları yeni stratejik gerçeklikti.

SOĞUK SAVAŞ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA

Olaylar öyle gelişti ki, bunu izleyen 20 yıl içinde uluslararası politika büyük ölçüde bu Sovyet-Amerikan rekabetine uyum sağlamayı, sonra da bunu kısmen reddetmeyi konu edinecekti. Başlangıçta Soğuk Savaş, Avrupa'daki sınırların yeniden çizilmesi üzerinde odaklanıyordu.

Böylece alttan alta, gene de "Almanya meselesi" ile ilgiliydi; çünkü bu konunun çözüme kavuşturulması, 1945 yılının galip devletlerinin Avrupa üzerinde sahip olacakları nüfuzun ölçüsünü belirleyecekti. Rusların 20. yüzyılın ilk yarısındaki Alman saldırganlığından öbür güçlerin hepsinden daha çok çektikleri kuşkusuzdu ve Ruslar, Stalin'in paranoya ölçüsüne varan güvenlik talebiyle güç kazanarak, yüzyılın ikinci yarısında aynı şeylerin tekrarına izin vermemeye kararlıydılar. Dünya komünist devrimini desteklemek ikincil, ama bununla bağlantısız olmayan bir düşünceydi; çünkü eğer Marksçı düşünceyle yönetilen ve Moskova'nın kendilerine rehberlik etmesini bekleyen başka devletler yaratılabilirse, Rusya'nın politik ve stratejik konumunun güçlenme ihtimali çok yüksekti. Bu tür düşünceler, 1945 sonrası dünyasında Rusya'nın politikasını, geçmişi yüzyıllar öncesine giden ılık su limanlarına ulaşma isteğinden herhalde çok daha fazla biçimlendiriyordu; ama çeşitli sorunların ayrıntılı çözümünü gene de açık bıraktı. O halde Ruslarda her şeyden önce, stratejik amaçlarla "sınırları tamamlama işlemleri" yapmak üzere, 1918-1922 toprak anlaşmalarını bozma kararlılığı vardı; yukarıda da işaret edildiği gibi bu Baltık ülkeleri üzerindeki Rus denetimini yeniden sağlamak, Polonya-Rus sınırını batıya doğru itmek, Doğu Prusya'yı devre dışı bırakmak ve Finlandiya, Macaristan ve Romanya'dan toprak almak demekti. Bunların hemen hiçbiri Batıyı rahatsız etmiyordu; aslında çoğu üzerinde savaş sırasında anlaşma sağlanmıştı. Daha rahatsız edici olan, Rusların eskiden bağımsız olan Ortadoğu Avrupa ülkelerinde "Moskova ile dost" rejimlerin kurulmasını hangi yollarla sağlama amacında olduklarını gösteren belirtilerdi.

Bu bakımdan, Polonya'nın kaderi başka yerlerde de neler olabileceğini gösteren bir işaretti; ama İngiltere'nin bu ülkenin bütünlüğü uğruna savaşmak için 1939'da verdiği karar, Batıda etkinlik gösteren Polonyalı asker grupları (ve sürgündeki Polonya hükümeti), Polonya'nın kaderini daha da dokunaklı bir hale getiriyordu. Katyn'de Polonyalı subaylara ait toplu mezarın ortaya çıkarılışı, Rusya'nın Varşova ayaklanmasını onaylamayışı, Stalin'in Polonya'nın sınırlarının değişmesi konusundaki ısrarı ve Lublin'de Moskova yanlısı Polonyalıların oluşturduğu bir hizbin belirmesi, özellikle Churchill'i Rusya'nın niyetinden kuşkuya düşürdü; birkaç yıl içinde bir kukla rejimin kuruluşu ve batı yanlısı bütün Polonyalıların güç mevkilerinden hemen hemen tümden uzaklaştırılmaları bu korkuları gerçeğe dönüştürdü.[91]

Moskova'nın Polonya konusunu ele alış biçimi çok çeşitli yönlerden "Almanya meselesi"yle bağlantılıydı. Toprak açısından bakıldığında, batıdaki sınırların ayarlanması, yalnızca Alınan topraklarının boyutlarını ufaltmakla kalmadı (Doğu Prusya'nın tümüyle alınması da aynı şeyi yapmıştır), Polonyalılar için Almanların ilerde herhangi bir yol-

la, Oder-Naisse hattını yeniden gözden geçirmelerine karşı çıkmak için bir itici güç de oluşturdu. Stratejik bakımdan, Rusların Polonya'yı güvenli bir "tampon bölge" haline getirme konusundaki ısrarları, Almanların 1941'de yaptıkları saldırının bir kez daha tekrarlanmasını önlemeye yönelikti; bu yüzden Moskova'nın Alman halkının kaderini belirleme konusundaki ısrarı da mantıklıydı. Politik yönden, "Lublin"li Polonyalıların desteklenmesi ile sürgündeki Alman komünistlerinin yurtlarına döndüklerinde benzer bir rol oynamaları için özel olarak hazırlanmaları arasında bir paralellik vardı. Ekonomik bakımdan, Rusya'nın Polonya'yı ve Doğu Avrupalı komşularını sömürmesi, Alman varlığının nasıl soyulup sovana çevrileceğinin bir ön belirtisiydi. Ancak Moskova, Alman halkını sistemli bir biçimde yoksulluğa iterken, onlardan iyi niyet görmesinin mümkün olmadığını anlayınca, soyguna son verildi ve Molotov'un tavrı daha umut verici bir nitelik aldı. Ama bu taktik değişiklikleri, Rusya'nın Almanya'nın geleceğinin belirlenmesinde söz sahiplerinden biri, belki de başlıcası olma niyetini belli eden açık mesaja kıyasla daha az önem taşıyordu.[92]

O halde, Rusya'nın politikası, hem Polonya, hem Almanya konusunda Batınınkiyle çatışmak durumundaydı. Politik ve ekonomik açıdan Amerikalılar, İngilizler ve Fransızlar, serbest piyasa düşüncesinin ve demokratik seçimlerin tüm Avrupa'da norm haline gelmesini istiyorlardı (ancak Londra ve Paris'in laissez-faire yanlısı Amerikalılara göre, devletin daha büyük bir rol oynamasını istedikleri açıktı). Stratejik yönden, Alman militarizminin yeniden canlanmasını önlemek konusunda Batı da Moskova kadar kararlıydı; özellikle de Fransızların kaygıları 1950'li yılların ortalarına kadar sürecekti; ama hiçbiri Avrupa'daki Wehrmacht egemenliğinin yerini doğrudan kızıl ordu egemenliğinin almasını istemiyordu. Ve 1945'ten sonra hem Fransız, hem İtalyan hükümetlerinde komünistler de bulunmasına rağmen, Marksçı partilerin herhangi bir yerde gerçekten güç kazanmaları karşısında derin bir güvensizlik vardı – bu, Doğu Avrupa'daki komünist olmayan partilerin sürekli bir biçimde ortadan kaldırılmalarıyla doğrulanan bir duyguydu. Rusya ve Batı arasında bir uyuşma umudunu hâlâ dile getirenler vardı ama gerçek olan şuydu ki, Batı ile Rusya'nın ayrı ayrı amaçları, çok çeşitli biçimlerde çatışma içindeydi. Bir tarafın programı başarıya ulaşsa, öbür taraf kendisini tehdit altında hissedecekti; Soğuk Savaş en azından bu anlamda, her iki taraf da tüm insanlığa yönelik varsayımlarında bir uzlaşmaya gidinceye kadar, kaçınılmaz görünüyordu.

Bundan dolayı, gerilimlerin tırmanışını burada adım adım anlatmak gereksizdir;[93] böyle bir şeyin dünya gücü dinamiğinin gelişimiyle ilgili bu çözümleme için gerekliliği, sözgelimi, daha önceki bir bölümde yer alan Metternich diplomasisinin ayrıntılı incelemesi kadar olacaktır.

Ancak Soğuk Savaşın 1945'ten sonraki özellikleri incelenmeye değer, çünkü bunlar uluslararası ilişkilerin yönetimini günümüze kadar etkilemeyi sürdürmüşlerdir.

Bunlardan ilki, Avrupa'da yer alan iki blok arasındaki "çatlak"ın derinleşmesiydi. Bu ikiye bölünmenin 1945'ten hemen sonra olmayışı anlaşılabilir bir şeydir: O sıralar Müttefik işgal kuvvetleri ve Almanlar uzaklaşır uzaklaşmaz saklanma yerlerinden ayrılıp sürgünden dönerek ortaya çıkan "ardıl" partiler için yapılacak başlıca görev, acil idari konularla ilgiliydi – ulaştırma ve kamu hizmetlerini yeniden işler hale getirmek, kentlere yiyecek maddeleri ulaştırmak, mültecilere konut sağlamak, savaş esirlerinin izini bulmak. Bunlar, çoğunlukla ideolojik konumları belirsizleştirdi: Almanya'nın işgal altındaki bölgelerinde Amerikalılar Ruslarla olduğu kadar Fransızlarla da kavgaya giriştiler; tüm Avrupa'da kurulan ulusal meclislerde ve kabinelerde doğuda sosyalistlerle komünistler, batıda ise komünistlerle Hıristiyan demokratlar yan yana geldiler. Ama 1946'nın sonunda ve 1947'nin başında, aradaki uçurum genişliyor ve daha açık hale geliyordu: Alman bölgelerindeki çeşitli halkoylamaları ve bölgesel seçimler, "Batı Almanya'nın politik görünüşünün . Doğu Almanya'nınkinden belirgin bir biçimde farklı hale geldiğini"ni[94] gösteriyordu; komünist olmayan unsurların Polonya, Bulgaristan ve Romanya'da sürekli olarak saf dışı bırakılmaları, 1947 Nisanında Fransa'da komünistlerin hükümetten çekilmeye zorlandıkları iç politika bunalımıyla aynı şeydi. Bir ay sonra aynı şey İtalya'da da oldu. Yugoslavya'da ise, (Müttefiklerin savaş sırasında güç paylaşımıyla ilgili olarak yaptıkları anlaşma yerine) Tito'nun politik egemenlik kurması, Batı tarafından Moskova'nın planlı ilerleyişinde yeni bir adım olarak yorumlandı. Bu görüş ayrılıkları ile Sovyetler Birliği'nin IMF'ye ve Uluslararası Bankasına katılma konusundaki isteksizliği, özellikle Moskova ile savaştan sonra iyi ilişkiler sürdürmeyi uman Amerikalıları rahatsız etti.

O halde Batı için, Stalin'in koşullar elverdiğinde Batı ve Güney Avrupa'da denetim kurmayı ve aslında koşulların oluşumunu bu yönde çabuklaştırmayı planladığından kuşkulanmak, olabileceklerle ilgili varsayımlarda fazla ileri gitmek olmuyordu. Bunun açıktan askeri kuvvet kullanımı ile gerçekleşmesi mümkün değildi; ama Rusların Türkiye üzerinde artan baskısı kaygı vericiydi ve bu durum, Washington'u 1946'da Doğu Akdeniz'e bir donanma özel görev kuvveti yerleştirmeye itmişti; aynı şey, askeri kuvvet kullanımı yerine, Moskova'ya dalkavukluk edenlerin savaş yüzünden ortaya çıkan ekonomik bozuklukların ve politik rekabetlerin sürmesinden yararlanma becerileri ile gerçekleştirilebilirdi. Yunan komünist ayaklanması bunun bir işareti olarak görüldü. Fransa'daki komünist destekli grevler de öyle. Rusların Alman kamuoyuna

kur yapma girişimi de kuşku uyandırıcıydı ve insan gerçekten kaygılanmak istiyorsa, komünistlerin Kuzey İtalya'daki gücü de böyleydi. Söz konusu hareketleri ayrı ayrı inceleyen tarihçiler, bunların ne ölçüde Moskova tarafından tasarlanan bir "master plan"a göre denetlenebildikleri konusunda bugün daha kuşkuludur. Yunan komünistleri, Tito ve Mao Tse-tung, en çok yerel düşmanlarının derdine düşmüşlerdi, global bir Marksçı düzenin değil; Batıdaki komünist partilerin ve sendikaların liderleri de en çok kendi yandaşlarının duygularına karşılık vermek zorundaydılar. Öte yandan, bu ülkelerden herhangi birinde komünizm adına sağlanacak bir kazancın, büyük bir savaşa yol açmadıkça Ruslar tarafından memnunlukla karşılanacağı kuşkusuzdu; ve bu sıralarda George Kennan gibi Sovyetler üzerine uzmanlığı olan kişilerin Sovyetler Birliği'ni bulunduğu yerde "tutma" yönündeki savunmalarının neden sempatiyle karşılandığını anlamak da kolaydır.

Hızla geliştirilen, Sovyetleri bulundukları yerde "tutma stratejisi"nin[95] çeşitli unsurları arasında ikisi öne çıkıyordu. Kennan'ın olumsuz nitelikte olduğunu kabul etmesine rağmen, istikrar konusunda sağlam güvenceler sunduğu için askeri liderlerce giderek daha çok tercih edilen ilk unsur, Birleşik Devletlerin Moskova'ya, dünya üzerindeki bölgelerden hangilerinin "bize düşman olanların eline geçmesine izin veremeyecek"[96] olduğunu göstermesiydi. Böylece, bu devletlere direnme güçlerini takviye için askeri destek verilecek ve onlara yönelik bir Sovyet saldırısı hemen hemen bir casus belli* olarak görülecekti. Çok daha olumlu olan ise, İkinci Dünya Savaşının yol açtığı "sanayi demirbaşındaki maddi, ruhsal güç açısından da manevi anlamdaki derin tükeniş" yüzünden Sovyet bozgunculuğu karşısındaki direnişin kırılmış olduğunu Amerika'nın görmesiydi.[97] O halde Sovyetler'i uzun vadeli olarak tutma politikasının en önemli unsuru, Avrupa ve Japonya'da yerle bir olmuş sanayilerin, çiftliklerin ve kentlerin yeniden kurulmasına imkân vermek üzere çok geniş kapsamlı bir Amerikan ekonomik yardım programıydı; çünkü bu, yalnızca böyle yerlerin komünist sınıf mücadelesi ve devrim doktrinlerine kapılmaları ihtimalini azaltmakla kalmayacak, güç dengelerinin Amerika'nın lehine olarak yeniden ayarlanmasına da yarayacaktı. Kennan'ın çok inandırıcı jeopolitik tartışmasına göre, "dünyada ulusal güvenlik açısından bizim için önemli" sadece "beş sınai ve askeri merkez"[98] varsa –Birleşik Devletlerin kendisi, rakibi SSCB, Büyük Britanya, Almanya ile orta Avrupa ve Japonya– o halde, adı geçen son üç bölgeyi batı kampı içinde tutmak ve onların gücünü arttırmakla, sonuçta ortaya çıkacak "kuvvetler korrelasyonu", Sovyetler Birliği'nin sürekli olarak geride kalmasını sağ-

* Casus belli: savaşmayı gerektiren olay. – ç.n.

layacaktı. Bunun kadar belli olan bir nokta da, Stalin Rusya'sının bu stratejiye derin bir kuşkuyla bakacağıydı; bu da özellikle, söz konusu stratejinin yakın zamanlara kadar Sovyet düşmanı olan iki ülkeye, yani Almanya ile Japonya'ya, yeniden güç kazandırılmasını da kapsamasından geliyordu.

"Dönüm noktası oluşturan" 1947 yılı boyunca ya da daha sonra iki tarafın attığı çeşitli adımların tam bir tarihçesini vermek, genel sonuçlardan daha az önem taşımaktadır. Yunanistan ve Türkiye'ye daha önce İngiltere'nin verdiği güvencelerin Birleşik Devletlerce devralınması –bu, simgesel olarak sorumlulukların, daha önce global polislik yapan ülkeden, global polis konumuna yeni yükselen ülkeye aktarılması ve Londra'nın olduğu kadar, Washington'un da mantığının bir parçasıydı[99]– Truman tarafından bölgesel sınırları olmayan bir "doktrin" çerçevesinde haklı gösteriliyordu. Ancak, Avrupa kapsamı içinde, Amerika'nın "özgür halkların kendi kurumlarını korumalarına yardım" için gösterdiği açık istek, kıtaya bela olan yaygın ekonomik dertler, yiyecek sıkıntısı ve kömür kıtlığıyla nasıl başa çıkılacağına ilişkin olarak yapılan ciddi tartışmalara bağlanabilir. Amerikan yönetiminin çözüm yolu –"Avrupa'yı ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durdurmak" üzere, geniş kapsamlı yardım için Marshall Planı diye bilinen plan– amaçlı olarak, komünist olsun olmasın, tüm Avrupa ülkelerine yapılan bir öneri diye sunulmuştu. Ancak, bu yardımı kabul etmenin Moskova için ne gibi çekici yanları olursa olsun, Sovyet ekonomisinin tam en katı sosyalleşme ve kollektifleştirme biçimlerine döndüğü bir sırada, Batı Avrupa ile ortak işbirliğini getiriyordu ve planın raison d'etre'nin, her yerdeki Avrupalıları özel girişimin kendilerine komünizmden daha kolay refah getirebileceğine ikna etmek olduğunu anlamak için dahi olmak gerekmiyordu. Molotov'un plan üzerindeki Paris görüşmelerini terk etmesinin ve yardım başvurusunda bulunmamaları için, Rusya'nın Polonya ve Çekoslovakya'ya baskı yapmasının sonucu olarak, Avrupa öncesine göre çok daha fazla bölünmüş bir hale geldi. Milyarlarca dolarlık Amerikan yardımıyla (bu yardım özellikle daha büyük devletler olan İngiltere, Fransa, İtalya ve Batı Almanya'ya verilmişti) desteklenen Batı Avrupa'da ekonomik büyüme hızla arttı ve bir Kuzey Atlantik ticaret ağının içinde bütünleşti. Doğu Avrupa'da ise komünist denetimler sıkılaştı. 1947'de yeniden kurulan ve ancak yarı gizli bir tür komünist enternasyonali olan Cominform kuruldu. Prag'daki çoğulcu rejime bir komünist darbe ile 1948'de son verildi. Tito'nun Yugoslavya'sı, Stalin'in boğucu kollarının arasından sıyrılmayı başarırken, öbür uydular temizlik hareketlerine maruz kaldılar; 1949'da da Comecon'a (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) girmek zorunda bırakıldılar; bir Sovyet Marshall Planı olmakla ilgisi bulunmayan Comecon, "yalnızca uydula-

rı sağmak için olan yeni bir mekânizmanın parçasıydı."[100] Churchill 1946 tarihinde "Demir Perde"yi anlatırken biraz erken davranmış olabilirdi; iki yıl sonrasında ise dedikleri çıkıyordu.

Doğu-Batı ekonomik rekabetinin yoğunlaşmasını, askeri düzeydeki rekabet tamamlıyor ve Almanya bir kez daha tartışmanın merkezinde yer alıyordu. 1947 Martında İngilizler ve Fransızlar bir Alman saldırısı karşısında her iki tarafın da imza sahibi öbür tarafa tüm gücüyle askeri yardım taahhütünde bulunduğu Dunkirk Antlaşmasını imzaladılar (ancak Londra'daki dışişleri bakanlığı, bu ihtimalin "biraz soyut" olduğu düşüncesini taşımakta ve Batı Avrupa'nın iç zayıflıklarından daha çok kaygı duymaktaydı). Bu pakt, 1948 Martında Brüksel Antlaşmasıyla, Benelux ülkelerini de kapsamak üzere genişletildi. Bu ikinci anlaşmada Almanya'nın adı anılmıyordu; ama Batı Avrupa'da (özellikle de Fransa'da), pek çok politikacının o sıralardaki saplantısının hâlâ "Rusya meselesi"nden çok, "Almanya meselesi"[101] olduğunu söylemek yerinde olur. Bu kimselerin kaygılarının Nuh nebiden kalma niteliği, 1948 yılı ilerledikçe büyük değişikliğe uğradı. Brüksel Antlaşmasının yapıldığı yıl Ruslar, Almanya'yla ilgili Dörtlü Denetim Konseyinden, bu ülkenin ekonomik ve politik geleceği konusunda Batı'yla aralarında uyuşma sağlanması mümkün olmayan görüş ayrılıkları bulunduğu iddiasıyla, çekildiler. Üç ay sonra, üç batılı denetim gücü, Almanya'daki karaborsa ve para kargaşasına son vermek üzere yeni bir deutschemark oluşturduklarını duyurdular. Rusların bu tek taraflı eyleme verdikleri tepki Batı Alman parasını kendi bölgelerinde yasaklamakla kalmadı; kendi alanlarının yüz mil içine sokulan ve bir Batılı nüfuz bölgesi olan Berlin'e giriş ve çıkışlara kısıtlama getirdiler.

Düşmanlığın boyutlarını iyiçe açığa çıkaran 1948-1949 Berlin bunalımı oldu.[102] Washington ve Londra'daki yetkililer Avrupa devletlerini, dominyonları ve Birleşik Devletleri, Rusya ile bir savaş halinde bir araya getirerek birlikte karşı koymanın yollarını bile tartışmaktaydı. Amerikalılar –Marshall Planında olduğu gibi– Avrupalıların önce askeri güvenlik tasarılarıyla ortaya çıkmalarını isterken, Birleşik Devletlerin komünist tehlikesini bu aşamada ne kadar ciddiye aldığı kuşku götürmezdi. Ülke içinde tüm özellikleriyle görülen "kızıl korkusu" ile ülke dışındaki daha sert eylemler birbirini tamamladı. Truman, Mart 1948'de, kongreden zorunlu askerliğin yeniden getirilmesini istiyor ve bu istek aynı yıl Haziran ayında zorunlu askerlik yasasıyla yerine geliyordu. Sovyetler'in Berlin'e giden kara yollarını abluka altına almaları bu hareketlere güç kattı. Hava gücü çağına erişilmiş olması, Amerikalılara ve İngilizlere bunu izleyen 11 ay içinde Berlin'e uçakla malzeme göndererek Stalin'in blöfüne meydan okuma imkânı verse de, kara yolu geçişi yeniden sağlanıncaya kadar, kente zorla girecek bir askeri konvoy

göndermek gerektiğini savunan pek çok kişi oldu. Böyle bir eylemin savaş için kışkırtıcı olmayacağını düşünmek zordur; gerçekte olan ise Birleşik Devletlerin yeni bir anlaşma uyarınca, B-29 bombardıman uçaklarından oluşan bir filoyu, İngiliz hava alanlarına göndermesiydi; bu da onların işi ne kadar ciddiye aldıklarını gösteriyordu.

Bu koşullar altında, tecrit yanlısı senatörleri bile, sonradan Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı (NATO) haline gelecek kuruluşun oluşturulması için yapılan önerileri desteklemeye ikna etmek mümkün oldu; Amerika tam üye olacaktı – aslında stratejik amaç, Rus saldırısı halinde, Kuzey Amerika'dan Avrupa'ya yardım sağlanmasıydı. NATO, ilk yıllarında kesin askeri hesaplardan çok, politik kaygıları yansıtmış ve Amerika, Avrupa dengesini korumayı kendine görev edinen başlıca batılı "kanat" güç rolünü İngiltere'den devralırken, Amerika'nın diplomatik geleneklerinde meydana gelen tarihi değişikliğin simgesi olmuştu. Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin gözünde başlıca görev, Birleşik Devletler ve Kanada'yı Brüksel Paktını imzalayanlarla birleştirmek ve karşılıklı destek vaadini Norveç ve İtalya gibi kendilerini güvensiz hisseden ülkeleri de kapsayacak biçimde genişletmekti. Aslında NATO anlaşmasının imzalandığı gün, ABD Ordusunun Avrupa'da ancak 100.000 askeri bulunuyordu (oysa 1945'teki asker sayısı 3 milyondu) ve batıya doğru yönelen bir Sovyet baskısına direnecek yerleşik tümen sayısı yalnızca 12'ydi – yedi Fransız, iki İngiliz, iki Amerikan, bir Belçika tümeni. Bu dönemdeki Rus kuvvetleri, sayı ve yeterlik yönünden, Batı'da etrafı telaşa veren kimselerin iddia ettiklerinin yarısı kadar bile olmamasına rağmen, her iki bloktaki asker toplamları dengesizliği huzur bozucu idi; bu korkular, komünistlerin Kuzey Almanya ovasına girerek Kore Savaşında Yalu'yu geçtikleri kadar hızla yayılabilecekleri düşüncesiyle arttı. Bu şu demekti, NATO stratejisi giderek daha büyük ölçüde, bir Sovyet istilasına cevap olarak uzun menzilli Amerikan bombardıman uçaklarının yapacakları "çok geniş misilleme" esasına dayanırken, büyük bir konvansiyonel ordu oluşturma zorunluluğu da vardı. Öte yandan, bu durum Batılı "kanat" güçlerin üçünü de –Birleşik Devletler, Kanada ve İngiltere– Avrupa kıtası üzerindeki sürekli askeri yükümlülüklerle o derece bağlıyordu ki, bu ülkelerin 1930'lardaki strateji planlamacıları durumu görseler, şaşkınlık içinde kalırlardı.[103]

NATO ittifakı, Marshall Planının ekonomik açıdan yaptığını askeri açıdan yapmıştır; NATO Avrupa'nın 1945'te iki kampa bölünmesini derinleştirmiş, yalnız geleneksel olarak tarafsız ülkeler (İsviçre, İsveç), Franco İspanyası ve birtakım özel örnekler (Finlandiya, Avusturya, Yugoslavya) her iki kampta da yer almamışlardır. Zamanı geldiğinde, bu ittifaka Sovyet egemenliği altındaki Varşova Paktı ile karşılık verilecek-

ti. Bu derinleşen bölünme ise Almanya'nın yeniden birliğe kavuşmasını daha da uzun bir ihtimal haline getirdi. Fransızların kaygılarına rağmen, 1950'lerin sonlarında Batı Alman Silahlı Kuvvetlerinin sayısı NATO yapısı içinde artmaya başladı – bu da, Batı asker sayısı toplamları arasındaki farkı gerçekten daraltmak istiyorsa, yeterince mantıklı bir şeydi.[104] Ancak bu kaçınılmaz olarak SSCB'yi de özel denetimlere rağmen bir Doğu Alman Ordusu oluşturmaya itti. Her iki Alman devleti de kendi askeri ittifakı içine girince, iki blokun da Almanya'nın ilerde tarafsızlık yolundaki her türlü girişimine ürküntü ve kuşkuyla, kendi güvenliklerine bir darbe olarak bakmaları kaçınılmazdı. Rusya söz konusu olduğunda bu duygular, Stalin'in 1953'teki ölümünden sonra bile, bir kere komünist olan bir ülkenin bu görüşten vazgeçmesine izin verilmemesi gerektiğine ilişkin inançla, pekişmekteydi (bu, sonraki tanımlamasıyla, "Brezhnev Doktrini" idi). 1953 Ocağında, ABD Ulusal Güvenlik Konseyi gizli olarak Doğu Avrupa uydu devletlerinin "ancak genel bir savaş ile ya da Rusların kendileri tarafından, özgürlüğe kavuşturulabilecekleri"ni kabul etmişti. Bartlett'in üstü kapalı olarak işaret ettiği gibi, "her ikisi de imkânsızdı."[105] 1953'te Doğu Almanya'daki bir ayaklanma hızla bastırıldı. 1956'da Macaristan'ın Varşova Paktından çekilme kararından telaşa düşen Rusya, tümenlerini bu ülkeye geri yolladı ve ülkenin bağımsızlığına son verdi. Khrushchev, yenilgiyi kabullenerek yetenekli kişilerin Batıya olan akışını durdurmak üzere 1961'de, Berlin Duvarının yapılmasını emretti. 1968'de Çekler 12 yıl önce Macarların uğradığı akıbete uğradılar; ancak bu kez daha az kan döküldü. Batı'nın ne ideolojik ne de ekonomik çekiciliğine (resmi propagandalarına rağmen) denk bir şeyler verıneyi başaramayan Sovyet liderlerinin aldığı bu önlemlerin hepsi de iki blok arasındaki bölünmeyi pekiştirmekten başka bir şey yapmadı.[106]

Soğuk Savaşın ikinci ana özelliği, yani Avrupa'nın kendisinden, dünyanın öbür bölümlerine doğru olan sürekli yanal tırmanışı, hiç de şaşırtıcı değildi. Savaşın kendisi sürerken, Ruslar tüm güçlerini neredeyse tek amaçla, Alman tehditiyle uğraşmak için bir noktada toplamışlardı; ancak bu, Moskova'nın Türkiye, İran ve Uzakdoğu'nun geleceklerine duyduğu politik ilgiden vazgeçmesi demek değildi – böyle olmadığı da 1945 Ağustosunda açıkça ortaya çıktı. O halde, Rusya'nın Avrupa ile ilgili konularda Batı ile olan kavgasının coğrafi olarak bu kıtayla sınırlı kalması pek mümkün değildi; özellikle de anlaşmazlığın ilkeleri evrensel nitelikte olduğu için – ulusal güvenliğe karşı özerklik, sosyalist planlamacılığa karşı liberalizm, v.b. Daha da önemlisi, savaşın kendisi Balkanlar'dan Doğu Hint Adalarına kadar çok büyük toplumsal ve politik çalkantıların çıkmasına yol açmıştı ve işgal ordularının doğrudan girmediği ülkelerde bile (sözgelimi Hindistan ya da Mı-

sır) işgücünün, kaynakların ve düşüncelerin seferber edilmesi, köklü değişikliklere yol açmıştı. Geleneksel toplumsal düzenler alaşağı olmuş, sömürge rejimleri gözden düşmüş, yeraltı milliyetçi grupları serpilip gelişmiş ve kendini yalnızca askeri savaşa değil, politik değişime adayan direnişçi hareketler gelişmişti.[107] Bir başka deyişle, dünyanın 1945 yılı içinde bulunduğu durum, barış dönemi istikrarını bir an önce yeniden sağlamak hevesinde olan Büyük Güçlere tehdit oluşturabilecek muazzam politik çalkantılar taşıyordu; ama bu aynı zamanda, tüm insanlığa yönelik kendi doktrinleriyle dopdolu olan süpergüçlerin her biri için, yıkılmış eski düzenin enkazı içinden çıkmakta olan pek çok halk arasında destek aramakta bir fırsat olabilirdi. Müttefikler, savaş sırasında kendilerine hükmeden Alman ve Japonlarla mücadeleye girişen her çeşit direniş hareketine yardım etmişlerdi ve bu grupların, 1945'ten sonra, iktidar için savaşan rakipleriyle kapışırken bile bu tür yardımların sürmesini beklemeleri doğaldı. Bu partizan gruplardan kiminin komünist, kiminin aşırı komünist aleyhtarı olmaları Moskova ve Washington'daki karar mercilerinin bu bölgesel kavgaları kendi global nitelikli uğraşlarından ayırmalarını her zamankinden daha zorlaştırıyordu. Yunanistan ve Yugoslavya örnekleri, ülke içi yerel bir tartışmanın nasıl hızla uluslararası bir anlam kazanabileceğini göstermişti.

Rusya ile Batı arasında Avrupa dışında ortaya çıkan tartışmalardan ilki, büyük ölçüde bu tür savaş zamanına özgü ad hoc* düzenlemelerden arta kalan bir mirastı; 1941-1943'te İran üç taraflı askeri korunma altına alınmış ve bu, kısmen İran'ın Müttefik kampı içinde kalması, kısmen de Müttefiklerden hiçbirinin Tahran yönetimi üzerinde haksız bir ekonomik nüfuz kazanmaması için yapılmıştı.[108] Moskova 1946'nın başında buradaki garnizonunu çekmeyip, bunun yerine kuzeydeki ayrılıkçı, komünist yanlısı hareketleri teşvik eder görününce, İngilizlerin Rusya'nın dünyanın bu bölgesi üzerindeki haksız nüfuzuna karşı geleneksel itirazları artmış, sonra da Truman yönetiminin şiddetli protestosu yanında bu itirazlar sönük kalmıştı. Rus askerlerinin geri çekilmesi ve çok geçmeden de bizzat İran Ordusunun kuzey illerini ve Tudeh (komünist) partisini sindirmesi, Washington'da büyük bir memnunluk yarattı ve Truman'ın Sovyetler'le "sert dille konuşma"nın yararına olan inancını doğru çıkardı. Durum, Ulam'ın deyişiyle, Sovyetler'i "tutmanın ne demek olduğunu, bu konuya ilişkin doktrin fiilen dile getirilmeden"[109] ortaya koymuş ve Washington'u Rusların başka yerlerdeki etkinlikleriyle ilgili haberler karşısında benzer tepkiler göstermesi için psikolojik açıdan hazırlamıştı. Böylece Yunanistan'da süren iç savaş, Moskova'nın Boğazlarda ve Kars

* Ad hoc: durumun gereği olarak. – ç.n.

sınır bölgesinde ödünler konusunda Türklere yaptığı baskılar ve İngiliz Hükümetinin 1947'de, bu iki ülkeye vermiş olduğu güvenceleri artık sürdüremeyeceğini ilanı, Amerika'da zaten belli belirsiz başlamış olan ("Truman Doktrini" biçiminde) genel bir tepki doğurdu. Daha 1946 Nisanında dışişleri bakanlığı "Birleşik Krallığın ve İngiliz Uluslar Topluluğu arasındaki bağlantıların"[110] desteklenmesi gereği üzerinde ısrar ediyordu. Bu tür düşüncelerin giderek daha çok kabul görmesi ve Washington'un Rusların Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru yayılmalarını engelleyen ülkelerin "kuzey hattı" üzerinde meydana gelen bunalımlar arasında bağlantı kurması, Amerikan dış politikasındaki idealist çizgilerin nasıl hızla jeopolitik hesaplara bağlanmaya, belki de yerlerini bunlara terk etmeye başladığına işaret etmektedir.

Batılı Güçler Uzakdoğu'da meydana gelen değişikliklere de Komünizmin bu global ilerleyişinin bilinciyle baktılar. Sukarno'nun geniş tabanlı milliyetçi hareketi yüzünden kısa bir süre sonra kendi "Doğu Hint Adaları"ndan kovulacak olan Hollandalıların ya da Ho Chi Minh'in Vietminhleri ile bir acele silahlı mücadeleye dalan Fransızların, veya Malaya'da kısa sürede ayaklanma bastırma harekâtına girişen İngilizlerin, eski sömürgeci güçler olarak tepkileri, Süveyş'in doğusunda hiçbir komünist bulunmasa da aynı olabilirdi.[111] (Öte yandan, 1940'lı yılların sonlarında Washington'un sempatisini ve Fransa örneğinde olduğu gibi Amerikan askeri yardımını sağlamak için, ayaklanmaları Moskova'nın çekip çevirdiğini iddia etmenin yararlı olduğu ortaya çıkmıştır.) Ama Çin'in "kaybı" Birleşik Devletler için daha güneydeki bu tehlikelerden çok daha ağır bir şok olmuştur. Birleşik Devletler 19. yüzyılda Amerikalı misyonerlerin çabalarıyla başlayarak bu geniş ve kalabalık ülkeye (mali yönden çok daha az olsa da), kültürel ve psikolojik anlamda çok büyük yatırımlarda bulunmuştu ve bunlar savaş sırasında Chiang Kai-shek yönetimi basınının yazdıklarıyla daha da büyümüştü. Birleşik Devletler, Çin'de dinsel anlamından da öte anlamda bir "misyon"u bulunduğunu hissediyordu.[112] Dışişleri bakanlığındaki ve ordudaki yetkililer de Kuomintang'ın kötü yolda ve yetersiz olduğunu giderek daha iyi görüyorlardı ama, onların bu görüşlerini kamuoyu, özellikle de 1940'lara gelindiğinde dünya politikasını katı bir biçimde ak-ve-kara olarak görmeye başlayan Cumhuriyetçi sağ kamuoyu, paylaşmıyordu.

Bu yıllarda Doğunun her yerinde var olan politik çalkantılar ve belirsizlikler Washington'u tekrar tekrar açmaza soktu. Bir yandan, Amerikan Cumhuriyetinin ahlaki çöküntü içindeki Üçüncü Dünya yönetimlerinin ya da çürüyüp giden sömürge imparatorluklarının destekçisi olarak görülmesi söz konusu olamazdı. Öte yandan, "devrim güçleri"nin daha fazla yayılması istenmiyordu, çünkü bu, (iddiaya göre) Moskova'nın nüfuzunu artırırdı. İngilizleri 1947'de Hindistan'dan çe-

kilmeye teşvik etmek oldukça kolay bir şeydi, çünkü bu yalnızca Nehru yönetiminde bir parlamenter demokratik rejime geçiş anlamına geliyordu. Aynı şey, 1949'da Hollandalıları Endonezya'yı terke zorlarken de yapılabilirdi; ancak Washington buradaki komünist ayaklanmanın büyümesinden hâlâ kaygı duyuyordu – Filipinler'deki için de öyle (bağımsızlığına 1946'da kavuşmuştu). Ama başka yerlerde "bocaladığı" daha açıktı. Sözgelimi, Japon toplumunda tam bir toplumsal değişim ve askerden arındırma gerçekleştirilmesine ilişkin önceki düşünceleri sürdürmek yerine, Washingtonlu planlamacılar sürekli olarak Japon ekonomisini dev firmalar (zaibutsu) aracılığıyla yeniden kurma ve hatta Japonya'yı kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmaya özendirme gibi düşüncelere yöneldiler – bu, kısmen Birleşik Devletlerin ekonomik ve askeri yüklerini hafifletmek, kısmen de Japonya'nın Asya'da komünizme karşı bir kale haline gelmesini sağlamak içindi.[113]

Washington'un tavrının 1950'ye gelindiğinde böyle sertleşmesi iki etken sonucunda olmuştu. Bunlardan ilki, Truman ve Acheson'un daha esnek "tutma" politikalarına karşı, yalnızca onları eleştiren Cumhuriyetçilerin ve hızla güç kazanan "kızıl avcısı" Joe McCarthy'nin değil, yönetimin kendi içinde yer alan Louis Johnson, John Foster Dulles, Dean Rusk ve Paul Nitze gibi yeni tutucuların yönelttiği saldırıların artmasıydı – bunlar Truman'ı ülke içinde kendi politik kanatını korumak için daha iddiacı davranmaya zorluyorlardı. İkincisi de, 1950 Haziranında 38. paralel üzerinde gerçekleşen Kuzey Kore saldırısıydı; bu saldırı, Birleşik Devletler tarafından hemen Moskova'nın sahnelediği saldırgan master planın bir parçası olarak yorumlandı. Bu etkenler bir araya gelince, Washington'da iş işten geçmeden müdahale etmek için daha aktif ve hatta savaşa gidebilecek bir politika isteyen güçlere üstünlük kazandırdı. Sözüne kulak verilir bir gazeteci olan Stewart Alsop, on lobutlu bowling oyununun gösterişsiz imgelerine başvurarak "Asya'yı hızla kaybediyoruz," diye yazıyordu. Kremlin, sert vuran, hırslı bowling oyuncusuydu.

> Baştaki lobut Çin'di. Şimdiden devrilmiş durumda. İkinci sıradaki iki lobut, Burma ve Çihhindi'dir. Onlar giderse, bir sonraki sırada yer alan üç lobutun Siyam, Malaya ve Endonezya'nın da arkadan devrilmeleri oldukça kesindir. Ve eğer Asya'nın geri kalan yanı da giderse, bunun bir sonucu olarak ortaya çıkacak psikolojik, politik ve ekonomik mıknatıs gücünün dördüncü sıradaki dört lobutu, Hindistan'ı, Pakistan'ı, Japonya'yı ve Filipinler'i yere indirmesi hemen hemen kesindir.[114]

Düşüncelerde meydana gelen bu değişikliğin sonuçları, Doğu Asya'nın her yanındaki Amerikan politikasını etkiledi. Bunun en belirgin

biçimde ortaya çıkışı, Güney Kore'ye verilen askeri desteğin hızla tırmanmasıyla olmuştur – Güney Kore rejimi tatsız, baskıcı bir rejimdi ve çatışmada o da kusurluydu; ancak o sıralar masum bir kurban olarak görülüyordu. Baştaki B.D. hava ve deniz desteği çok geçmeden ordu ve deniz piyade tümenleriyle takviye edildi ve böylece Mac Arthur etkili karşı taarruzuna (Inchon) başlama imkânını bulmuş oldu. Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin kuzeye doğru ilerleyişi, Çin'in Ekim/Kasım 1950'de müdahale etmesine kadar sürdü. Atom bombası kullanımına imkân verilmediği için, Amerikalılar 1914-1918'deki siper savaşını andıran bir mücadele yürütmek zorunda kaldılar.[115] 1953 Haziranında ateşkes sağlanıncaya kadar, Birleşik Devletler savaş için 50 milyar dolar harcamış savaş bölgesine iki milyon asker göndermiş ve bunlardan 54.000'den fazlasını kaybetmişti. Birleşik Devletler Kuzey Kore'yi engellemiş ama kendi kendisini Güneye karşı, vazgeçilmesi zor, belki de imkânsız olan uzun süreli, önemli askeri taahhütler altına sokmuştu.

Bu savaş, Amerika'nın Asya'daki başka yerlerde yürüttüğü politikada da önemli değişikliklere yol açtı. 1949'a gelindiğinde, Truman yönetimi içindeki pek çok kimse nefret duygusuyla, Chiang Kai-shek'i desteklemekten vazgeçti; Tayvan'da "geride kalanlar"ın kurduğu hükümeti küçük gördü; bu kişiler, İngiltere'nin yaptığı gibi Mao'nun komünist rejimini tanımayı düşünmekteydi. Ancak bir yıl geçtikten sonra, Tayvan B.D. filosunca korunuyor ve Çin'in kendisi (en azından Mac Arthur'un bakış açısından), saldırganlığına karşı koymak üzere atom silahları kullanılması gerekecek bir can düşmanı olarak görülüyordu. Sahip olduğu hammaddeler ve yiyecek kaynakları ile büyük önem taşıyan Endonezya'da yeni hükümete komünist ayaklanmacılarla savaşması için yardım edilecekti; Malaya'da da İngilizler aynı şeyi yapmaya teşvik edileceklerdi. Birleşik Devletler Çinhindi'nde de Fransa'yı temsil niteliği daha çok bir hükümet kurması için hâlâ sıkıştırırken, artık Vietminh'e karşı mücadele için silah ve para akıtmaya hazırdı.[116] Amerikan uygarlığının manevi ve kültürel yönden olan çekiciliğinin komünizmin yayılmasını önleyeceğinden artık emin olmayan Birleşik Devletler, özellikle de Dulles dışişleri bakanı olduktan sonra, giderek daha çok askeri-toprak düzeni güvenceleri vermek yoluna gitti.[117] 1951 Ağustosunda bile, bir anlaşmayla, ABD'nin Filipinler'de hava ve donanma üsleri kurma hakları ve bu adaların savunması için olan Amerikan taahhütleri yeniden doğrulanıyordu. Birkaç gün sonra Washington, Avustralya ve Yeni Zelanda ile üç taraflı güvenlik anlaşmasını imzaladı. Bir hafta sonra da Japonya ile olan barış anlaşması nihayet sonuçlandırıldı ve Pasifik'teki savaş, böylece yasal olarak sona erdirildi; Japon devletine de yeniden tam egemenlik verilmiş oldu – ama aynı gün hem Japon Adaları üzerinde hem de Okinawa'da Amerikan kuvvetleri bulunmasını sağla-

yan bir güvenlik paktı da imzalandı. Washington'un komünist Çin'e karşı politikası ödün vermez bir biçimde düşmanca, Tayvan'a karşı ise giderek daha destekleyici nitelikte oldu; bu tutum, Quemoy ve Matsu gibi fazla önem taşımayan ileri karakol mevkileri konusunda bile böyleydi.

Soğuk Savaşın üçüncü önemli unsuru ise, destekleyici askeri ittifaklar kurulmasının yanı sıra iki blok arasında giderek şiddetlenen silah yarışıydı. Harcanan paralar yönünden bakıldığında, Tablo 37'de de görüldüğü gibi, bu hiç de dengeli giden bir eğilim olmadı.

TABLO 37
GÜÇLERİN SAVUNMA HARCAMALARI, 1948-1970[118]
(milyar dolar olarak)

Tarih	B.D.	SSCB	Batı Almanya	Fransa	B.K.	İtalya	Japonya	Çin
1948	10,9	13,1		0,9	3,4	0,4		
1949	13,5	13,4		1,2	3,1	0,5		2,0
1950	14,5	15,5		1,4	2,3	0,5		2,5
1951	33,3	20,1		2,1	3,2	0,7		3,0
1952	47,8	21,9		3,0	4,3	0,8		2,7
1953	49,6	25,5		3,4	4,5	0,7	0,3	2,5
1954	42,7	28,0		3,6	4,4	0,8	0,4	2,5
1955	40,5	29,5	1,7	2,9	4,3	0,8	0,4	2,5
1956	41,7	26,7	1,7	3,6	4,5	0,9	0,4	5,5
1957	44,5	27,6	2,1	3,6	4,3	0,9	0,4	6,2
1958	45,5	30,2	1,2	3,6	4,4	1,0	0,4	5,8
1959	46,6	34,4	2,6	3,6	4,4	1,0	0,4	6,6
1960	45,3	36,9	2,9	3,8	4,6	1,1	0,4	6,7
1961	47,8	43,6	3,1	4,1	4,7	1,2	0,4	7,9
1962	52,3	49,9	4,3	4,5	5,0	1,3	0,5	9,3
1963	52,2	54,7	4,9	4,6	5,2	1,6	0,4	10,6
1964	51,2	48,7	4,9	4,9	5,5	1,7	0,6	12,8
1965	51,8	62,3	5,0	5,1	5,8	1,9	0,8	13,7
1966	67,5	69,7	5,0	5,4	6,0	2,1	0,9	15,9
1967	75,4	80,9	5,3	5,8	6,3	2,2	1,0	16,3
1968	80,7	85,4	4,8	5,8	5,6	2,2	1,1	17,8
1969	81,4	89,8	5,3	5,7	5,4	2,2	1,3	20,2
1970	77,8	72,0	6,1	5,9	5,8	2,4	1,3	23,7

Amerika'nın savunma harcamalarında 1950'yi izleyen birkaç yıl içinde görülen muazzam artış, Kore Savaşının giderlerini ve Washington'un tehditlerle dolu bir dünyada yeniden silahlanma ihtiyacına duyduğu inancı açıkça göstermekteydi; 1953 sonrasındaki gerileme ise, Eisenhower'in "askeri-sınai kompleksi", hem topluma hem ekonomiye zarar vermeden denetim altına alma girişimiydi; 1961-1963'teki artışlar Berlin Duvarı ve Küba füze bunalımlarını yansıtıyordu ve 1965 sonra-

sında görülen sıçrama, Amerika'nın Güneydoğu Asya'yla ilgili taahhütlerindeki artışı göstermekteydi.[119] Sovyetler'le ilgili rakamların birer tahminden öteye gitmemesine ve Moskova'nın politikasının bir esrar perdesi altında kalmasına rağmen, bu ülkenin 1950-1955 arasında gerçekleştirdiği artışların, uçak ve füze sayılarını büyük ölçüde çoğaltmadığı taktirde Batı ile savaşın Rus anayurduna karşı yıkıcı hava saldırılarına yol açacağı kaygısından ileri geldiği sonucunu çıkarmak, herhalde yerinde olur; 1955-1957 yıllarındaki indirimler Khruschev'in detente diplomasisini ve parayı tüketim malları için serbest bırakma çabalarını yansıtmaktadır; 1959-1960'tan sonraki çok büyük artış ise, Batıyla olan ilişkilerdeki bozulmayı, Küba bunalımının getirdiği utancı ve silahlı kuvvetlerin her dalında güçlü olma kararlığını gözler önüne sermektedir.[120] Komünist Çin'in gerçekleştirdiği daha gösterişsiz artışlar, başka şeyler kadar, ülkenin kendi ekonomik büyümesininde bir yansımasıydı; ama savunma harcamalarında 1960'lı yıllarda görülen çoğalma, Pekin'in Moskova'dan kopuşunun bedelini ödemeye hazır olduğuna işaret etmektedir. Batı Avrupa devletlerine gelince, Tablo 37'deki rakamlar hem İngiltere'nin, hem Fransa'nın Kore Savaşı sırasında savunma harcamalarını arttırdıklarını ve Fransa'nın harcamalarının Çinhindin'deki kavgasından dolayı 1954'e kadar yükselmeye devam ettiğini göstermektedir; ancak o tarihten sonra bu iki güç ve Batı Almanya, İtalya ve Japonya savunma harcamalarında ancak sınırlı artışlara (ve ara sıra da gerilemeye) izin vermişlerdir. Çin'in büyümesi bir yana bırakılırsa –bununla ilgili rakamlar da kesinlikten çok uzaktır– 1950'li ve 1960'lı yıllardaki silah harcamaları düzeni, gene dünyanın iki kutuplu olduğu izlenimini vermektedir.

Belki de, tek başına rakamlardan daha anlamlı olan nokta, silah yarışının çok düzeyli ve çok yanlı niteliğiydi. Birleşik Devletler, Rusların 1949'da kendi atom bombalarını yapmayı başarmalarından dolayı sarsılmış olmakla birlikte, nükleer silahların karşılıklı kullanımında, SSCB'ye onun kendisine verebileceğinden çok daha büyük zarar vereceğine inanıyordu. Öte yandan, ideolojik yanı hayli ağır basan NSC-68'de (Ocak 1950 Ulusal Güvenlik Konseyi Muhtırası 68) belirtildiği üzere, "kendimize ve müttefiklerimize ait hava, kara ve deniz gücünü mümkün olabildiğince hızla, askeri yönden atom silahlarına bu kadar bağımlı olmayacağımız bir noktaya getirmek"[121] şarttı. Nitekim, 1950-1953 yılları arasında ABD Kara Kuvvetleri sayıca üç kat artmış ve bu büyük ölçüde, yedeklerin Kore'de savaşa çağrılmaları yüzünden olmuşsa da, işin içinde NATO'yu genel nitelikli bir dizi askeri yükümlülük olmaktan çıkararak bir kara kuvvetleri ittifakı haline getirmek kararlılığı da vardı – amaç, Sovyetlerin, Amerikalı ve İngiliz planlamacıların muhtemel görerek korktukları Batı Avrupa işgallerini önceden davranarak

önlemekti.[122] 1952 tarihli Lizbon Antlaşması uyarınca, inanılmaz güç bir toplam olan 90 Müttefik tümeni oluşturma umudu gerçekte bulunmamakla birlikte, Avrupa'da girişilen askeri taahhütlerde önemli bir artış gene de olmuştu – 1953'te ABD tümenleri birden beşe çıkmış, İngiltere Almanya'ya dört tümen yerleştirmeye razı olmuş, böylece, Batı Alman Ordusu Londra ve Paris tarafından yapılan indirimlerin telafi edilmesi için genişletilince, 1950'li yılların ortalarında makul bir denge sağlanmıştı. Buna ek olarak, Müttefiklerin hava kuvvetlerine yaptıkları harcamalarda çok büyük artışlar oldu; böylelikle 1953'e gelindiğinde, NATO'nun kullanımına hazır 5.200 kadar uçak bulunuyordu. Sovyet Ordusunun ve hava kuvvetlerinin bu yıllardaki gelişimine ilişkin olarak bilinenler çok daha az olmakla birlikte, şurası açıktır ki Thukov, Stalin ölünce önemli ölçüde yeniden teşkilatlanmaya girişti – yarı hazır durumdaki yığınlarca askerden kurtuldu, birlikleri çok daha güçlü, çok daha kolayca yer değiştirebilir ve derli toplu hale getirdi, topların yerine füzeler koydu; özetle birliklerine, Batının saldırmasından en çok korktuğu 1950-1951 yılında sahip olduğundan çok daha geniş bir taarruz kapasitesi sağladı. Aynı zamanda, şu da açıktır ki, Rusya bütçe artışlarında en büyük oranı, savunmaya ve taarruza yönelik hava gücüne ayırıyordu.[123]

Doğu-Batı silah yarışı için yapılan ikinci ve oldukça yeni bir alan da denizlerdi; ancak, bu da düzensiz bir biçimde olmuştur. ABD donanması Pasifik Savaşını, çevik uçak gemisi hizmet kuvvetleri ve denizaltı filosunun göz alıcı başarıları sayesinde, ardında birçok şanlı zaferler bırakarak bitirmişti; krallık donanması da "iyi bir savaş" çıkardığını düşünüyordu; bu savaş, kilitlenip kalan 1914-1918 deniz çatışmasından çok daha belirleyici bir biçimde gerçekleşmişti.[124] Ancak uzun menzilli stratejik bombardıman uçakları ya da füzeler tarafından taşınacak atom bombalarının gelişi (özellikle de çeşitli savaş gemilerine karşı yapılan Bikini Mercanadaları deneme atışlarında) deniz harbinin geleneksel araçlarının, hatta uçak gemilerinin geleceği konusuna bile gölge düşürmüş gibiydi. 1945'ten sonra savunma harcamalarında yapılan indirimler ve ayrı ayrı kuvvetlerin birleşik bir savunma bakanlığı bünyesinde "daha yeterli hale getirilmesi" yüzünden, her iki donanma da ağır baskı altına girdi. Durumlarını, en azından bir miktar, gene amfibik çıkarma hareketlerinin, uçak gemilerine dayalı hava darbe harekatının yapıldığı ve batılı deniz gücünün akıllıca kullanıldığı Kore Savaşı sayesinde düzeltebilmişlerdir. Atom silahlarıyla donatılmış darbe bombardıman uçaklarına sahip yeni tip çok büyük uçak gemilerinin oluşturulması ve 1950'li yılların sonunda uzun menzilli balistik füzeler atabilen nükleer güçlü denizaltıların planlı olarak yapımı sayesinde, ABD donanması da nükleer kulübe katılmayı başarmıştır. Modern uçak gemile-

rinin maliyetini karşılama güçleri daha az olan İngilizler, gene de ufak çaplı dar bölge savaşı diye adlandırılan çarpışmalar için "komando" gemilerine dönüştürülen uçak gemilerini korudular ve Fransızlar gibi denizaltılara dayalı bir caydırıcı güç oluşturmaya çalıştılar. Batılı donanmaların hepsi 1965 yılında, 1945'tekine göre daha az sayıda gemi ve askere sahip olsalar da, vurucu kuvvetlerinin daha büyük olduğu kesindi.[125]

Ama bu donanmalara yapılan harcamaların sürmesi için en büyük itici güç Sovyet filosunun genişletilmesinden geliyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında, geniş denizaltı gücüne rağmen Rus donanması pek az başarı kazanmış ve personelinin çoğu karada da çarpışmıştı (ya da ordu, nehirleri geçerken yardımcı olmuştu). Stalin, 1945'ten sonra daha üstün nitelikli Alman tasarımlarına dayalı ve muhtemelen genişletilmiş kıyı savunma görevinde kullanılmak üzere, daha pek çok denizaltının yapımına izin verdi; ama muharebe gemileriyle uçak gemilerine sahip daha geniş bir su üstü donanması oluşturulması görüşünü de destekledi. Bu iddialı proje, nükleer füzeler çağında geniş, pahalı savaş gemileri inşasında bir amaç göremeyen Khrushchev tarafından hemen durdurulmuştur. Khrushchev'in bu konudaki görüşleri, Batı'daki pek çok politikacı ve hava mareşalininkiyle aynıydı. Bu varsayımı sarsan şey, muhtemelen Rusya'ya düşman olmaları en çok beklenebilecek ülkelerin, pek çok kez su üstü deniz gücünü kullanmaları oldu – İngiliz ve Fransızların 1956'da deniz gücüne dayalı Süveyş saldırısı, ABD kuvvetlerinin 1958'de Lübnan'a çıkışları ve (böylece Rusya destekli Suriyelileri durdurmaları), özellikle de, 1962 tarihli füze bunalımı sırasındaki gergin karşılaşmada Amerikan savaş gemilerinin Küba çevresinde oluşturdukları cordon sanitaire. Bu olaylardan Kremlin'in (sözü geçer Amiral Gorschkov'un zorlamasıyla) çıkardığı ders şu olmuştu, Rusya güçlü bir donanmaya sahip olmazsa, dünya gücü oyunlarında ciddi bir dezavantajı olacaktı – çıkarılan bu sonuç, ABD donanmasının 1960'lı yılların başında hızla Polaris füzeleri taşıyan denizaltılara yönelmesiyle güç kazandı. Sonuçta, hem kızıl donanmadaki hemen hemen bütün gemi tiplerinde –kruvazörler, destroyerler, her çeşit denizaltı, karışık uçak gemileri– çok büyük artış oldu hem de bunların denizaşırı bölgelerdeki yayılımlarında çok büyük bir genişleme gerçekleşti; böylece kızıl donanma, sözgelimi Akdeniz ya da Hint Okyanusundaki Batılı deniz gücü egemenliğine, Stalin'in hiçbir zaman girişmediği bir biçimde meydan okur hale geldi.[126]

Ancak bu tür bir meydan okuma, gözlemciler tarafından Amiral Gorschkov'un donanmayı takviyesi ile Tirpitz'in 40 yıl önceki takviye girişimi arasında yaptıkları pek çok kıyaslamadan da anlaşıldığı gibi, geleneksel anlamda bir meydan okuma olarak görülebilirdi; Sovyetler

Birliği kendisini yeni bir "deniz gücü yarışı"na adamış görünse de, ABD donanmasının son derece pahalı uçak gemisi hizmet kuvvetlerine denk duruma gelmesi onyıllar (o da böyle bir şey eğer olabilirse) alırdı. 1945 sonrasındaki silah yarışının asıl devrim yaratan yönü bir başka yerde, atom silahları ve onları fırlatacak uzun menzilli füzeler alanında ortaya çıkmaktaydı. Hiroşima ve Nagazaki'deki korkunç can kaybına rağmen atom silahlarını, insanın tahrip gücü tarihinde bir dönüm noktası olmaktan çok, hâlâ "yalnızca yeni bir çeşit bomba" olarak gören pek çok kişi vardı. Üstelik, atom gücüyle ilgili gelişmelere uluslararası bir nitelik kazandırma amacını güden 1946 Baruch Planının başarısızlığa uğramasından sonra rahatlatıcı olan şöyle bir düşünce bulunuyordu. Birleşik Devletler bir nükleer tekel kurmuştu ve Stratejik Hava Komutanlığının bombardıman uçakları Sovyetler'in kara kuvvetlerindeki üstünlüğünü telafi edecek (ve onlar için caydırıcı olacak) durumdaydı;[127] özellikle de Batı Avrupa devletleri, bir Rus istilasına Amerikalıların (daha sonra da İngilizlerin) nükleer silahlar kullanarak hava bombardımanlarıyla karşılık vereceklerini kabul ediyordu.

Teknolojik yenilikler, özellikle de Sovyetler'in gerçekleştirdiği ilerlemeler, bunların hepsini değiştirdi. Rusya'nın 1949 yılında, (çoğu Batılı tahminlerden epey önce) bir atom cihazını başarıyla patlatması, Amerikan tekelini kırdı. Daha da telaşlandırıcı olan, uzun menzilli Rus bombardıman uçaklarının, özellikle de Bison tipi olanların yapımıydı; 1950'li yılların ortalarında, bunların yalnızca Birleşik Devletlere ulaşabilecek güçte oldukları düşünülmüyor, (yanlış olarak) sayılarının da arada bir "bombardıman uçağı açığı" oluşturacak kadar fazla olduğu sanılıyordu. Bunun ardından gelen tartışmalar hem Rusların güçleri konusunda sağlam bilgiler bulmanın zorluğunu hem de ABD Hava Kuvvetlerinin abartma eğilimini ortaya koyuyordu,[128] ama Amerika'nın tehlikeden bağışık olma döneminin sona ermesi aslında ancak birkaç yıl daha alacaktı. Washington 1949'da tahrip kapasitesi akıllara durgunluk verecek kadar büyük olan yeni bir "süper" bombanın (hidrojen bombası) yapımına razı oldu. Öyle görünüyordu ki bu bomba Birleşik Devletlere yeniden kesin bir üstünlük sağlayacak nitelikteydi ve 1950'li yılların başlarından ortalarına kadar, hem Foster Dulles'in insanı irkilten konuşmalarında, hem de kara kuvvetlerinin kendi planlarında, yeni bir savaş çıkması halinde Rusya ya da Çin'e karşı "geniş kapsamlı misilleme" kararlılığı görülmekteydi.[129] Bu doktrinin kendisi hem Truman, hem Eisenhower yönetimleri içinde oldukça büyük özel huzursuzluklar yaratırken –bunlar mahşerin boşanmasına alternatif olarak konvansiyonel kuvvetlerin ve taktik (yani "muharebe meydanı") nükleer silahların takviyesi sonucu getirmiştir– söz konusu stratejiye asıl darbe Rus tarafından geldi. 1953'te Rusya da bir hidrojen bombası denemesi yaptı

–Amerika'nın yaptığı denemenin üzerinden yalnızca dokuz ay geçtikten sonra. Üstelik Sovyet yönetimi Almanların savaş sırasındaki roket teknolojisinin kullanımı için epey büyük kaynaklar ayırmıştı. 1955'e gelindiğinde SSCB orta menzilli bir balistik füzenin (SS-3) toplu üretimini yapıyordu; 1957'de beş bin milden daha uzak bir menzile kıtalararası bir balistik füze ateşlemiş ve bunun için, dünyanın ilk yapma uydusu Spuknit'i aynı yılın Ekiminde yörüngesine fırlatan roket motorunun bir eşini kullanmıştı.

Rusların gerçekleştirdiği bu ilerlemeler ve hem B.D. kentlerinin hem de B.D. bombardıman kuvvetlerinin böylece ani bir Sovyet hücumuna uğrayabileceği izlenimini alarak sarsılan Washington, tahmin edilebileceği gibi kaynaklarından çok büyük miktarları "füze açığı" diye adlandırılan açığı kapamak üzere kendi kıtalararası füzelerinin yapımına ayırdı.[130] Ama nükleer savaş yarışı yalnızca bu tür sistemlerle sınırlanmış değildi. Her iki taraf da 1960'tan başlayarak hızlı bir tempoyla denizaltılardan balistik füze fırlatma kapasitelerini geliştiriyorlardı; bu tarihe gelinceye kadar çok çeşitli muharebe meydanı nükleer silahları ve daha kısa menzilli roketler yapılmıştı. Bütün bunların yanı sıra, hem strateji planlamacıları, hem sivil analistler, kendi "beyin takımları"yla artık "esnek tepki" stratejisi haline gelmiş olan bu stratejideki tırmanışın çeşitli aşamalarıyla nasıl baş etmeleri gerektiğine ilişkin zihinsel bir boğuşma içindeydiler. Önerilerin çözüm yolları ne kadar açık olursa olsun, hiçbiri nükleer silahları konvansiyonel harbin geleneksel çarpışma biçimleriyle birleştirmenin zor, belki de imkânsız olacağı yolundaki korkunç sorundan uzak kalmayı başaramıyordu (sözgelimi çok geçmeden anlaşılmıştı ki, muharebe meydanı "nuke"ları* Almanya'nın büyük bir bölümünü havaya uçurabilirdi). Ancak Rus ve Amerikan topraklarına yüksek patlama kuvveti olan hidrojen bombaları atılması durumunda karşılıklı can kaybı ve zarar görülmedik ölçüde olacaktı. Churchill'in karşılıklı bir terör dengesi diye adlandırdığı durum içinde kilitlenip kalan ve kendi toplu tahrip silahlarını icat edilmemiş sayamayan Washington ve Moskova, kaynaklarından giderek daha büyük miktarları nükleer savaş teknolojisine ayırdılar.[131] 1950'li yıllarda İngiltere ve Fransa kendi atom bombaları ile atış sistemlerini oluşturmaya hız verirken, hâlâ görünen oydu ki –dönemin bütün uçak, füze ve nükleer bombalarının her türlü değerlendirilmesiyle– bu alanda da sözü geçen, yalnızca süper güçlerdi.

Bu rekabet içindeki son önemli unsur da hem Rusya'nın hem Batının dünyanın her yerinde ittifaklar kurmaları ve kendilerine yeni ortaklar bulma yarışına girmeleriydi –ya da hiç olmazsa Üçüncü Dünya

*"Nuke": (Özellikle Amerikan İngilizce'si konuşma dilinde) nükleer silah. – ç.n.

ülkelerini öbür tarafa katılmaktan alıkoyma yarışına. Bu, ilk yıllarda çok ağırlıklı olarak Amerika'nın sürdürdüğü bir etkinlikti ve Amerika'nın 1945'teki avantajlı durumundan, batı yarıküresi dışında zaten çok sayıda garnizona ve hava üssüne sahip bulunmasından ve bunlar kadar önemli bir nokta olarak da, çok sayıda ülkenin Washington'dan ekonomik ve kimi zaman da askeri destek beklemelerinden kaynaklanıyordu. Buna karşı, SSCB acil olarak kendi kendisini yeniden geliştirmek ihtiyacındaydı; ülke dışındaki başlıca kaygısı ise, sınırlarını Moskova için elverişli olacak bir biçimde istikrara kavuşturmaktı; daha ötelere uzanmak için ne ekonomik ne de askeri güç araçlarına sahipti. Baltık, Kuzey Finlandiya ve Uzakdoğu'daki toprak kazançlarına rağmen Rusya, başkalarına kıyasla gene de kara içine hapsolmuş bir süper güçtü. Üstelik, şimdi iyice anlaşılıyordu ki Stalin'in dış dünyaya bakışında büyük ölçüde ihtiyat ve kuşku vardı – komünistlerin açık kazançlarını (sözgelimi 1947'de Yunanistan'da) hoşgörmeyeceğinden korktuğu Batıya yönelik olarak; ve aynı zamanda Tito ve Mao gibi kesinlikle "Sovyet kuklası"[132] olmayan komünist liderlere yönelik olarak. 1947'de Cominform'un kurulması ve ülke dışındaki devrimcilerin destekleneceğine ilişkin ateşli propaganda 1930'lardan (belki daha da büyük oranda, 1918-1921 döneminden) yankılar taşıyordu; ama aslında Moskova bu dönemde ülke dışında sorun yaratabilecek ilişkilere buluşmaktan kaçınmış görünmektedir.

Ancak, yukarıda da işaret edildiği gibi, Washington'a göre, dünyada komünist egemenliği kurmak üzere yapılmış bir master plan adım adım geliştirilmekteydi ve bunu "tutmak" gerekiyordu. Yunanistan ve Türkiye'ye 1947 yılında önerilen güvenceler izlenen yolda yapılan bu değişikliğin ilk işareti, 1949 tarihli NATO anlaşması da en gösterişli örneğiydi. Bu 1950'lerde NATO'ya yeni üyelerin katılmasıyla, Birleşik Devletlerin "Avrupa'nın büyük bir bölümünün ve hatta Yakındoğu'nun kimi yerlerinin savunmasını –Spitzberger'den Berlin Duvarına ve ötelerde Türkiye'nin Asya sınırlarına kadar"[133] olan savunmasını– taahhüt etmesi demek oluyordu. Ama bu, Amerika'nın aşırı yayılımının daha başlangıcıydı. Rio Paktı ve Kanada'yla yapılan özel düzenleme, Birleşik Devletlerin tüm batı yarıküresinin savunmasından sorumlu olması demekti. ANZUS Antlaşması* Güneybatı Pasifik'te yükümlülükler yarattı. 1950'li yılların başlarında Doğu Asya'da meydana gelen çatışmalar çeşitli iki taraflı anlaşmaların imzalanmasına yol açtı ve Birleşik Devletler böylece "kenar" boyunca yer alan ülkelere yardım taahhütü altına girdi – Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Filipinler. Bu, 1954'te bir de

ANZUS: Avustralya, Birleşik Devletler ve Yeni Zelanda arasında 1 Eylül 1951'de imzalanan güvenlik anlaşması. – ç.n.

SEATO'nun (Güneydoğu Asya Anlaşma Teşkilatı) kurulmasıyla daha pekiştirilmiş ve Birleşik Devletler bu uçsuz bucaksız bölgedeki saldırganlıklarla mücadelede karşılıklı destek sözü veren İngiltere, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Filipinler, Pakistan ve Tayland'a katılmıştır. Birleşik Devletler Ortadoğu'da bir başka bölgesel grubun, 1955 tarihli Bağdat Paktının da (sonradan Merkezi Anlaşma Teşkilatı ya da CENTO olmuştur) baş kefili oldu; bu paktla İngiltere, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan bozgunculuk ve saldırıya karşı birleşiyorlardı. Birleşik Devletler Ortadoğu'nun başka yerlerinde de İsrail, Suudi Arabistan ve Ürdün'le özel anlaşmalar yapmıştı ya da yapmak üzereydi; bunlar ya güçlü Yahudi-Amerikan bağları, ya da Arap Devletlerine Amerikan yardımı öneren 1957 tarihli "Eisenhower Doktrini" yüzünden olmuştu. 1970'in başında bir gözlemcinin işaret ettiği gibi,

> Birleşik Devletler, 30 ülkede 1.000.000'dan fazla asker bulunduruyordu, dört bölgesel savunma ittifakının üyesi ve bir beşincisinin aktif katılımcısı idi; 42 ulusla karşılıklı savunma anlaşmaları vardı, 53 uluslararası teşkilata üye bulunuyordu ve yerküre üzerinde neredeyse 100 ulusa askeri ya da ekonomik yardım yapıyordu.[134]

Bu, XIV. Louis'nin ya da Palmerston'un biraz elini ayağını birbirine dolaştıracak cinsten bir taahhütler dizisiydi. Ancak hızla küçülen ve her parçası bir başkasına bağlanıyor görünen bir dünyada adım adım gelişen bu taahhütlerin hepsinin bir mantığı vardı. İki kutuplu bir sistem içinde, Washington'un çizgiyi çekeceği yer neresi olabilirdi – hele de Kore'nin hayati olmadığı yolunda daha önce yaptığı belirlemenin, bir sonraki yıl komünist saldırısına davetiye çıkardığı iddia edildikten sonra.[135] Dean Rusk 1965 Mayısında "gezegenimiz çok ufaldı", görüşünü öne sürüyordu, "onunla tümüyle ilgilenmek zorundayız – karalarının, sularının, atmosferinin her yanıyla ve onu çevreleyen uzayla."[136]

Sovyet gücü ve nüfuzunun dışarıdaki dünyaya doğru uzanması buna göre çok daha dar kapsamda olmuşsa da, Stalin'in ölümünü izleyen yıllarda gene de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Şurası açıktır ki Khrushchev, Sovyetler Birliği'nin korkudan çok hayranlık hatta sevgi uyandırmasını istiyordu; kaynakları askeri yatırımlardan çekerek tarım ve tüketim malları alanındaki yatırıma yöneltmek de istiyordu. Dış politikaya ilişkin genel düşünceleri Soğuk Savaşta "buzların erimesi"ne yönelik umutlarını yansıtmaktaydı. Molotov'a baskın çıkarak, Sovyet askerlerini Avusturya'dan uzaklaştırdı; Porkkala donanma üssünü Finlandiya'ya, Port Arthur'u Çin'e geri verdi; Yugoslavya'yla olan ilişkilerinde, "sosyalizme giden ayrı yollar" olduğu görüşüyle iyileşme sağladı

(onun bu tavrı Presidium'daki çalışma arkadaşlarının olduğu kadar Mao Tse-tung'un da canını sıkmıştı). Batı Almanya'nın NATO'ya girmesine bir karşılık olarak 1955'te Varşova Paktı resmen kurulmuştu ama Khruschev Bonn ile diplomatik ilişkiler başlatmaya istekliydi. Birleşik Devletlerle ilişkilerini de iyileştirmeye hevesliydi ama kendi değişken tavırları ve Washington'un Rusya'nın yaptığı her harekete bakarken artık sürekli hale gelmiş bir güvensizlik duyması, gerçek bir détente'ı imkânsız kılıyordu. Aynı yıl Khrushchev Hindistan'a, Burma'ya ve Afganistan'a gitti. Sovyetler Birliği, bundan böyle Üçüncü Dünya Ülkelerini ciddiye alacaktı, tam da giderek daha çok sayıda Afrika-Asya devleti bağımsızlığını kazanırken.[137]

Bunlardan pek azı, coşkulu Khrushchev'in istediği kadar tam ve pürüzsüz bir değişim biçiminde gerçekleşmekteydi. 1956 Nisanında bir Stalinci denetim-aracı olan Cominform dağıldı. Sıkıntı yaratan bir gelişme de, iki ay sonra çıkan Macar isyanının –sosyalizmden uzaklaşan bir "ayrı yol"– Stalinci bir kararlılıkla bastırmak zorunda kalınmasıydı. Çin'le olan kavgalar arttı ve aşağıda tartışılacağı gibi komünist dünyada derin bir yarılmaya yol açtı. Détente, U-2 olayı (1960), Berlin Duvarı Bunalımı (1961), sonra da Küba'daki Sovyet füzeleri konusunda Birleşik Devletlerle olan karşılaşma yüzünden (1962) iflas etti. Ancak bunlardan hiçbiri Rusları dünya politikasına yönelik hareketlerinden geri çeviremedi; sırf yeni kurulan ülkelerle diplomatik ilişkilerin başlatılması ve bunlardan Birleşmiş Milletlerdeki temsilcileriyle olan temaslar, Sovyetler'in dış dünyayla olan bağlarının artmasını kaçınılmaz hale getirdi. Ayrıca, Sovyet sisteminin kapitalizm karşısında kendiliğinden sahip olduğu üstünlüğü sergileme çabasında olan Khrushchev, dışarıda kendisine yeni dostlar aramak zorundaydı; 1964'ten sonra onun yerini alan daha pragmatik düşünceli kimselerin ilgisi SSCB'yi kuşatan Amerikan kordonunu kırmaya ve Çin etkisine set çekmeye yöneldi. Üstelik "yeni sömürgecilik" diye adlandırdıkları oluşumun dışında kalmaya ve laissez-faire ekonomisinden çok, planlı bir ekonomi kurmaya istekli olan pek çok Üçüncü Dünya ülkesi vardı – onların bu tercihi ise, genellikle Batı yardımının kesilmesine sebep oluyordu. Tüm bunlar bir araya gelerek, Rus dış politikasının belirgin bir biçimde "dışarıya doğru atılım"ını sağladı.

Bu atılım, çok kesin olarak 1953 Aralığında Hindistan'la imzalanan ticaret anlaşmasıyla başladı (anlaşma, pek elverişli bir biçimde, Başkan Yardımcısı Nixon'un Yeni Delhi gezisine rastlamıştır). 1955'te Bhilai çelik fabrikasını yapma önerisi, daha sonra da büyük askeri yardımlarla sürdü; bu, Rusya ile en önemli Üçüncü Dünya gücü arasında kurulan bir bağdı; aynı anda hem Amerikalıları hem Çinlileri kızdırdı ve Bağdat Paktına üyeliği yüzünden Pakistan'a verilen bir ceza oldu.

Hemen hemen aynı sıralarda, 1955-1956 yıllarında SSCB ve Çekoslovakya Mısır'a yardım etmeye başlayarak, Aswan Barajına para verme konusunda Washington'un yerini aldılar. Sovyetler, Irak, Afganistan ve Kuzey Yemen'e de borç verdi. Gine, Mali ve Gine gibi emperyalizme açıkça karşı olan Afrika devletleri de Moskova'dan teşvik gördüler. SSCB, 1960'ta Latin Amerika'daki büyük atılımı gerçekleştirerek, Castro Küba'sıyla ilk ticaret anlaşmasını imzaladı; daha o zamandan, bu duruma sinirlenen Birleşik Devletlerle arası bozuldu. Tüm bunlar Khrushchev'in düşmesiyle değişmeyen bir düzen yarattı. Emperyalizme karşı gürültücü bir propaganda kampanyası açmış olan SSCB, çok doğal olarak, sömürgelikten yeni kurtulan her ulusa, "dostluk anlaşmaları", ticari krediler, askeri danışmanlar ve bunlara benzer şeyler öneriyordu. Rusya, Ortadoğu'da BD'nin İsrail'e verdiği destekten de yararlanmayı bildi (sözgelimi bu yolla, 1960'lı yıllarda Suriye'ye, Irak'a ve Mısır'a yaptığı yardımları arttırmıştır); Kuzey Vietnam'a askeri ve ekonomik yardım sunarak ün ve saygınlık kazandı; çok uzaklardaki Latin Amerika'da bile milliyetçi-özgürlük hareketlerine olan bağlılığını ilan ediyordu. Dünya çapında nüfuz kazanmak için yaptığı bu mücadelede SSCB Stalin'in paranoid temkinliliğinden bu yana bir hayli yol almış durumdaydı.[138]

Ama Washington ve Moskova arasında yerkürenin geri kalan yarının ilgisini kazanmak için sürdürülen bu yarışma; anlaşmalar, krediler, silah ihracı yardımıyla nüfuz sağlamak için süren bu kapışma, uluslararası meselelerde önem taşıyan her şeyin Birleşik Devletler ve SSCB'nin birbirine karşı olan iki Schwerpunkte'si* çevresinde döndüğü iki kutuplu bir dünyanın gerçekten ortaya çıktığı anlamına mı geliyordu? Bir Dulles ya da Molotov'un bakış açısından, dünya gerçekten de böyle bir biçime sahipti. Ama gene de, bu iki blok yarıkürenin her yerinde ve 1941'de ikisi için de bilinmez olan bölgelerde yarışırken, oldukça değişik bir eğilimle karşılaşıyorlardı. Çünkü tam bu sıralarda, bir Üçüncü Dünya olgunluk dönemine erişiyordu ve bu dünyanın üyelerinden çoğu, geleneksel Avrupa imparatorluklarının denetimini nihayet üzerlerinden atmış oldukları için uzak bir süper gücün doğrudan uyduları haline gelmeyi isteyecek bir ruh yapısında değildiler; böyle bir süper güç onlara yararlı olacak ekonomik ve askeri yardımı sağlasa bile.

Aslında olan şuydu, 20. yüzyıl güç politikalarındaki önemli bir eğilim, yani süper güçlerin yükselişi, daha yeni bir başka eğilimle etkileşim içine giriyordu – dünyanın politik açıdan bölünmesi ile. 1900 dolaylarında egemen olan sosyal Darwinci ve emperyalist hava içinde, tüm gücün, sayıları giderek azalan dünya başkentlerinde yığılmakta olduğunu

Schwerpunkt: Merkezi ağırlık. – ç.n.

düşünmek kolaydı (bkz. s. 228-29). Ama Batı emperyalizminin kendini bilmezliği ve hırsı, kendi kendisini yok edecek tohumları da içinde taşıyordu; Cecil Rhodes'un ya da Pan-Slavların ya da Avusturya-Macaristan askeri yetkililerinin abartılı milliyetçiliği, Boerler, Polonyalılar, Finliler arasında tepkilere yol açmıştı; Almanya ve İtalya'da birlik sağlanmasını ya da Müttefiklerin 1914'te Belçika'ya yardım kararını haklı çıkarmak için yayılan, ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesine ilişkin görüşler, durmak nedir bilmeden, doğuya ve güneye doğru, Mısır'a, Hindistan'a, Çinhindi'ne sızdı. Britanya, Fransa, İtalya ve Japon imparatorlukları, 1918'de Merkezi Güçler karşısında zafer kazandıkları ve Wilson'un 1919'da yeni bir dünya düzeni konusundaki görüşlerini engelledikleri için, bu milliyetçilik kımıldanışları ancak seçici bir tutumla teşvik edildi. Avrupalı oldukları ve böylece "uygarlaşmış" sayıldıkları için Doğu Avrupa halklarına kendi kaderlerini belirleme hakkını vermek iyi bir şeydi; ama bu ilkeleri, emperyalist güçlerin topraklarını genişlettikleri ve bağımsızlık hareketlerini bastırdıkları Ortadoğu'ya, Afrika'ya ya da Asya'ya yaymak iyi bir şey değildi. Bu imparatorlukların 1941'den sonra Uzakdoğu'da yerle bir olmaları savaş geliştikçe, bağımlı başka toprakların ekonomilerinin seferber edilişi ve insan gücünün savaş için kullanımı, Atlantik Bildirgesinin ideolojik etkileri ve Avrupa'nın gerileyişi bir araya gelerek, 1950'lere gelindiğinde, artık Üçüncü Dünya diye adlandırılan oluşumu gerçekleştirecek güçlerin serbest kalmasına yol açtı.[139]

Bu dünyanın bir "üçüncü" dünya olarak adlandırılmasının sebebi, gerçekten de hem Amerikan egemenliği hem de Rus egemenliği altında bulunan bloktan farklılığı konusunda ısrarcı olmasıydı. Ancak böyle bir şey, Nisan 1955'te ilk Bandung Koferansında bir araya gelen ülkelerin, süper güçlerle hiçbir bağları ya da onlara karşı hiçbir yükümlülükleri olmadığı anlamına gelmiyordu – sözgelimi Türkiye, Çin, Japonya ve Filipinler konferansa katılanlar arasındaydı ve bunlar için "bağlantısız" terimini kullanmak yanlış olurdu.[140] Öte yandan, hepsi de sömürgeciliğin daha çok ortadan kaldırılması, Birleşmiş Milletlerin dikkatini Soğuk Savaş gerilimlerinden başka konulara da vermesi ve ekonomik açıdan hâlâ beyaz adamların egemenliği altında bulunan bir dünyayı değiştirecek önlemler alınması konularında ısrar ediyordu. 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında sömürgeciliği ortadan kaldırmak sürecinin ikinci aşaması gerçekleşince, Üçüncü Dünya hareketinin ilk üyeleri arasına, onyıllar (ya da yüzyıllar) boyu yabancı boyunduruğu çekmiş olmalarına içerleyen ve bağımsızlığın kendilerini bir sürü ekonomik sorunla karşı karşıya bırakması gibi katı bir gerçekle baş etmeye çalışan çok sayıda yeni üye de katıldı. Sayılarındaki çok büyük artışlar sayesinde artık Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna egemen olmaya başlayabilirlerdi; başta

50 ülkeden (bunlar büyük ağırlıkla, Avrupa ve Latin Amerika ülkeleriydi) oluşan BM, pek çok yeni Afrikalı-Asyalı üyesiyle düzenli olarak 100'ün epey üzerinde üyeye sahip bir teşkilat haline geldi. Bu durum Güvenlik Konseyi daimi üyeleri olan ve veto hakkı bulunan büyük güçlerin eylemlerini kısıtlamadı– bunlar, ihtiyatı elden bırakmayan Stalin'in üzerinde ısrar ettiği koşullardı. Ama şu da vardı ki, iki süper güçten biri "dünya kamuoyu"na seslenmek isterse (nitekim Birleşik Devletler 1950 yılında Güney Kore'ye Birleşmiş Milletler yardımı sağlamak için bunu yapmıştı), üyeleri, Washington ve Moskova'nın başlıca kaygılarını paylaşmayan bir kesimin onayını almak zorundaydı. Büyük ölçüde, 1950'li ve 1960'lı yıllarda sömürgeciliğin kaldırılması konusu ve "az gelişmişlik"e son verme çağrıları ağır bastığı ve bunlar da Rusların ustaca benimsedikleri davalar olduğu içindir ki, Üçüncü Dünyanın oyu 1956 Süveyş bunalımından, daha ileri ki tarihlerde beliren Vietnam, Ortadoğu savaşları, Latin Amerika ve Güney Afrika sorunlarına kadar belirgin bir biçimde Batı aleyhtarı bir nitelik taşıdı. Bağlantısız ülkelerin resmi zirvelerinde bile giderek daha çok ağırlık verilen konu, sömürgecilik aleyhtarlığıydı ve bu toplantıların yapıldığı yerler (1961'de Belgrad, 1964'de Kahire ve 1970'de Lusaka), Avrupa merkezci konulardan uzaklaşmayı simgeliyordu. Dünya politikasının gündemi artık yalnızca en büyük askeri ve ekonomik kudrete sahip güçlerin elinde değildi.[141]

İlk bağlantısızlık savunucularının en göze çarpanları –Tito, Nasır, Nehru– bu değişimi simgeliyorlardı. Yugoslavya'nın Stalin'den kopup (daha 1948'de Cominform'dan çıkarılmıştı) bir Rus istilasına uğramadan bağımsızlığını sürdürülebilmesi olağanüstü bir şeydi. Stalin'in ölümünden sonra kararlılıkla sürdürülen bir politikaydı bu; ilk bağlantısızlar zirvesinin Belgrad'da toplanması da boşuna değildi.[142] Nasır 1956'da İngiltere, Fransa ve İsrail'le çatışmasından sonra tüm Arap dünyasında ün kazanmıştı, batı emperyalizmini yaman bir dille eleştiriyordu ve Sovyet yardımını isteyerek kabul etti; ancak Moskova'nın kuklası da değildi – Nasır, "kendi ülkesinin çıkardığı komünistlere kötü davranıyordu ve 1959-1961 arasında radyo ve basında güçlü bir Sovyet aleyhtarı propaganda kampanyası başlatıldı."[143] Pan-Arabizm, özellikle de aşırı İslam tutuculuğu,* tanrıtanımaz materyalizmle doğal olarak bağdaşacak şeyler değildi; yerel Marksçı aydınlar bu ikisini kaynaştırmaya çabalasalar da. Uzun süredir "ılımlı" bağlantısızların simgesel lideri olan Hindistan'a gelince, Çin-Hindistan ve Pakistan-Hindistan çatışmasından sonra yeni boyutlara ulaşan ve sürekli olarak verilen Sovyet ekonomik ve askeri yardımı, Nehru'yu Rusların başka yerlerdeki eylemlerini eleştirmekten ve Hindistan Komünist Partisine karşı fazlasıyla kuşkucu olmaktan

Aşırı İslam tutuculuğu: Muslim fundamentalism. – ç.n.

alıkoymuyordu. Nehru'nun İngilizlerin Süveyş'teki politikasına yönelttiği suçlamalar, onun Büyük Güçlerin dışarıda yaptıkları tüm müdahaleler karşısındaki hoşnutsuzluğundan ileri geliyordu.

Bu yıllarda pek çok yeni devletin uluslararası topluluğa katılması ve Rusya'nın yerel koşulları bilmeden bunları Batı'dan uzaklaştırma hevesi yüzünden, Rusların diplomatik "kazançlar"ı, çoğu kez "kayıpları"ı ile birlikte gidiyordu. Bunların arasında en çarpıcı örnek, Çin'in kendisi olmuştur; bu konu aşağıda tartışılacaktır, ancak başka pek çok örnek de vardı. Irak'taki rejimin 1958'de değişmesi, Rusya'nın bu Arap devletinin dostu olarak görünmesine ve ona borç verme önerisinde bulunmasına imkân vermişti; ama dört yıl sonraki Baasçı darbe buradaki komünist partisini kanlı bir biçimde sindirmişti. Moskova'nın Hindistan'a yaptığı yardımı sürdürmesinin Pakistan'ı öfkelendirmesi kaçınılmazdı; bunlardan birini kaybetmeden öbürünü memnun etmenin yolu yoktu. Burma'da ilk zamanlar umut veren bir başlangıç yapılmış, ancak bu, ülke tüm yabancılara yasaklama getirince iflasa uğramıştı. Endonezya'da işler daha da kötüydü; Sukarno Hükümeti, Rusya'dan ve Doğu Avrupa'dan büyük oranlarda yardım aldıktan sonra, 1963'te Moskova'dan uzaklaşıp Pekin'e yöneldi. Endonezya Ordusu bundan iki yıl sonra komünist partisini büyük bir vahşetle ortadan sildi. Gine'deki Sékou Touré yerel bir greve karıştığı gerekçesiyle Rus elçisini ülkesine geri yolladı ve Küba, füze bunalımı sırasında, Sovyetler'in özellikle genişlettikleri Conakry'deki hava limanını Sovyet uçaklarının yakıt almak için kullanmalarına izin vermedi.[144] Rusya'nın 1960 Kongo bunalımında Lumumba'yı desteklemesi, Touré'nin beklentilerini boşa çıkardı ve Lumumba'nın yerine geçen Mobutu Sovyet elçiliğini kapadı. Bu tür tersliklerin en çarpıcı örneği –ve Sovyet nüfuzuna indirilen önemli bir darbe– 1972'de Sedat 21.00 Rus danışmanı Mısır'dan çıkardığı zaman görülmüştür.

O halde, Üçüncü Dünya ile "ilk iki dünya" arasındaki ilişki karmaşık ve değişken bir ilişkiydi. Kuşkusuz, sürekli olarak Rus yanlısı olan ülkeler (Küba, Angola) ve büyük ölçüde, kendilerini komşularının tehditi altında hissettikleri için kuvvetle Amerika yanlısı olanlar da (Tayvan, İsrail) vardı. İlk dönemlerde Tito'nun açtığı yolu izleyerek, bağlantısız olmaya içtenlikle çalışan bazı ülkeler de bulunuyordu. Başka kimi ülkeler de vardı ki kendilerine yardım verdiği için bir bloka yöneliyor ama haksız bağımlılığa şiddetle karşı çıkıyorlardı. Ve son olarak da, Üçüncü Dünya içinde Washington'u ve Moskova'yı gafil avlayan devrimler, iç savaşlar, rejim değişiklikleri ve sınır çatışmaları sık sık oluyordu. Kıbrıs'ta, Ogaden'de, Hint-Pakistan sınırı boyunca ve Kamboçya'da baş gösteren yerel rekabetler, süper güçleri sıkıntıya sokmaktaydı, çünkü çatışan tarafların her biri onlardan yardım istiyordu. Önceki Büyük Güçler gibi hem Rusya, hem de Birleşik Devletler şu katı gerçekle

baş etmek zorundaydılar: "Evrenselci" mesajları, öbür toplumlar ve kültürler tarafından kendiliğinden kabul görecek değildi.

İKİ KUTUPLU DÜNYADA MEYDANA GELEN ÇATLAKLAR

1960'lı yıllar 1970'li yıllara doğru ilerlerken, gene de Washington-Moskova ilişkisinin dünya meselelerinde her şeyden önemli görünmeye devam etmesi için esaslı sebepler vardı. SSCB askeri açıdan Birleşik Devletlere çok daha yakınlaşmıştı ama her ikisi de hâlâ öbürlerinin hepsinden farklı bir çizgideydiler. Sözgelimi, 1974'te savunma için Birleşik Devletler 85 milyar dolar, SSCB de 109 milyar dolar harcıyordu ve bu toplamlar Çin'in harcamalarının (26 milyar dolar) üç ve dört katı ve önde gelen Avrupa devletlerinin harcadıklarının sekiz ve on katıydı (B.K. 9,7 milyar dolar; Fransa 9,9 milyar dolar; Batı Almanya 13,7 milyar dolar);[145] ve sırasıyla iki milyon ve üç milyonu aşkın askerden oluşan Amerikan ve Rus silahlı kuvvetleri, Avrupa devletlerininkinden çok daha büyük ve üç milyon askerlik Çin kuvvetlerinden çok daha iyi donanımlıydı. Her iki süper gücün de 5.000'in üzeride muharebe uçağı vardı ve bu sayı daha önceki Büyük Güçlerin sahip olduklarının on katından fazlaydı.[146] Savaş gemilerinin toplam tonajı –1974'te Birleşik Devletlerinki 2,8 milyon ton, SSCB'ninki 2,1 milyon tondu– İngiltere'nin (370.000 ton), Fransa'nın (160.000 ton), Japonya'nın (180.000 ton) ve Çin'in (150.000 ton) çok ilerisindeydi.[147] Ama en büyük eşitsizlik Tablo 38'de görüldüğü gibi nükleer atışlı silahların sayısındaydı.

TABLO 38
GÜÇLERİN NÜKLEER ATIŞ ARAÇLARI, 1974[148]

	B.D.	SSCB	İngiltere	Fransa	Çin
Kıtalararası balistik füzeler	1.054	1.575	—	—	—
Orta menzilli balistik füzeler	—	600	—	18	80 kadar
Denizaltılara yerleştirilmiş balistik füzeler	656	720	64	48	—
Uzun menzilli bombardıman uçakları	437	140	—	—	—
Orta menzilli bombardıman uçakları	66	800	50	52	100

Her iki süper güç de öbürünü (ve öbürüyle birlikte başka herkesi) yok etmeye öyle yeterli hale gelmişti ki –bu durum hemen MAD, ya da Karşılıklı Garantili Yok Etme* diye adlandırılmıştır– nükleer silah yarışını çeşitli biçimlerde denetlemek için düzenlemeler oluşturmaya başladılar. Küba füze bunalımının ardından her iki tarafın da bir başka kri-

* "Çılgın" anlamına gelen MAD kısaltmasını Mutually Assured Destruction sözcükleri vermektedir. – ç.n.

tik durumda iletişim sağlamasına imkân tanımak için "doğrudan telefon hattı" kuruldu; 1963'te yapılan ve atmosferde, su altında ve uzayda yapılacak denemeleri yasaklayan anlaşmayı Birleşik Krallık da imzaladı; Stratejik Silahların Sınırlandırması Antlaşması (SALT I) 1971'de yapıldı; bu anlaşma her iki tarafın da sahip olabileceği kıtalararası balistik füze sayısına kısıtlama getirdi ve Rusların bir anti-balistik füze sistemi kurma çalışmalarını durdurdu. Söz konusu anlaşma, 1975'te Vladivostock'da genişletildi; 1970'li yılların sonlarında da bir SALT II anlaşmasına yönelik görüşmeler yapıldı (bu, 1979 Haziranında imzalanmış ama B.D. Senatosunca hiçbir zaman onaylanmamıştır). Ancak çeşitli anlaşma önlemleri ve her iki tarafı da bu anlaşmalara iten özel ekonomik ve iç ve dış politik sebepler silah yarışını durduramamıştır; olsa olsa, bir silahın yasaklanması ya da sınırlandırılması kaynakların bir başka alana aktarılmasına yol açmıştır. SSCB, 1950'lerin sonlarından itibaren silahlı kuvvetlerine ayırdığı ödeneği sürekli ve inatçı bir biçimde artırdı; Amerikan savunma harcamalarının düzeni Vietnam'da yapılan pahalı savaş, sonra da halkın bu tehlikeli serüvene karşı tepkisi yüzünden bozulmuştur ama eğilim uzun vadede hep daha yüksek toplamlara doğru olmuştur. Birkaç yılda bir, yeni silah sistemleri eskilerine eklendi: Her iki tarafın roketlerine de birden fazla savaş başlığı takıldı; füze taşıyan denizaltılar her iki tarafın donanmasına güç kattılar; stratejik füzelerdeki kilitlenme (bu durum Avrupalılarda Birleşik Devletlerin Batıya yönelik bir Sovyet saldırısına uzun menzilli Amerikan füzeleri fırlatarak karşılık vermeyeceği korkusunu uyandırmıştır, çünkü bu karşılık Amerikan kentlerinin atom hücumuna uğramasına yol açabilecekti), Pershing II ve Rus SS-20'lerine bir karşılık olarak geliştirilen Cruise füzeleri gibi, yeni tip orta menzilli ya da "harekât alanı" nükleer silah örneklerinin oluşturulmasına sebep olmuştur. Silah yarışı ve silah denetimine ilişkin çeşitli görüşmeler aynı madalyonun farklı yüzleriydi; ama her iki yüz de Washington'un ve Moskova'nın sahnenin orta yerinde kalmalarını sağladı.

Öbür alanlarda da ikisi arasındaki rekabet çok önemli görünüyordu. Daha önce de değinildiği gibi, Sovyetlerin 1960'tan başlayarak yaptıkları silah artırımının daha çok dikkat çeken özelliklerinden biri, su üstü filosunda gerçekleştirilen muazzam büyüme idi – fiziksel olarak giderek daha güçlü, füze taşıyan destroyerler ve kruvazörler, sonra orta boy helikopter gemileri, sonra da uçak gemileri yaptığı için;[149] coğrafi olarak da Sovyet donanması giderek daha çok sayıda gemiyi Akdeniz'e ve daha ötelere, sayıları çoğalmakta olan üslerden yararlandığı Hint Okyanusuna, Batı Afrika'ya, Çinhindi'ne ve Küba'ya gönderdiği için. Bu son gelişme, Amerikan-Rus rekabetinin Üçüncü Dünya içine doğru çok önemli bir uzantısını yansıtıyordu; bunun da başlıca sebebi, Mos-

kova'nın, yabancı nüfuzunun o zamana kadar Batılıların tekelinde olduğu bölgelere de sokularak yeni bir başarı daha kazanmasıydı. Ortadoğu'da süren gerginlik ile 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarının (bu savaşlarda Amerika'nın İsrail'e gönderdiği silahlar belirleyici rol oynamıştır) bir sonucu olarak, çeşitli Arap devletleri –Suriye, Libya, Irak– Moskova'dan yardım beklemeye devam ettiler. Güney Yemen ve Somali'deki Marksçı rejimler Rus donanmasına donanma üssü kolaylıkları sağlayarak, ülkenin Kızıl Deniz'de yeni bir deniz gücü vardığı haline gelmesine imkân verdiler. Ama, genellikle olduğu gibi, yapılan atılımlar aksiliklerle birlikte gidiyordu: Moskova'nın Etiyopya'yı gözle görülür biçimde tercih edişi, Sovyet personeli ve gemilerinin 1977'de Somali'den çıkarılmasına yol açtı; bu, aynı şeyin Mısır'da olmasından bir-iki yıl sonra meydana geliyordu ve Rusların bu alanda kaydettikleri ilerlemelere, Amerikalılar, Umman ve Diego Garcia'daki varlıklarını artırarak, Kenya ve Somali'de deniz üsleri kurma hakları elde ederek ve Mısır'a, Suudi Arabistan'a ve Pakistan'a daha çok silah göndererek karşılık verdiler. Ancak daha güneyde, Angola'daki MPLA kuvvetlerine* yapılan Sovyet-Küba askeri yardımı, Libya'da Sovyetlerden yardım gören Kaddafi rejiminin devrimi başka yerlere de taşımak için tekrar tekrar yaptığı girişimler ve Etiyopya'da, Mozambik'te, Gine'de, Kongo'da ve başka Batı Afrika devletlerinde Markçı hükümetlerin bulunması, Moskova'nın global nüfuz mücadelesini kazanmakta olduğu izlenimini veriyordu. Rusya'nın kendisinin 1979'da Afganistan'a yönelik askeri harekatı –bu tür yayılmanın (Doğu Avrupa dışında) İkinci Dünya Savaşından beri ilk örneğiydi– ve Küba'nın Nikaragua ve Grenada'daki solcu yönetimleri teşviki, Amerikan-Rus rekabetinin sınır tanımadığı yolundaki izlenimi pekiştirmiş ve Washington'un ek karşı hareketler yapmasına ve savunma harcamalarını artırmasına yol açmıştır. 1980'e gelindiğinde, yeni bir Cumhuriyetçi yönetimin, Sovyetler Birliği'ni kendisine ancak çok büyük savunma kuvvetleri ve ödünsüz politikalarla karşılık verilebilecek bir "şer imparatorluğu" diye suçlaması, John Foster Dulles döneminden bu yana pek bir şey değişmediğini gösteriyordu.[150]

Ancak, Amerikan-Rus ilişkilerinin bu kadar ağırlıklı olmasına ve bu ilişkilerde 1960-1980 arasında görülen pek çok iniş çıkışa rağmen, uluslararası güç sistemini önceki döneme göre daha az iki kutuplu yapan başka gelişmeler de olmuştur. Söz konusu olan yalnızca Üçüncü Dünyanın işleri daha karmaşık hale getirmek üzere ortaya çıkışı değildi; bunun yanı sıra, daha önce Moskova ve Washington egemenliğinde bütünlüğü olan iki blok gibi görünen sistemlerde de önemli çatlaklar

MPLA: Movimento Popular de Libertaçao de Angola; 1950'li yılların başında oluşan Marksçı siyasi hareket. – ç.n.

meydana gelmişti. Bunlar arasında en kesin olan ve bugün bile tam olarak değerlendirilemeyecek yankılar yaratan SSCB-komünist Çin bölünmesiydi. Bugün geriye dönülüp bakıldığında, Markçılığın sözde "bilimsel" ve "evrenselci" iddialarının bile yerel koşullar, yerli kültürlerin gücü ve farklı ekonomik gelişme aşamaları yüzünden iflas edeceği açıkça belliydi gibi gelebilir – ne de olsa, Lenin'in kendisi bile 1917 Devrimini güvenceye almak için özgün diyalektik materyalizm doktrininden çok büyük sapmalar yapmak zorunda kalmıştı. Mao'nun 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki komünist hareketini gözleyen kimi yabancılar en azından onun Stalin'in işçilerin ve köylülerin nispi önemi konusundaki tavrına körü körüne bağlı kalma eğiliminde olmadığını görüyorlardı. Şunun da farkındaydılar ki Moskova, Çin Komünist Partisini pek gönüllü olarak desteklememiş ve hatta onu 1946 ve 1948 gibi ileri bir dönemde bile Chiang Kai-shek'in milliyetçileri ile dengelemeye çalışmıştır. SSCB'ye göre bu, "kızıl ordunun yardımı olmadan, Rusya'nınkinin hemen hemen üç katı büyüklüğe sahip bir ülkede kurulmuş, dünya komünist hareketi içinde ister istemez rakip bir çekici kutup [oluşturabilecek] yeni bir komünist rejim"in doğuşunu önleyecekti.[151]

Bununla birlikte, bölünmenin bu kadar geniş olması pek çok gözlemciyi şaşırtmış ve uzun yıllar, dünya çapında bir gizli komünist anlaşmasından korkan Birleşik Devletlerin gözünden kaçmıştır. Şurası bir gerçektir ki Kore Savaşı ve onun ardından Tayvan konusunda üstünlük sağlamak için Çinlilerin ve Amerikalıların yaptığı manevralar, dikkatleri Moskova-Pekin eksenindeki soğukluktan uzaklaştırmıştı; Stalin'in Çin'e yaptığı oldukça büyük yardımlar her zaman için Rusya'nın Moğolistan ve Mançurya'daki ayrıcalıklarını vurgulayan bir bedel karşılığında öneriliyordu. Mao, Ruslarla 1954 yılında yaptığı görüşmeler sırasında dengeyi sağlamıştı ama Birleşik Devletlere karşı kıyılarının açığındaki Quemoy ve Matsu adaları yüzünden duyduğu düşmanlık ve kapitalizmle çatışmasının kaçınılmazlığına olan inanca (en azından o sıralarda) daha da aşırı bağlılığı, Mao'nun Khrushchev'in ilk zamanlardaki détente politikalarına epey kuşkuyla bakmasına yol açmıştı. Oysa Moskova'nın bakış açısından, 1950'li yılların sonlarında Amerikalıları gereksiz yere kışkırtmak, hale onlar açık bir nükleer üstünlüğe sahipken, budalaca bir şey olarak görünüyordu; 1959 yılında Hindistan'la olan sınır çatışmasında Çin'i desteklemek de diplomatik açıdan terslik olurdu, çünkü Hindistan, Rusya'nın Üçüncü Dünya politikası için çok önemliydi ve Çinlilerin bağımsız eylemlere olan yatkınlıkları düşünülürse, bir ölçüde denetim imkânı elde etmeden Çinlilerin nükleer programına yardım etmek de epey akılsızlık olacaktı – bunların hepsi Mao için birbiri ardınca gelen ihanetlerdi. 1959'da Khrushchev Pekin'le olan atom anlaşmasını iptal etmiş, Hindistan'a, Çin'e hiçbir zaman verilme-

diği kadar büyük borçlar öneriyordu. "Bölünme" bir sonraki yıl Moskova'daki Dünya Komünist Partileri toplantısında herkesin görebileceği kadar su üzerine çıktı. 1962-1963'e gelindiğinde işler daha da kötüye gitmişti: Mao, Rusları Küba konusunda teslim olmakla, sonra da Birleşik Devletler ve İngiltere ile kısmi Nükleer Deneme Yasağı Antlaşmasını imzalamakla suçlamıştı; Ruslar o sıralarda Çin'e ve müttefiki Arnavutluk'a yaptıkları yardımı kesmiş, Hindistan'a verdikleriri artırmışlardı ve ilk Çin-Sovyet sınır çatışmaları meydana geldi (ancak bunlar hiçbir zaman 1969'da olanlar kadar ciddi değildi). Daha da önemli olan Çinlilerin 1964'te ilk atom bombalarını patlattıkları ve atış sistemleri üzerinde harıl harıl çalıştıkları haberiydi.[152]

Bu bölünme, stratejik açıdan, 1945'ten bu yana tek başına en önemli olaydı. 1964 Eylülünde Pravda okurları Mao'nun Çin İmparatorluğunun 19. yüzyılda Rusya'ya kaptırdığı Asya topraklarını geri istemekle kalmayıp, SSCB'yi Kurile Adalarına, Polonya'nın batı bölümlerine, Doğu Prusya'ya ve Romanya'nın bir bölümüne el koymakla da suçladığına ilişkin bilgiyi görerek sarsıldılar. Mao'ya göre Rusya'nın boyutları küçültülmeliydi – Çin'in iddialarına göre bu küçülme, 1,5 milyon kilometrekare oranında olacaktı![153] Dikkafalı Çin liderinin kendi retoriki ile kendi kendisini ne ölçüde büyülediğini söyleyebilmek zordur; ama tüm bunların –yanı sıra da sınır çatışmalarının ve Çinlilerin atom silahları geliştirmesinin– Kremlin için baştan sona dehşet verici olduğu kesindi. Gerçekten de, Rus Silahlı Kuvvetlerinin 1960'lardaki takviyesinin Kennedy yönetiminin savunma harcamalarında yaptığı artışlara karşılık verme ihtiyacından olduğu kadar, en azından bir ölçüde, doğusunda gördüğü bu yeni tehlike yüzünden de gerçekleştirilmiş olma ihtimali yüksekti. "Çin sınırı boyunca yayılmış olan Sovyet tümenlerinin sayısı 1967'de 15 iken, 1969'da 21'e ve 1970'te 30'a çıkarıldı" –bu ikinci sıçrama, 1969 Martıda Damansky (ya da Chenpao) Adasındaki ciddi çarpışmadan dolayı olmuştu. "1972'ye gelindiğinde, Çin'le olan 4.500 millik sınır boyunca 44 Sovyet tümeni nöbet tutuyor (Doğu Avrupa'da ise, 31 tümen vardı), Sovyet Hava Kuvvetlerinin dörtte biri de batıdan doğuya yayılıyordu."[154] Çin'in de artık bir hidrojen bombasına sahip olması yüzünden, Moskova'nın Lop Nor'daki nükleer tesislere bir önalma taarruzu düşündüğüne ilişkin ipuçları vardı – bunlar, Birleşik Devletleri kendi muhtemel durum planlarını yapmaya itmiştir; Birleşik Devletler, Rusya'nın Çin'i ortadan silmesine izin veremeyeceğini düşünüyordu.[155] Washington, Çin'in bir nükleer güç olarak gelişimini önlemek üzere, 1964 yılında SSCB'ye "önleyici askeri eylem"de katılmayı düşündüğünden bu yana epey yol almıştı![156]

Bu hiç de, Mao Çin'i tam gelişmiş bir üçüncü süper güç olarak ortaya çıktı demek değildi. Çin'in ekonomik açıdan çok büyük sorunları

vardı –bunlar, liderinin tüm kesintileri ve belirsizlikleriyle, "Kültür Devrimi"ni başlatma kararıyla şiddetlenmişti. Çin dünyanın en geniş ordusuna sahip olabilirdi ama halk milisleri Sovyetlerin motorlu piyade tümenleriyle boy ölçüşecek gibi değildi. Çin donanması genişleyen Rus filosunun yanında önemsiz kalıyordu; hava kuvvetleri ise, büyük olmasına rağmen, genelde daha eski tip uçaklardan oluşmaktaydı; nükleer atış sistemi ise daha başlangıç dönemindeydi. Bununla birlikte, SSCB Çin'e karşı geniş çaplı bir nükleer saldırı yaparak Amerikalıları kışkırtma ve dünya kamuoyunu kızdırma riskini göze almaya hazır olmadıkça, daha alt düzeyde yapılacak bir savaş, kısa zamanda çok büyük can kaybına yol açabilirdi– ve bu, Çinlilerin kabullenmeye hazır göründükleri ama Rusların Brezhnev çağında daha az istekli oldukları bir şeydi. O halde, Rus-Çin ilişkileri kötüye giderken, Moskova'nın Batı ile nükleer silahları sınırlandırma toplantılarına ilgi göstermekle kalmayıp, Federal Alman Cumhuriyeti gibi ülkelerle olan ilişkilerini iyileştirme sürecini de hızlandırması şaşırtıcı değildi; Willy Brandt yönetimindeki Almanya da Adenauer'in dönemine göre détente'ı geliştirmeye çok daha istekli görünüyordu.

Çin-Sovyet bölünmesi, politik ve diplomatik arenada Kremlin için daha sıkıntı vericiydi. Khrushchev'in kendisi "sosyalizme giden ayrı yollar"ı (bu yolların her zaman için kendininkinden fazlaca sapmaması kaydıyla!) hoşgörüyle karşılamaya hazır olmakla birlikte, SSCB'nin gerçek Marksçı ilkeleri terk etmiş olmakla açıkça suçlanması, uydularının ve yanaşmalarının Sovyet "boyunduruk"unu üzerlerinden atmaya özendirilmeleri ve Üçüncü Dünyadaki diplomatik çabalarının Pekin'in rakip olarak yaptığı yardım ve propagandalarla karmaşık hale getirilmesi apayrı şeylerdi – bu özellikle böyleydi, çünkü Mao'nun köylüye dayalı komünizmi çoğu kez Rusların sanayi proletaryasına verdiği ağırlıktan daha uygun görünüyordu. Bu, Doğu Avrupa'daki Sovyet İmparatorluğunun Çin'in peşine takılması gibi gerçek bir tehlike var demek değildi – bir tek alışılmıştan farklı olan Arnavutluk yönetimi böyle yapmıştı.[157] Ama Moskova'nın 1968 tarihli Çek bağımsızlık reformlarını bastırması ve 1979'da Afganistan karşısındaki eylemleri yüzünden Pekin tarafından bir kez daha eleştirilmesi, gene de sıkıntı vermişti. Üstelik Çin, Üçüncü Dünya için Sovyet nüfuzunu engellemek için daha elverişli bir konuma sahipti: Kuzey Yemen'de sıkı bir rekabet içindeydi; Tanzanya'daki demiryolu yapımı projesinden epey yararlandı; Moskova'yı, Vietminh ve Vietkong'a Birleşik Devletler karşısında yeterli destek vermeyi başaramadığı için eleştirdi ve Japonya'yla olan ilişkilerini tazelerken, Tokyo'yu Rusya ile Sibirya'da fazlaca yoğun bir ekonomik işbirliğine girmemesi yolunda uyardı. Yapılan mücadele, gene, hiç de denk bir mücadele değildi – Rusya'nın kredi ve ileri silahlar konusunda

Üçüncü Dünya devletlerine verebileceği çok daha fazla şey vardı; Kübalı ve Libyalı vekilleri aracılığıyla da etkisini yayabilirdi. Ama sırf Birleşik Devletlerle olduğu kadar kendisi gibi Marksçı bir devletle de yarışmak zorunda kalışı, yirmi yıl öncesinin, ne olduğu belli, iki kutuplu rekabetlerine göre tümüyle daha rahatsız ediciydi.

Böylece, Çin'in izlediği iddiacı ve bağımsız çizgi, diplomatik ilişkileri, özellikle de Asya'da, her yönden daha karmaşık ve incelmiş hale getirdi. Çinliler, Moskova'nın Hindistan'a kur yapmasına ve bundan daha da çok, Çin-Hint sınır çatışmalarının ardından Yeni Delhi'ye askeri malzeme göndermesine içerlemişlerdi; o halde, Pekin'in Pakistan'ın Hindistan'la olan kendi çatışmaları sırasında Pakistan'a destek vermesi şaşırtıcı değildi; Rusların Afganistan'ı işgali Çin'i fena kızdırdı. 1970'li yılların sonunda Moskova'nın Kuzey Vietnam'ın genişlemesini desteklemesi, Kuzey Vietnam'ın Comecon'a girmesi ve Rusların Vietnam limanlarındaki deniz gücü varlıklarının artması, Çin'i Rusya'dan daha da soğuttu. Vietnam 1978 Aralığında Kamboçya'yı istila edince, Çin güney komşusuyla kanlı ve pek başarılı olmayan sınır çatışmalarına girişti; bunlara da Ruslar çok sayıda silah sağlıyorlardı. Bu aşamada Moskova, Tayvan rejimine daha da sıcak bakıyor ve Pekin, Rus filolarına karşı durması için, Birleşik Devletlere Hint Okyanusu ve Batı Pasifik'teki deniz gücünü arttırması için ısrar ediyordu. Çin, SSCB'yi Batı'ya karşı fazla yumuşak olduğu için eleştirdikten ancak 20 yıl sonra, NATO'yu savunmasını pekiştirmesi için sıkıştırıyor ve hem Japonya'yı hem Ortak Pazarı, Rusya'yla olan ekonomik bağlarını güçlendirmeme konusunda uyarıyordu.[158]

Bunlarla kıyaslandığında, batı kampında 1960'lı yılların başlarından sonra meydana gelen ve büyük ölçüde de Gaulle'ün Amerikan hegemonyasına karşı açtığı kampanya yüzünden ortaya çıkan bozukluklar, uzun vadede hiç de bu kadar ciddi nitelikli değildi – ancak bunların da iki blokun parçalanmakta olduğu izlenimini güçlendirdikleri kesindi. İkinci Dünya Savaşının anıları zihninde hâlâ canlı olarak duran de Gaulle, Birleşik Devletlerin kendisine eşiti değilmiş gibi davranmasına hırslanıyordu; Amerika'nın 1956'daki Süveyş bunalımı sırasında yürüttüğü politikaya içerlemişti; tabii bir de Dulles'ın Quemoy gibi konularda nükleer cehennem yaratma tehditini savurma alışkanlığı vardı. 1958'den sonra Fransa'yı Cezayir'den kurtarmaya çalışırken de Gaulle'ün birkaç yıl boyunca yapacak çok işi vardı; ama o zaman bile Batı Avrupa'nın Amerikan çıkarlarına (kendi görüşüne göre) boyun eğişini eleştirdi. İngilizlerin on yıl önce gördükleri gibi, de Gaulle de, nükleer silahlarda Büyük Güç statüsünü koruma şansı buluyordu; 1960 yılında ilk Fransız atom denemesi haberini aldığında şöyle bağırmıştır: "Yaşasın Fransa – çünkü bu sabah daha güçlü ve daha gururlu o."[159] Fran-

sa'nın bağımsız bir nükleer caydırıcılık gücüne sahip olması konusunda kararlı görünen de Gaulle, Washington'un İngiltere'ninkine benzer bir Polaris füze sistemi kurma önerisini, Kennedy yönetiminin bu öneriye eklediği koşullar yüzünden öfkeyle geri çevirdi. Gerçi bu, Fransa'nın kendi nükleer silahlar programının, toplam savunma bütçesinin başka ülkelerde olduğundan çok daha büyük bir bölümünü (belki de bu oran yüzde 30'a varıyordu) tüketmesi demekti, ama de Gaulle ve onun yerini alan kimseler bu bedelin ödenmeye değer olduğunu düşündüler. De Gaulle aynı zamanda Fransa'yı NATO'nun askeri yapısından ayırmaya başlayarak, teşkilatın genel merkezini 1966'da Paris'ten çıkardı ve Fransa toprakları üzerindeki tüm Amerikan üslerini kapadı. Buna paralel olarak da, Fransa'nın –yaptığı işleri hararetle alkışlayan– Moskova ile ilişkilerini iyileştirmeyi amaçladı ve hiç durmadan Avrupa'nın kendi ayakları üzerinde durmasının gerekli olduğunu ilan etti.[160]

De Gaulle'ün gösterişli eylemleri yalnızca Fransızlara özgü retorike ve kültür gururuna dayanmıyordu. Marshall Planı yardımları ve Amerikalıların yaptığı başka yardımlarla desteklenen ve Avrupa'nın 1940'lı yılların sonlarından itibaren yaşadığı genel ekonomik toparlanmadan yararlanan Fransız ekonomisi, hemen hemen 20 yıl boyunca hızla büyümüştü.[161] Çinhindi'ndeki (1950-1954) ve Cezayir'deki (1956-1962) sömürge savaşları Fransa'nın kaynaklarını bir süre için bu alanlara çekti ama onarılması mümkün olmayan bir durum yoktu. 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğunun kuruluşu sırasındaki görüşmelerde kendi ulusal çıkarları bakımından çok elverişli koşullar elde eden Fransa, daha geniş olan bu pazardan yararlanabilmiş, bir yandan da kendi tarımında yeniden yapılanma gerçekleştirmiş ve sanayiini de çağdaş çizgiye getirmiştir. De Gaulle, Washington'u eleştirdiği ve İngiltere'nin AET'ye girişini kararlılıkla engellediği halde, 1963 yılında Adenauer Almanya'sı ile dramatik bir barışma gerçekleştirildi. Bu arada hep, Avrupa'nın kendi ayakları üzerinde durması, süper güçlerin egemenliğinden kurtulması, kendi şanlı geçmişini hatırlayıp, aynı ölçüde şanlı bir kader arayışı için –tabii ki Fransa'nın önderliği altında– işbirliği yapması gereğinden söz etti.[162] Bunlar büyük laflardı ama Demir Perdenin her iki tarafında da tepki uyandırdı ve hem Rusların hem de Amerikalıların politik kültürlerinden ve tabii ki ayrı ayrı yürüttükleri dış politikalardan hoşnut olmayan pek çok kimseye çekici geldi.

Ancak 1968'e gelindiğinde, de Gaulle'ün kendi politikacılık mesleği, öğrenci ve işçi ayaklanmalarıyla sarsılmıştı. Çağdaşlaşmanın getirdiği yükler ve Fransız ekonomisinin hâlâ oldukça küçük boyutları (1963'te dünya imalat sanayii üretimi içindeki payı yüzde 3,5'di)[163] ülkenin General de Gaulle'ün düşlediği etkili rolü oynamaya yetecek kadar kudretli olmadığını gösteriyordu; ve de Gaulle kendilerine ne tür

özel anlaşmalar önerirse önersin Batı Almanlar, Birleşik Devletlerle olan sıkı bağlarında vazgeçmeye cesaret edemiyorlardı; çünkü Bonn'daki politikacılar bu bağlara, son çare olarak, fazlasıyla yaslandıklarını biliyorlardı. Üstelik Rusya'nın Çeklerin 1968 tarihli reformlarını acımasızca bastırmaları şunu göstermişti ki, Doğulu süper gücün kendi alanı içindeki ülkelerin, Fransa önderliğinde Avrupa çapında bir konfederasyon oluşturmaları şöyle dursun, kendi politikalarını geliştirmelerine bile izin vermeye niyeti yoktu.

Bununla birlikte, tüm kibirliliğine rağmen de Gaulle durdurulması mümkün olmayan akımların simgesi olmuş ve bunları hızlandırmıştı. Birleşik Devletler ve SSCB'ye kıyasla askeri yönden zayıflıkları olmasına rağmen, Batı Avrupa devletlerinin silahlı kuvvetleri nispi olarak, 1945 sonrası yıllarda olduğundan çok daha büyük ve güçlüydü; ikisi nükleer silahlara sahipti ve atış sistemleri geliştirmekteydiler. Ekonomik yönden aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi "Avrupa'nın toparlanması" son derece başarılı olmuştu. Dahası, Rusya'nın 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etmesine rağmen, Soğuk Savaşın Avrupa'yı sımsıkı kapalı bloklara bölme dönemi zayıflıyordu. Willy Brandt'ın Rusya ile, Polonya ve Çekoslovakya ile ve özellikle de 1969-1973 yılları arasında Doğu Almanya ve rejimi ile (ilk başta çok gönülsüz de olsa) temelde 1945 sınırlarının sürekli sayılmasına dayalı olan gösterişli barışma politikası, Doğu-Batı ilişkilerinde bir gelişme dönemi açtı. Batı yatırımları ve teknolojisi Demir Perdenin ötesine geçti ve bu "ekonomik détente" kültür değişimi programlarına, Helsinki İnsan Hakları Sözleşmelerine (1975) ve ilerde askeri alanda ortaya çıkabilecek yanlış anlamaları önleme ve karşılıklı olarak kuvvet indirimi sağlama çabalarına doğru taştı. Süper güçler, kendilerine göre haklı sebepler ve (özellikle Sovyetler açısından), bir miktar kuşku payı ile bunların hepsine onay verdiler. Ama belki de en önemli konu, Avrupalıların kendilerinin rapprochement'ın gerçekleşmesi için yaptıkları ısrarlı baskılardı; böylece, Moskova ve Washington arasındaki ilişkiler soğuduğu zaman bile ilerde bu süreci durdurmak, ister SSCB, ister Birleşik Devletler için olsun, son derece zorlaşacaktı.[164]

Amerika, yeni çoğulcu uluslararası ortama uyum sağlamak için Ruslara göre çok daha iyi bir konumdaydı. De Gaulle'un Amerikan aleyhtarı hareketleri ne olursa olsun, bunlar hiçbir zaman, Çin-Sovyet sınır çatışmaları, ikili ticaretin durdurulması, karşılıklı ideolojik atışmalar ve 1969'a gelindiğinde dünyanın her yanında kimi gözlemcileri bir Rus-Çin savaşının kaçınılmaz olduğunu ileri sürmeye götürecek kapışmanın ciddiyetine yaklaşmıyordu bile.[165] Amerikan yönetimleri Fransa'nın eylemlerine ne kadar içerleseler de silahlı kuvvetlerini (bu tür kavgalardan dolayı) başka alanlara yayma gereğini hiç duymadılar.

Zaten NATO'nun Fransa'nın hava sahasını ve Fransa'nın ortasından geçen sıkı yakıt boru hattını kullanma haklarını korumasına izin verilmişti; Paris de Batı Almanya ile olan özel savunma düzenlemelerini sürdürüyordu –böylece, Varşova Paktı kuvvetleri batıya doğru saldırırlarsa, Fransa askerlerinden de yararlanılabilecekti. Son olarak da, Amerika'nın 1945'ten sonraki politikasının temel bir aksiyomu şuydu ki, güçlü ve bağımsız bir Avrupa'nın (yani Rus egemenliği karşısında bağımsız) varlığı, Birleşik Devletlerin uzun vadede çıkarınaydı ve bu ülkenin savunma yüklerini azaltabilirdi– bu tür bir Avrupa'nın Birleşik Devletlere ekonomi ve belki de diplomasi alanında rakip olabileceği kabul edilirken bile, bu böyleydi. İşte bu yüzden, Washington Avrupa'nın bütünleşmesine yönelik tüm hareketleri desteklemişti ve İngiltere'ye AET'ye katılması için ısrar ediyordu. Buna karşı, güçlü bir Avrupa konfederasyonu ortaya çıktığı takdirde, Rusya yalnızca kendisini askeri yönden güvensiz hissetmeye değil, böyle bir kuruluşun Romanyalılar, Polonyalılar ve öbür uydu halklar üzerindeki çekici etkisi konusunda kaygı duymaya da başlayacaktı. Moskova'nın Batı Avrupa karşısında seçici bir détente ve ekonomik işbirliği politikası yürütmesi, kısmen böyle bir politika teknoloji ve ticaret alanlarında yarar sağlayabileceği, kısmen Avrupalıları Amerikalılardan daha da uzaklaştırabileceği için ve kısmen de Çin'in Rusya'nın Asya sınırında yarattığı tehdit yüzünden, ayrı bir konuydu. Ancak uzun vadede, SSCB'yi askeri alan dışında her yönden gölgede bırakacak (belki askeri alanda da güçlü hale gelecek) zengin, yeniden zindelik kazanmış bir Avrupa hiç de Rusya'nın çıkarına olmazdı.[166]

Öte yandan, geriye dönülüp bakıldığında, Birleşik Devletlerin dünya gücü düzenindeki değişikliklere ayak uydurmak için daha iyi konumda olduğu görülüyorsa da, bunu böyle olduğu 1960'ı izleyen uzun yıllar boyunca ortaya çıkmadı. Her şeyden önce, "Asya komünizmi" konusunda sürüp giden bir hoşnutsuzluk vardı ve pek çok Amerikalının gözünde dünya devrimini yayma kışkırtıcılığını artık Khrushchev'in Rusya'sı yerine Mao'nun Çin'i yapıyordu. Çin'in, Washington'un da (Moskova gibi) kur yapmak istediği bir ülke olan Hindistan'la 1962 yılında yaptığı sınır savaşı, Quemoy ve Matsu yüzünden çıkan çatışmalarda daha önceden yarattığı saldırgan izlenimini doğrulamıştı; ve 1960'lı yılların başında Mao'nun propaganda mekânizması Rusları, Küba konusunda geriledikleri ve Batı ile sınırlı nükleer deneme yasağı anlaşmasını imzaladıkları için suçlarken, Birleşik Devletler ve Çin arasında bir détente olması hemen hiç tasavvur edilecek bir şey değildi. Son olarak da, Çin 1965-1968 yılları arasında, Mao'nun Kültür Devriminin yol açtığı çırpınışlar içindeydi ve bunlar ülkeyi sürekli bir istikrarsızlık içinde gösterirken, Washington yönetimleri için ideolojik açı-

dan daha da itici yapıyordu. Bu gelişmelerin hiçbiri, "Birleşik Devletlerle ilişkilerin düzelmesi için epey yol alınması mümkün bir durum"un varlığına işaret etmiyordu.[167]

Tabii herşeyden önemlisi, Birleşik Devletlerin kendisinin de bu yıllarda Vietnam'daki savaşın çıkardığı sorunlar altında giderek daha çok çırpınmasıydı. Kuzey Vietnamlılar ve Güneydeki Vietkong, çoğu Amerikalının gözünde usul usul sokulan ve daha fazla zarar vermeden zorla durdurulması gereken Asya komünizminin yeni belirtisinden başka bir şey değildi ve bu devrimci güçler, Çin ve Rusya tarafından teşvik edilip beslendiğine göre, bu iki güç de (belki, özellikle, sert eleştiriler yapan Pekin yönetimi) ancak "özgür dünya" karşısına dikilen düşman bir Marksçı ortaklığın parçaları olarak görülebilirlerdi. Gerçekten de Johnson yönetimi Vietnam'daki askeri varlığını tırmandırırken, Washington'daki karar mercileri, çoğu kez, Çin'i Kore Savaşındaki gibi bir müdahalede bulunmaya kışkırtmadan ne kadar ileri gidebileceklerini düşünüyorlardı.[168] Çin hükümeti açısından, kuzeyde Sovyetlerle artmakta olan çatışmanın, güneyde sürekli tırmanan, Amerikan askeri ve hava harekâtı kadar tehlike belirtisi olup olmadığı, 1960'lı yıllar boyunca ciddi bir tartışma konusu olsa gerektir. Ancak, Çin'in etnik yönden farklı olan Vietnamlılarla ilişkisi, aslında geleneksel bir rekabet biçiminde olmuş ve Çin, Rusya'nın Hanoi'a verdiği askeri araçların sayısı konusunda derin kuşkular duymuşsa da Kennedy ve Johnson yönetimleri sırasında bu gerilimler çoğu Batılı gözden kaçmıştır.

Pek çok bakımdan, simgesel olduğu kadar pratik açıdan da Amerika'nın Vietnam ve Güneydoğu Asya'nın başka yerlerinde sürdürdüğü uzayıp giden mücadelenin uluslararası güç sistemi üzerindeki etkisi ne kadar vurgulansa yeridir – ya da bizzat Amerikan halkının bir ulus olarak manevi varlığının üzerinde yarattığı etki; bu halkın çoğunluğunun ülkelerinin dünya üzerindeki rolüne ilişkin görüşleri, farklı biçimlerde de olsa hâlâ aynı çatışmanın kuvvetli etkisi altındadır. Gerçek olan şuydu ki, bu savaş bir "açık toplum" tarafından yapılmıştı – ve Pentagon Belgeleri örneğindeki gibi çeşitli açıklamalar ve televizyonla basının savaşın tüm yıkımını ve boşunalığını her gün haber yapmasıyla daha da açık bir hale gelmiştir. Bu, Birleşik Devletlerin kuşku götürmeyecek bir biçimde kaybettiği ilk savaştı; İkinci Dünya Savaşının zafer deneyimlerini bulandırmış; dört yıldızlı generallerden "en parlak ve en nitelikli" aydınlara kadar pek çoklarının adına leke düşürmüştü; Amerikan toplumunun, ulusun amaçları ve öncelikleri konusundaki görüş birliğinde meydana gelen çatlaklarla aynı zamana denk gelmiş ve bunların oluşmasına yaptığı katkı hiç de ufak olmamıştı; beraberinde enflasyonu, daha önce görülmemiş boyutlarda karşı öğrenci gösterilerini ve kentlerdeki başka huzursuzlukları getirdi ve ardından da bir süre için başkan-

lık makamının kendisini gözden düşüren Watergate bunalımı geldi; pek çokları için Vietnam Savaşı, Founding Fathers'ın* öğrettikleri her şeyle acı ve ironik bir aykırılık gösteriyordu ve Birleşik Devletleri dünyanın büyük bir bölümünde gözden düşürmüştü; son olarak da Vietnam'dan dönen Amerikan askerleri karşısındaki mahcup ve ihmalci davranışlar, bir onyıl sonra kendi tepkisini doğuracak böylece bu çatışmanın anılarının, savaş anıtları, kitaplar, televizyon belgeselleri ve kişisel trajedilerle kamu bilincini rahatsız etmeyi sürdürmesine yol açacaktı – tüm bunlar gösteriyordu ki, can kaybı çok daha az olmasına rağmen, Vietnam Savaşı Amerikan halkını, birazı Birinci Dünya Savaşının Avrupalıları etkilediği biçimde etkilemişti. Etkileri, kişisel ve psikolojik düzeylerde çok ağırlıklı bir biçimde görüldü; bunlar, daha geniş anlamda Amerikan uygarlığında ve bu uygarlığın yapısal düzenlemelerinde bir bunalım olarak yorumlandı. Böyle olunca da çatışmanın stratejik ve Büyük Güç boyutlarından tümüyle bağımsız olarak önem taşımaya devam edeceklerdi.

Ancak işin stratejik ve Büyük Güç boyutları, incelememiz açısından en önemli yönlerdir ve bunlara daha çok değinmek gerekir. Her şeyden önce, Vietnam askeri araçlar ve ekonomik verimlilikleri çok büyük üstünlüğün her zaman için ve kendiliğinden askeri yeterliğe dönüşmeyeceğini hatırlatmak bakımından yararlı ve düşündürücü oldu. Bu nokta, Büyük Güçler arasında ve her savaşan tarafın kendisini aynı ölçüde zafer kazanmaya adadığı geniş çaplı, uzayıp giden (ve genellikle ortaklıklara dayalı) savaşlarda, ekonominin ve teknolojinin önemini vurgulayan bu kitabın iddiasını zayıflatmamaktadır. Ekonomik açıdan Birleşik Devletler Kuzey Vietnam'dan 50-100 kat daha verimli olmuş olabilir; askeri açıdan da (kimi savaş ve şiddet yanlılarının ileri sürdüğü gibi) düşmanını taş devrine geri götürebilecek ateş kudretine sahipti –aslında, nükleer silahlar düşünülürse Güneydoğu Asya'yı hepten haritadan silecek kapasiteye sahipti. Ama bu, böyle üstünlüklere hakkıyla güç kazandıracak bir savaş değildi. Ülke kamuoyunun ve dünyada uyanacak tepkilerin korkusu, Birleşik Devletlerin kendisi için hiçbir zaman hayati tehlike oluşturmayacak bir düşmana karşı atom silahlarının kullanımını engelledi. Amerikan halkının, yasallığı ve yararı giderek daha çok sorgulanan bir çatışmada ağır can kaybına karşı çıkması da aynı şekilde, yönetimin konvansiyonel savaş yöntemlerini kullanımını kısıtladı. Bombardıman harekâtına sınırlama getirildi; tarafsız Laos'dan geçen Ho Chi Minh Yolu işgal edilemiyordu; Haipong limanına silah taşıyan Rus teknelerine el konamıyordu. İki büyük Komünist devleti savaşa girecek biçimde kışkırtmamak önemliydi. Bunlar savaşı, esas olarak cen-

Founding Fathers: 1787 Amerikan Yasama Meclisi üyeleri. – ç.n.

gelde ve çeltik tarlalarında, Amerikalıların ateş kudretini ve (helikopterle sağlanan) hareket yeteneğini körelten ve bunun yerine cengel harbi tekniklerine ve birlik bağlılığına dayanan bir dizi ufak çaplı çarpışmaya indirgedi – bu ise, usta kuvvetler için, hızla devrolan kura neferi birliklerine göre daha az sorun oluyordu. Johnson, Kennedy'nin izinden giderek Vietnam'a artan sayılarda asker gönderdi (bu sayı 1969'da 524.000 askerle doruğa ulaşmıştır) ama bunlar hiçbir zaman General Westmoreland'in taleplerini karşılamaya yeterli olmadı; savaşın hâlâ sınırlı bir çatışma olduğu görüşüne bağlı kalan hükümet, ihtiyatları seferber etmeyi, hatta ekonomiyi savaşa göre ayarlamayı reddetti.[169]

Savaşın Birleşik Devletlerin gerçek askeri gücüne ters düşen koşullarda yapılması daha geniş kapsamlı bir politik sorunu yansıtmaktaydı – (Clausewitz'in dile getirebileceği bir biçimde söylersek) araçlar ve amaçlar arasındaki uyuşmazlık. Kuzey Vietnamlılar ve Vietkong, kuvvetle inandıkları bir şey için çarpışıyorlardı; böyle yapmayanların da totaliter, tutku derecesinde milliyetçi bir yönetim tarafından disiplin altına alındıkları kesindi. Buna karşı, Güney Vietnam yönetimi ahlakça bozulmuş, gözden düşmüş, açıkça azınlıkta kalmış, Budist rahiplerin muhalefetine yol açmış; korku içinde, sömürülen, savaş bitkini köylülerin desteğini kaybetmiş görünüyordu. Rejime bağlı kalan ve genellikle iyi dövüşen yerli birlikler ise, bu iç çürümeyi gidermeye yeterli sayıda değildi. Savaş tırmanırken, gittikçe daha çok Amerikalı, Saigon rejimi için savaşmanın yararını sorguluyor ve tüm bu olanların, Amerikan Silahlı Kuvvetlerini nasıl bozmakta olduğunu görerek kaygılanıyordu – moral gücünde zayıflama, artan bir kinizm, disiplinsizlik, uyuşturucu kullanımı, fahişelik, "gook"lar* karşısında giderek artan ırkçı küçük görmeler, savaş alanındaki canavarlıklar; tabii bir de Birleşik Devletler parasında ya da ülkenin daha geniş anlamdaki stratejik konumunda meydana gelen aşınma. Ho Chi Minh, kuvvetlerinin ona bir oranında asker kaybetmeye gönüllü olduğunu ilan etmişti – ve 1968 Tet taarruzundaki gibi, kentlere saldırmak üzere cengellerden çıkacak kadar gözleri kara olduğu zamanlarda, bu kadar kayba uğradıkları çok oluyordu; ama Ho Chi Minh, bu kayıplara rağmen savaşacaklarını da ekliyordu. Bu tür bir irade gücü Güney Vietnam'da görünmüyordu. Savaşın çelişkilerinden giderek daha çok rahatsızlık duyan Amerikan halkının kendisi de zafer için her şeyi feda etmeye istekli değildi. Bu duygu, her iki taraf için de nelerin kaybedilebileceği göz önüne alınırsa, anlaşılır nitelikteydi; ama aslında, bir demokrasi rejiminin gönülsüz bir savaşı başarıyla yapmasının mümkün olmadığını gösteriyordu. Temel

"Gook": Amerikan İngilizce'sinde Uzakdoğulu anlamında kullanılan çok aşağılayıcı bir ifade. – ç.n.

çelişki buydu ve bunu ne McNamara'nın sistemler analizi değiştirebilirdi, ne de Guam'da üslenen B-52 bombardıman uçakları.[170]

Saygon'un düşmesinin üzerinden (Nisan 1975) onyıldan fazla bir süre geçmişken ve bu çatışmanın tüm yönleri üzerine yayınevlerinden hâlâ bir kitap seli boşanırken, savaşın B.D.'in dünya üzerindeki konumunu nasıl etkileyebileceğini değerlendirmek hâlâ zordur. Daha uzak bir perspektiften, diyelim ki 2000 ya da 2020 yılından geriye doğru bakıldığında, Amerika'nın dünya karşısındaki aşırı gururu (ya da Senatör Fulbright'ın "gücün kendini bilmezliği" diye adlandırdığı durum) açısından yararlı bir şok yaratmış, böylelikle de ülkeyi politik ve stratejik önceliklerini daha derinden düşünmeye ve 1945'ten bu yana zaten çok değişmiş dünyaya daha makul biçimde yeniden uyum sağlamaya zorlamış olabilir – bir başka deyişle, Rusların Kırım Savaşında ya da İngilizlerin Boer Savaşında yaşadıkları ve onları yararlı reformlara ve yeniden değerlendirmelere götüren şoka oldukça benzer bir biçimde.

Öte yandan, savaşın kısa vadedeki etkileri, o sıralarda zarardan başka bir şey olamazdı. Savaşa yapılan harcamaların, tam Johnson'un "Büyük Toplum" için yaptığı iç harcamaların sıçrama gösterdiği sırada, çok büyük oranda artması, Amerikan ekonomisi üzerinde aşağıda incelenecek (s. 510-11) çeşitli biçimlerde kötü etkiler yarattı. Üstelik Birleşik Devletler Vietnam'a para akıtırken, SSCB nükleer kuvvetlerine sürekli olarak daha çok para ayırmış –böylece kabaca bir stratejik denklik sağlamış– ve bu yıllarda dünya gambot diplomasisinde önemli bir güç olarak beliren donanmasına da giderek artan miktarlar harcamıştır; böylece büyüyen dengesizlik, Amerikalı seçmenlerin 1970'li yılların büyük bir bölümünde askeri harcamalara karşı tavır almalarıyla daha da kötü hale gelmiştir. 1978'de "ulusal güvenlik harcamaları" GSMH'nın ancak yüzde 5'i kadardı ve son 30 yılda olduğundan daha düşüktü.[171] Silahlı kuvvetlerin moral gücü, hem savaşın hem de savaş sonrası yapılan indirimlerin bir sonucu olarak zayıfladı. CIA'de ve öbür teşkilatlarda gerçekleştirilen yeni düzenlemeler, suistimalleri önlemek için ne kadar gerekli olsalar da bu kuruluşların güçlerini zayıflattıkları kuşkusuzdu. Amerika'nın Vietnam'a verdiği ağırlık, kendisine anlayış gösteren müttefiklerini bile kaygılandırdı; ahlakça bozuk bir rejimi desteklemek için uyguladığı savaş yöntemleri kamuoyunu, Üçüncü Dünya'da olduğu kadar Batı Avrupa'da da kendisinden soğuttu ve kimi yazarların Amerika'nın dünyamızın büyük bir bölümüne "yabancılaşma"sı diye adlandırdıkları oluşumda önemli bir etken oldu.[172] Amerika'nın Latin Amerika'yı ihmaline yol açtı – Kennedy'nin umut ettiği "İlerleme için İttifak" yerine, demokratik olmayan rejimlere askeri destek verme ya da karşıdevrimci eylemlerde bulunma (1965'te Dominik Cumhuriyetinde yapılan müdahale gibi) eğilimine de... Vietnam Savaşından sonra,

Birleşik Devletlerin ilerde dünyanın hangi bölgeleri için savaşacağı ya da savaşmayacağı konusunda –kaçınılmaz olarak– yapılan açık tartışma mevcut müttefiklerini rahatsız etti, düşmanlarına kesinlikle cesaret verdi ve bocalayan tarafsızları, kendilerini öbür taraf katında yeniden güvenceye almayı düşünmeye itti. Birleşmiş Milletlerde yapılan tartışmalarda Amerikalı temsilciler giderek daha da kuşatılmış ve soyutlanmış göründüler. Henry Luce'un insanların kardeşliği içinde Birleşik Devletlerin uluslara ağabeylik edeceğine ilişkin iddiasından bu yana çok şey olmuştu.[173]

Vietnam Savaşının güç politikaları açısından yarattığı öbür sonuç da, belki on yıl kadar Washington'un Çin-Sovyet bölünmesinin boyutlarını görüşünü bulandırmasıydı – ve böylece bu durum karşısında bir politika oluşturma şansını da. Komünizmin can düşmanı Richard Nixon'un 1969 Ocağında başkan olmasından sonra bu ihmalin hızla giderilmesi, böylece daha da çarpıcı olmuştu. Ama Nixon, Profesör Gaddis'in deyişiyle, "ideolojik katılığı politik pragmatizm ile eşsiz bir biçimde birleştiriyordu"[174] – politik pragmatizmi de özellikle yabancı Büyük Güçlerle olan alışverişinde ortaya çıkıyordu. Nixon ülke içindeki radikallerden hoşlanmamak ve sosyalist politikalarından ötürü sözgelimi Allende'nin Şili'sine karşı düşmanlık duymakla birlikte, iş global diplomasiye geldiğinde, ideolojik düşünmediği iddiasındaydı. Nixon'a göre –Hanoi'u güneyden çekilmek için Amerika'nın pazarlık noktasına yaklaşmaya zorlamak amacıyla– 1972'de Kuzey Vietnam'a yapılan bombardımanların büyük oranda artırılması yolunda verdiği emirle, aynı yıl Mao ile barışmak üzere Çin'e gidişi arasında büyük bir çelişki yoktu. Daha da anlamlı olan, Henry Kissinger'ı ulusal güvenlik danışmanı (daha sonra da dışişleri bakanı) olarak seçmesiydi. Kissinger'ın dünya meselelerine yaklaşımı, tarihselci ve relativistti: Olaylar daha geniş çerçeveleri içinde görülmeli ve birbirlerine bağlanmalıydı; Büyük Güçler ne yaptıklarına bakılarak değerlendirilmeliydi, ülke içi ideolojilerine göre değil; güvenlik için saltçı arayışlar ütopyacılıktı, çünkü böyle bir şey başka herkesi salt güvensiz yapardı – insanın elde etmeyi umabileceği en iyi şey, dünya meselelerinde makul bir güçler dengesine dayalı nispi güvenlik, dünya sahnesinin hiçbir zaman tam bir uyum içinde olmayacağını olgunlukla kabullenme ve pazarlık etmeye isteklilikti. Yazılarına konu ettiği devlet adamları gibi (Metternich, Castlereagh, Bismarck) Kissenger da, "bilgelik, insan ilişkilerinde olduğu kadar, uluslararası ilişkilerde de nerede duracağını bilmekle başlar,"[175] diyordu. Özdeyişleri Palmerstoncu ("Bizim sürekli düşmanlarımız yoktur") ve Bismarckcı ("Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki düşmanlık, eğer biz her iki tarafla da onların birbirleriyle olan bağlarından daha yakın bağlar sürdürürsek, bizim amaçlarımıza en iyi hizmeti yapmış olur")[176] bir nite-

lik taşımaktaydı ve Kennan'dan bu yana, Amerikan diplomasi tarihi içinde benzeri yoktu. Ama Kissinger'ın politikaları yönlendirme şansı, kendisi gibi 19. yüzyıl devlet adamlarına hayranlık duyan Kennan'dan çok daha fazlaydı.[177]

Son olarak da Kissinger, Amerika'nın gücünün sınırlarını görüyordu; yalnızca Birleşik Devletlerin Güneydoğu Asya cengellerinde uzayıp giden bir savaşta dövüşecek ve başka, daha hayati çıkarlarını koruyabilecek durumda olmaması açısından değil, hem kendisi hem Nixon, dünya dengelerinin değişmekte olduğunu ve yeni güçlerin iki süper gücün o zamana kadar kimsenin meydan okuyamadığı egemenliklerini sarsmakta olduğunu gördükleri için. Bu iki ülke, salt askeri güç açısından hâlâ çok ilerdeydiler; ama başka bakımlardan dünya çok kutuplu bir nitelik kazanmıştı: Kissinger, 1973'te, "ekonomik açıdan en az beş önemli grup var. Politik açıdan çok daha fazla etki merkezi belirdi..." diyordu. Kissinger, Kennan'ın düşüncelerini kimi yerde tekrarlayarak (ve bunlarda düzeltmeler yaparak) beş önemli bölge belirliyordu: Birleşik Devletler, SSCB, Çin, Japonya ve Batı Avrupa; Washington'daki pek çok kişiden ve (belki de) Moskova'daki herkesten farklı olarak, Kissinger bu değişikliği olumlu karşılamaktaydı. Büyük Güçlerin birbirlerini dengeleyerek ve hiçbirinin bir başkasına hükmetmeden oluşturduğu birliktelik, "bir taraf için kazanç olan şeyin öbürü için kesin kayıp olarak göründüğü" "iki kutuplu bir durumdan "daha güvenli bir dünya ve daha iyi bir dünya" demek olacaktı.[178] Kissinger, Amerika'nın çıkarlarını böylesine çoğulcu bir dünyada savunabilecek yetenekte olduğuna güvenerek, Amerika'nın yürüttüğü diplomasinin en geniş anlamıyla, temelden yeniden biçimlendirilmesi konusunda ısrar ediyordu.

1971'den sonraki sürekli Çin-Amerikan rapprochement'ı ile gerçekleştirilen diplomatik devrim, "güçlerin global korrelasyonu" üzerinde derin bir etki yarattı. Japonya, Washington'un hareketine şaşırmakla birlikte, nihayet Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkiler kurabilecek duruma geldiğini düşündü ve bu yolla gelişmekte olan Asya ticaretine yeni bir güç kattı. Görünüşe göre, Asya'daki Soğuk Savaş sona ermişti – belki de daha doğru olan, bu savaşın daha karmaşık hale geldiğini söylemektir: Washington ve Pekin arasında gidip gelen gizli mesajlar için diplomatik bir kanal oluşturan Pakistan, Hindistan'la 1971'de olan çatışması sırasında bu güçlerin ikisinden de destek aldı; Moskova ise, tahmin edileceği gibi Yeni Delhi'ye büyük destek sağladı. Avrupa'da da dengeler değişmişti. Çin'in düşmanlığından telaşa kapılan ve Kissinger'ın yürüttüğü diplomasi karşısında şaşkınlığa düşen Kremlin, SALT I anlaşmasını sonuçlandırmanın ve Demir Perdenin gerisiyle ilişkileri iyileştirmek için yapılan çeşitli girişimleri teşvik etmenin akıllıca olduğunu düşündü. 1973 Arap-İsrail Savaşında Birleşik Devletlerle olan gergin kar-

şılaşmadan sonra, Kissinger Mısır ile İsrail'in arasını bulmak üzere "mekik diplomasisi"ne başlayarak, Rusya'yı anlamlı bir rol oynamaktan etkili bir biçimde alıkoyduğu zaman da kendisini tuttu.

Watergate skandalı Nixon'u Beyaz Saraydan uzaklaştırıp, pek çok Amerikalıyı, yöneticileri konusunda daha da büyük kuşkulara düşürmemiş olsaydı, Kissinger Bismarck üsluplu dengeleme hareketini ne kadar sürdürebilirdi, bunu söylemek zordur. Olan şuydu ki, Dışişleri Bakanı, Ford'un başkanlığı süresince makamında kaldı ama manevra serbestisi giderek azaldı. Savunma bütçesiyle ilgili talepler kongrede çoğu kez kesintilere uğradı. Güney Vietnam'a, Kamboçya'ya ve Laos'a yapılacak her türlü yardım 1975 Şubatında, bu ülkelerin işgalinden birkaç ay önce kesildi. Savaş yetkileri yasası, Başkanın denizaşırı bölgelere asker gönderme yetkisinde büyük kısıntı yaptı. Kongrede yapılan oylama sonucuna göre, Angola'daki Sovyet-Küba müdahalelerine, oradaki Batı yanlısı hiziplere CIA'den para ve silah gönderilerek karşılık verilemeyecekti. Cumhuriyetçi sağın, Amerika'nın ülke dışındaki gücünde meydana gelen bu gerileme karşısında sabırsızlanmaya başlaması ve Kissinger'ı ulusal çıkarları (Panama Kanalı) ve eski dostları (Tayvan) başkalarına terk etmekle suçlaması yüzünden, Dışişleri Bakanının durumu, Ford 1976 seçimleriyle iktidardan uzaklaştırılmadan önce bile zayıflamaya başlıyordu.

Birleşik Devletler 1970'li yıllar boyunca ciddi sosyoekonomik sorunlarla uğraşır ve farklı politik gruplar kendilerini ülkenin zayıflayan uluslararası konumuna alıştırmaya çalışırken, uygulanan dış politikaların huzurlu dönemlere göre daha düzensiz olması, belki de kaçınılmazdı. Ancak bu dönemi izleyen birkaç yıl boyunca uygulanan politikalarda, değerlendirme ölçüleri ne olursa olsun, çarpıcı görünen "sapmalar" olmuştur. "Daha hakça" bir global düzen yaratma gereğine ilişkin son derece övgüye değer Gladstonecu ve Wilsoncu düşüncelerle dolu olan Carter, öbür oyuncuların çoğunun (özellikle de dünyanın "çıban başı" bölgelerinde) politikalarını Musevi-Hıristiyan ilkelerine göre yönetmeye hiç de niyetli olmadıkları bir uluslararası sisteme güven ve şevkle daldı. Üçüncü Dünyanın, zengin ve yoksul ülkeler arasında açılmış ve 1973 petrol bunalımıyla derinleşmiş olan ekonomik uçurum karşısındaki hoşnutsuzluğu düşünülürse, Carter'ın kuzey-güney işbirliği konusundaki özel çabasında yüce gönüllülük olduğu kadar sağduyu da vardı; tıpkı, yeni görüşmelerle sonuçlandırılan Panama Kanalı anlaşmasının koşullarında ve Latin Amerika'daki her türlü reformcu hareketi Marsçılıkla bir tutmayı reddedişinde sağduyu bulunduğu gibi. Carter, Mısır ve İsrail arasındaki 1978 Camp David anlaşmasına "aracılık yaparak" da haklı bir itibar kazandı – ancak öbür Arap ulusların gösterdikleri eleştirici tepkiye o kadar şaşmaması gerekirdi; bu tepki de Rus-

lara Ortadoğu'daki daha radikal devletlerle olan bağlarını güçlendirme fırsatı verecekti. Ancak Carter yönetimi tüm saygıdeğer amaçlarına rağmen, Amerika'nın sözünü dinlemeye giderek daha az istek gösteren karmaşık bir dünya karşısında ve kendi politikalarındaki tutarsızlıklar yüzünden iflas etti (bu tutarsızlıklara çoğu kez yönetim içindeki kavgalar neden olmuştur).[179] Dünyanın her yerinde, otoriter sağcı rejimler insan hakları ihlalleri yüzünden kınanıp sıkıştırılıyor, ama Washington Zaire Devlet Başkanı Mobutu'yu, Fas Kralı Hasan'ı ve İran Şahını desteklemeyi sürdürüyordu – Şaha verilen destek en azından 1979 yılında görevden ayrılmasına kadar sürmüş bu olay rehineler bunalımına, o da hatalı kurtarma girişimine yol açmıştır.[180] Yönetim, Nikaragua'dan Angola'ya, dünyanın başka yerlerinde desteklenmeye değer demokratik-liberal güçler bulmakta zorlanmış ama Marksçı devrimcilere karşı olan bir taahhüte girme konusunda da tereddüt etmiştir. Carter savunma harcamalarını da düşük tutmayı ummuştu ve SSCB ile olan détente'ın bu ülkenin ne silah harcamalarını ne de Üçüncü Dünyadaki eylemlerini durdurmamış olmasından şaşkınlığa düşmüş görünüyordu. Rus askerleri 1979 sonunda Afganistan'ı istila edince, o tarihte geniş kapsamlı bir savunma takviyesine girişmiş olan Washington, SALT II anlaşmasını geri çekti, Moskova'ya olan tahıl satışlarını iptal etti ve –özellikle de Brzezinski'nin Çin'e ve Afganistan'a yaptığı ziyaretlerle– başkanın daha dört yıl önce mahkûm ettiği "güç dengesi" politikasını izlemeye başladı.[181]

Carter yönetimi işbaşına karmaşık bir dünya için bir dizi basit reçeteyle gelmişse, 1980'de Carter'ın yerini alan başkanın reçeteleri de onunkilerden daha az basit değildi – bu reçeteler kesinlikle farklı olsalar da. Bundan önceki 20 yıl boyunca Birleşik Devletlerle ilgili olarak "ters gitmiş" her şeye karşı duygusal bir tepki kuşanan, seçimlerde İran'da yaşanan utançtan çok etkilenmiş büyük bir çoğunluğun desteğini alan, kimi zaman kesinlikle Manici görünen ideolojik bir dünya görüşüne sahip Reagan yönetimi, devlet gemisinin dümenini oldukça farklı yeni yönlere doğru kırmaya kararlıydı. Détente artık söz konusu değildi, çünkü Rus yayılmacılığına karşı maske oluşturmaktan başka bir işe yaramamıştı. Silah takviyesi her yönde artırılacaktı. İnsan hakları gündemden çıkarıldı; "baskıcı rejimler" gözde hale geldi. Şaşılacak bir şey olmakla birlikte "Çin kozu" bile, sağcı Cumhuriyetçilerin Tayvan'ı desteklemelerinden dolayı kuşkulu duruma düştü. Beklenebileceği gibi, bu yalınkat düşünceler de dışarıdaki dünyanın karmaşık gerçeklerine toslayarak iflas etti; tabii bir de başkanlarının basit yurtseverliğinden hoşlanan ama onun Soğuk Savaş politikalarından kuşku duyan bir kongre ve halk vardı. Latin Amerika'da ya da cengellerle kaplı, bu yüzden de Vietnam'ı andıran her yerde yapılacak müdahaleler sürekli en-

gellendi. Nükleer silah yarışının tırmanması yaygın huzursuzluğa ve silah görüşmelerinin yeniden başlatılması için baskılara yol açtı; özellikle de yönetim destekçileri Sovyetler Birliği ile nükleer bir karşılaşmadan "başarılı" olarak çıkılabileceğini söyledikleri zaman. Tropiklerdeki baskıcı rejimler çöktü; bunları daha da gözden düşüren, çoğu kez Amerikan yönetimiyle bağlantılı olarak düşünülmeleriydi. Avrupalılar, kendilerinin SSCB'den doğal gaz almalarını yasaklayan ama Amerikalı çiftçilerin aynı ülkeye tahıl satmalarına izin veren mantık karşısında şaşkınlığa düşmekteydi. Ortadoğu'da Reagan yönetiminin Begin İsrail'ine baskı uygulayamaması, Arap dünyasını Rus aleyhtarı bir çizgi üzerinde toplama stratejisiyle çelişiyordu. Birleşik Devletler, Birleşmiş Milletlerde her zamankinden daha çok soyutlanmış görünüyordu; 1984'te UNESCO'dan çekilmişti – görebilse, Franklin Roosevelt'i şaşkınlık içinde bırakacak bir durumdu bu. Beş yıl içinde savunma bütçesini iki katından fazla arttıran Birleşik Devletlerin 1980'e göre daha çok askeri araca sahip olacağı kesindi; ama Pentagon'un harcamalarının karşılığını alıp almadığı giderek daha kuşkulu hale geliyordu, kuvvetler arası rekabetleri denetleyip denetleyemediği de öyle.[182] Grenada'nın istilası büyük bir başarı olarak ilan edilmişti ama harekât olarak, çeşitli yönlerden kaygı verecek kadar bir Gilbert ve Sullivan farsına benziyordu. Son ama önemli olan bir nokta da şuydu ki, duruma sempati ile bakan gözlemciler bile, hükümet üyelerinden pek çoğu (Haig'in dışişleri bakanlığından istifasından sonra bile) birbirleriyle kavga ederken, hükümetin başı kritik sorunlarla pek ilgilenmez görünürken ve (pek az istisna dışında) dışarıdaki dünyaya böylesine etnosantrik gözlükler ardından bakarken, bu yönetim tutarlı bir yüksek strateji oluşturabilir mi diye düşünmekteydi.[183]

Bu konuların bir çoğuna son bölümde yeniden döneceğiz. Carter ve Reagan yönetimlerinin çeşitli kısıntılarını birlikte sıralamaktaki sebep şuydu bunlar bir bütün olarak görüldüklerinde, dikkatleri global güç politikalarına biçim veren daha önemli etkenlerden uzaklaştırmışlardı – özellikle de Kissinger'ın çok önceden görebildiği ve uyum sağlamaya çalıştığı iki kutuplu bir dünyadan çok kutuplu bir dünyaya olan değişikliği. (Aşağıda görülebileceği gibi, eklenen üç politik-ve-ekonomik güç merkezinin –Batı Avrupa, Çin ve Japonya– ortaya çıkışı, bunların sorunlardan arınmış oldukları anlamına da gelmiyordu; ama buradaki konu da değildir.) Daha da önemlisi, Amerika'nın dikkatini hızla gelişen Nikaragua, İran, Angola, Libya v.b. sorunları üzerinde toplamış olmasının hâlâ gözlerden sakladığı gerçek şuydu ki, 1970'li yıllar boyunca dünya politikasında meydana gelen değişimlerden en çok etkilenen ülke muhtemelen SSCB'nin kendisi olmuştu – bu bölümü kapamadan, üzerinde biraz daha ayrıntı verilmesi gereken bir düşüncedir bu.

Bu yıllarda SSCB'nin askeri gücünü arttırmış olduğu kuşkusuzdur. Ama, Profesör Ulam'ın işaret ettiği gibi, başka gelişmelerden dolayı bunun anlamı şudur:

> Sovyetler Birliği'nin yöneticileri, pek çok Amerikalının kırklarda ve ellilerde yaptıkları rahatsız edici keşfi anlayacak durumdaydı: Gücün artması, özellikle de nükleer çağda, bir devlete kendiliğinden daha büyük güvenlik sağlamaz. Brezhnev yönetimindeki SSCB, hemen her açıdan, ekonomik ve askeri alanda, salt ve nispi olarak, Stalin yönetiminde olduğundan çok daha güçlüydü. Ama büyük ölçüde artan bu güç, Sovyet Devletini dış tehlikelerden ve dünya politikasındaki huzursuzluklardan, sözgelimi 1952'de olduğundan daha çok etkilenir hale getiren yeni uluslararası gelişmeler ve dış taahhütlerle birlikte geldi.[184]

Üstelik Birleşik Devletler, Carter döneminin son yıllarında bile, savunma takviyesine yeniden başladı ve –bir sonraki Reagan Hükümeti sırasında çok hızlı bir tempoyla süren– bu gelişme, B.D.'ye stratejik nükleer silahlar alanında yeniden askeri üstünlük sağlayacak, B.D.'nin denizlerdeki egemenliğini güçlendirecek ve ileri teknolojiye her zamankinden daha büyük bir ağırlık kazandıracak gibi görünüyordu. Sovyetlerin harcamalarda ve silah alanında geri kalmayacaklarını gösteren öfkeli cevapları şu tatsız gerçeği saklayacak gibi değildi: Böyle bir şey, önemli ölçüde yavaşlamış olan (bkz. s. 504-9) ve bir yüksek teknoloji yarışına girişecek kadar iyi durumda bulunmayan Sovyet ekonomisine artan bir baskı yapacaktı.[185] 1970'li yıllara gelindiğinde, ekonominin içinde bulunduğu durum, teknoloji bir yana, yabancı ülkelerden büyük miktarlarda tahıl alma gereği duyulacak kadar sıkıntı verici bir durumdu. Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki uydu imparatorluğu, seçme komünist parti kadroları bir yana bırakılırsa, kendilerinden giderek daha çok soğumuştu; özellikle de Polonyalıların hoşnutsuzluğu korkunç bir sorun yaratmaktaydı; ama, 1968 Çek istilasının bir tekrarı, pek ferahlama getirecek gibi görünmüyordu. Buradan uzaklarda, güneyde bir tampon devlet olan Afganistan'ın kaybedilerek yabancı (muhtemelen de Çin) nüfuzu altına girme tehlikesi, 1979'daki darbeye yol açtı ve bu Sovyetlerin içine düştükleri askeri bir batak olmakla kalmayıp, Sovyetler Birliği'nin ülke dışındaki itibarı açısından da yıkıcı bir sonuç yarattı.[186] Rusların Çekoslovakya, Polonya ve Afganistan'daki eylemleri, ister Batı Avrupa'da, ister Afrika'da olsun, başkaları için bir "model" olarak sahip oldukları çekiciliği büyük ölçüde azalttı. Ortadoğudaki aşırı İslam tutuculuğu, rahatsızlık yaratan bir durumdu ve hıncını (İran'daki gibi) Amerika yanlısı gruplardan olduğu kadar, yerel komünistlerden de çı-

karacak gibi görünüyordu. Her şeyin üzerinde de, Çinlilerin ödün vermez düşmanlığı vardı ve bu Afganistan ve Vietnam'da işlerin karışmasından dolayı, 1970'li yılların sonunda, başlarda olduğundan daha belirgindi.[187] Eğer iki süper güçten biri "Çin'i kaybetmiş" ise, bu Rusya'ydı. Son olarak da, geniş kapsamlı reformlar karşısında yaşlanmakta olan yöneticilerin etnosantrik tavırları ve ülke içindeki seçkinlerin, nomenklatura'nın engelleyici tutumları yeni dünya dengelerine başarılı bir biçimde uyum sağlamayı, muhtemelen Birleşik Devletler için olduğundan daha da zor bir hale getirecekti.

Tüm bunlar Washington'u herhalde bir ölçüde rahatlattı ve dış politika sorunlarını daha yumuşak ve daha incelikli bir biçimde görmesi için rehber oldu; bu sorunlar beklenmedik ve tatsız olduğu zamanlarda bile. Şu da kabul edilmelidir ki, Reagan yönetimi, Tayvan'a daha önce verilen destekte biraz değişikliğe gidilmesi gibi konularda daha pragmatik ve uzlaşıcı hale geldi. Ancak 1979-1980 seçim kampanyası sırasında söylenenleri silkip atmak zordu; bunun da sebebi, bu tür sözlerin belki de sırf retorik olmaktan öte, dünyanın düzeni ve Birleşik Devletlerin bu düzen içinde almak durumunda bulundukları yer konusunda tutucu bir görüş dile getirmeleriydi. Geçmişte pek çok kez olduğu gibi, bu tür düşüncelere sahip olmak, ülkelerin dış meselelerle, meselelerin böyle olması gerekir diye düşündükleri biçimleriyle değil, gerçekte oldukları halleriyle uğraşmalarını zorlaştırıyordu.

1950'DEN 1980'E DEĞİŞEN EKONOMİK DENGELER

Richard Nixon 1971 Temmuzunda Kansas City'de basın-yayın organlarından bir grup yöneticiye artık dünyadaki ekonomik güç açısından beş küme bulunduğu yolundaki görüşünü tekrarlıyordu – SSCB ve Birleşik Devletler olduğu kadar, Batı Avrupa, Japonya ve Çin. "Bunlar, yüzyılımızın son üçte birlik bölümünde, ekonominin geleceğini ve ekonomik güç öbür güçlerin de anahtarı olacağı için, dünyanın başka bakımlardan da geleceğini belirleyecek beşlerdir."[188] Başkanın ekonomik gücün önemine ilişkin sözünü geçerli sayarsak, Soğuk Savaşın ilk yıllarından başlayarak global ekonomide meydana gelen değişiklikleri daha derinden anlamak gerekir; çünkü uluslararası ticaret ve zenginlik (özellikle 1970'li yıllarda) bazı olağandışı huzursuzluklardan etkilenmiştir ama, dünya politikasını görülebilir geleceğe doğru biçimlendirmeleri mümkün görünen bir takım uzun vadeli temel eğilimler de seçilebilmektedir.

Bu kitapta ele alınan daha önceki dönemlerde olduğu gibi, burada kullanılan karşılaştırmalı istatistiklerde de tam bir kesinlik söz konusu olamaz. Mulhall'ın Dictionary of Statistics'inden bu yana, hükümetler

ve uluslararası kuruluşlar tarafında çalıştırılan profesyonel istatistikçilerin sayısında görülen artış ve çok daha incelmiş tekniklerin geliştirilmesi, olsa olsa doğru dürüst kıyaslama yapmanın ne kadar zor bir iş olduğunu gösterme eğilimindedir. "Kapalı" toplumların rakamlarını yayımlama konusundaki isteksizlikleri, gelir ve hasılayı değerlendirmede kullanılan farklı ulusal yöntemler ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar (özellikle de 1971 sonrasında altın değişim standartını terk ederek değişken döviz kurunu benimseme yolunda alınan kararların ardından) bir araya gelince, ekonomik veri dizilerinin tümünün doğruluğu konusunda kuşku uyanmaktadır.[189] Ancak birtakım istatistiksel göstergeler, kabul edilebilir bir güven ölçüsüyle, birbirleriyle olan bağlantılarını kurmak ve zaman içinde oluşan genel akımlara işaret etmek üzere kullanılabilir.

İlk ve en önemli özellik, İkinci Dünya Savaşından sonraki onyıllarda Bairoch'ın haklı olarak "dünya sınai üretiminde benzeri hiç görülmemiş bir büyüme oranı"[190] diye tanımladığı özelliktir. 1953-1975 yılları arasında bu büyüme oranı, kabaca yılda yüzde 6 gibi olağanüstü bir ortalamaya ulaşmış (kişi başına yüzde 4), 1973-1980 döneminde bile ortalama artış yılda yüzde 2,4'ü bulmuştur ki, bu da geçmişin ölçülerine göre, hayli yüksek bir orandır. Bairoch'un "dünya imalat sanayilerinin üretimi"ne ilişkin –ve Rostow'un "dünya sınai üretimi"[191] rakamlarınca da, esas olarak doğrulanan– kendi hesaplamaları, bu baş döndürücü yükselme konusunda bir fikir vermektedir (bkz. Tablo 39).

TABLO 39
DÜNYA İMALAT SANAYİLERİ ÜRETİMİ, 1830-1980[192]
(1900=100)

	Toplam üretim	Yıllık büyüme oranı
1830	34,1	(0,8)
1860	41,8	0,7
1880	59,4	1,8
1900	100,0	2,6
1913	172,4	4,3
1928	250,8	2,5
1938	311,4	2,2
1953	567,7	4,1
1963	950,1	5,3
1973	1730,6	6,2
1980	3041,6	2,4

Gene Bairoch'un işaret ettiği gibi, "1953-1973 yılları arasında biriken dünya sanayi verimi hacim olarak 1953'ü 1800'den ayıran tam bir buçuk yüzyıldakine denkti."[193] Savaştan zarar gören ekonomilerin toparlanması, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, tarımdan sanayiye olan

kaymanın sürmesi, ulusal kaynakların "planlı ekonomiler" içinde denetim altına alınıp kullanılması ve sanayileşmenin Üçüncü Dünyaya da yayılması, hep bu dramatik değişikliğin oluşmasına yardım etti.

Daha da dikkat çekici olarak ve hemen hemen aynı sebeplerle, dünya ticaret hacmi de iki dünya savaşı arasındaki bozulmalarla zıtlık oluşturacak biçimde, gözalıcı bir büyüme gösterdi:

TABLO 40
DÜNYA TİCARET HACMİ, 1850-1971[194]
(1913=100)

1850	10,1	1938	103
1896-1900	57,0	1948	103
1913	100,0	1953	142
1921-1925	82	1963	269
1930	113	1968	407
1931-1935	93	1971	520

Ashworth'ün işaret ettiği gibi, daha da yüreklendirici olan şuydu ki, 1957'ye gelindiğinde, dünya mamul mallar ticareti, o zamana kadar ilk kez, ilksel ürünler ticaretini aşmıştı; bu da kendi içinde, bu onyıllardaki genel mamul mallar veriminde meydana gelen artışın tarımsal mallar ve minerallerdeki (çok dikkat çekici) artışlardan epey büyük olmasının bir sonucu idi (bkz. Tablo 41).

TABLO 41
DÜNYA ÜRETİMİNDE YÜZDE ARTIŞLARI, 1948-1968[195]

	1948-1958	1958-1968
Tarımsal mallar	%32	% 30
Mineraller	%40	% 58
Mamul mallar	%60	%100

Bu eşitsizlik, bir ölçüye kadar ileri sanayileşmiş ülkeler (özellikle de Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri) arasındaki imalat ve ticarette görülen büyük artışlarla açıklanabilir; ancak bu ülkelerin ilksel ürünlere olan taleplerinin çoğalması ve sanayileşmenin daha çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesi arasında da başlamış olması, Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük bir bölümünde ekonomilerin bu onyıllarda 20. yüzyılın hiçbir döneminde olmadığı kadar hızla büyüdüğü anlamına geliyordu.[196] Batı emperyalizminin dünyanın öbür bölümlerinde yer alan çok sayıda topluma verdiği zarar bir yana, bir toplumlar ihracat ve genel ekonomik büyüme açısından en büyük yararı sanayileşmiş uluslar genişleme dönemini yaşarlarken sağlamış görünmektedir. Foreman-Peek, azgelişmiş ülkelerin (LDC'ler) daha, İngiltere'ninki gibi "açık" ekonomilerin hızla

genişlediği 19. yüzyılda hızlı bir gelişme gösterdiklerini ileri sürmektedir – tıpkı, sanayi dünyasının 1930'larda bunalıma düşmesi sırasında en kötü etkilenenlerin de bu ülkeler olması gibi. Bu ülkeler 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca yeniden daha hızlı büyüme oranları tutturdular çünkü gelişmiş ülkeler hızla ilerliyor, hammadde talebi çoğalıyor ve sanayileşme yayılıyordu.[197] Bairoch, Üçüncü Dünyanın, dünya imalat sanayii üretimi içindeki payının 1953'teki en düşük orandan sonra (yüzde 6,5) hızla artarak yüzde 8,5'e (1963), sonra yüzde 9,9'a (1973), sonra da yüzde 12'ye (1980) çıktığını göstermektedir.[198] CIA'nin tahminlerine göre daha azgelişmiş ülkelerin "gayri safi dünya hasılası" payları da artmaktadır; bu pay, yüzde 11,1'den (1960), yüzde 12,3'e (1970) ve yüzde 14,8'e (1980) çıkmıştır.[199]

Ancak, Üçüncü Dünyadaki insanların ne kadar büyük bir sayıya ulaştığı düşünülürse, dünya hasılası payları hâlâ orantısız bir biçimde düşüktü – ve yoksullukları da dehşet verici bir biçimde ortadaydı. Sanayileşmiş ülkelerde ortalama kişi başına GSMH 1980'de 10.660 dolarken, Brezilya gibi orta gelirli ülkelerde kişi başına ancak 1.580 dolar, Zaire gibi en yoksul Üçüncü Dünya ülkelerinde kişi başına 250 dolar gibi korkunç bir rakamdı.[200] Çünkü gerçekte olan şuydu, bu ülkelerin dünya hasılası ve imalat verimi içindeki payları genel olarak artarken, kazanç LDC'lerin tümü tarafından eşit oranlarda paylaşılmıyordu. Tropiklerdeki kimi ülkeler arasındaki zenginlik farkları sömürgeciler çekilirken de büyüktü – tıpkı, çoğu yerde emperyalizm döneminden önce de büyük olduğu gibi. Farklar, ülkelerin ürünlerine olan talebin düzensiz bir çizgi izlemesi, sağlamayı başarabildikleri yardımın her biri için ayrı düzeyde olması, iklimde, politikalarda, doğal çevreyle oynama konusundaki değişiklikler ve tümüyle denetimleri dışında olan ekonomik güçler yüzünden büyümüştür. Kuraklık bir ülkeyi yıllar boyu perişan edebiliyordu. İç savaşlar, gerilla etkinlikleri ya da köylülerin zorla başka yerlere yerleştirilmesi, tarım verimini ve ticareti azaltabiliyordu. Dünya fiyatlarının, sözgelimi fıstık ya da teneke gibi ürünlerde düşmesi, tek ürüne dayalı bir ekonomiyi neredeyse işlemez hale getirebiliyordu. Faiz oranlarının fırlaması ya da Amerikan dolarının değerinde meydana gelen yükselmeler işleri tersine çevirebiliyordu. Batı tıbbının hastalıkların önünü almadaki başarısı sayesinde tırmanan nüfus artışları, yiyecek stokları üzerindeki baskıları çoğaltti ve ulusal gelirdeki genel artışı silip süpürecek bir durum aldı. Öte yandan "yeşil devrim" geçiren ülkeler de vardı; bunların tarım verimi, tarım tekniklerinin iyileşmesi ve yeni cins bitkilerin üretimi sayesinde arttı. Bunlara ek olarak, topraklarında petrol bulunacak kadar şanslı olan ülkelerin 1970'li yıllarda elde ettikleri çok büyük kazançlar, onları farklı bir ekonomik kategorinin içine soktu –ancak petrol fiyatları 1980'li yıllarda tepetaklak olurken

OPEC-LDC'leri diye anılan bu ülkeler bile zarar gördüler. Son olarak da, en önemli gelişmelerden biri Üçüncü Dünya ülkeleri arasından, Rosecrance'ın "ticaretçi ülkeler" diye adlandırdığı birkaç ülkenin çıkmasıydı – bunlar girişimcilikleri ve kendilerini dünya pazarı için sınai mamul mallar üretmeye vermiş olmalarıyla Japonya'yı, Batı Almanya'yı ve İsviçre'yi taklit eden Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Malezya'dır.[201]

Daha azgelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlik, son birkaç onyıldaki makroekonomik değişikliklerin ikinci önemli özelliğine işaret etmektedir – dünya üzerindeki değişik ulusların büyüme hızlarındaki farklılaşma daha büyük, sanayileşmiş güçler için olduğu kadar, daha küçük ülkeler için de geçerliydi. Bu gelişme –daha önceki yüzyılların tanıklığına göre– uluslararası güç dengeleri üzerinde en büyük etkiyi yaratan gelişme olduğu için, önde gelen ulusları bu onyıllarda nasıl etkilediğini biraz ayrıntılı olarak incelemek yerinde olabilir.

Hiç kuşku yok ki, Japonya'nın 1945'ten sonra geçirdiği ekonomik değişim, bu onyıllarda gerçekleştirilen sürekli çağdaşlaşmanın en göz alıcı örneğidir; Japonya, ticaret ve teknoloji alanlarında bir yarışmacı olarak mevcut "ileri" ülkelerin hemen hepsini geride bırakmış ve Asya'daki öbür "ticaretçi ülkeler" için örnek alınacak bir model oluşturmuştur. Kuşkusuz, Japonya hemen hemen yüzyıl önce Batı'yı hem de –kendisine felaket getirecek bir biçimde– askeri ve emperyalist yönleriyle taklit eden ilk Asya ülkesi olarak zaten sivrilmişti. Gerçi, 1937-1945 savaşında büyük zararlara uğramış ve geleneksel pazarları ile kendisini besleyen ülkelerden kopmuştu ama, onarılabilir bir sınai altyapısı, yetenekli, iyi eğitim görmüş ve toplumsal yönden birbirlerine kenetli bir halkı vardı ve bu halkın kendilerini geliştirme kararlılığı artık barışçıl, ticari amaçlara yönlendirilebilirdi. 1945'i izleyen birkaç yıl boyunca Japonya, bitkin, işgal altında bir ülkeydi ve Amerikan yardımına bağımlı durumdaydı. 1950'de, olayların yönü değişti – ne gariptir ki, bu büyük ölçüde, Birleşik Devletlerin Kore Savaşındaki savunma harcamalarının fazlasıyla artmasından olmuş, bu artışlar Japonya'nın ihracata yönelik şirketlerine güç katmıştır. Sözgelimi, Toyota iflas tehlikesi yaşarken B.D. Savunma Bakanlığının yaptığı ilk kamyon siparişi sayesinde kurtuldu; hemen hemen aynı şeyler daha pek çok şirket için de söz konusu olmuştur.[202]

Elbette ki, "Japon mucizesi"ni yaratan şey, Amerika'nın Kore Savaşında ve bir kez daha Vietnam Savaşında yaptığı harcamaların itici gücünden çok daha fazla bir şeydi; ülkenin kendisini tam olarak nasıl böyle bir değişimden geçirdiğini ve başkalarının onun başarısını nasıl taklit edebileceğini anlatma çabasının kendisi de, minyatür bir büyüme sanayiine dönüşmüş durumdadır.[203] Önemli bir sebep, Japonların en üst düzeyde kalite kontrolü elde etmenin değerine oldukça aşırıya varan

inançlarıydı; bunu Batıdaki incelikli yönetim ve üretim tekniklerini ödünç alarak (ve bunları geliştirerek) yapıyorlardı. Japonya, ulusun güçlü, yüksek düzeyli, herkes için eğitim konusundaki kararlılığından, sahip olduğu çok sayıdaki mühendisten, elektronik ve otomobil meraklısından, dev zaibutsu kadar, küçük ama girişimci atölyelerden de yararlanmıştır. Çok çalışmaktan, işyerine bağlılıktan, iş yönetimi-işçi anlaşmazlıklarını, uzlaşma ve boyun eğme yollarını birlikte kullanarak uzlaştırmaktan yana bir sosyal etos da vardı. Ekonomiye, sürekli büyüme sağlayabilmek için, çok büyük miktarlarda sermaye bulmak gerekiyordu, bulundu da – bunun kısmen sebebi, Amerikan stratejik şemsiyesi altına sığınan "askerden arındırılmış" bir ülkenin savunmaya pek az harcama yapmasaydı; belki daha da çok, mali alanlarda ve vergilendirmede kişisel tasarrufu alışılmadık ölçüde özendiren politikaların benimsenmesinden ileri geliyor, bu tasarruflar da yatırım amaçlarına uygun olarak kullanılabiliyordu. Japonya, MITI'nin (Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı) "yeni sanayileri ve teknolojik gelişmeleri beslerken, bir yandan da eskiyen, çürüyen sanayilerin düzenli bir biçimde geriletilmesini eşgüdümlemede"[204] oynadığı rolden de yarar görmüştür; tüm bunlar Amerikalıların laissez-faire'ci yaklaşımından tamamen farklı bir biçimde yapılıyordu.

Yapılan açıklamalarda ne tür etkenler bir araya getirilirse getirilsin –başka Japonya uzmanları daha ağırlıklı olarak kültürel ve sosyolojik sebeplere işaret edebilir ve tabii, bir de sıra kendisine gelen bir halkın ulusal özgüveni ve irade gücünden oluşan o tanımlanamaz "artı etken"e de– Japonya'nın ekonomik başarısının büyüklüğü inkâr edilemez. 1950-1973 arasında gayri safi yurtiçi hasılası yılda yüzde 10,5 gibi inanılması güç bir ortalama ile arttı; bu, sanayileşmiş öbür ülkelerin hepsininkinden çok daha ilerde olan bir değerdi; 1973-1974 yılında ortaya çıkan ve dünyadaki genişlemeye şiddetli bir darbe indiren petrol bunalımı bile Japonya'nın büyüme oranlarının bunalımı izleyen yıllarda hemen hemen iki katı olarak sürmesini engellemedi. Japonya'nın sürekli olarak egemen dünya üreticisi olduğu mamul ürünlerin kapsamı insanı afallatıyordu – fotoğraf makineleri, mutfak eşyaları, elektrikli aletler, müzik aletleri, küçük motosikletler ve liste uzayıp gitmektedir. Japon ürünleri İsviçre saat sanayiine meydan okumuş, Alman optik sanayiini gölgede bırakmış, İngiliz ve Amerikan motosiklet sanayilerini perişan etmiştir. On yıl içinde, Japon tersaneleri, dünyada denize indirilen gemilerin yarısından fazlasını üretiyordu. 1970'li yıllara gelindiğinde, daha modern nitelikli olan çelik fabrikaları Amerikan çelik sanayii kadar ürün vermekteydi. Otomobil sanayiinde meydana gelen değişim ise daha da çarpıcı oldu –1960-1984 arasında dünya otomobil üretimindeki payı, yüzde birden, yüzde 23'e yükseldi– ve bunun bir sonucu olarak,

milyonlarca Japon otomobili ve kamyonu tüm dünyaya satılmaya başladı. Ülke, sürekli ve ödün vermez bir biçimde düşük teknoloji ürünlerinden yüksek teknoloji ürünlerine geçti – bilgisayarlara, telekomünikasyona, uzay sanayiine, robot yapımına ve biyoteknolojiye. Sürekli ve ödün vermez bir biçimde, ticaret fazlası arttı –Japonya bir sanayi devi olduğu kadar maliye alanında da bir dev olmuştu– ve dünya üretimi içindeki payı ve pazarları genişledi. Müttefik işgali 1952'de sona erdiği zaman, Japonya'nın "gayri safi milli hasılası, Fransa ya da İngiltere'ninkinin üçte birinden biraz daha fazlaydı. 1970'li yılların sonunda ise, Japon GSMH'sı Birleşik Krallık ve Fransa toplamı kadar ve Amerika'nınkinin yarısından çoktu."[205] Bir kuşak içinde Japonya'nın dünya imalat verimi ve GSMH'sı içindeki payı yaklaşık yüzde iki-üçten yaklaşık yüzde 10'a çıkmıştı – ve yükselmeyi sürdürüyordu. Bir tek Rusya 1928'i izleyen yıllarda buna benzer ölçüde bir büyüme gerçekleştirmişti, ama Japonya aynı şeyi çok daha az zahmetli ve çok daha göz alıcı bir biçimde, çok daha geniş bir tabana yayarak yaptı.

Japonya'yla kıyaslandığında, öbür Büyük Güçlerin her biri, ekonomik açıdan hareketsiz görünmek durumundadır. Bununla birlikte, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) 1949'daki kuruluşunu izleyen yıllarda kendisini ortaya koymaya başladığı zaman, bu ülkeyi ciddiye almayan gözlemci hemen hemen yoktu. Bu kısmen "Sarı Tehlike"ye ilişkin geleneksel bir kaygıyı yansıtmış olabilir; çünkü Doğunun uyuyan devi, 800 milyonluk nüfusunu ulusal amaçlar için teşkilatlandırdığı anda, dünya meselelerinde önemli bir güç olacağı kesindi. Daha da önemli olan, ÇHC'nin hemen hemen kuruluşundan başlayarak yabancı güçler karşısında çok sivri, hatta saldırgan denebilecek bir rol benimsemesiydi; bu rol, kendisini kuşatılmış olarak görmenin sinirliliğiyle verilmiş bir tepki olsa bile. Kore, Quemoy ve Matsu konularında Birleşik Devletler ile çatışmaları; Tibet'e girişi; Hindistan'la olan sınır mücadeleleri; SSCB'den öfke içinde kopması ve tartışmalı bölgelerde onunla olan çarpışmaları; Kuzey Vietnamla olan kanlı çatışması ve Çin propagandasının (özellikle de Mao'nun yönetimi sırasında) Batı emperyalizmini ve "Rus hegemonizmi"ni eleştirirken ve dünya üzerindeki halk kurtuluş hareketlerini teşvik ederken, genellikle taşıdığı kavgacı üslup, bu ülkeyi dünya meselelerinde sağduyulu ve incelikli Japonya'dan daha önemli, ama aynı zamanda daha hesaba gelmez bir varlık haline getirmiştir.[206] Sırf dünya nüfusunun dörtte birine sahip olduğu için, Çin'in politik yönden şu ya da bu yöne kayması ciddiye alınmak zorundaydı.

Bununla birlikte, yalnızca ekonomik ölçülere vurularak değerlendirildiği zaman ÇHC klasik bir ekonomik gerilik örneği veriyordu. Sözgelimi, 1953'te dünya imalat sanayii üretiminin ancak yüzde 2,3'ünü gerçekleştirmişti ve "toplam sanayi potansiyeli" İngiltere'nin 1900'deki

potansiyelinin ancak yüzde 71'ine eşitti![207] Her yıl, on milyonlarca kişilik sıçrayışlarla artan nüfus, büyük bir ağırlıkla yoksul köylülerden oluşmaktaydı; bunların kişi başına verimleri son derece düşüktü ve devlete "katma değer" olarak hemen hiçbir şey sağlamıyordu. Yerel diktatörlerin, Japon istilasının ve daha sonra da 1940'ların sonlarındaki iç savaşın yarattığı karışıklıklar, köy komünlerinin 1949'dan sonra toprak sahiplerinin yerine geçmesiyle sona ermedi. Bununla birlikte, ekonominin geleceği tümüyle umutsuz değildi. Çin'in temel bir yol ve hafif demiryolu altyapısı vardı; tekstil sanayii hayli gelişmişti, kentleri ve limanları girişimci etkinliklerin merkeziydi ve özellikle de Mançurya bölgesi Japonlar tarafından 1930'lu yıllarda geliştirilmişti.[208] Sanayide ileri hamle aşamasına girilmesi isteniyorsa, gerekli olan şey, uzun bir istikrar dönemi ve çok büyük miktarda sermayenin ülkeye girmesiydi. 1950'li yıllar sürerken, her iki koşul da –komünist partinin egemenliği ve Rus yardımının akışı ile– bir ölçüde sağlandı. 1953 tarihli Beş Yıllık Planda Stalin bilinçli olarak taklit edilerek, ağır sanayinin geliştirilmesine ve çelik, demir ve kömür üretiminin artırılmasına öncelik verildi. 1957'ye gelindiğinde, sanayi verimi ikiye katlanmıştı.[209] Öte yandan, sanayi yatırımları için eldeki sermaye miktarı, ister ülke içinden sağlanmış, ister Rusya'dan ödünç alınmış olsun, Çin gibi bir ülkenin ekonomik ihtiyaçları için yeterli değildi – ve Çin-Sovyet bölünmesiyle Ruslardan gelen mali ve teknik yardım birden kesiliverdi. Mao'nun ev büyüklüğünde binlerce çelik fabrikasının kurulmasını teşvik etme yoluyla "İleri Doğru Büyük Sıçrayış" gerçekleştirmek için verdiği budalaca kararlar ve (teknik uzmanların, profesyonel yöneticilerin ve yetişmiş iktisatçıların gözden düşmesine yol açan) "Kültür Devrimi" kampanyası, gelişmeyi epey yavaşlattı. Son olarak da ÇHC'nin 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca yürüttüğü kavgacı politika ve komşularının hemen hepsiyle askeri çatışmalara girmesi sonucunda ülkenin kıt kaynaklarının fazlasıyla büyük bir bölümü, silahlı kuvvetlere ayrılmak zorundaydı.

Kültür Devrimi dönemi, ekonomik açıdan tümüyle kötü geçmedi; bu devrim, hiç olmazsa kırsal alanların önemini vurgulamış, gelişmiş tarım tekniklerini olduğu kadar küçük çaplı sanayileri de harekete geçirmiş, temel sağlık ve toplum hizmetlerini köylere taşımıştır.[210] Bununla birlikte, milli hasılada önemli artışlar ancak sanayileşme ile altyapıda sağlanacak iyileştirmeler ve uzun vadeli yatırımlarla sağlanabilirdi – Kültür Devriminin hızının kesilmesi ve Birleşik Devletler, Japonya ve başka ileri ekonomilerle olan ticaretin artışı bunların hepsi için yararlı olmuştur. Çin'in kendisine ait kömür ve petrol kaynaklarından hızla yararlanıldı; pek çok değerli mineral stoklarından da. 1980'e gelindiğinde, Çin'in 37 milyon tonluk çelik verimi, İngiltere'nin ya da Fransa'nınkinin epey üzerindeydi ve modern kaynaklardan yaptığı enerji tü-

ketimi ileri gelen ülkelerin hepsininkinin iki katıydı.[211] O sıralarda Dünya imalat sanayii üretimi içindeki payı da (1973'te yüzde 3,9 iken) yüzde beşe yükselmiş, Batı Almanya'yla olan fark giderek kapanıyordu.[212] Son zamanlarda elde edilen bu çarpıcı büyüme, sıkıntısız olmamış ve parti liderleri ülkenin "dört alanda çağdaşlaşma"sı için konan hedefleri düşürerek yeniden ayarlamalar yapmak zorunda kalmışlardır; şu noktayı da tekrarlamak gerekir ki Çin'in refah ve verimiyle ilgili istatistiklerin tümü, kişi başına değerlerle gösterildikleri zaman ülkenin nispi ekonomik geriliği gene açığa çıkmaktadır. Ancak bu yetersizliklere rağmen, Asyalı devin nihayet harekete geçtiği ve oynamayı amaçladığı Büyük Güç rolü için yeterli bir ekonomik temeli inşa etmeye kararlı olduğu, zaman içinde açıklık kazanmıştır.[213]

Nixon'un Temmuz 1971 tarihli konuşmasında beşinci ekonomik güç bölgesi olarak belirlediği yer, "Batı Avrupa" olmuştu; tabii bu Çin, SSCB ve Birleşik Devletler gibi, birliğini kurmuş, iddiacı bir güç demek değildi, daha çok coğrafyayla ilgili bir ifadeydi. Terimin kendisi bile farklı kimseler için farklı anlamlar taşıyordu – Rus egemenliği altındaki alanın dışında kalan ülkelerin tümü olabiliyordu (o zaman İskandinavya, Yunanistan ve Türkiye'yi de içine alırdı), ilk başta kurulmuş (ya da genişletilmiş) haliyle, hiç olmazsa kurumsal bir çerçeveye sahip, Avrupa Ekonomik Topluluğu anlamına gelebiliyordu ya da çoğu kez önceki büyük devletlerin (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya) oluşturduğu ve sözgelimi B.D. Dışişleri Bakanlığının Rusya'ya karşı ya da Ortadoğu'da yeni bir politika başlatmadan önce danışma ihtiyacı duyabileceği devletler kümesi için bir kısaltma niyetine kullanıyordu. Ancak bu kadarı bile doğabilecek anlam kargaşasının hepsi değildi; çünkü bu dönemin büyük bir bölümünde, İngilizler "Avrupa"nın Manş Denizinin öbür yakasında başladığını düşündüler; dahası, kıtanın 1945 sonrasındaki bölünmüşlüğünü yalnızca geçici bir durum sayan ve bu dönemin ardından, her iki taraftaki ülkelerin de daha büyük bir birleşme içine gireceğini düşünen çok sayıda ciddi Avrupa birliği savunucusu (ve tabii ki Alman milliyetçileri) vardı. O halde politik ve yapısal açıdan, "Avrupa" hatta "Batı Avrupa" terimini, sözün gelişi diye kullanmaktan öte bir amaçla kullanmak, zor olmuştur – ya da belirsiz bir kültürel-coğrafi kavram niteliği vardır.[214]

Ancak ekonomik açıdan bakıldığı zaman bu yıllarda Avrupa'nın her yanında olup bitenler arasında temel bir benzerlik var gibi görünüyordu. En önemli özellik "sürekli ve yüksek bir ekonomik büyüme düzeyi"[215] idi. 1949-1950'de çoğu ülke yeniden savaş öncesindeki verim düzeylerine dönmüşler, kimileri de (tabii ki özellikle savaş sırasında tarafsız kalanlar) bu düzeyleri önemli ölçüde aşmıştı. Ama bundan sonra her yıl imalat verimi yükseldi, ihracatta görülmedik düzeylerde büyüme

oldu, tam istihdam olağanüstü ölçülerde gerçekleşti, tarihsel açıdan bakıldığında yüksek olan düzeylerde harcanabilir gelir ve sermaye yatırımı sağlandı. Sonuçta, Japonya bir yana bırakılırsa, Avrupa dünyanın en hızlı gelişen bölgesi oldu. "1950-1970 yılları arasında Avrupa'nın gayri safi yurtiçi hasılası ortalama yılda yüzde 5,5 kişi başına da yüzde 4,4 yükseldi; bu alanlardaki dünya ortalamaları ise, sırasıyla, yüzde beş ve yüzde üçtü. Sanayi üretimi ise daha büyük bir hızla ve dünyadaki yüzde 5,9 oranına karşı, yüzde 7,1 oranında artış gösterdi. Böylece, 1970'e gelindiğinde, Avrupa'nın kişi başına verimi, 1950'de olduğundan neredeyse iki buçuk kat fazlaydı."[216] Şu da ilginç bir noktadır ki bu büyümeye kıtanın tüm bölümleri ortak olmuştur – Kuzeybatı Avrupa'nın sanayi merkezinde, Akdeniz ülkelerinde, Doğu Avrupa'da; ağır aksak işleyen İngiliz ekonomisi bile bu dönemde, onyıllar boyu olmadığı kadar hızla büyüdü. Avrupa'nın dünya ekonomisi içinde başkalarına göre sahip olduğu ve yüzyılın başlamasıyla gerileme gösteren konumun kısa süre içinde güçlenmeye başlaması da şaşırtıcı değildi. "1950'den 1970'e uzanan dönemde, Avrupa'nın dünya mal ve hizmetler verimi içindeki payı (GSMH) yüzde 37'den yüzde 41'e çıkmış, sınai üretiminde ise yüzde 39'dan yüzde 48'e ulaşan daha büyük bir artış kaydedilmiştir."[217] CIA'nın hem 1960'ta, hem 1970'te verdiği rakamlar –bunların tartışılabilir nitelikte istatistiklere dayandığı da doğrudur[218]– "Avrupa Topluluğu"nun gayri safi dünya hasılası içinde Birleşik Devletlerden bile daha büyük bir paya sahip olduğunu ve bunun Sovyetler Birliği'nin payının iki katı olduğunu gösteriyordu.

Avrupa'nın ekonomik toparlanmasının ardındaki sebepler üzerinde düşünüldüğünde, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Fazlasıyla uzun bir süre, kıtanın büyük bir bölümünde istilalar, uzayıp giden savaşlar ve yabancı işgalleri, kentlerin, fabrikaların, kara ve demiryollarının bombalanması, ablukalar dolayısıyla çekilen yiyecek ve hammadde darlığı, milyonlarca insanın askere alınması ve milyonlarca hayvanın telef olmasıyla sıkıntılar yaşanmıştı. Savaş başlamadan önce bile Avrupa'nın "doğal" ekonomik gelişmesi – yani, yeni enerji ve üretim kaynakları ortaya çıkar, yeni pazarlar harekete geçer, yeni teknoloji yayılırken, bir bölgeden öbürüne evrim sonucu olan büyüme – milliyetçi eğilimli Machtstaat'ın* eylemleri yüzünden bozulmaya uğramıştı.[219] Giderek yükselen gümrük duvarları, mal sağlayanları pazarlarından ayırmıştı. Devlet yardımları, yetersiz firma ve çiftçileri yabancı rekabeti karşısında korumuştu. Ulusal gelirden, ticari girişimler yerine silahlanma harcamalarına giderek daha çok para ayrılmıştı. O halde bu tür bir "engeller ve otarşi, ekonomik milliyetçilik ve başkalarına zarar vererek kazanç sağlama orta-

* Machtstaat: Askeri güce dayalı devlet. – ç.n.

mı"[220] içinde, Avrupa'nın ekonomik büyümesini en üst düzeye çıkarmak mümkün değildi. 1945'ten sonra ise yalnızca, geçmişin yanlışlarına düşmeyecek ekonomik yapılar kurmaya kararlı Monnet, Spaak ve Hallstein gibi "yeni Avrupalılar" değil, kendisiyle işbirliğine dayalı bir atılım olmak kaydıyla, Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını (Marshall Planı ve başka yardım projeleri yoluyla) finanse etmek isteyen, yardımsever ve iyilik etmeye hazır bir Birleşik Devletler de vardı.

Böylece, ekonomik potansiyeli, savaş ve politika yüzünden bozulmaya uğramış ve yeterince kullanılmamış olan Avrupa'nın önünde artık bu eksikleri gidermek için bir fırsat vardı. Kıtanın hem doğu, hem batı bölümlerinde "her şeyi yeniden inşa etmek" yolunda yaygın bir kararlılık ve 1930'lu yılların budalalıklarından ders alma isteği görülüyordu. Devlet planlamacılığı, ister Keynesci, ister sosyalizme özgü çeşidiyle olsun, toplumsal ve ekonomik düzelme yolundaki bu istek için yoğun bir itici güç sağladı; eski yapıların çöküşü (ya da gözden düşmesi) yenilikleri kolaylaştırdı. Birleşik Devletler Marshall Planı yardımları çerçevesinde milyarlarca dolar vermekle kalmadı –bu paralar için yerinde bir ifadeyle "kritik zamanda yapılan kuvvet aşısı" denmiştir[221]– Avrupa devletlerinin altına sığınacakları bir savunma şemsiyesi de sağladı. (Hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın Kore Savaşı sırasında ve sömürgecilikleri bitmeden önceki dönemde savunmaya çok büyük paralar harcadıkları doğrudur – ancak onlar da, tüm komşuları da Birleşik Devletler tarafından korunmamış olsalar kıt kaynaklarından çok daha büyük bir bölümü silahlanmaya ayırmak zorunda kalacaklardı.) Ticaret engelleri azaldığı için, firmalar ve kişiler çok daha geniş bir pazar içinde gelişebiliyorlardı. Bu, özellikle böyleydi çünkü gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret (bu örnekte Avrupa devletlerinin kendileri arasında) her zaman için başka yerde ticaret yapmaktan daha kârlıydı; bunun da sebebi, karşılıklı talebin daha büyük olmasından ibaretti. Bu onyıllarda Avrupa'nın "dış" ticareti her şeyden daha büyük hızla artmışsa, bunun başlıca sebebi komşular arasında çok daha fazla alışveriş olmasıydı. 1950'den sonraki 25-30 yıl içinde kişi başına gelir bu tarihten önceki 150 yıl boyunca olduğu kadar artmıştı;[222] Bu değişikliğin sosyoekonomik hızı gerçekten olağanüstüydü: Batı Almanya'nın çalışan nüfusunun tarım, ormancılık ve balıkçılıkla uğraşan bölümü 1950'de yüzde 24,6'yken, 1973'te yüzde 7,5'e düştü; Fransa'da ise, aynı süre içinde yüzde 28,2'den, yüzde 12,2'ye (1980'de de yüzde 8,8'e) indi. Harcanabilir gelirler, sanayileşmenin yayılmasıyla büyüdü; Batı Almanya'da kişi başına gelir 1949'ta 320 dolarken, 1978'de 9.131 dolara fırladı; İtalya'da ise 1960'ta 638 dolarken, 1979'da 5.147 dolara yükseldi. Batı Almanya'da her 1.000 kişiye düşen otomobil sayısı 6,3'ten (1948), 227'ye (1970), aynı dönem içinde Fransa'da da 37'den 252'ye çıktı.[223] İnsan nasıl bir yöntemle öl-

çerse ölçsün, bölgesel eşitsizliklerin sürmesine rağmen çok büyük kazançlar elde edildiğini gösteren işaretler açıktı.

Eski Büyük Güçlerin her birinde olup bitenler incelenirse, bu genel ekonomik büyüme ve değişikliğin hem hızı hem de sonuçlarındaki geniş farklılıklar açıkça görülecektir. Alplerin güneyinde gazetecilerin abartarak "İtalyan mucizesi" diye adlandırdıkları şey oldu; ülkenin GSMH'sı gerçek değerlerle 1948'den sonra iki savaş arasındaki yıllarda olanın hemen hemen üç katı hızla yükseldi; gerçekten de İtalyan ekonomisi bu yıllarda büyümenin yavaşladığı 1963'e kadar, Japonya ve Batı Almanya dışında kalan tüm ülke ekonomilerinden daha hızla gelişti. Ancak belki bu da, geriye dönülüp bakıldığında, şaşırtıcı görünmemektedir. İtalya, Avrupa'nın "Dört Büyükler"i arasında her zaman için en az gelişmiş olanıydı; bu da büyüme potansiyeli, onlarınki kadar tam olarak kullanılmamış demekti. Faşist ekonomik politikaların saçmalıklarından kurtulan ve Amerikan yardımından fazlasıyla yararlanan İtalyan imalatçıları, ülkenin daha düşük ücret maliyetinden ve tasarım konusundaki sağlam ününden yararlanarak ihracatı, özellikle de Ortak Pazar içinde, şaşırtıcı bir hızla artırdılar. Hidroelektrik ve dışardan ucuza alınan petrol, yerli kömür kaynaklarının eksikliğini giderdi. Motor yapımı büyük bir itici güç oluşturdu. Yerel tüketim düzeyleri yükselirken, yerli otomobil üreticisi FIAT, uzun yıllar iç pazarda rakipsiz bir konumda kaldı; bu da ona Alplerin kuzeyine doğru yaptığı ihracat atılımı için sağlam bir taban sağladı. Ayakkabı ve şık giysiler gibi geleneksel mamullere yeni ürünler ekleniyordu; 1960'lı yıllarda İtalyan buzdolapları Avrupa'da başka ülkelerin hepsininkinden daha fazla satıldı. Ancak bu, hiçbir zaman tam bir başarı olmadı. İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki fark sürekli sabit kaldı. Hem kentlerdeki yoksul mahallelerde, hem de daha yoksul kırsal alanlardaki toplumsal koşullar, Kuzey Avrupa'da olduğundan çok daha kötüydü. Yönetimden kaynaklanan istikrarsızlıklar, geniş çaplı bir "kara ekonomi," büyük bir devlet bütçesi açığı ile, ortalamanın üzerinde seyreden enflasyon oranı, liretin değerini etkiledi ve bunun kolayca bozulabilir bir ekonomik toparlanma olduğu izlenimini verdi. Gelirler ya da sanayileşme, öbür Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında İtalya hiçbir zaman daha ileri durumdaki komşularına ayak uyduramıyordu; büyüme oranları kıyaslandığında ise, durum çok daha iyi görünüyordu. Bu da İtalya'nın işe epey gerilerden başlamış olduğunun bir başka ifadesidir yalnızca.[224]

Buna karşı, Büyük Britanya 1945'te epey öndeydi; en azından büyük Avrupa devletleri arasında; bu da İngiltere'nin 1945'i izleyen 40 yıl boyunca yaşadığı nispi ekonomik gerilemenin sebebini kısmen açıklayabilir. Bir başka deyişle, İngiltere (Birleşik Devletler gibi) savaştan çok zarar görmediği için, büyüme oranı da askeri işgallerden ve zararlardan

sonra toparlanan ülkelerde olduğu kadar yüksek olması zordu. Psikolojik olarak da, yukarıda tartışıldığı gibi[225] İngiltere'nin yenilmemiş oluşu, hâlâ Potsdam'daki "Üç Büyükler"den biri olması ve tüm dünyaya yayılmış imparatorluğunu yeniden kazanması, insanların kendi ekonomik sistemlerinde esaslı reformlar yapmak gereğini görmelerini zorlaştırdı. Savaş yeni yapılar yaratmak şöyle dursun, sendikalar, devlet daireleri, eski üniversiteler gibi geleneksel kurumları korumuştu. Gerçi 1945-1951 işçi partisi yönetimi devletleştirme ve bir "refah devleti" yaratma planlarını uygulamayı sürdürdü ama ekonomik uygulamalarda ve çalışma karşısındaki tutumlarda daha temelli bir yeniden yapılanma gerçekleşmedi. Dünya üzerinde özel bir yeri bulunduğundan hâlâ emin olan İngiltere kendisi için çalışan sömürge pazarlarına yaslanmayı sürdürdü. Sterlinin eskiden sahip olduğu pariteyi korumak için boşuna mücadele etti, denizaşırı bölgelerde büyük garnizonlar bulundurmayı sürdürdü (bu da sterline büyük yük getirdi), Avrupa birliğine yönelik ilk hareketlere katılmayı istemedi ve savunmaya Birleşik Devletlerin dışında, öbür NATO güçlerinin hepsinden daha çok para harcadı.

İngiltere'nin uluslararası ve ekonomik konumunun zayıflığı, 1945 sonrası dönemin başlarında öbür devletlerin kendisinden daha da zayıf olmaları, akıllıca hareket ederek Hindistan ve Filistin'den çekilmesi, ihracatındaki kısa vadeli artış ve Ortadoğu ve Afrika'da imparatorluğun korunması sayesinde kısmen gizli kaldı.[226] Bu yüzden de Süveyş'te 1956'da yaşanan küçültücü durum daha büyük bir sarsıntı olmuştur, çünkü yalnızca sterlinin zayıflığını değil, İngiltere'nin onay vermeyen bir Amerika karşısında Üçüncü Dünyada askeri harekât yapamayacağı gibi çıplak bir gerçeği de ortaya koymuştur. Bununla birlikte, o tarihlerde gerileme gerçeklerinin hâlâ gizli kaldığı ileri sürülebilir – savunma söz konusu olduğunda, 1957'den sonra büyük konvansiyonel kuvvetlere sahip olmaktan çok daha ucuza çıkan ama Büyük Güç statüsünün gene de sürdüğü izlenimini veren nükleer caydırıcılığa dayanma politikası sayesinde; ekonomik konularda da İngiltere'nin 1950'li ve 1960'lı yıllara özgü genel büyümeden payını almış olması sayesinde. Büyüme oranları Avrupa'dakilerin hemen hemen en düşük değerleri olsa da, gene de önceki onyıllarda olan genişlemeden daha iyiydi ve Macmillan'ın İngiliz seçmenlerine "bugüne kadar bundan iyisini görmediniz!" iddiasında bulunmasına imkân veriyordu. Harcanabilir gelir ya da çamaşır makineleri ve otomobil sayılarına bakarak değerlendirildiği zaman, bu iddia tarihsel açıdan doğruydu.

Ancak başka yerlerde gerçekleşmekte olan çok daha hızlı ilerlemelerle ölçüldüğünde ülke, Almanların acımasızca "İngiliz hastalığı" diye adlandırdıkları şeyi yaşamaktaydı – militan sendikacılık, kötü yöneticilik, hükümetin "yap-boz"cu politikaları ve sıkı çalışma ile girişimcilik

karşısında kültürden gelen olumsuz bir tutumun meydana getirdiği bileşim. Yeni zenginlikle birlikte, tasarımları daha iyi olan Avrupa ürünleri ile daha ucuz Asya malları ithalatında büyük bir kabarma oldu; bu da ödemeler dengesi güçlüklerine, sterlin bunalımına, enflasyonun körüklenmesine ve böylece daha yüksek ücret taleplerinin doğmasına yarayan devalüasyonlara yol açtı. İngiliz hükümetleri enflasyonu durdurmak ve sürekli büyüme için uygun koşulları yaratmak üzere çeşitli zamanlarda fiyat denetimleri uygulama, ücret artışları ile ilgili yasalar çıkarma ve mali deflasyon yoluna gittiler. Bunların etkisi, ender olarak uzun süreli oldu. İngiliz otomobil sanayii sürekli olarak yabancı rakipleri karşısında sarsıldı; bir zamanlar gelişmekte olan gemi yapımı sanayii hemen hemen tümüyle Deniz Kuvvetleri Komutanlığının siparişlerine dayanır hale geldi, elektrikli aletler ve motosiklet üreticileri artık rekabet edemeyecek duruma düştüklerini gördüler. Bazı şirketler (ICI gibi) bu eğilimlerin dışında kalan önemli istisnalardı; Londra kentinin sunduğu mali hizmetler de iyi gitti ve perakende satışlarda zayıflama olmadı – ancak İngiltere'nin sanayi tabanındaki aşınma aman vermiyordu. 1971'de Ortak Pazara girilmesi de umut edildiği gibi her derde deva olmadı: İngiliz pazarını mamul mallarda daha da büyük bir rekabete sokarken, bir yandan da İngiltere'yi AET'nin tarımdaki pahalı fiyat politikalarıyla bağladı. Kuzey Denizindeki petrol de hızır gibi yetişmiş değildi: İngiltere'ye çok büyük döviz kazançları getirdi ama bu, sterlinin fiyatını öylesine yukarı çekti ki mamul ürünler ihracatı zarar gördü.[227]

Ekonomik istatistikler, Bairoch'un "Büyük Britanya'nın sınai gerilemesinin hızlanması"[228] diye adlandırdığı oluşumun ölçüsünü göstermektedir. İngiltere'nin dünya imalat sanayii üretimi içindeki payı 1953'te yüzde 8,6'yken, 1980'de yüzde 4'e kaydı. Dünya ticareti payı hızla inerek, yüzde 19,8'den (1955) yüzde 8,7'ye düştü (1976). Gayri safi milli hasılası, 1945'te dünyada baştan üçüncü durumdayken, sırasıyla Batı Almanya'nın, Japonya'nın ve Fransa'nınkinin gerisine düştü. Kişi başına harcanabilir geliri sürekli olarak daha küçük ama daha zengin bir sürü Avrupa ülkesininkine geçildi; 1970'li yılların sonlarında, bu değer Akdeniz ülkelerininkine, Batı Almanya'nın Fransa'nın ya da Benelux ülkelerinkinden daha yakındı.[229] Kuşkusuz, İngiltere'nin paylarında olan bu gerileme (gerek dünya ticareti, gerek dünya GSMH'sında olsun) özel teknik ve tarihsel koşulların daha önceki onyıllarda ülkeye global zenginlik ve ticaretten orantısız büyüklükte bir pay sağlamış olmasındandı; mademki artık bu özel koşullar ortadan kalkmış ve öbür ülkeler kendi sanayileşme potansiyellerini kullanacak hale gelmişlerdi; o halde İngiltere'nin nispi konumunda düşme olması doğaldı. Bu kadar çok ve bu kadar hızla düşmesi gerekir miydi, bu ayrı bir konudur; Av-

rupalı komşularına göre daha da düşüp düşmeyeceğini söylemek de aynı oranda zordur. 1980'li yılların başında, gerileme istikrar kazanmış görünüyordu ve İngiltere hâlâ dünyanın altıncı en büyük ekonomisiydi; silahlı kuvvetleri de çok güçlüydü. Ancak Lloyd George, hatta 1945'teki Clement Atlee dönemine kıyasla, artık yalnızca sıradan, orta büyüklükte bir güçtü, bir Büyük Güç değil.

İngiliz ekonomisi nispi gerileme içinde güç kaybederken, Batı Almanya wirschaftswunder'ini ya da "ekonomik mucize"sini yaşamaktaydı. Bu gelişmenin gene, nispi anlamda, ne kadar "doğal" olduğunu vurgulamak yerinde olur. Ufaltılmış haliyle bile Federal Alman Cumhuriyeti Avrupa'daki en gelişmiş altyapıya sahipti, geniş iç kaynakları vardı (kömürden imalat makineleri fabrikalarına kadar) ve eğitim düzeyi hayli yüksek, belki de doğudan göç eden yetenekli kimselerle de kabaran bir nüfusa sahip bulunuyordu. Geçmiş 50-55 yıl boyunca, ekonomi güçleri Alman askeri mekanizmasının talepleriyle bozulmaya uğramıştı. Mademki artık ulusal enerji (Japonya'daki gibi) yalnızca ticari başarı için bir noktada toplanabilecekti, tek konu toparlanmanın boyutlarının ne olacağı idi. Kendisini oldukça kolaylıkla İkinci Reich'a, Weimar'a, sonra da Nazi yönetimi dönemine uydurmuş olan Alman iş alemi, yeni koşullara uyum sağlamak ve Amerikan iş yönetimi görüşlerini kapmak zorundaydı.[230] Büyük bankalar yeniden sanayiye yönelik önemli bir rol oynayabilecek duruma geldiler. Kimya ve elektrik sanayileri, kısa süre içinde yeniden ortaya çıkarak Avrupa sanayiinin devleri oldular. Wolkswagen ve Mercedes gibi son derece başarılı otomobil şirketlerinin kaçınılmaz "çoğaltan etkileri" yüzlerce daha ufak tedarikçi firma ile görüldü. İhracat genişlerken –dünya ihracat ticaretinde Almanya'nın önünde yalnızca Birleşik Devletler vardı– giderek daha çok sayıda firma ve yerel topluluk niteliksiz işçiye olan acil talebi karşılamak üzere "konuk işçiler" getirme gereğini duydular. Alman ekonomisi, aynı yüzyıl içinde üçüncü kez olmak üzere yeniden Avrupa'nın ekonomik büyümesinde güç odağı haline geldi.[231]

O halde bu, istatistiksel açıdan kesintisiz bir başarı olmuştu. 1948-1952 yılları arasında bile Alman sanayii üretimi yüzde 110, gerçek GSMH'sı da yüzde 67 oranında yükseldi.[232] Ülkenin Avrupa'da en yüksek gayri safi yatırım düzeylerine ulaşması sayesinde, Alman firmaları sermayeye kolayca ulaşma imkânlarından fazlasıyla yararlandılar. 1946'da hemen hemen hiç olmayan çelik verimi, kısa sürede Avrupa'daki en yüksek miktara ulaştı (1960'ta 34 milyon tonun üzerindeydi); aynı şey öbür sanayi dallarının çoğu için de geçerliydi. Ülke yıllar boyu, gayri safi yurtiçi hasılada en yüksek büyümeyi gerçekleştirdi. 1952'de ancak 32 milyar dolar olan GSMH, on yıl sonra Avrupa'daki en yüksek değerdi (89 milyar dolar); 1970'li yılların sonunda da 600

milyar doları aşmıştı. Kişi başına harcanabilir geliri 1960'ta 1.186 dolar gibi gösterişsiz bir rakamdan (o zaman Birleşik Devletlerinki de 2.491 dolardı), 1979'da çarpıcı bir rakam olan 10.837 doları buldu – bu ise, 9.595 dolarlık Amerikan ortalamasını aşmıştı.[233] İhracat fazlaları yıllar boyu birikti ve Alman markını sık sık yukarı doğru çekerek ayarlamak gerekti; gerçekten de mark bir tür rezerv parası haline gelmişti. Kendilerinden daha da işbilir Japonların rekabeti karşısında doğal olarak kaygı duysalar da, Batı Almanların daha büyük "ticaretçi ülkeler" arasında ikinci en başarılı devlet oldukları kesindi. Bu durum, daha da dikkat çekici hale geliyordu çünkü ülke, topraklarının yüzde 45'inden, nüfusunun da yüzde 35'ini aşan bir bölümünden ayrılmıştı; ne gariptir ki, Demokratik Alman Cumhuriyeti de sayıları milyonlara varan yetenekli çalışanını batıya kaptırmış olmasına rağmen, kısa bir süre sonra (SSCB de dahil) tüm Avrupa devletleri arasında kişi başına en verimli ve en çok sanayileşmiş ülke olduğunu gösterecekti. 1937 sınırlarına dönmek mümkün olsa, birleşik bir Almanya Avrupa'da bir kez daha ekonomi alanındaki tüm rakiplerinin çok önüne geçecek ve belki de kendisinden çok daha büyük olan SSCB'nin bile önemli ölçüde gerisine düşmeyecekti.

Sırf Almanya'nın yenik düşmüş ve bölünmüş olmasında ve uluslararası statüsünün (ve Berlin'inkinin) hâlâ "anlaşma güçleri" tarafından düzenlenmesinden dolayı, bu ekonomik ağırlık politik kudrete dönüşmedi. Doğudaki Almanya'ya karşı doğal bir sorumluluk duyan Federal Cumhuriyet, NATO-Varşova Paktı ilişkilerinde meydana gelen her türlü ısınma ya da soğuma karşısında özellikle duyarlıydı. Doğu Avrupa ve SSCB ile en çok ticareti olan ülkeydi; ama şurası da açıktı ki bir savaş daha olduğu takdirde, cephe hattı üzerinde yer alıyordu. "Alman militarizmi"nin yeniden dirilmesi ihtimali karşısında Sovyetler'in ve (onlardan ancak biraz daha az olarak) Fransızların duyduğu telaş yüzünden, hiçbir zaman nükleer bir güç haline gelemeyecekti. Polonya ve Çekoslovakya gibi komşuları karşısında suçluluk, Rusya karşısında zayıflık duyuyor, Birleşik Devletlere de çok bağımlı olduğunu biliyordu; de Gaulle'ün önerdiği özel Fransız-Alman ilişkisini minnet duygularıyla karşıladı ama kendi ekonomik gücünü Fransızların daha iddiacı politikalarını denetlemek üzere kullanabileceğini hissettiği zamanlar pek ender oldu. Kendi geçmişleriyle derin bir düşünsel hesaplaşmaya dalan Batı Almanlar uluslararası ilişkilerde iyi takım arkadaşları olarak görünmekten çok memnundular ama belirleyici rol oynayan liderler gibi görünmek istemiyorlardı.[234]

Bu durum, Fransa'nın savaş sonrası dünyasında, daha doğrusu de Gaulle'ün devletin dümenini eline aldığı 1958 sonrası dünyada oynadığı rolle çok belirgin bir zıtlık gösteriyordu. Yukarıda da değinildiği gibi

(s. 472-73), Monnet'in çevresindeki planlamacıların 1945'ten sonra elde etmeyi umdukları ekonomik ilerleme sömürge savaşları, politik istikrarsızlıklar ve frankın zayıflığı yüzünden etkilenmişti. Ama Çinhindi ve Cezayir mücadeleleri sırasında bile Fransız ekonomisi hızla büyüdü. Onyıllardan beri ilk kez nüfus artıyor ve böylece iç talebi körüklüyordu. Fransa zengin, renkli ama yarı gelişmiş bir ülkeydi; ekonomisi de 1930'lu yılların başından beri durgunluk içindeydi. Sırf barışın gelmesi, Amerikan yardımının ülkeye girmesi, kamu hizmetlerinin devletleştirilmesi ve daha geniş bir pazarın sağladığı itici güçle büyüme mümkündü. Üstelik, Fransa'nın küçük kent ve tarım ağırlıklı ekonomisi yüzünden (İtalya gibi) kişi başına sanayileşme düzeyi oldukça düşüktü; bu da bu alandaki artışları oldukça gösterişli hale getirdi: 1953'te 95'ken, 1963'te 167'ye, 1973'te 259'a çıkılmıştır (B.K.'nin 1900=100 oluşuna göre).[235] Yıllık büyüme oranı 1950'de ortalama yüzde 4,6'ya ulaştı ve Ortak Pazarın özel düzenlemeleri Fransız tarımını dünya pazarı fiyatları karşısında korumakla kalmadı, ona Avrupa içinde geniş bir pazar da sağladı. Batı'daki genel büyüme, Fransa'nın geleneksel yüksek katma değerli mallarını (giysi, ayakkabı, şarap, mücevher) ihracatına da yardımcı oldu; bu ihraç malları arasına artık uçak ve otomobiller de katılmıştı. 1949-1969 arasında otomobil üretimi on kat, alüminyum altı kat, traktör ve çimento dört kat, demir ve çelik iki buçuk kat arttı.[236] Ülke, az sanayileşmiş olsa da, her zaman için oldukça zengindi; 1970'li yıllarda ise çok daha zengin olmuş ve genelde daha çağdaş bir görünüm almıştır.

Bununla birlikte, Fransa'nın büyümesi hiçbir zaman Ren'in ötesindeki komşusununki kadar geniş bir sanayi tabanına dayanmıyordu ve Cumhurbaşkanı Pompidou'nun, ülkesinin yakında Batı Almanya'yı geçeceğine ilişkin umutlarının gerçekleşmesi pek mümkün değildi. Elektrik, otomobil ve uzay sanayilerindeki birkaç önemli istisna dışında, Fransız firmalarının çoğu hâlâ küçük ve sermayeleri yönünden yetersizdi; ürünlerinin fiyatları da Almanya'nınkilere kıyasla çok yüksekti. Tarımda gerçekleştirilen "daha verimli hale getirme" işlemlerine rağmen pek çok küçük çiftlik hâlâ duruyordu – aslında bunlar Ortak Pazarın para desteği politikasıyla varlıklarını sürdürmekteydiler; ancak, Fransa'nın kırsal kesimi üzerindeki baskılar ile sanayideki çağdaşlaşmanın getirdiği toplumsal gerginlikler (eski çelik fabrikaların kapatılması vb.) işçi sınıfı arasında hoşnutsuzlukların patlak vermesine yol açtı; bunların en ünlüleri de 1968 ayaklanmalarıydı. Yerli yakıt kaynakları bakımından fakir olan Fransa dışardan alınan petrole aşırı bağımlı hale geldi ve (iddialı nükleer enerji programına rağmen) ödemeler dengesi, petrolün dünya fiyatına göre şiddetli dalgalanmalar gösterdi. Batı Almanya'yla olan ticaret açığı sürekli arttı ve (rahatsız edici de olsa) Alman

markı karşısında düzenli olarak devalüasyonlar yapma gereğini doğurdu – bu, belki de Fransa'nın ekonomik durumunu dolar-frank döviz kurlarında görülen şiddetli dalgalanmalara göre daha güvenli bir biçimde ölçüyordu. O halde, ekonomik büyümenin sürekli olduğu dönemlerde bile Fransız ekonomisi için bir ölçüde güvensizlik söz konusuydu – bu da, şok durumu yaşanabileceği zamanlarda pek çok akıllı kentsoylunun, aile tasarruflarını da yanına alarak İsviçre sınırının ötesine geçmesine yol açtı.

Fransa, gene de her zaman için, dünya meselelerini, dünya GSMH'sının ancak yüzde 4'üne sahip olan bir ülkeden beklenebileceğinden çok daha fazla etkiledi – ve bu yalnızca de Gaulle'ün cumhurbaşkanlığı dönemine özgü bir şey de değildi. Sebebi, belki de doğrudan ulusal-kültürel iddiacılıktı[237] ve bu iddiacılık, İngiliz-Amerikan nüfusunun zayıfladığı, Rusya'nın çekiciliğini giderek daha çok yitirdiği ve Almanya'nın boyun eğici olduğu bir zamana denk geliyordu. Eğer Batı Avrupa'nın bir lideri ve sözcüsü olacaksa, bu iş için tecrit yanlısı İngiltere'den, ya da boynu eğik Almanya'dan daha çok, Fransa'nın aday olduğu açıktı. Üstelik birbiri ardına gelen Fransız yönetimleri şu noktayı hemen anlamışlardı ki, ülkelerinin kendi halindeki gerçek gücü, Ortak Pazarın –tarımdaki gümrük tarifeleri, yüksek teknoloji, denizaşırı bölgelere yardım, Birleşmiş Milletlerde işbirliği, Arap-İsrail çatışması karşısında politika gibi konularda– belli bir çizgiyi benimsemeye ikna edilmesiyle pekiştirilebilirdi; böylelikle de dünyanın en büyük ticaret bloku haline gelmiş olan bu kuruluşun Paris'ce onaylanan tutumlar doğrultusunda çalışması etkili bir biçimde sağlanabilirdi. Bunların hiçbiri Fransa'yı, durum gerektirdiğinde tümüyle tek taraflı olan eylemler yapmaktan alıkoymadı.

Öbürlerinden daha büyük bu dört Avrupa devletinin hepsinin de, kendilerinden küçük komşularıyla birlikte, bu onyıllar içinde zenginlik ve verim yönünden güçlenmeleri, sonsuz mutluluğun güvencesi olmuyordu. Giderek daha sıkı bir politik ve yapısal bütünleşme sağlanmasına ilişkin ilk umutlar, üyelerin hâlâ güçlü olan milliyetçileri yüzünden boşa çıkmıştı; bunu önce de Gaulle Fransa'sı, ardından da AET'ye ancak sonradan ve ihtiyatlı bir biçimde katılan devletler (İngiltere, Danimarka, Yunanistan) gösterdiler. Ekonomik alanda, özellikle de tarım destekleme politikasının yüksek maliyeti konusundaki anlaşmazlıklar, çoğu kez Brüksel ve Strasbourg'da işleri felce uğrattı. Tarafsız durumdaki İrlanda'nın da üye olması yüzünden ortak bir savunma politikası uygulamak mümkün değildi; bu iş, NATO'ya bırakılmak zorundaydı (Fransızlar ise kendilerini hep NATO komuta sisteminin dışında tutmuşlardı). 1970'li yıllarda petrol fiyatlarındaki yükselmelerle gelen şok, Avrupa'yı özellikle sarsmış göründü ve ilk zamanlara özgü iyimserliğin

soluğunu kesti; uyanan korkunun yaygın olmasına ve Brüksel'de önemli ölçüde planlama çalışmaları yapılmasına rağmen, Japonya ve Amerika'dan gelen rekabet tehditine karşılık verecek yüksek teknoloji politikalarının oluşturulması zordu. Ancak, bu tür pek çok zorluk bir yana bırakılırsa, AET'nin ekonomik boyutlarının büyüklüğü, uluslararası görünümün 1945 ya da 1948'dekinden önemli ölçüde farklı olduğuna işaret ediyordu. AET dünyada üretilen malların en büyük ithalatçısı ve ihracatçısı durumundaydı (ancak bu ticaretin büyük bir bölümü Avrupa içinde gerçekleşiyordu) ve 1983'e gelindiğinde, dünyadaki en geniş uluslararası döviz ve altın rezervleri AET'nin elindeydi; otomobil imalatı (yüzde 34), hem Japonya'nın (yüzde 24), hem de Birleşik Devletlerin imalatından (yüzde 23) daha fazlaydı; çimentoda herkesin önünde, ham çelik üretiminde ise yalnızca SSCB'nin gerisindeydi.[238] 1983'te, Birleşik Devletlerininkini önemli ölçüde geçen ve Rusya'nınkine aşağı yukarı eşit olan toplam nüfusu ile –her ikisi de 272 milyondu– on üyeli AET, Sovyetler ya da tüm Comecon blokununkini adamakıllı aşan bir GSMH'ya ve dünya imalat sanayii üretimi payına sahipti. Avrupa topluluğu politik ve askeri açıdan henüz olgunluğa ulaşmamış durumda, ama artık global ekonomik dengeler içinde 1956'da olduğundan çok daha güçlü bir varlığa sahip bulunuyordu.

1950'lerden 1980'lere geçmekte olan SSCB için ise, hemen hemen bunun tam tersini söylemek mümkündü. Yukarıda da anlatıldığı gibi (s. 452-55), bu onyıllar içinde Sovyetler Birliği güçlü bir ordu beslemekle kalmadı, Birleşik Devletlerle nükleer eşitlik de sağladı, bir açık deniz donanması oluşturdu ve dünyanın çeşitli yerlerindeki nüfusunu genişletti. Ancak Amerikalılarla global sahne üzerinde eşitlik kazanmak üzere sürdürülen bu ısrarcı atılıma yaraşır benzer başarılar, ekonomik düzeyde gerçekleştirilememiştir. Ne gariptir ki, (Marks'ın üretim altyapısının olayları belirlemedeki önemini nasıl vurguladığı düşünülürse) dünyanın ilk komünist devleti olma iddiasında bulunan bu ülke, zaman geçtikçe çoğalan ekonomik zorluklar çekiyor görünmekteydi.

Bunu söylemek, SSCB'de –ve Sovyet egemenliği altındaki blokun tümünde– Stalin'in son yıllarından bu yana gerçekleştirilen hayli çarpıcı ekonomik ilerlemeyi inkâr demek değildir. Söz konusu bölge, pek çok yönden, bu birkaç onyıl içinde Batı Avrupa'dan daha da çok değişime uğradı; ancak bunun başlıca sebebi, bölgenin işin başında çok daha yoksul ve "az gelişmiş" durumda bulunması olabilir. Ne olursa olsun, kaba istatistiksel ölçülere vurulduğunda elde edilenler göz alıcıydı. Rusya'nın çelik verimi 1945'te yalnızca 12,3 milyon tonken, 1960'ta 65,3 milyon tona, 1980'de de 148 milyon tona fırladı (bu da SSCB'yi dünyanın en büyük çelik üreticisi durumuna getiriyordu); elektrik verimi de aynı dönemlerde 43,2 milyon kilovat-saatten, 292 milyona ve 1.294

milyara çıktı; otomobil üretimi 74.000 birimden, 524.000 ve 2,2 milyon birime sıçradı; ürünlerde meydana gelen artışlarla ilgili liste neredeyse hiç durmadan uzatılabilir.[239] 1950'lerde ortalama yılda yüzde 10'un üzerinde bir büyüme gösteren genel sanayi verimi 1953'te farazi olarak 100'ken, 1964'te 421'e çıktı;[240] bu da olağanüstü bir başarıydı – Rus yeteneğinin açık belirtileri olan Sputnik, uzay araştırmaları ve geliştirilen askeri araçlar da öyle. Khrushchev'in politik hayatı sona erdiğinde, ülke Stalin dönemine göre çok daha zengin ve çok daha geniş tabanlı bir ekonomiye sahipti ve salt anlamdaki bu kazanç kesintisiz olarak artmaktadır.

Ancak bu başarıları gölgelemeye başlayan ciddi nitelikli iki kusur görülüyordu. Bunlardan ilki, büyüme oranında görülen sürekli, uzun vadeli gerilemeydi; sanayi verimi, 1959'dan başlayarak iki basamaklı artış rakamlarından gittikçe daha düşük rakamlara iniyordu; öyle ki 1970'li yılların sonlarında yılda yüzde üç-dörte düşmüştü ve hâlâ düşmekteydi. Geriye dönülüp bakıldığı zaman, bu oldukça doğal bir gelişme olarak görülmektedir; çünkü şu nokta artık açığa çıkmıştır ki baştaki dikkat çekici yıllık artışlar, esas olarak çok büyük miktarlarda emek ve sermayenin işin içine girmesindendi. Mevcut emek arzı tümüyle kullanılmaya başlanınca (ve silahlı kuvvetler ve tarımın talepleriyle rekabet etmeye başlayınca) büyüme hızının azalmaması mümkün değildi. Sermaye yatırımlarına gelince, bunlar ağırlıklı olarak geniş çaplı sanayiye ve savunma ile ilgili üretime yöneltilmişti; bu da gene niteliksel büyümeden çok niceliksel büyümeye ağırlık veriyor ve ekonomideki başka pek çok sektörü sermaye yönünden yetersiz bırakıyordu. Ortalama Rus yurttaşının yaşam düzeyi Khrushchev ve ondan sonra gelenler tarafından iyileştirilmişti ama doğal kaynakları ağır sanayi ve ordu için saklamak üzere kişisel tüketimin düşük tutulduğu bir ekonomide, tüketici talebi büyüme için (Batı'daki gibi) itici bir güç olamıyordu. Belki de her şeyden önemlisi, Sovyet tarımını etkileyen sürekli yapısal zayıflıkların ve iklimden kaynaklanan zayıflıkların devam etmesiydi; tarımdaki net verim 1950'lerde yılda yüzde 4,8 oranında büyürken, 1960'larda ancak yüzde 3, 1970'lerde de yüzde 1,8 oranında büyüdü – durumdan kaygı duyan Sovyet planlamacıların ve bakanların bu alana gösterdikleri ilgiye ve akıttıkları onca sermayeye rağmen.[241] SSCB'deki tarım sektörünün büyüklüğü ve 1950'den sonraki 30 yılda nüfusun 84 milyon arttığı düşünülürse, kişi başına milli hasıladaki genel artışlar, sanayi verimindeki oranlardan önemli ölçüde düşüktü; sanayi verimi oranları da kendi içlerinde biraz "zorlama" başarılardı.

İkinci ciddi kusur, tahmin edilebileceği gibi, Sovyetler Birliği'nin nispi ekonomik konumu açısındandı. 1950'li yıllarda ve 1960'ların başlarında, ülkenin hem dünya imalat verimi hem de dünya ticareti içindeki

payı artarken, Khrushchev'in Marksçı üretim biçiminin daha üstün olduğu ve bunun bir gün "kapitalizmi gömeceği" yolundaki iddiası bir ölçüde inandırıcılık taşır görünüyordu. Ancak o zamandan bugüne görülen gelişme, Kremlin açısından daha kaygı verici hale gelmiştir. Sanayi alanında yarı-dev olan Batı Almanya öncülüğündeki Avrupa Ekonomik Topluluğu SSCB'den çok daha zengin ve daha verimli durumdadır. Küçük ada devleti Japonya öyle hızlı gelişti ki, Rusya'nın toplam GSMH'sını geçmesi yalnızca zamana kalmış bir konudur. Kendisi de sanayide nispi bir gerileme geçirmesine rağmen, Birleşik Devletler toplam verim ve zenginlik açısından önde olmayı sürdürdü. Ortalama Rus yurttaşının ve Doğu Avrupalı yoldaşlarının yaşam düzeyi, Batı Avrupa'nınkiyle arasında olan farkı kapatamadı ve Marksçı ekonomilerin halkları Batı Avrupa'daki yaşam düzeyine bir ölçüde imrenerek baktılar. Bilgisayarlar, robotlar, telekomünikasyon alanındaki daha yeni teknolojiler, SSCB ve uydularının rekabet açısından zayıf durumda olduklarını ortaya çıkardı. Tarım ise, verim yönünden, her zamanki gibi yetersiz kaldı. 1980 yılında Amerikalı tarım işçisi 65 kişiyi beslemeye yetecek kadar yiyecek üretirken, aynı işi yapan Rus ancak sekiz kişiye yetecek kadarını üretiyordu.[242] Bu da Sovyetleri rahatsız eden bir biçimde, giderek daha çok yiyecek maddesi ithali gereğini doğurdu.

Rusya'nın kendi ekonomik zorluklarının çoğu uydularında da benzer biçimlerde ortaya çıktı; onlar da 1950'li yıllarda ve 1960'lı yılların başlarında yüksek büyüme oranları elde ettiler – ancak gene Batı'nınkine kıyasla düşük düzeylerden başladılar ve aynı şekilde merkezi planlamaya, ağır sanayiye ve tarımın kollektifleştirilmesine ağırlık veren öncelikleri izlediler.[243] Doğu Avrupa devletlerinde zenginlik ve büyüme yönünden önemli değişiklikler oldu (hâlâ da olmaktadır), ama genel eğilim başta genişleme, sonra da yavaşlama olarak görüldü – bu da Marksçı planlamacıları zor seçimlerle karşı karşıya bıraktı. Rusya'da bir miktar tarım arazisi daha işlenir hale getirebilmiş, ancak kuzeyde kış çevre koşullarının, güneyde de çöllerin getirdiği kısıtlamalar bu yöndeki imkânları sınırlamıştır. (Ve Khrushchev'in "el değmemiş topraklar"ı güvenle kullanımının bunları nasıl kısa zamanda toz fırtınalarının koptuğu çöllere çevirdiğini de pek çoklarına hatırlatmıştır).[244] Bunun gibi, hammaddelerin daha yoğun kullanımı, sözgelimi, petrol kaynaklarının ele alınışındaki mevcut yetersizlikleri artırma tehlikesini getirirken,[245] madenciliğin don altındaki bölgeye yayılmasıyla, maden çıkarma giderleri hızla yükseldi. Sanayi ve teknolojiye daha çok sermaye akıtılabilirdi ama bu, ancak kaynakları ya savunmadan –savunma ise, liderler ne kadar değişirse değişsin, SSCB'nin bir numaralı önceliği olarak kalmıştır– ya da tüketici mallarından bu alanlara aktararak olabilirdi – tüketici mallarının fazla önemsenmeyişinin de iletişim-

de meydana gelen gelişmelerin Batı'nın nispi zenginliğini daha da gözler önüne serdiği bir zamanda (özellikle de Doğu Avrupa'da) büyük bir hoşnutsuzlukla karşılandığı görüldü. Son olarak da Rusya ve yandaşı komünist rejimler bir dizi reform düşünebilirdi ve bunlar yalnızca alışılmış, yozlaşmaya son verici ve bürokrasiyi silkeleyici çeşitten reformlar değil, sistemin kendisiyle ilgili, kişilerin özendirilmesini sağlayan, daha gerçekçi bir fiyat mekanizması getiren, özel tarımın genişlemesine izin veren, açık tartışmayı ve yeni teknolojilerin kullanımında girişimciliği teşvik eden vb. türden reformlar olabilirdi; bir başka deyişle, Macarların 1970'lerde ustaca yaptıkları gibi, "yavaş yavaş sokulan kapitalizm"e yönelebilirdi. Çeklerin 1968'deki deneyimlerinin gösterdiği gibi, bu stratejinin güçlüğü şuydu ki, "liberalleştirme" önlemleri dirigiste komünist rejimin kendisini kuşkuya düşürüyordu – bu yüzden de ihtiyatlı Brezhnev dönemi boyunca parti ideologları ve askeri yetkililerce olumsuz karşılandı.[246] O halde nispi gerilemenin tersine çevrilmesi dikkatle gerçekleştirilmeliydi; bu da çarpıcı bir başarı beklemeyi imkânsız hale getiriyordu.

Kremlin'deki karar mercileri içinde belki de tek teselli, baş rakipleri Birleşik Devletlerin de 1960'lı yıllardan başlayarak ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmış görünmesi ve dünyadaki refah, üretim ve ticaret içindeki 1945 yılında sahip olduğu nispi payı hızla kaybediyor olmasıydı. Ancak 1945 yılından söz etmek, Amerika'nın nispi gerilemesini anlamak için, kuşkusuz en önemli noktadır. Yukarıda da öne sürüldüğü gibi, Birleşik Devletlerin tarihin bu noktasında sahip olduğu elverişli ekonomik konum hem daha önce görülmedik bir şeydi, hem de yapay bir durumdu. Dünyanın doruğuna çıkışı, kısmen kendi verimliliğinden meydana gelen ani yükselmeden olmuştu; ama öbür ulusların geçici zayıflığı da bunun bir sebebiydi. Bu durum, Avrupa'nın ve Japonya'nın savaş öncesi verim düzeylerini yeniden sağlamalarıyla Birleşik Devletler aleyhine değişecekti; dünya imalat sanayii üretimindeki genel büyüme yüzünden (bu üretim 1953-1973 arasında üç kat artmıştı) durum daha da değişecekti çünkü dünyanın her yanında yeni fabrikalar ve sanayi demirbaşı ortaya çıkarken, Birleşik Devletlerin 1945'te dünya imalatı içinde sahip olduğu yarı payı koruması tasavvur edilemezdi. Bairoch, Amerika'nın yüzdesinin 1953'te yüzde 44,7'ye, 1980'de de yüzde 31,5'e düştüğünü hesaplamaktadır; bu oran, hâlâ düşmeye devam ediyordu.[247] Hemen hemen aynı sebeple, CIA'nın ekonomik göstergeleri de, Birleşik Devletlerin dünya GSMH'sı içindeki payının 1960'ta yüzde 25,9'ken, 1980'de yüzde 21,5'e düştüğüne işaret ediyordu. (Ancak, doların para piyasalarındaki kısa ömürlü yükselişi, sonraki beş yıl içinde bu payı artıracaktı.)[248] Olan şey, Amerikalıların (Batı dünyasında genellikle gerilemekte olan sanayiler dışında) önemli ölçüde

daha azını üretmeleri değil, öbürlerinin çok daha fazlasını üretmeleriydi. Otomobil üretimi, bu oluşumu yaratan iki eğilimi belki de en kolay yoldan gösterecek bir örnektir: Birleşik Devletler 1960'ta 6,65 milyon otomobil yapmıştır ki, bu 12,8 milyonluk dünya veriminin yüzde 52'si gibi çok büyük bir orandı; 1980'e gelindiğinde Birleşik Devletler, dünya veriminin ancak yüzde 23'üne sahipti ama bu üretim 30 milyon birim tutarında olduğundan Amerika'nın salt üretimi 6,9 milyon birime yükselmişti.

Ancak bu yarı-avutucu düşünceye rağmen –İngilizlerin 70 yıl önce dünya verimi payları aşınmaya uğradığında kendilerini yarı-avutmak için kullandıkları görüşe benziyordu bu– söz konusu gelişmenin kaygı verici bir yönü vardı. Asıl konu "Amerika nispi olarak gerilemek zorunda mıydı?" değil, "Bu kadar hızla mı gerilemek zorundaydı?" konusudur. Çünkü gerçek olan şuydu ki, Pax Americana'nın en güçlü olduğu dönemde bile, ülkenin rekabet gücü rahatsız edecek kadar düşmüş olan kişi başına ortalama yıllık büyüme oranı yüzünden aşınmaya başlamıştı; özellikle de daha önceki onyıllarla karşılaştırılırsa (bkz. Tablo 42).

TABLO 42
KİŞİ BAŞINA YILLIK ORTALAMA VERİM BÜYÜMESİ ORANLARI, 1948-1962[249]

	(1913-50)	1948-62
Birleşik Devletler	(1,7)	1,6
B.K.	(1,3)	2,4
Belçika	(0,7)	2,2
Fransa	(0,7)	3,4
Almanya / FAC	(0,4)	6,8
İtalya	(0,6)	5,6

Bunun, gene tarihsel açıdan "doğal" bir gelişme olduğunu ileri sürmek mümkündür. Michale Balfour'un işaret ettiği gibi, Birleşik Devletler 1950'den önce onyıllar boyunca verimini başka herkesten daha hızla artırmıştı, çünkü standartizasyon ve toplu üretim yöntemlerinde başlıca yenilikçi ülke oydu. Bunun bir sonucu olarak da "insan ihtiyaçlarını tatmin konusunda öbür ülkelerin hepsinden ileri gitmiş durumda olup, daha o zamandan (saatte kişi başına verim açısından ölçüldüğünde) yüksek bir yeterlik düzeyinde işliyordu ve böylece, verimi, daha iyi yöntemler ya da daha iyi makineler kullanarak artırmanın bilinen imkânları, dünyanın geri kalan bölümüyle kıyaslandığında daha azdı."[250] Ancak bu kesinlikle doğru olduğu halde, Birleşik Devletlerin ekonomisinde oluşan birtakım başka uzun süreli eğilimler de ülkenin lehine olmuyordu: Mali politikalar ve vergi politikaları aşırı tüketime yol açıyor ama kişisel tasarruf oranı düşük kalıyordu; askeri amaçlar dışındaki

Ar-Ge* yatırımları, öbür ülkelere kıyasla, yavaş yavaş azalıyordu; savunma harcamaları da milli hasılanın bir oranı olarak, Batı bloku ülkelerin hepsinde olduğundan daha büyüktü. Ayrıca, Amerika nüfusunun giderek artan bir bölümü sanayiden hizmet kesimine, yani verimliliği düşük olan alanlara kayıyordu.[251]

Bu gelişmelerin çoğu, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Amerikan yüksek teknolojisinde (özellikle de havada) meydana gelen göz kamaştırıcı gelişmeler, gösterişli arabalar ve renkli televizyonlara olan talebi kışkırtan büyük zenginlik ve Birleşik Devletlerden dünyanın daha yoksul bölgelerine dış yardım, askeri harcama ya da bankaların ve şirketlerin yatırımları yoluyla gözle görülür dolar akışı sayesinde gizli kaldı. Bu bakımdan, 1960'lı yılların ortalarında Servan-Schreiber'in le défi Americain** diye adlandırdığı durum karşısında yaygın olarak duyulan korkuyu hatırlamak aydınlatıcı olmaktadır – B.D. yatırımlarının dışa doğru çok büyük bir dalga halinde Avrupa'ya (ve daha geniş çerçevede düşünülürse her yere) taşarak buraları ekonomik uydulara dönüştürmesi; Exxon ve General Motors gibi çokuluslu dev şirketlere saygı ve korku ya da nefretle bakılması ve bu eğilimlerle bağlantılı olarak Amerikan iş yönetimi okullarınca yayılan incelikli yönetim tekniklerinin gördüğü saygı.[252] Belli bir ekonomik perspektiften bakınca Birleşik Devletler yatırımlarının ve üretiminin bu yolla transferi gerçekten de bir ekonomik güç ve yenilik göstergesiydi; böylece daha düşük emek maliyetlerinden yararlanıyor ve denizaşırı pazarlara daha çok girme imkânı sağlıyordu. Ancak bu sermaye akışı zamanla öylesine güçlendi ki Amerikalıların mamul maddeler, yiyecek maddeleri ve "görünmez" hizmetler ihracatından kazandıkları fazlaları ağır basmaya başladı. Artan bu ödemeler açığı 1950'li yılların sonunda bir miktar altının Birleşik Devletler dışına çıkmasına yol açtığı halde, çoğu yabancı hükümetler altınla ödeme talebinde bulunmak yerine ellerinde daha çok dolar tutmaktan memnundular. (dolar o sıralarda önde giden rezerv para birimiydi.)

Ancak 1960'lı yıllar ilerledikçe bu rahatlık ortamı uçup gitti. Hem Kennedy hem (daha da büyük oranda) Johnson yönetimi denizaşırı yerlerdeki askeri harcamaları artırma isteğindeydiler ve bu yalnız Vietnam için değildi; oysa Vietnam'daki çatışma ülke dışına olan dolar akışını bir sele döndürmüştü. Hem Kennedy hem (daha da büyük oranda) Johnson, ülke içi harcamalarda da artış yapmaya kararlıydılar; bu daha 1960 öncesinde seçilebilen bir eğilimdi. Sonuç, her yıl görülen federal hükümet açıkları, tırmanan fiyat artışları ve Amerika'nın giderek sanayi rekabeti yönünden zayıflaması oldu – bu ise, daha büyük ödemeler dengesi açıkla-

Ar-Ge: R&D (Araştırma ve Geliştirme). – ç.n.

Le défi Americain: Amerika'nın meydan okuyuşu. – ç.n.

rına, B.D. firmalarının dış yatırımlarının (Johnson yönetimince) dizginlenmesine, sonra da Johnson'un yeni bir araç olan Eurodolara yönelmesine yol açtı. Aynı dönemde B.D'nin (Comecon dışındaki) dünya altın rezervi içindeki payı hiç durmadan düşerek, yüzde 63'ten (1950), yüzde 27'e (1973) indi. Tüm uluslararası ödemeler ve para akışı sisteminin, birbirleriyle etkileşim içinde bulunan bu sorunlar altında eğilip bükülmesi ve de Gaulle'ün, Amerika'nın "enflasyon ihracatı" diye gördüğü oluşuma yönelttiği öfkeli karşı saldırılarla daha da zayıflaması yüzünden, Nixon yönetimi doların özel piyasalarda altınla bağlantısına son vermek, sonra da doları başka paralar karşısında dalgalanmaya bırakmak dışında pek bir seçim yolunun kalmadığını gördü. Büyük ölçüde, Birleşik Devletlerin mali yönden çok üstün olduğu dönemlerin bir ürünü olan Bretton Woods sistemi, temel direği artık yükü taşıyamaz hale gelince çöktü.[253]

Doların 1970'li yıllarda serbestçe dalgalanırken olan iniş ve çıkışlarının ayrıntıları burada anlatılacak bir şey değildir; birbiri ardına gelen yönetimlerin hep fazla politik sıkıntı yaratmadan enflasyonu dizginlemek ve büyümeye hız kazandırmak için harcadıkları çabaların izlediği zikzaklı çizgi de. Birleşik Devletlerde ortalamanın üzerinde olan enflasyon, 1970'li yıllarda genellikle doların Alman ve Japon paraları karşısında zayıflamasına sebep oldu; OPEC kaynaklarına daha çok bağımlı olan ülkelere (sözgelimi Japonya, Fransa) zarar veren petrol şokları, dünyanın çeşitli yerlerindeki politik çalkantılar ve Amerika'nın uyguladığı yüksek faiz oranları, 1980'li yılların başında olduğu gibi, doları yukarı çekme eğilimi gösterdi. Ancak bu çalkantılar önemli olsalar ve global nitelikli ekonomik güvensizlikleri artırma eğilimi gösterseler de, bunlar bizim amacımız açısından daha uzun vadeli ve durmak bilmeyen birtakım eğilimler yanında belki daha az önem taşımaktadır:Verimlilik artışlarında düşme oldu; verimlilik, özel sektörde yüzde 2,4'ten (1965-1972) yüzde 1,6'ya (1972-1977) ve yüzde 0,2'ye (1977-1982) indi;[254] federal açıklar arttı ve bunlar ekonomiye Keynesci anlamda bir "destek" veriyor gibi görünseler de, bu destek (Amerika'daki faiz oranlarının daha yüksek oluşu yüzünden) ülkeye çok fazla miktarda nakit paranın çekilmesi, bu yüzden doların fiyatının yapay olarak yükselmesi ve ülkenin net borç verici ülke durumundan, net borç alıcı ülke haline gelmesi pahasına oldu; Amerikalı imalatçılar için ithal otomobiller, elektrikli aletler, mutfak eşyaları ve başka mamullerle rekabet etmek giderek daha zorlaştı. Şaşırtıcı olmayan bir gelişmede, bir zamanlar dünyadaki en yüksek GSMH olan Amerika GSMH'sının listede aşağılara doğru inmeye başlamasıydı.[255]

Amerikan ekonomisini ve bu ekonominin ihtiyaçlarını İsviçre'nin gelirleri, ya da Japonya'nın verimliliği ile ilgili seçme karşılaştırmalar yaparak ele almak yerine daha geniş bir açıdan görebilenler için, gene de teselli konusu olabilecek yönler vardı. Calleo'nun işaret ettiği gibi, Ameri-

ka'nın 1945 sonrasında uyguladığı politika birtakım çok temel ve önemli amaçlara ulaşmıştı: 1930'lardaki gerilemeye karşı yerli zenginlik; Sovyet yayılmacılığının savaşa meydan vermeden durdurulması; Batı Avrupa ekonomilerinin –ve demokratik geleneklerinin– canlandırılması ve sonradan bunlara katılan Japonya ile birlikte "ortak askeri konuları olduğu kadar, ekonomik konuları da yönetmek üzere... bir dizi dikkat çekici uluslararası kuruluş"a sahip "gittikçe bütünleşen bir ekonomik blok"un oluşturulması ve son olarak da "eski sömürge imparatorluklarının, gene dünya ekonomisi ile tam bir bütünleşme halinde olan bağımsız devletlere dönüştürülmesi."[256] Özetle, Birleşik Devletler kendisinin de giderek daha çok dayandığı uluslararası liberal düzeni korumuştu; ve dünya üretimi ve zenginliği içindeki payı, belki gerekmediği kadar hızla ufalmıştı ama global ekonomik dengelerin yeniden dağılımı ile gene de Birleşik Devletlerin kendi açık pazar ve kapitalist gelenekleri için çok ters olmayan bir çevre olmuştu. Son olarak da üretimdeki öncü rolü daha hızlı büyüyen birtakım ekonomiler karşısında aşınmaya uğramasına rağmen, gerçek ulusal gücün hemen her alanında Sovyetler Birliğine olan oldukça büyük üstünlüğünü korudu ve –kendi girişimçi inançlarına bağlı kalarak– kendisini, idari inisiyatif ve teknolojik atılımların itici gücüne açık tuttu; böyle bir şeyin kabulü Marksçı rakibi için çok daha güç olabilirdi.

Bu ekonomik hareketlerin taşıdığı anlam üzerinde yapılacak daha ayrıntılı tartışmayı son bölüme bırakıyoruz. Ancak yukarıda incelenen eğilimlerin özünü istatistiklerle vermek (bkz. Tablo 43) yararlı olabilir; çünkü bunlar global ekonomik dengeleri, yani dünya hasılası payının daha azgelişmiş ülkelerde kısmen daha iyiye gittiğini, Japonya'nın, bir ölçüye kadar da Çin'in gerçekleştirdiği olağanüstü büyümeyi; dünyadaki en geniş ekonomik blok olarak kalmasına rağmen, Avrupa Ekonomik Topluluğu payının aşınmaya uğradığını; SSCB'nin payının istikrara kavuşup sonra yavaş yavaş gerilediğini, Birleşik Devletlerin çok daha hızla gerileyen ama hâlâ çok daha büyük olan gücünü göstermektedir.

TABLO 43
GAYRİ SAFİ DÜNYA HASILASI PAYLARI, 1960-1980[257]
(yüzde olarak)

	1960	1970	1980
Daha azgelişmiş ülkeler	11,1	12,3	14,8
Japonya	4,5	7,7	9,0
Çin	3,1	3,4	4,5
Avrupa Ekonomik Topluluğu	26,0	24,7	22,5
Birleşik Devletler	25,9	23,0	21,5
Öbür gelişmiş ülkeler	10,1	10,3	9,7
SSCB	12,5	12,4	11,4
Öbür komünist ülkeler	6,8	6,2	6,1

Gerçekten de Tablo 43'teki son yıl olan 1980'e geldiğinde Dünya Bankasının nüfus, kişi başına GSMH ve GSMH'nın kendisiyle ilgili olarak verdiği rakamlar, Tablo 44'te de görüldüğü gibi, global ekonomik dengelerin çok kutuplu olarak dağıldığına çok açık olarak işaret ediyordu.

TABLO 44
1980'DE NÜFUS, KİŞİ BAŞINA GSMH VE GSMH[258]

	Nüfus (milyon olarak)	Kişi başına GSMH (dolar olarak)	GSMH (milyar dolar olarak)
Birleşik Devletler	228	11.360	2.590
SSCB	265	4.550	1.205
Japonya	117	9.890	1.157
AET (on iki devlet)	317	—	2.907
B. Almanya	61	13.590	828
Fransa	54	11.730	633
B.K.	56	7.920	443
İtalya	57	6.480	369
Batı ve Doğu Almanya birlikte	78	—	950
Çin[259]	980	290 ya da 450	284 ya da 441

Son olarak da şunu hatırlamak yararlı olacaktır ki, verimlilik dengelerindeki bu uzun vadeli değişmeler kendi başlarına önemli olmaktan çok, güç politikaları açısından taşıdıkları anlam dolayısıyla önemlidirler. Lenin'in kendisinin de 1917-1918'de işaret ettiği gibi, belli birtakım güçlerin yükselmesine, öbürlerinin de gerilemesine kaçınılmaz bir biçimde yol açan şey, ülkelerin eşit olmayan ekonomik büyüme hızlarıydı:

> Yarım yüzyıl önce Almanya, kapitalist gücü göz önüne alındığında, İngiltere'nin o günkü gücüne kıyasla zavallı, önemsiz bir ülkeydi. Japonya'da Rusya ile karşılaştırıldığında aynı şekilde önemsizdi. On ya da yirmi yıl sonra emperyalist güçlerin nispi kudretlerinin değişmeden kalmış olacağı "tasavvur edilebilir" mi? Kesinlikle edilemez.[260]

Lenin'in kendisinin kapitalist/emperyalist devletler üzerinde bu kadar çok durmasına rağmen, onayladıkları ekonomi türü ne olursa olsun tüm ulusal birimler için geçerli görünen kural odur ki, eşit olmayan ekonomik büyüme oranları, er ya da geç, dünyanın politik ve askeri dengelerinde değişikliklere yol açacaktır. İçinde bulunduğumuz dönemden önceki dört yüzyıllık Büyük Güç gelişmelerinde gözlenen düzenin bu olduğu kesindir. Demek ki, son 20-30 yıl içinde dünya

üretim merkezlerinde görülen olağanüstü hızlı değişikliklerin, bugünün önde gelen güçlerinin yüksek stratejik gelecekleri açısından etkileri olması kaçınılmazdır ve bunlar son bir bölüm içinde incelenmeye değer.

21. YÜZYILA DOĞRU

TARİH VE SPEKÜLASYON

Böyle başlığı olan bir bölüm, yalnızca kronoloji açısından değil, çok daha önemli bir biçimde, metodoloji açısından da bir değişiklik olduğuna işaret etmektedir. Çok yakın geçmiş bile tarihtir; eğilim ve kaynak konuları, geçen on yılı anlatan bir tarihçi için "geçici olanı temel olandan ayırmayı zorlaştırmaktadır,"[1] ama bu tarihçi gene de aynı akademik disiplin içinde hareket etmektedir. Oysa şimdiki zamanın geleceğe doğru nasıl bir gelişme göstereceğine ilişkin yazılar, zaten başlamış olan eğilimleri tartışsalar bile, tarihsel gerçek olmak gibi bir iddia taşıyamazlar. Arşivlere dayalı monografiardan ekonomik tahminler ve politik oranlamalara kadar, elde edilen kaba materyal değişmekle kalmamakta, yazıya konu edilen şeyin geçerliliği de artık ortadan kalkmaktadır. "Tarihsel gerçekler"le[2] uğraşırken de metodoloji açısından her zaman için pek çok zorluk olsa bile, arşidükün öldürülmesi ya da askeri bir yenilgi gibi geçmiş olaylar gerçekten olmuştur. İnsanın geleceğe ilişkin olarak söylediği hiçbir şeyde böyle bir kesinlik olamaz. Önceden görülmeyen olaylar, sırf rastlantıyla olanlar, bir eğilimin durması en inandırıcı tahminleri boşa çıkaracaktır; eğer çıkarmıyorsa, tahmin yapan kişiye yalnızca şansı yardım etmiştir.

O halde bundan sonra söylenenler, şimdiki eğilimlerin global ekonomi ve strateji içinde nasıl gelişebileceklerine ilişkin olarak, üzerlerinde düşünülerek yapılan tahminlere dayalı, yalnızca geçici ve varsayım nitelikli şeylerdir – ve bütün bunların (yada bunlardan herhangi birinin) olacağına ilişkin bir güvence vermemektedir. Doların uluslararası değerinde son bir-iki yıl içinde meydana gelen dairesel hareketler ve 1984 sonrasında petrol fiyatlarında (Rusya, Japonya için ve OPEC için farklı anlamları olan) çöküş, ekonomik temelli eğilimlerden sonuç çıka-

rılmaması için iyi bir uyarı oluşturmaktadır; politika ve diplomasi dünyası da hiçbir zaman düz çizgiler izleyen bir dünya olmamıştır. Çağdaş meselelerle ilgili eserlerdeki son bölümlerin bir çoğu, ancak bir-iki yıl sonra olaylar daha iyi anlaşıldığı için değiştirilmek zorunda kalmıştır; bu bölümünde yara almadan kalması şaşırtıcı olacaktır.

İlerde olacakları anlamanın belki de en iyi yolu, geriye doğru, son beş yüzyıl içinde Büyük Güçlerin nasıl yükselip çöktüğüne bakmaktır. Bu kitapta savunulan ana düşünce şudur, esas olarak ekonomik ve teknolojik gelişmelerle harekete geçen bir değişme dinamiği bulunmaktadır ve bu sonra da toplumsal yapıları, politik sistemleri, askeri gücü ve tek tek devlet ve imparatorlukların konumunu etkilemektedir. Bu global ekonomik değişikliğin hızı hep bir kararda olmamıştır; bunun da sebebi teknolojik yenilik ve ekonomik büyüme hızının kişi olarak buluşu yapanın ve girişimcinin durumunu olduğu kadar, iklim, hastalık, savaşlar, coğrafya, toplumsal çerçeve vb.'ye bağlı olarak düzensiz olmasından ibarettir. Aynı şekilde, yerküre üzerindeki farklı bölge ve toplumlar, daha hızlı ya da daha yavaş büyüme hızlarına sahip olmuşlar ve bu yalnızca teknoloji, üretim ve ticaret yapılarının değişmesine göre değil, onların yeni verimlilik ve zenginlik artışları usullerini kabul eğilimlerine göre de olmuştur. Dünyadaki bazı alanlar yükselirken, öbürleri geride kalmıştır – nispi olarak ya da (kimi zaman) salt anlamda. Bunların hiçbiri şaşırtıcı değildir. İnsanın durumunu iyileştirmek için doğuştan sahip olduğu itici güçten dolayı, dünya hiçbir zaman olduğu yerde kalmamıştır. Ve Rönesanstan başlayarak Aydınlanma ve Sanayi Devrimi sırasında "pozitif bilimler"in doğuşuyla güç kazanan düşünsel atılımlar sayesinde de değişme dinamiği önceye göre giderek daha güçlü ve kendi kendine yeterli olmuştur.

Bu kitabın savunduğu ikinci ana düşünce de, bu eşitsiz ekonomik büyüme hızının devletler sistemi üyelerinin nispi askeri güçleri ve stratejik konumları üzerinde uzun vadede çok önemli etkileri olduğu yolundadır. Bu da gene şaşırtıcı değildir ve farklı biçimlerde vurgulanmış ve sunulmuş olsa da, daha önce pek çok kez söylenmiştir.[3] Dünyanın, "hiçbir şey ordu ve donanma kadar ekonomik koşullara bağlı değildir"[4] dersini alması için, Engels'in ortaya çıkmasını beklemesi gerekmemişti. Askeri gücün yeterli zenginlik kaynaklarına dayandığı, bu kaynakların da gelişmekte olan bir verimlilik tabanından, sağlıklı bir maliyeden ve üstün teknolojiden sağlandığı gerçeği, bugün Pentagon için nasıl açıksa, Rönesans dönemindeki bir hükümdar için de o kadar açıktı. Yukarıda anlatılanların gösterdiği gibi, ekonomik zenginlik her zaman ve hemen askeri yeterliğe dönüşmemektedir, çünkü askeri yeterlik coğrafyadan ve ulusal moral gücünden komutanların bilgisine, yönetme yeteneklerine ve taktik ustalığa kadar başka pek çok etkene de dayan-

maktadır. Bununla birlikte, gerçek şudur ki, dünyanın askeri güç dengelerindeki önemli değişiklikler, verimlilik dengelerindeki değişikliklerin ardından gelmiştir; dahası, uluslararası sistem içindeki çeşitli imparatorlukların ve devletlerin yükselişleri ve çöküşleri, zaferi her zaman en büyük maddi kaynaklara sahip olan tarafın kazandığı Büyük Güç savaşlarının sonuçlarıyla da doğrulanmıştır.

Böylece, bundan sonra söylenecekler, tarihten çok spekülasyon olurken, son beş yüzyıldaki bu geniş eğilimlerin süreceği yolunda inanılırlığı olan bir varsayıma dayanmaktadır. Uluslararası sistem, bir süre için ister altı, ister iki Büyük Gücün egemenliği altında bulunsun, kural tanımaz niteliğini sürdürmektedir – yani egemen, bencil uluş-devletinden daha büyük bir otorite bulunmamaktadır.[5] Belirli dönemlerin her birinde, bu devletlerin uzun süreli güçten aldıkları nispi pay büyümekte ya da ufalmaktadır. Dünyanın 1987 ya da 2000 yılında olduğu gibi kalma ihtimali 1870'te ya da 1660'ta olduğundan daha büyük değildir. Tersine, kimi iktisatçılar uluslararası üretim ve ticaret yapılarının hiç olmadığı kadar hızla değiştiğini ileri sürmektedir: Tarım ve hammadde ürünleri nispi değerlerini kaybetmekte, sınai "üretim"in sınai "istihdam"la olan bağı kopmakta, bilgi-yoğun mallar tüm ileri toplumlarda egemen hale gelmekte ve dünya sermaye akışları giderek daha büyük ölçüde, ticaret düzenlerinden ayrılmaktadır.[6] Tüm bunların ve bilimdeki pek çok yeni gelişmenin uluslararası meseleleri etkileyeceği kesindir. Özetle, insanın gücünü aşan bir afet ya da felaket getiren bir nükleer cehennemin müdahalesi olmadıkça, esas olarak teknolojik ve ekonomik değişmenin hareketlendireceği bir dünya gücü dinamiği var olmaya devam edecektir. Eğer bilgisayarların, robotların, biyoteknolojinin vb. etkilerine ilişkin iyimser tahminler doğru çıkarsa – ve eğer, buna ek olarak Üçüncü Dünyanın kimi yerlerinde yapılan "yeşil devrim"in başarısına ilişkin tahminlerin (Hindistan'ın ve hatta Çin'in düzenli olarak net tahıl ihracatçısı haline gelmesi söz konusudur)[7] yerinde olduğu anlaşılırsa – dünya, 21. yüzyılın başlarında bir bütün olarak çok daha zenginleşebilir. Teknoloji alanındaki ilerleme daha az çarpıcı olsa bile, ekonomik büyüme olabilecektir. Değişen demografik yapılar, talep üzerinde yapacakları etki ile bunu sağlayacak; hammaddelerin daha incelikli kullanımı da aynı şeyi yapacaktır.

Açık olan bir başka nokta da, bu büyümenin eşitsiz olacağıdır – değişiklik yaratacak koşullara bağlı olarak, kimi yerde daha hızlı, kimi yerde daha yavaş. Aşağıdaki tahminleri fazlasıyla gelip geçici kılan da, her şeyden çok bu noktadır; çünkü, sözgelimi Japonya'nın son 40 yıl içinde gösterdiği çarpıcı ekonomik gelişmenin bundan sonraki 20 yıl içinde de süreceğine ilişkin bir güvence verilemez. Rusya'nın 1960'lardan beri gerilemekte olan büyüme oranlarının, ülkenin ekonomik poli-

tikası ve mekanizmalarında yapılan değişiklikler göz önüne alınırsa, 1990'lı yıllarda yeniden yükselmesi de imkânsız değildir. Ancak mevcut eğilimlerin işaret ettiklerine bakınca, bu sonuçların ikisi de çok mümkün görünmemektedir. Bir başka biçimde ifade etmek gerekirse, şimdi ile 21. yüzyılın başları arasında Japonya durgunluk aşamasına girecek ve Rusya'da ekonomik yönden ileri gidecek olursa bu, ancak koşullarda ve politikalarda, eldeki bilgilere göre beklenmesi akla yakın görünen değişikliklerden çok daha kesin değişiklikler sonucunda olabilir. Sırf dünyanın 15 ya da 25 yıl sonraki görüşüne ilişkin tahminlerin yanlış çıkma ihtimali var diye, insanın, bugün için geçerli genel gelişmelere dayalı akla yakın beklentiler yerine, inanırlığı olmayan sonuçları tercih etmesi gerekmez.

Sözgelimi, günümüzün daha iyi bilinen "global eğilimler"inden biri olan Pasifik bölgesinin yükselişi sürecek diye beklemek, akla uygundur; bunun da tek sebebi, bu gelişmenin çok geniş tabanlı olmasıdır. Yalnızca bir ekonomik güç odağı olan Japonya'yı değil, hızla değişmekte olan dev Çin Halk Cumhuriyetini; yalnızca Avustralya ve Yeni Zelanda gibi zengin ve yerleşik sanayi ülkelerini değil; Tayvan, Güney Kore, Hong Kong ve Singapur gibi yeni sanayileşmekte olan son derece başarılı Asya ülkelerini de içine almaktadır – ayrıca daha geniş olan Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) içindeki Malezya'yı, Endonezya'yı, Tayland'ı ve Filipinleri de; daha geniş çerçevede düşünülürse, Pasifik'teki Birleşik Devletlere bağlı eyaletleri ve Kanada'ya ait toprakları da içine alır.[8] Bu çok geniş alandaki ekonomik büyüme birtakım etkenlerin elverişli bir biçimde bir araya gelmesiyle hız kazanmıştır: İhracata yönelik toplumlar tarafından sınai verimlilikte sağlanan görkemli yükselme ve bu sayede dış ticarette, gemi taşımacılığında ve mali hizmetlerde meydana gelen büyük artışlar; yeni teknolojilere olduğu kadar, daha ucuz emek-yoğun imalata doğru belirgin bir yönelim ve tarım verimini (özellikle de tahıl ve çiftlik hayvanlarında) toplam nüfus büyümesinden daha hızlı bir biçimde artırmaya yönelik son derece başarılı çabalar. Her başarı öbürleriyle elverişli bir etkileşim içine girmiş ve böylelikle geleneksel Batılı güçlerin –onlar kadar Comecon'un da– son yıllarda sağladıklarını fazlasıyla gölgede bırakan bir ekonomik genişleme sağlanmıştır.

Sözgelimi, 1960'ta Asya-Pasifik ülkelerinin (Birleşik Devletler dışında) birleşik gayri safi yurtiçi hasılası dünya GSYH'sının yalnızca yüzde 7,8'iydi; 1982'ye gelindiğinde, bu oran iki kattan fazla artarak yüzde 16,4'e çıkmıştı ve o zamandan bu yana bölgenin büyüme hızları, Avrupa'nınkini, Birleşik Devletlerinkini ve SSCB'ninkini giderek artan farklarla geçmiştir. 2000 yılına gelindiğinde, dünya GSYH'sının yüzde 20'den fazlasına sahip olması çok muhtemeldir – bu da Avrupa

ya da Birleşik Devletlerinkine eşittir ve bu başarı son çeyrek yüzyılda sürmüş olan büyüme oranlarınınkinden "çok daha ufak" büyüme oranları diferansiyelleriyle bile gerçekleşecektir.[9] Pasifik havzasının dinamizmi, aynı süre boyunca Birleşik Devletlerin kendi içinde değişen ekonomik dengelerde de hissedilmiştir. Amerika'nın Asya ve Pasifik'le olan ticareti, 1960'ta Avrupa (OECD üyeleri) ile olan ticaretinin ancak yüzde 48'i iken, 1983'e gelindiğinde Amerika-Avrupa ticaretinin yüzde 122'sine yükselmişti – bu değişiklik, Birleşik Devletler içinde hem nüfus, hem gelirin Pasifik'e doğru yeniden dağılımıyla birlikte sürmüştür.[10] Bu eğilimlerin, sözgelimi, ülkelerin herhangi birinde, büyümenin yavaşlamasına ya da sorunların belli bir sanayi dalını etkilemesine rağmen, genelde devam etmekte oldukları açıktır. O halde, bir ekonomi uzmanının şu anda dünya GSMH'sının yüzde 40'ına sahip olan tüm Pasifik bölgesinin 2000 yılına gelindiğinde, bu miktarın yüzde 50'si gibi hayli büyük bir bölümüne sahip olacağı yolunda güvenle tahmin yürütmesi şaşırtıcı değildir; uzman, "Pasifik, dünya ekonomik gücünün kilit merkezlerinden biri olarak yerini alırken dünya ekonomisinin ağırlık merkezi Asya ve Pasifik'e doğru kaymaktadır"[11] sonucuna varıyor. Buna benzer sözler, kuşkusuz 19. yüzyıldan beri duyulmaktadır; ama bu tahminin gerçeğe dönüşmesi, ancak bölge ticaret ve verimliliğinde 1960'lı yıllardan başlayarak meydana gelen muazzam büyüme sayesinde olmuştur.

Bunun gibi, önümüzdeki 10-20 yılda çok daha az çekici, ama daha da geniş nitelikli bir eğilimin süreceğini varsaymak da akla yakındır: Silah yarışı maliyetinin tırmanması; bunu körükleyen şey uluslararası rekabetler kadar, daha yeni silah sistemlerinin de çok pahalı oluşudur. "Tarihteki tek tük değişmezlerden biri, askeri harcamalara ayrılan ödeneklerin hep artmış olmasıdır"[12] denilmektedir. Eğer bu (kısa vadeli dalgalanmalar olduğu da kabul edilerek) silah teknolojisinin ancak yavaş yavaş değiştiği 18. yüzyılın savaşları ve silahlanma yarışları için doğruysa, enflasyon payı bırakıldığında bile, her yeni kuşak uçak, savaş gemisi ve tankın bir öncekine göre çok daha fazla pahalı olduğu yüzyılımız için daha da doğrudur. 1914 öncesinde bir savaş gemisinin 2,5 milyon sterline mal olması karşısında dehşete düşen Edward dönemi devlet adamları, bugün bir değiştirme fırkateyninin İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığına 120 milyon sterlinden fazlasına mal olduğunu duysalar, şaşıp kalırlardı. 1930'lu yılların sonlarında binlerce B-17 bombardıman uçağına seve seve para ayıran Amerika Yasama Meclisi üyeleri, bugün anlayışla karşılanacağı gibi, Pentagon'un yeni B-1 bombardıman uçağından yalnızca yüz tanesinin 200 milyar dolardan fazlaya mal olacağı yolunda yaptığı tahmin karşısında yüzlerini buruşturmaktadır. Tırmanma her alanda sürmektedir:

Bombardıman uçakları İkinci Dünya Savaşında olduğunun iki yüz katına mal olmaktadır. Avcı uçakları İkinci Dünya Savaşında olduğunun yüz katı ya da daha fazlasına mal olmaktadır. Uçak gemileri İkinci Dünya Savaşındakine göre 20 kat, muharebe tankları 15 kat daha pahalıdır. Gato sınıfı bir denizaltı İkinci Dünya Savaşında ton başına 5.500 dolara mal oluyordu, buna karşı Trident, ton başına 1,6 milyon dolara mal olmaktadır.[13]

Bu sorunları ağırlaştıran şey, bugünün silah sanayiinin ticari nitelikli, serbest pazar imalatından gittikçe uzaklaşmakta olduğu yolundaki işaretlerdir. Savunmanın kendisini ilgilendiren bölümü ile (ister Birleşik Devletler, İngiltere ya da Fransa'da olsun, ister daha da büyük ölçüde SSCB'nin "merkezi denetim ekonomisi"nde) özel bir ilişki içinde bulunan bir iki dev firma elinde toplanmış olan silah sanayii, çoğu kez devletin yalnızca kendisinin (ve dost devletlerin) tüketicisi olacağı ürünler için tekelci iş sözleşmeleri yapması ve maliyetin aşılması karşısında güvence vermesiyle, piyasa hareketlerinden korunmaktadır. Ticari, serbest pazar imalatında ise, IBM ve General Motors gibi dev şirketler söz konusu olduğunda bile kalite, tüketici zevki ve fiyatın hayati önem taşıyan değişkenler olduğu hareketli iç ve dış pazarlardan sırf pay kapmak için kıyasıya rekabet edilmektedir. Silah sanayii, askeri yetkililerin, silahlı kuvvetler mümkün olan (kimi zaman da inanırlığı hemen hiç olmayan) her türlü savaş senaryosunda çarpışabilsinler diye en ileri, "son gelişme durumuna uygun" silahlara sahip olma arzularıyla harekete geçmekte ve gittikçe daha pahalı, daha incelikli ve çok daha az sayıda mal üretmektedir. Öbüründe ise, ev eşyalarının ya da büro bilgisayarlarının ilk prototiplerine başta çok büyük yatırım yapıldıktan sonra, piyasa rekabeti ve geniş çaplı üretim yüzünden birim maliyetleri aşağıya doğru çekilmektedir.[14] 19. yüzyılın sonlarından itibaren yeni teknolojik ve bilimsel gelişmelerde meydana gelen patlamanın savunma imalatçılarını hükümetlerle, kaçınılmaz olarak "serbest piyasa" normlarından[15] uzaklaşan bir ilişkiye ittiği doğrudur ama bu artışın günümüzdeki hızı ürküntü vericidir. Birleşik Devletlerde "askeri reform" için yapılan çeşitli öneriler, birtakım alaycı kimselerin, 2020 yılına gelindiğinde, tek bir uçak tüm Pentagon bütçesini yutacak diye yaptıkları tahminin gerçeğe dönüşmesini belki önleyebilir ama bu çabaların bile giderek artan maliyetlerle giderek daha az sayıda silah üretimi eğilimini tersine çevirmesi mümkün değildir.

Bu, büyük ölçüde –100.000 ayrı parçası olabilen modern avcı uçakları gibi– silahların gittikçe daha büyük ölçüde ve kaçınılmaz bir biçimde incelikli hale gelmesi yüzündendir; ama silah yarışlarının karada, okyanusların üzerinde ve altında, havada ve uzayda devam etmesin-

den de kaynaklanmaktadır. Bu rekabetlerin en büyüğü, NATO ve Varşova Paktı ülkeleri arasındaysa da (iki süper güç yüzünden, dünya silahlanma yatırımlarının hemen hemen yüzde 80'i, bu ülkelerce yapılmakta ve bunlar dünyadaki uçak ve gemilerin yüzde 60-70'ine sahip bulunmaktadırlar) Ortadoğu'da, Afrika'da, Latin Amerika'da ve İran'dan Kore'ye Asya üzerinde daha ufak çaplı silah yarışları –ve tabii savaşlar– sürmektedir. Bunun bir sonucu olarak, Üçüncü Dünya Ülkelerinin askeri harcamalarında, en yoksul rejimler söz konusu olduğunda bile, bir patlama gerçekleşmiş ve bu ülkelere olan silah satışları ve transferlerinde geniş kapsamlı artışlar meydana gelmiştir; 1984'e gelindiğinde, 35 milyar dolar gibi muazzam bir miktara ulaşan dünya silah ithalatı, dünya tahıl ticaretini geçmişti (33 milyar dolar). Şuna da işaret etmek yerinde olur ki, ertesi yıl dünya askeri harcamaları toplam 940 milyar dolara ulaşmıştı; bu da dünyamız nüfusunun daha yoksul yarısının tüm gelirinin bayağı üzerine çıkıyordu. Dahası, silaha yapılan bu harcamalar, global ekonomi ile ulusal ekonomilerin çoğunun genişlemesinden daha hızlı olarak artıyordu. Başı Birleşik Devletler ve SSCB çekiyor, ikisi de savunmaya yılda 250 milyar dolardan daha fazlasını ayırıyor ve bu miktarı yakın bir gelecekte 300 milyar doların üzerine çıkaracak gibi görünüyorlar. Çoğu ülkede silahlı kuvvetlere yapılan harcamalar, devlet bütçelerinden ve GSMH'dan gittikçe daha çok pay alıyor ve bu gidişi (Japonya ya da Lüksemburg'da olduğu gibi, amaçların rol oynadığı birkaç istisna dışında) silah harcamalarını indirmek için içten bir kararlılık yerine, ekonomik zayıflıklar, sağlam para darlığı vb. dizginliyor.[16] Worldwatch Institute'un, "dünya ekonomisinin militarizasyonu" diye adlandırdığı süreç, şimdilerde bir önceki 25-30 yıla göre daha hızla ilerlemektedir.[17]

Bu iki eğilim –global verimlilik dengeleri Pasifik havzasına doğru kayarken, büyümenin eşitsiz olarak sürmesi ve silah ve silahlı kuvvetlerin maliyetlerinin yükselmesi– kuşkusuz birbirlerinden ayrı gelişmelerdir. Ama aynı zamanda birbirlerini giderek daha çok etkileyebilecekleri de açıktır ve aslında bunu şimdiden yapmaktadırlar. Her ikisini de teknolojik ve sınai değişmeler dinamiği harekete geçirmektedir (ayrı ayrı silahlanma yarışlarının ardında politik ve ideolojik sebepler bulunsa bile). Her ikisi de ulusal ekonomileri fazlasıyla etkilemektedir: İlki, zenginliğe ve verimliliğe daha hızlı ya da daha ağır bir tempoyla destek vererek ve birtakım toplumları öbürlerinden daha varlıklı hale getirerek; ikincisi de, ulusal kaynakları tüketerek – bu tüketiş yalnızca sermaye yatırımı ve hammadde yönünden değil, (belki daha da önemlisi) ticari ihracata yönelik büyüme yerine, savunmayla bağlantılı üretimde çalışan bilim adamları, mühendisler ve Ar-Ge personelinin oranı ile de ölçülmektedir. Savunma harcamalarının birtakım ticari nitelikli ekonomik

yan ürünler verebileceği ileri sürülmesine rağmen, aşırı silah harcamalarının ekonomik büyümeye zarar vereceği yolundaki düşünceye karşı çıkmak giderek daha zor görünmektedir.[18] Askeri açıdan dengesizce genişleyen çağdaş toplumların yaşadıkları güçlükler, II. Philip İspanya'sını, II. Nicholas Rusya'sını ve Hitler Almanya'sını etkileyen güçlüklerin birer tekrarından başka bir şey değildir. Geniş bir askeri kuruluş, büyük bir anıt gibi etkilenmeye yatkın gözlemcilere heybetli görünebilir; ama sağlam bir temele dayanmıyorsa (bu temel bizim örneğimizde verimli bir ulusal ekonomidir), ilerde çökme riski taşır.

O halde, daha geniş bir çerçeve içinde düşünüldüğünde, bu eğilimlerin ikisi de derin sosyoekonomik ve politik anlamlar taşımaktadır. Belli bir ülkede büyümenin yavaş olması, muhtemelen, halkın moralini çökertecek, hoşnutsuzluklar yaratacak ve ulusal harcama öncelikleri üzerindeki tartışmaları şiddetlendirecektir; öte yandan hızlı bir teknolojik ve sınai genişleme temposu da özellikle bugüne kadar sanayileşmemiş bir toplumda birtakım sonuçlar doğuracaktır. Geniş kapsamlı silahlanma harcamaları ulusal ekonomi içindeki belli bir takım sanayi kollarına yararlı olabilir; ancak kaynakların toplum içindeki başka gruplardan uzaklaşmasına da yol açabilir ve ulusal ekonomiyi başka ülkelerin ticari rekabetiyle baş etme konusunda daha az yeterli hale getirebilir. Sınır kapılarına dayanmış bir düşman olmadıkça, yüksek savunma harcamaları yüzyılımızda hemen her zaman "silaha karşı geçim" tartışmasına yol açmıştır. Bu kadar açıktan olmasa bile, bizim amaçlarımız açısından daha da önemli olan bir tartışmayı da ekonomik kudretin askeri güçle olan gerçek ilişkisi konusunda başlatmıştır.[19]

O halde bugün, tarihte ilk kez olmamakla birlikte, bir ulusun düzen tanımaz bir askeri-politik dünya içindeki varlığı ile laissez-faire'ci bir ekonomik dünya içindeki varlığı arasında bir gerilim hüküm sürmektedir; bir yanda en son silah sistemlerine yaptığı yatırımlar ve ulusal kaynakların çok büyük oranlarda silahlı kuvvetlere kaydırılmasıyla somutlaşan stratejik güvenlik arayışı; öbür yanda da büyümeye (büyüme ise yeni üretim ve zenginlik yaratma yöntemleriyle sağlanmaktadır), verim artışına ve iç ve dış talebin gelişmesine dayanan güçlenmiş bir ulusal ekonomiyle somutlaşan ekonomik güvenlik arayışı arasında – bunların hepsi de silahlanmaya yapılan aşırı harcamalardan zarar görebilir. Dengesizce genişlemiş bir asker kuruluş ekonomik büyüme oranını yavaşlatabileceği ve ülkenin dünya imalat verimi içindeki payının, dolayısıyla zenginliğinin, dolayısıyla da gücünün gerilemesine yol açacağı içindir ki, sorun tümüyle, büyük savunma kuvvetleriyle sağlanan kısa vadeli güvenliği, artan üretim ve gelirin getireceği uzun vadeli güvenlikle ölçüp biçmek sorunu haline gelmektedir.

Bu çelişen amaçlar arasındaki gerilimin 20. yüzyılın sonunda özel-

likle şiddetlenmesi, belki de örnek alınabilecek çeşitli alternatif "modeller"e gösterilen genel ilgi yüzündendir. Bir yanda, 1945'ten başlayarak dünya üretiminde ve karşılıklı ticari bağımlılıkta ortaya çıkan büyük artıştan yararlanan ve dış politikalarında başka toplumlarla ticari, barışçıl ilkelere ağırlık veren –çoğu, Japonya ve Hong Kong gibi Asya'da bulunan ama İsviçre, İsveç ve Avusturya'nın da aralarına katıldığı– son derece başarılı "ticaretçi devletler" vardır. Sonuç olarak bunlar, savunma harcamalarını ulusal egemenliklerinin korunmasıyla bağdaşacak kadar düşük tutmayı amaçlamışlar ve bu yolla, kaynaklarını yüksek iç tüketim ve sermaye yatırımı için serbest bırakmışlardır. Öte yandan çeşitli "militarize" ekonomiler bulunmaktadır – Güneydoğu Asya'daki Vietnam, Yakındoğu'da uzayıp giden savaşlar sürdürmekte olan İran ve Irak, İsrail ile onu kıskanan komşuları ve SSCB'nin kendisi; bunların hepsi de her yıl GSMH'larının yüzde 10'undan çoğunu (kimi zaman çok daha fazlasını) savunma harcamalarına ayırmakta ve bu düzeylerde harcamaların askeri güvenliği sağlamak için gerekli olduğuna kuvvetle inanırken, kaynaklarının verimliliğe yönelik, barışçıl amaçlardan uzaklaşması yüzünden açıkça zarar görmektedirler. Deyim yerindeyse, bu tüccar ve savaşçı devletlerin oluşturduğu iki kutup arasında ise, yerkürenin geri kalan uluslarının çoğunluğu yer almaktadır; bunlar dünyanın, silah harcamalarını Japonya'da görülen olağanüstü düşük düzeye indirmelerine izin verecek kadar güvenli bir yer olduğuna inanmakta, ancak silahlanmaya yapılan geniş çaplı harcamaların yüksek ekonomik ve toplumsal maliyetinden genellikle huzursuz olmakta ve kısa vadeli askeri güvenlik ile uzun vadeli ekonomik güvenlik arasında belli bir değiş-tokuş olduğunu da bilmektedirler. Denizaşırı yerlerde –gene Japonya'nın aksine– geniş ve kurtulması zor olan askeri taahhütleri bulunan ülkeler için, sorun daha da ağırlaşmaktadır. Üstelik önde gelen güçlerin çoğunda planlamacılar silah maliyetlerini yalnızca verimli yatırımlar karşısında değil (özellikle de genel nüfusları yaşlandığı için), artan toplumsal talepler karşısında da ölçüp biçmek zorunda olduklarını çok iyi bilmektedirler; bu da harcamalardaki önceliklerin belirlenmesini her zamankinden daha çok zorlaştırmaktadır.

O halde, dünya 21. yüzyıla doğru ilerlerken, yönetimlerin çoğundan, belki de tümünden beklenen başarı üçlü bir başarıdır: Aynı anda ulusal çıkarlar için askeri güvence (ya da geçerli olabilecek bir tür alternatif güvence) sağlamak ve yurttaşlarının sosyoekonomik ihtiyaçlarını karşılamak ve sürekli büyümenin gerçekleşmesini sağlamak; bunlardan sonuncusu, hem bugün için gerekli olan silahları ve geçimi sağlamak gibi olumlu nitelikli amaçlar, hem de ilerde insanların askeri ve ekonomik güvenliğine zarar verebilecek nispi ekonomik gerilemeden kaçınmak gi-

bi olumsuz nitelikli amaçlar için şarttır. Teknolojik ve ticari değişikliklerin eşitsiz temposu düşünülürse, bu başarıların üçünü birden uzun süreyle elde etmek, çok zor bir iş olacaktır. Ancak üçüncüsü olmadan ikisinin –ya da ilk ikisinden herhangi birinin– elde edilmesi uzun vadede kaçınılmaz olarak nispi güç kaybına sebep olacaktır; tabii, dünya gücü dinamiğine ayak uydurmayı başaramayan, büyümeleri daha yavaş tüm toplumların kaderi de bu olmuştur. Bir iktisatçının yaptığı hesaba dayanarak işaret edildiği gibi, "Tasavvur etmesi zordur ama bir ülkenin verimlilik büyümesi, İngiltere'ninki gibi yüzyıl boyunca öbür ülkelerin yüzde bir gerisinde kalırsa, dünyanın tartışılmaz sanayi lideri olan o ülke, bugün sahip olduğu orta halli ekonomi düzeyine inebilir."[20]

Dünyanın önde gelen uluslarının bu görevi yerine getirme konusunda ne kadar iyi (ya da kötü) durumda oldukları, bundan sonraki bölümlerin odak noktasını oluşturmaktadır. Vurgulamaya gerek kalmadan ortada olan bir nokta şudur ki, savunma harcamaları/askeri güvenlik, toplumsal/tüketime yönelik ihtiyaçların gerektirdikleri ile büyüme için yatırımlar, kaynakların kullanımında bir rekabet üçgeni oluşturdukları için, bu gerilime tam bir çözüm getirmek mümkün değildir. Elde edilebilecek en büyük başarı, herhalde bu üç amacın hepsini kabaca bir uyum içinde tutabilmektir; ancak, bu dengeye nasıl ulaşılabileceği konusunu kuvvetle etkileyen şey, teorik bir denge tanımı değil, her zaman için ulusal koşullar olacaktır. Düşman komşularla çevrili bir devlet, yurttaşları kendilerini nispi olarak tehdit altında hissetmeyen bir başkasına göre, askeri güvenliğe daha fazla para ayırmanın daha iyi olacağını düşünecektir; doğal kaynakları zengin bir ülke için, silah ve geçim sağlamak daha kolay olacaktır; başkalarına yetişmek için ekonomik büyüme konusunda kararlı olan bir toplum, savaşın eşiğinde olan bir toplumdan farklı önceliklere sahip olacaktır. Coğrafya, politika ve kültür hep, bir devletin "çözüm"ünün bir başkasınınkiyle hiçbir zaman tümüyle aynı olmamasına sağlayacaktır. Bununla birlikte temel düşünce gene aynıdır: Savunmanın, tüketimin ve yatırımın birbirleriyle yarışan talepleri arasında kabaca bir denge olmazsa, bir Büyük Gücün bu statüsünü uzun süre koruması mümkün değildir.

ÇİN'İN DENGELEME POLİTİKASI

Silahların çağdaşlaştırılması, halkın sosyal ihtiyaçlarının karşılanması ve eldeki tüm kaynakların, askeri olmayan "verimli" girişmelere yöneltilmesi gereğinin birbirleriyle yarışan talepleri, aynı anda Büyük Güçler arasında hem en yoksul hem de stratejik açıdan muhtemelen en az elverişli olan bir konuma sahip Çin Halk Cumhuriyetinde (ÇHC), başka hiçbir yerde olmadığı kadar zorlayıcıdır. Ancak, ÇHC birtakım

sürüp giden güçlükler çekiyorsa da, ülkenin bugünkü liderleri Moskova'da, Washington'da, ya da Tokyo'da ve tabii Batı Avrupa'da olanlardan tümüyle daha tutarlı ve daha geleceğe dönük bir yüksek strateji geliştiriyor görünmektedir. Çin'i sıkıştıran maddi kısıtlamalar büyük olmakla birlikte, bunlar, sürdürülebildiği takdirde ülkeyi 10-20 yıl içinde değişime uğratma umudu veren ekonomik genişleme sayesinde hafiflemektedir.

Ülkenin zayıf yanları o kadar iyi bilinmektedir ki bunlara burada kısaca değinmek yeterlidir. Pekin kendisini (bir ölçüde haklı olarak) tecrit edilmiş ve sarılmış olarak görmüştür. Bu kısmen Mao'nun Çin'in komşularına yönelik politikaları yüzünden olsa da, onyıllar içindeki rekabetlerinin ve emellerinin de bir sonucudur. Japonya'nın daha önceki saldırganlıklarının anıları Çinlilerin zihninden silinmiş değildir ve Pekin'deki liderlerin Japonya'nın son yıllardaki ani ve geniş boyutlu büyümesi karşısındaki ihtiyatlı tutumlarını pekiştirmektedir. 1970'li yıllarda Washington'la ilişkilerde buzların erimesine rağmen, Birleşik Devletlere de bir ölçüde kuşkuyla bakılmaktadır – bu, Rusya karşısında bir blok oluşturmaya fazla hevesli görünen, Tayvan'a geçmek bilmez bir ilgi duyduğu anlaşılan ve Üçüncü Dünya ülkelerine ve devrimci hareketlere karşı Pekin'in hoşuna gitmeyecek kadar istekle müdahalede bulunan Cumhuriyetçi yönetim varken, özellikle böyledir. Tayvan'ın ve kıyı açıklarındaki daha küçük adaların geleceği sıkıntı verici bir konu olarak durmaktadır ve ancak yarı bastırılmış durumdadır. ÇHC'nin Hindistan'la olan ilişkileri soğuk kalmış, iki ülkenin Pakistan ve Rusya'yla ayrı ayrı ilişkileri yüzünden karmaşık bir duruma gelmiştir. Çin, son yıllarda Moskova'nın kendisine "kur yapma" çabalarına rağmen, SSCB'yi başlıca dış tehlike olarak görme zorunluluğunu hissetmektedir – bu da yalnızca Ruslar sınıra yığınlarca tümen ve uçak yerleştirmiş oldukları için değil, Rusların Afganistan'ı işgal etmeleri ve daha da kaygı verici olarak Sovyet destekli Vietnam devletinin güneye doğru askeri yayılmacılığı yüzündendir. O halde, bir ölçüde, yüzyılımızın daha önceki dönemlerindeki Almanlar gibi, Çinliler de, aynı global güç sistemi içindeki yerlerini sağlamlaştırmaya çalışırlarken, "kuşatılmışlık" üzerinde de ciddi olarak düşünmektedirler.[21]

Üstelik hüner gerektiren, çok taraflı bir dizi diplomatik görevi yerine getirmek durumunda olan bu ülke, başlıca rakiplerine bakılarak değerlendirildiği zaman, askeri ya da ekonomik yönden çok güçlü olan bir ülke de değildir. Çin Ordusu, sayısal açıdan büyüklüğüne rağmen, çağdaş harp araçları yönünden hâlâ kaygı verecek kadar yetersiz donanımlıdır. Elindeki tankların, ağır silahların, uçakların ve savaş gemilerinin çoğu Çin'in yıllar önce edinmiş olduğu Rus ya da Batı modellerinin yerli örnekleridir ve daha sonraki, çok daha incelmiş silah tipleriyle ay-

nı düzeyde olmadıkları kesindir; sağlam bir parasının olmaması ve başka ülkelere fazla bağımlı hale gelme konusundaki isteksizliği, yabancı silah alımını en alt düzeyde tutmuştur. Pekin'deki liderler için belki daha da kaygı verici olan, Çin'in muharebe yeterliği açısından olan zayıflıklarıdır; bunun da sebebi, ordu içindeki profesyonelliğe yöneltilen Maocu saldırılar ve köylü milislerin tercih edilmesi olmuştur – bu tür ütopyacı çözümler Vietnam'la 1979'da olan sınır savaşında pek yararlı olmamış, Vietnam'ın savaşa dayanıklı ve iyi eğitilmiş askerleri yaklaşık 26.000 Çinliyi öldürmüş, 37.000'ini yaralamışlardır.[22] Çin, ekonomik alanda daha da geri görünmektedir; resmi kişi başına GSMH rakamları, Batılı kavramlar ve ekonomik ölçülere daha iyi uyum sağlayacak biçimde düzeldikten sonra bile,[23] elde edilen rakam çoğu ileri kapitalist devletlerdeki 13.000 doları hayli aşan ve SSCB'de de epeyce büyük bir değer olan 5.000 dolar yanında, ancak 500 dolardır. Bugün bir milyar olan nüfusun 2000 yılına gelindiğinde 1,2 ya da 1,3 milyara çıkması beklenirken, kişisel gelirde önemli bir artış umudu pek büyük olmayabilir; önümüzdeki yüzyılda bile, ortalama Çin yurttaşı, yerleşik güçlerin insanlarına kıyasla yoksul olacaktır. Dahası, şunu söylemeye bile gerek yoktur ki bu kadar kalabalık bir ülkeyi yönetmenin, farklı grupları (parti, ordu, bürokratlar, çiftçiler) birbirleriyle bağdaştırmanın ve toplumsal ve ideolojik çalkantılar olmadan büyüme elde etmenin güçlükleri en esnek ve en akıllı liderler için bile, zorlu bir sınav olacaktır. Çin'in son yüzyılda ülke içinde yaşadıkları, uzun vadeli kalkınma stratejileri için cesaret verici örnekler oluşturmaktadır.

Bununla birlikte Çin'de, son altı ya da sekiz yıl içinde ortaya çıkan reform ve kendi kendini düzeltme belirtileri dikkat çekicidir ve Deng Xiao-ping'in önderliği altındaki bu dönemin bir gün tarihçiler tarafından Colbert'in Fransa'sı, ya da Büyük Frederick'in saltanatının ilk dönemleri veya Meiji Restorasyonunu izleyen onyıllardaki Japonya'yı gördükleri gibi değerlendirilebileceği izlenimini vermektedir; yani, her türlü pragmatik yolu kullanarak gücünü (bu sözcüğün taşıdığı her anlamda) artırmaya çabalayan, ulusal amaçlara olabildiğince hızla ve pürüzsüz bir biçimde ulaşılsın diye girişimi, inisiyatifi ve değişmeyi teşvik arzusu ile, olayları yönlendirmek yolundaki étatiste kararlılığı dengeleyen bir ülke. Bu tür bir strateji, hükümet politikasının ayrı ayrı yönlerinin birbirleriyle olan bağıntısını görme yeteneği gerektirir. Böylece bu değişimlerin güvenli bir biçimde gerçekleşmesine izin verecek oluşum hızına, kısa vadeli ihtiyaçlara göre uzun vadeli ihtiyaçlar için ayrılacak kaynakların miktarına, devletin iç ve dış ihtiyaçlarının eşgüdümlenmesine ve –son, ama hâlâ "biraz değiştirilmiş" Marksçı bir sistemi olan bir ülke için, belki de öbürlerinden daha önemli bir nokta olarak da– ideoloji ile uygulamayı bağdaştırma yollarına ilişkin dikkatli değerlen-

dirmeler isteyen, incelikli bir dengeleme politikası gerektirmektedir. Güçlükler olmasına ve ilerde yeni güçlükler çıkacak gibi görünmesine rağmen, bugüne kadar yapılanlar dikkat çekicidir.

Sözgelimi, Çin Silahlı Kuvvetlerinin 1960'lı yıllardaki çırpınışlardan sonra, kendilerini pek çok yönden nasıl değiştirdikleri görülmektedir. Halk Kurtuluş Ordusunun (bu ordu, donanma ve hava kuvvetlerini de içine almaktadır) planlı bir biçimde 4,2 milyonluk personelden 3 milyona indirilmesi, aslında gerçek güç açısından bir artıştır çünkü bunlardan çok büyük bir bölümü demiryolu yapımı ve belediye görevlerinde kullanılan destek kuvvetleriydi. Silahlı kuvvetler içinde kalanların genelde daha nitelikli olmaları muhtemeldir: Yeni üniformalar ve ("burjuva" nitelikli oldukları için Mao tarafından kaldırılan) askeri rütbelerin geri getirilmesi, bunun dışardan görülen bir belirtisidir; ama bu kuvvetler, büyük ölçüde gönüllülerin oluşturduğu ordunun yerine (devletin yüksek nitelikli personele ulaşmasını sağlamak için) zorunlu askerlik hizmetini getirerek, askeri bölgeleri yeniden düzenleyerek, daha verimli hale getirmek üzere kurmayların sayısını indirerek ve Maocu dönemde gözden düştükten sonra, yeniden ortaya çıkan akademilerdeki subaylık eğitimini iyileştirerek takviye edilecektir.[24] Bunun yanı sıra, sayıca epey büyük olmalarına rağmen, bir hayli çağdışı kalmış silahların çağdaşlaştırılması gerçekleştirilecektir. Donanmaya, destroyerler ve refakat gemilerinden, hızlı taarruz araçları, hatta hoverkraftlara kadar bir sürü yeni gemi sağlanmaktadır; ve Çin çok büyük bir konvansiyonel denizaltı filosu oluşturarak (1985'te 107 denizaltı ile) bu alanda dünyanın üçüncü en büyük kuvvetine sahip olmuştur. Tanklarında artık lazerli telemetreler bulunmaktadır; uçakları ise çağdaş radarlarla donatılmıştır ve tüm hava koşullarına uygun hale getirilmektedir. Tüm bunların yanı sıra çağdaş muharebe meydanı koşulları altında geniş çaplı tatbikatlar yoluyla denemeler yapma (1981'de yapılan böyle bir tatbikata uçaklarla desteklenen altı ya da yedi Çin Ordusu katılmış – 1979'da Vietnam'la yapılan çatışmada bunlar yoktu),[25] ve Rusya ile olan sınır boyunca benimsenen "ileri savunma" stratejisini, uzun ve tehlikeye açık sınırın bir miktar gerisinde karşı taarruzlara yönelik olarak yeniden ele alma isteği görülmektedir. Donanma da çok daha geniş çapta denemeler yapmaktadır: 1980 yılında 18 teknelik bir özel hizmet kuvveti, Çin'in en yeni kıtalararası balistik füze denemeleriyle bağlantılı olarak Güney Pasifik'te sekiz bin deniz milini kapsayan bir görev yerine getirmiştir. (İnsan acaba, Cheng Ho'nun 15. yüzyıldaki gezilerinden bu yana Çin deniz gücünün ilk önemli gösterisi miydi bu, diye düşünmeden edemiyor.) (Bkz. s. 6-7)

Çin'in askeri açıdan bir Büyük Güç olarak ortaya çıkışında daha da çarpıcı olan nokta, bu ülkenin nükleer teknolojisini olağanüstü bir

hızla geliştirmesi olmuştur. Gerçi, Çinlilerin yaptığı ilk denemeler Mao zamanında olmuştu ama Mao, "halk savaşı"nın erdemlerini tercih ederken, nükleer silahları açıkça küçümsemişti; buna karşı Deng yönetimi Çin'i olabildiğince çabuk bir biçimde modern askeri devletler katına çıkarmaya kararlıdır. Çin daha 1980'de yedi bin deniz milli menzili olan (bu yalnızca SSCB'nin tümünü değil, Birleşik Devletlerin de bazı bölümlerini kapsamaktadır) ICBM'ler* denemekteydi.[26] Bir yıl sonra da roketlerinden biri üç uzay uydusu fırlattı; bu ise, birden fazla savaş başlıklı roket teknolojisinin bir belirtisidir. Çin'in nükleer kuvvetlerinin çoğu karaya bağlıdır ve uzun mesafeli olmaktan çok orta menzillidir; ancak bunlara yeni ICBM'ler, (nükleer caydırıcılık yönünden) belki en önemli adım olarak da, füze taşıyan bir denizaltı filosu katılmaktadır. Çin 1982'den beri denizaltılardan fırlatılan balistik füze denemeleri gerçekleştirmekte ve hem menzil, hem artış isabetini iyileştirme çalışmaları yapmaktadır. Çinlilerin taktik nükleer silah denemeleri yaptıklarına ilişkin bilgiler de vardır. Tüm bu yapılanlar, geniş kapsamlı atom araştırmaları ile ve Çin'in nükleer silahlarını geliştirme çalışmalarının uluslararası sınırlandırma anlaşmaları yoluyla "dondurulması"nı reddetmesiyle desteklenmektedir; çünkü böyle bir şey ancak mevcut Büyük Güçlerin işine yarar.

Açıkça belli olan bir askeri-teknolojik güce karşı, devam etmekte olan zayıflık belirtilerine işaret etmek de kolaydır. Bir silahın ilk prototipinin üretimi ile, bunun sınanıp denendikten sonra büyük sayılarda yapılarak silahlı kuvvetlerin eline geçmesi arasında her zaman için önemli bir zaman farkı olmaktadır; ve bu, sermaye ya da bilimsel kaynaklar yönünden zengin olmayan bir ülke için özellikle böyledir. Ciddi terslikler –bunların arasında füze fırlatma girişimi sırasında Çin denizaltılarından birinin infilak etme ihtimali; silah programlarının iptali ya da yavaşlatılması; metal teknolojisi, ileri jet motorları ve radar, seyir ve haberleşme donanımı konularında bilgi ve beceri noksanlığı vardır– Çin'in, SSCB ve Birleşik Devletlerle gerçek askeri eşitlik elde edebilmek için yaptığı atılımı kösteklemeye devam etmektedir. Donanması da, Pasifik Okyanusunda yapılan tatbikatlara rağmen bir "mavi su" filosu olmaktan uzaktır ve füze taşıyan denizaltıları önceki denizaltıların hepsinden daha derinlere dalan ve daha hızlı giden dev tipler (Ohio sınıfı, Alfa sınıfı) geliştirmek üzere, para akıtan "İki Büyükler"in filolarının uzun süre gerisinde kalacaktır.[27] Son olarak da, mali konularda söz edince şu da hatırlanmaktadır ki, Çin savunma için süper güçlerin harcadıklarının sekizde biri kadar ya da o dolayda para harcadığı sürece, tam eşitlik sağlanmasının yolu yoktur; bu nedenle de her türden silah

ICBM: Kıtalararası balistik füze. – ç.n.

edinmesi ya da tasavvur edilebilecek her tehdite karşı hazırlık planları yapması mümkün değildir.

Bununla birlikte, Çin'in mevcut askeri gücü bile, ona birkaç yıl öncesinden çok daha ağırlıklı bir nüfuz sağlamaktadır. Eğitim, teşkilatlanma ve donanımdaki iyileştirme çalışmaları PLA'yı* Vietnam, Tayvan ve Hindistan gibi bölgesel rakipleri ile karşılaşmak konusunda son 20 yıldakine göre daha iyi bir duruma getirmiş olmalıdır. Sovyetler Birliği karşısındaki askeri denge bile artık fazla orantısız bir biçimde Moskova'nın lehine olmayabilir. Asya'da ilerde çıkabilecek anlaşmazlıklar bir Çin-Rus savaşına yol açacak olursa, Moskova'daki liderler Çin'e karşı ağır nükleer saldırılara onay vermeyi, hem dünyada uyandıracağı tepki, hem de Amerika'nın vereceği karşılığın belirsizliği yüzünden politik açıdan zor bulabilirler; ancak "nükleerleşme" olduğu takdirde, Sovyet Silahlı Kuvvetlerinin Çin'in büyümekte olan kara ve (özellikle de) deniz füze sistemlerini, onların misilleme yapmasına meydan vermeden yok etmeyi garantileme ihtimalleri giderek azalmaktadır. Öte yandan, yalnızca konvansiyonel savaş olursa, Sovyetlerin açmazı gene çok ciddidir. Moskova'nın savaş ihtimalini ciddiye aldığı, Urallar'ın doğusundaki iki askeri bölgeye 50 tümen dolayında (bunların içinde altı ya da yedi tank tümeni vardır) Rus askeri yaymış olmasından çıkarılabilir. Bu kuvvetlerin sınır bölgesine benzer biçimde yerleştirilmiş olan 70 ya da daha çok PLA tümeniyle baş edeceğini varsaymak mümkünse de, sahip oldukları üstünlük çarpıcı bir zafer kazanmaya pek yeterli değildir – hele Çinliler bir Sovyet Yıldırım Harbinin etkilerini zayıflatmak üzere zaman yerine mekânı kullanırlarsa. Çoğu gözlemci açısından bugün Orta Asya'da bir "yaklaşık denklik", bir "kuvvetler dengesi mevcuttur[28] – ve eğer doğruysa, bu durumun stratejik yankıları en yakındaki Moğolistan bölgesinden çok ötelere uzanmaktadır.

Ancak Çin'in daha uzun vadeli savaşma gücünün en önemli yönü bir başka noktadadır: Ekonomisinde son birkaç onyıl boyunca meydana gelen ve geleceğe doğru sürecek gibi duran olağanüstü hızlı büyümede. Bundan önceki bölümde değinildiği gibi (bkz. s. 490-92), komünistler egemenliklerini iyice sağlamlaştıran önce bile, Çin epeyce büyük bir imalatçı güçtü – ama bu, ülkenin büyüklüğü, nüfus çoğunluğunun köylü ve çiftçilerden oluşması ve savaş ile iç savaşın sebep olduğu kesintiler yüzünden ortaya çıkmıyordu. Marksçı bir rejim oluşturulması ve barışın gelmesi, üretimin hızla ileri gitmesini sağlamış, devlet de hem tarımsal hem sınai büyümeyi teşvik etmiştir – bunu kimi zaman (yani Mao başlayken) garip bir şekilde amaca zarar veren yollarla yapmış olsa bile. 1983-1984'de yazan bir gözlemci "Çin, 1952'den bu yana sanayi ve

PLA: Halk Kurtuluş Ordusu. – ç.n.

tarımda sırasıyla yaklaşık yüzde 10 ve yüzde 3'lük yıllık büyüme oranları ve GSMH'da her yıl yüzde 5-6'lık bir genel büyüme elde etmiştir"[29] demektedir. Bu rakamlar Asya'da Singapur ve Tayvan gibi dışsatıma yönelik "ticaretçi devletler"in başarılarına denk olmasa bile, Çin kadar geniş ve kalabalık bir ülke için etkileyicidir ve hemen önemli bir ekonomik güce dönüşmektedir. Bir hesaba göre, 1970'li yıllarda Çin sanayi ekonomisi, SSCB ve Japonya'nın 1961'de sahip oldukları sanayi ekonomisi kadar (belki de ondan daha) genişti.[30] Üstelik, bir kez daha söylemek yerinde olacaktır ki, bu ortalama büyüme oranları 1958-1959 sözde İleri Doğru Büyük Sıçrayış dönemini; Rusya'dan kopuşu ve 1960'lı yılların başında Sovyet parasının, bilim adamlarının ve projelerinin ülkeden çekilişini; sınai planlamayı bozmakla kalmayıp hemen hemen bir kuşak boyu tüm eğitim ve bilim sistemini de sarsan Kültür Devriminin yarattığı karışıklık dönemini de kapsamaktadır. Bu olaylar meydana gelmemiş olsaydı, Çin'in büyümesi genelde daha da hızlı olacaktı – bu da, Deng öncülüğündeki son beş yıllık reformlar döneminde tarımda ortalama yüzde 8'lik, sanayide de göz kamaştırıcı bir oran olan yüzde 12'lik büyümeden anlaşılmaktadır.[31]

Tarım sektörü, çok büyük bir ölçüde, hem Çin'in elinde bulunan bir fırsat, hem de zayıf bir noktasıdır. Uzakdoğu kökenli sulu pirinç tarımı yöntemleri hektar başına ürün olarak son derece verimli olmaktadır ama bunlar aynı zamanda aşırı derecede emek-yoğun yöntemlerdir – bu da, sözgelimi Amerika kırlarında kullanılan geniş çaplı, makineleşmiş tarım biçimlerine geçmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak tarım Çin'in GSYH'sının yüzde 30'undan fazlasını oluşturduğu ve tarımda nüfusun yüzde 70'i istihdam edildiği için, bu kesimde bir zayıflama (hatta yalnızca yavaşlama) olması, tüm ekonomi için bir engel oluşturacaktır – Sovyetler Birliği'nde açıkça olduğu gibi. Bu tehdit, ilerde patlayacak bir saatli bomba olan nüfus konusu yüzünden şiddetlenmektedir. Çin, şimdiden bir milyar insanı ancak 250 milyon dönümlük ekilebilir araziden yararlanarak doyurmaya çalışmaktadır (buna karşı Birleşik Devletlerin 230 milyonluk nüfusu için 400 milyon dönümlük ürünü bulunmaktadır);[32] ülkenin 2000 yılına gelindiğinde, hem ödemeler dengesi yüzünden, hem de stratejik açıdan bir bedeli olan yiyecek ithaline gittikçe daha bağımlı hale gelmeden bir 200 milyon Çinliyi daha beslemesi mümkün müdür? Bu hayati soruya açık bir cevap almak zordur; bunun sebebi uzmanların farklı belirtilere işaret etmeleridir. Çin'in geleneksel yiyecek maddeleri ihracatı son 30 yıl içinde yavaş yavaş gerilemiş ve ülke 1980'de, çok kısa ifadesiyle, net bir ithalatçı[33] olmuştur. Öte yandan Çin hükümeti, çok geniş bilimsel kaynakları, Hindistan modeli bir "yeşil devrim" elde edebilmek için kullanmaktadır ve Deng'in piyasaya yönelik reformları teşviki ve bunun yanı sıra tarımdaki alım fiyatlarında

(maliyeti kentlere yansıtmadan) meydana gelen çok büyük artışlar son beş yıl içinde yiyecek üretiminde muazzam yükselmelere yol açmıştır. 1979-1983 yılları arasında –dünyanın öbür yanlarının büyük bir bölümünde ekonomik çöküntü yaşanırken– kırsal kesimde yaşayan 800 milyon Çinli gelirlerini yaklaşık yüzde 70 oranında yükselttiler ve aldıkları kalori miktarı hemen hemen Brezilyalıların ya da Malezyalılarınki kadar oldu. "Çinliler, 1985'de bir önceki on yıla göre 100 milyon ton daha fazla tahıl ürettiler, bu ise, bugüne kadar kaydedilmiş en büyük verim yükselmelerinden biridir."[34] Nüfusun artması ve gittikçe daha büyük oranda et tüketimine yönelmesi (bu daha da çok tahıl gerektirmektedir) yüzünden, tarımsal tüketimde olan bu genişlemeyi sürdürmek için olan baskı daha da yoğunlaşacaktır – gene de eldeki arazi miktarı sınırlı kalmaktadır ve üründe gübre kullanımı yoluyla elde edilen artış, mutlaka yavaşlayacaktır. Bununla birlikte, belirtiler şuna işaret etmektedir ki, Çin incelikli dengeleme politikasının bu bölümünü oldukça büyük bir başarıyla sürdürmeyi becermektedir.

Çin'in sanayileşmeye doğru olan atılımının geleceği daha da büyük bir önem taşımaktadır – ama ülkenin iç koşulları açısından daha ince bir hüner de gerektirmektedir. Sanayileşme yalnızca tüketici alım gücünün eksikliği dolayısıyla değil, yıllar boyu Rus ve Doğu Avrupa modellerine benzer sıkı denetimci bir planlama yüzünden de engellenmiştir. Son beş yılın "liberalleştirme" önlemleri –devlet sanayilerinin kalite, fiyat ve pazar talebi gibi ticari gerçeklere cevap verir hale getirilmesi, özel kişilerce çalıştırılan küçük çaplı girişimlerin teşvik edilmesi ve dış ticarette büyük bir genişleme olmasına izin verilmesi[35]– imalat sanayiinde etkileyici artışlara yol açmıştır; ancak beraberinde pek çok sorun da getirmiştir. On binlerce özel işyerinin açılışı parti ideologlarını telaşlandırmış ve (pazar maliyetlerine gerekli uyumun sağlanması kadar sık sık açıkça suçlanan "haraççılık" ve "vurgunculuk" olaylarının da sebep olduğu) fiyat artışları, gelirlerine çiftçilerin ne de girişimcilerin gelirleri kadar hızla artmış olan kent kesimi işçileri arasında homurdanmalara yol açmıştır. Buna ek olarak dış ticaretteki gelişme, ülkeye hızla ithal mamullerinin çekilmesine, böylece de ticaret açığına sebep olmuştur. Başbakan Zhao Ziyang'ın 1986'da işlerin biraz "denetimden çıkmış" olabileceğine ve bir süre için "konsolidasyon" gerekebileceğine ilişkin sözleri –bunun yanı sıra aşırı ve aceleci büyüme hedeflerinde indirim yapıldığının duyurulması– iç ve ideolojik sorunların sürdüğünü gösteren belirtilerdir.[36]

Ancak indirilmiş büyüme oranlarının bile ilerki yıllarda yılda yüzde 7,5 gibi epeyce yüksek bir rakam olarak planlanması dikkat çekicidir. (Bu indirim 1981'den bu yana yüzde 10 olan orana karşı yapılmaktadır.) Bu bile Çin'in GSMH'sını on yıldan az bir zaman içinde ikiye kat-

layacaktır (yüzde 10 oranı ile aynı şey yalnızca yedi yıl içinde sağlanabilirdi), ama öyle görünüyor ki, ekonomi uzmanları çeşitli sebeplerle böyle bir hedefe ulaşmanın mümkün olduğunu düşünmektedir. Her şeyden önce Çin'in tasarruf ve yatırım oranı, 1970'den bu yana GSMH'nın yüzde 30'undan fazlası olmuştur; bu durum sorunlar yaratırken (tüketim için hazır olan oranı düşürmekte, bu ise fiyat istikrarı ve gelir eşitliği ile giderilmekte, ancak bu da girişimciliğe ayak bağı oluşturmaktadır), verimli yatırımlar için elde çok büyük miktarda para bulunduğunu da göstermektedir. İkincisi, maliyetten tasarruf için çok büyük fırsatların olmasıdır: Çin enerji tüketimi açısından dünyadaki en hovarda ve en savurgan ülkeler arasında yer almıştır (bu da ülkenin hayli büyük olan petrol stoklarında gerilemelere yol açtı), ama 1978 sonrasında yapılan enerji reformları sanayinin ana "girdiler"inden birinin maliyetini önemli ölçüde düşürmüş ve böylece başka alanlara yapılacak yatırımlar için paranın serbest kalmasını sağlamıştır – ya da başka tüketim alanları için.[37] Üstelik Çin, Kültür Devriminin yol açtığı sonuçlardan daha yeni yeni silkelenmeye başlamıştır: Çin üniversitelerinin ve araştırma enstitülerinin kapalı olduğu (ya da tümüyle amaca ters düşen bir biçimde çalışmak zorunda kaldıkları) on yıldan fazla sürenin ardından başka yerlerde gerçekleştirilmiş olan bilimsel ve teknolojik ilerlemelere yetişmek için bir süre geçmesi gerekeceği tahmin edilebiliyordu. Birkaç yıl önce söylendiği gibi, "Ancak geri planda olup bitenlerin böyle olduğu dikkate alınırsa",

> 1970'li yılların sonunda binlerce bilim adamının bir ya da iki yıl için, kimi zaman da daha uzun sürelerle Birleşik Devletlere ve Batıda başka yerlere gidişlerinin önemi anlaşılabilir. Çin, 1985 gibi yakın bir tarihte –ve kesinlikle 1990'a gelindiğinde– kendi değişik ilgi alanlarının sınırlarını tanıyan binlerce bilim adamının ve teknisyenin oluşturduğu bir kadroya sahip olacaktır. Dışarıda olduğu kadar, ülke içinde de eğitim gören daha on binlercesi Çin'in sanayi teknolojisini, en azından stratejik etkinlik alanlarında, en üst düzeydeki uluslararası standartlara yükseltmek için gerekli olan programları uygulayacak enstitü ve kuruluşlarda çalışacaklardır.[38]

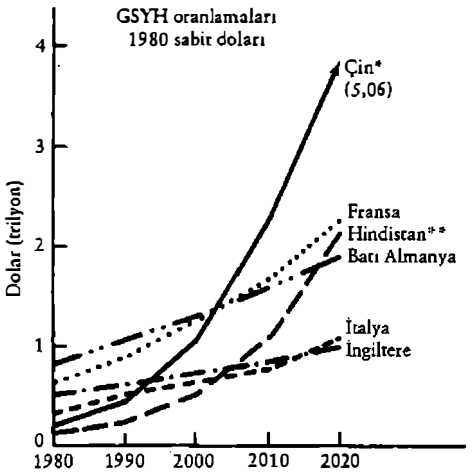
Aynı şekilde, Çin'deki yönetici ve girişimcilerin, Batılı hükümetlerin ve şirketlerin kendilerine hararetle sundukları ve bu tür kalemler için mevcut Çin pazarının boyutlarını oldukça abartan teknolojik cihazlar, patentler ve üretim kolaylıkları arasından istediklerini seçme fırsatını da, doğru dürüst ancak dış ticaret ve yatırımların (seçerek de olsa) teşvik edildiği 1978 sonrası dönemde elde etmişlerdir. Pekin hükümetinin

denizaşırı ticaretin düzeyini ve kapsamını denetleme isteğine rağmen –ya da daha doğrusu, hükümet bunu yapmak istediği için– ithal mallarının ekonomik büyümeyi desteklemek üzere amaçlı olarak seçilme ihtimali de vardır.

Çin'in "büyüme için ileri atılış"ının son ve belki de en dikkat çekici yönü, silahlı kuvvetler başka yerlerde gerekli olan kaynakları tüketmesin diye savunma harcamaları üzerinde uygulanan çok sıkı denetim olmuştur. Deng'in düşüncesine göre, savunma Çin'in büyük övünme vesilesi olan "dört alanda çağdaşlaşma"nın dördüncüsü olarak kalmalıdır – tarımın, sanayinin ve bilimin arkasında; Çin'in savunma harcamaları ile ilgili kesin rakamlar elde etmek zordur (bunun başlıca sebebi de farklı hesap yöntemlerinin kullanılmasıdır),[39] ama açık gibi görünen nokta, silahlı kuvvetlere GSMH'dan ayrılan oranın son 15 yıl içinde düşmekte oluşudur. Bu oran 1971'de belki yüzde 17,4'ken, (bir kaynağa göre) 1985'de yüzde 7,5'e inmiştir.[40] Bu da askeri yetkililer arasında şikâyetlere yol açabilecek ve böylece ülke içinde ekonomik öncelikler ve politikalar konusundaki tartışmayı şiddetlendirebilecektir; eğer kuzeyde ya da güneyde yeniden ciddi sınır çatışmaları olursa bu durumu tersine çevirmek gerekeceği de açıktır. Bununla birlikte, savunma harcamalarının daha geri planda bırakılması Çin'in kendisini ekonomik büyümeye var gücüyle adamış olmasının herhalde bugüne kadar görülen en anlamlı belirtisidir ve hem Sovyetler'in "askeri güvenlik" saplantısı, hem de Reagan yönetiminin silahlı kuvvetlere büyük paralar akıtma kararlılığıyla tam bir zıtlık oluşturmaktadır. Pek çok uzmanın işaret ettiği gibi,[41] Çin'in mevcut GSMH'sı, ulusal tasarruflar ve yatırımların bu toplam içindeki miktarı düşünülürse, ülkenin savunmaya bugün harcadığı yaklaşık 30 milyar dolardan çok daha fazlasını harcaması gerçek bir sorun yaratmayacaktır. Pekin'in bunu yapmamayı seçmiş olması, uzun vadeli güvenliğin ancak şimdiki verimin ve varlığın kat kat artırılmasıyla sağlanacağına olan inancını yansıtmaktadır.

Özetle: "Bu büyümeyi durdurma ihtimali bulunan olaylar, ancak Sovyetler Birliği'yle patlak verecek bir savaş ya da Kültür Devrimine benzer uzun süreli karışıklıklardır. Çin'in iş yönetimi, enerji ve tarım sorunları ciddidir; ancak bunlar gelişmekte olan tüm ülkelerin büyüme süreci içinde karşı karşıya kaldıkları ve yendikleri türden sorunlardır."[42] Bu, fazla umutvar bir ifade gibi görünse de, The Economist'in, eğer Çin yılda yüzde 8'lik büyüme oranını sürdürürse –ki bunu "olabilir" saymaktadır– önce 2000 yılında İngiltere ve İtalya GSMH toplamlarının epey önüne geçeceğini ve 2020'ye gelindiğinde de, Avrupalı Güçlerin hepsininkini büyük ölçüde aşacağına ilişkin hesabı yanında sönük kalmaktadır.[43]

ŞEMA 2
ÇİN, HİNDİSTAN VE BAZI BATI AVRUPA DEVLETLERİNİN
1980-2020 GSYH ORANLAMALARI

* 1980-1985'de yüzde 7, sonrasında da yüzde 8 büyüme oranı varsayarak
** 1980-1985'de yüzde 5,5 sonrasında da yüzde 7 büyüme oranı varsayarak
Öbür ülkeler için 1970-1982'deki ortalama yıllık oranları varsayarak

Kaynak: *The Economist* / IMF

Yapılacak en büyük yanlış bu tür bir oranlamanın, çok çeşitli değişebilir etkenlere dayanırken, bu kadar kesinlikle gerçekleşebileceğini varsaymak olur. Ancak şu genel nokta hâlâ geçerlidir: Çin ciddi bir felaket olmadıkça, oldukça kısa bir süre içinde çok büyük bir GSMH'ya sahip olacaktır; kişi başına, nispi yoksulluğu hâlâ sürecektir ama bugünkünden kesinlikle daha zengin olacaktır.

Çin'in uluslararası sahne üzerinde gelecekte yapacağı etkiye ilişkin olarak söylenecek üç nokta daha vardır. Bunlardan ilki ve bizim amaçlarımız açısından en az önemli olan şudur ki, ekonomik büyüme dış ticareti artıracaktır ama ülkeyi bir başka Batı Almanya ya da Japonya haline dönüştürmek mümkün değildir. Çin gibi kıta iriliğinde bir gücün iç pazarının, nüfus ve hammadde tabanının boyutları ülkenin denizaşırı ticarete daha küçük, denizci "ticaretçi devletler"den biri kadar bağımlı duruma gelmesini hayli imkânsız kılmaktadır.[44] Çin'in emek-yoğun tarım sektörünün büyüklüğü ve yönetimin dışardan alınan yiyecek maddelerine fazla bağımlı hale gelmeme konusundaki kararlılığı da dış ticareti köstekleyecektir. Muhtemel olan şey, Çin'in tekstil gibi düşük maliyetli mallarda giderek daha önemli bir üretici durumuna gelmesidir; bu da Batıdan –hatta Rusya'dan– alınan teknolojinin giderlerini karşılamaya yardımcı olacaktır; ama Pekin yabancı sermayeye, yabancı ma-

mullere, yabancı pazarlara ya da özellikle tek bir ülkeye veya ihtiyaçlarını sağlayan bir tek kaynağa bağımlı hale gelmemeye kararlıdır. Yabancı teknolojisini, araçlarını ve üretim yöntemlerini edinmek, hep Çin'in dengeleme politikasının daha geniş nitelikli gereklerine bağlı kalacaktır. Çin'in son zamanlarda Dünya Bankasına ve IMF'ye üye olması (ve GATT ile Asya Kalkınma Bankasına ilerdeki muhtemel üyeliği) bununla çelişmektedir – bunlar Pekin'in "özgür dünya"ya katılmasından çok, dış pazarlara ve uzun vadeli borçlara bir Büyük Güç ya da özel bankalarla yapılacak tek yanlı "pazarlıklar" yerine, uluslararası kuruluşlar yoluyla yaklaşmanın daha iyi olacağına ilişkin çıkarcı hesabının birer belirtisidir. Bir başka deyişle bu tür adımlar, Çin'in statüsünü ve bağımsızlığını korumaktadır. İkinci nokta ayrıdır ama bu noktayla karşılıklı bir ilişki içindedir. Pekin, 1960'larda Mao'nun yönetimi altındayken, sık sık çıkan sınır çatışmalarından neredeyse zevk alır görünürken, artık komşularıyla –kuşkuyla baktıkları bile olsa– barışçıl ilişkiler sürdürmeyi tercih etmektedir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, barış, Deng'in ekonomik stratejisi için en can alıcı noktadır; savaş bölgesel nitelikli bile olsa, kaynakları silahlı kuvvetlere kaydıracak ve Çin'in "dört çağdaşlaşma" alanı arasındaki öncelikler sıralamasını değiştirecektir. Son zamanlarda ileri sürüldüğü gibi,[45] Çin'in Moskova'yla olan ilişkilerinde kendisini daha rahat hissetmesinin sebebi, sırf askeri alanda elde ettiği gelişmelerin Orta Asya'da kabaca bir denge yaratmasından olabilir. Bir "kuvvetler korrelasyonu"na ya da en azından yeteri kadar savunma kapasitesine ulaşmış bulunan Çin, ekonomik gelişmeye daha çok ağırlık verebilecektir.

Ancak, amaçları barışçıl olsa da Çin, gene de tam bağımsızlığını korumaya ve iki süper gücün ülkelerinin dışında yaptıkları müdahaleleri onaylamamaya ne kadar kararlı olduğunu vurgulamaktadır. Çinliler, Japonya'ya bile ihtiyatla bakarak, Japonya'nın ithalat/ihracat içindeki paylarını sınırlamışlar ve aynı zamanda Tokyo'yu Sibirya'nın kalkınması işine fazlaca girmemesi için uyarmışlardır.[46] Washington ve Moskova'ya karşı Çin çok daha ince eleyip sık dokumuştur – ve çok daha eleştirel olmuştur. Sovyetler'in ilişkilerin iyileştirilmesine ilişkin tüm önerileri ve Sovyet mühendisleri ile bilim adamlarının 1986 başında Çin'e dönmeleri bile, Pekin'in temel tavrını değiştirmemiştir. Moskova, üç önemli konudan bazılarında, belki de hepsinde ödün vermezse, gerçek bir iyileşme olamaz – Afganistan'daki Rus istilası, Vietnam'a verilen Rus desteği ve uzun süredir devam eden Orta Asya sınırları ve güvenliği sorunu.[47] Öte yandan, B.D.'nin Amerika ve Ortadoğu politikaları da pek çok kez Pekin'in saldırısına uğramıştır (kuşkusuz, Rusya'nın tropiklerdeki benzer serüvenleri de). Ekonomik yönden "daha azgelişmiş ülkeler"den biri olması ve beyaz ırkın dünya üzerindeki egemenliği karşısında içten gelen

bir kuşku duyması, Çin'i süper güç müdahalelerini doğal olarak eleştirmeye itmektedir; Üçüncü Dünya hareketinin resmen üyesi olmasa ve bu eleştirileri, Mao'nun 1960'lı yıllardaki ateş püskürmelerinin yanında oldukça ılımlı kalsa bile. Rusların Asya'daki iddialarına karşı daha önceden takındığı (ve hâlâ da güçlü olan) düşmanca tavırlarına rağmen, Amerika'nın "Çin kozu"nun nasıl ve ne zaman oynanması gerektiğine ilişkin tartışması, Çinlileri hâlâ kuşkulandırmaktadır.[43] Pekin'e göre, Rusya'ya doğru meyletmek gerekli hale gelebilir ya da (Çin-Rus kavgalarından bu yana, daha sık olmak üzere) Rusların nükleer denemelerinin ortaklaşa izlenmesini ve Afganistan ve Vietnam konularında bilgi alışverişini içine alan önlemler yoluyla Amerika'ya doğru meyletmek gerekebilir; ama ideal olan konum, ikisi arasında eşit uzaklıkta bulunmak ve ikisinin de Orta Krallığa* kur yapmasını sağlamaktadır.

Bu çerçevede, Çin'in şimdiki (ve gelecekteki) uluslararası sistem içinde gerçek anlamda bağımsız bir etken olarak taşıdığı önem, daha iyi bir karşılık bulamadığı için insanın, ülkenin öbür güçlerle bağlantı kurmasındaki "üslup"u diyebileceği özellik sayesinde artmaktadır. Bunu Jonathan Pollack öylesine isabetle dile getirmiştir ki, söylediklerini in extenso** tekrarlamakta yarar vardır:

> Yalnızca silah, ekonomik kudret ve güç potansiyeli, Çin'e global güç denklemi içinde atfedilen önemi açıklayamaz. Stratejik önemi orta diye değerlendiriliyorsa ve ekonomi alanındaki performansı da en çok iyi ve kötünün karışımı olmuşsa, bunlar hem Washington'un hem Moskova'nın yaptığı hesaplarda Çin'in taşıdığı epey büyük önemi ve dünyanın öbür anahtar başkentlerinin Çin'e gösterdikleri dikkati açıklayamamaktadır. Cevabın bulunabileceği nokta şudur, Çin kendisini her ne kadar tehdit altında ve zarar görmüş bir devlet olarak tanımlıyorsa da, elindeki politik, ekonomik ve askeri kaynakları çok kurnazca hatta yüzsüzce kullanmıştır. Pekin'in süper güçler karşısındaki genel stratejisinde, çeşitli zamanlarda anlaşmazlık ve silahlı çatışma, kısmen memnun etme, resmi nitelikli olmayan bağlantılılık ve ilgiyi kesme noktasına yaklaşan ve içine kimi zaman yaygaracı, öfkeci retorikin de karıştığı uzaklaşma olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Çin, tüm uluslar için her türlü anlama gelmekte ve Çin'in uzun vadeli amaçları ve yönelimleri konusunda pek çoğu belirsizlik, hatta kaygı içinde kalmaktadır.

* Orta Krallık: Eski Çin İmparatorluğu. – ç.n.
** In extenso: Tam olarak, kısaltmadan. – ç.n.

Kuşkusuz, böylesine belirsiz bir strateji kimi zaman önemli politik ve askeri riskleri de beraberinde getirmiştir. Ancak aynı strateji Çin'in kendisini göstermeye başlayan önemli bir güç konumuna epey güvenirlirlik de kazandırmıştır. Çin, çoğu kez iki süper gücün tercih ya da taleplerine meydan okur bir biçimde hareket etmiştir; öbür zamanlarda ise başkalarının beklediğinden çok daha farklı davranmıştır. Çin, görünüşte zarara uğrayabilecek durumda olmasına rağmen ne Moskova'ya, ne Washington'a karşı yumuşak ve baş eğici olmadığını göstermiştir... Çin, tüm bu sebeplerle, hem savaş sonrasında meydana gelen önemli politik ve askeri çatışmaların çoğunda katılımcı olarak, hem de politik ve ideolojik kategorilere kolay kolay sığmayan bir devlet olarak, başkalarınınkine benzemeyen bir uluslararası konum kazanmıştır. Gerçekten de Çin, kendi adına bir süper güç adayı olarak değerlendirilmelidir – ne Sovyetler Birliği'ni ne de Birleşik Devletleri taklit ettiği ya da onlara benzemeye çalıştığı için değil, Pekin'in dünya politikası içindeki benzersiz konumunun bir yansıması olarak. Uzun vadeli olarak düşünüldüğü zaman Çin, ne Moskova'nın ne Washington'un yardımcısı, ne de yalnızca orta bir güç gibi görülemeyecek kadar önemli olan bir politik ve stratejik gücü temsil etmektedir.[49]

Son bir nokta olarak şurası yeniden vurgulanmalıdır ki, Çin şu ara askeri harcamalar konusunda eli sıkı davranmaktadır ama ilerisi için stratejik bir "hafif sıklet" olarak kalmaya hiç niyeti yoktur. Tersine, Çin, ekonomik genişlemesine Colbertçi, étatiste bir biçimde hız verdikçe, bu gelişmenin güç politikası yönünden daha çok anlamı olacaktır. İnsan, Çin'in bilimsel/teknolojik tabanını genişletmek için bugün harcadığı dikkati ve bu tabanın çok daha sınırlı olduğu zamanlarda roketler ve nükleer silahlar alanında zaten elde etmiş olduğu etkileyici başarıları hatırlayınca, bu daha da muhtemel görünmektedir. Ülkenin ekonomik altyapısını, silahlanmaya hemen yatırım yapmamak pahasına da olsa geliştirmek için yapılan bu çaba, Çin'deki generalleri hemen hiç memnun edecek gibi değildir (bu generaller de her yerdeki askeri gruplar gibi kısa vadeli güvenlik araçlarını uzun vadelilere tercih etmektedirler.) Ancak The Economist'in isabetle kaydettiği gibi:

[Ekonomik] reformları baştan sona izlemeye sabırları olan [Çinli] askeri yetkililer bunun karşılığını alacaklardır. Eğer Deng'in ekonomi için yaptığı planların bir bütün olarak doğal seyirlerini izlemelerine imkân verilirse ve Çin'in verim değeri

planladığı gibi 1980-2000 arasında dört katına çıkarsa (bu eğerlerin epey kapsamlı olduğu kabul edilmelidir), 10-15 yıl içinde sivil ekonomi, askeri sektörü sürükleyip götürecek kadar güç toplamış olacaktır. İşte o zaman Çin Ordusunun, komşularının ve büyük güçlerin, üzerinde düşünmeye gerçekten değer bir şeyleri olacaktır.[50]

Bu yalnızca bir zaman meselesidir.

JAPONLARIN AÇMAZI

Pekin'in Doğu Asya'da olup bitecekler konusunda bu kadar amaçlı oluşu, Japonya'nın (kendi kendine ilan ettiği) "herkese yönelik barışçıl diplomasi"si üzerindeki baskıları artırmaktadır – ya da daha alaycı bir biçimde "herkes için her şey olmak"[51] diye açıklanabilecek tutumu üzerindeki baskıları. Japonların açmazı belki en iyi şöyle özetlenebilir:

Ülke, 1945'ten bu yana son derece başarılı bir biçimde büyümüş olmasından dolayı, global ekonomi ve güç politikası düzeni içinde benzersiz ve çok elverişli bir konuma sahip bulunmaktadır; ancak bu, aynı zamanda –Japonların düşündüğüne göre– son derece nazik ve tehlikelere açık bir konumdur ve uluslararası koşulların değişmesi halinde çok kötü bir biçimde altüst olabilir. O halde, Tokyo'nun bakış açısına göre, olabilecek en iyi şey, başta "Japon mucizesi"ni doğuran etkenlerin devamı olacaktır. Ancak içinde yaşadığımız dünya "doyumsuz" güçlerin "doyuma ulaşmış" olanların yanı sıra birbirleriyle kapışarak yarıştıkları düzen tanımaz bir dünya olduğu, teknolojik ve ticari değişme dinamiği de çok büyük hızla sürüklendiği içindir ki, muhtemel görünen şey bu elverişli etkenlerin azalmasıdır – ya da hepten yok olması. Kendi konumunun nazik ve zarara uğrayabilir olduğuna inanması yüzünden, değişmenin baskısı karşısında açıkça direnmek, Japonya için zor olmaktadır; bunun yerine, değişiklikler diplomatik uzlaşma yoluyla yavaşlatılmalı ya da başka yönlere saptırılmalıdır. Böylece de sürekli olarak uluslararası sorunlara barışçıl çözümler getirilmesini savunmakta, kendisini başka ülkeler arasındaki diplomatik anlaşmazlıkların ortasında bulunca ürküntü ve sıkıntı duymakta ve hiç durmadan daha zengin hale gelirken, belli ki herkesle iyi geçinmek istemektedir.

Japonya'nın olağanüstü ekonomik başarısı yukarıda tartışıldı (bkz. s. 488-90). 40 yılı aşkın bir süredir Japon anayurdu Amerikan nükleer ve konvansiyonel kuvvetlerince, deniz yolları ve B.D. donanmasınca korunmaktadır. Böylece ulusal güçlerini militarist yayılmacılıktan, kaynaklarını da yüksek savunma harcamalarından başka yönlere kaydırabilecek duruma gelen Japonya, kendisini özellikle de ihracat pazarları

açısından sürekli ekonomik büyümeye adamıştır. Bu başarı, Japon halkı girişimciliği, kalite kontrolünü ve çok çalışmayı kendisine iyice görev edinmemiş olsa kazanılamazdı; ama birtakım özel etkenler de buna yardımcı oldu: İhracatı hızlandırmak için yenin onyıllar boyu yapay olarak düşük değerde bırakılması; dışardan gelen yabancı mamullerin satın alınmasına getirilen hem resmi nitelikli hem de resmi nitelikli olmayan kısıtlamalar (tabii, bu kısıtlamalar sanayinin ihtiyacı olan hayati hammaddeler için söz konusu değildi); Japon mallarına hemen hiç engel getirmeyen liberal bir uluslararası ticaret düzeninin varlığı – bu düzen, üzerine gittikçe daha çok yük binmesine rağmen, Birleşik Devletlerce "açık" tutulmuştur. O halde, son çeyrek yüzyıl içinde Japonya bir global ekonomik dev haline gelmenin sağladığı tüm yararları kullanmış ama bu, tarihte bu tür bir büyümeyi izleyen politik sorumluluklar ve toprak kazanımlarının getirdiği sakıncaları yaşamadan olmuştur. O halde Japonya'nın her şeyin olduğu gibi kalmasını istemesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Japonya'nın bugünkü başarısının temelleri yalnızca ekonomik alanda bulunduğundan, Tokyo'yu en çok kaygılandıran alanın da ekonomi olması şaşırtıcı değildir. Öte yandan (aşağıda da tartışılacağı gibi) teknolojik ve ekonomik büyüme, yaklaşan 21. yüzyıl için en iyi konumda bulunan ülkeye yeni parlak ödüller vaat etmekte ve Japonya'nın bu tür elverişli bir konuma sahip olduğu görüşünü tartışma konusu yapacak pek az kimse çıkmaktadır.[52] Ancak, Japonya'nın bu başarısı daha şimdiden ülkenin ihracata yönelik genişlemesine karşı bir "makas etkisi" yaratmaktadır. Makasın bir "keskin taraf"ı Güney Kore, Singapur, Tayvan, Tayland vb. gibi başka hırslı NIC'lerin (yeni sanayileşmiş ülkeler) Japonya'ya benzeme çabalarıdır – tabii bir de ürün sıralamasında daha alt uçta yer alan (tekstil gibi) Çin'in kendisi vardır.[53] Bu ülkelerin hepsinde de emek maliyeti Japonya'nınkinden çok daha düşüktür* ve bu ülkeler Japonya'nın artık kesin üstünlük sahibi olmadığı alanlarda ona adamakıllı meydan okumaktadır – tekstil, oyuncak, ev eşyası, gemi yapımı (çok daha az bir ölçüde olsa da) çelik ve otomobil. Bu elbette, Japonların gemi, araba, kamyon ve çelik üretimlerinin sonu geldi demek değildir ama "piyasalarında alıcı yükseltmesi"ne gitmeleri (sözgelimi daha yüksek kaliteli çelik ya da tasarımları daha incelmiş ve büyük otomobil üretimine geçilmesi) giderek daha gerekli hale geldikçe, üretim spektrumunun daha önce rakipsiz olarak yer aldıkları alt sıralarından çekinmektedirler ve MITI'nin (Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı) yerine getireceği daha önemli görevlerden biri, artık rekabet edemez duruma gelen sanayi kollarının aşamalı olarak kapatılmasını planla-

* Japon firmalarının bile buralarda fabrikalar kurmaları bu yüzdendir.

maktır – yalnızca gerilemeyi daha az sarsıcı hale getirmek için değil, kaynakları ve personeli uluslararası ekonominin başka, rekabete daha elverişli sektörlerine aktarmak için.

Makasın daha da kaygılandırıcı olan ikinci keskin tarafı, Amerikalıların ve Avrupalıların Japon ürünlerinin kendi iç pazarlarına, görünüşte karşı konulamaz bir biçimde sızması üzerine giderek daha düşmanca bir tepki göstermeleridir. Yıllardır bu zengin pazarların halkları Japonların ürettiği çeliği, imalat makinelerini, motosikletleri, otomobilleri, TV cihazlarını ve başka elektrikli aletleri satın almaktadır. Yıllardır Japonya'nın AET ve Birleşik Devletlerle olan ticaret fazlası büyümektedir. Avrupalıların tepkisi daha sert olmuş, ithalat kotalarından bürokratik engellemelere kadar değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır (Fransa'nın Japon elektrikli cihazlarının yalnızca Poitiers'de personel sayısı yetersiz bir gümrük kapısından girebileceği koşulunu koyması gibi.[54] Amerikan yönetimleri açık bir dünya ticaret sistemine olan inançlarından dolayı, kuşkulu görünen "gönüllü" kısıtlamalar dışında, Japon ithal mallarının yasaklanması ya da başka bir biçimde sınırlandırılması konusunda tereddüt etmişlerdir. Ancak en koyu laissez-faire savunucusu Amerikalılar bile, esas olarak, Amerika'nın Japonlara yiyecek maddeleri ve hammadde sağlaması ve onlardan mamul ürünler alması biçiminde gelişen bu durum karşısında huzursuzluk duymaktadır – bu, ticari statü yönünden Amerika'nın 150 yıldır unuttuğu bir tür "sömürge" ya da "azgelişmiş" ülke konumu olmaktadır. Dahası, Birleşik Devletlerin Japonya ile olan ticaret açığının büyümesi –bu açık, 31 Mart 1986'da sona eren mali yılda 62 milyar dolardı– ve bu Pasifikötesi rekabetin yükünü hisseden kuşatılmış durumdaki Amerikan sanayi kollarından gelen baskılar, Washington'un dengesizliği azaltıcı önlem taleplerini artırmıştır – yerin değişim değerindeki yükselmeleri teşvik, Japonya'ya giren Amerikan ithal mallarında önemli artış vb. Üstelik, Batı dünyası yarı-korumacılığa doğru kayarken, tekstil ürünleri ve televizyon ithalatının toplam miktarına kısıtlama getirme eğilimi, Japonya'nın daralan bu pazarı Asyalı rakipleriyle bölüşmek zorunda kalması anlamına da gelmektedir.

O halde, kimi Japon sözcülerinin işlerin yolunda gittiğini yalanlamaları ve pazar paylarına ve zenginliklerine yönelen tehditlerin ürkütücü bir biçimde üst üste geldiğine işaret etmeleri hiç de şaşırtıcı değildir: Pek çok sanayi kolunda Asyalı NIC'lerin Japonya'ya giderek daha çok meydan okumaları, Batılı hükümetlerin Japonya'nın yaptığı ihracata getirdiği kısıtlamalar; Japon vergi yasalarının değiştirilmesi, paranın tasarruftan tüketime kaydırılması ve ithalatta büyük bir artış sağlanması için yapılan baskılar, son olarak da yenin değerinde meydana gelen hızlı yükselme. İddiaya göre, bunların hepsi Japonya'nın ihracata dayalı ilerleyişinin sonu, ödemeler fazlasının gerilemesi, büyüme hızının yavaşla-

ması demek olabilir (ekonomi daha "olgun"laştıkça ve gösterişli bir genişleme gerçekleştirme potansiyeli daraldıkça, büyüme hızı zaten kesilmeye başlamış durumdadır). Japonya, böyle bir çerçeve içinde, olgunlaşmakta olanın yalnızca ekonomisi olmadığı yolunda bir kaygı da duymaktadır: Nüfusunun yaş yapısı yüzünden, 2010 yılına gelindiğinde, "önde gelen sanayi ülkeleri arasında en düşük çalışabilir insan (15 ile 64 yaş arasında olanlar) oranı"na sahip olacaktır; bu da sosyal güvenlik giderlerinin yükseltilmesini gerektirecek ve dinamizm kaybına yol açabilecektir.[55] Üstelik, Japon tüketicisini yabancı ülkelerde yapılmış ürünler satın almaya yönlendirme girişimlerinin hepsi (Mercedes arabalar gibi bir ölçüde saygınlık belirtisi olanlar dışında) ülke içinde politik çekişmelere yol açmaktadır;[56] bu ise, geçmişte Japonya'nın ihracata dayalı olarak sürekli büyümesinin ayrılmaz bir parçası olan görüş birliği politikasında muhtemel bir çözülmeye yol açabilir.

Japonya'nın ekonomik büyümesinin daha olgun bir aşamaya girerken yavaşladığı doğru olabilir ve öbür ülkelerin Japonya'nın önceki ihracat patlamasına yardımcı olan ekonomik avantajları elinde tutmasına izin vermeye istekli olmadıkları da kesinlikle doğrudur; ama gene de, Japonya'nın ilerde öbür Büyük Güçlerden daha hızlı bir genişleme sağlayacağını gösteren hatırı sayılır sağlam sebepler, hâlâ vardır. Her şeyden önce, dışardan alınan hammaddelere inanılmaz ölçülerde bağımlı bir ülke olduğu için (petrolünün yüzde 99'unu, demirin yüzde 92'sini, bakırının yüzde 100'ünü dışardan almaktadır) pek çok maden cevherinin, yakıtın ve yiyecek maddelerinin fiyatlarını düşüren ticari koşullardan çok büyük ölçüde yararlanmaktadır; petrol fiyatlarında 1980-1981'den sonra meydana gelen ve Japonya'ya milyarlarca dolarlık döviz tasarrufu sağlayan düşüşler, hammadde ve yiyecek maddeleri fiyatlarında meydana gelen düşüşlerin yalnızca en çarpıcı örnekleridir.[57] Ayrıca, yenin değerindeki hızlı artış, ülkenin denizaşırı ihracatını bir ölçüde (her zaman talepin esnekliğine bağlı olarak) kesintiye uğratma ihtimalini taşımakla birlikte, ithalatın maliyetini de çok büyük ölçüde düşürmektedir – böylece sanayinin rekabet edebilir niteliğini korumasına ve enflasyonun düşük kalmasına da yardımcı olmaktadır. Bunlara ek olarak, 1973 petrol bunalımı, Japonları her türlü enerji tasarrufu arayışına itmiştir; bu da sanayinin daha da artan verimliliğine katkıda bulunmaktadır; Japonya, yalnızca son on yılda petrole olan bağımlılığını yüzde 25 oranında azaltmıştır. Ayrıca, söz konusu bunalım, Japonya'yı sürekli olarak yeni hammadde kaynakları arayışına ve bu alanlarda büyük yatırımlar yapmaya zorlamıştır. (bu bir ölçüde, İngiltere'nin 19. yüzyılda denizaşırı bölgelerde yaptığı yatırımları andırmaktadır.) Bunların hiçbiri, tam bir kesinlikle, Japonya düşük fiyatlı hammadde akışının süreceğine güvenebilir demek değildir; ancak bu yolda iyi belirtiler bulunmaktadır.

Daha önemli olan, Japon sanayiinin, 21. yüzyılın başları için ekonominin en umut verici (ve sonuçta, en kârlı) sektörleri yönünde büyümesinin sürmesidir: Yüksek teknoloji yönünde. Bir başka deyişle, Japonya'nın sürekli olarak tekstil üretimi, gemi yapımı, ham çelik işinden –bunları emek maliyetleri daha düşük ülkelere bırakarak– çekilirken, çok daha yüksek bir katma değeri olan, bilimsel yönden ileri nitelikli mamullerde önde gelen güçlerden biri (belki de en baştaki) olmayı amaçladığı açıktır. Bilgisayar alanındaki başarıları öylesine iyi bilinmektedir ki bunlar artık bir efsane halini almıştır. Başta Amerikan teknolojisini bol bol ödünç alan Japon firmaları, içteki avantajların hepsinden (iç pazarın koruma altında olması, MITI desteği, kalite kontrolünün daha iyi olması, yenin dolar karşısındaki elverişli oranı) olduğu kadar –çok büyük bir ihtimalle– ister 16k RAM, 64k RAM ister daha sonraki 265k RAM olsun, çoğu Amerikan şirketini yarı-iletken üretiminden uzaklaştırmak üzere maliyet fiyatının altında kalan "damping"lerden de yararlanmışlardır.[58]

Amerikan bilgisayar sanayii için daha da kaygı verici olan, Japonya'nın iki yeni (ve çok daha kârlı) alana kararlılıkla geçtiğini gösteren işaretlerdir. Bunlardan ilki, ileri bilgisayar üretimidir; özellikle de mevcut en büyük makinelerden yüzlerce kez daha hızlı çalışan ve sahiplerine şifre çözmekten uçak tasarımına kadar çok büyük yararlar sağlayan, incelikli ve çok pahalı "beşinci kuşak" süper bilgisayarlar. Amerikalı uzmanlar daha şimdiden, Japonya'nın bu alana böylesine bir hızla kaymış olması ve MITI ile Hitachi ve Fujitsu gibi büyük şirketlerin bu alanda yapılacak araştırmalar için akıttıkları sermaye miktarları karşısında afallamış durumdadır.[59] Üstelik aynı şey, Amerikan firmalarının (ve bir iki Avrupa firmasının) 1980'li yılların başına kadar rakipsiz oldukları bilgisayar yazılımı* alanında da olmaktadır.[60] Kuşkusuz hem süper bilgisayarlar hem de yazılım alanındaki üretimin başarılı olması, yarıiletkenlerin yapımından çok daha büyük bir iştir ve Japon tasarımcıları için en zorlu sınav olacaktır; bu arada hem Amerikan hem Avrupa şirketleri (Avrupa'dakiler hükümetlerinden büyük destek görmektedir) ticari rekabeti göğüslemek üzere hazırlık yapmaktadır; B.D. Savunma Bakanlığı, süper bilgisayarların geliştirilmesinde ilerde olabilmelerini sağlamak için ulusal firmalarına çok büyük destek verecektir. Bununla birlikte, söz konusu kuruluşların Japonya'nın bu alanlarda sürekli olarak geride bırakılabileceğini düşünebilmeleri için çok iyimser olmaları gerekir.

The Economist, Wall Street Journal, New York Times gibi saygın gazeteler ve daha pek çokları, Japonya'nın yüksek teknolojinin yeni

Yazılım: Software. – ç.n.

alanlarına girişini konu alan yazılara sık sık yer verdikleri için ayrıntıları burada da tekrarlamak gereksiz olur. Mitsubishi'nin Westinghouse'la bağlantısı, Japonya'nın nükleer güç sanayiine olan ilgisinin artığını gösteren bir işaret sayılmıştır.[61] Biyoteknoloji de özellikle tarım ürünlerinin artırılması yönünden taşıdığı anlamla, Japonların büyük ilgisini çekmektedir. Seramik de öyle. Japon Uçak Geliştirme Kuruluşunun 1990'lar için yakıt yeterliği olan yeni bir uçak kuşağı üretmek üzere Boeing'le bir araya gelişi –Amerikalı bir uzman bu anlaşmayı, Japonya'nın ucuz finansman sağlayıp Birleşik Devletlerden teknoloji ve bilgi-beceri alacağı "Faustça bir pazarlık" olarak suçlamıştır[62]– gelecek açısından daha da önemli olabilir. Ama (sırf verim açısından) en önemli nokta belki de, Japonya'nın sanayi robotları alanında şimdiden dikkat çekici olan öncülüğü ve hemen tümüyle bilgisayarların, lazerlerin ve robotların denetiminde olan tam (deneysel) fabrikalar geliştirmesidir: Ülkedeki işgücünün azalmasının nihai çözümü olarak! Son rakamlar şunu göstermektedir ki, "Japonya tüm dünyanın toplu üretimi kadar, Birleşik Devletlerin geliştirme hızının da bir kaç katı bir hızla, sanayi robotu çıkarmayı sürdürmüştür." Bir başka inceleme de Japonların robotlarını Amerikalılara göre çok daha etkili bir biçimde kullandıklarını göstermektedir.[63]

Tüm bu yüksek teknoloji girişimlerinin ardında Japonya'ya başlıca rakiplerin karşısında belirgin avantajlar sağlayan daha geniş bir yapısal etkenler kümesi yer almaktadır. MITI için, ekonomide ünlü Prusya Genelkurmayınınkine denk bir rol oynuyor denmesi, yabancıların bir abartması olabilir[64] ama MITI'nın yapılan araştırmaları düzenleyerek, büyümeye elverişli sanayi kollarına para sağlayıp, gerilemekte olanların yumuşak ekonomik gelişmesine geniş anlamda yön vermesi, bugüne kadar, Birleşik Devletlerin eşgüdümsüz laissez-faire'ci yaklaşımından daha iyi sonuç vermiştir. Güç veren ikinci nokta –belirli firma ve sanayi kollarının yükseliş ve çöküşlerinin sebeplerini açıklayan en önemli yönlerden biri– Japonya'daki Ar-Ge çalışmalarına büyük (ve giderek artan) miktarlarda para ayrılmasıdır. "GSMH'dan Ar-Ge'ye ayrılan pay bu on yıl içinde hemen hemen ikiye katlanarak, 1980'de GSMH'nın yüzde 2'siyken 1990'da beklenen yüzde 3,5 oranına çıkacaktır. Birleşik Devletler ise Ar-Ge giderlerini GSMH'nın yaklaşık yüzde 2,7'si olarak belirlemiştir. Ancak, askeri araştırmalar bir yana bırakılırsa, Japonya Ar-Ge'ye daha şimdiden Birleşik Devletler kadar adam başı iş saati ayırmaktadır ve yakında bu işe onun kadar para harcayacaktır. Bugünkü eğilimler sürerse, Japonya 1990'lı yılların başında askeri nitelikli olmayan Ar-Ge alanında öne geçecektir."[65] Belki daha da ilginç olan nokta, Japonya'daki Ar-Ge giderlerinin, Avrupa ve Birleşik Devletlerdekinden çok daha büyük bir oranda, sanayinin kendisi tarafından karşılanmak-

ta ve bu işi, çok daha büyük ölçüde gene sanayinin kendisinin yapmakta oluşudur (öbür taraflarda ise hükümetler ve üniversiteler bu konuda çok şey yapmaktadır). Bir başka deyişle, söz konusu çalışmalar doğrudan piyasayı hedef almaktadır ve bunların kısa bir süre içinde kendi masraflarını kendilerinin çıkarması beklenmektedir. "Salt" bilim başkalarına bırakılmıştır ve ancak ticari yönden geçerliği açık hale geldiği zaman kullanılmaktadır.

Üçüncü avantaj, Japonya'daki ulusal tasarrufların çok yüksek bir düzeyde oluşudur; bu durum, özellikle Birleşik Devletlerle kıyaslama yapıldığı zaman belirgin hale gelmektedir. Sebebi ise kısmen vergi sistemleri arasındaki farklılıklardır. Birleşik Devletlerdeki sistem geleneksel olarak kişisel borçları ve tüketici harcamalarını teşvik etmiştir – Japonya'daki ise, kişisel tasarrufları. Ayrıca, ortalama olarak, Japonya'daki birey, yaşlılık dönemi için çok daha fazla para biriktirmek zorundadır, çünkü emeklilik için yapılan düzenlemelerde genellikle o kadar eli açık davranılmamaktadır. Bu demektir ki, Japon bankaları ve sigorta şirketleri para içinde yüzmekte ve sanayiye düşük faizle kredi sağlayabilmektedir. Japonya'da hem vergi, hem sosyal güvenlik ödentisi olarak toplanan GSMH payı, kapitalist ve "refah devleti" toplumlarınkinden çok daha düşüktür ve Japonların bu miktarı, sermaye yatırımları için düşük tutmayı sürdürme niyetinde oldukları bellidir.[6] "Japon usulleri"ni taklit etmek isteyen Avrupalıların, her şeyden önce, sosyal refah harcamalarını büyük ölçüde kısmalan gerekecektir. Japon sistemine tutkun olan Amerikalılar da hem savunma hem sosyal harcamalarını düşürmek, hem de vergi yasalarını şimdiye kadar yaptıklarından daha esaslı bir biçimde değiştirmek zorunda kalacaklardır.

Ülkenin dördüncü güçlü yanı şudur, Japon firmaları, saygınlık belirtisi sayılan ya da özel uzmanlık alanına giren mamuller dışında, iç piyasayı hemen tümüyle garantilemişlerdir – bu ise, çoğu Amerikan firması ya da (korumacılık yolundaki çabalarına rağmen) Avrupa'daki şirketlerin çoğunluğu için artık söz konusu olmayan bir durumdur. Durumun böyle olmasına büyük ölçüde, Japon üreticilerini iç piyasada kayırmayı amaçlayan, baştan beri mevcut bürokratik uygulamalar ve yönetmelikler yardım etmiştir ama bu tür mekantilist düzenlerin ortadan kaldırılması bile, Japonya'daki tüketicileri, hammaddeler ve temel yiyecek maddeleri dışında, "yabancı alışveriş"e ikna edeceğe benzememektedir; Japon ürünlerindeki yüksek kalite ve bunlara olan alışkanlık, sağlam bir kültür gururu ve ülke içindeki dağıtım ve satışların karmaşık yapısı böyle olmasını sağlayacaktır.

Son olarak da, Japonya'daki işgücünün çok üst düzeyde bir niteliğe sahip olması söz konusudur –en azından çeşitli matematiksel ve bilimsel yetenek testlerinin ölçtüğü kadarıyla– ve bu işgücü yalnızca yoğun

rekabete dayalı bir devlet eğitim sistemi içinde yetiştirilmemekte, şirketlerin kendileri tarafından da sistemli bir biçimde eğitilmektedir. Japonya'da 15 yaşında olanlar bile, sınanabilir konularda (matematik gibi) çoğu Batılı yaşıtlarına göre belirgin bir üstünlük göstermektedir. Daha yüksek bilgi alanlarında denge farklıdır: Japonya Nobel ödüllü bilim adamı kıtlığı çekmektedir ama tüm Batı ülkelerinden çok daha fazla sayıda mühendis yetiştirmektedir (Birleşik Devletlerin kendisinden de yüzde 50 oranında daha fazla). Ayrıca Japonya'da yaklaşık 700.000 Ar-Ge görevlisi vardır ve bu sayı İngiltere, Fransa ve Batı Almanya'nın bir araya getirebildiğinden daha yüksektir.[67]

Yukarda geçen beş etkenin karma sonuçlarının, öbür önemli ulusların koşullarına göre, istatistiklerle ölçülerek değerlendirilmesi yapılamaz; ancak, bir arada düşünüldüklerinde, Japon sanayiine son derece sağlam bir temel kazandırdıkları açıktır. Japonya'daki işgücünün yumuşakbaşlılığı ve çalışkanlığı ile, yalnızca şirket sendikalarının bulunduğu, görüş birliğine varma çabalarının yapıldığı ve grevlerin hemen hiç görülmediği sanayi ilişkileri sistemine egemen olduğu görünen uyum havası da öyle. İnsana çekici gelmeyen niteliklerin bulunduğu da açıktır: Daha uzun çalışma saatleri; şirket etosuna yaygın olarak boyun eğiş (sabahın erken saatlerinde yapılan beden eğitiminden başlayarak); gerçek anlamda bağımsız sendikaların bulunmayışı, daracık konutlar, hiyerarşiye ve üste gösterilecek saygıya verilen ağırlık, Üstelik Japonya'daki fabrika kapılarının dışında radikalleşmiş bir öğrenci topluluğu da vardır. Bunlar ve Japon toplumundaki başka rahatsızlık verici özellikler pek çok Batılı gözlemci tarafından yorumlanmıştır[68] – bu gözlemcilerden bazıları ülkeyi, kara Avrupa'sı üzerinde yaşayanların 19. yüzyıl İngiltere'sindeki "fabrika sistemi" karşısında ortaya koydukları türden bir dehşet ve saygıyla izliyor görünmektedir. Bir başka deyişle, işçilerin ve toplumun verim (ve böylece de zenginlik yaratma) açısından daha etkili olduğu açıkça görülen düzenlenme biçimlerinde, geleneksel normlara ve bireyci davranış biçimlerine yönelmiş rahatsız edici bir tehdit bulunmaktadır. Japon sanayii mucizesinin takliti yalnızca teknoloji ve iş yönetimi alanından şu ya da bu parçanın kopya edilmesini değil, Japonya'nın toplumsal yapısının büyük ölçüde taklitini gerektireceği içindir ki, David Halberstam gibi gözlemciler, "Bu, yüzyılın geri kalan bölümünde Amerika karşısındaki en yeni ve . en zorlu meydan okumadır. . . . Sovyetler Birliği ile olan politik-askeri yarışmadan . . çok daha zorlu ve daha yoğun bir yarışma. . ."[69] demektedir.

Sanayide bu tür güçlü yönlerin olması yetmiyormuş gibi, bir de bunlara Japonya'nın şaşılacak bir hızla dünyanın başlıca borç veren ülkesi olarak ortaya çıkışı eklenmiştir; Japonya her yıl on milyarlarca dolar ihraç etmektedir. MITI'nin 1969'da Japonya'nın dışarıya borç ver-

mesi konusuna getirilmiş olan ihracat denetimlerini kaldırmasından ve denizaşırı ülkelerde yatırım için mali teşvikler yaratmasından başlayarak süren bu değişim, iki ana sebepe dayanmaktadır. Bunlardan ilki Japonya'daki kişisel tasarrufların aşırı yüksek bir düzeyde oluşudur –Japonya'da verilen ücretlerin yüzde 20'sinden fazlası biriktirilmektedir; öyle ki 1985'e gelindiğinde, "Japon ailelerin toplam ortalama tasarrufları ilk kez olmak üzere ortalama yıllık geliri aşmıştır"[70]– bu durum mali kuruluşları paraya boğmuştur ve bu paralar daha yüksek kârlar getirmeleri için giderek daha büyük oranlarda dış yatırımlarda kullanılmaktadır. İkinci sebep ise, ihracattan gelen kazançlardaki patlama yüzünden, Japonya'nın son yıllar içinde görülmemiş boyutlarda ticaret fazlası elde etmesidir. Bu tür fazlaların (ülkeye geri döndüğü takdirde) iç enflasyonu körükleyeceğinden korkan Japonya Maliye Bakanlığı, dev bankaları, denizaşırı ülkelerde çok büyük miktarlarda yatırım yapmaya özendirmektedir.[71] 1983'te Japonya'dan dışarı yönelen net sermaye akışı 17,7 milyar dolardı, bu rakam 1984'te 49,7 milyar dolara 1985'te 64,5 milyar dolara yükseldi ve Japonya'yı dünyanın en büyük net borç verici ülkesi yaptı. Uluslararası Ekonomi Enstitüsü direktörü, 1990'a gelindiğinde, dünyanın geri kalan bölümünün Japonya'ya 500 milyar dolar gibi şaşkınlık verici miktarda bir borcu olacağını tahmin etmektedir ve Nomura Araştırma Enstitüsünün tahminine göre, 1995'e gelindiğinde, Japonya'nın denizaşırı bölgelerde sahip olduğu gayri safi varlığı bir trilyon doları aşacaktır.[72] Japon bankaları ve tahvil firmalarının hızla dünyanın bu alanlardaki en büyük ve en başarılı kuruluşları haline geliyor olmaları şaşırtıcı değildir.[73]

Japon sermaye ihracatındaki bu büyük kabarma, dünya ekonomisi ve belki Japonya'nın kendisi için de, yarar sağladığı kadar tehlike de taşımaktadır. Bu paraların önemli bir miktarı dünyadaki altyapı çalışmalarına (Manş Denizi Tüneli gibi) ve yeni demir cevheri alanlarının açılmasına yatırılmaktadır (sözgelimi Brezilya'da); bunlar Tokyo'ya dolaylı ya da dolaysız olarak yarar sağlayacaktır. Başka paralar da Japon şirketleri ve bunların sermaye fazlalarının denizaşırı ülkelerde para yardımı haline dönüşmesi yoluyla kullanılmaktadır (özellikle üretim için) – ya Japon mallarını düşük emek maliyeti olan ülkelerde yaptırarak bunların rekabet edebilir durumda kalmalarını sağlamak ya da korumacı tarifeleri ortadan kaldırmak üzere, sözgelimi AET ülkelerine ya da Birleşik Devletlere ait topraklarda fabrikalar kurmak için. Ancak bu sermaye akışının büyük bölümü kısa vadeli bonolara (özellikle de B.D. Hazine bonolarına) gitmiştir; bunlar Japonya'ya büyük miktarlarda geri getirilecek olursa, uluslararası mali sistemi –tıpkı 1929'da olduğu gibi– altüst edebilir ve dolar ile B.D. ekonomisi üzerinde korkunç baskılar oluşturabilir, çünkü bu paraların büyük bir bölümü Reagan yöneti-

mi sırasında ortaya çıkan çok büyük bütçe açıklarını finanse edecektir. Ancak, Tokyo'nun, genel olarak sermaye fazlasını ülkeye geri getirmek yerine, denizaşırı ülkelerdeki yeni girişimlere yatırarak tekrar tekrar kullanma ihtimali çok daha fazladır.

Japonya'nın son birkaç yıl içinde dünyanın önde gelen net alacaklı ülkesi haline gelişi –ve bunun yanı sıra Birleşik Devletlerin en çok borç veren ülke durumundan en çok borç alan ülke durumuna dönüşmesi– öylesine hızla olmaktadır ki, bunun tam olarak ne anlama geldiğini hesaplamak zordur. "Tarihe bakıldığında, alacaklı bir ülke global ekonomik genişlemenin her döneminde büyümeye öncülük ettiği ve Japonya'nın devri de yaklaştığı"na[74] göre, Tokyo'nun dünyanın öncü bankeri olarak ortaya çıkışının, daha önce görülen Hollanda, İngiltere ve Birleşik Devletler örneklerinde olduğu gibi, uluslararası ticaret ve maliyeye orta ve uzun vadeli yeni bir destek sağlaması pekâla mümkündür. Bu aşamada dikkat çekici görünen nokta şudur ki, Japonya'nın "görünmez" mali rolü, (sözgelimi) İngiltere örneğinden farklı olarak, sanayi alanında sahip olduğu çok büyük boyutlardaki "görünür" öncülüğü önemli bir aşınmaya uğramadan gerçekleşmektedir. Belki bu değişebilir. Eğer yenin değeri çok yukarlara fırlarsa, Japonya da imalat tabanında ve verimlilik artış oranında uzun vadeli bir "olgunluk" ve yavaşlama geçirirse, bu değişiklik hızla olur. Ancak böyle bir şey olsa bile (yukarıda da gösterildiği gibi) –Japonya'nın bir imalatçı ülke olarak gerilemesinin yavaş bir süreç olacağını düşündürecek sebepler bulunmaktadır.– Açık olan bir gerçek vardır: Japonya'nın 2000 yılına gelindiğinde denizaşırı ülkelerde sahip olacağı tahmin edilen varlık dikkate alınırsa, dışarda elde edilen kazançlar bol miktarda ülke içine akarak cari hesap dengelerine büyük miktarda eklenecektir. O halde, Japonya her yönden çok daha zengin olacak gibi görünmektedir.

Peki, Japonya 21. yüzyılın başında ekonomik yönden tam olarak ne kadar güçlü olacaktır? Geniş çapta bir savaş, ekolojik bir felaket, ya da dünyada 1930'lardaki gibi bir durgunluk ya da korumacılığa dönüş olmazsa, bu soruya oybirliğiyle verilecek cevap şöyle olacak gibi görünmektedir: Çok daha güçlü. Bilgisayarlarda, robot yapımında, telekomünikasyonda, otomobilde, kamyon ve gemi yapımında ve muhtemelen biyoteknoloji ve hatta uzay sanayiinde, Japonya ya en önde olacaktır ya da ikinci ülke durumunda. Mali konularda o zamana kadar başkalarıyla kıyas kabul etmez hale de gelebilir. Daha şimdiden kişi başına GSMH'sının Birleşik Devletler ve Batı Avrupa'nınkini geçip gittiği bildirilmektedir; bu da Japonya'ya hemen hemen dünyadaki en yüksek yaşam düzeyini sağlamaktadır. Dünya imalat verimi ya da toplam dünya GSMH'sı içindeki payının ne olacağını söylemek ise imkânsızdır. 1951'de Japonya'nın toplam GSMH'sının İngiltere'ninkinin üçte biri ve

Birleşik Devletlerinkinin yirmide biri (!) kadar olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır; ancak 30 yıl içinde İngiltere'ninkinin iki katına ve Birleşik Devletlerinkinin hemen hemen yarısına yükselmişti. Kuşkusuz Japonya'nın o onyıllardaki büyüme hızı, özel koşullardan dolayı olağanüstü büyüktü. Ancak pek çok değerlendirmeye göre,[75] önümüzdeki birkaç onyılda Japon ekonomisinin öbür büyük ekonomilerden (tabii Çin dışında) yılda yüzde 1½-2 oranında daha hızlı olarak genişlemesi hâlâ mümkündür.* İşte bu yüzden, Herman Kahn ve Ezra Vogel gibi bilim adamları Japonya'nın 21. yüzyılın başında ekonomik yönden, "bir numara" olacağını ileri sürmüşlerdir ve pek çok Japonun bu beklentiden hız almaları şaşırtıcı değildir. Dünya nüfusunun ancak yüzde 3'üne, yaşanabilir toprakların da ancak yüzde 0,3'üne sahip olan bir ülke için, bu neredeyse inanılmaz bir başarıdır. İnsan şöyle düşünebilir: Yeni teknolojinin kendi içinde taşıdığı imkânlar olmasaydı, Japonya, halkının ve topraklarının sahip olduğu potansiyeli en üst düzeyde kullanmaya zaten yaklaşmıştı ve oldukça küçük öbür kenar ya da ada devletleri gibi (Portekiz, Venedik, Hollanda, hatta kendi döneminde İngiltere), kendisinden çok daha büyük kaynaklara sahip olan ve onun başarı getiren alışkanlıklarını kopya etmekten başka hiçbir şeye ihtiyacı olmayan uluslar bir gün Japonya'yı geçebilirlerdi. Ancak üzerinde tahmin yürütülebilir gelecekte Japonya'nın gelişim çizgisi yukarı doğru gitmeyi sürdürecektir.

İnsan Japonya'nın bugünkü ve gelecekteki ekonomik gücünü hangi yolla ölçerse ölçsün, baskın çıkan iki nokta vardır. Bunlardan ilki, Japonya'nın çok büyük ölçüde verimli ve zengin olması ve giderek çok daha verimli ve zengin hale gelmesidir. İkincisi ise, askeri gücünün ve savunma harcamalarının uluslararası ekonomik düzen içindeki yeri ile hiçbir benzerliği olmamasıdır. Japonya makul büyüklükte bir donanmaya (31 destroyeri ve 18 fırkateyni vardır), ülke savunmasına yönelik bir hava kuvvetine ve sınırlı bir orduya sahitir ve öbür ülkelere kıyasla

* Bunun doğru olduğu varsayılırsa, kesin rakamlarla ne anlama geldiğine işaret etmek, teknik sebeplerden, gene de zordur. Uluslararası karşılaştırmalarda yaygın olarak kullanılan (sözgelimi CIA tarafından) istatistiklerin çoğu, Amerikan dolarına ve piyasa döviz kurlarına dayanmaktadır; böylece, 1985-1986'da doların değerinin yen karşısında hemen hemen yüzde 40 oranında düşmesi, bu tür hesaba göre, Japonya'nın GSMH toplamını Birleşik Devletlerinkine kıyasla, çok büyük ölçüde artırabilir (SSCB'ninkine kıyasla da öyle; çünkü bu ülkenin GSMH'sı genellikle "geometrik ortalama dolar" üzerinden olmaktadır.)[76] Sırf yenin bugünkü değişim değerinde bir dolara 120, hatta 100 gibi bir artış olması –kimi ekonomi uzmanları bunun yen için "gerçek" kur olduğunu düşünmektedir[77]– Japonya'ya Birleşik Devletlerinkine yakın ve Rusya'ninkini epey aşan bir toplam GSMH sağlayacaktır. Hızla dalgalanan kurların yarattığı sorunlar yüzündendir ki, kimi iktisatçılar "satın alma paritesi oranları" kullanmayı tercih etmektedirler; ancak bu tür değerlendirmenin de kendine özgü sorunları vardır.

1930'lar, hatta 1910'larda olduğundan çok daha önemsiz bir askeri güçtür. "Yükün paylaşımı"na[78] ilişkin tartışmayla daha yakından bağlantılı nokta ise, Japonya'nın savunmaya başkalarına kıyasla çok daha az para ayırmasıdır. The Military Balance'in verdiği rakamlara göre, Japonya 1983 yılında savunmaya 11,6 milyar dolar harcamış, buna karşılık Fransa, Batı Almanya ve İngiltere 21-24 milyar dolar, Birleşik Devletler ise 239 milyar dolar gibi muazzam bir miktar harcamışlardır; o halde kişi başına düşünüldüğünde, ortalama bir Japon yurttaşı o yıl savunma için yalnızca 98 dolar ödemek zorunda kalmış, buna karşılık ortalama bir İngiliz 439 dolar, ortalama bir Amerikalı ise, 1.023 dolarlık ödeme yapmak zorunda kalmışlardır.[79] Bugünkü zenginliği düşünüldüğünde, Japonya savunma maliyeti açısından ucuz kurtuluyor gibi görünmektedir – ve bu, birbiriyle bağıntılı iki yolla olmaktadır: Birincisi, başkalarının koruması altına sığınmıştır, yani Birleşik Devletlerin; ikincisi de, savunma giderlerinin düşük olması, Japonya'nın kamu harcamalarını düşük tutmasına ve Amerikalı ve Avrupalı rakiplerine onca zarar veren imalat çabalarına daha çok kaynak sağlanmasına yardımcı olmaktadır.[80]

Japonya, savunma harcamalarını Avrupalı NATO üyelerinin belirlediği düzeyde –ki bu miktar, ortalama olarak GSMH'nın yüzde 3-4'üdür– çıkarması yolunda Birleşik Devletler Hükümetinden ve kendisini eleştiren başka Batılılardan gelen baskılara karşılık verecek olsa, dramatik bir değişim meydana gelecek ve bu değişim, Japonya'yı (Çin'in yanı sıra) dünyadaki üçüncü en büyük güç yaparak, savunma harcamalarını yılda 50 milyar dolara yükseltecektir. Japonya'nın teknolojik ve verimlilik kaynakları göz önüne alınacak olursa, sözgelimi donanması için uçak gemisi görev kuvvetleri ya da caydırıcılık için uzun menzilli füzeler oluşturabileceği kuşkusuzdur. Uzakdoğu'daki Sovyet gücü için bir karşı güç oluşturacağı ve böylelikle fazla yayılmış olan Birleşik Devletlere yardımcı olacağı kesindir.

Ancak, olması çok daha muhtemel görünen odur ki, Tokyo bu dış baskılardan kurtulmaya ya da hiç olmazsa Washington'la uyuşmazlığa düşmemek kaydıyla, savunma harcamalarını olabildiğince düşük tutmaya çabalayacaktır. Bunun başlıca sebebi, Japonya'nın savunma harcamalarını GSMH'nın yüzde 1'i gibi bir üst sınır içinde tutma isteğinden kaynaklanan salt simgesel bir sebep olmamıştır; Japonya NATO belirlemelerine göre (yani asker emekli maaşları da içinde olmak üzere) bu engeli zaten yıkmış durumdaydı ve 1950'li yılların başında savunma için zaten GSMH'sının epey büyük bir oranını harcadı. 1951 tarihinde yapılan B.D.-Japonya Güvenlik Antlaşmasının koşullarıyla da pek bir ilgisi yoktur; bu anlaşma Amerika'nın Japonya'daki askeri varlığının yasal dayanağıdır ve Tokyo'yu stratejik güçten çok, ticareti düşünmeye teş-

vik etmiştir; çünkü 1980'li yılların koşulları, Kore Savaşının koşullarından hayli farklıdır. Japon Hükümeti açısından gerçek sebepler, savunma harcamalarında çok büyük bir artış yapılmasına ve ülke dışına asker göndermeyi (hatta silah satışını) yasaklayan anayasanın yeniden gözden geçirilmesine karşı iç ve bölgesel itirazlardır. 1930'lu yılların aşırı militarizmi, savaş dönemi kayıpları ve (özellikle de) atom bombalarının anıları, Japon bilincinde savaşa ve savaş araçlarına karşı, en az Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Batı pasifizmi kadar güçlü olan bir soğukluk ve kuşkunun kök salmasına sebep olmuştur; bu, daha genç, daha iddiacı bir kuşağın ortaya çıkmasıyla zaman içinde değişebilir ama yakın gelecek için egemen olan düşüncenin, Tokyo Hükümetini, isabetli bir biçimde "öz savunma kuvvetleri" diye adlandırılan silahlı kuvvetlere yapılan harcamaları sınırlı bir düzeyde tutmak yönünde kısıtlaması çok daha muhtemeldir.[81]

Bu moral ve ideolojik sebeplere ekonomik sebepler de eklenebilir. Japon işadamları ve politikacıları arasında kamu harcamalarının artmasına önemli ölçüde bir muhalefet vardır (bu harcamalar, yukarıda da değinildiği gibi, Japonya'da öbür OECD ülkelerinin hepsinden çok daha düşüktür): Bu kişilere göre, savunma harcamalarının ikiye ya da üçe katlanmasının bedeli ya geniş kamu sektörü açığını büyüterek ya da vergileri arttırarak ödenmek zorundadır – bunların ikisine karşı da yoğun bir hoşnutsuzluk vardır. Ayrıca 1930'lu yıllarda büyük bir ordu ve donanmanın ister askeri, ister ekonomik türden olsun, Japonya'ya "güvenlik" sağlamadığı ileri sürülmektedir ve savunma harcamaların da yapılacak bir artışın, Araplardan gelen petrolde söz konusu olabilecek bir kesilmeyi nasıl önleyebileceğini düşünmek şimdilik zordur – böyle bir şey ise, stratejik açıdan Japonya için, sözgelimi farazi bir nükleer kışa göre çok daha büyük bir tehlikedir ve bu durum, Ortadoğu'da ne zaman bir bunalım çıksa, Japonya'nın neden "ortalarda görünmeyip hiçbir şey söylemediği"ni açıklamaktadır. O halde, kozmopolit bir "ticaretçi devlet"in yapması gerektiği gibi, kuvvet kullanımından açıkça vazgeçip tüm uluslararası çekişmeleri barışçıl yollarla çözmeye karar vermek Japonya için daha iyi değil midir? Çağdaş savaşlar son derece pahalı oldukları ve genellikle amaçlarına ters düştükleri için Japonlar zenhoi heiwa gaiko'larında ("herkese karşı barışçıl diplomasi") çok büyük yararlık bulunduğunu hissetmektedir.

Japonya'nın askeri gücünde yapılacak geniş kapsamlı bir takviyeye komşularının ürkütüyle tepki göstereceklerini Tokyo'nun bilmesi de, bu tür duyguları kuşkusuz güçlendirmektedir. Rusların tepkisinin bu yolda olacağı bellidir – ne de olsa Birleşik Devletler, Japonya'nın Ruslara karşı yapılacak savunma konusunda "yükü paylaşma"sını istemekte ve Ruslar Hokkaido'nun kuzeyindeki adalar yüzünden Tokyo ile hâlâ

tartışmakta ve herhalde Çin gücünün genişlemesi yüzünden, Uzakdoğu'da kendilerini yeterince uğraştıracak konu bulunduğunu düşünmektedirler. Ama daha önce Japon işgaline uğramış ülkelerin –Kore, Tayvan, Filipinler, Malezya, Endonezya– ve Avustralya ile Yeni Zelanda'nın da tepkileri aynı olacaktır; bunların hepsi de Japon milliyetçiliği ve bushido zihniyetinin yeniden canlandığını gösteren tüm işaretlere sinirlenerek tepki göstermişler ve Tokyo'yu "Güneydoğu Asya'daki barış ve güvenliği pekiştirici askeri nitelikli olmayan verimli yollara ağırlık verme"ye[82] teşvik etmişlerdir. Hepsinden önemlisi belki de şudur, Japonya'nın 1937-1945 yıllarında yaptığı mezalimin anılarını hâlâ canlı tutan ve Japonya'yı Sibirya'nın kalkınması işine fazlaca dalmaması (bu ise Tokyo-Moskova ilişkilerini karmaşık hale getirmektedir) ya da Tayvan'ı desteklememesi yolunda uyarmış olan, alıngan durumdaki Pekin'in kuşkularını hafifletmenin zorluğu, Tokyo'nun karşısına durmaktadır.

Japonya'nın ekonomik genişlemesi bile (beraberinde çok gerekli yatırımları ve buna ek olarak bir ölçüde kalkınma yardımı ve turist getirse de) komşularının çoğunu kuşkuda bırakmıştır; bunlar tekrar, daha yeni ve daha karmaşık, bir tür "Büyük Doğu Asya Ortak Zenginlik Alanı"nın içine doğru çekilmekte olduklarını hissetmektedir – Japonya bu ülkelerden (hammadde dışında) pek bir şey almadığı ama onlara kendi mamullerinin büyük bir bölümünü satmakta olduğu için, duyguları özellikle böyledir. Bu konuda da sözünü en sakınmayan ülke Çin olmuş, Japonya ile olan ticarette ve Japon yatırımlarında 1970'li yılların sonunda meydana gelen artışı önce memnunlukla kabul etmiş, sonra da kısmen kendi ödemeler dengesi açıkları yüzünden, kısmen de tek bir yabancı ülkeyle, haksızca yararlanmak isteyebileceği ekonomik bir bağımlılık içine girmekten kaçınmak üzere, bunları büyük ölçüde kısıtlamıştır; Deng 1979'da Amerika'nın Çin'le olan ticaretinin "Japonya'nınkiyle eşitlenmesinin şart olduğu"nu[83] ve bu yolla Japonya'ya özgü bir tür "serbest ticaret emperyalizmi" imkânının ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürmüştür.

Şu anda bunlar yalnızca geleceğe ilişkin ipuçları vermekte ama Tokyo'daki politikacıları 21. yüzyıla girerken Japonya için tutarlı bir dış stratejinin en iyi nasıl geliştirilebileceği konusunda kaygıya düşürmektedir. Hiç kuşku yoktur ki ekonomik gücü genişledikçe, Japonya bir ikinci Venedik olabilir – yalnızca yaygın olarak ticaret yapmak anlamında değil, deniz ticareti yollarını korumak ve denizaşırı bölgelerde yarı-sömürgeler oluşturmak anlamında da; ancak güçlü bir Japonya'ya içte ve dışta yapılan itirazlar öyledir ki, Japonya modası geçmiş emperyalist çizgilerde toprak kazanmaya yönelik her türlü hareketten kaçınmakla kalmayacak, muhtemelen savunma kuvvetlerini de fazla arttırmayacaktır. Ancak sözünü ettiğimiz ikinci sonuç, Batı Pasifik'te "yükün

paylaşımı" konusunda bastıran Amerikalı çevreleri de daha çok kızdıracaktır. Ne gariptir ki, Japonya silahlanmaya yaptığı harcamaları önemli ölçüde artırmazsa eleştirilecek, artırırsa da suçlanacaktır. Her iki yolda Japonya'nın isabetli bir biçimde "en çok kazanç/en az riskli dış politika"[84] diye adlandırılan politikasında sıkıntı ifade etmektedir. Bu gene, Japonya'nın, büyüme temposu artarken Doğu Asya'nın askeri ve politik meselelerinde olabildiğince az değişiklik meydana gelmesini tercih ettiğine işaret etmektedir. Bu da açmazı ağırlaştırmaktadır çünkü Marksçı olmayan bir kimse bile, Asya'daki derin ekonomik değişimle birlikte başka alanlarda da geniş kapsamlı değişikliklerin olmasının önü nasıl alınabilir, bunun tasavvuru karşısında şaşkına düşecektir.

O halde, Japonların en derin kaygıları, muhtemelen, açıktan tartışılmaları eğer mümkün olabiliyorsa, ancak pek ender tartışılan kaygılardır –bu kısmen politik ihtiyattan, kısmen de böyle gelişmelere yol açmaktan kaçınmak içindir– ve bizzat Doğu Asya'daki kuvvetler dengesinin geleceğini ilgilendirmektedir. "Herkese yönelik barışçı diplomasi bugün için iyidir ama, fazla yayılmış durumda olan Birleşik Devletler Asya'daki taahhütlerinden çekilir ya da Arabistan'dan Yokohama'ya olan petrol akışını korumanın artık imkânsız olduğunu görürse, ne ölçüde yararlı olacaktır? Yeni bir Kore Savaşı olsa ne ölçüde yararlı olacaktır? Bölgeye Çin egemen olsa, ne ölçüde yararlı olacaktır? Gerilemekte olan ve gergin durumdaki bir SSCB saldırgan eylemlere geçerse ne ölçüde yararlı olacaktır? Bu tür farazi ve ürkütücü sorunlara cevap vermenin elbette bir yolu yoktur. Bununla birlikte az sayıda" öz savunma kuvvetleri"ne sahip, salt "ticaretçi bir devlet" için bile, bu sorulara birtakım cevaplar vermek bir gün kaçınılmaz hale gelebilir. Başka ulusların da geçmişte anladıkları gibi, ticari bilgi-beceri ile mali zenginliğin uluslararası güç politikalarının düzen tanımaz dünyasında artık yeterli olmadığı zamanlar vardır.

AET – POTANSİYELİ VE SORUNLARI

Bugünkü dünyada ekonomik ve askeri gücün yığıldığı beş ana odak arasında egemen bir ulus-devleti olmayan bir tek Avrupa vardır – bu durum, 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkacak olan Büyük Güç sistemine yönelen bu bölgenin karşı karşıya bulunduğu başlıca sorunun ne olduğunu anlatmaktadır. Kıta üzerinde gelecekte neler olabileceğini gözden geçirirken, doğuda yer alan komünizm denetimi altındaki rejimleri işe katmasak bile (pratik sebeplerle böyle yapmak zorundayız) elimizde gene de, bir ekonomik-politik kuruluşun (AET) üyesi olup da, başlıca askeri ittifakın (NATO) üyesi olmayan bazı devletler, bunlardan ikincisine bağlı olup, ilkine bağlı olmayan bazı başka devlet-

ler, ne birinin, ne öbürünün üyesi bulunmayan önemli tarafsızlar kalmaktadır. Tüm bu sapmalardan dolayı bu bölüm, bir bütün olarak komünist olmayan Avrupa'nın değil, Avrupa Ekonomik Topluluğunun (ve bu kuruluşun başta gelen kimi üyelerinin politikaları) üzerinde yoğunlaşmaktadır – çünkü bir beşinci dünya gücü olmak için gerekli teşkilatlanma ve yapı, en azından potansiyel olarak, yalnızca AET'de bulunmaktadır.

Ancak AET'nin bugünkü gerçekliğinden çok, potansiyel gerçekliğini incelediğimiz için, 2000 ya da 2020 yılında nasıl bir duruma geleceğini tahmin konusu güçleşmektedir. Durum, kimi yönleriyle ve daha dar kapsamlı olarak, 19. yüzyıl ortalarında Alman Federasyonu üyelerinin karşısındaki durumla benzerlik göstermektedir.[85] O zaman bir gümrük birliği vardı ve ticaret ile sanayiye hız katmakta öylesine başarılı oldu ki, hızla yeni üyeler kazandı; şurası da açıktır ki, bu genişletilmiş ekonomik topluluk kendisini bir güç devletine dönüştürebilseydi, uluslararası sistem içinde yeni bir önemli etken olabilirdi – yerleşik Büyük Güçler de kendilerini ona göre ayarlamak zorunda kalırlardı. Ancak bu değişim meydana gelmedikçe, gümrük birliğinin üyeleri arasında daha fazla ekonomik bütünleşme konusunda, bundan da öte, politik ve askeri bütünleşme konusunda bölünmeler oldukça, hangi ülkenin öncülük edeceğine ilişkin kavgalar ve çeşitli taraflar ve baskı grupları arasında kendi paylarına düşecek yararlar (ya da kayıplar) konusunda çekişmeler oldukça; bölünmüş olarak kalacak, potansiyelini gerçekleştiremeycek ve öbür Büyük Güçlerle, onların eşiti gibi ilişki kurmayı beceremeyecekti. Zaman farkına ve koşullardaki tüm farklılıklara rağmen, geçen yüzyılın sonuna özgü "Almanya meselesi" günümüzün "Avrupa meselesi"nin bir mikrokozmuydu.

AET'nin potansiyel olarak, bir Büyük Gücün boyutlarına, varlığına ve verimlilik kapasitesine sahip olduğu açıktır. İspanya ve Portekiz'in de bağlanmasıyla, 12 üyesinin sahip olduğu nüfus, artık 320 milyon dolayındadır – bu ise SSCB'ninkinden 50 milyon fazla ve gene B.D. nüfusundan yaklaşık yarısı kadar daha fazladır. Üstelik Avrupa'nın her yanındaki yüzlerce üniversitesi ve yüksek okulu, milyonlarca bilim adamı ve mühendisi ile, çok iyi eğitim görmüş bir nüfustur bu. Ortalama kişi başına gelir oranları arasında –sözgelimi Batı Almanların ve Portekizlilerin gelirleri arasında– çok büyük uçurumlar olmasına rağmen AET, genelde Rusya'dan çok daha zengindir ve üye devletlerden kimileri kişi başına değerlerle Birleşik Devletlerden zengindirler. Daha önce de işaret edildiği gibi, AET büyük bir farkla, dünyadaki en geniş ticaret blokudur, ama bu ticaretin büyük bir bölümü Avrupa içinde yapılan ticarettir. Ekonomik kudretinin değerlendirilmesi için daha iyi bir ölçü, belki de üretim verimi, onu, Birleşik Devletlerin, Japonya'nın ve (çelik

dışında) SSCB'nin önüne geçiren otomobil, çelik, çimento vb. üretimidir. Yıllık istatistiklere ve doların değerinin Avrupa paraları karşısında son altı yıl içinde gösterdiği aşırı değişikliklere bağlı olarak, AET'nin toplam GSMH'sı, ABD'ninkine yaklaşık olarak eşit (1980, 1986) ya da üçte iki oranında daha büyüktür (1983-1984 rakamları). Dünya GSMH'sı ya da imalat verimi içindeki payının Rusya, Japonya ya da Çin'inkinden çok daha büyük olduğu kesindir.

Askeri açıdan da, Avrupalı üye devletler hiç de azımsanacak gibi değildir. Yalnızca en büyük dört ülke (Batı Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya) dikkate alınırsa, birleşik düzenli ordularının bir milyon askerin üzerinde bir büyüklüğü olduğu ve buna ek olarak 1,7 milyon yedek bulunduğu görülmektedir[86] – bu toplam elbette Rus ve Çin ordularınınkinden küçüktür ama B.D. Ordusundan adamakıllı büyüktür. Ayrıca, bu dört devletin yüzlerce büyük su üstü savaş gemisi, denizaltısı ve binlerce tankı, topu ve uçağı vardır. Son olarak da Fransa ile İngiltere'nin elinde nükleer silahlar ve atış sistemleri bulunmaktadır – hem denize, hem de karaya bağlı olarak. Bu askeri kuvvetlerin taşıdığı anlam ve yeterlik düzeyleri, aşağıda tartışılacaktır; burada vurgulanmak istenen nokta yalnızca, bir araya geldiler mi, bu toplamların çok önemli sayılar oluşturduğudur. Dahası, bu kuvvetlere yapılan harcamalar, kabaca bir ortalama ile, GSMH'nın yaklaşık yüzde 4'ünü tutmaktadır. Bu ülkeler, daha da önemlisi tüm AET, Birleşik Devletlerin bugün yaptığı gibi toplam GSMH'nın yaklaşık yüzde 7'sini savunmaya harcasa, ayrılan miktar yüz milyarlarca doları bulurdu – yani kabaca, iki askeri süpergücün harcadıkları miktar kadarını.

Gene de Avrupa'nın dünya üzerindeki gerçek gücü ve yeterlik düzeyi, ekonomik ve askeri gücün kaba toplamının verdiği izlenimden çok daha azdır – bu da sırf birlik olmayışından dolayıdır. Sözgelimi, silahlı kuvvetler yalnızca konuşulan pek çok dil olmasının sıkıntısını çekmemekte (bu, Alman Federasyonu üyelerinin hiçbir zaman karşı karşıya olmadıkları bir sorundur), pek çok farklı silahla donatılmış bulunmakta ve nitelik ile eğitim açısından çok belirgin farklılıklar göstermektedir – sözgelimi Batı Alman ve Yunan orduları ya da krallık donanması ve İspanyol donanması arasında. NATO'nun standartizasyon yolundaki pek çok girişimine rağmen, gene de farklı değerde 10-12 ordudan, donanmadan ve hava kuvvetlerinden söz edilmektedir. Ancak bu sorunlar bile, Avrupa'daki dış ve savunma politikalarıyla ilgili olarak, politik düzeydeki engellerin yanında hafif kalmaktadır. İrlanda'nın geleneksel (ve çağa uymayan) tarafsız konumu, AET'nin savunma sorunlarını tartışmasına engel olmaktadır – ancak tartışma yapılsa bile bunlar herhalde Yunanlıların itirazları karşısında çözülmeye uğrardı. Hayli büyük bir orduya sahip olan Türkiye ise AET üyesi değildir; Türk ve Yunan

orduları da çoğu kez, Varşova Paktından daha çok birbirleriyle ilgili olarak kaygı duymaktadırlar. Fransa'nın bağımsızlık konumunun (aşağıda da görülebileceği gibi) hem yararları, hem sakıncaları vardı; ancak, savunma ve dış politika konularında danışma, çalışmalarındaki karışıklığı artırmaktadır. Hem İngiltere, hem Fransa kendilerini "alan dışı" harekâta sokmakta ve aslında denizaşırı bölgelerde hâlâ bir sürü üs ve asker bulundurmaktadır. Batı Almanya'ya gelince, bu ülkenin en baskın savunma sorunu –ki tüm kuvvetleri buna yönelik olarak düzenlenmiş durumdadır– doğu sınırının güvenliğidir. Sözgelimi, Filistin sorunu, hatta bizzat Birleşik Devletler karşısında birlik sağlanmış bir Avrupa politikası geliştirmek, üye devletlerin her birinin farklı ilgilere ve geleneklere sahip olmasından dolayı son derece karmaşık bir iştir (ve çoğu kez başarısızlığa uğramaktadır).

Ekonomik bütünleşme yönünden ve ekonomik alandaki kararları uygulamak için gerçekleştirilmiş yapısal ve kurumsal düzenlemeler açısından AET'nin çok daha büyük ilerleme kaydetmiş olduğu bellidir; böyle olsa bile, bir "ekonomik topluluk" olarak, egemen bir ulus-devletinde görülebileceğinden çok daha bölünmüşlük içindedir; politik ideoloji, her zaman için ekonomik politikayı ve öncelikleri etkilemektedir. Kimi üye devletlerde sosyalist yönetimler iktidarda, kimilerinde ise muhafazakar partiler egemen olunca, eşgüdüm zor, belki de imkânsızdır. Paralararasındaki eşgüdüm şimdilerde eskisine göre çok daha başarılı olmakla birlikte, ara sıra yapılan yeni düzenlemeler (bunlar, genellikle, Alman markının revalüasyonunu kapsamaktadır) üyelerin ayrı mali sistemleri –ve farklı kredi değerliği– olduğunu hatırlatmaktadır. Avrupa Komisyonunca yapılan önerilere rağmen, havayolları üzerindeki denetimlerin tam olarak kaldırılmasından, mali hizmetlere kadar çok çeşitli konularda ortak bir Avrupa politikasının oluşturulması yönünde henüz pek az bir ilerleme kaydedilmiştir. Ortak sınırların pek çoğunda hâlâ gümrük noktaları bulunmakta, kamyon sürücülerini öfkelendiren uzun kontroller yapılmaktadır. AET'nin yaptığı harcamalarda başlıca dayanağı olan ve bir "ortak pazar"ı bulunan bir iki ekonomik sektörden biri durumundaki tarımın bile bir anlaşmazlık sebebi olduğu ortaya çıkmıştır. Ve dünya yiyecek maddeleri üretimi, Hindistan ve öbür Asya ülkeleri ihracat pazarlarına giderek daha çok girerken, gerçekten genişlemeye devam edecekse, AET'nin fiyat desteklemesisteminde reform yapılması için baskılar çoğalacak ve bu durum, sorun yeniden hararetli bir çekişme biçiminde patlak verinceye kadar sürecektir.

Son olarak da, savaş sonrasındaki ekonomik büyüme ve başarı döneminin ardından, Avrupa'nın durgunluğa girmeye, hatta belki de gerilemeye başladığına ilişkin sürekli bir kaygı vardır. 1979'daki petrol bu-

nalımının yol açtığı sorunlar –yakıt fiyatlarındaki aşırı yükselme, ödemeler dengeleri üzerindeki baskılar ve talep, verim ve ticaret açısından dünya çapında çöküntü– Tablo 45'te işaret edildiği gibi, Avrupalıları dünyadaki öbür önemli ekonomilerden daha sert bir biçimde etkilemiş görünmektedir.

TABLO 45
GERÇEK GSMH'DA BÜYÜME, 1979-1983[87]
(yüzde olarak)

	1979	1980	1981	1982	1983
Birleşik Devletler	2,8	-0,3	2,6	-0,5	2,4
Kanada	3,4	1,0	4,0	-4,2	3,0
Japonya	5,1	4,9	4,0	3,2	3,0
Çin	7,0	5,2	3,0	7,4	9,0
AET (on üye)	3,5	1,1	-0,3	0,5	0,8

Avrupalıları en çok kaygılandıran konulardan biri de bu çöküntünün istihdam düzeyleri üzerindeki etkisi olmuştur –son yıllarda Batı Avrupa'da işlerini kaybedenlerin sayısı 1945 sonrası dönemde hiçbir zaman olmadığı kadar yükselmiştir (sözgelimi, AET içinde 1978-1982 arasında 5,9 milyondan 10,2 milyona fırlamıştır) ve düşeceği yolunda hemen hiçbir işaret yoktur– bu ise zaten son derece yüksek olan sosyal harcamaları şişirerek, yatırım için kalan parayı azaltmaktadır.[88] 1980'li yıllar ilerlerken, Birleşik Devletlerde (esas olarak düşük ücretli hizmet sanayiinde) ve Japonya'da (yüksek teknoloji ve hizmetlerde) olduğu ölçüde, yeni işler yaratılması da söz konusu olmamıştır. İnsan bunu ister iş alanında teşvik edici unsurların bulunmayışına, yüksek maliyetlere, emek piyasasının hareketsizliğine ve aşırı ölçüde bürokratik kurallarına varlığına bağlasın (sağ kanattakilerin eğilimi budur); ister devletin planlamadaki başarısızlığına ve yetersiz yatırımlara yorsun (solun görüşü genellikle böyledir) ve ister bu ikisinin yıkıcı bir biçimde birleşmesi diye yorumlasın, sonuç aynıdır. Pek çok yorumcu için daha da ürkütücü olan, Avrupa'nın gelecekteki yüksek teknoloji yarışında Amerikalı (özellikle de) Japon rakiplerinin gerisinde kaldığını gösteren işaretlerdir. Bu yüzden de, 1984-1985 tarihli Avrupa Komisyonu Yıllık Ekonomi Raporu'nda şu uyarı yer almıştır:

> Topluluk, şimdi yeni ve hızla gelişen teknolojilerdeki sanayi kapasitesinde, Birleşik Devletler ve Japonya'ya kıyasla belirlemekte olan gerilik durumunun yarattığı tehdite karşılık vermek zorundadır. . . . Topluluğun bilgisayar, mikro-elektronik ve donanım alanlarındaki dünya ticareti performansının bozulduğu artık genellikle kabul edilmektedir.[89]

Bu "Eurosclerosis" ve "Europesimizm" tablosunun fazla karanlık bir biçimde çizilmiş olması mümkündür; çünkü Avrupa'nın rekabet gücünü gösteren pek çok başka işaret de vardır – üstün nitelikli otomobiller, ticari uçaklar ve avcı uçakları, uydular, kimyasal ürünler, telekomünikasyon sistemleri, mali hizmetler, vb. Bununla birlikte iki zorlayıcı konu hâlâ kuşkuludur. AET, üyelerinin sosyopolitik farklılıklarından dolayı, istihdam düzenlerindeki hızlı ve geniş çaplı değişikliklere denizaşırı yerlerdeki rakipleri kadar karşılık verebilecek yetenekte midir? Yoksa, varlık sebebi, daha çok ekonomik değişikliklerin rekabet edemez durumdaki sektörler (tarım, tekstil, gemi yapımı, kömür, çelik) üzerindeki etkilerini yavaşlatmak mıdır? Kısa vadede böylesine insancıl davranmakla daha uzun vadede kendisine zarar mı vermektedir? Kendi şirketleri hiçbir zaman Amerika'nın ve Japonya'nın dev şirketlerinin boyutlarına yaklaşamaz durumda olan ve her tür "sanayi stratejisi" MITI gibilerince değil, her biri ayrı ilgileri olduğunu gösteren on iki hükümet (artı AET Komisyonu) tarafından oluşturulmak zorunda kalan AET, yüksek teknoloji oyununda önemli bir yarışmacı olarak kalabilmek için gerekli bilimsel kaynakları ve yatırım kaynaklarını seferber edebilecek durumda mıdır?

Dikkatimizi, bir bütün olarak AET'den ayırıp, Avrupa'daki üç önemli askeri/politik ülkenin içinde bulundukları durumu kısaca incelemeye çevirirsek, "sorunlar"ın, "potansiyel" varlığı tehdit ettiği düşüncesi ancak pekişmektedir. Herhalde hiçbir devlet gelecek konusundaki bu belirsizliği Federal Alman Cumhuriyeti kadar ortaya koymamaktadır; bu da önemli ölçüde, ülkenin geçmişten devraldığı miras ve Avrupa'nın bugünkü yapısının hâlâ "eğreti" bir nitelik taşımasından ileri gelmektedir.

Pek çok Alman, ülkelerinin 21. yüzyılın başlarındaki ekonomik beklentileri konusunda huzursuzlanmaktadır ama bu konunun başlıca kaygı olarak görülmesi pek mümkün değildir (hele öbür toplumların karşı karşıya bulundukları ekonomik güçlüklerle kıyaslanırsa). Batı Almanya'nın toplam emek gücü, İngiltere'nin ya da Fransa'nınkinin ancak biraz üzerindeyken, GSMH'sı önemli ölçüde daha yüksektir ve bu durum, ekonominin uzun vadeli verimlilik büyümesinin son derece dikkat çekici bir biçimde gerçekleştiğini göstermektedir; AET içinde en büyük çelik, kimyasal mamul, elektrikli cihaz, otomobil, traktör ve hatta (İngiltere'deki gerileme düşünülürse) ticaret gemisi ve kömür üreticisi durumundadır. Hem enflasyonun, hem işçi anlaşmazlıklarının dikkat çekecek kadar düşük bir düzeyde kalması sayesinde, ihracat fiyatlarını, Alman markının değerinin sık sık yükseltilmesine rağmen, rekabet edebilir nitelikte tutmuştur – bu da, öbür ulusların Batı Almanya'nın ekonomik yönden gösterdiği performansın daha iyi olduğunu gecikerek de olsa kabul etmelerinden başka bir şey değildir. Alman iş yönetimi gele-

neğinde mühendislik ve tasarıma büyük ağırlık verilmesi (Amerika'da ise üzerinde durulan şey finanstır) ülkeye, yüksek nitelikli ürünler alanında, uluslararası bir ün kazandırmıştır. Alman ekonomisi, ticaret dengelerinde yıllardır ancak Japonya'nınkinin gerisinde kalan bir fazlalık elde etmiştir. Uluslararası rezervleri (son zamanlarda gerçekleştirdiği artışlardan sonra, belki de, Japonya'nın dışında), dünyadaki öbür ülkelerin hepsinden daha zengindir ve Alman markı çoğu zaman öbür ülkelerce bir rezerv parası olarak kullanılmaktadır.

Tüm bunlara karşı, Almanlar için Angst sebebi olan etkenlere de işaret edilebilir.[90] AET'nin, Alman vergi yükümlüsü için uzun süreden beri bir yük oluşturan, tarımda fiyat destekleme sistemi, kaynakları ekonominin en çok rekabet edebilir sektörlerinden uzaklaştırıp, en az rekabet edebilecek sektörlerine dağıtmaktadır – yalnızca Federal Cumhuriyettekilere değil (Almanya'da şaşılacak kadar çok sayıda küçük çiftlik bulunmaktadır), Güney Avrupa köylüsüne de. Bunun toplumsal açıdan olan değeri bellidir; ancak Amerikan, hatta belki Japon tarımına sağlanan korumaya oranla çok daha büyük bir yük getirmektedir. Israrlı bir biçimde yüksek olan işsizlik düzeyi, Federal Cumhuriyetin işgücünün hâlâ çok büyük bir bölümünün daha eski sanayi dallarında bulunduğuna işaret etmekte ve sosyal güvenlik harcamaları GSYH içinde çok yüksek bir oran tutarak, ekonomide önemli bir tüketici etken olmaktadır; gençler arasındaki işsizliği, eğitimin ve çıraklık uygulamasının dikkat çekici bir yaygınlık düzeyine sahip olması sayesinde azaltmak mümkün olmaktadır ve bu tür işsizlik, Alman nüfusunun hızla yaşlanmasıyla hafifleyecektir; ama nüfusun yaşlanması, belki de en çok endişeyle izlenen durumdur. Alman ırkının "tükenerek yok olacağı" düşüncesi açıkça bir abartı olsa da, nüfusunun daha da büyük bir bölümü emeklilerden oluştuğu zaman, doğum oranındaki hızlı gerilemenin Alman ekonomisinde belli birtakım yankıları olacaktır. Nüfusla ilgili bu korkuyla birlikte giden ve çok daha az elle tutulur olan bir kaygı da, "ardıl kuşak"ın Almanya'yı savaş döneminin külleri arasından yeniden inşa edenler kadar içtenlikle çalışmayacağı ve Japonya'dakine göre daha yüksek ücret maliyetleri ve çalışma haftasının çok daha kısa yüzünden, Alman verimlilik artışlarının bile, Pasifik havzasından kaynaklanan rekabete ayak uyduramayacağı yolundadır.

Böyle olsa bile, bu sorunların hiçbiri Almanların düşük enflasyon, üstün nitelikli mal, yeni teknolojiye yüklü yatırım, üstün tasarım ve satış gücü ve çalışma gücü ve çalışma barışı "paket"ini koruyabilmeleri kaydıyla, aşılmaz değildir. (En azından, şu söylenebilir ki, yukarıda sıralanan sorunlar, eğer Alman ekonomisini etkiliyorsa, rekabet gücü daha az komşularının çoğunun ekonomilerine daha fazla zarar verecektir!) Üzerinde tahmin yürütülmesi çok daha zor olan ise, "Almanya me-

selesi"nin 1940'lı yılların sonundan beri süren olağanüstü karmaşık ve oldukça benzersiz çizgilerinin 21. yüzyıla girerken olduğu gibi kalıp kalmayacağı konusudur: Yani, aralarındaki yakınlaşma artmakla birlikte, düşmanca ittifakların birbirinden ayırdığı iki "Almanya"nın varlığı sürecek midir, sürmeyecek midir? (Federal Alman Cumhuriyetinin çok önemli bir parçasını oluşturduğu) NATO ittifakı, Doğu-Batı ilişkileri kötüleşip savaşa dönüştüğü takdirde, Alman topraklarını, onları yok etmeden savunabilir mi, savunamaz mı? Amerika'nın gücünde bir azalma olur ve Avrupa'daki kuvvetlerinde bir indirim gerçekleşirse, Almanya ile başlıca, AET/NATO ortakları, son 40 yıldır çok işe yarayan B.D. stratejik şemsiyesinin yerini tutacak kadar yeterli olan bir sistem oluşturabilirler mi, oluşturamazlar mı? Birbirleriyle bağlantılı bu sorunların hiçbiri, hemen çözüm bekleyecek nitelikte değildir; ama hepsi de dikkatli gözlemciler için kaygı sebebi olmaktadır.

"Almanya-Almanya" ilişkisi, şu sıralar, küme içinde en teorik nitelikli olanı gibi görünecektir. Bundan önceki bölümlerde de ortaya konduğu gibi, Alman halkının Avrupa devletler sistemi içinde doğru yerinin ne olduğu konusu, en azından son 150 yıldır devlet adamlarını rahatsız etmiştir.[91] Alman dilini konuşanların hepsi tek bir ulus-devleti olarak bir araya getirilse –200 yıla yakın bir süredir Avrupa'daki norm bu olmuştur– bunun sonucu olarak bir araya yığılan nüfus ve sınai kudret, Almanya'yı her zaman için Ortabatı Avrupa'nın ekonomik güç merkezi yapacaktır. Bunun tek başına, hem Wilhelm, hem de (daha da çok) Nazi dönemi emperyalizminin Alman hegemonyası kurma girişimine yol açtığı gibi, Almanya'yı ille de Avrupa'da asker ve toprak yönünden egemen kuvvet haline getirmesi gerekmez. Askeri yönden hâlâ Washington ve Moskova'nın egemenliği altında olan iki kutuplu bir dünyada, Büyük Güç saldırganlıklarının nükleer bir savaş başlatma riski taşıdığı bir çağda ve Bonn ile Doğu Berlin'de işleri 1945 sonrası "Nazilikten arındırılmış" bir politikacılar kuşağının yürütmesi sayesinde, Almanların ilerde "Avrupa egemenliği" için bir girişimde bulunabilecekleri düşüncesi çağdışı görünmektedir. Böyle bir girişim olsa bile, (bırakın dünyadakini) Avrupa'daki güç dengesi buna karşı duracaktır. O halde, soyut anlamda, 62 milyon "Batı" Alman ile 17 milyon "Doğu" Almanın yeniden birleşmelerine izin vermenin kesinlikle kötü bir yanı olmadığı gibi, bir çok da iyi yanıt vardır; hele halkların ikisi de birbirleriyle olan ortak yanlarının, süper güç koruyucularıyla olan ortak yanlarından daha fazla olduğunu giderek daha iyi anlarken.

Ancak trajik olan gerçek şudur ki, bu çözüm yolu bir anlamda ne kadar mantıklı olursa olsun –ve iki Alman halkı (aradaki ideolojik uçuruma rağmen) ortak miras ve kültürlerinin işaretlerini ne ölçüde verirlerse versinler– günümüzdeki politik gerçeklik buna ters düşmektedir;

birleşme, akıllıca önerildiği gibi, 19. yüzyıldaki modele dayalı gevşek dokulu bir Alman Federasyonu biçiminde olsa bile.[92] Çünkü çıplak gerçek şudur, Doğu Almanya, Sovyetler'in Doğu Avrupa'daki tampon devletler üzerindeki denetimi için gerekli bir stratejik duvar (ve tabii ki, Batıya yönelik bir harekatta atlama noktası) işini görmektedir ve Kremlin'dekiler hâlâ emperyalist Realpolitik çerçevesi içinde düşündüklerinden Demokratik Alman Cumhuriyetinin, Federal Alman Cumhuriyetine (ve Federal Cumhuriyetin içine) doğru çekilmesi, büyük bir darbe olarak görülecektir. Bir yetkilinin yakın zamanlarda işaret ettiği gibi, yalnızca bugünkü kuvvetlere dayalı olarak, birleşik bir Almanya 660.000'in üzerinde düzenli asker ile 1,5 milyon paramiliter ve yedek çıkarabilir. SSCB, batı kanadındaki iki milyonluk ordusu ile birleşik bir Alman ulusuna sükunetle bakamaz.[93] Öte yandan, barışçıl yolla birleşmiş bir Almanya'nın, neden soğuk savaşın gerginliklerini yansıtan, bu kadar büyük bir silahlı kuvvet bulundurmak isteyeceğini anlamak da zor görünmektedir. İkinci Dünya Savaşından alınan dersi sert bir biçimde vurgulamalarına rağmen, Sovyet liderlerinin bile, Almanya'nın öç alma politikası ve neo-Nazizm ile ilgili kendi propagandalarını doğru olarak kabul ettiklerine inanmak da zordur (Willy Brandt'ın işbaşına gelişinden bu yana, söz konusu tavrı sürdürmek giderek daha zorlaşmıştır). Ancak şu da açıktır ki, Moskova'nın herhangi bir yerden çekilmeye karşı kendiliğinden bir hoşnutsuzluğu vardır ve Moskova yeniden birleşen bir Almanya'nın getireceği politik sonuçlar karşısında derin kaygı duymaktadır. Böyle bir Almanya, yalnızca başlı başına muazzam bir ekonomik güç olmakla kalmayacak –toplam GSMH'sı en azından resmi dolar-karşılığı hesapla tehlikeli bir biçimde SSCB'ninkine yaklaşacaktır– Doğu Avrupalı komşularını, ticaret konusunda mıknatıs gibi kendine çekecektir. Çok daha temel nitelikli bir nokta da şudur: Rusya, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'dan da aynı şekilde çekilmesi gündeme gelmeden, Doğu Almanya'dan nasıl geri çekilecektir – hem de, SSCB'nin batı sınırı olarak, 50 milyon Ukraynalıya, onları yoldan çıkaracak kadar yakın olan, kuşkulu Polonya/Ukrayna sınır çizgisini bırakarak?

O halde, sürüp giden durum, bir tür kış uykusu durumudur. Almanyalar arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi mümkün görünmektedir (bu gelişmeyi yalnızca, süper güçler arasında kimi zaman başgösteren gerginlikler gölgeleyecektir); Alman devletlerinin her ikisinin de komşularına kıyasla, verimliliğini artırması ve daha zenginleşmesi beklenebilir; her ikisi de kardeşi olan Alman devletiyle özel düzenlemeler yaparken, uluslarüstü kendi askeri (NATO/VARŞOVA Paktı) ve ekonomik (AET/Comecon) kuruluşuna bağlılık yemini edecektir. Sovyetler Birliği'nin kendisi sarsılacak ve iç düzeni bozulacak olursa, Bonn'un buna

tepkisi ne olur tahmin etmek imkânsızdır – ve böyle bir şey Demokratik Alman Cumhuriyeti içinde ciddi huzursuzluklarla aynı zamanda denk düşerse. Batıya yönelik bir Varşova Paktı saldırısı olsa, buna "Doğu" Almanlar nasıl tepki verir, bunu da kestirmek zordur. Demokratik Cumhuriyet Ordusu üzerindeki özel Sovyet "denetim" düzenlemelerinin ve bu ordunun tümenlerinden her birinin Rus motorlu piyade tümenlerince gölge gibi izlenmesinin, Kremlin'deki acımasız kimselerin bile, Almanı Almanla birbirine düşürmekten kaygı duyduklarına işaret ettiği kesindir – zaten böyle bir kaygı duymaları da gerekir.

Ancak, Federal Cumhuriyetin karşı karşıya olduğu –ve kuruluşundan bu yana karşısında bulduğu– daha somut ve acil sorun, Avrupa'da savaş ihtimaline karşı uygun bir savunma politikası bulmaktır. Baştan beri (bkz. s. 443-44) çok daha üstün durumda olan kızıl ordunun fazla engelle karşılaşmadan batıya saldırabileceği korkusu, hem Almanları, hem öbür Avrupalıları başlıca güvenlikleri olarak Birleşik Devletlerin nükleer caydırıcılığına dayanmaya itmiştir. Ancak, SSCB'nin kendi ICBM'leri ile Amerikan anayurdunu vurma kapasitesine erişmesinden beri, bu strateji kuşkulu hale gelmiş –Rusya'nın Kuzey Alman ovasına konvansiyonel kuvvetlerle saldırması halinde, Washington buna tepki olarak karşılıklı nükleer savaşı gerçekten başlatacak mıdır?– ama hiçbir zaman resmen terk edilmemiştir. Aynı şey, bununla bağlantılı olan ve Rusların yalnızca Avrupa'daki hedeflere yönelik olarak kısa ya da orta menzilli füzeler (SS-20'ler) ateşlemekle yetinmeleri halinde, Birleşik Devletlerin Sovyetler Birliği'ne (gene kendi kentlerine misilleme yapılmasını davet eder biçimde) stratejik nükleer saldırılar başlatıp başlatmayacağı yolundaki soru için de geçerlidir. Bu tür muhtemel durumlara hazırlanmak üzere "inandırıcı caydırıcılık" yaratılması için kuşkusuz öneriler yapılmıştır: Rus SS-20'lerine karşı durmak üzere Persing II ve çeşitli cruise-füze sistemlerinin yerleştirilmesi; istilacı Varşova Paktı askerlerini binalara ve altyapıya zarar vermeden öldürmesi amaçlanan güçlendirilmiş radyasyonlu bomba (ya da "nötron" bombası) üretimi; ve –Fransızlar söz konusu olduğunda– güvenilmez Amerikan savunma sistemine bir alternatif olarak, Paris denetiminde bir caydırıcı kuvvete dayanılması. Ancak tüm bunların beraberinde getirdiği sorunlar vardır,[94] ve yarattıkları politik tepkilerden ayrı olarak, her biri de nükleer silah sistemlerinin yalnızca kendilerine özgü olan çelişkili niteliklerine işaret etmektedir – bu silahlara ulaşılması, insanın savunmak istediği şeyin yok edilmesine yol açabilecektir.

O halde, birbiri ardına gelen Batı Alman yönetimleri, NATO'nun nükleer caydırıcılık stratejisinin yararına inanmadan buna bağlı kalır, kendi adlarına nükleer silah edinmekten vazgeçerken, güçlü bir konvansiyonel savunma sisteminin oluşturulmasında ön sırayı almaları şa-

şırtıcı değildir. Bundeswehr,* şimdiki haliyle, yalnızca Avrupa'daki en büyük NATO Ordusuna (335.000 asker ve 645.000 eğitim görmüş)[95] yedek değil, üstün nitelikli ve iyi donanımlı bir orduya sahiptir ve havadaki egemenliğini kaybetmedikçe, göz alıcı başarılar kazanabilir. Öte yandan, doğum oranındaki hızlı gerileme, Bundeswehr'i en güçlü olabilecek haliyle tutmayı gittikçe zorlaştırmaktadır; bu arada, hükümetin savunma harcamalarını GSMH'nın yüzde 3,5-4'ü oranında bırakma arzusu da silahlı kuvvetler için ihtiyaçları kadar yeni donanım edinmeyi güçleştirecektir.[96] Her şey bir yana, bu tür zayıflıkların üstesinden gelinebilir – tıpkı, gerekli politik irade olsa, Batı Almanya'da yerleşik durumda olan daha yetersiz donanımlı Müttefik orduların noksanlarının da giderilebileceği gibi. Ancak Almanlar gene de rahatsız edici (kimilerine göre de dayanılmaz olan) bir açmazla karşı karşıyadırlar; orta Avrupa'da patlak verebilecek geniş çaplı bir savaş, kendi toprakları üzerinde ölçülemeyecek kadar çok kan dökülmesine ve maddi kayba yol açacaktır.

O halde, en azından Willy Brandt'ın Şansölye oluşundan bu yana, Bonn Hükümetinin Avrupa'daki détente arayışlarında ön saflarda olması şaşırtıcı değildir – yalnız kardeş Alman devletiyle değil, fazla güçlü bir Almanya karşısında geleneksel korkularını yatıştırma çabasıyla Doğu Avrupa ulusları ve bizzat SSCB ile Almanya'nın, NATO içindeki ortaklarının hepsinden daha büyük ölçüde Doğu-Batı ticaretine katılması ve bunu finanse etmesi de şaşırtıcı değildir; Almanya bunu karşılıklı ekonomik bağımlılığın savaşı zorlaştıracağı yolundaki Cobdenci inançla (ve kuşkusuz Batı Alman bankaları ve sanayii bu tür ticaretten yararlanmak üzere elverişli bir durumda bulunduğu için) yapmaktadır. Bu, iki Almanya için –sol kanat Sosyal Demokratlar ve Yeşiller Partisince kimi zaman önerildiği gibi– "tarafsızlık politikası"na geçiş anlamına gelmemektedir – çünkü böyle bir şey Moskova'nın Doğu Almanya için de tarafsızlık politikasına razı olmasına bağlıdır, bu da hemen hiç olası değildir. Bunun anlamı şudur, Batı Almanya güvenlik sorununu, hemen tümüyle Avrupa'da yoğunlaşmış olarak görmek ve –Fransızlarla İngilizlerin ara sıra Avrupa dışında girişmekten hâlâ hoşlandıkları türden eylemler şöyle dursun– "alan dışı" her türlü askeri imkân ve güçten kaçınmaktadır. O halde, daha geniş çerçevede düşünülürse, Ortadoğu'da ve daha ötelerde (kendi açısından) dikkatleri dağıtacak, uzakta kalan sorunlarda bir tavır almaya zorlanmaktan hoşlanmamakta, bu ise Batının güvenliğini koruma konusunun bu kadar kesinlikle orta Avrupa ile sınırlandırılamayacağını düşünen Birleşik Devletler hükümetiyle anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Batı Almanya, bir yandan Moskova ve Do-

* Bundeswehr: Batı Alman Silahlı Kuvvetleri. – ç.n.

ğu Berlin ile bir yandan da Avrupa dışındaki sorunlarla olan ilişkisinde, yalnızca iki taraflı bir politika yürütmenin zor, belki de imkânsız olduğunu görmektedir; böyle bir şey yerine, Washington'un (ve çoğu kez de Paris'in) tepkilerini dikkate almak zorundadır. Bu da onun uluslararası güç sistemi içinde sahip olduğu biçimsiz ve benzersiz konum için ödediği bir bedeldir.[97]

Dış ve savunma politikalarının yarattığı sorunlar yanında, ekonomisine yönelen tehditler, Federal Cumhuriyet için kolay baş edilebilir niteliktedir; ama aynı şey Birleşik Krallık için söylenemez. O da tarihsel bir geçmişin –ve tabii ki coğrafi konumunun– varisidir ve bu durum dışarıdaki dünyaya yönelik politikasını kuvvetle etkilemektedir. Ancak daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi İngiltere aynı zamanda, eski Büyük Güçler arasında ekonomisi ve toplumu, 1945'i izleyen onyıllarda (ve pek çok yönden bu tarihten önceki onyıllarda da) meydana gelen teknoloji ve imalat düzeni değişikliklerine uyum sağlamakta en çok zorlanmış ülkedir. Global değişiklikler, en yıkıcı etkiyi, bir zamanlar İngiltere'ye "dünyanın atölyesi" sıfatını kazandıran imalat sektöründe yapmıştır. Şurası da doğrudur ki, dünyadaki ileri ekonomilerin çoğunda imalatın verim ve istihdamdaki payı sürekli olarak düşmüş, bu arada öbür sektörlerinki (sözgelimi hizmetler) artmıştır; ama İngiltere örneğinde, bu düşüş çok daha birdenbire olmuştur; İngiltere'nin dünya imalat verimi içindeki payı aman vermez gerilemesini yalnızca nispi olarak sürdürmemiş, salt anlamda da düşmüştür. Daha da sarsıcı bir nokta, İngiltere'nin dış ticareti içinde mamul malların yerinde aniden meydana gelen değişikliktir. The Economist'in, "1983'ten bu yana, İngiltere'nin mamul mallar ticaret dengesi, Romalıların İngiltere'yi istilasından beri ilk kez açık vermektedir" yolundaki iğneleyici sözlerinin doğruluğunu göstermek zor olabilir ama, mamul mallar ihracatının, 1950'li yılların sonunda bile ithalatından üç kat daha fazla olduğu gerçektir.[98] Bu fazlalık artık görülmemektedir. Dahası, istihdam alanındaki gerileme yalnızca daha eski sanayi kollarında değil, "şafak vaktini yaşayan" yüksek teknoloji firmalarında da vardır.[99]

İngiltere'nin imalat alanındaki rekabet gücünün düşmesi, yüzyıl öncesine giden bir geçmişe sahipse de,[100] bu düşmenin Kuzey Denizinde petrol bulunmasıyla hızlandığı açıktır; petrolün bulunması görünür ticaret açığını kapatmak üzere kazanç sağlarken, bir etkisi de sterlini bir "petropara"ya dönüştürmek oldu; değerini bir süre için gerçekçi olmayan yapay yüksekliklere çıkararak pek çok ihraç malını rekabet edemez duruma getirdi. Petrol, sterlinin daha da gerilemesine sebep olarak tükendiği zaman bile, bunun imalatta ipso facto* bir canlanmaya yol açа-

* İpso facto: Durumun gereği olarak. – ç.n.

cağı hiç de belli olan bir şey değildir: Sanayi demirbaşı hurdalaşmış, dış pazarlar (belki de sürekli olarak) kaybedilmiş ve birim emek maliyetlerinde ortalamanın üzerinde olan artışlar yüzünden uluslararası rekabet gücü aşınmaya uğramıştır. İngiltere'nin hizmetler sektörüne kayışı biraz daha umut vericidir; ancak Birleşik Devletler örneğinde olduğu gibi, İngiltere için de geçerli olan nokta şudur: Pek çok hizmet (cam siliciliğinden hızlı yemek servisine kadar) ne döviz kazandırmakta ne de özellikle verimli olmaktadır. Uluslararası bankacılık, yatırım, mal alım satımı vb. gibi genişlemekte olan, yüksek kazanç getiren alanlarda bile görünen odur ki, rekabet, olsa olsa daha yoğunlaşmıştır – geride bıraktığımız 30 yıl içinde de "İngiltere'nin dünya hizmetler ticareti içindeki payı yüzde 18'den, yüzde 7'ye düşmüştür."[101] Bankacılık ve maliye giderek daha büyük ölçüde New York'ta, Londra'da ve Tokyo'da çok büyük sermaye kaynakları olan (çoğunlukla da Amerikan ve Japon) firmaların egemenliği altına giren, global nitelikli bir iş alanı haline gelirken, İngiltere'nin payı daha da ufalabilir. Son olarak da telekomünikasyon ve büro donanımında ilerde meydana gelecek gelişmeler, şimdiden, Batı dünyası içinde beyaz frenk gömleklilerin masa başında yaptıkları işlerin yakında mavi önlüklü işçilerin daha önce geçtikleri yolu izleyeceğine işaret etmektedir.

Dileğimiz, tüm bunların kıyamet gününün habercisi olmamasıdır. Dünya verimi ve ticaretinde meydana gelecek genel bir büyüme, İngiliz ekonomisinin batmadan su üstünde kalmasına yardımcı olabilir; ancak bütün içindeki payı yavaş yavaş gerileyecek ve kişi başına GSMH'sı, sürekli olarak İtalya'dan Singapur'a kadar pek çok ulusunkinin gerisine düşecektir. Bir hükümet değişikliği ile, (verimli yatırımlar yerine) harcamalarda büyük artışlar, vergi düzeylerinde yükselme, iş dünyasında güven kaybı ve sterlinden kaçış meydana gelirse, gerileme daha yoğun hale gelebilir; daha az sıkı bir para politikası benimseyecek, tutarlı bir "sanayi stratejisi" geliştirecek ve öbür Avrupalı ülkelerle pazarlanabilir (ve saygınlık göstergesi olmayan) girişimlerde işbirliğine gidecek bir hükümet çıkarsa yavaşlayabilir. Bir iktisatçının savunduğu gibi,[102] "sanayi rönesansı" geçirmiş olan İngiliz imalat sektörünün, artık tümüyle daha dinç, daha diri ve daha çok rekabet gücüne sahip olduğu belki doğrudur. Ama gösterişli bir iyileşme olabileceği yolunda olumlu belirtiler görülmemektedir; emek piyasasındaki nispi hareketsizlik ve eğitim noksanlığı birim maliyetleri ve en büyük İngiliz imalat firmalarının bile başkalarına göre küçük olması, çok önemli engellerdir. Mühendis ve bilim adamlarının verimi hâlâ karamsarlık verecek kadar düşüktür: Her şeyden önce, Ar-Ge'ye yapılan yatırım düzeyi düşüktür: 1980'li yılların başında İngiltere'de Ar-Ge içinde harcanan her doların Almanya'daki karşılığı 1,50 dolar, Japonya'da 3 dolar ve Birleşik Devletlerde 8 dolardı – buna rağ-

men, İngiltere'deki Ar-Ge çalışmalarının yüzde 50'si verimli olmayan savunma etkinliklerine ayrılmış, buna karşı Almanlar yüzde dokuz, Japonlar ise çok ufak bir miktar ayırmışlardır.[103] Başlıca rakiplerinde olduğunun aksine (Birleşik Devletler bunun dışındadır) İngiltere'deki Ar-Ge çalışmaları, sanayinin ihtiyaçları ile çok daha az bağlantılıdır ve giderler çok daha az bir oranda sanayinin kendisi tarafından karşılanmaktadır.

Savunmayla bağlantılı Ar-Ge'ye büyük bir pay ayrılması, bizi İngiltere'nin açmazından öbür zor seçeneğe götürmektedir. İddiasız, gözlerden uzak, soyutlanmış bir Pasifik devleti olsa, İngiltere'nin sanayi alanında yavaş yavaş soluksuz kalması üzücü olurdu – ama uluslararası güç sistemi açısından bir anlamı bulunmazdı. Oysa gerçek şudur ki, Viktorya döneminde çıktığı doruktan epey aşağılara inmesine rağmen, İngiltere hâlâ dünyanın "orta boy" güçlerinden biridir – ya da bu iddiadır. Savunma bütçesi (Çin'in toplamını ölçme biçimine bağlı olarak) üçüncü ya da dördüncü en büyük bütçe, donanması ve hava kuvvetleri dördüncü en büyük kuvvettir[104] – bunların hepsinin de ülkenin coğrafi boyutları (yalnızca 245.000 kilometrekare), nüfusu (56 milyon) ve dünya GSMH'sı içindeki sınırlı, gerilemekte olan payıyla (1983'te yüzde 3,38) önemli bir orantısızlık içinde oldukları düşünülebilir. Üstelik imparatorluk güneşi batmıştır ama İngiltere'nin ülke dışında hâlâ çok geniş stratejik taahhütleri vardır: Yalnızca Almanya'da NATO'nun Merkez Cephesine katkısı olarak tuttuğu 65.000 asker ve havacı değil, dünyanın her yerinde bulundurduğu garnizonlar ve hava üsleri – Belize'de, Kıbrıs'ta, Cebelitarık'ta, Hong Kong'da, Falkland Adalarında, Brunei'de, Hint Okyanusunda. Vaktinden önce öyle ilan edilmiş olmasına rağmen, İngiltere hâlâ Ninova ve Sur'la aynı şey değildir.[105]

İngiltere'nin ufalmış ekonomisi ile fazla genişlemiş stratejik konumu arasındaki bu uyuşmazlık, Rusya'yı bir yana bırakırsak, muhtemelen bütün öbür büyük güçleri etkileyen farklılıklardan daha aşırı bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden de İngiltere, silah fiyatlarının enflasyondan yüzde 6-10 daha hızla artması ve her yeni silah sisteminin yerine konacağı eski sistemden üç beş kat daha pahalı olması karşısında özellikle zayıf durumdadır. Savunma harcamalarına, iç politikaların sonucu olarak gelen baskılar, ülkeyi daha da zayıf hale getirmektedir; Muhafazakâr yönetimler, açığı daraltmak üzere silahlanmaya yapılan harcamaları sınırlamak gerektiğini düşünmektedir ama onların yerine geçebilecek herhangi bir alternatif yönetim, savunma harcamalarını salt anlamda kesme eğilimine girebilir. Ancak bu politik açmazdan tümüyle ayrı olarak, İngiltere'nin önüne temel ve (çok geçmeden) kaçınılmaz olan bir seçim dikilmektedir: Ya silahlı kuvvetlerin tümüne ayrılan ödeneklerden kesinti yaparak, her birini yeterlikten uzak bir duruma getirmek, ya da ülkenin savunma taahhütlerinin bazılarından vazgeçmek.

Ancak bu öneri dile getirildiği anda engeller belirmektedir. Yeni Euroavcı uçaklarının maliyeti gözle izlenemeyecek kadar hızla artarken havada egemenlik kurma gereği tartışmasız kabul edilmektedir (bu yüzden de RAF'ın bütçesi daha büyüktür). İngiltere'nin en geniş denizaşırı taahhütü Almanya ve Berlin'e karşıdır (yaklaşık dört milyar dolar); ama böyle olduğu halde, buradaki 55.000 asker, 600 tank ve 3.000 başka zırhlı araç, yüksek moral gücüne rağmen yetersiz donanımlıdır. Ancak, BAOR'da (Ren'deki İngiliz Ordusu) yapılacak herhangi bir indirim ya da askerlerin yarısını Alman garnizonları yerine İngiliz garnizonlarında tutmak gibi, ustalıklı bir ayak hareketi bile –Almanlarda uyandıracağı üzüntüden, Belçikalılarda aynını yapma isteğine, sonra da Amerikalıların öfkesine kadar– öyle politik yankılar doğuracaktır ki amacına tümüyle ters düşebilir. İkinci bir alternatif su üstü filosunu küçültmektir – Savunma Bakanlığının 1981'de bulduğu çözüm buydu; ta ki Falkland bunalımı bu planı altüst edinceye kadar.[106] Ancak, Whitehall'daki yetkili çevreler arasında en çok bu alternatif savunulduğu halde, Rusya'nın artan deniz gücünün oluşturduğu tehdit ve NATO'nun "alan dışı" bir vuruculuğa sahip olması konusunda Amerikalıların ısrarı yüzünden böyle bir şey zamansız olur. (NATO'nun Avrupa'daki konvansiyonel kuvvetlerinin güçlendirilmesini savunanlar için en büyük Atlantik refakat filosunda indirim yapılmasını onaylamak elbette bir çelişkidir.) "Kesintiler" için daha uygun bir alan İngiltere'nin Falkland Adalarındaki pahalı (ancak duygusal açıdan anlaşılabilir) ve fazla aşırı taahhütleri olabilir. Ancak böyle bir kısıntı bile, daha kapsamlı bir kararı, herhalde yalnızca bir-iki yıl için erteleyecektir. Son olarak da maliyetleri aydan aya artıyor görünen, çok pahalı Trident denizaltı balistik füze sistemlerine yapılmış yatırımlar düşünülebilir.[107] Muhafazakâr yönetimin ileri ve "bağımsız" bir caydırıcılık sistemi oluşturma konusundaki hevesi düşünülürse –tabii bir de Trident gemilerinin genel nükleer dengeyi gerçekten değiştirmeleri söz konusudur (bkz. s. 596)– bu alanda bir kesinti kararı ancak yönetimde meydana gelebilecek radikal bir değişme sonucunda alınabilir; böyle bir durum ise, ülkenin geleceğe yönelik savunmasından başka şeylerin de sorgulanması anlamına gelebilir.

Ancak, her şey bir yana, tatsız seçim gene de yapılacaktır. Sunday Times'ın belirttiği gibi, "Kısa bir süre içinde bir şeyler yapılmazsa, bu ülkenin savunma politikası giderek, aynı işi daha az parayla yapmaya çalışmaktan ibaret olacaktır; bu da İngiltere ve NATO'ya ancak zarar getirir."[108] Bu durum (tüm partilere mensup) politikacıları, birtakım taahhütleri azaltarak bunun yaratacağı sonuçlara katlanmak ya da savunma harcamalarını daha da artırarak –İngiltere bu alanda oran olarak Yunanistan dışında tüm Avrupalı NATO ortaklarından daha çok (GSMH'sının yüzde 5,5'i) para harcamaktadır– verim artırıcı yatırım-

larını ve uzun vadeli ekonomik kalkınma umutlarını azaltmak alternatifleriyle karşı karşıyadır. Zayıflamakta olan güçlerin çoğunun başına geldiği gibi, İngiltere'nin önündeki seçim de her yönüyle zorlu olan bir seçimdir.

İngiltere'nin Manş ötesindeki komşusu da aynı açmazla karşı karşıyadır ama bu açmaz, Fransa'nın savunma politikasının ülke içinde sürekli olarak sorgulanmaması ve ülkenin ekonomik alanda, 1950'li yıllardan bu yana (kusurlu olmakla birlikte) daha iyi performans göstermesi sayesinde gizli kalmıştır. Her şey hesaba katıldıktan sonra ortaya çıkan odur ki, Londra gibi Paris de geniş ulusal çıkarları ve denizaşırı taahhütleri bulunan, ancak "orta boy" bir güç olmanın sorunlarıyla uğraşmak durumunda olan bir merkezdir; bu çıkar ve taahhütlerin savunulması da giderek daha büyük ölçüde, silah giderlerindeki tırmanışın yarattığı baskıların altına girmektedir.[109] Fransa'nın nüfusu İngiltere'ninkiyle aynı olmakla birlikte, toplam GSMH'sı ve kişi başına GSMH'sı daha büyüktür. Fransızlar İngiltere'den daha çok otomobil ve çelik üretmektedir ve çok geniş bir uzay sanayiine sahiptirler. İngiltere'den farklı olarak, Fransa'nın dışardan alınan petrole olan aşırı bağımlılığı sürmektedir; öte yandan AET'nin büyük oranda para desteğinde bulunduğu tarım ürünlerinde hâlâ hayli büyük bir fazlası vardır. Fransızlar, önemli birkaç yüksek teknoloji alanında da –telekomünikasyon, uzay uyduları, uçak, nükleer güç– dünyadaki rekabete ayak uydurmaya kararlı olduklarını göstermişlerdir. Gerçi Fransa ekonomisi 1980'li yılların başında (tam da önemli ticaret ortaklarının tümü mali kısıntılara giderken) sosyalist yönetimin büyüme için yaptığı ani atılım yüzünden epey zarar gördü ama bunu izleyen daha sıkı politikalar enflasyonu düşürmüş, ticaret açığını daraltmış ve frankı istikrara kavuşturmuş görünmektedir; bütün bu gelişmelerin, Fransa'da ekonomik büyümenin yeniden başlamasına imkân sağlaması gerekir.

Ancak Fransa'nın ekonomik yapısı ve geleceği ne zaman Ren ötesindeki güçlü komşusuyla –ya da Japonya'yla– karşılaştırılırsa, durumunun ne kadar sallantıda olduğu ortaya çıkmaktadır. Fransa, avcı uçakları, şarap ve tahıl ihracatında hâlâ göz alıcı bir ustalık gösterse de "sıradan mamullerin dışarıya satışındaki nispi zayıflığı sürmektedir."[110] Fransa'nın alıcılarının pek çoğu, baraj ya da Mirage'ler gibi çok büyük projeler sipariş eden, sonra da bunlar için ödeme yapmakta güçlük çeken istikrarsız Üçüncü Dünya ülkeleri olmuştur; buna karşı sanayi malları, otomobil ve elektrikli aletlerde Fransa'ya olan "ithalat sızması", ülkenin rekabet gücünün olmadığı geniş alanlar bulunduğunu göstermektedir. Batı Almanya ile olan ticaret açığı her yıl büyümektedir ve Fransa'daki fiyatlar her zaman için Almanya'dakilerden daha hızlı yükseldiğinden, bu açığın frankta yeni devalüasyonlara yol açacağı kuşku-

suzdur. Fransa'nın kuzeyinin görünümü, hâlâ çöküntü halindeki sanayi kollarının –kömür, demir, çelik, gemi yapımı– çizgilerini taşımaktadır; otomobil sanayiinin büyük bir bölümü de sıkıntıları hissetmektedir. Yeni teknolojiler umut verici görünmekle birlikte, ne Fransa'daki pek çok işsize iş sağlayabilecek durumdadır, ne de Alman, Japon ve Amerikan teknolojilerine ayak uydurmaları için gerekli olan miktarda yatırıma kavuşabilmektedir. Ekonomik yönden (ve belki daha da önemlisi psikolojik açıdan) tarıma bu kadar bağlı olan bir ülke için daha kaygı verici olan tahıl, süt ürünleri, meyve, şarap vb.'de dünya çapında aşırı üretim bunalımının belirmiş olmasıdır – bu durum, tarım destekleme fiyatları sürdükçe Fransa ve AET bütçelerine giderek daha büyük yük bindirecek, fiyatlarda kesinti yapılması halinde ise toplumsal huzursuzluk yaratacaktır. Birkaç yıl öncesine kadar Paris, tarımda yeniden yapılanma için Topluluktan sağlanan paraların yardımcı olacağına güvenebiliyordu; şimdi ise, bu paraların çoğunun İspanyol, Portekiz ve Yunan köylülerine gitme ihtimali vardır. Bunların hepsi, önümüzdeki 20 yıl için Fransa'yı çok daha geniş bir Ar-Ge çabası ve yüksek teknolojiye dayalı büyüme için gerekli sermaye kaynaklarından yoksun bırakabilir.

Ulusal savunma politikasına ilişkin tartışmaya, Fransa'nın gelecekteki önceliklerinin belirlendiği bu daha geniş çerçeve içinden bakmak gerekir. Fransa'nın son zamanlardaki stratejisinde ve askeri eylemlerinde, pek çok bakımdan etkileyici olan epey şey vardır. Amerika'nın stratejik nükleer caydırıcılığının inanılırlığına ilişkin olarak artan kuşkuları gören (ve bunları iddialı bir biçimde dile getiren) Fransa, Sovyetler saldırdığı takdirde kullanılmak üzere kendi "üçlü" atış sistemini oluşturmuştur. Fransa, nükleer caydırıcılığını (üretimden hedeflemeye) her yönüyle kendi elinde tutarak ve caydırıcılık bir işe yaramazsa, tüm füze kuvvetini Rusya'nın üzerine salacağı konusunda ısrar ederek, Kremlin'i denetim altında tutmanın daha emin bir yolunu bulduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda en büyük kara ordularından birini beslemeyi sürdürmüştür; Güneybatı Almanya'da epey büyük bir garnizonu vardır ve Federal Almanya'ya yardım etmek konusunda taahhütü bulunmaktadır. NATO komuta yapısının dışında kalmak ve böylece stratejik konularda bağımsız bir "Avrupalı" ses olarak önerilerde bulunabilecek duruma gelmiş olmakla birlikte, bir Rus saldırısı halinde, askeri açıdan Merkez Cephesinin takviyesi ihtiyacına engel olamamıştır. Fransızlar, Avrupa dışında da rol oynamışlar ve –denizaşırı bölgelerde ara sıra yaptıkları askeri müdahaleler, Üçüncü Dünya ülkelerinde tuttukları garnizonlar, danışmanlar, başarılı silah satış politikası yoluyla– hem SSCB hem de Birleşik Devletlere alternatif bir nüfus (ve malzeme verebilecek kaynak) oluşturmuşlardır. Bu durum, kimi zaman Washington'u sinirlendirmiş –ve Fransızların Güney Pasifik'teki nükleer denemeleri bu bölgenin ül-

kelerini haklı olarak öfkelendirmiş– ise, Moskova'nın da Fransızların çeşitli ve kimi zaman önceden kestirilemez bağımsızlık gösterileri karşısında rahatlık duyması pek mümkün değildir. Üstelik Fransa'daki sağ da sol da, ülkenin dışarıda başkalarından farklı bir rol oynaması görüşünü desteklediğinden, Fransızların bu amaca yönelik iddia ve eylemleri, öbür Batılı toplumların hemen hepsinde görülebilecek türden ülke içi eleştirilere yol açmamaktadır. Tüm bunlar yabancı gözlemcileri (ve tabii ki Fransızların kendilerini) ülkenin politikasını mantıklı, çıkarcı, gerçekçi vb. olarak tanımlamaya itmiştir.

Ancak, bu politikanın kendisi de –kimi Fransız yorumcuların açıktan kabul etmeye başladıkları gibi[111]– zorluklardan uzak değildir ve tarihsel açıdan bakabilenlere, Fransa'nın 1914 ve 1939 öncesi yürüttüğü dış politikada teori ile gerçeklik arasında var olan uçurumu hatırlatıyor olsa gerektir. Her şeyden önce, Fransa'nın bağımsızlık tavırlarını hep Batı Avrupa'da hem konvansiyonel, hem nükleer alanda var olan Amerikan kalkanı ve güvencesinin arkasına geçerek takındığı yolundaki serinkanlı gözlemde epey gerçek payı bulunmaktadır. Raymond Aron, de Gaulle'cü iddiacılık politikasının, ancak Fransa bu yüzyılda ilk kez cephe hattında yer almadığı için mümkün olduğuna işaret etmiştir.[112] Peki, ya bu güvenlik ortadan kalkarsa? Yani, ya Amerikan nükleer caydırıcılığının güvenilir olmadığı kabul edilirse? Ya Birleşik Devletler, zaman içinde Avrupa'daki askerlerini, tanklarını ve uçaklarını düzenli olarak çekerse? Bu ihtimallerin ikisi de belli koşullar altında memnunlukla karşılanır gibi görünebilir. Ancak Fransızların kendilerinin de kabul ettikleri gibi, Moskova'nın son zamanlardaki politikalarının ışığında böyle görünmeleri pek mümkün değildir: Moskova kendi nükleer gücünü ve Avrupa'da üslenmiş konvansiyonel kuvvetlerini sürekli olarak aşırı düzeylerde takviye etmekte, Doğu Avrupa'daki uydularını sıkı bir denetim altında tutmakta ve amacı belki de, özellikle Batı Alman halkını NATO'dan koparark tarafsızlık politikasına yöneltmek olan "barış taarruzları" yapmaktadır. Fransa'nın "Yeni Atlantizm"i diye adlandırılan[113] tutumun pek çok işareti –Sovyetler Birliği'ne karşı daha katı bir üslup, Alman Sosyal Demokratları arasında görülen tarafsızlık eğilimlerinin eleştirilmesi, Force d'Action Rapide'in Almanya'da (muhtemelen taktik nükleer silahlarla) yayılımına ilişkin Fransız-Alman anlaşması, NATO ile daha yakın ilişkiler[114]– Fransızların gelecekle ilgili kaygılarının açık sonuçlarıdır. Moskova değişene kadar Paris'in, Birleşik Devletler çıkınca (hatta çıkmadan önce) SSCB'nin Batı Avrupa'ya gireceği yolunda kaygı çekeceği kesindir.

Peki, bu tehdit daha bir olasılık kazansa, Fransa bu konuda pratikte neler yapabilir? Doğal olarak, konvansiyonel kuvvetlerini daha da artırabilir ve B.D. kuvvetleri azalmış olsa (hatta hiç olmasa) bile bir

Rus taarruzunun önüne geçebilecek kadar kuvvetle güçlendirilmiş bir Fransız-Alman Ordusunun oluşturulmasına yönelebilir. Helmut Schmidt gibi kimselere göre[115] bu, yalnızca Paris-Bonn entente'ının değil, uluslararası eğilimlerin de (sözgelimi Amerika'nın güçlerinin zayıflaması) mantıklı bir uzantısıdır. Bu tür bir projenin önüne dikilen çok çeşitli politik nitelikli ve teşkilatlanmaya ilişkin zorluklar vardır –ve bunlar, ilerde ortanın solu bir Alman yönetiminin takınması mümkün olan tavırdan, komuta, dil ve yayılma sorunlarına ve nazik bir konu olan Fransız taktik nükleer silahlarına kadar uzanmaktadır[116]– ama ne olursa olsun, böyle bir stratejinin aşılamaz bir kayaya toslayarak iflas etme ihtimali de bulunmaktadır: Para kıtlığı. Fransa günümüzde GSMH'sının yaklaşık yüzde 4,2'sini savunmaya harcamaktadır (bu oran Birleşik Devletlerde yüzde 7,4 ve İngiltere'de yüzde 5,5'tir); ancak Fransız ekonomisinin içinde bulunduğu hassas durum dikkate alınırsa, bu yüzden pek fazla artırılamayacaktır. Üstelik, Fransa'nın bağımsız olarak atom silahları geliştirmesi yüzünden nükleer stratejik kuvvetleri savunma bütçesini yüzde 30'a varan oranlarda yutacak demektir; bu oran ise, her yerdekinden çok daha yüksektir. Geriye kalan miktar da AMX savaş tankları, ileri nitelikli uçaklar, yeni nükleer güçlü uçak gemileri, "keskin" muharebe meydanı silahları vb. için yeterli değildir. Fransız Silahlı Kuvvetlerinde birtakım artışlar olabilir ama bunların tüm ihtiyaçları karşılaması mümkün değildir.[117] O halde, tıpkı İngiltere örneğinde olduğu gibi, Fransızların karşısında da, ya kimi silah sistemlerini (ve rolleri) ortadan kaldırmayı ya da her alanda zorunlu tasarruf yapmayı gerektiren biçimsiz bir seçim bulunmaktadır.

Aynı ölçüde kaygı verici bir nokta da Fransa'nın nükleer caydırıcılığı konusunda hem teknik, hem de (bununla bağlantılı olan) stratejik düzeyde beliren kuşkulardır. Fransız nükleer silahlar üçlüsü –karada kurulu füzeler ve özellikle de uçaklar– zaman içinde bozulmaya uğramaktadır ve bunlarda çok pahalıya mal olan nitelik yükseltilmesi ve çağdaşlaştırma yapılmasıyla bile, daha yeni silah teknolojisine ayak uydurmak mümkün olmayabilir.[118] Amerikan Stratejik Savunma İnisiyatifi (SDI) teknolojisinde önemli bir atılım yapılır ve Ruslar da çok daha geniş bir balistik füze savunma sistemi geliştirirlerse, sorun özellikle ağırlaşabilir. Fransızların bakış açısından, iki süper güç, Avrupa'da tehlikeler karşısındaki korunma potansiyellerini güçlendirirken, Avrupa'nın korunmasız kalması kadar rahatsız edici şey yoktur. Buna karşı da Fransızların denizaltı balistik füze sistemleri önemli ölçüde güçlendirilmektedir (bu konuda aşağıda (bkz. s. 596) tartışılacaktır). Ama şu genel ilke geçerliliğini korumaktadır: İleri teknoloji mevcut silah tiplerini yararsız hale getirebilir ve bunların yerine başkalarını koymanın maliyeti kesinlikle çok daha yüksek olacaktır. Ne olursa olsun, Fransızlar

da öbür nükleer güçlerin düştüğü inanılırlık tuzağına düşmüş durumdadırlar. Paris, SSCB Alman sınırını istila etti diye, Birleşik Devletlerin SSCB'yle nükleer bir alışverişi göze almasının giderek daha imkânsız hale geldiğini düşünmektedir; ama Federal Cumhuriyet uğruna kendisinin "nükleerleşme" sözü ne ölçüde gerçeklik taşımaktadır? (Batı Almanların buna hemen hiç inandıkları yoktur.) Fransa'nın "dokunulmazlık"ını, eldeki tüm füzeleri Rusya üzerine ateşleyerek savunmak yolundaki de Gaulle'cü gelenek bile, Fransız halkının yok olmayı, Ruslar tarafından konvansiyonel araçlarla uğratılmaları mümkün (ya da muhtemel) bir yenilgiye tercih edecekleri gibi doğruluğu ortaya konmamış bir varsayıma dayanmaktadır. "Rus ayısının bir kolunu koparmak" her zaman için kulağa hoş gelmiştir ama bu, ayının insanı yutacağını ve Rusya'nın kendi üze tahrip savunma sisteminin, uğrayacağı zararı sınırlı tutabileceğini hatırlayana kadar böyledir. Şurası bellidir ki, Fransız nükleer stratejisine ilişkin resmi tutum değişecek olursa bile, yakın zamanda değişmeyecektir. Ama, Doğu-Batı dengesi bozulduğu ve Birleşik Devletler zayıfladığı takdirde, bu tutumun ne kadar gerçekçi olacağını düşünmek de yararlıdır.[119]

O halde Fransa'nın sorunu, pek çok talepin, sınırlı ulusal kaynakları üzerinde baskı yapmasıdır. Demografik ve yapısal-ekonomik eğilimler düşünülürse, sosyal güvenliğin ulusal gelirden aldığı payın yüksek olmaya devam etmesi beklenebilir; bu pay herhalde artacaktır da. Kısa bir zaman sonra, tarım için büyük miktarlarda para gerekli olabilir. Aynı zamanda silahlı kuvvetlerin modernizasyonu da önemli miktarlarda para gerektirmektedir. Öte yandan, bunların hepsinin Ar-Ge çalışmaları ve ileri sanayi işlemlerine yapılması çok zorunlu olan hayli geniş yatırımlarla ölçülüp biçilmesi – ve bunlardan keserek yapılması gereği vardır. Fransa sözünü ettiğimiz bu son alana gerekli olan parayı ayıramazsa, savunma, sosyal güvenlik ve geriye kalan ne varsa, bunların giderlerini karşılayabilme ihtimalini de zaman içinde tehlikeye atacaktır. Şurası da bellidir ki bu, yalnızca Fransa'nın açmazı değildir; ancak, uluslararası ekonomi ve savunma konularında ayırıcı bir "Avrupalı" tavrı alınmasını herkesten çok savunan Fransızlar olmuştur – bu yüzden de Avrupa'nın çıkarlarını en açık bir biçimde onlar dile getirmektedir. Gene bundan dolayıdır ki, yeni politikaların başlatılmasında öncülüğü genellikle Paris yapmıştır – Fransız-Alman askeri bağlarının derinleştirilmesi, Avrupa Airbus'larının ve uydularının üretimi vb. Bu tasarıların çoğu ülkenin komşuları arasında, Fransızların bürokratik planlamaya ve saygınlık getiren girişimlere olan düşkünlükleri sayılarak ya da Avrupa'nın finanse ettiği projelerde aslan payını muhtemelen Fransız şirketleri kapacak diye kuşkuyla karşılanmıştır. Ancak başka projelerin yararı şimdiden ortaya çıkmıştır ya da bunlar büyük umut vaat etmektedir.

Avrupa'nın "sorunları"ı elbette burada ele alınanlardan daha çoktur: Sorunlar arasında nüfusların yaşlanması, sanayilerin eskimesi, kentlerin yoksul mahallelerindeki etnik hoşnutsuzluklar, zengin kuzey ile daha yoksul güney arasındaki uçurum, Belçika, Ulster ve Kuzey İspanya'daki politik/dinsel gerginlikler bulunmaktadır. Birtakım kötümser gözlemciler de, zaman zaman bazı Avrupa devletlerinin (Danimarka, Batı Almanya) "Finlandiyalılaşma" ihtimaline değinmektedir; böyle olursa bu ülkeler Moskova'ya bağımlı hale gelecektir. Bu gelişme ancak söz konusu ülkelerde politikada sola doğru meydana gelebilecek bir kaymanın ardından olabileceği için, böyle bir ihtimalin olabilirlik derecesini tahmin etmek zordur. İnsan, Avrupa'ya bugünkü durumuyla –ve esas olarak AET'nin temsil ettiği haliyle– global sistem içinde bir güç-politikası birimi olarak bakarsa, Avrupa'nın karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunların yukarıda tartışılanlar olduğu açıktır: Yaklaşan yüzyıl için, uluslararası güç dengelerinde önemli değişiklikler çağı olabilecek bir dönemde bile geçerli olacak ortak bir savunma politikası geliştirmek ve yeni teknoloji ile yeni ticari rakiplerden gelen çok büyük ve ürkütücü ekonomik tehditler karşısında rekabet gücünü korumak. Bu bölümde incelenen öbür dört bölge ve toplum söz konusu olduğunda, bunların şimdiki durumlarında ilerisi için ne tür değişiklikler olabileceğine işaret etmek mümkündür: Japonya ve Çin, herhalde dünya üzerindeki statülerinin güçlendiğini, SSCB ve hatta Birleşik Devletler ise kendi statülerinin aşınmaya uğradığını göreceklerdir. Ama Avrupa bir bilmece olarak durmaktadır. Avrupa Topluluğu gerçekten birlikte hareket edebilirse, dünya üzerindeki konumunu hem askeri, hem ekonomik açıdan pekâla iyileştirebilir. Böyle yapmazsa –insan tabiatının ne olduğu düşünülürse, yapmaması daha akla yakın bir sonuç gibi gelmektedir– nispi gerilemesinin sürmesi kaçınılmaz görünmektedir.

SOVYETLER BİRLİĞİ VE "ÇELİŞKİLER"İ

"Çelişki" sözcüğü, Marksçı terminoloji içinde çok özel bir sözcüktür ve kapitalist üretim sistemi içinde (iddiaya göre) kendiliğinden var olan ve kaçınılmaz bir biçimde sistemin çökmesine sebep olacak gerginliklere işaret etmektedir.[120] Bu yüzden de, aynı ifadenin, dünyanın ilk komünist devleti olan Sovyetler Birliği'nin, bugün kendisini içinde bulduğu durumu anlatmak için kullanımı, amaçlı bir ironi çabası gibi görünebilir. Ancak aşağıda anlatılacağı gibi, birkaç son derece kritik alanda, Sovyetler Birliği'nin hedefleri ile bunlara ulaşmak için kullanılan yöntemler arasında sürekli genişleyen bir uçurum var gibi görünmektedir. Sovyetler Birliği tarım ve sanayi veriminin artırılması gereğini ilan etmekte ama böyle bir imkânı kollektifleştirme ve ağır bir plan-

lamacılıkla kösteklemektedir. Dünya barışının her şeyin üzerindeki önemini dile getirmekte ama çok büyük ölçüde yaptığı silah artırımı ve "devrimci" devletlerle olan bağı (ve kendi devrimci mirası), uluslararası gerginliklerin artmasına yaramaktadır. Geniş sınırları boyunca tam bir güvenliğe gerek duyduğunu iddia etmekte ama komşularının güvenlik kaygıları karşısında bugüne kadar yürüttüğü katı politika, Moskova'nın –Batı ve Doğu Avrupa ile, Ortadoğu halkları ile, Çin ve Japonya ile olan– ilişkilerini kötüleştirmekte, bu ise Rusların kendilerini "kuşatılmış" ve daha az güvende hissetmelerine yol açmaktadır. Rusya'nın felsefesi, dünya meselelerinde devam edip giden diyalektik değişme sürecini, bunun teknoloji ve yeni üretim araçlarıyla harekete geçtiğini ve kaçınılmaz olarak, çok çeşitli politik ve toplumsal değişimler getireceğini kuvvetle ortaya koymaktadır; ama kendi otokratik ve bürokratik uygulamaları, parti seçkinlerini kollayan ayrıcalıklar, serbest bilgi değişimine getirilmiş olan sınırlamalar ve bir kişisel teşvik sisteminin olmayışı, Rusya'yı Japonya ve Kaliforniya'da daha şimdiden belirmekte olan ve patlayışlarla dolu, ama gene de karmaşık yüksek teknoloji geleceği ile baş etme konusunda son derece hazırlıksız yapmaktadır. En önemlisi de şudur ki, parti liderleri sık sık SSCB'nin bir daha hiçbir zaman askeri yönden geri kalmış bir durumu kabullenmeyeceğini ısrarla söylemekte ve bundan daha da çok, ulusu üretimi artırmaya zorlamaktadır; ama Rusya'nın bu iki amacın bağdaştırılmasındaki güçlüğü anladığı açıktır ve özellikle de Rusların silahlı kuvvetlere ulusal kaynaklardan fazlasıyla büyük bir pay ayırma geleneğine engel olmanın güçlüğünü – bu ise öbür toplumlarla ticari rekabet yeteneği açısından sağlıksız sonuçlar doğurmaktadır. Belki bu sorunları adlandırmanın başka yolları da vardır ama "çelişkiler" diye nitelendirmek de aykırı gelmemektedir.

Marksçı felsefenin, varlığın maddi temeline verdiği ağırlık düşünülürse, bugün SSCB'nin karşı karşıya olduğu ana sorunların ülkenin ekonomik altyapısından kaynaklanması, iki kat daha ironik görünebilir; ama Batılı uzmanların sabırla bulup çıkardıkları bilgiler –ve tabii bizzat Sovyet liderlerinin gittikçe daha açıklıkla bunu kabullenmeleri– durumun böyle olduğu konusunda herhangi bir kuşku bırakmamaktadır. 1950'li yıllarda, SSCB'nin Birleşik Devletleri ekonomik yönden geçip, kapitalizmi "gömeceği"ni güvenle tahmin eden Khrushchev, Gorbachev'in 1986 tarihli 27. Komünist Parti Kongresindeki itirafları karşısında neler hissederdi. Doğrusu bunu öğrenmek ilginç olurdu:

> Ekonomideki güçlükler, ekonomik büyüme oranlarının gözle görünür biçimde gerilemesiyle, 1970'li yıllarda üst üste yığılmaya başladı. Bunun bir sonucu olarak, Komünist Parti prog-

ramında belirlenen hedeflere, hatta 9. ve 10. Beş Yıllık Planlardaki daha düşük hedeflere bile ulaşılamadı. Bu dönem için planlanan sosyal programı da uygulamayı başaramadık. Bunun ardından, bilim ve eğitim, sağlık, kültür ve gündelik hizmetler alanındaki maddi tabanda bir gecikme meydana geldi.
Son zamanlarda harcanan çabalara rağmen durumu tam olarak düzeltmeyi başaramadık. Sermaye oluşturma açısından, mühendislik, petrol ve kömür sanayileri, elektrik mühendisliği sanayii, demirli metaller ve kimyasal ürünler alanlarında ciddi gecikmeler vardır. Yeterlik ve halkın yaşam düzeyini iyileştirme konularındaki ana göstergeler için konmuş hedeflere de yetişilemedi.
Ülkenin sosyoekonomik gelişmesinin hızlanması, tüm sorunlarımızın anahtarıdır; şu andaki ve uzun vadeli, ekonomik ve toplumsal, politik ve ideolojik, iç ve dış.[121]

Bu sözlere karşı, sonuç cümlesinin dünyadaki herhangi bir yönetim tarafından da söylenebileceğini ve ekonomik sorunlar bulunduğunu görmenin, bunların çözümünü garantilemediğini ifade edebiliriz.

Sovyetler Birliği'nin tüm tarihi boyunca ekonomide en kritik zayıflık alanı tarım olmuştur; Rusya'nın yüzyıl önce dünyanın en büyük iki tahıl ihracatçısından biri olduğu düşünülürse, bu daha da şaşırtıcı olmaktadır. Rusya, 1970'li yılların başından bu yana, her yıl dışardan on milyonlarca ton buğday ve mısır alma gereğini duymuştur. Dünyadaki yiyecek üretimi eğilimleri aynen sürerse, Rusya (ve Doğu Avrupa'nın öbür sosyalist ekonomilerinden bazıları), Afrika'nın ve Ortadoğu'nun bazı kesimleriyle birlikte, net yiyecek ihracatçıları iken, son yıllarda, geniş ölçekli ve sürekli bir biçimde yiyecek ithalatçılarına dönüşen ülkelerinden biri olmak gibi kuşkulu görünen bir farklılığı paylaşacaktır.[122] Rusya örneğinde, tarım veriminde meydana gelen rahatsızlık verici durgunluk, ilgi ya da çaba eksikliğinden olmamıştır; Stalin'in ölümünden bu yana görev yapan her Sovyet lideri, tüketici talepini karşılamak ve Rusya'daki yaşam düzeyinde vaat edilen yükselmeyi gerçekleştirmek üzere, yiyecek üretiminde artış yapılması için ısrarcı olmuştur. Yaşam düzeyinde yükselme meydana gelmediğini düşünmek yanlış olur – ortalama Rus yurttaşının çaresizlik içine düştüğü 1953 yılına göre, çok daha iyi durumda olduğu açıktır. Ama çok daha iç karartıcı olan nokta şudur ki, Rus yurttaşının yaşam düzeyi birkaç onyıl kadar Batı'ya yaklaşmışken, gene Batı'nın gerisine düşmektedir – devletin, toplam yatırımlarının hemen hemen yüzde 30'unu yutan (bu oran Birleşik Devletlerde yüzde 5'tir) ve işgücünün yüzde 20'den fazlasını istihdam eden (bu ise Birleşik Devletlerde yüzde 3'tür) tarıma onca kaynak ayırmasına rağmen. SSCB, sırf mev-

cut düzeyini korumak için tarıma her yıl 78 milyar dolar yatırım yapmak ve yiyecek fiyatlarını 50 milyar dolar daha harcayarak desteklemek zorundadır – SSCB, buna rağmen "bir zamanlar sahip olduğu ihracatçı niteliğinden gittikçe daha çok uzaklaşıyor"[123] görünmekte ve ihracat yapmak yerine, verimdeki kendi açığını kapamak üzere tahıl ve et ithalatına milyarlara varan sağlam para akıtmak gereğini duymaktadır.

Şurası da gerçektir ki, Sovyet tarımının sallantılı durumu ve tarımdaki verimliliğin Amerika'nınkinin yaklaşık yedide birini bulması, birtakım doğal sebeplerden ileri gelmektedir. SSCB, çoğu kez, coğrafi yönden Birleşik Devletlere oldukça benzer kabul edilmektedir –ikisi de kıta büyüklüğünde, kuzey yarıküresinde yer alan devletlerdir–; gerçekte ise, SSCB çok daha kuzeye düşmektedir: Ukrayna, Güney Kanada ile aynı enlem üzerinde bulunmaktadır. Söz konusu olan yalnızca bu durumun mısır yetiştirmeyi zorlaştırması değildir; Sovyetlerin buğday yetiştiren bölgeleri bile Kansas ve Oklahoma gibi eyaletlere göre çok daha soğuk kışlar yaşamakta ve kuraklığa daha sık maruz kalmaktadır. 1979-1982 arasındaki dört yıl bu bakımdan özellikle kötü geçmiş ve hükümet bundan öylesine sıkıntı duymuştur ki, tarım verimine ilişkin ayrıntılar vermeyi durdurmuştur. (ama, dışardan her yıl ortalama 35 milyon ton tahıl alması, durum hakkında bir ipucu veriyordu!) "İyi" geçen 1983 yılı bile SSCB'yi kendi kendine yeter hale getirmedi – onun ardından da bir başka soğuk ve kurak felaket yılı geldi.[124] Üstelik, buğday ekim alanlarını "el değmemiş topraklar"a doğru genişleterek üretimi artırma girişimleri, kuzeyde don, güneyde de arazinin kıraçlığı yüzünden her zaman için sınırlı kalmaktadır.

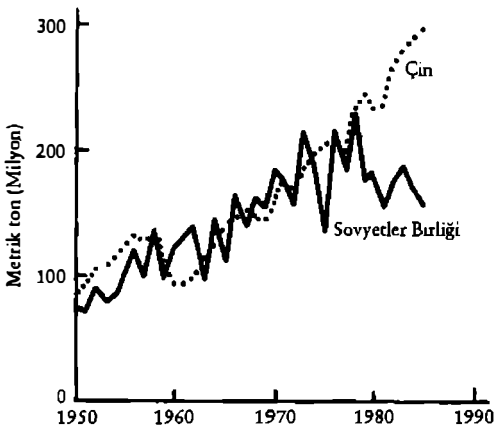
Bununla birlikte hiçbir dış gözlemci, Sovyet tarım verimindeki çöküntüye yalnızca iklimin sebep olduğuna inanmamaktadır.[125] En büyük sorunları yaratan şey doğrudan, tarımdaki "sosyalizasyon"dur. Rus halkını memnun etmek için, yiyecek fiyatları devlet yardımlarıyla yapay olarak düşük tutulmakta, böylece "bir libresinin üretimi devlete dört dolara mal olan et, libresi 80 centten satılmaktadır"[126] – bu da, sözgelimi köylüler için, ekmek ve patates satın alarak hayvanlarını bunlarla beslemeyi, işlenmemiş tahıl kullanmaktan daha ucuz hale getirmektedir. Tarıma yapılan çok büyük miktarlardaki devlet yatırımları, sıradan bir köylünün ihtiyacı olan ambar ya da yeni model küçük traktörler yerine, geniş çaplı projelere (barajlar, drenaj) gitmektedir. Ekim, yatırım gibi konulardaki kararları, tarlaları işleyenler değil, yöneticiler ve bürokratlar almaktadır. Köylülere tek tek sorumluluk ve inisiyatif tanınmaması, ürün miktarlarının tatmin edici olmamasında, yetersizliklerin sürüp gitmesinde ve çok büyük oranlarda fire verilmesinde, herhalde başlı başına en büyük sebeptir – ancak fire verilmesinde depolama imkânlarının yetersizliği ve bütün yıl boyunca açık olan yolların azlığı da et-

kili olmakta, bu da "depolama, taşıma ve dağıtım yetersizliği yüzünden tahıl, meyve ve sebze ürününün yaklaşık yüzde 20'si, patates ürününün de yaklaşık yüzde 50'si gibi büyük bir bölümünün [yok olması]"[127] sonucunu doğurmaktadır. Sistemin esaslarının değişmesi halinde –yani kollektifleştirmeden uzaklaşıp tek tek köylülerce işletilen çiftliklere geçmek gibi çok büyük bir değişiklik olduğu takdirde– neler yapılabileceği, şu gerçekle de ortaya çıkmaktadır ki, mevcut özel araziler, Rusya'nın toplam ürün veriminin yüzde 25 kadarını üretmekte ancak ülkelerin tarıma elverişli topraklarının yalnızca yüzde 4'ü üzerinde yer almaktadır.[128]

Ancak en yüksek kademelerde "reform" konusunda yapılan ateşli tartışmalar ne olursa olsun, belirtiler şunu göstermektedir ki, Sovyetler Birliği, Deng'in tarımda yaptığı geniş kapsamlı değişiklikleri, Çin'in "liberalleşme"sine varan (bu konuya yukarıda yer verilmişti) ölçülerde izlemeyi düşünmemektedir; Rusya'nın veriminin sefil güvenci komşusununkinin çok gerisine düştüğü açıkça belli olsa bile.[129]

Kremlin'in, bugünkü kollektifleştirilmiş tarım sistemini, yetersizlikleri ortada olduğu halde, neden tercih ettiğini açıktan anlatması olacak şey değildir; ancak bu inadın iki sebebi öne çıkmaktadır. Birincisi şudur, özel arazilerin çok büyük ölçüde genişletilmesi, birçok özel pazarın daha oluşturulması ve tarım ürünleri için ödenen fiyatlardaki artışlar, köylünün ulusal gelir içindeki payında önemli yükselmeler olması anlamına gelecektir – bu da, duruma içerleyen kentsel nüfusun ve belki de sanayi yatırımlarının zararına olacaktır. Bir başka deyişle, Bukharin'in (tarımda teşvikten yana olan) politikalarının nihai zaferi ve Stalin'in önyargılarının sonu demek olacaktır.[130] İkincisi, Sovyet tarımını düzenleyen bürokratların ve yöneticilerin yetkilerinde bir azalma anlamına gelecek ve böylece, karar mekanizmasının başka bütün alanları için de birtakım anlamları olacaktır. "Piyasadan aldıkları işaretlere, değişen havaya ve ürünlerinin durumuna göre gündelik kararlar alan tek tek çiftçilerin bir araya getirdikleri bilginin, ne kadar iyi düzenlenmiş olsa ve ne kadar yeterli kimselerden oluşsa da, merkezi bir bürokrasinin bilgisini kat kat aştığı"[131] doğru olabilir; ama böyle bir şey "merkezi bürokrasi"nin geleceği açısından nasıl bir anlam taşıyabilir? Eğer "sosyalizm ve ulusal yiyecek açıkları"[132] arasında tutarlı, rahatsız edici bir ilişki olduğu doğru ise, bunun Politbüronun dikkatinden kaçmış olması pek mümkün değildir. Ama kendi perspektifinden bakıldığında, komünist sistemin başarısızlığını kabullenmek ve toplumun bu kadar büyük bir kesimi üzerindeki mevcut denetimleri kaldırmaktansa, yiyecek fiyatlarının artması anlamına gelse bile, sosyalist (yani kollektifleştirilmiş) tarımı sürdürmek belki daha iyi –kesinlikle de daha güvenli– görülebilir.

ŞEMA 3
SOVYETLER BİRLİĞİ VE ÇİN'DE TAHIL ÜRETİMİ, 1950-1984

Kaynak: Brown et. al. / B.D. Tarım Bakanlığı

Aynı sebeple, SSCB'nin sanayi sektörünün değiştirilmesi de zordur. Sovyet ekonomisinin 1945'ten bu yana elde ettiği dikkat çekici başarılar ve sözgelimi imalat makineleri, çelik, çimento, gübre, petrol vb. üretiminde Birleşik Devletleri geride bırakmış olduğu dikkate alınırsa, bazı gözlemciler için değişiklik hemen hiç gerekli görünmemektedir.[133] Ancak Sovyet sanayiinin de durgunlaşmaya girdiğini ve –iddialı verim hedefleri belirleyip, sonra da bu rakamlara ulaşmak için çok büyük miktarlarda para ve insangücü ayrılması sayesinde yaşanan– oldukça kolay bir genişleme döneminin sona ermekte olduğunu gösteren pek çok işaret vardır. Bu kısmen, büyümekte olan emek ve enerji darlığından dolayıdır; bu konular aşağıda ayrı ayrı tartışılmaktadır. Ancak aynı ölçüde önemli olan nokta, aşırı bürokratik planlama, ağır sanayi üzerinde fazlaca yoğunlaşılması ve yeni talepler ya da pazarların gereklerini yerine getirmek üzere, tüketici seçimlerine de ürünleri değiştirme ihtiyacına da karşılık verecek durumda olmaması yüzünden imalatın zarar gördüğüne ilişkin işaretlerin tekrar tekrar ortaya çıkmasıdır. Çok büyük miktarlarda çimento üretmek, eğer bu alana yapılan aşırı yatırım, kaynakları daha muhtaç durumdaki bir sektörden uzaklaştırmışsa, yapılan çimento üretme işlemi enerji kullanımında büyük bir savurganlığa sebep olmuşsa; nihai ürün zaten gücünün üzerinde çalışan demiryolu sistemine yeni yükler bindirecek biçimde ülke içinde uzun mesafelere taşınacaksa ve çimentonun kendisi Sovyet planlamacıların ruhsat verdiği ama hiçbir zaman tamamlanamamış olan binlerce bina arasında dağıtılacaksa, ille de iyi bir şey değildir.[134] Aynı şeyler, veriminin büyük bölümü ziyan ediliyor gibi görünen çok büyük Sovyet çelik sanayii için

de söylenebilir – bu durum, bazı bilim adamlarının "tüketici yoksulluğu ortasında sınai bolluk paradoksu"[135] yüzünden hayrete düşmelerine yol açmaktadır. Sovyet sanayii içinde yeterli durumda olan sektörler kuşkusuz vardır (bunlar genellikle emrinde çok büyük kaynaklar olan ve Batı ile rekabet etmek zorunda bulunan savunma sektörü ile ilgilidir), ama genel sistem, piyasa fiyatlarına ve tüketici talepine fazla ilgi gösterilmeden üretime ağırlık verilmesinin sıkıntısını çekmektedir. Sovyet fabrikalarının, Batıdakiler gibi işi kapatmaları mümkün olmadığı için, bunlar etkili üretim yapma konusundaki en kuvvetli itici güçten de yoksundur. Sanayinin daha hızlı büyümesine yardım için ufak tefek onarımlar ne kadar çok yapılırsa yapılsın, eğer mevcut "planlı ekonomi" sistemi sürerse, bunların sürekli bir atılım yaratacağına inanmak zordur.

Öte yandan, bugün Sovyetler'deki sınai yeterlik düzeyleri ancak orta ise (ya da hükümetin sertleşen tavrına bakılırsa, giderek dayanılmayacak kadar kötüleşiyorsa), sistem maruz kaldığı üç ayrı baskı yüzünden daha çok zarar görecek gibidir. Bunlardan ilki, enerji kaynaklarıyla ilgilidir. Şu nokta giderek daha çok ortaya çıkmıştır ki, Sovyet sanayi veriminde 1940'lı yıllardan beri görülen büyük genişleme, maliyete hemen hiç bakılmaksızın bol miktarlarda bulunan kömür, petrol ve doğalgaz kaynaklarına fazlasıyla dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da, hem SSCB'de hem başlıca uydularındaki "enerji ziyanı" ve "çelik ziyanı" Batı Avrupa ile kıyaslanırsa, Tablo 46'nın da ortaya koyduğu gibi, olağanüstü olmuştur.

TABLO 46
1979-1980'DE GSYH'NIN 1000 DOLARINI ÜRETMEK İÇİN KULLANILAN KİLO OLARAK KÖMÜR KARŞILIĞI VE ÇELİK[136]

	Kömür	Çelik		Kömür	Çelik
Rusya	1.490	135	İngiltere	820	38
Doğu Almanya	1.356	88	B. Almanya	565	52
Çekoslovakya	1.290	132	Fransa	502	42
Macaristan	1.058	88	İsviçre	371	26

Rusya örneğinde, "girdiler"in bu kötü kullanımı, enerji kaynakları çok bol ve (nispi olarak) kolaylıkla erişilebilir durumdayken, makul görünmüş olabilir; ama işin korkunç yanı şudur ki, artık durum böyle değildir. CIA'nin 1977'de Sovyet petrol üretiminin kısa bir süre içinde tepe noktasına ulaşacağı ve sonra da hızla gerileyeceği yolundaki ünlü tahmini vakitsiz olmuş olabilir, ancak Rus petrol verimi, 1984 ve 1985'te İkinci Dünya Savaşından beri ilk kez olmak üzere, gerçekten de biraz düşmüştür.[137] Daha da ürkütücü olan nokta, geri kalan (ve hayli

büyük) petrol –ve doğalgaz– stoklarının, çok daha derinlerde ya da Batı Sibirya gibi don olayından kötü etkilenen iç bölgelerde bulunmasıdır. Gorbachev'in 1985'te bildirdiği gibi, son on yıl içinde fazladan bir ton Sovyet petrolü çıkarmanın maliyeti yüzde 70 artmıştı ve bu sorun, olsa olsa daha da ağırlaşmaktaydı.[138] Rusya, büyük ölçüde bu yüzden, nükleer güç verimini olabildiğince hızla artırmayı ve bu yolla elektrik üretimi payını 1990'a kadar (yüzde 10'dan yüzde 20'ye olmak üzere) iki katına çıkarmayı çok kapsamlı bir biçimde görev edinmiştir. Çernobil santralindeki felaketin bu planları ne ölçüde bozacağını söyleyebilmek için vakit henüz çok erkendir –Çernobil'deki dört reaktör, Rusya'nın nükleer güçten elde edilen toplam elektriğinin yedide birini üretiyordu; böylece, bunların kapanması başka yakıt stokları kullanımında artış olması anlamına gelmektedir– ancak belli olan nokta şudur ki, bu durum hem (ek güvenlik önlemleri yüzünden) giderleri artıracak, hem de sanayideki planlı gelişmenin temposunu düşürecektir.[139] Son olarak şöyle tatsız bir gerçek de vardır, enerji sektörü zaten çok büyük miktarda sermaye yutmaktadır –tüm sanayi yatırımlarının yaklaşık yüzde 30'u– ve bu miktarın hızla yükseleceği kesindir. "Sırf petrol, kömür ve elektrik gücü için yapılan yatırımlarda son zamanlarda görülen eğilimlerin devam etmesi ve doğalgaz için hedeflenen yatırım artışının buna eklenmesi Sovyet sanayiinin sermaye kaynaklarından 1981-5 dönemi için mümkün olan artışın hemen tümünü yutacaktır"[140] şeklinde yakın dönemde verilen bilgiye inanmak güçtür; çünkü böyle bir şeyin başka alanlar için anlamı fazlasıyla ağır olacaktır. Ancak genel gidişin ne olduğu da bellidir: Sırf ekonominin gösterişsiz bir tempoda büyümesini devam ettirmek için, enerji sektörüne GSMH'dan daha büyük bir pay ayrılması gerekecektir."[141]

Rus liderlerinin bakış açısından bunun kadar sorun yaratan bir şey de, SSCB'nin Batının giderek daha çok gerisinde kalma tehlikesi içinde olduğu robot, süper bilgisayar, lazer, optik, telekomünikasyon vb. gibi yüksek teknoloji alanlarında beliren tehdittir. Daha dar ve tümüyle askeri bir açıdan bakıldığında, "keskin" muharebe meydanı silahlarının ve ileri bulucu sistemlerinin Rusya'nın askeri araçlardaki sayısal üstünlüklerini etkisiz bırakması gibi bir tehlike de bulunmaktadır: Böylece süper bilgisayarlar Rusların kodlarını çözebilir, okyanus yüzeyinin altındaki denizaltıların yerini belirleyebilir, hızla değişen savaş koşullarının üstesinden gelebilir ve –son ama belki de öbürlerinden de önemli bir nokta olarak– Amerika'nın nükleer üslerini koruyabilir (Başkan Reagan'ın "Yıldız Savaşları" programında bu ima edilmektedir); bir yandan da incelmiş radar, lazer ve güdüm-kontrolü teknolojisi, Batılı uçak ve topçu/füze kuvvetlerine, kendileri zarar görmeden düşman uçak ve tanklarının yerini belirleme ve onları tahrip etme imkânı sağlayabilir – İsrail

de, (Sovyet donanımlı) Suriye silah sistemlerine sürekli böyle yapmaktadır. Sırf bu ileri teknolojilere ayak uydurmak bile, Rusya'nın savunmayla bağlantılı sektörüne bilim ve mühendislik kaynaklarından giderek artan miktarlarda pay ayırmayı gerektirmektedir.[142]

Sivil alanda, sorun daha da büyüktür. Emek ve yatırım sermayesi gibi klasik "girdiler"in sınırlarına dayanıldığı düşünülünce, doğru olarak, yüksek teknolojinin Rusya'nın verimini artırmada hayati bir önem taşıdığı sonucuna varılmaktadır. Tek bir örnek vermek gerekirse denebilir ki, geniş çaplı bilgisayar kullanımı, enerji kaynaklarının bulunuşu, üretimi ve dağıtımında verilen fireyi büyük ölçüde azaltacaktır. Ancak bu yeni teknolojinin benimsenmesi, yalnızca yüklü yatırımlar yapılması (bunlar nereden kesilerek yapılacaktır) anlamına gelmemekte, aşırı gizlilik yanlısı, bürokratik ve merkezi olan Sovyet sistemi için de bir tehlike oluşturmaktadır. Bilgisayarlar, kelime işlemciler, telekomünikasyon, bilgi-yoğun sanayi kolları oldukları için, en yararlı biçimde kullanımları, özgürce deney yapmaya, yeni görüş ve varsayımları olabildiğince geniş bir biçimde birbirlerine aktarmaya özendirilen teknoloji eğitimi görmüş insanların oluşturduğu bir toplumda mümkün olabilir. Bu sistem, California ve Japonya'da iyi işlemektedir, ama Rus Devletinin bilgi tekelini gevşetebilir. Eğer bugün bile, kıdemli bilim adamları ve araştırmacıların kopya makinelerini kişisel olarak kullanmaları yasaksa (kopya bölümlerinde KGB elemanları çalışmaktadır), polis denetimlerinde ve sansürde önemli ölçüde bir gevşeme olmazsa, ülkenin kelime işlemcilere, interaktif bilgisayarlara, elektronik posta sistemine vb. nasıl geçebileceğini anlamak zordur.[143] O halde, tarım alanında olduğu gibi, yönetimin "çağdaşlaşma" konusundaki kesin kararlılığı ve bu işe ek para ve insan gücü kaynakları ayırmaya hazır oluşu, değişmeye temel bir engel oluşturan ekonomik altyapı ve politik ideoloji yüzünden hükümsüz kalmaktadır.

Bir karşılaştırma yapılırsa, Sovyetler Birliği'nin dışardan alınan teknolojilere ve makinelere gittikçe artan bağımlılığı –bunlar ister Batıdan yasal yollarla alınmış, ister çalınmış mallar olsun– gene ciddi nitelikli olsa da, daha az önem taşıyan bir sorundur. Sanayi ve bilim alanlarında (ister askeri ister ticari amaçlarla) yapılan casusluğun ne ölçülere vardığı elbette hesaplanamaz; ama bu durum, Rusya'nın gerilerde kalmaktan duyduğu kaygının bir başka belirtisi olmaktadır.[144] Daha düzenli olarak yürüyen ticaret –Rusya'nın sattığı hammaddelere karşılık Batı teknolojisi (ve Doğu Avrupa ülkeleri mamulleri) ithalatı– ülkenin "açığı kapama"ya çalışmak üzere başvurduğu geleneksel yoldur; aynı şey, 1890-1914 döneminde ve 1920'li yıllarda da yapılmıştır. Böyle bakılınca, değişen tek şey ürünün daha modern nitelikli olmasıdır: Petrol sondaj makineleri, haddeden geçirilmiş çelik, boru, bilgisayar, imalat makineleri,

kimya/plastik sanayii donanımı vb. Sovyet planlamacılar yönünden çok daha kaygı verici olan nokta, dışardan alınan teknolojinin, Batıda olduğundan daha uzun bir sürede kurulduğunu ve kullanımdaki yeterliğin Batı'ya göre çok daha düşük olduğunu gösteren işaretlerin artması olmalıdır.[145] İkinci sorun bu tür teknolojinin satın alınabilmesi için gerekli olan sağlam paranın bulunmasıdır. Bu sorun geleneksel olarak, Comecon ortağı ülkelerden mamul mallar alarak (böylece de sağlam para kaybına yol açmadan) atlatılabiliyordu; ancak bu ülkelerin ürünleri Batı ürünlerine ayak uydurmakta giderek daha çok başarısız kalmaktadır; ama, Doğu Avrupa ekonomilerinin çökmesini önlemek için gene de bu ürünleri kabul etmek gerekmektedir.[146] Rusya batıdan aldıklarının parasını, geleneksel olarak petrol fazlasının takası ya da doğrudan satışı yoluyla ödemiştir ama bu konudaki beklentileri (ve Doğu Avrupa'nınkiler), petrol fiyatlarındaki belirsizlikler, kendi enerji ihtiyacının büyümesi ve imalat işlemleri daha incelikli hale geldikçe hammadde ile yapılan alışveriş koşullarında meydana gelen değişiklikler yüzünden azalabilir.[147] Aynı zamanda Rusya'nın petrol ve öbür hammaddelerden kazandığı para (tahminen, doğal gaz dışında) azalırken, çeşitli ithal malları için yapılan ödemeler, gene de yüksek kalmaktadır – bunların hepsinin, yatırım için hazır olan parayı azalttığı tahmin edilebilir.

Rusya'nın gelecekteki ekonomik büyümesine ilişkin üçüncü önemli etken, demografiden kaynaklanmaktadır. Buradaki durum öylesine karanlıktır ki, bir bilim adamının yakın zamanlarda kaleme aldığı "Nüfus ve Emek Gücü" başlıklı inceleme aşağıdaki açık sözlü satırlarla başlamaktadır:

> Kısa ya da uzun vadeli olsun, her koşulda, Sovyetler'in nüfus ve insan gücü kaynaklarının bu yüzyılın sonuna kadar olan gelişimi bir hayli karanlık görünmektedir. Ülkedeki doğum oranının düşmesinden, ölüm oranlarında geçmişte makul görünen tahminlerin ötesinde gerçekleşen inanılmaz artışa; emek gücüne katılacakların kaynağında meydana gelen ve bölgesel dağılımındaki eşitsizlik yüzünden daha da olumsuz etki yaratan azalmadan, nüfusun nispi olarak yaşlanmasına kadar, bu eğilimlerde, Sovyet Hükümeti açısından pek umut verici bir şey bulunmamaktadır.[148]

Bütün bu unsurlar ciddi olmakla –ve etkileşim içinde bulunmakla– birlikte, en sarsıcı olan eğilim, 1970'li yıllardan –belki de daha önceden– başlayarak, hem ortalama kömür hem de bebek ölüm oranlarında görülen sürekli kötüleşmedir. Hastane ve genel sağlık hizmetlerinde yavaş yavaş meydana gelen aşınma, genel temizlik ve sağlık standartları-

nın düşük olması ve inanılması güç olan düzeylere çıkan alkolizm yüzünden, Sovyetler Birliği'ndeki ölüm oranları, özellikle çalışan erkek nüfus arasında artmıştır: "Bugün ortalama Sovyet erkeği, ancak 60 yaşına kadar yaşamayı umabilir; bu da 1960'lı yılların ortalarındaki süreden altı yıl eksiktir."[149] Aynı ölçüde sarsıcı olan bir nokta da, bebek ölümlerinin artmasıdır – artış öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, Sovyetlerde çok sayıda doktor olmasına rağmen, bebek ölüm oranı Birleşik Devletlerdekinin üç katı durumundadır. Öte yandan, Rus nüfusu eskisinden daha çabuk ölürken, doğum oranları da hızla yavaşlamaktadır. Kentleşme, kadınların işgücüne daha çok katılımı, konut durumundaki yetersizlik ve isteksizliğe yol açan başka etkenler (öyle anlaşılıyor ki) her yıl bin kişiye isabet eden doğum sayısının sürekli olarak düşmesine sebep olmuş ve bu düşüş, ülkenin özellikle Rus nüfusu arasında görülmüştür. Bütün bu eğilimlerin sonucunda ortaya çıkan şudur ki, ülkenin erkek Rus nüfusu hemen hiç artış göstermemektedir.

Bütün bunların taşıdığı anlamlar, Rus liderleri bir süredir rahatsız etmektedir; daha çok çocuk sahibi olmanın teşvik edilmesinin, alkolizme karşı daha sert bir kampanya yürütülmesinin ve daha ileri yaştaki işçilerin fabrikalarda kalmaya ikna çabalarının ardında da, belli ki gene bunlar vardır. Söz konusu gelişmelerin taşıdığı anlamlardan ilki şudur, kaynakların daha büyük bir bölümünün sağlık hizmetlerine ve sosyal güvenliğe ayrılması, özellikle de yaşlı nüfus çoğalmakta olduğundan, ülke için açık bir ihtiyaçtır: SSCB, bu konuda öbür sanayileşmiş ülkelerden (artmış olan ölüm oranları dışında) farklı bir durumda değildir, ama bu da gene harcamalardaki öncelikler konusunu gündeme getirmektedir. İkincisi, emek gücünün büyüme oranlarında meydana gelen dramatik düşüş dikkate alınırsa, gelişmeler hem Sovyet sanayii, hem silahlı kuvvetler için birtakım anlamlar taşımaktadır: Tahminlere göre, 1980-1990 arası emek gücünde meydana gelecek net artış, "ancak 5.990.000 kişiliktir, oysa bundan önceki on yıl içinde emek gücünde tahmin edilen artış 24.217.000 kişilikti."[150] Askeri yetkililerin sorununu daha sonra ele almak üzere bir yana bırakırsak, bu eğilim bize bir kez daha şunu hatırlatmaktadır: 1950'li yıllardan 1970'li yıllara kadar Rus sanayi veriminde gerçekleştirilen büyüme, genellikle, yeterlikte meydana gelen artıştan çok, emek gücündeki zenginleşme sayesinde olmuştur; bundan böyle, ekonomik genişleme imalat alanındaki emek gücünün hızla artışına güvenmekle olmayacaktır. Bu zorluk, tabii ki daha çok sayıda güçlü erkeğin, tarımdan kurtarılmasıyla epeyce giderilebilir; ama buradaki sorun şudur ki, Slav bölgelerinde çok fazla sayıda genç, zaten komünleri terk ederek kente gitmiş durumdadır; Slav kökenli olmayan cumhuriyetlerdeki genç fazlası ise, daha az eğitimlidir, çoğunlukla da Rus dilini pek az bilmektedir; bunların sanayiye yönelik olarak eğitilmeleri çok büyük bir

yatırım gerektirir. Bu nokta bizi Moskova'daki planlamacıları rahatsız eden son eğilime getirmektedir: Özbekistan gibi Orta Asya cumhuriyetlerindeki doğurganlık oranları, Slav ve Baltık halkları arasındaki oranlardan üç kat fazla olduğu için, uzun vadedeki nüfus dengelerinde önemli bir değişiklik başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Rus nüfusunun 1980'de yüzde 52 olan oranının, 2000 yılına gelindiğinde ancak yüzde 48 olması beklenmektedir.[151] SSCB'nin tarihinde ilk kez olmak üzere Ruslar çoğunluktan düşeceklerdir.

Bu güçlükler listesi, birtakım yorumculara fazla karanlıkmış gibi görünebilir. SSCB'deki orduyla bağlantılı üretim, çoğu kez dikkat çekici bir düzeydedir ve silah yarışının kendi dinamiği yüzünden sürekli olarak kendi kendisini geliştirmeye zorlamaktadır.[152] Bir tarihçinin işaret ettiği gibi (bunu 1981 tarihinde yazdığını da eklemeliyiz),[153] Sovyetler'in özellikle son 50 yıl içinde gerçekleştirdiği ekonomik başarılara bakınca, ortaya çıkan tabloyu tümüyle olumsuz gibi görmek mümkün değildir, bir dönemde Rusya'nın güçlü yönlerini, bir sonraki dönemde ise zayıflıklarını abartmak da Batılı gözlemciler arasında bir alışkanlık haline gelmiştir. Bununla birlikte, SSCB Lenin'den bu yana kendisini ne kadar geliştirmiş olursa olsun, birtakım tatsız gerçekler de vardır. SSCB, Batı'ya yetişememiştir; aslına bakılırsa, gerçek yaşam düzeyleri arasındaki uçurum Brezhnev rejiminin son yıllardan bu yana daha da açılmış görünmektedir; kişi başına verim ve sınai yeterlik yönünden yapılan her türlü değerlendirmeye göre, Japonya ve birtakım başka Asya ülkelerine geçilmektedir ve büyüme hızındaki yavaşlama, nüfustaki yaşlanma ve iklim, enerji stokları ve tarım konularındaki güçlükler, Sovyet liderinin iddialarına ve teşviklerine kara bir bulut gibi gölge düşürmektedir.

Böylece, Gorbachev'in "ülkenin sosyoekonomik gelişmesi tüm sorunlarımızın anahtarıdır" görüşü, bu çerçeve içinde daha anlaşılır hale gelmektedir. Ancak, doğal zorluklardan (don vb.) tümüyle ayrı olarak, Çin modeli bir "ileri sıçrayış"ın önüne dikilen iki ana politik engel vardır. Birincisi, (rütbelerine göre) sahip oldukları bir dizi ayrıcalığın, Sovyet günlük yaşamının zorluklarını kendileri için yumuşattığı, güç ve nüfuzu tekelleri altında tutan parti yetkilileri, bürokratlar ve seçkin grubun öbür üyelerinin kolay kolay değiştirilemez konumlarıdır. Planlamanın ve fiyat sisteminin merkeziyetçilikten uzaklaştırılması, köylülerin komünlerin denetimlerinden kurtarılması, fabrika yöneticilerine daha geniş hareket özgürlüğü tanınması, partiye bağlılık yerine kişisel girişimin özendirilmesi, zamanın gerisinde kalmış fabrikaların kapatılması, niteliksiz ürünlerin kabul edilmemesi ve bilginin çok daha özgürce dolaşımına izin verilmesi, iktidarı ellerinde tutanlarca, kendi konumlarına yöneltilmiş korkunç tehditler olarak görülecektir. Teşvikler, daha esnek planlama, şu ya da bu sektöre daha çok yatırım ve alkolizm ya da bozuk

yönetime karşı disiplinci çabalar da bir şeydir; ama Sovyet parti yetkilileri, önerilen tüm değişikliklerin "bilimsel sosyalizm çerçevesi içinde" ve "pazar ekonomisi ya da özel girişime doğru hiçbir kayma"[154] olmadan yapılması gerektiğini vurgulamışladır. Ülkeye yakınlarda giden bir ziyaretçiye göre, "Sovyetler Birliği için tüm yetersizliklerin Sovyetlere özgü yetersizlikler olarak kalması gerekmektedir."[155] Eğer durum buysa, Gorbachev'in sistemin "derinden değişme"si gerektiği yolundaki ısrarlarının uzun vadeli büyüme oranlarında farklı bir etki yaratması mümkün değildir.

İkinci politik engel, SSCB'nin GSMH'dan çok önemli bir payı savunmaya ayırmasından kaynaklanmaktadır. Bu konudaki toplamların en iyi nasıl hesaplanabileceği ve bunların Batının savunma harcamaları yanında ne anlama geldiği konusu, pek çok çözümlemeciyi uğraştırmıştır; CIA'nın 1975 yılında Sovyet silahlarının ruble fiyatlarının daha önce tahmin edilenin iki katı olduğunu –ve Rusya'nın savunma için GSMH'sının yüzde 6-8 yerine, tahminen yüzde 11-13'ünü harcadığını– duyurması, bunun anlamı konusunda çeşitli yanlış yorumlamalara yol açmıştır.[156] Ama (belki Sovyet planlamacılarının bile elinde bulunmayan) kesin rakamlar, silahlanma harcamalarındaki büyümenin, 1976'dan sonra yavaşlamasına rağmen, Kremlin'in bu alana ülke hasılasının, ABD'nin Reagan'ın silah artırımı programı sırasında ayırdığı miktarın bile iki katını ayırmış olması yanında, daha az önem taşımaktadır. Bunun anlamı şudur, Sovyet Silahlı Kuvvetleri, sivil ekonomisi için ayırabilecek insan gücü, bilim adamı, makine ve yatırım sermayesi stoklarından büyük miktarları kendisine çekip tüketmiştir. Ekonomiyle ilgili birtakım tahminlere göre, savunma harcamalarında büyük bir indirime gidilmesi, Rusya'nın büyüme oranlarında hemen büyük bir artışa yol açmayacaktır; bunun da sebebi, sözgelimi bir T-72 tank montaj fabrikasının bir başka iş görmek üzere alet ve makinelerle yeniden donatımının uzun zaman almasıdır.[157] Öte yandan, bu yüzyılın geri kalan bölümünde, NATO ile yapılacak silah yarışı, Rusya'nın savunma harcamalarının GSMH içindeki payını 2000 yılına kadar yüzde 14'ten, yüzde 17'ye ya da fazlasına çıkaracak olursa, makine-yapım ve metal işleme aletleri gibi donanım, gittikçe artan miktarlarda ordu tarafından kullanılacak, bu da sanayinin öbür sektörlerine gidecek sermaye yatırımı payını zorlayacaktır. İktisatçılar, "bu durum, Sovyet karar mercileri için çok büyük bir sorun oluşturacaktır"[158] diye düşünseler de tüm belirtiler o yoldadır ki, savunma harcamaları GSMH'nın büyüme oranından daha büyük bir hızla artacaktır –ve buna bağlı olarak ülke zenginliği ve tüketim etkilenecektir.

O halde, öbür büyük güçlerin hepsi gibi SSCB de ulusal kaynaklarını ayırmak üzere şunlar arasında bir seçim yapmak zorundadır: (1) askeri yetkililerin talepleri – bu yetkililer, Rusya örneğinde, ülkenin güven-

lik ihtiyaçlarını kendilerine özgü yetenekleriyle dile getireceklerdir; (2) Rus halkının tüketim mallarına ve daha iyi yaşam ve çalışma koşullarına ilişkin olarak artan istekleri ve tabii, yüksek olan ölüm ve hastalık oranlarının denetim altına alınabilmesi için sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi istekleri; ve (3) ekonomiyi çağdaşlaştırmak, verimi arttırmak, başkalarının gerçekleştirdiği ilerlemelere ayak uydurabilmek ve uzun vadede, ülkenin gerek savunma, gerekse toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, hem tarımın hem de sanayinin taze yatırım sermayesi ihtiyaçları.[159] Başka yerlerde de olduğu gibi bu durum, ilgili karar mercileri için zor seçimler getirmektedir; ancak insan, gene de öyle hissediyor ki, hem Rus tüketicisi hem de ekonomide "çağdaşlaşma" açısından ihtiyaçlar ne kadar büyük ve acil olursa olsun, Moskova'nın geleneksel askeri güvenlik saplantısı yüzünden, temel seçim zaten yapılmış demektir. Gorbachev rejimi, işleri gerçekten değiştirmeyi başaramadıkça, silah her zaman için geçimden ve eğer gerekiyorsa, ekonomik büyümeden önce gelecektir. Bu durum, Rusya'yı başka özellikleri kadar, Japonya ve Batı Avrupa'dan, hatta Çin ve Birleşik Devletlerden farklı kılmaktadır.

Tarihsel açıdan bakarsak, Kremlin bugün silahlı kuvvetleri açısından, öbür güçlerin hepsiyle eşit (ve tercih edilebilir bir şeyse, daha güçlü) olmayı isterken, Romanov çarlarının ve bizzat Stalin'in geleneğini sürdürmektedir. Şu anda SSCB'nin askeri gücünün son derece etkileyici olduğuna kuşku yoktur. Sovyetler'in bugün yaptıkları savunma harcamalarının yıllık tutarlarını göstermek üzere gerçekçi rakamlar vermeye çalışmak herhalde bir aldatmaca olur: Bir yandan Moskova'nın verdiği resmi rakamlar, büyük miktarlardaki savunma bağlantılı harcamaları başka başlıklar altında gizledikleri için ("bilim", uzay programları, iç güvenlik, sivil savunma ve inşaat) saçmalık ölçüsünde düşüktür; öte yandan gerçek tutarla ilgili olarak Batılıların yaptıkları tahminler, yapay olan dolar-ruble kurları, Sovyet bütçesiyle ilgili işlemlerin tam olarak anlaşılmaması, sözgelimi CIA'nın Rus yapımı silahların maliyetine ya da insan gücü giderlerine bir "dolar-maliyeti" koyma çabalarındaki zorluklar ve kurumsal/ideolojik eğilimler dolayısıyla karmaşık hale gelmektedir. Sonuçta ortaya çıkan, insanın aralarından gönlünün çektiğini alabileceği bir sürü "tahmini tahmin"dir.[160] Ancak kuşku götürmeyen nokta, gerek nükleer, gerek konvansiyonel olsun, karada, denizde ve havada Sovyet Silahlı Kuvvetlerinin her dalında çok geniş çaplı bir modernizasyonun olduğudur. İnsan, Rus kara ve deniz stratejik füze sistemlerinde meydana gelen hızlı büyümeyi, binlerce uçağı ve on binlerce asıl savaş tankını, su üstü donanması ve denizaltı filosundaki olağanüstü gelişmeleri, özel uzmanlı etkinliklerini (hava indirme ve amfibik savaş birlikleri, kimyasal silah yarışı, haber alma ve "dezenformasyon" etkinlikleri) düşünürse, ortaya çıkan sonuç göz alıcıdır. Bunlar gerçek

anlamda, Pentagon'un kendi ödenekleri düzeyine çıkmış ya da çıkmamış olabilir; ama hiç kuşku yoktur ki SSCB'ye ancak rakibi olan Amerikalı süper gücün sahip olabileceği askeri kudreti vermektedir. Karşımızda duran, ilk ciddi sınavda yıkılmaya hazır bir tür 21. yüzyıl askeri Potemkin köyü değildir.[161]

Öte yandan, Sovyet savaş mekanizmasının da kendine göre zayıf yanları ve sorunları bulunmaktadır ve kesinlikle gücü her şeye yeten, Kremlin'in kendisinden isteyebileceği mümkün olan her türlü askeri harekâtı tam bir yeterlikle yerine getirecek bir kuvvet olarak düşünülmemelidir. Bu bölümde dünyadaki öbür Büyük Güçlerin strateji organlarının karşı karşıya bulundukları zorluklara da işaret edildiğinden, Rusya'nın askeri-siyasi liderlerinin karşısına dikilen çok çeşitli güçlüklere dikkat çekmek yerinde olacaktır – ancak, Sovyetler Birliği'nin bu yüzden, pek uzun süre "ayakta kalma"sının mümkün olmadığı yolundaki sonuca hemen varmamak kaydıyla.[162]

Rus askeri karar mercilerinin orta ve daha uzun vadede karşılaştıkları kimi güçlükler, doğrudan doğruya Sovyet Devletinin yukarda özetlenen ekonomik ve demografik sorunlarından kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki, teknolojiyle ilgilidir. Rusya, Büyük Petro zamanından bu yana --daha önceki bölümlerde işaret edilen bir noktayı tekrarlarsak– Batı karşısındaki en büyük üstünlüğüne, hep, silah teknolojisi temposunun, donanımda, böylelikle de savaş birlikleri ve taktiklerinde standartlaşmaya izin verecek kadar yavaşlama gösterdiği zamanlarda kavuşmuştur – ister, 18. yüzyıldaki piyade kollarında olsun, ister 20. yüzyıl ortalarındaki zırhlı tümenlerde. Öte yandan, silah teknolojisinde olan ilerlemeler, ne zaman nicelikten çok niteliğe ağırlık kazandırsa, Rusya'nın üstünlüğü azalmıştır. Rusya'nın çarlık döneminde Batıyla arasında olan teknolojik uçurumu önemli ölçüde kapattığı ve askeri yetkililerin devletçe yönetilen ekonominin bilimsel ve verimli kaynaklarına başkalarında olmadığı kadar kolaylıkla ulaşma imkânına sahip oldukları kuşku götürmez biçimde doğru olsa da, birkaç teknolojik işlemde gene de önemli gecikmeler[163] olduğu yolunda işaretler vardır. Bunun en açık iki belirtisinden biri, Sovyetler Birliği'nin son birkaç onyıl içinde Ortadoğu'da ve başka yerlerde vekillerince yapılan savaşlarda kendi silahlarının Amerikan silahlarından geride kalışını izlerken duyduğu huzursuzluktur. Şurasını kabul etmek gerekir ki, Kuzey Koreli, Mısırlı, Suriyeli ve Libyalı pilotlar ve tank mürettebatı hiçbir zaman birinci sınıf olmadı; ama böyle olsalardı bile, çok daha üstün avionik sistemleri, radar donanımları ve çok ufaltılmış güdüm sistemleri vb. olan Amerikan silahları karşısında başarılı olabilirler miydi, bu konuda kuşku duymak için sebepler vardır. Sovyet Ordusunu inceleyen Batılı uzmanların haber verdikleri nitelik yükseltme[164] ve –bundan birkaç yıl sonra da– Birleşik

Devletler silah sistemlerinin "tıpatıp benzerleri"ni üretme konusundaki sürekli çabalar, herhalde bu duruma tepki olarak harcanmıştır. Ancak bu çabalar Sovyet planlamacıları Batılı savunma programlarını da tehdit eden girdabın içine doğru sürüklemektedir: Daha incelikli donanım, yapım sürelerinin çok uzamasına, daha geniş bakım ve onarım programlarının yapılmasına, silahların (çoğu kez) daha ağır ve (her zaman) çok daha pahalı olmasına ve üretim sayılarında düşüşe sebep olmaktadır. Bu, çeşitli ve birbirinden tümüyle farklı stratejik görevlerini yürütürken, geleneksel olarak, silah sayısının çokluğuna güvenmiş bir güç için iç açıcı bir gidiş değildir.

Sovyetler'in, teknoloji alanında çağın gerisinde kalmış olmaktan dolayı duydukları huzursuzluğu gösteren ikinci işaret, Reagan yönetiminin Stratejik Savunma İnisiyatifi (SDI) denilen sistemiyle ilgilidir. Bu sistemin, Birleşik Devletleri nükleer bir saldırının tehlikelerinden tam olarak koruyacağına inanmak şu aşamada zordur (sözgelimi, alçaktan uçan "cruise" füzelerine karşı yapacağı hiçbir şey yoktur), ama sistemin Amerikan füze fırlatma yerleri ve hava üsleri için sağlayabileceği koruma ve Sovyet savunma bütçesine, SDI sistemini salt sayı fazlalığıyla boğmak üzere daha pek çok roket ve savaş başlığının üretimi için ek bir yük bindirmesi, Kremlin açısından hoş karşılanacak gibi değildir. Belki daha da kaygı verici olan, konunun yüksek teknolojiye dayalı konvansiyonel harp kapsamında taşıdığı anlamdır. Bir yorumcu şöyle diyor:

> Sovyet nükleer arsenalinin yüzde 99'una karşı koruma sağlayacak bir savunma, geride kalabilecek silahların tahrip kapasitesi göz önüne alınırsa, yeterli sayılmayabilir. [Ama eğer] Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği'nin konvansiyonel silahlarla donatılmış uçak, tank ve gemilerinin çoğunun tahrip edilmesini sağlayacak bir teknolojik üstünlüğe ulaşırsa, Sovyetler'in sayı avantajı daha az tehdit edici hale gelebilir. SDI için pek ideal sayılmayan teknoloji, nükleer olmayan çatışmalar için pekâla uygun olabilir.[165]

Bu da Rusları ileri lazer, optik, süper bilgisayar, füze sistemleri ve seyir teknolojilerine çok daha büyük miktarlarda yatırım yapmaya zorlamaktadır: Bir başka deyişle, Rusların bir sözcüsünün de dediği gibi "çok daha yüksek bir teknoloji düzeyinde yepyeni bir silah yarışı"[166] yapılacaktır. Mareşal Ogarkov'un 1984 yılında genelkurmay başkanı iken, Rusya'nın Batı teknolojisine ayak uydurmaması halinde doğacak korkunç sonuçlara ilişkin olarak yaptığı uyarılara bakılırsa, kızıl ordu bu tür bir yarışı kazanabileceğine pek güvenmemektedir.

Spektrumun öbür ucunda ise, Rusya'nın sayısal insan gücünün bü-

yüklüğü açısından sahip olduğu avantaja yönelik muhtemel bir demografik tehlike bulunmaktadır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu, iki eğilimin doğurduğu bir sonuçtur: Toplam SSCB doğum oranlarında görülen genel gerileme ve Rus kökenli olmayan kesimlerin doğum oranı payında görülen yükselme. Eğer bu durum, insan gücünün tarım ve sanayi arasında dağılması açısından zorluklar yaratıyorsa, askere alınacaklar konusunda uzun vadeli bir sorun olma niteliğini daha çok taşımaktadır. Yuvarlak olarak düşünüldüğünde, eldeki 2,1 milyon erkekten her yıl 1,3-1,5 milyonu askere almanın bir sorun oluşturmaması gerekir; ancak bu sayının giderek artan bir bölümü, Asyalı Türkistan gençlerinden oluşmaktadır; bu gençlerin pek çoğu Rus dilini iyi bilmekte, (elektronik konusu bir yana) mekanik konularda yeterlik düzeyleri daha düşük kalmakta ve bunlar kimi zaman İslam'ın etkisine fazlaca girmektedir. Sovyet Silahlı Kuvvetlerinin etnik bileşimi üzerinde yapılan tüm incelemeler, subay sınıflarının ve astsubayların büyük bir ağırlıkla Slav kökenli olduğunu ortaya koymaktadır – roket kuvvetleri, hava kuvvetleri, donanma ve teknik kuvvetler de böyledir.[167] Kızıl ordunun I. kategori (I. sınıf) tümenlerinin de aynı durumda olması şaşırtıcı değildir. Buna karşı, II. kategori ve (özellikle) III. kategori tümenleri ile hizmet ve ulaşım birliklerinin çoğunda Slav kökenli olmayanlar görev yapmaktadır; bu da NATO'ya karşı yapılacak konvansiyonel bir savaşta, I. kategori tümenlerinin esaslı bir biçimde takviyesi gerektiği takdirde, "idame" tümenlerinin yeterliğinin ne olacağı yolunda ilginç bir soruya yol açmaktadır. Bu eğilimi, pek çok Batılı yorumcunun yaptığı gibi, "ırkçılık" ve (Büyük Rusya) "milliyetçilik"i diye yaftalamak, salt askeri açıdan, genelkurmayın eldeki Sovyet insan gücünün büyük bir bölümünü güvenilmez ve etkisiz sayması yanında, daha az önem taşımaktadır – Güney Rusya'nın her yanında görülen aşırı İslam tutuculuğuna ve bu askerlerin, sözgelimi Afganistan'ı istila durumunda kalmaları karşısında yaşadıkları şaşkınlığa ilişkin bilgiler dikkate alınırsa, genelkurmayın yaptığı değerlendirmenin doğru olması mümkündür.

Bir başka deyişle, 80 yıl önceki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, ya da ona gelinceye kadar, 80 yıl önceki Çarlık imparatorluğu gibi, Rus liderleri de Marksçılık ideolojisinin azaltamadığı bir "ulusallık sorunu"[168] ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. Hiç kuşkusuz denetim mekanizması 1914 öncesinden daha müthiştir ve insanın, sözgelimi, Ukrayna'nın rejime yabancılaşmanın "yuva"sı olduğu yolundaki iddiaları belki biraz ihtiyatla dinlemesi gerekir.[169] Gene de, Ukraynalıların Alman istilacıları 1914'de nasıl memnunlukla karşıladıklarına ilişkin uzak anılar, Baltık illerindeki hoşnutsuzluk haberleri, Gürcülerin 1978'de Rusçayı kendi dilleriyle eşit hale getirme girişimi karşısında gerçekleştirdikleri etkili (ve başarılı) protestolar, belki hepsinden önemlisi de, Çin-Sovyet sınırının her iki yanında da milyonlarca Kazak ve Uygur'un bulun-

ması ve Türkiye, İran ve Afganistan'la ortak istikrarsız sınırların kuzeyinde 48 milyon Müslüman'ın varlığı: Anlaşılıyor ki tüm bunlar, Rus liderlerinin kafalarını kurcalamakta ve güvensizlik duygularını artırmaktadır. Daha özel olarak da, sayıları azalmakta olan daha "güvenilir" Slav gençlerinin hangi alanlara yerleştirilmeleri gerektiği konusunda gittikçe artan bir kaygı yaratmaktadır. Tarım ve sanayi için kullanılabilecek olanların sayısı giderek azalsa ve hem tarım hem sanayide eğitimli ve yönetime sadık yeni kimselere şiddetle ihtiyaç duyulsa bile, bu gençler silahlı kuvvetlerin I. kategori tümenlerine ve ordunun öbür saygın bölümlerine mi yöneltilmelidir? Yoksa, askeri yeterlik konusunda taşıdığı risklere rağmen, Rus ve Slavların sivil amaçlarla kullanmak üzere serbest kalmalarını sağlamak için, Slav kökenli olmayan nüfus kızıl ordu içinde giderek büyüyen bir pay mı oluşturmalıdır?[170] Sovyet geleneği, "önce güvenlik" olduğuna göre, muhtemelen bu eğilimlerden ilki egemen olacaktır; ancak bu durum, açmazı gidermek bir yana, ortada kötüler arasında yapılacak bir seçim bulunduğunu göstermektedir.

Eğer Sovyet stratejistlerin "kuvvetler korrelasyonu"[171] diye adlandırdıkları durumun ekonomik unsurları, Politbürodakiler arasında bir kaygı sebebi oluşturuyorsa, aynı liderlerin, hızla değişen global kuvvet dengesinin daha büyük kesinlikle askeri olan yönlerini cesaret verici bulmaları pek mümkün değildir. Sovyet askeri mekanizması dışardan bakan gözlemcilere ne kadar etkileyici ve ürkütücü görünürse görünsün, bu kuvvetleri, Sovyet askeri yetkililerden yerine getirmeleri istenecek bir sürü stratejik göreve bakarak değerlendirmek, yararlı olur.

Böyle bir işleme girişirken, konvansiyonel harp açısından yapılacak bir değerlendirmeyi, nükleer silahların işe karışabileceği bir savaşın hesabından ayrı tutmak yararlı olur. Belli sebeplerle, askeri dengelerde en büyük ilgi ve kaygıyı uyandıran başlıca konu, Büyük Güçlerin, özellikle de dünyayı yerle bir etme kapasitesine sahip Birleşik Devletler ile SSCB'nin elinde bulunan stratejik nükleer silah depolarıdır. Durumun bilinmesi için, Uluslararası Stratejik Etüdler Enstitüsünün bu ülkelerin elindeki nükleer savaş başlıkları 1986 "sayım"ını tekrarlamak yerinde olacaktır (bkz. Tablo 47).

TABLO 47
STRATEJİK NÜKLEER SAVAŞ BAŞLIKLARI TAHMİNLERİ[172]

	B.D.	SSCB
ICBM'lere takılı savaş başlıkları	2.118	6.420
SLBM'lere* takılı savaş başlıkları	5.536	2.787+
Uçaklara takılı savaş başlıkları	2.520	680
Toplamlar	10.171	9.987+

* SLBM: Denizaltıdan atılan balistik füze. – ç.n.

İnsanın bu tür rakamlara vereceği tepkinin niteliği, ilgilerine bağlıdır. Yalnızca sayılar, ya da sayılarda bulunması muhtemel yanlışlarla ilgilenenler için söz konusu olan şey, alt toplamları dikkatle kontrol etmek ve her iki süpergücün elinde geniş ek taktik nükleer silah stokları olduğunu hatırlamaktır.[173] Resmi kimliği olmayan önemli sayıda yorumcu ve halktan çok sayıda insan için ise, bu iki arsenalde bulunan nükleer silahların kapsamı ve tahrip kapasitesinin büyüklüğü, bir politik güçsüzlük ya da akıl hastalığı belirtisi olup, gezegenin üzerindeki gündelik hayatı tehdit etmektedir ve mümkün olan en kısa zamanda yok edilmesi ya da büyük ölçüde azaltılması gerekir. Öte yandan bir grup yorumcu vardır ki –savunma bölümlerinde olduğu kadar, beyin takımı arasında ve üniversitelerde– bunlar, nükleer silahların, ulusal stratejinin bir parçası olarak, gerçekten de kullanılma imkânları olduğunu kabul etmişlerdir; böyle olduğu için de, bu kişiler, tüm zihinsel güçlerini iki ülkenin silah sistemlerini, tırmandırma stratejilerini ve savaş oyunlarını, silah denetiminin ve onay anlaşmalarının iyi ve kötü yanlarını, "atom ağırlıkları"nı, "ayak izleri"ni, "megatonaj karşılıkları"nı ve "ikinci darbe" senaryolarını yoğun bir biçimde incelemek için kullanılmaktadır.[175]

"Nükleer sorun"un[176] nasıl ele alınması gerektiği konusunun, beş yüzyılı inceleyen böyle bir çalışma için büyük bir güçlük oluşturduğu açıktır. Nükleer silahların varlığının –daha doğrusu, bunların toplu olarak kullanılma ihtimalinin– geleneksel bakış açısından, savaş, strateji, ekonomi üzerine yapılacak her türlü değerlendirmeyi gereksiz kıldığı doğru değil midir? Tüm güçlerin ortaya döküldüğü bir stratejik nükleer silah alışverişi olduğu takdirde, bu silahların dünya meseleleri içinde "değişen güç dengeleri" üzerinde yapacakları etkilere ilişkin tahminler kuzey yarıküresindeki herkes için (belki güney yarıküresindeki herkes için de) anlamsız hale gelmeyecek midir? Geleneksel yapı –Büyük Güç rekabetlerinin zaman zaman açık savaşma dönüşmesiyle oluşan yapı– 1945'te nihayet ortadan kalkmadı mı?

Bu tür sorulara kesin cevaplar vermenin mümkün olmadığı bellidir. Ancak bugünkü Büyük Güçlerin, nükleer silahların varlığına rağmen –birçok bakımdan da bu silahların varlığından dolayı– kuvvet kullanımı konusunda daha geleneksel varsayımlara dönmekte olduklarını gösteren belirtiler vardır. Her şeyden önce, günümüzde iki süpergüç arasında nükleer silahlanma açısından temel bir denge var –ve muhtemelen birkaç yıldır sürmekte– gibi görünmektedir. "Fırsat boşlukları"na ve bir ya da öbür tarafın "ilk darbe yeteneği" imkânlarına sahip olabileceğine ilişkin tüm tartışmalara rağmen, şurası açıktır ki, ne Washington'un, ne Moskova'nın, kendisi de yıkıma uğramadan rakibini ortadan silebileceği yolunda bir güvencesi yoktur; "Yıldız Savaşları" tekno-

lojisinin gelişi bile bu gerçeği önemli ölçüde değiştirmeyecektir. Özellikle her iki tarafın da, bulunması zor olan sualtı araçlarına yerleştirilmiş denizaltıdan atılabilir balistik füzelere sahip olması,[177] ikisi için de düşmanın nükleer silah kapasitesini bir anda tahrip edebilmeyi tasavvur edilemez hale getirmektedir. Bu gerçek, karar mercilerini bir "nükleer kış" korkusundan daha çok –ya da en az bu korku kadar– rastlantı sonucu oluşan bir tırmanma yüzünden olmamak kaydıyla, harekete geçmekten alıkoyacaktır. Demek ki, her iki taraf da geri çekilmeleri söz konusu olmayan bir nükleer pata durumu içine kitlenip kalmıştır – gerçekten de, ne bulunmuş olan nükleer teknolojinin bulunmamış sayılması mümkündür, ne de süpergüçlerden birinin (ya da her ikisinin de) bu silahlara sahip olmaktan vazgeçmesi –böyle bir şey onlara gerçek bir avantaj sağlamaz– çünkü birinin sistemine öbürü karşılık vermekte ya da bu sistemi taklit etmektedir ve silahların kendilerini fiilen kullanmak fazla risklidir.

Bir başka deyişle, süpergüçlerin ikisinin de sahip oldukları çok geniş nükleer silah depoları varlıklarını sürdürecek ancak (kazara bir "tetik çekme" olmadıkça) bunlar büyük bir ihtimalle kullanılmayacaktır; çünkü bu silahlar, çoğu konuda olduğu gibi, savaşta da araç ile amaç arasında bir denge bulunması yolunda eskiden beri var olan düşünceyle çelişmektedir. Bu düşünceye aykırı olarak, nükleer bir savaşta insan soyuna öylesine büyük bir zarar verme riski bulunmaktadır ki, böyle bir savaş, hiçbir politik, ideolojik ya da ekonomik amaca hizmet edemez. Çok büyük bir beyin gücü, bir "nükleer savaş yürütme stratejisi" geliştirmeye ayrılmaktadır ama Jervis'in "nükleer silahların kullanımı için akılcı bir stratejiden söz etmek kendi içinde bir çelişkidir"[178] görüşüne karşı çıkmak zordur. İlk füze yerinden boşandırıldığı an, Birleşik Devletlerin nükleer tekelini kaybetmesinden bu yana iki tarafın da elini kolunu bağlayan "karşılıklı rehin tutulma" durumu sona erecektir. Böyle olduğu zaman da doğacak sonuçlar öylesine büyük bir yıkım getirecektir ki, akılcı olan hiçbir siyasi liderin, eşikten ilk adımı atması olası değildir. Dikkatsizlik sonucu bir nükleer savaş çıkmadıkça –insan hatası ya da teknik bir arıza yüzünden ki, bu her zaman mümkündür[179]– her iki taraf da "nükleerleşmekten" herhalde çekinecektir. Eğer gerçekten bir çatışma olursa, hem siyasi hem askeri liderler çatışmayı konvansiyonel savaş düzeyinde "tutma"ya çabalayacaktır.

Bu durumun, iki rakip süpergüç için önümüzdeki 20 yıl içinde ve sonrasında çok daha ciddi sorun olabilecek bir konuyla ilgisi bulunmamaktadır: Nükleer silahların dünyanın daha istikrarsız bölgelerindeki ülkelere yayılması sorunu – Ortadoğu, Hint altkıtası, Güney Afrika ve belki de Latin Amerika.[180] Söz konusu ülkeler Büyük Güç sisteminin parçası olmadıkları için, bunların bölgesel bir çatışma sırasında nükleer

silahlara başvurmaları gibi korkunç bir ihtimal burada ele alınmayacaktır. Genel olarak bakıldığında, nükleer silahların yayılmasının durdurulmasında Birleşik Devletler ve SSCB'nin ortak çıkarı bulunmaktadır gibi bir sonuç çıkarmak uygun görünmektedir; çünkü böyle bir şey global politikayı her zamankinden daha karmaşık hale getirmektedir. Yayılma yönündeki eğilim, olsa olsa, süpergüçlerin birbirleriyle ortak olan yanlarını anlamalarını sağlayabilir.

Bundan oldukça farklı bir boyutta olan da –bu, Moskova'nın bakış açısından, kuşkusuz, böyledir– Çin, İngiltere ve Fransa'da hızla genişleyen nükleer silah depolarının varlığıdır. Bundan bir iki yıl öncesine kadar genel varsayım, bu üç ulusun nükleer denge içinde ancak marjinal etkenler oldukları ve nükleer stratejilerinin hiç de "inanılır" nitelikte olmadığı, çünkü (her üçünün de) kendilerinin bir atom savaşında ortadan silinmelerine karşı, SSCB'ye ancak sınırlı bir zarar verebilecek durumda bulundukları yolundaydı. Ancak ortada öyle belirtiler vardır ki, bu varsayım yakın bir zamanda değişikliğe uğrayabilir. En ürkütücü olan gelişme –bu gene, Moskova'nın bakış açısından böyledir– Çin Halk Cumhuriyetinin nükleer kapasitesinin artmakta oluşudur; bu durum son 25 yıldır Moskova'yı kaygılandırmaktadır.[181] Eğer ÇHC yalnızca daha incelikli bir kara ICBM sistemi geliştirmekle kalmayıp, uzun menzilli bir denizaltı balistik füze sistemi de oluşturabilirse –amacının bu olduğu anlaşılmaktadır– ve eğer Çin-Sovyet anlaşmazlıkları her iki tarafı da memnun edecek bir biçimde çözülemezse, SSCB ilerde, sınırları üzerinde Çinli komşusu ile karşılıklı nükleer silah kullanımına doğru tırmanabilecek bir silahlı çatışmaya girme ihtimaliyle karşı karşıyadır. Bugünkü durumda, ÇHC'nin uğrayacağı yıkım korkunç olur; ancak Moskova da, en azından belli sayıda Çin nükleer füzesinin (1990'lı yıllarda bu sayı daha da büyüyecektir.) Sovyetler Birliği'ni vurma ihtimalini göz ardı edebilecek durumda değildir.

Teknik açıdan daha kaygı verici, ancak politik yönden daha az ürkütücü olan da, İngiltere ve Fransa'nın nükleer artış ve savaş başlıkları kapasitelerinin genişlemesidir. Yakın zamana kadar bu iki gücün stratejik silah sistemlerinin "caydırıcılık" etkisi kuşkulu görünüyordu. İnandırıcılıktan çok uzak bir ihtimal olsa da, bu ülkelerin SSCB ile karşılıklı bir nükleer çatışmaya girişmeleri, Birleşik Devletlerin de tarafsız kalması halinde (İngilizlerin ve Fransızların kendi sistemleriyle Rusya'ya ancak kısmi bir zarar verebilecek durumdayken ulusal intihar riskine atılmalarını düşünmek zordur. Oysa, önümüzdeki birkaç yıl içinde bu orta boy güçlerin her birinin SSCB'ye verebileceği yıkıcı zarar, denizaltı balistik füze sistemlerinin çok büyük ölçüde genişletilmesi sayesinde kat kat artacaktır. Sözgelimi, İngiltere'nin –The Economist'in yüksek maliyeti ve aşırı vurucu gücü dolayısıyla, "nükleer fü-

zelerin Rolls Royce'su"[182] diye alay ettiği – Trident II füze sistemleri taşıyan denizaltılar edinmesi, ülkeye, kendisinin zarar görmesi hemen hiç söz konusu olmayan ve bugün için vurulabilecek 16'yı aşkın Sovyet hedefi yerine 350'den fazla Sovyet hedefini tahrip edebilecek bir caydırıcı güç sağlayacaktır. Buna oldukça benzer bir biçimde, Fransa'nın daha uzun menzilli, çok savaş başlıklı M-4 füzesine sahip yeni L'Inflexible denizaltısı, muhtemelen, 96 Sovyet hedefine saldırabilecek güçtedir –"Fransa'nın önceki beş nükleer denizaltısının bir arada saldırabilecekleri hedef sayısından daha büyük"[183] bir sayıdır bu– ve öbür gemiler de aynı M-4 füzesiyle yeniden donatıldığında, Fransa'nın stratejik savaş başlıkları beş kat artmış olacak ve bu durum, teorik olarak, ülkeyi binlerce mil uzaktan yüzlerce Rus hedefini vuracak güce eriştirecektir.

Bunun gerçekte ne anlama geldiğini tahmin etmek, elbette imkânsızdır. İngiltere'nin kendi içinde bile önde gelen pek çok kimse, ülkelerinin nükleer silahlarını Rusya'ya karşı bağımsız olarak kullanabileceği düşüncesini, düpedüz "inanılmaz" bulmuşlardır;[184] ve bu tür muhalif kimselerin, ülke intihar ederken, en azından SSCB'ye daha önce mümkün olandan çok daha ağır bir zarar vereceği yolundaki karşı görüşten etkilenmeleri de mümkün değildir. Fransa'da da kamuoyu –ve strateji konusundaki bazı yorumcular– ülkenin açıklanan caydırıcılık politikasını hemen hiç inanılır bulmamaktadır.[185] Öte yandan, nükleer savaş ihtimallerini gerçeken de çok ciddiye alan Rus askeri planlamacılarının, son gelişmeleri rahatsız edici bulduklarını varsaymak da yerinde görünmektedir. Ruslar yalnızca –bir tek Birleşik Devletler yerine– ülkenin en merkezi bölgesine ağır (belki de olağanüstü ağır) bir zarar verme potansiyeline sahip dört ülkeyle karşı karşıya olmayacak; Rusya bu Güçlerden biri ile (sözgelimi Çin'le) karşılıklı nükleer savaşa girip öbürlerinin onlar birbirini sıkıntıya uğratırken tarafsız gözlemciler olarak kalmaları halinde, bu savaşın ardından ortaya çıkacak dünya askeri dengelerinin nasıl olacağını da hesaba katmak zorunda kalacaktır. Sovyetler'in Birleşik Devletlere yapılacak genel nitelikli bir stratejik silahları sınırlandırma anlaşmasında, İngiliz ve Fransız sistemlerinin de dikkate alınması ve Çin'le başa çıkabilmesi için, SSCB'ye bir nükleer güç farkı tanıması yolundaki sürekli ısrarı bundandır. Makul gibi görünen bir nokta şudur, bütün bunlar, Kremlin'in bakış açısından nükleer silahların akılcı bir askeri politikanın araçları olma niteliğini giderek daha kuşkulu hale getirmektedir.

Böylece, Sovyet askeri gücünün başlıca ölçüsü –ve Sovyet Devletinin politik amaçlarına erişebilmesi için başlıca araç– olarak geriye konvansiyonel silahlar kalıyorsa, Rus planlamacıların uluslararası askeri dengenin bugünkü durumu karşısında kendilerini çok daha güvenlikte

hissedebileceklerine inanmak zordur. B.D.-SSCB "askeri denge"siyle ilgili değerlendirmelerde, Sovyetlerin uçak, tank, top ve piyade tümenleri toplamlarının çok daha fazla olduğu yaygın bir biçimde duyurulduğu için, bunu söylemek iddiacılık gibi görünebilir – tabii bir de, Avrupa'daki geniş çaplı bir savaşta, durumlarını korumaya yeterli olmadıkları için NATO kuvvetlerinin birkaç gün gibi kısa bir süre içinde "nükleerleşmek" zorunda kalacakları da sık sık dile getirilmektedir. Oysa en son yapılan bilimsel araştırmalar giderek daha büyük bir oranda, mevcut durumun tam da böyle olmadığına işaret etmektedir – yani "hâlâ iki tarafta da zaferi güvence altına alacak genel gücün eksik olduğu" bir durum.[186] Bu sonuca varabilmek için hem çok ayrıntılı karşılaştırmalı çözümlemeler yapmak (Sözgelimi, B.D. ve Rus tank tümenlerinin kıyaslanması), hem de daha geniş ve soyut nitelikli etkenleri (sözgelimi, Çin'in rolü, Varşova Paktının güvenilirliği) hesaba katmak gerekmektedir; burada ise, sözkonusu tartışmaların yalnızca bir özetini verebiliriz. Ama ortaya çıkan işaretler ancak kabaca doğru olsa bile, Sovyet planlamacıları için pek de rahatlatıcı olmamaktadır.

Söylenebilecek ilk ve en açık nokta şudur ki, konvansiyonel kuvvetlerle ilgili her tür çözümleme, rakip ittifakları özellikle Avrupa kapsamı içinde bir bütün olarak değerlendirmek zorundadır. Böyle yapılınca da, NATO'nun Amerika dışında kalan bölümlerinin Varşova Paktının Rusya dışında kalan bölümlerinden çok daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. 1985 tarihli İngiliz Savunma Raporunda özenle işaret edildiği gibi, "Avrupa'ya yerleştirilmiş hazır kuvvetlerin [NATO kuvvetleri] büyük bir bölümünü Avrupa ülkeleri sağlıyordu: İnsangücünün yüzde 90'ını, tankların yüzde 85'ini, topların yüzde 95'ini ve muharebe uçaklarının yüzde 80'ini; Atlantik ve Avrupa sularındaki büyük savaş gemilerininde yüzde 70'ten fazlasını... Avrupalı kuvvetlerin tam seferber durumdaki gücü, Birleşik Devletlerin 3,5 milyon askerine karşı, yaklaşık 7 milyon askerdi."[187] Tabii, Birleşik Devletlerin Almanya'ya in situ* 250.000 asker yaydığı, Avrupa'da savaş olduğu takdirde, Atlantik'in öbür yakasına akıtacağı ordu tümenlerinin ve hava filolarının çok önemli bir takviye kuvvet oluşturacağı ve NATO'nun bir bütün olarak Amerika'nın nükleer caydırıcılığına ve Amerikan deniz gücüne dayandığı da doğrudur. Ancak önemli olan nokta şudur ki, Kuzey Atlantik İttifakı, deyim yerindeyse, üst yanı ağır çeken ve Moskova'ya doğru yatan Varşova Paktına göre, "kemer"in iki ayağı arasında çok daha dengeli bir durumdadır. Şuna da dikkat çekmek gerekir ki, Amerika'nın NATO müttefikleri savunma için, Rusya'nın Varşova Paktı müttefiklerinden altı kat daha fazla para harcamaktadır; aslında İngiltere, Fransa

İn situ: Asıl yerinde. – ç.n.

ve Batı Almanya tek tek, Rusya dışında kalan Varşova ülkelerinin topluca harcadıklarından daha çoğunu harcamaktadır.[188]

O halde, iki ittifakın güçleri bir bütün olarak ve daha telaşçı görünen bazı Batılı değerlendirmelerin ayırıcı özelliği olan garip atlamalar ve koşullara* yer vermeden ölçülecek olursa, pek çok yönden, bir stratejik eşitlik tablosu ortaya çıkmaktadır; Varşova Paktının sayı yönünden üstün olduğu durumlarda bile, bu üstünlük belirleyici görünmemektedir. Sözgelimi, her iki ittifak da kabaca birbirlerine yakın "kara kuvvetleri toplamları" ve "kara kuvvetleri yedek toplamları"na sahip görünmektedir.[189] En yuvarlak değerlendirmeyle bakıldığında, Varşova Paktının 13,9 milyon askeri (6,4 milyon "asıl kuvvetler" ve 7,5 milyon yedek), NATO'nun 11,9 milyon askerinden (5 milyon "asıl kuvvetler" ve 6,8 milyon yedek) çok da fazla değildir; özellikle de, Varşova Paktı toplamının büyük bir bölümünü kızıl ordunun III. kategori birlikleri ve yedek kuvvetleri oluşturduğu için. NATO kuvvetlerinin, çok büyük sayılardaki Rus zırhlı ve motorlu piyade tümeninin en ciddi sakıncayı yaratacak kadar gerisinde kaldığı kritik öneme sahip merkez cephesi üzerinde bile, Varşova Paktının üstünlüğü pek de rahatlatıcı bir üstünlük değildir – özellikle de Kuzey Almanya'nın kalabalık arazisi üzerinde hızlı, taarruza yönelik "manevra harbi" yönetmenin ne kadar zor olduğu hatırlandığı ve Rusya'nın 52.000 "ana muharebe tankı"ndan kaçının çağın gerisinde kalmış T-54'ler olduğu fark edildiği zaman – bu tanklar ancak sokakları tıkayacaklardır. NATO'nun yeterli mühimmat, yakıt, değiştirme silahları vb. rezervleri olduğu sürece Sovyet konvansiyonel saldırılarını kesmek açısından, 1950'li yıllara göre çok daha iyi durumda göründüğü kesindir.[190]

Bunlara ek olarak, söz konusu askeri ittifaklar için, bütünlük ve kenetlenme gibi hesaba gelmeyen unsurlar da söz konusudur. NATO'nun pek çok zayıf yanı olduğu inkar edilemez: Atlantik ötesiyle sık sık ortaya çıkan "yük paylaşımı" çekişmelerinden, nükleer füzelerin fırlatılması için baskı yapılması durumunda hükümetlerarası danışma gibi kaypak bir konuya kadar. Batı Almanya ve İngiltere'den, İspanya ve Yunanistan'a kadar ortanın solunda yer alan partilerde görülen, tarafsızlık politikası yanlılığı ve NATO aleyhtarı düşünceler belirli aralıklarla ortaya çıkan bir kaygı sebebidir.[191] İlerde bir gün, Varşova Paktının batı sınırı üzerinde uzanan devletlerden birinde (tabii özellikle Batı Almanya'nın kendisinde) bir "Finlandiyalaşma" olursa, bu SSCB'ye ekonomik ferahlık sağlamanın yanı sıra, çok büyük bir stratejik kazanç da

* Sözgelimi, Rusya'nın tüm silahlı kuvvetlerini (hatta Çin'e karşı yayılmış olanları da) işe katarak ya da Fransa'nınkileri dışarıda tutarak, Varşova Paktını kat kat üstün göstermek çok kolaydır.

getirecektir. Ancak böyle bir senaryo teorik olarak mümkün görünse bile, Moskova'nın şu sıralar Doğu Avrupa'daki kendi "imparatorluk"una ilişkin olarak yaşamak durumunda kaldığı kaygılarla hiç kıyaslanır gibi değildir. Polonya'daki Dayanışma hareketinin uyandırdığı geniş tabanlı ilgi, Doğu Almanların Bonn'la ilişkilerini iyileştirme konusundaki açık istekleri, Macarların "sokulmakta olan kapitalizm"leri, yalnızca Polonya'yı ve Romanya'yı değil, tüm Doğu Avrupa'yı etkileyen ekonomik dertler Sovyet liderleri için olağanüstü zor sorunlar oluşturmaktadır. Bunlar, kızıl ordunun kullanılmasıyla hemen çözülüverecek sorunlar değildir; ne de yeni dozlarla uygulanacak "bilimsel sosyalizm" Avrupalılar için doyurucu bir karşılık sağlayabilir. Çağdaşlaşma ve Marksçı ekonomi ile Marksçı sosyal politikaların yeniden incelenmesine ilişkin olarak Kremlin'in son zamanlarda kullandığı retorike rağmen, Rusya'nın Doğu Avrupa üzerindeki denetiminden vazgeçeceğini düşünmek zordur. Öte yandan politik hoşnutsuzluk ve ekonomik sıkıntılara ilişkin bu tür çeşitli işaretler, Varşova Paktı içindeki Rus olmayan orduların güvenilirliği konusunda daha çok kuşku uyandıracaktır.[192] Sözgelimi, Polonya'nın silahlı kuvvetlerini paktın gücüne bir katkı olarak görmek pek mümkün değildir; olsa olsa, bunun tersi doğru olabilir, çünkü bu kuvvetler –ve kritik bir önem taşıyan Polonya kara ve demiryolu hatları– savaş zamanı kızıl ordunun sıkı gözetimini gerektirecektir.[193] Bunun gibi, Çek ve Macar ordularının, Moskova öyle emretti diye NATO mevzilerine saldırmak için istekle ileri atılacaklarını tasavvur etmek de zordur. Rusya'nın müttefikleri arasında herhalde en güçlüsü ve çağdaşı olan Doğu Alman kuvvetlerinin tutumu bile, Batıya saldırı emrinden etkilenebilir. Varşova Paktı kuvvetlerinin büyük çoğunluğunu (beşte dördü) Rusların oluşturduğu ve Batıyla yapılacak bir konvansiyonel savaşta asıl öncülerin onlar olacağı doğrudur; ancak, kızıl ordu komutanları için hem böylesi bir savaşı yürütmek, hem de çoğunluğu pek etkili, kimileri de pek güvenilir olmayan bir milyon ya da daha fazla Doğu Avrupalı askere göz kulak olmak epey zorlu bir iş olacaktır.[194] NATO'nun (ne kadar uzak olsa da) bir Varşova Paktı taarruzu üzerine kendi taarruzunu, sözgelimi Çekoskovakya'ya[195] yönelterek bile cevap vermeye çalışma ihtimali, askeri olduğu kadar, herhalde politik nitelikli de olan bir huzursuzluğu ancak artıracaktır.

Üstelik, Rus planlamacılar, 1960'lı yılların başlarından bu yana, daha da korkunç bir soruna ilişkin olarak dengeleme hareketleri yapmak zorunda kalmışlardır: Bu, NATO ve Çin ile geniş çaplı bir çatışma içine girebilme ihtimalidir. Böyle bir şey aynı sıraya rastlasa, takviye kuvvetlerini bir cepheden öbürüne aktarmak son derece kısıtlı, belki de imkânsız bir iş olur; ama savaş tek bir cephede yapılsa bile, Kremlin, tümenlerini teknik olarak tarafsız kalan ama sınırı boyunca

muhtemel bir düşmanın kocaman ordularının dizili bulunduğu bir bölgeden alıp, başka bir yere yaymaktan pekâla çekinebilir. Şimdiki durumda, SSCB, bir Çin-Sovyet çatışmasının olabilirliği karşısında, yaklaşık 50 tümen ve 13.000 tankı hazır bulundurmak zorundadır; Rus kuvvetleri Çinlilerden daha modern ve hareketli oldukları halde, kendilerinin dört katı büyüklüğünde bir ordu karşısında tam bir zafer –ve tabii ki uzun bir işgal durumunu– nasıl garantiye alabilirler, bunu tasavvur etmesi zordur.[196] Bütün bunlar haliyle, savaşın konvansiyonel düzeyde kalacağı varsayımına dayalıdır (bu ise, Rusların Çin'i nasıl ezeceklerine ilişkin birtakım imaları düşünülürse, tümüyle sakat bir varsayım da olabilir); ama Rusya ve Çin arasında nükleer bir alışveriş olursa, Sovyet planlamacılar, bu kez de ülkelerinin hâlâ tarafsız ama kendilerine çok eleştirici gözle bakan Batı karşısında zayıf bir duruma düşüp düşmeyeceğini bilmek isteyeceklerdir. Aynı şekilde, NATO'ya karşı yaptığı, ister nükleer ister geniş çaplı bir konvansiyonel savaştan kötü etkilenen bir Sovyetler Birliği eğer "belkemiği kırılmış" konumuna düşmüşse, bu kez de Çin'in baskılarıyla nasıl baş edebileceğinin tasasına düşecektir.[197]

Çin, sırf büyüklüğü yüzünden, Sovyet planlamacılarının (NATO dışında) en ciddi kaygısı olsa da, Sovyetlerin tüm Asya "kanat"ından kaygı duyduklarını tasavvur etmek zor değildir. En geniş jeopolitik anlamda öyle görünmektedir ki, Moskof/Rus politikasının çok eskilere uzanan, Asya üzerinde sürekli yayılma eğilimi son bulmuştur. Çin'in yeniden ortaya çıkışı, Hindistan'ın bağımsızlığı (ve büyüyen gücü), Japonya'nın ekonomik toparlanması –ve tabii ki çok sayıda ufak Asya devletinin iddacılıkları– hiç kuşkusuz Rusya'nın yavaş yavaş tüm kıtayı denetimi altına alacağına ilişkin olarak 19. yüzyılda duyulan korkuları dindirmiştir. (Bugün bunun düşüncesi bile Sovyet Genelkurmayının korkudan benzini artırabilir!) Kuşkusuz, bu gene de Moskova'yı Afganistan'daki gibi önemsiz kazançlar elde etmekten alıkoymamaktadır; ancak bu çatışmanın sürüp gitmesi ve bölgenin başka yerlerinde yarattığı düşmanlık, Rusların topraklarını yeniden genişletmelerinin hesabı mümkün olmayan bir askeri ve politik bedeli olacağını yalnızca doğrulamıştır. Rusya'nın yüzyıl önce "Asya misyonu"nu özgüvenle ilan etmesine ters düşen bir biçimde bugünün Kremlin yöneticileri, Ortadoğu'dan gelerek güney sınırlarından içeri sızan aşırı İslam tutuculuğunun, Çin tehditinin ve Afganistan'daki, Kore'deki ve Vietnam'daki karışıklıkların tasasını çekmek durumundadır. Asya'ya yerleştirilmiş tümenlerin sayısı ne olursa olsun bunlar, herhalde hiçbir zaman, bu kadar uçsuz bucaksız bir kenar üzerinde yeterli "güvenlik" sağlar görünmeyeceklerdir; bu da, özellikle Trans-Sibirya Demiryollarının bir düşman roket saldırısına karşı hâlâ çok zayıf durumda bulunmasındandır; böyle bir

tehlikenin ise Uzakdoğu'daki Sovyet kuvvetleri bakımından korkunç bir anlamı olabilir.[198]

Rus yönetiminin anayurdun güvenliği konusundaki geleneksel kaygısı düşünülürse, Sovyetler'in hem denizlerde, hem denizaşırı bölgelerdeki kapasitelerinin, nispi olarak çok daha az önem taşıması pek de şaşırtıcı değildir. Ancak böyle derken, kızıl donanmanın son çeyrek yüzyıl içinde çok çarpıcı bir genişleme gösterdiği ve çok çeşitli yeni ve daha güçlü denizaltıların, su üstü gemilerinin, hatta deneysel uçak gemilerinin yapıldığı inkâr edilmemektedir. Sovyet ticaret ve balıkçı filolarının çok genişlediği ve bunların önemli stratejik rolleri olduğu da inkâr edilemez.[199] Ancak, SSCB'nin deniz silahları deposunda henüz, B.D.'in 15 uçak gemisi özel hizmet kuvvetinin sahip olduğu vurucu güce ulaşan hiçbir şey bulunmamaktadır. Üstelik, kıyaslama iki süpergücünkiler yerine, iki ittifakın filoları arasında yapılınca, Amerika dışında kalan ülkelerin oldukça büyük donanmalarının da eklenmesi çok büyük bir fark yaratmaktadır.

TABLO 48
NATO VE VARŞOVA PAKTI DONANMA GÜÇLERİ[200]

	Varşova Paktı			NATO		
	Sovyetler dışında	SSCB	Toplam	Toplam	B.D.	B.D. dışında
Nükleer denizaltılar	—	105	105	97	85	12
Diesel denizaltılar	6	168	174	137	5	132
Büyük su üstü savaş gemileri	3	184	187	376	149	227
Donanma uçakları	52	755	807	2.533	2.250	283

Tablo 48'de görüldüğü gibi, "Çin işe katılmadığı zaman bile Batılı Müttefikler, Varşova Paktının yaklaşık iki katı kadar büyük su üstü muharebe gemisine, üç katı donanma hava gücüne ve hemen hemen aynı sayıda denizaltıya sahiptir." İnsan buna, Varşova Paktının geniş su üstü gemilerinden ve denizaltılarından çok daha fazlasının 20 yaşın üzerinde bulunduğunu, düşman denizaltılarını bulma kapasitesinin daha kısıtlı olduğunu ve kızıl donanma personelinin yüzde 75'inin acemilerden oluştuğunu (buna karşı Batı'nınkiler uzun hizmet süreli profesyonellerdir) eklerse, SSCB'nin yakın bir gelecekte nasıl olup da "deniz egemenliği" için girişimde bulunabilecek durumda olduğunu anlamak zordur.[201]

Son olarak da, eğer Sovyet donanmasındaki daha yeni ve büyük su üstü savaş gemilerinin asıl amacı, gerçekten de, sözgelimi Barents Denizinde nükleer füzeli denizaltılarını korumak üzere bir "okyanus kalesi" oluşturmaksa – yani, eğer Rus filosunun esas olarak ülkenin kıyılarının açıklarına doğru kayan stratejik caydırıcılığını kollaması amaçlanıyor-

sa[202] – bunun, NATO deniz ulaştırma hatlarını kesmek üzere (eski denizaltıları dışında) ülkeye pek az bir kuvvet fazlası sağladığı açıktır. Daha geniş çerçevede düşünürsek, Batıyla büyük bir çatışma olması halinde, SSCB'nin dağınık denizaşırı üslerine ve askeri yayılım yerlerine yardım etme imkânı, bu yüzden pek azdır. Bugünkü durumda, Rusya'nın Üçüncü Dünyaya girişine gösterilen bütün ilgiye rağmen, ülkenin denizaşırı bölgelerde yerleşik pek az kuvveti bulunmaktadır (yani, Doğu Avrupa'nın ve Afganistan'ın dışında) ve büyük denizaşırı üsleri yalnızca Vietnam, Etiyopya, Güney Yemen ve Küba'da vardır; bunların hepsine de doğrudan mali yardım gerekmekte, bu durumun Rusya'nın kendi içinde giderek daha çok öfke uyandırdığı anlaşılmaktadır. Çin'in işe karıştığı bir savaş durumunda Trans-Sibirya Demiryolunun ne kadar tehlikelere açık olduğunu gören SSCB, Hint Okyanusu üzerinden Uzakdoğu'daki topraklarına giden bir deniz ulaştırma hattı oluşturmak üzere sistemli girişimlerde bulunuyor olabilir. Söz konusu olan, yalnızca SSCB'nin nüfuz alanlarının Amerika'nın (ve buna ek olarak İngiltere ve Fransa'nın) dünyanın her yerine yerleştirilmiş çok daha fazla sayıdaki üsleri, askerleri ve denizaşırı filolarıyla kıyaslanamaz durumda oluşu değildir; mevcut birkaç Rus mevkii de korunmasız oldukları için savaş sırasında Batıdan gelecek baskılar karşısında çok zayıftır. Eğer Çin, Japonya ve bazı daha ufak Batı yanlısı devletler de denkleme katılırsa, tablo daha bile eşitsiz görünmektedir. Kuşkusuz, Sovyetler Birliği'nin zorla Üçüncü Dünyanın dışında bırakılması ekonomik yönden büyük bir darbe olmayacaktır – çünkü bu ülkelerle olan ticareti, buralarda yaptığı yatırımlar ve verdiği borçlar Batınınkilere kıyasla pek ufak kalmaktadır[203] – ama bu da Sovyetler Birliği'nin global güç olmadığının bir başka yansımasıdır.

Bütün bunları söylemek, Sovyetler Birliği'nin aleyhine olan koşulları abartmak gibi görünebilir ama şuna da işaret etmek gerekir ki, ülkenin kendi planlamacılarının "en kötü durum" çözümlemelerini dikkate aldıkları ortadadır; ayrıca silah denetimi görüşmelerine katılan yetkililer Birleşik Devletlerle salt bir kuvvetler eşitliği düşüncesine hep direnmiş ve Rusya'nın, eşitlik yerine Çin'e karşı güvenliğini sağlayabilmesi ve sekiz bin mil uzunluğundaki kara sınırı için gerekeni yapabilmesi için bir "fark"a ihtiyacı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Makul düşünebilen her gözlemci için SSCB, güvenliğini garanti altına almaya yetip de artacak kadar kuvvete zaten sahip durumdadır ve Moskova'nın hep daha yeni silah sistemleri kurma konusundaki ısrarı, ancak kendi dışında kalan herkeste güvensizlik duygusu uyandırmaktadır. Militarist ve çoğu kez de paranoid bir devlet yönetimi geleneğinin mirasçıları olan Kremlin karar mercilerinin gözünde, Rusya çözülen sınırlarla çevrilidir – Doğu Avrupa'da, Ortadoğu'nun "kuzey kenar"ı boyunca ve Çin'le ortak upuzun sınır üzerinde; ama bu sınırları istikrara kavuşturmak için çok

sayıda Rus tümeninin ve hava filosunun buralara gönderilmesi, tehlikeye karşı istenen bağışıklığı sağlayamamıştır. Öte yandan, Doğu Avrupa'dan çekilmek ya da Çin'e sınır sorunlarında ödünler vermek de, sadece böyle bir şeyin yaratacağı yerel sonuçlar yüzünden değil, Moskova açısından bir irade kaybı belirtisi sayılabileceği için de korkulan bir şeydir. Kremlin ülkenin yayılıp giden kara sınırları için toprak güvenliği sağlama konusundaki bu geleneksel sorunlarla boğuşurken bir yandan da roketler, uydulara yerleştirilmiş silahlar, uzay araştırmaları gibi alanlarda Amerika'dan geri kalmamaya çalışmak zorundadır. Böylece SSCB –daha doğrusu, SSCB'nin Marksçı sistemi– dünya gücü yarışmasında, hem nicelik hem nitelik yönünden bir sınavdan geçmektedir ve olabilecekler, kendisini hoşnut edecek gibi değildir.

Oysa, ekonomi sağlıklı olsa, bu ihtimallerin (ya da "kuvvetler korrelasyonu"nun) daha iyi görüneceği bellidir; bu da bizi yeniden Rusya'nın uzun vadeli sorununa götürmektedir. Ekonomi, Sovyet askeri yetkililerini, sırf Marksçı oldukları, ya da yalnızca ellerindeki silahların ve ücretlerinin parası oradan çıkıyor diye değil, ekonominin uzun süreli bir Büyük Güç ortaklık savaşının sonuçları açısından taşıdığı önemi kavradıkları için de ilgilendirmektedir. Soviet Military Encyclopedia 1979 yılında bir global ortaklık savaşının, özellikle nükleer silahların kullanılması halinde kısa süreceği görüşünün doğru olabileceğini kabulleniyordu. "Ancak, taraf devletlerin kurabilecekleri ortaklıkların büyük askeri ve ekonomik potansiyelleri hesaba katılarak, savaşın uzayabilme olasılığı da göz ardı edilmemektedir."[204] Ama böyle bir savaş "uzarsa," geçmişteki büyük ortaklık savaşlarında olduğu gibi, ağırlık gene ekonomik dayanma gücünde olacaktır. Bu varsayımı dikkate alınca, SSCB'nin dünya GSMH'sının ancak yüzde 12 ya da 13'üne (ya da insan SSCB'nin Varşova Paktı uydularını da artı etkenler olarak bu miktara katmaya cesaret ederse, yaklaşık yüzde 17'sine) sahip olduğunu ve GSMH'sının büyüklüğü açısından sadece Birleşik Devletlerin ve Batı Avrupa'nın çok gerilerinde kalmayıp, Japonya'ya da geçilmekte olduğunu ve –eğer uzun vadeli büyüme oranları bugünkü gibi sürerse– önümüzdeki 30 yıl içinde Çin'in de kendisine yaklaşacağını düşünmek, Sovyet liderleri için rahatlatıcı olamaz. The Economist'in şu serinkanlı gözlemini hatırlamak yerinde olabilir: 1913 yılında "İmparatorluk Rusya'sının kişi başına bir saatlik çalışma hesabıyla elde ettiği hasıla Japonya'nınkinden 3½ kat fazlaydı [ama Rusya] 70 yıla yakın sosyalizm dönemini nispi olarak geriye doğru kayarak geçirmiş ve şimdi de Japonya'nın gerçekleştirdiği oranın belki dörtte birine inmiştir."[205] O halde, insan SSCB'nin bugünkü askeri gücünü nasıl değerlendirirse değerlendirsin, ülkenin 21. yüzyılın başlarında dünyanın büyük verimlilik merkezleri arasında ancak dördüncü ya da beşinci sırayı alma ihtimali var-

dır. Bu Rusya'nın uzun vadedeki gücü için taşıdığı anlam yüzünden, Sovyet liderlerine, olsa olsa kaygı verebilir.

Bunlar, SSCB'nin çöküşe yakın olduğu anlamına gelmez; böyle olmadığı gibi, neredeyse, doğaüstü güce sahip bir ülke olarak da görülmemelidir. Ortaya çıkan anlam şudur ki, Rusya birtakım tatsız alternatiflerle karşı karşıya bulunmaktadır. Rusya konusundaki bir uzmanın ifade ettiği gibi, "silah, geçim ve büyüme politikası –Brezhnev dönemi-nin politik temel taşıydı, bu– artık mümkün değildir daha iyimser senaryolara göre bile Sovyetler Birliği, 1960'lı ve 1970'li yıllarda karşılaştıklarının hepsinden çok daha ağır bir ekonomik bunalımla yüz yüze kalacaktır."[206] Rus ekonomisinin durumunu iyileştirmek üzere, çaba ve teşviklerin yoğunlaştırılması beklenmektedir. Ancak Moskova'da görev yapacak enerjik bir yönetimin bile ekonomiyi desteklemek üzere ne "bilimsel sosyalizm"i terk etmesi, ne de savunma harcamalarının yükünü azaltıp, bu yolla Sovyet Devletinin askeri özünü etkilemesi hemen hiç mümkün olmadığından, SSCB'nin karşı karşıya bulunduğu çelişkilerden kurtulma şansı pek yoktur. Muazzam askeri gücü olmasa, dünya için pek fazla önem taşımamaktadır; muazzam askeri gücü ile, başkalarının kendilerini güvensiz hissetmelerine yol açmakta ve kendi ekonomik geleceğine zarar vermektedir. Korkunç bir açmazdır bu.[207]

Ancak bu durumun Batıya katıksız bir sevinç vermesi de pek mümkün değildir; çünkü Rus Devletinin yapısında ya da geleneğinde imparatorluk gücünün azalmasını incelikle kabullenebileceğine işaret edebilecek hiçbir şey yoktur. Aslında, tarihsel açıdan bakarsak, bu araştırmada ele alınan aşırı genişlemiş, çokuluslu imparatorluklardan –Osmanlı, İspanyol, Napolyon, Britanya imparatorlukları– hiçbirinin kendi etnik tabanına çekilmesi, bir Büyük Güç savaşında yenilinceye kadar söz konusu olmamış, ya da (İngiltere'ye 1945'ten sonra olduğu gibi) bunlar savaşta öylesine zayıf düşmüşlerdir ki imparatorluk topraklarını terk etmeleri politik yönden kaçınılmaz hale gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin günümüzde yaşadığı güçlükleri görerek keyiflenen ve bu imparatorluğun çökmesini dört gözle bekleyenler belki şunu hatırlamalıdır: Bu tür değişimler, normalde çok büyük bir bedel karşılığında olmakta ve her zaman önceden tahmin edilebilir bir biçimde gerçekleşmemektedir.

BİRLEŞİK DEVLETLER: NİSPİ GERİLEME İÇİNDE BİR NURAMA OLMA SORUNU

İki önemli farklılıktan dolayı, Birleşik Devletlerin bugünkü ve gelecekteki durumunu çözümlemeye geçerken, Sovyetler Birliği'nin yaşadığı zorlukları hatırda tutmak yararlı olur. Bu farklılıklardan ilki şudur, Amerika'nın dünya gücünden aldığı payın son birkaç yıl içinde Rus-

ya'nınkinden nispi olarak daha büyük hızla gerilediğini ileri sürmek mümkündür; ama herhalde, bu ülkenin sorunları hiçbir yönden Sovyet rakibinin sorunlarının büyüklüğü ile kıyaslanacak gibi değildir. Üstelik salt gücü (özellikle de sanayi ve teknoloji alanlarında) hâlâ SSCB'ninkinden çok daha geniştir. İkinci farklılık da şudur, düzenci olmayan laissez-faire'ci yapısı, (zayıf yanları olsa da) Amerikan toplumunu değişen koşullara yeniden uyum sağlamak açısından, katı ve dirigiste bir güçten daha şanslı yapmaktadır. Ama bu da, bugün dünya üzerinde işler durumda olan daha geniş süreçleri anlayabilen ve kendisini değişen çevreye uyarlama amacında olan Birleşik Devletlerin konumunun hem güçlü hem de zayıf yanlarının bilincinde olan ulusal liderlerin varlığına bağlıdır.

Birleşik Devletler bugün ekonomik ve belki de askeri yönden hâlâ kimseyle kıyaslanamayacak kadar üstün bir durumda olmasına rağmen, dünya meselelerinde "bir numara"lı yeri işgal eden her büyük gücün ömrü için bir tehdit oluşturan iki büyük sınavla karşı karşıya kalmaktan kurtulamayacaktır: Askeri/stratejik alanda ulusun belirlenmiş savunma ihtiyaçları ile, bu yükümlülüklerini yerine getirmek için sahip olduğu araçlar arasında makul bir denge koruyabilecek midir; global üretimin sürekli değişen yapıları karşısında, sahip olduğu gücün teknoloji ve ekonomi tabanlarını nispi aşınmadan koruyabilecek midir? Amerika'nın yeteneklerini ölçecek bu sınav öbürlerininkinden daha da büyük bir sınav olacaktır. Çünkü 1600 dolaylarındaki İmparatorluk İspanyası, ya da 1900 dolaylarındaki Britanya İmparatorluğu gibi Amerika da, ulusun dünya meselelerini etkilemek açısından sahip olduğu politik, ekonomik ve askeri kapasitenin çok daha sağlam göründüğü onyıllar öncesinde girişilmiş pek çok stratejik taahhütün mirasçısı durumundadır. Bunun bir sonucu olarak Birleşik Devletler, bugün daha önce Büyük Güçlerin yükselişi ve çöküşleriyle ilgilenen tarihçiler tarafından çok iyi bilinen ve kabaca "aşırı emperyalist yayılma" denebilecek bir riskin içindedir: Bir başka deyişle, Washington'daki karar mercileri, Birleşik Devletlerin global çıkar ve yükümlülükleri toplamının, ülkenin bunların hepsini aynı anda savunma gücünü çok aştığı yolunda tatsız ve kalıcı nitelikli bir gerçeği kabullenip ona göre davranmak zorundadır.

Birleşik Devletler, aşırı stratejik yayılma sorunuyla uğraşan daha önceki güçlerden farklı olarak, nükleer silahlarla yok edilme ihtimaliyle de karşı karşıyadır – bu pek çok kimsenin düşüncesine göre, uluslararası güç politikasının niteliğini tümden değiştirmiş bir gerçektir. Geniş çapta bir nükleer alışveriş gerçekten meydana gelirse, Birleşik Devletlerin "gelecek"i üzerinde düşünmek, öylesine sorunlu bir hale gelmektedir ki, böyle bir şeyin anlamı bile kalmıyor – Amerika'nın böyle bir çatışma içindeki konumu (sahip olduğu savunma sistemleri ve coğrafi bü-

yüklüğü sayesinde), sözgelimi Fransa'nın ya da Japonya'nınkinden muhtemelen daha elverişli bir konum olsa bile. Öte yandan, silahlanma yarışının 1945 sonrasından günümüze kadar olan geçmişinin gösterdiği odur ki, nükleer silahlar Doğu ve Batı için karşılıklı bir tehdit oluştursalar da, karşılıklı olarak kullanılamaz görünmektedir – güçlerin konvansiyonel kuvvetlerine yaptıkları harcamaları artırmaya devam etmelerinin başlıca sebebi de budur. Ancak, büyük devletlerin bir gün nükleer nitelikli olmayan bir savaşa girmeleri ihtimali varsa (bu savaş yalnızca bölgesel ya da daha geniş çaplı olabilir), o zaman günümüz Birleşik Devletlerinin stratejik koşulları ile İmparatorluk İspanyası ya da Edward dönemi İngiltere'sinin o günlerdeki stratejik koşulları arasındaki benzerlik çok daha yerinde olmaktadır. Örneklerin her birinde de gerilemekte olan bir numaralı güç, kendi anayurdunun güvenliğine karşı değil de (Birleşik Devletler söz konusu olduğunda istilacı bir ordunun ülkeyi fethetme ihtimali uzaktır), ulusun ülke dışındaki çıkarlarına yönelen tehditlerle karşı karşıyadır – bu çıkarlar öylesine geniş bir alan üzerine yayılmıştır ki, bunların hepsini aynı anda savunmak zordur; ancak başka risklere girmeden bunların herhangi birinden vazgeçmek de hemen hemen aynı ölçüde zordur.

Şu noktaya da işaret etmek uygun olur, Birleşik Devletlerin ülke dışındaki çıkarlarının hepsi de o sıralar çok inandırıcı (çoğu kez de acil) görünen sebeplerle girişilen taahhütler sonucu doğmuştur ve çoğu örnekte, Amerika'nın o noktadaki varlığının sebebi, önemini kaybetmemiştir; dünyanın belli birtakım yerlerindeki Amerikan çıkarları, artık Washington'daki karar mercilerine birkaç onyıl öncesinde olduğundan daha büyük görünebilir.

Bunun, Amerika'nın Ortadoğu'daki yükümlülükleri için kesinlikle doğru olduğu söylenebilir. Burası, batıda Fas'tan, doğuda Afganistan'a kadar uzanan ve Birleşik Devletlerin, sırf art arda sıralaması bile (bir gözlemcinin söylediği gibi) "insanı soluksuz bırakan"[208] bazı çatışma ve sorunlarla karşı karşıya olduğu bir bölgedir. Öyle bir alandır ki, dünyadaki petrol fazlası kaynaklarının çoğunluğu burada bulunmaktadır; (en azından harita üzerinde) Sovyetler'in sızmasına çok açık görünmektedir; ülke içinde kuvvetli bir biçimde teşkilatlanmış olan bir lobi, tecrit edilmiş, ancak askeri yönden etkili İsrail'e hiçbir şeyden yılmadan destek verilmesi için bastırmaktadır; burada yer alan genellikle Batı yanlısı eğilimlere sahip Arap devletleri "Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve Körfez emirlikleri), Libya gibi dış tehditlerin olduğu kadar, kendi içlerindeki aşırı İslam tutucularının da baskısı altındadır ve Arap devletlerinin hepsi, kendi aralarındaki rekabetler ne olursa olsun, İsrail'in Filistinliler karşısındaki politikasına muhaliftir. Bunlar bölgeyi Birleşik Devletler için çok önemli hale getirmektedir ama aynı zamanda herhangi basit

bir politik seçime de son derece dirençli kılmaktadır. Bunlare ek olarak, en azından bazı bölümleriyle, dünyada savaşa en sık başvurulan bölge olarak görülmektedir. Son olarak da Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetleri aracılığıyla fethetmeye çalıştığı tek ülke –Afganistan– buradadır. O halde, Ortadoğu'nun ister askeri, ister diplomatik yoldan olsun, Amerika'nın sürekli ilgisini gerektiriyor olarak görülmesi, hemen hiç şaşırtıcı değildir. Öte yandan, 1979'da İran'daki kötü yenilgi, 1983'teki talihsiz Lübnan serüveni, bölgedeki düşmanlıklar sonucunda diplomasinin karmaşık hale gelmesi (Suudi Arabistan'a İsrail'i ürkütmeden nasıl yardım edilecektir?) ve Birleşik Devletlerin Arap yığınlar arasında tutulmayışı, Amerikan yönetiminin Ortadoğu'da tutarlı, uzun vadeli bir politika yürütmesini son derece zorlaştırmaktadır.

Latin Amerika'da da Birleşik Devletlerin ulusal çıkarlarına yönelik artan tehditler olduğu görülmektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde global kredi sistemine ve özellikle de B.D. bankalarına ağır bir darbe indirecek önemli bir uluslararası borç bunalımı ortaya çıkacaksa, bunalımın başlayacağı yer bu bölge olabilir. Bugünkü durumda, Latin Amerika'nın ekonomik sorunları, pek çok Amerikan bankacılık kuruluşunun kredi değerlendirmesini düşürmekle kalmamış, B.D.'in buraya olan mamul mallar ihracatındaki önemli gerilemeyi de artırmıştır. Doğu Asya'da olduğu gibi, burada da dünyanın ileri, zengin ülkelerinin dışardan alınan düşük emek maliyetli mamullere karşı gümrük tarifelerini sürekli yükseltecekleri ve denizaşırı yardım programlarında giderek daha az eli açık hale gelecekleri yolundaki tehdit derin bir kaygı duyulmasına sebep olmaktadır. Bütün bunları daha da ağırlaştıran, Latin Amerika'nın son birkaç on yıl içinde ekonomik ve toplumsal açıdan olağanüstü bir hızla değişmesidir;[209] nüfus patlaması da eldeki kaynaklar üzerinde ve küçümsenmeyecek sayıdaki devletin eski, muhafazakâr yönetim yapıları üzerinde giderek artan baskılar uygulamaktadır. Bu ise, toplumsal ve yapısal reformlar ve hatta doğrudan "devrim" için geniş tabanlı hareketlere yol açmıştır – devrim için olan hareketleri Küba ve Nikaragua'nın şimdiki radikal rejimleri de etkilemiştir. Bu hareketler ise tutucu bir ters tepki doğurmuş, gerici yönetimler ülkelerindeki tüm komünizm belirtilerinin ortadan silinmesi gerektiğini ilan etmiş ve bu amaca ulaşmak için Birleşik Devletlere yardım başvurusunda bulunmuşlardır. Bu tür toplumsal ve politik çatlamalar, Birleşik Devletleri, çoğu kez Latin Amerika'daki demokratik hakları güçlendirme arzusu ile, Marksçılığı yenme isteği arasında bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Bunlar ayrıca, Washington'u, yalnızca politik ve ekonomik yollarla amaca ulaşılabilir mi, yoksa askeri eyleme başvurmak zorunlu mu (Grenada örneğinde olduğu gibi) diye düşünmek zorunda bırakmaktadır.

Ancak en kaygı verici durum, Birleşik Devletlerin hemen güneyinde sürmekte ve bu duruma bakıldığında, SSCB'nin Polonya "bunalım"ı daha hafif görünmektedir. Dünya üzerinde, bugünkü Meksika-Birleşik Devletler ilişkisinin bir benzeri bulunmamaktadır. Meksika, ekonomik iflasın ve borç ödeyemezliğin eşiğine gelmiş bulunmakta, iç ekonomik bunalımı her yıl yüzbinlerce kişiyi yasadışı yollardan kuzeye doğru sürüklenmeye zorlamakta, ülkenin Birleşik Devletlerle olan en kârlı ticareti acımasızca yönetilen bir uyuşturucu akışı haline gelmektedir; bu tür trafik için sınırdan sızmak da hâlâ son derece kolaydır.[210]

Amerika'nın Doğu Asya'daki çıkarlarına yönelen tehditler, daha uzaklarda olsa da bu durum, son derece geniş olan bölgenin bugün için taşıdığı önemi azaltmaz. Dünya nüfusunun en büyük bölümü burada yaşamaktadır; Amerika'nın ticaretinin büyük bir bölümü "Pasifik kenarı"ndaki ülkelerdir ve bu ticaret gittikçe artmaktadır; dünyanın gelecekteki iki Büyük Gücü, Çin ve Japonya, burada yer almaktadır; Sovyetler Birliği doğrudan ve (Vietnam aracılığıyla) dolaylı olarak gene buradadır. Yeni sanayileşmekte olan, hassas yarı-demokrasiler durumundaki birtakım Asyalı ülkeler de buradadır ve bunlar, bir yandan kapitalist laissez-faire'ci etosa beklenmeyecek kadar sıkı sıkı sarılırken, öbür yandan da tekstilden elektroniğe kadar, Amerikan imalat sanayiinin her yönünü etkilemektedir. Amerikalıların askeri yükümlülüklerinden önemli bir bölümü de, Soğuk Savaşın ilk dönemlerinin ürünleri olarak gene Doğu Asya'dadır.

Bu yükümlülükleri yalnızca sıralamak bile, bölgedeki Amerikan çıkarlarının olağanüstü geniş kapsamına işaret etmek olacaktır. Bir-iki yıl önce, B.D. Savunma Bakanlığı, Doğu Asya'daki Amerikan çıkarlarını kısaca özetleme girişiminde bulunmuş ve verilen bilginin az ve öz nitelikte oluşu, bu niteliğe ters düşer bir biçimde, söz konusu stratejik yükümlülüklerin neredeyse sınırsız olan kapsamını ortaya koymuştur:

> Doğu Asya ve Pasifik'in güvenliğinin Birleşik Devletler için olan önemi Japonya, Kore ve Filipinler'le olan iki taraflı anlaşmalarımız; Tayland'ı anlaşma ortaklarımız arasına katan Manila Paktı ve Avustralya ve Yeni Zelanda'yla olan anlaşmamız –ANZUS Antlaşması– ile ortaya çıkmaktadır. Bu önem, Kore ve Japonya'daki kara ve hava kuvvetleri yayılımları ve Yedinci Filonun Batı Pasifik'teki ileri yayılımı ile artmaktadır. Bölgedeki dostlarımız ve müttefiklerimizle birlikte, en önemli bölgesel hedeflerimiz şunlardır:
>
> — Ana deniz yollarımızın ve Birleşik Devletlerin bölgedeki çıkarlarının güvenliğini korumak; Pasifik ve Doğu Asya'daki anlaşma taahhütlerimizi yerine getirme gücümüzü korumak; Sov-

yetler Birliği'nin, Kuzey Kore'nin ve Vietnam'ın başkalarının işine karışmalarını engellemek; Çin Halk Cumhuriyeti ile kalıcı bir stratejik ilişki kurmak ve dost ülkelerin istikrarını ve bağımsızlığını desteklemek.[211]

Üstelik, özenle seçilmiş bu sözler, kaçınılmaz olarak hassas nitelikli birkaç politik ve stratejik sorunu da gizli tutmaktadır: Tayvan'ı terk etmeden ÇHC ile iyi bir ilişki kurmak; ihraç mamullerinin Amerikan piyasasına akınını denetim altına tutmaya çalışırken, "dost ülkelerin istikrar ve güvenliğini desteklemek"; çeşitli komşularını ürkütmeden Japonların Batı Pasifik'teki savunmada daha büyük bir pay almalarını sağlamak; sözgelimi, Filipinler'de bu ülke içinde öfke yaratmadan B.D. üslerinin varlığını sürdürmek; Kuzeye yanlış "sinyal" göndermeden, Güney Kore'deki Amerikan askeri varlığını azaltmak . . .

En azından, askeri yayılımlar açısından ölçüldüğünde, bunlardan daha da önemli olan, Amerika'nın Batı Avrupa'ya yaptığı yatırımdı – Batı Avrupa'nın savunması, başka her şeyden daha fazla olarak, Amerikan Ordusu ve Amerikan Hava Kuvvetleri ile donanmanın büyük bir bölümünün stratejik temelini oluşturmaktadır. Herkese açık olmayan birtakım hesaplara göre, aslında Amerika'nın genel amaçlı kuvvetlerinin yüzde 50 ya da 60'ı, NATO'ya ayrılmış durumdadır; NATO ise (muhaliflerinin tekrar tekrar işaret ettikleri gibi), Avrupa'nın toplam nüfusu ve geliri artık ABD'ninkinden daha büyük olduğu halde, öbür üyelerin savunma harcamalarına GSMH'larından hayli düşük bir payla katıldıkları bir teşkilattır.[212] Bu kitap, Avrupalıların "yük paylaşımı" tartışmasındaki karşı görüşlerini (Fransa ve Batı Almanya gibi ülkelerde zorunlu askerliğin sürdürülmesinin toplumsal maliyeti gibi) tekrarlamaya ya da Batı Avrupa'nın "Finlandiyalaşma"sı halinde ABD'nin savunma için muhtemelen şimdi olduğundan daha çok harcama yapacağı görüşünü tartışmaya uygun bir çalışma değildir.[213] Amerika'nın stratejik perspektifinden bakıldığında, kaçınılması mümkün olmayan gerçek şudur: Bu bölge Rus baskısına, sözgelimi Japonya'ya göre her zaman daha açık görünmüştür – bu da, kısmen bölgenin bir ada olmamasından, kısmen de SSCB'nin kara ve hava kuvvetlerinin en büyük bölümünü Avrupa ile kara sınırının öte yanına yığmış olmasındandır; bu kuvvet, iç güvenlik amaçları için makul görünebilecek boyutları önemli ölçüde aşmaktadır. Bu durum, gene de, Rusya'ya Batı Avrupa'yı istila edecek kapasiteyi sağlamayabilir (bkz. s. 597-99); ama Birleşik Devletlerin kara ve hava kuvvetlerini tek taraflı olarak önemli ölçüde çekmesinin akıllıca olacağı bir durum da değildir. Mamul mallar üretiminin dünyada en yoğun olarak toplandığı bir bölgenin, Sovyet yörüngesine girebileceği gibi konu dışı bir ihtimal bile, Pentagon'un "Batı Avrupa'nın gü-

venliği, Birleşik Devletlerin güvenliği için özellikle hayati bir önem taşımaktadır"[214] görüşüne sahip olması için yeterlidir.

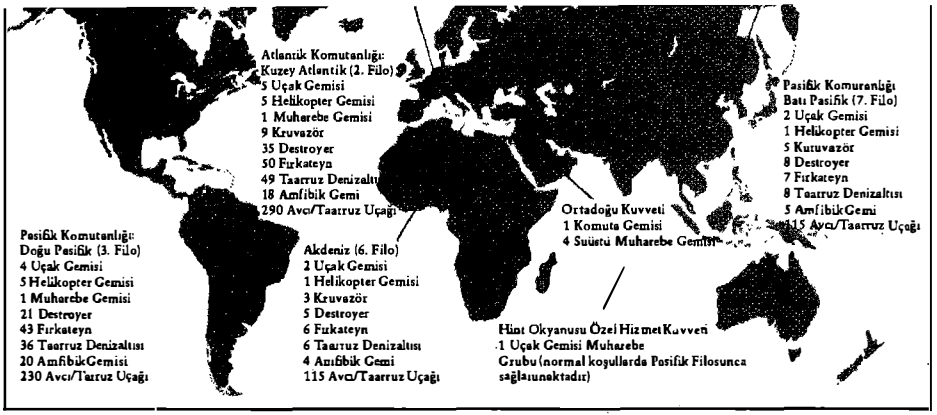
Gene de, Amerika'nın Avrupa'ya olan taahhütü stratejik yönden ne kadar mantıklı olursa olsun, böyle bir şey, Atlantik ötesi anlaşmazlıklara yol açan birtakım askeri ve politik karışıklıklara karşı güvence oluşturmamaktadır. NATO ittifakı, Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'yı bir noktada birbirlerine yaklaştırmaktadır ama AET'nin kendisi, Japonya gibi, ekonomik açıdan bir rakiptir; özellikle de daralan tarım ürünleri pazarlarında. Daha da önemlisi, Avrupa'nın resmi politikası, her zaman için Amerikan "nükleer şemsiyesi" altında bulunmanın önemini vurgulamıştır ama, Avrupa ülkeleri halkları arasında Amerikan silahlarının (değil nötron bombaları, cruise füzeleri, Pershing II'ler, Trident taşıyan denizaltıların bile) Avrupa topraklarına yerleştirilmesinin taşıdığı anlam konusunda geniş tabanlı bir huzursuzluk vardır. Ama, daha önce işaret edilen bir noktayı tekrarlarsak, büyük bir çatışma durumunda her iki süpergüç de "nükleerleşmek"ten kaçınsalar bile, gene de Batı Avrupa savunmasının konvansiyonel yollarla güvenceye alınmasında önemli sorunlar bulunmaktadır. Her şeyden önce, bu çok pahalı bir şeydir. İkincisi, insan, Varşova Paktının kara ve hava kuvvetlerinin, gerçekten de durdurulabileceğine işaret etmeye başlayan belirtileri kabul etse bile, böyle bir düşünce NATO'nun bugünkü gücünün bir ölçüde artırılmasına dayanmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, hiçbir şey, Avrupa'daki Birleşik Devletler kuvvetlerinin indirimi ya da çekilmesi yolundaki öneriler kadar rahatsız edici olamaz – böyle bir şey, ekonomik sebeplerle ya da dünya üzerindeki başka Amerikan yayılımlarını desteklemek açısından ne kadar zorlayıcı olsa da. Ama Amerikan Silahlı Kuvvetlerinin bu kadar büyük bir bölümü, belli bir bölge için ayrılmışken, hem global nitelikli, hem esnek olan bir yüksek stratejinin yürütülmesi de son derece zorlaşmaktadır.

Yukarıda söylenenler dikkate alınırsa, Amerika'nın taahhütleri ile gücü arasındaki uyuşmazlıktan en çok kaygı duyan çevrelerin de bizzat silahlı kuvvetler olması şaşırtıcı değildir; çünkü savaşla gelen çetin sınavda stratejik zayıflıklar ortaya çıkarsa, sıkıntıyı ilk çekecek onlar olacaktır. Bu yüzden de Pentagon, yeni huzursuzluklar ortaya çıkarken kuvvetleri bir "sıcak nokta"dan öbürüne aktararak global nitelikli lojistik dengeleme hareketleri yapma zorunluluğuna karşı sık sık uyarılarda bulunmaktadır. Durum, Orta Amerika'ya, Grenada'ya, Çad'a ve Lübnan'a yeniden B.D. kuvvetlerinin yayıldığı ve bu yayılmaların Kurmay Başkanları Kurulu eski başkanına, Amerikan kuvvetleri ile Amerikan stratejisi arasındaki "uyumsuzluk, bugün her zamankinden büyüktür,"[215] dedirttiği 1983 sonunda özellikle ağırlaşmıştı; ama, sorun daha yıllar öncesinden üstü kapalı bir biçimde vardı. Ne ilginçtir ki, Ameri-

kan Silahlı Kuvvetlerinin "tam yayılma" durumunda olduğuna ilişkin uyarılara eşlik eden "Dünya Üzerindeki Başlıca B.D. Askeri Yayılma Yerleri" haritaları,[216] tarihçilerin gözüyle, önceki dönemlerin dünya gücü olan Büyük Britanya'nın aşırı stratejik genişlemesinin doruklarındayken sahip olduğu donanma üsleri ve garnizonlar zinciriyle olağanüstü bir benzerlik göstermektedir.[217]

Öte yandan, Birleşik Devletlerin denizaşırı bölgelerdeki çıkarlarının hepsini aynı anda ve önemli sayıda müttefikinin yardımı olmadan –Batı Avrupa'da NATO üyeleri, Ortadoğu'da İsrail, Pasifik'te Japonya, Avustralya ve belki Çin– savunmaya çağrılması da hemen hiç mümkün değildir. Bölgesel eğilimlerin tümü de, savunma açısından, Birleşik Devletler için elverişsiz bir biçimde gelişiyor değildir; sözgelimi, ne yapacağı belli olmayan Kuzey Kore rejiminin saldırgan olması her zaman için mümkündür; ama böyle bir şeyin bugünlerde Pekin tarafından hoş karşılanması hemen hiç mümkün değildir – Üstelik Güney Kore de, Kuzey Kore nüfusunun iki, GSMH'sının da dört katına sahip duruma gelmiştir. Bunun gibi, Uzakdoğu'daki Rus kuvvetlerinin genişlemesi, Washington için ürkütücü olmakla birlikte, ÇHC'nin Rusya'nın Doğu ile olan kara ve deniz ulaştırma hatlarına giderek artan boyutlarda yönelttiği tehdit, bu durumu önemli ölçüde dengelemektedir. B.D. Savunma Bakanının son zamanlarda, temkinli bir biçimde kabullendiği "bütün taahhütlerimizi yüzde yüz güvenli karşılamaya yeterli olacak kapasiteyi satın almaya hiçbir zaman paramız yetmez"[218] görüşü, elbette doğrudur; ancak dünya üzerinde ilerde Sovyet aleyhtarı olabilecek kaynak potansiyeli toplamının (Birleşik Devletler, Batı Avrupa, Japonya, ÇHC, Avustralya) Rusya'nın yanında yer alan kaynaklar toplamından çok daha büyük olduğu hatırlanırsa, bu durum ilk bakışta göründüğünden daha az kaygı verici olabilir.

Bu tür avutucu sebeplere rağmen, temel yüksek strateji açmazı sürmektedir: Birleşik Devletlerin bugün dünya üzerinde sahip olduğu çok büyük ve çeşitli askeri yükümlülükler, dünya GSMH'sı, imalat sanayii üretimi, askeri harcamalar ve silahlı kuvvetler personeli içindeki paylarının bugünkünden çok daha büyük olduğu 25 yıl öncesindeki askeri yükümlülükleriyle aşağı yukarı aynıdır.[219] İkinci Dünya Savaşındaki zaferlerinin üzerinden 40 yıl, Vietnam'dan çekilişinin üzerinden de on yıla aşkın bir sürenin geçmiş olduğu 1985 yılında bile, Birleşik Devletler Silahlı Kuvvetlerine bağlı 320.000 asker ülke dışında bulunuyordu. (bunların arasında 65.000 denizci vardı.)[220] Bu arada şunu da ekleyelim ki, verdiğimiz toplam, Britanya İmparatorluğunun gücünün doruğunda olduğu sıralarda denizaşırı bölgelerde barış zamanı bulundurduğu kara ve deniz kuvvetleri sayısından önemli ölçüde yüksektir. Bununla birlikte, Kurmay Başkanları Kurulu ile pek çok sivil uzmanın[221] kuvvetle dile

Kaynak: Amerikan Savunma Yıllığı, 1987

getirdikleri düşüncelere göre, bu sayı yeterli değildir. 1970'li yılların sonlarından bu yana, Amerikan savunma bütçesi üçe katlandığı halde, "aktif görevde olan silahlı kuvvetlerin sayısal büyüklüğü, ancak yüzde beş oranında artış göstermiştir.[222] İngiliz ve Fransız askeri yetkililerinin kendi dönemlerinde fark ettikleri gibi, denizaşırı bölgelerde çok geniş yükümlülükleri olan bir ulusun "insangücü sorunu", silahlı kuvvetlerini yalnızca ülke savunması için hazır tutan bir devletinkinden daha ağır olacaktır; ve politik yönden liberal, ekonomik yönden de laissez-faire'ci –zorunlu askerliğin hoş karşılanmadığının bilincinde olan– bir toplumun sorunu, çoğu ülkeninkinden de daha büyük olacaktır.[223]

Amerika'nın dünya üzerindeki çıkarları ve sahip olduğu güçler arasındaki uçuruma ilişkin bu kaygı –en azından, Vietnam Savaşı zamanından bu yana– sistemin kendi kendine yeterliği konusunda bu kadar çok kuşku dile getirilmese, belki böylesine yoğun olmayabilirdi. Bu kuşkular başka incelemelerde tekrar tekrar açığa vurulduğundan, burada yalnızca özet olarak verilecektir; çünkü kitap, "savunma reformu"[224] gibi hararetli bir konuda kaleme alınmış yeni bir çalışma değildir. Sözgelimi, önemli bir çekişme alanı, kuvvetler arasındaki şiddetli rekabettedir; bu, kuşkusuz silahlı kuvvetlerin çoğunda ortak bir durumdur– ama Amerikan sistemi için daha derinlere kök salmış görünmektedir. belki Kurmay Başkanları Kurulu başkanının yetkililerinin sınırlı olmasından, belki de strateji ve hareket sorunlarına kıyasla, araç-gereç sağlama konusunda daha çok çaba harcanmasından gelmektedir. Bu durum, barış döneminde "bürokratik politika"nın aşırı bir örneği diye önemsenmeyebilir; ama gerçek savaş dönemi harekatı sırasında –sözgelimi, içinde dört kuvvetin hepsinden unsurlar bulunan Hızlı Yayılım Ortak Görev Kuvvetinin acilen gönderilmesi durumunda– doğru dürüst bir eşgüdümün bulunmaması feci sonuçlar doğurabilir.

Askeri araç-gereç sağlanması konusunda bile, "savurganlık, sahtecilik, kötüye kullanma"[225] iddiaları, sıradan iddialar haline gelmiş durumdadır. Son yıllarda kamuoyunun dikkatini çeken, korkunç pahalı, düşük performanslı silahlarla ilgili çeşitli skandalların makul açıklamaları bulunmaktadır: "Askeri-sınai kompleks" içinde, doğru dürüst rekabete dayalı fiyat önerilerinin ve piyasa güçlerinin bulunmayışı ve "altın kaplamalı" silah sistemlerine olan eğilim ve tabii ki büyük kâr mücadeleleri. Ancak, araç-gereç sağlama konusundaki bu bozuklukları çok daha esaslı nitelikte olduğu açıkça görülen bir oluşumdan ayırmak zordur: Yeni teknolojik ilerlemelerin, harp sanatı üzerindeki etkilerinin yoğunlaşması. SSCB'nin genellikle en zayıf göründüğü yer, yüksek teknoloji alanı olduğuna göre –bu da, silahlardaki Amerikan kalitesinin, sözgelimi, Rusların tank ve uçaklarındaki sayısal üstünlüğüne karşı kullanılabileceğine işaret etmektedir– yeni silah sipariş ederken, Caspar We-

inburger'ın "rekabete dayalı stratejiler" diye adlandırdığı şeyin çekici bir yanı olduğu bellidir.[226] Bununla birlikte, Reagan yönetiminin ilk görev süresi içinde, yeni uçaklar için Carter yönetiminden yüzde 75 daha çok harcama yaparak, ancak yüzde dokuz oranında daha fazla uçak edinmesi, 20. yüzyıl sonlarında en korkunç askeri araç-gereç sağlama sorusuna işaret etmektedir: Teknolojinin sürüklenmesiyle gittikçe daha büyük miktarlarda parayı gittikçe daha az sayıdaki silah sistemleri için harcama yapma eğilimi hesaba katılırsa, şiddetli çarpışmaların olduğu konvansiyonel bir harbin ilk aşamaları geçtikten sonra, Birleşik Devletler ile müttefiklerinin elinde incelikli ve çok pahalı uçak ve tanklardan yeterli sayıda yedek olacak mıdır? Bir üçüncü Atlantik savaşının ilk aşamalarında ağır kayıplara uğranırsa, B.D. donanmasının yeterli sayıda taarruz denizaltısı ya da fırkateyni var mıdır? Eğer yoksa, sonuç korkunç olur; çünkü açık olan nokta şudur ki, bugünün karmaşık silahlarının yerine yenilerinin konması, İkinci Dünya Savaşında olduğu kadar kısa süreler içinde mümkün değildir.

Bu açmaz, etkili bir Amerikan savunma politikası oluşturulması için yapılan karmaşık hesaptaki iki ayrı unsur yüzünden daha da belirginleşmektedir. Bunlardan ilki, bütçe kısıtlamaları konusudur. Dış koşullar çok daha tehdit edici bir nitelik almadıkça, ulusal savunma harcamalarının epeyce yükseltilmesi, sözgelimi GSMH'nin yüzde 7,5'ine çıkarılması, politik açıdan olağanüstü bir inandırıcılık yeteneği gerektirecektir – bu özellikle böyledir, çünkü federal açıkların boyutları (bkz. s. 621-22) devlet harcamalarını dengeleme gereğinin devletin ilk önceliği olduğuna işaret etmektedir. Ancak, silah maliyetleri sürekli tırmanırken, savunma harcamaları artışının hızı kesilir, hatta bunlarda bir duraklama olursa, o zaman Pentagon'un karşı karşıya bulunduğu sorun çok daha ağırlaşacaktır.

İkinci etken, Birleşik Devletler gibi global bir süper gücün üzerinde düşünerek planlar yapacağı askeri ihtimallerin çok çeşitli olmasıdır – bunların hepsinin de kendilerine göre, silahlı kuvvetler ve kullanabilecekleri silahlar konusunda ayrı istekleri bulunmaktadır. Bu da, Büyük Güçler tarihi içinde daha önce görülmedik bir şey değildir; İngiliz Ordusu, çoğu kez Hindistan'ın kuzeybatı sınırında ya da Belçika'da savaşmak için plan yapma zorunluluğunun sıkıntısını yaşamıştır. Ancak böylesine çetin bir iş bile, bugünün "bir numara"sının karşısına dikilen görevler yanında sönük kalmaktadır. Eğer Birleşik Devletler için, kritik nitelikli olan sorun, Sovyetler Birliği karşısında nükleer caydırıcılığını her tırmandırma düzeyinde korumaksa, o zaman MX füzesi, B-1 ve "Stealth" bombardıman uçakları, Pershing II'ler, cruise füzeleri ve Trident-taşıyan denizaltılar gibi silahlara para akıtılması, kaçınılmaz olacaktır. Eğer Varşova Paktına karşı geniş çaplı bir konvansiyonel savaş,

en muhtemel senaryo ise, paranın herhalde oldukça farklı yönlere gitmesi gerekecektir: Taktik hava taşıtları, ana muharebe tankları, büyük uçak gemileri, fırkateynler, taarruz denizaltıları ve lojistik hizmetler. Eğer Birleşik Devletler ile SSCB'nin doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınmaları, ama Üçüncü Dünyada daha aktif duruma gelmeleri ihtimali varsa, o zaman silahların bileşimi gene değişmektedir: Bu kez hafif silahlar, helikopterler, hafif uçak gemileri ve oynadığı rol genişletilmiş olan B.D. Deniz Piyade Kuvveti listedeki ana konular olmaktadır. Şimdiden açığa çıkmış olan bir nokta şudur ki, "savunma reformu"na ilişkin çekişmeler, büyük ölçüde, Birleşik Devletlerin yapmak durumunda kalabileceği savaşın türlü konusundaki farklı varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Ama ya yetkili kimselerin varsayımları yanlış olursa?

Sistemin yeterliği konusunda belirmiş olan ve Amerika'ya gücünün "yeniden kazandırılması" kampanyasının güçlü destekçileri tarafından bile dile[227] getirilen bir başka önemli kaygı ise, bugünkü karar mekanizmasının uygun bir yüksek stratejinin yürütülmesine imkân verip vermeyeceğidir. Böyle bir şey, yalnızca "deniz stratejisi"ne karşı "ortaklık savaşı"[228] tartışmalarını azaltmak için askeri politikalarda daha büyük bir tutarlık sağlanması anlamına gelmeyecek, Washington'da politikaların oluşturulmasında büyük ölçüde görülen bürokratik iç kavgalar yerine, Birleşik Devletlerin uzun vadeli politik, ekonomik ve stratejik çıkarlarından bir sentez yapılmasını da gerektirecektir. Bunun sık sık dile getirilen bir örneği, Birleşik Devletlerin ulusal çıkarlarını güçlendirmek ya da savunmak üzere ülke dışındaki kuvvetlerini nasıl ve nerede kullanması gerektiğine ilişkin ve çok sık olarak ortaya çıkan kamuya açık çekişmedir – Dışişleri Bakanlığı ülke çıkarlarını tehdit edenlere açık ve kararlı karşılıklar verilmesini istemekte; Savunma Bakanlığı ise (özellikle Lübnan'daki kötü yenilgiden sonra) özel koşullar olmadıkça denizaşırı bölgelerde olaylara bulaşmak istememektedir.[229] Ama bu tutuma ters düşen bir biçimde, Pentagon'un Rusya'yla olan silah yarışında, önemli müttefiklerine danışmadan tek yanlı kararlar almayı tercih ettiğini gösteren örnekler de vardır (SDI programı, SALT II'den vazgeçmek gibi); bu ise Dışişleri Bakanlığı için sorunlar yaratmaktadır. Ulusal Güvenlik Konseyinin, özellikle de tek tek ulusal güvenlik danışmanlarının rolü konusunda birtakım belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'ya ilişkin politikalarda tutarsızlıklar olmuş, bu durum kısmen, sözgelimi Filistin sorununun kolayca denetlenemez oluşundan kaynaklanmış ama aynı zamanda Birleşik Devletlerin, Rusların bu alana sızmalarına karşı tutucu, Batı yanlısı Arap devletlerinin desteklenmesinde gördüğü stratejik çıkarın, çoğu kez ülkenin kendi içindeki İsrail yanlısı lobinin iyi teşkilatlanmış muhalefetine toslayarak engellemesi yüzünden de olmuştur. Amerika'nın diplomatik çıkarlarını savunmak üzere –ticari boykotlar

ve teknoloji transferi ambargolarından, dış yardımlar, silah satışları ve tahıl satışlarına kadar– ekonomik araçların kullanılması konusunda da bakanlıklar arasında çekişmeler olmuştur; bunlar ülkenin Üçüncü Dünya, Güney Afrika, Rusya, Polonya, AET vb.'ne yönelik politikalarını etkilemektedir ve bu politikalarda kimi zaman eşgüdümsüzlük örnekleri ve çelişkiler görülmüştür. Aklı başında hiç kimse, dünyanın başına dert olan pek çok dış politika sorununun hepsinin de belli ve hazır birer "çözüm"ü bulunduğunu savunamaz; öte yandan, ülkedeki karar oluşturma sistemi içinde sık sık anlaşmazlıklar çıkmasının uzun vadeli Amerikan çıkarlarının korunmasına yardımcı olmadığı da açıktır.

Bütün bunlar durumu daha karamsar bir gözle eleştirenleri, Washington'daki karar mercilerinin çalışmalarına ortam oluşturan genel politik kültüre ilişkin bir takım sorular sormaya itmiştir. Bu ise, burada derinlemesine araştırılamayacak kadar geniş ve karmaşık bir konudur. Ama gittikçe daha çok işaret edilen bir nokta şudur ki, yüksek stratejisini dünya meselelerinde ortaya çıkan daha geniş, denetlenmesi mümkün olmayan değişikliklerin ışığı altında yeniden belirlemek ihtiyacında olan bir ülke için, dış politikalar oluşturma mekanizmasını iki yılda bir felce uğratır görünen bir seçim sistemi yararlı olamayabilir. Böyle bir ülkeye, nitelikleri gereği, hepsi de şu ya da bu tür bir politika değişikliğine karşı önyargıları olan çeşitli lobicilerden, politik eylem komitelerinden ve başka çıkar gruplarından gelen olağanüstü baskılar da yarar getirmeyebilir; ne de, hayati ama karmaşık nitelikli uluslararası ve stratejik sorunların, bu tür konular için yeri ve zamanı dar, rasion d'étre'i önce para kazanmak ve izleyici çekmek ve ancak ikincil olarak bilgilendirmek olan kitle iletişim araçları yoluyla ve bu araçların niteliği gereği "basitleştirilmesi" yardımcı olabilir. Amerikan toplum kültüründe hâlâ güçlü olan "kendi kabuğuna çekilme" isteği de yararlı değildir; bu istek, ulusun "ıssız topraklar üzerinde yaşanan" geçmişi düşünülürse anlaşılabilir bir şeydir ama, bugünün karmaşık, bütünleşmiş dünyası ve başka kültürler ve ideolojilerle uzlaşma sağlamaya engeldir. Son olarak da, anayasal yetkiler ve karar alma yetkilerinin birbirinden ayrılmış olması da ülkeye her zaman yardımcı olmayabilir; bu ayrılık, ülkenin iki yüzyıl önce, coğrafi ve stratejik açıdan dünyanın geri kalan bölümünden tecrit edilmiş olduğu ve "dış" politikayı gerçekten ilgilendiren bir iki konu üzerinde görüş birliği sağlamak üzere yeteri kadar zaman bulabildiği sıralarda amaçlı olarak getirilmişti; ama, bu tür kısıtlamaların daha az olduğu ülkeler karşısında hızla karar vermesi istenen bir global süper güç haline geldikten sonra, bu sistemin işleyişi daha zor olabilir. Bunlardan hiçbiri tutarlı, uzun vadeli bir Amerikan yüksek stratejisinin uygulanması konusunda aşılamaz bir engel oluşturmamaktadır; ancak bunların üst üste yığılan ve karşılıklı olarak işleyen etkileri, eğer özel çı-

karlara zarar veriyor ve bir seçim yılına rastlıyorsa, gerekli olan politika değişikliklerinin yapılmasını çok daha zor hale getirmektedir. Bu yüzden de, 21. yüzyılı karşılayacak etkili bir genel Amerikan politikası, en zorlu sınavını burada, kültür ve iç politika alanında, verecektir.

Amerika'nın global çıkarlarının savunulmasında "araçlar ve amaçlar" arasında doğru bir ilişki kurulması konusuyla ilgili son nokta, ülkeyi zorlayan ve çok çeşitli oldukları için karar mercilerine ulusal politikaların oluşturulmasında son derece büyük sıkıntılar veren ekonomik tehditlerle ilgilidir. Amerikan ekonomisinin olağanüstü genişliği ve karmaşıklığı, bütün kesimlerde olup bitenleri özetlemeyi zorlaştırmaktadır – hele dışarıya böylesine çelişkili sinyaller gönderdiği bir dönemde.[230] Gene de, bir önceki bölümde anlatılan özellikler (s. 627-29) hâlâ sürmektedir.

Bunlardan ilki, ülkenin yalnızca tekstil, demir ve çelik, gemi yapımı ve temel kimyasal ürünler gibi daha eski imalat dallarındaki dünya üretimiyle değil –bu düzeydeki sanayi-teknoloji mücadelesinin nihai sonucunu değerlendirmek daha zor olmakla birlikte– robot yapımı, uzay sanayii, otomobil, imalat makineleri ve bilgisayar alanlarındaki global paylar açısından bakıldığı zaman da nispi bir sınai gerileme içinde oluşudur. Bunların ikisi de çok büyük sorunlar doğurmaktadır. Geleneksel ve temel imalatta, Birleşik Devletler ile yeni sanayileşen ülkeler arasındaki ücret cetvelleri farkı herhalde hiçbir "verimlilik önlemi"nin kapayamayacağı kadar büyüktür; ama geleceğin teknolojileriyle ilgili yarışta kaybetmek, eğer böyle bir şey gerçekten olursa, daha da feci sonuçlar doğuracaktır. Sözgelimi, 1985 sonunda kongrece hazırlanan bir raporda, Birleşik Devletlerin yüksek teknoloji ürünleri alanındaki ticaret fazlasının 1980'de 27 milyar dolarken, 1985'te dört milyar dolara düştüğü ve hızla açık verme noktasına gittiği bildiriliyordu.[231]

Gerilemenin görüldüğü ve pek çok yönden daha az beklenir olduğu ikinci sektör ise tarımdır. Daha on yıl öncesi, bu konunun uzmanları beslenmeyle ilgili taleplerle tarım verimi arasında korkutucu bir global dengesizlik olacağını tahmin etmekteydi.[232] Oysa bu kıtlık ve felaket senaryosu, güçlü iki tepki uyandırmıştır. Bunlardan ilki, Amerikan tarımına yapılan ve denizaşırı ülkelere gittikçe daha büyük miktarlarda yiyecek satışı gerçekleştirileceği beklentisiyle körüklenen muazzam yatırımlardı; ikinci olarak da, Üçüncü Dünya ürün verimlerini bilimsel yollarla arttırmak üzere (giderleri Batı dünyası tarafından karşılanan) geniş çaplı araştırmalar yapılmış ve bunlar öylesine başarılı olmuşlardır ki, bu tür ülkeler arasından giderek artan sayılarda yiyecek ihracatçıları çıkmış, dolayısıyla da bunlar Birleşik Devletlere rakip olmuşlardır. Bu iki eğilim, AET'nin, fiyat destekleme sistemi sayesinde önemli bir tarım fazlası üreticisi haline dönüşmesinden ayrı olarak gelişmiş, ama bu oluşumla

aynı zamana rastlamıştır. Bunun sonucunda da, uzmanlar artık "dünyanın yiyecek maddeleri içinde yüzmesi"nden[233] söz etmektedir, bu da tarım ürünleri fiyatlarında ve Amerika'nın yiyecek ihracatında aşırı düşmelere yol açmakta – böylece pek çok çiftçi tarımın dışına itilmektedir.

O halde, bu ekonomik sorunların, Amerikan ekonomisinin birçok sektöründe ve işadamları, sendikalar, çiftçiler ve çiftçileri temsil eden kongre üyeleri arasında korumacılık düşüncesi yanlılarında artış olmasına yol açması şaşırtıcı değildir. Edward dönemi İngiltere'sinde "tarife reformu'nun yarattığı çalkantılar sırasında olduğu gibi,[234] korumacılığın artırılmasını savunanlar, yabancıların haksız uygulamalarından, Amerikan piyasasında üretim maliyetinin altında fiyatlarla "damping" yapılmasından ve yabancı çiftçilere sağlanan çok büyük para desteklerinden yakınmaktadır – onlara göre, bu durumda verilecek tek karşılık, B.D. yönetimlerinin ticaretteki laissez-faire'ci politikayı terk etmeleri ve sert karşı önlemler getirmeleri olabilir. Bu tür tek tek yakınmaların çoğunun aslı vardır (Japonların Amerikan piyasasına maliyet fiyatının altında slikon yonga* göndermeleri gibi). Birleşik Devletlerin önceden rakipsiz olan imalat üstünlüğünün aşınmaya uğradığını da göstermektedir. Orta Viktorya dönemideki İngilizler gibi Amerikalılar da, 1945'ten sonra serbest ticaret ve açık rekabetten yana olmuş ve bunu, yalnızca global ticaret ve zenginliğin böylelikle artacağını savundukları için değil, korumacılığın terk edilmesinden yararlanmaya en yakın olanların kendileri olduğunu bildikleri için de yapmışlardır. 40 yıl sonrasında ise, bu güvenin zayıflaması yüzünden, düşüncelerde iç pazarın ve yerli tüketicinin korunmasından yana beklenebilir bir değişme olmuştur. Daha önce İngiltere örneğinde olduğu gibi, mevcut sistemin savunucuları, artırılan gümrük tarifelerinin, yerli ürünleri uluslararası alanda daha az rekabet edebilir hale getirmekle kalmayacağına, bunun yanı sıra çeşitli dış yankılar da uyandırabileceğine işaret etmektedir – global nitelikli bir gümrük tarifeleri savaşı, Amerika'nın ihracatına indirilecek darbeler, yeni sanayileşen birtakım ülkelerin paralarının zayıflatılması ve 1930'lu yıllardaki ekonomik bunalıma geri dönüş...

Amerikan imalat sanayiini ve tarımını etkileyen bu zorlukların yanı sıra, ülke maliyesinde de daha önce görülmedik çalkantılar yaşanmaktadır. B.D. sanayi ürünlerinin ülke dışında rekabet edemez hale gelişi ile tarımdaki ihraç ürünlerinin satışlarında ortaya çıkan gerileme bir araya gelerek, görünür ticarette insanı şaşkınlık içinde bırakan açıklara yol açmıştır –bu miktar, 1986 Mayısına kadar olan 12 aylık dönemde 160 milyar dolardır– ancak bundan daha ürkütücü olan nokta şudur ki, böyle bir açığın Amerika'nın "görünmezler"den elde ettiği kazançlarla

* Yonga: Çip. – ç.n.

kapatılması artık mümkün değildir; böyle bir yol olgun bir ekonominin başvurabileceği geleneksel çözüm yoludur (1914 öncesinin Büyük Britanyası gibi). Tam tersine, Birleşik Devletler için masraflarını çıkarmanın tek yolu, dışardan gittikçe daha büyük miktarlarda sermaye ithal etmek olmaktadır; bu durum Birleşik Devletleri birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde, dünyanın en büyük alacaklı ülkesi olmaktan çıkararak dünyanın en büyük borçlu ülkesine dönüştürmüştür.

Bu sorunu ağırlaştıran –pek çok muhalifin gözünde ise bu sorunu yaratan[235]– şey, bizzat B.D. Hükümetinin yürüttüğü bütçe politikaları olmuştur. 1960'lı yıllarda bile, Washington'un eğilimi, artan savunma maliyetinin ve sosyal programların giderlerini karşılamak üzere, ek vergiler getirmek yerine, bütçe açığı finansmanına güvenmek olmuştur. Ancak, Reagan yönetiminin 1980'lerin başlarında aldığı kararlar –yani başka alanlarda federal harcamalarda önemli indirimler olmaksızın, savunma giderlerinde geniş ölçekli artışlar olması, buna ek olarak vergilerde meydana gelen epeyce büyük düşüşler– Tablo 49'da da görüldüğü gibi, bütçe açığında, bunun sonucu olarak da ulusal borçlarda olağanüstü yükselmelere sebep olmuştur.

TABLO 49
B.D. FEDERAL AÇIK, BORÇ VE FAİZLERİ, 1980-1985[236]
(milyar dolar olarak)

	Açık	Borç	Borç faizi
1980	59,6	914,3	52,5
1983	195,4	1.381,9	87,8
1985	202,8	1.823,1	129,0

Ortalığı telaşa veren bazı kimselerin işaret ettiğine göre, bu eğilimlerin böylece sürmesi, 2000 yılına gelindiğinde Birleşik Devletlerin ulusal borcunu 13 trilyon dolara (1980'dekinin 14 katına), bu borcun faiz ödemelerini de 1,5 trilyon dolara (1980'dekinin 29 katına) yükseltecektir.[237] Aslında faiz oranlarının düşürülmesi, bu tahminleri de aşağıya çekebilir;[238] ancak genel eğilim gene de çok sağlıksızdır. Federal açıklar, yılda "yalnızca" 100 milyar dolara indirilebilse bile, 21. yüzyılın başlarına gelindiğinde, ulusal borç ve faiz ödemelerinin birikmesi yüzünden, gene de daha önce görülmedik miktarlarda paranın bu yöne kaydırılması gerekecektir. Tarihe bakıldığında, borçlarını barış döneminde bu kadar yükseğe çıkaran başka bir Büyük Güç örneği olarak akla yalnızca 1780'li yılların Fransa'sı gelmektedir; burada başgösteren mali bunalım iç politika bunalımının sebeplerinden biri olmuştur.

Amerika'nın ticari ve federal açıkları, şimdi de dünya ekonomisi içinde yeni bir durumla etkileşim halindedir – belki de en iyi biçimde

uluslararası sermaye hareketlerinin mal ve hizmet ticareti içindeki yerlerinden "oynaması" diye tanımlanabilecek bir durumla. Dünya ekonomisinde giderek artan bütünleşmeden dolayı, hem mamul mallar, hem mali hizmetlerdeki ticaret hacmi, daha önce hiç olmadığı kadar genişlemiştir ve toplam olarak yılda yaklaşık üç trilyon dolar tutabilir; ama bu miktar, artık dünya para piyasaları yoluyla olan çok büyük sermaye akışı yanında sönük kalmakta, bir tek Londra'daki Eurodolar piyasasının hacmi "dünya ticaretinin en az 25 kat"ını bulmaktadır.[239] Bu eğilimi, 1970'li yılların olayları (sabit döviz kurlarından değişken kurlara yönelme, OPEC ülkelerinden para fazlası akışı) körüklemişse de Birleşik Devletlerin açıkları bunlara hız kazandırmıştır; çünkü federal hükümet gider ve gelirleri arasındaki derin uçurumu ancak ülkeye Avrupa ve (özellikle) Japonya'dan çok büyük miktarlarda para çekerek kapayabilmiştir – başvurduğu bu yol, yukarıda değinildiği gibi, ülkeyi dünyanın en büyük borçlu ülkesine dönüştürmüştür.[240] Aslında, 1980'li yılların başlarında ülkeye dışardan para akışı olmasaydı, bu akış doların değişim değerini yukarıya itmek ve Birleşik Devletlerin tarım ve imalat sanayii ürünleri ihracatına daha da zarar vermek gibi biçimsiz bir sonuç doğurmuş olsa bile, Amerikan ekonomisi nasıl ayakta kalabilirdi, bunu hayal etmek zordur. Ama bu durum da, büyük miktarlara ulaşan ve değişken olan bu paralar dolardan uzaklaşıp, doların değerinin baş aşağı gitmesine yol açarsa, ne olur gibi rahatsız edici bir soru doğurmaktadır.

Öte yandan, bu eğilimlerle ilgili öyle açıklamalar yapılmıştır ki, ortalığı telaşa verenlerin B.D. ekonomisine olanların ciddiyetini abarttıkları ve bu gelişmelerin çoğunun "doğal nitelikli" olduğunu göremedikleri izlenimi doğmaktadır. Sözgelimi, o kadar çok kimse, 1970'li yılların sonlarında şişirilmiş fiyatlar ve aşırı faiz oranlarıyla arazi satın almamış olsaydı ortabatı tarım kuşağının durumu daha az kötü olacaktı. Bunun gibi imalattan hizmetlere doğru olan hareket anlaşılabilir, tüm ileri ülkelerde olan bir harekettir; şunu da hatırlamak iyi olur ki, imalat sanayiinde istihdam (özellikle de fabrika işçisi istihdamı) düşse de, B.D. imalat verimi salt anlamda yükselmektedir – dünya, giderek daha büyük ölçüde, madde-tabanlı üretimden, bilgi-tabanlı üretime geçtiği için, bu da gene "doğal" bir eğilimdir. Aynı şekilde, Amerikan mali kuruluşlarının büyük sermaye akışı hacmini yönetmek (ve bundan kâr etmek) üzere Tokyo, Londra ve New York'ta üçlü bir tabana oturan dünya mali kuruluşlarına dönüşmelerinde de bir sakınca yoktur; bu, ancak ülkenin hizmetlerden gelen kazancını artırabilir. Kimi zaman, büyük miktarlarda gerçekleşen yıllık federal açıklar ve tırmanan ulusal borçlar bile, enflasyon dikkate alınınca, fazla ciddi olarak ifade edilmemektedir ve kimi çevrelerde, ekonominin bu açıklardan bir "yolunu bularak kurtulacağı" ya da politikacıların ister vergileri yükselterek, ister harca-

maları kısıtlayarak veya bu iki yolu birlikte kullanarak açığı kapamak üzere önlemler alacakları inancı vardır. İşaret edildiğine göre, açığı çok acele olarak azaltma girişimi, önemli bir gerilemeye yol açabilir.

Amerikan ekonomisindeki büyüme belirtilerinin daha da güven verici olduğu söylenmektedir. Hizmetler sektöründeki canlanma sayesinde Birleşik Devletler, son on yıl içinde bundan önceki barış dönemlerinde hiçbir zaman görülmeyen bir hızla iş imkânları yaratmaktadır – bunun Batı Avrupa'dakinden çok daha büyük bir hızla gerçekleştiği kesindir. Bununla bağlantılı olan bir nokta da, çalışanlar arasında çok daha büyük ölçüde olan hareketliliğin iş pazarındaki bu tür değişimleri kolaylaştırmasıdır. Dahası, Amerika'nın yüksek teknoloji konusundaki büyük kararlılığı –bu yalnız California'da değil, New England, Virginia, Arizona ve ülkenin daha pek çok yerinde görülmektedir– ilerisi için üretim veriminde ve böylece ulusal gelirde giderek büyüyen artışlar vaat etmektedir. (ayrıca SSBC'ye karşı stratejik bir üstünlük sağlayacaktır.) Aslında Amerikan ekonomisinin sunduğu fırsatlar yüzündendir ki, ülke milyonlarca göçmeni çekmeye ve binlerce yeni girişimçiyi harekete geçirmeye devam etmektedir; öte yandan, ülkeye doğru olan sermaye selinden de yeni yatırımlar özellikle de Ar-Ge alanında yapılack yatırımlar için yararlanılabilir. Son olarak da, eğer global ticaretteki koşullar gerçekten de yiyecek maddeleri ve hammadde fiyatlarında düşmelere yol açıyorsa, bu durumun dışardan hâlâ çok büyük miktarlarda petrol, metal cevheri, vb. alan bir ülke ekonomisi için yararlı olması gerekir. (Çiftçiler ve petrolcüler gibi belli birtakım Amerikan üreticilerine zarar verse bile.)

Sözü edilen bu noktaların çoğu ayrı ayrı geçerli olabilir. Amerikan ekonomisi çok geniş ve çeşitlilik açısından çok zengin olduğu için kimi sektör ve bölgelerin, öbürleri gerilerken büyümesi mümkündür – bu yüzden de ekonominin tümünü "bunalım" ya da "canlılık" gibi geniş kapsamlı genellemelerle nitelendirmek doğru değildir. Hammadde fiyatlarındaki düşüşlere, doların 1985 yılı başında sürdürülemeyecek kadar yüksek olan değişim değerinin gerilemesine, faiz oranlarındaki genel düşüşe –ve bu üç eğilimin hepsinin enflasyon ve iş güveni üzerindeki etkilerine– bakınca, bazı iktisatçıların gelecek konusunda iyimser olduklarını görmek şaşırtıcı değildir.[241]

Bununla birlikte, konuya yüksek Amerika stratejisi ve etkili, uzun vadeli bir stratejinin üzerine oturmak zorunda olduğu ekonomik taban açısından bakıldığında, tablo çok daha az pembedir. Her şeyden önce, Birleşik Devletlerin 1945'ten bu yana, dünya çapında bir sürü sorumluluk üstlendiği dikkate alınırsa, bu yükleri taşıma kapasitesinin, bundan birkaç onyıl öncesinde, global imalat ve GSMH payının çok daha yüksek gerçekleştiği, tarımının bunalım içinde bulunmadığı,

ödemeler dengesinin çok daha sağlıklı, devlet bütçesinin de denk olduğu ve dünyanın geri kalan bölümüne bu kadar ağır borcu bulunmadığı zamanlara göre daha az olduğu bellidir. Daha geniş olan bu çerçeve içinde düşünüldüğünde, bazı siyaset bilimcilerinin Birleşik Devletlerin bugünkü konumu ile, önceki dönemlerde "gerileyen hegemon devletler"in[242] durumu arasında benzerlik kurmalarında doğru olan yönler vardır.

Bu noktada da, günümüz Birleşik Devletlerindeki dikkatli çevreler arasında yaygın hale gelen kaygı psikolojisi ile Edward dönemi İngilteresinde tüm siyasi partilere egemen olan ve "ulusal verimlilik" hareketi diye adlandırılan gelişmeye yol açan ruhsal durumun açıklaması zor olan benzerliklerine işaret etmek aydınlatıcı olmaktadır: "Ulusal verimlilik" hareketi, ulusun karar üretme durumunda olan, iş ve eğitim dünyalarında yer alan seçkinler arasında, ülkenin öbür ileri toplumlar karşısında rekabet gücünü giderek daha çok kaybetmesi diye görülen süreci tersine çevirecek önlemler konusunda yapılan geniş tabanlı bir tartışma idi. Ticari bilgi-beceri, eğitim ve öğrenim düzeyleri, üretim verimliliği, gelir ve (durumları daha kötü olanlar arasında) yaşam, sağlık ve konut standartları açısından bakıldığında, 1900 yılının "bir numara"lı gücü, sahip olduğu yeri kaybediyor görünüyor ve bu durum ülkenin uzun vadeli stratejik konumu yönünden korkunç anlamlar taşıyordu; böylece, "yenilenme" ve "yeniden teşkilatlanma" çağrıları, soldan ne kadar gelmişse, sağdan da en az o kadar gelmiştir.[243] Bu tür kampanyalar, orada burada reform yapılmasına yol açarlar; ancak reformun kendisi, gerilemenin doğrulanmasıdır; çünkü bu tür bir kampanya, ülkenin öncülüğünün tartışılmadığı birkaç onyıl öncesinde gerekli olmamıştır. Yazar G.K. Chesterton alaycı bir dille, güçlü kuvvetli bir adamın beden yeterliği konusunda kafa yormadığını söyler; ancak zayıf düştüğü zaman sağlıktan söz edecektir.[244] Bunun gibi, bir Büyük Gücün kuvvetli ve rakipsiz olduğu zamanlarda yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini tartışma ihtimali nispi olarak zayıfladığı zamana göre çok daha azdır.

Daha dar bir çerçevede düşünürsek, Amerikan sanayi tabanındaki ufalma devam ederse, bu durumun ülkenin yüksek stratejisi açısından ciddi bir anlamı olacaktır. İlerki dönemlerde (çarpışan taraflar karşılıklı olarak nükleer cehennemi yaratmaktan korktukları için) konvansiyonel düzeyde kalacak geniş çaplı bir savaş yapılsa, bunun, kilit sanayilerde yıllar boyu süren gerileme, fabrikalardaki işçi istihdamında meydana gelmiş olan aşınma vb.'den sonra Birleşik Devletlerin verim kapasitesi üzerinde ne gibi bir etki yaratacağını merak etmemek mümkün değildir. İnsan buna bağlı olarak, Hewins'in 1904 yılında İngiliz sanayiindeki zayıflamanın bu ülkenin gücüne olan etkileri konusundaki dehşet dolu feryadını hatırlamaktadır.[245]

> Diyelim ki, [yabancı rekabeti yüzünden] tehdit altındaki bir sanayi ulusal savunma sisteminizin ta temelinde yatmaktadır, o zaman haliniz ne olur? Bir demir sanayii, büyük bir mühendislik işkolu olmadan edemezsiniz, çünkü modern harp söz konusu olunca filolarınızı ve ordularınızı oluşturacak ve onları yeterli bir bakım düzeyinde tutacak araçlarınız olmaz.

Amerika'nın sanayi kapasitesindeki gerilemenin bu kadar şiddetli olabileceğini tasavvur etmek güçtür: İmalat tabanı Edward dönemi İngiltere'sininkinden o kadar daha geniştir ki; ve –önemli bir nokta olarak– "savunmayla ilgili sanayiler" Pentagon'un sürekli siparişleriyle beslenmekle kalmamış, madde-yoğun imalattan, bilgi-yoğun imalata (yüksek teknoloji imalatına) olan geçişe de ayak uydurmuştur; bu, daha uzun vadede, Batının kritik nitelikli hammaddelere olan bağımlılığını da azaltacaktır. Gene de, sözgelimi montajı yabancı ülkelerde yapılarak Birleşik Devletlere gönderilen yarıiletkenlerin çok büyük bir oranda oluşu[246] ya da –yarıiletkenlerden mümkün olduğu kadar farklı bir ürün düşünecek olursak– Amerikan gemi taşımacılığında ve gemi yapımında meydana gelen aşınma veya Amerika'daki pek çok madenin ve petrol alanının kapatılması – bu tür eğilimler, uzun süreli bir Büyük Güç ortaklık savaşı olduğu takdirde, ancak zararlı olabilir. Üstelik, tarihteki örneklerin bir geçerliği olduğunu kabul edersek diyebiliriz ki, savaş sırasında üretimde meydana gelebilecek herhangi bir "artış" üzerindeki en kritik kısıtlama, genellikle usta zanaatçıların bulunmamasından doğmuştur[247] – bu da insana, gene Amerika'daki fabrika işçisi (yani genellikle usta-zanaatçı) istihdamında meydana gelen geniş çaplı ve uzun vadeli gerilemeyi düşündürmektedir.

Bundan oldukça farklı ama uygun bir yüksek stratejinin sürdürülebilmesi için aynı ölçüde önemli olan bir sorun da, ekonomideki yavaş büyümenin Amerika'daki toplumsal/politik uyuşma üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Birleşik Devletler, 20. yüzyılda Avrupalıları şaşkınlığa düşürecek derecede, görünüşteki "sınıf" politikasından kurtulmayı başarmıştır. Bu durumun şu gerçeklerden doğduğunu tahmin edebiliriz: Gelen göçmenlerin çoğu başka yerlerdeki katı toplumsal koşullardan kaçıyordu; ülkenin çok geniş oluşu, kendi ekonomik konumları yüzünden hayal kırıklığına uğrayanların Batıya "kaçma"larına imkân sağladı ve aynı zamanda işçilerin teşkilatlanmasını, sözgelimi Fransa ya da İngiltere'de olduğundan çok daha zor bir hale getirdi; ülkenin coğrafi boyutları ve bu boyutlar içinde girişimcilere sunduğu fırsatlar da, esasta yeni koşullara göre uyarlanamamış bir tür laissez-faire kapitalizminin gelişmesini teşvik etmiş ve bu sistem (ara sıra soldan gelen karşı saldırılara rağmen) ulusun politik kültürüne egemen olmuştur. Sonuç olarak, Bir-

leşik Devletlerde zenginlerle yoksullar arasındaki "kazanç farkı" öbür sanayileşmiş ileri ülkelerde olduğundan önemli oranda daha geniştir; aynı sebeple, sosyal hizmetlere yapılan devlet harcamaları, benzer ülkelerdekine göre GSMH içinde daha büyük bir paya sahiptir (yoksullar ve yaşlılar için aile temelinde çok daha güçlü bir destek sistemine sahip görünen Japonya dışında).

Ortada olan sosyoekonomik eşitsizliklere rağmen "sınıf" politikasının bulunmayışında Birleşik Devletlerin 1930'lu yıllardan bu yana olan genel büyümesinin nüfusun çoğunluğuna, kişisel durumlarını düzeltme umudu vermesinin; daha rahatsız edici olarak da, Amerikan toplumunun en yoksul üçte bir bölümünün düzenli oy kullanmak üzere "seferber edilmemiş" olmasının payı da açıktır. Ancak bir taraftaki beyaz etnik gruplar ile, öbür taraftaki siyah ve İspanyol etnik gruplar arasında görülen farklı doğum oranları – ve tabii Birleşik Devletlere olan göçmen akışındaki değişiklikler düşünülünce, ayrıca imalat alanında oldukça yüksek kazançlı işlerden milyonlarcasının kaybına ve hizmetler alanında, oldukça düşük kazançlı milyonlarca işin yaratılmasına yol açan ekonomik değişim de hesaba katılınca, dolar değerinde meydana gelen aşırı düşmeler ve büyümenin yavaşlaması sonucu sürekli bir ekonomik güçlükler dönemine girilmesi halinde, Amerikan ekonomisine egemen olan normların (devlet harcamalarının düşük tutulması, zenginlerden düşük vergi alınması) korunabileceğini varsaymak akıllıca olmaz. Bu durumun işaret ettiği bir başka şey de şudur, dıştan gelen tehditlere savunma harcamalarını artırarak tepki gösteren ve bütçe bunalımına mevcut sosyal harcamaları keserek karşılık veren bir Amerikan yönetimi, sonuçta, ters bir politik tepkiye yol açma riskine girebilir. Bu bölümde ele alınan öbür güçler için de söz konusu olduğu gibi, ulusal önceliklerin belirlenmesinde savunma, tüketim ve yatırım arasındaki sürekli üç yönlü gerilimle başa çıkmanın kolay yolu yoktur.

Bu nokta bizi, ister istemez yavaş ekonomik büyüme ile yüksek savunma harcamaları arasındaki hassas ilişkiye götürmektedir. "Savunma harcamaları ekonomisi" konusundaki tartışma çok çekişmeli bir tartışmadır ve – Amerikan ekonomisinin büyüklüğü ve çeşitliliği, büyük devlet sözleşmelerinin sağlayabileceği itici güç ve silah araştırmalarına gelen teknik yan ürünler hatırda tutulursa – ortadaki belirtiler yalnızca tek bir yöne işaret etmektedir.[248] Ama bizim amaçlarımız için önemli olan, işin karşılaştırmalı boyutudur. Savunma harcamaları (çoğu kez işaret edildiği gibi), Eisenhower yönetimi sırasında GSMH'nın yüzde onunu, Kennedy yönetimi sırasında da yüzde dokuzuna oluşturmuş olsa bile, Birleşik Devletlerin global üretim ve zenginlik içinde o zamanlar sahip olduğu pay, bugünkünün yaklaşık iki katıydı; daha önemlisi de Amerikan ekonomisi o dönemde ne geleneksel, ne yüksek teknoloji

imalatında bugünkü tehditlerle karşı karşıya değildi. Dahası, eğer Birleşik Devletler bugün GSMH'sının yüzde yedi ya da daha fazlasını savunma harcamalarına ayırmaya devam ederken, ekonomi alanındaki başlıca rakipleri, özellikle de Japonya, çok daha küçük bir oranda para ayırıyorsa, o zaman ipso facto bu ülkelerin sivil yatırımlar için "serbest" olan paraları, potansiyel olarak daha fazla demektir; eğer Japonlar ve Batı Almanlar ticari Ar-Ge'ye ağırlık verirlerken, Birleşik Devletler Ar-Ge etkinliklerinin büyük bir bölümünü orduyla bağlantılı üretime yatırmaya devam ederse ve eğer, Pentagon'un harcamaları ülkenin bilim adamları ve mühendislerini dünya piyasası için mal tasarımı ve üretiminden uzaklaştırırken, öbür ülkelerdeki bu tür personel esas olarak sivil tüketici için daha iyi ürünler çıkarmak üzere uğraşırsa, o zaman Amerika'nın dünya imalatı içindeki payının sürekli olarak gerilemesi kaçınılmazdır; ve büyüme hızları, kendilerini pazaryerine adayan ve kaynakların savunmaya yöneltilmesinde daha az istekli olan ülkelerdekine göre daha yavaş olacaktır.[249]

Bu eğilimlerin, Birleşik Devletleri daha uzun vadede birbirinden beter iki seçeneği olan son derece çetin bir açmaza sürükleyeceğini söylemeye gerek bile olmayabilir. Sırf asıl global süper güç olduğu ve Japonya ya da Batı Almanya gibi bölgesel bir güçten çok daha geniş askeri taahhütleri bulunduğu için, çok daha büyük bir savunma kuvvetine ihtiyacı vardır – tıpkı imparatorluk İspanya'sının çağdaşlarınınkinden çok daha büyük bir orduya sahip olma gereğini duyduğu, Viktorya dönemi İngiltere'sinin başka ülkelerin hepsininkinden çok daha büyük bir donanma konusunda ısrarlı olduğu gibi. Üstelik, SSCB Amerika'nın dünyanın her yerinde çıkarları için başlıca askeri tehdit olarak görüldüğü ve bu ülkenin kendi GSMH'sından çok daha büyük bir oranı savunmaya ayırdığı belli olduğu için, Amerika'daki karar mercileri Rusya'yla olan silah yarışını "kaybetmek"ten ister istemez kaygı duymaktadır. Ancak karar mercileri arasında daha makul düşünebilenler şunu da görebilirler ki, silahlanma yükü Sovyet ekonomisini zayıflatmaktadır ve eğer iki süper güç verimsiz bir alan olan silahlanmaya ulusal zenginliklerinden giderek daha çok pay ayırmayı sürdürürlerse, kısa bir süre sonra kritik nitelikli soru belki de şu olacaktır: "Büyümekte olan Japonya, Çin vb. devletlere kıyasla, kimin ekonomisi en hızlı olarak gerileyecektir?" Silahlanmaya az yatırım yapılması, Birleşik Devletler gibi dünya üzerinde aşırı yayılmaya gitmiş bir gücün, kendisini her yerde tehlikelere açık hissetmesi sonucunu doğurabilir; ancak silahlanmaya yapılan çok yüklü yatırımlar da ülkeye kısa vadede daha büyük güvenlik sağlarken, Amerikan ekonomisinin ticari rekabet gücünü öylesine aşındırabilir ki, ülke uzun vadede daha az güvenli hale gelir.[250]

Bu konuda da tarihteki benzer örnekler cesaret verici değildir. Çün-

kü bundan önceki "bir numara"lı ülkelerin karşı karşıya kaldıkları ortak açmaz şu olmuştur. Nispi ekonomik güçleri azalırken, konumlarına yönelen dış tehditler onları kaynaklarını giderek daha çok miktarlarda askeri sektöre ayırmaya zorlamıştır; bu ise, verimli yatırımlara yer bırakmaz ve zamanla daha yavaş büyüme, daha ağır vergiler, ülke içinde harcama önceliklerine ilişkin görüşlerde daha derin çatlaklar, savunma yükünü taşıma kapasitesinde zayıflama biçiminde ortaya çıkan ters yönlü bir akıma yol açar.[251] Eğer, tarihte görülen düzen gerçekten böyleyse insan, Shaw'un son derece ciddi şakasının sözlerini değiştirerek şöyle demekten kendisini alamıyor: "Roma düştü; Babil düştü; sıra Scarsdale'e de gelecek."[252]

O halde olabildiğince geniş kapsamı içinde düşünürsek, kamuoyunda gittikçe daha çok tartışılan Birleşik Devletler mevcut konumunu koruyabilir mi sorusuna verilecek tek cevap "hayır"dır – bu da sırf, sürekli başkalarının önünde bulunmanın hiçbir toplumun kaderi olmayışındandır; çünkü böyle bir şey çok eski zamanlardan beri var olan farklı büyüme oranları, teknolojik ilerlemeler ve askeri gelişmeler düzeninin donması anlamına gelir. Öte yandan, tarihteki benzer örneklere yapılan bu gönderme, Birleşik Devletlerin de ufalarak İspanya ya da Hollanda gibi eski öncü güçlerin nispi sönüklüğüne düşecek, ya da Roma ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları gibi dağılacak anlamına gelmez; ilk iki ülkenin durumuna düşmeyecek kadar geniş ve anlaşıldığına göre, öbürleri gibi dağılmayacak kadar homojendir. Günümüz siyaset bilimi literatüründe çok tutulan İngiltere benzetmesi bile, ölçülerdeki farklılıklar gözardı ediliyorsa, iyi bir benzetme olmamaktadır. Bu şöyle de ifade edilebilir: Britanya Adalarının coğrafi büyüklüğü, nüfusu ve doğal kaynakları, başka etkenler söz konusu olmadıkça, bu ülkenin dünyada var olan zenginlik ve gücün kabaca yüzde üç ya da dördüne sahip olması gerektiğine işaret etmektedir; ama her zaman başka etkenler sözkonusu olduğu içindir ki, bir dizi özel tarihsel ve teknolojik koşul, Britanya Adalarının dorukta olduğu sırada, dünya zenginliği ve gücünün yaklaşık yüzde 25'ine sahip olmasına yetecek şekilde genişlemesine imkân tanımıştır ve bu elverişli koşullar ortadan kalktığı içindir ki, bugüne kadar olan şey, ülkenin daha "doğal" boyutlarına dönmesidir; bunun gibi, Birleşik Devletlerin büyüklüğü, nüfusu ve doğal kaynaklarının, bu ülkenin dünya zenginlik ve gücünün belki yüzde 16 ya da 18'ine sahip olması gerektiğine işaret ettiği ileri sürülebilir; ancak kendisi için elverişli olan tarihsel ve teknolojik koşullar sayesinde bu pay 1945'te yüzde 40 ya da daha fazlasına yükselmiştir; bugün tanık olduğumuz şey ise, bu olağanüstü yüksek rakamdan daha "doğal" olan bir paya inişin ilk onyıllarıdır. Bu gerileme, ülkenin günümüzde sahip olduğu çok büyük askeri kapasite ve Amerikan kapitalizmi ile kültürünü

"enternasyonelleştirme" başarısı yüzünden gizli kalmaktadır.[253] Ancak, epey ilerde, dünyadaki zenginlik ve güçten "doğal" olarak alacağı paya sahip olacak kadar gerilediği zaman bile, Birleşik Devletler, sırf büyüklüğü dolayısıyla, iki kutuplu bir dünyada gene çok önemli bir güç olacaktır.

O halde, önümüzdeki onyıllarda Amerikalı devlet adamlarını bekleyen görev şunu anlamaktır, geniş kapsamlı birtakım eğilimler hareketе geçmiştir ve Birleşik Devletlerin konumunda meydana gelen nispi aşınmanın ağır bir tempoda ve pürüzsüzce gerçekleşmesini sağlamak ve ancak kısa vadede yarar getiren ama uzun vadede sakıncalı olan politikaların bu süreci hızlandırmasına meydana vermemek üzere, işleri "idare etmek" gerekmektedir. Bu ise, şu gerçeklerin, başkanlık makamından başlayıp aşağı kademelere doğru herkes tarafından anlaşılmasını gerektirmektedir: Dünyadaki teknolojik, dolayısıyla da sosyoekonomik nitelikli değişme, daha önce hiç olmadığı kadar hızla ilerlemektedir; uluslararası topluluk, politik ve kültürel açıdan düşünüldüğünde, varsayılandan çok daha büyük bir çeşitlilik içindedir ve ister Washington'dan, ister Moskova'dan gelsin, sorunları için önerilen yalınkat çözümlere boyun eğmemektedir; ekonomik güç ve verimlilik gücü dengeleri artık 1945'teki kadar, Birleşik Devletlerden yana bir eğilim göstermemektedir; askeri alanda bile, dengelerin bir ölçüde, iki kutuplu bir sistemden, çok kutuplu bir sisteme doğru yeniden dağılımına işaret eden belirtiler vardır; bu sistem içinde, Amerika'nın ekonomik-ve-askeri güç yığılması, muhtemelen tek tek öbür ülkelerin hepsininkinden daha büyük olmaya devam edecek ama İkinci Dünya Savaşını hemen izleyen onyıllardaki kadar orantısız olmayacaktır. Kissinger'in her zaman için iki kutuplu diye görülen bir dünya içinde politika yürütmenin sakıncalarıyla ilgili gözlemleri (bkz. s. 480-81) hatırlanırsa, bu, tek başına kötü bir şey değildir; Rusya'nın değişen dünya gücü dinamiğinden çok daha fazla etkileneceği kabul edilirse, bunun kötü bir şey olarak görülme ihtimali daha da azalacaktır. Amerika'nın önderlik gücünde meydana gelen aşınmaya ilişkin tüm tartışmalarda tekrar tekrar işaret edilmesi gereken nokta şudur ki, söz konusu olan gerileme salt anlamda değil, nispidir ve bu yüzden de tümüyle doğaldır; Birleşik Devletlerin gerçek çıkarlarına yönelecek tek ciddi tehdit, yeni dünya düzenine makul bir biçimde uyum sağlayamama başarısızlığından gelebilir.

Birleşik Devletlerin hâlâ sahip olduğu pek çok güçlü yan hesaba katıldığında, bu yeniden uyum sürecinin diplomasi ve stratejisini, Walter Lippmann'ın klasik deyimiyle, "ulusun yükümlülükleri ile ulusun gücünü . dengeli durum"a[254] getirmek üzere düzenlemek, birbirini izleyecek yönetimlerin yeteneklerini teorik olarak aşacak bir şey olmasa gerektir. Amerika'nın global sorumluluklarını, bu ülkenin 1940'lı yıl-

larda İngiltere'nin rolünü üstlenmesine benzer biçimde devralacak belirgin, tek bir "ardıl devlet" bulunmamakla birlikte, şurası da bir gerçektir ki, Birleşik Devletlerin sorunları, düşmanları tarafından çepeçevre kuşatılmış bir imparatorluk İspanya'sı, ya da Fransa ile İngiltere arasına sıkışıp kalmış bir Hollanda veya karşısında kendisine meydan okuyan bir topluluk bulan Britanya İmparatorluğuna kıyasla, daha azdır. 21. yüzyıla doğru giderken, Birleşik Devletleri bekleyen sınavların ürkütücü olduğu kesindir; belki özellikle de ekonomi alanında; ancak ülkenin kaynakları gene de epey büyüktür; eğer bu kaynaklar doğru dürüst teşkilatlandırılabilirse ve eğer Amerika'nın sahip olduğu gücün hem sınırlarının hem imkânlarının ne olduğu makul bir biçimde anlaşılıp kabul edilirse.

Belli bir perspektiften bakıldığında, Birleşik Devletlerin karşısına dikilen açmazların benzersiz olduğunu söylemek hemen hiç mümkün değildir. İnsan, dünyadaki hangi ülke uygulanabilir bir askeri politika geliştirir ya da silah, geçim ve yatırım arasında bir seçim yaparken, sorunlarla karşılaşmıyor diye sormadan edemiyor. Bir başka perspektiften bakıldığında ise, Amerika'nın durumu çok özel bir durumdur. Ekonomik ve belki de askeri açıdan gerileme sürecinde olmasına rağmen, Birleşik Devletler, Pierre Hassner'in deyimiyle, "her tür denge ve sorunda belirleyici etken"[255] olmayı sürdürmektedir. İyilik ya da kötülük yapmak için çok büyük bir güce sahip olduğu, Batı ittifakı sisteminin temel direği ve mevcut global ekonomik sistemin merkezi durumunda bulunduğu için, Birleşik Devletlerin yaptıkları, ya da yapmadıkları, öbür güçlerin her birinin yapmaya karar verdiklerinden çok daha büyük bir önem taşımaktadır.

SONSÖZ

Büyük Güçlerin uluslararası sistem içindeki yükseliş ve çöküşlerini beş yüzyıl boyunca inceledikten sonra, sözü teori ve metodolojiyi konu edinen uzunca bir son bölümle kapamak ve burada bütün olup bitenlere bir anlam katabilmek ve –çoğu kez– gelecek için de birtakım anlamlar çıkarmak üzere, hızla yaygınlaşan "savaş ve nispi güç çevrimi"[1] "global savaş, devlet borçları ve büyük çevrim,"[2] "imparatorlukların boyutları ve ömürleri"[3] teorileri ile, siyaset bilimcilerinin çeşitli başka girişimlerini kullanmak uygun bir davranış olabilir. Ancak bu, bir siyaset bilimi çalışması değildir; gene de bu disiplinde çalışıp uluslararası düzen içinde yer alan daha geniş savaş ve değişme yapılarını araştıranlar için ayrıntılı gerçekler ve yorumlar taşıyan geniş bir kaynak sunulmuş olduğu umulmaktadır.

Bu bölüm, günümüzde nerelerde olduğumuz konusunda kesin çizgili bir özet vermeyi de amaçlamamaktadır; çünkü böyle bir şey, kitabın verdiği ana mesajlardan biriyle çelişecektir: Uluslararası sistem sürekli değişikliklere uğramakta ve bu değişiklikler yalnızca devlet adamlarının günlük eylemleri ve politik ve askeri olayların gel-gitleri yüzünden değil, dünya gücünün temellerinde oluşan ve zamanla yollarını bularak yüzeye çıkan daha derin değişmeler yüzünden de meydana gelmektedir.

Gene de, bu incelemeyi noktalamadan önce bir-iki genel gözlem sunmak yerinde olur. Kitap boyunca ileri sürülmüş olan şudur, uluslararası sistem açısından bakıldığında, zenginlik ve güç ya da ekonomik kudret ve askeri kudret, her zaman için nispidir ve madem ki tüm toplumlar karşı konulmaz bir değişme eğilimine açık durumdadır, o halde uluslararası dengeler, hiçbir zaman oldukları yerde duramaz; durabileceklerini varsaymak devlet adamlığı açısından budalalık olur. Uluslar arasındaki rekabetlerin düzen tanımaz ve yarışmacı nitelikli olduğu düşünülürse, son beş yüzyıldaki uluslararası meselelerin tarihi, çoğu kez,

harp tarihi ya da en azından harbe hazırlık tarihi olmuştur – bunların ikisi de toplumların, ister devletin ister özel kişilerin kullanımı için olsun, başka "mallar"ın üretilmesinde kullanabilecekleri kaynakları tüketir. Bu yüzden, ekonomik ve bilimsel gelişme düzeyi ne olursa olsun, her yüzyılda ulusal gelirden ne kadarının askeri amaçlar için kullanılması gerektiği konusunda tartışma olmuştur. Her yüzyılda ulusal zenginliğin en iyi nasıl artırabileceğine ilişkin bir tartışma da vardır ve bu tartışma yalnızca artan refah kişisel yararlar getireceği için değil, ekonomik büyümenin, verimliliğin, iyileşen mali durumun başka uluslararası bir çatışma olduğu zaman bir Büyük Gücün başkalarına kıyasla olan başarı şansını etkileyeceği anlaşıldığı için de yapılır. Gerçekten de, Büyük Güçler arasında yapılmış olan ve burada gözden geçirilen bütün önemli, uzun süreli savaşların doğurduğu sonuç, tekrar tekrar, verimli olan ekonomik kuvvetlerin hayati önem taşıyan etkileri bulunduğuna işaret etmektedir – hem bizzat mücadele sürerken, hem de farklılaşan büyüme hızlarının ayrı ayrı güçleri öbürlerine göre daha güçlü ve zayıf kıldığı savaşlar arası dönemlerde. 1500-1945 döneminde olan büyük ortaklık savaşlarının sonuçları, daha uzun bir süre içinde ekonomik düzeyde olagelen değişiklikleri büyük ölçüde doğrulamaktadır. Böylece her savaşın sonunda kurulan yeni toprak düzeni, uluslararası sistem içinde süregelen yeni güç dağılımını yansıtır. Öte yandan, barışın gelişi, bu aralıksız değişme sürecini durdurmaz ve Büyük Güçler arasındaki farklılaşan ekonomik büyüme hızları, bunların birbirlerine kıyasla yükselip çökmeye devam etmesini sağlar.

Kural tanımaz bir uluslararası sistem içinde "yükselen" ve "çöken" güçlerin var oluşu, daima savaşa yol açar mı, açmaz mı, bu kesin değildir. Tarih literatüründe çoğunlukla "savaş" ve "Büyük Güç sistemi"nin el ele gittiği varsayılmaktadır. Neomerkantilist ve jeopolitik düşüncenin kurucularından biri olan Mackinder'in savunduğuna göre, "tarihin büyük savaşları . dolaylı ya da dolaysız olarak, ülkelerin eşitsiz büyümelerinin sonucudur."[5] Peki bu düzen 1945'te sona ermiş midir? İki taraflı silah kullanımını karşılıklı yıkıma dönüştürme tehditini kendilerinin doğal bir parçası olarak taşıyan nükleer silahların ortaya çıkışıyla, Büyük Güç dengelerindeki uzun süreli değişmelere silahlı çatışmaya başvurarak tepki verme alışkanlığının nihayet denetim altına alındığı ve bu durumda, geriye yalnızca dolaylı, ufak çaplı "vekiller aracılığıyla yapılan" savaşların kaldığı gerçekten doğru olabilir. Ancak belki şu da doğrudur, nükleer silahların karşılıklı olarak yarattığı korkuların sağladığı tek şey, gelecekteki çatışmaların Büyük Güçler arasında çıkması halinde, konvansiyonel düzeyde kalacak olmalarıdır – ama bu tür savaşlar bile, çağdaş muharebe meydanı silahlarının niteliği düşünüldüğünde son derece kanlı geçecektir.

Bu tür kritik sorunların cevabını kimsenin bilmediği açıktır. İnsanlığın kendisine yıkım getirecek kadar pahalı olan yeni bir Büyük Güç savaşına girme aptallığını göstermeyeceğini varsayanlara, belki de aynı inancın 19. yüzyılın büyük bir bölümünde de saygın olduğunu hatırlatmak gerekir; gerçekten de, Norman Angell'in The Great Illusion başlığını taşıyan ve savaşın hem yenen hem yenilen taraf için ekonomik yıkım demek olacağı yolundaki ana düşüncesiyle uluslararası düzeyde satış rekorları kıran kitabı, ta 1910 yılında çıkmıştı ve o sıralar, Avrupa'daki genelkurmaylar savaş planlarını sessizce sonuçlandırmaktaydılar.

Büyük devletler arasında nükleer ya da konvansiyonel çatışmalar çıkma ihtimali ne ölçüde olursa olsun, şurası açıktır ki, dengelerde önemli değişimler olmaktadır ve muhtemelen eskisinden daha hızlı bir tempoda olmaya da devam edecektir. Dahası, bu değişmeler birbirinden ayrı olan, ancak etkileşim içinde bulunan iki düzeyde, ekonomik üretim ve stratejik güç düzeylerinde meydana gelmektedir. Son 20 yılın eğilimlerinde bir değişiklik olmazsa (neden olsun ki?) dünya politikasının düzeni kabaca şöyle görünmektedir:

Birincisi, hem toplam dünya hasılası hem toplam askeri harcama paylarında, en büyük beş güç odağından başka pek çok ulusa bir kayma gerçekleşecektir; ama bu, aşamalı bir süreçtir ve yakın bir gelecekte, başka hiçbir devletin Birleşik Devletler, SSCB, Çin, Japonya ve AET "pentarşi"sine katılması mümkün değildir.

İkincisi, bu beşli arasındaki verim dengeleri, şimdiden belli yönlere doğru eğilmeye başlamıştır: Rusya'dan, Birleşik Devletlerden ve AET'den Japonya'ya ve Çin'e doğru. Ancak bu durum, ekonomik yönden, beş kenarı dengeli bir düzen yaratmamaktadır; çünkü, Birleşik Devletler ve AET kabaca aynı verim ve ticaret gücüne sahiptirler (ancak Amerika askeri bir devlet olmaktan çok büyük ölçülerde kârlı çıkmaktadır); SSCB ve Japonya da kabaca aynı durumdadır (ancak Japonya daha hızlı büyümektedir); her ikisi de Birleşik Devletler ve AET'nin verim gücünün ancak yaklaşık üçte ikisine sahiptir; ÇHC ise hâlâ çok gerilerdedir ama hepsinden daha hızlı büyümektedir.

Üçüncüsü, askeri açıdan hâlâ iki kutuplu bir dünya vardır; yani, yalnızca Birleşik Devletler ve SSCB birbirlerinin yok olmasını sağlayacak kapasiteye sahiptir – öbür devletlerin her birinin yok olmasını da. Gene de bu iki kutupluluk, hem nükleer hem konvansiyonel düzeyde yavaş yavaş aşınmaya uğruyor olabilir; nükleer düzeyde, ya bu tür silahların çoğu kullanılamaz oldukları için ya da Çin, Fransa ve İngiltere kendi nükleer arsenallerine ayrı ayrı çok büyük katkılar sağlıyor oldukları için; konvansiyonel düzeyde ise Çin, gücünü sürekli olarak takviye ettiği ve buna ek olarak, eğer birlikte gerçekten etkili bir biçimde çalışabilirlerse, Batı Almanların ve Fransızların (onlarla birlikte belki İngiliz

ve İtalyanların) kara, deniz ve hava kuvvetlerinin bir araya yığılmasıyla son derece büyük bir karma kuvvet elde edilebileceği anlaşıldığı için. İç politikadan gelen sebepler yüzünden bunun yakın bir gelecekte gerçekleşmesi mümkün değildir; ama sırf böyle bir potansiyelin var oluşu, "iki kutuplu" sistemi, en azından konvansiyonel düzeyde daha kuşkulu hale getirmektedir. Buna karşı, şu sıralar hiç kimse Japonya'nın kendisini büyük bir askeri güce dönüştüreceğine işaret etmemektedir; bununla birlikte, "savaş ve dünya politikasında değişme" düzenine aşina olan hiç kimse, Tokyo'da iş başına gelecek yeni siyasi liderler günün birinde ülkenin ekonomik gücünü daha büyük askeri güce dönüştürme kararı alırlarsa, bunu şaşırtıcı bulmayacaktır.

Eğer Japonya, dünya meselelerinde daha aktif bir askeri varlık olmaya karar verirse, bu, herhalde çıkarlarını artık sırf bir "ticaretçi devlet"[6] olmakla koruyamayacağını hissettiği için olacaktır; bu yüzden de, silahlı kuvvetlerini takviye ederken, uluslararası güç ve nüfuzunu askeri olmayan önlemlerle elde edilemeyecek bir ölçüde arttırmayı umacaktır. Oysa uluslararası rekabetin son beş yüzyıllık tarihi, askeri "güvenlik"in hiçbir zaman yeterli olmadığını göstermektedir. Japonya kısa vadede, rakip devletlerin gözünde caydırıcı olabilir ya da onları yenebilir. (Bu, çoğu siyasi lider ve halk için tümüyle tatmin edici bir şeydir.) Ama bu tür zaferlerle, ülke coğrafi ve stratejik açıdan aşırı yayılma gerçekleştirirse ve daha az emperyalist nitelikte olan bir düzeyde bile, toplam gelirinin büyük bir bölümünü "korunma"ya ayırarak, "verimli yatırım"lar için daha az miktarlar bırakırsa, ekonomik veriminin yavaşladığını ve bunun, hem yurttaşlarının tüketim taleplerini karşılama, hem de uluslararası konumunu koruma açısından sahip olduğu uzun vadeli kapasite için son derece ciddi anlamlar taşıdığını görür.[7] Bu SSCB, Birleşik Devletler ve İngiltere için şimdiden söz konusu olmaktadır; şu da önemli bir noktadır ki hem Çin, hem Batı Almanya, askeri harcamalara aşırı ölçüde yatırım yapmaktan kaçınma mücadelesi vermektedir; ikisinin de kuşkusu, bunun uzun vadeli büyüme beklentilerini etkilemesidir.

Böylece, klasik dönemlerden bu yana, ekonomi stratejistlerini, iktisatçıları ve siyasi liderleri uğraştıran zor bilmeceye dönüyoruz. Büyük Güç –niteliği gereği, başka bütün uluslar karşısında durumunu koruma yeteneğine sahip bir devlet[8]– olmak, gelişen bir ekonomik taban gerektirir. List'in deyişiyle, "Savaş ya da savaş ihtimali, imalat gücünün kurulmasını, ilk sırada yer alan bir ülke için vazgeçilmez bir koşul haline getirir ."[9] Ancak, savaşa gitmek ya da ulusun "imalat gücü"nden büyük bir payı "verimsiz" silahlanma harcamalarına ayırmakla, ulusal ekonomik tabanı aşındırma riskine de girilebilir; özellikle de gelirlerinden daha büyük oranları, uzun vadeli büyüme için verimli yatırımlarda toplayan bir devlet karşısında.

Politik ekonomi konusuyla ilgilenen klasik yazarlar bunların hepsini tüm yönleriyle anlamışlardır. Adam Smith'in tercihlerini izleyenler, savunma harcamalarını düşük tutma eğilimine girdi; List'in Nationalo ekonomie kavramına yakınlık duyanlar, devletin daha büyük güç araçlarına sahip olmasını istediler. Hepsi de, dürüst davrandıkları zaman, işin gerçekten de bir seçim meselesi, hem de zor bir seçim meselesi olduğunu kabul ediyorlardı.[10] İdeal olarak, elbette "kâr" ve "güç" el ele gitmelidir. Oysa devlet adamları büyük bir çoğunlukla, kendilerini her zamanki açmazla karşı karşıya buldular: Gerçek bir tehlikenin var olduğu ya da böyle bir tehlikenin seçildiği dönemlerde, askeri güvenliğin satın alınması ve bunun sonradan ulusal ekonomi için bir yük oluşturması; ya da savunma harcamalarını düşük tutmak ama çıkarların kimi zamanlarda başka devletlerin eylemleri yüzünden tehdit altına girdiğini görmek.[11]

Böylece, uluslararası sistem içinde yer alan bugünkü Büyük Güçler, kendilerinden önce gelenlerin hepsinin karşı karşıya kaldıkları iki tehditle baş etmek zorundadır: İlk olarak, kimilerinin öbürlerine göre daha zengin (genellikle de daha kuvvetli) olmalarına yol açan eşitsiz ekonomik büyüme düzenleri ile, ikinci olarak da, rekabete dayalı, ara sıra da tehlikeli olan dış koşullarla; bu koşullar onları, daha yakın bir zamanda elde edilecek askeri güvenlikle, daha uzun vadeli ekonomik güvenlik arasında seçim yapmaya zorlamaktadır. Hiçbir genel kural, zamanımızın karar mercileri için evrensel olarak uygulanabilir bir hareket biçimi sağlayamaz. Yeterli bir askeri savunma gücü sağlamayı ihmal ederlerse, rakip bir güç onların bu durumundan yararlanmak istediğinde, bu güce karşılık vermeyebilirler; silahlanmaya –ya da daha sık görüldüğü gibi, önceki bir dönemde üstlendikleri askeri yükümlülükleri artan maliyetlerle sürdürmeye– çok fazla harcama yaparlarsa, kendilerini aşırı ölçüde zorluyor olabilirler; doğal gücünü aşacak ölçüde çalışma girişiminde bulunan ihtiyar bir adam gibi. "Savaş maliyetinin artma yasası"[12] da bu konularda yardımcı olmamaktadır. En çok anılan bir örneği verirsek, insan, B.D. Hava Kuvvetleri bütçesinin tümünün 2020 yılında tek bir uçağın üretimiyle tükenip gitmesine belki gerçekten engel olabilir ama modern silahların maliyetinde görülen tırmanma, tüm hükümetler için, dehşet verici bir eğilimdir – bu hükümetlere bağlı vergi yükümlüleri için de.

Böylece, günümüz Büyük Güçlerinden her biri –Birleşik Devletler, SSCB, Çin, Japonya ve (öyle varsayıldığı için) AET– çok eskiden beri var olan yükseliş ve çöküş açmazlarıyla, değişen verim artışı hızlarıyla, teknolojik yeniliklerle, uluslararası koşullardaki değişikliklerle, tırmanan silah maliyetleriyle, güç dengelerindeki değişmelerle uğraşmak durumundadır. Bunlar tek bir devlet ya da kişinin denetleyemeyeceği geliş-

melerdir. Bismarck'ın ünlü yorumunu, sözcükleri değiştirerek tekrarlarsak, bu güçlerin tümü de "zaman ırmağı" üzerinde yolculuk yapmaktadır; onu "ne değiştirebilir, ne yönlendirebilirler" ama üzerinde "daha çok ya da daha az beceri ve deneyimle seyredebilirler."[13] Bu yolculuğun sonunda, ne durumda olacakları, büyük ölçüde Washington, Moskova, Tokyo, Pekin ve çeşitli Avrupa başkentlerindeki hükümetlerin bilgeliklerine bağlıdır. Yukarıdaki çözümlemede bu devletlerden her birine, sonuçta da Büyük Güç sistemi açısından, ileri dönük ihtimallerin neler olabileceğine işaret etmeye çalışıldı. Ancak gene de pek çok şey onların "zaman ırmağı" üzerinde yolculuk etmelerini sağlayacak "beceri ve deneyim"lerine bağlı kalmaktadır.

NOTLAR

Birinci Bölüm
BATI DÜNYASININ YÜKSELİŞİ

1 W.H. McNeill, *A Word History* (London, 1979 edn.) s. 295; aynı yazar, *The Rise of the West* (Chicago, 1976), s. 565; J.M. Roberts, *The Pelican History of the World (Harmondsworth, Mdssx, 1980), s. 519; G. Barraclough (ed.), The Times Atlas of World History* (London, 1978), s. 153.

2 1500 dolaylarında Avrupa'daki uluslararası ilişkiler konusu için bkz. *The New Cambridge Modern History* (bundan böyle *NCMH* olarak geçecektir), cilt 1, *The Renaissance 1493-1520,* ed. G.R. Potter (Cambridge, 1961), özellikle de bölüm 7-14; cilt 2, *The Reformation 1520-1529,* ed. G.R. Elton (Cambridge, 1958), bölüm 10-11 ve 16; G.R. Elton, *Reformation Europe 1517-1559* (London, 1963), bölüm 2; G. Mattingly, *Renaissance Diplomacy* (Harmondsworth, Mddsx., 1965), s. 115 ve devamı.

3 Ming Çiniyle ilgili olarak McNeill, *Rise of the West,* s. 524-34'de kısa ve özlü bilgiler bulunmaktadır. Daha çok ayrıntı için bkz. C.O. Hucker, *China's Imperial Past* (Stanford, Calif, 1975), s. 303 ve devamı; J.A. Harrison, *The Chinese Empire* (New York, 1972); W. Eberhard, *A History of China* (2nd edn. London, 1960), s. 232-70; M. Elvin, *The Pattern of the Chinese Past* (London, 1973).

4 Y. Shiba, *Commerce and Society in Sung China* (Ann Arbor, Mich., 1970), J. Needham, *The Development of Iron and Steel Technology in China* (London, 1958), L.S. Yang, *Money and Credit in China* (Cambridge, Mass., 1952); ve özellikle, W.H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Forces and Society Since 1000 A.D.* (Chicago, 1983), bölüm 2.

5 Yukarıdaki konuyla ilgili olarak (İngilizce yazılmış) asıl kaynak, J. Needham, *Science and* Civilization, cilt 4. Kısım 3. *Civil Engineering and Nautics* (Cambridge 1971), özellikle de s. 379-536'dır; ayrıca bkz. Lo Jung-pang, "Çin'in Geç Sung ve Erken Yunan Dönemlerinde bir Deniz Gücü Olarak Ortaya Çıkışı", *Far Eastern Quarterly,* cilt 14 (1955), s. 489-503; C.G. Reynolds, *Command of the Sea: The History and Strategy of Maritime Empires* (New York, 1974), s. 98-104.

6 Bundan sonra söylenenler için bkz. McNeill, *World History,* s. 254-55; Needham, *Science and Civilization in China,* cilt 4, Kısım 3, s. 524 ve devamı; R. Dawson, *Imperial China* (London, 1972), s. 230 ve devamı; Lo Jung-pang, "Erken Ming Dönemi Donanmasının Gerilemesi," *Orient Extremus,* cilt 5 (1958), s. 149-68; ve

Ho Ping-Ti, "Çin İmparatorluğunun Gerilemesinde Ekonomik ve Kurumsal Etkenler," C.C. Cipolla (ed.), *The Economic Decline of Empires* (London, 1970), s. 264-76; ancak burada çizilen tablo, genellikle, başka kaynaklarda bulduğumuz tablolardan daha az karanlık görünmektedir. Ayrıca bkz. J. Needham, *The Grand Titration: Science and Society in East and West* (London, 1969), çeşitli bölümlerinde yer alan ve özenle yapılmış karşılaştırmalar.

7 Jones, *European Miracle,* bölüm 9; F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II,* 2 cilt (London, 1972), cilt 2, s. 661 ve devamı; P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire* (London, 1938); H. İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (New York, 1973); M.A. Cook (ed.), *A History of the Ottoman Empire to 1730* (Cambridge, 1976); M.G.S. Hodgson, *The Venture of Islam,* 2. ve 3. cilt (Chicago/London, 1924); C.M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism During the Reformation* (London, 1973).

8 A.C. Hess, "Osmanlıların 1453-1535 Okyanus Keşifleri Çağında Deniz Yoluyla Kurdukları İmparatorluğun Evrimi," *American Historical Review,* cilt 75, sayı 7 (Aralık 1970), s. 1892-1919; Braudel, *Mediterranean,* cilt 2, s. 918 ve devamı; Reynolds, *Command of the Sea,* s. 112 ve devamı; ve J.F. Guilmartin'in *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (Cambridge, 1974)'teki yorumları.

9 Jones, *European Miracle,* s. 176 ve devamı; Cook (ed.), *History of the Ottoman Empire,* özellikle de s. 103 ve devamı; B. Lewis, "Osmanlı İmparatorluğunun Gerilemesi Üzerine Bazı Düşünceler," Cippola (ed.), *Economic Decline of Empires,* s. 215-34; H.A.R. Gibbs ve H. Bowen, *Islamic Society and the West,* cilt I, 2 Kısım (London, 1950 ve 1957), Kısım 1, s. 273 ve devamı; Kısım 2, s. 1-37. Ayrıca bkz. H. İnalcık, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy: Collected Studies* (London, 1978), bölüm 10-13.

10 Jones, *European Miracle,* s. 182.

11 İşin daha karanlık yönlerini görmek için bkz. aynı eser, bölüm 10; Roberts, *History of the World,* 415-23; W.H. Moreland, From *Akbar to Aurangzeb: A Study in Indian Economic History* (London, 1923), M.D. Morris, "Değerlerin Güney Asya'da Ekonomik Büyüme İçin Engel Oluşturmaları," *Journal of Economic History,* cilt 27 (1967), s. 588-607. Konunun daha iyimser bir yorumu için bkz. (çeşitli bölümleriyle) A.J. Qaisar, *The Indian Response to European Technology and Culture, A.D. 1949-1707* (Delhi, İndia, 1982); bundan biraz daha sonraki dönem için de bkz. C.A. Bayley, *Rulers, Townsmen and Bazaars* (Cambridge, 1983).

12 McNeill, *Rise of the West,* s. 645-49; Jones, *European Miracle,* s. 157-59; R. Bendix, *Kings or People: Power and the Mandate to Rule* (Berkeley/Los Angeles, 1978), s. 431 ve devamı; G.B. Sansom, *The Western World and Japan* (London, 1978), s. 3-208; aynı yazar, *A History of Japan,* cilt 2-3 (London, 1961 ve 1964); C.R. Boxer, *The Christian Century in Japan 1549-1650* (Princeton, 1966); D.M. Brown, "Ateşli Silahların Japonların Yaptıkları Savaşlar Üzerindeki Etkileri," *Far Eastern Quarterly,* cilt 7 (1947), s. 236-45; R.P. Toby, *State and Diplomacy in Early Modern Japan* (Princeton, N.J., 1984).

13 McNeill, *World History,* s. 328-43; Bendix, *Kings or People,* s. 491 ve devamı; I. Wallerstein, *The Modern World System,* cilt 1, *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York/London, 1974), s. 301-24; G. Vernadsky *The Tsardom of Muscowy 1547-1682* (New Haven, Conn, 1969); R.H. Fisher, *The Russian Fur Trade 1500-1700* (Berkeley, Calif., 1943); M. Florinsky, *Russia: A Short History* (New York, 1694), bölüm 3-9; R.J. Kerner, The Urge to the sea (New York, 1971 reprint); T.

Szamuely, *The Russian Traditions* (London, 1974); L. Kochan and R. Abraham *The Making of Modern Russia* (Harmondsworth, Mddsx., 2nd edn., 1983), bölüm 3-6.

14 Bkz. Roberts, *History of the world,* s. 585: "Rusya'yla ilgili olarak bilinenler o kadar azdı ki, [17.] yüzyılda bile, bir Fransa kralı Çar diye mektup yazdığı hükümdarın on yıl önce öldüğünü bilmiyordu." Ayrıca, Kochan ve Abraham'ın *Making of Modern Russia,* s. 56-57'de, Rusya'daki İngiliz tüccarların söyledikleriyle ilgili olarak verdikleri alıntılarda bu kimselerin sözde alçakgönüllü üslupları da ilgi çekicidir.

15 Tabii bu, E.L. Jones'un etkileyici kitabının başlığıdır. Bu eserin ve W.H. McNeill'in *The Pursuit of Power* adlı kitabının ilerdeki bölümlerde dile getirdiğim düşüncelerde büyük bir payı oldu. Ayrıca bkz. McNeill, *Rise of the West,* çeşitli bölümleri; Wallerstein, *Modern World System;* D.C. North ve R.P. Thomas, *The Rise of the Western World* (Cambridge, 1973); J.H. Parry, *The Establishment of the European Hegemony 1415-1714* (3rd edn., New York, 1966); S. Vilijoen, *Economic System in World History* (London, 1974), çeşitli bölümleri; P. Chaunu, *European Expansion in the Later Middle Ages* (Amsterdam, 1979).

16 H.C. Darby "Büyük Keşiflerin Öncesinde Avrupa'nın Görünümü," *NCMH,* cilt 1, s. 20-49; N.J.G. Pounds ve S.S. Ball, "Merkezi Bölgeler ve Avrupa Devletler Sisteminin Gelişimi," *Annals of the Association of American Geographers,* cilt 54 (1964), s. 24-40; R.G. Wesson, *State Systems: International Relations, Politics and Culture* (New York, 1978), s. 111; Jones, *European Miracle,* bölüm 7.

17 N.J.G. Pounds, *An Historical Geography of Europe 1500-1840* (Cambridge, 1979), bölüm 1; C. Cipolla, *Before the Industrial Revolution: European, Society and Economy 1000-1700* (2nd edn., London 1980), çeşitli bölümleri; C. Cipolla (ed.), *The Fontana Economic History of Europe,* cilt 1, *The Middle Ages* (London, 1972), bölüm 7; E. Samhaber, *Merchants Make History* (London, 1963), s. 130 ve devamı; Wallerstein, *Modern World Systems,* cilt 1, s. 42 ve devamı; Brauel, *Mediterranean,* cilt 1, s. 188-224.

18 Roberts, *History of the World,* s. 505-6; J.H. Parry, *The Age of Reconnaissance* (2nd edn., London, 1966), s. 60 ve devamı.

19 Alıntıyı veren: Jones, *European Miracle,* s. 235.

20 McNeill, *Pursuit of Power,* bölüm 3; J.U. Nef, *War and Human Progress* (New York, 1968 edn.) bölüm 2; R.A. Preston, S.F. Wise ve H.O. Werner, *Men in Arms* (London, 1962), bölüm 7; C. Cipolla, *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion 1400-1700* (London, 1965), çeşitli bölümleri; R. Bean. "Savaş ve Ulus-Devletin Doğuşu," *Journal of Economic History,* cilt 33 (1973), s. 203-21.

21 İnsan "ulusal" derken, tırnak işareti kullanmak zorunda kalıyor; çünkü, Fransız Ordusunda çarpışanların büyük bir bölümü paralı askerlerdi: Bkz. V.G. Kiernan, "Yabancı Paralı Askerler ve Mutlakıyetçi Monarşiler," *Past and Present,* cilt 11 (1957), s. 72. Yukarıdaki genel nitelikli yorumlar için bkz. McNeill, *Pursuit of Power,* bölüm 3; H. Thomas, *History of the World* (New York, 1979 edn.), bölüm 24; M.E. Mallet, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (London, 1976); J.R. Hale, "Ordular, Donanmalar ve Harp Sanatı," *NCMH,* cilt 2, özellikle de s. 486 ve devamı; aynı yazar *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620* (London, 1985), bölüm 2.

22 Cipolla, *Guns and Sails,* çeşitli bölümleri; Nef, *War and Human Progress,* s. 461 ve devamı.

23 C. Duffy, *Siege Warfare: The Fortressin the Early Modern World 1494-1660* (London, 1979), bölüm 1-2; McNeill, Pursuit of Power, bölüm 3; Wesson, *States*

Systems, s. 112 ve devamı; Braudel, *Mediterranean*, cilt 2, s. 845 ve devamı; J.R. Hale, "Kale Burçlarının İlk Gelişimi: İtalya'daki Gelişimin Kronolojisi, 1450-1513 dolayları," Hale et al. (eds.), *Europe in the Later Middle Ages* (London, 1965), s. 466-94.

24 Bundan sonra söylenenler için bkz. Parry, *Age of Reconnaissance*, bölüm VII; Reynolds *Command of the Sea*, s. 106 ve devamı; P. Padfield, *Guns at Sea* (London, 1973) kısım 1; V. Scammell, *The World Encompassed: The First European Maritime Empires, c. 800-1650* (Berkeley, Calif., 1981); bu kitap 15. yüzyılda yapılan deniz gezilerini daha geniş anlamdaki Avrupa yayılmacılığı çerçevesi içine yerleştirerek ele almaktadır.

25 Jones, *European Miracle*, s. 80. "Yeterli Ekonomik Teşkilatlanma"nın önemi, Norton ve Thomas'ın *Rise of the Western World* adlı eserlerinin çeşitli bölümlerinde tekrar tekrar vurgulanmaktadır.

26 Bu, Guilmartin'in kusursuz çalışması *Gunpowder and Galleys'in* çeşitli bölümlerinde dile getirilen düşüncelerin özünü oluşturmaktadır.

27 Portekizlilerin yaşadıkları deneyim için bkz. Parry, *Age of Reconnaissance;* P. Padfield, *Tide of Empires: Decisive Naval Campaigns in the Rise of the West*, cilt 1, *1481-1654* (London, 1979), bölüm 2; C.R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825* (London, 1969); V. Magalhaes, Godinho, *L'économi de l'Empire Portugais aux XV et XVI siécles* (Paris, 1969); B.W. Diffie ve C.D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1580* (Minneapolis, 1977); Wallerstein, *Modern World System*, s. 325 ve devamı; Braudel, *Mediterranean*, cilt 2 s. 1174-76; Scammell, *World Encompassed*, bölüm 5.

28 P.M. Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery* (London/New York, 1976), s. 18.

29 Padfield, *Tide of Empires*, cilt 1, s. 49.

30 Portekiz yönetiminin kendisi bu kadar kârlı çıktı mı, bu nokta çok daha kuşkuludur; bkz. M. Newitt, "Portekiz İmparatorluğunda Yağma ve Makam Kazançları, "M. Duffy (ed.) *The Military Revolution and the State 1500-1800* (Exeter Studies in History, Exeter, 1980), s. 10-28; ve W. Reinhard, *Geschichte der europäischen Expansion*, cilt 1 (Stuttgart, 1983), bölüm 3 ve 5.

31 Wallerstein, *Modern World System*, s. 170; C.H. Haring, *The Spanish Empire in America* (New York, 1947); Parry, *Spanish Seaborne Empire*, çeşitli bölümleri; Scammell, *World Encompassed*, bölüm 6; Gibson, *Spain in America* (New York, 1966).

32 Wallerstein, *Modern World System*. Ayrıca bkz. Jones, *European Miracle*, bölüm 4; Parry, *Age of Reconnaissance*, kısım 3; Roberts, *History of the World*, s. 600 ve devamı; *Cambridge Economic History of Europe*, cilt 4, *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Cambridge, 1967), çeşitli bölümleri. R.A. Dodgshon , "Mekânın Perspektifinden," *Peasant Studies*, cilt 6, sayı 1 (Ocak 1977), s. 8-19'da gerçek bir "dünya sistemi"nin zamanından önce gösterilmemesi konusunda mantıklı bir uyarı yer almaktadır.

33 İberya'nın denizaşırı bölgelerdeki ticari tekeli karşısında ortaya çıkan bu meydan okuyuşun başlangıç dönemleri için bkz. *NCMH*, cilt 1, bölüm 16 ve cilt 3, bölüm 17; Padfield, *Tide of Empires*, bölüm 4; Scammel, *World Encompassed*, bölüm 7 ve 9.

34 K. Mendelshon, *Science and Western Domination* (Londra, 1976), çeşitli bölümleri; Nef, *War and Human Progress*, bölüm 3; Elton, *Reformation Europe*, s. 292 ve devamı; McNeill, *Rise of the West*, s. 592-98; Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 2, bölüm 3; A. Wolf, *A History of Science, Technology and Philosophy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (New York, 1935).

35 Jones, *European Miracle,* s. 170-171 ve çeşitli bölümleri; bununla bağlantılı olarak, A.G. Frank, *World Accumulation 1492-1789* (New York/London, 1978), s. 137 ve devamı.

36 Tekrar bkz. Mendelssohn, *Science and Western Domination;* bu eser bilimsel gözlem ve tahminlerin önemini vurgulamaktadır; ve McNevill, *Rise of the West,* s. 593-99.

İKİNCİ BÖLÜM
HABSBURGLARIN EGEMENLİK GİRİŞİMİ, 1519-1659

1 C. Oman, *A History of the Art of War in the Sixteenth Century* (London, 1937), s. 3. Daha önceki savaşlar için bkz. aynı yazar, *A History of the Art of War in the Middle Ages,* 2 cilt, (London, 1924).

2 Bu konudaki uyarı için bkz. G.R. Elton, *Reformation Europe 1517-1559* (London, 1963), s. 305 ve devamı.

3 Aynı eser, s. 35.

4 R.A. Stradling, *Europe and the Decline of Spain: A Study of the Spanish System, 1580-1720* (London/Boston, 1981), s. 44.

5 Sözgelimi, Gattinara'nın V. Charles'a "Tanrı sizi bir dünya monarşisine doğru yola çıkardı" şeklindeki duyurusu; alıntıyı veren: *NCMH,* cilt 2 s. 301 ve devamı; ve H. Kamen, *Spain 1469-1714* (London, 1983), s. 67'deki alıntılar.

6 Oman, *War in the Sixteenth Century,* s. 5. Bu kitap hâlâ söz konusu dönemi *askeri* açıdan anlatan en iyi çalışmadır. Aşağıdaki eserin dönemle ilgili üç cildinde bu 140 yılın kısa ve özlü bir biçimde anlatıldığı bölümler de okura yarar sağlamaktadır. *Fontana History of Europe: G.R. Elton, Reformation Europe 1517-1559* (London, 1963); J.H. Elliot, *Europe Divided 1559-1598* (London, 1963); J.H. Elliott, *Europe Divided 1559-1598* (London, 1963); J.H. Elliot, *Europe in Crisis 1598-1648* (London, 1979). Ayrıca bkz. *NCMH,* cilt 2-5; ve H.G. Koenigsberger, *The Habsburgs and Europe 1516-1660* (Ithaca/London, 1971).

7 *NCMH,* cilt 2, bölüm 11 ve 17.

8 V.S. Mamatey, *Rise of the Habsburg Empire 1526-1815* (Huntingdon, N.Y. 1978 edn.), s. 9.

9 Ayrıntılar Oman *War in the Sixteenth Century,* s. 703 ve devamında yer almaktadır; Braudel, *Mediterranean World,* cilt 2, s. 904-1237.

10 H.C. Koenigsberger, "Batı Avrupa ve İspanya'nın Gücü," *NCMH,* cilt 3, s. 234-318; G. Parker, *Spain and the Netherlands 1559-1659* (London, 1979), çeşitli bölümleri; C. Wilson *The Transformation of Europe 1558-1648* (London, 1976), bölüm 8-9.

11 Rekabetin uluslararası niteliğine Parker, "Hollanda Ayaklanması ve Uluslararası Politikada Kutuplaşma", *Spain and the Netherlands,* s. 74 ve devamında geniş yer vermektedir; konunun ekonomik/toplumsal yönü ağır basan yorumu için bkz. J.V. Polisensky, *The Thirty Years War* (London, 1971), özellikle de bölüm 4.

12 C.V. Wedgewood, *The Thirty Years War* (London, 1964 edn.), bölüm 3-6.

13 Parker, *Europe in Crisis,* s. 252; J.H. Elliott, *The Count-Duke of Olivares* (New Haven, Conn., 1986), s. 495.

14 Parker, *Spain and the Netherlands,* s. 54-77; C.R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800* (London, 1972), s. 25-26.

15 Son çatışma yılları için bkz. Stradling, *Europe and the Decline of Spain,* bölüm 2-4; J. Stoye, *Europe Unfolding 1648-1688* (London, 1969), bölüm 3-4.

16 Aşağıdaki notlarda adları verilen/belli birtakım çalışmaların dışında, bu bölümün kaleme alınışında İspanya'nın imparatorluk gücü üzerine yazılmış birkaç son derece

başarılı incelemenin de büyük payı olmuştur: J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469-1716* (Harmondsworth, Mddsx., 1970); J. Lynch, *Spain Under the Habsburgs,* 2 cilt (Oxford, 1964 ve 1969); Stradling, *Europe and the Decline of Spain*, çeşitli bölümleri. Ayrıca daha eski iki çalışmadan da yararlanılmıştır; R. Trevor Davies, *The Golden Century of Spain 1519-1643* (New York, 1969 edn.). Son olarak da Johnn Elliott'ın Cippola (ed.), *Economic Decline of Empires,* s. 167-95'te "İspanya'nın Gerileyişi" olarak yeniden yayımlanan, dikkatli makalesi sayılabilir.

17 Koenigsberger, *Habsburg and Europe,* s. xi.

18 R. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger: Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert,* 2 cilt (Jena, 1896); E. Samhaber, *Merchants Make History* (London, 1963), bölüm 8; genel nitelikli yeni bir inceleme için ayrıca bkz. G. Parker, "Modern Maliyenin 1500-1730'da Avrupa'da Doğuşu, " Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe,* cilt 2, s. 527-89.

19 *NCMH,* cilt 1, bölüm 7; R.A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918* (Berkeley/Los Angeles/London, 1914), bölüm 1-2.

20 Lynch, *Spain Under the Habsburgs*, cilt 1, s. 77.

21 M. Roberts, "Askeri Devrim, 1560-1660," Roberts, *Essays in Swedish History* (London, 1967), s. 195-225; G. Parker, "Askeri Devrim, 1560-1660 – Bir Mit mi?" Parker, *Spain and the Netherlands,* s. 86-105; M. Van Creveld, *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton* (Cambridg, 1977), s. 5-6; J.R. Hale, "Ordular, Donanmalar ve Harp Sanatı," *NCMH,* cilt 2, s. 481-509 ve cilt 3 s. 171-208; McNeill, *Pursuit of Power,* bölüm 4; R. Bean, "Savaş ve Ulus Devletinin Doğuşu," *Journal of Economic History,* cilt 33 (1973), s. 203-21.

22 G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659: The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries War* (Cambridge, 1972), s. 6.

23 I.A.A. Thompson, *War and Government in Habsburg Spain 1560-1620* (London, 1976), s. 16; daha genel kapsamda, bkz. Reynolds, *Command of the Sea,* bölüm 4-6.

24 Lynch, *Spain Under the Habsburgs,* cilt 1, s. 53-58.

25 Aynı eser, s. 128. Ayrıca bkz. Parker, *Army of Flanders and the Spanish Road,* bölüm 6.

26 Braudel, *Mediterranean World,* cilt 2, s. 841 ve giderlerin tam bir çözümlemesi için bkz. Parker, "İnebahtı (1571): Zaferin Giderleri," *Spain and the Netherlands,* s. 122-34.

27 *NCMH,* cilt 3, s. 275 ve devamı; Parker, "Hollanda Ayaklanması Neden O Kadar Uzun Sürdü?" ve "Flander İspanyol Ordusunda İsyan ve Hoşnutsuzluk 1572-1607," *Spain and the Netherlands,* s. 45-65. 106-21.

28 Thompson, *War and Government in Habsburg Spain,* bölüm 3.

29 Aynı eser, s. 36 ve devamı, 89 ve devamı; Lynch, *Spain Under the Habsburgs,* cilt 2, s. 30 ve devamı.

30 Daha fazla ayrıntı için bkz. J. Regla, "İspanya ve İspanya İmparatorluğu," *NCMH,* cilt 5 s. 319-83; Lynch, *Spain Under the Habsburg,* cilt 2, bölüm 4-5; Elliott, *Imperial Spain,* bölüm 10; Stradling, *Europe and the Decline of Spain,* bölüm 3-5; ayrıca bkz, Kamen, *Spain 1469-1714;* bu kitapta daha ileri tarihte bir "toparlanma" olduğu savunulmaktadır.

31 Braudel'in, iki "aşırı geniş" imparatorluk olan İspanya ve İslam imparatorluklarının karşı karşıya bulundukları dezavantajlar konusundaki ilgi çekici yorumları için bkz. *Mediterranean World,* vol. 2, s. 701-03.

32 İspanyolların bir harekât alanından öbürüne yönelen çabaları Parker, "İspanya Düşmanları ve Hollanda İsyanı, 1559-1648," *Spain and the Netherlands,* s. 17-42'de isabetli bir biçimde gösterilmektedir.

33 Lynch, *Spain Under the Habsburg,* cilt 1, s. 347.
34 Aynı eser, cilt 2. s. 70.
35 E. Heischmann, *Die Anfänge des stehenden Heeres in Oesterreich* (Vienna, 1925).
36 *NCMH,* cilt 5, bölüm 18 ve 20; Kann, *History of the Habsburg Empire.*
37 Hollanda'daki savaşın kusursuz bir çözümlemesi için bkz. Duffy, *Siege Warfare,* bölüm 4.
38 Parker, *Spain and the Netherlands,* s. 185, 188.
39 Aynı yazar *Army of Flanders and the Spanish Road,* s. 50 ve devamı.
40 *NCMH,* cilt 3, s. 308.
41 Parker, *Europe in Crisis,* s. 238'den aktarılmıştır.
42 Aynı eser, s. 239.
43 Bundan sonra söylenenler için bkz. Kamen, *Spain 1469-1714,* s. 81 ve devamı, 161 ve devamı, 214 ve devamı; H.G. Koenigsberger, "V. Charles'ın Avrupa'daki İmparatorluğu," *NCMH,* cilt 2, s. 301-33; ve genişletilmiş haliyle, Koenigsberger, *Habsburgs and Europe,* çeşitli bölümleri.
44 H.G. Koenigsberger, *The Government of Sicily Under Philip II* (London, 1951), çeşitli bölümleri.
45 Aynı yazar, *The Habsburgs and Europe,* çeşitli bölümleri; ayrıca bkz. D. Stella, *Srisis and Continuity: The Economy of Spanish Lombardy in the Seventeenth Century* (Cambridge, Mass., 1979); bu yeni kitap kusursuz bir incelemedir.
46 Parker, *Spain and the Netherlands,* s. 21-22.
47 *NCMH,* cilt 1, s. 450 ve devamı ve cilt, 2, s. 302 ve devamı; Elliott, *Imperial Spain,* bölüm 5 ve 8; Lynch, *Spain Under the Habsburgs,* cilt 1, s. 53 ve devamı ile, çeşitli bölümleri ve cilt 2, s. 3. ve devamı.
48 Bundan sonra söylenenler için bkz. Cipolla, *Before the Industrial Revolution,* s. 250 ve devamı; J.V. Vives, "İspanya'nın On Yedinci Yüzyıldaki Gerileyişi," Cipolla (ed.) *Economic Decline of Empires,* s. 121-67; Davies, *Golden Century of Spain,* bölüm 3 ve 8; Wallerstein, *Modern World System,* cilt 1, s. 191 ve devamı; ayrıca bkz. Elliott ve Lynch'in kitapları.
49 Cipolla, *Guns and Sails,* s. 33; Thompson, *War and Government in Habsburg Spain,* s. 25.
50 D. Maland, *Europe in the Seventeenth Century* (London, 1966), s. 214; Lynch, *Spain Under the Habsburgs,* cilt 2, s. 139 ve devamı. Ancak Israel'in makalesinde açıkça ortaya konduğu gibi (bkz. not 82), İspanyolların düşmanları olan Hollandalılarla ticareti hoşgörüyle karşılama politikaları çoğu kez tersine dönüyordu.
51 Thompson, *War and Government in Habsburg Spain,* s.i; Parker, *Europe in Crisis,* s. 71-75; daha genel kapsamda, Hale, *War and Society in Renaissance Europe,* bölüm, 8-9.
52 Parker, *Spain and the Netherlands,* s. 96.
53 *NCMH,* cilt 2, s. 472.
54 Aynı eser, cilt 1, bölüm 10; ve özellikle, M. Wolfe, *Fiscal System of Renaissance France,* (New Haven/London, 1972), bölüm 2-3.
55 Oman, *War in the Sixteenth Century,* s. 393-536'da Fransa savaşlarına ilişkin askeri ayrıntılar verilmektedir. Politik yön için bkz. J.H.M. Salmon, *Society in Crisis; France in the Sixteenth Century* (London, 1975), çeşitli bölümleri; ve R. Briggs, *Early Modern France 1560-1715* (Oxford, 1977), bölüm 1.
56 Nef, *War and Human Progress,* s. 103 ve devamı; Wolfe *Fiscal System of Renaissance France,* bölüm 8; Salmon, *Society in Crisis,* s. 301 ve devamı; E.J. Hamilton, "Devlet Borçlarının Batı Avrupa'daki Başlangıcı ve Büyümesi," American Economic Review, cilt 37, sayı 2 (1947), s. 119-20.

57 *NCMH,* cilt 3, s. 314-17; Wolfe, *Fiscal System of Renaissance France,* bölüm 8; Salmon, *Society in Crisis,* bölüm 12; Briggs, *Early Modern France,* s. 80 ve devamı, Parker, *Europe in Crisis,* s. 119-22.

58 Parker, *Europe in Crisis,* s. 17 ve devamı, 246 ve devamı; J.B. Wolf, *Toward a European Balance of Power 1260-1715* (Chicago, 1970), s. 17-19.

59 A. Guery, "Fransız Monarşisinin Maliyesi," *Annales,* cilt 33, sayı 2 (1978), s. 216-39, özellikle de s. 228-30, 236. Fransa ve İspanya'nın üzerindeki baskıların benzerliği, J.H. Elliott, *Richelieu and* Olivares (Cambridge, 1984), özellikle bölüm 3 ve 5-6'da ve M.S. Kimmel, "Savaş, Devlet, Maliye ve Devrim," P. McGowan ve C.W. Kegley (eds.) *Foreign Policy and the Modern World-System* (Beverly Hills, Calif. 1983), s. 89-124'te başarılı bir biçimde tartışılmaktadır.

60 E.H. Jenkins, *A History of the French Novy* (London, 1973), bölüm 4; Briggs, *Early Modern France,* s. 128-44; Parker, *Europe in Crisis,* s. 276 ve devamı.

61 R. Stradling, "Yıkım ve Toparlanma: İspanya'nın Yenilgisi 1693-43," *History,* cilt 64, sayı 211 (Haziran 1979), s. 205-219.

62 İngiltere'nin bu dönemdeki ekonomik tarihiyle ilgili olarak bkz. Cipolla, *Before the Industrial Revolution,* s. 276-96; D.C. Coleman, *The Economy of England 1450-1750* (Oxford, 1977); B. Murphy, *A History of the British Economy* (London, 1973), kısım 1, bölüm 4; C. Hill, *Reformation to Industrial Revolution* (Harmondsworth, Mddsx. 1969); R. Davis *English Overseas Trade 1500-1700* (London, 1955), D.M. Loades, *Politics and the Nation 1450-1660* (London, 1974), s. 118 ve devamı; P. Williams, *The Tudor Regime* (Oxford, 1979) özellikle de bölüm 2 ve 9 politik açıdan yapılmış incelemelerin ünlüleri arasında yer almaktadır. Krallık maliyesi için bkz. daha eski bir çalışma olan F.C. Dietz, *English Public Finance 1485-1641,* cilt 1, *English Government Finance 1485-1558* (London, 1964 edn.).

63 Nef, *War and Human Progress,* s. 10-12, 71-73, 87-88.

64 C. Barnett, *Britain and Her Army 1509-1970; A Military, Political and Social Survey* (London, 1970), bölüm 1; Oman, *War in the Sixteenth Century,* s. 285 ve devamı; G.J. Millar, *Tudor Mercenaries and Auxiliaries 1485-1547* (Charlottesville, Va., 1980). Daha sonraki dönem için de bkz. C.G. Cruikshank, *Elizabeth's Army* (2nd edn., Oxford, 1966).

65 William, *Tudor Regime,* s. 64 ve devamı; Dietz, *English Government Finance,* bölüm 7-14; *Hill Reformation to Industrial Revolution,* bölüm 6; P.S. Crowson, *Tudor Foreign Policy* (London, 1973) bölüm 25.

66 K.R. Andrews, *Elizabeth Privateering* (Cambridge, 1964); aynı yazar, Trade, *Plunder and Settlement* (Cambridge, 1983); Padfield, *Tide of Empires,* cilt 1, s. 120 ve devamı; D.B. Quinn and A.N. Ryan, *England's Sea Empire 1550-1642* (London, 1983), bölüm 5; Scammell, *World Encompassed,* s. 465 ve devamı.

67 Kennedy, *British Naval Mastery,* s. 28'de verilen alıntıya uygun olarak aktarılmıştır. Ayrıca bkz. M. Howard, "İngiliz Usulü Harp" (Neal Lecture, London, 1975), Barnett, *Britain and Her Army,* s. 25 ve devamı, 51 ve devamı; R.B. Wernham, "Elizabeth Döneminde Savaş Hedefleri ve Stratejisi", *Elizabethan Government and Society,* ed. S.T. Bindoff, J. Hurtsfield ve C.H. Williams (London, 1961), s. 340-68. Genel nitelikli iki inceleme için de bkz. Wernham, *Before the Armada: The Growth of English Foreign Policy 1485-1588* (London, 1966) ve *The Making of Elizabethan Foreign Policy 1588-1603* (Berkeley/Los Angeles/London, 1980).

68 Bu rakamlar için bkz. F.C. Dietz, "Elizabeth'in Saltanatı sırasında Hazine," *Smith College Studies in History,* cilt 8, sayı 2 (Ocak 1923); aynı yazar *English Public Finance 1485-1641,* bölüm 2-5; W.R. Scott, *The Constitution and Finance of*

English, Scottish and Irish Joint Stock Companies to 1720, 3 cilt (Cambridge, 1912), cilt 3, s. 485-544.

69 Loades, *Politics and the Nation,* s. 301 ve devamı; R. Ashton, *The Crown and the Money Market 1603-1640* (Oxford, 1960), çeşitli bölümleri, özellikle de bölüm 2 ve 7.

70 R. Ashton, *The English Civil War: Conservatism and Revolution 1603-1649* (London, 1979); C. Hill, *The Century of Revolution 1603-1714* (Edinburgh, 1961), kısım 1; C. Russell (ed.) *The Origins of the English Civil War* (London, 1973); L. Stone, *The Causes of the English Revolution 1529-1642* (London, 1972); Loades, *Politics and the Nation,* s. 327 ve devamı.

71 Kennedy, *British Naval Mastery,* s. 44 ve devamı; Barnett, *Britain and her Army,* s. 90 ve devamı; Hill, *Reformation to Industrial Revolution,* s. 155 ve devamı; J.R. Jones, *Britain and the World 1649-1815* (London, 1980), s. 51 ve devamı. Ayrıca Almanca olarak yazılmış iki önemli inceleme bulunmaktadır: B. Martin, "Cromwell Yönetimi Altında İngiltere'nin Dış Ticareti ve Dış Politikası," *Historische Zeitschrift,* cilt 218, sayı 4 (Haziran 1974), s. 571-92; ve H.C. June, *Flottenpolitik und Revolution: Die Entstehung der englischen Seemacht Während der Herrschaft Cromwells* (Stuttgart, 1980).

72 M. Ashley, *Financial and Commercial Policy Under the Cromwellian Protectorate* (London, 1982 edn.), s. 48.

73 C. Hill, *Century of Revolution,* s. 61.

74 North ve Thomas, *Rise of the Western World,* s. 118, 150 ve çeşitli bölümleri.

75 Bundan sonra söylenenler büyük ölçüde Michael Roberts'ın yazdığı eserlere dayanmaktadır. Yalnızca klasik nitelikli *Gustavus Adolphus* 2. cilt, (London, 1958) değil, daha genel nitelikli araştırmaları da kullanılmıştır: *Essays in Swedish History* (London, 1967);

76 Cipolla, *Guns and Sails,* s. 52 ve devamı; Roberts, *Gustavus Adalphus,* cilt 2, s. 107 ve devamı; Wallerstein, *Modern World System,* cilt 2, s. 203 ve devamı; ve E.F. Heckscher, *An Economic History of Sweden* (Cambridge, Mass., 1963), bölüm 4, özellikle de s. 101 ve devamı.

77 Roberts, *Gustavus Adolphus and the Rise of Sweden,* bölüm 6-7'de reformların kısa bir özeti verilmektedir; geniş ayrıntı için bkz. aynı yazar, *Gustavus Adolphus,* cilt 2. s. 63-304.

78 Bkz. F. Redlich, "Otuz Yıl Savaşında Katkılar," *Ekonomic History Review,* dizi 2, cilt 12 (1959), s. 247-54 ve aynı yazarın daha geniş kapsamlı eseri, *The German Military Enterpriser and His Work Force.,* 2 cilt, (Wiesbaden, 1964). M. Ritter, "Wallenstein'ın Katkı Sistemi," *historische Zeitschrift,* cilt 90 (1902) ve A. Ernsberger, *Hans de Witte: Finanzmann Wallensteins* (Weisbaden, 1954)'te başka ayrıntılar da bulunmaktadır. İsveç konusunda, bkz. Roberts, *Gustavus Adolphus and the Rise of Sweden,* bölüm 8; ve S. Lundkvist, "İsveç Savaş Maliyesi 1630-1635," *Historisk tidskrift,* 1966, s. 377-421; burada Almanca bir özet de verilmektedir.

79 Roberts, "XI. Charles," *Essays in Swedish History,* s. 233.

80 Aynı yazar *Swedish Imperial Experience,* s. 132-137.

81 Aynı eser, s. 51.

82 G. Parker, *The Dutch Revolt* (London, 1977), "Seksen Yıl Savaşı"nın 16. yüzyıldaki aşamasını anlatan başka eserlerin hepsinin yerini almış durumdadır. Daha sonraki mücadele için bkz. J.I. Israel'in önemli makelesi: "İmparatorlukların Çatışması: İspanya ve Hollanda, 1618-1648;" *Past and Present,* sayı 76 (1977), s. 34-74; ve aynı yazar, *The Dutch Republic and the Hispanic World,* 1606-1661 (Oxford, 1982).

83 G. Gash, *Renaissance Armies 1480-1650* (Cambridge, 1975), s. 106.
84 C. Wilson, *The Dutch Republic and the Civilization of the Seventeenth Century* (London, 1968), s. 31. Ayrıca bkz. Walllerstein, *Modern World System,* cilt 1, s. 199 ve devamı, cilt 2, bölüm 2.
85 Parker, *Dutch Revolt*, s. 249'dan alıntı; Reynolds *Command of the Sea,* s. 158 ve devamı, Boxer, *Dutch Seaborne Empire*, çeşitli bölümleri; Padfield, *Tide of Empires,* cilt 1, bölüm 5; Scammell, *World Encompassed*, bölüm 7.
86 Akdeniz'den Atlantik dünyasına doğru olan bu "kayma" için bkz. Cipolla, *Before the Industrial Revolution*, bölüm 10; Braudel, *Mediterranean World*, cilt 2; Wallerstein, *Modern World System*, cilt 1 ve 2; R.T. Rapp, "Akdeniz Ticaret Hegemonyasının Bozulması," *Journal of Economic History,* cilt 35 (1975), s. 499-525. Burada olup bitenlerle ilgili olarak dile getirilen kuşkular yararlı olmaktadır.
87 Hollanda Cumhuriyetinin savaş yüzünden uğradığı kayıplar için bkz. Parker, "Savaş ve Ekonomik Değişiklikler," çeşitli bölümleri ve Israel "İmparatorlukların Çatışması," çeşitli bölümleri. Amsterdam'ın mali rolü ve resmi borçlar konusu için bkz. Parker, "Modern Maliyenin Avrupa'daki Doğuşu," s. 549 ve devamı, 573 ve devamı; V. Barbour, *Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century* (Baltimore, 1950), çeşitli bölümleri; André-E. Sayous, "Amsterdam'ın Ticari ve Mali Kapitalizm Tarihi İçindeki Rolü," Revue *Historique*, cilt 183, sayı 2 (Ekim-Aralık 1938), s. 242-280.
88 Bean, "Savaş ve Ulus Devletinin Doğuşu," çeşitli bölümleri. Ayrıca bkz. S.E. Finer, "Avrupa'da Devlet ve Uluslaşma: Askeri Yetkililerin Rolü," C. Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975), s. 84-163.
89 *NCMH*, cilt 3, bölüm 16, Wesson, *State Systems*, s. 121 ve devamı; O. Ranun (ed.), *National Consciousness, History and Political Culture in Early -Modern Europe* (Baltimore/London, 1975); ve E.D. Marcu, *Sixteenth Century Nationalism* (New York, 1976). Bu, dönemin "ulusal" ekonomik teorilerinde de görülüyordu: bkz. G.H. McCormick, "Ekonomik Düşüncenin Gelişmesinde Stratejik Hesaplar," s. 4-8, G.H. McCormickve R.E. Bissess (eds.), *Strategic Dimensions of Economic Behavior* (New York, 1984).
90 Daha genel nitelikli yorum ve sentezler arasında bkz. Tilly (ed.) *Formation of National States in Western Europe*, çeşitli bölümleri; Bendix, *Kings or People*, s. 247 ve devamı; Wallerstein, *Modern World System*, cilt 1, bölüm 3; V.G. Kiernan, "Batı Avrupa'da Devlet ve Ulus," *Past and Present,* cilt 31 (1965), s. 20-38; J.H. Shennan, *The Origins of The Modern European State 1450-1725* (London, 1974); H. Lubasz (ed.) *the Development of the Modern State* (New York, 1964),
91 Creveld, *Supplying War*, s. 17'den aktarılmıştır.
92 Aynı eser, s. 13-17.
93 Tekrar bz. Elliott, *Richelieu and Olivares*, bölüm 6.

Üçüncü Bölüm
MALİYE, COĞRAFYA VE SAVAŞLARIN KAZANILMASI, 1660-1815

1 Bu dönemin temel politik olaylarının anlatımı için bkz. D. McKay ve H.M. Scott, *TheRise of the Great Powers 1648-1815* (London, 1983); bu, kusursuz bir incelemedir; *NCMH*, cilt 5-9; W. Doyle, *The Old European Order 1660-1800* (Oxford, 1978); E.N. Williams, *The Ancien Regime in Europe 1648-1789* (Harmondsworth, Middx., 1979 edn.). Dış dünyadaki Avrupa konusu, J.H. Parry, *Trade and Dominion: The European Overseas Empire in the Eighteenth Century* (London, 1971); G. Williams, *The Expansion of Europe in the Eighteenth*

Century (London, 1966)'da ele alınmaktadır. Bu eğilimleri gösteren haritalar için bkz. G. Barraclough (ed.), *Times Atlas of World History*, s. 192 ve devamı.

2 Ordular ve donanmalar konusundaki genel gelişmeler için bkz. Nef, *War and Human Progress*, kısım 2; Ropp, *War in the Modern World*, bölüm 1-4; Preston, Wise ve Werner, *Men in Arms*, bölüm 9-12; McNeill, *Pursuit of Power*, bölüm 4-6; H. Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (London/Boston, 1983), bölüm 1-4; J. Childs, *Armies and Warfare in Europe 1648-1789* (Manchester, 1982). Donanmalar konusunda bkz. Reynolds, *Command of the Sea*, bölüm 6-9; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, bölüm 3-5; Padfield, *Tide of Empires*, cilt 2.

3 Bu gelişmeler konusunda yukarıdaki 2 numaralı notta yapılan göndermelere ek olarak bkz. Corvisier, *Armies and Societies in Europe 1494-1789* (Bloomington, 1979), özellikle de kısım 2; Howard, *War in European History*, bölüm 3; van Creveld, *Supplying War*, s. 10 ve devamı; C. Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, N.J., 1975), özellikle de S.E. Finer'ın denemesi "Avrupa'da Devletleşme ve Uluslaşma: Askeri Yetkililerin Rolü," s. 84-163.

4 G. Parker, "Modern Maliyenin Avrupa'da Ortaya Çıkışı," çeşitli bölümleri, Tilly (ed.), *Formation of National States in Western Europe*, bölüm 3-4; F. Braudel, *The Wheels of Commerce, Civilization and Capitalism, 15th-18th Centuries* (London, 1982) in 2. cildi; H. van der Wee, "Para, Kredi ve Bankacılık Sistemleri," E.R. Rich ve C.H. Filson (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe*, cilt 5 (Cambridge, 1977), s. 290-392; P.G.M. Dickson ve J. Sperling, "Savaş Maliyesi 1689-1714," *NCMII*, cilt 6 bölüm, 9. Ayrıca K.A. Rasler ve W.R. Thompson, "Global Savaşlar, Kamu Borçları ve Uzun Çevrim," *World Politics*, cilt 35 (1983), s. 485-516; ve C. Webber ve A. Wildavsky, *A History of Taxation and Expenditure in the Western World* (New York, 1986), s. 250 ve devamı.

5 Terim, tabii, P.G.M. Dickson'un kusursuz kitabının başlığına gönderme yapmaktadır: *The Financial Revolution in England: A Study in the Development of Public Credit 1688-1756* (London, 1967).

6 Sonu gelmez bu tartışma W. Sombart, *Krieg und Kapitalismus* (Munich, 1913), Nef, *War and Human Progress*; ve daha sonraları kaleme alınmış bir çok kitap ve makalede yer almaktadır. Bkz. J.M. Winter (ed.), *War and Economic Development* (Cambridge, 1975)'in okura yarar sağlayan giriş bölümü ve bibliyografyası.

7 Parker, "Modern Maliyenin Ortaya Çıkışı," çeşitli bölümleri; Wallerstein, *Modern World System*, cilt 2, s. 57 ve devamı; C.H. Wilson, *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1966 reprint); V. Barbour, *Capitalism in Amsterdam in the Sventeenth Century* (Baltimore, 1950), özellikle de bölüm 6. En önemlisi olarak da bkz. J.C. Riley, *International Government Finance and the Amsterdam Capital Market 1740-1815* (Cambridge, 1980).

8 Bu konudaki tartışma için bkz. Wilson, "Hollanda'nın Gerileyişi," *Economic History and the Historian: Collected Essays* (London, 1969), s. 22-47; ve aynı yazar *Anglo-Dutch Commerce and Finance;* ayrıca aşağıdaki 23 numaralı notta gönderme yapılan eserler.

9 Riley, *International Government Finance*, bölüm 6-7.

10 Fransız ve İngiliz ekonomileri, mali politikaları ve mali sistemleri arasında yapılan genel nitelikli karşılaştırmalar için bkz. Wallerstein, *Modern World System*, cilt 2, bölüm 3 ve 6; Mathias ve P.O'Brien, "Fransa ve İngiltere'de Vergilendirme, 1715-1810," *Journal of European Economic History*, cilt 5, sayı 3 (Kış 1976), s. 601-49; F. Crouzet, "18. Yüzyılda İngiltere ve Fransa: Kesişen İki Ekonominin

Karşılaştırılmalı Çözümlemesi Üzerine Bir Deneme", *Annales*, cilt 21 (1966), s. 254-91; McNeill, *Pursuit of Power*, özellikle de bölüm 6; N.F.R. Crafts, "İngiltere ve Fransa'da Sanayi Devrimi: 'Neden önce davranan İngiltere oldu?' Sorusu Üzerine Bazı Düşünceler," *Economic History Review*, dizi 2, cilt 30 (1977), s. 429-41. P. Kriedte, *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists: Europe and the World Economy, 1500-1800* (Leamington Spa, 1983), s. 115 ve devamında kısa bir özet yer almaktadır.

11 Mathias ve O'Brien "İngiltere ve Fransa'da Vergilendirme," çeşitli bölümleri; daha önceki dönem için tekrar bkz. Dickson ve Sperling, "Savaş Maliyesi 1689-1714," çeşitli bölümleri. Ancak R. Braun'un derine inen karşılaştırmalı denemesi "Vergilendirme, Sosyopolitik Yapı ve Devletleşme" ile kıyaslanabilecek bir çalışma bulunmamaktadır: Tilly (ed.), *Formation of National States in Western Europe*, s. 243-327.

12 Dickson, *Financial Revolution in England*, s. 198. Kurumların gelişmesi konusunda bkz. J.H. Clapham, *The Bank of England*, cilt 1, *1694-1797* (Cambridge, 1944); ve H. Roseveare, *The Treasury: The Evolution of a British Institution* (London/New York, 1969); 1688'den önceki daha yetersiz (ve düzensiz) durumla karşılaştırılabilir: C.D. Chandaman, *The English Public Revenue 1660-1688* (Oxford, 1975).

13 Riley, *International Government Finance*, bölüm 4 ve 6; Wilson, *Anglo-Dutch Commerce and Finance*, çeşitli bölümleri A.C. Carter, "Hollanda'nın Dış Yatırımları, 1738-1800," *Economica*, yeni dizi, cilt 20 (Kasım 1953), s. 322-40. İngiltere'nin Büyümesinde Hollanda Maliyesinin Rolü Wallerstein, *Modern World System*, cilt 2, s. 279 ve devamında da vurgulanmaktadır (belki de abartılmaktadır); ancak L. Neal, "Ekonomik Tarih İçinde Güç ve Kârın Yorumu: Yedi Yıl Savaşı Üzerine Bir İnceleme," *Journal of Economic History*, cilt 37 (1977), s. 34-35'teki ilginç görüşleri de dikkate almak gerekir.

14 Dickson, *Financial Revolution in England*, s. 9; bu bölüm Tablo 2 için kaynak olarak kullanılmıştır.

15 Bishop Berkeley'den yapılan alıntı, aynı eser, s. 15'te yer almaktadır. McNeill'in "geri besleme döngüsü"ne ilişkin tartışması için bkz. *Pursuit of Power*, s. 178, 206 ve devamı.

16 Bu konudaki en yararlı inceleme, J.F. Bosher, *French Finanes, 1770-1795* (Cambridge, 1970)'dir; ayrıca bkz. Dickson ve Sperling, "Savaş Maliyesi", Mathias ve O'Brien, "İngiltere ve Fransa'da Vergilendirme", ile yukarıda Bölüm 2'de Bonney'nin, Dent'in ve Guery'nin yazılarına yapılan göndermeler. Ayrıca bkz. R. Mousnier'in daha eski tarihli çalışması: "Habsburg İttifakı ve İspanya Taht Savaşları Sırasında İngiltere ve Fransa'da Kamu Maliyelerinin Evrimi," *Reveu Historique*, cilt 44, sayı 205 (1951), s. 1-23.

17 Bosher, *French Finances 1770-1795*, s. 20. Bu tartışma Bocher'in "Fransa'nın Avrupa Ortamındaki Yönetimi ve Kamu Maliyesi" başlıklı makalesinde özetlenmektedir. *NCMH*, cilt 8, bölüm 20. Vergilerin özel ellere doğru sızdırılan miktarlarına ilişkin hesaplamalar için bkz. Mathias ve Brien, "İngiltere ve Fransa'da Vergilendirme", s. 643-46.

18 Doğrudan alıntılar J.G. Clark, *La Rochelle and the Atlantic Economy During the Eighteenth Century* (Baltimore/London, 1981), s. 23 ve 226'dan aktarılmıştır; ayrıca bkz. özellikle bölüm 1 ve 7 ile sonuç bölümü. Anlatılanlar, aşağıda verilen kaynaklarda dile getirildiği biçimiyle İngilizlerin yaşadıkları deneyimle karşılaştırılabilir: R. Davis, *The Rise of the Atlantic Economies* (London, 1975); W.E. Minchinton (ed.), *The Growth of English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (London, 1969); A.Calder, *Revolutionary Empire: The*

Rise of the English-Speaking Empires from the Fifteenth Century to the 1780s (London, 1981), 2-3. kitaplar; ayrıca tek tek limanlar ve değişik ticaret biçimleriyle ilgili olarak kaleme alınmış pek çok kitap vardır.

19 Bkz. "Maliye" ve "İkmal ve Teçhizat" bölümlerindeki aydınlatıcı ayrıntılar: L. Kennet, *The French Armies in the Seven Years War: A Study in Military Organization and Administration* (Durham, N.C., 1967). Donanmanın, özellikle erzak ve kereste yönünden zayıflıkları için bkz. P.W. Bamford, *Forests and French Sea Power 1660-1789* (Toronto, 1956), çeşitli bölümleri; ve Jenkins, *History of the French Navy*, bölüm 8; ve J.F. Bosher'in dikkate değer çözümlemesi için bkz. "Yedi Yıl Savaşında Fransız Donanmasının Finansmanı: *Beaujon, Goossens et compagnie*" 1759'da; *U.S. Naval Institute Procedings*'de yayımlanacaktır. İngilizlerle karşılaştırmak için bkz. D.A. Baugh, *British Naval Administration in the Age Of Walpole* (Princeton, 1965), çeşitli bölümleri.

20 Bu karşılaştırmalı istatistikler için bkz. Bosher, *French Finances 1770-1795*, s. 23-24. Bunu tamamlayıcı nitelikte olabilecek kaynaklar: R.D. Harris, "Fransız Maliyesi ve Amerikan Savaşı, 1777-1783," *Journal of Modern History*, cilt 46, sayı 2 (1976), s. 233-58; G. Ardent, "Modern Devlet ve Ulusların Mali Politikaları ve Ekonomik Altyapıları," Tilly (ed.), *Formation of National States in Western Europe*, s. 217 ve devamı; Hamilton, "Batı Avrupa'da Ulusal Borçların Başlangıcı ve Büyümesi," s. 122-24. 1780'li yılların sonlarında Fransızların düştüğü bunalımda vergilendirmenin payı, Doyle, *The Old European Order*, s. 313-20 ve *NCMH*, cilt 8, bölüm 20-21'de anlatılmaktadır. Pitt'in reformları için bkz. J. Ehrman, *The Younger Pitt*, bugüne kadar çıkmış haliyle 2 cilt (London, 1969 ve 1983), cilt 1, s. 239 ve devamı; ve J.E.D. Binney, *British Public Finance and Administraiton, 1774-1792* (Oxford, 1958), çeşitli bölümleri.

21 Söz konusu edilen öbür devletlerin savaş maliyeleri konusunda yapılan göndermelerin (değil ayrıntılı) yeterli listesini vermenin imkânı yoktur. Genel anlamda, bkz. Tilly (ed.), *Formation of National States in Western Europe*, bölüm 3-4; *NCMH*, cilt 6, s. 20 ve devamı, 284 ve devamı; ve C. Moraze, "Maliye ve Despotizm, Aydın Despotlar Üzerine Bir Deneme," *Annales*, cilt 3 (1984), s. 279-96. Prusya konusunda yapılan kısa yorumlar için bkz. *NCMH*, cilt 7, s. 296 ve devamı ve cilt 8, s. 7 ve devamı, 565 ve devamı; ve C. Duffy, *The Army of Frederick the Great* (Newton Abbott, 1974), bölüm 8. Habsburg İmparatorluğu konusunda bkz. aynı yazar, *The Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780* (London, 1977), bölüm 10. Zorunlu askerliğin bulunduğu ve ülke kaynaklarının askeri amaçlar uğruna talan edildiği Rusya örneğinde bile, daha önceleri nakit para ve eşya açısından var olan kendi kendine yeterlik durumu, 18. yüzyılın son onyılında ortadan kalkmış, bunun yerine giderek daha büyük oranda dış borç ve kâğıt para kullanımına gidilmişti; bkz. aynı, *Russia's Military Way to the West: Origins and Nature of Russian Military Power 1700-1800* (London, 1981), s. 36-38, 179-180.

22 Jones, *Britain and Europe in the Seventeenth Century*, bölüm 5; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery* s. 50 ve devamı.

23 J.G. Stork-Pennig, "Devletler İçin Ateşten Gömlek: Hollanda'nın İspanyol Taht Savaşı Sırasında İzlediği Politika," *Acta Historiae Neerlandica*, cilt 2 (1967), s. 107-41; C.R. Boxer, "Hollanda'nın Ekonomik Gerileyişi," Cipolla (ed.) *Economic Decline of Empires;* Wilson, "Vergilendirme ve İmparatorlukların Gerileyişleri: Gözden Düşmüş Bir Konu," *Economic History and the Historian*, s. 114-27; Wolf, *Toward a European Balance of Power*, bölüm 7. Ayrıca bkz. C.P. Kindleberger, "Ticari Yayılma ve Sanayi Devrimi," *Journal of European Economic History*, cilt 4, sayı 3 (Kış 1975), s. 620 ve devamındaki özet.

24 A.C. Carter, *The Dutch Republic in Europe in the Seven Years War* (London, 1971), özellikle de bölüm 7; ve daha genel olarak, aynı yazar, *Neutrality or Commitment: the Evolution of Dutch Foreign Policy (1667-1795)* (London, 1975); bu, kusursuz bir incelemedir.

25 Carter, *Neutrality or Commitment*, s. 89 ve devamı; ve E.H. Kossmann, *The Low Countries 1780-1940* (Oxford, 1978)'deki ilgili bölümler.

26 Rakamlar Doyle, Old European Order, s. 242'den alınmıştır. XIV. Louis yönetimindeki Fransa konusunda bkz. *NCMH*, cilt 5-6; A. de St. Leger ve P. Sagnac, *La Preponderance française, Louis XIV, 1661-1715* (Paris, 1935); R.M. Hatton (ed.), *Louis XIV and Europe* (London, 1976); P. Goubert, *Louis XIV and Twenty Million Frenchmen* (London, 1970); ve J.B. Wolf, *Louis XIV* (London, 1968).

27 Bu dönemde Viyana'daki hükümdarların karşı karşıya oldukları askeri-jeopolitik sorunlar üzerine yapılmış son derece başarılı çözümlemeler için bkz. K.A. Roider, *Austria's Eastern Question 1700-1790* (Princeton, N.J., 1982); ve C.W. Ingrao, "18. Yüzyılda Habsburgların Stratejisi ile Jeopolitiği," G.E. Rothenberg, B.K. Kiraly ve P.F. Sugar (eds.), *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century* (New York, 1982), s. 49-96. Ayrıntılı yorumlar için de bkz. D. Mackay, *Prince Eugene of Savoy* (London, 1977).

28 O. Hufton, *Europe: Privilege and Protest 1730-1789* (London, 1980), s. 155. Ayrıca bkz. *NCMH*, cilt 9, bölüm 10; Kann, *History of the Habsburg Empire*, bölüm 3 ve 5; daha genel anlamda da E. Wangermann, *The Austrian Achievement* (New York, 1971). Ayrıca son derece yararlı yorumları için bkz. Duffy, *Army of Maria Theresa*, çeşitli bölümleri.

29 Hufton, *Europe: Privilege and Protest*, bölüm 7; Williams, *Ancien Regime in Europe*, bölüm 13-16; Wallerstein, *Modern World System*, cilt 2, s. 225 ve devamı; F.L. Carsten, *The Origins of Prussia* (Oxford, 1954), çeşitli bölümleri; H. Rosenberg, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy: The Prussian Experience 1660-1815* (Cambridge, Mass., 1958), Ayrıca *NCMH*, cilt 7. bölüm 13'te de iyi bir inceleme yer almaktadır.

30 G. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945* (Oxford, 1955), s. 22 ve devamı; Duffy, *Army of Frederick the Great*, çeşitli bölümleri; T.N. Dupuy, *A Genius for War: The German Army and General Staff, 1870-1945* (Englewood Cliffts, N.J., 1977) s. 17 ve devamı; P. Paret, *Yorck and the Era of Prussian Reform* (Princeton, N.J., 1961), çeşitli bölümleri.

31 Kısa ama çok yararlı bir çözümleme için bkz. P. Dukes, *The Emergence of the Super-Powers: A Short Comparative History of the USA and the USSR* bölüm 1-2.

32 P. Bairoch, "1750'den 1980'e Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," *Journal of European Economic History*, cilt 11, sayı 2 (İlkbahar 1982), s. 291'den alıntı. Ayrıca bkz. L.H. Gipson, *The Coming of the Revolution 1763-1775* (New York, 1962), s. 13-18; R.M. Robertson, *History of the American Economy* (3rd ed., New York, 1973), s. 64.

33 *NCMH*, cilt 7, bölüm 14 ve cilt 8, bölüm 11; Kochan and Abraham, *Making of Modern Russia*, bölüm 7-9; Duffyl, *Russia's Military Way to the West*, çeşitli bölümleri; P. Dukes, *The Making of Russian Absolutism 1613-1801* (London, 1982), çeşitli bölümleri; M. Falkus, *The Industrialization of Russia 1700-1914* (London, 1972), bölüm 2-3; M. Raeff, *Imperial Russia 1682-1825* (New York, 1971), çeşitli bölümleri; ayrıca Rusya'nın yükselişi konusunda M.S. Anderson, *Europe in the Eighteenth Century* (London, 1961), özellikle de bölüm 9'da yer alan pek çok yorum.

34 A. de Tocqueville, *Democracy in America*, 2 cilt (New York, 1945 edn.), s. 452; ayrıca, bkz. Dukes, *Emeregence of the Super-Powers*, bölüm 1-3'te aktarılan

kehanetler; H. Gollwitzer, *Geschichte des Weltpolitischen Denkens*, 2 cilt (Göttingen, 1972, 1982), cilt 1, s. 403 ve devamı; ve W. Woodruff, *America's Impact on the World: A Study of the Role of the United States in the World Economy 1750-1970* (New York, 1973).

35 A.T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783* (London, 1965 edn.), s. 29.

36 Bu konuda bkz. Kennedy, *The Rise and Fall of the British Naval Mastery*, giriş bölümü ile bölüm 3-5; M. Howard, *The British Way in Warfare* (Neale Lecture, University of London, 1974), çeşitli bölümleri; Jones, *Britain and the World*, bölüm 1-2 ve çeşitli bölümleri.

37 D.E.C. Eversley, "1750-1780'de İngiltere'de İç Pazar ve Ekonomik Büyüme," E.L. Jones ve G.E. Mingay (eds.), *Land, Labour and Population of the Industrial Revolution* (London, 1967), s. 206-59; F. Crouzet, "Bir İhracat Ekonomisine Doğru: İngiltere'nin Sanayi Devrimi Sırasındaki İhracatı," *Explorations in Economic History*, cilt 17 (1980), s. 48-93; P.J. Cain ve A.G. Hopkins, "İngiltere'nin Denizaşırı Yayılmasının Politik Ekonomisi, 1750-1914," *Economic History Review*, dizi 2, cilt 33, sayı 4 (1980), s. 463-90.

38 Alıntıyı veren: H. Richmond, *Statesmen and Sea Power* (Oxford, 1964), s. 111; bu strateji tartışması konusunda başka ayrıntılar için de bkz. R. Pares "Amerikan Usulü Harp Karşısında Avrupa Usulü Harp 1739-63," *English Historical Review*, cilt 51, sayı 103 (1936), s. 429-65; Wallerstein, *Modern World System*, cilt 2, s. 246 ve devamı; G. Niedhart, *Handel und Krieg in der Britischen Weltpolitik 1738-1763* (Munich, 1979), s. 64 ve devamı.

39 L. Dehio, *The Precarious Balance* (London, 1963), s. 118.

40 Rakamlar –hepsi de tahminidir– çeşitli kaynaklardan alınmıştır; bunların arasında Cipolla, Before the Industrial Revolution, s. 4; A. Armengaud, "1700-1914'te Avrupa'daki Nüfus," C.M. Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 3 (1976), s. 22-76; *NCMH*, cilt 8, s. 714; B.R. Mitchell, *European Historical Statistics, 1750-1970* (London, 1975), kısım A; A.W. Woodruff, *Impact of Western Man: A Study of Europe's Role in the World Economy 1750-1960* (New York, 1967), s. 104.

41 Corvisier, *Armies and Societies in Europe 1494-1789*, s. 113'te Childs, *Armies and Warfare in Europe 1648-1789*, s. 42'dekinden farklı rakamlar verilmektedir – ve bu ikisi, kimi zaman, ulusal ordular ve tek tek savaşlarla ilgili olarak belli birtakım eserlerde aktarılan verilerden de ayrılmaktadırlar.

42 Bu rakamlar, L.W. Cowie, *Eighteenth-Century Europe* (London, 1963), s. 141-42'de yer alan biraz farklı rakamlarla birlikte, Anderson, *Europe in the Eighteenth Century*, s. 144-45'ten alınmıştır. Bunun gibi, daha yetkili gibi görünen bir kaynağın ışığı altında da düzeltmeler yapılmıştır. Böylece, 1779 rakamları J. Dull, *The French Navy and American Independence* (Princeton, N.J., 1979), ek F'den; 1970 yılına ait toplamlar, O. von Pivko *Navies of the Napoleonic Era* (Newton Abbott, 1980), s. 30'dan alınmadır (ancak bunun bağlantılı olarak bkz. *NCMH*, cilt 8, s. 190.)

43 Bkz. aşağıdaki s. 135-137.

44 Bundan sonra söylenenler için bkz. McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 14 ve devamı; Stoye, *Europe Unfolding 1648-1688*, bölüm 9; Wolf, *Toward a European Balance of Power*, çeşitli bölümleri; yanı yazar, The Emergence of the Great Powers 1685-1715 (New York, 1951), bölüm 1-7; *NCMH*, cilt 5, bölüm 9; Leger ve Sagnac, *La Prépondérance française*, çeşitli bölümleri; ve Hatton (ed.) *Louis XIV and Europe*, çeşitli bölümleri.

45 L. Andre, *Michel Le Tellier et Louvois* (Paris, 1946 edn.); C. Jones, "Ancien

Régime'de Askeri Devrim ve Fransız Ordusunun Profesyonelleşmesi," M. Duffy (ed.), *The Military Revolution and the State 1500-1800* (Exeter Studies in History, sayı 1, Exeter, 1980), s. 29-48; Jenkins, *History of the French Navy*, bölüm 5.

46 Jones, *Britain and the World*, s. 100-110; aynı yazar, *Country and Court 1658-1714* (London, 1978), s. 106 ve devamı; Padfield, *The of Empires*, cilt 2, bölüm 4.

47 McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 34 ve devamı; Hatton (ed.), *Louis XIV and Europe*, çeşitli bölümleri.

48 *NCMH*, cilt 6, bölüm 7, Wolf, *Toward a European Balance of Power*, bölüm 4; McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 43-50.

49 G. Symcox, *The Crisis of French Seapower 1689-1697* (The Hague, 1974) çeşitli bölümleri; Jenkins, *History of the French Navy*, s. 69-88; Padfield, *Tide of Empires*, cilt 2, bölüm 5.

50 Bu yorumlar için bkz. Symcox, *Crisis of French Seapower*, çeşitli bölümleri; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 76-80; G.N. Clarke, *The Dutch Alliance and the War Against French Trade 1688-1697* (New York, 1971 edn.) çeşitli bölümleri; D.G. Chandler, "Dokuz Yıl Savaşları Sırasında, Giderlerini İngilizlerin karşılayarak Flander'e Gönderdikleri Kuvvetlerin Gücünde Dalgalanmalar, 1688-1697, "*War and Society*, cilt 1, sayı 2 (Eylül 1983), s. 1-20, S. Baxter, *William III and the Defense of European Liberty 1650-1702* (Westport, Conn., 1976 reprint), s. 288 ve devamı.

51 McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 54-63; Wolf, *Toward'a European Balance of Power*, bölüm 7; *NCMH* cilt 6, bölüm 12.

52 Bu savaştaki askeri olay ve taktikler için bkz. G. Chandler, *The Art of Warfare in the Age of Marlborough* (London, 1976); Barnett, *Britain and her Army*, s. 152 ve devamı; McKay, *Prince Eugene of Savoy*, s. 58 ve devamı.

53 Mahan, *Influence of Sea Power upon History*, bölüm 5; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 82-88; Padfield, *Tide of Empires*, cilt 2, s. 156 ve devamı; Jones, *Britain and Europe in the Seventeenth Century*, bölüm 7; *NCMH*, cilt 6, bölüm 11-12, 15.

54 Utrech Barışı için bkz. McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 63-66; *NCMH*, cilt 6, bölüm 14. *Asiento* ayrıcalığı konusunda, bkz. G.J. Walker, *Spanish Politics and Imperial Trade, 1700-1789* (Bloomington, 1979), bölüm 4.

55 J.W. Stoye, *The Siege of Vienna* (London, 1964); T.M. Barker, *Double Egale and Crescent* (Albany, N.Y., 1967); McKay, *Prince Eugene of Savoy*, bölüm 3 ve 5; *NCMH*, cilt 6, bölüm 19. Doğu Avrupa'daki askeri harbin özellikleri için bkz. B.K. Kiraly ve G.E. Rotherberg (eds.), *War and Society in Eastern Europe*, cilt 1 (New York, 1979), özellikle de s. 1-33, 361 ve devamı.

56 XII. Charles konusunda bkz. R.M. Hatton, *Charles XII of Sweden* (London, 1968), ve yazarın *NCMH*, cilt 6, bölüm 20(i)'si ile, Roberts, *Swedish Imperial Experience*. Petro konusunda bkz. M.S. Anderson, *Peter the Great* (London, 1978); R. Wittram, *Peter I: Czar and Kaiser*, 2 cilt (Göttinggen, 1964); B.M.Sumner, *Peter the Great and the Emergence of Russia* (London, 1940); *NCMH* cilt 6, bölüm 20(i) ve 21.

57 McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 102.

58 Dehio, *Precarious Balance*, s. 102.

59 McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 92.

60 *NCMH* cilt 7, bölüm 9, Tek tek güçlerin politikaları konusunda bkz. A.M. Wilson, French Foreign Policy Duringthe Administration of Cardinal Fleury (Cambridge, Mass., 1936); P. Langford, *The Eighteenth Century 1688-1815: British Foreign Policy* (London, 1976), s. 71 ve devamı; Kann, *History of the Habsburg Empire*, s. 90 ve devamı.

61 Padfield, *Tide of Empires*, cilt 2, s. 194 ve devamı; R. Pares, *War and Trade in the West Indies, 1739-1763* (Oxford, 1936); M. Savelle, *Empires to Nations: Expansion in America, 1713-1824* (Minneapolis, 1974), bölüm 6; Walter, *Spanish Politics and Imperial Trade*, özellikle de kısım 3; W.L. Dorn, *Competition for Empire 1740-1763* (New York, 1940). Avusturya Taht Savaşı konusunda bkz. *NCMH*, cilt 7, bölüm 17.

62 Dorn, *Competition for Empire*, çeşitli bölümleri; Pares, *War and Trade*, çeşitli bölümleri; aynı yazar, "Amerikan Usulü Harp Karşısında Avrupa Usulü Harp," çeşitli bölümleri, *NCMH*, cilt 7, bölüm 20 ve 22; Padfield, *Tide of Empires*, cilt 2, s. 224 ve devamı; Saville, *Empires to Nations*, s. 135 ve devamı; C.M. Andrews, "İngiliz-Fransız Ticari Rekabeti, 1700-1750," *American Historical Review*, cilt 20 (1915), s. 539-56, 791-80; P.L.R. Higonnet, "Yedi Yıl Savaşının Kökenleri," *Journal of Modern History*, cilt 40 (1968), s. 57-90.

63 Tekrar bkz. Carter, *Dutch Republic in the Seven Years War*, çeşitli bölümleri; Walker, *Spanish Politics and Imperial Trade*.

64 Genel anlamda Yedi Yıl Savaşı konusunda, bkz. *NCMH*, cilt 7, bölüm 20; McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 192-200. İngilizlerin izlediği politika, Niedhart, *Handel und Krieg in der Britischen Weltpolitik*, s. 121-38; Jones, *Britain and the World*, s. 207 ve devamı; B. Tunstall, *William Pitt, Earl of Chatham* (London, 1938); J.S. Corbett, *England in the Seven Years War: A Study in Combined Strategy*, 2 cilt (London, 1907); R. Savory, *His Britannic Majesty's Army in Germany During the Seven Years War* (Oxford, 1966)'da ele alınmaktadır. Fransızların canlı çabaları isabetli bir biçimde Kennett, *French Armies in the Seven Years War*; Avusturyalıların iyileşen performansı da Duffy, *Army of Maria Theresa'da* dile getirilmektedir. Rusya'nın başlardaki rolü ise H.H. Kaplan, *Russia and the Outbreak of Seven Years War* (Berkeley, Calif., 1968) ve Duffy, *Russia's, Army of Frederick the Great* ve yararlı karşılaştırmaların da yapıldığı J. Kunisch, *Das Mirakel des Hauses Bradenburg* (Munich, 1978)'de Prusyalıların performansı konusunda kısa ve özlü bölümler bulunmaktadır.

65 Geçtiği yer, Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 106; ayrıca bkz., Pares, "Amerikan Usulü Harp Karşısında Avrupa Usulü Harp," çeşitli bölümleri. Pitt'in 1757-1762'de hükümette olduğu sırada karşı karşıya bulunduğu güçlükler konusunda bkz. R. Middleton, *The Bells of Victory* (Cambridge, 1985).

66 Alıntıyı veren: H. Rosinski, "Geleceğin Global Savaşlarında Deniz Gücünün Rolü," *Brassey's Naval Annual (1947)*, s. 103. Fransızların Yedi Yıl Savaşları sırasındaki mali zayıflıkları konusunda tekrar bkz. Kennett, *French Armies in the Seven Years War*, ve Bosher, "Yedi Yıl Savaşında Fransız Donanmasının Finansmanı," çeşitli bölümleri

67 Yukarıda sözü edilenler için bkz. McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, s. 253-58; *NCMH*, cilt 8, s. 254 ve devamı; J.F. Ramsay, *Anglo-French Relations 1763-70: A Study of Choiseul's Foreign Policy* (Berkeley, Calif., 1939); H.M. Scott, "Bourbon Donanmasının Yeniden İnşaasının Yedi Yıl Savaşından Sonra Choisel'ün Stratejisi İçin Önemi," *International History Review*, cilt 1 (1979), s. 17-35; R. Abarca, "Klasik Diplomasi ve Bourbon 'Revanche' Stratejisi 1763-1770," *Review of Politics*, cilt 32 (1970), s. 313-37; M. Roberts, *Splendid Isolation 1763-1780* (Stenton Lecture, Reading, 1970).

68 Bundan sonra söylenenler için bkz. I.R. Christie, *War and Revolutions: Britain 1760-1815* (London, 1982), bölüm 4-6; P. Mackesy, *The War for America 1775-1783* (London, 1964); B. Donoughue, *British Politics and the American Revolution* (London, 1964); G.S. Brown, *The American Secretary: The Colonial*

Policy of Lord George Germain 1775-1778 (Ann Arbor, Mich., 1963); *NCMH*, cilt 8, bölüm 15-19; ve okura yarar sağlayacak denemeleri bir araya toplayan D. Higginbotham (ed.), *Recorsiderations on the Revolutionary War* (Westport, Conn., 1978), H.M. Scott, "Amerikan Devrimi Çağında İngiltere'nin Dış Politikası," *International History Review*, cilt 6 (1984), ve s. 113-25'te daha yeni tarihli literatür başarılı bir biçimde gözden geçirilmektedir.

69 D. Syrett, *Shipping and the American War 1775-83* (London, 1970), s. 243 ve çeşitli bölümleri. Ayrıca bkz. N. Baker, *Government and Contractors: The British Treasury and War Supplies 1775-1783* (London, 1971); R.A. Bowler *Logistics and the Failure of the British Army in Amerika 1775-1783* (Princeton, N.J., 1975); E.E. Curtis, *The Organization of the British Army in the American Revolution* (Menston, Yorkshire, 1972 reprint). İşin Amerikalılar cephesi için bkz. kusursuz bir inceleme olan D. Higgnbotham, *The War of American Independence* (Bloomington, Ind., 1977 ed.).

70 Barnet, *Britain and Her Army*, s. 225.

71 Rakamlar, Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery* s. 111'den alınmıştır. Ayrıca bkz. kusursuz bir çalışma olan Dull, *French Navy and American Independence*; ve A.T. Patterson, *The Other Armada: The Franco-Spanish Attempt to Invade Britain in 1779* (Manchester, 1960). İşin diplomatik yönleri için bkz. I. de Madariaga, *Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780* (London, 1962); S.F. Bemis, *The Diplomacy of the American Revolution* (New York, 1935); ve Higginbotham, *The War of American Independence*, bölüm 10; en son olarak da, Dull, *A Diplomatic History of the American Revolution* (New Haven, Conn., 1985).

72 Bundan sonra söylenenler için bkz. McKay ve Scott, *Rise of the Great Powers*, bölüm 8; *NCMH*, cilt 8, bölüm 9 ve 12; I. de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great* (London, 1981).

73 Ehrman, *Younger Pitt*, cilt 1, s. 516-71, ve cilt 2, s. 42 ve devamı; Jones, *Britain and the World*, s. 252 ve devamı; Binney, *British Public Finance and Administraiton*; ve Fransa'nın 1780'li yıllardaki ekonomisiyle yapılan karşılaştırmalar için tekrar bkz. Crouzet, "ingiltere ve Fransa"; Mathias ve O'Brien, "İngiltere ve Fransa'da Vergilendirme, 1715-1810"; ve Nef, *War and Human Progress*, s. 282 ve devamı.

74 Askeri reformlar konusunda bkz. NCMH, cilt 8, s. 190 ve devamı ve cilt 9, bölüm 3; McNeill, *Pursuit of Power*, s. 158 ve devamı; Strachan, *European Armies and the Conduct of War*, s. 25 ve devamı; R.S. *Quimby The Background Napoleonic Warfare* (New York, 1957); D. Bien, "Fransız Aydınlanması Sırasında Ordu: Reform, Tepki ve Devrim," *Past and Present*, sayı 85 (1979), s. 68-98; G. Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon* (Bloomington, Ind., 1987). Seferlerin ilk aşamaları konusunda, bkz. M. Glover, *The Nopoleonic Wars: An Illustrated History 1792-1815* (New York, 1979); S.T. Ross, *Quest for Viktory: French Military Strategy 1792-1799* (London/New York, 1973), bölüm 1-4; G. Rothenberg, *Napoleon's Great Adversaries: The Archduke Charles and the Austrian Army 1792-1814* (London, 1982), bölüm 2.

75 İngiliz politika ve stratejisi, Jones, *Britain and the World*, s. 259 ve devamında; Ehrman, *Youner Pitt*, cilt 2, kısım 4-5'te; Christie, *Wars and Revolutions*, s. 215-326'da; J.M. Sherwig. *Guineas and Gunpowder: British Foreign Aid in the Wars with France 1793-1815* (Cambridge, Mass., 1969), bölüm 1-4'de; M. Duffy, "Devrim Fransa'sına Karşı Yapılan Savaşta İngiliz Politikası," O. Jones (ed.), *Britain and Revolutionary Conflict, Subversion and Propaganda* (Exeter Studies in

History, sayı 5, Exeter, 1983)'de; D. Geggus, "Pitt'in Karayıpler Seferlerinin Maliyeti, 1793-1798," *Historical Journal*, cilt 26, sayı 2 (1983), s. 691-706'da ele alınmaktadır.

76 Alıntıyı veren: Glover, *Napoleonic Wars*, s. 50. Napolyon'un stratejist ve komutan yönleri için bkz. D.G. Chandler, *The Campaigns of Napoleon* (New York, 1966); C. Barnett, *Napoleon* (London, 1978); Rothenberg, *Art of Warfare in the Age of Napoleon;* ve G. Lefevre, *Napoleon*, 2 cilt (London/New York, 1966)'da yapılan ayrıntılı yorumlar.

77 Bkz. A.B. Rodger, *The War of the Second Coalition*, 1798-1801 (Oxford, 1964); P. Mackesy, *Statesmen at War: The Strategy of Overthrow, 1798-1799* (London, 1974); E. Ingram, *Commitment to Empire: Propehicies of the Great Game in Asia, 1797-1800* (Oxford, 1981); Sherwig, *Guineas and Gunpowder*, bölüm 6-7; Rothenberg, *Napoleon's Great Adversaires*, bölüm 3. Işin Fransız cephesi için bkz. Ross, *Quest for Victory*, bölüm 5-12; ve aynı yazar, *European Diplomatic History 1789-1815: France Against Europe* (Malabar, Fla., 1981 reprint) bölüm 6. Rusların müdahalesi, A.A. Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe 1789-1925* (Durham, N.C., 1974), s. 43-64'te ve Duffy, *Russia's Military Way to the West*, s. 208 ve devamında ele alınmaktadır.

78 Jones, *Britain and the World*, s. 272-80; C. Emsley *British Society and the French Wars 1793-1815* (London, 1979), bölüm 4-5; Lefevre, *Napoleon*, cilt 1, bölüm 5 ve 7; Glover, *Napoleonic Wars*, s. 83-84. Ayrıca bkz. E.L. Presseisen, *Amiens and Munich: Comparisons in Appeasement* (The Hague, 1978).

79 Lefevre, *Napoleon*, cilt 1, bölüm 7 ve 9; Ross, *European Diplomatic History*, bölüm 8; Chandler, *Campaigns of Napoleon*, kısım 7; Glover, *Napoleonic Wars*, bölüm 3; Rothenberg, *Napoleon's Great Adversaries*, bölüm 5; Sherwig, *Guineas and Gunpowder*, bölüm 7-8; Jones, *Britain and the World*, s. 281-87; Marcus, *Naval History of England*, cilt 2, s. 221-302.

80 Bundan sonra söylenenler için bkz. Jones, *Britain and the World*, s. 289 ve devamı; F. Crouzet, *L'Economie Britannique et le Blocus Continental 1806-1813*, cilt 2 (Paris, 1958); aynı yazar, "Savaşlar, Abluka ve Avrupa'daki Ekonomik Değişiklikler, 1792-1815," *Journal of Economic History*, cilt 24 (1964), s. 567-88; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 143-45; *NCMH*, cilt 9, s. 326 ve devamı; E.F. Heckscher, *The Continental System* (Oxford, 1922). 1793-1815 mücadelesinin İngiliz ekonomisi üzerindeki etkileri konusunda yapılan tartışma için bunlara ek olarak bkz. Emsley, *British Society and the French Wars*, bölüm 7-8; J.E. Cookson, "Politik Aritmetik ve Savaş, 1793-1815," *War and Society*, cilt 1, sayı 3 (1983), s. 37-60; G. Hueckel, "Savaş ve İngiliz Ekonomisi, 1783-1815: Bir Genel Denge Çözümlemesi," *Explorations in Economic History*, cilt 10, sayı 4 (Yaz, 1973), s. 365-96; P. Deane, "Savaş ve Sanayileşme," Winter (ed.), *War and Economic Development*, s. 91-102; J.L. Anderson, "Fransa'ya Karşı Yapılan Savaşın İngiliz Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Çeşitli Yönleri, 1793-1815," *Australian Economic History Review*, cilt 12 (1972), s. 1-20.

81 Bkz. yukarıdaki Tablo 2. İngilizlerin savaş maliyesi konusunda bkz. N.J. Silberling, "Büyük Britanya'nın Napolyon Savaşları Sırasındaki Mali ve Para Politikası," *Quarterly Journal of Economics*, cilt 38 (1923-24), s. 214-33; E.B. Schumpeter, "İngiltere'deki Fiyatlar ve Devlet Maliyesi, 1660-1822," *Review of Economic Statistics*, cilt 20 (1938), s. 21-37; A. Hope-Jones, *Income Tax in the Napoleonic Wars* (Cambridge, 1939); P.O'Brien, *British Financial and Fiscal Policy in the Wars Against France*, 1793-1815 (Oxford, 1984).

82 L. Bergeron, *France Under Napoleon* (Princeton, N.J., 1981), s. 37 ve devamı,

159 ve devamı; G. Brunn, *Europe and the French Imperium, 1799-1815* (New York, 1938), bölüm 4-5; S.B. Clongh, *Franch: A History of National Economics 1789-1939* (New York, 1939), bölüm 2-3; Lefevre, *Napoleon* cilt 2, bölüm 1-4; C. Trebilcock, *The Industrialization of the Continental Powers 1780-1914* (London, 1981), s. 125 ve devamı.

83 Bergeron, *France Under Napoleon*, s. 167 ve devamı, 184 ve devamı; Crouzet, "Savaşlar, Abluka ve Ekonomik Değişiklikler," çeşitli bölümleri.

84 Bergeron, *France Under Napoleon*, s. 37 ve devamı; Lefevre, *Napoleon*, cilt 2, s. 171 ve devamı; Clough, *France*, bölüm 2-3.

85 Bundan sonra söylenenler için bkz. Bergeron, *France Under Napoleon*, s. 40-41; Lefevre, *Napoleon*, cilt 2, s. 291; McNeill, *Pursuit of Power*, s. 198 ve devamı; Brunn, *Europe and the French Imperium*, s. 73-75; 110 ve devamı; E.J. Hobsbawn, *The Age of Revolution 1789-1848* (London, 1962), s. 97; G. Rudé, *Revolutionary Europe 1783-1815* (London, 1964), bölüm 13 ve özellikle s. 274-75; S. Schama, "Savaşın Getirdiği Zorunluluklar ve Hollanda'da Vergilendirme Politikaları, 1795-1810," Winter (ed.), *War and Economic Development*, s. 111, 117, 128.

86 Alıntıyı veren: Glover *Napoleonic Wars*, s. 129; bu sözler, Guibert'in Devrim öncesinde "savaşı ucuza çıkarmayı ve zaferin ganimetleriyle geçinmeyi bilen" bir halk "mali sebepler yüzünden silahlarını bırakmak zorunda değildir," yolundaki dikkat çekici yorumu (*NCMH*, cilt 8, s. 217) ile ve Spencer Wilkinson'ın Tilly (ed.), *Formation of National States in Western Europe*, s. 147-48; 152'de yer verilen yorumlarıyla karşılaştırılabilir.

87 Glover, *Napoleonic Wars*, s. 140-141, Jones, *Britain and the World*, s. 22, 317; Sherwig, *Guineas and Gunpowder* bölüm 9-10.

88 Rakamlar, Glover, *Napoleonic Wars*, s. 152'den alınmıştır; ayrıca bkz. Chandler, *Campaigns of Napoleon*, s. 734. Avusturya Ordusunun seferleri –ve toparlanma dönemi– için bkz., Rothenberg, *Napoleon's Great Adversaries*, s. 123 ve devamı.

89 Yarımada Savaşı için, bkz. Glover, Campaigns of Napoleon; J. Weller, *Wellington in the Peninsula* (London, 1962); R. Glover, *Peninsular Preparation: The Reform of the British Army; 1795-1809* (Cambridge, 1963); M. Glover, *The Peninsular War, 1807-1814; A Consice History* (Newton Abbot, 1974); Sherwig, *Guneas and Gunpowder*, s. 198 ve devamı. Işin Fransa cephesi, J. Thiry, *La Guerre d' Espagne* (Paris, 1966); Ross, *European Diplomatic History*, s. 276 ve devamı; G.H. Lovett, *Napoleon and the Birth of Modern Spain*, 3 cilt (New York, 1965)'de ele alınmaktadır. İspanya'nın katkısının önemi, *The Spanish Ulcer: A History of the Peninsula War* (London, 1986)'da isabetli bir biçimde vurgulanmaktadır.

90 Brunn, *Europe and the French Imperium*, bölüm 8; Rudé, *Revolutionary Europe*, bölüm 13-14; Lefevre, *Napoleon*, cilt 2, bölüm 7-8; J. Godechet, B.F. Hyslop ve D.L. Dowd, *The Napoleonic Era in Europe* (New York, 1971), özellikle de bölüm 8; G. Best *War and Society in Revolutionary Europe, 1770-1870* (London, 1982), bölüm 11-13; R.J. Rath, *The Fall of the Napoleonic Kingdom of Italy* (New York, 1941), bölüm 1-2.

91 Crouzet, "Savaşlar, Abluka ve Ekonomik Değişiklikler," çeşitli bölümleri; Glover, *Napoleonic Wars*, bölüm 4-5; Connelly, *Napoleon's Satellite Kingdoms* (New York, 1965), çeşitli bölümleri. Rusların politikası için bkz., Chandler, *Campaigns of Napoleon*, s. 739 ve devamı; *NCMH*, cilt 9, s. 512 ve devamı; Labonov-Rostovsky, *Russia in Europe, 1789-1825*, çeşitli bölümleri; ve daha öncesi için H. Ragsdale, *Détente in the Napoleonic Era: Bonaparte and the Russians* (Lawrence, Kansas, 1980).

92 Chandler, *Campaigns of Napoleon*, kısım 13-14; Glover, *Napoleonic Wars*, s. 160 ve devamı; Ross, *European Diplomatic History*, s. 310 ve devamı; A. Palmer, *Napoleon in Russia* (New York, 1967); C. Duffy, *Borodino and the War of 1812* (London, 1973); Lefevre, *Napoleon*, cilt 2, bölüm 9; G. Blond, *La Grande Armée 1804/1815* (Paris, 1979).

93 Glover, *Napoleonic Wars*, s. 193; Sherwig *Guineas and Gunpowder*, bölüm 12-13, özellikle de s. 287-88; Rothenberg, *Napoleon's Great Adversaries*, s. 178 ve devamı.

94 Bu dönemle ilgili olarak yazılmış ve standart hale gelmiş askeri ve diplomatik nitelikli tarihlerin pek çoğunda hemen hemen tümüyle göz ardı edilmesi belki bu yüzdendir. Ayrıntılar için bkz. E.B.Potter (ed.), *Sea Power: A Naval History*, 2. baskı (Annapolis, Md., 1981), bölüm 10 ve s. 392'deki bibliyografya: B. Perkins, *Prologue to War: England and the United States 1805-1812* (Berkeley, Calif., 1961); A.T. Mahan, *Sea Power in the Relations to the War of 1812*, 2 cilt (London, 1905); Marcus, *Naval History of England*, cilt 2, bölüm 16.

95 Ingram, *Commitment to Empire*, çeşitli bölümleri; G.J., Adler, "İngiltere ve Hindistan'ın Savunması – Sorunun Kökenleri, 1798-1815," *Journal of Asian History*, cilt 6 (1972), s. 14-44.

96 Chandler, *Campaigns of Napoleon*, kısım 17; Glover, *Napoleonic Wars*, s. 212 ve devamı; Lefevre, *Napoleon*, cilt 2, bölüm 10; Blond, *La Grand Armée*, bölüm 16; H. Lachouque, *Waterloo* (Paris, 1972), U. Pericoli ve M. Glover, *1815: The Armies at Waterloo* (London, 1973).

97 1815'te varılan anlaşmaların ayrıntıları için bkz. Sherwig, *Guineas and Gunpowder*, bölüm 14; *NCMH*, cilt 9, bölüm 24; E.V. Gulick, *Europe's Classical Balance of Power* (New York, 1967 edn.), çeşitli bölümleri; C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1812-1815: Britain and the Reconstruction of Europe* (London, 1931); H.G. Nicolson, *The Congress of Vienna* (London/New York, 1946); D. Dakin, "Viyana Kongresi, 1814-15 ve Öncesi," A. Sket (ed.), *Europe's Balance of Power 1815-1848* (London, 1979).

98 Gulick, *Europe's Classical Balance of Power*, s. 304. Ayrıca bkz. H. Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh ant the Problems of Peace 1812-1822* (Boston, 1957).

99 Kapsamlı literatürün kısa ve özlü bir biçimde ele alınışını görmek için bkz., P.J. Marshall, "İngiltere'nin 18. yüzyılda Hindistan'daki yayılması: Tarihin Yeniden Gözden Geçirilmesi," *History*, cilt 60 (1975), s. 28-43; ayrıca bkz. Ingram, *Commitment to Empire'deki* yorumlar.

100 Uzun mesafeli ticaretin önemi konusunda yapılmış yararlı bir tartışma için bkz. Braudel, *Wheels of Commerce*, s. 403 ve devamı. Konuya özellikle İngiltere açısından bakarken Patrick O'Brien'ın "1793-1815 Tarihli Devrim ve Napolyon Savaşlarının İngiliz Ekonomisinin Uzun Vadedeki Büyümesi Üzerinde Yaptığı Etki" başlıklı bildirisinden yararlandım (Davis Center Paper, 1983).

101 Bu tür çalışmalar, Crouzet, "Bir İhracat Ekonomisine Doğru," çeşitli bölümlerinde; Cain ve Hopkins, "İngilizlerin Denizaşırı Yayılmalarının Politik Ekonomisi, 1750-1814," çeşitli bölümlerinde R. Davis, *The Industrial Revolution and British Overseas Trade* (Leicester, 1979)'da; N.F.R. Crafts, "İngiliz Ekonomisinin Büyümesi, 1700-1831: Eldeki Bilgilerin Yeniden Gözden Geçirilmesi," *Economic History Review*, dizi 2, cilt 36 (1983), s. 177-99'da ele alınmaktadır.

102 Bu ifadeyi F. Crouzet, *The Victorian Economy* (London, 1982), s. 1'de kullanmaktadır.

103 Glover, *Napoleonic Wars*, s. 182-183.

104 Alıntıyı veren: Marcus, *Naval History of England*, cilt 2, s. 501.

1 S. Pollard, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe 1760-1970* (Oxford, 1981) çeşitli bölümleri. Sanayi Devrimini Batıdaki *tek tek ülkeler* temelinde başarılı bir biçimde ele alan çalışmalar için bkz. T. Kemp, *Industrialization in Nineteenth-Century Europe* (London, 1969); W.O. Henderson, *The Industrial Revolution on the Continent: Germany, France, Russia 1800-1914* (London, 1967 edn.); C. Trebilcock, *The Industrialization of the Continental Powers 1780-1914* (London, 1981); C.M. Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 3, *The Industrial Revolution* (London, 1973); A.S. Milward ve S.B. Saul, *The Economic Development of Continental Europe 1780-1870* (London, 1973).

2 C.M. Cipolla, "Giriş," Cipolla (ed.), *Industrial Revolution*, s. 7.

3 D. Landes, *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe From 1750 to the Present* (Cambridge, 1969), s. 41.

4 Aynı eser.

5 Braudel, *Civilazition and Capitalism*, cilt 1, s. 42 ve devamı.

6 Ayrıntılar için bkz. McNeill, *Pursuit of Power*, s. 185 ve devamı; G. Rudé, *Paris and London in the Eighteenth Century: Studies in Popular Protest* (New York, 1971), çeşitli bölümleri.

7 T.S. Ashton, *The Industrial Revolution 1760-1830* (Oxford, 1968 edn.), s. 129. Ingiliz ekonomisinde bu dönemde meydana gelen değişiklikleri inceleyen başka son derece başarılı çalışmalar için bkz. Mathias, *First Industrial Nation*, çeşitli bölümleri; Hobsbawn, *Industry and Empire*, bölüm 2-4 ve 6; ve Crouzet, *Victoriean Economy*, kısım 1; bir önceki paragrafta yer alan nüfus ve GSMH rakamları buradan alınmıştır.

8 Landes *Unbound Prometheus*, s. 97-98.

9 Ashton, *Industrial Revolution*, s. 129.

10 Mathias, *First Industrial Nation*, s. 5.

11 Bairoch, "1750'den 1980'e Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," sırasıyla s. 296 ve 294. Bairoch bu önemli denemesindeki "Metodoloji Eki"nde, bu rakamlara nasıl ulaştığını tartışmaktadır. Ancak Bairoch'un varsayımları hiçbir şekilde tartışılmaz değildir Bkz. A. Maddison, "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kişi Başına GSYH Düzeyleri Karşılaştırmaları, 1700-1980," *Journal of Economic History*, cilt 43 (1983), s. 27-41.

12 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 290 ve devamı; Crouzet, *Victorian Economy*, Giriş.

13 Woodruff, *Impact of Western Man*, çeşitli bölümleri; D. Fieldhouse *The Colonial Empires: A Comparati ve Survey from the Eighteenth Century* (London, 1966), kısım 2; aynı, *Economics and Empire 1830-1916* (London, 1973), çeşitli bölümleri.

14 Bu konuda bkz. V. Kiernan, *European Empires from Conquest to Collaphse, 1815-1960* (London, 1982); Strachan, *Eurpoean Armies and the Conduct of War*, bölüm 6.

15 Rakamlar Fieldhouse, *Colonial Empires*, s. 178'den alınmıştır.

16 Bu konu çok kapsamlı olarak D.R. Heandrich, *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century* (Oxford, 1981), bölüm 2 ve çeşitli bölümlerde ele alınmaktadır.

17 E. Hobsbawn, *The Age of Capital 1848-1875* (London, 1975), bölüm 7.

18 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 291. İngiliz ekonomisinin bu

onyıllardakı genişlemesinde görülen nispi yavaşlığı vurgulayan (belki de *fazlaca* vurgulayan) yeni bir çalışma için bkz. N.F.R. Crafts, *British Economic Growth During the Industrial Revolution* (Oxford, 1985).

19 Crouzet, *Victorian Economy*, s. 4-5.

20 Alıntıyı veren: R. Hyam, *Britain's Imperial Century 1815-1914* (London, 1975), s. 47. Daha çok ayrıntı için bkz. B. Porter, *The Lion's Share: A Short History of British Imperialism 1850-1970* (London, 1976) çeşitli bölümleri; Cain ve Hopkins, "Ingiltere'nin Denizaşırı Yayılmasının Politik Ekonomisi, 1750-1914," çeşitli bölümleri; Crouzet, "Bir ihracat Ekonimisine Doğru," çeşitli bölümleri; J.B. Williams, *British Commercial Policy and Trade Expansion 1750-1850* (Oxford, 1972), çeşitli bölümleri.

21 P. Bairoch, "Avrupa'nın Gayri Safi Milli Hasılası: 1800-1915," *Journal of European Economic History*, cilt 5, sayı 2 (Sonbahar 1976), s. 282. Ayrıca bkz. aşağıdaki Tablo 10.

22 D. French, *British Economic and Strategic Planning*, 1905-1915 (London, 1982), bölüm 1, "On Dokuzuncu Yüzyılda Politik Ekonomi ve Savaş Sorunu," bu düşünceler için iyi bir giriş oluşturmaktadır.

23 Bkz. H. Strachan, *Wellington's Legacy: The Reform of the British Army, 1830-54* (Manchester, 1984).

24 Bunlar, A.T. Peacock ve J. Wiseman, *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom* (London, 1976 edn.); ve P. Flora (ed.), *State, Economy and Society in Western Europe 1875-1975*, cilt 1 (Frankfurt/London, 1983), özellikle de kısım 4, s. 441'de bulunan ve Ingiltere'nin GSMH'sı ile devlet harcamalarını kabaca gösteren rakamlara dayalı, makul varsayımlar olarak görünmektedir.

25 Bu rakamlar, Michigan Üniversitesindeki Politik ve Sosyal Araştırmalar İçin Üniversiteler Arası Konsorsiyum aracılığıyla bilgisayardan "Savaşın Korrelatları" başlığı altında elde edilen basılı verilerden alınmıştır.

26 C. Lloyd, *The Nation and the Navy* (London, 1961), s. 223.

27 Ayrıntılar için bkz. Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, bölüm 6; ve özellikle C.J. Barlett, *Great Britain and Sea Power 1815-1853* (Oxford, 1963), çeşitli bölümleri. Durumun bazı bölgelerdeki görünümü için bkz. G.S. Graham, *Great Britain in the Indian Ocean: A Study of Maritime Enterprise 1810-1850* (Oxford, 1967); B. Gough, *The Royal Navy and the North West Coast of America 1810-1914* (Vancouver, 1971); G. Fox, *British Admirals and Chinese Pirates 1832-1869* (London, 1940).

28 A.G.L. Shaw (ed.), *Great Britain and the Colonies 1815-1865* (London, 1970), s. 2. Bu konuda, Hyam, *Britain's Imperial Century*, çeşitli bölümleri; Porter, *Lion's Share*, çeşitli bölümleri; J. Gallagher ve R. Robinson, "Serbest Ticaret Emperyalizmi," *Economic History Review*, dizi 2, cilt 6, sayı 1 (1953), s. 1-15'te önem taşımaktadır.

29 İngilizlerin büyüklük iddiaları konusunda bkz. B Porter, *Britain, Europe and the World, 1850-1982: Delusions of Grandeur* (London/Boston, 1983), bölüm 1; B.J. Wendt, "Serbest Ticaret ve Barış Sözleşmesi: İngiltere ve Fransa Arasında 1860'ta Yapılan Cobden Anlaşmasının Önemi Üzerine," *Vierteljahresschrift fur Sozial-und Wirtschaftsgeschichte*, cilt 61 (1974), s. 29 ve devamı. Ekonomi konusundaki ayrıntılar için bkz. Cain ve Hopkins, "İngiltere'nin Denizaşırı Yayılmasının Politik Ekonomisi," çeşitli bölümleri; L.H. Jenks, *Migration of British Capital to 1875* (London, 1963 basımı); Crouzet, *Victorian Economy*, bölüm 10-11 ve çeşitli bölümleri; Mathias, *First Industrial Nation*, bölüm 11; A.H. Imlah, *Economic Elements in the "Pax Britannica"* (Cambridge, Mass., 1958). Ticaret/ödemeler ilişkisinde birbirlerini tamamlayıcı unsurlar S.B. Saul, *Studies in British Overseas*

Trade 1870-1914 (Liverpool, 1960); ve J. Foreman-Peck, *A History of the World Economy: International Economic Relations since 1850* (Brighton, Sussex, 1983), özellikle de bölüm 1-6'da isabetli bir biçimde ele alınmaktadır.

30 Bu tartışma için bkz. Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, bölüm 7.

31 F. Crouzet, "Bir İhracat Ekonomisine Doğru," s. 70.

32 Porter, *Britain, Europe and the World*, bölüm 1-2. İngiltere'nin giderek daha büyük oranda "askerlikle ilgili" sanayilere dayanmasının taşıdığı anlamlar konusunda bkz P. Kennedy, *Strategy and Diplomacy, 1860-1945; Eight Essays* (London/Boston, 1983), bölüm 3; French, *British Economic and Strategic Planning*, çeşitli bölümleri.

33 Alıntıyı veren: Higham, *Britain's Imperial Century*, s. 49.

34 Bkz. yukarıdaki s. 131-133.

35 Kemp, *Industrialization in Nineteenth century Europe*, bölüm 2-3; Pollard *Peaceful Conquest*, bölüm 2-3; T. Hamerow, *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany* (Princeton, N.J., 1958).

36 J. Droz, *Europe Between Revolutions 1815-1848* (London, 1967), s. 18.

37 D. Thomson, *Europe Since Napoleon* (Harmondsworth, Mddsx., 1966 edn.), s. 111; ayrıca bkz. Best, *War and Society in Revolutionary Europe*, kısım 3; A. Sked, "Metternich'in Düşmanları ya da Aşağılardan Gelen Tehdit," Sked (ed.), *Europe's Balance of Power 1815-1848* (London, 1979), bölüm 8.

38 F.R. Bridge ve R. Bullen, *The Great Powers and the European States System 1815-1914* (London, 1980), bölüm 2-3; Craig, *Politics of the Prussian Army*, s. 65 ve devamı; R. Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna* (London, 1965 edn.), bölüm 1 ve 3-4. Bu dönemde Prusya ve Almanya'daki devlet meseleleri üzerine, kaleme alınmış en iyi inceleme, artık, T. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866* (Munich, 1983'dir).

39 D. Showalter, *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology and the Unification of Germany* (Hamden, Conn, 1975), çeşitli bölümleri; Dupuy, *Genius for War*, bölüm 4-6; *NCMH*, cilt 10, *The Zenith of European Power* 1830-70, bölüm 12 ve 19; L.H. Addington, The *Patterns of War Since the Eighteenth Century* (Bloomington, Ind., 1984), s. 39 ve devamı.

40 Tekrar bkz. Mamatey, *Risek of The Habsburg Empire 1526-1815*, çeşitli bölümleri; Kann, *A History of the Habsburg Empire*, Bölüm 3 ve 5.

41 A. Sked, "Metternich Sistemi, 1815-48," Sked (ed.), *Europe's Balance of Power 1815-1848*, bölüm 5; Bridge and Bullen, *Great Powers and the European States System*, çeşitli bölümleri; Albrecht-Carrié, *Diplomatic History*, bölüm 3-4; P.W. Schroeder, "Doludizgin I. Dünya Savaşı," *Journal of Modern History*, cilt 44 (1972), s. 319-45 – bu çalışma, yazarın *Austria, Britan and the Crimean War: The Destruction of the European Concert* (Ithaca, N.Y., 1972) adlı kitabında yer alan bazı yorumlarını tekrarlamaktadır.

42 Alıntıyı veren: C. McEvedy, *The Penguin Atlas of Recent History* (Harmondsworth, Mddsx., 1982), s. 8; ayrıca bkz. Droz, *Europe Between Revolutions*, s. 170 ve devamı.

43 G. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph* (West Lafayette, Ind., 1976), s.xi, 61. Ayrıca bkz. A. Sked, *The Survival of the Habsburg Empire: Radetzky, The Imperial Army and the Class War, 1848* (London, 1979), kısım 1.

44 D.F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750-1914* (Calif., 1984) bu konudaki en iyi çalışmadır.

45 Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 9; ve J. Niemeyer, *Das Oesterreichische Militarwesen im Umbruch* (Osnabruck, 1979), s. 43-45.

46 Ayrılan ödenekler konusunda bkz. Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 10, 41,

46, 58; kuruluşla ilgili güçlükler konusunda da bkz. G.A. Craig, "Avusturya Ordusunda Komuta ve Personel Sorunları, 1740-1866," M. Howard (ed.), *The Theory and Practise of War* (London, 1965), s. 43-67.

47 Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 19; Kann, *History of the Habsburg Empire*, bölüm 6; A. Sked, "Metternich Sistemi," *Europe's Balance of Power 1815-1848*, çeşitli bölümleri.

48 Kısa ve özlü bir inceleme için bkz. R. Bullen, "Fransa ve Avrupa, 1851-48: Yenilgi ve Toparlanma Sorunları," Sked (ed.), *Survival of the Habsburg Empire*, s. 122-44. Ekonomi tarihi olarak tekrar bkz. Clough, *France: A History of National Economics*, çeşitli bölümleri; F. Caron, *An Economic History of Modern France* (New York, 1979), kısım 1; T. Kemp, *Economic Forces in French History* (London, 1971), bölüm 6-8, 10.

49 Bullen, "Fransa ve Avrupa, 1815-48," s. 125-126.

50 Aynı eser.

51 McNeill, *Pursuit of Power*, s. 213, 57 numaralı dipnot.

52 Milward ve Saul, *Economic Development of Continental Europe 1780-1870*, s. 307-9. Ayrıca bkz. Clough, *France*, s. 41 ve devamı; Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers 1780-1914*, s. 130 ve devamı; Kemp, *Economic Forces in French History*, s. 106 ve devamı.

53 Bairoch, "1750'den 1980'e Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 296'daki Tablo 10'a göre hesaplanmıştır. Ayrıca bkz. R.E. Cameron, "1815-1914'te Fransa'da Ekonomik Büyüme ve Durgunluk," *Journal of Modern History*, cilt 30 (1985), s. 1-3'te verilen rakamlar.

54 Bu tartışmalar için bkz. Caron, *Economic History of Modern France*, özellikle de bölüm 1. P.O'Brien ve C. Keydor'ın incelemeleri, *Economic Growth in Britain and France 1780-1914* (London, 1978) de, daha önceki çalışmaları düzeltici nitelikte olduğundan yararlıdır; ancak bu kitap, yazarlarının "'ulusal güç'ün merkantilist çevrelerde geçerli olan terimleri" (s. 176) diye adlandırdıkları konuyla ilgili olmadığı için bizim çözümlememiz açısından o kadar önem taşımamaktadır. O'Brien ve Keydor'un karşılaştırmalı istatistikleri ele alış biçimlerine getirilen eleştiriler için bkz. V. Hentschel, "19. Yüzyılın Ortasından Birinci Dünya Savaşına Kadar İngiltere, Fransa ve Almanya'da Üretim, Büyüme ve Verimlilik," *Vierteljahresschrift fur Sozial-und Wirtschaftgeschichte*, cilt 68 (1981), s. 457-510.

55 R. Cameron, *France and the Economic Development of Europe 1800-1914* (Princeton, N.J. 1961); Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, s. 176 ve devamı; A. Rowley, *Evolution économique de la France de milieu du xixe siécle à 1914* (Paris, 1982), s. 413 ve devamı.

56 McNeill, *Pursuit of Power*, s. 226 ve devamı. Fransızlardaki taktik ve stratejik (ve aynı zamanda teknik) yenilikler, C.E. Hamilton, "Krallık Donanması, *La Royale* ve Donanma Harbinin Militarizasyonu, 1840-1870," *Journal of Strategic Studies*, cilt 6 (1983), s. 182-212'de isabetli bir biçimde karşılaştırılmaktadır.

57 Padfield'in yaptığı tanım: Bkz. *Tide of Empires*, cilt 1, önsöz. Tekrar bkz. Bullen, "Fransa ve Avrupa," çeşitli bölümleri. Fransa'nın sömürgecilik çabaları, Fieldhouse, *Colonial Empires*, bölüm 13'te kısaca ele alınmaktadır.

58 Bu, Palmerston'un Nisan 1848'de kullandığı terimdi: Bkz. *NCMH*, cilt 10, s. 260. Rusya'nın 1815'ten sonraki uluslararası konumuyla ilgili genel nitelikli incelemeler için bkz. Bridge ve Bullen, *Great Powers and the European States System*, çeşitli bölümleri; Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe 1789-1825*, çeşitli bölümleri; R.W. Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917* (Oxford, 1967), bölüm 9.

59 Bkz. M.E. Falkus, *The Industrialization of Russia 1700-1914* (London, 1972),

bölüm 4'teki tartışma; W.C. Blackwell, *The Beginnings of Russian Industrialization, 1800-1860* (Princeton, N.J. 1968); ve aynı yazar, *The Industrialization of Russia: An Historical Perspective* (New York, 1970), bölüm 1-2.

60 Bairoch, "Avrupa'nın Gayri Safi Milli Hasılası, 1800-1975," Tablo 4, s. 281.

61 Aynı eser, Tablo 6, s. 286.

62 Kochan ve Abraham, *Making of Modern Russia*, s. 164.

63 Aynı eser, bölüm 9-10; Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, bölüm 4; Falkus, *Industrialization of Russia*, bölüm 4-5; Dukus, *Emergence of the Super-Powers*, bölüm 3-4.

64 J.S. Curtiss, *The Russian Army Under Nicholas I. 1825-1855* (Durham, N.C., 1965) çeşitli bölümleri, Best, *War and Society in Revolutionary Europe*, bölüm 18; Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 289 ve devamı; J. Keep, "Romanov Hükümdarlarının Askeri Üslupları," *War and Society*, cilt 1, sayı 2 (1983), s. 61-84. İngiliz-Rus rekabeti için bkz. D. Gillard, *The Struggle for Asia 1828-1961* (London, 1977); E. Ingram, *The Beginning, of the Great Game in Asia 1828-1834* (Oxford, 1979); Ingram (ed.), "Asya'daki Büyük Oyun," *International History Review*, cilt 2, sayı 9 (Nisan 1980), özel sayı.

65 Curtiss, *Russian Army Under Nicholas I*, s. 310-11.

66 Eldeki incelemeler arasında en iyisi, J.S. Curtiss, *Russia's Crimean War* (Durham, N.C., 1979)'dur; ayrıca bkz. A. Seaton, *The Crimean War: A Russian Chronicle* (London, 1977), çeşitli bölümleri; aynı yazar *The Russian Army of the Crimea* (Reading, Berkshire, 1973).

67 D.W. Mitchell, A *History of Russian and Soviet Sea Power* (New York, 1974), bölüm 8.

68 Bu ayrıntılar için bkz. Curtiss, *Russia's Crimean War*, çeşitli bölümleri; Seaton, *Crimean War*, çeşitli bölümleri; Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 319 ve devamı; Blackwell, *Beginnings of Industrialization in Russia*, s. 183 ve devamı; ve W. Baumgart, *The Peace of Paris, 1856* (Santa Barbara, Calif., 1981), s. 68-80'de çok iyi bir özet yer almaktadır; alıntı buradan yapılmıştır.

69 Baumgart, *Peace of Paris*, s. 72-74; Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 248; Pintner, "Rusya'da Kırım Savaşı Döneminde Enflasyon," *American Slavic and East European Review*, cilt 18 (1959), s. 85-87.

70 Baumgart, *Peace of Paris*, s. 25-31.

71 Aynı eser, s. 31 ve devamı; Barnett, *Britain and Her Army*, s. 283-91; E.M. Spiers, *The Army and Society 1815-1914* (London, 1980), bölüm 4; J.A.S. Grenville, *Europe Reshaped 1848-1878* (London, 1976), bölüm 10.

72 O. Anderson, *A Liberal State at War* (London, 1967), çeşitli bölümleri.

73 Bu rakamlar, Michigan Üniversitesindeki Politik ve Sosyal Araştırmalar İçin Üniversiteler Arası Konsorsiyum aracılığıyla bilgisayardan "Savaşın Korrelatları" başlığı altında elde edilen basılı verilerden alınmıştır.

74 Tekrar bkz. MacDonagh, *Liberal State at War;* Schroeder, *Austria, Britain and the Crimean War*, Baumgart, *The Peace of paris* ve N. Rich, *Wyh the Crimean War?: A Cautionary Tale* (Hanover, N.H., 1985), s. 157 ve devamı ile karşılaştırılabilir. Bunlar Palmerston'un kavgacı *tonu* üzerinde çok daha fazla durmaktadırlar.

75 Alıntıyı veren: D.C.B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War* (London, 1983), s. 21. Ayrıca bkz. D. Beyrau, *Militär und Gesellschaft im vorrevolutionaren Russland* (Göttingen, 1984).

76 W.E. Mosse, *Alexander II and the Modernization of Russia* (New York, 1962 edn.), çeşitli bölümleri; Kochan ve Abraham, *Making of Modern Russia*, bölüm 10; Seton-Watson, *Russian Empire*, kısım 4; Falkus, *Industrialization of Russia 1700-1914*, bölüm 5; Blackwell, *Industrialization of Russia*, bölüm 2.

77 Tekrar bkz. Dukes, *Emergence of the Super-Powers*, bölüm 3-4; Gollwitzer, *Geschichte des Weltpolitischen Denkens* cilt 1, bölüm 3-4.

78 K. Bourne, *Britain and the Balance of Power in North America 1815-1908* (London, 1967)'de ele alınmaktadır.

79 "Savaşın Korrelatları" başlıklı basılı bilgisayar verileri; demiryolları mil uzunlukları için, bkz. W.W. Rostow, *The World Economy, History and Prospect* (Austin, Texas, 1978), s. 152. Ayrıca bkz. W.H. Becker ve S.F. Wells, Jr. (eds.), *Economics and World Power: An Assessment of American Diplomacy Since 1789* (New York, 1984), s. 56 ve devamı.

80 Amerikan İç Savaşıyla ilgili literatür insanı hayrete düşürecek kadar geniştir. Benim en yararlı bulduğum çalışmalar şunlardır: H. Hattaway ve A. Jones, *How the North Won: A Military History of the Civil War* (Urbana, Ill., 1983); P.J. Parish, *The American Civil War* (New York, 1975); A.R. Millett ve P. Maslowski, *For the Common Defense: A Military History of the United States of America* (New York, 1984), bölüm 6-7; R.F. Weighley, *History of the United States Army* (Bloomington, Ind., 1984 edn.), bölüm 10-11; Ropp, *War in the Modern World*, s. 175-194; Addington, *Patterns of War*, s. 62-82.

81 Millett ve Maslowski, *For the Common Defense*, s. 155.

82 R.F. Weigley, *The American Way of War: A History of the United States Millitary Strategy and Policy* (Bloomington, Ind., 1977 edn); Millett ve Maslowski *For the Common Defense*, çeşitli bölümleri.

83 Bu konumla ilgili kısa ayrıntılar için bkz. K. Bourne, *Victorian Foreign Policy 1830-1902* (Oxford, 1970), s. 90-96; daha çok ayrıntı için de. E.D. Adams, *Great Britain and the American Civil War*, 2 cilt (London, 1925).

84 J. Luvaas, *The Military Legacy of the Civil War: The European Inheritance* (Chicago, 1959), çeşitli bölümleri.

85 Avrupa'da Kırım Savaşı sonrası diplomasi için bkz. Bridge ve Bullen, *Great Powers and the European State System*, s. 88 ve devamı; Albrecht-Carrié, *Diplomatic History*, s. 94 ve devamı; W.E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System 1855-71* (London, 1963); *NCMH* cilt 10, s. 268 ve devamı; A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford, 1954), s. 83 ve devamı.

86 Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 52 ve devamı.

87 McNeill, *Pursuit of Power*, bölüm 7; C. Harvie, *War and Society in the 19th Century*, blok 4, ünite 10; *War and Society* (The Open University Bletchley, 1973); Strachan, *European Armies*, bölüm 8; Ropp, *War in the Modern World*, bölüm 6; Showalter, *Railroads and Rifles*, çeşitli bölümleri; *NCMH*, cilt 10, bölüm 12; M. Glover, *Warfare from Waterloo to Mons* (London, 1980), kısım 2-3.

88 Prusya'da askeri gelişmeler için, tekrar bkz. Dupuy, *Genius for War*, s. 75 ve devamı; Showalter, *Railroads and Rifles*, çeşitli bölümleri; Strachan, *European Armies*, s. 98 ve devamı. 1866'da yapılan yanlışlar için bkz. M. van Creveld, *Command in War* (Cambridge, Mass., 1985), bölüm 4; G.A. Craig, *The Battle of Koeniggratz* (London, 1965), çeşitli bölümleri. İşin Avusturya cephesi, Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 66 ve devamında özet olarak verilmektedir.

89 Tekrar bkz. Van Creveld, *Command in War*, s. 140 ve devamı; M. Howard, *The Franco-Prussian War* (London, 1981 edn.), çeşitli bölümleri.

90 Askeri ayrıntılar için bkz. Craig, *Koeniggratz*, çeşitli bölümleri; diplomatik ve politik ortam için bkz. O. Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification 1815-1871* (Princeton, N.J., 1963), bölüm 13-15.

91 Howard, *Franco-Prussian War*, bu olayları olağanüstü başarıyla ele almaktadır.

Fransızların askeri zayıflıkları için ayrıca bkz. R. Holmes, *The Road to Sedan: The French Army 1866-70* (London, 1984).

92 Howard, *Franco-Prussian War*, s. 1; ve Fransız tarafı için Holmes, *Road to Sedan*, çeşitli bölümleri.

93 Kaba rakamlar Flora, *State, Economy and Society in Western Europe 1815-1975*, cilt 1; ve B.R. Mitchell, *European Historical Statistics 1750-1975* (2nd, edn., New York, 1981)'de bulunmaktadır: Sözgelimi, kömürle ilgili rakamlar, s. 381 v.b. İki ülkenin ekonomilerinin karşılaştırmalı çözümlemeleri için tekrar bkz. Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, bölüm 2-3; Kemp, Industrialization in Nineteenth-Century Europe, bölüm 3-4; Landes, *Unbound Prometheus*, bölüm 4.

94 Fransa-Prusya Savaşındaki diplomasi konusu, Taylor, *Struggle for Mastery*, s. 201-17; W.E. Mosse, *The European Powers and the German Question 1848-1870* (Cambridge, 1958); E. Kolb (ed.), *Europe und die Reichsgründung (Historische Zeitchrift*, Ek 6, Munich, 1980), çeşitli bölümleri; Bridge ve Bullen, *Great, Powers and the European States System*, s. 108 ve devamında ele alınmaktadır.

95 Bu konuda bkz. A. Mitchell, *The German Influence in France After 1870: The Formation of the French Republic* (Chapel Hill, N.C., 1979); ve aynı yazar, *Victors and Vanquished: The German Influence on Army and Church in France after 1870* (Chapel Hill, N.C., 1984).

96 Bkz. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. xxiv-xxvi'daki aydınlatıcı rakamlar (ve s. xxiii, 4 numaralı dipnottaki yorum); ayrıca D. Mack Smith, *Italy: A Modern History* (Ann Arbor, Mich., 1959), ve C.J. Lowe ve F. Marzari, *Italian Foreign Policy 1870-1940* (London, 1975).

97 P.W. Schroeder'in kullandığı terimleri kullanırsak, "Ortadakilerin Kayboluşu: 1870'in Avrupa Sistemi Üzerindeki Etkisi," *International History Review*, cilt 6 (1984), s. 4.

98 Bunun taşıdığı anlamlar için bkz. aynı eser, çeşitli bölümleri.

99 Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. 218 ve devamı; Bridge ve Bullen, *Great Powers and the European State System*, s. 112 ve devamı; W.L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890* (New York, 1950 edn.), çeşitli bölümleri; Grenville, *Europe Reshaped 1848-1878*, bölüm 18. İngilizlerin politikası, K. Hildebrand, "Büyük Britanya ve Alman Reich'ının Kuruluşu," Kolb (ed.), *Europa und die Reichsgründung*, s. 37 ve devamında geniş olarak ele alınmaktadır.

100 Bu konuda yapılan iyi bir tartışma için bkz. A. Hillgruber, *Bismarcks Aussenpolitik* (Freiburg, 1972); kısa bir özeti de, aynı yazar, *die gescheiterte Grossmacht: Eine Skizze des Deutchen Reiches 1871-1945* (Düsseldorf, 1980), s. 17-30'da yer almaktadır.

101 A. Hillgruber, "'Ufukta Beliren Savaş' Bunalımı, 1875," Bchulin (ed.), *Gedenkschrift Martin Göhring Studien zur europäischen Geschichte* (Wiesbaden, 1968), s. 239-53; P. Kennedy, *The Rise of the Anglo-German Antogonism, 1860-1914* (London/Boston, 1980), s. 29-31.

102 Hillgruber, *Die gescheiterte Grossmacht*, s. 30 ve devamı; daha uzun vadeli sorunlar konusunda yapılmış aydınlatıcı tartışmalar için bkz. D. Calleo, *The German Problem Reconsidered: Germany and the World Order, 1870 to the Present* (New York/Cambridge, 1978), özellikle de bölüm 2-4; W.D. Gruner, *Die deutsche Frage: Ein Problem der europäischen Geschichte seit 1800* (Munich, 1985), çeşitli bölümleri; K. Hildebrand, "Devlet Sanatı mı Yoksa Sistemin Getirdiği Bir Zorunluluk mu? Bir Dünya Gücü Sorunu Olarak 'Almanya Meselesi,'" *Historische Zeitschrif*, sayı 228 (1979).

103 Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. 228 ve devamı; Langer *European Alliances and Alignments*, bölüm 3-5; B. Jelavich, *The Great Powers, the Ottoman Empire, and the Straits Question 1870-1887* (Bloomington, Ind, 1973).

104 Alıntıyı veren: Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 455. Konuyu donanma açısından görmek için bkz. Mitchell, *A History of Russian and Soviet Sea Power*, s. 184-90. Daha genel bir kapsamda görmek için de bkz. B.H. Samner, *Russia and the Balkans 1870-1880* (London, 1937).

105 Bkz. Beyrau'nun (Rusya üzerine), Rumpler'ın da (Avusturya-Macaristan üzerine) denemeleri, Kolb (ed.), *Europa und die Reichsgründung*; Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, bölüm 12; Langer, *European Alliances and Alignment*, bölüm 6-7; W. Windelband, *Bismarck und die europäischen Grossmachte 1878-85* (Essen, 1940); B. Waller, *Bismarck at the Crossroads* (London, 1974).

106 Taylor, *Struggle for Martery in Europe,* bölüm 13; Langer, *European Alliances and Alignments,* bölüm 7-9; *NCMH*, cilt 11, bölüm 20-22.

107 Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 189-90.

Beşinci Bölüm
İki Kutuplu Bir Dünyanın Doğuşu ve "Orta Güçler"in Bunalımı: Birinci Bölüm, 1885-1918

1 Geniş ayrıntı için bkz. S.E. Crowe, *The Berlin West African Conference 1884-1885* (Westport, Conn., 1970 reprint). Genel anlamda ortam konusunda tekrar bkz. Langer, *European Alliances and Alignments,* bölüm 9; *NCMH*, cilt 11, bölüm 20-22; E.A. Benians et al (eds.), *The Cambridge History of the British Empire*, cilt 3, *The Empire-Commonwealth 1870-1919* (Cambridge, 1959)'un çeşitli bölümleri.

2 Genel anlamda bkz.D.M. Pletcher, "Ekonomik Büyüme ve Diplomasi Alanında Yapılan Ayarlamalar, 1861-1989," W.H. Becker ve S.F. Wells (eds.), *Economics and World Power: An Assesment of American Diplomacy Since 1789* (New York, 1984), s. 119-71; M. Plesur, *America's Outwart Thrust: Approaches to Foreign Affairs 1865-1890* (DeKalb, Ill, 1971), s. 151 ve devamı; W.A. Williams, *The Roots of the Modern American Empire* (New York, 1969), s. 262.

3 Crowe, *Berlin West Africa Conference*, s. 220.

4 G.F. Hudson, *The Far East in World Affairs* (2nd edn., London, 1939), s. 74.

5 Genel nitelikli bu olaylar şu çalışmalarda izlenebilir: G. Barraclough, *An Introduction to Contemporary History* (Harmondsworth, Mddx., 1967), bölüm 3-4; A. de Porte, *Europe Between the Super Powers* (New Haven/London, 1979), bölüm 1-5; *NCMH*, cilt 12, *The Shifting Balance of World Forces, 1898-1965*, çeşitli bölümleri; W.R. Keylor, *The Twentieth-Century World: An International History* (Oxford, 1984), kısım 1; J. Bartlett, *The Global Conflict, 1880-1970: The International Rivalry of the Great Powers* (London, 1984), bölüm 1-9; F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace* (Cambridge, 1967), s. 300 ve devamı.

6 Barraclough, *Conteporary History,* bölüm 3; F. Fischer, *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914* (London, 1975), bölüm 3; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery,* bölüm 7.

7 J.A.S. Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy: The Close of the Nineteenth Century, 1895-1902* (London, 1964), s. 165-66; daha genel olarak da W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902* (2nd edn., New York, 1965), bölüm 3 ve s. 505.

8 Fischer, *War of Illusions*, s. 36 ve devamı.

9 Aynı eser, s. 35.

10 P. Kennedy, *Strategy and Diplomacy 1860-1965: Eight Essays* (London, 1983), s. 157-58'den aktarılmaktadır.

11 H. Gollwitzer, *Geschichte des weltpolitischen Denken,* cilt 2, *Zeitalter des Imperialismus und Weltkriege* (Göttingen, 1982), s. 198.
12 P. Kennedy, *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914* (London/Boston, 1980), bölüm 16-17.
13 Aynı yazar, *Strategy and Diplomacy*, s. 46; Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 27 ve devamı.
14 Amery'nin H.J. Mackinder hakkındaki yorumu, "Tarihin Coğrafya Ekseni," *Geographical Journal,* cilt 23, sayı 6 (Nisan 1904), s. 441.
15 Thucydides, *The Peleponnesian War* (Harmondsworth, Mddsx., 1954), s. 49. Bu görüş üzerine yapılmış bir tartışma için bkz. R. Gilpin, *War and Change in World Politics* (Cambridge, 1981).
16 Landes, *Unbound Prometheus*, s. 259.
17 Bu rakamlar, Michigan Üniversitesindeki Politik ve Sosyal Araştırmalar İçin Üniversitelerarası Konsorsiyum aracılığıyla bilgisayardan "Savaşın Korrelatları" başlığı altında elde edilen basılı verilerden alınmıştır.
18 C.E. Black et al., *The Modernization of Japan and Russia: A Comparative Study* (New York, 1975), s. 6-7; ve artık klasik hale gelmiş tarihçe için bkz. W.W. Rostow, *The Proces of Economic Growth* (2nd edn., Oxford, 1960).
19 Aynı eser.
20 Bu rakamlar Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri", s. 292, 302'den alınmıştır.
21 "Correlates of War," bilgisayardan elde edilen basılı veriler.
22 Aynı kaynak.
23 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 292, 299.
24 Aynı eser, s. 296, 304.
25 C. Barnett, *The Collapse of British Power* (London/New York, 1972), s. xi.
26 Wright, *Study of War*, s. 670-671.
27 Aynı eser. Wright, Birleşik Devletlerle ilgili 1890 rakamını 40.000 olarak vermektedir; bunun yanlış olduğu bellidir.
28 Bkz. yukardaki s. 188-89.
29 Bkz. yukardaki Tablo 14. Bu dönemdeki genel İtalya tarihi D. Mack Smith, *Italy, A Modern History* (Ann Arbor, 1969), s. 101 ve devamında; C. Seton Watson, *Italy from Liberalism to Fascism* (London, 1967), s. 129-412'de ele alınmaktadır. *New Cambridge Modern History*, cilt 11, *1870-98*'de bir "İtalya" bölümü olmadığı, cilt 12, *1898-1945*'te ise, ancak bir kaç sayfa bulunduğu (s. 482-87) görülmektedir.
30 Kemp, *Industrialization in Nineteenth-Century Europe*, bölüm 6.
31 Bkz. aşağıdaki çalışmada yapılan göndermeler: A. Tamborra, "İtalyan Sanayiinin Yükselişi ve Balkanlar," *Journal of European Economic History*, cilt 3, sayı 1 (1974), s. 87-120. Bu konuda yararlı olan başka çalışmalar da şunlardır: G. Mori, "İtalya'da Sanayileşmenin Başlangıcı," *Journal of European Economic History*, cilt 4, sayı 1 (İlkbahar 1975), s. 79-94; aynı yazar, "İtalya'da Sanayileşme Süreci: Bazı Öneriler, Meseleler ve Sorular," *Journal of European Economic History*, cilt 8, sayı 1 (İlkbahar, 1979), s. 60-82; Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, 1780-1914, bölüm 5; Pollard, *Peaceful Conquest*, s. 229-32; Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism*, s. 284 ve devamı; S.B. Clough, *The Economic History of Modern Italy, 1830-1914* (New York, 1964); L. Cafagua, "İtalya'da Sanayi Devrimi, 1830-1914," C. Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 4, kısım 1, *The of Industrial Societies*, s. 287-325.
32 A.S. Milward ve S.B. Saul, *The Development of the Economies of Continental Europe 1850-1914* (Cambridge, Mass., 1977), s. 253 ve devamı; J.S. Cohen,

"İtalya'daki Sanayileşmenin Finansmanı, 1894-1914: Geç Kalan Bir Ülkede Gerçekten Kısmi Değişim," *Journal of Economic History*, cilt 27 (1967), s. 363-82; V. Castronovo, "İtalya'nın Atılımı: Sorunun Eleştirici Gözle Yeniden Incelenmesi," *Journal of Italian History*, cilt 1 (1978), s. 492-510.

33 R.J.B. Bosworth, *Italy, the Least of the Powers: Italian Foreign Policy Before the First World War* (Cambridge, 1979), s. 4.

34 Bkz. "İtalya'nın Askeri Açıdan Yeterliği" konusunda *Journal of Strategic Studies*, cilt 5, sayı 2 (1982), s. 248 ve devamında yer alan ilginç (ve bütünüyle iç karartıcı) makaleler; J. Gooch, "1915'ten Önceki İtalya: Zayıf Durumda Olanın Şaşkınlığı," E.R. May (ed.), *Knowing One's Enemies: Intelligence Assesment Before the Two World Wars* (Princeton, N.J. 1984), s. 205 ve devamı; J. Whittam, *The Politics of the Italian Army 1861-1918* (London, 1977), çeşitli bölümleri ve aynı yazar, "Savaş Hedefleri ve Strateji: İtalyan Hükümeti ve Başkomutanlık 1914-1919," B. Hunt and a. Preston (eds.) *War Aims and Strategic Policy in the Great War* (London, 1977), s. 85-104.

35 P. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation, 1908-1914* (Cambridge, Mass., 1971), bölüm 7; A.J. Marder, *The Anatomy of British Sea Power* (Hamden, Conn., 1964 reprint), s. 174-75.

36 Bosworth, *Italy the Least of the Great Powers*, çeşitli bölümleri. Ayrıca bkz. aynı yazar, *Italy and the Approach of the First World War* (London, 1983); Lowe ve Marzari, *Italian Foreign Policy, 1870-1940*, çeşitli bölümleri.

37 P. Kennedy, "Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası Güç Sistemi," S.E. Miller (ed.), *Military Strategy and the Origins of the First World* (Princeton, N.J., 1985), s. 15.

38 W.R. Keylor, *The Twentieth-Century World*, s. 14-15. Olayların genel olarak anlatıldığı başka kaynaklar için bkz. *NCMH*, cilt 12, bölüm 12; I. Nish, *Japan's Foreign Policy, 1869-1942* (London, 1978); R. Storry, *Japan and the Decline of the West in Asia 1894-1943* (London, 1979).

39 Japonya'nın politik ve ekonomik çağdaşlaşması R. Storry, *A History of Modern Japan* (Harmondsworth, Mddsx., 1982 edn.), bölüm 5'te kısaca; W.H. Beasley, *The Meiji Restoration* (Stanford, Calif., 1972); E.H. Norman, *Japan's Emergence as a Modern State* (New York, 1940); T. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise 1868-1880* (Stanford, Calif., 1955)'de çok daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

40 Japonya'daki çağdaşlaşmanın ekonomik yönleri aşağıdaki kaynaklarda izlenebilir: G.S. Allen, *A Short Economic History of Japan* (London, 1981 edn.), bölüm 2-5; L. Klein ve K. Ohkawa (eds.), *Economic Growth: The Japanese Experience Since the Meiji Era* (Holmwood, 111., 1968); Rostow, *World Economy*, s. 416-25; K. Ohkawa ve H. Rosovsky, *Japanese Economic Growth* (Stanford, Calif., 1973).

41 E.B. Potter (ed.), *Sea Power: A Naval History* (Annapolis, Md., 1981).

42 Alıntıyı veren: Storry, *Japan and the Decline of the West in Asia*, s. 30.

43 Bu konuda bkz. yeni bir çalışma olan I. Nish, *The Origin of the Russo-Japanese War* (London, 1985), çeşitli bölümleri. Çatışmanın kendisi en iyi J.N. Westwood, *Russia Against Japan, 1904-5: A New Look at the Russo-Japanese War* (London, 1986)'da anlatılmakta ve Storry, *Japan and the Decline of the West in Asia*, bölüm 4-5'te; Okamoto, *The Japanese Oligarchy and the Russo-Japanese War* (New York, 1970)'da; J.A. White, *The Diplomacy of the Russo-Japanese War* (Princeton, N.J., 1964)'da da ele alınmaktadır. Denizlerdeki savaş Potter (ed.), *Sea Power* s. 168 ve devamında kısaca ve P. Padfield, *The Battleship Era* (London, 1972), s. 167 ve devamında anlatılmaktadır. Karadaki savaş ise, *The Short Victorious War: A History of the Russo-Japanese War*, 1904-5 (New York, 1974)'de ele alınmıştır.

44 Bkz. A.J. Sherman, "Dünya Politikası İçinde Alman-Yahudi Bankerler: Rus-Japon Savaşının Finansmanı," *Leo Baeck Institute Yearbook,* cilt 28 (1983), s. 59-73.
45 Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism,* s. 464'ten aktarılmaktadır.
46 Almanya'nın ekonomik büyümesinin genel olarak anlatıldığı kaynaklar için bkz. Fisher, *War of Illusions,* kısım 1; Calleo, *The German Problem Reconsidered,* bölüm 4; N. Stone, *Europe Transformed 1878-1916* (London, 1983), s. 159 ve devamı; W.G. Hoffmann, *Das Wachstum der Deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts,* (Berlin, 1965); W.O. Henderson, *The Rise of German Industrial Power, 1834-1914,* (Berkeley/Los Angeles, 1972), kısım 3; M. Kitchen, *The Political Economy of Germany 1815-1914* (London, 1978).
47 Bu rakamı John Gooch'un, *Military Effectiveness* (ed., A. Millett ve Murray)'in çıkacak olan birinci cildinde yer alacak "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İtalya" başlıklı bildirisinin 2. sayfasından aldım.
48 Bkz. Calleo, *German Problem Reconsidered,* s. 66, 68'de yeralan rakamlar.
49 Alıntıyı veren: J. Steinberg, "Kopenhag Kompleksi," *Journal of Contemporary History,* cilt 1, kısım 3 (1966), s. 26.
50 Langer, *Diplomacy of Imperialism,* s. 96; tekrar bkz. Gollwitzer, *Geschichte des weltpoltischen Denkens,* cilt 2, s. 83-252; aynı yazar, *Europe in the Age of Imperialism* (London, 1969), çeşitli bölümleri; W. Baumgart, *Imperialism: The Idea and Reailty of British and French Colonial Expansion 1880-1914* (Oxford, 1982), kısım 3.
51 Bu alıntılar için sırasıyla bkz. Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism,* s. 311; J.C. Röhl, "Almanya, Prusya ve Polonya Üzerine 1892 Tarihli Bir Belge," *Historical Journal,* cilt 7 (1964), s. 144 ve devamı; Fisher, *War of Illusions,* bölüm 3.
52 Bu terimi H.U. Wehler, *Bismarck und der Imperialismus* (Cologne, 1969), kısım 3, s. 112 ve devamından alıyorum.
53 Bkz. A.J. Marder, *From the Dreatnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Period,* cilt 1, *The Road to War 1904-1914* (London, 1961), bölüm 13; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery,* bölüm 8-9'daki değerlendirmeler.
54 Kennedy, *Strategy and Diplomacy,* s. 160.
55 B.F. Schute, *Die deutsche Armee* (Düsseldorf, 1977); V.R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914* (London/New York, 1974), bölüm 1 ve 6. Almanya'nın askeri gücünün (özellikle de Rusya ve Fransa ile karşılaştırıldığında) nasıl budalaca gerçek değerinin altında hesaplandığını gösteren iyi örnekler için bkz. P. Towle, "1914'te Avrupa'daki Güç Dengesi," *Army Quarterly and Defense Journal,* cilt 104 (1974), s. 333-62.
56 Bütün bu rakamlar Wright, *Study of War,* s. 670-71'den alınmıştır.
57 J.K. Tanenbaum, "Fransızların Almanya'nın Savaş Harekât Planları Tahminleri," May (ed.), *Konwing One's Enemies,* s. 162.
58 Calleo, *German Problem Reconsidered,* giriş.
59 Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism,* s. 311.
60 Tekrar bkz. Gilpin, *War and Change in World Politics,* çeşitli bölümleri.
61 Bu konudaki inandırıcı bilgiler için bkz. J.G. Röhl ve N. Sombart (eds.), *Kaiser Wilhelm II: New Interpretations* (Cambridge, 1982)'deki makaleler.
62 Alıntıyı veren: G.A. Craig, *Germany 1866-1965* (Oxford, 1978), s. 336. I.N. Lambi, *The Navy and German Power Politics 1862-1914* (London/Boston, 1984)'de amaçlardaki bir karışıklığı iyice gösteren bilgiler bulunmaktadır.
63 Fisher, *War of Illusions,* çeşitli bölümleri; Berghahn, *Germany ant the Approach of War,* çeşitli bölümleri.

64 Bu konu P. Kennedy (ed.), *The War Plans of the Great Powers 1880-1914* (London/Boston), giriş bölümünde daha derinlemesine irdelenmektedir.
65 Calleo, *German Problem Reconsidered*, s. 5.
66 Alıntıyı veren: Kennedy, *Strategy and Diplomacy*, s. 157.
67 Bkz. C.F. Doran ve W. Parsons, "Savaş ve Nispi Güç Çevrimi," *American Political Science Review*, cilt 74 (1980), s. 956'da yer alan ve Fransa, Büyük Britanya ve Avusturya-Macaristan'ın "Nispi Güç"lerini gösteren şemalar.
68 Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. xxviii.
69 Konu Kann'ın, *History of the Habsburg Empire*, s. 461 ve devamında kısaca ele alınmakta; Milward ve Saul tarafından, *Development of the Economics of Continental Europe 1850-1914*, s. 271 ve devamında geniş olarak incelenemektedir: Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, bölüm 5'te ise daha incelikli bir çözümleme yer almaktadır.
70 Bairoch, "Avrupa'nın Gayri Safi Milli Hasılası 1800-1975," s. 287.
71 L.L. Farrar, *Arrogance and Anxiety: The Ambivalence of German Powers 1849-1914* (Iowa City, Iowa, 1981), bölüm 3, 9 ve 18 numaralı dipnotlar. Farrar "güç"ü nüfusu imalat sanayii üretimi ile çarparak hesaplamaktadır. Bu bölümün başlarında gücün çok daha karmaşık bir fenomen olduğu gösterilmek istenmiştir.
72 Karşılaştırmalı büyüme oranları için bkz. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire 1750-1914*, s. 239; sanayi potansiyeli için de bkz. yukarıdaki Tablo 17.
73 Bu rakamlar Good, *Economic Rise of the Habsburg Empire*, s. 150'den alınmıştır.
74 Bundan sonra söylenenler için bkz. Stone, *Europe Transformed*, s. 303 ve devamında çok başarılı bir biçimde çizelen tablo: Kann, *History of the Habsburg Empire*, bölüm 8; C.A. MacArtney, *The Habsburg Empire 1790-1918* (London, 1969), bölüm 14-17; A.J. May, *The Habsburg Monarchy 1862-1916* (Cambridge, Mass., 1960), s. 343 ve devamı.
75 Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, bölüm 9; Langer, *Diplomacy of Imperialism*, s. 596-98; özellikle de C. Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale* (London, 1968), s. 127 ve devamı.
76 Alıntıyı veren: Stone, *Europe Transformed*, s. 316-17; ayrıca bkz. Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 125-26, 148, 160, 172.
77 Wright, *Study of War*, s. 670-71, sütun 10-12; Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 125-126, 148, 160, 172'de yararlı olmaktadır.
78 Avusturya-Macaristan donanmasının durumu için bkz. Halpern, *Mediterannean Naval Situation*, bölüm 6. Ordunun 1914'ten önceki durumu Rothenberg'in son derece başarılı çalışması *Army of Francis Joseph*, bölüm 9-12'de; N. Stone, "Moltke ve Conrad: 1909-1914'te Avusturya-Macaristan ve Alman Genelkurmayları Arasındaki İlişkiler," Kennedy (ed.), *War Plans of the Great Powers, 1880-1914* s. 22 ve devamında; aynı yazar, *The Eastern Front 1914-1917* (London, 1975), bölüm 4'te; aynı yazar, "Avusturya-Macaristan," May (ed.), *Knowing One's Enemies*, s. 37 ve devamında ele alınmaktadır.
79 Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, s. 159 ve s. 152, 163.
80 Aynı eser, s. 159. Ayrıca bkz. "Moltke ve Conrad," Kennedy (ed.), *War Plans of the Great Powers*.
81 Stone, "Avusturya-Macaristan", s. 52.
82 Bu noktada bkz. P.W. Schroeder'in, Büyük Güçlerin (özellikle de Büyük Britanya'nın) statükoyu kurtarmak için Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu olduğu gibi korumaları gerekirdi yolunda yaptığı etkili ve çok akıllı savunma: "Doludizgin I. Dünya Savaşı," *Journal of Modern History*, cilt 44, sayı 3 (1972), s. 319-45. Bu Birleşik Devletler ve SSCB, ilerde Üçüncü Dünyada ortaya çıkacak

istikrarsızlığı önlemek amacıyla, 1945'ten sonra Britanya Imparatorluğunu olduğu gibi korumaya çalışmalıydılar iddiasından farklı değildir.

83 Fransa'nın dış politikası konusunda, bkz. daha eski bir çalışma olan E.M. Carroll, *French Public Opinion and Foreign Affairs 1880-1914* (London, 1931), G.F. Kennan, *The Decline of Bismarck's European Order: Franco-Russian Relations 1875-1890* (Princeton, N.J., 1979); Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale;* J.F.V. Keiger, France and the Origins of the First World War (London, 1983).

84 Bu dönemdeki Fransız savunma politikası konusunda kapsamlı bir tarih bulunmamaktadır; ancak, D. Porch, The March to the Marne: The French Army 1871-1914 (Cambridge, 1981); P.M.de la Gorce, *The French Army: A Military Political History* (New York, 1963), bölüm 1-5; R.D. Challenor, *The French Theory of the Nation in Arms 1866-1939* (New York, 1955)'da yararlı ayrıntılar vardır; ayrıca bkz. aşağıdaki 88-89 numaralı notlardaki göndermeler.

85 Marder, *Anatomy of British Sea Power*, s. 71-3, 86-7, 107-9, 124 ve devamı; ve Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, bölüm 11, 27 numaralı dipnotta yapılan göndermeler.

86 Fransız sömürgeciliği ve Fransız sömürge imparatorluğu aşağıdaki kaynaklarda ele alınmaktadır: A.S. Kanya-Forstner, *The Conquest of the Western Sudan: A Study in French Military Imperialism* (Cambridge, 1969), R. Betts, *Tricouleur: The French Empire* (London, 1978); H. Brunschwig, *French Colonialism, 1871-1916: Myths and Realities* (London, 1966); R. Girardet, *L'idée colonialen en France de 1871 à 1962* (Paris, 1972); J. Ganiage, *L'expansion coloniale de la France sous la Troisiéme Rebuphlique 1871-1914* (Paris 1968).

87 Bu tartışmanın iyi bir özeti için bkz. A.S. Kanya-Forstner, "Afrika'daki Fransız Yayılması: Mit Teorisi," R. Owen ve R. Sutcliffe (eds.), *Studies in the Theory of Imperialism* (London, 1972), s. 285 ve devamı.

88 Fransa'nın donanma politikası Jenkins, *History of the French Navy*, s. 303 ve devamı; Williamson, *Politics of Grand Strategy*, s. 227 ve devamı; Halpern, *Mediterranean Naval Situation*, s. 47 devamı; ve T. Ropp, *The Development of a Modern Navy: French Naval Policy 1871-1904* (Annapolis, Md., 1987), çeşitli bölümlerinde kısaca ele alınmaktadır.

89 Bu, pek çok tarihçinin, *per se* askeri politika yerine neden Fransa'daki sivil-asker ilişkileri üzerinde durduklarını da açıklayabilir. Örnekler için, yukarıdaki 84 numaralı notta sıralanan çalışmalara ek olarak bkz. R. Girardet, *La Société militaire dans la France contemporaine* (Paris, 1953); G. Krumeich, *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War* (Leamington Spa., 1986).

90 Bundan sonra söylenenler için bkz. Milward ve Saul, *Development of the Economies of Continental Europe, 1850-1914*, bölüm 2; Kemp, *Industrialization in Nineteenth-Century Europe*, bölüm 3; aynı yazar, *Economic Forces in French History*, bölüm 9; Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, bölüm 3 (bu son derece başarılı ve incelikli bir çalışmadır); Rowley, *Evolution économique de la France du Milieu du XIXe siécle à 1914*, çeşitli bölümleri, Caron, *Economic History of Modern France*, kısım 1; J.H. Claphan, *The Economic Development of France and Germany 1815-1914* (Cambridge, 1948); R. Price, *The Economic Modernization of France* (London, 1975).

91 Kemp, *Industrialization in Nineteenth-Century Europe*, s. 71-72.

92 Fransız bankacılığı ve denizaşırı yatırımları konusundaki çalışmalar çok fazladır; kısa bir özet için bkz. Kindleberger, *Financial History of Western Europe*, s. 225 ve devamı; Trebilcock, *Industrialization of the Continental Development of Europe* (Princeton, 1961), çeşitli bölümleri. Rusya'nın aldığı borçlar ve Fransız-

Rus diplomasisi R. Girault, *Emprunts russes et investisements français en Russie, 1887-1914* (Paris, 1973); ve Krumeich, *Armaments and Politics in France*, bölüm 6'da ele alınmaktadır.

93 Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, s. 182.

94 Aynı eser, s. 158.

95 Barioch, "Avrupa'nın Gayri Safi Milli Hasılası," s. 281; aynı yazar, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 297; Wright, *Study of War*, s. 670-671. Ayrıca bkz. V. Hentschel, "19. Yüzyıl Ortasında Birinci Dünya Savaşına Kadar İngiltere, Fransa ve Almanya'da Üretim, Büyüme ve Verimlilik," *Vierteljahresschrift fur Sozial-und Wirtschaftsgeschicht*, cilt 68 (1981), s. 457-510'da yapılan dikkatli karşılaştırmalar. Bütün bunlar, Stone, *Europe Transformed*, s. 282 ile hayli çelişmektedir.

96 Bkz. Mitchell, *Victors and Vanquished*, bölüm 1-5, özellikle de s. 109-11'de bu noktayı doğrulamak üzere verilen son derece ağırlıklı bilgiler.

97 Porch, *March to the Marne*, s. 227.

98 Bu tür iddiaların pek çok örneğini görmek için bkz. E. Weber, *The Nationalist Revival in France, 1905-1916* (Berkeley, Cali., 1959); H. Contamine, *La Revanche*, 1871-1914 (Paris, 1957); Krumeich, *Armament and Politics in France*, çeşitli bölümleri.

99 Aynı eser. Ayrıca bkz. Williamson, *Politics of Grond Strategy*, bölüm 5 ve 8; B.H. Liddell Hart, "Fransa'da Birinci Dünya Savaşından Önceki Askeri Görüşler," M. Gilbert (ed.), *A Century of Conflict, 1850-1950* (London, 1966), s. 133-48.

100 Bundan sonra söylenenler için bkz. Andrew, *Théoplie Delcasse and the Making of the Entente Cordiale*, çeşitli bölümleri; Keiger, *France and the Origins of the First World War*, bölüm 1. ve 4.

101 J.J. Becker, *1914: Comment les Français sont entrés dans la guerre* (Paris, 1977); J. Joll, *The Origins of the First World War* (London/New York, 1984), bölüm 8.

102 J. Remak, "1914 – Üçüncü Balkan Savaşı: Savaşın Kökenleri Üzerine Yeni Bir İnceleme," yeniden basımı, Koch (ed.), *Origins of the First World War*, s. 89-90.

103 Bu ifade, ilk kez R. Robinson, J. Gallagher ve A. Denny *Africa and the Victorian: The Official Mind of Imperialism* (2nd edn., London, 1981)'de kullanılmıştır. Bu ifade ve yazarların başka görüşleri üzerine yapılan bir tartışma için bkz. P. Kennedy, "1815-1914'te İngiliz Emperyalizminde Süreklilik ve Kesintiler," C.C. Elridge, (ed.), *British Imperialism in the Nineteenth Century* (London, 1984), s. 20-38.

104 Tekrar bkz. Bourne, *Britain and the Balance of Power in North Africa*, çeşitli bölümleri. Bu görüş ayrılıklarının çözüme ulaştırılması ve ilişkinin başka yönleri konusunda bkz. B. Perkins *The Great Rapprochement* (New York, 1969).

105 Gillard, *Struggle for Asia*, çeşitli bölümleri; F. Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia, 1864-1914* (New Haven, Conn., 1968); E. Hölzle, *Die Selbstentmachtung Europas*, s. 85 ve devamı.

106 L.K. Young, *British Policy in China 1895-1902* (Oxford, 1970); P. Lowe, *Britain in the Far East: A Survey from 1819 to the Present* (London, 1981), bölüm 3-4.

107 Hobsbawm, *Industry and Empire*, s. 150. Ayrıca bkz. P.J. Cain, *Economic Foundations of British Overseas Expansion 1815-1914* (London, 1980), bölüm 9; W.G. Hynes, *The Economics of Empire: Britain, Africa and the New Imperialism, 1870-95* (London, 1979), çeşitli bölümleri; Cain ve Hopkins, "İngiltere'nin Denizaşırı Yayılmasının Politik Ekonomisi," s. 485 ve devamı.

108 Ayrıntılar için bkz. Grenville, *Lord Salisbury and Foreign Policy*, ilk bölümler.

109 Marder, *Anatomy of British Sea Power*, çeşitli bölümleri; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, bölüm 7-8; ve J. Gooch, *The Plans of War: The General*

Staff and British Military Strategy, c. 1900-1916 (London, 1974), donanma ve orduya ilişkin olarak yapılan planlamayı ele almaktadır.

110 Sonuç olarak literatür son derece geniştir ve her yıl genişlemektedir. Hobsbawm, *Industry and Empire*, s. 136-53, 172-85; Landes, *Unbound Prometheus*, s. 326-58; ve Mathias, *First Industrial Nation*, s. 243-52, 306-34, 365-426, hâlâ çok aydınlatıcı niteliktedir. Crouzet, *Victorian Economoy* ise, kısa ve özlü olan yeni bir çalışmadır.

111 Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, s. 315'ten aktarılmaktadır.

112 Alıntıyı veren: N. Mansergh, *The Commonwealth Experience* (London, 1969), s. 134.

113 Benzer alıntılar için bkz. Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, s. 307 ve çeşitli bölümleri.

114 Alıntı G.R. Searle, *The Quest for National Efficiency 1899-1914* (Oxford, 1971), s. 5'te yer almaktadır; bu çalışmada söz konusu ruhsal duruma ilişkin olarak çok geniş ayrıntılar da bulunmaktadır.

115 Porter, *Lion's Share*, s. 353-54.

116 Taylor, *Struggle For Mastery in Europe*, s. xxix; Peacock ve Wiseman, *Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, s. 166; Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, bölüm 17.

117 Bu rakamlar W. Woodruff, "Bir Sanayi Ekonomisinin Doğuşu, 1700-1914," Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 4, kısım 2, *The Emergence of Industrial Societies*, s. 707'den alınmıştır.

118 Bu konuda bkz. Porter'ın kusursuz çalışması *Britain, Europe and the World*, çeşitli bölümleri.

119 Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s 195 ve devamı.

120 Mansergh, *Commonwealth Experience*, bölüm 5; D.C. Gordon, *The Dominion Partnership in Imperial Defense 1870-1914* (Baltimore, Md., 1965).

121 Bu konuda bkz. Ehrman, *Cabinet Government and War 1890-1940* (Cambridge, 1958); F.A. Johnson, *Defense by Committee* (London, 1960).

122 Bkz. yukardaki 102 numaralı not.

123 M. Howard, *The Continental Commitment* (London, 1972), çeşitli bölümlerinde üstün bir başarıyla çözümlenmektedir.

124 French, *British Economic and Strategic Planning*, çeşitli bölümleri; Kennedy, "Yirminci Yüzyıl İngiltere'sinde Strateji Karşısında Maliye," *Strategy and Diplomacy*, s. 89-106; ve Porter, *Britain, Europe and the World*, bölüm 3'te yer alan aydınlatıcı tartışma.

125 Fischer, *War of Illusion*, s. 402'den aktarılmaktadır.

126 Bu sözcükler, İngiltere'nin Rusya'daki elçisi Buchanan'a aittir. Alıntıyı veren: K. Wilson, "Avrupa Dengesi İçinde İngiltere'nin Gücü, 1960-1914," D. Dilks (ed.), *Retreat from Power: Studies in Britain's Foreign Policy in the Twentieth Century* 2 cilt (London, 1981), cilt 1, s. 39.

127 Bunlar, sırasıyla R. Ropponen, *Die Kraft Russlands: Wie Beurteilte die politische und militarische Führung der europäischen Grossmächte in der Zeit von 1965 bis 1914 die Kraft Russlands?* (Hensinki, 1968)'ın kabaca altbaşlığı ve asıl başlığıdır; bu çalışma, olağanüstü zengin bir derlemedir.

128 Bundan sonra, Rusya'nın 1914 öncesi ekonomisine ilişkin olarak gelen bölüm, aşağıdaki kaynaklara dayanmaktadır: G. Grossman, "Rusya ve Sovyetler Birliğinin Sanayileşmesi," Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 4, kısım 2, s. 486 ve devamı; R. Munting, *The Economic Development of the USSR* (London, 1982), bölüm 1; O. Crips, *Studies inthe Russian Economy Before 1914* (London, 1976), özellikle de bölüm 1, "Rusya'nın Sanayileşme Düzeni,

1700-1914,"; Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 506 ve devamı, 647 ve devamı; Blackwell, *Industrialization of Russia* bölüm 2; M.E. Falkus, *Industrialization of Russia 1700-1914*, bölüm 7-9; Milward ve Saul, *Development of the Economies of Continental Europe*, s. 365-423; Black (ed.), *Modernization of Japan and Russia*, çeşitli bölümlerindeki karşılaştırmalar; ve daha eski bir çalışma olan M.S. Miller, *The Economic Development of Russia, 1905-1914* (London, 1926)'daki pek çok istatistik.

129 Crisp, "Sanayileşme Düzeni", s. 40-41.

130 Munting, *Economic Development*, s. 34; Girault, *Emprunts russes et Investisements Français en Russie*, çeşitli bölümleri; J.P. Machay, *Pioneer for Profit: Foreign Entrepreneurs and Russian Industrialization* (Chicago/London, 1970), çeşitli bölümleri. Yerli girişimçiler için bkz. R. Portal, "Moskof Sanayiciler: Pamuk Sektörü, 1861-1914," W.L. Blackweel (ed.), *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin* (New York, 1974), s. 161-96.

131 Munting, *Economic Development*, s. 31. Daha genel anlamda, A. Gershrenkon, *Economic Backwardness in Historical Perspective* (Cambridge, Mass, 1962); M. Falkus, "Çarlık Rusya'sında Yabancı Yatırımlarının Çeşitli Yönleri," *Journal of European Economic History*, cilt 8, sayı 1 (Ilkbahar 1979), s. 14-16. En son çıkan, çok incelikli (dolayısıyla da çok karmaşık) inceleme için bkz. P. Gatrell, *The Tsarist Economy, 1850-1917* (London, 1986), çeşitli bölümleri.

132 Bkz. yukardaki Tablo 14-18; ve Nove'nin *An Economic History of the USSR* (Harmondsworth, Mddsx., 1969), s. 14-15'te yer alan son derece başarılı karşılaştırmalı istatistikleri.

133 Munting, *Economic Development*, s. 27; Trebilcock, *Industrialization of the Continental Powers*, s. 216 ve devamı, 247 ve devamı.

134 Grossman, "Rusya ve Sovyetler Birliğinin Sanayileşmesi," s. 489.

135 Aynı eser, s. 486.

136 Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, bölüm 4. Lieven'in kitabının 1. ve 5. Bölümleri bu bakımdan inandırıcıdır; T.H. von Laue, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia* (New York, 1963) da öyle.

137 Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, bölüm 13; H. Rogge, *Russia in the Age of Modernization and Revolution, 1881-1917* (London, 1983), s. 77; Falkus, *Aspect of Foreign Investment*, s. 10

138 Stone, *Europe Transformed*, s. 257 ve devamı bu konuda özellikle yararlıdır. Ayrıca bkz. Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 541 ve devamı; Milward ve Saul, *Development of the Economies of Continental Europe*, s. 397 ve devamı; J.H.L. Keep, "Rusya," *NCMH*, cilt 9, s. 369.

139 Stone, *Europe Transformed*, s. 212-13. Ayrıca bkz. Blackwell, *Industrialization of Russia*, s. 32 ve devamı.

140 Stone, *Europe Transformed*, s. 244.

141 Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 485 ve devamı, 607 ve devamı, 643 ve devamı; Rogge, *Russia in the Age of Modernization and Revolution*, bölüm 9. Ordunun ülke içi polis görevleri karşısındaki hoşnutsuzluğu konusunda bkz. J. Bushnell, *Mutiny and Repression: Russian Sodiers in the Revolution of 1905-1906* (Bloomington, Ind., 1985), s. 32 ve devamı.

142 Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, bölüm 5; Joll, *Origins of the First World War*, s. 102 ve devamı.

143 Bkz. yukardaki Tablo 14-18.

144 K. Neilson, "Silindir'i İzlerken: İngiliz Gözlemciler ve 1914 Öncesinde Rus Ordusu," *Journal of Strategic Studies*, cilt 8, sayı 2 (Haziran 1985), s. 213.

145 Bu da şaşırtıcı değildir, çünkü Savaş Dairesinin yabancı ülkelerle ilgili "Askeri

Raporlar"ı coğrafyayı, topografyayı, etnografyayı, savunmayı, ticareti, kaynakları, ulaştırmayı, politik koşulları vb. kapsıyordu – bkz. T.G. Ferfuson, *British Military Intelligence, 1870-1914* (Frederick, Md., 1984), s. 223.

146 O. Crisp, alıntıyı veren: Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, s. 9; ve ayrıntılar için bkz. J. Bushnell, "Üniformalı Köylüler: Köylü Bir Topluluk Olarak Çarlık Ordusu," *Journal of Social History*, cilt 13 (1980), s. 565-76. Ayrıca bkz. A.K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army* (Princeton, 1980), bölüm 1-2.

147 Alıntıyı veren: Fuller, "Rus İmparatorluğu," May (ed.), *Konwing One's Enemies*, s. 114 ve çeşitli bölümleri. Bu noktada aşağıdaki kaynaklar da önemlidir: J. Bushnell, "Çarın Subay Sınıfları, 1881-1914; Gelenekler, Görevler ve Yetersizlikler," *American Historical Review*, cilt 86 (1981), s. 753-80; P. Kenez, "Devrimden Önce Rus Subay Sınıfları: Askerlerin Düşünce Yapısı," *Russian Review*, cilt 31 (1972), s. 226-36. Bushnell'in incelemesi *Mutiny and Repression* okuyucu için açıklayıcı olan başka ayrıntılar da vermektedir; W.C. Fuller, *Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1881-1914* (Princeton, N.J., 1985) de öyle.

148 Fuller, "Rus Imparatorluğu", çeşitli bölümleri; A.K. Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, bölüm 1-2; W.B. Lincoln, *Passage Through Armageddon: The Russians in the War the Revolution 1914-1918* (New York, 1986), s. 52 ve devamı.

149 Liven, *Russia and the Origins of the First World War*, s. 149-50; Stone, *Eastern Front*, s. 134 (alıntı da buradan yapılmıştır).

150 Rusların savaş öncesindeki planlamalarında ortaya çıkan karışıklıklar Stone, *Eastern Front*, s. 30 ve devamında; Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, bölüm 5; L.C.F. Turner, "1914'teki Rus Seferberliği," gözden geçirilmiş baskısı, Kennedy, *War Plans of the Great Powers* ve devamında ele alınmaktadır.

151 Mitchell, *History of Russian and Soviet Sea Power*, s. 279.

152 Doran ve Parsons, "Savaş ve Nispi Güç Çevrimi", s. 956.

153 D.M. Pletcher, "1861-1898: Ekonomik Büyüme ve Diplomasi Alanında Yapılan Ayarlamalar," W.H. Becker ve S.F. Wells (eds.), *Economics and World Power: An Assessment of American Diplomacy Sinse 1789* (New York, 1984), s. 120. Bu büyüme konusunda yapılmış başka incelemeler için bkz. M.L. Eysenbach, *American Manufactured Exports 1897-1914: A Study of Growth and Comparative Advantage* (New York, 1976); H.G. Vatter, *The Drive to Industrial Maturity: The U.S. Economy, 1860-1914* (Westport, Conn., 1975 baskısı.)

154 Stone, *Europe Transformed*, s. 211 ve devamı; R.M. Robertson, *History of American Economy* (New York, 1975 edn.), bölüm 13 ile karşılaştırılabilir.

155 Barraclough, *Introduction to Contemporary History*, s. 51.

156 O. Wright, *Study of War*, s. 670-671'den alınmıştır; kişi başına gelir hesapları bana aittir.

157 Bkz. yukardaki tablo 15-16 – ancak, Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, p.xxx ile karşılaştırılabilir.

158 Farrar, *Arragonce and Anxiety*, s. 39, 168 numaralı dipnot.

159 Aynı eser; D.H. Aldcroft, *From Versailles to Wall Straeet: The International Economy in the 1920s* (Berkeley/Los Angeles, 1977), s. 98, Tablo 4.

160 Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 39; Crouzet, Victorian Economy, s. 342, 153 numaralı dipnot.

161 Woodruff, *America's Impact on the World*, s. 161.

162 W. LaFeber, *The New Empire: An Interpretation of American Expansion 1860-1898* (Ithaca, N.Y. 1963); W.A. Williams, *The Roots of The Modern American*

Empire (New York, 1969). Amerika'nın dış politikası üzerine daha genel niteliklı incelemeler için bkz. T.A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People* (New York, 1974 edn.); R.D. Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century* (New York/Oxford, 1984), s. 122 ve devamı.

163 Pletcher, "1861-1898," s. 124 ve devamı; T. McCormick, *China Market: America's Quest for Informal Empire* (Chicago, 1967); D.G. Munro, *Intervention and Dollar Diplomacy in the Cribbean 1900-1921* (Princeton, N.J., 1964); E.R. May, *Imperial Democracy: The Emergence of America as a Great Power* (New York, 1961), s. 5-6; Perkins, *Great Rapprochment*, s. 122 ve devamı.

164 Eleştirici bir çözümleme için bkz. M. de Cecco, *Money and Empire: The International Gold Standard 1890-1914* (Oxford, 1974), s. 110-126; 1907 bunalımı için bkz. J.H. Clapham, *The Economic History of Modern Britain*, 3 cilt (Cambridge, 1938), cilt 3, s. 55 ve devamı.

165 1895-1915 arasında Amerikan emperyalizminin ardındaki sebepler ve bu yolda gerçekleştirilen eylemler konusundaki literatür son derece geniştir. Yukarıdaki 162 ve 163 numaralı notlarda yapılan göndermelerden ayrı olarak bkz. R. Dallek, *The American Style of Foreign Policy* (New York, 1983), bölüm 1-3; E.R. May, *American Imperialism: A Speculative Essay* (New York, 1968); G.F. Lindermann, *The Mirror of War: American Society and the Spanish - American War* (Ann Arbor, Mich., 1974); Howard, K. Beale, *Theodore Roosevelt and the Rise of America to World Power* (New York, 1962 baskısı).

166 Dallek, *American Style of Foreign Policy* s. 23.

167 Beale, *Theodore, Roosevelt and the Rise of America to World Power*, çeşitli bölümleri; Dallek, *American Style of Freign Policy*, bölüm 2; Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, s. 24-38.

168 Özellikle bkz. G.F. Kennan, *American Diplomacy* (Chicago, 1984 edn.), bölüm 1-3; ve Dallek, *American Style of Foreign Policy*, çeşitli bölümlerdeki eletiriler.

169 B.D. deniz gücünün bu dönemde genişlemesi ve ülkenin deniz gücü politikası, artık, kapsamlı olarak ele alınmış durumdadır. Potter (ed.), *Sea Power*, bölüm 15 ve 17-18 dışında bkz. K.J. Hagan (ed.), *In Peace and War: Interpretations of American Naval History, 1775-1978* (Westport, Conn., 1978), bölüm 9-10, W.R. Braisted, *The United States Navy in the Pacific*, 2 cilt (Austin, Texas, 1958 ve 1971); ve daha eski olan çalışmalar: H. ve M. Sprout, *The Rise of American Naval Power, 1776-1918* (Princeton, N.J., 1946 edn.) ve W. Mills, *Arms and Men* (New York, 1956), bölüm 2.

170 Braisted'in önemli çalışmalarının dışında, bkz. R.D. Challenor, *Admirals, Generals and American Foreign Policy 1898-1914* (Princeton, N.J., 1973); J.A.S. Grenville ve G.B. Young, *Politics Strategy and American Diplomacy: Studies in Foreign Policy, 1873-1917* (New Haven, Conn., 1966).

171 Challenor, *Admirals, Generals, and American Foreign Policy*, çeşitli bölümleri; H.H. Herwig, *Politics of Frustration: The United States in German Naval Planning, 1889-1941* (New York, 1976). İngiliz-Amerikan ilişkilerindeki iyileşme için bkz. C.S. Campbell, *From Revolution to Rapprochement: The United States and Great Britain, 1783-1900* (New York, 1974), bölüm 13-14.

172 Millett ve Maslowski, *For the Common Defense*, bölüm 9-10. Daha çok ayrıntı için bkz. D.F. Trask, *The War with Spain in 1898* (New York, 1981); ve G.A. Cosmas, *An Army for Empire: The United States Army in the Spanish-American War* (Columbia, Missouri, 1971). Tutumlarda meydana gelen değişiklik konusunda yararlı olan başka kaynaklar: J.L. Abrahamson, *American Arms for a New Century* (New York, 1981); R. Weighley, *History of the United States Army*, bölüm 13-14.

173 Tekrar bkz. yukarıdaki tablo 14-20.

174 F. Gilbert, *The End of the European Era, 1890 to the Present* (3rd edn., New York, 1984), s. 110. Bu onyılların ayrıntılı çözümleri için bkz. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, s. 325 ve devamı; Bridge ve Bullen, *Great Powers and the European States System*, bölüm 6-8; Albrecht-Carrié, *Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna*, s. 207 ve devamı; Barlett, *Global Conflict*, bölüm 2-3.

175 B. Waller, *Bismarck at the Crossroads: The Reorientation of German Foreign Policy After the Congress of Berlin 1878-1880* (London, 1974), s. 195. Ayrıca bkz. Taylor, *Struggle for Mastery*, s. 258 ve devamı; ve Kennan, *Decline of Bismarck's European Order*, s. 73 ve devamı.

176 Kennan, *Decline of Bismarck's European Order*, çeşitli bölümleri; ve aynı yazar, *The Fateful Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War* (New York, 1984), çeşitli bölümleri. İşin Almanya cephesi, N. Rich, *Friedrich von Holstein*, 2 cilt (Cambridge, 1965), cilt 1, çeşitli bölümlerinde geniş olarak ele alınmaktadır.

177 Avrupa sahnesinin 1890'larda "istikrara kavuşup," sömürge meselelerine yönelmeyi mümkün kıldığına ilişkin tartışma en iyi W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902* (New York, 1951 edn.), çeşitli bölümlerinde ele alınmaktadır.

178 Langer'ın ifadesi: Bkz. aynı eser, bölüm 13; ve daha genel olarak, Padfield, *Battleship Era*, bölüm 14.

179 Bu değişim konusunda tekrar bkz. Perkins, *Great Rapprocohement*, çeşitli bölümleri; Campbell, *From Revolution to Rapprocohement*, bölüm 14.

180 Bu konuda standart hale gelmiş çalışma, I.H. Nish, *The Anglo-Japanese Alliance* (London, 1966)'dır; ayrıca bkz. C.J. Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, 2 cilt (London, 1967), cilt 1, bölüm 10.

181 Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, bölüm 18; Andrew, *Delcassé and the Making of the Entente Cordiale*, çeşitli bölümleri; Albrecht-Carrié, *Diplomatic History*, s. 232 ve devamı. Ayrıca bkz. M. Behnen, *Rüstung-Bündnis-Sicherheit* (Tübingen, 1985)'de yer alan yorumlar.

182 Bu konu en iyi Andrew, *Delcassé*, çeşitli bölümleri; ve G.L. Monger, *The End of Isolation: British Foreign Policy 1900-1907* (London, 1963)'de ele alınmaktadır.

183 O.J. Hale, *Germany and the Diplomatic Revolution 1904-1906* (Philadelphia, Pa., 1931); Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, bölüm 14.

184 Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, s. 268 ve devamı; daha çok ayrıntı için bkz. B. Vogel, *Deutsche Ruslandpolitik, 1900-1906* (Düsseldorf, 1973).

185 Bu karmaşık olaylar Taylor, Monger, Andrew, Rich ve Kennedy'nin yukarıda sayılan çalışmalarında ele alınmaktadır. Ayrıca bkz H. Raulff, *Zwischen Mactpolitik und Imperialismus: Die deutsche Frankreichpolitik 1904-5* (Düsseldorf, 1976); ve Lambi'nin son derece başarılı çalışması, *Navy and German Power Politics 1862-1914*, bölüm 13.

186 Taylor, *Struggle for Mastery*, bölüm 19; Z. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War* (London, 1977), bölüm 2 ve devamı. 1909'daki küçük düşürücü duruma Rusların gösterdiği tepki için bkz. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, s. 36 ve devamı.

187 Steiner, *Britain and the Origins of the First World War*, s. 200 ve devamı; Williamson, *Politics of Gran Strategy*, çeşitli bölümleri, özellikle de bölüm 7.

188 Bu olaylarla ilgili en ayrıntılı inceleme, L. Albertini, *The Origin of the War of 1914*, 3 cilt, (London, 1952-57)'dir; ama aşağıdaki çalışmalarda da olaylar kısa ve

özlü bir biçimde anlatılmaktadır: L.C.F. Turner, *Origins, of the First World War* (London, 1970); J. Joll, *Origins of the First World War*, bölüm 2-3; ve Langhorne, *Collapse of the Concert of Europe*, bölüm 6-7.

189 1914 öncesi savaş planlarına ilişkin literatür son derece geniştir; incelemeler için bkz. P.M. Kennedy (ed.), *The War Plans of the Great Powers 1880-1914* (London/Boston, 1979); S.E. Miller (ed.), *Military Strategy and the Origins of the First World War* (Princeton, N.J., 1985); J. Synder, *The Ideology of the Offensive* (Ithaca, N.Y., 1984).

190 Strachan, *European Armies and the Conduct of War*, bölüm 9; B.E. Schmitt ve H.C. Vedeler, *The World in the Crucible 1914-1919* (New York, 1984), s. 62 ve devamı.

191 Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, bölüm 9.

192 Bu tartışma için bkz. L.L. Farrar, *The Short-War Illusion* (Santa Barbara, Calif. 1973), çeşitli bölümleri.

193 Bu konuda kısa bilgi için bkz. Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, s. 62 ve devamı; ve daha ayrıntılı olarak D.M. Smith *The Great Departure: The United States and World War I, 1914-1920* (New York, 1965); P. Devlin, *Too Proud to Fight: Woodrow Wilson's Neutrality* (New York, 1975); E.R. May, *The World War and American Isolation* (Chicago, 1966 edn.); A.S. Link, *Wilson*, bugüne kadar çıkan 5 cilt (Princeton, N.J., 1947-65), cilt 3-5.

194 Bu konuda en iyi çalışma, Bosworth, *Italy, The Least of the Great Powers*'dır.

195 Dikkatleri dağıtan bu gelişmeler konusunda bkz. P. Guinn, *British Strategy and Politics, 1914-1918* (Oxford, 1965); Beloff, *Imperial Sunset*, cilt 1, bölüm 5; ve D. French, *British Strategy and War Aims 1914-1916* (London/Boston, 1986), çeşitli bölümleri.

196 Rothenber, *Army of Francis Joseph*, bölüm 12-14'te, Avusturya-Macaristan'ın savaş sırasındaki askeri politikası konusunda –hem güçlü hem zayıf yanları kapsayan– kusursuz bir çözümleme bulunmaktadır.

197 Bu tartışma için bkz. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War*, bölüm 9; Kennedy, *Rise of the Anglo-German Antagonism*, s. 458 ve devamı.

198 Bu çizgilerde daha geniş bir tartışma için bkz. Kennedy, *British Naval Mastery*, bölüm 9.

199 Aynı eser.

200 Strachen, *European Armies and the Conduct of War*, bölüm 9; bu sorunun çok iyi bir çözümlemesi için bkz. S. Bidwell ve D. Graham, *Fire-Power: British Army Weapons and Theories of War, 1904-1945* (London, 1982), bölüm 7-8. Kısa ve özlü bir inceleme için bkz. B. Bond, "Birinci Dünya Savaşı," *NCMH*, cilt 12, bölüm 7.

201 Çok iyi örnekler için bkz. Stone, *Eastern Front*, s. 265 ve çeşitli bölümleri.

202 Bu konuda Van Creveld, *Supplying War*, bölüm 4 inandırıcıdır. Ayrıca bkz. G. Ritter, *The Schlieffen Plan* (New York, 1958), ve L.C.F. Turner, "Schlieffen Planının Önemi", Kennedy (ed.), *War Plans of the Great Powers*, s. 199-221'deki eleştiri.

203 Daha çok ayrıntı için bkz. Stone, *Eastern Front*, bölüm 3-8; Schmitt ve Vedeler, *World in the Crucible*, bölüm 4-5; B.H. Liddell Hart, *History of the First World War* (London, 1970 baskısı), bölüm 4-5; Lincoln, *Passage Through Armageddon*, bölüm 2-4.

204 Schmitt ve Vedeler, *World in the Crucible*, bölüm 6; J.L. Stokesbury, *A Short History of World War I* (New York, 1981), bölüm 11-12.

205 Sözgelimi Rusya konusunda bkz. Stone, *Eastern Front*, bölüm 9; Britanya konusunda bkz. Barnett, *Collapse of British Power*, s. 113 ve devamı; Fransa konusunda bkz. McNeill, *Pursuit of Power*, s. 318 ve devamı.

206 McNeill'in kusursuz genel incelemesinden ayrı olarak bkz. G. Hardach, *The First World War 1914-1918* (London, 1977) özellikle de, bölüm 4 ve 6; ve A. Marwick, *War and Social Change in the Twentieth Century* (London, 1974), bölüm 2-3.

207 Tekrar bkz. Rothenberg, *Army of Francis Joseph*, bölüm 12-14; iç sorunlar konusunda bkz. Kann, *History of the Habsburg Empire*, bölüm 9; A.J. May, *The Passing of the Habsburg Monarchy, 1914-1918*, 2 cilt (Philadelphia, Pa., 1966), çeşitli bölümleri.

208 Özellikle bkz. J. Gooch'un yakında çıkacak olan A. Millett ve W. Murray (eds.), *Military Effectiveness*'de basılacak "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İtalya," başlıklı bildirisi.

209 J.A.S. Grenville, *A World History of the Twentieth Century 1900-1945* (London, 1980), cilt 1, s. 218-19.

210 Stone, *Eastern Front*'ın çeşitli bölümlerinde son derece iyi ayrıntılar bulunmaktadır (ancak yazarın Rusya'nın sanayi alanındaki başarılarına ilişkin iddiaları birtakım noktaları dayanıksız olarak doğru saymaktadır). Ayrıca bkz. Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 689 ve devamı; D.R. Jones, "Imparatorluk Rusya'sının Silahlı Kuvvetleri Savaşta, 1914-1918: Muharebe Yeterliği Üzerine Bir Çözümleme," Millett ve Murray (eds.), *Military Effectiveness*. Moskova sanayicilerinin rolü ve hükümetlerle olan kavgaları L.H. Siegelbaum, *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1914-1917* (New York, 1984)'de ayrıntılı olarak verilmektedir. A.L. Sidorov, *The Economic Position of Russia During the First World War* (Moscow, 1973 çevirisi)'da başka pek çok ayrıntı vardır. Çarın kendi çabaları, D.R. Jones, "II. Nicholas ve Yüksek Komutanlık," *Sbornik*, cilt 11 (1985), s. 47-83'te ele alınmaktadır.

211 Schmitt ve Vedeler, *World in the Crucible*, s. 188-99. Bu alıntı N. Golovine, *Russian Army in the World War* (New Haven, 1932), s. 281'den yapılmıştır. Ölü ve yaralı sayıları ve "ikinci-kategori"nin askere çağrılmasıyla ilgili hoşnutsuzluklar konusunda bkz. Wildman, *End of the Russian Imperial Army*, bölüm 3; ve Lincoln, *Passage Through Armageddon*, çeşitli bölümlerdeki başarılı inceleme.

212 G. Pedrocini, *Les mutineries de 1917* (Paris, 1967), bu bunalım konusunda kaleme alınmış birkaç incelemeden en iyisidir.

213 McNeill, *Pursuit of Power*, s. 322; bu çalışmada mevcut literatürün iyi bir sentezi de yer almaktadır. Ayrıca bkz. Hardach, *First World War*, s. 86 ve devamı, 131 ve devamı.

214 Bkz. daha eski bir çalışma olan M. Ange-Laribé, *L'agriculture pendant la guerre* (Paris, 1925) ve Hardach ve McNeill'in anlattıkları.

215 Bu rakamlar, Stokesbury, *Short History of World War I*, s. 289'dan alınmıştır.

216 Kennedy, "1914'ten Önce Büyük Britanya," May (ed.), *Knowing One's Enemies*, s. 172-204; French, *British Economic and Strategic Planning*, çeşitli bölümleri.

217 Tekrar bkz. Barnett, *Collapse of British Power*, s. 113 ve devamı; Hardach, *First World War*, s. 77 ve devamı; McNeill, *Pursuit of Power*, s. 325 ve devamı; R.J.Q. Adams, *Arms and the Wizard: Lloyd George and the Ministry of Munitions, 1915* (London, 1978), çeşitli bölümleri.

218 Bu rakamlar Hardach, *First World War*, s. 87'den alınmıştır.

219 Kennedy, *Realities Behind Diplomacy*, s. 146; rakamlar ise Peacock ve Wiseman, *Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*'daki tablolardan çıkarılmıştır.

220 Bond, "Birinci Dünya Savaşı," çeşitli bölümleri, *NCMH*, cilt 12; Guinn, *British Strategy and Politics*, çeşitli bölümleri; Schmitt ve Vedeler, *World in the Crucible*, bölüm 6-8; D.R. Wooward, *Lloyd George and the Generals* (Newark, N.J., 1983).

221 Alıntıyı veren: Beloff, *Imperial Sunset*, cilt 1, s. 255. Geniş ayrıntı için bkz. K. Burk, *Britain, America and the Sinews of War 1914-1918* (London/Boston, 1985).
222 F.S. Northedge, *The Troubled Giant: Britain Among the Great Powers*, (London, 1966), s. 623.
223 Bu konu. T. Lupfer, "Doktrinin Dinamiği: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Alman Taktik Doktrininde Meydana Gelen Değişiklikler," *Leavenworth* Papers, sayı 4 (Fort Leavenworth, Kans., 1981); ve Vam Creveld, *Command in War*, s. 168 ve devamında kapsamlı olarak ele alınmaktadır.
224 Hardach, *First World War*, s. 55 ve devamı; G. Feldman, *Army, Industriy and Labour in Germany 1914-1918* (Princeton, N.J., 1966).
225 Bunun nasıl gergin bir havada ele alındığını görmek için bkz. Beloff, *Imperial Sunset*, s. 239 ve devamı, 246 ve devamı, 271.
226 Hardach, *The First World War*, s. 63 ve devamı; McNeill, *The Pursuit of Power*, s. 338 ve devamı; Bond, "Birinci Dünya Savaşı", s. 198-99, *NCMH*, cilt 12.
227 Geniş ayrıntı A. Skalweit, *Die Deutsche Kriegsnährungswirschaft* (Berlin, 1927) ve bir özetle birlikte Hardach, *First World War*, s. 112 ve devamında bulunabilir. Savaşın Alman halkı üzerindeki etkisi için bkz. J. Kocka, *Facign Total War: German Society 1914-1918* (Leamington Spa, Warwick, 1984), bölüm 2 ve 4; alıntı için de bkz. McNeill, *Pursuit of Power*, s. 340.
228 Bkz. yukarıdaki 193 numaralı notta yer alan göndermeler. Tarihsel olayların bir özeti için bkz. D.M. Smith, "Ulusal Çıkarlar ve Amerikan Müdahalesi, 1917: Tarihsel bir Değerlendirme," *Journal of American History*, cilt 52 (1965), s. 5-24.
229 Amerika'nın katkısı, Millet ve Maslowski, *For the Common Defense*, bölüm 11; Weighley, *History of the United States Army*, bölüm 16; T.K. Nenninger, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Amerika'nın Askeri Yeterliği," Milett ve Murray (ed.), *Military Effectiveness* (yakında çıkıyor).
230 Strachan, *European Armes and the Conduct of War*, s. 148. Ayrıca bkz. Ritter, *The Sword and the Scepter*, 4 cilt (London, 1975), cilt 4, s. 119 ve devamı, 229 ve devamı.
231 Bond, "Birinci Dünya Savaşı," *NCMH*, cilt 12 s. 199; rakamlar da buradan alınmıştır. Schmitt ve Vedeler, *World in the Crucible*, s. 261. 1918 tarihli seferler üzerine yapılmış ayrıntılı incelemeler için bkz. J. Toland, *No Man's Land: The Story of 1918* (London, 1980); H. Essame, *The Battle for Europe, 1918* (New York, 1972); B. Pitt, *1918 – The Last Act* (New York, 1962).
232 Ayrıntılar için bkz. Schmitt ve Vedeler, *World in the Crucible*, s. 255 ve devamı, 376 ve devamı; A.J. Ryder, *The German Revolution of 1918* (Cambridge, 1967), çeşitli bölümleri.
233 J. Keegan, *The Face of Battle* (Harmondsworth, Mddsx., 1978), çeşitli bölümleri; J. Williams, *The Home Fronts: Britain, France and Germany, 1914-1918* (London, 1972); A. Marwick, *The Deluge – British Society in the First World War* (London, 1965); aynı yazar, *War and Social Change in the Twentieth Century*, bölüm 2-3.
234 Bu görüş Kennan'ın kitaplarında vardır; sözgelimi, bkz. *Decline of Bismarck's European Order*, s. 3. Hölzle, *Die Selbstentmachtung Europas* da benzer bir çizgidedir. Psikolojik-kültürel etkilerle ilgili ve daha ayrıntılı çalışmalara gönderme yapan incelemeler için bkz. Schmitt ve Vedeler, *World in the Crucible*, s. 476 ve devamı, ve J. Joll, *Europe Since 1870* (London, 1973), özellikle bölüm 11.
235 Bkz. M. Middlebrook, *The Kaiser's Battle: 21 March 1918* (London, 1978)'deki anekdotlar.
236 Savaş harcamalarıyla ilgili rakamlar Hardach, *First World War*, s. 153'ten; seferber edilen toplam kuvvet sayıları Barraclough (ed.) *Atlas of World History*, s. 252'den alınmıştır.

1 1919-1923 anlaşmaları için, bunların genel olarak ele alındığı kaynaklar: *NCMH*, cilt 12, bölüm 8; Albrecht-Carrié, *Diplomatic History of Europe*, s. 360 ve devamı; G. Ross, *The Great Powers and the Decline of the European States System 1914-1915* (London, 1983), bölüm 3; R.J. Sontag, *A Broken World, 1919-1939* (New York, 1971), bölüm 1 ve 4; M.L. Dockrill ve J.D. Goold, *Peace Without Promise: Britain and the Peace Conferences 1919-23* (London, 1981), çeşitli bölümleri; S. Marks, *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918-1933* (London, 1976), bölüm 1.

2 Ross, *Great Powers*, bölüm 4; Marks, *Illusion of Peace*, bölüm 3; A.J.P. Taylor, *The Origins of the Second World War* (Harmondsworth, Mddsx., 1964 edn.), bölüm 3; J. Jacobsen, *Locarno Diplomacy: Germany and the West 1925-1929* (Princeton, N.J., 1972); ve G. Grun, "Locarno, İdeal ve Gerçeklik," *International Affairs*, cilt 31 (1955), s. 477-85, bu konudaki en iyi çalışmalardır.

3 Tazminatlar ve savaş borçları konusundaki literatür artık sel halinde akmaktadır. Daha önemli yeni çalışmalar arasında M. Tachtenberg, *Reparation in World Politics: France and European Diplomacy 1916-23* (New York, 1980); W.A. McDougall, *France's Rhineland Diplomacy 1914-1924* (Princeton, N.J., 1978); H. Rupieper, *The Cuno Government and Reparations, 1922-1923* (London, 1979); S.A. Shuker, *The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Daves Plan* (Chapel Hill, N.C., 1976); D.P. Silverman, *Reconstructing, Europe After the Great War* (Cambridge, Mass., 1982) vardır. Marks, *Illusion of Peace*, bölüm 2 de okuyucuya yarar sağlamaktadır ve Kindleberger, *Financial History of Western Europe*, kısım 4'te iyi bir özet yer almaktadır.

4 D.H. Aldcroft, *From Versailles to Wall Street, 1919-1929* (London, 1977), s. 13. Bu, "savaşın giderleri" konusunda 1919 sonrasında çıkan bütün incelemeler kadar (bunlar çoğunlukla Carnegie Foundation tarafından desteklenmiştir) daha yakın tarihlerde çıkan çalışmaların da iyi bir özetini oluşturmaktadır.

5 Aldcroft, *From Versailles to Wall Street*, s. 14.

6 Aldcroft, *The European Economy 1914-1980* (London, 1978), s. 19.

7 Aldcroft, *From Versailles to Wall Street*, s. 34-35, 98 ve devamı.

8 Rostow, *World Economy*, s. 194-200'de iyi bir özet yer almaktadır; ayrıca bkz. Kenwood ve Lougheed, *Growth of the International Economy*, bölüm 11; A.S. Milward, *The Economic Effects of the World Wars in Britain* (London, 1970), çeşitli bölümleri; Landes, *Unbound Prometheus*, bölüm 6.

9 I. Svennilson, *Growth and Stagnation in the European Economy*, (Geneca, 1954), s. 204-05.

10 Farrar, *Arrogance and Anxiety*, s. 39, 17 numaralı dipnot.

11 Aldcroft, *From Versailles to Wall Street*, bölüm 1, ve s. 99-101; Kenwood ve Lougheed, *Growth of the International Economy*, s. 176 ve devamı; Amerika'daki tarım ürünleri fiyatlarında 1919'dan sonra meydana gelen çöküntünün ayrıntıları konusunda bkz. Robertson, *History of the American Economy*, s. 515.

12 İyi bir özet için bkz. Hardach, *First World War*, bölüm 6; ayrıca Aldcroft, *From Versailles to Wall Street*, s. 30 ve devamı.

13 Bkz. yukardaki 3 numaralı notta yapılan göndermeler; ve Aldcroft, *From Versailles to Wall Street*, bölüm 4.

14 Bu konuda bkz. Rowland (ed.), *Balance of Power or Hegemony: The Inter-War*

Monetary System'da yer alan denemeler; C.P. Kindleberger, *The World in Depression 1929-1939* (California, 1973), çeşitli bölümleri, özellikle de bölüm 1 ve 4; A. Fishlow "Geçmişin Verdiği Ders: 19. Yüzyılda ve İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Sermaye Piyasaları," *International Organization*, cilt 39, sayı 3 (1985), özellikle de s. 415-27. Kennedy, *Over Here*, s. 334-47'de çok iyi bir çözümleme yer almaktadır.

15 Bu olayların bir çözümlemesi için bkz. Aldcroft, *From Versailles to Wall Street*, bölüm 7-11; Kindleberger, *World in Depression*, bölüm 3-9; aynı yazar, *Financial History of Western Europe*, bölüm 20.

16 Kindleberger, *World in Depression*, s. 231; Rowland, "Amerika'nın Üstünlüğünü Hazırlarken: Ekonomik Gücün İngiltere'den Birleşik Devletlere Transferi, 1933-1944," Rowland (ed.), *Balance of Power or Hegemony*, s. 198 ve devamı. Chamberlain'den yapılan alıntı için bkz. D. Reynolds, *The Creation of the Anglo-American Alliance, 1937-61* (London, 1981), s. 16 ve çeşitli bölümleri, ayrıca, C.A. MacDonald, *The United States, Britain and Appeasement 1936-1939* (London, 1980).

17 A.J.P. Taylor, *The Trouble-Marks: Dissent over Foreign Policy, 1789-1939* (London, 1969 edn.), bölüm 4-6; Z.S. Steiner, *The Foreign Offise and Foreign Policy 1898-1914* (Cambridge, 1969), çeşitli bölümler; G.A. Craig ve A.L. George, *Force and Statecraft: Diplomatic Problems of Our Time* (Oxford, 1983), bölüm 5.

18 Sözgelimie, bkz. L. Martin, *Peace Without Victory – Woodrow Wilson and the English Liberals* (New York, 1973 edn.); Taylor, *Trouble-Makers*, bölüm 5.

19 A.J. Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy* (New York, 1970 edn.), çeşitli bölümleri; S.R. Grabaud, *British Labour and the Russian Revolution 1917-1924* (Cambridge, 1956); F.S. Northedge ve A. Wells, *Britain and Soviet Communism: The Impact of a Revolution* (London, 1982), bölüm 8.

20 G. Schmidt, "Neden Hâlâ Politik Tarih?" *Aus Politik und Zeitgeschicht*, B15/75 (Nisan 1975), s. 32 ve devamı.

21 Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counter-revolution at Versailles 1918-1919* (London, 1968); Joll, *Europe Since 1870*, bölüm 9, "Devrim ve Karşı-Devrim" C.S. Maier, *Recasting Bourgeois Europe* (Princeton, N.J., 1975), özellikle de bölüm 1'de, devrimin yarattığı bu tür korkulara ilişkin yararlı ayrıntılar bulunmaktadır.

22 Joll, *Europe Since 1870*, bölüm 9-12; Sontag, *Broken World*, s. 24 ve devamı.

23 Schmidt ve Vedeler, *World in the Crucible*, s. 467 ve devamı; B. Bengonzi, *Heroes Twilight* (New York, 1966); P. Fussel, *The Great War and Modern Memory* (New York, 1975); Barnett, *Collapse of British Power*, s. 426 ile karşılaştırılabilir.

24 Tekrar bkz. Joll, *Europe Since 1870*, s. 262 ve devamı; Gollwitzer, *Geschichte des Weltpolitischen Denkens*, cilt 2, s. 538 ve devamı; A Hamilton, *The Appeal of Ascism* (London, 1971); P. Hayes, *Fascism* (London, 1973), çeşitli bölümleri, R.A.L. Waite, *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany* (Cambridge, Mass., 1952), çeşitli bölümleri; J. Diehl, *Paramilitary Politics in Weimer Germany* (Bloomington, Ind., 1977).

25 D. Caute, *The Fellow Travellers* (London, 1973); Northedge ve Wells, *Britain and Soviet Communism*, bölüm 6-8.

26 Bundan sonra söylenenler için bkz. Barraclough, *Introduction to Contemporary History*, bölüm 6, "Batı Karşısındaki İsyan," başlıklı kusursuz çözümleme; ve Barraclough (ed.), *Atlas of World History*, s. 248, 260-61'deki haritalar. Ayrıca bkz. Gollwitzer, *Geschichte des weltpolitischen Denkens*, cilt 2, s. 575 ve devamı; *NCMH*, cilt 12, bölüm 10-12; H. Bull ve A. Watson, *The Expansion of International*

Society (Oxford, 1984), özellikle kısım 3; R.F. Holland, *European Decolonization 1918-1981* (London, 1985), bölüm 1; H. Griml, *Decolonization: The British, Frenc, Dutch and Belgian Empires 1919-1963* (London, 1978), bölüm 1-3.

27 İngilizler konusunda iyi bir örnek için bkz. B.R. Tomlinson, *The Political Economy of the Raj 1914-1947* (Cambridge, 1979), çeşitli bölümleri; daha genel anlamda da Tomlinson, "İngiltere'nin Ufalışı: Ulusal Gerileme ve İmparatorluğun Kaybedilmesi," *Journal of Imperial and Commonwealth History*, cilt 11 (1982), s. 58-72; Thornton, *Imperial Idea and its Enemies*, bölüm 4-6; Beloff, *Imperial Sunset*, cilt 1, bölüm 6.

28 Barraclough, *Introduction to Contemporary History*, s. 156-58.

29 Storry, *Japan and the Decline of the West in Asia*, s. 107 ve devamı; Grenville, *World History of the Twentieth Century*, s. 117 ve devamı; Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 229 ve devamı; Gollwitzer, *Geschichte des weltpolitischen Denkens*, cilt 2, s. 575 ve devamı.

30 A. Iriye, *After Imperialism: The Search for a New Order in the Far East 1921-1931* (New York, 1978 baskısı), çeşitli bölümleri.

31 Kiernan, *European Empires from Conquest to Collapse*, bölüm 13; *NCMH*, cilt 12, s. 319, 324-25; C.M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion 1914-1924* (Stanford, Cali., 1981), s. 246.

32 Howard, *Continental Commitment*, s. 56 ve devamı; B. Bond, *British Military Policy Between the Two Wars* (Oxford, 1980), bölüm 1, 3-4.

33 1919 sonrasında Almanya'nın politikasındaki bu "süreklilik"le ilgili tartışmalar için bkz. konunun genel olarak ele alındığı kaynaklar: Calleo, *German Problem Reconsidered*, çeşitli bölümleri; Gruner, *Die deutsche Frage*, s. 126 ve devamı; Hillgruber, *Germany and the Two World Wars*, çeşitli bölümleri. Ayrıca bkz. önemli iki yeni çalışma: G. Stoakes, *Hitler and the Quest for World Dominion: Nazi Ideology and Foregn Policy in the 1920s* (Leamington Spa, Warwickshire, 1986); M. Lee ve W. Michalka, *German Foreign Policy 1917-1933: Continuity or Break?* (Leamington Spa, Warwicskhire, 1987).

34 Taylor, *Origins of the Second World War*, s. 48.

35 Aynı eser, 1919 sonrasındaki "denge" konusunda yapılmış başka incelemeler için bkz. DePorte, *Europe Between the Super-Powers*, bölüm 3; Thomason, *Europe Since Napoleon*, s. 622 ve devamı; Ross, *Great Powers and the Decline of the European States System*, bölüm 3-6.

36 E.M. Bennett, *German Rearmament and the West*, 1932-1933 (Princeton, N.J., 1979), s. 92 ve devamı, bu konuda en iyi kaynaktır.

37 P. Wandycz, *France and Her Eastern Allies 1919-25* (Minneapolis, Minn., 1962), çeşitli bölümleri; ve daha eski tarihli, klasik hale gelmiş olan, A. Wolfers, *Britain and France Between Two Wars* (New York, 1966 edn.), özellikle de, bölüm 8. Fransa'nın Almanya'yı Doğu Avrupa'da olduğu noktada tutmak için sonradan harcadığı çabalar, L. Radice, *Prelude to Appeasement, East Central European Diplomacy in the early 1930s* (New York, 1981), bölüm 3-4'te araştırılmaktadır.

38 W.N. Medlicott, *British Foreign Policy Since Versailles, 1919-1963* (London, 1968), s. 61-63; Ross, *Great Powers*, s. 57; A. Orde, *Britain and International Security 1920-1926* (London, 1978), çeşitli bölümleri. Bu politikanın sürekliliği konusunda bkz. P.W. Schroeder, "Münih ve İngiliz Geleneği," *Historical Journal*, cilt 19 (1976), s. 223-43.

39 A. Keichova, *An Economic Background to Munich* (Cambridge, 1974), çeşitli bölümleri; D. Kasire, *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War* (Princeton, N.J., 1980), çeşitli bölümleri; B.J. Wendt, "İngiltere ve Almanya'nın 'Güneydoğu'ya Doğru Yayılması'" I. Geiss B.J. Wendt (eds.),

Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts (Düsseldorf, 1973), s. 483-512.

40 Alıntıyı veren: Northedge, *Troubled Giant*, s. 220. *NCMH*, cilt 12, bölüm 9; ve Ross, *Great Powers*, bölüm 7'de cemiyetin etkinlikleriyle ilgili kısa ve özlü olarak kaleme alınmış yararlı incelemeler bulunmaktadır.

41 E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis 1919-1939* (London, 1939); Sontag, *Broken World* çeşitli bölümleri; A. Adamwaite, *The Lost Peace: International Relations in Europe 1918-1939* (London, 1980), çeşitli bölümleri.

42 D. Mack Smith, *Mussolini: A Biography* (New York, 1982), Mussolini'nin kişisel portresini başarıyla çizmekte, ancak aynı şeyi Italya'nın Mussolini dönemindeki politikası ve ekonomisi için aynı ölçüde yapmamaktadır. İşin bu yönleri için bkz. M. Knox, *Mussolini Unleashed 1939-1941* (Cambridge, 1982), bölüm 1; J. Whittam, "İtalyan Genelkurmayı ve Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı," A. Preston (ed.), *General Staffs and Diplomacy Before the Second World War* (London, 1978), s. 77-97; A. Raspin, "1930'lardan 1940'a Kadar İtalyan Silahlanmasının Ekonomik ve Politik Yönleri," F. Forstmeier ve H.E. Wolkmann (eds.), *Wirtschaft und Rüstung and Worabend des Zweiten Weltkrieges* (Düsseldorf, 1975), s. 202-21; B.R. Sullivan, "İtalyan Silahlı Kuvvetleri, 1918-1940," Millet ve Murray (eds.) *Military Effectiveness*, cilt 2 (yakında çıkıyor.)

43 S. Ricossa, "İtalya" Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 6, sayı 1, s. 272 ve devamı; R. Higham, *Air Power: A Concise History* (Manhattan,Kan., 1984 baskısı), s. 48; J.W. Thompson, *Italian Civil and Military Aircraft 1930-1945* (Falbrook, Cali., 1963).

44 Knox, Mussolini *Unleashed*, s. 20.

45 Ricossa, "Italya", s. 266'dan aktarılmıştır, ayrıca bkz. Knox, *Mussolini Unleashed*, s. 30-31, 43.

46 Ricossa, "İtalya", s. 270.

47 Knox, *Mussolini Unleashed*, bölüm 1; Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire* bölüm 13; Raspin, "Ekonomik ve Politik Yönleri" çeşitli bölümleri; W. Murray, *The Change in the European Balance of Power, 1938-1939* (Princeton, N.J., 1984), s. 110 ve devamı.

48 Knox, *Mussolini Unleashed*, s. 48.

49 Aynı eser, s. 73. Daha genel olarak da bkz. McNeill, *Pursuit of Power*, s. 350 ve devamı; W. Murray, "Almanların Hava Gücü ve Münih Bunalımı", B. Bond ve I. Roy (eds.) *War and Society*, cilt 1 (1976), s. 107-18.

50 Yuvarlak ve köşeli parantez için olmayan rakamlar Hillman, "Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret," A.J. Toynbee ve F.T. Ashton-Gwatkin (eds.), *The World in 1939* (London, 1952), Tablo. VI, s. 454'ten alınmış, değiştirme işlemi yazarın dipnotunda verdiği döviz kuruna göre yapılmıştır. Yuvarlak parantez içindeki rakamlar "Correlates of War"dan alınmadır. İnsana öyle geliyor ki, uyumsuzluklar paralardaki değişmelerden meydana gelmektedir; ülkelerin farklı muhasebe uygulamalarının da bunda payı vardır. Japonya'nın durumu, düzeni ve "olağanüstü" savunma harcamaları ile, "ülkedeki kuvvetler" ve "diğerleri" (Çin Savaşı gibi) arasında gözetilen farklılıklar yüzünden daha da karmaşık hale gelmektedir. Köşeli parantez içindeki rakamlar, K. Ohkawa ve M. Shinohara (eds.) *Patters of Japanese Economic Development* (New Haven, Conn., 1979)'dan alınmıştır ve "diğerleri"ni *kapsamamaktadır.*

51 Mac Smith, Mussolini's *Roman Empire*, s. 177-78.

52 Knox, *Mussolini Unleashed*, s. 9-16; aynı yazar "Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sında, Dışarda ve İçerdeki Fetihler", *Journal of Modern History*, cilt 56 (1986), s. 1-57.

53 Bu konuda Mac Smith, *Mussolini*, başkalarını geride bırakmaktadır.
54 Bkz. aşağıdaki s. 340-41.
55 Irkçılığa/kültüre dayalı bu tutumlar Thorne, *The Issue of War: States, Societies, and the War Eastern Conflict of 1941-1945* (London, 1985)'de isabetli bir biçimde ele alınmaktadır. Ayrıca bkz. Storry, *Japan and the Decline of the West in Asia*, çeşitli bölümleri.
56 Howarth, *Fighting Ships of the Rising Sun*, s. 199 ve devamı.
57 Allen, *Short Economic History of Modern Japan*, s. 100 ve devamı.
58 Milletler Cemiyeti, *World Economic Survey* (Geneva, 1945), Tablo III, s. 134.
59 Allen, *Economic History*, s. 101-13; Storry, *Japan and the Decline of the West in Asia*, s. 115.
60 Bu önemli konuda, özellikle bkz. J.B. Crowley, *Japan's Quest for Autonamy: National Security and Foreign Policy 1930-1985* (Princeton, N.J., 1966), çeşitli bölümleri; M.A. Barnhart, "Japonya'nın Ekonomik Güvenliği ve Pasifik Savaşının Kökenleri," *Journal of Strategic Studies*, cilt 4, sayı 2 (1981), s. 105-24; J.W. Morley (ed.), *Dilemmas of Growth in Prewar Japan* (Princeton, N.J., 1971).
61 Allen, *Economic History of Modern Japan*, s. 141.
62 Howarth, *Fighting Ships of the Rising Sun*, kısım 4; H.P. Willmott, *Empires in the Balance* (Annapolis, Md., 1982), bölüm 3; A.J. Marder, *Old Friends, New Enemies: The Royal Navy and the Imperial Japanese Navy* (Oxford, 1981), bölüm 11; S.E. Pelz, *Race to Pearl Horbor* (Cambridge, Mass., 1974), özellikle de kısım 1 ve 5; C. Bateson, *The War with Japan* (East Lansing, Mich., 1968), bölüm 2.
63 Willmott, *Empires in the Balance*, s. 89 ve devamı; R.H. Spector, *Eagle Against in the Sun: The American War with Japan* (New York, 1985), bölüm 2 ve 4; S. Hayashi ve A. Coox, *Kogun: The Japanese Army in the Pacific War* (Westport, Conn., 1978 reprint), bölüm 1.
64 Willmott, *Empires in the Balance*, s. 55; P.M. Kennedy, "Japonya'nın Stratejik Kararları, 1939-45," Kennedy, *Strategy and Diplomacy* 1870-1945, s. 182 ve devamı; C. Boyd, "Askeri Harekât Yeterliği: Iki Dünya Savaşı Arasında İmparatorluk Japonya'sının Silahlı Kuvvetleri," Millet ve Murray (eds.), *Military Effectiveness*, cilt 2. Pelz, *Race to Pearl Harbor*, bölüm 12, ordu-donanma kavgaları konusunda çok yararlı olmaktadır. Çin Savaşının kendisi de F. Dorn, *The Sino-Japanese War 1937-1941* (New York, 1971)'de ele alınmıştır.
65 Barnhart, "Japonya'nın Ekonomik Güvenliği", s. 112-16.
66 Barnhart, "Japonya'nın Ekonomik Güvenliği, s. 114; aktarılan sözler buradan alınmıştır. Ayrıca bkz. B. Martin, "Bir Seferberlik Etkeni Olarak Saldırganlık Politikası: 1931'den 1941'e Japon Askeri ve Ekonomik Emperyalizmi," F. Forstmeier ve H.E. Volkman (eds.), *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges* (Düsseldorf, 1975), s. 234-35.
67 Hayshi ve Coox, Kogun, s. 14-17; M.A. Barnhart, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Japon İstihbaratı," May (ed.), *Knowing One's Enemies*, s. 435-37; özellikle de A. Coox, *Nomonhan*, 2 cilt (Stanford, Calif., 1985), çeşitli bölümleri.
68 Wright, *Study of War*, s. 672; Overy, *Air War*, s. 151; Bairoch, "Dünya Sanayileşme Düzeyleri," s. 299.
69 Kararın kendisi için bkz. Willmott, *Empires in the Balance*, bölüm 3; Hayashi ve Coox, *Kogun*, s. 19 ve devamı; Barnhart, "Japonya'nın Ekonomik Güvenliği", s. 116 ve devamı; I. Nobutaka (ed.), *Japan's Decision for War* (Stanford, Calif., 1967), çeşitli bölümleri, Spector, *Eagle Against the Sun*, bölüm 4; R.J. Butow, *Tojo and the Coming of War* (Princeton, N.J., 1961).
70 Genel incelemeler için bkz. Craig, *Germany 1866-1945*, s. 396 ve devamı; A.J. Nicholls *Weimer and the Rise of Hitler* (London, 1979 edn.), çeşitli bölümleri.

Nazi dönemindeki Almanya ile ilgili çok sayıda tarih eserinin ve ateşli tartışmaların özetleri için bkz. I. Kershaw, *The Nazi Dictatorship* (London, 1985); ve K. Hildebrand, *The Third Reich* (London/Boston, 1984).

71 Taylor, *Origins of the Second World War*, çeşitli bölümleri; J. Hıden, *Germany and Europe 1919-1939* (London, 1977), özellikle bölüm 7; F. Fischer, *Bündnis der Eliten* (Düsseldorf, 1979). Silahlı kuvvetler arasındaki "süreklilik"le ilgili ayrıntılar için bkz. G. Schreiber, *Revisionismus und Weltmachstreben* (Stuttgart, 1978) çeşitli bölümleri; J. Dülffer, *Weimar, Hitler und die Marine: Reichspolitik und Flottenbau 1920-1939* (Düsseldorf, 1973); M. Geyer, *Aufrüstung oder Sicherheit* (Wiesbaden, 1980). Bundan sonra söylenenler için, *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, cilt 1, *Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik*, eds. W Deist et al. (Stuttgart, 1979) de önemlidir.

72 A. Bullock, *Hitler: A Study in Tyranny* (London, 1962 baskısı); A. Hilgruber, *Germany and the Two World Wars* (Cambridge, Mass., 1981), özellikle bölüm 5 ve 8; N. Rich, *Hitler's War Aims*, 2 cilt (London, 1973-74); G. Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany*, 2 cilt (Chicago, 1970 ve 1980); ve M. Hauner "Irkçı Bir Devrim mi?" *Journal of Contemporary History*, cilt 19 (1984), s. 669-87'de yer alan çalışmalar; Calleo, *The German Problem Reconsidered*, s. 85-95; Gruner, *Die deutsche Frage*, s. 145 ve devamı; A. Kuhn, *Hitlers aussenpolitisches Programm* (Stuttgart, 1970); E. Jackel, *Hitler's Weltanschauung* (Middletown, Conn., 1982).

73 Bu ifade E.N. Petersen, *The Limits of Hitler's Power* (Princeton, N.J., 1969)'dan alınmıştır; ayrıca bkz. Craig, *Germany 1860-1945*, bölüm 17; Kershaw, *Nazı Dictatorship*, bölüm 4 ve 7; Hildebrand, *Third Reich*, s. 83 ve devamı, 152 ve devamı; ayrıca, I. Kershaw, *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria 1933-1945* (Oxford, 1983).

74 Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 20-21; Hilman, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret," s. 454.

75 Alıntıyı veren: A. Seaton, *The German Army 1933-45* (London, 1982), s. 55. Ayrıca bkz. Craig, *Politics of the Prussian Army*, s. 397 ve devamı.

76 Seaton, *German Army 1933-45*, bölüm 3-4, bu tehlikeli yayılmayı anlatmaktadır; aynı şey W. Deist, *The Wehrmacht and German Rearmament* (London, 1981), bölüm 3 ve 6'da da ele alınmıştır; burada çok sayıda başka çalışmaya da gönderme yapılmaktadır.

77 Başka ayrıntılar için bkz. Deist, *Wehrmacht*, bölüm 4; Overy, *Air War*, s. 21; W. Murray, *Luftwaffe* (Baltimore, Md., 1985), bölüm 1; E.L. Homzê, *Arming the Luftwaffe* (Lincoln, Neb., 1976); K.H. Volker, *Die deutsche Luftwaffe 1933-1939* (Stuttgart, 1967).

78 Deist, *Wehrmacht*, s. 81; Dülffer, *Weimar, Hitler und die Marine*, çeşitli bölümleri; ve M. Salewski, *Die deutsche Seekriegsleitung 1935-1945*, 3 cilt (Frankfurt, 1970-75)'de çok daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

79 R.J. Overy, *The Nazi Economic Recovery 1932-1938* (London, 1932), s. 19 ve devamı.

80 Aynı eser, s. 28 ve devamı. Overy'nin kısa çalışması, Nazi yönetimi altındaki Alman ekonomisi üzerine yapılmış başka incelemelere kapsamlı göndermeler yapmaktadır.

81 Deist, *Wehrmacht*, s. 89-91 ve çeşitli bölümleri; A.S. Milward, *The German Economy at War* (London, 1965), s. 17-24.

82 Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 4 ve devamı bu konudaki en iyi özeti vermektedir; ayrıca bkz. Hillman, "Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret," s. 368 ve devamı.

83 Murray, *Balance of Power*, s. 15.

84 Aynı eser, s. 15-16. Ayrıca bkz. H.E. Volkmann'ın "Savaşa Hazırlık Sırasında Nazi Ekonomisi" başlığı ile kaleme aldığı bölüm, Deist et al., *Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik*, özellikle, s. 349 ve devamı.

85 Deist, *Wehrmacht*, s. 90; Seaton, *German Army*, s. 93-96.

86 Alıntıyı veren: Murray, Luftwaffe, s. 20 aynı yazar, "Almanların Hayal Gücü ve Münih Bunalımı," Bond ve Roy (eds), *War and Society*, cilt 1, çeşitli bölümleri; Deist *Wehrmacht*, s. 66-69.

87 B.R. Posen, *The Sources of Military Doctrine: France, Britain and Germany Between the World Wars* (Ithaca, N.Y., 1984), çeşitli bölümleri; W. Murray, "Alman Ordu Doktrini, 1918-1939 ve 1945 sonrası Yıldırım Harbi Stratejisi Teorisi," C. Fink et al. (eds), *German Nationalism and the European Response 1890-1945* (Chapel Hill, N.C., 1985), s. 71-94; Dupuy, *Genius for War*, bölüm 15.

88 Murray, *Balance of Power*, s. 150-51; ve Volkmann, "Savaşa Hazırlık Sırasında Nazi Ekonomisi", s. 323 ve devamı. Almanya'nın ekonomik güçlükleri ile Hitler'in "ileri" politikası arasındaki ilişkinin ayrıntıları aşağıdaki kaynaklarda verilmektedir: B.A. Caroll, *Design for Total War: Arms and Economics in the Third Reich* (The Hague, 1968); T.W. Mason, "İçteki Bunalım ve Taarruz Harbi 1938/39," Forstmeier ve Volkmann (eds.), *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des zweiten Weltkrieges, s. 158-88;* J.Dulffer, "1939 Savaşının Başlangıcı," *Geschichte und Gesellschaft*, cilt 2 (1976), s. 443-70.

89 T.W. Mason, "İkinci Dünya Savaşının Kaynaklarından Bazıları," s. 125, E.M. Robertson (ed.), *The Origins of the Second World War* (London, 1971); aynı yazar, "İçteki Bunalım ve Taarruz Harbi 1938-39," çeşitli bölümleri, Murray, *Balance of Power*, s. 290 ve devamında 1938 ve 1939 yağmasının ayrıntıları verilmektedir.

90 R.J. Overy, "Hitler'in Savaşı ve Alman Ekonomisi: Yeni Bir Yorum," *Economic History Review*, dizi 2, cilt 35 (1982), s. 272-91, bu konuda önemli bir kaynaktır.

91 Hillgruber, *Germany and the Two World Wars*, çeşitli bölümleri; Deist, *Wehrmacht*, bölüm 7; Murray, *Luftwaffe*, s. 81 ve devamı; M. Hauner, "Hitler Dünya Egemenliği İstiyor muydu?" *Journal of Contemporary History*, cilt 13, s. 15-32; J. Thies, *Architekt der Weltherrschaft: Die "Endziele" Hitlers* (Düsseldorf, 1976), çeşitli bölümleri; ve bkz. Kershaw, *Nazi Dictatorship*, bölüm 6'da tarihsel olaylar açısından yapılan tartışma.

92 Bu konuda bkz. daha eski tarihli iki çalışma: A. Wolfers, *Britain, France and the German Problem* (London, 1943); ayrıca bkz. N. Waites (ed), *Troubled Neighbours: Franco-British Relations in the Twentieth Century* (London, 1971); ve N. Rostow, *Anglo-French Relations 1934-1936* (London, 1984), çeşitli bölümleri.

93 C. Fohlen, "Fransa," Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 6, sayı 1, s. 80-86; T. Kemp, *The French Economy 1913-39: The History of a Decline* (New York, 1972), bölüm 5-7; G. Ziebura, "Fransızların Dış Politikasının Belirleyici Unsurları," K. Rohe (ed.), *Die Westmachte und das Dritte Reich 1933-1939* (Padermorn, 1982), s. 136 ve devamı. A Sauvy *Histoire economique de la France entre les deux guerres*, 2 cilt (Paris, 1965-67)'de pek çok ayrıntı (ve önyargılı yorumlar) bulunmaktadır; *Histoire economique et sociale de la France*, cilt 4, kısım 2, *1914-1950* eds. F. Braudel ve E. Labrousse (Paris, 1980) ise daha dengelidir.

94 Fohlen, "Fransa", s. 88.

95 Aynı eser, s. 96-91; Landes, *Unbound Prometheus*, s. 388 ve devamı; Kemp, *French Economy 1913-39*, bölüm 8-12 (çok yararlı ayrıntılar vermektedir); Caron *Economic History of Modern France*, s. 258 ve devamı.

96 Bu konudaki en iyi kaynak R. Frankenstein, *Le Prix du rearmement français 1935-1939* (Paris, 1939), çeşitli bölümleridir; harcanan miktarlar için bkz. s. 303. Ulusal gelir rakamı A. Adamwaite, *France and the Coming of the Second World War* (London, 1977), s. 164'den alınmıştır. Ayrıca bkz. B. A. Lee, "Strateji, Silahlar ve Fransa'nın Yıkılışı 1939-1940," R.T.B. Langhorne (ed.), *Diplomacy and Intelligence During The Second World War* (Cambridge, 1985), s. 63 ve devamı.

97 R.J. Young, In *Command of France: French Foreign Policy and Military Planning 1933-1940* (Cambridge, Mass., 1978), bölüm 1; ayrıca bkz. *Les Relations franco-allemandes 1933-1939* (Paris, 1976)'da yer alan denemeler.

98 Frankenstein, *Le Prix du rearmement français*, s. 317; aynı yazar, "Fransa'nın Gerileyişi ve Fransızların Yatıştırma Politikaları, 1936-9," Mommsen ve Kettenacker (eds.), *Fascist Challenge and the Policy of Appeasement*, s. 238; Overy, *Air War*, s. 21. Donanmaya karşı oldukça cömert davranıldığı –ve donanmanın değer bilmezliği– R. Chalmers Hood, *Royal Republicans: The French Naval Dynasties Between the World War* (Baton Rouge, La., 1985)'de ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

99 Frankenstein, *Le Prix des réarmement français*, s. 319; Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 107-8. Donanmanın o sıralarda sahip olduğu güç, P. Masson, "1939-40'da Fransa'nın Deniz Gücü," *Revue historique des armées*, sayı 4 (1979), s. 57-77'de değerlendirilmektedir.

100 Burada, 1930'lu yılların Fransız politikası ve toplumu ile bunların 1940'taki "garip yenilgi"yle olan ilişkisi üzerine yazılmış bütün eserleri ele almak gibi bir girişimde bulunulmayacaktır. J.B. Duroselle, *La Décadence 1932-1939* (Paris, 1979); R. Hohne, "İçte Çözülme ve Dışta Güç Kaybı: 1933-36'da Fransız Politikası," Rohe (ed.), *Die Westmächte und das Dritte Reich*, s. 157 ve devamı: H. Dubief, *Le declin de la* IIIe République 1929-1938 (Paris, 1976); J. Joll (ed.), *The Decline of the Third Republic* (New York, 1959), önemli incelemelerin bulunduğu kaynaklardır. J.C.Cairns, "Bazı Yeni Tarihçiler ve 1940'taki 'Garip Yenilgi,' *Journal of Modern History*, cilt 46 (1974), s. 60-85.

101 Ayrıntılar için bkz. A. Horne, *The French Army and Politics 1870-1970* (London, 1984), bölüm 3; P.C.F. Bankwitz, *Maxime Weygand and Civil-Military Relations in Modern France* (Cambridge, Mass., 1967); daha teknik ayrıntılar için bkz. Frankenstein, *Le Prix du rearmement français*, ve H. Dutailly, *Les Problémes de l'Armée de terre française 1933-1939* (Paris, 1980); R.A. Doughty "1918-1940'ta Fransız Silahlı Kuvvetleri," Millet ve Murray (eds), *Military Effectiveness*, cilt 2'de daha uyarıcı nitelikte yorumlar yer almaktadır.

102 Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War*, s. 166; Gorce, *French Army: A Military-Political History*, s. 270 ve devamı; Young, "Fransız Askeri İstihbaratı ve Nazi Almanyası," May (ed.), *Knowing One's Enemies*, s. 271-309.

103 Posen, *Sources of Military Doctrine*, bölüm 4; Doughty "Fransız Silahlı Kuvvetleri, 1918-1940," çeşitli bölümleri; Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 97 ve devamı; L. Mysyrowicz, *Autopsie d'une Défaite: Origines de l'effonement militaire français de 1940* (Lausanne, 1973). Ancak en dikkatli çözümleme, artık R.A. Doughty, *The Seeds of Disaster: The Development of French Army Doctrine 1919-1939* (Hamden, Conn., 1985) olarak düşünülebilir.

104 Bu kritik yıllardaki Fransız diplomasisi en iyi Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War*, çeşitli bölümleri; Duroselle, *La Décadence*, çeşitli bölümleri; ve P. Wandycz, *The Twilight of the French Eastern Alliances, 1926-1936'da* (yakında çıkıyor) ele alınmaktadır.

105 Bkz. R. Girault, "Ekonomik Durumun Fransa'nın Dış Politikası Üzerindeki Etkisi, 1936-9," Mommsen ve Kettenacker (eds.), *Fascist Challenge and the Policy of Appeasement*, s. 209-26.

106 Özellikle bkz. Young, "La Guerre de Longue Durée: 1930'lardaki Fransız Stratejisi ve Diplomasisi Üzerine Bazı Düşünceler," Preston (ed.), *General Staffs and Diplomacy Before the Second World War*, s. 41-64; ve Posen, *Sources of Military Doctrine*, s. 112 ve devamı, 127 ve devamı. Diplomasi konusunda geniş ayrıntı için bkz. Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War*, özellikle de kısım 3; *Le Relations Franco-Britanniques 1935-39* (Paris, 1975); ve Young, *In Command of France*, bölüm 8-9.

107 Adamthwaite'in ve Young'ın kitaplarındaki ayrıntılardan başka, bkz. Barnett, *Collapse of British Power;* Howard, *Continental Commitment;* ve son ama önemli bir kaynak olarak, J.C. Cairns, "Uygun Bir Fransa Arayan Bir Dükkancılar Ülkesi," *American Historical Review*, cilt 79 (1974), s. 710-43.

108 Rakamlar, Kennedy, *Realities Behind Diplomacy*, s. 240'tan alınmıştır. İngiltere'nin 1930'lu yıllardaki "yatıştırma" politikası üzerine yapılmış incelemelerin onda birini bile sıralamak mümkün değildir; ancak, Mommsen ve Kettenacker (eds.), *Fascist Challenge and the Power of Appeasement*, bölüm 6-13 ve 19-25'te toplayıcı nitelikte çok yararlı denemeler bulunmaktadır; G. Schmidt, *England in der Krise: Grundzüge und Grundlagen der britischen Appeasement-Politik, 1930-1937* (Opladen, 1981)'de de çok geniş ayrıntılar (ve son derece kapsamlı bir bibliyografya) vardır.

109 Özellikle bkz. R. Ovendale, *Appeasement and the English-Speaking World* (Cardiff, 1975) ve yazarın Mommsen ve Ketternacker (eds) *Fascist Challege*'daki 23. bölümü; R.F. Holland, *Britain and the Commonwealth Alliance, 1918-1919* (London, 1981).

110 B. Bond, *British Military Policy Between Two World War* (Oxford, 1980), özellikle de bölüm 1 ve 4 bu konuda en iyi kaynaktır.

111 R. Meyers "İngiltere'nin İmparatorluk Çıkarları ve Yatıştırma Politikası," ve W.R. Louis, "Singapur Yolu: Uzak Doğu'daki İngiliz Emperyalizmi, 1932-1942," Mommsen ve Ketternacker (eds.) *Fascist Challenge*; A.J. Marder, *Old Friend, New Enemies: The Royal Navy and the Imperial Japanese Navy* (Oxford, 1981); L.R. Pratt, *East of Malta, West of Suez: Britain's Mediterranean Crisis* (London, 1975); S.W. Roskill, *Naval Policy Between the Wars*, cilt 2 (London, 1976).

112 Kennedy, *British Naval Mastery*, bölüm 10. Politikanın taşıdığı anlamın ayrıntıları konusunda bkz. yapılan değişik değerlendirmeler G.C. Peden, *British Rearmament and the Treausry 1932-1939* (Edinburgh, 1979); R.P. Shay, *British Rearmament in the Thirties: Politics and Profits* (Princeton, N.J., 1977); Barnett, *Collapse of British Power*, bölüm 5; ve N.H. Gibbs, *Grand Strategy*, cilt 1 (London, 1976), çeşitli bölümleri.

113 Ekonomik toparlanma ve yeni sanayiler konusunda bkz. Pollard, *Development of the British Economy*, bölüm 3; H.W. Richardson, *Economic Recovery in Britain, 1932-1939* (London, 1967); B.W.E. Alford, *Depression and Recevery? British Economic Growth 1918-1939* (London, 1972).

114 Howard, *Continental Commitment*, s. 99'dan aktarılmıştır. Daha çok ayrıntı için bkz. Peden, *British Rearmament and the Treasury*, bölüm 3-4; ayrıca bkz., R. Meyers, *Britische Sicherheitspolitik 1934-1938* (Düsseldorf, 1976); ve Gibbs, *Grand Strategy*, cilt 1, bölüm 4.

115 Howard, *Continental Commitment*, s. 120-121.

116 Ayrıntılar için bkz. U. Bialer, *The Shadow of the Bomber: The Fear of Air Attack*

and British Politics 1932-1939 (London, 1980); M. Smith, *British Air Strategy Between the Wars* (Oxford, 1984), özellikle kısım 2.

117 Bu tartışma için özellikle bkz. Barnett, *Collapse of British Power;* ve Murray, *Change in the European Balance of Power.*

118 D.C. Watt, *Too Serious a Business: European Armed Forces and The Approach of the Second World War* (London, 1975), bu konudakı anahtar çalışma durumundadır.

119 Tekrar bkz. Dehio, *Precarieous Balance.* İngiliz Hükümetinın ülkenin stratejik açmazları konusundaki bilinçliliği üzerine yapılan başarılı incelemeler için bkz. Barnett, *Collapse of British Power;* Howard, *The Continental Commitment;* Posen, *Sources of Military Doctrine*, bölüm 5; D. Dilks, "Gereksiz bir Savaş mı? 1931-1939'da Büyük Britanya'da Askerlerin Tavsiyeleri ve Dış Politika," Preston (ed.), *General Staffs and Diplomacy Before the Second World War*, s. 98-132; ve G. Schmidt'in, Rohe (ed.), *Die Westmächte und das Dritte Reich*, s. 29-56'da yer alan dikkatli çalışması.

120 Schmidt, Rohe (ed.) *Die Westmächte*, b, 46 ve devamı; C.A. MacDonald, *United States, Britain and Appeasement, 1936-1939*, çeşitli bölümleri.

121 Schmidt, *England in der Krise,* bölüm 1, bu konuda en iyi kaynaktır; ayrıca bkz. Howard, Bond, Barnett, Dilks, Gibbs ve Meyers'in yukarıda anılan çalışmaları; ve G. Niedhard, "Yatıştırma: İngilizlerin İkinci Dünya Savaşından Önce Uluslararası Sistemdeki ve Dünyadaki Bunalıma Verdikleri Karşılık," *Historische Zeitchrift,* cilt 226 (1978), s. 68-88'deki başarılı özet.

122 Barnett, *Collapse of British Power*, çeşitli bölümleri; Murray, *Change in the European Balance of Power*, çeşitli bölümleri; Kennedy, *Realities Behind Diplomacy*, s. 290 ve devamı; A. Adamthwaite, "İngiliz Hükümeti ve Kitle İletişim Araçları, 1937-38," *Journal of Contemporary History*, cilt 18 (1983), s. 281-97.

123 Barnett, *Collapse of British Power*, s. 564'ten aktarılmıştır.

124 Hillmann, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret," Toynbee (ed.) *World in March 1939*, s. 439, 446.

125 Bu tartışmayla ilgili başka ayrıntılar için bkz. Kennedy, "Yirminci Yüzyıl Ingiltere'sinde Strateji Karşısında Maliye," *Strategy and Diplomacy*, s. 100-6; daha da determinist bir bakış açısı için bkz. Porter, *Britain, Europe and the World*, s. 86 ve devamı, 95 ve devamı.

126 Rakamlar Pollard, *Peaceful Conquest*, s. 294'ten alınmıştır; ayrıca bkz. Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 45 ve devamı; Nove, *Economic History of Russia*, bölüm 6-10; ve Grossman, "Rusya'nın ve Sovyetler Birliği'nin Sanayileşmesi," Cipolla (ed.) Fontana, *Economic History of Europe*, cilt 4, kısım 2, s. 501 ve devamındaki ilginç tartışma.

127 S.H. Cohn, *Economic Development in the Soviet Union* (Lexington, Mass., 1970), s. 70-71; F.D. Holzmann, "Sovyet Ekonomik Kalkınmasının Finansmanı," Blackwell (ed.), *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalın*, s. 259-76; Kochan ve Abraham, *Making of Modern Russia*, s. 361 ve devamı. Ayrıca bkz. M. Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power* (Evanston, III., 1968).

128 W.A. Lewis, *Economic Survey 1919-1939* (London, 1949), s. 131; Nove, *Economic History*, bölüm 7; Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 99; H.J. Ellison, "Tarımı Kollektifleştirme Kararı," Blackwell (ed.), *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin*, s. 241-55.

129 Bu konuda bkz. Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 106 ve devamı.

130 Nove, *Economic History*, s. 232; Lewis, *Economic Survey*, s. 133; M. McCauley, *The Soviet Union Since 1917* (London, 1981), s. 85-87.

131 Munting, *Economic Development of the Soviet Union*, s. 93; Nove, *Economic History*, s. 187 ve devamı; Blackwell, *Industrialization of Russia*, s. 132 ve devamı; Lewis, *Economic Survey*, s. 125.

132 Bkz. Hillmann, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret"; Toynbee (ed.), *World in March 1939*, s. 439, 446; Black et al., *Modernization of Japan and Russia*, s. 195-98; S. Cohn, "Sovyet Ekonomisi: Performans ve Büyüme"; Blackwell (ed.), *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin*, s. 321-51.

133 Nove, *Economic History*, s. 236. Daha çok ayrıntı için, bkz. Kochan ve Abraham, *Making of Modern Russia*, s. 382 ve devamı; R. Conquest, *The Great Terror* (London, 1968).

134 Nove, *Economic History*, s. 236.

135 Rakamlar Overy, *Air War*, s. 21'den alınmıştır. İtalya'yla ilgili 1932-37 rakamları (bunlar Overy'de yoktur) meslektaşım Brian Sullivan tarafından verilmiştir; ama bunlar kabaca tahminlerden öteye gitmemektedir. Aynı şey, genellikle ayda yaklaşık 50 uçak diye hesaplanan 1932-34 tarihli Fransa rakamları için de geçerlidir – bkz. Young, *In Command of France*, s. 164. Donanmanın nispeten ihmal edilmesi Mitchell, *History of Russia and Soviet Sea Power*, bölüm 17'de de ele alınmaktadır.

136 McNeill, *Pursuit of Power*, s. 350, 77 numaralı dipnot. Bunun ardından Sovyetler'deki genel askeri gelişmeler konusunda yapılan yorumlar için bkz. J. Erickson, *The Soviet Hig Command, 1918-1941* (London, 1962), çeşitli bölümleri: E.F. Ziemke, "İki Savaş Arasındaki Dönemde Sovyet Silahlı Kuvvetleri," Millet ve Murray (eds.), *Military Effectiveness*, cilt 1; B.H. Liddell Hart (ed.), *The Red Army* (New York, 1956), bölüm 3-9. Rusların savunma harcamaları Nove, *Economic History*, s. 227-28; ve Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 114.

137 Ulam, *Expansion and Coexistence*, bölüm 5-6; J. Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe 1933-39* (New York, 1984); ve J. Hochmann, *The Soviet Union and the Failure of Collective Security 1934-1938* (Ithaca, N.Y., 1984), bu konudaki en iyi kaynaklardır.

138 Hillmann, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret," s. 446.

139 M. Mackintosh, "Kızıl Ordu, 1920-36," Liddel Hart (ed.), *Red Army*, s. 63.

140 Erickson, *Soviet Hig Command*, s. 532 ve devamı, 542 ve devamı; K. Ditmar ve G.J. Antonov, "Finlandiya Savaşı Sırasında Kızıl Ordu," Liddell Hart (ed.), *Red Army*, s. 79-92. En ağırlıklı olarak da, Coox, *Nomonhan*, çeşitli bölümleri.

141 Erickson'un çalışmaları – *The Soviet High Command; The Road to Stalingrad*, baştaki bölümler; ve "Sovyetler'in Tehditin Ne Olduğunu Belirlemeleri ve Yaptıkları Stratejik Değerlendirme," May (ed.), *Knowing One's Enemies*, s. 375-423 – bu konuda en iyileridir. Diplomasi ortamı konusunda, bkz. W. Carr, *Poland to Pearl Harbor* (London, 1985), bölüm 3-4.

142 Rakamlar, Nove, *Economic History*, s. 228'den alınmıştır.

143 Alıntıyı veren: Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 86; 1939-1941 yıllarında yapılan çılgınca hazırlıklar konusunda ayrıca bkz. Ziemke, "Sovyet Silahlı Kuvvetleri," çeşitli bölümleri.

144 Rostow, *World Economy* s. 210.

145 Bkz. M.P. Leffler, "Yayılmacılık Yönündeki İtici Güçler ve Ülke İçindeki Kısıtlamalar, 1921-1932," Becker ve Wells (ed.), *Economics and World Power*, s. 246-48'de yer alan son derece başarılı çözümleme.

146 Hillman, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret," Toynbee (ed.) *World in March 1939*, s. 421-22.

147 Aynı eser, s. 422.
148 Leffler, "Yayılmacılık Yönündeki İtici Güçler ve Ülke İçindeki Kısıtlamalar, 1921-1932," Becker ve Wells (eds.), *Economics and World Power*, s. 258.
149 Amerikalıların iki savaş arasında yürüttükleri savunma politikası konusunda, kısa ve özlü, başarılı bir inceleme için bkz. Millet ve Malowski, *For the Common Defense*, bölüm 12.
150 H. Yardley, *The American Black Chamber* (New York, 1931), s. 262-63.
151 Bkz. yukardaki s. 281-82.
152 R.M. Hathaway, "Bir Bunalım Döneminde Ekonomik Diplomasi," Becker ve Wells (eds.), *Economics and World Power*, s. 277-78.
153 L. Silk, "Korumacılık Havası: Artan Baskılar," *New York Times*, Eylül 17, 1985, S. D1; Robertson, *History of the American Economy*, s. 516 ve devamı.
154 Kindleberger, *World in Depression*, bölüm 12 ve s. 280-87.
155 Tablo, Hillmann, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret"; Toynbee (ed.), *World in March 1939*, s. 285'ten alınmıştır.
156 Hathaway, "Bir Bunalım Döneminde Ekonomik Diplomasi"; Becker ve Wells (eds.), *Economics and World Power*, s. 285.
157 Aynı eser, s. 309, 312. Kısa bir inceleme için bkz. Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, s. 285.
158 Bu konu MacDonald, *United States, Britain and Appeasement 1936-1939*, çeşitli bölümleri; ve Carr, *Poland to Pearl Harbor*, bölüm 1'de kapsamlı bir biçimde ele alınmaktadır. Ayrıca bkz. D. Reynolds, *Creation of the Anglo-American Alliance 1937-1941*, bölüm 1-2; A. Offner, *American Appeasement, United States Foreign Policy and Germany 1933-1938* (Cambridge, Mass., 1969); ve N. Graebner, *America as a World Power* (Wilmington, Del., 1984), bölüm 2.
159 Millet ve Maslowski, *For the Common Defense*, s. 386 ve devamı; Mills, *Arms and Men*, s. 237 ve devamı; J.A. Iseley ve P.A. Crowl, *The U.S. Marines and Amphibious War* (Princeton, N.J., 1945); M.H. Gillie, *Forging the Thunderbolt* (Harrisburg, Pa., 1947), M.S. Watson, *Chief of Staff; Pre-War Plans and Preparations* (Washington, D.C., 1950); J. Major, "Donanmanın Savaş Planları, 1937-1941"; Hagan (ed.), *In Peace and War*, s. 237 ve devamı; Weighley, *History of the United States Army*, s. 416 ve devamı.
160 Robertson, *History of the American Economy*, s. 709 ve devamı. Çelikle ilgili istatistikler, Hillmann, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret"; Toynbee (ed.) *World in March 1939*, s. 443 ve dipnottan alınmıştır.
161 Rakamlar Wright, *Study of War*, s. 672'den alınmıştır.
162 Rakamlar, Hillmann, "Büyük Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret"; Toynbee (ed.), *World in March 1939*, s. 672'den alınmıştır.
163 M.S. Kendrick, *A Century and A Half of Federal Expenditures* (New York, 1955), s. 12.
164 Hitler'in Birleşik Devletlerle ilgili görüşlerini ele alan geniş literatür, Herwig, *Politics of Frustration*, s. 179 ve devamında elverişli bir biçimde özetlenmiştir. Ayrıca bkz. Weinberg, *Foreign Policy of Hitler's Germany*, cilt 1-2; aynı yazar, *World in the Balance* (New Hampshire/London, 1981), s. 53-136'daki yorumlar.
165 Wilmott, *Empires in the Balance*, s. 62'den aktarılmıştır; ayrıca bkz. *Race to Pearl Harbor*, s. 217-218, 224.
166 Thorne, *Limits of Foreign Policy*, s. 90 – bu kitap, Mançurya bunalımını kendinden önce inceleyen bütün öbür eserleri gereksiz kılmaktadır.
167 Aynı eser, s. 148 ve devamı, 231 ve devamı.
168 Aynı eser, çeşitli bölümleri; Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*, s. 161 ve

devamı; A. Rappaport, *Henry L. Stimson and Japan, 1931-1933* (Chicago, 1963); Schulzinger, *American Diplomacy*, s. 148.

169 Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*, bölüm 2; Storry, *History of Modern Japan*, s 186 ve devamı.

170 Bennett, *German Rearmament and the West*, bu konuda en iyi çalışmadır.

171 Bkz. yukardaki s. 315-20; ve Howard, *The Continental Commitment*, bölüm 5. 1934 yılında, bir İngiliz-Japon anlaşmasının lehinde ve aleyhinde yapılan tartışmalar, W.R. Louis, "Singapur Yolu: Uzakdoğu'daki İngiliz Emperyalizmi, 1932-42," Mommsen ve Kettenacker (eds.), Fascist *Challenge and the Policy of Appeasement*, s. 359 ve devamında elverişli bir biçimde ele alınmaktadır.

172 Ross, *The Great Power and the Decline of the European States System*, s. 85-87; Ulam, *Expansion and Coexistence*, bölüm 5.

173 Bu konuyu en kapsamlı biçimde ele alan kaynak artık, Rostow, *Anglo-French Relations 1934-36*, özellikle de bölüm 5'tir; ayrıca bkz. Taylor, *Origins of the Second World War*, bolüm 5; Ross, *Great Powers*, s. 90 ve devamı. İngiliz-Alman donanma anlaşması E. Haraszti, *Treaty-Breakers or "Realpolitiker"? The Anglo-German Naval Agreement of June 1935* (Boppard, 1974)'de ele alınmaktadır.

174 F. Hardie, *The Abyssinian Crisis* (London, 1974), çeşitli bölümleri; A.J. Marder, "1935-36 İtalya-Etiyopya Savaşında Krallık Donanması," *American Historical Review*, cilt 75 (1970), s. 1327-56; R.A.C. Parker, "Büyük Britanya, Fransa ve 1935-36 Etiyopya Bunalımı," *English Historical Review*, cilt 89 (1974), s. 293-32; Mack Smith, Mussolini's *Roman Empire*, bölüm 5; F.D. Laurens, *France and the Italio-Ethiopian Crisis 1935-6* (The Hague, 1967); G. Baer, *Test Case: İtaly, Ethiopia, and the League of Nations* (Stanford, Calif., 1976).

175 Pelz, *Road to Pearl Harbor*, kısım 4.

176 Bu konu J.K. Emmerson, *The Rhineland Crisis* (London, 1977), ve E. Haraszti, *The Invaders: Hitler Occupies the Rhineland* (Budapest, 1983)'de ele alınmaktadır. Ayrıca bkz. Rostow, *Anglo-French Relations 1934-36*, s. 233 ve devamı.

177 Tekrar bkz. Rohe (ed.), *Die Westmächte und das Dritte Reich*, çeşitli bölümleri.

178 Ross, Great Powers, s. 98; ayrıca bkz. MacDonald, *The United States, Great Britain, and Appeasement*, çeşitli bölümleri.

179 Bkz. yukardaki s. 313-14.

180 Konu üzerinde yetki sahibi olan D. Dilks'in biyografisinin ikinci cildi henüz çıkmamış olmakla birlikte, Chamberlain ve "yatıştırma" politikasıyla ilgili mevcut literatür son derece geniştir. Yapılmış olan incelemeler için bkz. aşağıdaki kitapların ilgili bölümleri: Mommsen and Kettenacher (eds.), *Fascist Challenge and the Policy of Appeasement*; K. Middlemas, *Diplomacy of Illusion: The British Government 1937-39* (London, 1972); M. Cowling, *The Impact of Hitler: British Politics and British Policies 1933-1940*, çeşitli bölümleri; Barnett, *Callopse of British Power*, bölüm 5. Çok önemli bir başka kaynak da, M. Gilbert, *Winston Churchill*, cilt 5, *1922-1939* (London, 1976)'du.

181 Bu konuda en kapsamlı çözümlemeyi T. Taylor, *Munich: The Price of Peace* (New York, 1979) yapmaktadır; ayrıca bkz. A.J.P. Taylor, *Origins of the Second World War*, bölüm 8; Middlemas, *Diplomacy of Illusion*, s. 211 ve devamı; Weingberg, *Foreign Policy of Hitler's Germany*, cilt 2, bölüm 10-11; K. Robbins, *Munich, 1938* (London, 1968).

182 W. Murray, "Münih 1938 Askeri Karşılaşma," *Journal of Strategic Studies*, cilt 2 (1979), s. 282-302; Barnett, *Collapse of British Power*, s. 505 ve devamı; Kennedy, *Realities Behind Diplomacy*, s. 291-93.

183 Olayların 1939'daki gelişimi, Murray, *Change in the European Balance of Power*,

bölüm 8-10; Taylor, *Origins of the Second World War*, bölüm 9-11; S. Aster, *1939: The Making of the Second World War*, (London, 1973); Weinberg, *Foreign Policy of Hitler's Germany*, cilt 2, s. 465 ve devamı; Barnett, *Collapse of British Power*, s. 554 ve devamı; H. Graml (ed.), *Summer 1939: Die Grossmachte und der europaische Krieg* (Stuttgart, 1979); D. Kaiser, *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War*, s. 263 ve devamında ele alınmaktadır.

184 1939-1940'daki durumun genel stratejik boyutları konusunda bkz. Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 300 ve devamı; Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 310 ve devamı; B.H. Liddell Hart, *History of the Second World War* (London, 1970), s. 16 ve devamı; *Grand Strategy*, cilt 1 (Gibbs) ve 2 (Butler).

185 Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 314-21; aşağıdaki kaynaklarla karşılaştırılabilir: Pratt, *East of Malta, West of Suez*, bölüm 6; Gibbs, *Grand Strategy*, s. 664 ve devamı; G. Schrebier et al., *Der Mittelmeerraum und Südostreuropa, Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg'in* 3. cildi, bölüm 1.

186 K.A. Mair et al., *Die Errichtung des Hegemonie auf dem europaischen Continent, Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*'in 2. cildi, (Stuttgart, 1979), çeşitli bölümleri; Murray, *Change in the European Balance of Power*, bölüm 10; aynı yazar, Luftwaffe, bölüm 2; Overy, *Air War*, s. 26-30; Posen, *Sources of Military Doctrine*, bölüm 3; J.A. Gunsberg, *Divided and Conquered: The French High Command and the Defeat of the West, 1940* (Westport, Conn., 1979). Müttefiklere egemen olan atalet ve Almanların saldırı kararının sebepleri konusunda yapılmış başarılı bir çözümleme için ayrıca bkz. J. Mearsheimer, *Conventional Deterrence* (Ithaca, N.Y., 1983), bölüm 3-4.

187 İtalya'nın birbiri ardınca yaşadığı bu felaketler konusunda en iyi kaynak, Knox, *Mussolini Unleashed*'dir; ayrıca bkz. Schereiber et al., *Mittelmeerraum*, kısım 2-3 ve 5. İtalya'nın zayıflıklarına daha sempati ile yaklaşan bir kaynak için bkz. J.L., Sadkovich, "Mineraller, Silahlar ve Harp: Italya'nın II. Dünya Savaşındaki Başarısızlığı," *Storia contemporanea*'da yayımlanacaktır.

188 Overy, *Air War*, s. 28; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 309.

189 Carr, *Poland to Pearl Harbor*, s. 99 ve devamı; Reynolds, *Creation of the Anglo-American Alliance*, s. 108 ve devamı. Ayrıca bkz. J. Leutze, *Bargaining for Supremacy: Anglo-American Naval Relations 1937-1941* (Chapel Hill, N.C., 1977).

190 J. Lukacs, *The Last European War, September 1939 / December 1941* (London, 1977); H. Baldwin, *The Crucial Years 1939-41* (New York, 1976); Carr, *Poland to Pearl Harbor*, çeşitli bölümleri. İşin Almanya cephesi için bkz., A. Hillgruber, *Hitler's Strategie: Politik und Kriegsfuhrung 1940-41* (Frankfurt, 1965).

191 Van Creveld, *Supplying War*, bölüm 5; Murray, *Luftwaffe*, bölüm 3-4; Milward, *German Economy at War*, s. 39 ve devamı. İlk seferlerle ilgili geniş ayrıntı için bkz. H. Boog et al., *Der Angriff auf die Sowjetunion, Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*'in 4. cildi (Stuttgart, 1983); ve A. Clark, *Barbarossa: The Russo-German Conflict* 1941-1945 (London, 1965), s. 71-216. İşin Rusya cephesi için de bkz. Erickson, *Road to Stalingrad*, çeşitli bölümleri; A. Seaton, *The Russo German War 1941-45* (London, 1971).

192 Erickson, *Stalingrad*, s. 237 ve devamı; Carr, *From Poland to Pearl Harbor*, s. 150 ve devamı.

193 Wilmott, *Empires in the Balance*, s. 68 ve devamı, bu konuda en iyi kaynaktır; ayrıca bkz. J. Morley (ed.), *The Fateful Choice: Japan's Advance into Southeast Asia*, 1939-1941 (New York, 1980).

194 Dupuy, *Genius for War*, ek E.

1 Alıntıyı veren: Spector, *Eagle Against the Sun*, s. 123.
2 Kısa bir özet için bkz. Liddell Hart, *History of the Second World War*, s. 230-33; J. Neidpath, *The Singapore Naval Base and the Defense of Britain's Eastern Empire 1919-41* (Oxford, 1981), bölüm 8; Barclay, *Empire is Marching*, bölüm 8-9.
3 Spector, *Eagle Against the Sun*, bölüm 8-12 Liddell Hart, *History of the Second World War*, bölüm 23 ve 29.
4 Liddell Hart, *History of the Second World War*, bölüm 20-22 ve 25.
5 Aynı eser, bölüm 24; S.W. Roskill, *The War at Sea*, 3 cilt (London, 1954-1961); F.H. Hinsley et al., *British Intelligence in the Second World War*, cilt 2 (London, 1981), bölüm 26.
6 Bugün için en iyi inceleme, Murray, *Luftwaffe*, bölüm 5-7'de yer almaktadır; ayrıca bkz. N. Frankland, *The Bomber Offensive Against Germany* (London, 1965).
7 Alıntıyı veren: Ropp, *War in the Modern World*, s. 336.
8 Aynı eser, s. 334. Çok daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erickson, *Road to Stalingrad*, çeşitli bölümleri; aynı yazar, *The Road to Berlin* (London, 1983) çeşitli bölümleri; E.F. Zimke, *Starlingrad to Berlin: The German Defeat in the East 1942-1945* (Washington, D.C., 1968); Clark, *Barbarossa*, çeşitli bölümleri; ve Seaton, *Russo-German War 1941-45*, çeşitli bölümleri.
9 Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 272.
10 Dupuy, *Genius for War*, s. 343.
11 Clark, *Barbarossa*, bölüm 17-18; Erickson, *Road to Berlin*, Bölüm 4.
12 Bu rekabetler Clark'ın, *Barbarossa* adlı yapıtının çeşitli bölümlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır; aynı konu daha ayrıntılı olarak Milward, *German Economy at War*, özellikle bölüm 6; Speer, *Inside the Third Reich* (New York, 1982 edn,), bölüm 2-3; Seaton, *German Army*, 1933-45, bölüm 9-11; Hildebrand, *Tihird Reich*, s. 49 ve devamında ele alınmıştır.
13 Kennedy, "Japonların Stratejik Kararları, 1939-45", *Strategy and Diplomacy*, s. 181-95; C.G. Reynolds, "İmparatorluk Japonya'sının Avrupa Stratejisi", *U.S. Naval Institute Proceedings*, cilt 109 (Ağustos 1983), s. 65-71; Spector, *Eagle Against the Sun*, çeşitli bölümleri; ve A. Coox'un kusursuz incelemesi: "Japonya'nın Askeri Kurumlarının II. Dünya Savaşı Sırasındaki Yeterliği", Millett ve Murray (eds.), *Military Effectiveness*, cilt 3.
14 Willmott, *Empires in the Balance*, s. 89.
15 R. Lewin, *The American Magic: Codes, Cyphers and the Defeat of Japan* (New York, 1982), bu konudaki en iyi sentezi sunmaktadır.
16 Clark, *Barbarossa*, s. 228; Erickson, *Road to Stalingrad*, bölüm 6. Sovyetler'in savaş üretimleri için bkz. Nove, *Economic History of the USSR*, bölüm 10; Munting, *Economic Development of the USSR*, bölüm 5; A. Milward, *War, Economy and Society 1939-1945* (Berkeley, Calif., 1979), s. 94 ve devamı.
17 Bkz. aşağıdaki Tablo 34; ve Overy, *Air War*, s. 49 ve devamı.
18 Erickson, *Road to Berlin*, s. 447. Ayrıca bkz. Liddell Hart (ed.), *Red Army*, bölüm 13'teki rakamlar.
19 Liddell Hart, *History of the Second World War*, s. 559.
20 Bu eğilim için bkz. Dupuy, *Genius for War*, çeşitli bölümleri; M. van Creveld, *Fighting Power: German and U.S. Army Performance, 1939-1945* (Westport, Conn., 1982), çeşitli bölümleri; M. Hastings, *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy* (London, 1984), s. 14, 370 ve çeşitli bölümleri ile benzeri çalışmalar.

21 Ropp, *War in the Modern World*, s. 342. Japonya'nın "aşırı yayılma"sına ilişkin ayrıntılar için bkz. Hayashi ve Coox, *Kogun*. Daha genel anlamda da, bkz. A.J. Levine, "II. Dünya Savaşı Neredeyse Bir Yenilgi mi oldu?" *Journal of Strategic Studies*, cilt 8, sayı 1 (Mart 1985), s. 38-63.

22 Rakamlar, Willmott, *Empires in the Balance*, s. 98'den alınmıştır.

23 Ropp, *War in the Modern World*, s. 328, S.E. Morison, *History of United States Naval Operations*, cilt 10; *The Atlantic Battle Won* (Boston, 1956), s. 64'ten alıntı yapmaktadır. Daha çok ayrıntı için bkz. Roskill, *The War at Sea*, 3 cilt, çeşitli bölümleri; Liddell Hart, *History of the Second World War*, bölüm 24; Potter (ed.), *Sea Power*, bölüm 24; Levine, "II. Dünya Savaşı Neredeyse Bir Yenilgi mi Oldu?" s. 46 ve devamı.

24 Karşılaştırmalar için bkz. Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, s. 309-10; Seaton, *German Army 1933-45*, s. 329 (Seaton kundağı motorlu topları da bu tank toplamalarının içine katmaktadır).

25 Overy, *Air War*, s. 150. Overy'nin İtalyanların savaşın ilk yarısındaki üretimleriyle ilgili olarak verdiği rakamlar, James J. Sadkovich'in makalesinde yer alan Tablo XVIII'deki rakamlardan çok daha düşüktür: "Mineraller, Silahlar ve Harp: İtalya'nın II. Dünya Savaşı'ndaki Başarısızlığı", *Storia contemporanea* (yakında çıkıyor).

26 Overy, *Air War*, s. 150.

27 Murray, *Luftwaffe*, bölüm 6-7.

28 Bkz. yukarıdaki Tablo 30 ve 32.

29 Hillmann, "Güçlerin Karşılaştırmalı Olarak Sahip Oldukları Kudret"; Toynbee (ed), *World in March 1939*, s. 439; 446; Wrihgt, *Study of War*, s. 672. Ayrıca bkz. R.W. Goldsmith, "Zaferin Gücü: II. Dünya Savaşı Sırasındaki Harp Malzemeleri Verimi", *Military Affairs*, cilt 10 (İlkbahar 1946), s. 69-80.

30 Rakamlar, R. Wagenführ, *Die Deutsch Industrie in Kriege 1939-1945* (Berlin-1963), s. 34, 87'den alınmıştır. İtalya'yla ilgili rakamlar benim, ülkenin öbür güçlerinkine kıyasla sahip olduğu ekonomiye dayanarak yaptığım çok kaba "tahmini tahminler"dir. Başka karşılaştırmalar için bkz. F. Forstmeler ve H.E. Volkmann (eds.), *Kriegswirtschaft und Rüstung 1939-1945* (Düsseldorf, 1977).

31 Milward, *German Economy at War*, s. 72 ve devamı; Wagenführ, *Die Deutsche Industrie in Kriege*, bölüm 3; ve daha genel nitelikli karşılaştırmalar için bkz. Aldcroft, *European Economy 1914-1980*, s. 124 ve devamı.

32 Spector, *Eagle Against the Sun*, bölüm 23; L. Giovannetti ve F. Freed, *The Decision to Drop the Bomb* (London- 1967), çeşitli bölümleri; H. Feis, *The Atomic Bomb and the End of World War II* (Princeton, N.J., 1966 edn.), çeşitli bölümleri; M.J. Sherwin, *A World Destroyed: The Atomic Bomb and the Grand Alliance* (New York, 1975).

33 M. Matloff, *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944* (Washington, D.C., 1959), s. 523-24'ten aktarılmıştır.

34 Deporte, *Europe Between the Superpowers*, bölüm 4.

35 W. Ashworth, *A Short History of the International Economy Since 1850*, s. 268. Ayrıca bkz. Milward, *War, Economy and Socitey 1939-1945*, s. 63'teki rakamlar.

36 Rowland (ed.), *Balance of Power or Hegemony*, s. 220.

37 Ashwort, *Short History of the International Economy Since 1850*, s. 268.

38 L. Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy* (London, 1981)'nin ilk bölümlerine ek olarak bkz. D.A. Rosenberg, "Ezici Gücün Kökenleri: Nükleer Silahlar ve Amerikan Stratejisi, 1945-1960", *International Security*, cilt 7, sayı 4 (İlkbahar 1983); M. Mandelbaum, *The Nuclear Question: The United States and Nuclear Weapons 1946-1976* (New York, 1979).

39 Rakamlar, W.P. Mako, *U.S. Ground Forces and the Defense of Central Europe* (Washington, D.C., 1983), s. 8'den alınmıştır.

40 R. Steel, *Pax Americana* (New York, 1977), bölüm 2. İngiltere'nin 1815'ten sonraki durumu ile olan paralellikler için bkz. yukarıdaki s. 151-58; ve T. Smith, *The Pattern of Imperialism: The United States, Great Britain and the Late-Industrializing World Since 1815* (Cambridge, 1981), s. 182 ve devamı.

41 M. Balfour, *The Adversaries, America, Russia, and the Open World*, 1941-62 (London, 1981), s. 14.

42 G. Kolko, *The Politics of War 1943-1945* (New York, 1968), çeşitli bölümleri; Becker ve Wells (eds.), *Economics and World Power*, bölüm 6-7; R. Keohane, "Devlet Gücü ve Sanayinin Etkisi: 1940'lı Yıllarda Amerika'nın Dış Petrol Politikası", *International Organization*, cilt 36 (Kış 1982), s. 165-83; A.E. Eckes, *The United States and the Global Struggle for Minerals* (Austin, Texas, 1979).

43 Balfour, *Adversaries*, s. 15.

44 Bu konuda bkz. R.N. Gardner, *Sterling-Dollar Diplomacy* (New York, 1969), çeşitli bölümleri.

45 Terim Steel'in *Paax Americana* kitabında s. 10'da kullanılmaktadır.

46 Alıntıyı veren: R. Dallek, "Savaş Sonrası Dünya: Made in the USA"; S.J. Ungar (ed.), *Estrangement: America and the World* (New York, 1985), s. 32.

47 J.W. Spanier, *American Foreign Policy Since World War II* (London, 1972 edn.), s. 26'dan aktarılmıştır. Ayrıca bkz. R.A. Divine, *Second Chance: The Triumph of Internationalism in America During World War II* (New York, 1971), çeşitli bölümleri.

48 Thorne, *Issue of War*, s. 206. Ayrıca bkz. M.P. Leffler'in yeni çalışmaları: "Amerikalıların Ulusal Güvenlik Kavramı ve Soğuk Savaşın Başlangıcı, 1945-48", *American Historical Review*, cilt 89 (1984), s. 349-81; ve Lehrman Institute için yazdığı "Kennan'dan önce Güvenlik ve Tutma Politikası: II. Dünya Savaşının Sonunda Amerika'nın Çıkarlarının Belirlenmesi" başlıklı bildirinin çeşitli bölümleri.

49 Erickson, *Road to Berlin*, s. ix.

50 G. Hosking, *A History of the Soviet Union* (London, 1985), s. 296.

51 Nove, *Economic History of the USSR*, s. 285.

52 Bkz. Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 118'deki rakamlar.

53 McCauley, *Soviet Union Since 1917*, s. 138. Daha fazla ayrıntı için bkz. Nove, *Economic History of the USSR*, s. 140-42.

54 McCauley, *Soviet Union Since 1917*, s. 140-42.

55 Ayrıntılar için bkz. M.A. Evangelista, "Stalin'in Savaş sonrası Ordusu Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *International Security*, cilt 7, sayı 3 (1982-82), s. 110-38.

56 Mackintosh, *Juggernaut: A History of the Soviet Armed Forces*, s. 272-73.

57 Aynı eser. Ayrıca Bkz. Liddell Hart (ed.), *The Red Army*, kısım 2'deki ilgili bölümler; D. Holloway, *The Soviet Union and the Arms Race* (New Haven, Conn., 1983), s. 15 ve devamı; Mitchell, *History of Russian and Soviet Sea Power*, s. 469 ve devamı.

58 Hosking, *History of the Soviet Union*, bölüm 121, bu konudaki en iyi kaynaktır. Ayrıca bkz. McCauley, *Soviet Union Since 1917*, bölüm 5; Nove, *Economic History*, s. 266 ve devamı; Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 467 ve devamı.

59 Spanier, *American Foreign PolicySince World War II*, s. 3; G. Challiand ve J.-P. Rageau, *Strategic Atlas: A Comparative Geopolitics of the World's Powers* (New York, 1985), s. 18 ve devamı; J.L. Gaddis, *Strategies of Containment* (New York, 1982), s. 57 ve devamı; ve A.K. Henrikson, "Amerika'nın Dünya Üzerinde Değişen Yeri: 'Kenar'dan 'Merkez'e mi?" J. Gottman (ed.)- *Center and Periphery* (Beverly Hills, Calif., 1980), s. 73-100'deki yorumlar.

60 Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 405.
61 H. Feis, *Churchill-Roosevelt-Stalin* (Princeton, N.J., 1967), s. 462'den aktarılmıştır.
62 Landes, *Unbound Prometheus*, s. 488, 1 numaralı dipnot.
63 Allen, *Short Economic History of Modern Japan*, s. 187 ve devamı; ve ek B'deki ilgili tablolar.
64 Ricossa, "İtalya, 1920-1970", Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 6, kısım 1, s. 240.
65 Aynı eser, s. 316.
66 Wright, *Ordeal of Total War*, s. 264.
67 Fohlen, "Fransa, 1920-1970", Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 6, kısım 1, s. 92, 109.
68 Aynı eser, s. 100.
69 De Gaulle'ün Anglo-Sakson güçlerine karşı olan tutumu, F. Kersaudy, *Churchill and de Gaulle* (London, 1981) ve de Gaulle'ün kendi yazdığı *Memoires de Guerre*, 3 cilt (Paris 1954-59)'de çok iyi bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Fransa'nın savaş sırasında ve sonrasında yürüttüğü sömürgecilik politikası için bkz. L. von Albertini, *Decolonization* (New York, 1971), s. 358 ve devamı; ve -İngiltere'yle karşılaştırmaların da yapıldığı- Smith, *Pattern of Imperialism*, bölüm 3.
70 Barnett, *Collapse of British Power*, s. 587-88; ve benzer bir nitelik taşıyan, Porter, *Britain, Europe and the World 1850-1982*, s. 111 ve devamı.
71 Kennedy, *Realities Behind Dipolmacy*, s. 318'den aktarılmıştır; burada Ingiltere'nin ekonomik konumuyla ilgili başka ayrıntılar da vardır. Ayrıca bkz. Hobsbawn, *Industry and Empire*, s. 356 ve devamı; Barnett, *The Audit of War* (London, 1986), çeşitli bölümleri.
72 Bunların en iyisi, K.O. Morgan, *Labour in Power 1945-1951* (Oxford, 1984), çeşitli bölümleri ve ek 3-5'tir. Ayrıca bkz. aşağıdaki kitapların ilgili bölümleri: K. Harris, *Atlee* (London, 1982), ve A. Bullock, *Ernest Bevin: Foreign Secretary* (Oxford, 1983). Ekonomik politika A. Cairncross, *Years of Recovery: British Economic Policy 1945-51* (London, 1985)'te ayrıntılarıyla verilmekte; D.H. Aldcroft, *The British Economy*, cilt 1 (London, 1986), bölüm 8'de ise özetlenmektedir.
73 Bölgenin artan önemine ilişkin ayrıntılar için özellikle bkz. H.M. Sachar, *Europe Leaves the Middle East 1936-1954* (London, 1972); W.R. Louis, *The British Empire in the Middle East, 1945-1951* (Oxford, 1984); ve H. Rahman, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İngilizlerin Ortadoğu İçin Yaptıkları Askeri Planlama", *Journal of Strategic Studies*, cilt 5, sayı 4 (Aralık 1982), s. 511-30. İmparatorluğun 1945'ten sonraki ekonomik değeri için bakınız, Porter, *Lion's Share*, s. 319 ve devamı.
74 Bu işbirliği konusunda, ilk zamanlardaki değiş tokuşla ilgili olarak bkz. H.T. Anderson, *The United States, Great Britain and the Cold War, 1944-1947* (Columbia, Mo., 1981); genel bir değerlendirme için de bkz. J. Baylis, *Anglo-American Defense Relations 1939-1980* (London, 1981); ve Bartlett, *Global Conflict*, s. 269 ve devamı.
75 Bkz. Bairoch, "Avrupa'nın Gayri Safi Milli Hasılası, 1800-1975", s. 291-92'deki ayrıntılar.
76 Bkz. Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri", s. 304; s. 296 ile karşılaştırılabilir.
77 1950 yılı için olan kişi başına GSMH rakamları, S.H. Cohn, *Economic Development in the Soviet Union* (Lexington, Mass., 1970), ek C, Tablo C-1'den

alınmıştır. Ulusların GSMH rakamlarını elde etmek için "Savaşın Korrelatları"nda verilen nüfus büyüklüğü ile çarptım.

78 "Savaşın Korrelatları".

79 Alıntılar Sherwin, *World Destroyed*, s. 314'dendir.

80 Bu konuda bkz. Freedman, *Evolution of Nuclear Strategy*, çeşitli bölümleri; ve A.L. Friedberg, "B.D. Stratejik 'Doktrin'i Tarihi, 1945-1980" *Journal of Strategic Studies*, cilt 3, sayı 3 (Aralık 1983), s. 40 ve devamındaki çok yararlı inceleme. Bu tür düşüncelerin eski tarihlerde yayımlanmış örnekleri için bkz. B. Brody, *The Absolute Weapon* (New York, 1946); aynı yazar, *Strategy in the Nuclear Age* (Princeton, N.J., 1959); H. Kahn, *On Thermonuclear War* (Princeton N.J., 1960); J. Slessor, *Strategy for the West* (London, 1954); P.M.S. Blackett, *Fear, War, and the Bomb* (New York, 1948).

81 Holloway, *Soviet Union and the Arms Race*, bölüm 2; J. Prados, *The Soviet Estimate: U.S. Intelligence Analysis and Russian Military Strength* (New York, 1982), s. 17 ve devamı; R.L. Garthoff, *Soviet Strategy in the Nuclear Age* (New York, 1958), çeşitli bölümleri; H.S. Dinerstein, *War and the Soviet Union* (London, 1962, edn.), özellikle de bölüm 1-6.

82 Prados, *Soviet Estimate*, s. 17-18; Freedman, *Evolution of Nuclear Strategy*, bölüm 5 ve devamı; T.B. Larson, *Soviet-American Rivalry* (New York, 1978), s. 178 ve devamı.

83 M. Growing, *Independence and Deterrence: Britain and Atomic Energy* 1954-1952, 2 cilt (London, 1974), cilt 1, s. 184. Ayrıca bkz. L. Freedman, *Britain and Nuclear Weapons* (London, 1980); A. Pierce, *Nuclear Politics: The British Experience with an Independent Strategic Nuclear Force, 1939-1970* (London, 1972); ve J. Groom, *British Thinking About Nuclear Weapons* (London, 1974).

84 Bkz. aşağıdaki s. 401; ve Freedman, *Evolution of Nucleer Strategy*, bölüm 21; W. Kohl, *French Nuclear Diplomacy* (Princeton, N.J., 1971), çeşitli bölümleri; burada daha geniş göndermeler yapılmaktadır.

85 Dallek, *American Style of Foreign Pollcy*, s. 130.

86 Aynı eser, s. 152.

87 Alıntıyı veren: Balfour, *Adversaries*, s. 71. Amerikan politikası ve görüşlerindeki değişiklikler konusunda ayrıca bkz. Anderson *United States, Great Britain, and the Cold War, 1944-1947*, bölüm 6-7; J.L. Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947* (New York, 1972); B.R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East* (Princeton, N.J., 1980), çeşitli bölümleri.

88 Dallek, *American Style of Foreign* Policy, s. 170.

89 Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 437.

90 G. Lichteim, *Europe in the Twentieth Century* (London, 1972), s. 91 Balfour, *Adversaries*, s. 8 ve devamı; daha geniş ayrıntı için de bkz. L.E. Davis, *The Cold War Begins: Soviet-American Conflict over Eastern Europe* (Princeton, N.J., 1974); Feis, *Churchill-Roosevelt-Stalin*, çeşitli bölümleri; B. Dovrid, *The Myth of Liberation* (Baltimore, Md., 1973); A. Polonsky, *The Great Powers and the Polish Question 1941-1945* (London, 1976); V. Rothwell, *Britain and the Cold War 1942-1948* (London, 1982), özellikle de bölüm 3; R. Douglas, *From War to Cold War 1942-1948* (London, 1981), çeşitli bölümleri.

92 Ulam, *Expansion and Coexistence* bölüm 7-9; T. Wolfe, *Soviet Power* and Europe, 1945-1970 (Baltimore, Md., 1970); M. McCauley (ed.), *Communist Power in Europe, 1944-1949* (London, 1977); W. Taubman, *Stalin's American Policy: From Entente to Detente to Cold War* (New York, 1982), çeşitli bölümleri.

93 Burada Soğuk Savaşla ilgili çok geniş literatürü tam olarak vermek gibi bir öneride de bulunulmamaktadır. Balfour, *Adversaries*; Larson, *Soviet-American*

Rivalry; Ulam, *Expansion and Coexistence*; ve Bartlett, *Global Conflict*, bölüm 10-11, konuyu inceleyen ve başka çalışmalara da gönderme yapan kaynaklardır. Ayrıca bkz. yukarıdaki 87 numaralı not.

94 Balfour, *Adversaries*, s. 94; M. Balfour ve J. Mair, *Four-Power Control in Germany and Austria 1945-1946* (London, 1956); Rothwell, *Britain and the Cold War*, bölüm 6. Ayrıca bkz. çok önemli bir derleme olan, J. Foschepoth (ed.), *Kalter Krieg und deutsche Frage* (Göttingen, 1985), özellikle de bölüm 3.

95 Gaddis'in kusursuz incelemesi, *Strategies of Containment*'a yapılan bir gönderme.

96 Aynı eser, s. 30.

97 Aynı eser, s. 31.

98 Aynı eser, s. 30.

99 Anderson, *United States, Great Britain and the Cold War*, çeşitli bölümleri; Bullock, *Ernest Bevin: Foreign Secretay*, özellikle de bölüm 10; Kuniholm, *Origins of the Cold War in the Near East*, çeşitli bölümleri; Keylor, *Twentieh-Century World*, s. 280-71.

100 Ulam'ın kitabına ek olarak, bkz. yukarıdaki 92 numaralı nottaki göndermeler; ve M.D. Shulman, *Stalin's Foreign Policy Reappraised* (New York, 1969); M. Kaser, *Comecon* (London, 1967); J.K. Noensch, *Sowietische Osteuropa-Politik 1945-1974* (Düsseldorf, 1977).

101 Bkz. R. Poidevin, "Fransızların Almanya Politikasının 1948/9'daki Yeni Yönleri", Foschepoth (ed.), *Kalter Krieg und Deutsche Frage*; J.W. Young, *Britain, France and the Unity of Europe 1945-51* (Leicester, 1984), özellikle de bölüm 5; Douglas, *From War to Cold War*, s. 167 ve devamındaki göndermeler; İngilizlerin kararsızlıkları için de bkz. S. Greenwood, "Dunkirk'e Dönüş: Mart 1947 tarihli İngiliz-Fransız Anlaşmasının Kökenleri", *Journal of Strategic Studies*, cilt 6, sayı 4 (Aralık 1983), s. 49-65.

102 Bullock, *Bevin*, s. 571 ve devamı; W.P. Davison, *The Berlin Blockade* (Princeton, N.J. 1958); R. Morgan, *The United States and West Germany 1945-73* (London, 1974), ilgili bölümler; J.H. Backer, *Winds of History The German Years of Lucius DuBignon Clay* (New York, 1983), bölüm 10; M. Bell, "Berlin Ablukası-Müttefiklerin Almanya'daki Karşılaşmaları"; Foschepoth (ed.), *Kalter Krieg und deutsche Frage*, s. 217 ve devamı.

103 Evangelista, "Stalin'in Savaş Sonrası Ordusuna Yeni Bir Bakış", çeşitli bölümleri; W. LaFaber, *America, Russia, and the Cold War 1945-1975* (New York, 1976), s. 83 ve devamı; Lord Ismay, *NATO-the First Five Years, 1949-1954* (Utrecht, 1954); Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 72 ve devamı; A.K. Henrikson, "Kuzey Atlantik İttifakının Kuruluşu, 1948-1952", *Naval War College Review*, cilt 32, sayı 3 (Mayıs/Haziran 1980), s. 4-39; L.S. Kaplan *The United States and NATO: The Formative Years* (Lexington, Ky., 1984), çeşitli bölümleri.

104 Bu konuda bkz. A. Grosser, *West Germany from Defeat to Rearmament* (London, 1955); R. McGeehan. *The German Rearmament Question* (Urbana, Ill., 1971); D. Lerner ve R. Aron, *France Defeats EDC* (New York, 1957); Deporte, *Europe Between the Superpowers*, s. 158 ve devamı; ve T. Schwarz, 'Almanya'nın Yeniden Silahlanması Meselesi: 'Altın Çağ'da İttifak Bunalımı", *Fletcher Forum* (Summer 1984), s. 295-309.

105 Bartlett, *Global Conflict*, s. 312.

106 Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 544 ve devamı; D.J. Dallin, *Soviet Foreign Policy After Stalin* (Philadelphia, Pa., 1961); R.A. Remington, *The Warsaw Pact* (Cambridge, Mass, 1971).

107 Bu konuda tekrar bkz. Kolko, *Politics of War*, çeşitli bölümleri; ve Thorne, *Issue of War*.

108 Kolko, *Politics of War*, s. 298 ve devamı; Kuniholm, *Origins of the Cold War in the Near East*, çeşitli bölümleri; Louis, *British Empire in the Middle East*, s. 53 ve devamı.

109 Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 428; ayrıca bkz. Anderson, *United States, Great Britain and the Cold War*, s. 103 ve devamı.

110 Bartlett, *Global Conflict*, s. 261'den alınmıştır (vurgulamayı ben yaptım); ve tekrar bkz. Anderson, Louis ve Kuniholm'un yukarıda adı geçen çalışmaları.

111 Griml, *Decolonization*, s. 183 ve devamı, bu konuda iyi bir özet vermektedir; ayrıca bkz. Kiernan, *European Empires from Conquest to Collapse*, s. 210 ve devamı; Holland, *European Decolonization 1918-1981*, s. 86 ve devamı.

112 M. Heald ve S. Kaplan, *Culture and Diplomacy: The American Experience* (Westport, Conn., 1977), bölüm 5 ve 9; P.A. Varg, *Missionaries Chinese, and Diplomats... 1890-1952* (Princeton, N.J., 1952); A. Iriye, *Across the Pacific* (New York, 1967); ve daha özel olarak da, B.W. Tuchman, *Stilwell and the American Experience in China* (New York, 1971); H. Feis, *The China Tangle* (Princeton, N.J., 1953), çeşitli bölümleri; N.B. Tucker, *Patterns in the Dust: Chinese-American Relations and the Recognition Controversy 1949-50* (New York, 1983).

113 M. Schaller, *The American Occupation of Japan: The Origins of the Cold War in Asia* (New York, 1985); bu çalışma B.D.'nin Japonya karşısındaki politikasını çok daha geniş bir Doğu Asya ve Soğuk Savaş çerçevesi içine yerleştirmektedir; ve W.S. Borden, *The Pacific Alliance* (Madison, Wis., 1984), çeşitli bölümleri.

114 Schaller, *American Occupation of Japan*, s. 232'den aktarılmıştır; ayrıca bkz. Smith, *The Pattern of Imperialism, s. 193-94*. Amerika'nın bölgede izlediği politika aşağıdaki kaynaklarda geniş olarak ele alınmaktadır: W.W. Stueck, *The Road to Confrontation* (Chapel Hill, N.C., 1981); R.M. Blum, *Drawing the Line: The Origin of American Containment Policy in East Asia* (New York, 1982); B. Cumings, *The Origins of the Korean War* (Princeton, N.J., 1981); N. Yonosuke ve A. Iriye (eds.), *The Origins of the Cold War in Asia* (New York, 1977). Ayrıca bkz. R. Dingman, "Stratejik Planlama ve Politika Süreci: Amerika'nın Doğu Asya'daki Savaş Planları, 1945-50", *Naval War College Review*, cilt 32, sayı 6 (1979), s. 4-21.

115 Kore Savaşı, Millet ve Maslowski, *For the Common Defense*, s. 484 ve devamında kısa ve özlü olarak anlatılmaktadır; D. Rees, *Korea: The Limited War* (New York, 1966); F.H. Heller, (ed.), *The Korean War: A 25-Year Perspective* (Kansas, 1977) ve B.D. resmi tarihlerinde ise çok daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

116 N: A. Graebner, *America as a World Power* (Wilmington, Del., 1984), bölüm 7, "Global Düzeyde Tutma Politikası: Truman Yılları"; Tucker, *Patterns in the Dust*, çeşitli bölümleri; D. Borg ve W. Heinrichs (eds.), *Uncertain Years: Chinese-American Relations, 1947-50* (New York, 1980), çeşitli bölümleri; Schaller, *American Occupation of Japan*, bölüm 11-15; E.M. Irving, *The First Indochina War: French and American Policy, 1945-1954* (London, 1975).

117 Daha katı tutumlar konusunda bkz. Gaddis, *Strategies of Containment*, bölüm 5-6. Ayrıca bkz. R. Jervis'in dikkatli çalışması: "Kore Savaşının Soğuk Savaş Üzerindeki Etkisi", *Journal of Conflict Resolution*, cilt 24, sayı 4 (Aralık 1980), s. 563-92.

118 "Savaşın Korelatları".

119 Ayrıca bkz. R.W. DeGrasse, *Military Expansion, Economic Decline* (Armonk, NY- 1983), s. 119'daki şema.

120 Holloway, *Soviet Union and the Arms Race*, s. 43, 115 ve devamı. Tabii, Sovyetler'in harcamalarıyla ilgili güvenilir rakamlar elde etmek mümkün değildir; bütçedeki "açık" savunma harcamaları payı ise fazlasıyla düşüktür; bkz. F.D.

Holzman, *Financial Checks on Soviet Defense Expenditures* (Lexington, Mass., 1975), çeşitli bölümleri.

121 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 100'den aktarılmıştır. Ayrıca bkz. S.F. Wells, "Alarm Zilleri Çalarken: NSC-68 ve Sovyet Tehditi", *International Security*, cilt 4 (Sonbahar 1979), s. 116-38 ve Paul Nitze'nin cevabı, "NSC-68'in Gelişimi", *International Security*, (İlkbahar 1980), s. 159-69; Paul Y. Hammond, "NSC-68: Yeniden Silahlanma İçin Başlangıç"; W.R. Schilling et al., *Strategy, Politics and Defense Budgets* (New York, 1962), s. 267-378.

122 Bkz. Bartlatt, *Global Conflict*, s. 303 ve devamı; NATO'nun kuvvet takviyesi konusunda da bkz. Ismay, *NATO*, çeşitli bölümleri; T.P. Ireland, *Creating the Entangling Alliance* (London, 1981); ve Kaplan, *United States and NATO*, s. 143 ve devamı.

123 Mackintosh, *Juggernaut*, s. 292 ve devamı; Liddell Hart (ed.), *Red Army*, kısım 2'deki çeşitli denemeler; Wolfe, *Soviet Power and Europe*, çeşitli bölümleri; A. Lee, *The Soviet Air Force* (London, 1916); R. Kilmarx, *A History of Soviet Air Power* (London, 1962).

124 Reynolds, *Command of the Sea*, s. 530-43; Kennedy, *Rise and Fall of British Naval Mastery*, Bölüm 11.

125 Reynolds, *Command of the Sea*, s. 545 ve devamı; Hagan (ed.), *In Peace and War: Interpretations of American Naval History 1775-1978*, bölüm 15-16; Potter (ed.), *Sea Power*, bölüm 31-32; J. Woods (pseud.), "II. Dünya Savaşından Bu Yana Krallık Donanması", *U.S. Naval Institute Proceedings*, cilt 108, sayı 3 (Mart 1982), s. 82 ve devamı.

126 Mitchell, *History of Russian and Soviet Sea Power*, bölüm 21-22, 1945'ten sonraki kuvvet takviyesini ele almaktadır. Ayrıca bkz. N., Polmar, *Soviet Naval Developments, 1982* (4th edn., Annapolis, Md., 1981), bölüm 3-13; R.W. Herrick, *Soviet Naval Strategy* (Annapolis, Md., 1968); L.L. Whetton, "Akdeniz'deki Tehdit", *Survival*, sayı 8 (Ağustos 1980), s. 252-58; G. Jukes, "Sovyetler'in Deniz Politikasında Hint Okyanusu", Adelphi Papers, sayı 87 (Mayıs 1972). Bu konuda, M. McGwire'ın çalışmaları da büyük önem taşımaktadır: *Soviet Naval Developments* (New York 1973), *Soviet Naval Policy* (New York, 1975) ve *Soviel Naval Influence* (New York, 1977); bunlar, aynı yazarın, "Sovyet Deniz Gücünün Geliştirilmesinin Mantığı"nda; ve J. Baylis ve G. Segal (eds.), *Soviet Strategy* (London, 1981), s. 210'da özetlenmektedir.

127 Bu konuda bkz. G. Herken, *The Winning Weapon: The Atomic Bomb in the Cold War 1945-1950* (New York, 1980); Freedman, *Evolution of Nuclear Strategy*, s. 38 ve devamı; ayrıca bkz. H.R. Borowski, *A Hollow Threat: Strategic Air Power and Containment before Korea* (Westport, Conn., 1982). Bunların taşıdığı anlam ve karşılaştırmalar için de bkz. M. Madelbaum, *The Nuclear Revolution: International Politics Before and After Hiroshima* (New York, 1981).

128 Prados, *Soviet Estimate*, bölüm 4, bu konudaki en iyi kaynaktır.

129 Gaddis, *Strategies of Containment*, bölüm, 4-5, konuyu genel çerçevesiyle vermektedir. Ayrıca bkz. D.A. Rosenberg, "Amerikan Atom Stratejisi ve Hidrojen Bombası Kararı", *Journal of American History*, cilt 66 (Haziran 1979), s. 62-87; aynı yazar, "İki Saatin sonunda Tütmekte Olan, Radyasyon Yayan Bir Yıkıntı: Amerika'nın Sovyetler Birliği'yle Nükleer Savaş Planlarına İlişkin Belgeler", *International Secutiry*, cilt 6, sayı 3 (Kış 1981-82), s. 3-38; Freedman, *Evolution of Nuclear Strategy*, bölüm 6; Weighley, *The American Way of War*, bölüm 17.

130 Prados, *Soviet Estimate*, bölüm 5-8; ayrıca, E. Bottome, *The Missile Gap* (Rutherford, N.J., 1971), çeşitli bölümleri.

131 Freedman, *Evolution of Nuclear Strategy* s. 175 ve devamı; Friedberg, "1945'den 1980'e B.D. Stratejik 'Doktrin'i Tarihi", s. 41 ve devamı. Gene çok yararlı bir çalışma da, John Gaddis, "Kendi Kendine Caydırıcılığın Kökenleri: Birleşik Devletler ve Nükleer Silahların Kullanılması, 1945-1958", başlıklı makaledir (henüz basılmadı). Strateji konusuyla ilgili düşünceler, G. Herken, *Counsels of War* (New York, 1985) ve F. Kaplan, *The Wizards of Armageddon* (New York, 1983)da tartışılmaktadır.

132 R.V. Daniels, *Russia, The Roots of Confrontation* (Cambridge, Mass., 1985), s. 234; McCamley, *The Soviet Union Since 1917*, s. 155 ve devamı; Ulam, *Expansion and Coexistence*, bölüm 9-10.

133 Steele, *Pax Americana*, s. 9; ve daha ayrıntılı olarak da, R.E. Osgood, *NATO: The Entangling Alliance* (Chicago, 111., 1962), çeşitli bölümleri; DePorte, *Europe Between the Superpowers*, s. 115 ve devamı; Kaplan, *United States and NATO.*

134 Steele, *Pax Americana*, s. 134. Ayrıca bkz. R. Aron, *The Imperial Republic* (London, 1975); D. Horowitz, *The Free World Colossus* (New York, 1971 edn.); Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, bölüm 11-12.

135 Keylor, *Twentieth – Century World*, s. 375; J.L. Gaddis, "Stratejik Perspektif: 'Savunma Çevresi' Kavramının Yükselişi ve Çöküşü", Borg ve Heinrichs (eds.), *Uncertain Years*, s. 61-118; ve –yaptığı çok iyi bazı alıntılarla– Schaller, *The American Occupation of Japan*, s. 279 ve devamı.

136 Alıntıyı veren: Woodruff, *America's Impact on the World*, s. 65.

137 Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 539 ve devamı; McCauley, *Soviet Union Since 1971*, s. 198 ve devamı; Daniels, *Russia: The Roots of Confrontation*, s. 333 ve devamı.

138 Bu konuyla ilgili literatür artık çok genişlemiş durumdadır. Daha önemli olan kaynaklar şunlardır: G. Jukes, *The Soviet Union in Asia* (Berkeley, Calif., 1973); H.D. Cohn, *Soviet Policy Toward Black Africa* (New York, 1972); R.H. Donaldson, *Soviet Policy Toward India* (Cambridge, Mass., 1974); R. Kanet (ed.), *The Soviet Union and the Developing Nations* (Baltimore, Md., 1974); E. Taborsky, *Communist Penetration of the Third World* (New York, 1963).

139 P. Lyon, "Üçüncü Dünyanın Ortaya Çıkışı", H. Bullve A. Watson (eds.), *The Expansion of International Society* (Oxford, 1984), s. 229 ve devamı ile, bölüm 3'teki öbür denemeler; Barraclough, *Introduction to Contemporary History*, bölüm 6; R. Enerson, *From Empire to Nation: The Rise of Self-Assertion of Asian and African Peoples* (Cambridge, Mass., 1962), çeşitli bölümleri.

140 Lyon, "Üçüncü Dünyanın Ortaya Çıkışı"; Bull ve Watson (eds.), *Expansion of International Society*, s. 229; aynı yazar, Neutralism (Leicester, 1963); G.H. Jansen, *Afro-Asia and Non-Alignment* (London, 1966).

141 Yukarıdaki 139 numaralı notta yer alan çalışmalara ek olarak bkz. L.S. Stavrianos, *Global Rift: The Third World Comes of Age* (New York, 1981); R.A. Mortimer, *The Third World Coalition in International Politics* (New York, 1980); R.L. Rothstein, *The Weak in the World of the Strong: The Developing Countries in the International System* (New York, 1977); aynı yazar, *The Third World and U.S. Foreign Policy* (Boulder, Colo., 1981).

142 Balfour, *Adversaries*, s. 157 ve devamı; Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 461 ve devamı; D. Rusinov, *The Yugoslav Experiment, 1948-1974* (London, 1977); Lyon, "Üçüncü Dünyanın Ortaya Çıkışı", çeşitli bölümleri.

143 McCauley, *Soviet Union Since 1917*, s. 204. Daha genel olarak da, bkz. yukarıdaki 138 numaralı notta yer alan göndermeler ve R.C. Horn, *The Soviet Union and India: The Limiteds of Influence* (New York, 1981); R.H. Donaldson (ed.), *The Soviet Union in the Third World: Successes and Failures* (Boulder,

Colo., 1981); M.H. Haykal, *The Sphinx and the Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East* (London, 1978); K. Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt* (London, 1979), çeşitli bölümleri.

144 McCauley, *Soviet Union Since 1917*, s. 210; Doñaldson (ed.), *Soviet Union in the Third World: Successes and Failures*, çeşitli bölümleri; A. Dawsha ve K. Dawisha (eds.), *The Soviet Union in the Middle East* (New York, 1982).

145 "Savaşın Korrelatları"; bu kaynak *Military Balance*'ın (bkz. bundan sonraki not) 1970'li yılların başlarına ait rakamlarından daha güvenilir niteliktedir.

146 *Military Balance 1974-75* (London, 1974), s. 7, 10; s. 19, 22 ile karşılaştırılabilir.

147 H. Pemsel, *Atlas of Naval Warfare* (London, 1977), s. 159.

148 *Military Balance 1974-75*, s. 75-77; Çin konusunda, s. 48-49.

149 Bkz. yukarıdaki 126 numaralı notta yer alan göndermeler.

150 1970'li yıllarda Sovyet-Amerikan İlişkileri için bkz. Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 346 ve devamı, 405 ve devamı; Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, s. 299 ve devamı; S. Hoffman, *Primacy or World Order* (New York, 1978), çeşitli bölümleri; Lawson, *Soviet-American Rivalry*, çeşitli bölümleri; McCauley, *Soviet Union Since 1917*, s. 238 ve devamı; Daniels, *Russia: The Roots of Confrontation*, s. 321 ve devamı, ve s. 394-96'daki tam bibliyografya. En önemlisi de yeni bir çalışma olan R.L. Garthoff, *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan* (Washington, D.C., 1985)dir; bu kitapta çok geniş ayrıntı bulunmaktadır.

151 Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 371.

152 Bundan sonra söylenenler için bkz. R.C. Thornton, *The Bear and the Dragon* (New York, 1972); R.C. North, *Moscow and the Chinese Communists* (Stanford, Calif., 1953); R.R. Simmons, *The Strained Alliance* (New York, 1975); G. Ginsborgs ve C.F. Pinkele, *The Sino-Soviet Territorial Dispute, 1949-64* (New York, 1978); D. Floyd, *Mao Against Khrushchev* (New York, 1964); A.D. Low, *The Sino-Soviet Dispute* (Rutherford, N.J., 1976); ve Bartlett, *Global Conflict*, s. 325 ve devamındaki kısa ve başarılı özet.

153 Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 693; O.E. Clubb, *China and Russia: The "Great Game"* (New York, 1971), çeşitli bölümleri; bu kitap daha çok ayrıntı vermektedir. J. Camilleri, *Chinese Foreign Policy: The Maoist Era and Its Aftermath* (Seattle, Wash., 1980)'da geniş ayrıntı vardır.

154 Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 398.

155 H. Kissinger, *The White House Years* (Boston, 1979), s. 172 ve devamı; ve D.L. Strode, "Silah Denetimi ve Çin-Sovyet İlişkileri", *Orbis*, cilt 28, sayı 1 (İlkbahar 1984), s. 163-88'deki önemli çözümleme.

156 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 210, dipnot.

157 W.E. Griffith (ed.), *Communism in Europe: Continuity, Change and the Sino-Soviet Dispute*, 2 cilt (Cambridge, Mass., 1964-66); J.G. Whelan, *World Communism, 1967-1969: Soviet Attempts to Reestablish Control* (Library of Congress, Legislati ve Reference Service, Washington, D.C., 1970); Z. Brzezinski, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict* (Cambridge, Mass., 1967 edn.).

158 Bkz.C. Bell, "Çin ve Uluslararası Düzen", Bull ve Watson (ed.), *Expansion of International Society*, bölüm 17'deki kısa, başarılı inceleme; M.B. Yahuda, *China's Role in World Affairs* (New York, 1978), konuyu daha ayrıntılı olarak ele almaktadır.

159 W.I. Kohl, *French Nuclear Diplomacy* (Princeton, N.J., 1971), s. 103'den aktarılmıştır. Ayrıca bkz. W. Mendl, *Deterrence and Persuasion: French Nuclear Armament in the Contexst of National Policy, 1945-1969* (London, 1970); M.M. Harrison, *Reluctand Ally: France and Atlantic Security* (Baltimore, Md., 1981); ve

özellikle, E. Kolodziej, *French International Policy Under de Gaulle and Pompidou: The Politics of Grandeur* (Ithaca, N.Y., 1974).

160 Kolodziej, *French International Policy*, çeşitli bölümleri; A. Grosser, *The Western Alliance: European-American Relations since 1945* (London 1980), s. 183 ve devamı, 209 devamı.

161 Bkz. aşağıdaki s. 427-28.

162 De Porte, *Europe Between the Superpowers*, s. 229 ve devamı; ve Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 346 ve devamında, de Gaulle'ün politikaları kısa ve özlü bir biçimde incelenmektedir.

163 Barroch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri", s. 304.

164 Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 354 ve devamı, 408 ve devamı; A. Bronke ve D. Novak (eds.), *The Communist States in the Era of Detente, 1971-1977* (Oakville, Ont., 1979); R.L. Tokes, *Euro-Communism and Detente* (New York, 1978); G.B. Ginsburgs ve A.Z. Rubinstein (eds.), *Soviet Foreign Policy Towards Western Europe* (New York, 1978); L.L. Whetten, *Germany's Ostpolitik* (London, 1971) ve W.E. Griffith, *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany* (Cambridge, Mass., 1978), konunun Almanya'yla ilgili yönlerini ele almaktadır.

165 H. Salisbury, *The Coming War Between Russia and China* (London, 1969), çeşitli bölümleri.

166 Bu kaygıların bazıları E. Morton ve G. Segal (eds.), *Soviet Strategy Toward Western Europe* (London, 1984)'da tartışılmaktadır.

167 Bartlett, *Global Conflict*, s. 355. Ayrıca bkz. G. Segal, *The Great Power Triangle* (London, 1982); R. Sutter, *China Watch: Toward Sino-American Reconciliation* (Baltimore, Md., 1978), çeşitli bölümleri ve aşağıdaki kaynaklarda yer alan denemeler: R.H. Solomon (ed.), *The China Factor: Sino-American Relations and the Global Scene* (New York, 1981); G. Segal (ed.), *The China Factor: Peking and the Superpowers* (London, 1982), özellikle de B. Garrett, "Birleşik Devletler ve Büyük Güç Üçgeni", s. 76-104.

168 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 249-50, 259.

169 A. Kendrick, *The Wound Within: America in the Vietnam Yeras, 1945-1947* (Boston, 1974); T. Powers, *The War at Home: Vietnam and the American People, 1964-1968* (New York, 1973); F. Fitzgerald, *Fire in the Lake: The Vietnamese and the Americans in Vietnam* (Boston, 1972); W. O'Neill, *Coming Apart* (New York, 1971); R.J. Lifton, *Home from the War: Vietnam Veterans* (New York, 1973); L. Basker ve P. Strauss, *Chance and Circumstance: The War, The Draft, and the Vietnam Generation* (New York, 1978); ve G. Kolko, *Vietnam: Anatomy of a War, 1940-1975* (New York, 1986), bu konular üzerine yazılmış ve sayıları çığ gibi büyüyen başarılı bazı çalışmalar arasında yer almaktadır.

170 Aynı şekilde, Amerika'nın stratejisi ve savaşı yönetme biçimi konusunda kaleme alınmış literatür daha şimdiden çok geniş hale gelmiş durumdadır. Millet ve Maslowski, *For the Common Defense*, bölüm 17, konunun iyi bir özetini vermektedir. H.G. Summers, *On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War* (New York, 1972), savaşı, Clausewitzci bir bakış açısından incelemektedir. B. Palmer, *The 25-Year War: America's Military Role in Vietnam* (New York, 1984), özellikle de "Değerlendirme" başlıklı kısım 2; S. Karnow, *Vietnam, A History* (New York, 1984); G.C. Herring, *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950-1975* (New York, 1979), hep önemli çalışmalardır.

171 Rakamlar, Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 359'dan alınmıştır; ayrıca bkz. Millet ve Maslowski, *For the Common Defense*, s. 565 ve devamı.

172 Tekrar bkz. Ungar (ed.) *Estrangement: America and the World*, çeşitli bölümleri; özellikle de, G. Hodgson, "İçerde Kargaşa, Dışarda Kargaşa".

173 Bu, *inter alia*, uluslararası sistem ve Birleşik Devletlerin bu sistem içindeki yeri üzerine Amerikalılarca kaleme alınmış pek çok incelemenin başlığında görülebilir. Ungar (ed.) *Estrangement*'a ek olarak, bkz. K.A. Oye et al. (eds.), *Eagle Entangled: U.S. Foreign Policy in a Complex World* (New York, 1979); R.D. Keohane, *After Hegemony* (Princeton, N.J. 1974); J. Kwitny, *Endless Enemies* (New York, 1984); ve daha eski tarihlere ait önemli bir çalışına olan S. Hoffman, *Gulliver's Troubles* (New York, 1968).

174 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 275. Ve tekrar bkz. yukarıdaki 167 numaralı notta yapılan göndermeler ve çok yararlı bir inceleme olan Garthoff, *Detente and Confrontation*, s. 24 ve devamı.

175 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 179. Ayrıca bkz. Kissinger'ın kendi çalışması: *White House Years*; ve H. Starr, *Henry Kissinger: Perceptions of International Politics* (Lexington, Ky. 1982), çeşitli bölümleri. Dallek, *American Style of Foreign Policy*, bölüm 9, konuya çok daha eleştirel gözle yaklaşmaktadır.

176 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 284, 297.

177 Kennan, *Decline of Bismarck's European Order* ile, Kissinger, "Beyaz Devrimci: Bismarck", *Daedelus*, cilt 97 (Yaz 1968), s. 888-924, karşılaştırılabilir.

178 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 280-82; ve daha ayrıntılı olan iki çok başarılı çalışma: C. Bell, *The Diplomacy of Detente: The Kissinger Era* (New York, 1977); ve R.S. Litwak, *Detente and the Nixon Doctrine: American Foreign Policy and the Pursuit of Stability, 1969-1975* (Cambridge, 1984).

179 Carter'ın (genellikle ters düşen) anıları ile, Dışişleri Bakanı Vance ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin anılarına ek olarak bkz. Garthoff, *Detente and Confrontation*, s. 563 ve devamı; ve çok daha kısa olarak, Ambrose, *Rise to Globalism*, bölüm 15; Schulzinger, *American Diplomacy*, s. 316 ve devamı; ve John Gaddis'in *Strategies of Containment*'da yer alan "Epilogue" bölümündeki son düşünceleri. En önemlisi olarak da bkz. G. Smith, *Morally, Reason and Power: American Diplomacy in the Carter Years* (New York, 1986), çeşitli bölümleri, özellikle de s. 241 ve devamı.

180 B. Rubin, *Paved with Good Intentions: The United States and Iran* (New York, 1980), çeşitli bölümleri; G. Sick, *All Fall Down: America's Tragic Encounter with Iran* (New York, 1985); ve Smith, *Morality, Reason and Power*, bölüm 9, bu konudaki en iyi kaynaklardır.

181 Garthoff, *Détente and Confrontation*, bölüm 26-27, bu konuda en iyi kaynaktır.

182 Bkz., *inter alia*, J.S. Gansler, *The Defense Industry* (Cambridge, Mass., 1980), çeşitli bölümleri; J. Fallows, *National Defense* (New York, 1981), özellikle de bölüm 3; R.W. DeGrasse, *Military Expansion, Economic Decline* (Armonk, N.Y., 1983); J. Coates ve M. Kilian, *Heavy Losses* (New York, 1985 edn.), çeşitli bölümleri.

183 Bkz. Schulzinger, *American Diplomacy*, s. 339 ve devamında yer alan sert yorumlar; açıklayıcı ayrıntılar veren, S. Talbott, *Deadly Gambits: The Reagan Administration and the Stalemate in Nuclear Arms Control* (New York, 1984); Haig'in kendi anıları olan *Caveat* (New York, 1984); E. Luttwak, *The Pentagon and the Art of War* (New York, 1985).

184 Ulam, *Dangerous Relations: The Soviet Union in World Politics 1970-1982* (New York, 1983), s. 39.

185 D. Holloway, *The Soviet Union and the Arms Race* (New Haven, 1984, 2nd ed.), s. 134 ve devamı; ve daha teknik bir çözümleme olan A. Bergson, "Teknolojik İlerlemeler"; Bergson ve H.S. Levine (eds.), *The Soviet Economy: Toward the Year 2000* (London, 1983), s. 34-38.

186 Garthoff, *Détente and Confrontation*, s. 887 ve devamı, bu konuda son derece yararlı bir kaynaktır. Ayrıca bkz. H.S. Bradsher, *Afghanistan and the Soviet Union*

(Durham, N.C., 1983), çeşitli bölümleri; ve T.T. Lammond, *Red Flag over Afghanistan* (Boulder, Colo., 1984), çeşitli bölümleri.

187 Garthoff, *Détente and Confrontation*, s. 982 ve devamı. Ayrıca bkz. yukarıdaki 167 numaralı notta adı geçen çalışmalar ve B. Garrett, "Çin Politikası ve Üçgen Mantığının Kısıtlamaları", K.A. Oye et al. (eds.), *Eagle Defiant: United States Foreign Policy in the 1980s* (Boston, 1983), özellikle de s. 245 ve devamı.

188 Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 280 (vurgulamayı ben yaptım).

189 Tabii bu, *Rusların* verileri açısından en kritik sorundur: Bkz. F.D. Holzmann, "Sovyet Askeri Harcamaları: Sayılar Oyununun Değerlendirilmesi," *International Security*, cilt 6, sayı 4 (İlkbahar 1982), s. 78-101, bu kaynak konu için iyi bir giriş oluşturmaktadır.

190 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 273.

191 Rostow, *World Economy*, s. 662. (Başlıca fark şudur ki, Bairoch 1900 yılını seçmişken, Rostow 1913=100 şeklinde bir başlangıç noktasını temel almaktadır.)

192 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri", s. 273.

193 Aynı eser, s. 276.

194 Rostow, *World Economy*, s. 669'dan alınmıştır.

195 Ashworth, *Short History of the International Economy*, s. 287-88.

196 Aynı eser, s. 289; ve Bairoch, *The Economic Development of the Third World Since 1900* (Berkeley, Calif., 1975), çeşitli bölümlerde yer alan daha ayrıntılı tartışma.

197 Foreman-Peck, *History of the World Economy*, s. 376.

198 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri", s. 304.

199 Bkz. Oye et al. (eds.) *Eagle Defiant*, s. 8'deki tablo.

200 G. Blackburn, *The West and the World Since 1975* (New York, 1985), s. 96; ve Bairoch, *Economy Development*, çeşitli bölümleri; s. 250-52'de de yararlı bir bibliyografya bulunmaktadır.

201 R. Rosecrance, *The Rise of the Trading State* (New York, 1985), özellikle de bölüm 7; ve M. Smith et al., *Asia's New Industrial World* (New York, 1985).

202 Bkz. Schaller, *American Occupation of Japan*, s. 289.

203 Bu konuyu inceleyen en iyi eser, belki de, E.F. Vogel, *Japan as Number One: Lessons for America* (New York, 1980 edn.)'dır.

204 Smith et al., s. 18; C. Johnson, *MITI and the Japanese Miracle* (Stanford, Calif., 1982), çeşitli bölümleri.

205 Vogel, *Japan as Number One*, s. 9-10 (vurgulamayı ben yaptım). Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, kısım 2, bu konuda çok değerli bir kaynaktır. Otomobil konusundaki istatistikler, *The Economist*, 2 Kasım 1985, s. 111'den alınmıştır.

206 Çin konusunda 1945'ten sonra yapılmış çalışmaların büyük bir bölümü, ülkenin dış politikasından çok, Mao ya da kültür ideoloji meseleleri üzerinde yoğunlaşır görünmektedir. Ancak şunları saymak mümkündür. Bell, "Çin ve Uluslararası Düzen"; Bul ve Watson (ed.), *The Expansion of International Society*, s. 255-67; H. Harding (ed.), *China's Foreign Relations in the 1980s* (New Haven, Conn., 1984), özellikle de bölüm 1 ve 5-6; A.D. Barnett, *China and the Major Powers in East Asia* (Washington, D.C., 1977); M. Yahuda, *China's Role in World Affairs* (New York, 1978); P. Van Ness, *Revolution and Chinese Foreign Policy* (Berkeley, Calif., 1971); ve R.H. Solomon (ed.), *The China Factor: Sino-American Relations and the Global Scene* (Englewood Cliffs, N.J., 1981); bu çalışmanın bazı bölümleri son derece yararlıdır.

207 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri", s. 299, 302.

208 Rostow, *World Economy*, s. 525 ve devamı; ve D.H. Perkins (ed.), *China's*

Modern Economy in Historical Perspective (Stanford, Calif., 1975), çeşitli bölümleri.

209 Blackburn, *West and the World Since 1945*, s. 77.

210 Aynı eser; ve Bairoch, *Economic Development of the Third World*, s. 188 ve devamı, 201 ve devamı; bu çalışma Çinlilerin tarıma gösterdikleri dikkat konusunda, bunu onaylar biçimde yorumda bulunmaktadır.

211 1980 yılı için "Savaş Korrelatları" verileri.

212 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri", s. 304.

213 D.H. Perkins, "Çin'in Ekonomik Kalkınmasının Uluslararası Düzeydeki Sonuçları"; Solomon (ed.), *China Factor*, s. 114-136, bu konuda önemli bir kaynaktır.

214 Avrupa'nın açmazlarından bazıları, Deporte, *Europe Between the Superpowers*, çeşitli bölümleri; J.R. Wegs, *Europe Since 1945* (New York, 1984, 2nd edn.), özellikle de bölüm 8-15; S. Holt, *The Common Market: The Conflict of Theory and Practice* (London, 1967)'de tartışılmaktadır.

215 Aldcrot, *European Economy 1914-1980*, s. 161.

216 Aynı eser; ayrıca bkz. Landes, *Unbound Prometheus*, bölüm 7; Pollard, *Peaceful Conquest*, bölüm 9; Maddieson, "1913-1970'de Avrupa'da Ekonomi Politikası ve Performans"; Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 5, kısım 2, s. 476 ve devamı. İlk dönem üzerine ayrıntılı incelemeler bulunmaktadır: M.M. Postan, *An Economic History of Western Europe, 1945-1964* (London, 1967); ve A.S. Milward, *The Reconstruction of Europe, 1945-1951* (London, 1984).

217 Aldcroft, *European Economy*, s. 161-62.

218 Oye et al. (eds.), *Eagle Defiant*, s. 8, ve Tablo 1-1'deki notlar.

219 Bu tartışma için tekrar bkz. Pollard, *Peaceful Conquest*, çeşitli bölümleri

220 Aynı eser, s. 305.

221 Aynı eser, s. 171.

222 Aldcroft, *European Economy*, s. 161.

223 Bkz. Wegs, *Europe Since 1945*, bölüm 9; A.S. Deaton, "1920-1970'de Talebin Yapısı"; Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 5, kısım 1'deki veriler.

224 Ricossa, "İtalya, 1920-1970"; Cipolla (ed.), *Fontana Economic History Europe*, cilt 6, kısım 1, s. 290 ve devamı; G. Scimone, "İtalyan Mucizesi"; J. Hennessy et al., *Economic "Miracles"* (London, 1964); G.H. Hildebrand, *Growth and Structure in the Economy of Modern Italy* (Cambridge, Mass., 1965).

225 Bkz. yukarıdaki s. 367-68.

226 Porter, *Britain Europe and the World*, bölüm 5; Kennedy, *Realites Behind Diplomacy*, bölüm 7-8.

227 İngiltere'nin 1945 sonrasındaki nispi ekonomik gerilemesi üzerine yapılmış çalışmalar pek çoktur. Bkz., *inter aila*, Gamble, *Britain in Decline*, çeşitli bölümleri; Kirby, *Decline of British Economic Power Since 1870*, bölüm 5; F. Blackaby (ed.), *De-industrialization* (London, 1979), çeşitli bölümleri; W. Beckerman (ed.), *Slow Growth in Britain: Causes and Consequences* (Oxford, 1979); J. Eatwell, *Whatever Happened to Britain?* (London, 1982), çeşitli bölümleri.

228 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 303.

229 Wegs, *Europe Since 1945*, s. 161. Dünya imalat sanayii üretimi rakamları Bairoch'dan, dünya ticaret payları rakamları ise Kirby, *Decline*, s. 149, tablo 15'ten alınmıştır.

230 V. Berghahn, *Unternehmer und Politik in der Bundesrepublik* (Frankfurt, 1985), çeşitli bölümleri; K. Hardach, *The Political Economy of Germany in the Twentieth Century* (Berkeley, Calif., 1980), s. 140 ve devamı.

231 Daha çok ayrıntı için bkz. Hardach, *Political Economy of Germany*, s. 178 ve devamı; L. Erhard, *The Economics of Success* (Princeton, N.J. 1963), çeşitli bölümlerinde çizilen güvenli tablo; Hardach, "Almanya, 1914-1970"; Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 6, kısım 1, s. 217 ve devamı; Landes, *Unbound Prometheus*, s. 502 ve devamı, 531 ve devamı; Balfour, *Adversaries*, s. 122 ve devamı.

232 Hardach, "Almanya 1914-1970"; Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 6, kısım 1, s. 221.

233 Wegs, *Europe Since 1945*, s. 161.

234 Federal Cumhuriyetin diplomasi ve güvenlik alanındaki kaygıları ve öbür güçlerin bu kaygılar karşısındaki tutumu aşağıdaki kaynaklarda incelenmektedir: DePorte, *Europe Between the Superpowers*, s. 1180 ve devamı; C.M. Kelleher, *Germany and the Politics Of Nuclear Weapons* (New York, 1975); W.F. Hanrieden, *West German Foreign Policy 1949-1963* (Stanford, Calf., 1976); Willis, *France, Germany and the New Europe*, çeşitli bölümleri; Calleo, *The German Problem Reconsidered*, s. 161 ve devamı; P. Windsor, *German Reunification* (London, 1969), çeşitli bölümleri; Kaiser, *German Foreign Policy in Transition*, çeşitli bölümleri; Grüner, *Die deutsche Frage*, s. 176 ve devamı.

235 Bairoch, "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 302.

236 Fohlen, "Fransa, 1920-1970"; Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 6, kısım 1, s. 100 ve devamı; E. Malinraud, *La Croissance française* (Paris, 1972), çeşitli bölümleri; M. Parodi, *L'economie et la societe française de 1945 a 1970* (Paris, 1971); Caron, *Economic History of Modern France*, s. 182 ve devamı; R.F. Kuisel, Capitalism and the *State in Modern France*, (Cambridge, 1981), bölüm 7-9; ve Kindleberger, "Fransa Ekonomisinin Savaş Sonrasında Yeniden Dirilişi"; S. Hoffman (ed.), *In Search of France* (Cambridge, Mass., 1963).

237 Tekrar bkz. Kolodziej, *French International Policy Under de Gaulle and Pompidou: The politics of Grandeur.*

238 Bkz. CIA'nin çıkardığı *Handbook of Economic Statistics*, 1984, s. 16 ve devamında yer alan istatistikler.

239 Sözgelimi, bkz. Hosking, *History of the Soviet Union*, ek C ("Sanayi ve Tarım Üretimine İlişkin Seçme Endeksler"), s. 483; Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 133; Nove, *Economic History of the USSR*, s. 340, 387; J.P. Nettle, *The Soviet Achievement* (London, 1967), bölüm 6.

240 Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 133.

241 Sovyet tarımının sorunları, bilim adamlarının yazılarında büyük bir ilgi görmektedir; özellikle bkz. Bergson ve Levine (eds.), Soviet *Economy: Toward the Year 2000*'de yer alan 4. ve 5. denemeler; D.M. Schooner, "Sovyet Tarım Politikaları," *Soviet Economy in a Time of Change* (Washington, D.C., 1979; Papers, Joint Economic Committee, U.S. Congress), s. 87-115; ve Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 142 ve devamı, 160 ve devamı.

242 CIA, *Handbook of Economic Statistics*, s. 27.

243 Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, cilt 5, kısım 2, s. 476 ve devamı ile, cilt 6, kısım 2, s. 593 ve devamı; N. Spulber, *The State and Economic Development in Eastern Europe* (New York, 1966), çeşitli bölümleri; Kaser, *Comecon*, çeşitli bölümleri; ve Aldcroft, *European Economy 1914-1980*, bölüm 6'daki son derece başarılı özet.

244 Nove, *Economic History*, s. 330 ve devamı, 363 ve devamı; Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, s. 148.

245 Konunun ayrıntıları M.I. Goldman, *The Enigma of Soviet Petroleum* (London/Boston, 1980)'da yer almaktadır; bu çalışmada Rusya'nın petrol üretiminin geleceğine, CIA'den daha iyimser bir yaklaşımla bakılmakta, ancak savurganlık konusu da gözardı edilmemektedir.

246 Bu konuların çoğu, son bölümde yeniden tartışılacaktır; bkz. Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, özellikle de s. 402 ve devamı; H.S. Rowen, "Hastalıklı Bir Ayıyla Birlikte Yaşamak," *National Interest*, sayı 2 (Kış 1985-86), s. 14-26; M.I. Goldman, *USSR in Crisis: The Failure of an Economic System* (New York, 1983); P. Dibb, *The Soviet Union: The Incomplete Superpower* (London, 1985), bölüm 3; T.J. Colton, *The Dilemma of Reform in the Soviet Union* (New York, 1984), çeşitli bölümleri. Doğu Avrupa'nın sorunları konusunda bkz. "Sovyet İmparatorluğu Çatlıyor mu?", *International Security*, cilt 6, sayı 3 (Kış 1981-82).

247 Bairoch "Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 304.

248 Bkz. aşağıdaki Tablo 43; CIA, *Handbook of Economic Statistics, 1984*, s. 4 ile karşılaştırılabilir – (hesaplama Amerikan doları üzerinden olduğu için) Amerikan parasının değerindeki gerileme yüzünden 1987 için verilen rakamlar, herhalde, hayli değişmiş olacaktır.

249 Balfour, *Adversaries*, s. 204.

250 Aynı eser, s. 193.

251 L. Thurow, "Amerika Eşitler Arasında", Ungar (ed.), *Estrangement*, s. 159-78; aynı yazar, *The Zero-Sum Game* (New York, 1980), çeşitli bölümleri, özellikle de bölüm 1 ve 4; DeGrasse, *Military Expansion, Economic Decline*, özellikle de bölüm 2.

252 Özellikle bkz. *Western Alliance*, s. 217 ve devamı; J.J. Servan-Schreiber, *The American Challenge* (Harmondsworth, Middlesex, 1969 edn.), özellikle kısım 2; R. Barnet, *Global Reach* (New York, 1974), çeşitli bölümleri; S. Rolfe, *The International Corporation* (Paris, 1969); ve Woodruff, *America's Impact on the World*, bölüm 4.

253 Becker ve Wells (ed.), *Economics and World Power*, bölüm 7-8; D. Calleo, *The Imperious Economy* (Cambridge, Mass., 1982), çeşitli bölümleri; J. Gowa, *Closing the Glod Window: Domestic Politics and the End of Bretton Woods* (Ithaca, N.Y., 1983); G. Epstein, "Üçlü Borç Bunalımı," *World Policy Journal*, cilt 2, sayı 4 (Sonbahar 1985), s. 628 ve devamı; *Economist*, 5 Ekim 1985, "Para Reformu," Araştırması, s. 11.

254 Thurow, "Amerika Eşitler Arasında," Ungar (ed.), *Estrangement*, s. 163.

255 Aynı yazar, *Zerro-Sun Society*, s. 3-4. (Birleşik Devletlerle ilgili rakamlar, doların değerinin 1983-1985'teki yükselmesi sayesinde daha iyi görünüp, 1985'ten sonraki düşüşü yüzünden gene kötüye gitmiş olsa gerekir.)

256 Calleo, "1961'den Bu Yana: Yeni Bir Dünya İçinde Amerika'nın Gücü," Becker ve Wells (eds.), *Economics and World Power*, s. 391-93.

257 Oye et al. (eds.), *Eagle Defiant*, s. 8. (Burada kullanılan kaynaklarla ilgili bir not da bulunmaktadır.)

258 Nüfus ve kişi başına GSMH rakamlarını, Dünya Bankasının çıkardığı *Report on World Development, 1982*'yi temel alan Chaliand ve Gageau, *Strategic Atlas*, s. 214-20'den aldım. Toplam GSMH, benim tahminimdir.

259 Perkins'in Solomon (ed.), *China Factor*, s. 118-119'da, Çin'in 1979'daki kişi başına GSMH'sının resmi değişim rakamı olan 266 dolardan çok, 400-500 dolar arasında bulunmasının daha mümkün olduğu yolundaki iddiasını dikkate alarak, 1980 için kişi başına 450 dolar üzerinden bir hesaplama yaparak, bunu ekledim.

260 Gilpin, *Ward and Change in World Politics*, s. 76-77'den aktarılmıştır.

1 Keylor, *Twentieth-Century World*, s. 405.
2 Bu konuda klasik hale gelmiş sözler, E.H. Carr, *What is History?* (Harmondsworth, Mddsx., 1964), bölüm 1, "Tarihçi ve Gerçekleri"nde yer almaktadır; ayrıca bkz. D. Thomson, *The Aims of History* (London, 1969), bölüm 4.
3 Bkz., *inter alia*, Gilpin, *War and Change in World Politics*; G. Modelski, "Global Politikaya Özgü Uzun Çevrim ve Ulus-Devleti," *Comparative Studies in Society and History*, cilt 20 (Nisan 1978), s. 214-35; Rasler ve Thompson, "Global Savaşlar, Kamu Borçları ve Uzun Çevrim," çeşitli bölümleri; McNeill, *Pursuit of Power*, çeşitli bölümleri; Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics*, çeşitli bölümleri.
4 *Herr Eugen Dühring's Revolution in Science* (London, 1936), s. 1884'de yer aldığı biçimiyle, ünlü alıntı.
5 Bu konuda siyasal bilimler alanında yapılan çalışmalar çok fazladır. Bir seçme yaparsak, bkz. M. Wight, *Power Politics* (Harmondsworth, Mddsx., 1979); K. Waltz, *Man the State and War* (New York, 1959); H. Bull, *The Anarchical Society* (New York, 1977).
6 Sözgelimi, bkz., P.F. Drucker, "Değişen Dünya Ekonomisi," *Foreign Affairs*, cilt 64, sayı 4 (İlkbahar 1986), s. 768-91 – bu, dikkat çekici bir makaledir. Ayrıca bkz. "Fabrika Robotlarının Ötesinde," *Economist*, 5 Temmuz 1989, s. 61'de verilen rakamlar.
7 Drucker, "Değişen Dünya Ekonomisi," s. 771-72; "Çin ve Hindistan," *Economist*, 21 Aralık 1985, s. 66-67.
8 Bu konu üzerindeki literatür, gene son derece geniştir. Genel giriş niteliğindeki başarılı çalışmalar için bkz. S.B. Linder, *The Pacific Century* (Stanford, Calif., 1986); J.W. Morley (ed.), *The Pacific Basin* (New York, 1986); M. Smith et al., *Asia's New Industrial World* (London, 1985); K.E. Calder, "Bir Trans-Pasifik Ekonomisinin Oluşumu," *World Policy Journal*, cilt 2, sayı 4 (Sonbahar 1985), s. 593-623.
9 Linder, *Pacific Century*, s. 13-14.
10 Aynı eser, s. 6, 15.
11 P. Drysdale, "Pasifik Havzası ve Bu Bölgenin Ekonomik Canlılığı," Morley (ed.), *Pacific Basin*, s. 11.
12 Mathias, *First Industrial Nation*, s. 44.
13 M. Kaldor, *The Baroque Arsenal* (London, 1982), s. 18. Başka örnekler için –bunlar oldukça farklı bir kaynaktan gelmektedir– bkz. F. Cooper, "Giderleri Karşılanabilir olan Savunma: Bir Strateji Arayışı," *Journal of the Royal United Services Institute for Defense Studies*, cilt 130, sayı 4 (Aralık 1985), s. 4. Gene çok yararlı olan bir kaynak da özel bir incelemedir: "Savunma Teknolojisi," *Economist*, 21 Mayıs 1983.
14 Bu konudaki anahtar çalışma (işin içindeki bir uzman tarafından kaleme alınmış olan) J.S. Gansler, *The Defense Industry* (Cambridge, Mass., 1980)'dir.
15 Bu konuda bkz. McNeill, *Pursuit of Power*, çeşitli bölümleri; ve Kaldor, *Baroque Arsenal*, çeşitli bölümleri.
16 *The Military Balance 1985-86*, s. 170-73; ve SİPRİ'nin (Stockholm International Peace Research Institute) yayını olan *The Arms Race and Arms Control* (London, 1982), özellikle de bölüm 2-3.
17 L. Brown et al., *State of the World, 1986* (New York, 1986), s. 196.

18 Tabii ki "aşırı" sözcüğü, gelişigüzel kullanılan bir sözcüktür; çünkü eğer bir ülke dış düşmanlardan gelen şiddetli baskılarla karşı karşıya ise (İsrail gibi), o zaman bu sözcüğü kullanmak uygun görünmemektedir. Öte yandan, tarih kayıtları şuna işaret etmektedir ki belli bir ülke *uzun vadede* GSMH'sının yüzde 10'undan fazlasını (ve bazı örneklerde –yapısal zayıflıklar içinde olduğu zaman– yüzde 5'inden fazlasını) silahlanmaya ayırıyorsa, büyüme hızını sınırlandırması beklenebilir.

19 Bunun bazı örneklerini görmek için bkz. Cipolla (ed.), *Economic Decline of Empires*, çeşitli bölümleri; Kennedy, *Strategy and Diplomacy*, bölüm 3; F. Lewis, "Askeri Harcamaları Sorgularken," *New York Times*, 11 Kasım 1986, s. DI, D5.

20 Aktarıldığı yer: "Verimlilikte Meydana Gelen Elle Tutulamaz Büyüme," *New York Times*, 8 Nisan 1984, iş dünyası bölümü, s. 1, 26. Ayrıca bkz. "Sizden Daha Zengin," *Economist*, 25 Ekim 1986, s. 13-14.

21 Bkz. T. Fingar (ed.), *China's Quest for Independence* (Boulder, Colo., 1980), çeşitli bölümleri; G. Segal ve W. Tow (eds.), *Chinese Defense Policy* (London, 1984); Chaliand ve Rageau, *Strategic Atlas*, s. 143; R.H. Solomon (ed.), *The China Factor: Sino-American Relations and the Global Scene* (Englewood Cliffts, N.J., 1981)'de yer alan önemli denemeler ve J. Camilleri, *Chinese Foreign Policy: The Maoist Era and Its Aftermath* (Seattle, Wash., 1980).

22 G. Segal, *Defending China* (London, 1985), Çin'in muharebe yeterliğindeki gerilemeyi ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır; ayrıca bkz. H.W. Jencks, *From Missiles to Muskets: Politics and Professionalism in the Chinese Army 1945-1981* (Boulder, Colo., 1982).

23 Bkz. D.H. Perkins, "Çin'in Ekonomik Kalkınmasının Uluslararası Düzeydeki Sonuçları." Solomon (ed.), *China Factor*, s. 118.

24 Bkz. önemli bir makale olan "Çin'deki Yeni Uzun Yürüyüş," *Economist*, 25 Ocak 1986, s. 29-31; J.T. Dreyer, "Çin'in Askeri Modernizasyonu," *Orbis*, cilt 27, sayı 4 (Kış 1984), s. 1011-26; *Military Balance 1985-1986*, s. 111-15; M.Y.M, Kan, "Deng'in Askeri Modernizasyon ve Ulusal Güvenlik Arayışı," *Mainland China's Modernization: Its Prospects and Problems* (Berkeley, Calif., 1982), s. 227-44.

25 Dreyer, "Çin'in Askeri Modernizasyonu", s. 1017.

26 Aynı eser, s. 1016. Ayrıca bkz.J.D. Pollack, "Bir Nükleer Güç Olarak Çin," W.H. Overholt (ed.), *Asia's Nuclear Future* (Boulder, Colo., 1977), çeşitli bölümleri.

27 Bu zayıflıkları kısaca görmek için tekrar bkz. Dreyer, "Çin'in Askeri Modernizasyonu", s. 1071 ve devamı. Denizaltılarla ilgili gelişmeler konusunda bkz., *New York Times*, 1 Nisan 1986, s. CI, C3.

28 "Çin Güçlenirken," *Economist*, 25 Ocak 1986, s. 11; ve özellikle, G. Segal, "Savunma Kültürü ve Çin-Sovyet İlişkileri," *Journal of Strategic Studies*, cilt 8, sayı 2 (Haziran 1985), s. 180-98; burada daha çok gönderme yer almaktadır.

29 B. Reynolds, "Uluslararası Ekonomi İçinde Çin." H. Harding (ed.), *China's Foreign Relations in the 1980s* (New Haven, Conn., 1984), s. 75.

30 D.H. Perkins, "Çin'in Ekonomik Kalkınmasının Uluslararası Düzeydeki Sonuçları," Solomon (ed.), *China Factor*, s. 115-16; daha çok ayrıntı için bkz., Perkins (ed.), *China's Modern Economy in Historical Perspective* (Stanford, Calif., 1975), çeşitli bölümleri; ve A.D. Bernett, *China's Economy in Global Perspective* (Washington, D.C., 1987), çeşitli bölümleri.

31 *New York Times*, 27 Mart 1986, s. A14; Rostow, *World Economy*, s. 532 ve devamı.

32 Perkins "Uluslararası Düzeydeki Sonuçlar," Solomon (ed.), *China Factor*, s. 128.

33 Reynolds, "Uluslararası Ekonomi İçinde Çin," Harding (ed.), *China's Foreign Relations in the 1980s*, s. 87.

34 Alıntıyı veren: Brown et al., *State of the World,* 1986, s. 19; ayrıca bkz. "Çin ve Hindistan: İki Milyar İnsan Pazaryerinin Keyfini Keşfediyor," *Economist*, 21 Aralık 1985, s. 66-67.

35 "Çin ve Hindistan"; ayrıca bkz. son zamanlarda meydana gelen değişimin görgü tanığınca verilen çok şaşırtıcı ayrıntılar: O. Schell, *To Get Rich Is Glorious: China in the 80s* (New York, 1985).

36 *New York Times*, 27 Mart 1986, A14; daha genel olarak da, K. Lieberthal, "Ülke İçindeki Siyaset ve Dış Politika," Harding (ed.), *China's Foreign Relations in the 1980s*, s. 58 ve devamı. Ayrıca bkz. CIA'nin raporu: "Çin: 1985'teki Ekonomik Performans" (Washington, D.C., 1986); ve son olarak da, A.D. Barnett'in çok akıllıca kaleme aldığı makale: "Mao'dan On Yıl Sonra," *Foreign Affairs*, cilt 65, sayı 1 (Sonbahar 1986), s. 37-65.

37 Tekrar bkz. "Çin ve Hindistan" başlıklı önemli makale; *Economist*, 21 Aralık 1985, s. 65-70 özellikle s. 68 ve *Ramses*, 1982, *The State of the World Economy* (Cambridge, Mass., 1982), s. 286-87.

38 Perkins, "Uluslararası Düzeydeki Sonuçlar," s. 130-131.

39 *Military Balance 1985-86*, s. 112; Perkins, "Uluslararası Düzeydeki Sonuçlar," Solomon (ed.), *China Factor*, s. 132.

40 Bkz. Brown et al., *State of the World*, 1986, s. 207'deki tablo.

41 Perkins, "Uluslararası Düzeydeki Sonuçlar," Solomon (ed.), *China Factor*, s. 132-33; *Economist*, 25 Ocak 1986, s. 29.

42 Perkins "Uluslararası Düzeydeki Sonuçlar," Solomon (ed.), *China Factor*, s. 120.

43 Bu oranlama, "Batı Avrupa'daki en büyük dört ekonominin 1985-2000 arasında, 1970-82 arasındaki büyüme hızlarıyla büyüyeceklerini" varsaymaktadır (bildiride bunun fazlaca karamsar bir tahmin olduğu da kabul edilmektedir): "Çin ve Hindistan," s. 69.

44 *Ramses*, 1982, s. 285; Morley (ed.), *Pacific Basin*, s. 13'teki rakamlar; Reynolds, "Uluslararası Ekonomi İçinde Çin," s. 73-74 karşılaştırmalı olarak, tekrar bkz., Rosecronce, *Rise of the Trading State*, çeşitli bölümleri.

45 Tekrar bkz. Segal, "Savunma Kültürü ve Çin-Sovyet İlişkileri," çeşitli bölümleri.

46 Ancak R. Taylor, *The Sino-Japanese Axis* (New York, 1985)'i dikkate almak gerekir.

47 "Rusya ve Çin," *Economist*, 29 Mart 1986, s. 34-35. Ancak bu, C.D. McFetridge, "Çin'in Bir Büyük Güç Olarak Ortaya Çıkışının Bazı Yönlerden Anlamı," *Journal of the Royal United Services Institute For Defense Studies*, cilt 128, sayı 3 (Eylül 1983), s. 43'te ileri sürüldüğü gibi, Çin'i, kendiliğinden, "Sovyet aleyhtarı bir birleşik cephe"nin üyesi yapmamaktadır.

48 Bu konuda bkz. J.G. Stoessinger, *Nations in Darkness, China, Russia and America* (New York, 1978), çeşitli bölümleri; Solomon (ed.), *China's Foreign Relations in the 1980s*, çeşitli bölümleri, özellikle de bölüm 6.

49 Pollack, "Çin ve Global Stratejik Denge," Harding (ed.), *China's Foreign Relations in the 1980s*, s. 173-174.

50 "Çin'de Yeni Uzun Yürüyüş," *Economist*, 25 Ocak 1986, s. 31.

51 Bu politika konusunda özellikle bkz. E.A. Olsen, *U.S. - Japan Strategic Reciprocity: A Neo-Internationalist View* (Stanford, Calif., 1985), çeşitli bölümleri; R.A. Scalapino, "Çin ve Kuzeydoğu Asya," Solomon (ed.), *China Factor*, s. 193 ve devamında Japonya üzerine yapılan yorumlar; Scalapino (ed.), *The Foreign Policy of Modern Japan* (Berkeley, Calif., 1977); T.J. Pempel, "Japonya'nın Dış Ekonomi Politikası," P.J. Katzenstein (ed.), *Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States* (Madison, Wis., 1978), bölüm 5.

52 Bu, belki de, en iyi olarak Vogel, *Japan as Number One*'da tartışılmaktadır; ayrıca bkz. Aynı yazar, "Pax Nipponica?" *Foreign Affairs*, cilt 64, sayı 4 (İlkbahar 1986), s. 752-67; ve H. Kahn, *The Emerging Japanese Superstate* (London, 1971). Ters yönde bir tartışma için bkz. "Yüksek Teknoloji: Titanların Çarpışması," *Economist*, 23 Ağustos 1986; burada B.D.'nin avantajlarına işaret edilmektedir.

53 Tekrar bkz. Smith et al., *Asia's New Industrial World*; ve Linder, *Pacific Century*, çeşitli bölümleri.

54 Bundan sonra söylenenler için bkz. Linder, *Pacific Century*, s. 107 ve devamı; E. Wilkinson, *Misunderstanding: Europe versus Japan* (Tokyo, 1981); "Korumacılığa Olan Kaymayı Durdurmak İçin Geç mi Kalınmıştır?" *Times* (London), 14 Ocak 1982, s. 15; Olsen, *U.S. - Japan Strategic Reciprocity*, bölüm 4.

55 "Japonya Yarını Konusunda Huzursuzlanıyor," *New York Times*, 30 Nisan 1986, s. D1-D2.

56 "Japonya'da Değişikliklerin Önüne Dikilen Engeller", *New York Times*, 29 Nisan 1986, s. D1.

57 Bkz. *CIA Handbook of Economic Statistics*, 1984, s. 50-54'teki rakamlar; *Economist*'in haftalık eşya fiyatları endeksleri ve Drucker, "Değişen Dünya Ekonomisi," çeşitli bölümleri.

58 Bkz. R.B. Reich, "Zenginleşen Japonya," *New York Review of Books*, 5 Temmuz 1985'teki yararlı özet; ve "Silikonda Japonya'ya Çok Bozulanlar Var," *Economist*, 20 Mart 1982, s. 95.

59 "Bilgisayarlarda Japonların Büyük Kazancı," *New York Times*, 13 Şubat 1984, s. A1, A19; "Japonya Amerikan Teknikleriyle Süper Hızlı Bilgisayarlarda Amerika'yı Geçecek mi?" *Economist*, Mart 1982, s. 95.

60 "Japonya Bir Sonraki Hedefi Belirliyor," *Sunday Times* (London), 29 Kasım 1981.

61 "Westinghouse/Mitsubishi," *Economist*, 6 Şubat 1982, s. 65.

62 R.B. Reich, "Japonlarla Faust'ça Bir Pazarlık," *New Yok Times* 6 Nisan 1986, iş dünyası bölümü, s. 2; "Japonya İleri Hamle İçin Hazır Durumda," *Times* (London), 11 Kasım 1981; Smith et al., *Asia's New Industrial World*, s. 21-24.

63 Vogel, "Pax Nipponica," s. 753'ten alıntı yapılmıştır. Daha genel olarak bkz. "Japon Teknolojisi," *Times* (London), 14 Haziran 1983, "Özel Rapor," s.i-viii. Japonların robot teknolojisini daha büyük başarıyla kullanmaları konusu, B.J. Feder, "Otomasyonda Yeni Tehlike," *New York Times*, 30 Ekim 1986, S. D2'de özetlenmektedir.

64 "Japonya'ya Yeniden Bakış," *Economist*, 26 Nisan 1986, s. 19-22; ayrıca bkz. Johnson, *MITI and the Japanese Miracle; Vogel, Japan as Number One*, s. 70 ve devamı.

65 Vogel, "Pax Nipponica," s. 754.

66 Bkz. *Economist*, 9 Temmuz 1983, "Japonya Araştırması" bölümü, s. 74'teki tablolar; ve Pempel, "Japonya'nın Dış Ekonomi Politikası," s. 171-72.

67 *Economist*, 26 Nisan 1986, s. 22; Vogel, "Pax Nipponica," s. 753; aynı yazar, *Japan as Number One*, bölüm 7; Smith et al., *Asia's New Industrial World*, s. 13 ve devamı.

68 Sözgelimi, S. Kamata, *Japan in the Passing Lane* (New York, 1984); J. Taylor, *Shadows of the Rising Sun: A Critical View of the "Japanese Miracle"* (New York, 1984); "Bulutlar da Olabilir," *Economist*, 9 Temmuz 1983, "Japonya Araştırması."

69 D. Halberstam, "Japonların Meydan Okuyuşuna Karşı Durabilir miyiz?" *Parade*, 9 Ekim 1983, s. 4, 5; ve T.H. White'ın ortalığı daha da telaşa veren yazısı: "Japonya'dan Gelen Tehlike," *New York Times Magazine*, 28 Temmuz 1985.

70 "Doruktaki Yeni Global Banker: Tokyo ve Kudretli Parası," *New York Times,* 27 Nisan 1986, s. 1, 16.
71 F. Marsh, *Japanese Overseas Investment* (Economist Intelligence Unit, London, 1983); *Times* (London), 22 Nisan 1983.
72 Bu rakamlar ve tahminler konusunda bkz. "Japonya Ülke Dışında Muazzam Miktarlarda Nakit Yatırımı Yapıyor." *New York Times,* 11 Mart 1986, s. A1, D12; "Doruktaki Yeni Global Banker," *New York Times,* 27 Nisan 1986, s. 1, 16.
73 "Japonya'nın Yatırımcı Bankerleri Tüm Dünyaya Yöneliyor," *Economist,* 19 Nisan 1986, s. 91-94; D. Burstein "Yen Kendisini Göklerden Alabildiği Zaman Dünyayı Zaptedebilir," *New York Times,* 3 Eylül 1986, s. 27.
74 "Doruktaki Yeni Global Banker," s. 1.
75 Bkz. *Japan in the Year* 2000 incelemesinden alıntı yapan Linder, *Pacific Century,* s. 12'deki tablo.
76 Bkz. CIA, *Handbook of Economic Statistics, 1984,* s. 33, dipnot b.
77 "Yen de Doğar," *New York Times,* 5 Mart 1986, s. D2.
78 Tekrar bkz. konuyla çok ilgili bir inceleme olan, Olsen, *U.S. - Japan Strategic Reciprocity,* çeşitli bölümleri.
79 Bkz. *Military Balance 1985-86,* s. 170-72'de yer alan rakamlar.
80 Olsen, *U.S. - Japan Strategic Reciprocity,* çeşitli bölümleri; Z. Brzezinski, "Japonya Savunma Harcamalarını Artırmalıdır," *New Haven Register,* 16 Ağustos 1985, "Forum," s. 15.
81 Storry, *History of Modern Japan,* bölüm 11'de Japonya'daki savaş aleyhtarı hareket başarılı bir biçimde hissettirilmektedir. Ayrıca bkz. *Economist,* 16 Ağustos 1985, s. 21-22.
82 Olsen, *U.S. - Japan Strategic Reciprocity,* s. 149.
83 Bkz. Reynolds, "Uluslararası Ekonomi İçinde Çin," Harding (ed.), *China's Foreign Relation in the 1980s,* Bölüm 3 (özellikle de alıntı yapılan s. 86); Scalapino, "Çin ve Kuzeydoğu Asya," Solomon (ed.), *China Factor,* özellikle de s. 193 ve devamı. Ayrıca bkz., Taylor, *Sino-Japanese Axis,* çeşitli bölümleri.
84 Scalapino, "Çin ve Kuzeydoğu Asya," s. 200. Ayrıca bkz. "Japonya Araştırması," *Economist,* 7 Aralık 1985 s. 10 ve devamında Japonya'nın dış politikasına ilişkin yorumlar.
85 Tekrar bkz. Gruner, *Die Deutsche Frage,* özellikle de bölüm 4.
86 Bu toplamları *The Military Balance 1985-86,* s. 40-43, 46-54'ten aldım.
87 CIA, *Handbook of Economic Statistics,* 1984, s. 37.
88 İşsizlikle ilgili rakamlar *The Economist Diary, 1984,* s. 44'ten alınmıştır. Artan sosyal harcamalar konusunda bkz. OECD'nin Mart 1985 tarihli raporu, *Social Expenditures 1960-1990.*
89 Alıntıyı veren: Linder, *Pacific Century,* s. 108.
90 Bkz. bir değerlendirme makalesi olan "Gerçekçi Olmak: Batı Alman Ekonomisine Bir Bakış," *Economist,* 4 Şubat 1984.
91 Bu konuda en iyi çalışmalar, Calleo, *German Problem Reconsidered* ile Gruner, *Die Deutsche Frage*'dir; ayrıca bkz. DePorte, *Europe Between the Superpowers,* s. 180 ve devamı.
92 W. Gruner, "Alman Birliği – Bir Ara Çözüm Modeli mi?" *Politik und Kultur,* cilt 9 (1982), sayı 5.
93 P. Dibb, *The Soviet Union: The Imcomplete Superpower* (London, 1986), s. 43-44.
94 Avrupa savunması ve nükleer silahlarla ilgili literatür son derece geniştir. Ben aşağıdaki kaynakları temel aldım: A. J. Pierre (ed.), *Nuclear Weapons in Europe* (New York, 1984); M. Bundy et al., "Nükleer Silahlar ve Atlantik İttifakı," *Foreign Affairs,* cilt 6, sayı 4 (İlkbahar 1982), s. 753-68; ve *Strengthening*

Conventional Deterrence in Europe: Proposals for the 1980s (New York, 1983)'in yol açtığı tartışma; J.D. Steinbrunner ve L.V. Segal (eds), *Alliance Security: NATO and the No-First-Use Question* (Washington, D.C., 1983); G. Prins (ed.), *The Nuclear Crisis Reader* (New York, 1984).

95 *Military Balance 1985-86*, s. 49.

96 "Batı Alman Savunması: İlk Uyarılar" *Economist*, 29 Haziran 1985, s. 46.

97 Tekrar bkz. Calleo, *German Problem Reconsidered*, bölüm 8-9'daki yararlı tartışma; ve J. Dean, *"Almanya İçi İlişkilerin Yönü," Orbis*, cilt 29, sayı 3 (Sonbahar 1985), s. 609-32; ve G.F. Treverton, *Making the Alliance Work: The United States and Europe* (Ithaca, N.Y., 1985), çeşitli bölümleri.

98 "Petrol Tükendiği Zaman," *Economist*, 19 Ekim 1985, s. 65; "Petrol Yıllarından Sonra", *Economist*, 6 Mart 1985, s. 57.

99 "İmalat," *Economist*, 28 Eylül 1985, s. 57.

100 Tekrar bkz. Gamble, *Britain in Decline;* Kirby, *Decline of British Economic Power Since 1970;* Eatwell, *Whatever Happened to Britain;* S. Pollard, *The Wasting of the British Economy* (London, 1982).

101 "Petrol Yıllarından Sonra," *Economist*, 18 Ocak 1986, s. 16.

102 A. Waters, *Britain's Industrial Renaissance* (London, 1986) – tabii, Waters Bayan Thatcher'in ekonomik danışmanlığını yapmıştı.

103 "Bilim Adamlarının Feryadı," *Economist*, 18 Ocak 1986, s. 16.

104 Tekrar bkz. *Military Balance 1985-86*'daki istatistikler.

105 Dünya GSMH payı CIA, *Handbook of Economic Statistics, 1984*'e göre hesaplanmıştır. Aşırı genişlemiş bir savunma konumunu sündürme konusunda bu girişime karşı yapılan yıkıcı bir saldırı için bkz. A Barnett "Tehlikeli Hayal," *New Statesman*, 17 Haziran 1983, s. 9-11. "Evet, Ama Bedelini Nasıl Öderiz?" ise daha az eleştirel, ama aynı ölçüde uyarıcıdır: *Times* (London), 15 Haziran 1983.

106 "Donanma Firkateynler Savaşını Kazandı," The Sunday Times (London), 17 Ocak 1982; C. Wain, "Donanmanın Geleceği," *The Listener*, 19 Ağustos 1982.

107 *The Economist*'in bu yüzden sık sık tekrarladığı saldırılara bakılabilir: Sözgelimi, "Trident: Beterin Beteri İçin Para Harcamak," 3 Kasım 1984, s. 34; "Trident Değil," 9 Şubat 1985, s. 16. Hükümetin Trident konusundaki dayanağı *Statement on the Defense Estimates, 1985*, cilt 1 (Cmnd., 9430-1)'de yer almaktadır.

108 "Yeni Savunma Bakanına Mesaj: Küçük Düşünün," *Sunday Times* (London), 12 Ocak 1986, s. 16; ayrıca bkz., "Savunma Bütçesi Giderleri Aşırıya Gidiyor," *Daily Telgraph*, 10 Aralık 1985. J. Baylis (ed.), *Alternative Approaches to British Defense Policy* (London, 1983), çeşitli bölümlerinde sorun çok başarılı bir biçimde incelenmekte – ve sorunun ele alınmasında çeşitli yollar önerilmektedir.

109 Fransız savunma politikası için genel olarak bkz. M. M. Harrison, *The Reluctand Ally: France and Atlantic Security* (Baltimore, Md., 1981); R. F. Laird, *France, the Soviet Union, and the Nuclear Weapons Issue* (Boulder, Col., 1985); ve D. S. Yost, *France's Deterrent Posture* (Adelphi Papers, sayı 194 ve 195).

110 "Fransa" araştırması, *Economist*, 9 Şubat 1985, s. 8.

111 Özellikle bkz. P. Lellouche'un çalışması olan *L'avenir de la guerre* (Paris, 1985); bu, D. S. Yost, "Fransa'nın Savunma Politikasında Radikal Değişiklikler," *Survival*, cilt 28 (Ocak/Şubat 1986), s. 53-68'de başarılı bir biçimde tartışılmaktadır; R. F. Laird, "Fransızların Strateji Açmazı," *Orbis*, cilt 28, sayı 2 (Yaz 1984), s. 307-28.

112 R. S. Rudney, "Mitterand'ın Yeni Atlantizmi: NATO Karşısında Geliştirilen Fransız Tutumu," *Orbis*, cilt 28, sayı 1 (İlkbahar 1984), s. 99; Aron'dan aktarma yapılmaktadır.

113 Aynı eser, çeşitli bölümleri.

114 "Chirac, NATO ve Bonn'dan Ayrılmamayı Taahhüt Etti," *New York Times*, 6 Nisan 1986, "Haftaya Bakış" bölümü, s. 2.
115 H. Schmidt, *A Grand Strategy for the West* (New Haven, Conn., 1985), s. 41-43, 55-57. Ayrıca bkz. J. P. Pigasse, *Le buclier d'Europe* (Paris, 1982).
116 Bkz. Yost, "Fransa'nın Savunma Politikasında Radikal Değişiklikler"de yer alan tartışma; ve aynı yazar, *France and Conventional Defense in Central Europe* (Boulder, Colo., 1985).
117 "Fransızlar Ren'i Geçmeye Hazır," *Economist*, 13 Temmuz 1985, s. 43-44; "Fransa Savunması: Bize Güvenin," *Economist*, 25 Ekim 1986, s. 50-51.
118 P. Stares, "Fransız Stratejik Nükleer Kuvvetinin Modernizasyonu," *Journal of the Royal United Services Institute*, cilt 125, sayı 4 (Aralık 1980), s. 37.
119 Tekrar bkz. Laird, "Fransızların Strateji Açmazı," çeşitli bölümleri; ve P. Lellouche, "Fransa ve Avrupa Füzeleri," *Foreign Affairs*, (Kış 1983-84), s. 318-34.
120 Bkz. L. Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, cilt 1, *The Founders* (Oxford, 1981 edn.), bölüm 13, "Sermayenin Çelişkileri"ndeki çözümleme; ve Engels'in "Sosyalizm: Ütopyacı ve Bilimsel" başlıklı bölümde çelişkilerle ilgili tartışması: *The Essential-Left* (London, 1960), s. 130 ve devamı.
121 "Gorbachev'in Parti Konuşmasından Bazı Bölümler," *New York Times*, 26 Şubat 1986. Ayrıca bkz. "Bay Gorbachev'i Kızdırmak," *Economist*, 8 Mart 1986, s. 67; S. Bialer, "Haşinlikle Geçen On Yıl: 1980'lerde Sovyet Politikaları," *Foreign Affairs*, cilt 59, sayı 5 (Yaz 1981), s. 999-1020.
122 Brown et al., *State of the World, 1986*, s. 14-19; "Odak Noktası: Yiyecek," *Economist*, 12 Nisan 1986, s. 107.
123 M. I. Goldman, *USSR in Crisis: The Failure of an Economic System* (New York, 1983), s. 86. Başka çözümlemeler için bkz. Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, bölüm 4-5. SSCB'nin durumunun (nispi olarak) nasıl hızla kötüleştiği, Larson'ın çok ölçülü çalışması, *Soviet-American Rivalry* (yazılış tarihi 1976-77) s. 272'de SSCB ile Birleşik Devletler arasındaki farkın 2000 yılına gelindiğinde kapanmış olacağı yolundaki daha iyimser tahmini yeniden okuyarak görülebilir.
124 "Sovyetler Üst Üste Altıncı Kötü Hasatla Karşı Karşıya," *New York Times*, 28 Ağustos 1985 - s. A1, D17. Daha genel olarak, R. E. M. Mellor, *The Soviet Union and Its Geographical Problems* (London, 1982); Larson, *Soviet-American Rivalry*, s. 17 ve devamı.
125 Bundan sonra söylenenler için bkz. Hosking, *History of the Soviet Union*, s. 392 ve devamı; J. R. Millar, "Sovyet Tarımının Geleceği," M. Bornstein (ed.), *The Soviet Economy: Continuity and Change* (Boulder, Colo., 1981), s. 273-91 (bu kaynak öbürlerinin çoğundan daha iyimser görünmektedir; Goldman, *USSR in Crisis*, bölüm 3.
126 "Sovyet Ekonomisi," *New York Times*, 15 Mart 1985, s. A1, A6.
127 Goldman, *USSR in Crisis*, s. 81.
128 Aynı eser, s. 83; ve Nove, *Economic History of the USSR*, s. 362 ve devamındaki yorumlar.
129 Brown et al., *State of the World*, s. 18'den alınmıştır.
130 Tekrar bkz. *Goldman, USSR için Crisis*, s. 70-71; ve daha geniş anlamda R. W. Tucker, "Şişirilmiş Devlet, Tükenmiş Toplum: Stalin'in Brezhenev Rusyasına Bıraktığı Miras," *Foreign Affairs*, cilt 60, sayı 2 (Kış 1981-82), s. 451 ve devamı.
131 Brown et al., *State of the World, 1986*, s. 18.
132 Aynı eser, s. 11.
133 Bkz. CIA, *Handbook of Economic Statistics*, 1984, s. 28-30'da yer alan karşılaştırmalı rakamlar.

134 Goldman, *USSR in Crisis*, s. 40'da bu yetersizlik konusunda dikkat çekici birtakım rakamlar verilmektedir. Ayrıca bkz. J. S. Berliner'in kaleme aldığı son derece dikkatli yazı: "Planlama ve Yönetim," Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy Toward the Year 2000*, s. 350-89.

135 Deyim Daniels, *Russia: The Roots of Confrontation*, s. 289'dan alınmıştır.

136 "Kötü Kullanılan Girdiler," *Economist*, 6 Temmuz 1985, s. 12; bu kaynak (*"iddiaya göre bile* değeri 1.000 dolar olan bir GSMH üretmek için kullanılan" sözcüklerine yer vererek) *gerçek* rakamların daha kötü olabileceği kuşkusunu açıkça ortaya koymaktadır.

137 Bu konuyu en iyi tartışan kaynak, M. I. Goldman, *The Enigma of Soviet Petroleum: Half-Full or Half-Empty* (London, 1980), çeşitli bölümleridir; ayrıca bkz. I. Silk, "Sovyetlerin Petrol Sorunları," *New York Times*, 5 Haziran 1985, s. D2.

138 "Rusya Daha Az Petrol Çıkarıyor, OPEC Fiyatı Ucuz Tutuyor," *Economist*, 8 Haziran 1985, s. 65.

139 *Economist*, 3 Mayıs 1986, s. 55-57; daha genel olarak da bkz. R. W. Campbell, "Enerji," Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, s. 191 ve devamı.

140 Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 93.

141 Campbell, "Enerji," s. 213-14, Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*; ayrıca bkz. L. Dienes, "Sovyetler Birliğinin Önünde Bir Enerji Darboğazı mı Var?" Bornstein (ed.) *Soviet Economy*, s. 313-43.

142 Bkz. aşağıdaki s. 500-502.

143 Goldman, "Ülke İçinde Bir Düşük Teknoloji Ekonomisi," *New York Times*, 19 Şubat 1984, iş dünyası bölümü, s. 2; ve R. Amann ve J. Cooper (eds.), *Industrial Innovation in the Soviet Union* (New Haven, Conn., 1982).

144 "Boşuna Savaş", *Wall Street Journal*, 25 Temmuz 1984.

145 Goldman, *USSR in Crisis*, s. 131'e ek olarak, bkz. R. Amann et al. (eds.), *The Technological Level of Soviet Industry* (New Haven, Conn., 1977).

146 Goldman, *USSR in Crisis*, bölüm 6; "Comecon'un Üzerinde Dolaşan Bulutlar," Economist, 29 Mayıs 1982, s. 84-85; Comecon Araştırması, *Economist*, 20 Nisan 1985, s. 3-18.

147 Tekrar bkz. Drucker, "Değişen Dünya Ekonomisi", çeşitli bölümleri; "Petroldeki Gerileme Sovyet Planlarını Dizginliyor," *New York Times*, 10 Mart 1986; "Doğu Avrupa Ticareti," *Economist*, 26 Ekim 1985, s. 119. Durumun Doğu Avrupa açısından taşıdığı anlam. T. Gustafson, "Enerji ve Sovyetler Birliği, *International Security*, cilt 6, sayı 3 (Kış, 1981-82), s. 65-89'da da çözümlenmektedir.

148 M. Feshback, "Nüfus ve Emek Gücü," Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, s. 79. Ayrıca bkz. Goldman, *USSR in Crisis*, s. 100 ve devamı; T.J. Colton, *The Dilemma of Reform in the Soviet Union* (New York, 1984), s. 15 ve devamı.

149 "Avrupa'nın Hasta Adamları," *Economist*, 22 Mart 1986, s. 53.

150 Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 92-93.

151 Feshbach "Nüfus ve Emek Gücü," Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, çeşitli bölümleri.

152 Bkz. J.W. Kiser, "Silah Yarışı Aslında Moskova'ya Nasıl Yardımcı Oluyor?" *Foreign Policy*, sayı 60 (Sonbahar 1985), s. 40-51.

153 Munting, *Economic Development of the USSR*, s. 208.

154 "Gorbachev'in Planları: Batılılar Bol Coşku, Ama Pek Az Temel Değişiklik Görüyor," *New York Times*, 23 Şubat 1986, s. 16; "Gorbachev Yönetimindeki Rusya," Economist, 16 Kasım 1985, s. 21.

155 "Sovyet Ekonomisi," New York Times, 15 Mart 1985, s. A1, A6; burada Leonard Silk'den alıntı yapılmaktadır. Colton, *Dilemma of Reform in the Soviet Union*, Bölüm 3; Daniels, *Russia: The Roots of Confrontation*, s. 273 ve devamı; J.F. Hough ve M. Fainsod, *How the Soviet Union Is Governed* (Cambridge, Mass., 1979).

156 Bu konu en iyi olarak F.D. Holzman'ın makaleleri, "Sovyetler Gerçekten de Savunmaya B.D'den Daha Fazla Para Harcıyorlar mı?" *International Security*, cilt 4, sayı 4 (Kış 1980), s. 4 sayı 4 (İlkbahar 1980), s. 86-104 ve "Sovyetlerin Askeri Harcamaları: Sayılar Oyununun Değerlendirilmesi," *International Security*, cilt 6, sayı 4 (İlkbahar 1982), s. 78-101; ve aynı yazar, *Financial Checks on Soviet Defense Expenditures* (Lexington, Mass., 1975)'da ele alınmaktadır. Ayrıca bkz. Holloway, *Soviet Union and the Arms Race*, s. 114 ve devamı; Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 80 ve devamı.

157 Bu noktaya hem Colton, *Dilemma of Reform in the Soviet Union*, s. 91'de; hem Bond ve Levine, "Genel Bir Bakış" hem de Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, s. 19-21'de işaret etmektedir.

158 Aynı eser, s. 20, bu alıntının kaynağıdır; ayrıca bkz. "Andropov Generallerini Denetleyebilir mi?" *Economist*, 6 Ağustos 1983, s. 33-35.

159 L.H. Gelb, "A Common Desire for Guns and Butter," *New York Times*, "The Week in Review", 10 Ekim 1985, s. 2.

160 Bkz. Holloway, *Soviet Union and the Arms Race*, s. 114'teki tablo, ve *Military Balance 1985-1986*, s. 17-20'deki tartışma; Holzman, "Sovyetlerin Askeri Harcamaları," çeşitli bölümleri; W.T. Lee, *The Estimation of Soviet Defense Expenditures 1955-75* (New York, 1977), çeşitli bölümleri; G. Adams, "Moskova'nın Askeri Giderleri," *New York Times*, 10 Ocak 1985, s. A23.

161 Ayrıntılar için B.D. Savunma Bakanlığının insanın biraz da kanını donduran yıllık yayını Soviet Military Power ve bugünkü Tehlike Komitesince çıkarılan *Can America Catch Up*'a bakılabilir – bu kaynaklarda yer alan görüşlere T. Gervasi, ve A. Cockburn gibi muhaliflerce karşı çıkılmaktadır; bkz. T. Gervasi, *The Myth of Soviet Military Supremacy* (New York, 1986); ve A. Cockburn, *The Threat: Inside the Soviet Military Machine* (New York, 1984 edn.). Polemiğe girmeden verilen ayrıntılar için bkz., yıllık *Military Balance* ve SIPRI'nin yıllık raporu (Stockholm International Peace Research Institute). Genel nitelikli iyi bir çalışma da, J. Steele, *Soviet Power* (New York, 1984)'dür; ayrıca bkz. Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower;* ve Holloway, *Soviet Union and the Arms Race* ve sonraki göndermeler.

162 A. Amalrik, *Will the Soviet Union Survive Until 1984?* (New York, 1970). Ayrıca bkz. M. Garder, *L'Agonie du regime en Russie sovietique* (Paris, 1966), ve bunu izleyen tartışma: *Problems of Communism;* ve Colton, *Dilemma of Reform in the Soviet Union*, çeşitli bölümleri.

163 Bkz. Bergson, "Teknolojik İlerlemeler"; Bergson ve Levine (eds.), *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, s. 51 ve devamındaki karşılaştırmalı tablolar; Rostow, *World Economy*, s. 434; Holloway, *Soviet Union and the Arms Race*, s. 134 ve devamı.

164 "Sovyetler'in Silahları: Nitelikleri Olduklarından Fazla Gösteriliyor," *New York Times*, 12 Şubat 1984; Cockburn, *The Threat*, s. 455-56.

165 Alex Gliksman, "Moskova'nın 'Yıldız Savaşları' Korkusunun Ardındakiler," *New York Times*, 13 Şubat 1986.

166 Alıntıyı veren Flora Lewis, "Sovyetler'in SDI Korkuları," *New York Times*, 6 Mart 1986, s. A27.

167 Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 51 ve devamı; J. Kazokins,

"Sovyet Ordusunda Ulusallık," *Journal of the Royal United Services Institute for Defense Studies*, cilt 130, sayı 4 (Aralık 1985), s. 27-34. Daha pembe bir tablo için bkz. E. Jones, "Sovyet Ordusuna Adam Bulunması," *International Security*, cilt 7, sayı 1 (Yaz 1982), s. 105-31.

168 Bu konuda bkz. Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 44 ve devamı, "Ulusallık Sorunu"; Hosking, *History of the Soviet Union*, bölüm 14; Daniels, *Russia, The Roots of Confrontation*, s. 315 ve devamı; ve daha ayrıntılı incelemeler: Sözgelimi, H. Carrere d'Encausse, *Decline of an Empire* (New York, 1979); A. Benningsen ve M. Broxup, *The Islamic to the Soviet State* (London, 1983); ve S.E. Wimbush (ed.), *Soviet Nationalities in Strategic Perspective* (New York, 1985).

169 J. Anderson, "Ayrılıkçılığın Yuvası Olarak Ukrayna, Milliyetçilik," *New Haven Register*, 13 Haziran, 1985; ayrıca bkz. P.T. Potichny (ed.), *The Ukraine in the Seventies* (Oakville, Ont., 1982); Hosking, *History of the Soviet Union*, s. 432.

170 Kazokins, "Sovyet Ordusunda Ulusallık," çeşitli bölümlerine ek olarak bkz. aşağıdaki kaynaklarda yer alan aydınlatıcı ayrıntılar: Cockburn, *Threat*, s. 74 ve devamı; E. Jones, "Sovyet Silahlı Kuvvetlerinde Azınlıklar," *Comparative Strategy*, cilt 3, sayı 4 (1982), s. 285-318; ve Rand Corporation incelemeleri S. Curran ve D. Ponomoreff, *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview* (Santa Monica, Calif., 1982); ve E. Brunner, Jr., *Soviet Demographic Trends and the Ethnic Composition of Draft Age Males*, 1980-1985 (Santa Monica, Calif., 1981).

171 Bu terim konusunda, sözgelimi bkz. D. Leebaert (ed.), *Soviet Military Thinking* (London, 1981), özellikle de kısım 1'de yer alan denemelerde anlatılanlar; J. Baylis ve G. Segal (eds.), *Soviet Strategy* (London, 1981), özellikle de 4. ve 5. denemeler.

172 *Military Balance 1985-86*, s. 180.

173 Sözgelimi, Gervasi, *Myth of Soviet Military Supremacy*, çeşitli bölümleri, özellikle de s. 116-180.

174 Örnekler: J. Schell, *The Fate of the Earth* (New York, 1982); H. Caldicott, *Nuclear Madness* (Brookline, Mass., 1979); E.P. Thompson, *Zero Option* (London, 1982).

175 E. Bottome, *The Balance of Terror* (Boston, Mass., 1986, edn.), bölüm 4-7'de bu stratejik görüşler kısaca ve yararlı bir biçimde gözden geçirilmektedir (s. 243-54'te de bir terimler sözlüğü yer almaktadır); A.W. Grafinkle, *The Politics of the Nuclear Freeze* (Philadelphia, Pa., 1984); ve T. Powers, *Thinking About Nuclear Weapons* (New York, 1983).

176 Bu konu üzerindeki pek çok inceleme arasında tercih ettiklerim şunlardır: M. Mandelbaum, *The Nuclear Future* (Ithaca, N.Y., 1983); R. Jervis, *The Illogic of American Nuclear Strategy* (Ithaca, N.Y., 1984); ve S. Zuckerman, *Nuclear Illusion and Reality* (London, 1982). W.K.H. Panofsky, "MAD'e Karşı DELİLİK: Süpergüçlerin Karşılıklı Rehin Tutma İlişkileri," *Foreign Affairs*, cilt 60, sayı 2 (Kış 1981-82), s. 287-304.

177 Tekrar bkz. "Akılların Savaşında, Denizaltılar Arayıcılardaki İleri Çabaları Boşa Çıkarıyor," *New York Times*, 1 Nisan 1986, s. C1; ve McGwire, "Sovyet Deniz Gücünün Geliştirilmesindeki Mantık," çeşitli bölümlerinde, SSCB'nin Amerikan SLMB'lerini kendi stratejik planlamasıyla birleştirmekte karşılaştığı güçlükler üzerine yapılan yorumlar.

178 Alıntı Levis, *Illogic of American Nuclear Strategy*'den yapılmıştır. "Savaşa girişen" yazarlara bir örnek olarak bkz. C. Gray, "Nükleer Strateji: Zafer Teorisi Üzerine Bir Savunma," *International Security*, cilt 4 (Yaz 1969), s. 54-87.

179 Özellikle bkz. P. Bracken, *The Command and Control of Nuclear Weapons* (New Haven, Conn., 1983); ve N. Calder, *Nuclear Nightmares* (Harmondsworth, Mddsx., 1981).

180 Bu konuda özellikle bkz. J.C. Snyder ve S.F. Wells (eds.), *Limiting Nuclear Proliferation* (Cambridge, Mass., 1985); Mandelbaum, *Nuclear Future*, bölüm 3; G. Quester (ed.), *Nuclear Proliferation: Breaking the Chain* (Madison, Wis., 1981). Bunlara karşı olarak da bkz. K.N. Waltz, "Nükleer Barışa Doğru," Wilson Center, Uluslararası Güvenlik Etüdleri Programı, Çalışma Raporu no. 16.

181 D.L. Strode, "Silah Denetimi ve Çin Sovyet İlişkileri," *Orbis*, cilt 28, sayı 1 (İlkbahar 1984), özellikle de s. 171.

182 *The Economist*, 9 Şubat 1985, "Trident Değil," s. 16. Ayrıca bkz. Gervasi, *The Myth of Soviet Military Supremacy*, s. 171.

183 "Fransa Daha Uzun Menzilli Denizaltı Füzelerini Deniyor," *New York Times*, 6 Mart 1986, s. A3. Ayrıca bkz. *New York Times*, 6 Nisan 1986, "Haftaya Bakış," bölümü, s. 2'de, Fransızların nükleer savaş başlıkları artırımını özetleyen tablo.

184 Sözgelimi, "Powell Nükleer 'Son Çare' Silahıyla Alay Ediyor." *Times* (London), 1 Haziran 1983, s. 4; Lord Carver, "Ingiltere Trident'i Neden Reddetmeli," *Sunday Times* (London), 21 Şubat 1982.

185 Tekrar bkz. Yost, "Fransız Savunma Politikasında Radikal Değişiklik mi?"

186 Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 161. Buna karşı olarak da bkz. Gervasi, *Myth of Soviet Military Supremacy*, bölüm 26; burada NATO'nun aslında sayısal üstünlüğü bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu konuda önemli olan başka bir kaynak da, *International Security* denemeleridir: S.E. Miller (ed.), *Conventional Forces and American Defense Policy* (Princeton, N.J., 1986).

187 *Statement on the Defense Estimates, 1985*, cilt 1 (Cmnd 9430); *Survey of Current Affairs*, cilt 15, sayı 6 (Haziran 1985), s. 179'da bunun bir özeti yer almaktadır.

188 Bu noktaya işaret eden: F.D. Holzman, "Nasıl Bir Savunma Harcamaları Farkı?" *New York Times*, 4 Mart 1986.

189 Bkz. Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 162; *Military Balance 1985-86*, s. 186-87; R.L. Fischer, *Defending the Central Front: The Balance of Forces* (Adelphi Papers, no. 127, London, 1976).

190 Bu kaypak (ve çok tartışmalı) bir konudur. Iyimser olanların görüşleri –ne olursa olsun, bu kitabın yazarı da aynı görüşlere katılmaktadır– için bkz. J. Mearsheimer, "Sovyetler Neden Orta Avrupa'da Hızla Zafere Ulaşamaz?" s. 121, 57, ve B.R. Posen, "Avrupa'daki Konvansiyonel Dengenin Değerlendirilmesi," s. 79-120, Miller (ed.), *Conventional Forces and American Defense Policy*. Ayrıca bkz. Steele, Soviet Power, s. 76 ve devamı; ve C.N. Donnelly, "Sovyet Ordusunun Karşı Karşıya Olduğu Taktik Sorunları: Sovyet Askeri Basınında Son Günlerde Yapılan Tartışmalar," *International Defense Review*, cilt 11, sayı 9 (1978), s. 1405-12. Aşağıdaki kaynaklarda da daha ölçülü değerlendirmeler yapılmaktadır: R.A. Mason, "Askeri Strateji"; E. Moreton ve G. Segal (eds.), *Soviet Strategy Toward Western Europe* (London, 1984), s. 175-202; P.A. Peterson ve J.G. Hines, "Sovyet Harekât Alanı Stratejisinde Konvansiyonel Taarruz," *Orbis*, cilt 27, sayı 3 (Sonbahar 1983), s. 694-739; ve –Sovyetler'in çift amaçlı füzeler (yani taktik nükleer füzeler) kullanma ihtimaline dikkat çeken– D.M. Gormley, "Sovyetlerin Harekât Alanı Stratejisinde Yeni Bir Boyut," *Orbis*, cilt 29, sayı 3 (Sonbahar 1985), s. 537-69. Son zamanlarda çıkan yararlı bir araştırma da "NATO'nun Merkezi Cephesi," başlığını taşımaktadır: *Economist*, 30 Ağustos 1986.

191 Bu konu artık en iyi olarak Treverton, *Making the Alliance Work*, çeşitli bölümlerinde ele alınmaktadır; ayrıca bkz., J. Joffe, "Avrupa-Amerika İlişkileri: Süren Bunalım," *Foreign Affairs*, cilt 59 (İlkbahar 1981).

192 V. Bunce, "İmparatorluk Ters Tepiyor: Doğu Blokunun Sovyetler İçin Bir Varlık Olmaktan Çıkarak Borç Haline Gelişi, "*International Organization*, cilt 39, sayı 1 (Kış 1985), s. 13-28. Ayrıca bkz. "Sovyet İmparatorluğu Çatlıyor mu?" konusunda yazılmış denemeler: *International Security*, cilt.6, sayı 3 (Kış 1981-82); D.R. Herspring ve I. Volgyes, "Doğu Avrupa Varşova Paktı Ordularında Politik Güvenilirlik," *Armed Forces and Society*, cilt 6, sayı 2 (Kış 1980), s. 270-96; A.R. Johnson et al., *East European Military Establishments: The Warsaw Pact Northern Tier* (New York, 1982).

193 D.A. Andelman, "Polonya'da Saygısızlık ve Bunalım," *International Security*, cilt 6, sayı 3 (Kış 1981-82), s. 90-104.

194 Herspring ve Volgyes, "Politik Güvenilirlik," çeşitli bölümleri; B.S. Lambeth "Sovyet Savaş Planlamacısının Önündeki Belirsizlikler," Miller (ed.), *Conventional Forces and American Defense Policy*, s. 181-82; W.E. Griffith, "Avrupa'da Süpergüç Sorunları: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme," *Orbis*, cilt 29, sayı 4 (Kış 1986), s. 748-49.

195 Bkz. S.P. Huntington'un çekişmeli önerisi: "Avrupa'da Konvansiyonel Caydırıcılık ve Konvansiyonel Misilleme," Miller (ed.), *Conventional Forces and American Defense Policy*, s. 251-75. Ve bütün bu konuları geniş bir çerçevede görmek için bkz. E.R. Alterman, "Orta Avrupa: Yanlış Anlaşılan Tehditler ve Umulmadık Tehlikeler." *World Policy Journal*, cilt 2, sayı 4 (Sonbahar 1985, s. 681-709.)

196 Bkz. Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 165-66'daki tartışma; Segal, *Defending China*, çeşitli bölümleri; aynı yazar, "Savunma Kültürü ve Çin-Sovyet İlişkileri," çeşitli bölümleri; ve yukarıdaki s. 449-51.

197 Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 147ve devamı; Segal, "Çin Etkeni," Moreton ve Segal (eds.), *Soviet Strategy Towards Western Europe*, s. 154-59; Strode, "Silah Denetimi ve Çin-Sovyet İlişkileri," çeşitli bölümleri.

198 Bkz. Steele, *Soviet Power*, bölüm 8; "Asya'nın Kaygıları"; T.B. Miller, "Global Denge İçinde Asya"; D.H. McMillen (ed.), *Asian Perspective on International Security* (London, 1984); Segal (ed.), *The Soviet Union in East Asia* (Boulder, Colo., 1983); M. Hauner, "Sovyetler'in Jeostratejik Açmazı" (Foreign Policy Research Institute tarafından yayımlanacaktır.)

199 Tekrar bkz. McGwire, "Sovyet Deniz Gücünün Genişletilmesinin Mantığı," Baylis ve Segal (eds.), *Soviet Strategy*, s. 210-54; Polmar, *Soviet Naval Developments*, çeşitli bölümleri.

200 Rakamlar Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 172'den alınmıştır.

201 Alıntı, aynı eser, s. 171'den yapılmıştır; ayrıca bkz. Steele, *Soviet Power*, s. 33-36; ve Cockburn, *Threat*, bölüm 15.

202 McGwire, "Sovyet Deniz Gücünün Genişletilmesinin Mantığı," s. 226 ve devamı; Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 167-74.

203 Bkz. Smith, *Pattern of Imperialism*, s. 215'teki karşılaştırmalı istatistikler; Steele, *Soviet Power*, bölüm 9-12'deki tartışma; F. Fukuyama, "Gorbachev ve Üçüncü Dünya," *Foreign Affairs*, cilt 64, sayı 4 (İlkbahar 1986), s. 715-31; K. Menon, *Soviet Power and the Third World* (New York, 1985).

204 Alıntıyı veren: Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, s. 160. Ayrıca bkz. N. Eberstadt, "Sovyetler için 'Tehlike'", *New York Times*, 26 Eylül 1983, s. A21; bu yazıda nükleer silahlar olmasa SSCB'nin nüfusunun nasıl zayıflayacağı tartışılmaktadır.

205 "Gorbachev Cesaret Ederse," *Economist*, 6 Temmuz 1985.

206 Alıntılar, Bialer, "Politika ve Öncelikler"; Bergson ve Levine (eds.) *Soviet Economy: Toward the Year 2000*, s. 403, 405'ten yapılmıştır.

207 Rusya'nın sorunları ve geleceğine ilişkin düşünceler için bkz. H.S. Rosen,

"Hastalıklı Bir Ayı ile Yaşamak," *National Interest*, sayı 2 (Kış, 1985-86), s. 14-26; Grathoff, *Détente and Confrontation*, Bölüm 29-30; Colton, Dilemma *of Reform in the Soviet Union*, çeşitli bölümleri; Goldman, *USSR in Crisis*, bölüm 7; Dibb, *Soviet Union: The Incomplete Superpower*, bölüm 8; ve *Orbis*'in bütün bir sayısı: Cilt 30, sayı 2 (Yaz 1986).

208 B. Rubin, "Reagan Yönetimi ve Ortadoğu," Oye et al., (eds.) *Eagle Defiant*, s. 367 – bu, başarılı bir incelemedir. Ayrıca bkz. H. Saunders, *The Middle East Problem in the 1980s* (Washington, D.C., 1981). Özel sorunlar için bkz. P. Jabber, "Mısır'ın Bunalımı, Amerika'nın Açmazı," *Foreign Affairs*, cilt 64, sayı 5 (Yaz 1986), s. 960-80; ve R.W. Tucker, "Silah Dengesi ve Basra Körfezi," *The Purposes of American Power* (New York, 1981), bölüm 4.

209 A.F. Lowenthal, "Ronald Reagan ve Latin Amerika: Gerileyiş İçindeki Hegemonya Sorunu ile Uğraşmak," Oye et al. (eds.), *Eagle Defiant*, s. 311 ve devamı; R. Bonachea, "Birleşik Devletler ve Orta Amerika," Kaplan, *Global Power*, s. 209-41; P.A. Armella et al. *Financial Policies and the World Capital Markets: The Place of Latin American Countries* (Chicago, Ill., 1983).

210 "Bir Ekonomi Çöküşünü Hafifletme Mücadelesi Veriyor," *New York Times*, 8 Haziran 1986, s. E3; "Meksika'daki Sıkıntılı Günler B.D.'de Kaygı Uyandırıyor," *New York Times*, 19 Ekim 1986, s. 1, 20.

211 *Report of Secretary of Defense Caspar W. Weinberger to the Congrees, on Fiscal Year 1984 Budget* (Washington, D.C., 1983), s. 17.

212 "NATO: Yük Paylaşımı," *Economist*, 4 Ağustos 1984, s. 3. Ayrıca bkz. bu konu üzerinde yapılan tartışma: Calleo, *Imperious Economy*, s. 169-71 ve s. 156-57'deki 16-17 numaralı dipnotlar; E. Conine, "B.D.'nin Çıkarları Gerçekten Dünya Üzerinde Yayılıyor mu?" *New Haven Register*, 7 Şubat 1985, s. 11; M. Kahler "Birleşik Devletler ve Batı Avrupa," Oye et al. (eds.), *Eagle Defiant*, bölüm 9; ve özellikle, Treverton, *Making the Alliance Work*, çeşitli bölümleri.

213 Yararlı tartışmalar: Mako, U.S. *Ground Forces and the Defense of Central Europe*, çeşitli bölümleri; Treverton, *Making the Alliance Work*, çeşitli bölümleri; L. Sullivan, "Yük Paylaşımında Yeni Bir Yaklaşım," *Foreign Policy*, sayı 60 (Sonbahar 1985), s. 91 ve devamı; K. Knorr, "NATO'da Yük Paylaşımı: B.D. Politikasının Çeşitli Yönleri," *Orbis*, cilt 29, sayı 3 (Sonbahar, 1985), s. 517-36.

214 *Report of the Secretary of Defense... Fiscal Year 1984*, s. 17.

215 "Ordunun Başı, Askeri Kuvvetler Seyrek Düzende Yayıldı Diyor," *New York Times*, 10 Ağustos 1983, s. A1, A3.

216 "B.D. Kuvvetleri: Daha Çok Asker, Gemi ve Uçak İhtiyacı Doğuyor," *New York Times*, 26 Ekim 1983, s. A16. (Harita da bulunmaktadır.)

217 Sözgelimi bkz. Barnett, *Collapse of British Power;* ve Marder, *Anatomy of British Sea Power*'ın sonlarında yer alan harita.

218 C.W. Weinberger, "B.D. Savunma Stratejisi," *Foreign Affairs*, cilt 64, sayı 4 (İlkbahar 1986), s. 678. Bu çerçevede, ayrıca bkz, B.R. Posen ve S. Van Evera, "Savunma Politikası ve Reagan Yönetimi: Tutma Politikasından Uzaklaşma," Miller (ed.) *Conventional Forces and American Defense Policy*, s. 19-61.

219 Bunun istatistiklerle ortaya konuluşunu görmek için bkz. Oye et al. (eds.), *Eagle Defiant*, bölüm 1; Bairoch, "1750'den 1980'e Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," çeşitli bölümleri. Başka değerlendirmeler için de bkz. A. Bergeson ve C. Sahoo, "Dünya Üretimi İçinde Amerikan Hegemonyasının Gerileyişinin Belirtileri," *Review*, cilt 8, sayı 4 (İlkbahar 1985), s. 595-611; ve S.D. Krasner, "Birleşik Devletlerin Ticaret ve Para Politikası"; Katzenstein (ed.), *Between Power and Plenty*, s. 58-59, 68-69.

220 *Military Balance* 1985-86, s. 13.

221 İyi bir örnek için bkz. E.A. Cohen, "Politika Güce Baskın Çıkınca – Amerikan Stratejisi ve Devlet Yönetimi," *Public Interest*, sayı 75 (İlkbahar, 1984), s. 3-19.

222 Luttwak, *Pentagon and the Art of War*, s. 256.

223 Özellikle bkz. E.A. Cohen, *Citizens and Soldiers: The Dilemma of Military Service* (Ithaca, N.Y., 1985) bölüm 7-9; ve Canby'nın Avrupa'nın yaşadığı deneyim üzerine yaptığı ilginç yorumlar: "Askeri Reform ve Harp Sanatı," Wilson Center, Uluslararası Güvenlik Etütleri Programı, çalışma raporu no. 41, s. 8 ve devamı.

224 Bir seçme yaparsak, bkz. G. Hart ve W.S. Lind, *America Can Win* (Bethesda, Md., 1986); Kaufman, *Reasonable Defense*, çeşitli bölümleri; Luttwak, *Pentagon and the Art of War*, çeşitli bölümleri; J. Record, "Reagan'ın Strateji Boşluğu," *New Republic*, 29 Ekim 1984, s. 17-21; J. Fallows, *National Defense* (New York, 1981); aynı yazar, "Parasız Kalmak", *Atlantic*, Temmuz 1986; s. 27-31; Gansler, *Defense Industry*, çeşitli bölümleri; S.L. Canby, "Askeri Reform ve Harp Sanatı," çeşitli bölümleri; "Forum: Askeri Reform ve Savunma Planlaması," *Orbis*, cilt 27, sayı 2 (Yaz 1983), s. 245-300. Bu konuda çok önemli bir başka kaynak da, gizli kalmış kusurları açığa vuran bir çalışmadır: A.T. Hadley, *The Straw Giant: Triumph and Failure: America's Armed Forces* (New York, 1986).

225 Kaufman, *Reasonable Defense*, s. 35; "Askeri Takviyede İşleri Yüzüne Gözüne Bulaştırmak," *New York Times*, 27 Ocak 1985, iş dünyası bölümü, s. 1, 8; Gansler, *Defense Industry*, çeşitli bölümleri; Fallows, "Parasız Kalmak," çeşitli bölümleri; ayrıca bkz. Luttwak, *Pentagon and the Art of War*, bölüm 5; burada ilginç birtakım düzeltmeler yapılmaktadır.

226 Weinberger, "B.D. Savunma Strajesi," s. 694; dile getirilen kuşkuları görmek için de ayrıca bkz. "Reagan'ın Strateji Boşluğu"; Fallows, "Parasız Kalmak"; ve Canby, "Askeri Reform ve Harp Sanatı" ve K.N. Lewis'in yüksek teknoloji silahları için yaptığı akıllıca savunma: "Askeri Reform," *Orbis* forum.

227 Bunların arasında sayacaklarım: Lutwak, *Pentagon and the Art of War*; Canby, "Askeri Reform ve Harp Sanatı," ve Cohen "Politika Güce Baskın Çıkınca."

228 Sözgelimi bkz. R.W. Komer, *Maritime Strategy or Coalition Defense?* (Cambridge, Mass., 1984), çeşitli bölümleri ve *International Security* gibi dergilerde 1986 yılında Reagan yönetiminin "deniz stratejisi" üzerine yapılan tartışma.

229 Bu, yakın zamanlarda Weinberger, "B.D. Savunma Stratejisi," s. 684 ve devamında yeniden dile getirilmiştir. Ayrıca bkz. "Schultz-Weinberger Anlaşmazlığı," *New York Times*, 11 Aralık 1984, s. A1, A12.

230 Sözgelimi bkz. L.C. Thurow, "Ekonomi Yarışını Kaybederken", *New York Review of Books*, 27 Eylül 1984, s. 29-31; bu yazı, W.D. Nordhaus, "Tarihsel Bir Ekonomik Atılımın Arifesinde," *New York Times*, 6 Nisan 1986, ile karşılaştırılabilir. Nordhaus'un söz konusu yazısı, P.G. Petersen'in aynı gazetede çıkan "Ekonomik Valium Yavaş Yavaş Yok Olunca" başlıklı makalesinin hemen ardından yayımlanmıştır.

231 S.M. Bodner, "Ticaret Açığımız Aslında Bir Yaşam Düzeyi Açığıdır," *New York Times*, 6 Mayıs 1986; "Amerika Neden Kendi Yağıyla Kavrulmaz?" *Economist*, 13 Temmuz 1985, s. 69; bu yazıların ikisi de geleneksel sanayilerin karşı karşıya oldukları sorunları ele almaktadır. Geleceğin teknolojileriyle ilgili tartışma için bkz. "Yüksek Teknoloji: Titanların Çarpışması," *Economist*, 23 Ağustos 1986. Kongrece yapılan inceleme için bkz. "Rahatsız Edici Yeni Açık," *Time*, 3 Kasım 1986, s. 56.

232 Sözgelimi, *The Global 2000 Report to the President* (Washington, D.C., 1980), cilt 1, s. 18-19'da dünya tahıl üretimindeki salt artışlara değinilmişken, Çin, Güney Asya ve Batı Avrupa'da açıkların büyüyeceği tahmin edilmiştir.

233 "Çiftçilerin Kayan Piyasa Payları," *New York Times*, 26 Mayıs 1986; "Tarımda

İhracat Düşerken İthalat Yükseliyor," *New York Times*, 20 Nisan 1986; "Dağ Gibi Yükselen Tarım Borçları," *Economist*, 14 Eylül 1985, s. 17.

234 Yararlı, kısa bir inceleme için bkz. P. Cain "Edward Dönemi İngiltere'sinde Politik Ekonomi: Tarife Reformu Tartışması," A. O'Day (ed.), *The Edwardian Age*, (London, 1979), s. 34-59.

235 Petersen, "Ekonomik Valium Yavaş Yavaş Yok Olunca," çeşitli bölümleri; F. Rohatyn, "Borçlu Ekonomisi: Bir Öneri," *New York Review of Books*, 8 Kasım 1984, s. 15-21; J. Chace, *Solvency, The Price of Survival* (New York, 1981), bölüm 1-2.

236 *President's Private Sector Survey on Cost Control* raporu; yeniden basıldığı yer: "Borç, Açıklar ve Bir Cumhuriyetin Ölümü Üzerine," (Figgie International), *New York Times*, 20 Nisan 1986, s. F9. Burada 1985 yılına ait toplam faiz, yanlış olarak, 179 milyar dolar diye verilmiştir; doğrusu 129 milyar dolardır.

237 Aynı eser.

238 "Faiz Ödemelerinin Maliyeti B.D. Açısından Dramatik bir Hafifleme Gösteriyor," *New York Times*, 28 Aralık 1986, s. 1, 24.

239 Alıntı Drucker, "Değişen Dünya Ekonomisi," s. 782. Ayrıca bkz. M. Shubik ve P. Bracken, "Stratejik Amaç ve Uluslararası Ekonomi," McCormick ve Bissell (eds.), *Strategic Dimensions of Economic Behaviour*, s. 212.

240 Drucker, "Değişen Dünya Ekonomisi," çeşitli bölümleri; S. Marriss, *Deficits and the Dollar: The World Economy at Risk* (Washington, D.C., 1985); ve "Amerika Perhiz Yaparken, Müttefikler Yemeli" (başmakale), *New York Times*, 17 Ocak 1986; "Yabancı Parasına Bağımlı Bir Ülke," *New York Times*, 18 Kasım 1984, iş dünyası bölümü, s. 1, 24; "Borçlu Olarak B.D.: Dünya Ticaretine Yönelen Tehdit." *New York Times*, 22 Eylül 1985, iş dünyası bölümü, s. 3.

241 Tekrar bkz. Nordhaus, "Tarihsel Bir Ekonomik Atılımın Arifesinde"; Amerika İmalatçılığı Sürdürüyor," *Economist*, 19 Nisan 1986, s. 81'de yer alan ve beklenmeyecek kadar iyimser olan tartışma; ve L. Silk, "B.D. Bir Numara Olarak Kalabilir mi?" *New York Times*, 10 Ağustos 1984, s. D2. (Sırası gelmişken, bunun, on ya da yirmi yıl önce sorulmayacak bir soru olduğunu ekleyelim.)

242 Rasler ve Thompson, "Global Savaşlar, Kamu Borçları ve Uzun Çevrim," çeşitli bölümleri; Gilpin, *War and Change in World Politics*, çeşitli bölümleri.

243 Bu en iyi G.R. Searle, *The Quest for National Efficiency: A Study in British Politics and British Political Thought*, 1899-1914 (Oxford, 1971)'de anlatılmaktadır.

244 Alıntıyı veren: Aynı eser, s. 101.

245 Bkz. yukarıdaki s. 228-29.

246 Bkz. J. Grunwald ve K. Flamm, *The Global Factory: Foreign Assembly in International Trade* (Washington, D.C., 1985); ve P. Seabury, "Uluslararası Politika ve Ulusal Savunma," *Journal of Contemporary Studies*, İlkbahar 1983.

247 Sözgelimi bkz. İngiltere'nin 1930'lu yıllarda yaşadığı ve Gibbs'in *Grand Strategy*, cilt 1, s. 311'de ayrıntılarıyla anlattığı deneyim.

248 Gansler, *Defense Industry*, s. 12 ve devamı; ve özellikle R.W. DeGrasse, *Military Expansion, Economic Decline* (Armonk, N.Y., 1985 edn.); G. Adama, *The Iron Triangle* (New York, 1981); Thurow, "Ekonomi Nasıl Mahvedilir?" *New York Review of Books*, 14 Mayıs 1981, s. 3-8; Kaufmann, *A Reasonable Defense*, s. 33-34; daha genel olarak, G. Kennedy, *Defense Economics* (London, 1983), özellikle de bölüm 8; S. Chan, "Savunma Harcamalarının Ekonomik Performans Üzerindeki Etkisi: Belirtiler ve Sorunların Araştırılması," *Orbis*, cilt 29, s. 2 (Yaz 1985), s. 403 ve devamı; B. Russett, "Savunma Harcamaları ve Ulusal Refah," *American Political Science Review*, cilt 76, sayı 4 (Aralık 1982), s. 767-77.

249 Kaldor, *Baroque Arsenal*, passim; DeGrasse, *Military Expansion, Economic Decline*, passim; Thurow, "How to Wreck the Economy," passim; Chace, *Solvency*, ch. 2; E. Rothschild, "The American Arms Boom" in E.P. Thompson and D. Smith (eds.), *Protest and Survive* (Harmondsworth, Mddsx., 1980), pp. 170 ff; Rosecrance, *Rife of the Trading State*, chs. 6 and 10.

250 E. Rothschild, "Reaganizmin Maliyeti," *New York Review of Books*, 15 Mart 1984, s. 14-17.

251 Tekrar bkz. Cipolla, *Economic Decline of Empires*; Rasler ve Thompson, "Global Savaşlar, Kamu Borçları ve Uzun Çevrim," çeşitli bölümleri.

252 Bu şaka *Misalliance* (1909)'da geçmektedir ve özgün metinde "Hindhead'ın sırası da gelecek" şeklindedir. Hobsbawn'un *Industry and Empire*, s. 193'te işaret ettiği gibi bu, ekonominin başka bölümleri baskı altına girerken, Londra'nın güneyinde borsa acenteliği yaparak zenginleşen ilçelere yönelmiş açık bir hakaretti.

253 Bkz. yukarıdaki s. 357. Bu konuda yararlı olan bir başka kaynak da, B. Russett, "Amerika'nın Kuvvetli Olmayı Sürdüren Yönleri"dir. *International Organization*, cilt 39, sayı 2 (İlkbahar 1985), s. 207-31.

254 W. Lippman, *U.S. Foreign Policy: Shield of the Republic* (Boston, Mass., 1943), s. 7-8; ve tekrar bkz. Cohen, "Politika Güce Baskın Çıkınca"; ve E. Bottome, *The Balance of Terror* (Boston, Mass., 1986 edn.), s. 235-42'de yer alan sonuçlar.

255 P. Hassner, "Avrupa ve Amerikan Politikasındaki Çelişkiler," R. Rosecrance (ed.), *America as an Ordinary Power* (Ithaca, N.Y., 1976), s. 60-86. Ayrıca bkz. Helmut Schmidt'in Grand *Strategy for the West*, s. 147'de yer alan, "Liderlik rolü ancak Birleşik Devletlerce üstlenilebilir" yolundaki ısrarı.

SONSÖZ

1 Tekrar bkz. Doran ve Parsons, "Savaş ve Nispi Güç Çevrimi," çeşitli bölümleri; G. Modelski, "Savaşlar ve Büyük Güç Sistemi," çeşitli bölümleri; aynı yazar, "Global Politikaya Özgü Uzun Çevrim ve Ulus-Devleti," çeşitli bölümleri. Ayrıca bkz. J. Levy, *War in the Modern Great Power System* (Lexington, Ky., 1983).

2 Rasler ve Thompson, "Global Savaşlar, Kamu Borçları ve Uzun Çevrim," çeşitli bölümleri.

3 L.E. Davis ve R.A. Huttenback, "İmparatorluğun Maliyeti"; R.L. Ransom et al. (eds.), *Exploration in the New Economic History* (New York, 1982), s. 41-69; R. Taagepera, "İmparatorlukların Büyüklüğü ve Ömürleri: Büyüklüğün Sistematiği," *Social Science Research*, cilt 7 (1978), s. 108-27; aynı yazar, "İmparatorlukların Büyüme Eğrileri," *General System*, cilt 13 (1968), s. 171-75.

4 Bu noktada Wallerstein'in "dünya-sistemi" görüşlerinden etkilenen çeşitli bilim adamlarını düşünüyorum. Sözgelimi, A. Bergesen, "Dünya Ekonomisinin Yeniden Oluşumunda Savaş Çevrimleri," P.M. Johnson ve W.R. Thompson (eds.), *Rhythms in Politics and Economics* (New York, 1985); E. Friedman (ed.), *Ascent and Decline in the World-System* (Beverly Hills, Calif., 1982); Bergesen (ed.), *Studies in the Modern World System* (New York, 1980); McGowan ve Kegley (eds.), *Foreign Policy and the Modern World-System*, çeşitli bölümleri.

5 Gilpin, *War and Change in World Politics*, s. 93.

6 Rosecrance, *Rise of the Trading State*, çeşitli bölümleri.

7 Gilpin, *War and Change in World Politics*,s. 158-59'da bu nokta çok iyi bir biçimde tartışılmaktadır.
8 Bkz. Wight, *Power Politics*, bölüm 3'de yer alan çözümleme.
9 Alıntıyı veren: McCormick, "Ekonomik Düşüncenin Gelişiminde Stratejik Hesaplar," s. 19, McCormick and Bissel (eds.), *Strategic Dimensions of Economic Behavior*.
10 Aynı eser.
11 Kennedy, "Yirmici Yüzyıl İngiltere'sinde Stratejiye Karşı Maliye"; ve H. Maurer, "Tarihsel Perspektiften Ekonomi, Strateji ve Savaş," McCormick ve Bisell (eds.), *Strategic Dimensions of Economic Behaviour*, s. 59-83.
12 Gilpin'in terimi, bkz. *War and Change in World Politics*, s. 162.
13 Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany*, s. 17'den aktarılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Abarca, R. "Classical Diplomacy and Bourbon 'Revanche' Strategy, 1763-1770," *Review of Politics* 32 (1970).

Abrahamson, J.L. *American Arms for a New Century.* New York, 1981.

Adama, G. *The Iron Triangle.* New York, 1981.

Adams, E.D. *Great Britain and the American Civil War,* 2 vols. London, 1925.

Adams, R.J.Q. *Arms and the Wizard: Lloyd George and the Ministry of Munitions, 1915.* London, 1978.

Adamthwaite, A. *France and the Coming of the Second World War 1936-1938.* Cambridge, 1977.

___, "The British Government and the Media, 1937-1938," *Journal of Contemporary History* 18 (1983).

___. *The Lost Peace: International Relations in Europe 1918-1939.* London, 1980.

Addington, L.H. *The Patterns of War Since the Eighteenth Century.* Bloomington, Ind., 1984.

Adler, G.J., "Britain and the Defence of India – the Origins of the Problem, 1798-1815," *Journal of Asian History* 6 (1972).

Albertini, L. *The Origin of the War of 1914,* 3 vols. London, 1952-57.

Albertini, R. von. *Decolonization.* New York, 1971 edn.

Albrecht-Carrié, R. *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna.* London, 1985 edn.

Aldcroft, D.H. *The British Economy,* vol. 1 London, 1986.

___. *From Versailles to Wall Street: The International Economy in the 1920s.* Berkeley, Calif., 1977.

___. *The European Economy, 1914-1980.*

Alford, B.W.E. *Depression and Recovery: British Economic Growth 1918-1939.* London, 1972.

Allen, G.S. *A Short Economic History of Japan.* London, 1981 edn.

Alperowitz, G. *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam.* London, 1966.

Alterman, E.R., "Central Europe: Misperceived Threats and Unforeseen Dangers," *World Policy Journal* 2 (1985).

Amalrik, A. *Will the Soviet Union Survive until 1984?* New York, 1970.

Amann, R., and J. Cooper, eds. *Industrial Innovation in the Soviet Union.* New Haven, Conn., 1982.

___, et al., eds. *The Technological Level of Soviet Industry.* New Haven, Conn., 1977.

Ambrose, S. *Rise to Globalism: American Foreign Policy Since 1938.* 4th edn., New York, 1985.
Andelman, D.A., "Contempt and Crisis in Poland," *International Security* 6 (1981-2).
Anderson, J.L., "Aspects of the Effects on the British Economy of the War Against France, 1793-1815," *Australian Economic History Review* 12 (1972).
Anderson, M.S. *Europe in the Eighteenth Century.* London, 1961.
___. *Peter the Great.* London, 1978.
Anderson, O. *A Liberal State at War.* London, 1967.
Anderson, T.H. *The United States, Great Britain and the Cold War, 1944-1947.* Columbia, Mo., 1981.
André, L. *Michel le Tellier et Louvois.* Paris, 1943 edn.
Andrew, C.M., and A.S. Kanya-Forstner. *The Climax of French Imperial Expansion 1914-1924.* Stanford, Calif., 1981.
___. *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale.* London, 1968.
Andrews, C.M., "Anglo-French Commercial Rivalry 1700-1750," *American Historical Review* 20 (1915).
Andrews, K.R. *Elizabethan Privateering.* Cambridge, 1964.
___. *Trade, Plunder and Settlement.* Cambridge, 1983.
Ange-Laribe, M. *L'agriculture pendant la guerre.* Paris, 1925.
Armella, P.A., et al., eds. *Financial Policies and the World Capital Markets: The Place of Latin American Countries.* Chicago, 1983.
Aron, R. *The Imperial Republic.* London, 1975.
Ashley, M. *Financial and Commercial Policy under the Cromwellian Protectorate.* London, 1962 edn.
Ashton, R. *The Crown and the Money Market 1603-1640.* Oxford, 1960.
Ashton, T.S. *The Industrial Revolution 1760-1830.* Oxford, 1968 edn.
Ashworth, W. *A Short History of the International Economy Since 1850.* London, 1975.
Aster, S. *1939: The Making of the Second World War.* London, 1973.
Backer, J.H. *Winds of History: The German Years of Lucius DuBignon Clay.* New York, 1983.
Baer, G. *Test Case: Italy, Ethiopia, and the League of Nations.* Stanford, Calif., 1976.
Bailey, T.A. *A Diplomatic History of the American People.* New York, 1974 edn.
Bairoch, P., "International Industrialization Levels from 1750 to 1980," *Journal of European Economic History* 11 (1982).
___, "Europe's Gross National Product: 1800-1975," *Journal of European Economic History* 5 (1976).
___. *The Economic Development of the Third World Since 1900.* Berkeley, Calif., 1975.
Baker, N. *Government and Contractors: The British Treasury and War Supplies 1775-1783.* London, 1971.
Baldwin, H. *The Crucial Years 1939-41.* New York, 1976.
Balfour, M. *The Adversaries: America, Russia and the Open World, 1941-1962.* London, 1981.
___, and J. Mair. *Four-Power Control in Germany and Austria 1945-1946.* London, 1956.
Bamford, P.W. *Forests and French Sea Power 1660-1780.* Toronto, 1956.
Bankwitz, P.C.F. *Maxime Weygand and Civil-Military Relations in Modern France.* Cambridge, Mass., 1967.
Barbour, V. *Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century.* Baltimore, 1950.
Barclay, G. *The Empire Is Marching: A Study of the Military Effort of the British Empire.* London, 1976.

Barker, T.M. *Double Eagle and Crescent.* Albany, N.Y., 1967.
Barnet, R. *Global Reach.* New York, 1974.
Barnett, A.D. *China and the Major Powers in East Asia.* Washington, D.C., 1977.
___. *China's Economy in Global Perspective.* Washington, D.C., 1981.
___, "Ten Years After Mao," *Foreign Affairs* 65 (1986).
Barnett, C. *Britain and Her Army 1509-1970: A Military, Political and Social Survey.* London, 1970.
___. *Napoleon.* London, 1978.
___. *The Audit of War.* London, 1986.
___. *The Collapse of British Power.* London, 1972.
Barnhart, M.A., "Japan's Economic Security and the Origins of the Pacific War," *The Journal of Strategic Studies* 4 (1981).
Barraclough, G., ed. *The Times Atlas of World History.* London, 1978.
___. *An Introduction to Contemporary History.* Harmondsworth, Mddsx., 1967.
Bartlett, C.J. *Great Britain and Sea Power 1815-1853.* Oxford 1963.
___. *The Global Conflict, 1880-1970: The International Rivalry of the Great Powers.* London, 1984.
Baskir, L., and P. Strauss. *Chance and Circumstance: The War, the Draft, and the Vietnam Generation.* New York, 1978.
Bateson, C. *The War with Japan.* East Lansing. Mich., 1968.
Baugh, D.A. *British Naval Administration in the Age of Walpole.* Princeton, N.J., 1965.
Baumgart, W. *Imperialism: The Idea and Reality of British and French Colonial Expansion.* Oxford, 1982.
___. *The Peace of Paris, 1856.* Santa Barbara, Calif., 1981.
Baxter, S.B. *William III and the Defense of European Liberty 1650-1702.* Westport, Conn., 1976 reprint.
Bayley, C.A. *Rules, Townsmen and Bazaars.* Cambridge, 1983.
Baylis, J., ed. *Alternative Approaches to British Defense Policy.* London, 1983.
___, and G. Segal, eds. *Soviet Strategy.* London, 1981.
___. *Anglo-American Defense Relations 1939-1980.* London, 1981.
Beale, H.K. *Theodore Roosevelt and the Rise Of America to World Power.* New York, 1962 edn.
Bean, R., "War and the Birth of the Nation State," *Journal of Economic History* 33 (1973).
Beasley, W.H. *The Meiji Restoration.* Stanford, Calif., 1972.
Becker, J.J. *1914: Comment les Français sont entrés dans la guerre.* Paris, 1977.
Becker, W.H., and S. F. Wells, Jr., eds. *Economic and World Power: An Assessment of American Diplomacy Since 1789.* New York, 1984.
Beckerman, W., ed. *Slow Growth in Britain: Causes and Consequences.* Oxford, 1979.
Behnen, M. *Rüstung-Bündnis-Sicherheit.* Tübingen, 1985.
Bell, C. *The Diplomacy of Détente: The Kissinger Era.* New York, 1977.
Beloff, M. *Imperial Sunset,* vol. i, *Britain's Liberal Empire.* London, 1969.
Bemis, S.F. *The Diplomacy of the American Revolution.* New York, 1935.
Bendix, R. *Kings or People: Power and the Mandate to Rule.* Berkeley, Calif., 1978.
Bengonzi, B. *Heroes' Twilight.* New York, 1966.
Benians, E.A., ed. *The Cambridge History of the British Empire,* vol. iii, *The Empire Commonwealth 1870-1919.* Cambridge, 1959.
Bennett, E.M. *German Rearmament and the West, 1932-33.* Princeton, N.J., 1979.
Bennigson, A., and M. Broxup. *The Islamic Threat to the Soviet State.* London, 1983.
Bergeron, L. *France under Napoleon.* Princeton, N.J., 1981.

Bergeson, A., ed. *Studies in the Modern World System.* New York, 1980.
___, and C. Sahoo, "Evidence of the Decline of American Hegemony in World Production," *Review* 8 (1985).
Berghahn, V.R. *Germany and the Approach of War in 1914.* London, 1974.
___. *Unternehmer und Politik in der Bundesrepublik.* Frankfurt, 1985.
Bergson, A., and H.S. Levine, eds. *The Soviet Economy: Toward the Year 2000.* London, 1983.
Best, G. *War and Society in Revolutionary Europe, 1770-1870.* London, 1982.
Betts, R. *Tricouleur: The French Colonial Empire.* London, 1978.
Beyrau, D. *Militär und Gesellschaft im vorrevolutionären Russland.* Göttingen, 1984.
Bialer, S., "The Harsh Decade: Soviet Policies in the 1980s," *Foreign Affairs* 59 (1981).
Bialer, U. *The Shadow of the Bomber: The Fear of Air Attack and British Politics 1932-1939.* London, 1980.
Bidwell, S., and D. Graham. *Fire-Power: British Army Weapons and Theories of War, 1904-1945.* London, 1982.
Bien, D., "The Army in the French Enlightenment: Reform, Reaction and Revolution," *Past and Present* 85 (1979).
Bindoff, S.T., J. Hurstfield, and C.H. Williams, eds. *Elizabeth Government and Society.* London, 1961.
Binney, J.E.D. *British Public Finance and Administration 1774-1792.* Oxford, 1958.
Black, C.E., et al. *The Modernization of Japan and Russia: A Comparative Study.* New York, 1975.
Blackaby, F., ed. *De-industrialization.* London, 1979.
Blackburn, G. *The West and the World Since 1945.* New York, 1985.
Blackett, P.M.S. *Fear, War, and the Bomb.* New York, 1948.
Blakewell, W.L. *The Beginnings of Russian Industrialization, 1800-1860.* Princeton, N.J., 1968.
___. *The Industrialization of Russia: An Historical Perspective.* New York, 1970.
___, ed. *Russian Economic Development from Peter the Great to Stalin.* New York, 1974.
Blond, G. *La Grande Armée 1804/1815.* Paris, 1979.
Blum, R.M. *Drawing the Line: The Origin of American Containment Policy in East Asia.* New York, 1982.
Bond, B. *British Military Policy Between Two World Wars.* Oxford, 1980.
___. "The First World War," *New Cambridge Modern History,* vol. 12 (rev. edn.). Cambridge, 1968.
Boog, H., et al., eds. *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg,* vol. 4, *Der Angriff auf die Sowjetunion.* Stuttgart, 1983.
Borden, W.S. *The Pacific Alliance.* Madison, Wi., 1984.
Borg. D., and W. Heinrichs, eds. *Uncertain Years: Chinese-American Relations, 1947-1950.* New York, 1980.
Bornstein, M., ed., *The Soviet Economy: Continuity and Change.* Boulder, Col., 1981.
Borowski, H.R., *A Hollow Threat: Strategic Air Power and Containment Before Korea.* Westport, Conn., 1982.
Bosher, J.F., "Financing the French Navy in the Seven Years War: Beaujou, Goossens et compagnie in 1759," *U.S. Naval Institute Proceding,* forthcoming.
___, "French Administration and Public Finance in Their European Setting." *New Cambridge Modern History,* vol. viii. Cambridge, 1965.
___. *French Finances 1770-1795.* Cambridge, 1975.
Bosworth, J.R.B. *Italy and the Approach of the First World War.* London, 1983.

___. *Italy the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy Before the First World War.* Cambridge, 1979.
Bottome, F. *The Balance of Terror.* Boston, 1986 edn.
___. *The Missile Gap.* Rutherford, N.J., 1971.
Bourne, K. *Britain and the Balance of Power in North America 1815-1908.* London, 1967.
___. *Victorian Foreign Policy 1830-1902.* Oxford, 1970.
Bowler, A. *Logistics and the Failure of the British Army in the America 1775-1783.* Princeton, N.J., 1975.
Boxer, C.R. *The Christian Century in Japan 1549-1650.* Berkeley, Calif., 1951.
___. *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800.* London, 1972.
___. *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825.* London, 1969.
Bracken, P. *The Command and Control of Nuclear Weapons.* New Haven, Conn., 1983.
Bradsher, H.S. *Afghanistan and the Soviet Union.* Durham, N.C., 1983.
Braisted, W.R. *The United States Navy in the Pacific,* 2 vols. Austin, Tex., 1958, 1971.
Braudel, F. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II,* 2 vols. London, 1972.
___, and E. Labrousse, eds. *Histoire économique et sociale de la France,* vol iv. Paris, 1980.
___. *Civilization and Capitalism, 15th-18th Centuries,* 3 vols. London, 1981-84.
Bridge, F.R., and R. Bullen. *The Great Powers and the European States System 1815-1914.* London, 1980.
Briggs, R. *Early Modern France 1560-1715.* Oxford, 1977.
Brodie, B. *Strategy in the Nuclear Age.* Princeton, N.J., 1959.
___. *The Absolute Weapon.* New York, 1946.
Bronke, A., and D. Novak, eds. *The Communist States in the Era of Détente, 1971-1977.* Oakville, Ont., 1979.
Brown, D.M., "The Impact of Firearms on Japanese Warfare," *Far Eastern Quarterly* 7 (1947).
Brown, G.S. *The American Secretary: The Colonial Policy of Lord George Germain 1775-1778.* Ann Arbor, Mic., 1963.
Brown, L., et al. *State of the World, 1968.* New York, 1986.
Brunn, G. *Europe and the French Imperium, 1799-1815.* New York, 1938.
Brunner, E., Jr. *Soviet Demographic Trends and the Ethnic Composition of Draft Age Males, 1980-1995.* Santa Monica, Calif., 1981.
Brunschwig, H. *French Colonialism, 1871-1916: Myths and Realities.* London, 1966.
Brzezinski, Z. *The Soviet Bloc: Unity and Conflict.* Cambridge Mass., 1967 edn.
Bull, H. *The Anarchical Society.* New York, 1977.
___, and A. Watson, eds. *The Expansion of International Society.* Oxford, 1984.
Bullock, A. *Ernest Bevin, Foreign Secretary.* Oxford, 1983.
___. *Hitler: A Study in Tyranny.* London, 1982 edn.
Bunce, V., "The Empire Strikes Back: The Evolution of the Eastern Bloc from a Soviet Asset to a Soviet Liability." *International Organization* 39 (1985).
Bundy, M., et al., "Nuclear Weapons and the Atlantic Alliance," *Foreign Affairs* 62 (1982).
Burk, K. *Britain, America and the Sinews of War 1914-1918.* London, 1985.
Bushnell, J. *Mutiny and Repression: Russian Soldiers in the Revolution of 1905-1906.* Bloomington, Ind, 1985.
___, "Peasants in Uniform: The Tsarist Army as a Peasant Society," *Journal of Social History* 13 (1980).

___, "The Tsarist Officer Corps, 1881-1915: Customs, Duties, Inefficiencies," *American Historical Review* 86 (1981).
Butler, J.R.M. *Grand Strategy,* vol. ii. London, 1957.
Butow, R.J. *Tojo and the Coming of War.* Princeton, N.J., 1961.
Cain, P.J. *Economic Foundations of British Overseas Expansion 1815-1914.* London, 1980.
___, and A.G. Hopkins, "The Political Economy of British Expansion Overseas, 1750-1914," *Economic History Review* 33 (1980).
Cairncross, A. *Years of Recovery: British Economic Policy 1945-51.* London, 1985.
Cairns, J.C., "A Nation of Shopkeepers in Search of a Suitable France," *American Historical Review* 79 (1974).
___, "Some Recent Historians and the "Strange Defeat' of 1940," *Journal of Modern History* 46 (1974).
Calder, A. *Revolutionary Empire: The Rise of the English-Speaking Empires from the Fifteenth Century to the 1780's.* London, 1981.
Calder, K.E., "The Making of a Trans-Pacific Economy," *World Policy Journal* 2 (1985).
Calder, N. *Nuclear Nightmares.* Harmondsworth, Mddsx., 1981.
Caldicott, H. *Nuclear Madness.* Brookline, Mass., 1979.
Calleo, D. *The German Problem Reconsidered: Germany and the World Order, 1870 to the Present.* New York, 1978.
___. *The Imperious Economy.* Cambridge, Mass., 1982.
Cameron, R.E., "Economic Growth and Stagnation in France 1815-1914," *Journal of Modern History* 30 (1958).
___. *France and the Economic Development of Europe 1800-1914.* Princeton, N.J., 1961.
Camilleri, J. *Chinese Foreign Policy: The Maoist Era and Its Aftermath.* Seattle, 1980.
Campbell, C.S. *From Revolution to Rapprochement: The United States and Great Britain, 1783-1900.* New York, 1974.
Canby, S.L., "Military Reform and the Art of War," Wilcon Center, International Security Studies Program, working paper 41. Washington, D.C., 1982.
Caron, F. *An Economic History of Modern France.* New York, 1979.
Carr, E.H. *The Twenty Years Crisis 1919-1939.* London, 1939.
___. *What Is History?* Harmondsworth, Mddsx., 1964.
Carr, W. *Poland to Pearl Harbor.* London, 1985.
Carrere d'Encausse, H. *Decline of an Empire.* New York, 1979.
Carroll, B.A. *Design for Total War: Arms and Economics in the Third Reich.* The Hague, 1968.
Carroll, E.M. *French Public Opinion and Foreign Affairs 1880-1914.* London, 1931.
Carsten, F.L. *The Origins of Prussia.* Oxford, 1954.
Carter, A.C., "Dutch Foreign Investment, 1738-1800," *Economica* 20 (1953).
___. *Neutrality or Commitment: The Evolution of Dutch Foreign Policy (1667-1795).* London, 1975.
___. *The Dutch Republic in the Seven Years War.* London, 1971.
Castronovo, V., "The Italian Takeoff: A Critical Re-examination of the Problem," *Journal of Italian History* 1 (1978).
Caute, D. *The Fellow Travellers.* London, 1973.
Cecco, M. de. *Money and Empire: The International Gold Standard 1890-1914.* Oxford, 1974.
Central Intelligence Agency, "China: Economic Performance in 1985." Washington, D.C., 1986.

___. *Handbook of Economic Statistics,* Washington, D.C., 1984.
Chace, J. *Solvency, the Price of Survival.* New York, 1981.
Challenor, R.D. *Admirals, Generals and American Foreign Policy 1898-1914.* Princeton, N.J., 1973.
___. *The French Theory of the Nation in Arms 1866-1939.* New York, 1955.
Challiand, G., and J.P. Rageau. *Strategic Atlas: A Comparative Geopolitics of the World's Powers.* New York, 1985.
Chalmers Hood, R. *Roya Republicans: The French Naval Dynasties Between the World Wars.* Baton Rouge, La., 1985.
Chan, S., "The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems," *Orbis* 29 (1985).
Chandaman, C.D. *The English Public Revenue 1660-1688.* Oxford, 1975.
Chandler, D.G., "Fluctuation in the Strength of Forces in English Pay Sent to Flanders During the Nine Years War, 1688-1697," *War and Society* 1 (1983).
___. *The Art of Warfare in the Age of Marlborough.* London, 1976.
___. *The Campaigns of Napoleon.* New York, 1966.
Chaunu, P. *European Expansion in the Later Middle Ages.* Amsterdam, 1979.
Childs, J. *Armies and Warfare in Europe 1648-1789.* Manchester, 1982.
Christie, I.R. *Wars and Revolutions: Britain 1760-1815.* London, 1982.
Chudoba, B. *Spain and the Empire 1519-1643.* New York, 1969 edn.
Cipolla, C., ed. *The Economic Decline of Empires.* London, 1970.
___. *The Fontana Economic History of Europe,* 6 vols. London, 1972-76.
___. *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy 1000-1700,* 2nd edn. London, 1980.
___. *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion 1400-1700.* London, 1965.
Clapham, J.H. *The Bank of England,* vol. i, 1694-1797. Cambridge, 1944.
___. *The Economic Development of France and Germany, 1815-1914.* Cambridge, 1948.
___. *The Economic History of Modern Britain,* 3 vols. Cambridge, 1938.
Clark, A. *Barbarossa: The Russo-German Conflict 1941-1945.* London, 1965.
Clark, J.G. *La Rochelle and the Atlantic Economy Durin the Eighteenth Century.* Baltimore, 1981.
Clarke, G.N. *The Dutch Alliance and the War Against French Trade 1688-1697.* New York, 1971 edn.
Clough, S.B. *France: A History of National Economics 1789-1939.* New York, 1939.
___. *The Economic History of Modern Italy, 1830-1914.* New York, 1964.
Clubb, O.E. *China and Russia: The "Great Game."* New York, 1971.
Coates, J., and M. Kilian. *Heavy Losses.* New York, 1985 edn.
Cockburn, A. *The Threat: Inside the Soviet Military Machine.* New York, 1984 edn.
Cohen, E.A. *Citizens and Soldiers: The Dilemma of Military Service.* Ithaca, N.Y., 1985.
___, "When Policy Outstrips Power – American Strategy and Statecraft," *The Public Interest* 75 (1984).
Cohen, J.S., "Financing Industrialization in Italy, 1898-1914: The Partial Transformation of a Latecomer," *Journal of Economic History* 27 (1967).
Cohn, H.D. *Soviet Policy Toward Black Africa.* New York, 1972.
Cohn, S.H. *Economic Development in the Soviet Union.* Lexington, Mass., 1970.
Coleman, D.C. *The Economic History of England 1450-1750.* Oxford, 1977.
Colton, T.J. *The Dilemma of Reform in the Soviet Union.* New York, 1984.
Connelly, O. *Napoleon's Satellite Kingdoms.* New York, 1965.

Conquest, R. *The Great Terror.* London, 1968.
Contamine, H. *La Revanche, 1871-1914.* Paris, 1957.
Cook, M.A., ed. *A History of the Ottoman Empire to 1730.* Cambridge, 1976.
Cookson, J.E., "Political Arithmetic and War 1793-1815," *War and Society* 1 (1983).
Cooper, F., "Affordable Defense: In Search of a Strategy," *Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies* 130 (1985).
Coox, A. *Nomonhan,* 2 vols. Stanford, Calif., 1985.
Corbet, J.S. *England in the Seven Years War: A Study in Combined Strategy,* 2 vols. London, 1907.
Corvisier, A. *Armies and Societies in Europe 1494-1789.* Bloomington, Ind., 1979.
Cosmas, G.A. *An Army for Empire: The United States Army in the Spanish-American War.* Columbia, Mo., 1971.
Cowie, L.W. *Eighteenth-Century Europe* London, 1963.
Cowling, M. *The Impact of Hitler: British Politics and British Policies 1933-1940.* Cambridge, 1975.
Crafts, N.F.R. *British Economic Growth During the Industrial Revolution.* Oxford, 1985.
___, "British Economic Growth, 1700-1831: A. Review of the Evidence," *Economic History Review* 36 (1983).
___, "Industrial Revolution in England and France: Some Thoughts on the Question: 'Why Was England First?'" *Economic History Review* 30 (1977).
___. *The Battle of Koeniggratz.* London, 1965.
___. *The Politics of the Prussian Army 1640-1945.* Oxford, 1955.
___, and A.G. George. *Force and Statecraft: Diplomatic Problems of Our Time.* Oxford, 1983.
Creveld, M.van. *Command ind War.* Cambridge, Mass., 1985.
___. *Fighting Power: German and U.S. Army Performance, 1939-1945.* Westport, Conn., 1982.
___. *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton.* Cambridge, 1977.
Crisp, O. *Studies in the Russian Economy Before 1914.* London, 1976.
Crouzet, F., "L'Angleterre et France au XVIIIe siècle: essai d'analyse comparee de deux croissances économiques," *Annales* 21 (1966).
___. *L'Economie britannique et le Blocus Continental 1806-1813,* 2 vols. Paris, 1958.
___. *The Victorian Economy.* London, 1982.
___, "Toward an Export Economy: British Exports During the Industrial Revolution," *Explorations in Economic History* 17 (1980).
___, "Wars, Blockade and Economic Change in Europe, 1792-1815," *Journal of Economic History* 24 (1964).
Crowe, S.E. *The Berlin West African Conference 1884-1885.* Westport, Conn., 1970 reprint.
Crowley, J.B. *Japan's Quest for Autonomy: National Security and Foreign Policy 1930-1958.* Princeton, N.J., 1966.
Crowson, P.S. *Tudor Foreign Policy.* London, 1973.
Cruikshank, C.G. *Elizabeth's Army.* 2nd edn., Oxford, 1966.
Cumings, B. *The Origins of the Korean War.* Princeton, N.J., 1981.
Curran, S., and D. Ponomoreff. *Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview.* Santa Monica, Calif., 1982.
Curtis, E.E. *The Organization of the British Army in the American Revolution.* Menston, Yorkshire, 1972 reprint.
Curtiss, J.S. *Russia's Crimean War.* Durham, N.C., 1979.
___. *The Russian Army Under Nicholas I, 1825-1855.* Durham, N.C., 1965.

Dallek, R. *The American Style of Foreign Policy.* New York, 1983.
Dallin, D.J. *Soviet Foreign Policy After Stalin.* Philadelphia, 1961.
Daniels, R.V. *Russia The Roots of Confrontation.* Cambridge, Mass., 1985.
Darby, H.C., "The Face of Europe on the Eve of the Great Discoveries," *New Cambridge Modern History,* vol. i., Cambridge, 1961.
Davies, R.T. *The Golden Century of Spain 1501-1621.* London, 1937.
Davis, L.E. *The Cold War Begins: Soviet-American Conflict over Eastren Europe.* Princeton, N.J., 1974.
Davis, R. *English Overseas Trade 1500-1700.* London, 1973.
___. *The Industrial Revolution and British Overseas Trade.* Leicester, 1979.
___. *The Rise of the Atlantic Economies.* London, 1975.
Davison, W.P. *The Berlin Blockade.* Princeton N.J., 1958.
Dawisha, A., and K. Dawisha, eds. *The Soviet Union in the Middle East.* New York, 1982.
Dawisha, K. *Soviet Foreign Policy Towards Egypt.* London, 1979.
Dawson, R. *Imperial China.* London, 1972.
Dean, J., "Directions in Inner-German Relations," *Orbis* 29 (1985).
DeGrasse, R.W. *Military Expansion, Economic Decline.* Armonk, N.Y., 1983.
Dehio, L. *The Precarious Balance.* London, 1963.
Deist, W. *The Wehrmacht and German Rearmament.* London, 1981.
___, et al., eds. *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg,* vol. 1, *Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik.* Stuttgart, 1979.
De Gaulle, C. *Mémories de Guerre,* 3 vols., Paris, 1954-59.
DePorte A. *Europe Between the Superpowers.* New Haven, Conn., 1979.
de St. Leger, A., and P. Sagnac. *Lá Prépondérance française, Louis XIV, 1661-1715.* Paris, 1935.
Devlin, P. *Too Pround to Fight: Woodrow Wilson's Neutrality.* New York, 1975.
Dibb, P. *The Soviet Union: The Incomplete Super-power.* London, 1985.
Dickson, P.G.M. *The Financial Revolution in England: A Study in the Development of Public Credit 1688-1756.* London, 1967.
___, and J. Sperling, "War Finance, 1689-1714," *New Cambridge Modern History.* vol. vi. Cambridge, 1970.
Diehl, J. *Paramilitary Politics in Weimer Germany.* Bloomington Ind., 1977.
Dietz, F.C. *English Public Finance 1485-1641,* 2 vols. London, 1964 edn.
___, "The Exchequer in Elizabeth's Reign," *Smith College Studies in History* 8 (1923).
Diffie, B.W., and C.D. Winius. *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1580.* Minneapolis, 1977.
Dilks, D., ed. *Retreat from Power: Studies in Britain's Foreign Policy in the Twentieth Century,* 2. vols. London, 1981.
Dinerstein, H.S. *War and the Soviet Union.*London, 1962 edn.
Dingman, R., "Strategic Planning and the Policy Process: American Plans for War in East Asia, 1945-50," *Naval War College Review* 32 (1979).
Divine, R.A. *Second Chance: The Triumph of Internationalism in America During World War II.* New York, 1971.
Dockrill, M.L., and J.D. Goold. *Peace Without Promise: Britain and the Peace Conferences 1919-1923.* London, 1981.
Dodgshon, R.A., "A Spatial Perspective," *Peasant Studies* 6 (1977).
Donaldson, R.H., ed. *The Soviet Union in the Third World: Successes and Failures.* Boulder, Col., 1981.
___. *Soviet Policy Toward India.* Cambridge, Mass., 1974.
Donnelly, C.N., "Tactical Problems Facing the Soviet Army: Recent Debates in the Soviet Military Press." *International Defense Review* 11 (1978).

Donoughue, B. *British Politics and the American Revolution.* London, 1964.
Doran, C.F., and W. Parsons, "War and the Cycle of Relative Power," *American Political Science Review* 74 (1980).
Dorn, F. *The Sino-Japanese War 1937-1941.* New York, 1974.
Dorn, W.L. *Competition for Empire 1740-1763.* New York, 1940.
Doughty, R.A. *The Seeds of Disaster: The Development of French Army Doctrine 1919-1939.* Hamden, Conn., 1985.
Douglas, R. *From War to Cold War 1942-1948.* London, 1981.
Dovrig, B. *The Myth of Liberation.* Baltimore Md., 1973.
Doyle, W. *The Old European Order 1660-1800.* Oxford, 1978.
Dreyer, J.T., "China's Military Modernaziton," *Orbis* 27 (1984).
Droz, J. *Europe Between Revolutions 1815-1848.* London, 1967.
Drucker, P.F., "The Changed World Economy," *Foreign Afflairs* 64 (1986).
Dubief, H. *Le Declin de la IIIe République 1929-1938.* Paris, 1976.
Duffy, C. *Borodino and the War of 1812.* London, 1973.
___. *Russia's Military War to the West. Origins and Nature of Russian Military Power 1700-1800.* London, 1981.
___. *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660.* London, 1979.
___. *The Army of Frederick the Great.* Newton Abbott, 1974.
___. *The Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria 1740-1780.* London, 1977.
Duffy, M.,ed. *The Military Revolution and the State 1500-1800.* Exeter, 1980.
Dukes, P. *The Emergence of the Super-Powers: A Short Comparative History of the USA and the USSR.* London, 1970.
___. *The Making of Russian Absolutism 1613-1801.* London, 1982.
Dülffer, J., "Der Beginn des Krieges 1939," *Geschichte und Gesellschaft* 2 (1976).
___. *Weimar, Hitler und die Marine: Reichspolitik und Flottenbau 1920-1939.* Düsseldorf, 1973.
Dull, J. *A Diplomatic History of the American Revolution.* New Haven, Conn., 1985.
___. *The French Navy and American Independence.* Princeton, N.J., 1975.
Dupuy, N. *A Genius for War: The German and General Staff, 1807-1945.* Englewood, Cliffs., N.J., 1977.
Duroselle, J.B. *La Décadance 1932-1939.* Paris, 1979.
Dutailly, H. *Les Problèmes de l'Armée de terre française 1933-1939.* Paris, 1980.
Eatwell, J. *Whatever Happened to Britain?* London, 1982.
Eberhard, W. *A History of China,* 2nd edn. London, 1960.
Eckes, A.E. *The United States and the Global Struggle for Minerals* Austin, Tex., 1979.
Ehrenberg, R. *Das Zeitalter der Fugger: Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert,* 2 vols. Jena, 1896.
Ehrman, J. *Cabinet Government and War 1890-1940.* Cambridge, 1958.
___. *The Younger Pitt,* 2 vols. London, 1969, 1983.
Eldridge, C.C., ed. *British Imperialism in the Nineteenth Century.* London, 1984.
Elliott, J.H. *Europe Divided 1559-1598.* London, 1968.
___. *Imperial Spain 1469-1716.* Harmondsworth, Mddsx., 1970.
___. *Richelieu and Olivares.* Cambridge, 1984.
___. *The Count-Duke of Olivares.* New Haven, Conn., 1986.
Elton, G.R., ed. *The New Cambridge Modern History,* vol. ii, *The Reformation 1520-1559.* Cambridge, 1958.
___. *England Under the Tudors.* London, 1955.
___. *Reformation Europe 1517-1559.* London, 1963.
Elvin, M. *The Pattern of the Chinese Past.* London, 1963.

Emerson, R. *From Empire to Nation: The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples.* Cambridge, Mass., 1962.
Emmerson, J.T. *The Rhineland Crisis.* London, 1977.
Emsley, C. *British Society and the French Wars 1793-1815.* London, 1979.
Engels, F. *Herr Eugen Dühring's Revolution in Science.* London, 1936 edn.
___, "Socialism: Utopian and Scientific," in *The Essential Left.* London, 1960.
Epstein G., "The Triple Debt Crisis," *World Policy Journal* 2 (1985).
Erhard L. *The Economics of Success.* Princeton, N.J., 1963.
Erickson, J. *The Road to Berlin.* London, 1983.
___. *The Road to Stalingrad.* London, 1975.
___. *The Soviet High Command, 1918-1941.* London, 1962.
Ernstberger, A. *Hans de Witte: Finanzmann Wallensteins.* Wiesbaden, 1954.
Essame, H. *The Battle for Europe, 1918.* New York, 1972.
Evangelista, M.A., "Stalin's Postwar Army Reappraised," *International Security* 7 (1982-3).
Eysenbach, M.L. *American Manufactured Exports 1897-1914: A Study of Growth and Comparative Advantage.* New York, 1976.
Falkus, M. *The Industrialization of Russia 1700-1914.* London, 1972.
___, "Aspects of Foreign Investment in Tsarist Russia," *Journal of European Economic History* 8 (1979).
Fallows, J. *National Defense.* New York, 1981.
Farrar, L.L. *Arrogance and Anxiety: The Ambivalence of German Power 1849-1914.* Iowa City, Ia., 1981.
___. *The Short War Illusion.* Santa Barbara, Calif., 1973.
Feis, H. *Churchill-Roosevelt-Stalin.* Princeton, N.J., 1967.
___. *The Atomic Bomb and the End of World War II.* Princeton, N.J., 1966 edn.
___. *The China Tangle.* Princeton, N.J., 1953.
Feldman, G. *Army, Industry and Labor in Germany 1914-1918.* Princeton, N.J., 1966.
Ferguson, T.G. *British Military Intelligence 1870-1914.* Frederick, Md., 1984.
Fieldhouse, D. *Economics and Empire 1830-1914.* London, 1973.
___. *The Colonial Empires: A Comparative Study from the Eighteenth Century.* London, 1966.
Fingar, T., ed. *China's Quest for Independence.* Boulder, Col., 1980.
Fink, C.L., et al., eds. *German Nationalism and the European Response 1890-1945.* Chapel Hill, N.C., 1985.
Fischer, E. *The Passing of the European Age.* Cambridge, Mass, 1943.
Fischer, F. *Bündnis der Eliten.* Düsseldorf, 1979.
___. *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914.* London, 1975.
Fischer, R.L., "Defending the Central Front: The Balance of Forces," *Adelphi Papers* 127 (1976).
Fisher, R.H. *The Russian Fur Trade 1550-1700.* Berkeley, Calif., 1943.
Fishlow, A., "Lessons from the Past: Capital Markets During the 19th Century and the Interwar Period," *International Organization* 39 (1985).
Fitzgerald, F. *Fire in the Lake: The Vietnamese and the Americans in Vietnam.* Boston, 1972.
Flora, P., ed. *State, Economy and Society in Western Europe 1875-1975.* vol. i. Frankfurt, 1983.
Florinsky, M. *Russia: A Short History.* New York, 1964.
Floyd, D. *Mao Against Khrushchev.* New York, 1964.
Foreman-Peck, J. *A History of the World Economy: International Economic Relations Since 1850.* Brighton, Sussex, 1983.

Forstmeier, F., and H.E. Volkmann, eds. *Kriegswirtschaft und Rüstung 1939-1945.* Düsseldorf, 1977.
___. *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges.* Düsseldorf, 1975.
Foschepoth, J., ed. *Kalter Krieg und deutsche Frage.* Göttingen, 1985.
Fox, G. *British Admirals and the Chinese Pirates 1832-1869.* London, 1940.
Frank, A.G. *World Accumulation 1492-1789.* New York, 1978.
Frankenstein, R. *Le Prix du réarmement français 1935-1939.* Paris, 1939.
Frankland, N. *The Bomber Offensive Against Germany.* London, 1965.
Freedman, L. *Britain and Nuclear Weapons.* London, 1980.
___. *The Evolution of Nuclear Strategy.* London, 1981.
French, D. *British Economic and Strategic Planning.* London, 1981.
___. *British Strategy and War Aims 1914-1916.* London, 1986.
Friedberg, A.L., "A History of US Strategic 'Doctrine,' 1945-1980," *Journal of Strategic Studies* 3 (1983).
Friedman, E., ed. *Ascent and Decline in the World-System.* Beverly Hills, Calif., 1982.
Fukuyama, F., "Gorbachev and the Third World," *Foreign Affairs* 64 (1986).
Fuller, W.C. *Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1881-1914.* Princeton, N.J., 1985.
Fussell, P. *The Great War and Modern Memory.* New York, 1975.
Gaddis, J.L. *Strategies of Containment.* New York, 1982.
___, "The Origins of Self-Deterrence: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons, 1954-1958," forthcoming.
___. *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947.* New York, 1972.
Gallagher, J., and R. Robinson," The Imperialism of Free Trade," *Economic History Review* 6 (1953).
Gansler, J.S. *The Defense Industry.* Cambridge, Mass., 1980.
Garder, M. *L'Agonie du régime en Russie soviétique.* Paris, 1966.
Gardner, R.N. *Sterling-Dollar Diplomacy.* New York, 1969.
Garfinkle, A.W. *The Politics of the Nuclear Freeze.* Philadelphia, 1984.
Garthoff, R.L. *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan.* Washington, D.C., 1985.
___. *Soviet Strategy in the Nuclear Age.* New York, 1958.
Gash, G. *Renaissance Armies 1480-1650.* Cambridge, 1975.
Gates, D. *The Spanish Ulcer: A History of the Peninsula War.* London, 1986.
Gatrell, P. *The Tsarist Economy, 1850-1917.* London, 1983.
Geggus, D., "The Cost of Pitt's Caribbean Campaigns, 1793-1798," *Historical Journal* 26 (1983).
Geiss, I., and B.J. Wendt, eds. *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts.* Düsseldorf, 1973.
Gershrenkon, A. *Economic Backwardness in Historical Perspective.* Cambridge, Mass., 1962.
Gervasi, T. *The Myth of Soviet Military Supremacy.* New York, 1986.
Gayer, M. *Aufrüstung oder Sicherheit.* Wiesbaden, 1980.
Gibbs, H.A.R., and H. Bowen. *Islamic Society and the West,* 2 vols. London, 1950, 1957.
Gibbs, N.H. *Grand Strategy,* vol. i. London, 1976.
Gibson, C. *Spain in America.* New York, 1966.
Gilbert, F. *The End of the European Era, 1890 to the Present,* 3rd edn. New York, 1984.
Gilbert, M., ed. *A Century of Conflict, 1850-1950.* London, 1966.
___. *Winston Churchill,* vol. v, *1922-1939.* London, 1976.

Gillard, D. *The Struggle for Asia 1828-1961*. London, 1977.
Gillie, M.H: *Foreign the Thunderbolt*. Harrisburg, Penn., 1947.
Gilpin, R. *War and Change in World Politics*. Cambridge, 1981.
Ginsburgs, G., and C.F. Pinkele. *The Sino-Soviet Territorial Dispute, 1949-64*. New York, 1978.
___, and A.Z. Rubinstein, eds. *Soviet Foreign Policy Towards Western Europe*. New York, 1978.
Giovannetti, L., and F. Freed. *The Decision to Drop the Bomb*. London, 1967.
Gipson, L.L. *The Coming of the Revolution 1763-1775*. New York, 1962.
Girardet, R. *La société militaire dans la France contemporaine*. Paris, 1953.
___. *L'iddée coloniale de la France sous la Troisième République 1871-1914*. Paris, 1968.
Girault, R. *Emprunts russes et investisements français en Russie, 1887-1914*. Paris, 1973.
Global 2000 Report to the President, The. Washington, D.C., 1980.
Glover, M. *The Napoleonic Wars: An Illustrated History 1792-1815*. New York, 1979.
___. *The Peninsular War, 1807-1814: A Concise History* Newton Abbott, 1974.
___. *Warfare from Waterloo to Mons*. London, 1980.
Glover, R. *Peninsular Preparation: The Reform of the British Army, 1795-1809*. Cambridge, 1963.
Godechet, J., B.F. Hyslop, and D.L. Dowd. *The Napoleonic Era in Europe*. New York, 1971.
Goldman, M.I. *The Enigma of Soviet Petroleum: Half-Full or Half-Empty?* London, 1980.
___. *USSR in Crisis: The Failure of an Economic System*. New York, 1983.
Goldsmith, R.W., "The Power of Victory: Munitions Output in World War II," *Military Affairs* 10 (1946).
Gollwitzer, H. *Europe in the Age of Imperialism*. London, 1969.
___. *Geschichte des weltpolitischen Denkens*, 2 vols. Göttingen, 1972, 1982.
Golovine, N. *Russian Army in the World War*. New Haven, Conn., 1932.
Gooch, J. *The Plans of War: The General Staff and British Military Strategy, c. 1900-1916*. London, 1974.
Good, D.F. *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*. Berkeley, Calif., 1984.
Gorce, P.M. de la. *The French Army: A Military Political History*. New York, 1963.
Gordon, D.C. *The Dominion Partnership in Imperial Defense 1870-1914*. Baltimore, Md., 1965.
Gormley, D.M., "A New Dimension to Soviet Theater Strategy," *Orbis* 29 (1985).
Gottman, J., ed. *Center and Periphery*. Beverly Hills, Calif., 1980.
Goubert, P. *Louis XIV and Twenty Million Frenchmen*. London, 1970.
Gough, B. *The Royal Navy and the North West Coats of America 1810-1914*. Vancouver, 1971.
Gowa, J. *Closing the Gold Window: Domestic Politics and the End of Bretton Woods*. Ithaca N.Y., 1983.
Grabaud, S.R. *British Labour and the Russian Revolution 1917-1924*. Cambridge, Mass., 1956.
Graebner, N.A. *America as a World Power*. Wilmington, Del., 1984.
Graham, G.S. *Great Britain in the Indian Ocean: A Study of Maritime Enterprise 1810-1850*. Oxford, 1967.
Graml., H., ed. *Sommer 1939, Die Grossmächte und der europäische Krieg*. Stuttgart, 1979.

Gray, C., "Nuclear Strategy: A Case for a Theory of Victory," *International Security* 4 (1979).
Greenwood, S., "Return to Dunkirk: The Origins of the Anglo-French Treaty of March 1947," *Journal of Strategic Studies* 6 (1983).
Grenville, J.A.S., and G.B. Young. *Politics, Strategy and American Diplomacy: Studies in Foreign Policy, 1873-1917*. New Haven, Conn., 1966.
___. *A World History of the Twentieth Century 1900-1945*. London, 1980.
___. *Europe Reshaped 1848-1878*. London, 1980.
___. *Lord Salisbury and Foreign Policy: The Close of the Nineteenth Century, 1895-1902*. London, 1964.
Griffith, W.E., ed. *Communism in Europe: Continuity, Change and the Sino-Soviet Dispute*, 2 vols. Cambridge, Mass., 1964-66.
___, "Superpower Problems in Europe: A Comparative Assessment," *Orbis* 29 (1986).
___. *The Ostpolitik of the Federal Republic of Germany*. Cambridge, Mass., 1978.
Groom, J. *British Thinking About Nuclear Weapons*. London, 1974.
Grosser, A. *The Western Alliance: European-American Relations Since 1945*. London, 1980.
___. *West Germany from Defeat to Rearmament*. London, 1955.
Growing, M. *Independence and Deterrence: Britain and Atomic Energy 1945-1952*, 2 vols. London, 1974.
Grün, G., "Locarno, Ideal and Reality," *International Affairs* 31 (1955).
Gruner, W., "Der Deutsche Bund – Modell für eine Zwischenlösung?" *Politik und Kultur* 9 (1982).
___. *Die deutsche Frage: Ein Problem der europäischen Geschichte seit 1800*. Munich, 1985.
Grunwald, J., and K. Flamm. *The Global Factory: Foreign Assembly in International Trade*. Washington, D.C., 1985.
Guéry, A. "Les finances de la monarchie française," *Annales* 33 (1978).
Guilmartin, J.F., *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*. Cambridge, 1974.
Guinn, P. *British Strategy and Politics, 1914-1918*. Oxford, 1965.
Gulick, E.V. *Europe's Classical Balance of Power*. New York, 1967 edn.
Gunsberg. J.A. *Divided and Conquered: The French High Command and the Defeat of the West, 1940*. Westport, Conn., 1979.
Gustafson, T., "Energy and the Soviet Union," *International Security* 6 (1981-82).
Hadley, A.T. *The Straw Giant: Triumph and Failure: America's Armed Forces*. New York, 1986.
Hagan, K.J., ed. *In Peace and War: Interpretations of American Naval History, 1775-1978*. Wetport, Conn., 1978.
Haig, A. *Caveat*. New York, 1984.
Hale, J.R., ed. *Europe in the Later Middle Ages*. London, 1965.
___, "Armies, Navies and the Art of War," *New Cambridge Modern History*, vol. ii. Cambridge, 1958.
___. *War and Society in Renaissance Europe 1450-1620*. London, 1985.
Hale, O.J. *Germany and the Diplomatic Revolution 1904-1906*. Philadelphia, 1931.
Hall, J.W. *Government and Local Power in Japan*. Princeton, N.J., 1966.
Halpern, P. *The Mediterranean Naval Situation, 1908-1914*. Cambridge, Mass., 1971.
Hamerow, T. *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany*. Princeton, N.J., 1958.
Hamilton, A. *The Appeal of Fascism*. London, 1971.

Hamilton, C.E., "The Royal Navy, *La Royale* and the Militarinaziton of Naval Warfare, 1840-1870" *Journal of Strategic Studies* 6 (1983).
Hamilton, E.J., "Origin and Growth of National Debt in Western Europe," *American Economic Review* 37 (1947).
Hammond, T.T. *Red Flag over Afghanistan.* Boulder, Col., 1984.
Hanrieder, W.F. *West German Foreign Policy 1949-1963.* Stanford, Calif., 1967.
Haraszti, E. *The Invaders: Hitler Occupies the Rhineland.* Budapest, 1983.
___. *Treaty-Breakers or 'Realpolitiker.' The Anglo-German Naval Agreement of June 1935.* Boppard, 1974.
Hardach, G. *The First World War 1914-1918.* London, 1977.
Hardach, K. *The Political Economy of Germany in the Twentieth Century.* Berkeley, Calif., 1980.
Hardie, F. *The Abyssinian Crisis.* London, 1974.
Harding, H., ed. *China's Foreign Relations in the 1980s.* New Haven, Conn., 1984.
Haring, C.H. *The Spanish Empire in America.* New York, 1947.
Harris, K. *Attlee.* London, 1982.
Harris, R.D., "French Finances and the American War, 1777-1783," *Journal of Modern History* 46 (1976).
Harrison, J.A. *The Chinese Empire.* New York, 1972.
Harrison, M.M. *Reluctant Ally: France and Atlantic Security.* Baltimore, 1981.
Hart, G., and W.S. Lind. *America Can Win.* Bethesda, Md., 1986.
Harvie, C. *War and Society in the 19th Century.* Bletchley, 1973.
Haslam, J. *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe 1933-39.* New York, 1984.
Hastings, M. *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy.* London, 1984.
Hattaway, H., and A. Jones. *How the North Won: A Military History of the Civil War.* Urbana, Ill., 1983.
Hatton, R.M., ed. *Louis XIV and Europe.* London, 1976.
___. *Charles XII of Sweden.* London, 1968.
Hauner, M., "A Racial Revolution," *Journal of Contemporary History* 19 (1984).
___, "Did Hitler Want a World Dominion?," *Journal of Contemporary History* 13 (1968).
___, "The Soviet Geostrategic Dilemma," Foreign Poli y Research Institute, forthcoming.
Hayashi, S., and A. Coox. *Kogun: The Japanese Army in the Pacific War.* Westport, Conn., 1978 reprint.
Hayes, P. *Fascism.* London, 1973.
Haykal, M.H. *The Sphinx and the Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East.* London, 1978.
Headrich, D.R. *The Tools of Empire: Technology and European Imperilaism in the Nineteenth Century.* Oxford, 1981.
Heald, M., and L.S. Kaplan. *Culture and Diplomacy: The American Experience.* Westport, Conn., 1977.
Hecksher, E.F. *An Economic History of Sweden.* Cambridge, Mass., 1963.
___. *The Continental System.* Oxford, 1922.
Heischmann, E. *Die Anfänge des stehenden Heeres in Oesterreich.* Vienna, 1925.
Haller, F.H., ed *The Korean War: A 25-Year Perspective.* Lawrence, Kan., 1977.
Henderson, W.O. *The Industrial Revolution on the Continent: Germany, France, Russia 1800-1914.* London, 1967 edn.
___. *The Rise of German Industrial Power, 1834-1914.* Berkeley, Calif., 1972.
Hennessy, J., et al. *Economic "Miracles."* London, 1964.

Henrickson, A.K., "The Creation of the North Atlantic Alliance, 1948-1952," *Naval War College Review* 32 (1980).
Hentschel, V., "Produktion, Wachstum und Produktivität in England. Frankreich und Deutshland vor der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten. Weltkrieg," *Vierteljahresschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte* 68 (1981).
Herken, G. *Counsels of War*. New York, 1985.
___. *The Winning Weapon: The Atomic Bomb in the Cold War 1945-1950*. New York, 1980.
Herrick, R.W. *Soviet Naval Strategy*. Annapolis, Md., 1968.
Herring, G. *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950-1975*. New York, 1979.
Herspring, D.R., and I. Volgyes, "Political Reliability in the Eastern European Warsaw Pact Armies," *Armed Forces and Society* 6 (1980).
Herwig, H.H. *Politics of Frustation: The United States in German Naval Planning, 1889-1941*. New York, 1976.
Hess, A.C., "The Evulution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of Oceanic Discoveries, 1453-1525," *American Historical Review* 75 (1970).
Hiden, J. *Germany and Europe 1919-1939*. London, 1977.
Higginbotham, D., ed. *Reconsiderations on the Revolutionary War*. Westport, Conn., 1978.
___. *The War of American Independence*. Bloomington, Ind, 1977 edn.
Higham, R. R. *Air Power: A Concise History*. Manhattan, Kan., 1984 edn.
Higonnet, P.L.R., "The Origins of the Seven Years War," *Journal of Modern History* 40 (1968).
Hildebrand, G.H. *Growth and Structure in the Economy of Modern Italy*. Cambridge, Mass., 1965.
Hildebrand, K., "Staatskunst oder Systemzwang? Die 'Deutsche Frage' als Problem der Weltpolitik," *Historische Zeitschrift* 228 (1979).
___. *The Third Reich*. London, 1984.
Hill, C. *Reformation to Industrial Revolution*. Harmondsworth, Mddsx., 1969.
___. *The Century of Revolution 1603-1714*. Edinburgh, 1961.
Hillgruber, A. *Bismarcks Aussenpolitik*. Freiburg, 1972.
___. *Die gescheiterte Grossmacht: Eine Skizze des Deutschen Reiches 1871-1945*. Düsseldorf, 1980.
___. *Germany and the Two World Wars*. Cambridge, Mass., 1981.
___. *Hitlers Strategie: Politik und Kriegsführung 1940-41*. Frankfurt, 1965.
Hinsley, F.H., et al. *British Intelligence in the Second World War*, vol. ii. London, 1981.
___. *Power and the Pursuit of Peace*. Cambridge, 1967.
Hobsbawm, E.J. *The Age of Capital 1848-1875*. London, 1975.
___. *Industry and Empire*. Harmondsworth, Mddsx., 1969.
___. *The Age of Revolution 1789-1848*. London, 1962.
Hochmann, J. *The Soviet Union and the Failure of Collective Security 1934-1938*. Ithaca, N.Y., 1984.
Hodgson, M.G.S. *The Venture of Islam*. Chicago, 1924.
Hoensch, J.K. *Sowietische Osteuropa-Politik 1945-1974*. Düsseldorf, 1977.
Hoffman, S., ed. *In Search of France*. Cambridge Mass., 1963.
___. *Gulliver's Troubles*. New York, 1968.
___. *Primacy or World Order?* New York, 1978.
Hoffmann, W.G. *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*. Berlin, 1965.
Holland, R.F. *Britain and the Commonwealth Alliance, 1918-1939*. London, 1981.

___. *European Decolonization: The British, French, Dutch, and Belgian Empires 1919-1963.* London, 1978.
Holloway, D. *The Soviet Union and the Arms Race,* 2nd edn. New Haven, Conn., 1984.
Holmes, R. *The Road to Sedan: The French Army, 1866-1870.* London, 1984.
Holt, S. *The Common Market: The Conflict of Theory and Practice.* London, 1967.
Holzle, E. *Die Selbstentmachtung Europas.* Göttingen, 1975.
Holzman, F.D., "Are the Soviets Really Outspending the US on Defense?," *International Security* 4 (1980).
___. *Financial Checks on Soviet Defense Expenditures.* Lexington, Mass., 1975.
___. "Soviet Military Spending; Assessing the Numbers Game," *International Security* 6 (1982).
Homze, E.L. *Arming the Luftwaffe.* Lincoln, Neb., 1976.
Hope-Jones, A. *Income Tax in the Napoleonic Wars.* Cambridge, 1939.
Horn, R.C. *The Soviet Union and India. The Limits of Influence.* New York, 1981.
Horne, A. *The French Army and Politics 1870-1970.* London, 1984.
Horowitz, D. *The Free World Colossus.* New York, 1971 edn.
Hosking, G. *A History of the Soviet Union.* London, 1985.
Hough, J.F., and M. Fainsod. *How the Soviet Union Is Governed.* Cambridge Mass., 1979.
Howard, M. ed. *The Theory and Practice of War.* London, 1965.
___. *The British Way in Warfare.* Neale Lecture, London, 1975.
___. *The Continental Commitment.* London, 1972.
___. *The Franco-Prussian War.* London, 1981 edn.
Howarth, S. *The Fighting Ships of the Rising Sun: The Drama of the Imperial Japanese Navy 1895-1945.* New York, 1983.
Hucker, C.O. *China's Imperial Past.* Stanford, Calif., 1975.
Hudson, G.F. *The Far East in World Affairs,* 2nd edn. London, 1939.
Hueckel, G., "War and the British Economy, 1793-1815: A General Equilibrium Analysis," *Explorations in Economic History* 10 (1972).
Hufton, O. *Europe: Privilege and Protest 1730-1789.* London, 1980.
Hunt, B., and A. Preston, eds. *War Aims and Strategic Policy in the Great War.* London, 1977.
Hyam, R. *Britain's Imperial Century 1815-1914.* London, 1975.
Hynes, W.G. *The Economics of Empire: Britain, Africa and the New Imperialism, 1870-75.* London, 1979.
Imlah, A.H. *Economic Elements in the "Pax Britannica."* Cambridge Mass., 1958.
Inalcik, H. *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy: Collected Studies.* London, 1978.
___. *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600.* New York, 1973.
Ingram, E., ed., "The Great Game in Asia," *The International History Review* 2 (1980).
___. *Commitment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia, 1797-1800.* Oxford, 1981.
___. *The Beginning of the Great Game in Asia 1828-1834.* Oxford, 1979.
Ireland, T.P. *Creating the Entangling Alliance,* London, 1981.
Iriye, A. *Across the Pacific.* New York, 1967.
___. *After Imperialism: The Search for a New Order in the Far East 1921-1931.* New York, 1978 edn.
Irving, E.M. *The First Indochina War: French and American Policy, 1945-1954.* London, 1975.

Iseley, J.A., and P.A. Crowl. *The U.S. Marines and Amphibious War.* Princeton, N.J., 1945.
Ismay, Lord, *NATO– The First Five Years, 1949-1954.* Utrecht, 1954.
Israel, J.I., "A Conflict of Empires: Spain and the Netherlands 1618-1648," *Past and Present* 76 (1977).
___. *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661.* Oxford, 1982.
Jabber, P., "Egypt's Crisis. America's Dilemma," *Foreign Affairs* 64 (1986).
Jackel, E. *Hitler's Weltanschauung.* Middletown, Conn., 1982.
Jacobsen, J. *Locarno Diplomacy: Germany and the West 1925-1929.* Princeton, N.J., 1972.
Jansen, G.H. *Afro-Asia and Non-Alignment.* London, 1966.
Jelavich, B. *The Great Powers, the Ottoman Empire, and the Straits Question 1870-1887.* Bloomington, Ind., 1973.
Jencks, H.W. *From Missiles to Muskets: Politics and Professionalism in the Chinese Army 1945-1981.* Boulder, Col., 1982.
Jenkins, E.H. *A History of the French Navy.* London, 1963 edn.
Jervis, R. *The Illogic of American Nuclear Strategy.* Ithaca, N.Y., 1984.
___. "The Impact of the Korean War on the Cold War," *Journal of Conflict Resolution* 24 (1980).
Joffe, J.., "European-American Relations: The Enduring Crisis," *Foreign Affairs 59* (1981).
Johnson, A.R., et al. *East European Military Establishments: The Warsaw Pact Northern Tier.* New York, 1982.
Johnson, C. *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy 1925-1975.* Stanford, Calif., 1982.
Johnson, F.A. *Defense by Committee.* London, 1960.
Johnson P.M., and W.R. Thompson, eds. *Rhythms in Politics and Economics.* New York, 1985.
Joll, J., ed. *The Decline of the Third Republic.* New York, 1959.
___. *Europe Since 1870.* London, 1973.
___. *The Origins of the First World War.* London, 1984.
Jones, C., ed. *Britain and Revolutionary France: Conflict, Subversion and Propaganda.* Exeter, 1983.
Jones, D.R., "Nicholas II and the Supreme Command," *Sbornik* 11 (1985).
Jones, E., "Manning the Soviet Military," *International Security* 7 (1982).
___. "Minorities in the Soviet Armed Forces," *Comparative Strategy* 3 (1982).
Jones, E.L., and G.E Mingay, eds. *Land, Labour and Population of the Industrial Revolution.* London, 1967.
___. *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia.* Cambridge, 1981.
Jones, J.R. *Britain and the World 1949-1815.* London, 1980.
___. *Country and Court 1658-1714.* London, 1978.
Jordan, W.M. *Britain, France and the German Problem.* London, 1943.
Jukes G., "The Indian Ocean in Soviet Naval Policy," *Adelphi Papers* 8 (1972).
___. *The Soviet Union in Asia.* Berkeley, Calif., 1973.
Junge, C. *Flottenpolitik und Revolution: Die Entstehung der englischen Seemacht während der Herrschaft Cromwells.* Stuttgart, 1980.
Kahn, H. *On Thermonuclear War.* Princeton, N.J., 1960.
___. *The Emerging Japanese Superstate.* London, 1971.
Kaiser, D. *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War.* Princeton, N.J., 1980.

Kaldor, M. *The Baroque Arsenal.* London, 1982.
Kamata S. *Japan in the Passing Lane.* New York, 1984.
Kamen, H. *Spain 1469-1714.* London, 1983.
Kan, M.Y.M. *Mainland China's Modernization: Its Prospects and Problems.* Berkeley, Calif., 1982.
Kanet, R., ed. *The Soviet Union and the Developing Nations.* Baltimore, 1974.
Kann, R.A. *A History of the Habsburg Empire 1526-1918.* Berkeley, Calif., 1974.
Kanya-Forstner, A.S. *The Conquest of the Western Sudan: A Study in French Military Imperialism.* Cambridge, 1969.
Kaplan, F. *The Wizards of Armageddon.* New York, 1983.
Kaplan, H. *Russia and the Outbreak of the Seven Years War.* Berkeley, Calif., 1968.
Kaplan, L.S. *The United States and NATO: The Formative Years.* Lexington, Ky., 1984.
Karnow, S. *Vietnam: A History.* New York, 1984.
Kaser, M. *Comecon.* London, 1967.
Katzenstein, P.J., ed. *Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States.* Madison, Wi., 1978.
Kazemzadeh, F. *Russia and Britain in Persia 1864-1914.* New Haven, Conn., 1968.
Kazokins, J., "Nationality in the Soviet Army," *Journal of the Royal United Services Institute for Defense Studies* 130 (1985).
Keegan, J. *The Face of Battle.* Harmondsworth, Mddsx., 1978.
Keeny, S.M., and W.K.H. Panofsky, "MAD vs. NUTS: The Mutual Hostage Relationship of the Superpowers," *Foreign Affairs* 60 (1681-82).
Keep, J.H.L., "The Military Style of the Romanov Rulers," *War and Society* 1 (1983).
___, "Russia," *New Cambridge Modern History,* vol. xi. Cambridge, 1962.
Keiger, J.F.V. *France and the Origins of the First World War.* London, 1983.
Kelleher, C.M. *Germany and the Politics of Nuclear Weapons.* New York, 1975.
Kemp, T. *Economic Forces in French History.* London, 1971.
___. *Industrialization in Nineteenth-Century Europe.* London, 1969.
___. *The French Economy 1913-39: The History of a Decline.* New York, 1972.
Kendrick, A. *The Wound Within: America in the Vietnam Years, 1945-1974.* Boston, 1974.
Kendrick, M.S. *A Century and a Half of Federal Expenditures.* New York, 1955.
Kenez, P., "Russian Officer Corps Before the Revolution: The Military Mind," *Russian Review* 3 (1972).
Kennan, G.F. *The Decline of Bismarck's European Order: Franco-Russian Relations 1875-1890.* Princeton, N.J., 1979.
___. *American Diplomacy.* Chicago, 1984 edn.
___. *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War.* New York, 1984.
Kennedy, D. *Over Here: The First World War and American Society.* Oxford, 1980.
Kennedy, G. *Defense Economics.* London, 1983.
Kennedy, P.M., ed. *The War Plans of the Great Powers 1880-1914.* London, 1979.
___. *Strategy and Diplomacy, 1860-1945; Eight Essays.* London, 1983.
___. *The Realities Behind Diplomacy.* London, 1981.
___. *The Rise and Fall of British Naval Mastery.* London, 1976.
___. *The Rise of the Anglo-German Antagonism, 1860-1914.* London, 1980.
Kennet, L. *The French Armies in the Seven Years War: A Study in Military Organization and Administration.* Durham, N.C., 1967.
Keohane, R.O., "State Power and Industry Influence: American Foreign Oil Policy in the 1940s," *International Organization* 36 (1982).

___. *After Hegemony.* Princeton, N.J., 1974.
Kerner, R.J. *The Urge to the Sea.* New York, 1971 reprint.
Kersaudy, F. *Churchill and De Gaulle.* London, 1981.
Kershaw, I. *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich: Bavaria 1933-1945.* Oxford, 1983.
___. *The Nazi Dictatorship.* London, 1985.
Keylor, W.R. *The Twentieth-Century World: An International History.* Oxford, 1984.
Kiernan, V.G. *European Empires from Conquest to Collapse, 1815-1960.* London, 1982.
___, "Foreign Mercenaries and Absolute Monarchy," *Past and Present* 11 (1957).
___, "State and Nation in Western Europe," *Past and Present* 31 (1965).
Kilmarx, R. *A History of Soviet Air Power.* London, 1962.
Kindleberger, C.P. *A Financial History of Western Europe.* London, 1984.
___, "Commercial Expansion and the Industrial Revolution," *Journal of European Economic History* 4 (1975).
___. *The World in Depression 1929-1939.* Berkeley, Calif., 1973.
Kiraly, B.K., and G.E. Rothenberg, eds. *War and Society in Eastern Europe,* vol, i. New York, 1979..
Kiser, J.W., "How the Arms Race Really Helps Moscow," *Foreign Policy* 60 (1985).
Kissinger, H. *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-1822.* Boston, 1957.
___. *The White House Years.* Boston, 1979.
___. "The White Revolutionary: Reflections on Bismarck," *Daedelus* 97 (1968).
Kitchen, M. *The Political Economy of Germany 1815-1914.* London, 1978.
Klein, L., and K. Ohkawa, eds. *Economic Growth: The Japanese Experience Since the Meiji Era.* Hollwood, Ill., 1968.
Knorr, K., "Burden-Sharing in NATO: Aspects of US Policy," *Orbis* 29 (1985).
Knox, M., "Conquest, Foreign and Domestic, in Fascist Italy and Nazi Germany." *Journal of Modern History* 56 (1986).
___. *Mussolini Unleashed 1939-1941.* Cambridge, 1982.
Koch, H.W., ed. *The Origins of the First World War.* London, 1982.
Kochan, L., and R. Abraham. *The Making of Modern Russia.* Harmondsworth, Mddsx., 1983 edn.
Kocka, J. *Facing Total War: German Society 1914-1918.* Leamington Spa, 1984.
Koenigsberger, H.G., "The Empire of Charles V in Europe," *New Cambridge Modern History,* vol. ii. Cambridge, 1958.
___, "Western Europe and the Power of Spain," *New Cambridge Modern History,* vol. 3. Cambridge, 1968.
___. *The Government of Sicily Under Philip II.* London, 1951.
___. *The Habsburgs and Europe 1516-1660.* Ithaca, N.Y., 1971.
Kohl, W.L. *French Nuclear Diplomacy.* Princeton, N.J., 1971.
Kolakowski, L. *Main Currents of Marxism,* vol. i, *The Founders.* Oxford, 1981 edn.
Kolb, E. ed. "Europa und die Reichsgründung," *Historische Zeitschrift,* Beiheft 6. Munich, 1980.
Kolko, G. *The Politics of War 1943-1945.* New York, 1968.
___. *Vietnam: Anatomy of a War, 1940-1975.* New York, 1986.
Kolodziej, E. *French International Policy Under De Gaulle and Pompidou: The Politics of Grandeur.* Ithaca, N.Y., 1974.
Komer, R.W. *Maritime Strategy or Coalition Defense?* Cambridge, Mass., 1984.
Kortepeter, C.M. *Ottoman Imperialism During the Reformation.* London, 1973.
Kriedte, P. *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists. Europe and the World Economy, 1500-1800.* Leamington Spa, 1983.

Krumeich, G. *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War.* Leamington Spa, 1986.
Kuhn, A. *Hitlers aussenpolitisches Programm.* Stuttgart, 1970.
Kuisel, R.F. *Capitalism and the State in Modern France.* Cambridge, 1981.
Kuniholm, B.R. *The Origins of the Cold War in the Near East.* Princeton, N.J., 1980.
Kunisch, J. *Das Mirakel des Hauses Brandenburg.* Munich, 1978.
Kwitny, J. *Endless Enemies.* New York, 1984.
Lachouque, H. *Waterloo.* Paris, 1972.
LaFeber, W. *America, Russia, and the Cold War 1945-1975.* New York, 1976.
___. *The New Empire: An Interpretation of American Expansion 1860-1898.* Ithaca, N.Y., 1963.
Laird, R.F. *France, the Soviet Union, and the Nuclear Weapons Issue.* Boulder, Col., 1986.
___, "The French Strategic Dilemma," *Orbis* 28 (1984).
Lambi, I.N. *The Navy and German Power Politics 1862-1914.* London, 1984.
Landes, D. *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present.* Cambridge, 1969.
Langer, W.L. *European Alliances and Alignments 1871-1890.* New York, 1950 edn.
___. *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902,* 2nd edn. New York, 1965.
Langford, P. *The Eighteenth Century 1688-1815: British Foreign Policy.* London, 1976.
Langhorne, R.T.B. ed. *Diplomacy and Intelligence During the Second World War.* Cambridge, 1985.
Larson, T.B. *Soviet-American Rivalry.* New York, 1978.
Laue, T.H. von. *Sergei Witte and the Industrialization of Russia.* New York, 1963.
Laurens, F.D. *France and the Italo-Ethiopian Crisis, 1935-6.* The Hague, 1967.
League of Nations. *World Economic Survey.* Geneva, 1945.
Lee, A. *The Soviet Air Force.* London, 1961.
Lee, M. and W. Michalka. *German Foreign Policy 1917-1933: Continuity or Break?* Leamington Spa, 1987.
Lee, W.T. *The Estimation of Soviet Defense Expenditures 1955-75.* New York, 1977.
Leebaert, D., ed. *Soviet Military Thinking.* London, 1981.
Lefebvre, G. *Napoleon,* 2 vols. London, 1969.
Leffler, M.P., "Security and Containment Before Kennan: The Identification of American Interests at the End of World War II," Lehrman Institute Paper, forthcoming.
___, "The American Conception of National Security and the Begininngs of the Cold War, 1945-48," *American Historical Review* 89 (1984).
Lellouche, P. *L'avenir de la guerre.* Paris, 1985.
___, "France and the Euromissiles," *Foreign Affairs* 62 (1983-84).
Lerner D., and R. Aron. *France Defeats EDC.* New York, 1957.
Leutze, J. *Bargaining for Supremacy: Anglo-American Naval Relations 1937-1941.* Chapel, Hill, N.C., 1977.
Levine, A.J., "Was World War II a Near-Run Thing?" *Journal of Strategic Studies* 8 (1985).
Levy, J. *War in the Modern Great Power System.* Lexington, Ky., 1983.
Lewin, M. *Russian Peasants and Soviet Power.* Evanston, III., 1968.
Lewin, R. *The American Magic: Codes, Ciphers and the Defeat of Japan.* New York. 1982.
Lewis, W.A. *Economic Survey 1919-1939.* London, 1949.
Lichtheim, G. *Europe in the Twentieth Century.* London, 1972.

Liddell Hart, B.N., ed. *The Red Army.* New York, 1956.
___. *History of the First World War.* London, 1970 edn.
___. *History of the Second World War.* London, 1970.
Lieven, D.C.B. *Russia and the Origins of the First World War.* London, 1983.
Lifton, R.J. *Home from the War: Vietnam Veterans.* New York, 1983.
Lincoln, W.B. *Passage Through Armageddon: The Russians in the War and Revolution 1914-1918.* New York, 1986.
Linder, S.B. *The Pacific Century.* Stanford, Calif., 1986.
Linderman, G.F. *The Mirror of War: American Society and the Spanish-American War.* Ann Arbor, Mich., 1974.
Link, A.S. *Wilson,* 5 vols. Princeton, N.J., 1947-65.
Lippmann, W. *U.S. Foreign Policy: Shield of the Republic.* Boston, 1943.
Litwak, R.S. *Détente and the Nixon Doctrine: American Foreign Policy and the Pursuit of Stability, 1969-1975.* Cambridge, 1984.
Lloyd, C. *The Nation and the Navy.* London, 1961.
Loades, D.M. *Politics and the Nation 1450-1660.* London, 1974.
Lobonov-Rostovsky, A.A. *Russia and Europe 1789-1825.* Durham, N.C., 1947.
Lo Jung-pang, "The Decline of the Early Ming Navy," *Orient Extremus* 5 (1958).
___, "The Emergence of China as a Sea Power During the Late Sung and Early Yuan Periods," *Far Eastern Quarterly* 14 (1955).
Louis, W.R. *The British Empire in the Middle East, 1945-1951.* Oxford, 1984.
Lovett, G.H. *Napoleon and the Birth of Modern Spain,* 2 vols. New York, 1965.
Low, A.D. *The Sino-Soviet Dispute.* Rutherford, N.J., 1976.
Lowe, C.J., and F. Marzari. *Italian Foreign Policy 1870-1940.* London, 1975.
Lowe, P. *Britain in the Far East: A Survey from 1819 to the Present.* London, 1981.
Lubasz, H., ed. *The Development of the Modern State.* New York, 1964.
Lukacs, J. *The Last European War, September 1939/December 1941.* London, 1977.
Lundkvist, S., "Svensk krigsfinansiering 1630-1635" (with German summary), *Historisk tidskrift* (1966).
Lupfer, T., "The Dynamics of Doctrine: The Changes in German Tactical Doctrine During the First World War," *Ledvenworth Papers* 4. Leavenworth, Kan., 1981.
Luttwak, E. *The Pentagon and the Art of War.* New York, 1985.
Luvaas, T. *The Military Legacy of teh Civil War: The European Inheritance.* Chicago, 1959.
Lynch, J. *Spain Under the Habsburgs,* 2 vols. Oxford, 1969.
Lyon, P. *Neutralism.* Leicester, 1963.
Macartney, C.A. *The Habsburg Empire 1790-1918.* London, 1969.
McCauley, M., ed. *Communist Power in Europe, 1944-1949.* London, 1977.
___. *The Soviet Union Since 1917.* London, 1981.
McCormick, T. *China Market: America's Quest for Informal Empire.* Chicago, 1967.
MacDonald, C.A. *The United States, Britain and Appeasement 1936-1939.* London, 1980.
McDougall, W.A. *France's Rhineland Diplomacy 1914-1924.* Princeton, N.J., 1978.
McEvedy, C. *The Penguin Atlas of Recent History.* Harmondsworth, Mddsx., 1982.
McFetridge, C.D., "Some Implications of China's Emergence as a Great Power," *Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies* 128 (1983).
McGeehan,R. *The German Rearmament Question.* Urbana, Ill., 1971.
McGowan, P., and C.W. Kegley, eds. *Foreign Policy and the Modern World-System.* Beverly Hills, Calif., 1983.
Machay, J.P. *Pioneer for Profit: Foreign Entrepreneurs and Russian Industrialization.* Chicago, 1970.

Mack Smith, D. *Italy: A Modern History.* Ann Arbor, Mich., 1959.
___. *Mussolini's Roman Empire.* London, 1976.
___. *Mussolini: A Biography.* New York, 1982.
MacKay, D. *Prince Eugene of Savoy.* London, 1977.
MacKay, D., and H.M. Scott. *The Rise of the Great Powers 1648-1815.* London, 1983.
Mackesy, P. *Statesman at War: The Strategy of Overthrow, 1798-1799.* London, 1974.
___. *The War for America 1775-1783.* London, 1964.
Mackinder, H.J., "The Geographical Pivot of History," *Geographical Journal* 23 (1904).
Mackintosh, M. *Juggernaut: A History of the Soviet Armed Forces.* New York, 1967.
McMillen, D.H., ed. *Asian Perspectives on International Security.* London, 1984.
McNeill, W.H. *A World History.* London, 1979 edn.
___. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Forces and Society Since 1000 A.D.* Chicago, 1983.
___. *The Rise of the West.* Chicago, 1967.
Madariaga, I. de. *Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780.* London, 1962.
___. *Russia in the Age of Catherine the Great.* London, 1981.
Maddison, A., "A Comprasion of Levels of GDP per Capita in Developed and Developing Countries, 1700-1980," *Journal of Economic History* 43 (1983).
Magahlaes-Godinho, V. *L'économie de l'Empire Portugais aux XVe et XVIe siècles.* Paris, 1969.
Mahan, A.T. *Sea Power in Its Relations to the War of 1812,* 2 vols. London, 1905.
___. *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783.* London, 1965 edn.
Maier, C.S. *Recasting Bourgeois Europe.* Princeton, N.J., 1975.
Maier, K.A., et al., eds. *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg,* vol. 2, *Die Errichtung der Hegemonie auf dem europäischen Kontinent.* Stuttgart, 1979.
Mako, W.P. *U.S. Ground Forces and the Defense of Central Europe.* Washington, D.C., 1983.
Maland, D. *Europe in the Seventeenth Century.* London, 1966.
Malinraud, E. *La Croissance française.* Paris, 1972.
Mallet, M.E. *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy.* London, 1976.
Mamatey, V.S. *Rise of the Habsburg Empire 1526-1815.* Huntingdon, N.Y., 1978 edn.
Mandelbaum, M. *The Nuclear Future.* Ithaca, N.Y., 1983.
___. *The Nuclear Question: The United States and Nuclear Weapons 1946-1976.* New York, 1970.
___. *The Nuclear Revolution: International Politics Before and After Hiroshima.* New York, 1981.
Mansergh, N. *The Commonwealth Experience.* London, 1969.
Marder, A.J. *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Period,* vol. i, *The Road to War, 1904-1914.* London, 1961.
___. *Old Friends, New Enemies: The Royal Navy and the Imperial Japanese Navy.* Oxford, 1981.
___. *The Anatomy of British Sea Power.* Hamden, Conn., 1964 reprint.
___, "The Royal Navy in the Italo-Ethiopian War 1935-36," *American Historical Review* 75 (1970).
Marks, S. *The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918-1933.* London, 1976.
Marriss, S. *Deficits and the Dollar: The World Economy at Risk.* Washington, D.C., 1985.

Marsh, F. *Japanese Overseas Investment*. London, 1983.
Marshall, P.J., "British Expansion in India in the Eighteenth Century: An Historical Revision," *History* 60 (1975).
Martin, B., "Aussenhandel und Aussenpolitik Englands unter Cromwell," *Historische Zeitschrift* 218 (1974).
Martin, L. *Peace Without Victory – Woodrow Wilson and the English Liberals*. New York, 1973 edn.
Marwick, A. *The Deluge – British Society in the First World War*. London, 1965.
___. *War and Social Change in the Twentieth Century*. London, 1974.
Masson, P., "La Marine française en 1939-40," *Revue historique des armées* 4 (1979).
Mathias, P. *The First Industrial Nation: An Economic History of Britain 1700-1914*. London, 1969.
___, and P. O'Brien. "Taxation in Britain and France, 1715-1810," *Journal of European Economic History* 5 (1976).
Matloff, M. *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944*. Washington, D.C., 1959.
Mattingly, G. *Renaissance Diplomacy*. Harmondsworth, Mddsx., 1965.
May, A.J. *The Habsburg Monarchy 1862-1916*. Cambridge Mass., 1960.
___. *The Passing of the Habsburg Monarchy, 1914-1918*, 2 vols. Philadelphia, 1966.
May, E.R., ed. *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars*. Princeton, N.J., 1984.
___. *American Imperialism: A Speculative Essay*. New York, 1968.
___. *Imperial Democracy: The Emergence of America as a Great Power*. New York, 1961.
___. *The World War and American Isolation*. Chicago, 1966 edn.
Mayer, A.J. *Political Origins of the New Diplomacy*. New York, 1970 edn.
___. *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919*. London, 1968.
McGwire, M. *Soviet Naval Developments*. New York, 1973.
___. *Soviet Naval Influence*. New York, 1977.
___. *Soviet Naval Policy*. New York, 1975.
Mearsheimer, J. *Conventional Deterrence*. Ithaca, N.Y., 1983.
Medlicott, W.N. *British Foreign Policy Since Versailles, 1919-1963*. London, 1968.
Mellor, R.E.M. *The Soviet Union and Its Geographical Problems*. London, 1982.
Mendelsohn, K. *Science and Western Domination*. London, 1976.
Mendl, W. *Deterrence and Persuasion: French Nuclear Armament in the Context of National Policy, 1945-1969*. London, 1970.
Menon, K. *Soviet Power and the Third World*. New York, 1985.
Meyers, R. *Britische Sicherheitspolitik 1934-1938*. Düsseldorf, 1976.
Middlebrook, M. *The Kaiser's Battle: 21 March 1918*. London, 1978.
Middlemas, K. *Diplomacy of Illusion: The British Government and Germany 1937-39*. London, 1972.
Middleton, R. *The Bells of Victory*. Cambridge, 1985.
Military Balance, The. International of Strategic Studies. London, annual.
Millar, G.J. *Tudor Mercenaries and Auxiliaries 1485-1547*. Charlottesville, Va., 1980.
Miller, M.S. *The Economic Development of Russia, 1905-1914*. London, 1926.
Miller, S.E., ed. *Military Strategy and the Origins of the First World War*. Princeton, N.J., 1985.
___, ed. *Conventional Forces and American Defense Policy*. Princeton, N.J., 1986.
Millett, A.R., and W. Murray, eds. *Military Effectiveness*. Forthcoming.
___, and P. Maslowski. *For the Common Defense: A Military History of the United States of America*. New York, 1984.

Mills, W. *Arms and Men.* New York, 1956.
Milward, A.S. *The Economic Effects of the World Wars in Britain.* London, 1970.
___. *The German Economy at War.* London, 1965.
___. *The Reconstruction of Western Europe, 1945-1951.* London, 1984.
___. *War, Economy and Society 1939-1945.* Berkeley, Calif., 1979.
___, and S.B. Saul. *The Development of the Economies of Continental Europe 1850-1914.* Cambridge, Mass., 1977.
___. *The Economic Development of Continental Europe 1780-1870.* London, 1973.
Minchinton, W.E., ed. *The Growth of English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.* London, 1969.
Mitchell, A. *The German Influence in France after 1870: The Formation of the French Republic.* Chapel Hill, N.C., 1979.
___. *Victors and Vanquished: The German Influence on Army and Church in France after 1870.* Chapel Hill, N.C., 1984.
Mitchell, B.R. *European Historical Statistics 1750-1970.* London, 1975.
Mitchell, D.W. *A History of Russian and Soviet Sea Power.* New York, 1974.
Modelski, G., "The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State," *Comparative Studies in Society and History* 20 (1978).
Mommsen, W.J., and L. Kettenacker, eds. *The Fascist Challenge and the Policy of Appeasement.* London, 1983.
Monger, G.L. *The End of Isolation: British Foreign Policy 1900-1907.* London, 1963.
Morazé, C., "Finance et despotisme, essai sur les despotes éclaires," *Annales* 3 (1948).
Moreland, W.H. *From Akbar to Aurangzeb: A Study in Indian Economic History.* London, 1923.
Moreton, E., and G. Segal, eds. *Soviet Toward Western Europe.* London, 1984.
Morgan, K.O. *Labour in Power 1945-1591.* Oxford, 1984.
Morgan, R. *The United States and West Germany 1945-1973.* London, 1974.
Mori, G., "The Genesis of Italion Industrialization," *Journal of European Economic History* 4 (1975).
___, "The Process of Industrialization in Italy: Some Suggestions, Problems and Questions," *Journal of European Economic History* 8 (1979).
Morison, S.E. *History of the United States Naval Operations,* vol. x, *The Atlantic Battle Won.* Boston, Mass., 1956.
Morley, J.W., ed. *Dilemmas of Growth in Prewar Japan.* Princeton, N.J., 1971.
___, ed. *The Fateful Choice: Japan's Advance into Southeast Asia, 1939-1941.* New York, 1980.
___, ed. *The Pacific Basin.* New York, 1986.
Morris, M.D., "Values as an Obstacle to Growth in South Asia," *Journal of Economic History* 27 (1967).
Mortimer, R.A. *The Third World Coalition in International Politics.* New York, 1980.
Morton, E., and G. Segal, eds. *Soviet Strategy Toward Western Europe.* London, 1984.
Mosse, W.E. *Alexander II and the Modernization of Russia.* New York, 1962 edn.
___. *The European Powers and the German Question 1848-1870.* Cambridge, 1958.
___. *The Rise and Fall of the Crimean System 1855-1871.* London, 1963.
Mousnier, R., "L'Evolution des finances publiques en France et en Angleterre pendant les guerres de la Ligue d'Augsburg et de la Succession d'Espagne," *Revue Historique* 44 (1951).
Mowat, C.L., ed. *New Cambridge Modern History,* vol. xii (rev. ed.), *The Shifting Balance of World Forces.* Cambridge, 1968.
Munro, D.G. *Intervention and Dollar Diplomacy in the Caribbean 1900-1921.* Princeton, N.J., 1964.

Munting, R. *The Economic Development of the USSR*. London, 1982.
Murphy, B. *A History of the British Economy*. London, 1973.
Murray, W., "German Air Power and the Munich Crisis," *War and Society* 1 (1976).
___. *Luftwaffe*. Baltimore, Md., 1985.
___, "Munich, 1938: The Military Confrontation," *Journal of Strategic Studies* 2 (1979).
___. *The Change in the European Balance of Power, 1938-1939*. Princeton, N.J., 1984.
Mysyrowics, L. *Autopsie d'une Defaite: Origines de l'effrondrement militaire français de 1940*. Lausanne, 1973.
Neal, L., "Interpreting Power and Profit in Economic History: A Case Study of the Seven Years War," *Journal of Economic History* 37 (1977).
Needham, J. *Science and Civilization in China*, vol. iv, *Civil Engineering and Nautics*. Cambridge, 1971.
___. *The Development of Iron and Steel Technology in China*. London, 1958.
___. *The Grand Titration. Science and Society in East and West*. London, 1969.
Nef. J.U. *War and Human Progress*. New York, 1968.
Neidpath, J. *The Singapore Naval Base and the Defense of Britain's Eastern Empire 1919-1941*. Oxford, 1981.
Neilson, K., "Watching the 'Steamroller': British Observers and the Russian Army Before 1914." *Journal of Strategic Studies* 8 (1985).
Nettl, J.P. *The Soviet Achievement*. London, 1967.
Nicholls, A.J. *Weimar and the Rise of Hitler*. London, 1979 edn.
Nicolson, H.G. *The Congress of Vienna*. London, 1946.
Niedhart, G., "Appeasement: Die britische Antwort auf die Krise des Weltreichs und des internationalen Systems vor dem zweiten Weltkrieg." *Historische Zeitschrift* 226 (1978).
___. *Handel und Krieg in der britischen Weltpolitik 1738-1763*. Munich, 1979.
Niemeyer, J. *Das österreichische Militärwesen im Umbruch*. Osnabrück, 1979.
Nipperdey, T. *Deutsche Geschichte 1800-1866*. Munich, 1983.
Nish, I. *Japan's Foreign Policy, 1869-1942*. London, 1978.
___. *The Anglo-Japanese Alliance*. London, 1966.
___. *The Origins of the Russo-Japanese War*. London, 1985.
Nitze, P., "The Development of NSC-68," *International Security* 5 (1980).
Nobutaka, I, ed. *Japan's Decision for War*. Stanford, Calif., 1967.
Norman, E.H. *Japan's Emergence as a Modern State*. New York, 1940.
North D.C., and R.P. Thomas. *The Rise of the Western World*. Cambridge, 1973.
North, R.C. *Moscow and the Chinese Communists*. Stanford, Calif., 1953.
Northedge, F.S., and A. Welles. *Britain and Soviet Communism: The Impact of a Revolution*. London, 1982.
___. *The Troubled Giant: Britain Among the Great Powers*. London, 1966.
Nove, A. *An Economic History of the USSR*. Harmondsworth, Mddsx., 1969.
O'Brien, H. *British Financial and Fiscal Policy in the Wars Against France, 1793-1815*. Oxford, 1984.
___, and C. Keydor. *Economic Growth in Britain and France 1780-1914*. London, 1978.
O'Day, A., ed. *The Edwardian Age*. London, 1979.
Offner, A. *American Appeasement, United States Foreign Policy and Germany 1933-1938*. Cambridge, Mass., 1969.
Ohkawa, K., and H. Rosovsky. *Japanese Economic Growth*. Stanford, Calif., 1973.
___, and M. Shinohara, eds. *Patterns of Japanese Economic Development*. New Haven, Conn. 1979.

Okamoto, S. *The Japanese Oligarchy and the Russo-Japanese War.* New York, 1970.
Olsen, E.A. *U.S.-Japan Strategic Reciprocity: A Neo-Internationalist View.* Stanford, Calif., 1985.
Oman, C. *A History of the Art of War in the Middle Ages,* 2 vols. London, 1924.
___. *A History of the Art War in the Sixteenth Century.* London, 1937.
O'Neill, W. *Coming Apart.* New York, 1971.
Orde, A. *Britain and International Security 1920-1926.* London, 1978.
Osgood, R.E. *NATO: The Entangling Alliance.* Chicago, 1962.
Ovendale, R. *Appeasement and the English-Speaking World* Cardiff, 1975.
Overholt, W.H., ed. *Asia's Nuclear Future.* Boulder, Col., 1977.
Overy, R.J., "Hitler's War and the German Economy: A Reinterpretation," *Economic History Review* 35 (1982).
___. *The Air War, 1939-1945.* New York, 1980.
___. *The Nazi Economic Recovery 1932-1938.* London, 1982.
Owen, R., and R. Sutcliffe, eds. *Studies in the Theory of Imperialism.* London, 1972.
Oye, K.A., et al., eds. *Eagle Defiant: United States Foreign Policy in the 1980s.* Boston, 1983.
___, et al., eds. *Eagle Entangled: U.S. Foreign Policy in a Complex World.* New York, 1979.
Padfield, P. *Guns at Sea.* London, 1973.
___. *The Battleship Era.* London, 1972.
___. *Tide of Empires: Decisive Naval Campaigns in the Rise of the West,* 2 vols. London, 1979, 1982.
Palmer, A. *Napoleon in Russia.* New York, 1967.
Palmer, B. *The 25-Year War: America's Military Role in Vietnam.* New York, 1984.
Pares, R., "American versus Continental Warfare 1739-1763," *English Historical Review* 51 (1936).
Paret, P. *Yorck and the Era of Prussian Reform.* Princeton, N.J., 1961.
Parish, P.J. *The American Civil War.* New York, 1975.
Parker, G. *Europe in Crisis 1598-1648.* London, 1979.
___. *Spain and the Netherlands 1559-1659.* London, 1979.
___. *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659: The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries War.* Cambridge, 1972.
___. *The Dutch Revolt.* London, 1977.
Parker, R.A.C., "Great Britain, France and the Ethiopian Crisis 1935-1936," *English Historical Review* 9 (1974).
Parodi, M. *L'économie et la société française de 1945 a 1970.* Paris, 1971.
Parry, J.H. *The Age of Reconnaissance,* 2nd edn. London, 1966.
___. *The Establishment of the European Hegemony 1415-1715,* 3rd edn. New York, 1966.
___. *Trade and Dominion: The European Overseas Empire in the Eighteenth Century.* London, 1971.
Patterson, A.T. *The Order Armada: The Franco-Spanish Attempt to Invade Britain in 1779.* Manchester, 1960.
Peacock, A.T., and J. Wiseman. *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom.* London, 1967 edn.
Peden, G.C. *British Rearmament and the Treasury 1932-1939.* Edinburgh, 1979.
Pedroncini, G. *Les mutineries de 1917.* Paris, 1967.
Pelz, S.E. *Race to Pearl Harbor.* Cambridge, Mass., 1974.
Pemsel, H. *Atlas of Naval Warfare.* London, 1977.
Pericoli, U., and M. Glover. *1815: The Armies at Waterloo.* London, 1973.

Perkins, B. *Prologue to War: England and the United States 1805-1912.* Berkeley, Calif., 1961.
___. *The Great Rapprochement.* New York, 1969.
Perkins, D.H., ed. *China's Modern Economy in Historical Perspective.* Stanford, Calif., 1975.
Petersen, E.N. *The Limits of Hitler's Power.* Princeton, N.J., 1969.
Petersen, P.A., and J.G. Hines, "The Conventional Offensive in Soviet Theater Strategy," *Orbis* 27 (1983).
Pflanze, O. *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification 1815-1871.* Princeton, N.J., 1963.
Pierre, A.J. *Nuclear Politics: The British Experience with an Independent Strategic Nuclear Force, 1939-1970.* London, 1972.
___, ed. *Nuclear Weapons in Europe.* New York, 1984.
Pigasse, J.P. *Le bouclier d'Europe.* Paris, 1984.
Pintner, W., "Inflation in Russia During the Crimean War Period," *American Slavic and East European Review* 8 (1959).
Pitt, B. *1918 – The Last Act.* New York, 1962.
Pivka, O. von. *Navies of the Napoleonic Era.* Newton Abbott, 1980.
Plesur, M. *America's Outward Thrust: Approaches to Foreign Affairs 1865-1890.* DeKalb, Ill., 1971.
Polisensky, J.V. *The Thirty Years War.* London, 1971.
Pollard, S. *Peaceful Conquest: The Industrializatieon of Europe 1760-1970.* Oxford, 1981.
___. *The Wasting of the British Economy.* London, 1982.
Polmar, N. *Soviet Naval Developments, 1982,* 4th edn. Annapolis, Md., 1981.
Polonsky, A. *The Great Powers and the Polish Question 1941-1945.* London, 1976.
Porch, D. *The March to the Marne: The French Army 1871-1914.* Cambridge, 1981.
Porter, B. *Britain, Europe and the World, 1850-1982: Delusions of Grandeur.* London, 1983.
___. *The Lion's Share: A Short History of British Imperialism 1850-1970.* London, 1976.
Posen, B.R. *The Sources of Military Doctrine: France, Britain and Germany Between the World Wars.* Ithaca, N.Y., 1984.
Postan, M.M. *An Economic History of Western Europe, 1945-1964.* London, 1967.
Potichny, P.T., ed. *The Ukraine in the Seventie* . Oakville, Ont., 1982.
Potter, E.B., ed. *Sea Power: A Naval History.* Annapolis, Md., 1981.
Potter, G.R., ed. *The New Cambridge Modern History,* vol i, *The Renaissance 1493-1520.* Cambridge, 1961.
Pounds, N.J.G. *An Historical Geography of Europe 1500-1840.* Cambridge, 1979.
___, and S.S. Ball, "Core Areas and the Development of the European States System," *Annals of the Association of American Geographers* 54 (1964).
Powers, T. *The War at Home: Vietnam and the American People, 1964-1968.* New York, 1973.
___. *Thinking About Nuclear Weapons.* New York, 1983.
Prados, J. *The Soviet Estimate: U.S. Intelligence Analysis and Russian Military Strength.* New York, 1982.
Pratt, L.R. *East of Malta, West of Suez: Britain's Mediterranean Crisis.* London, 1975.
Presseisen, E.L. *Amiens and Munich: Comparisons in Appeasement.* The Hague, 1978.
Preston, A., ed. *General Staffs and Diplomacy Before the Second World War.* London, 1978.
Preston, R.A., S.F. Wise, and H.O. Werner. *Men in Arms.* London, 1962.

Price R. *The Economic Modernization of France.* London, 1975.
Prins, G, ed. *The Nuclear Crisis Reader.* New York, 1984.
Qaisar, A.J. *The Indian Response to European Technology and Culture, A.D. 1498-1707.* Delhi, 1982.
Quester, G. *Nuclear Proliferation: Breaking the Chain.* Madison, Wi., 1981.
Quimby, R.S. *The Background of Napoleonic Warfare.* New York, 1957.
Quinn, D.B., and A.N. Ryan. *England's Sea Empire, 1550-1642.* London, 1983.
Radice, L. *Prelude to Appeasement: East Central European Diplomacy in the Early 1930s.* New York, 1981.
Raeff, M. *Imperial Russia 1682-1825.* New York, 1971.
Ragsdale, H. *Détente in the Napoleonic Era: Bonaparte and the Russians.* Lawrence, Kan., 1980.
Rahman, H., "British Post-Second World War Military Planning for the Middle East," *Journal of Strategic Studies* 5 (1982).
Ramsay, J.F. *Anglo-French Relations 1763-70: A Study of Choiseul's Foreign Policy.* Berkeley, Calif., 1939.
Ransom, R.L., et al., eds. *Explorations in the New Economic History.* New York, 1982.
Ranum, O., ed. *National Consciousness, History and Political Culture in Early Modern Europe.* Baltimore, 1975.
Rapp, R.T., "The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony," *Journal of Economic History* 35 (1975).
Rappaport, A. *Henry L. Stimson and Japan, 1931-1933.* Chicago, 1963.
Rasler, K.A., and W.R. Thompson, "Global Wars, Public Debts, and the Long Cycle," *World Politics* 35 (1983).
Rath, R.J., *The Fall of the Napoleonic Kingdom of Italy.* New York, 1941.
Raulff, H. *Zwischen Machpolitik und Imperialismus: Die deutsche Frankreichpolitik 1904-5.* Düsseldorf, 1976.
Reamington, R.A. *The Warsaw Pact.* Cambridge, Mass., 1971.
Redlich, F. "Contributions in the Thirty Years War," *Economic History Review* 12 (1959).
___. *The German Military Enterpriser and His Work Force,* 2 vols. Wiesbaden, 1964.
Rees, D. *Korea: The Limited War.* New York, 1966
Regla, J., "Spain and Her Empire," *New Cambridge Modern History,* vol. v. Cambridge, 1961.
Reinhard, W. *Geschichte der europäischen Expansion,* vol. i. Stuttgart, 1983.
Les Relations franco-allemandes 1933-1939. Paris, 1976.
Les Relations franco-britanniques 1935-39. Paris, 1975.
Reynolds, C.G. *Command of the Sea: The History and Strategy of Maritime Empires.* New York, 1974.
___, "Imperial Japan's Continental Strategy," *U.S. Naval Institute Proceding* 109 (1983).
Reynolds, D. *The Creation of the Anglo-American Alliance, 1937-1961.* London, 1981.
Rich, N. *Friedrich von Holstein,* 2 vols. Cambridge, 1965.
___. *Hitler's War Aims,* 2 vols. London, 1973-74
___. *Why the Crimean War?: A Coutionary Tale.* Hanover, N.H., 1985.
Richardson, H.W. *Economic Recovery in Britain, 1932-1939.* London, 1967.
Richmond, H. *Statesmen and Sea Power.* Oxford, 1946.
Riley, J.C. *International Government Finance and the Amsterdam Capital Market 1740-1815.* Cambridge, 1980.

___. *The Sword and the Scepter,* 4 vols. London, 1975.
Ritter, M., "Das Kontributionssystem Wallensteins," *Historische Zeitschrift* 90 (1902).
Robbins, K. *Munich, 1938.* London, 1968.
Roberts, J.M. *The Pelican History of the World.* Harmondsworth, Mddsx., 1980.
Roberts, M. *Essays in Swedish History.* London, 1973.
___. *Gustavus Adolphus and the Rise of Sweden.* London, 1973.
___. *Gustavus Adolphus,* 2 vols. London, 1958.
___. *Splendid Isolation 1763-1780.* Stenton Lecture, Reading, 1970.
___. *The Swedish Imperial Experience 1560-1718.* Cambridge, 1979.
Robertson E.M., ed. *The Origins of the Second World War.* London, 1971.
Robertson R.M. *History of American Economy.* New York, 1975 edn.
Robinson R.W. Gallagher, and A. Denny. *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism,* 2nd edn. London, 1982.
Rodger, A.B. *The War of the Second Coalition, 1798-180* Oxford, 1964.
Rogge. H. *Russia in the Age of Modernization and Revolution 1881-1917.* London, 1983.
Rohe, K., ed. *Die Westmächte und das Dritte Reich 1933-1939.* Paderborn, 1982.
Röhl, J.C.G., "A Document of 1892 on Germany, Prussia and Poland," *Historical Journal* 7 (1964).
___, and N. Sombart, eds. *Kaiser Wilhelm II: New Interpretations.* Cambridge, 1982.
Roider, K.A. *Austria's Eastern Question 1700-1790.* Princeton, N.J., 1982.
Rolfe, S. *The International Corporation.* Paris, 1969.
Ropp, T. *The Development of a Modern Navy: French Naval Policy 1871-1904.* Anapolis, Md., 1987.
___. *War in the Modern World.* Durham N.C., 1959.
Ropponen, R. *Die Kraft Russlands: Wie beurteilte die politische und militärische Führung der europäischen Grossmächte in der Zeit von 1905 bis 1914 die Kraft Russlands?* Helsinki, 1968.
Rosecrance, R. ed. *America as a Ordinary Power,* Ithaca, N.Y., 1976.
___. *The Rise of the Trading State.* New York, 1985.
Rosenberg, D.A., "A Smoking Radiating Ruin at the End of Two Hours: Documents on American Plans for Nuclear War with the Soviet Union, 1954-55," *International Security* 6 (1981-82).
___, "American Atomic Strategy and the Hydrogen Bomb Decision," *Journal of American History* 66 (1979).
___, "The Origins of Overkill: Nuclear Weapons and American Strategy, 1945-1960," *International Security* 7 (1983).
Rosenberg, H. *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy: The Prussian Experience 1660-1815.* Cambirdge, Mass., 1958.
Roseveare, H. *The Treasury: The Evolution of a British Institution.* London, 1969.
Rosinski, H., "The Role of Sea Power in the Global Warfare of the Future," *Brassey's Naval Annual* (1947).
Roskill, S.W. *Naval Policy Between the Wars,* vol. ii. London, 1976.
___. *The War at Sea,* 3 vols. London, 1954-61.
Ross, G. *The Great Powers and the Decline of the European States System 1914-1945.* London, 1983.
Ross. S.T. *European Diplomatic History 1789-1815: France Against Europe.* Malabar, Fla., 1981 reprint.
___. *Quest for Victory: French Military Strategy 1789-1815.* London, 1973.
Rostow, N. *Anglo-French Relations 1934-1936.* London, 1984.
Rostow W.W. *The Process of Economic Growth,* 2nd edn. Oxford, 1960.

___. *The World Economy: History and Prospect.* Austin, Tex., 1978.
Rothenberg, G.E., B.K. Kiraly, and P.F. Sugar, eds. *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century.* New York, 1982.
___. *Napoleon's Great Adversaries: The Archduke Charles and the Austrian Army 1792-1814.* London, 1982.
___. *The Army of Francis Joseph.* West Lafayette, Ind., 1976.
___. *The Art of Warfare in the Age of Napoleon.* Bloomington, Ind., 1978.
Rothstein, R.L. *The Third World and U.S. Foreign Policy.* Boulder, Col., 1981.
___. *The Weak in the World of the Strong. The Developing Countries in the International System.* New York, 1977.
Rothwell, V. *Britain and the Cold War 1941-47.* London, 1982.
Rowen, H.S., "Living with a Sick Bear," *The National Interest* 2 (1985-86).
Rowland, B.M., ed. *Balance of Power or Hegemony: The Inter-War Monetary System.* New York, 1976.
Rowley, A. *Evolution économique de la France de milieu du XIX' siècle à 1914.* Paris, 1982.
Rubin, B. *Paved with Good Intentions: The United States and Iran.* New York, 1980.
Budé, G. *Paris and London in the Eighteenth Century: Studies in Popular Protest.* New York, 1971.
___. *Revolutionary Europe 1783-1815.* London, 1964.
Rudney, R.S., "Mitterand's New Atlanticism: Evolving French Attitudes Toward NATO," *Orbis* 28 (1984).
Rupieper, H. *The Cuno Government and Reparations, 1922-1923.* London, 1979.
Rusinov, D. *The Yugoslav Experiment, 1948-1974.* London, 1977.
Russell, C., ed. *The Origins of the English Civil War.* London, 1973.
Russett, B., "America's Continuing Strengths," *International Organization 39* (1985).
___, "Defense Expenditures and National Well-being," *American Political Science Review* 76 (1982).
Ryder, A.J. *The German Revolution of 1918.* Cambridge, 1967.
Rywkin, M. *Moscow's Muslim Challenge.* New York, 1982.
Sachar, H.M. *Europe Leaves the Middle East 1936-1954.* London, 1972.
Sadkovich, J.J., "Minerals, Weapons and Warfare: Italy's Failure in World War II," *Storia contemporanea,* forthcoming.
Salewski, M. *Die deutsche Seekriegsleitung 1935-1945,* 3 vols. Frankfurt, 1970-75.
Salisbury H. *The Coming War Between Russia and China.* London, 1969.
Salmon, J.M.H. *Society in Crisis: France in the Sixteenth Century.* London, 1975.
Samhaber, E. *Merchants Make History.* London, 1963.
Samson, G.B. *A History of Japan.* London, 1958-66.
___. *The Western World and Japan.* London, 1950.
Saul, S.B. *Studies in British Overseas Trade 1870-1914.* Liverpool, 1960.
Saunders, H. *The Middle East Problem in the 1980s.* Washington, D.C., 1981.
Sauvy, A. *Historie économique de la France entre les deux guerres,* 2 vols. Paris, 1965-67.
Savelle, M. *Empires to Nations: Expansion in America, 1713-1824.* Minneapolis, 1974.
Savory, R. *His Britannic Majesty's Army in Germany During the Seven Years War.* Oxford, 1966.
Sayous, A., "Le role d'Amsterdam dans l'histoire du capitalisme commercial et financier," *Revue Historique* 183 (1938).
Scalapino, R.A., ed *The Foreign Policy of Modern Japan.* Berkeley, Calif., 1977.
Scammell, G.V. *The World Encompassed: The First European Maritime Empires, c. 800-1650.* Berkeley, Calif., 1981.

Schaller, M. *The American Occupation of Japan: The Origins of the Cold War in Asia.* New York, 1985.
Schell, J. *The Fate of the Earth.* New York, 1982.
Schell, O. *To Get Rich Is Glorious. China in the 80s.* New York, 1985.
Schilling, W.R., et al. *Strategy, Politics, and Defense Budgets.* New York, 1962.
Schmidt, G. *England in der Krise: Grundzüge und Grundlagen der britischen Appeasement-Politik, 1930-1937.* Opladen, 1981.
___, "Wozu noch politische Geschichte?," *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 17 (1975).
Schimdt, H. *A Grand Strategy for the West.* New Haven, Conn., 1985.
Schmitt, B.E., and H.C. Vedeler. *The World in the Crucible 1914-1919.* New York, 1984.
Schooner, D.M. *Soviet Economy in a Time of Change.* Washington, D.C., 1979.
Schreiber G., et., eds. *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg,* vol. iii, *Der Mittelmeerraum und Südosteuropa.* Stuttgart, 1984.
___. *Revisionismus und Weltmachtstreben.* Stuttgart, 1978.
Schroeder, P.W. *Austria, Britain and the Crimean War: The Destruction of the European Concert.* Ithaca, N.Y., 1972.
___, "Munich and the British Tradition," *Historical Journal* (1976).
___, "The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System," *International History Review* 6 (1984).
___, "World War I as a Galloping Gertie," *Journal of Modern History* 44 (1972).
Schulin, E., ed. *Gedenkschrift Martin Göhring: Studien zur europäischen Geschichte.* Wiesbaden, 1968.
Schulte, B.F. *Die deutsche Armee.* Düsseldorf, 1977.
Schulzinger, R.D. *American Diplomacy in the Twentieth Century.* New York, 1984.
Schumpeter E. B., "English Prices and Public Finance, 1660-1822," *Review of Economic Statistics* 20 (1938).
Scott, H.M., "British Foreign Policy in the Age of the American Revolution, "*International History Review* 6 (1984).
___, "The Importance of Bourbon Naval Reconstruction to the Strategy of Choiseul after the Seven Years War," *International History Review* 1 (1979).
Scott, W.R. *The Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint Stock Companies to 1720,* 3 vols. Cambridge, 1912.
Seabury, P., "International Policy and National Defense," *Journal of Contemporary Studies* (1983).
Searle, G.R. *The Quest for National Efficiency: A Study in British Politics and British Political Thought, 1899-1914.* Oxford, 1971.
Seaton, A. *The Crimean War: A Russian Chronicle.* London, 1977.
___. *The German Army 1933-1945.* London, 1982.
___. *The Russian Army of the Crimea.* Reading, Berkshire, 1973.
___. *The Russo-German War 1941-45.* London, 1971.
Segal, G., ed. *The China Factor: Peking and the Superpowers.* London, 1982.
___. *The Soviet Union in East Asia.* Boulder, Col., 1983.
___, and W. Tow, eds. *Chinese Defense Policy.* London, 1984.
___. *Defending China.* London, 1985.
___, "Defense Culture and Sino-Soviet Relations," *Journal of Strategic History 8* (1985).
___. *The Great Power Triangle.* London, 1982.
Servan-Schreiber, J.J. *The American Challenge.* Harmondsworth, Mddsx., 1969 edn.
Seton-Watson, C. *Italy from Liberalism to Fascism.* London, 1967.
Seton-Watson, R.W. *The Russian Empire 1801-1917.* Oxford, 1967.

Shaw, A.G.L., ed. *Great Britain and the Colonies 1815-1865*. London, 1970.
Shay, R.P. *British Rearmament in the Thirties: Politics and Profits*. Princeton, N.J., 1977.
Shennan, J.H. *The Origins of the Modern European State 1450-1725*. London, 1974.
Sherman, A.J., "German-Jewish Bankers in World Politics: The Financing of the Russo-Japanese War," *Leo Baeck Institute Yearbook* 28 (1983).
Sherwig, J.M. *Guineas and Gunpowder: British Foreign Aid in the Wars with France 1793-1815*. Cambridge, Mass., 1969.
Sherwin, M.J. *A World Destroyed: The Atomic Bomb and the Grand Alliance*. New York, 1975.
Shiba, Y. *Commerce and Society in Sung China*. Ann Arbor, Mich., 1970.
Showalter, D. *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology and the Unification of Germany*. Hamden, Conn., 1975.
Shuker, S.A. *The End of French Prodominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan*. Chapel Hill, N.C., 1976.
Shulman, M.D. *Stalin's Foreign Policy Reappraised*. New York, 1969.
Sick, G. *All Fall Down: America's Tragic Encounter with Iran*. New York, 1985.
Sidorov, A.L. *The Economic Position of Russia During the First World War*. Moscow, 1973.
Siegelbaum, L.H. *The Politics of Industrial Mobilization in Russia, 1914-1917*. New York, 1984.
Silberling, N.J., "Financial and Monetary Policy of Great Britain During the Nepoleonic Wars," *Quarterly Journal of Economics* 38 (1923-24).
Silverman, D.P. *Reconstructing Europe After the Great War*. Cambridge, Mass., 1982.
Simmons, R.R. *The Strained Alliance*. New York, 1975.
Skalweit, A. *Die deutsche Kriegsnährungswirtschaft*. Berlin, 1927.
Sked, A., ed. *Europe's Balance of Power 1815-1848*. London, 1979.
___. *The Survival of the Habsburg Empire: Radetsky, the Imperial Army and the Class War, 1848*. London, 1979.
Slessor, J. *Strategy for the West*. London, 1954.
Smith, D.M., "National Interest and American Intervention, 1917: An Historical Appraisal," *Journal of American History* 52 (1965).
___. *The Great, Departure: The United States and World War I, 1914-1920*. New York, 1965.
Smith, G. *Morality, Reason and Power: A erican Diplomacy in the Carter Years*. New York, 1986.
Smith, M., et al. *Asia's New Industrial World*. London, 1985.
___. *British Air Strategy Between the Wars*. Oxford, 1984.
Smith, T. *Political Change and Modern Development in Japan: Government Enterprise 1868-1880*. Stanford, Calif., 1955.
___. *The Pattern of Imperialism: The United States, Great Britain and the Late-Industrializing World Since 1815*. Cambridge, 1981.
Snyder, J. *The Ideology of the Offensive*. Ithaca, N.Y., 1984.
Snyder, J.C., and S.F. Wells, eds. *Limiting Nuclear Proliferation*. Cambridge, Mass., 1985.
Solomon, R.H., ed. *The China Factor: Sino-American Relations and the Global Scene*. Englewood Cliffs, N.J., 1981.
Sombart, W. *Krieg und Kapitalismus*. Munich, 1913.
Sontag, R.J. *A Broken World, 1919-1939*. New York, 1971.
Spanier, J.W. *American Foreign Policy Since World War II*. London, 1972 edn.
Spector, R.H. *Eagle Against the Sun: The American War with Japan*. New York, 1985.

Speer, A. *Inside the Third Reich.* New York, 1982. edn.
Spiers, E.M. *The Army and Society 1815-1914.* London, 1980.
Sprout, H., and M. Sprout. *The Rise of American Naval Power, 1776-1918.* Princeton, N.J., 1946 edn.
Spulber, N. *The State and Economic Development in Eastern Europe.* New York, 1966.
Stares, P., "The Modernization of the French Strategic Nuclear Force," *Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies* 125 (1980).
Starr, H. *Henry Kissinger: Perceptions of International Politics.* Lexington, Ky., 1982.
State of the World Economy, The. Cambridge, Mass., 1982.
Stavrianos, L.S. *Global Rift: The Third World Comes of Age.* New York, 1981.
Steel, R. *Pax Americana.* New York, 1977.
Steele, J. *Soviet Power.* New York, 1984.
Steinberg, J., "The Copenhagen Complex," *Journal of Contemporary History* 1 (1966).
Steinbrunner, D.D., and L.V. Segal, eds. *Alliance Security: NATO and the No-First-Use Question.* Washington, D.C., 1983.
Steiner, Z.S. *Britain and the Origins of the First World War.* London, 1977.
___. *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914.* Cambridge, 1969.
Stella, D. Crisis and *Continuity: The Economy of Spanish Lombardy in the Seventeenth Century.* Cambridge, Mass., 1979.
Stoakes, G. *Hitler and the Quest for World Dominion: Nazi Ideology and Foreign Policy in the 1920s.* Leamington Spa, 1986.
Stockholm International Peace Research Institute. *The Arms Race and Arms Control.* London, 1982.
Stoessinger, J.G. *Nations in Darkness: China, Russia and America.* New York, 1978.
Stokesbury, J.L. *A Short History of World War I.* New York, 1981.
Stone, L. *The Causes of the English Revolution 1529-1642.* London, 1972.
Stone, N. *Europe Transformed 1878-1919.* London, 1983.
___. *The Eastern Front 1914-1917.* London, 1975.
Stork-Penning, J.G., "The Ordeal of the States: Some Remarks on Dutch Politics During the War of the Spanish Succession," *Acta Historiae Neerlandica* 2 (1967).
Storry, R. *A. History of Modern Japan.* Harmondsworth, Mddsx., 1982 edn.
___. *Japan and the Decline of the West in Asia 1894-1943.* London, 1979.
Stoye, J.W. *Europe Unfolding 1648-1688.* London, 1969.
___. *The Siege of Vienna.* London, 1964.
Strachan, H. *European Armies and the Conduct of War.* London, 1983.
___. *Wellington's Legacy: The Reform of the British Army, 1830-1854.* Manchester, 1984.
Stradling, R.A., "Catastrophe and Recovery: The Defeat of Spain 1639-43," *History* 64 (1979).
___. *Europe and the Decline of Spain: A Study of the Spanish System, 1580-1720.* London, 1981.
Strengthening Conventional Deterrence in Europe: Proposals for the 1980s. New York, 1983.
Strode, D.L., "Arms Control and Sino-Soviet Relations," *Orbis* 28 (1984).
Stueck, W.W. *The Road to Confrontation.* Chapel Hill, N.C., 1981.
Sullivan, L., "A New Approach to Burden-Sharing," *Foreign Policy* 60 (1985).
Summers, H.G. *On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War.* New York, 1972.
Summer, B.H. *Peter the Great and the Emergence of Russia.* London, 1940.
___. *Russia and the Balkans 1870-1880.* London, 1937.

Sutter, R. *China Watch: Toward Sino-American Reconciliation.* Baltimore, 1978.
Svennilson, I. *Growth and Stagnation in the European Economy.* Geneva, 1954.
Symcox, G. *The Crisis of French Sea Power 1689-1697.* The Hague, 1974.
Syrett, D. *Shipping and the American War 1775-83.* London, 1970.
Szamuely, T. *The Russian Traditions,* London, 1974.
Taagepera, R., "Growth Curves of Empires," *General Systems* 13 (1968).
___, "Size and Duration of Empires: Systematics of Size," *Social Science Research* 7 (1978).
Taborsky, E. *Communist Penetration of the Third World.* New York, 1963.
Talbott, S. *Deadly Gambits: The Reagan Administration and the Stalemate in Nuclear Arms Control.* New York, 1984.
Tamborra, A., "The Rise of Italian Industry and the Balkans," *Journal of European Economic History* 3 (1974).
Taubman, W. *Stalin's American Policy: From Entente to Détente to Cold War.* New York, 1982.
Taylor, A.J.P. *The Origins of the Second World War.* Harmondsworth, Mddsx., 1964 edn.
___. *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918.* Oxford, 1954.
___. *The Trouble-Makers: Dissent over Foreign Policy, 1789-1939.* London, 1969 edn.
Taylor, J. *Shadows of the Rising Sun: A Critical View of the "Japanese Miracle."* New York, 1984.
Taylor, R. *The Sino-Japanese Axis.* New York, 1985.
Taylor, T. *Munich: The Price of Peace.* New York, 1979.
Teichova, A. *An Economic Background to Munich.* Cambridge, 1974.
Thies, J. *Architekt der Weltherrschaft: Die "Endziele" Hitlers.* Düsseldorf, 1976.
Thiry, J. *La Guerre d'Espagne.* Paris, 1966.
Thomas, H. *History of the World.* New York, 1979 edn.
Thompson, E.P. *Zero Option.* London, 1982.
___, and D. Smith, eds. *Protest and Survive.* Larmondsworth, Mddsx., 1980.
Thompson, I.A.A. *War and Government in Habsburg Spain 1560-1620.* London, 1976.
Thompson, J.W. *Italian Civil and Military Aircraft 1930-1935.* Fallbrook, Calif., 1963.
Thomson, D. *Europe Since Napoleon.* Harmondsworth, Mddsx., 1966 edn.
___. *The Aims of History.* London, 1969.
Thorne, C. *The Issue of War: States, Societies, and the Far Eastern Conflict of 1941-1945.* London, 1985.
___. *The Limits of Foreign Policy: The West, the League and the Far Eastern Crisis of 1931-1933.* London, 1972.
Thornton, A.P. *The Imperial Idea and Its Enemies.* London, 1966.
Thornton, R.C. *The Bear and the Dragon.* New York, 1972.
Thucydides. *The Peleponnesian War.* Harmondsworth, Mddsx., 1954 edn.
Thurow, L. *The Zero-Sum Society.* New York, 1980.
Tilly, C., ed. *The Formation of the National States in Western Europe.* Princeton, N.J., 1975.
Toby, R.P. *State and Diplomacy in Early Modern Japan.* Princeton, N.J., 1984.
Tocqueville, A. de. *Democracy in America,* 2 vols. New York, 1945 edn.
Tokes, R.L. *Euro-Communism and Détente.* New York, 1978.
Toland, J. *No Man's Land: The Story of 1918.* London, 1980.
Tomlinson, B.R., "The Contraction of England: National Decline and the Loss of Empire," *Journal of Imperial and Commonwealth History* 11 (1982).
___. *The Political Economy of the Raj 1914-1947.* Cambridge, 1979.

Towle, P., "The European Balance of Power in 1914," *Army Quarterly and Defense Journal* 104 (1974).
Toynbee, A.J., and F.T. Ashton-Gwatkin, eds. *The World in 1939*. London, 1952.
Trachtenberg, M. *Reparation in World Politics: France and European Diplomacy 1916-1923*. New York, 1980.
Trask, D.F. *The War with Spain in 1898*. New York, 1981.
Trebilcock, C. *The Industrialization of the Continental Powers 1780-1914*. London, 1981.
Treverton, G.F. *Making the Alliance Work: The United States and Europe*. Ithaca, N.Y., 1985.
Tuchman, B.W. *Stilwell and the American Experience in China*. New York, 1971.
Tucker, N.B. *Patterns in the Dust: Chinese-American Relations and the Recognition Controversy, 1949-50*. New York, 1983.
Tucker, R.W., "Swollen State, Spent Society: Stalin's Legacy to Brezhnev's Russia," *Foreign Affairs* 60 (1981-82).
___. *The Purposes of American Power*. New York, 1981.
Tunstall, B. *William Pitt, Earl of Chatham*. London, 1938.
Turner, L.C.F. *Origins of the First World War*. London, 1970.
Ulam, A. *Dangerous Relations: The Soviet Union in World Politics 1970-1982*. New York, 1983.
___. *Expansion and Coexistence: The History of Soviet Foreign Policy 1917-1973*. New York, 1974.
Ungar, S.J., ed. *Estrangement: America and the World*. New York, 1985.
van der Wee, H., "Monetary, Credit and Banking Systems," *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. v. Cambridge, 1977.
Van Ness, P. *Revolution and Chinese Foreign Policy*. Berkeley, Calif., 1971.
Varg, P.A. *Missionaries, Chinese, and Diplomats... 1890-1952*. Princeton, N.J., 1952.
Vatter, H.G. *The Drive to Industrial Maturity: The U.S. Economy, 1860-1914*. Westport, Conn., 1975 edn.
Vernadsky, G. *The Tsardom of Muscovy, 1547-1682*. New Haven, Conn., 1969.
Viljoen, S. *Economic Systems in World History*. London, 1974.
Vogel, B. *Deutsche Russlandpolitik, 1990-1906*. Düsseldorf, 1973.
Vogel, E.F. *Japan as Number one: Lessons for America*. New York, 1980 edn.
___, "Pax Nipponica?," *Foreign Affairs* 64 (1986).
Volcker, K.-H. *Die deutsche Luftwaffe 1933-1939*. Stuttgart, 1967.
Wagenfuhr, R. *Die deutsche Industrie im Kriege 1939-1945*. Berlin, 1963.
Waite, R.A.L. *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany*. Cambridge, Mass., 1952.
Waites, N., ed. *Troubled Neighbours: Franco-British Relations in the Twentieth Century*. London, 1971.
Walden, P. *The Short Victorious War: A History of the Russo-Japanese War, 1904-5*. New York, 1974.
Walker, G.J. *Spanish Politics and Imperial Trade 1700-1789*. Bloomington, Ind., 1979.
Waller, B. *Bismarck at the Grossroads: The Reorientation of German Foreign Policy After the Congress of Berlin 1878-1880*. London, 1974.
Wallerstein, I. *The Modern World System*, 2 vols. to date. London, 1974-1980.
Waltz, K. *Man, the State and War*. New York, 1959.
Waltz, K.N., "Toward Nuclear Peace," Wilson Center, International Security Studies, Working Paper 16.
Wandycz, P. *France and Her Eastern Allies 1919-1925*. Minneapolis, 1962.
___. *The Twilight of the French Eastern Alliances, 1926-1936*, forthcoming.

Wangermann, E. *The Austrian Achievement*. New York, 1973.
Waters, A. *Britain's Industrial Renaissance*. London, 1986.
Watson, M.S. *Chief of Staff: Pre-War Plans and Preparations*. Washington, D.C., 1950.
Watt, D.C. *Too Serious a Business: European Armed Forces and the Approach of the Second World War*. London, 1975.
Webber, C., and A. Wildavsky. *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*. New York, 1986.
Weber, E. *The Nationalist Revival in France, 1905-1916*. Berkeley, Calif., 1959.
Webster, C.K. *The Foreign Policy of Castlereagh, 1812-1815: Britain and the Reconstruction of Europe*. London, 1931.
Wedgewood, C.V. *The Thirty Years War*. London, 1964 edn.
Wegs, J.R. *Europe Since 1945*, 2nd edn. New York, 1984.
Wehler, H.-U. *Bismarck und der Imperialismus*. Cologne, 1969.
Weigley, R.F. *History of the United States Army*. Bloomington, Ind., 1984 edn.
___. *The American Way of War: A History of the United States Military Strategy and Policy*. Bloomington, Ind., 1977 edn.
Weinberg, G. *The Foreign Policy of Hitler's Germany*, 2 vols. Chicago, 1970, 1980.
Weinberger, C. *Report of the Secretary of Defense Caspar W. Weinberger to the Congress on Fiscal Year 1984 Budget*. Washington, D.C., 1983.
___, "U.S. Defense Strategy," *Foreign Affairs* 64 (1986).
Weller, J. *Wellington in the Peninsula*. London, 1962.
Wells, S.F., "Sounding the Tocsin: NSC-68 and the Soviet Threat," *International Security* 4 (1979).
Wendt, B.J., "Freihandel und Friedenssicherung: Zur Bedeutung des Cobden-Vertrags von 1860 zwischen England und Frankreich," *Vierteljahresschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte* 61 (1974).
Wernham, R.B. *Before the Armada: The Growth of English Foreign Policy 1485-1588*. London, 1966.
___. *The Making of Elizabethan Foreign Policy 1588-1603*. Berkeley, Calif., 1980.
Wesson, R.G. *State Systems: International Relations: Politics and Culture*. New York, 1978.
Westwood, J.N. *Russia Against Japan, 1904-5: A New Look at the Russo-Japanese War*. London, 1986.
Whelan, J.G. *World Communism, 1967-1969: Soviet Attempts to Reestablish Control*. Washington, D.C., 1970.
Whetten, L.L. *Germany's Ostpolitik*. London, 1971.
___, "The Mediterranean Threat," *Survival* 8 (1980).
White, J.A. *The Diplomacy of the Russo-Japanese War*. Princeton, N.J., 1964.
Whittam, J. *The Politics of the Italian Army 1861-1918*. London, 1977.
Wight, M. *Power Politics*. Harmondsworth, Mddsx., 1979.
Wildman, A.K. *The End of the Russian Imperial Army*. Princeton, N.J., 1980.
Wilkinson, E. *Misunderstanding: Europe versus Japan*. Tokyo, 1981.
Williams, E.N. *The Ancien Regime in Europe 1648-1789*. Harmondsworth, Mddsx., 1979 edn.
Williams, G. *The Expansion of Europe in the Eighteenth Century*. London, 1966.
Williams, J. *The Home Fronts: Britain, France and Germany, 1914-1918*. London, 1972.
Williams, J.B. *British Commercial Policy and Trade Expansion 1750-1850*. Oxford, 1972.
Williams, P. *The Tudor Regime*. Oxford, 1979.
Williams, W.A. *The Roots of the Modern American Empire*. New York, 1969.

Willmott, H.P. *Empires in the Balance.* Annapolis, Md., 1982.
Wilson, A.M. *French Foreign Policy During the Administration of Cardinal Fleury.* Cambridge, Mass., 1936.
Wilson, C.H., ed. *Economic History and the Historian: Collected Essays.* London, 1969.
___. *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century.* Cambridge, 1966 reprint.
___. *The Dutch Republic and the Civilization of the Seventeenth Century.* London, 1968.
___. *The Transformation of Europe 1558-1648.* London, 1976.
Wimbush, W.E., ed. *Soviet Nationalities in Strategic Perspective.* New York, 1985.
Windelband, W. *Bismarck und die europäischen Grossmächte 1878-85.* Essen, 1940.
Windsor, P. *German Reunification.* London, 1969.
Winter, J.M., ed *War and Economic Development.* Cambridge, 1975.
Wittek, P. *The Rise of the Ottoman Empire.* London, 1938.
Wittram, R. *Peter I. Czar und Kaiser,* 2 vols. Göttingen, 1964.
Wolf, A. *A History of Science, Technology and Philosophy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* New York, 1935.
Wolf, J.B. *Louis XIV.* London, 1968.
___. *The Emergence of the Great Povers 1685-1715.* New York, 1951.
___. *Toward a European Balance of Power 1620-1715.* Chicago, 1970.
Wolfe, M. *The Fiscal System of Renaissance France.* New Haven, Conn., 1972.
Wolfe, T. *Soviet Power and Europe, 1945-1970.* Baltimore, Md., 1970.
Wolfers, A. *Britain and France Between Two Wars.* New York, 1966 edn.
Woodruff, W. *America's Impact on the World: A Study of the Role of the United States in the World Economy 1750-1970.* New York, 1973.
___. *Impact of Western Man: A Study of Europe's Role in the World Economy 1750-1960.* New York, 1967.
Woods, J. (pseudonym), "The Royal Navy Since World War II," *U.S. Naval Institute Proceedings* 108 (1982).
Woodward, D.R. *Lloyd George and the Generals.* Newark, N.J., 1983.
Wright, G. *The Ordeal of Total War, 1939-1945.* New York, 1968.
Wright, Q. *A Study of War.* Chicago, 1942.
Yahuda, M.B. *China's Role in World Affairs.* New York, 1978.
Yang, L.-S. *Money and Credit in China.* Cambridge, Mass., 1952.
Yardley, H. *The American Black Chamber.* New York, 1931.
Yonoşuke, N., and A. Iriye, eds. *The Origins of the Cold War in Asia.* New York, 1977.
Yost, D.S. *France and Convertional Defense in Central Europe.* Boulder, Col., 1985.
___, "France's Deterrent Posture," *Adelphi Papers* 194 and 195 (1985).
Young, J.W. *Britain, France and the Unity of Europe 1945-51.* Leicester, 1984.
Young, L.K. *British Policy in China 1895-1902.* Oxford, 1970.
Young, R.J. *In Command of France: French Foreign Policy and Military Planning 1933-1940.* Cambridge, Mass., 1978.
Ziemke, E.F. *Stalingrad to Berlin: The German Defeat in the East 1942-1945.* Washington, D.C., 1968.
Zuckerman, S. *Nuclear Illusion and Reality.* London, 1982.